ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

Βασίλειος Αθ. Νόττας

ΔΗΜΟΣΙΑ ΜΕΣΑ ΜΑΖΙΚΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΣΥΜΜΕΤΟΧΙΚΗ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Βασίλης Φίλιας Καθηγητής
Αλέξανδρος-Φαίδων Λαγόπουλος Καθηγητής
Μιχαήλ Ψαλιδόπουλος Λέκτορας

ΑΘΗΝΑ 1992

Ε. 8204
Δ: 11280

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

17 ΣΕΠ. 1999

Βασίλειος Αθ. Νόττας

ΔΗΜΟΣΙΑ ΜΕΣΑ ΜΑΖΙΚΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΣΥΜΜΕΤΟΧΙΚΗ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Βασίλης Φίλιας Καθηγητής
Αλέξανδρος-Φαίδων Λαγόπουλος Καθηγητής
Μιχαήλ Ψαλιδόπουλος Λέκτορας

ΑΘΗΝΑ 1992

Η έγκριση της διδακτορικής διατριβής από το Τμήμα Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν υποδηλώνει ότι το Τμήμα αποδέχεται τις γνώμες του συγγραφέα (νόμος 5343/32, άρθρο 32, παρ. 2)

Θεωρώ ιδιαίτερα υποχρεωμένο τον εαυτό μου να ευχαριστήσει τα μέλη της συμβουλευτικής επιτροπής :

τον καθηγητή κ. Βασίλη Φίλια που παρακολούθησε την διατριβή από την πρώτη φάση της και στον οποίο οφείλω τους αρχικούς προσανατολισμούς, την θεμελίωση του θέματος, καθώς και την κοινωνιολογική εποπτεία,

τον καθηγητή κ. Αλέξανδρο Λαγόπουλο χωρίς την ακαταπόνητη βοήθεια και την επιστημονική κατάρτιση του οποίου τόσο στον πολεοδομικό όσο και στον επικοινωνιακό τομέα είναι πιθανό να μην ολοκλήρωνα την εργασία

και τον λέκτορα κ. Ψαλιδόπουλο ο οποίος μου παραστάθηκε ουσιαστικά μεταφέροντάς μου τις επιστημονικές εμπειρίες του κατά την διάρκεια της εκπόνησης.

Επίσης θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επίκουρο καθηγητή κ. Σταθακόπουλο και τον αναπληρωτή καθηγητή κ. Κομνηνό για την βοήθεια που μου προσέφεραν σε βιβλιογραφικά θέματα καθώς και τον καθηγητή της σχολής πολιτικών επιστημών του πανεπιστήμιου της Φλωρεντίας Gianfranco Bettin όχι μόνο για την φιλική του συμπαράσταση αλλά και γιατί μου έστειλε άμεσα όσα βιβλία του ζήτησα.

Θα ήταν παράλειψη εάν δεν ευχαριστούσα ακόμη τους συναδέλφους που με τόση προθυμία -και ειλικρίνεια- απάντησαν στα ερωτήματα της δεύτερης επιτόπιας έρευνας, καθώς και τους φοιτητές νεαρούς φίλους από τα Γιαννιτσά που βοήθησαν στη διεξαγωγή της πρώτης.

Η δουλειά αυτή είναι αφιερωμένη στη Σόφη και τον θάνο.

ΔΗΜΟΣΙΑ ΜΕΣΑ ΜΑΖΙΚΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΣΥΜΜΕΤΟΧΙΚΗ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ .....σελίδα..13

ΕΙΣΑΓΩΓΗ 29

ΜΕΡΟΣ Ι

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'. Επικοινωνία και συμμετοχή: Περί όσων έχουν ειπωθεί για τις μαζικές επικοινωνίες.

α. Προγενέστεροι προβληματισμοί.....σελίδα 35
β. Προσπάθειες οριοθετήσεων.....37
γ. Οι πρώτοι τιμητές.....41
δ. Οι αμερικανικές επικοινωνιακές έρευνες.....47
ε. Η επανεμφάνιση των "καταστροφικών" και οι "αποκλίνοντες".58
στ. Πλουραλισμός και τεχνολογικός ντετερμινισμός.....62
ζ. Οι διαφοροποιήσεις στις δεκαετίες του '60 και '70.....71
η. Τα νεότερα ρεύματα.....79
θ. Η επικοινωνιακή επανανάγνωση των κλασσικών.....90
ι. Προς τη δεκαετία του '90.....94
ια. Παρατηρήσεις και σχόλια.....99
Υποσημειώσεις.....105

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β'. Η επικοινωνιακή διαδικασία.

α. Βασικά επικοινωνιακά σχήματα και επικοινωνιακές λειτουργίες στις μαζικές επικοινωνίες.....113
β. Τα μηνύματα των μαζικών επικοινωνιών.....133
γ. Οι αποδέκτες των μαζικών επικοινωνιών.....136
δ. Η επικοινωνιακή ανάδραση στις μαζικές επικοινωνίες.....140
Υποσημειώσεις.....147

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'. Η Κοινωνική επικοινωνία. Το θεσμικό και το συμμετοχικό μήνυμα.

α. Κοινωνική και μαζική επικοινωνία.....151
β. Το θεσμικό μήνυμα και τα επικοινωνιακά δικαιώματα.....171
γ. Το συμμετοχικό μήνυμα και η εναλλακτική επικοινωνία.....180
δ. Παρατηρήσεις, υποθέσεις και σχόλια.....187
Υποσημειώσεις.....190

ΜΕΡΟΣ ΙΙ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'. Η διαφοροποίηση των πολεοδομικών θεωριών και πρακτικών υπό την επιρροή των συμμετοχικών τάσεων και εντάσεων και η επικοινωνιακή διάσταση της συμμετοχικής πολεοδομίας.
α. Περί συμμετοχής: η πολλαπλότητα των ορισμών.....195
β. Συμμετοχή και επικοινωνία: ορισμένες πρώτες παρατηρήσεις

για τον επικοινωνιακό χαρακτήρα των συμμετοχικών διαδικασιών.....202
γ. Η εμφάνιση των συμμετοχικών προβληματισμών στην πολεοδομική θεματολογία.....206
δ. Η διαφοροποίηση των σχεδιαστικών θεωριών και πρακτικών: οι επιρροές από τη συστημική, τη σημειωτική και τη θεωρία λήψης των αποφάσεων 216
ε. Η διαφοροποίηση των σχεδιαστικών θεωριών και πρακτικών: η επιρροή των συναινετικών συμμετοχικών απόψεων και αιτημάτων.....225
στ. Η διαφοροποίηση των σχεδιαστικών θεωριών και πρακτικών: η επιρροή των συγκρουσιακών συμμετοχικών απόψεων και κινημάτων 242
ζ. Οι διαβαθμίσεις της συμμετοχικής έντασης και ο ρόλος της κοινωνικής επικοινωνίας και των ΜΜΕ στις αποφάσεις της νεότερης διαδικασίας εκπόνησης πολεοδομικών σχεδίων.257
η. Υποθέσεις γύρω από τον ρόλο της συμμετοχής, της κοινωνικής επικοινωνίας και των ΜΜΕ στις επί μέρους φάσεις της νεότερης διαδικάσίας εκπόνησης πολεοδομικών μελετών.....263
θ. Συμμετοχή, κοινωνική επικοινωνία και ΜΜΕ στις χωρικές παρεμβάσεις διαφορετικής κλίμακας.....284
θ.1.Χωρικές παρεμβάσεις συνολικής κλίμακας, περιβαλλοντολογικές αλληλεξαρτήσεις και οικουμενική συμμετοχή.....284
θ.2. Συμμετοχή και επικοινωνία σε κρατικά και διακρατικά πλαίσια.....296
θ.2.1. Όσον αφορά στους κρατικούς και διακρατικούς φορείς.....297
θ.2.3. Όσον αφορά στους διανοούμενους και τους ειδήμονες.....299
θ.2.4. Όσον αφορά στο ήδη κατασκευασμένο περιβάλλον.....300
θ.2.5. Όσον αφορά στη χρήση των ΜΜΕ, στη γνώση των τεχνικών της μαζικής επικοινωνίας και στη δυνατότητα ύπαρξης εναλλακτικών Μέσων.....301
θ.3. Η συμμετοχή στις πολεοδομικές παρεμβάσεις σε τοπική κλίμακα και τα τοπικά Μέσα.....303
Υποσημειώσεις.....308

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β'. Η ανανέωση της πολεοδομικής νομοθεσίας και η επικοινωνιακή διάσταση των συμμετοχικών πολεοδομικών εγχειρημάτων σε ορισμένες χώρες της Ευρώπης.

α. Βρετανία.....321
α.1. Η προγενέστερη κατάσταση.....321
α.2. Οι συμμετοχικές μεταρρυθμίσεις.....325
α.3. Η επικοινωνιακή διάσταση.....330
β. Γερμανία.....338
β.1. Το μεταπολεμικό νομικό πλαίσιο.....338
β.2. Οι μεταρρυθμίσεις της δεκαετίας του '70.....341

β.3. Η επικοινωνιακή διάσταση.....343
γ. Γαλλία.....355
γ.1. Οι περιορισμένες αλλαγές προς συμμετοχική κατεύθυνση.....355
γ.2. Η συμμετοχική και επικοινωνιακή διάσταση ορισμένων πολεοδομικών εγχειρημάτων.....360
δ. Ιταλία.....370
δ.1. Η προγενέστερη κατάσταση.....370
δ.2. Η συμμετοχική διάσταση των αποκεντρωτικών μεταρρυθμίσεων.....374
δ.3. Η επικοινωνιακή διάσταση.....377
ε. Καταληκτικές παρατηρήσεις.....385
Υποσημειώσεις.....388

ΜΕΡΟΣ ΙΙΙ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'. Ελλάδα: πολεοδομική συμμετοχή, νομικές ρυθμίσεις και κοινωνικό επικοινωνιακό πλαίσιο

α. Κοινωνικός μετασχηματισμός και παραγωγή χώρου.....397
β. Η συμμετοχική διάσταση των διαδοχικών νομικών ρυθμίσεων.399
β.1. Οι αποσπασματικές πολεοδομικές παρεμβάσεις της πρώτης περιόδου.....400
β.2. Το διάταγμα του 1923.....400
β.3. Οι νομοθετικές καινοτομίες των ετών 1971-1972.....404
β.4. Οι συνταγματικές ρυθμίσεις του 1975.....406
β.5. Ο νόμος 360/1976 και η χωροταξική κλίμακα του προγραμματισμού-σχεδιασμού.....409
β.6. Η εισαγωγή του σχεδιασμού σε δύο επίπεδα.....410
β.7. Η συμμετοχική διάσταση του Ν.1337/1983.....414
β.8. Τα γενικά πολεοδομικά σχέδια.....416
β.9. Οι πολεοδομικές μελέτες.....419
β.10.Τα δημοτικά διαμερίσματα.....421
β.11.Οι πάρεδροι των αυτόνομων οικισμών.....423
β.12.Τα συνοικιακά συμβούλια.....424
β.13.Οι πολεοδομικές επιτροπές γειτονιάς.....425
β.14.Συνενώσεις δήμων, αναπτυξιακοί σύνδεσμοι, νομαρχιακή αυτοδιοίκηση και περιφερειακά συμβούλια.426
β.15.Παρατηρήσεις πάνω στην εξέλιξη των συμμετοχικών παραμέτρων της ελληνικής πολεοδομικής νομοθεσίας...430
γ. Κοινωνική επικοινωνία και χωρική συμμετοχή.....436
γ.1. Επικοινωνιακές δυνατότητες και χωρικές αντιλήψεις κατά την πρώτη μετεπαναστατική περίοδο.....437
γ.2. Δεύτερο μισό του 19ου αιώνα: πρώτες απόπειρες προγραμματικών χωρικών παρεμβάσεων και νέα επικοινωνιακά ρήγματα.....446
γ.3. Προσπάθειες αλλαγής των κωδίκων πολιτικής επικοινωνίας και μέσα μαζικής επικοινωνίας κατά το πρώτο μισό του 20ου αι.....449
γ.4. "Συμμετοχικοί" εθισμοί και επικοινωνιακές

ανακατατάξεις έως τη δεκαετία του '80.....456
δ. Συνοπτική διαχρονική παράθεση επικοινωνιακών και χωρικών παραμέτρων της νεοελληνικής κοινωνίας κατά τις κύριες περιόδους του κοινωνικού μετασχηματισμού 468
ε. Οι αλλαγές στα μέσα μαζικής επικοινωνίας κατά την δεκαετία του '80.....473
Υποσημειώσεις 488

ΕΠΙΤΟΠΙΑ ΕΡΕΥΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β'. Πολεοδομικό συγκρότημα Θεσσαλονίκης και περιοχή δήμου Γιαννιτσών: Χωρική διαμόρφωση και τοπικά μέσα επικοινωνίας.

α. Εισαγωγικές διευκρινίσεις. 501
α.1. Σε σχέση με την επιλογή των υπό διερεύνηση περιοχών 501
α.2. Σε σχέση με το περιεχόμενο του κεφαλαίου 502
α.3. Σε σχέση με τη διάρθρωση του κεφαλαίου 503
α.4. Σε σχέση με τη μέθοδο συλλογής στοιχείων 504
β. Η διαμόρφωση του χώρου στις υπό διερεύνηση περιοχές. ...504
β.1. Πολεοδομικό συγκρότημα Θεσσαλονίκης 505
β.1.1. Ιστορικά στοιχεία 505
β.1.2. Κοινωνικο-οικονομική διάρθρωση και χωρική διαμόρφωση 508
β.1.3. Σημερινά προβλήματα και πολεοδομικές παρεμβάσεις (Η δυτική περιοχή * Το κέντρο * Η περίπτωση της Άνω Πόλης * Οι ανατολικές περιοχές * Ο νέος Γ.Ο.Κ., ο Οργανισμός Ρυθμιστικού και η Ε.Π.Α.* Τα κυριότερα προβλήματα κατά την περίοδο της μελέτης)....512
β.2. Περιοχή πόλης Γιαννιτσών νομού Πέλλας. 518
β.2.1. Ιστορικά στοιχεία 518
β.2.2. Πληθυσμιακά και κοινωνικο-οικονομικά στοιχεία 520
β.2.3. Χωρική διαμόρφωση και πολεοδομικά προβλήματα 521
γ. Τα τοπικά μέσα μαζικής επικοινωνίας. 523
γ.1. Πολεοδομικό συγκρότημα Θεσσαλονίκης. 523
γ.1.1. Ο Τύπος (Η εφημερίδα "Μακεδονία" * Η εφημερίδα "Θεσσαλονίκη" * Η εφημερίδα "Αυριανή της Βόρειας Ελλάδας" * Η εφημερίδα "Ελληνικός Βορράς" * Η εφημερίδα "Θεσσαλονίκη" και η διάνοιξη της περιφερειακής οδού) 532
γ.1.2 Η τηλεόραση. (Η "TV100" * Η "ΕΤ3" * Η "Αργώ TV" * Η "Μακεδονία TV") 532
γ.1.3. Το ραδιόφωνο. 546
γ.1.3.1.Ανεξάρτητες τοπικές ραδιοφωνικές μεταδόσεις κατά την τελευταία περίοδο του κρατικού ραδιοτηλε-οπτικού μονοπωλίου 546

γ.1.3.2.Μετά τη νομιμοποίηση 550
γ.1.3.3.Κρατικοί τοπικοί ραδιοφωνικοί σταθμοί 552
γ.1.3.4.Σταθμοί ιδιοκτησίας συλλογικών φορέων 554
γ.3.1.5.Ιδιωτικοί ραδιοφωνικοί σταθμοί 555
γ.3.1.6.Δημοτικοί ραδιοφωνικοί σταθμοί 559
γ.2. Περιοχή Γιαννιτσών. 570
γ.2.1. Ο τοπικός Τύπος 570
γ.2.2. Το τοπικό Ραδιόφωνο 572
δ. Παρατηρήσεις και σχόλια. 574
δ.1. Σε σχέση με τον τοπικό Τύπο 574
δ.2. Σε σχέση με την τοπική Τηλεόραση 575
δ.3. Σε σχέση με το τοπικό Ραδιόφωνο 577
Υποσημειώσεις 580

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'. Συγκριτική δειγματοληπτική διερεύνηση των επικοινωνιακών, συμμετοχικών και χωρικών παραμέτρων των στάσεων του κοινού των ΜΜΕ στις δύο Βορειοελλαδικές περιοχές.

α. Εισαγωγικές διευκρινίσεις. 589
α.1. Σε σχέση με τα ζητούμενα της έρευνας 589
α.2. Σε σχέση με την ερευνητική μεθοδολογία που ακολουθήθηκε 592
α.2.1. Η μέθοδος 592
α.2.2. Εκτίμηση των αναλογιών και καταμερισμός του δείγματος κατά στρώματα 593
α.2.3. Οι διαδικασίες δειγματοληψίας 595
α.2.4. Το ερωτηματολόγιο 596
α.3. Σε σχέση με την παρουσίαση της έρευνας. 596
α.3.1. Η ποσοτικοποίηση των απαντήσεων 597
α.3.2. Η παρουσίαση σχολίων και ερμηνευτικών υποθέσεων 597
β. Ερωτήσεις, απόλυτοι αριθμοί και ποσοστά απαντήσεων, σχόλια και ερμηνευτικές υποθέσεις 598
β.1. Σε σχέση με τις μαζικές επικοινωνίες και την κατανάλωση του ελεύθερου χρόνου 598
β.1.1. Δημόσιος και ιδιωτικός χώρος και ελεύθερος χρόνος 598
β.1.2. Ελεύθερος χρόνος και ψυχαγωγική λειτουργία των Μέσων - παρούσα κατάσταση 599
β.1.3. Ελεύθερος χρόνος και ψυχαγωγική λειτουργία των Μέσων -προσδοκίες 600
β.2. Διαμόρφωση και μεταβολή των στάσεων του κοινού σε σχέση με τη μαζική επικοινωνία και τα μέσα μαζικής επικοινωνίας. Αξιολογήσεις σχετικά με τις επί μέρους λειτουργίες ιδιωτικών και δημόσιων Μέσων.
β.2.1. Το περιεχόμενο των όρων 602
β.2.2. Διερεύνηση του ενημερωτικού ρόλου των Μέσων.608

β.2.3. Η επιμορφωτική λειτουργία των Μέσων 610
β.3. Διερεύνηση του τηλεοπτικού και ραδιοφωνικού Μέσου..611
β.3.1. Τηλεόραση. Εκτιμήσεις για την "εισβολή των ιδιωτκών τηλεοπτικών Μέσων 611
β.3.2. Το ραδιόφωνο (Συχνότητα ακροάσεων * Χώροι ακρόασης * Χρόνος ακρόασης * Λόγοι ακρόασης-εκτιμήσεις για τις επικοινωνιακές λειτουργίες του ραδιοφωνικού Μέσου * Αξιολόγηση των ραδιοφωνικών εκπομπών ανά είδος-προσδοκίες * Δημοτικοί ραδιοφωνικοί σταθμοί) 613
β.4. Η χωρικότητα των τοπικών προβλημάτων. 619
β.5. Τρόποι, ένταση και προθέσεις συμμετοχής. 624
β.5.1. Υπάρχουσες συλλογικές δραστηριότητες 624
β.5.2. Αξιολόγηση συμμετοχικών πρακτικών 625
β.5.3. Προθέσεις συμμετοχής 625
β.5.4. Αξιολόγηση αιτίων μειωμένης συμμετοχής 626
β.6. Διερεύνηση του ρόλου των μέσων μαζικής επικοινωνίας στην συμμετοχική λήψη αποφάσεων για την επίλυση των τοπικών προβλημάτων. 628
β.6.1. Μέσα και χωρική συμμετοχή 628
β.6.2. Αξιολόγηση των πληροφοριακών - συμμετοχικών δυνατοτήτων των επί μέρους Μέσων 628
γ. Πριν από πέντε χρόνια... 629
Υποσημειώσεις 636

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ'. Συμμετοχή και μέσα μαζικής επικοινωνίας στις διαδικασίες της "Επιχείρησης Πολεοδομικής Ανασυγκρότησης". Απόψεις και εμπειρίες σχετικά με τις συμμετοχικές διαδικασίες και το ρόλο των ΜΜΕ σ'αυτές, εκπροσώπων των μελετητικών ομάδων ΕΠΑ στις περιοχές του πολεοδομικού συγκροτήματος Θεσσαλονίκης και του δήμου Γιαννιτσών

α. Εισαγωγικές διευκρινίσεις 637

α.1. Ο συμμετοχικός και επικοινωνιακός ρόλος των πολεοδόμων 637
α.2. Η Επιχείρηση Πολεοδομικής Ανασυγκρότησης 639
α.3. Η μεθοδολογία και τα περιεχόμενα της έρευνας 640
β. Τα κείμενα των συνεντεύξεων 642
β.1. Δήμος Θεσσαλονίκης 642
β.2. Δήμος Καλαμαριάς 648
β.3. Δήμος Σταυρούπολης και δήμος Πολίχνης 654
β.4. Δήμος Ελευθερίου (Κορδελιού), δήμος Ευόσμου, δήμος Μενεμένης και δήμος Αμπελοκήπων 661
β.5. Δήμος Συκεών και δήμος Νεάπολης 667
β.6. Δήμος Τριανδρίας, δήμος Πυλαίας και δήμος Αγίου Παύλου 674
β.7. Κοινότητα Νέας Ευκαρπίας 685
β.8. Κοινότητα Πανοράματος 691
β.9. Περιοχή δήμου Γιαννιτσών νομού Πέλλας 696

γ. Ομαδοποίηση απαντήσεων 706
γ.1. Σχετικά με τη συμμετοχική αποτελεσματικότητα των νέων διαδικασιών και την εμφανιζόμενη συμμετοχική ένταση (Αριθμος συγκεντρώσεων * Επιτροπές και συμβούλια * Πρωτοβουλία σύγκλησης * Συμμετοχή και τελική διαμόρφωση των μελετών * Δυνατότητες νέου θεσμικού πλαισίου).....706
γ.2. Σχετικά με την επιρροή των επικοινωνιακών διαδικασιών στην παρατηρούμενη συμμετοχική ένταση και τον ενδεχόμενο ρόλο των ΜΜΕ σ'αυτήν (Η δημοσιότητα των μελετών * Συγκεντρώσεις και δημοσιοποίηση * Μονόδρομη και αμφίδρομη επικοινωνία * Αλλαγές στάσεων των κατοίκων *Δημόσιος αντίκτυπος και ΜΜΕ * Ο εν δυνάμει ρόλος των Μέσων).....712
γ.3. Σχετικά με τις παρενέργειες και τις "αδυναμίες" των νέων συμμετοχικών διαδικασιών (Ατομικά συμφέροντα * "Μεγάλα" συμφέροντα).....716
δ. Σχόλια και ερμηνευτικές υποθέσεις 718
δ.1. Παρατηρήσεις σχετικές με την κατάσταση που επικρατεί κατά την έναρξη της εκπόνησης των μελετών (Σε σχέση με τις μελετητικές ομάδες * Σε σχέση με την δεοντολογική διάσταση της υιοθετούμενης μεθοδολογίας * Σε σχέση με τους ΟΤΑ * Σε σχέση με τους κατοίκους των υπό πολεοδόμηση περιοχών * Σε σχέση με τις πολεοδομικές υπηρεσίες της διοίκησης * Σε σχέση με τα μέσα μαζικής επικοινωνίας 718
δ.2. Η παρατηρούμενη συμμετοχική ένταση κατά την πορεία εκπόνησης των μελετών * Σε σχέση με τον αριθμό των συγκεντρώσεων * Σε σχέση με την προσέλευση των κατοίκων * Σε σχέση με την αλλαγή στάσεων μελετητών και κατοίκων * Υπαρκτός και επιθυμητός ρόλος των ΜΜΕ * Τα συμμετοχικά όρια, οι αδυναμίες και οι παρενέργειες του νέου θεσμικού πλαισίου 724
Υποσημειώσεις 732

Συγκλίσεις-αποκλίσεις μεταξύ των πορισμάτων των επιτοπίων ερευνών. 737

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 741

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ 771

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΜΕ ΘΕΜΑ:

ΔΗΜΟΣΙΑ ΜΕΣΑ ΜΑΖΙΚΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΣΥΜΜΕΤΟΧΙΚΗ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η διατριβή αποτελείται από την εισαγωγή και τρία μέρη.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ. Στην εισαγωγή γίνεται αναφορά:

α) στους λόγους επιλογής του θέματος

β) στους βασικούς προβληματισμούς και τη σημασία της εργασίας

γ) στη μεθοδολογία και τις τεχνικές έρευνας που ακολουθήθηκαν

δ) σε ορισμένες εννοιολογικές διευκρινίσεις επί των χρησιμοποιούμενων όρων.

Εν περιλήψει:

α) Η επιλογή προέκυψε λόγω των προβληματισμών που δημιουργήθηκαν στον γράφοντα ύστερα από μακρόχρονη ενασχόληση τόσο με πολεοδομικά όσο και με επικοινωνιακά θέματα.

β) Ο βασικός προβληματισμός αφορά στο εάν και κατά πόσο είναι δυνατή και θεμιτή η χρήση των μέσων μαζικής επικοινωνίας σε θέματα χωρικής συμμετοχής και στο εάν και κατά πόσο οι αλλαγές του επικοινωνιακού πλαισίου που συντελούνται στην Ελλάδα την τελευταία δεκαετία επηρεάζουν ή είναι δυνατό να επηρεάσουν την συμμετοχική συμπεριφορά σε χωρικά-πολεοδομικά θέματα.

γ) Η ερευνητική μεθοδολογία περιλαμβάνει: βιβλιογραφική έρευνα, διερεύνηση μέσω δομημένων συνεντεύξεων βασισμένων σε εντοπισμένα και άμεσα ερωτήματα, και δειγματοληπτική διερεύνηση βασισμένη στη μέθοδο των αναλογιών.

δ) Επειδή αρκετοί από τους χρησιμοποιούμενους όρους παρουσιάζουν συγχέουσα πολυσημία (επικοινωνία, μάζα, συμμετοχή, κ.λ.π.), θεωρήθηκε χρήσιμη η παράθεση ορισμένων σχετικών αρχικών διευκρινίσεων.

ΜΕΡΟΣ Ι

Στο πρώτο μέρος της διατριβής επιχειρείται θεωρητική-βιβλιογραφική διερεύνηση των σχέσεων μαζικής επικοινωνίας και συμμετοχής.

Το πρώτο μέρος περιλαμβάνει τρία κεφάλαια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'

Επικοινωνία και συμμετοχή: περί όσων έχουν ειπωθεί για τις μαζικές επικοινωνίες και τα ΜΜΕ.

Πρόκειται για περιληπτική διαχρονική αναφορά στις κυριότερες θεωρίες σε σχέση με τις συμμετοχικές (ή αλλοτριωτικές) κοινωνικές επιπτώσεις των Μέσων και των μαζικών επικοινωνιών.

Για να μπορέσει κανείς να συνδέσει τα ΜΜΕ με οποιεσδήποτε διαδικασίες που αποσκοπούν στην κοινωνική ολοκλήρωση των ατόμων και την κοινωνική συνοχή, άρα και με τις συμμετοχικές διαδικασίες, θα πρέπει αναπόφευκτα να αντιμετωπίσει μια σειρά πολύ διαδεδομένων απόψεων και θεωριών που διαβεβαιώνουν:

- είτε ότι τα Μέσα αποτελούν μάλλον στοιχείο κοινωνικής διάβρωσης και ότι καταλήγουν στο να φέρνουν στο κοινωνικό προσκήνιο ανώριμες "μάζες" καταστρέφοντας τις παραδοσιακές αξίες,
- είτε ότι τα Μέσα αποξενώνουν τους πολίτες από το κοινωνικό σύνολο ευνοώντας τα παιχνίδια της οικονομικής και πολιτικής εξουσίας,
- είτε, αντίθετα, ότι τα ΜΜΕ έχουν από τη φύση τους θετικές επιπτώσεις στο κοινωνικό σύνολο και ότι συμβάλλουν στη δημιουργία μιας νέας παγκόσμιας συμμετοχικής κοινωνίας.

Θα πρέπει επίσης να εξετάσει κανείς ποιά στοιχεία των παραπάνω απόψεων καθώς και των λιγότερο εμφαντικών θεωριών για τα Μέσα

και τη μαζική επικοινωνία μπορούν να παραμείνουν επίκαιρα και αποτελεσματικά ερμηνευτικά εργαλεία, παρά τις συνεχείς εξελίξεις που χαρακτηρίζουν το χώρο των επικοινωνιών και ποιά αντιθέτως αποτελούν προϊόντα συγκεκριμένων συγκυριών και καταστάσεων.

Στο Α'κεφάλαιο επιχειρείται συνηγορία υπέρ των απόψεων που υποστηρίζουν:

α) ότι οι συμμετοχικές επιπτώσεις των Μέσων εξαρτώνται από τον τρόπο με τον οποίο οι κοινωνικές ομάδες τα χρησιμοποιούν και όχι από κάποιες ιδιότητες που έγκεινται στη πολλαπλασιασική "φύση" τους.

β) ότι είναι οι εκάστοτε συγκυρίες, καταστάσεις και συσχετισμοί δυνάμεων που καθορίζουν σε σημαντικό βαθμό το ποιές επικοινωνιακές θεωρίες θα αποκτήσουν κάθε φορά εμβέλεια και δημοτικότητα και κατά συνέπεια θα επηρεάσουν, τόσο την γενικότερη αντίληψη περί Μέσων, όσο και την εκάστοτε επικοινωνιακή πολιτική.

γ) ότι παρά την παραπάνω διαπίστωση, υπάρχει μία εξαιρετικής ωφελιμότητας σώρευση γνώσεων σχετικών με την επικοινωνιακή διαδικασία, την μαζική επικοινωνία και τα Μέσα, που επιτρέπει βάσιμες ελπίδες για την κοινωνικά αποδεκτή χρήση των μαζικών επικοινωνιών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β'

Η επικοινωνιακή διαδικασία.

Στο δεύτερο κεφάλαιο του πρώτου μέρους γίνεται αναφορά στην επικοινωνιακή διαδικασία και επιχειρείται η περιγραφή των μεθοδολογικών δυνατοτήτων που μπορεί να παράσχει μία προσέγγιση στα προβλήματα της μαζικής επικοινωνίας που να είναι απαλλαγμένη από επιστημολογικούς αποκλεισμούς και που να αντλεί εννοιολογικά

και ερμηνευτικά εργαλεία από τους ποικίλους συγγενείς χώρους διερεύνησης των επικοινωνιακών φαινομένων.

Υποστηρίζεται εδώ ότι η κοινωνιολογική διερεύνηση όχι μόνο δεν αποδυναμώνεται αλλά αντιθέτως ενισχύεται δημιουργικά από την εισαγωγή μεθοδολογικών και εννοιολογικών στοιχείων προερχόμενων από τις, κατά κύριο λόγο, επικοινωνιακές προσεγγίσεις.

Λαμβάνοντας υπ'όψιν αυτή την παραδοχή, καταγράφονται οι διαφοροποιήσεις της στοιχειώδους επικοινωνιακής διαδικασίας, όπως αυτή περιγράφεται από επιστημονικούς κλάδους όπως η πληροφορική, η γλωσσολογία ή η σημειωτική, καθώς περνάμε από την κλίμακα των στοιχειωδών και των διαπροσωπικών σε εκείνη -την εντονότερα σημαίνουσα απο κοινωνιολογική άποψη- των μαζικών επικοινωνιών.

Στο κεφάλαιο αυτό υπογραμμίζεται επίσης η ιδιαίτερη σημασία που αποκτά η έννοια της επικοινωνιακής ανάδρασης στις μαζικές επικοινωνιακές διαδικασίες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'

Η κοινωνική επικοινωνία: Το θεσμικό και το συμμετοχικό μήνυμα.

Στο τρίτο κεφάλαιο η "κοινωνική επικοινωνία" καθορίζεται ως η βασική έννοια για την προσέγγιση στο ευρύτερο επικοινωνιακό πλαίσιο εντός του οποίου διεξάγονται τα συμμετοχικά φαινόμενα. Παράλληλα παρατηρείται η σημερινή διπλή τάση σε σχέση με το πώς νοείται η κοινωνική επικοινωνία, δηλαδή:

- από τη μία πλευρά η έννοια της κοινωνικής επικοινωνίας συνδέεται με την όλο και ευκρινέστερη συνειδητοποίηση της ανάγκης για εγκαθίδρυση **οικουμενικών κανόνων επικοινωνίας**, πράγμα που οφείλεται μεταξύ άλλων και στην, χάρη στην παρουσία των Μέσων, αναγνώριση της αλληλεξάρτησης και της παγκόσμιας

διάστασης των σημερινών προβλημάτων

- και από την άλλη, η "κοινωνική επικοινωνία" συνδέεται με την αναζήτηση επικοινωνιακών μορφών που θεωρούνται ικανές να συμβάλουν, μέσω συμμετοχικών διαδικασιών, στην κοινωνική ολοκλήρωση των μελών επί μέρους κοινωνικών ομάδων που, σε πολλές περιπτώσεις, έχουν μείνει στο περιθώριο των κυριότερων εξελίξεων της σύγχρονης εποχής.

Στο Γ' κεφάλαιο περιγράφονται επίσης οι όροι διαμόρφωσης του θεσμικού μηνύματος και εξετάζονται οι περιπτώσεις κατά τις οποίες το κράτος αναλαμβάνει το ρόλο του επικοινωνητή μαζικών μηνυμάτων.

Στο ίδιο, τέλος, κεφάλαιο γίνεται μία πρώτη αναφορά στις διαδικασίες παραγωγής μηνυμάτων συμμετοχικού περιεχομένου, ούτως ώστε σε συνάρτηση με τα προηγούμενα, να καταδειχθεί η δυνατότητα των Μέσων -σε συγκεκριμένες περιπτώσεις και υπό ορισμένες προϋποθέσεις- να συμβάλουν σε μία μη αλλοτριωτική και αποξενωτική επικοινωνία.

ΜΕΡΟΣ ΙΙ

Στο δεύτερο μέρος της διατριβής επιχειρείται θεωρητική-βιβλιογραφική διερεύνηση των συμμετοχικών και επικοινωνιακών διαστάσεων της σύγχρονης πολεοδομίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'

Η διαφοροποίηση των πολεοδομικών θεωριών και πρακτικών υπό την επιρροή των συμμετοχικών τάσεων και εντάσεων και η επικοινωνιακή διάσταση της συμμετοχικής πολεοδομίας.

Στην πρώτη παράγραφο γίνεται αναφορά στην πολυσημία του -προσδιοριστικού για την συμμετοχική πολεοδομία- όρου "συμμετοχή" και επισημαίνονται οι διαφορές μεταξύ συναινετικών και

συγκρουσιακών συμμετοχικών φαινομένων.

Στη δεύτερη παράγραφο γίνονται ορισμένες πρώτες παρατηρήσεις για τον επικοινωνιακό χαρακτήρα των συμμετοχικών διαδικασιών. Επισημαίνεται δε η κομβικότητα της επικοινωνιακής διάστασης τόσο στην συναινετική όσο και στη συγκρουσιακή εκδοχή της συμμετοχής.

Στην τρίτη παράγραφο περιγράφεται η βαθμιαία διαχρονική ανάπτυξη, κατ'αρχήν γενικών κοινωνικών και στη συνέχεια ειδικών συμμετοχικών προβληματισμών μεταξύ των πολεοδόμων.

Στην τέταρτη παράγραφο γίνεται αναφορά στις επιρροές που ασκήθηκαν κατά τη διαμόρφωση της νεότερης σχεδιαστικής θεωρίας και πρακτικής από τη θεωρία της λήψης των αποφάσεων, τη συστημική και τη σημειωτική.

Η πέμπτη και η έκτη παράγραφος αναφέρονται στην διαφοροποίηση των σχεδιαστικών θεωριών και πρακτικών υπό την επιρροή των αιτημάτων και κινημάτων συναινετικής ή συγκρουσιακής συμμετοχής.

Η έβδομη παράγραφος περιλαμβάνει παρατηρήσεις και σχόλια σχετικά με το ρόλο της κοινωνικής επικοινωνίας και των **ΜΜΕ** στις παρατηρούμενες διαβαθμίσεις της συμμετοχικής έντασης. Ως βασικός άξονας, επί του οποίου γίνονται οι σχετικές παρατηρήσεις, χρησιμοποιείται η "ιεράρχηση της συμμετοχικής έντασης" της **Arnstein.**

Στην όγδοη παράγραφο, τα συμμετοχικά φαινόμενα, η επικοινωνιακή τους διάσταση και ο ρόλος των **ΜΜΕ**, εξετάζονται σε συνάρτηση με την κλίμακα των χωρικών παρεμβάσεων. Συγκεκριμένα:

- γίνεται αναφορά στην αναγκαιότητα, λόγω της αλληλεξάρτησης των σημερινών χωρικών-περιβαλλοντολογικών προβλημάτων, του να υπάρξει μια οικουμενική θεώρηση της συμμετοχής.
- γίνεται αναφορά στην επιρροή των κυριότερων παραμέτρων της

κοινωνικής επικοινωνίας, μεταξύ των οποίων και των ΜΜΕ, στις χωρικές παρεμβάσεις σε διακρατικά, κρατικά, και τοπικά πλαίσια.

Διατυπώνεται η υπόθεση ότι τα μέσα μαζικής επικοινωνίας και ιδιαίτερα εκείνα που τελούν υπό δημόσιο έλεγχο, είναι σε θέση να εξασφαλίσουν επικοινωνιακές δυνατότητες που να συμβάλουν, τόσο στη δημιουργία του απαραίτητου για την επιτυχή έκβαση των συμμετοχικών πρωτοβουλιών συμμετοχικού κλίματος, όσο και στην παροχή προς τους συμμετέχοντες πολίτες εκείνων των πληροφοριών που καθιστούν ουσιαστική την παρέμβασή τους στην παραγωγή κατασκευασμένου περιβάλλοντος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β'

Η ανανέωση της πολεοδομικής νομοθεσίας και η επικοινωνιακή διάσταση των συμμετοχικών πολεοδομικών εγχειρημάτων σε ορισμένες χώρες της Ευρώπης.

Προκειμένου να καταδειχθεί η κομβικότητα των επικοινωνιακών διαδικασιών σε συγκεκριμένα παραδείγματα συμμετοχικού πολεοδομικού έργου, και δεδομένου ότι στην Ελλάδα δεν υπήρξαν ανάλογα εγχειρήματα πριν από την ανολοκλήρωτη ακόμη Επιχείρηση Πολεοδομικής Ανασυγκρότησης (όρισμένες από τις επικοινωνιακές παραμέτρους της οποίας εξετάζουμε στο τρίτο μέρος), εξετάζεται εδώ:

α) η υιοθέτηση των συμμετοχικών διαδικασιών κατά τις δεκαετίες του '60 και '70, από τις πολεοδομικές νομοθεσίες τεσσάρων ευρωπαϊκών χωρών (Βρετανία, Γερμανία, Γαλλία και Ιταλία) και

β) το εάν και κατά πόσο, στις χώρες αυτές, ως συμμετοχή νοείται η υιοθέτηση νέων επικοινωνιακών μεθόδων -στην ουσία νέων τρόπων ανταλλαγής πληροφοριών μεταξύ πολιτών και σχεδιάζουσας αρχής- σε σχέση με τις εκπονούμενες μελέτες και την υλοποίηση του

πολεοδομικού έργου.

Εκτός από την αναφορά στην εξέλιξη των νομοθετικών ρυθμίσεων, περιγράφονται και ορισμένες χαρακτηριστικές περιπτώσεις υλοποίησης συμμετοχικών εγχειρημάτων με επικοινωνιακό ενδιαφέρον για την κάθε χώρα.

ΜΕΡΟΣ ΙΙΙ

Το τρίτο μέρος της διατριβής αποτελείται από δύο επί μέρους ενότητες:

Η πρώτη εισάγει στο σκέλος της διατριβής που αφορά στην επιτόπια έρευνα, αφενός παραθέτοντας στοιχεία για την εξέλιξη, προς συμμετοχική κατεύθυνση, της ελληνικής πολεοδομικής νομοθεσίας και αφετέρου περιγράφοντας τις ιδιορρυθμίες με τις οποίες γίνεται η "εκ των κάτω" παρέμβαση στα χωρικά-πολεοδομικά θέματα (κεφάλαιο Α').

Η δεύτερη αποτελείται από δύο επιτόπιες έρευνες σε περιοχές της βόρειας Ελλάδας (κεφάλαια Β', Γ' και Δ')

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'

Ελλάδα: Νομικές ρυθμίσεις, πολεοδομική συμμετοχή, και κοινωνικό επικοινωνιακό πλαίσιο.

Η πρώτη παράγραφος περιέχει σύντομη επισκόπηση των σχέσεων μεταξύ των κύριων περιόδων κοινωνικού μετασχηματισμού και των αντίστοιχων χωρικών εξελίξεων στην νεότερη Ελλάδα, όπως αυτές περιγράφονται από τον Α.Φ. Λαγόπουλο. Η παράθεση γίνεται προκειμένου, στο τέλος του κεφαλαίου και αφού μεσολαβήσει η παράθεση νομικών και κοινωνικο-επικοινωνιακών στοιχείων, να επανέλθουμε στο προαναφερθέν σχήμα συσχετίζοντας τις κοινωνικές και χωρικές με τις επικοινωνιακές εξελίξεις.

Η δεύτερη παράγραφος περιλαμβάνει την αναζήτηση συμμετοχικών

στοιχείων στην νεοελληνική πολεοδομική νομοθεσία. Αναζήτηση που, παρά τις δυνατότητες που εμπεριέχονται στο σύνταγμα του 1975, παραμένει άνευ ουσιαστικών αποτελεσμάτων έως τις αρχές της δεκαετίας του '80. Ακολουθεί ειδική αναφορά στον Ν.1337/1983, του οποίου οι επιπτώσεις επί των συμμετοχικών πρακτικών δεν έχουν ακόμη επαρκώς αναλυθεί, καθώς και στην, εν συνεχεία, θεσμοθέτηση ορισμένων οργάνων βάσης με συμβουλευτικές συμμετοχικές αρμοδιότητες.

Παράλληλα παρατηρείται ότι, ενώ κατά καιρούς αναλαμβάνονται εκσυγχρονιστικές νομοθετικές πρωτοβουλίες, το κράτος αδυνατεί να εφαρμόσει τις χωρικές ανανεώσεις που το ίδιο θεσπίζει.

Διατυπώνεται η υπόθεση ότι αυτή η αδυναμία σχετίζεται μεταξύ άλλων με:

- Τη μη θέσπιση ουσιαστικών συμμετοχικών διαδικασιών.

- Το ιδιάζον καθεστώς πολιτικής επικοινωνίας, όπου οι πελατειακές "διαπροσωπικές" σχέσεις παίζουν κυρίαρχο ρόλο.

- Τους επικοινωνιακούς διχασμούς (γλωσσικούς, πολιτισμικούς, ιδεολογικούς κ.α.) που επικρατούν στην Ελλάδα ήδη από την εποχή της Ανεξαρτησίας.

- τον (συνεπακόλουθο) ιδιόμορφο τρόπο με τον οποίο παρεμβαίνουν οι πολίτες στην διαδικασία παραγωγής πολεοδομικού έργου, ακυρώνοντας στο στάδιο της εφαρμογής τις νομοθετικές ρυθμίσεις που θεσπίζονται χωρίς την συμμετοχή τους. Υποθέτουμε ότι σε αυτές τις περιπτώσεις μπορούμε να μιλάμε για μια άτυπη, εκ των υστέρων, ακυρωτική "συμμετοχή".

Από αυτές τις, προς διερεύνηση, υποθέσεις διέπεται η διατύπωση της τρίτης παραγράφου, όπου παρατίθεται μία σύντομη διαχρονική θεώρηση των χωρικών και επικοινωνιακών εξελίξεων στην νεότερη

Ελλάδα.

Στην επόμενη, τέταρτη, παράγραφο επανερχόμεθα στην επισκόπηση των σχέσεων κοινωνικού μετασχηματισμού και χωρικών εξελίξεων του Α.Φ.Λαγόπουλου και προσθέτουμε τις, κατά την άποψή μας σημαίνουσες, αντίστοιχες επικοινωνιακές εξελίξεις.

Στην τελευταία παράγραφο του Α'κεφαλαίου γίνεται αναφορά στις διαφοροποιήσεις της νομοθεσίας σε σχέση με τα μέσα μαζικής επικοινωνίας που συντελούνται στα τέλη της δεκαετίας του '80. Οι διαφοροποιήσεις στο νομικό, αλλά και στο πρακτικό, επίπεδο του πλαισίου των μαζικών επικοινωνιών, θα συσχετισθούν στα επόμενα -ερευνητικά- κεφάλαια με τις ενδεχόμενες αλλαγές της συμμετοχικής συμπεριφοράς των πολιτών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β'

Πολεοδομικό συγκρότημα Θεσσαλονίκης και περιοχή δήμου Γιαννιτσών: Χωρική διαμόρφωση και τοπικά μέσα επικοινωνίας.

Στο Β' κεφάλαιο, αφού γίνει αναφορά στους λόγους επιλογής των συγκεκριμένων περιοχών για τη διεξαγωγή της έρευνας, ακολουθεί μια σύντομη περιγραφή της χωρικής φυσιογνωμίας των δύο περιοχών (παράγραφος α') και μία αναλυτικότερη καταγραφή των τοπικών μέσων μαζικής επικοινωνίας που λειτουργούσαν εκεί κατά την περίοδο διεξαγωγής της επιτόπιας έρευνας (παράγραφος β'). Η παράθεση αυτών των στοιχείων αποσκοπεί στο να γίνει σαφέστερη η χωρική και επικοινωνιακή κατάσταση εντός της οποίας διαμορφώνονται οι απόψεις και οι εμπειρίες που θα συλλεγούν μέσω δειγματοληπτικής διερεύνησης και συνεντεύξεων και θα παρουσιασθούν στα δύο επόμενα κεφάλαια.

Παράλληλα, στην δεύτερη παράγραφο, διερευνάται το εάν και με ποιό τρόπο τα τοπικά ΜΜΕ ασχολούνται με τα χωρικά θέματα, και

προκύπτουν κάποιες πρώτες διαπιστώσεις σχετικές με την εμφάνιση ορισμένων φαινομένων, αρνητικών για την συμμετοχική λειτουργία των Μέσων, όπως:

- Η τάση του να προβάλλονται τα γεγονότα με χωρικό-πολεοδομικό ενδιαφέρον μόνον όταν είναι δυνατό να παρουσιασθούν με "εντυπωσιακό" τρόπο, προκαλώντας έτσι αύξηση της αναγνωσιμότητας, της ακροαματικότητας ή της θεαματικότητας, καθώς και η γενικότερη τάση προς εμπορευματοποίηση του προγράμματος των ηλεκτρονικών τοπικών Μέσων.

- Η παρείσφρηση κομματικών ή παραταξιακών κριτηρίων στην λειτουργία τόσο των δημοτικών όσο και των ορισμένων ιδιωτικών τοπικών ΜΜΕ.

- Η παρουσία, σε ορισμένες περιπτώσεις, τάσεων δημαρχοκεντρισμού στην διοίκηση Μέσων που ανήκουν ή ελέγχονται από τους ΟΤΑ.

- Η τάση προς εξαφάνιση των (ραδιοφωνικών) Μέσων που διατηρούν ερασιτεχνικό χαρακτήρα και διοικούνται συλλογικά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'

Συγκριτική δειγματοληπτική διερεύνηση των επικοινωνιακών και χωρικών παραμέτρων των στάσεων του κοινού στις δύο βορειοελλαδικές περιοχές.

Η έρευνα διεξάγεται με την αναλογική μέθοδο και βάσει ερωτηματολογίου επί διαστρωματωμένου δείγματος 200 ατόμων για το πολεοδομικό συγκρότημα της Θεσσαλονίκης και επίσης 200 ατόμων για την περιοχή του δήμου Γιαννιτσών του νομού Πέλλας.

Η πρώτη ομάδα ερωτήσεων αποσκοπεί στην διερεύνηση των σχέσεων μεταξύ ελεύθερου χρόνου και κατανάλωσης μηνυμάτων που προέρχονται από τα ΜΜΕ. Διαπιστώνεται ότι παρά τις υπάρχουσες

διαφορές μεταξύ των δύο περιοχών (στην υπό διαδικασίες αστικοποίησης αγροτική περιοχή των Γιαννιτσών καταναλίσκεται περισσότερος χρόνος στα ηλεκτρονικά Μέσα απ'ότι στην αστική περιοχή της Θεσσαλονίκης), τα Μέσα απορροφούν το μεγαλύτερο μέρος του διαθέσιμου ελεύθερου χρόνου.

Τα πράγματα αλλάζουν όταν το ερώτημα δεν αφορά πλέον στην υπάρχουσα αλλά την προσδοκώμενη κατάσταση, οπότε και διαπιστώνονται (ιδιαίτερα στην αστική περιοχή της Θεσσαλονίκης) στοιχεία κορεσμού από τον σημερινό τρόπο λειτουργίας των Μέσων.

Η δεύτερη ομάδα ερωτήσεων αφορά στον γενικότερο τρόπο με τον οποίο οι ερωτώμενοι προσλαμβάνουν τις εν εξελίξει επικοινωνιακές αλλαγές, καθώς και στην από μέρους τους αξιολόγηση των ενημερωτικών, ψυχαγωγικών και επιμορφωτικών λειτουργιών των ΜΜΕ.

Οι ερωτώμενοι καλούνται επίσης να αξιολογήσουν τις λειτουργίες των ηλεκτρονικών μέσων ανάλογα με το καθεστώς ιδιοκτησίας που ισχύει σ'αυτά.

Διαπιστώνεται ότι, κυρίως στην αστική περιοχή, είναι αισθητές οι αντιδράσεις που προκαλούνται από το πέρασμα σε αυτό που ονομάσθηκε "εποχή των μαζικών επικοινωνιών" ή άλλως "μαζική επικοινωνιακή κοινωνία" και παρατηρούνται οι ιδιομορφίες της ελληνικής περίπτωσης και οι ιδιαιτερότητες που παρουσιάζονται στις δύο υπό εξέταση περιοχές.

Διαπιστώνεται επίσης η αυξημένη εγκυρότητα που αποδίδεται στον Τύπο όσο αφορά στην παροχή ενημερωτικών μηνυμάτων και η αυξημένη απήχηση του ραδιοφωνικού Μέσου, μετά το τέλος του κρατικού μονοπωλίου.

Διαπιστώνεται, τέλος, ότι ορισμένες από τις αδυναμίες των τοπικών Μέσων που επισημάνθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο, είναι

αντιληπτές από το κοινό των υπό εξέταση περιοχών (εμπορευματοποίηση, κομματικοποίηση, κ,λ.π.).

Η τρίτη ομάδα ερωτήσεων αποσκοπεί στον καθορισμό της έννοιας που αποδίδεται στον όρο "τοπικό πρόβλημα".

Διαπιστώνεται ότι ως "τοπικά προβλήματα" θεωρούνται και στις δύο περιοχές, κυρίως τα χωρικά-πολεοδομικά προβλήματα.

Η τέταρτη ομάδα ερωτήσεων αφορά στην υλοποιούμενη συμμετοχή και στην ερμηνεία των ερωτώμενων όσον αφορά στους λόγους για τους οποίους αυτή παρουσιάζεται περιορισμένη.

Οι περισσότεροι από τους ερωτώμενους αποδίδουν την έλλειψη συμμετοχικής δραστηριότητας εξ ίσου, τόσο στην πεποίθηση ότι η άποψή τους δεν πρόκειται να ληφθεί τελικά υπ'όψιν από αυτούς που αποφασίζουν (πράγμα που επιβεβαιώνει την μειωμένη αξιοπιστία των αρχών που εκπέμπουν συμμετοχικά μηνύματα), όσο και σε έλλειψη ενδιαφέροντος και χρόνου. Ένα σημαντικό, ωστόσο, ποσοστό συνδέει την έλλειψη συμμετοχικού ενδιαφέροντος, και στις δύο περιοχές, με την έλλειψη επαρκούς πληροφόρησης γύρω από τα τοπικά θέματα.

Η τελευταία ομάδα ερωτήσεων αφορά στην διερεύνηση του ρόλου που αποδίδεται στα **ΜΜΕ** σε σχέση με την διεύρυνση της συμμετοχής των δημοτών στις αποφάσεις που αφορούν στην επίλυση των τοπικών προβλημάτων.

Διαπιστώνεται ότι στα Μέσα δεν αποδίδονται απόλυτα καταδικαστικές ευθύνες για την ελλιπή συμμετοχή. Θεωρείται δε (κυρίως στα Γιαννιτσά) ότι μπορούν να παίξουν θετικό ρόλο στην ανάπτυξη συμμετοχικών δραστηριοτήτων.

Στο ίδιο κεφάλαιο γίνεται επίσης μια σύντομη αναφορά σε διερεύνηση με ανάλογα ερωτήματα, που είχε διεξαχθεί πέντε χρόνια

νωρίτερα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ'

Συμμετοχή και μέσα μαζικής επικοινωνίας στις διαδικασίες της "Επιχείρησης Πολεοδομικής Ανασυγκρότησης". Απόψεις και εμπειρίες σχετικά με τις συμμετοχικές διαδικασίες και το ρόλο των ΜΜΕ σ'αυτές. Συνεντεύξεις με εκπροσώπους των μελετητικών ομάδων της ΕΠΑ στις περιοχές του πολεοδομικού συγκροτήματος Θεσσαλονίκης και του δήμου Γιαννιτσών.

Πρόκειται για έρευνα που διεξήχθει με την μέθοδο των δομημένων, εντοπισμένων και βασισμένων σε άμεσα ερωτήματα συνεντεύξεων, που δόθηκαν στον γράφοντα από εκπροσώπους όλων των μελετητικών ομάδων στις οποίες ανατέθηκε η εκπόνηση των γενικών πολεοδομικών σχεδίων και των πολεοδομικών μελετών επέκτασης-αναθεώρησης, στο πολεοδομικό συγκρότημα της Θεσσαλονίκης και στην περιοχή της πόλης των Γιαννιτσών του νομού Πέλλας.

Οι μελέτες αυτές άρχισαν να εκπονούνται, στα πλαίσια της ΕΠΑ, στις αρχές της δεκαετίας του '80 και ορισμένες από αυτές είχαν ήδη ολοκληρωθεί και περάσει στο στάδιο της εφαρμογής κατά την περίοδο της έρευνας. Πρόκειται για τις πρώτες πολεοδομικές επεμβάσεις που υλοποιούνται με το νέο πολεοδομικό καθεστώς και στην εκπόνηση των οποίων συμπεριλαμβάνονται συμμετοχικές διαδικασίες.

Το Δ' κεφάλαιο περιλαμβάνει:

α) Εισαγωγικές διευκρινίσεις: για το συμμετοχικό και επικοινωνιακό ρόλο των (ερωτωμένων) πολεοδόμων, για την Επιχείρηση Πολεοδομικής Ανασυγκρότησης και για τη μεθοδολογία και τα ζητούμενα της έρευνας.

β) Την παράθεση των απομαγνητοφωνημένων κειμένων των

συνεντεύξεων.

γ) Τις ομαδοποιήσεις των απαντήσεων που κατεγράφησαν.

δ) Σχόλια και ερμηνευτικές υποθέσεις.

Το ερωτηματολόγιο το οποίο εχρησίμευσε ως άξονας για τις συνεντεύξεις περιλαμβάνει τις εξής ομάδες ερωτήσεων:

α) ερωτήσεις που αφορούν στην εξακρίβωση της συμμετοχικής έντασης που διαπιστώνουν οι μελετητές και της συμμετοχικής αποτελεσματικότητας των νέων διαδικασιών που υιοθετήθηκαν. Ζητούνται επίσης γενικές κρίσεις επί των συμμετοχικών διαστάσεων του συνολικού νέου θεσμικού πλαισιου.

β) ερωτήσεις που αποβλέπουν στην εξακρίβωση των επιπτώσεων των επικοινωνιακών διαδικασιών που ακολουθήθηκαν επί της συμμετοχικής αποτελεσματικότητας της **ΕΠΑ**. Οι ερωτήσεις αφορούν στις διαδικασίες με τις οποίες δημοσιοποιήθηκαν οι συγκεντρώσεις, στη φορά των επικοινωνιακών σχέσεων που αναπτύχθηκαν κατά την διάρκεια των συγκεντρώσεων και στον διαπιστούμενο ή/και επιθυμητό ρόλο των **ΜΜΕ** σ'αυτές.

γ) ερωτήσεις που αφορούν στις τυχόν παρενέργειες των συμμετοχικών-επικοινωνιακών διαδικασιών που υιοθετήθηκαν.

Συμπερασματικά θα μπορούσαμε να πούμε ότι σύμφωνα με τα αποτελέσματα της δεύτερης επιτόπιας έρευνας, οι συμμετοχικές δραστηριότητες κατά την εκπόνηση των μελετών **ΕΠΑ**, δυσχεραίνονται από:

- τη μη απόδοση αποφασιστικών αρμοδιοτήτων στην τοπική αυτοδιοίκηση

- την θεσμική πρόβλεψη πολλών οργάνων βάσης (επιτροπές γειτονιάς, συνοικιακά συμβούλια, διαμερισματικά συμβούλια κ.α.) τα οποία καλούνται, χωρίς αποσαφήνιση των αρμοδιοτήτων τους, να

λειτουργήσουν ως συμβουλευτικά όργανα συμβουλευτικών οργάνων (των δημοτικών συμβουλίων).

- το ότι το νέο πολεοδομικό πλαίσιο, παρά τις συμμετοχικές του καινοτομίες περιορίζεται στη θεσμοποίηση κυρίως διαπροσωπικών μορφών επικοινωνίας μεταξύ των κατοίκων και τμήματος της σχεδιάζουσας αρχής (πολεοδόμοι και τοπική αυτοδιοίκηση) και δεν αξιοποιεί επαρκώς τις νέες επικοινωνιακές δυνατότητες και τα (υπό δημόσιο έλεγχο) **ΜΜΕ**. Η έλλειψη αυτή, η οποία έχει επιπτώσεις και στην επιτυχία των διαπροσωπικών επαφών που θεσμοθετούνται (ανοικτές συγκεντρώσεις), είναι αισθητή από τους μελετητές οι οποίοι και πιθανολογούν τις ευνοϊκές επιπτώσεις μιας διαφορετικής, συμμετοχικής χρήσης των **ΜΜΕ**.

- την απουσία ενός γενικότερου συμμετοχικού κλίματος (ενός επαρκούς και λειτουργούντος πλαισίου κοινωνικής επικοινωνίας) στη δημόσια σφαίρα της τοπικής και της ευρύτερης κοινωνίας.

- την επιβίωση των νοοτροπίας (και των μεθόδων) της άτυπης, εκ των υστέρων, ακυρωτικής "συμμετοχικής" παρέμβασης των κατοίκων.

Η διατριβή ολοκληρώνεται με μία καταληκτική παράγραφο στην οποία εξετάζονται οι συγκλίσεις-αποκλίσεις των πορισμάτων των δύο μονογραφιών.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

α. Οι λόγοι (και οι συγκυρίες) που οδήγησαν στην επιλογή του θέματος.

Από την εποχή των κοινωνιολογικών προπτυχιακών μου σπουδών με απασχόλησε το θέμα των μαζικών επικοινωνιών και των επιπτώσεών τους στην κοινωνική δομή. Όταν, στην συνέχεια, απέκτησα την ιδιότητα του αρχιτέκτονα-μηχανικού, ιδιότητα χάρη στην οποία απέκτησα πρόσβαση στη θεωρητική και πρακτική μελέτη των πολεοδομικών θεμάτων, ήταν φυσικό να μου δημιουργηθούν ερωτήματα σε σχέση με την ενδεχόμενη επιρροή των μέσων μαζικής επικοινωνίας επί των νεότερων μεθόδων χωρικής παρέμβασης.

Ωστόσο, την εποχή που επιλέχθηκε το θέμα της παρούσας εργασίας, συνέβαιναν και ορισμένα άλλα αξιοπρόσεκτα πράγματα. Όπως π.χ., το ότι είχε ήδη αρχίσει στη χώρα μας ένας δημόσιος διάλογος, ο οποίος, με αφορμή την επικείμενη τότε κατάργηση του κρατικού μονοπωλίου στα ηλεκτρονικά Μέσα, προεκτεινόταν στα θέματα της εναλλακτικής, σε σχέση με την έως τότε κατάσταση, χρήσης των ΜΜΕ. Τον, όχι ιδιαίτερα μακρυνό, καιρό εκείνο, είχα την ευκαιρία να συνηγορήσω δημόσια υπέρ μιας συλλογικής εναλλακτικής χρήσης του ραδιοφωνικού Μέσου, πεισμένος, θα πρέπει να ομολογήσω, ότι η αποκέντρωση της μαζικής επικοινωνίας σε τοπικό επίπεδο θα επέφερε, σχεδόν αυτόματα, μια αποτελεσματική μεταβολή των επικοινωνιακών πρακτικών προς συμμετοχική κατεύθυνση στη χώρα μας. Παράλληλα, αποφάσισα να μελετήσω διεξοδικότερα το θέμα της

σχεσης μεταξύ μέσων μαζικής επικοινωνίας και συμμετοχικής πολεοδομίας και υπέβαλα τη σχετική πρόταση εκπόνησης διατριβής στο Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Η αναλυτική μελέτη του θέματος (αλλά και οι εν τω μεταξύ εξελίξεις) τροποποίησε τις αρχικές μου βεβαιότητες σε σχέση με το "αυτόματα θετικό" των επιπτώσεων των αποκεντρωμένων Μέσων επί των συμμετοχικών πρακτικών και η παρούσα εργασία προσανατολίστηκε στην καταγραφή της τρέχουσας κατάστασης με άξονα την αναζήτηση των απαραίτητων προϋποθέσεων για μια αποτελεσματική συμμετοχική χρήση των μαζικών επικοινωνιών.

β. Βασικοί προβληματισμοί της εργασίας

Θα μπορούσα, ίσως, να περάσω άμεσα στην μελέτη των τοπικών περιπτώσεων εάν δεν διαπίστωνα: α) ότι υπάρχει πληθώρα επικοινωνιακών θεωριών που αρνούνται στα **ΜΜΕ** οποιαδήποτε μη αλλοτριωτική και εξουσιαστική χρήση, όπως και άλλες, για τις οποίες τα **ΜΜΕ** αποτελούν την σπουδαιότερη ίσως επιβεβαίωση ενός θριαμβεύοντος (αισιόδοξου) τεχνολογικού ντετερμινισμού που υπεραμύνεται των αυτόματα θετικών επιπτώσεων των Μέσων επί των όποιων συμμετοχικών δραστηριοτήτων και β) ότι ο όρος συμμετοχή είναι ένας από τους πλέον πολύσημους όρους (και του επιστημονικού λεξιλογίου) και ότι η χρήση του απαιτεί πολλές φορές την προηγούμενη παράθεση διευκρινίσεων. Πολύ δε περισσότερο όταν η συμμετοχή αναφέρεται σε χωρικά θέματα, για τα οποία αφενός η υπάρχουσα βιβλιογραφία δεν είναι τόσο εκτενής, όσο λόγου χάρη για την πολιτική ή την βιομηχανική συμμετοχή και

αφετέρου δεν υπάρχουν, παρά πρόσφατες και περιορισμένες, ελληνικές εμπειρίες προς μελέτη.

Με τους προβληματισμούς που προκύπτουν από την πρώτη διαπίστωση ασχολούμαι στο πρώτο μέρος της διατριβής, όπου επί πλέον συνηγορώ υπέρ μιας κοινωνιολογικής προσέγγισης στο θέμα, που δεν απορρίπτει τη συμβολή των αμιγέστερα επικοινωνιακών θεωριών και μεθόδων και όπου προτείνω ως έννοια-πλαίσιο της διερεύνησης την έννοια της "κοινωνικής επικοινωνίας".

Το δεύτερο μέρος έχει ως αφετηρία την έννοια της συμμετοχής, σε σχέση με την οποία εξετάζονται, τόσο το γενικό θεωρητικό πλαίσιο, όσο και -περνώντας στην χωρική της εκδοχή- οι θεσμικές συμμετοχικές ρυθμίσεις σε ορισμένες ευρωπαϊκές χώρες και οι επιπτώσεις των ρυθμίσεων αυτών σε συγκεκριμένες περιπτώσεις πολεοδομικών παρεμβάσεων.

Αν και η τρέχουσα αντίληψη θεωρεί ότι στην Ελλάδα δεν υπάρχει ουσιαστική συμμετοχή των πολιτών στην παραγωγή του κατασκευασμένου χώρου, στο πρώτο κεφάλαιο του τρίτου μέρους διατυπώνεται η υπόθεση ότι το τελικό -το υλοποιημένο- αποτέλεσμα των ελληνικών πολεοδομικών νόμων εμπεριέχει στοιχεία μιας άτυπης και συνήθως εκ των υστέρων εμφανιζόμενης και επηρεάζουσας, ιδιότυπης ακυρωτικής (των εκ των άνω επιβαλλόμενων προδιαγραφών) "συμμετοχής".

Η επιτόπια διερεύνηση των σχέσεων μεταξύ τοπικών μέσων μαζικής επικοινωνίας και ιδιαίτερα εκείνων που τελούν υπό συλλογικό έλεγχο, με την παραγωγή αστικού χώρου, παρατίθεται

στα τελευταία κεφάλαια και αφορά σε δύο περιοχές: το έντονα αστικοποιημενο πολεοδομικό συγκρότημα της Θεσσαλονίκης και την υπό διαδικασία αστικοποίησης αγροτική περιοχή της πόλης των Γιαννιτσών του νομού Πέλλας.

Διαπιστώνεται, μεταξύ άλλων, ότι εάν η ελλιπής αξιοπιστία του νεότερου ελληνικού κράτους δεν διευκολύνει την δημιουργία συνθηκών συναινετικής συμμετοχής σε χωρικά θέματα και εάν η έλλειψη θεσμοποιημένων συμμετοχικών διαδικασιών δεν οδηγεί τόσο σε συγκρουσιακές εκρήξεις όσο στην ακυρωτική εκ των υστέρων "συμμετοχή", τα τοπικά μέσα μαζικής επικοινωνίας δυσχεραίνονται στην άσκηση συμμετοχικού ρόλου από αιτίες όπως: η εμπορευματοποίηση των μηνυμάτων, οι κομματικές παρεμβολές, οι προσωπικές παρεμβολές των τοπικών αρχόντων και, στην περίπτωση εκείνων που τελούν υπό δημοτικό έλεγχο, από εμφανιζόμενες τάσεις γραφειοκρατικοποίησης της οργανωτικής τους δομής.

γ. Η μεθοδολογία και οι τεχνικές έρευνας που ακολουθήθηκαν.

Η διατύπωση των δύο πρώτων μερών της διατριβής, καθώς και του πρώτου κεφαλαίου του τρίτου μέρους, βασίστηκε σε βιβλιογραφική έρευνα. Η διατύπωση του πρώτου (περιγραφικού) κεφαλαίου της επιτόπιας διερεύνησης (τρίτο μέρος, Β' κεφάλαιο), εκτός από τη χρήση γραπτών τεκμηρίων, τις πληροφορίες που παρεσχέθησαν από τους συντελεστές των διαφόρων τοπικών Μέσων και της βιβλιογραφικής έρευνας, βασίστηκε και στην γνώση που προήλθε από την προσωπική μου

συμμετοχή σε μέρος των περιγραφόμενων (πολεοδομικών και επικοινωνιακών) διαδικασιών και εξελίξεων.

Στην επιτόπια έρευνα που παρατίθεται στο τρίτο κεφάλαιο θεωρήθηκε θεμιτή η υιοθέτηση της δειγματοληπτικής μεθόδου των αναλογιών.

Η διερεύνηση των απόψεων των πολεοδόμων που παρατίθεται στο Δ' κεφάλαιο χρησιμοποιεί την μέθοδο των δομημένων, εντοπισμένων και βασισμένων σε άμεσα ερωτήματα συνεντεύξεων.

δ. Εννοιολογικές διευκρινίσεις.

Δεδομένου ότι στην εργασία χρησιμοποιούνται, περισσότεροι του ενός, όροι που χαρακτηρίζονται από πολυσημία, θεωρώ χρήσιμο να παρατεθούν εισαγωγικά και εν συντομία ορισμένες σχετικές διευκρινίσεις:

α) **Επικοινωνία.** Ο όρος χρησιμοποιείται με την διαδικαστική του εκδοχή. Δηλαδή ως διαδικασία κατά την οποία μεταδίδονται μηνύματα με σκοπό την πρόκληση κάποιας απάντησης.

β) **Μάζα.** Ο όρος χρησιμοποιείται χωρίς τις αρνητικές αποχρώσεις οι οποίες του αποδόθηκαν από την οπαδούς της θεωρίας της Μάζας και τους λοιπούς κριτικούς της μαζικής κοινωνίας. Γι'αυτό άλλωστε γίνεται αποδεκτός και ο όρος "μέσο μαζικής επικοινωνίας" προκειμένου να χαρακτηρισθούν τα μεγάλα πολλαπλασιαστικά μέσα επικοινωνίας.

γ) **Δημόσια Μέσα.** Ο όρος "δημόσιο" χρησιμοποιείται εδώ με την ευρεία έννοια, ως αντίθετος του ιδιωτικού, προσωπικού, ατομικού, αλλά όχι κατ'ανάγκην με την έννοια του ανήκοντος

"εις το Δημόσιον" (κράτος, πολιτεία).

δ) Συμμετοχή. Όπως ήδη ανέφερα, το Α'κεφάλαιο του δεύτερου μέρους είναι αφιερωμένο στην συμμετοχή και τις χωρικές της προεκτάσεις. Στα κεφάλαια που προηγούνται ο όρος χρησιμοποιείται (όταν δεν υπάρχουν ειδικότερες διευκρινίσεις) με την ευρεία έννοια, η οποία συμπεριλαμβάνει την συναινετική ή συγκρουσιακή, την "έντονη" ή "χαλαρή" και την θεσμοποιημένη ή άτυπη συμετοχή των πολιτών στις διαδικασίες λήψης των αποφάσεων που τους αφορούν.

ε) Πολεοδομία. Όταν δεν υπάρχουν εξειδικευμένες αναφορές σε χωροταξικών ή ρυθμιστικών διαστάσεων παρεμβάσεις, ο όρος χρησιμοποιείται με την ιστορικά διαμορφωμένη έννοια της ευρύτερης κλίμακας παραγωγής κατασκευασμένου περιβάλλοντος (μετά τον σχεδιασμό αντικειμένων και την αρχιτεκτονική κλίμακα).

ΜΕΡΟΣ Ι

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'

ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ: ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΟΣΩΝ ΕΧΟΥΝ ΕΙΠΩΘΕΙ ΓΙΑ ΤΙΣ ΜΑΖΙΚΕΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΕΣ

Σύντομη διαχρονική παράθεση των κυριότερων θεωριών σε σχέση με τη μαζική επικοινωνία και τις συμμετοχικές δυνατότητες των ΜΜΕ.

> Το να φτιάχνει κανείς την θεωρία των Μαζικών Επικοινωνιών είναι σαν να φτιάχνει την θεωρία της επόμενης Πέμπτης.
>
> Umberto Eco.[1]

α. Προγενέστεροι προβληματισμοί

Η κοινωνιολογική χρήση του όρου "επικοινωνία" είναι σχετικά πρόσφατη. Ως εξειδικευμένος όρος εισάγεται στην κοινωνιολογική ορολογία λίγο πριν τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, παράλληλα με την εμφάνιση της αναλυτικής κοινωνιολογίας[2] και ενώ σειρά εναυσμάτων ωθούν προς την συστηματική ανάλυση των επικοινωνιακών φαινομένων. Εναύσματα που προέρχονται από την επικράτηση νέων οικονομικοκοινωνικών καταστάσεων και πολιτικών συσχετισμών, από την εμφάνιση και πρωτοφανή διάδοση νέων επικοινωνιακών μέσων και από την υιοθέτηση νέων πρακτικών πολιτικής επιρροής (προπαγάνδα) και οικονομικής επέκτασης (διαφήμιση).

Ωστόσο, είναι δυνατό να ανιχνευθούν όψεις επικοινωνιακού προβληματισμού σε πολύ απώτερους χρόνους. Εάν κανείς θελήσει να αναζητήσει τις ρίζες της πολιτικοκοινωνικής διάστασης της επι-

κοινωνίας θα πρέπει ενδεχομένως να ανατρέξει στις πρώτες εμφανίσεις καθεστώτων στα οποία η νομιμοποίηση της εξουσίας περνά απο την βία στην πειθώ, όπου και θα εντοπίσει, πιθανότατα στους σοφιστές της κλασσικής αρχαιότητας, τους πρώτους τεχνικούς της επικοινωνιακής πρακτικής.

Εμμέσως επικοινωνιακή θεματολογία εμφανίζεται διαχρονικά σε φιλοσοφικές, αισθητικές ή παιδαγωγικές προσεγγίσεις που εστιάζονται άλλοτε στην έννοια "λόγος", άλλοτε στην έννοια "γλώσσα", συχνά στα πλαίσια φαινομενολογικών και γνωσιολογικών αναζητήσεων.

Τα μεγάλα φιλοσοφικά και κοινωνιολογικά ρεύματα του 19ου και των αρχών του 20ου αιώνα μπορεί μεν να μην περιλαμβάνουν ρητές και συστηματικές αναφορές στην ανθρώπινη επικοινωνία, εμπεριέχουν όμως προβληματισμούς και αναζητήσεις που επηρέασαν αποφασιστικά τις μεταγενέστερες επικοινωνιακές θεωρήσεις. Υπάρχουν, ακόμη, διατυπώσεις της ίδιας περιόδου που είναι δυνατο να επαναγνωσθούν σήμερα υπό επικοινωνιακό πρίσμα. Σύμφωνα με αρκετούς σημερινούς μελετητές[3] έργα όπως, παραδείγματος χάρη, η Αισθητική του Hegel[4] δεν απέχουν πολύ από του να αποτελούν μια ολοκληρωμένη επικοινωνιακή θεωρία. Στο έργο του S. Freud διαγράφεται ορατή η προσπάθεια ερμηνείας σημείων και σημάτων με ψυχολογικές μεθόδους αλλά και με παράλληλη αναγωγή σε καταστάσεις ατομικής ή και συλλογικής επικοινωνίας.[5] Τα λιγοστά κείμενα των έργων των Marx και Engels όπου εμφανίζεται η έννοια της επικοινωνίας[6], ιδίως η επισήμανση ότι ο ανταγωνισμός που κινεί το

καπιταλιστικό σύστημα έχει ως αποτέλεσμα οι σχέσεις μεταξύ των τάξεων να γίνονται όλο και περισσότερο σχέσεις μη επικοινωνίας ή συγκρουσιακής επικοινωνίας, θα αποτελέσουν τα σημεία αναφοράς και ερμηνειών μιας σειράς ορθόδοξων και μη, μαρξιστών μελετητών, ενώ οι επικοινωνιακά αξιοποιήσιμες θεωρήσεις των κλασσικών της κοινωνιολογίας όπως οι **Durkheim** και **Weber** έχουν πρόσφατα καταστεί αντικείμενο ειδικών μελετών, από τους νεώτερους κοινωνιολόγους των επικοινωνιών.[7]

Παράλληλα, οι ποικίλες αντιδράσεις στις κοινωνικές και πολιτιστικές αλλαγές που εκδηλώνονται με την βιομηχανική επανάσταση, διαμορφώνουν ένα, όχι ομοιογενές, σύνολο καταγγελειών και ενστάσεων κατά της επερχόμενης μαζικοποίησης των κοινωνιών. Οι πρώτες πολεμικές που καταγράφονται, σχετικά με τις παρενέργειες του βιομηχανικού τρόπου παραγωγής, ανάγονται ήδη στον 18ο αιώνα. Η κριτική αυτή θα ενταθεί και θα πάρει μορφή ισχυρού ρεύματος της κοινωνικής σκέψης κατά τη διάρκεια του 19ου, θα συνεχιστεί αμείωτη τον 20ο αιώνα, οπότε και, παρά την αρχική αριστοκρατική της διάσταση, θα επηρεάσει μελετητές διαφορετικής ιδεολογικής προέλευσης και θα προσανατολίσει με ριζοσπαστικό τρόπο τις απόψεις περί των ιδιοτήτων των μέσων μαζικής επικοινωνίας.

β. Προσπάθειες οριοθετήσεων

Η κοινωνιολογική επιστήμη δεν είναι η μόνη που ασχολείται με τα θέματα της επικοινωνίας, έστω και αν φιλοδοξεί να συμβάλει στην δημιουργική σύνθεση των συγγενών κλάδων. Συνεισφορές που

προέρχονται απο την Αισθητική, την Ιστορία και την Κριτική της τέχνης, την Γλωσσολογία, την Σημειωτική, την Ψυχολογία ιδιαίτερα στην ψυχαναλυτική της εκδοχή αλλά και κλάδοι με αφετηρία τις θετικές επιστήμες όπως η Πληροφορική και η Κυβερνητική, συνέβαλαν στον σχηματισμό του σημερινού πεδίου της επικοινωνιακής προσέγγισης. Γεγονός είναι πάντως ότι η "επικοινωνία" διεισδύει πλέον σε κάθε επίπεδο κοινωνικής πολυπλοκότητας, επεκτεινόμενη από το πολιτισμικό στο ψυχολογικό πεδίο και από το πολιτικό στο οικονομικό. Εμφανίζεται και εδώ βέβαια, η όχι ασυνήθης πολεμική σχετικά με την οριοθέτηση των χώρων των παραπλήσιων επιστημών. Η προσπάθεια όμως ρητών οριοθετήσεων εμπεριέχει κινδύνους, ιδιαίτερα όταν -και αυτή είναι η περίπτωση της επικοινωνίας και των Μέσων- υπάρχει μια συνεχής ροή νέων δεδομένων. Ηδη το 1960 ο J. Klapper σημείωνε: "Πριν είκοσι χρόνια όποιος προσπαθούσε να προσεγγίσει το θέμα της μαζικής επικοινωνίας αισθανόταν την υποχρέωση να ξεκινήσει με τον καθορισμό του όρου, που ήταν ακόμη λιγοστά οικείος. Αλλά με το πέρασμα των χρόνων τόσο οι υποθέσεις όσο και οι έρευνες επί του θέματος και προπαντός επί των επιπτώσεων της μαζικής επικοινωνίας έχουν γόνιμα πολλαπλασιασθεί. Η σχετική βιβλιογραφία έχει φτάσει σ'εκείνο το σημείο διάδοσης και αταξίας που χαρακτηρίζει όλες τις αναπτυσσόμενες επιστήμες, των οποίων οι ερευνητές και οι συντονιστές των ερευνών αρχίζουν να επιθυμούν τ δημιουργία κέντρων, όπου τα συσσωρευμένα δεδομένα θα μπορούν να συλλέγονται και θα αξιολογούνται. Το πεδίο διευρύνθηκε σε τέτοιο σημείο που, συχνά, όσοι εργάζονται σ' αυτό να δέχονται

το αίτημα απο αλλους ερευνητές να περιορίσουν όλον αυτόν τον Νιαγάρα δεδομένων, να προσπαθήσουν να συγκεκριμενοποιήσουν την 'κατάσταση'".[8] Ο Umberto Eco προλογίζοντας το 1978 την τέταρτη έκδοση του βιβλίου του Apocalittici e integrati, που πρωτοδημοσιεύτηκε το 1964, αναλογιζόμενος τις εν τω μεταξύ διαφοροποιήσεις προειδοποιεί: "Εάν γράφει κανείς βιβλία για τις μαζικές επικοινωνίες πρέπει να αποδεχθεί ότι είναι προσωρινά και ότι ενδεχόμενα χάνουν και επαναποκτούν επικαιρότητα στο διάστημα ενός πρωϊνού".[9]

Υπό το καθεστώς, λοιπόν, διαρκών και επιταχυνόμενων εξελίξεων, μεταβαλλόμενων καταστάσεων και νέων στοιχείων και με δεδομένο το ενδιαφέρον συγγενών κλάδων, τα όρια της Κοινωνιολογίας των Επικοινωνιών, παρουσιάζονται με αναπόφευκτη ρευστότητα. Ρευστότητα που θα μπορούσε ίσως να προκαλέσει καθυστερήσεις στην διατύπωση γενικών κοινωνιολογικών ερμηνευτικών υποθέσεων, αλλά που οπωσδήποτε συμβάλει στην πλέον διαλεκτική αντιμετώπιση του θέματος. Ο G. Statera ισχυρίζεται μάλιστα ότι "-με την στενή έννοια- δεν μπορούμε να μιλάμε για Κοινωνιολογία των επικοινωνιών. Ψυχολόγοι, πολιτισμικοί ανθρωπολόγοι, μελετητές της αισθητικής, σημειολόγοι, ασχολήθηκαν και ασχολούνται με τη διαδικασία και τις επιπτώσεις των μαζικών επικοινωνιών. Διαφορετικές λοιπόν επιστήμες, ενδιαφέρονται, και όχι πάντοτε με συγκλίνοντες τρόπους, με το δικό μας ερευνητικό αντικείμενο".[10]

Εξάλλου η αυξανόμενη ένταση του ενδιαφέροντος γύρω απο τις επικοινωνίες, οι νέες τεχνολογικές ανακαλύψεις και εφαρμογές και

το γεγονός ότι όλο και ευρύτεροι τομείς της κοινωνικής ζωής καταλήγουν υπό την άμεση επιρροή των Μέσων, είχε ως φυσικό αποτέλεσμα τον πολλαπλασιασμό των συγγραμμάτων που διαπραγματεύονται το θέμα. Δεν είναι εύκολο να προσανατολισθεί κανείς μέσα στον λαβύρινθο των σχετικών με τα επικοινωνιακά θέματα διατυπώσεων και εμπειρικών ερευνών. Οι προσπάθειες κατηγοριοποίησης του κατά καιρούς παραχθέντος υλικού παρουσιάζουν τους γνωστούς κινδύνους γενίκευσης και υπερβολής, αλλά είναι χρήσιμες για να μπορέσει κανείς να παρακολουθήσει το νήμα των εξελίξεων και τις διακλαδώσεις του.

Οι μελετητές που επιχείρησαν το δύσκολο εγχείρημα της ομαδοποίησης των, ποικίλης προέλευσης, θεωριών σε σχολές ή έστω ρεύματα που να παρουσιάζουν εσωτερική συνοχή, χρησιμοποίησαν διαφορετικά κριτήρια κατάταξης της σχετικής συγγραφικής παραγωγής. Δεν μπορούμε όμως να μην παρατηρήσουμε μια διχοτομική τάση -που άλλωστε αντιστοιχεί σε δυϊσμούς που χαρακτηρίζουν τα δρώμενα της εν γένει πολιτικο-κοινωνικής ζωής - που διακρίνει τις ομαδοποιήσεις: Κήνσορες και θεράποντες, Πλουραλιστές και Κριτικοί, Νεομαρξιστές και Στρουκτουραλιστές, μελετητές που χειρίζονται εμπειρικά επι μέρους θέματα και θεωρητικοί που επιχειρούν γενικές συνθέσεις, Αμερικανοί και Ευρωπαίοι.[11]

Υπάρχουν βέβαια και αναλυτικότερες παρουσιάσεις των ομοιοτήτων και των διαφορών ανάμεσα στις θεωρητικές διατυπώσεις και τις ερευνητικές μεθόδους των μελετητών που κατ' αρχήν εντάσσονται στις συγκεκριμένες σχολές ή ρεύματα, καθώς και περισσότερο

σύνθετες κατηγοριοποιήσεις. Όπως, μεταξύ άλλων, θα μπορούσε ενδεικτικά να αναφερθεί η διάκριση των θεωριών για τα Μέσα σε τέσσερεις βασικές Σχολές με τις σχετικές αποκλίσεις που επιχειρεί ο Tony Bennett στο κείμενό του "Θεωρίες για τα Μέσα, θεωρίες για την Κοινωνία". Ο Bennett αναφέρεται στην παραδοσιακή "αριστοκρατική" κριτική της **θεωρίας της μάζας** του 19ου αιώνα που, αρνητική και απαισιόδοξη για τον ρόλο των μέσων της εποχής, τα κατηγορεί ότι αποτελούν απειλή για την βιωσιμότητα της δημοκρατίας, στην σχολή των **φιλελεύθερων πλουραλιστών** σύμφωνα με τους οποίους τα Μέσα λειτουργώντας ως "τέταρτη εξουσία" παίζουν σημαντικό ρόλο στη δημοκρατική διαδικασία, συνιστώντας ανεξάρτητη πηγή πληροφόρησης και εμποδίζοντας την δυσανάλογη συγκέντρωση εξουσίας σε κάποιο τμήμα του πληθυσμού ή όργανο διακυβέρνησης, στη **σχολή της Φρανκφούρτης** ως κριτική θεωρία της μάζας μέσα σε ένα μαρξιστικό πλαίσιο, και τέλος στην **νεομαρξιστική προβληματική** ως τμήμα μιας γενικότερης **θεωρίας της ιδεολογίας**, που ασχολείται με τον ρόλο που παίζουν οι ιδεολογικοί θεσμοί στη διαδικασία της αναπαραγωγής και της διαιώνισης ή αντίθετα της πρόκλησης και της ανατροπής των υπαρχόντων σχέσεων ταξικής κυριαρχίας.[12]

γ. Οι πρώτοι τιμητές

Η κοινωνιολογία των μαζικών επικοινωνιών εντοπίζεται κυρίως σε δύο κύριες θεματολογίες: τη σχετική με τη μαζικοποίηση ή μη των κοινωνιών, η οποία ασχολείται και με τις επιπτώσεις των Μέσων

στους δέκτες και την σχετική με την πολιτισμική βιομηχανία, που αναλύει τους εκπέμποντες τα μαζικά μηνύματα. Επομένως, δεν είναι δυνατό να αγνοήσει την σειρά εκείνη των απόψεων που διατυπώθηκαν πριν ή παράλληλα με την πρώτη εμφάνηση των ηλεκτρονικών Μέσων, τον καιρό της κυριαρχίας του πρώτου μεγάλου μέσου επικοινωνίας, του Τύπου, και που αναλύουν και κρίνουν από διαφορετικές σκοπιές τις θεωρούμενες ως αρνητικές και παρενεργούσες επιπτώσεις της βιομηχανοποίησης των κοινωνιών. Οι θεωρίες αυτές, που κατά κανόνα αθροίζονται κάτω απο την ονομασία "θεωρία της μάζας", έχουν κοινή την Ευρωπαϊκή τους προέλευση, αποτελούν προέκταση της πλούσιας παράδοσης σε χώρους όπως η φιλοσοφία, η πολιτική, κοινωνική και οικονομική σκέψη, η κριτική της τέχνης, η θεωρία του πολιτισμού και η κοινωνιολογία, που ακμάζουν προσαρμοζόμενες στα δεδομένα της βιομηχανικής κοινωνίας ήδη απο τον 19ο αιώνα, και καταγράφονται ως προέκταση, ανάπτυξη και ενδεχομένως σύνθεση των πορισμάτων των προγενέστερων αυτών επιστημονικών κλάδων.

Οπως σημειώνει ο **Bennett**, στη θεωρία της μάζας έχουν συνεισφέρει έστω με αποκλίνουσες υποθέσεις, αλλά με εν πολλοίς ανάλογη ορολογία, πολλοί θεωρητικοί διαφορετικής προέλευσης: "θεωρητικοί του πολιτισμού όπως οι **Mathiew Arnold**, **T.S. Eliot**, **Friedrich Nietzshe** και **Ortega Y Gasset**, θεωρητικοί της πολιτικής όπως οι **John Stuart Mill** και **Alexis de Tocqueville**, μελετητές της ψυχολογίας της μάζας από τον **Gustav Le Bon** ως τον **Wilhelm Reivh** και την **Hannah Arendt** και τέλος εκπρόσωποι της Ιταλικής κοινωνιολογικής σχολής όπως οι **Vilfredo Pareto** και **Gaetano**

Mosca"[13] και βέβαια υπάρχουν οι κλασσικοί της κοινωνιολογικής σκέψης που τοποθετούνται έμμεσα στα πλαίσια των μελλοντικών επικοινωνιακών προσεγγίσεων, αναλύοντας τις κοινωνικές διαντιδράσεις ή αναφερόμενοι στην οργανικότητα ή μή των κοινωνικών ομάδων και στην έννοια του κοινωνικού ατομισμού.

Οι διαπιστώσεις των διανοητών που πρώτοι συνέβαλαν στην δημιουργία αυτού του συνόλου κριτικών και αντιπαραθέσεων στις αλλαγές που συντελούνται στις περισσότερες δυτικές χώρες αυτή την περίοδο, δεν συγκλίνουν σε βαθμό που να μας επιτρέπει να μιλάμε για έναν ενιαίο θεωρητικό κλάδο. Ωστόσο στην πρώτη "παραδοσιακή" θεωρία της Μάζας, εκτός απο την κοινή αντίδραση στις διαδικασίες βιομηχανοποίησης και αστικοποίησης, υποβόσκει ο κοινός διάχυτος φόβος μπροστά στην είσοδο νέων κοινωνικών στρωμάτων στις πολιτικές διαδικασίες, στην εκπαίδευση και στην κατανάλωση.

Ο ανερχόμενος κατά τον 19ο αιώνα "μέσος άνθρωπος" των πόλεων, θα θεωρηθεί υπαίτιος για την παρακμή των παραδοσιακών "οργανικών" κοινοτήτων, φορέας μιας μαζικής υποδεέστερης κουλτούρας, εγωϊστής και ατομοκεντρικός.

Η παλιά φεουδαρχικής προέλευσης αριστοκρατική ευρωπαϊκή τάξη, που έχει ήδη χάσει οριστικά και αναπόφευκτα στο οικονομικό και πολιτικό πεδίο, καθώς και οι πρώτες γενιές πλούσιων αστών, που με επιμονή -και θυσίες- είχαν μέσω συνοικεσίων και αγοράς τίτλων ευγενείας και γης σιγουρέψει την αποδοχή τους στο χώρο των ευπατριδών και την νομιμοποίηση της άσκησης μιας εξουσίας που δεν ήταν δυνατό να εξασφαλισθεί μόνο απο την κατοχή χρήματος,

δίνουν την τελευταία μάχη στο σχετικά ευνοϊκότερο πεδίο του ρομαντικού κοινοτισμού και της υψηλής τέχνης. Σ'αυτούς θα πρέπει να προστεθούν ίσως οι πεπεισμένοι υπέρμαχοι της πρώτης ηρωϊκής περιόδου εξάπλωσης του εμπορευματικού μοντέρνου καπιταλισμού, οι οποίοι είχαν αντλήσει θεωρητική κάλυψη από τους κλασσικούς χρόνους επανακαλύπτοντας, προβάλλοντας και συντηρώντας ως κυρίαρχο ιδεολογικό όπλο την κλασσική παιδεία.

Τι άλλωστε καταλληλότερο για να αντιπαρατεθεί κανείς στον φεουδαρχικής καταγωγής θρησκευτικο-ρομαντικό ιδεαλισμό, απο την επανάκτηση των αξιών της "εμπορευματικής" αρχαιοελληνικής δημοκρατικής περιόδου. Αξίες και παιδεία, που η πορεία προς τη νέα μονοπωλιακή φάση, έβαζε σε αμφισβήτηση, ενώ ταυτόχρονα οι "είλωτες" και οι "πληβείοι", έχοντας αποκτήσει ρόλο και συνείδηση του ρόλου στους νέους τρόπους παραγωγης, διεκδικούσαν την συμμετοχή τους στον χώρο της εξουσίας.

Ανάμεσα στις διαφορετικές διατυπώσεις της αριστοκρατικής κριτικής του 19ου αιώνα δεν καταγγέλεται μόνον η οικονομία της αγοράς ως βασικός υπεύθυνος για την εμφάνιση του ανθρώπου-μάζα, αλλά και τα νεοακτηθέντα πολιτικά δικαιώματα για την εδραίωση των οποίων ο Τύπος φέρεται ως ο κυριότερος "υπαίτιος". Οι αρχικές κριτικές στο πρώτο μαζικό μέσο, δεν καταγράφουν τις χειραγωγικές του ιδιότητες -αυτό θα συμβεί αργότερα-, αλλά μάλλον τη ικανότητά του, μέσω της διάδοσης μη ελεγμένης γνώσης, να "επαναστατικοποιεί" με ανορθολογικό τρόπο μάζες ανώριμες για κυβερνητικές ευθύνες. Είναι χαρακτηριστική επί του προκειμένου η πολε-

μική του F.Nietzsche κατά του Τύπου, όπως είναι επισης χαρακτηριστική η ευκολία με τη οποία ο ίδιος περνά απο την αντιπαράθεση στην βιομηχανοποιημένη κοινωνία στην επιθετική αντίδραση στις σοσιαλιστικές ιδέες.

Ενώ όμως για τον Nietzsche η πολεμική αποκτά πολιτικο-ταξική αναφορά για άλλους διανοητές όπως ο Ortega y Gasset η απειλή προέρχεται απο τη μετριότητα και την κακογουστιά του μέσου ανθρώπου, ο οποίος όμως δεν είναι κατ' ανάγκην ταξικά προσδιορισμένος. "Η κοινωνική διάκριση", γράφει, "σε μάζες και επίλεκτες μειοψηφίες δεν είναι μια διάκριση σε κοινωνικές τάξεις, αλλά σε τάξεις ανθρώπων και δεν εντάσσεται στην ιεραρχημένη κατάταξη ανώτερων και κατώτερων τάξεων. Για να είμαστε ακριβείς, στο εσωτερικό κάθε κοινωνικής τάξης υπάρχει μια μάζα και μια αυθεντική μειοψηφία". Η μάζα δεν είναι μια καινούργια κοινωνική συνιστώσα, μια που "Η κοινωνία υπήρξε ανέκαθεν μια δυναμική ενότητα δύο παραγόντων: μειοψηφίες και μάζες. Οι μειοψηφίες είναι άτομα ή ομάδες ατόμων που διαθέτουν ιδιαίτερες ικανότητες. Μάζα είναι το σύνολο όσων δεν διαθέτουν τις ικανότητες αυτές (...) Μάζα είναι ο μέσος άνθρωπος. Είναι η κοινή ποιότητα, είναι το κοινωνικό δείγμα, είναι ο άνθρωπος που δεν διαφοροποιείται από τους άλλους αλλά επαναλαμβάνει ένα γενικό τύπο. Ο φυσιολογικός σχηματισμός μιας πολλαπλότητας εξυπακούει την σύμπτωση επιθυμιών, ιδεών, τρόπου ύπαρξης, των ατόμων που την συναποτελούν".[14] Για τον Ortega y Gasset, η παραδοσιακή σχέση φωτισμένων μειοψη-φιών και μαζών ανατρέπεται όταν ο βιομηχανικός τρόπος παραγωγής

επιφέρει την αποστέρηση των κοινωνιών απο τους "ανώτερους ανθρωπους". Ένα νέο ανθρωπολογικό είδος που χαρακτηρίζεται απο κονφορμισμό και επιθετικότητα απειλεί πλέον τις καλλιεργημένες μειοψηφίες.

Ο Le Bon εντοπίζει τις αιτίες της παρακμής στην υποχώρηση των παραδοσιακών θρησκευτικών πολιτικών και κοινωνικών αξιών και στη διάδοση νέων τρόπων ζωής και σκέψης που οφείλεται στις νέες τεχνολογικές ανακαλύψεις και εφαρμογές, με αποτέλεσμα την οχλοποίηση: "σε ορισμένες περιπτώσεις ένα ανθρώπινο σύνολο αποκτά νέα χαρακτηριστικά διαφορετικά απο εκείνα των ατόμων που το συνθέτουν. Η συνειδητή προσωπικότητα εξαφανίζεται, τα συναισθήματα και οι ιδέες όλων των μονάδων προσανατολίζονται προς την ίδια κατεύθυνση. Δημιουργείται μια συλλογική ψυχή. Οι συλλογικότητες γίνονται οργανωμένο πλήθος. Το πλήθος σχηματίζει ένα μόνο σώμα που υπόκειται στους νόμους της νοητικής ενότητας του όχλου".[15] Αποτέλεσμα της παρακμής είναι για τον Le Bon η ανάσχεση της αξιόλογης πολιτιστικής παραγωγής την οποία, γράφει, μόνο μια αυταρχική εξουσία μπορεί να εμποδίσει. Δεν πρέπει κατά συνέπεια να εκπλήτει το ότι η φιλοαυταρχική προπαγάνδα του μεσοπόλέμου άντλησε σειρά επιχειρημάτων απο τα κείμενα αρκετών απο τους πρώτους κριτικούς της Μάζας.

Στο ευρύ φάσμα απόψεων που συμπεριλαμβάνονται στην παραδοσιακή θεωρία της Μάζας είναι ακόμη δυνατό να ιχνηλατηθούν θέσεις που θα αποτελέσουν, αργότερα, τον άξονα της "δημοκρατικής κριτικής" της Σχολής της Φρανκφούρτης, δηλαδή ανησυχίες για το

μέλλον των ίδιων των νέων ιστορικών υποκειμένων, από τη στιγμή που ο ατομικισμός τους τα καθιστά εύκολη λεία στις πανίσχυρες ελίτ. Εξ' άλλου σύμφωνα, με τον R. Faenza[16], κοινός πρόδρομος "αριστοκρατών" και "δημοκρατών" κριτικών της κοινωνίας της Μάζας, όσο αφορά στη διατύπωση ανησυχιών για τις ατομικιστικές και αποσταθεροποιητικές επιπτώσεις της τάσης ομοιομορφίας που παρουσιάζεται μαζί με την βιομηχανική ανάπτυξη, θεωρείται ο Alexis de Tocqueville, που στο έργο του για την δημοκρατία στην Αμερική είχε προβλέψει ότι οι επιταχυνόμενοι ρυθμοί κατάρρευσης των παραδοσιακών θεσμών ενδέχεται να οδηγήσουν σε ανατροπές, με συνέπεια τον κίνδυνο επικράτησης αντί μιας φιλελεύθερης, μιας "δεσποτικής" δημοκρατίας.[17]

δ. Οι αμερικανικές επικοινωνιακές έρευνες

Η παραδοσιακή θεωρία της Μάζας είχε ευρύτατη απήχηση και πέρα απο τον ευρωπαϊκό χώρο προέλευσής της σε βαθμό ώστε να θεωρείται απο ορισμένους ερευνητές ως το ρεύμα σκέψης που επηρέασε τον δυτικό κόσμο σχεδόν όσο ο Μαρξισμός.[18] Οι πρώτες έντονες αρνητικές αντιδράσεις στην θεωρία της Μάζας προήλθαν κατ' αρχήν απο την Βόρεια Αμερική. Και αυτό προκύπτει φυσικό αν αναλογισθεί κανείς τις ιδιαιτερότητες -σε σχέση με την Ευρώπη- που παρουσιάζει η γέννηση και η εξέλιξη της αμερικανικής βιομηχανικής κοινωνίας. Η εδραίωση και διεύρυνση του αμερικανικού καπιταλισμού χωρίς δραματικά επαναστατικά γεγονότα, η δυνατότητα ξεπεράσματος των κρίσεων μέσω ενός διαρκούς επεκτατισμού, ή ανάπτυξη του

εσωτερικού καταναλωτισμού, που πολύ νωρίς επεκτείνεται στον νεοαποκτηθεντα "ελεύθερο χρόνο", η παρουσία απο τις αρχές του αιώνα και μετά όλο και περισσότερων νέων μέσων επικοινωνίας με μαζική εμβέλεια, καθώς και μια διάχυτη τάση αντιπαράθεσης των αμερικανών μελετητών με τους, θεωρούμενους ως υπερβολικά θεωρητικολογούντες, ευρωπαίους ομόλογούς τους, καθορίζουν σε σημαντικό σημείο τους τρόπους που αρθρώνεται ή αμερικανική απάντηση. Οι θεωρητικοί του Αμερικανικού τρόπου ζωής, αλλά και τα ευρέα σε σχέση με τήν Ευρώπη μέσα στρώματα του πληθυσμού, δεν μοιάζουν να έχουν διάθεση να αναγνωρισθούν σε σχήματα άμορφης, ετεροκινούμενης, και ακαλλιέργητης μάζας.

Η απάντηση, όμως, κυρίως στους πολιτισμικά συγγενέστερους -και κατά συνέπεια περισσότερο επηρεάζοντες και υπολογιζόμενους- Βρεττανούς θεωρητικούς της τέχνης και του πολιτισμού, έπρεπε να έχει την κάλυψη μιας επιστήμης που φιλοδοξεί να είναι θετική: της Κοινωνιολογίας και μάλιστα μέσα απο έρευνες πεδίου και κοινωνιομετρικές διαπιστώσεις. Ο κοινωνιολογικός θετικισμός, που στα πλαίσια μιας γενικότερης εμπειρικής και συμπεριφορικής αντίληψης, κυριαρχεί στην Αμερική απο τις αρχές του 20ου αιώνα, γίνεται λοιπόν το κυριότερο εργαλείο αντιπαράθεσης στις ευρωπαϊκές αντιλήψεις περί μάζας.

Όπως όμως η ευρωπαϊκή κριτική τάση, έτσι και η αμερικανική αντίδραση που στις περισσότερες των περιπτώσεων στηρίζεται στα πορίσματα μιας σειράς "επικοινωνιακών ερευνών", δεν είναι τόσο ομοιογενής όσο εκ πρώτης όψεως φαίνεται. Κατ' αρχήν, παρά

την δεσπόζουσα παρουσία των θετικιστών κοινωνιολόγων, παρουσιάζονται και συνδιαμορφώνουν τις επικοινωνιακές αντιλήψεις, οι ανακαλύψεις μαθηματικών και άλλων μελετητών της επικοινωνιακής διαδικασίας που οδηγούν στην έναρξη μιας νέας σειράς σημαντικότατων τεχνολογικών εφαρμογών. Κατά δεύτερο λόγο, ανάμεσα στους πρώτους προπολεμικούς εκφραστές της μετέπειτα περισσότερο ομοιογενούς πλουραλιστικής τάσης, θα υπάρξουν και εκείνοι που, παρά τις περί του αντίθετου κατηγορίες, θα εκφράσουν ανησυχίες για τις κοινωνικές επιπτώσεις των νέων καταστάσεων και ιδιαίτερα των Μέσων.

Κατά τη δεύτερη δεκαετία του 20ου αιώνα, ανάγκες προγραμματισμού και διανομής της αμερικανικής βιομηχανικής παραγωγής προκαλούν την έναρξη σειράς ερευνών που σύντομα επικεντρώνονται στα φαινόμενα επικοινωνίας.

Ο R.E. Park δημοσιεύει το 1929 το "The Natural History of the Newspaper", όπου περιγράφει συστηματικά τη ιστορία της δημοσιογραφίας και όπου, αφού αναφερθεί στην κλασσική ελληνική πόλη ως την ιδεώδη περίπτωση δημοκρατικής και ισομερούς κυκλοφορίας των πληροφοριών, διατυπώνει την υπόθεση ότι επίκειται μια εποχή στη οποία η μαζική επικοινωνία θα αποτελεί καθοριστικό παράγοντα των κοινωνικών σχέσεων.[19]

Τρία χρόνια αργότερα ο H.D.Lasswell, που είχε ήδη ασχοληθεί με θέματα σχετικά με τον ρόλο της προπαγάνδας κατά την διάρκεια των πολέμων, δημοσιεύει τις βασικές αρχές της θεωρίας του για

τις επιπτώσεις του ραδιόφωνου στην κοινή γνώμη.[20]

Το 1933 εχουμε την πρώτη έρευνα για την επιρροή στο νεανικό κοινό ενός άλλου μεγάλου Μέσου, του κινηματογράφου που διεξάγεται υπο την καθοδήγηση του W.Q. Charters,[21] ενώ το 1936 δημοσιεύεται η πρώτη επιτυχημένη πρόβλεψη αποτελέσματος προεδρικών εκλογών. Πρόκειται για το αποτέλεσμα των στατιστικών δημοσκοπήσεων του Gallup που προλέγουν την εκλογή του Roosvelt και που συμβάλλουν, αφ'ενός στην καθιέρωση πλέον εκσυγχρονισμένων μεθόδων διερεύνησης των στάσεων της κοινής γνώμης και αφ' ετέρου στην έναρξη των πολεμικών σχετικά με τον ρόλο που μπορεί να παίξει η δημοσίευση των δημοσκοπήσεων στην διαμόρφωση του τελικού αποτελέσματος μιας εκλογικής αναμέτρησης.

Το 1940 ο μαθηματικός P.F. Lazarsfeld συγκρίνει την επιρροή του τύπου και του ραδιοφώνου στο αμερικανικό κοινό, χρησιμοποιώντας μεθόδους ποσοτικής κοινωνιολογίας, ενώ παράλληλα μαζί με τους B. Berelson και H. Gaudet μελετούν τις επιπτώσεις των Μέσων στο εκλογικό σώμα. Χρησιμοποιώντας για πρώτη φορά την μέθοδο των επαναληπτικών συνεντεύξεων μετά την πάροδο ικανού χρονικού διαστήματος, αποδεικνύουν ότι η αποκλειστικά ψυχολογική προσέγγιση είναι ανεπαρκής προκειμένου να ανιχνευθούν οι ατιολογήσεις της τελικής επιλογής των ψηφοφόρων.[22]

Οι παρατηρήσεις πάνω στην συμπεριφορά των ψηφοφόρων στις προεδρικές εκλογές του 1948 θα οδηγήσει τους Katz, Lazarsfeld και Merton στη διατύπωση υποθέσεων σχετικά με τον ρόλο των διαπροσωπικών επικοινωνιών στη διαμόρφωση γνώμης. Εντοπίζεται η

ύπαρξη ηγετών γνώμης, παρατηρείται η διαδικασία διάδοσης των μηνυμάτων σε δύο στάδια και γίνεται για πρώτη φορά αναφορά στην "επιλεκτική αντίληψη" και στην "επιλεκτική μνήμη" των παραληπτών.[23]

Οι Katz και Lazarsfeld προτείνουν επίσης έναν τύπο υπολογισμού της αποτελεσματικότητας μιας επικοινωνίας: ο δείκτης αποτελεσματικότητας δίνεται απο τον λόγο του αριθμού των ατόμων που επηρεάστηκαν στις επιλογές τους απο ένα κανάλι, προς το συνολικό αριθμό των ατόμων που έκαναν την ίδια επιλογή.

Το 1948 ο Lasswell, ο οποίος έχει ήδη θέσει τις βάσεις για την ανάπτυξη της μεθόδου που θα ονομασθεί "ανάλυση περιεχομένου", διατυπώνει την περίφημη πρόταση-περίγραμμα όπου εντοπίζονται τα βασικά σημεία-ερωτήματα που τίθενται στην ανάλυση κάθε επικοινωνιακού φαινόμενου: "Ποιός λέει τι, σε ποιόν, με ποιό μέσο, και με ποιό αποτέλεσμα", τονίζοντας έτσι την σημασία ορισμένων κομβικών σημείων της επικοινωνιακής διαδικασίας και ανοίγοντας νέους ορίζοντες στην διερεύνησή της.[24]

Τον ίδιο χρόνο δημοσιεύεται η "Μαθηματική Θεωρία της πληροφόρησης" του C.E. Shannon, που θα τελειοποιηθεί αργότερα απο τον ίδιο τον Shannon σε συνεργασία με τον W. Weaver.[25]

Η θεωρία της πληροφορικής, φαινομενικά εκτός των κοινωνιολογικών προβληματισμών, αλλά όλο και περισσότερο κινούμενη σε χώρους και ενδιαφέροντα τεμνόμενα με εκείνα της κοινωνιολογίας των επικοινωνιών, δίνει λαβή σε πολλούς μελετητές να ισχυριστούν ότι επίκειται η δημιουργία μιας κοινωνικής επιστήμης βασισμένης

στα αξιώματα των συγχρόνων μαθηματικών. Τα ερωτήματα, σαν αυτό που θετει ο Weaver και που δεν απέχουν απο εκείνα που θα μπορούσε να θέσει ένας σύγχρονος κοινωνικός επιστήμονας, είναι χαρακτηριστικά: Πως είναι δυνατό να συμφιλιώσει κανείς το ντετερμινιστικό σύμπαν του Newton με το συμπαν των πιθανοτήτων του Willard Gibs, με τη θεωρία της σχετικότητας του Einstein και με την αρχή της ακαθοριστίας του Werner Heisenberg;[26]

Η "θεωρία του ελέγχου", που ο N. Wiener διατυπώνει την ίδια χρονιά που ο Shannon δημοσιεύει τη θεωρία του και που θα καθιερωθεί με την ελληνικής προέλευσης λέξη "Κυβερνητική"[27], θα αποτελέσει μαζί με τη μαθηματική θεωρία της επικοινωνίας τη βάση των τεχνολογικών εφαρμογών που οδήγησαν στη μεταβιομηχανική εποχή. Παράλληλα όμως, ο Wiener στα ίχνη του Russell ενδιαφέρεται όχι μόνο για τις επιπτώσεις των νέων τεχνολογικών εφαρμογών στην κοινωνία, αλλά και για τη δυνατότητα μεταφοράς των προτεινόμενων μεθόδων απο τα μηχανικά στα κοινωνικά συστήματα, θεωρούμενα ως σύνθετες οντότητες, ικανές για αυτορρύθμιση και επικοινωνία μεταξύ ομάδων, ατόμων και περιβάλλοντος. Όπως σημειώνει ο R. Faenza επικαλούμενος και τον C.R. Dechert, "κοινωνικά συστήματα διαφορετικής σύνθεσης, από την οικογενειακή ομάδα ως τους οργανωμένους θεσμούς, παρουσιάζονται κυρίως ως μία "διαντιδρώσα ανθρωπινη κοινότητα". Οι πιο απλές και οι πιο διαρθρωμένες ομάδες συντίθενται απο άτομα ικανά κι αυτά να αυτορρυθμίζονται και να επικοινωνούν. Η συνολική δραστηριότητα των συλλογικών θεσμών είναι, σε τελευταία ανάλυση, το προϊόν της πραγματικής εσωτερικής

επικοινωνίας, δηλαδή το άθροισμα των επικοινωνιών των καθέκαστα μελών του συστήματος".[28]

Οι κοινωνικές προεκτάσεις της Κυβερνητικής και της θεωρίας του ελέγχου θα αποτελέσουν το αντικείμενο μιας σειράς μελετών που αρχίζουν να αναπτύσσονται όχι πολύ μετά την διατύπωση των μαθηματικών επικοινωνιακών θεωριών των **Wiener** και **Shannon** και των πρώτων πρακτικών εφαρμογών στον χώρο των υπολογιστών.[29]

Αξιοσημείωτο είναι το σχετικό ενδιαφέρον που σ'αυτή την πρώτη φάση δείχνουν οι Σοβιετικοί επιστήμονες, εστω και αν εν τέλει η σοβιετική "κυβερνητική" τεχνολογία άπέκτησε εφαρμογές σε πολύ εξειδικευμένους τομείς και δεν επηρέασε πρωτογενώς τις κοινωνικές εξελίξεις στο βαθμό που αυτό συνέβη στη Δύση.

Το 1958 η Ακαδημία των Κοινωνικών Επιστημών της Ε.Σ.Σ.Δ. θα οργανώσει ένα σεμινάριο που διαρκεί δύο χρόνια και που ασχολείται εκτενώς με τις σχέσεις ανάμεσα στη νέα επικοινωνιακή επιστήμη και την κοινωνία κάθως και τις επιπτώσεις των νέων τεχνολογιών στην κοινωνική ανάπτυξη.

Στα συμπεράσματα του σεμιναρίου διαπιστώνονται τρεις τομείς ενδιαφέροντος σχετικούς με την "θεωρία του ελέγχου":

- ο έλεγχος των μηχανικών συστημάτων, των τεχνολογικών διαδικασιών και των διαδικασιών που αφορούν την γενικότερη δράση του ανθρώπου πάνω στη φύση

- ο έλεγχος της δραστηριότητας των οργανωμένων κοινωνικών ομάδων για την επίλυση συγκεκριμένων προβλημάτων (οικονομικών, νομικών, στρατιωτικών, κ.λ.π.)

- ο έλεγχος των διαδικασιών που συντελούνται στους ζώντες οργανισμούς (φισιολογικές, βιοχημικές, κ.λ.π.).[30]

Η φιλοσοφία της προσέγγισης στην οποία συμπεριλαμβάνονται τα πορίσματα του σοβιετικού σεμινάριου και που ονομάσθηκε "Θεωρία της ανάπτυξης", εκκινεί από τις αναλογίες μεταξύ επικοινωνίας και κοινωνίας από τη μία πλευρά και τις σχέσεις ενός φυσικού φαινομένου με την αντίστοιχη εκδηλούμενη εντροπία από την άλλη.

"Οσο και αν το Σύμπαν τροφοδοτείται από δυνάμεις που δημιουργούν χάος και αστάθεια", παρατηρεί σχετικά ο **Roberto Faenza**, "οι κυρίαρχες τάσεις της ανθρώπινης δραστηριότητας ωθούν προς την συστηματικοποίηση, δηλαδή προς όλο και πιο σύνθετα επίπεδα οργάνωσης. Η κυβερνητική στοχεύει κυρίως στον προγραμματισμό των τάσεων που αντιτίθενται στην εντροπία και, εφαρμοζόμενη στις κοινωνικές επιστήμες μπορεί να συνεισφέρει ενεργά στην εξέλιξη της θεωρίας της ανάπτυξης.

Οσο αφορά στα φαινόμενα που αντιτίθενται στην αύξηση της εντροπίας, είναι δυνατό να εμφανισθούν δύο βασικές τάσεις: εκείνες που τείνουν προς μία αυξανόμενη ανάγκη οργανωτικής συνθετότητας και εκείνες που, αντιστρόφως, τείνουν προς την απλοποίηση της οργάνωσης. Η κίνηση προς τη συνθετότητα ισοδυναμεί με τη σώρευση πληροφοριών, η κίνηση προς την απλοποίηση ισοδυναμεί με τη μείωση της πληροφόρησης και την ανάλογη σώρευση εντροπίας.

Ο αναδυόμενη τάση μεταξύ συνθετότητας και απλοποίησης

είναι σήμερα εκείνη του πολλαπλασιασμού των οργανωτικών μορφών. Στη γλώσσα της θεωρίας της επικοινωνίας, σημαίνει ότι προέχει η σώρ ευση πληροφοριών, δηλαδή η μείωση της εντροπίας. Αναφερόμενοι στην κοινωνική ανάπτυξη, σε κάθε νέο στάδιο προόδου προκύπτει τελικά μία μορφή οργάνωσης πιο σύνθετη από την προηγούμενη. Αυτό συνεπάγεται περισσότερη τάξη και λιγότερη αστάθεια.

Εάν αληθεύει ότι η ανάπτυξη και η πρόοδος ευνοούν τον περιορισμό των εντροπικών τάσεων, η απομόνωση ενός μικρού αριθμού στοιχείων ενός συστήματος από στοιχεία του ίδιου τύπου, παράγει, στο σύστημα αυτό, μία τάση μείωσης των οργανωτικών μορφών, δηλαδή μία αύξηση της εντροπίας.

Η καθυστέρηση και η υποβάθμιση ενός κοινωνικού συστήματος είναι ευθέως ανάλογες με την απομόνωση των στοιχείων που αποτελούν το σύστημα. Στο χώρο της επικοινωνίας αυτό σημαίνει ότι, όσο περισσότερο τα άτομα απομονώνονται, τόσο περισσότερο ελαττώνεται η οργανωτική τους ικανότητα, άρα η κοινωνική τους συνοχή".[31]

Όπως ήδη αναφέραμε, οι ανησυχίες για τις κοινωνικές προεκτάσεις των νέων επικοινωνιακών δεδομένων δεν είναι άγνωστες μεταξύ των πρώτων αμερικανών ερευνητών, έστω και εάν κάτι τέτοιο συχνά αγνοείται από τους κριτικούς της "μηχανοποιημένης κοινωνίας".

Προβλέποντας τις κατηγορίες για "μηχανιστική αντιμετώπιση

των κοινωνικών θεμάτων" που ήταν δυνατό να προκαλέσουν -και προκάλεσαν- οι θεωρίες του, ο **Wiener** σπεύδει να ξεκαθαρίσει την θέση του για τις ίδιες τις μηχανές και κατά προέκταση για την τεχνολογική γνώση και την "τεχνική" αντιμετώπιση των προβλημάτων. Γράφει: "Οι μηχανές δεν αποτελούν κίνδυνο για τον άνθρωπο εφόσον το 'know-how' συνοδεύεται από το αρμόζον 'know-what'". Θέλοντας επίσης να υπογραμμίσει ότι δεν πρέπει να αγνοούνται οι εξουσιαστικές διαστάσεις των νέων μορφών επικοινωνίας, διευκρινίζει: "Ο πολιτισμός μας εξαρτάται απο μια όλο και ευρύτερη χρήση προσυλλεγμένων πληροφοριών. Με αυτή την έννοια η πρόσβαση σε ιδιαίτερες πληροφορίες είναι μια μορφή επικοινωνιακής ανάδρασης (feed back) που μπορεί να θεωρηθεί το αντίστοιχο των οικονομικών, πολιτικών και στρατιωτικών προνομίων της εξουσίας".[32]

Θα μπορούσε να ισχυρισθεί κανείς ότι μέχρι το τέλος της δεκαετίας του '40, στις Ηνωμένες Πολιτείες έχουν ήδη τεθεί τα θεμέλια της μεθοδολογίας που θα συμβάλει στην αυτονόμιση του κοινωνιολογικού κλάδου των επικοινωνιών, ενώ έχουν εν πολλοίς διαμορφωθεί οι βάσεις της "αμερικανικής" εμπειρικής πλουραλιστικής τάσης, αυτής που ο **C.W. Mills** θα αποκαλέσει αργότερα -συμπεριλαμβάνοντας στην κριτική του και τις απόψεις του καναδού **Marshall McLuhan** -"κοινωνιολογία της **I.B.M.**".

Τόσο η ρήση -αναλυτική υπόδειξη του **Lasswell**, όσο και τα βασικά πρότυπα των **Shannon** και **Wiener** προμηθεύουν την επικοινωνιακή ανάλυση στα μέσα του αιώνα με το βασικό και κλασσικό πλέον

σχήμα που περιγράφει τους συντελεστές, τις παραμέτρους και την πορεία της επικοινωνιακής διαδικασίας. Την ίδια εποχή ξεκαθαρίζουν οι ρόλοι του/των αποστολέων-παραληπτών μηνυμάτων με ή χωρίς μηχανικό πομπό-δέκτη, εντοπίζονται τα στάδια κωδικοποίησης-αποκωδικοποίησης, υπογραμμίζεται η σημασία του κοινού κώδικα, τονίζεται το ενδιαφέρον που παρουσιάζει η επιλογή του κατάλληλου μέσου για κάθε είδος μηνύματος και εισάγεται η έννοια του επικοινωνιακού θορύβου.

Θα πρέπει επίσης να σημειώσουμε οτι μερικές από τις πρώτες έρευνες της "communication research", παρά το ότι έχουν ως αντικείμενο το κοινό των Μ.Μ.Ε., θέτουν έστω εμμέσως -συνδέοντας τα τελικά αποτελέσματα της επικοινωνίας μέσω των Μέσων με τις πολιτιστικές δεσμεύσεις και την κριτική ικανότητητα του κοινού- το πρόβλημα της **ιδιοκτησίας και του ελέγχου των Μέσων.**

Μεταπολεμικά, τα βασικά πρότυπα θα εμπλουτισθούν ή και θα τροποποιηθούν με την εισαγωγή νέων μεταβλητών όπως το "επικοινωνιακό περιβάλλον" μέσα στο οποίο διεξάγεται η επικοινωνιακή δραστηριότητα (επικοινωνιακή ανάδραση ή feed back), η ιδιαιτερότητα της κυκλοφορίας πληροφοριών στο εσωτερικό συλλογικοτήτων, ο ρόλος της κοινωνικής οργάνωσης στη μετάδοση των πληροφοριών κ.α. Ωστόσο, ούτε οι διευκρινήσεις και οι επιφυλάξεις των πρώτων θεωρητικών της πληροφορικής και της κυβερνητικής ούτε, οι προαναφερθείσες τροποποιήσεις και προσθήκες ήσαν αρκετές για να απαλλάξουν την αμερικανική σχολή απο κριτικές για μηχανικισμό, στατικότητα, και υποτίμηση του ρόλου της κοινωνικής πολιτικής και

της ιστορικής διάστασης, στην ανάλυση των επικοινωνιακών φαινομένων.

Η αισιόδοξη πλουραλιστική τάση που γεννιέται απ' την "communication research", θα αντιμετωπίσει τις έντονες κατηγορίες για ενσωμάτωση στο κατεστημένο πολιτικο-οικονομικό σύστημα απο τους ευρωπαίους τιμητές της βιομηχανικής κοινωνίας και των Μέσων. Και η αντιπαράθεση θα διεξαχθεί εκ του σύνεγγυς, μια που η βασικότερη ομάδα απ' αυτούς μετά την επικράτηση των αυταρχικών-καθεστώτων στην Ευρώπη του μεσοπολέμου μεταναστεύει στις Ηνωμένες Πολιτείες.

ε. Η επανεμφάνιση των "καταστροφικών" και οι "αποκλίνοντες"

Εάν η παραδοσιακή αριστοκρατική σκέψη, αντιδρώντας στην εμφάνιση των "μαζών" στην πολιτική σκηνή, κατήγγειλε πρώτη την πτώση των κλασσικών ιεραρχιών και τη δημιουργία των νέων ταξικών συγκρούσεων υπεραμυνόμενη των αξιών των ελίτ της εποχής, μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο θα αναπτυχθεί στην Ευρώπη και κυρίως στην Γερμανία ένα διαφορετικό δεύτερο κύμα κριτικής στην κοινωνία της μάζας. Επίκεντρο της νέας τάσης, η ομάδα διανοητών της Φρανκφούρτης όπου το 1928 δημιουργείται το Ινστιτούτο Κοινωνικής Ερευνας. Εμπνεόμενοι από τον Μαρξισμό, αν και διαφοροποιούμενοι τόσο απο τις αναθεωρητικές τάσεις της εποχής όσο και από τον Σταλινικό σχολαστικισμό, θα θεωρήσουν την μαζική κοινωνία ως σύμπτωμα της κοινωνικοοικονομικής παρακμής του κεφαλαιοκρατισμού,

αν όχι ως προάγγελο της επικείμενης οριστικής πτώσης του. Με ριζικά λοιπόν διαφορετικές πολιτικοιδεολογικές αφετερίες απο την παραδοσιακή θεωρία, η νέα κριτική θα χαρακτηρισθεί "δημοκρατική", αν και στο στόχαστρο θα παραμείνει η "μάζα" όπως και στην εποχή των "αριστοκρατών".

Στο μεταξύ, η εμφάνιση νέων πολλαπλασιαστικών μέσων (φωτογραφία, κινηματογράφος, ραδιόφωνο) δίνουν στη θεωρία της μάζας την ευκαιρία να προβληματισθεί πάνω στις χρήσεις και στις επιρροές τους. Και η ιστορική συγκυρία είναι τέτοια που οι αρνητικές επιπτώσεις είναι εμφανέστερες απο τις θετικές.

Η επικράτηση του ναζισμού στη Γερμανία, που θα υποχρεώσει τα σημαντικότερα στελέχη της ομάδας της Φρανκφούρτης να μεταναστεύσουν στις ΗΠΑ, οδηγεί στη διαμόρφωση ενός πλήρως χειραγωγημένου και χειραγωγούντος ραδιοφώνου. Στην Ιταλία ο Μουσολίνι μέσω του Ινστιτούτου "Luce" παράγει αφειδώς προπαγανδιστικά κινηματογραφικά επίκαιρα. Η αντίσταση των ευρωπαϊκών λαών στην προπαγάνδα των αυταρχικών καθεστώτων (όπου όχι τυχαία αναπαράγεται, με τις κατάλληλες τροποποιήσεις και απλουστεύσεις, μέρος της επιχειρηματολογίας της ελιτίστικης θεωρίας της μάζας), μοιάζει εξαιρετικά μειωμένη. Η υπόθεση ότι ενδέχεται, υπο διαφορετικό πολιτικό καθεστώς, η βιομηχανικη κοινωνία να χειρίζεται τα Μέσα με μη χειραγωγικό τρόπο διαψεύδεται, όταν οι κυριότεροι εκπρόσωποι της Σχολής αναγκασθούν να μεταναστεύσουν στην απέναντι όχθη του Ατλαντικού. Εκεί θα βρουν τα Μέσα υπό πλήρη εμπορική-διαφημιστική κατάληψη. Υπό τέτοιες συνθήκες και με αυτές τις εμπει-

ριες δεν είναι δύσκολο να γίνει κανείς αδυσώπητος τιμητής των νέων Μέσων.

Για τον Adorno, τον Horkheimer, τον Marcuse, αλλά και τους Αμερικανούς ριζοσπάστες πολέμιους της κοινωνικής μαζικοποίησης όπως ο Mac Donald, η χειραγώγηση μέσω των Μέσων υποκρύπτει τις αυταρχικές τάσεις του εξουσιαστικού συστήματος. Επεξεργαζόμενοι την έννοια της "πολιτισμικής βιομηχανίας", διαγνώνουν την ύπαρξη ανορθολογικών συνιστωσών που παθητικοποιούν. Η επαφή τους με την χώρα όπου σημειώθηκε η πρώτη καταναλωτική έκρηξη, τους οδηγεί έγκαιρα στον εντοπισμό του ρόλου της κατανάλωσης στην εξατομίκευση των συλλογικοτήτων. Θα είναι όμως τα νέα μέσα που θα αναλάβουν, εν είδει πέπλου, να συσκοτίσουν την πραγματική φύση των πραγμάτων πίσω απο την γοητεύουσα καταναλωτική βιτρίνα, δηλαδή τον ουσιαστικό μηδενισμό της προσωπικότητας των ατόμων και την ενσωμάτωσή τους σ' ένα ομογενοποιημένο είδος.

Ο H. Marcuse θα καταγγείλει τα Μέσα μαζικής επικοινωνίας ως καθοριστικώς υπεύθυνα για τη μονοδιάστατη μορφοδομή (γκεστάλτ) του μέσου ανθρώπου, και ως καταστροφείς της υψηλής κουλτούρας του 19ου αιώνα, η οποία όπως σημειώνει ο Tony Bennett για την Σχολή της Φρανκφούρτης "αποτελούσε έστω και με διφορούμενο τρόπο μια ριζοσπαστική κουλτούρα. Αποκομμένη απο τον καθημερινό κόσμο της επιχείρησης και του εμπορίου, έκφρασε τις προσδοκίες και τα ιδανικά που παρέμεναν απωθημένες στον κόσμο της καθημερινής εργασίας της αστικής τάξης πραγμάτων".[33] Τα Μέσα έφεραν μεν τα έργα τέχνης σε επαφή με τον πολύ κόσμο, με αναπόφευκτο

όμως κόστος την αποστέρηση της Τέχνης απο την όποια κριτική της διάσταση.

Η Σχολή της Φρανκφούρτης θα υποστεί με τη σειρά της κριτικές απο πολλές διαφορετικές πλευρές. Θα κατηγορηθεί για υπερβολικό χεγκελιανισμό από τους Αγγλοσάξωνες φιλοσόφους, για υπονόμευση της κλασσικής μαρξιστικής αντίληψης σύμφωνα με τη οποία ο ρόλος του ιδεολογικού επικοδομήματος είναι περιορισμένος και δευτερεύων σε σχέση με την οικονομική βάση, από τους οικονομιστές Μαρξιστές, για τη δημιουργία μιας μη επιχειρησιακά αξιοποιήσιμης για την κοινωνική αλλαγή θεωρητικής κατασκευής, από τους διανοητές της επαναστατικοποιημένης γενιάς του '60 και του '70. Για τη Jean-Mari Vincent, στα αρχικά κείμενα του κριτικού ρεύματος είναι φανερή και ουσιαστική η προσπάθεια για την "ενότητα της θεωρίας και της πράξης, έτσι ώστε να συνδέει την τύχη του με το εργατικό και το επαναστατικό κίνημα".[34] Αργότερα όμως, θα δημιουργηθεί όντως μιας εικόνα θεωρητικοποιούσας κριτικής που αποφεύγει τις παγίδες της δράσης, έστω και αν επηρεάζεται σε σημαντικό βαθμό απο τα συγκυριακά στοιχεία.

Ανάμεσα στους μελετητές του κύκλου της Σχολής της Φρανκφούρτης υπήρξαν και εκείνοι που διαφοροποιήθηκαν. Και εδώ δεν αναφερόμαστε βέβαια στην περίπτωση του θεμελιωτή της σχολής Horkheimer, που μετά τις εμπειρίες του ψυχρού πολέμου, της αποτυχημένης αποσταλινοποίησης, της καπιταλιστικής ευημερίας και του πολέμου του Βιετνάμ, διαπιστώνοντας αντίφαση ανάμεσα στη διατήρηση μιας κριτικής στάσης και στην απουσία επαναστατικών

διεξόδων, "θα πάρει λίγο-λίγο το δρόμο της παραίτησης, για να καταλήξει στο τέλος της ζωής του στον μυστικισμό".[35] Περισσότερο ενδιαφέρουσα είναι η περίπτωση του Benjamin που αναγνωρίζοντας, υπό ορισμένες συνθήκες, στα νέα Μέσα τη δυνατότητα απελευθερωτικού ρόλου, θα περιθωριοποιηθεί κατ'αρχήν, αλλά θα επηρεάσει αποφασιστικά στη συνέχεια μια σειρά μελετητών όπως ο Habermas και αργότερα ο Enzensberger και θα εγκαινιάσει μια νέα γραμμή σκέψης στην αντιμετώπιση των επικοινωνιακών προβλημάτων, η οποία θα αποκτήσει ιδιαίτερη απήχηση μετά τις συμμετοχικές κινητοποιήσεις της δεκαετίας του '60.

στ) Πλουραλισμός και τεχνολογικός ντετερμινισμός

Οσον αφορά στα Μέσα, η βασική αντιπαράθεση του "κορμού" των υποστηρικτών της κριτικής θεωρίας διεξάγεται έναντι των οπαδών της πλουραλιστικής αντίληψης, οι οποίοι χρησιμοποιώντας και ερμηνεύοντας τα πορίσματα των αμερικανικών επικοινωνιακών ερευνών, ανέπτυξαν μια εξαιρετικά αισιόδοξη εκδοχή για τις επιπτώσεις και τις επιρροές των νέων μορφών μεγάλης επικοινωνίας. Εως και την δεκαετία του '60, οι πλουραλιστές, οι "αισιόδοξοι", οι "θεράποντες", οι "απολογητές", οι "ενσωματωμένοι", από τη μια πλευρά και οι "κριτικοί", οι "καταστροφικοί", οι "φέροντες την Αποκάλυψη", οι εν είδει Ρωμαίων κηνσώρων τιμητές των Μέσων απο την άλλη, θα αποτελέσουν τις δύο κυρίαρχες όψεις του προβληματισμού γύρω απο τα Μέσα, τις δυνατότητες και τις παρενέργειές τους.

Όπως συνέβη και στην περίπτωση της αριστοκρατικής θεωρίας, έτσι και τώρα η αμφισβήτηση στην κριτική θα προέλθει κυρίως απο την Αμερικανική ήπειρο. Όχι μόνο γιατί η συγκυρία είχε φέρει τους βασικούς εκπροσώπους της Σχολής στην Αμερική όπου διετάρασσαν την όποια ευδαιμονία του αμερικανικού ονείρου, αλλά και γιατί, όπως σημειώνει ο Bennett, τόσο κατά τη διάρκεια του πολέμου όσο και κατά την ψυχροπολεμική περίοδο η αμερικανική διανόηση αισθάνεται την αναγκαιότητα "επεξεργασίας μιας θεωρίας που θα μπορούσε να διακρίνει την κοινωνική δομή των δυτικών δημοκρατιών απ' αυτή των ολοκληρωτικών συστημάτων και όχι να τις συγχέει όπως έτεινε να κάνει η κριτική της θεωρίας της μάζας". Επιπλέον ας ληφθεί υπόψη, ότι η φιλελεύθερη πλουραλιστική τάση δεν περιορίζεται στο πεδιο της Κοινωνιολογίας των Μέσων, αλλά αποτελεί τμήμα μιας γενικότερης αναθεώρησης της κληρονομιάς της Ευρωπαϊκής κοινωνικής θεωρίας που αναπτύσσεται από τους νεότερους Αμερικανούς κοινωνιολόγους την ίδια περίοδο.[36] Αξιοποιώντας τις πρώτες επικοινωνιακές έρευνες και διεξάγοντας νέες μελέτες πεδίου, οι πλουραλιστές απομακρύνονται απο τους πολιτισμικούς προβληματισμούς, μεταθέτοντας το επίκεντρο της προσοχής στο ερώτημα: εάν και κατά πόσο ο κοινωνικός ατομισμός μπορεί να ανταπεξέλθει στις όποιες "παρενέργειες" των Μέσων μαζικής επικοινωνίας. Με ελάχιστες εξαιρέσεις[37] αποφαίνονται θετικά: Οι κοινωνικές ομάδες είναι όντως σε θέση να αναπτύξουν συλλογικές δυναμικές που εξουδετερώνουν τις χειραγωγικές απόπειρες των Μέσων. Από τις εργασίες τους τα Μ.Μ.Ε. αναδεικνύονται ως οι βασικοί

συντελεστές διαδικασιών ελέγχου της εξουσίας των ελίτ και ως φορείς εκδημοκρατισμού της κουλτούρας, ακριβώς μέσω της δυνατότητας που εμπεριέχουν για την ευρύτατη διάδοσή της. Παράλληλα αναθεωρούν την έννοια της μάζας προσπαθώντας να της αποδώσουν θετικό περιεχόμενο. Σύμφωνα με τον R. Faenza, εάν κανείς εξαιρέσει το ποιητικό έργο του Whitman,[38] που συγγράφεται στα τέλη του 19ου αιώνα, είναι η πρώτη φορά που επιχειρείται επιδοκιμαστική αντιμετώπιση των φαινομένων μαζικοποίησης των κοινωνιών. Η μάζα δεν είναι πλέον το απαθές αδιαφοροποίητο σύνολο, αλλά το άθροισμα σειράς κοινωνικών ομάδων που διατηρούν την εσωτερική τους δυναμική.

Ο Edward Shils θα επιχειρηματολογήσει υπέρ της παρατηρούμενης αύξησης της συμμετοχής ομάδων που στο παρελθόν ήσαν εκτός των πολιτικών και πολιτιστικών διαδικασιών. "Η σημερινή ψυχαγωγία των εργατικών και μικρομεσαίων τάξεων", γράφει το 1957, "δεν δικαιούται ίσως μεγάλη αισθητική, ηθική ή διανοητική αξιολόγηση, αλλά σίγουρα δεν είναι κατώτερη απο τα χυδαία πράγματα που άρεσαν στους ευρωπαίους προγόνους τους απο το Μεσαίωνα ως και τον 19ο αιώνα".[39] Πράγμα που οι "κριτικοί" κατηγορούνται ότι αποσιωπούν. Οσον αφορά στις κατηγορίες κατά της αμερικανικής κοινωνίας ως προδρόμου των μαζικών κοινωνιών και γεννήτωρος των εξατομικευμένων αντιδράσεων, ο Shils θα υπεραμυνθεί γράφοντας "Αυτή η νέα τάξη της κοινωνίας παρά τις εσωτερικές της συγκρούσεις δημιουργεί στο άτομο μια μεγαλύτερη αίσθηση του ότι ανήκει στο κοινωνικό σύνολο και ότι συγγενεύει με τους ομοίους του. Με

αποτέλεσμα, για πρώτη ίσως φορά στην Ιστορία, ένα ευρύ σύνολο ατόμων, που κατέχουν μια περιοχή ευρέων διαστάσεων, να έχει επιτύχει μια συγκατοίκηση με σχετικά ελεύθερο και όχι καταναγκαστικό τρόπο".[40] Ομοιογενοποιητικό στοιχείο: τα μέσα μαζικής επικοινωνίας, που δρώντας ως βοηθητικές ωθήτριες δυνάμεις διευκολύνουν την ροή των μηνυμάτων απο το κέντρο προς την περιφέρεια και αντίστροφα, απομακρύνουν τους κινδύνους του συγκεντρωτισμού, εμποδίζουν την πολιτισμική απομόνωση των τάξεων και ευνοούν την επέκταση της κατανάλωσης των -πολιτισμικών και μη- αγαθών. Άλλωστε, σύμφωνα με τον Shils, ένα ελάχιστο τοπικής ή ομαδικής κουλτούρας στα πλαίσια της οικογένειας, των ομάδων φίλων, συναδέλφων, γειτόνων, αλλά και των τοπικών θεσμών, παραμένει ούτως ή άλλως απρόσβλητο από την επιρροή των Μέσων, η δε γενικότερη υποχώρηση της ταξικής κουλτούρας θεωρείται ως θετική εξέλιξη και όχι ως δείγμα κοινωνικής ακινησίας όπως την εκτιμά η κριτική θεωρία.

Θετική είναι και η αντίληψη για την καταναλωτική επέκταση, όπως την επεξεργάζεται ο D. Bell, με αναφορές όχι τόσο στον Fourier (για τον οποίο, όπως είναι γνωστό, η έννοια της κοινωνικης αρμονίας συνδέεται με την ικανοποίηση των ατομικών ένστικτων-αναγκών και που σε αντίθεση με τις Καντιανές ιδέες περι προτεραιότητας της ηθικής διάστασης, αναδεικνύεται σε πρόδρομο της "φιλοσοφίας της κατανάλωσης" και του σοσιαλιστικού ατομικισμού), όσο στις κοινωνιολογικές διαπιστώσεις του Wirth σύμφωνα με τις οποίες η κατανάλωση είναι κυρίως η "αναγκαιότητα

της συνήθειας για αμοιβαία επικοινωνία, συζήτηση, διάλογο, διαπραγμάτευση και συμβιβασμό, ανεκτικότητα για τις αιρέσεις, καθώς επισης και ανεκτικότητα για την αδιαφορία".[41]

Η αντίληψη του Bell για την κατανάλωση, όπως και εκείνη των λοιπών απολογητών, είναι πρωτίστως πολιτισμικής φύσης. Η καταναλωτική κοινωνία τροποποιεί κυρίως τις πολιτισμικές διαδικασίες σε σημείο που να αναθεωρείται η άποψη σχετικά με το ρόλο της κουλτούρας ως εποικοδομήματος. "Ενώ στο παρελθόν", γράφει ο Bell, "η κουλτούρα ήταν εποικοδόμημα της κοινωνίας, πλασμένη απο τις παραδόσεις της εργασίας, της οικογένειας και της θρησκευτικής ζωής, τώρα η δίψα για καλλιέργεια γίνεται το θεμέλιο, οι παλμοί της πλάθουν τις άλλες ζωτικές συνιστώσες".[42]

Οι απολογητές της κοινωνίας της μάζας, πλουραλιστές και φιλελεύθεροι, στηρίζουν τους ισχυρισμούς τους σε μια βασική δυάδα συλλογισμών για την εγκυρότητα των οποία παραπέμπουν κατά κανόνα σε έρευνες επι της αμερικανικής κοινωνίας του καιρού τους. Αφ' ενός η μαζική κοινωνία και τα Μέσα δεν είναι σε θέση να αλλοιώσουν τις πρωτογενείς ομάδες και να καταργήσουν τις στοιχειώδεις συλλογικότητες της κοινωνίας -και εδώ γίνεται συχνή αναφορά σε έργα όπως εκείνο της Klein[43],όπου οι σχέσεις ανάμεσα στους παραγωγούς μηνυμάτων και τα άτομα που συναποτελούν το κοινό περιγράφονται ως διαλεκτικές και οριζόντιες, μη χαρακτηριζόμενες απο χειραγώγηση ή υπαλληλία - και αφετέρου, και όταν ακόμη παρατηρούνται φαινόμενα περιθωριοποίησης και παθητικοποίησης, αυτά δεν οφείλονται σε κοινωνικά αίτια παρά στην ανθρώπινη φύση που

δεν παρέχει εξίσου σε όλα τα άτομα την ικανότητα πρόσληψης πληροφοριών δηλαδή μάθησης. Βέβαια, ο ισχυρισμός περί περιορισμένης έως ανύπαρκτης δυνατότητας των Μέσων να μετατρέψουν τις απόψεις του κοινού διατυπώνονται την ίδια περίοδο που οι επιχειρησιακές -και όχι θεωρητικές- μελέτες της αμερικανικής βιομηχανίας (που εν πολλοίς χρηματοδοτεί και τους ιδιωτικούς πανεπιστημιακούς φορείς), έχουν ως κύριο στόχο την αύξηση της αποτελεσματικότητας των διαφημιστικών και προπαγανδιστικών εκστρατειών. Οι απολογητές μεταφράζουν τις εκστρατείες αυτές σε κοινωνικά χρήσιμες προσπάθειες εξασφάλισης της συναίνεσης, σε ένα a priori αποδεκτό ως επιτυχημένο κοινωνικά, οικονομικά και πολιτικά σύστημα. Επιτυχημένο σε τέτοιο βαθμό ώστε ο Bell να έχει ήδη προκαταβάλει αυτά που και πρόσφατα- μετά την έναρξη των βαθειών ανασχηματισμών στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης- επαναλήφθηκαν: ότι "το κλασσικό πρόβλημα της Ιδεολογίας είχε επιτέλους ξεπεραστεί. Θα εξακολουθούσε να υπάρχει ένα φάσμα πλουραλιστικών αντιθέσεων, συμφερόντων και αξιών αλλά όλες θα μπορούν να επιλύονται στο πλαίσιο της πλουραλιστικής συναίνεσης και των 'κανόνων του παιχνιδιού' της".[44] Ο S. Hall παραθέτει σχετικά και τις υπεραισιόδοξες και "τετελεσμένες" απόψεις του "απολογητή" S. Lipset (διατυπωμένες το 1963!): "Τα θεμελιώδη πολιτικά προβλήματα της βιομηχανικής επανάστασης είχαν λυθεί: οι εργάτες είχαν κατακτήσει τα βιομηχανικά και πολιτικά δικαιώματα, οι συντηρητικοί είχαν αποδεχθεί το κράτος προνοίας και η δημοκρατική αριστερά είχε αναγνωρίσει ότι μια διεύρυνση της

συνολικής κρατικής εξουσίας εγκυμονεί μάλλον περισσότερους κινδύνους για την ελευθερία, παρά λύσεις για οικονομικά προβλήματα".[45]

Είναι η εποχή που ανάμεσα στις δύο υπερδυνάμεις αρχίζει να διαγράφεται η προοπτική της "ειρηνικής συνύπαρξης" μετά την έναρξη των διαδικασιών αποσταλινοποίησης απο τον Χρούτσωφ, ενώ ο Μακαρθισιμός εξαντλείται και στις Ηνωμένες πολιτείες εκλέγεται πρόεδρος ο Κένεντυ. Είναι η περίοδος που και στην Ευρώπη πολλοί υποθέτουν το τέλος του ενδιαφέροντος για την πολιτική. Όπως αναφέρει ο Umberto Eco, "αρκεί να σκεφτεί κανείς ότι εκείνα τα χρόνια -αναφέρεται στην εποχή γύρω στο 1964 όταν πρωτοεκδόθκε σε βιβλίο η συλλογή δοκιμίων Apocalittici e integrati - κυκλοφορούσαν κοινωνιολογικές έρευνες πάνω στο μέλλον των νέων στις οποίες κυριαρχούσε η πρόβλεψη ότι πρόκειται για μια γενιά αδιάφορη για την πολιτική, προσανατολισμένη προς την καλή επαγγελματική θέση, ένα ήσυχο γάμο, ένα σπιτάκι και ένα οικογενειακό αυτοκίνητο".[46]

Αυτό το "μίγμα προφητείας και ελπίδας, μ' έναν σκληρό πρακτικό συμπεριφορικό θετικισμό", παρατηρει ο Hall. αναφερόμενος στους αμερικανούς πλουραλιστές, "παρείχε ένα διεγερτικό θεωρητικό κατασκεύασμα που, για πολύ καιρό, εμφανιζόταν αυτό καθ' αυτό ως "καθαρή επιστήμη" (...). Η καθιέρωση του πλουραλισμού ως το πρότυπο της σύγχρονης βιομηχανικής κοινωνικής τάξης αντιπροσώπευε μια στιγμή έντονης θεωρητικής και πολιτικής κατάληξης σ'ένα κλειστό μοντέλο. Ωστόσο, δεν ήταν προορισμένος να επιβιώσει στους κρίσιμους

καιρούς των εξεγέρσεων στα γκέτο, των ξεσηκωμών στις πανεπιστημιουπόλεις των αναταραχών στον τομέα της αντικουλτούρας και των αντιπολεμικών κινημάτων των τελευταίων χρόνων της δεκαετίας του '60, αλλά επικράτησε για κάποιο διάστημα. Έγινε μια οικουμενική ιδεολογία ενισχυμένη από τα διαπιστευτήρια των κοινωνικών επιστημών, έγινε εκούσιο αντικείμενο εξαγωγής σ' όλα τα μέρη της γης. Κάποιο τμήμα της δύναμής του προήλθε απο το γεγονός ότι εκείνο που, θεωρητικά, έπρεπε να ισχύει, μπορούσε να δειχθεί με τόσο πειστικό και εμπειρικό τρόπο ότι όντως ισχύει. Το Αμερικανικό όνειρο είχε επαληθευθεί εμπειρικά. Ένα ολόκληρο πλήθος απο αποφασιστικές επεμβάσεις στις αναπτυσσόμενες χώρες έγιναν στο όνομα της προώθησης στην πορεία του εκσυγχρονισμού. Αν αναρωτηθεί κανείς πώς και πότε ταυτίζεται ο πολιτικός διακανονισμός και η θεωρητική ηγεμονία, το παραπάνω φαινόμενο θα αποτελούσε σίγουρα ένα καλο παράδειγμα".[47]

Την ίδια περίοδο αρχίζει να γίνεται δημοφιλής, η ενδιαφέρουσα, ιδιόμορφη, ντετερμινιστική άποψη για τα **Μ.Μ.Ε.** του **Marchal MacLuhan**. Ενδεχομένως παραδοξολόγος με "επικοινωνιακή πρόθεση", απολογητής των Μέσων αλλα όχι κατ' ανάγκην "ενσωματωμένος", όσο με ένταση έχει κατά καιρούς καταγγελθεί, ο καναδός **MacLuhan** μετατοπίζει το κέντρο του προβληματισμού στα Μέσα καθ' εαυτά.

Εάν τα Μέσα (όπου κατά τον **MacLuhan** συμπεριλαμβάνονται

ο λόγος, ο αριθμός, η ενδυμασία, η κατοικία, το χρήμα, ο τύπος, η τηλεόραση, το ραδιόφωνο, ο τροχός, η διαφήμιση, το τηλέφωνο, ο τηλέγραφος, το ηλεκτρικό φως των φωτεινών επιγραφών κ.ο.κ.) αποτελούν προεκτάσεις των βιολογικών ιδιοτήτων του ανθρώπου και η εμφάνισή τους σχεδόν "βιολογική μετάλλαξη", είναι φυσικό να ρυθμίζουν την κοινωνική και ατομική ζωή, ανήκοντα στο επίπεδο της υποδομής περισσότερο απο οποιαδήποτε άλλη οικονομική, πολιτική ή τεχνολογική κατάκτηση. Επομένως οι παρατηρήσεις και οι μελέτες πάνω στην εξέλιξη των φορέων της επικοινωνίας προκύπτουν -τουλάχιστον μακροϊστορικά- περισσότερο σημαντικές από τη μελέτη των εκάστοτε μεταδιδόμενων και προσλαμβανόμενων περιεχομένων τους. Κατά συνέπεια το Μέσο είναι σημαντικότερο απο το μήνυμα, άρα το Μέσο είναι το **ΜΗΝΥΜΑ**.

Τα Μέσα και ιδιαίτερα εκείνα που ο ίδιος ονομάζει "ψυχρά" η "χαμηλού καθορισμού", όπως η Τηλεόραση (και εδώ δεν είναι τελείως αντιληπτό γιατί ο **MacLuhan** κατατάσσει το ραδιόφωνο που επιτρέπει τη δημιουργική συμμετοχή της φαντασίας του ακροατή στην αποκωδικοποίηση των εκπεμπόμενων μηνυμάτων, στα "θερμά" μέσα), είναι ικανά να προκαλέσουν τη συμμετοχή των παραληπτών με αποτέλεσμα την επιστροφή της κοινωνικής ζωής σε αρχαϊκές επικοινωνιακές μορφές που η επικράτηση της γραφής και του Γουτεμβεργιανού Γαλαξία είχε απωθήσει.

Κάθε φορά που μια νέα τεχνολογική ανακάλυψη και εφαρμογή προστίθεται στις προηγούμενες, καθιστώντας ευχερέστερες τις επικοινωνίες και μικρότερο τον πλανήτη, οι αισιόδοξες ενοράσεις

του MacLuhan επανέρχονται θριαμβευτικά στην επικαιρότητα. Ωστόσο, η συμβολή των θεωριών του δεν προκύπτει απαραίτητη όταν πρόκειται να αντιμετωπισθούν τα σημαντικά τρέχοντα προβλήματα που τα Μέσα, νέα και παλαιότερα, συνεπάγονται.

ζ. Οι διαφοροποιήσεις στις δεκαετίες του '60 και του '70

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '60, οι κοινωνικές και πολιτικές αντιθέσεις στις βιομηχανοποιημένες χώρες οξύνονται. Το μεταπολεμικό "θαύμα" της Ευρωπαϊκής οικονομικής ανασυγκρότησης μοιάζει εξαντλημένο. Οι Ηνωμένες Πολιτείες που έχουν εμπλακεί χωρίς επιτυχία στον φθοροποιό πόλεμο του Βιετνάμ, αντιμετωπίζουν την εσωτερική και διεθνή αποδοκιμασία. Η Σοβιετική Ενωση δεν μπορεί να συγκρατήσει τις φυγόκεντρες τάσεις που εκδηλώνονται στην Ανατολική Ευρώπη παρά μόνον ένοπλα. Οι μεταρρυθμιστικές απόπειρες του Χρουτσώφ έχουν ήδη απορροφηθεί απ' την ακόμη ισχυρή γραφειοκρατική δομή του σοβιετικού κράτους. Η Κίνα κάνει εντονότερη την παρουσία της στη διεθνή σκηνή, ενώ παράλληλα μέσω της "πολιτιστικής επανάστασης" διεκδικεί την "αυθεντικότητα" στην ερμηνεία και εφαρμογή της Μαρξιστικής θεωρίας. Η απογοήτευση απο την συνεχιζόμενη πολιτική εξάρτηση και οικονομική περιθωριοποίηση δεν έχει ακόμη οδηγήσει τις κοινωνίες των χωρών της περιφέρειας στην αναζήτηση ανορθολογικών και θρησκευτικών τρόπων για την εξασφάλιση της εσωτερικής τους συνοχής και την αντιπαράθεση με την πολιτική και πολιτιστική διείσδυση των βιομηχανικών κέντρων. Η εικόνα των κινημάτων του τρίτου κόσμου

που φτάνει στις βιομηχανικές κοινωνίες, παρά την παρέμβαση των "καθοδηγούμενων" Μέσων, παίρνει αποχρώσεις δημοκρατικού επαναστατικού ρομαντισμού.

Στο μεταξύ ενηλικιώνεται η πρώτη γενιά που έχει γεννηθεί μαζί με την Ατομική βόμβα και μεγαλώσει την πρώτη περίοδο ευρείας διάδοσης του νέου μεγάλου Μέσου, της Τηλεόρασης. Η συνειδητοποίηση της καταστροφικότητας του νέου όπλου που ξεπερνά ό,τι ήταν δυνατό να φαντασθεί κανείς μέχρι τότε, επιφέρει βαθμιαία βαθειές τροποποιήσεις σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης σκέψης και συμπεριφοράς. Παράλληλα η τηλεοπτική "αναπαράσταση" συγκρούσεων και προβλημάτων, που μέχρι τότε εθεωρούντο επαρκώς μακρινά ώστε να αγνοούνται, ευαισθητοποιεί πλατειά στρώματα των βιομηχανικών κοινωνιών. Οι παραδοσιακές "αρχές ηθικής" που στηρίζουν τα μεταπολεμικά καθεστώτα και που επιβάλλονται με επαρκούντως αυταρχικό τρόπο, μέσω μιας ιεραρχίας "αυθεντιών" ταλαντεύονται για να καταρρεύσουν στα τέλη της δεκαετίας, κάτω απ' την εξεγερμένη αμφισβήτηση της νεότερης γενιάς.

Τα κινήματα του '60 θα επιταχύνουν μια ριζική αναδιάρθρωση στο επίπεδο των αξιών και στο πολιτισμικό επίπεδο, θα επανατοποθετήσουν το θέμα των καθημερινών ανθρώπινων σχέσεων σε συλλογικότερη βάση, θα κατακρίνουν αδυσώπητα - καταγγέλοντας είτε την έλλειψη δημοκρατικών ελευθεριών, είτε την έλλειψη συνέπειας προς τις επαναστατικές αρχές- τον γραφειοκρατικό εκφυλισμό του υπαρκτού σοσιαλισμού και θα δώσουν μια νέα διάσταση στον διεθνισμό.

*Από την ήδη διαφοροποιημένη κοινωνική στρωμάτωση αναδεικνύονται νέες οντότητες, περιθωριοποιημένες μέχρι τότε, ευαίσθητες όχι μόνο σε θέματα κοινωνικής δικαιοσύνης αλλά και απέναντι στα νέα μεγάλα προβλήματα. Αρχίζει να διαγράφεται η αμφισβήτηση της παραγωγικότητας ως βασικό κριτήριο της Ανάπτυξης καθώς συνειδητοποιούνται οι οικολογικές παρενέργειες της "κοινωνίας της αφθονίας", και διαφαίνεται η αναζήτηση μορφών **συγκρουσιακής συμμετοχής** ως απάντηση στην **συμμετοχική συναίνεση** που έμοιαζε διατεθειμένη να αποδεχθεί -το **maximum**- η καθεστηκυία τάξη.*

Την ίδια χρονική περίοδο σημαντικές εξελίξεις σημειώνονται και στο επίπεδο των τεχνολογικών επιτεύξεων και εφαρμογών. Εκτοξεύονται οι πρώτοι τηλεπικοινωνιακοί δορυφόροι, γενικεύεται η αντικατάσταση των λυχνιών με τα τρανζίστορ και η ηλεκτρονική βιομηχανία ελαχιστοποιεί τον όγκο και πολλαπλασιάζει τις ικανότητες των παραγόμενων συσκευών, βασιζόμενη μεταξύ άλλων στα πορίσματα της πληροφορικής και της κυβερνητικής.

Σημαντική επίσης κινητικότητα παρατηρείται στο χώρο των επιστημών του ανθρώπου. Ωριμάζουν επιστημονικοί κλάδοι που διεκδικούν ερμηνευτικές διατυπώσεις για τη θεματολογία των επικοινωνιών, όπως η σημειολογία, η κοινωνική γλωσσολογία, η ψυχαναλυτικών κατευθύνσεων ανθρωπολογία και η πειραματική ψυχολογία.

Στις αρχές της δεκαετίας του '70 γίνεται αισθητή η αναγκαιότητα μιας κοινωνιολογικής θεώρησης, ικανής να ερμηνεύσει τα

νέα φαινόμενα και να ικανοποιήσει τα έντονα αιτήματα των νέων συλλογικοτήτων για θεωρητική σύνθεση των πρόσφατων εμπειριών και εξελίξεων.

Είναι χαρακτηριστική του κλίματος της περιόδου αυτής, η μαρτυρία ενός ακαδημαϊκού-κοινωνιολόγου, του καθηγητή Franco Rositi, για τον οποίο η κρίση που εκδηλώνεται την εποχή εκείνη είναι ιδεολογική, αφορά την κοινωνιολογία στο σύνολό της αλλά εκφράζεται εντονότερα στον επικοινωνιακό κλάδο όπου συγκρούονται οι δύο παραδόσεις, ο "ενσωματωμένος" εμπειρισμός και οι μεγάλες μακροκοινωνιολογικές οπτικές που αρνούνται το κεφαλαιοκρατικό σύστημα. Γράφει ο F. Rositi το 1972:

> "Αυτή η δυσκολία να προκληθεί ενδιαφέρον γύρω απο μια επιστημονική παράδοση που είναι, όπως θα δούμε, ευρεία και σύνθετη, έγινε αισθητή στην Ιταλία όσον αφορά τον γράφοντα, κάθε φορά που στην πανεπιστημιακή διδασκαλία της κοινωνιολογίας εισήχθησαν, αυτά τα τελευταία χρόνια, θέματα σχετικά με τις επικοινωνίες και τη μαζική κουλτούρα. Εάν παραδείγματος χάρη, οι πολιτικοποιημένοι φοιτητές εντόπιζαν στον μονοπωλιακό έλεγχο της πληροφόρησης, την απλή, ουσιαστική και ικανή ερμηνευτική αρχή της λειτουργίας της συνολικής πολιτισμικής βιομηχανίας και της πολιτισμικής αγοράς, (τότε) ένα βιβλίο όπως εκείνο που επιμελήθηκε ο Giorgio Backhaus, Springer: La manipolazione delle masse (Springer: η χειραγώγηση των μαζών. Einaudi 1968) - ένα βιβλίο χωρίς πολλή σχέση με την κοινωνιολογική παράδοση- γίνεται πιο

σημαντικό απο όση εξειδικευμένη βιβλιογραφία ήδη υπήρχε: τις εργασίες του Janowitz (The Communication Press in an Urban Setting, The Free Press, 1950) ή του Powdiermaker (Hollywood: The Dream Factory, Brown, 1950) ή του Pye (Communications and Political Development, Princeton University Press, 1963) ή το πρόσφατο του Jarvie Towards (a Sociology of the Cinema, Poutledge & Kegan, 1970) (...) για αναφερθώ σ' ένα μόνο μέρος των μελετών που έχουν κάποια σχέση με το θέμα της εξουσίας στην πολιτισμική βιομηχανία- προέκυπταν μη χρησιμοποιήσιμες όχι μόνο για την κοινωνική-χρονική απόσταση από τα θεωρούμενα φαινόμενα, μα προπαντός για την ιδεολογική τους απόκλιση σε σχέση με τα νέα αιτήματα γνώσης και κοινωνικής κριτικής (...). Ακόμη και οι αναλύσεις της Μαζικής κοινωνίας από την πλευρά της κριτικής θεωρίας των Adorno και Horkheimer δεν προκαλούσε εύκολα την προσοχή (των φοιτητών) στο βαθμό που πρόδηλα αναφερόταν σε όρους εποικοδομήματος".[48]

Χαρακτηριστική για τις διαφοροποιήσεις που συντελούνται ανάμεσα στις δεκαετίες του '60 και του '70 στο χώρο της θεωρίας της επικοινωνίας, είναι επίσης η προβληματική που αναπτύσσεται σε δύο διεθνή συμπόσια για τις επικοινωνίες. Το πρώτο διεξάγεται στην Λιουμπλιάνα της Γιουγκοσλαβίας το 1968, ενώ το δεύτερο συνέρχεται στην Ουψάλα της Σουηδίας δέκα χρόνια αργότερα.

Στη συνάντηση των διεθνών ειδημόνων στην Λιουμπλιάνα το

κεντρικό θέμα είναι: "Τα Μέσα μαζικής επικοινωνίας και η διεθνής κατανόηση", θέμα που υποδηλώνει ευαισθησία στις υπερεθνικές επιπτώσεις των Μέσων, μέσα σ'ένα κλίμα ανανεωμένου ενδιαφέροντος για τον διεθνισμό που έχει δημιουργηθεί στη δεκαετία του '60, πλην όμως, οι εισηγήσεις των συμμετεχόντων τείνουν μάλλον προς την εξέταση -και την έξαρση- των νέων τεχνολογικών δυνατοτήτων υπό "τεχνικιστική" οπτική γωνία. Έστω και αν οι επιμέρους ενότητες του συμποσίου προτείνουν συζήτηση για τον ρόλο των μονοπωλίων, της διεθνούς κοινής γνώμης ή της τοπικότητας, ο Αμερικανογενής εμπειρισμός με Μακλουανική επικάλυψη είναι ακόμη στο προσκήνιο.[49] Οι πρόσφατες εκτοξεύσεις των επικοινωνιακών δορυφόρων και η έναρξη της διαδικασίας μινιατουροποίησης και ευρείας εμπορευματοποίησης των επιτεύξεων της κυβερνητικής, νομιμοποιεί τις αναλύσεις για τις στατιστικές και τεχνολογικές μεθόδους και τις προτάσεις για ένα παγκόσμιο σχεδιασμό της επικοινωνίας.

Το 1978, στην συνάντηση της Ουψάλα, οι αλλαγές που έχουν συντελεσθεί εν τω μεταξύ, γίνονται εναργέστερα αισθητές, με αποτέλεσμα να υπάρξει αυξημένη προσοχή προς τις περιβάλλουσες καταστάσεις που πλαισιώνουν τα επικοινωνιακά φαινόμενα. Για πολλούς εισηγητές το περιβάλλον και η συγκυρία έχουν εξίσου μεγάλη σημασία με τα μηνύματα και τα Μέσα για την ερμηνεία του κοινωνικού μετασχηματισμού, ενώ η αναγνώριση του παράγοντα "σχετικότητα" διακρίνεται εμφανέστατα στους προβληματισμούς. Στις περισσότερες εισηγήσεις δεν διακινδυνεύεται πλέον ρητή απάντηση στο ερώτημα αν τα Μ.Μ.Ε. ευνοούν ή απομακρύνουν τις

κοινωνικές αλλαγές. Στον μεθοδολογικό τομέα δηλώνεται η υπεροχή των μακροκοινωνιολογικών ερευνών σε σχέση με εκείνες που διεξάγονται σε βραχύ χρονικό διάστημα.[50]

Το αίτημα για κοινωνιολογική σύνθεση των παρατηρούμενων αλλεπάλληλων φαινομένων, καθώς και μια διάθεση επιστροφής στην παραδοσιακή κοινωνιολογία, συνυπάρχουν στην Ουψάλα με διαπιστώσεις σχετικές με την ύπαρξη κρίσης στην Κοινωνιολογία των Επικοινωνιών. Για τον συν-συντάκτη μιας σχετικής με το συμπόσιο ομαδικής έκδοσης[51] McQuail, πρόκειται για ευρύτερη κρίση της κοινωνιολογικής επιστήμης: "Τα στοιχεία της πρόσφατης κρίσης" γράφει "είναι επαρκώς γνωστά, ωστόσο μπορούν να συντεθούν εν συντομία ως εξής: η ανεπάρκεια ή ο αναχρονισμός ορισμένων γενικών δομών της κοινωνικής θεωρίας όπου για λόγους μελέτης καθοριζόταν η έννοια της μαζικής επικοινωνίας, η απογοήτευση για το περιορισμένο, το ασήμαντο και το επαναλαμβανόμενο των αποτελεσμάτων που επιτεύχθησαν χρησιμοποιώντας σχήματα και τεχνικές σχετικά προωθημένες, (και) μια νέα φάση θεωρητικού διαλόγου στην οποία τόσο τα ενδιαφέροντα όσο και οι κεκτημένες απο την ισχυροποιημένη παράδοση γνώσεις μοιάζουν ελάχιστα σημαντικές για τις πιο ευρείες προβληματικές της εξουσίας και του ελέγχου των μαζικών επικοινωνιών".[52]

Ο K. S. Markl ζητά ευρύτερα πεδία και μεγαλύτερες χρονικές περιόδους ερευνών, ενώ ο Franco Rositi αναρωτιέται εάν την συγκεκριμένη ιστορική στιγμή οι μαζικές επικοινωνίες του δυτικού καπιταλισμού διανύουν μια φάση αστάθειας που ίσως οδηγήσει σε

ένα νέο μοντέλο κοινωνίας και κουλτούρας, και εάν είναι περισσότερο θεμιτό σε μια τέτοια περίπτωση να αναζητά κανείς ένα πρότυπο γνώσης με βάση συστήματα στατιστικών κανονικοτήτων ή μήπως είναι περισσότερο ενδεδειγμένο να εγκαλειφθούν οι απαιτήσεις για μια κοινωνιολογία θεωρούμενη ως ανάλυση και θεωρία των συστημάτων και να υιοθετηθεί εκείνος ο τύπος ανάλυσης που προσανατολίζεται προς τον καθορισμό των γεγονότων και του νοήματος των γεγονότων για ένα ενδεχόμενο μετασχηματισμό.[53]

Οι προβληματισμοί που αναπτύσσονται στο συμπόσιο της Ουψάλα στα τέλη της δεκαετίας του '70 αντικατοπτρίζουν ως ένα βαθμό τις εξελίξεις και τους μετασχηματισμούς που σημειωνονται κατά την περίοδο που, στον ευρύτερο κοινωνικο-πολιτικό και πολιτισμικό χώρο, επιχειρείται η σταδιακή ενσωμάτωση των κοινωνικών αναταραχών του '68.

Είμαστε ήδη στην περίοδο της δεύτερης ενεργειακής κρίσης. Νέες μέθοδοι περισσότερο "φιλελεύθερες" τελειοποιούνται, ώστε να επαναρθρωθεί ένας συνεκτικός εξουσιαστικός λόγος. Οι χειριστές των **Μ.Μ.Ε.** προσπαθούν να πείσουν τα μεσαία και μικρομεσαία στρώματα των βιομηχανικών κοινωνιών ότι σε σχέση με τις τριτοκοσμικές χώρες ευημερούν και ότι αυτή η ευημερία κινδυνεύει απο τις "υπέρμετρες" εσωτερικές ή εξωτερικές διεκδικήσεις. Η μοντέρνα "συναινετική" συντηρητικοποίηση της 10ετίας του '80 είναι ήδη επί θύραις. Στο χώρο της διανόησης όμως οι αντιστάσεις είναι ακόμη ισχυρές. Οι μελέτες των Μέσων και της μαζικής επικοινωνίας, παρά την προαναφερθείσα αυτοκριτική σε σχέση με

την αποτελεσματικότητα των διατιθέμενων θεωρητικών και μεθοδολογικών εργαλείων εμπλουτίζουν το κοινωνιολογικό υπόβαθρο της επιστήμης τους με τις συνεισφορές και τις επιτεύξεις των όμορων προσεγγίσεων. Η προγενέστερη συγκυριαρχία δύο βασικών προσανατολισμών -ενός επικεντρωμένου στην μαζική κοινωνία την πολιτική και την κουλτούρα της και ενός βασισμένου στις εμπειρικές έρευνες επί των αποτελεσμάτων των Μ.Μ.Ε. στις γνώμες, στάσεις και συμπεριφορές του κοινού, που εξελίχθηκαν παράλληλα χωρίς μεταβιβάσεις υποθέσεων και μεθόδων- η οποία σύμφωνα με τον McQuail ευθύνεται για την καθυστέρηση της ανάπτυξης της κοινωνιολογίας των επικοινωνιών, μοιάζει πλέον να ατονεί.

η. Τα νεώτερα ρεύματα

Οι νέες τάσεις απέναντι στα Μέσα διαφοροποιούνται μετά τη κρίση των κλασσικών θεωρήσεων αν και, όπως παρατηρείται απ' όσους επιχειρούν να κατηγοριοποιήσουν την πρόσφατη παραγωγή, είναι δυνατό να διακρίνει κανείς -με τις δέουσες αποκλίσεις- δύο και πάλι, βασικές τάσεις.

Από τη μια πλευρά οι νεομαρξιστικές προσεγγίσεις που απομακρύνονται και διαφοροποιούνται απο την Σχολή της Φρανκφούρτης, η οποία πλέον κατηγορείται μεταξύ άλλων για υπερβολική απλοποίηση και για απαισιοδοξία που προκαλεί παθητικοποίηση, και από την άλλη, οι θεωρίες που εισάγουν στην επικοινωνιακή ανάλυση στοιχεία απο τον δομισμό και την σημειολογία. Εχουμε επίσης μια προσπάθεια επικοινωνιακής

ανάκτησης των κλασσικών κοινωνιολογικών κειμένων. Ωστόσο παρά τις διαφορετικές αφετηρίες, αναφορές και οπτικές γωνίες, ο παλιότερος απόλυτος διαχωρισμός έχει κάπως ξεπερασθεί. Νεομαρξιστές μελετητές θα επηρεασθούν απο την προβληματική του στρουκτουραλισμού, ενώ ανάμεσα στους δομιστές και τους σημειολόγους θα υπάρξουν και εκείνοι που θα εξάρουν την σημασία του κοινωνικο-οικονομικού κώδικα στη σύνταξη των μηνυμάτων, όπως και εκείνοι που, αποκαλύπτοντας τη σημασία των λανθανόντων μηνυμάτων, θα προτείνουν τη διεξαγωγή σημειολογικού "ανταρτοπολέμου".

Απόγονοι του Ρώσικου φορμαλισμού, χρήστες των αποκωδικοποιητικών μεθόδων των κειμένων που εισήχθησαν απο γλωσσολόγους, πολιτισμικούς ανθρωπολόγους και κριτικούς της λογοτεχνίας, οι δομιστές επικεντρώνουν την προσοχή τους στις διαδικασίες παραγωγής νοημάτων μέσω της ανάλυσης των συστημάτων σημείων που αποτελούν τα κείμενα. Η γλώσσα, της οποίας η έννοια διευρύνεται για να περικλείσει όλα τα συστήματα σημείων, δεν προσεγγίζεται πλέον με τους κλασσικούς φιλολογικούς τρόπους, αλλά ανατέμνεται ούτως ώστε να αναδειχθούν τα κοινωνικά και πολιτισμικά στοιχεία που περιέχει και να υπογραμμισθεί η ικανότητά της να παράγει νόημα και όχι απλά να παράσχει ονομασίες σε προϋπάρχουσες έννοιες. Το λανθάνον νόημα- σε πολλές περιπτώσεις σημαντικότερο από το πρόδηλο- έρχεται έτσι στην επιφάνεια, τεκμηριώνοντας τη σχετικότητα της σύνδεσης της πραγματικότητας με τη συμβολική της αναπαράσταση.[54]

Κατά την πρόσφατη εποχή των "μετά-" θα δημιουργηθεί μια μεταστρουτουραλιστική "αγνωστικιστική" κίνηση, προέκταση κατά κάποιο τρόπο της Αρχής της Απροσδιοριστίας στις κοινωνικές επιστήμες, που θα αμφισβητήσει πλήρως τη δυνατότητα εντοπισμού του αντικειμενικού νοήματος στις επικοινωνίες, και θα παραπέμψει στις εκάστοτε συναινέσεις περί αντικειμενικού τον καθορισμό, σε κάθε πολιτισμικό πλαίσιο, των όρων αποδοχής, αναγνώρισης και ερμηνείας της όποιας πραγματικότητας.

Παράλληλα με τον δομισμό εισάγονται στην επικοινωνιακή ανάλυση οι έννοιες και οι μέθοδοι της Σημειωτικής που επαναφέρει -αν και με διαφορετικό τρόπο από εκείνο των παλαιότερων αμερικανικών εμπειρικών ερευνών- στο κέντρο του ενδιαφέροντος την επικοινωνιακή διαδικασία. Οι παραδοσιακές αμερικανικές μελέτες περιγράφοντας τις διαδικασίες είχαν εντοπίσει τις επιπτώσεις των Μέσων στο κοινό, παραβλέποντας ή θεωρώντας ως δεδομένες τις αξίες και τις ιδεολογίες που ήσαν πίσω απο τα διαδιδόμενα μηνυματα. Οι σχέσεις ανάμεσα στο κοινό και τον αποστολέα, οι σχέσεις εξουσίας που αντικατοπτρίζονται στις συνεκφάνσεις των μηνυμάτων, οι σχέσεις ανάμεσα στα περιεχόμενα -που αναλύονται τώρα με έμφαση στην αναζήτηση του προσλαμβανόμενου νοήματος και όχι με το νόημα θεωρούμενο ως τετελεσμένο στην έκφανση του αποστολέα- και το κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον μέσα στο οποίο συντελείται η διαδικασία, προστίθενται στα αντικείμενα έρευνας απο την "Γενική επιστήμη των σημείων".

Δομισμός, μεταδομισμός, αποδόμηση και κυρίως η Σημειολογι-

κή προσέγγιση επηρεάζουν αποφασιστικά τις νεότερες μελέτες, παρά τις αντιδράσεις και τις ενστάσεις που προκαλούν, ιδιαίτερα όταν χρησιμοποιούνται για να δικαιολογηθεί η μη απόδοση της δέουσας προσοχής στην ιστορική διάστση των κοινωνικών και επικοινωνικών φαινομένων, καθώς και όταν υπερ-εξάρεται η αναγκαία, για τον εντοπισμό της λειτουργίας των συστημάτων, συγχρονική αντιμετώπιση.

Η Μελίνα Σεραφετινίδου απαρριθμεί ορισμένες συνεισφορές της σημειολογικής προσέγγισης γόνιμες για τη μελέτη των **Μ.Μ.Ε.**: την αποδοχή ότι η διερεύνηση των Μέσων μπορεί να αποδώσει ικανοποιητικά αποτελέσματα μόνον όταν αυτά θεωρηθούν ως σύνολο στοιχείων με εσωτερικές σχέσεις, δηλαδή ένα δομημένο σύστημα και όχι όταν μελετώνται αποσπασματικά τα επι μέρους μηνύματα, την αποδοχή ότι είναι δυνατή η πρόσληψη των μηνυμάτων σε περισσότερα του ενός επίπεδα και επομένως ότι ενδείκνυται ο προσανατολισμός της έρευνας προς τον τρόπο άρθρωσης των επιπέδων αυτών μεταξύ τους, το ότι η σημειολογία προσφέρει εργαλεία ανάλυσης όχι μόνο των γραπτών-προφορικών μηνυμάτων αλλά αναφέρεται και σε πλήθος άλλων κωδικοποιητικών συστημάτων, και, τέλος, την αναγνώριση ότι η μέσω των Μέσων επικοινωνία "χτίζει", αναπλάθει, χαρτογραφεί και επανακαθορίζει την κοινωνική πραγματικότητα, και δεν αποτελεί απλό κοινωνικό επιφαινόμενο.[56]

Θα προσθέταμε ότι η σημειολογική προσέγγιση όταν δεν παίρνει τον προαναφερθέντα δρόμο της αναζήτησης του Κώδικα των κωδίκων, και ακριβώς στην διαδικασία εξερεύνησης των επιπέδων "α-

νάγνωσης", οδηγεί κατ' ανάγκην στην εισαγωγή εξηγητικών παραμέτρων, δηλαδή εξωτερικών κωδίκων ερμηνείας που ξεπερνούν τους κλασσικούς εσωτερικούς κώδικες σύνταξης του μηνύματος και που αποδεικνύονται απαραίτητοι για την κατανόησή του. Τέτοιοι κώδικες είναι κατά κανόνα οι κοινωνιολογικοί, οι οικονομικοί, οι ψυχαναλυτικοί ή και άλλοι που παρέμειναν επι μεγάλο χρονικό διάστημα μη αναγνωρισμένοι απο τον φορμαλιστικό τρόπο ανάλυσης των μηνυμάτων. Όταν δε επιχειρείται η διερεύνηση των παραλλαγών που τα νοήματα των μηνυμάτων -ιδιαίτερα των καλλιτεχνικών- παρουσιάζουν στον χρόνο, η ιστορική διάσταση επανέρχεται θριαμβευτικά στο προσκήνιο, ακριβώς μέσω μιας "συστηματικής" ανάλυσης.

Η Μ. Σεραφετινίδου αναφέρει και ορισμένες ενστάσεις κατά των σημειολογικών αναλύσεων, όπως τον βερμπαλισμό και την λεξιθηρία που κυριαρχεί σε ορισμένες απ' αυτές, καθώς μέσω μιας διαρκώς πολλαπλασιαζόμενης ορολογίας προσπαθούν να καλύψουν την έλλειψη πρωτοτυπίας και τη μετατροπή σε επιστημονικό του επιστημονικοφανούς.[57]

Παρουσιάζεται όντως, μερικές φορές, το παράδοξο η ορολογία της επιστήμης που υποτίθεται ότι έχει ως αποστολή την διευκόλυνση της επικοινωνιακής διαδικασίας να χρησιμοποιείται με τρόπο που αντί να διευκρινίζει, να συγχέει τα τελικά μηνύματα και αυτό να συμβαίνει όχι για να αποδοθούν δυσνόητες ούτως ή άλλως αποχρώσεις νέων πεδίων γνώσης, αλλά για να ειπωθούν πράγματα που θα μπορούσαν κάλλιστα να λεχθούν με όρους ήδη γνωστούς και αφομοιωμένους απο τους παραλήπτες. Συμβαίνει ακόμη μερικοί όροι να προ-

κύπτουν ξαφνικά δημοσιογραφικά δημοφιλείς και να γίνεται επανειλημμένη χρηση τους με όχι δόκιμους τρόπους. Ωστόσο τα υπαρκτά αυτά φαινόμενα δεν στερούν την σημειολογική προσέγγιση, ούτε από την ικανότητα να αποσαφηνίζει έννοιες που -αν και θεωρούμενες ως γνωστές ή και ακριβώς γι' αυτό το λόγο- παραμένουν τόσο γενικές ώστε να αποδυναμώνεται η ακριβολογική-επιστημονική χρήση τους, ούτε απο την ιδιότητά της -τις περισσότερες φορές- ως ισχυρού απομυθοποιητικού εργαλείου, αλλά και αντίστροφα ως υποβολέα, ενδεχομένως, τεχνικών για τη δημιουργία μύθων. Πράγματι προκαλεί πολλές φορές έκπληξη το πόσο απροκατάληπτα και χωρίς αναστολές χρησιμοποιούνται πορίσματα και επικοινωνιακές τεχνικές που ο ακαδημαϊκός κόσμος αντιμετωπίζει με εξαιρετική επιφυλακτότητα από τους τεχνικούς των διαφημιστικών και προπαγανδιστικών εκστρατειών, καθώς και πώς οι περιφερόμενοι στα σεμινάρια των εταιριών ειδικοί, δεν διστάζουν να αναγνωρίσουν αμέσως την επιχειρησιακή αποτελεσματικότητα ορισμένων μεθόδων.[58]

Ούτως ή άλλως, όπως υποστηρίζει και ο **Giampaolo Fabris**, "η ολοκλήρωση της παραδοσιακής οπτικής με μια πιο προσεκτική ανάλυση των μηχανισμών της επικοινωνιακής διαδικασίας αναλυμένων στις διάφορες αρθρώσεις τους και θεωρούμενων σε διαρκή συνεργία με την κοινωνική δομή, είναι κατά την άποψή μας ένας ωφέλιμος τρόπος προσέγγισης".[59]

Οι νεότερες μελέτες που έχουν ως σημείο αναφοράς τον Μαρξισμό, παρουσιάζουν και αυτές αποκλίσεις σε οπτικές και επι

μέρους θέματα. Στο εισαγωγικό κεφάλαιο της συλλογής κειμένων "Κοινωνία, Εξουσία και Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας", που αποτελεί μια απο τις πρώτες παρουσιάσεις στην Ελλάδα των νεομαρξιστικών προβληματισμών, ο Χ.Λυριτζής αναφέρεται στην ύπαρξη τριών τάσεων στην πρόσφατη μαρξιστική θεώρηση των μέσων.[60]

Η πρώτη διαμορφώνεται επηρεαζόμενη απο τον αλτουσεριανό δομισμό και επικεντρώνεται στο φαινόμενο "Ιδεολογία" το οποίο αντιμετωπίζεται ως "σύστημα αναπαραστάσεων, εικόνων και εννοιών που επιβάλλονται στα άτομα απο τις διάφορες δομές. Η ιδεολογία αφορά την σφαίρα της εμπειρίας μέσα απο την οποία οι άνθρωποι βιώνουν μια φανταστική σχέση με τις υλικές συνθήκες της ύπαρξής τους. Πρόκειται για τη διαδικασία δημιουργίας μιας σειράς από ασυνείδητες κατηγορίες μέσω των οποίων οι όροι ύπαρξης των ανθρώπων αναπαρίστανται και βιώνονται".[61]

Η δεύτερη τάση, η της "πολιτικής οικονομίας", θεωρώντας ότι οι -διαμορφωμένες υπό στρουκτουραλιστική επιρροή- θέσεις του Althusser δεν αντιμετωπίζουν επαρκώς την υλική βάση του επικοινωνιακού φαινόμενου και ότι απομακρύνονται από την λογική των κοινωνικών και οικονομικών σχέσεων, υποστηρίζει ότι τα Μέσα πρέπει κυρίως να αναλύονται ως τμήμα του οικονομικού συστήματος στο οποίο ανήκουν και εντός του οποίου αναπτύσσονται. Υποστηρίζει επίσης, ότι μέσα στα Μέσα εμφανίζονται αξιοσημείωτες διαντιδράσεις που συχνά παίρνουν μορφή σύγκρουσης ανάμεσα στους διαφορετικούς παράγοντες (ιδιοκτήτες-διευθυντές-εργαζόμενους) που συμμετέχουν στη διαμόρφωση των τελικών μηνυμάτων, πράγμα που

διαφοροποιεί την οργάνωση της παραγωγής των μαζικών μηνυμάτων απ' εκείνη των άλλων προϊόντων.

Η τρίτη τάση, σύμφωνα με τον Χ. Λυριτζή, "προκύπτει μέσα από τις μελέτες για την κουλτούρα και τον ρόλο του πολιτισμικού πεδίου στην κίνηση της Ιστορίας και στη διαμόρφωση των ταξικών συγκρούσεων".[62] Χαρακτηριστικές θεωρούνται εδώ οι μελέτες των R. Williams και E.P. Thompson στις οποίες -σε αντίθεση με την δομική λογική- επανεκτιμάται η έννοια της "εμπειρίας" η οποία αποτελεί βάση για τη συνείδηση. Μέρος της εμπειρίας θεωρείται η επαφή του σύγχρονου ανθρώπου με τα Μ.Μ.Ε., μέσω της οποίας διαμορφώνονται αξίες, πεποιθήσεις και τρόποι ζωής.

Παρουσιάζει επίσης ενδιαφέρον η προέκταση στη σύγχρονη επικοινωνιακή θεωρία ορισμένων "αιρετικά" αισιόδοξων απόψεων που αναπτύχθηκαν στα περιθώρια της Σχολής της Φρανκφούρτης, απ' τον κορμό της οποίας διαφοροποιούνται ήδη την εποχή της μεγαλύτερής της απήχησης. Απόψεις που αποκτούν εμβέλεια την εποχή που η πολεμική των "τιμητών" έχει εξαντλήσει την δυναμική της, καθώς οι θέσεις περί ουσιαστικής αδυναμίας αντιμετώπισης των πανίσχυρων Μέσων που είχαν επεξεργασθεί οι Horkheimer, Adorno και Marcuse, μοιάζουν ανεπαρκείς για να αντιμετωπισθούν οι τρέχουσες εξελίξεις.

Πράγματι, πολύ νωρίς αναπτύσσεται στις παρυφές του κύκλου της Φρανκφούρτης η ανορθόδοξη αντίληψη ότι η καπιταλιστική οργάνωση των εργασιακών σχέσεων δεν καλύπτει κατ' ανάγκη με τον ίδιο τρόπο κάθε παραγωγικό τομέα. Η κουλτούρα και γενικότερα ο πολι-

τισμικός χώρος παρουσιάζουν ιδιομορφίες και μπορούν να αποτελέσουν εν τέλει έναν χώρο άμυνας των συλλογικών συμφερόντων, με την προϋπόθεση ότι θα ανευρεθούν και θα εξειδικευθούν οι συνθήκες εναλλακτικής χρήσης των μέσων μαζικής επικοινωνίας.

Χαρακτηριστικές είναι οι θέσεις του W. Benjamin, συνεργάτη του Institut fUr Sozialforchung της Φρανκφούρτης, που προτείνει πρώτος την επαναστατική χρήση της μαζικά αναπαραγόμενης τέχνης, για να τον ακολουθήσει μια σειρά μελετητών που επαναξιολογούν τον ρόλο των Μ.Μ.Ε. στις διαδικασίες κοινωνικής αλλαγής. Για τον Benjamin ο Enzenberger θα γράψει, αρκετά χρόνια μετά: "Όποιος θα ήθελε να δημιουργήσει μια αισθητική προσαρμοσμένη στις νέες συνθήκες θα πρέπει να ξεκινήσει απο το έργο του μόνου μαρξιστή θεωρητικού που αναγνωρίζει το απελευθερωτικό δυναμικό των νέων μέσων επικοινωνίας. Πριν 32 χρόνια, δηλαδή όταν η πολιτισμική βιομηχανία ήταν ακόμη σχετικά νέα, ο Walter Benjamin υπέβαλε αυτό το φαινόμενο σε διεισδυτική ανάλυση με βάση τον διαλεκτικό υλισμό".[63]

Ο Benjamin, που αρχικά εμμένει κι αυτός αποκλειστικά στις αρνητικές όψεις της μαζικής κουλτούρας, επηρεαζόμενος από τους Adorno, Horkheimer αλλά και τον Lukacs, στο έργο του για την τεχνική αναπαραγωγή της τέχνης[64], τροποποιεί την οπτική του γωνία διαπιστώνοντας μια ριζική αλλαγή στις σχέσεις ανάμεσα στις μάζες και τα πολιτισμικά προϊόντα, την οποία αποδίδει στις τεχνολογικές αλλαγές που επιτρέπουν τώρα τον πολλαπλασιασμό των καλλιτεχνικών μηνυμάτων. Η διευρυμένη πρόσβαση στην Τέχνη μετατρέπει την

εννοια της κουλτούρας, η οποία δεν στηρίζεται πλέον μόνο σε μία τελετουργική, αλλά και σε μία πολιτική διάσταση. Μέσω της αναπαραγωγής η κουλτούρα πολιτικοποιείται και επομένως είναι δυνατό να χρησιμοποιηθεί για την κινητοποίηση των μαζών. Οι μάζες, υποστηρίζει ο Benjamin, ούτως ή άλλως κινητοποιούνται απο κάποιους, το θέμα είναι ποιός τις καθοδηγεί και σε όφελος τίνος. Μια τέτοια αντίληψη για την κουλτούρα και για τις επιπτώσεις της αναπαραγωγής της τέχνης προϋποθέτει την αποδοχή της ουδετερότητας των μέσων μαζικής επικοινωνίας. Σε αντίθεση με τη Σχολή της Φρανκφούρτης ο Benjamin επιμένει στην ουδετερότητα της τεχνολογίας και προτιμά οι ευθύνες για τις παρενέργειές της να αποδίδονται σ' αυτούς που την χειρίζονται.

Οι αισιόδοξες θέσεις για την κοινωνική χρήση των Μέσων του B. Brecht, καθως και τα πρώτα έργα του B. Kracauer έχουν επηρεασθεί απο τον ώριμο Benjamin. Εκείνοι όμως που κυρίως θα προεκτείνουν και θα ανανεώσουν τις υποθέσεις του Γερμανού θεωρητικού θα είναι οι Habermas και Enzensberger.

Ο J. Habermas θα διευρύνει την προβληματική στα θέματα συμμετοχής των πολιτών στη δημόσια σφαίρα των βιομηχανικών κοινωνιών. Η δημόσια σφαίρα, γράφει, έχει διαφοροποιηθεί απο την εποχή της αρχικής επικράτησης της αστικής τάξης, όταν εθεωρείτο ο χώρος μεσολάβησης ανάμεσα στο κράτος και τους πολίτες. Αυτός ο μεσολαβητικός ρόλος ασκείται σήμερα από μια σειρά ομάδων και κλειστών συλλογικών εκφράσεων ιδιωτικών συμφερόντων. Ενώ όμως η δημόσια σφαίρα χάνει και την τυπική της αυτονομία, δημιουργείται

μια έντονη ανάγκη ανάκτησης χώρου δημόσιας έκφρασης από την κοινωνία που μένει έξω από τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων και που θεωρείται μάζα προς διοίκηση και έλεγχο. Υπάρχει λοιπόν το αίτημα, αλλά και η δυνατότητα, συγκρότησης μιας εναλλακτικής κοινωνικής επικοινωνίας και ενός νέου δημόσιου χώρου σε αντιπαράθεση με τις χειραγωγικές τεχνικές της μαζικής κοινωνίας, ο βαθμός επίτευξης του οποίου αποτελεί και το κριτήριο δημοκρατικότητας των σύγχρονων κοινωνιών.[65] Την έννοια της νέας "υποκείμενης" δημόσιας διάστασης επεξεργάζονται οι O. Negt και A. Kluge, που εκφράζουν ενδιάμεσες θέσεις μεταξύ Adorno και Benjamin και οι οποίοι θα την αποκαλέσουν "προλεταριακή δημόσια σφαίρα" αποδίδοντάς της συγκεκριμένο ταξικό περιεχόμενο.[66] Σύμφωνα με τους δύο μελετητές, τα Μέσα που χειρίζεται η εξουσία, είτε ανήκουν στο κράτος είτε έχουν αποδοθεί στα ιδιωτικά μονοπώλια, αντιπροσωπεύουν έναν διαρκή κίνδυνο για την προλεταριακή δημόσια σφαίρα. Ωστόσο οι καταναλωτές των μηνυμάτων, αν και δεν μπορούν να προβάλλουν κάποια οργανωμένη αντίσταση, μπορούν έστω να αντιταχθούν μεμονωμένα στα "καθεστωτικά" Μέσα δημιουργώντας μέσω της "αδράνειας της μάζας" φράγματα στην αλλοτριωτική τους δράση.[67]

Περισσότερο αισιόδοξες και πιο κοντά στον Habermas είναι οι θέσεις που αναπτύσσει ο H.M. Enzensberger. Με την εισαγωγή των νέων μέσων στην πολιτισμική παραγωγή, γράφει, τα παραδοσιακά κριτήρια της "αυθεντικότητας" παραμερίζονται και ο αυταρχισμός των "αυθεντιών" εξασθενεί. Τα νέα ηλεκτρονικά μέσα επικοινωνίας εμπεριέχουν δυνατότητες χειραφέτησης και απελευθέρωσης.

"Την εξουσία τους δεν την οφείλουν" όπως ισχυρίζεται ο Lucacs "σε κάποιο τεχνασμα, αλλά στη φυσική δύναμη βαθειών κοινωνικών αναγκών που εκφράζονται έστω και απο τις διεφθαρμένες μορφές που έχουν τα Μέσα σήμερα".[68] Οι δε ανάγκες που δημιουργούν δεν είναι προϊόν ψευδούς συνείδησης, παρά παραποίηση και πλαστογράφηση υπαρκτών και απόλυτα νόμιμων πραγματικών αναγκών. Την ανάγκη συμμετοχής στις κοινωνικές διαδικασίες, την ανάγκη για νέες μορφές κοινωνικών σχέσεων, τη ανάγκη για αυτοκαθορισμό της προσωπικότητας.

Η αισιόδοξη στάση του **Enzensberber** απέναντι στα νέα μέσα επικοινωνίας θα συναντήσει τις αναμενόμενες αντιδράσεις, αλλά παράλληλα θα ενισχύσει την δημοφιλή ανάμεσα στους ανθρώπους των Μέσων θεωρία των "ρωγμών". Την θέση, δηλαδή ότι, πέρα απο όποια εναλλακτική δυνατότητα κοινωνικής επικοινωνίας, ακόμη και στα κυρίαρχα κυκλώματα υπάρχουν ρωγμές που επιτρέπουν την μη ελεγχόμενη έκφραση.

θ) Η επικοινωνιακή επανανάγνωση των κλασσικών

Με τις θεωρίες και απόπειρες εφαρμογής εναλλακτικής κοινωνικής επικοινωνίας, καθώς και με ορισμένες σχετικές με τα Μέσα διατυπώσεις των προαναφερθεισών θεωριών, θα ασχοληθούμε εκτενέστερα στα επόμενα κεφάλαια της διατριβής. Εδώ, θα ολοκληρώσουμε την σύντομη και κατ' ανάγκη επιλεκτική περιήγηση των όσων έχουν λεχθεί για τα Μέσα και την μαζική επικοινωνία, αναφερόμενοι σε ορισμένες πρόσφατες προσπάθειες ανίχνευσης

επικοινωνιακών στοιχείων στα κείμενα των κλασσικών της Κοινωνιολογίας, κυρίως του Durkheim και του Weber.

Η ιταλίδα κοινωνιολόγος I. Matteucci στο δοκίμιό της "Μια επικοινωνιακή επανάγνωση των Durkheim και Weber"[69], επισημαίνει ότι για τον Durkheim η έννοια της "κοινωνικής πραγματικότητας" έλκει τη καταγωγή απο την σημαίνουσα ανθρώπινη δραστηριότητα και στη συνέχεια αντικεμενικοποιείται υποχρεώνοντας το άτομο να "ξεπεράσει τον εαυτό του" ώστε να μπορέσει να την κατανοήσει. Η κοινωνική ολοκλήρωση έχει ανάγκη απο αντικειμενικοποιημένες σημασίες μέσα στα πλαίσια ενός κοινού συμβολικού σύμπαντος ικανού να περιφρουρήσει τόσο τη θεσμική τάξη όσο και την υποκειμενική ταυτότητα των ατόμων. Η επικοινωνία επομένως είναι δυνατή μόνον εφ' όσον στηρίζεται στην παρουσία κοινών συμβολικών αναπαραστάσεων και στον συμμερισμό των αντιλήψεων για τον περιβάλλοντα κόσμο, και υπόκειται στους περιορισμούς που επιβάλλονται απο τις ιδιαίτερες εκφραστικές μορφές που διαμορφώνονται απο την κοινωνία. Οι κοινωνικές σχέσεις δεν μπορούν να θεωρηθούν χωρίς αναφορά στις γλωσσικές, τεχνολογικές, πολιτισμικές μορφές έκφρασης, μια που τα σύμβολα εκφράζουν τα κοινωνικώς αποδεκτά νοήματα. Η έλλειψη συμμερισμού νοημάτων και αντικειμενικοποιημένων σημασιών είναι παράγοντας εξασθένησης ή και εξαφάνισης της αξίας των κανόνων και επομένως συντελεστής δημιουργίας καταστάσεων "ανομίας". Στις περιπτώσεις αυτές "η κοινωνία υποφέρει δεδομένου ότι η επιβίωσή της έχει ανάγκη απο συνοχή και κανονικότητα".[70]

Για τον E. Durkheim λοιπόν, σύμφωνα με την Matteucci, το

κοινωνικό φαινόμενο πραγματοποιείται χάρη σε μια "κοινωνική δράση" εμπεριέχουσα ιδιαιτερότητες που αφορούν κάθε φορά ακριβώς στο νοηματικό της περιεχόμενο.

Οπως παρατηρεί ένας άλλος σύγχρονος κοινωνιολόγος ο Ε. Mascilli Migliorini και στον Weber η σχέση νοήματος-επικοινωνίας-κοινωνίας είναι ιδιαίτερα στενή. Στο εσωτερικό του Βεμπεριανού "νοήματος" - το Verstehen- συμπεριλαμβάνονται οι σημασίες οι οποίες, ως προϊόν συλλογικής επεξεργασίας, καθοδηγούν κάθε συνειδητή δράση."Στην πραγματικότητα" γράφει ο Mascilli Migliorini "νόημα και επικοινωνία θεμελιώνουν τον ανθρώπινο κόσμο: το νόημα επιτρέποντας τον υποκειμενικό προσανατολισμό της δράσης και η επικοινωνία κάνοντας δυνατή την απόκτηση και την διαπραγμάτευση των σημασιών που σχηματίζουν το νόημα. Οι επικοινωνίες, δράσεις διαπροσωπικού προσανατολισμού είναι δυνατό να ενταχθούν στην τυπολογία της κοινωνικης δράσης, ως δράσεις που αναφέρονται -λαμβάνοντας υπόψη την πρόθεση του δράστη ή των δραστών- στις στάσεις των άλλων ατόμων και που προσανατολίζονται κατά την πορεία τους, με βάση τις στάσεις αυτές".[71]

Εάν λοιπόν γίνει αποδεκτή η άποψη των προαναφερθέντων μελετητών, ότι ο Max Weber αποδίδει σε κάθε κοινωνική σχέση ένα ιδιαίτερο νοηματικό περιεχόμενο, τότε παρουσιάζεται αιτιολογημένη όχι μόνο η προσπάθεια επικοινωνιακής επανάγνωσης του έργου του αλλά και η εξαγωγή ορισμένων γενικότερων συμπερασμάτων σχετικών με τις κοινωνιολογικές αρμοδιότητες και καθήκοντα στον χώρο της επικοινωνιακής ανάλυσης.

Για την Matteucci, η διαπίστωση ότι η κοινωνική σχεση υπάρχει εφοσον υπάρχει δυνατότητα νοηματοφόρου δράσης, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι κάθε κώδικας επικοινωνίας αποκτά μεγάλο κοινωνιολογικό ενδιαφέρον επιτρέποντας τον συσχετισμό και τον συνκαθορισμό των κοινωνικών σχέσεων με βάση τον συμμερισμό νοημάτων που εκφράζει, τις εσωτερικευμένες προσδοκίες που προκαλεί, την συμβατική του θέσπιση και την μορφολογική κατανομή του. Ο επικοινωνιακός κώδικας καταλήγει η Matteucci χορηγεί την τάξη μέσα στην οποία η ζωή αποκτά νόημα και την πληρεί με σημαίνοντα αντικείμενα.

Είναι επίσης ενδιαφέρουσα η υπόθεση μιας άλλης ερευνήτριας, της Egeria Di Nallo, η οποία διαπιστώνει μια σχέση ομολογίας ανάμεσα στις μορφές της εξουσίας σύμφωνα με την κλασσική κατάταξη του Weber και τις δομές των επικοινωνιών. Σύμφωνα με την Di Nallo η μαζική επικοινωνία αντιστοιχεί με τον νομικο-γραφειοκρατικό τύπο εξουσίας.[72]

Οι παραπάνω προβληματισμοί υπογραμμίζοντας τον ρόλο της επικοινωνίας ως συνδετικού ιστού των κοινωνικών διαντιδράσεων, οδηγούν -μέσω και της ανασύνδεσης με τους κλασσικούς της κοινωνιολογικής σκέψης -όχι μόνο στην επανεκτίμηση της σχέσης της "θεωρίας της κοινωνικής δράσης" με την επικοινωναική προσέγγιση, αλλά και στην διατύπωση του αιτήματος για επαληθεύσεις στο πλαίσιο μιας κοινωνιολογίας της επικοινωνίας μάλλον παρά των επικοινωνιών. Όντως ο όρος "επικοινωνίες" παραπέμπει στα νέα μεγάλα Μέσα που με περισσότερο ή λιγότερο τραυματικό τρόπο παρενεβλήθη-

σαν σχετικά πρόσφατα στο κοινωνικό γίγνεσθαι με αποτέλεσμα μεταξύ άλλων και την δημιουργία του σχετικού κοινωνιολογικού κλάδου. Η κοινωνιολογική διάσταση, όμως, του γενικότερου επικοινωνιακού φαινομένου παρουσιάζεται σύμφωνα με τους προαναφερθέντες μελετητές διαχρονικότερη, ενώ η συνολική του διερεύνηση συμπεραίνεται χρήσιμη για την διατύπωση υποθέσεων και απαντήσεων στα προβλήματα που τίθενται τόσο στο χώρο της διατομικής όσο και της μαζικής επικοινωνίας.

ι. Προς τη δεκαετία του 90'

Ενώ αρχίζει η τελευταία δεκαετία του αιώνα και ενώ τίποτα δεν προοιωνίζει την επιβράδυνση του ρυθμού των αλλεπάλληλων αλλαγών και καινοτομιών, στον επικοινωνιακό χώρο δεν έχει ακόμη δοθεί μια γενικότερης αποδοχής απάντηση στο βασικό ερώτημα σχετικά με τον εν τέλει αλλοτριωτικό ή χειραφετικό ρόλο των Μέσων. Οντολογικές περιγραφές και δεοντολογικές παραινέσεις εξακολουθούν να συγχέονται και να παράγουν σύγχυση στο ενδιαφερόμενο κοινό. Παράλληλα, γίνεται για μια ακόμη φορά αισθητή η επεξηγητική ανεπάρκεια όσων από τις έως σήμερα διατυπωθείσες θεωρίες αγνοούν τον καθοριστικό ρόλο της εκάστοτε συγκυρίας, καθώς και της αλληλεπίδρασης διαφορετικών παραγόντων στην διαμόρφωση των φαινομένων επικοινωνίας. Όσες θεωρίες επέμειναν στο να αποδίδουν πρωταρχική σημασία και διαχρονική ισχύ σε κάποιον απ' τους ερμηνευτικούς παράγοντες μοιάζουν να γερνούν και να ξεπερνιούνται από το απρόσμενο των αλλαγών και το

απροβλεπτο των επιπτώσεων και παρενεργειών των Μέσων της τελευταίας γενιάς.

Το 1984, συμβολική χρονιά για τους καταστροφικώς προβλέποντες, τελικά δεν επήλθε. Οι "μεγάλοι αδελφοί" μοιάζουν μάλλον να υποχωρούν, τουλάχιστον με τη μορφή που τους είχαν προδιαγράψει οι πρώτοι τιμητές των Μέσων. Το εάν ήδη υπάρχουν ή πρόκειται να επανεμφανισθούν με διαφορετικές όψεις, παραμένει ένα από τα πλέον καίρια ερωτήματα του κοινωνιολογικού προβληματισμού.

Αν και η κρίση της κοινωνιολογίας των επικοινωνιών, που εκδηλώνεται έντονα στα τέλη της δεκαετίας του '60, ξεπερνιέται εν μέρει τα αμέσως επόμενα χρόνια με την αποδοχή και την χρησιμοποίηση πορισμάτων που προέρχονται από τις συγγενείς επιστημονικές προσεγγίσεις, είναι μάλλον δύσκολο να ισχυρισθεί κανείς ότι αυτές οι νεώτερες θεωρητικές επεξεργασίες εμπεριέχουν όλα τα απαραίτητα ερμηνευτικά εργαλεία για την κατανόηση των όσων συμβαίνουν η εικάζεται ότι είναι δυνατό να συμβούν κατά το προβλέψιμο τμήμα του μέλλοντος.

Οι απόπειρες σύνθεσης επί μέρους στοιχείων διαφορετικής εκκίνησης θεωριών παρουσιάζονται περισσότερο γόνιμες, χωρίς βέβαια να έχει προκύψει μία νέα θεωρητική κατασκευή αποδεκτή από όλους. Κάτι τέτοιο σίγουρα δεν εκπλήττει κανέναν, εάν ληφθεί υπόψη ότι διχασμένες κοινωνίες παράγουν θεωρητικούς δυισμούς. Και βέβαια ο κόσμος της δεκαετίας του '80, αν και σημειώθηκε μείωση των εντάσεων στο διεθνές πολιτικό σκηνικό, κάθε άλλο παρά λιγότερο διχασμένος υπήρξε στο οικονομικό, κοινωνικό και

πολιτισμικό πεδίο.

Ας σημειωθεί επίσης, ότι και κατά την τελευταία δεκαετία, το αίτημα των μελετητών για περισσότερες και εγκυρότερες έρευνες πεδίου, που να μην είναι αποκλειστικά προιόν εμπορικών ενδιαφερόντων, και σκοπιμοτήτων και να μην αφορούν κυρίως στις αντιδράσεις (με πρώτη την δεκτικότητα) των παραληπτών στα καταναλωτικά μηνύματα, εξακολουθεί να παραμένει σε μεγάλο βαθμό ανεκπλήρωτο. Υπάρχουν βέβαια διεθνείς οργανισμοί και εθνικά ιδρύματα που έχουν αφιερώσει πόρους και προσοχή στα επικοινωνιακά θέματα και παρά την γενική τάση τεχνοκρατικής προσέγγισης, έχουν διεξαγάγει έρευνες και δημοσιεύσει πορίσματα όπου υπογραμμίζονται οι κοινωνικές προεκτάσεις των καταιγιστικών αλλαγών στο χώρο των επικοινωνιών. Ο κύριος, όμως, όγκος των ερευνών που διεξάγονται διεθνώς εξακολουθεί να αφορά σε επιχειρησιακά ερωτήματα εμπορικής ή προπαγανδιστικής προέλευσης, ενώ οι περιπτώσεις διεξοδικών ερευνών με στόχο την επιστημονική διερεύνηση των λοιπών παραμέτρων της επικοινωνιακής διαδικασίας και του περιβάλλοντος μέσα στο οποίο αυτή συντελείται, παραμένουν σχετικά λίγες.[73]

Εξάλλου οι οικονομικές και πολιτισμικές επιπτώσεις των νέων Μέσων σε διεθνή κλίμακα έγιναν εντονότατα αισθητές από την αρχή της δεκαετίας του '80, ενώ προς το τέλος της ίδιας δεκαετίας ο ρόλος τους στις πολιτικές αλλαγές των χωρών της ανατολικής Ευρώπης, αν και ακόμη δεν έχει αναλυτικά διερευνηθεί, θεωρείται καθοριστικός.

Θα πρέπει επίσης να υπογραμμισθεί η επιτάχυνση που

παρατηρείται κατά την δεκαετία του 80, στις διαδικασίες διεθνοποίησης της πολιτισμικής βιομηχανίας. Οι επιφυλάξεις ορισμένων από τις χώρες που αρχικά αντέδρασαν στην εισβολή των προϊόντων προς διεθνή κατανάλωση από τα διεθνή κέντρα παραγωγής βιομηχανοποιημένης κουλτούρας, μοιάζουν να κάμπτονται τα τελευταία χρόνια. Σε άλλες χώρες, αντίθετα, επανεμφανίζονται εθνικισμοί, θρησκευτικές συσπειρώσεις και άλλα παραδοσιακά μέσα εξασφάλισης της συνοχής και του ελέγχου των κοινωνιών, σε ανελέητο ανταγωνισμό με τις νέες τεχνολογίες και τεχνικές. Είναι πάντως αξιοσημείωτη η προσαρμοστικότητα και η ευελιξία με την οποία η διεθνής βιομηχανία πειθούς εφάρμοσε τις αρχές εμπορευματικής επέκτασης προς όλες τις κατευθύνσεις.[74]

Ενώ τα Μέσα τελειοποιούνται και οι κατέχοντες και εκπέμποντες εκσυγχρονίζονται, το κοινό των ενδιαφερόμενων για τα επικοινωνιακά θέματα και τα πορίσματα της κοινωνιολογίας των επικοινωνιών και των συναφών επιστημών δεν φαίνεται εκ πρώτης όψεως να διαφοροποιείται από εκείνο που περιέγραφε ο Franco Rositi στις αρχές της δεκαετίας του '70?[75] Πράγματι μια που το παραγόμενο έργο εξακολουθεί να κυριαρχείται είτε από εμπειρικές έρευνες και τις συνεπαγόμενες γενικεύσεις που προσπαθούν να απαντήσουν σε ερωτήματα σχετικά με τα προβλήματα διοίκησης και αποτελεσματικότητας της πολιτισμικής βιομηχανίας, είτε -λιγότερο συχνά- από ακαδημαικές εκτιμήσεις στερούμενες ικανής ερευνητικής στήριξης, το ενδιαφερόμενο κοινό είναι φυσικό να κυριαρχείται από

τις αντίστοιχες ομάδες ενδιαφερόντων. Έτσι, οι κυριότερες ομάδες "κοινού" των επικοινωνιακών επιστημών είναι ακόμη, αφενός η ομάδα εκείνων που ψάχνουν απαντήσεις σε ερωτήματα όπως το πως θα αποφευχθεί τα αποτέλεσμα "boomerang" ή ποιές τακτικές ευνοούν την συγκέντρωση της προσοχής σε μηνύματα που κινδυνεύουν να αγνοηθούν, κ.λ.π., και αφετέρου το περισσότερο ομοιογενές και ειδικό κοινό που αποτελείται από την καλλιεργημένη κοινή γνώμη, τους παιδαγωγούς, τους διανοούμενους, και στους οποίους κατά τον Rositi απευθύνεται μια γενικότερου περιεχόμενου μακροκοινωνιολογική - θεώρηση.

Στην πρώτη περίπτωση αγνοούνται κατά κανόνα τα σωρευτικά αποτελέσματα των Μέσων και δεν γίνεται διάκριση ανάμεσα στους διαφορετικούς τύπους μηνυμάτων, ενώ ερωτήματα και απαντήσεις αποσυνδέουν τα θέματα από την ιστορική τους διάσταση. Το συγκεκριμένο κοινό δεν ενδιαφέρεται, όπως είναι εξάλλου αναμενόμενο, για την ανάλυση της κοινωνικής διανομής των ρόλων οργάνωσης και διοίκησης των Μέσων. Στην δεύτερη περίπτωση το αυξημένο ενδιαφέρον για τις γενικές μελλοντικές επιπτώσεις των επικοινωνιακών αλλαγών, ενώ έχει ως συνέπεια το να γίνονται εξαιρετικά δημοφιλείς οι -κατά κανόνα καταστροφικές- θεωρητικές προβολές, δεν συνοδεύεται συνήθως από ανάλογο ενδιαφέρον για τη μέτρηση και τη μελέτη της πορείας των ήδη γνωστών παραμέτρων.

Ωστόσο οι ακόμη υπαρκτές, και ως ένα σημείο δικαιολογημένες, συνέπειες του παλαιότερου διχασμού ανάμεσα σε "ενσωματωμένους" και "καταστροφικούς", δεν εμποδίζουν τα τελευταία χρόνια την

έμφανιση πιο ολοκληρωμένων συνθετικών προβληματισμών ούτε τη διαμόρφωση ενός νέου κοινού για το οποίο οι εξελίξεις στο χώρο της επικοινωνίας και των Μέσων αποκτούν καθοριστική σημασία για την πορεία επίλυσης των προβλημάτων στα οποία αποδίδεται σήμερα προτεραιότητα.

Η έναρξη της τελευταίας δεκαετίας του αιώνα και της χιλιετίας βρίσκει σε πλήρη εξέλιξη την τεχνολογική ανανέωση και βελτίωση των επικοινωνιακών μέσων. Γενικεύεται η χρήση της δορυφορικής τηλεπικοινωνίας, επιτυγχάνεται η συνδυασμένη εκμετάλλευση των δυνατοτήτων των νέων γενεών συστημάτων κυβερνητικής και των τηλεοπτικών δικτύων ενώ δεκάδες τελειοποιήσεων καθιστούν πιο φτηνές και πιο εύχρηστες τις ήδη υπάρχουσες συσκευές. Παράλληλα γιγαντώνεται και καθετοποιείται η βιομηχανική παραγωγή επικοινωνιακών-πολιτισμικών προιόντων και εφαρμόζονται νέες στατηγικές επηρεασμού, βασισμένες σε πλέον εξελιγμένες τεχνικές. Εξελίσσεται επίσης, για να αποτελέσει το υπόβαθρο κάθε απόπειρας κοινωνικής παρέμβασης, η τεχνική των δημοσκοπήσεων, ως κύριο μέσο εξασφάλισης της απαραίτητης (σύμφωνα με τη "θεωρία του ελέγχου") ανάδρασης.

ια. Παρατηρήσεις και σχόλια.

ια.1. Σε σχέση με το κατά πόσο η επικοινωνιακή θεωρία είναι σε θέση να παράσχει ολοκληρωμένα και γενικής αποδοχής σχήματα για την ερμηνεία των επικοινωνιακών φαινομένων, καθώς και για την κατανόηση των κοινωνικών τους επιπτώσεων, έχουμε να παρατηρήσουμε

τα ακόλουθα:

ια.1.1. Η ύπαρξη μιας ιδιαίτερα έντονης πολιτικής-εξουσιαστικής διάστασης στις συλλογικές επικοινωνιακές διαντιδράσεις οδηγεί στην διατύπωση διϊστάμενων και αποκλινόντων θεωρητικών σχημάτων.

ια.1.2. Οι διαρκώς επιταχυνόμενες εξελίξεις της επικοινωνιακής τεχνολογίας καθώς και η ευρύτητα και η ταχύτητα της διάδοσης των σχετικών εφαρμογών μειώνει την αξιοπιστία των γενικευουσών επικοινωνιακών θεωρητικών διατυπώσεων.

ια.1.3. Η προσέγγιση στις επικοινωνιακές θεωρίες και η χρησιμοποίηση των ορισμάτων τους θα πρέπει να λαμβάνει υπ'όψιν ότι αυτές επηρεάζονται σε σημαντικό βαθμό από τις συγκυρίες που χαρακτηρίζουν τον τόπο και τον χρόνο κατά τον οποίο διατυπώνονται. Θα πρέπει επομένως να εντοπίζονται τα συγκυριακά στοιχεία, έστω και εάν ο χρόνος διατύπωσης είναι πρόσφατος. Θα πρέπει επίσης να αντιμετωπίζονται με επιφύλαξη οι ολιστικές απαιτήσεις των επικοινωνιακών θεωριών ιδιαίτερα όταν το πεδίο των παρατηρήσεών τους εντοπίζεται σε επί μέρους γεωγραφικές ζώνες -συνήθως στις περιοχές της πρωτογενούς βιομηχανικής ανάπτυξης- ή όταν περιορίζουν ή αγνοούν την ιστορική διάσταση των υπό μελέτη φαινομένων.

ια.1.4. Λαμβάνοντας υπ'όψιν την απορρέουσα από τις παραπάνω διαπιστώσεις σχετικότητα και βραχυβιότητα ορισμένων από τα ορίσματα των περισσότερο γνωστών και με μεγαλύτερη επιρροή επικοινωνιακών θεωριών, θα πρέπει να τονισθεί ότι η κριτική χρήση

των θεωριών αυτών και ιδιαίτερα εκείνων που διαπραγματεύονται τα προβλήματα της υφής και των επιπτώσεων της μαζικής επικοινωνίας, όχι μόνο εξασφαλίζει πολύτιμες πληροφορίες για τις εκάστοτε σχέσεις του κοινωνικού πλαισίου με τα επικοινωνιακά φαινόμενα και τις εκδηλούμενες συμμετοχικές πιέσεις, αλλά και παρέχει ποικιλία χρησιμοποιήσιμων ερμηνευτικών εργαλείων και ερευνητικών μεθοδολογιών, που συμβάλλουν, έστω από διαφορετικά σημεία εκκίνησης και με διαφορετικές πορείες προσέγγισης, στην πληρέστερη κατανόηση του θέματος.

ια.2. Σε σχέση με τις "ευθύνες" των ΜΜΕ και τις ευθύνες των κατόχων και των χειριστών των ΜΜΕ.

ια.2.1. Τα μέσα μαζικής επικοινωνίας αποτελούν την εφαρμογή των δυνατοτήτων συγκεκριμένων τεχνολογικών επιτεύξεων που επιτρέπουν τον πολλαπλασιασμό των μηνυμάτων και την μετάδοση γνώσεων σε μηδαμινό χρονικό διάστημα και με χαμηλό κόστος σε θεωρητικά απεριόριστο αριθμό αποδεκτών.

ια.2.2. Παράλληλα, η μέσω των πολλαπλασιαστικών μέσων επικοινωνία, όπως και κάθε ετεροβαρής επικοινωνιακή σχέση, ενέχει την δυνατότητα άσκησης εξουσιαστικών επιρροών.

ια.2.3. Οι επικοινωνιακές θεωρίες, σχεδόν στο σύνολό τους και άσχετα από τις ιδεολογικές και επιστημολογικές τους αφετηρίες, αποδέχονται την περισσότερο ή λιγότερο έντονη επιρροή των μέσων μαζικής επικοινωνίας στις στάσεις και στις συμπεριφορές των αποδεκτών των μαζικών μηνυμάτων. Ελάχιστες είναι οι θεωρίες, όπως π.χ. εκείνη του Baudrillard[76] ό οποίος θεωρεί το κοινό των

Μέσων αδρανή μάζα, που αποτελούν εξαίρεση στον κανόνα.

ια.2.4. Ωστόσο πολλές από τις θεωρίες που υποστηρίζουν την εκδοχή των δραστικών, θετικών ή αρνητικών, επιπτώσεων της μαζικής επικοινωνίας στο κοινωνικό σύνολο, αποδίδουν την ασκούμενη επιρροή σ' αυτή καθ'εαυτή την παρουσία των Μέσων και όχι στον τρόπο με τον οποίο τα Μέσα χρησιμοποιούνται από τους εκπέμποντες και αντιμετωπίζονται από τους προσλαμβάνοντες.

***ια.2.5. Η επιρροή που ασκείται από την παρουσία και την διάδοση νέων μέσων επικοινωνίας,** όπως άλλωστε και άλλων σημαντικών τεχνολογικών καινοτομιών, στις βασικές ανθρώπινες δραστηριότητες και στις ευρύτερες κοινωνικές δομές είναι ευκρινώς ορατή μόνο σε μακροϊστορική κλίμακα. Σε επίπεδο μακροϊστορικών ανασκοπήσεων και μακροπρόθεσμων μελλοντικών προβολών, οι ηθικές ή δεοντολογικές παρατηρήσεις στερούνται περιεχομένου.*

***ια.2.6. Η επιρροή που ασκείται στα άτομα, στις ομάδες και στο κοινωνικό σύνολο από τους τρόπους με τους οποίους χρησιμοποιούνται τα μέσα μαζικής επικοινωνίας,** όπως και κάθε άλλη γνωστική κατάκτηση και τεχνολογική καινοτομία, είναι διερευνήσιμη από τις **Επιστήμες του Ανθρώπου.** Οι απόψεις για την κρατούσα ή εναλλακτική χρήση των **Μέσων** που ακολουθούν τις οντολογικές παρατηρήσεις, έχουν ως αφετηρία αξιολογικές και ιδεολογικές επιλογές και προσλαμβάνουν αναπόφευκτα δεοντολογική και πολιτική διάσταση.*

***ια.2.7.** Ο τρόπος με τον οποίο χρησιμοποιούνται τα **Μέσα** και οι σκοποί στη υλοποίηση των οποίων στοχεύει η χρήση τους,*

καθορίζονται ως αποτέλεσμα συσχετισμών κοινωνικών δυνάμεων.

ια.2.8. Τα τελικά αποτελέσματα της χρήσης αυτής είναι αποτέλεσμα ποικίλων ψυχολογικών, κοινωνικών και πολιτισμικών δυναμικών και δεν είναι δυνατό να προβλεφθούν με απόλυτη ακρίβεια. Ανάμεσα στις προθέσεις των πρωτουργών μιας μαζικής επικοινωνίας και στα τελικά της αποτελέσματα στους παραλήπτες, είναι δυνατό να υπάρξουν διαφορές που καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα: από την μέγιστη δυνατή αποδοχή του περιεχόμενου των μηνυμάτων που την αποτελούν, έως την σχεδόν πλήρη απόρριψη (φαινόμενο boomerang).

ια.3. Σε σχέση με την αναγκαιότητα αντιμετώπισης του θέματος της εναλλακτικής-συμμετοχικής χρήσης των Μέσων υπό την παρούσα συγκυρία, θα προσθέταμε τα εξής:

ια.3.1. Οι προαναφερθείσες θεωρίες, σχεδόν στο σύνολό τους, αποδέχονται την σημαντική και διαρκώς αυξανόμενη επιρροή που ασκείται από τους μαζικούς τρόπους επικοινωνίας επί των κοινωνικών διαντιδράσεων και του κοινωνικού μετασχηματισμού.

ια.3.2. Η σημερινή επικοινωνιακή κατάσταση χαρακτηρίζεται από πρωτόγνωρη διάδοση των μέσων μαζικής επικοινωνίας καθώς και από την αδιάκοπη ανανέωση του φάσματος των επικοινωνιακών τεχνολογικών δυνατοτήτων.

ια.3.3. Η όντως υπαρκτή τάση του να χρησιμοποιούνται οι μαζικές επικοινωνίες ως όργανο υποβολιμιαίας πειθούς και επιβολής απόψεων δεν αναιρεί την δυνατότητα εναλλακτικής χρήσης τους, έστω και αν κάτι τέτοιο σε ορισμένες ιστορικές περιόδους εμφανίζεται

ως εξαιρετικά δύσκολο.

ια.3.4. Η αλληλεξάρτηση σε παγκόσμιο επίπεδο με την οποία παρουσιάζονται τα κυριότερα από τα σημερινά προβλήματα απαιτεί τη χρηση πολλαπλασιαστικών μέσων επικοινωνίας.

ια.3.5 Η διεύρυνση της δημοκρατίας υπό τις σημερινές συνθήκες δεν είναι δυνατό να επιδιωχθεί με νοσταλγικές επικλήσεις για την επιστροφή σε αποκλειστικά διαπροσωπικούς τρόπους επικοινωνίας, αλλά θα πρέπει να αντιμετωπίσει το ζήτημα της εναλλακτικής-συμμετοχικής χρήσης των μεγάλων επικοινωνιακών μέσων.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Umberto Eco, Apocalittici e integrati, communicazioni di massa e teorie della cultura di massa, Bompiani, Milano, εισαγωγή στην 3η έκδοση, 1978 σελ. XII.

2. Βλέπε σχετικά B. Pineda Mantilla, Fundamento, essencia y formas de la comunicacion humana, στη συλλογή κειμένων Sociologia de las relaziones publicas, Instituto de Cienzas Sociales. Πανεπιστήμιο Βαρκελώνης 1968.

3. Βλ. Roberto Faenza, Tempi di informazione, Dedalo, Bari, 1983 σελ. 16-17 και Enrico Mascilli Migliorini, La comunicazionne nell' indagine sociologica, La nuova Italia scientifica, Roma 1990, σελ. 34 και επόμενες.

4. F. Hegel, Aesthetik 1821. Ιταλική μετάφραση Estetica, Einaudi, Torino, 1972 σελ. 13 και επόμενες.

5. Βλ. S. Freud, Massenpsychologie und Ich-Analyse, 1921. Ιταλ. μεταφ. Psicologia delle masse e analisi dell' io, στο βιβλίο Il disagio della civilta, Boringhieri, Torino 1971 σελ. 63-132.

6. Κυρίως τα έργα του K. Marx, Grundrisse der politischen Oekonomie, 1857-58. Ιταλ. μετ. Lineamenti fondamentali della critica dell'economia politica (1857-58), La nuova Italia, Firenze 1968 και K. Marx-F. Engels, Die Deutsche Ideologie 1846. Ιταλ. μετ. L' ideologia tedesca, Editori Riuniti Roma, 1967.

7. Βλ. I. Matteucci, Una rilettura comunicativa in Durkheim e Weber, στο "Sociologia della Comunicazione" τόμος 10 1986 καθώς και Egeria di Nallo, Per una teoria della comunicazione di massa, Franco Angeli, Milano, 1984. Ιδιαίτερα το 9ο κεφ.: Omologia fra struttura del potere burocratico legale e struttura della comunicazione di massa σελ. 113-120.

8. J. Klapper, The effects of Mass Communication (1960) Ιταλ. μεταφ. Gli effeti delle comunicazioni di massa, Etas Kompass Milano, 1973, σελ. 9.

9. U. Eco, Apocalittici e integrati. Comunicazioni di massa e teorie della cultura di massa, ό.π. σελ. XV.

10. G. Statera, Società e comunicazioni di massa, Palumbo, Palermo, 1972 σελ. 73.

11. Υπάρχουν αρκετά χαρακτηριστικά παραδείγματα περιπτώσεων που υπογραμμίζουν την σχετικότητα ορισμένων διχοτομικών κατατάξεων. Οπως του εκ των θεμελιωτών της Αμερικανικής εμπειρικής τάσης της "communication research" P.F. Lararsfeld που όχι μόνο είναι Ευρωπαίος αλλά και διατηρεί συχνές επαφές με τους εκπροσώπους της Σχολής της Φρανκφούρτης, ή του ίδιου του "θεωρητικού" Adorno που στο έργο του για την "Αυταρχική προσωπικότητα" προσπαθεί να προχωρήσει στην μέσω έρευνας πεδίου επιβεβαίωση των πορισμάτων του, ή του Αμερικανού Dwight Mac Donald που ήδη απ' την δεκαετία του '30 και από Τροτσκιστικές κατ' αρχήν θέσεις, εκπροσωπεί μια σειρά ριζοσπαστών του Νέου κόσμου που ασκούν έντονη κριτική ενάντια στις διαδικασίες μαζικοποίησης της κοινωνίας της χώρας τους. Βλ. Stuart Hall, Η επανάκαμψη της "ιδεολογίας": η επάνοδος του απωθημένου στις μελέτες για τα Μέσα, στη συλλογή κειμένων με επιμέλεια Μαρίας Κομνηνού και Χρήστου Λυριτζή "Κοινωνία, εξουσία και Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας", Παπαζήσης, Αθήνα σελ. 93.

12. Tonny Bennett, Theories of the media, theories of society, στο Gurevitch, M. Bennett, T. Curran, J. and J. Woollacott, Culture, Society and the Media, Methuen, London, 1982 Ελληνική μετάφραση στο σε επιμέλεια Μαρίας Κομνηνού, Χρήστου Λυριτζή "Κοινωνία, εξουσία και Μέσα μαζικής επικοινωνίας" ό.π. σελ. 51.

13. Στο ίδιο σελ. 51-52.

14. Τα αποσπάσματα είναι από J. Ortega y Gasset, La rebellion de las massas, 1930. Ιταλ. μεταφρ. La ribelione delle masse, Il mulino, Bologna, 1962, σελ. 13 και αναφέρονται στο: Roberto Faenza, Tempi di Informazione οπ.π. σελ. 50.

15. G. Le Bon La psichologie des foules (1895). Ιταλ. μεταφ. La psicologia delle folle, Longanesi, Milano 1946. Αναφέρεται στο R. Faenza Tempi di informazione, ό.π. σελ. 48-49.

16. R. Faenza, Tempi di informazione οπ.π. σελ. 124

17. Alexis de Tocqueville, De la démocratie en Amérique 1835-1840, Ιταλ. μεταφ. La democrazia in America, στο Seritti politici, UTET, Torino 1968 τόμος II σελ. 549.

18. Αποψη που διατυπώνεται και από τον D. Bell και που αναφέρεται στο κείμενο του T. Bennett "Θεωρίες για τα Μέσα, θεωρίες για την κοινωνία", όπ.π. σελ. 60

19. R . E . Park , The Natural History of Newspaper, 1929 αναδημοσίευση με επιμέλεια του W. Schramm στο Mass communication, Urbana University Press, Urbana, 1949.

20. H.D. Lasswell, Propaganda Technique, στο World War, Mc Graw, New York 1987 και H.D. Lasswell, The Triple Appeal Principe: a Contribution of Psychoanalisis to Political and Social Science στο "American Journal of Sociology" No 37, 1932, σελ. 523-538.

21. W.W. Charters, Motion Picture and Youth A Summary, Macmillan, New York 1933

22. P.F. Lazarsfeld, Radio and the Printed Page. An introduction to the Study of Radio and its Role in the Communication of Ideas, Duell, New York, 1940 και P.F. Lazarsfeld-B. Berelson-H. Gaudet, The People's Choice: How the Voter Makes up his Mind in a Presidential Campaign, Columbia University Press, New York 1948

23. E. Katz- P. Lazarsfeld, Personal Influence: the part Pleyed by People in the Flow of Mass Communications και R. K. Metron, Patterns of influence στη συλλογή κειμένων με επιμέλεια P. Lazarsfeld -F. Stanton, Communication Research 1948-49; Harper & Brothers, New York 1949

24. H. Lasswell, Structure and function of mass communication, Harper, New York, 1948

25. C. E. Shannon, A Mathematical Theory of Communication στο "Bell System Technical Journal" τόμος 27, 1948 C.E. Shannon W. Weaver, The Mathematical Theory of communica-tion, University of Illinois Press, Urbana 1962.

26. Βλ. σχετικά Roberto Faenza, Tempi di informazione οπ.π. σελ. 162

27. W. Wiener, Cybernetics or Control and Communication in the Animal and the Machine, Massachusetts Institute of Tecnology, Cambridge Mass., 1948 και η ανανεωμένη και διορθωμένη έκδοση του ίδιου έργου: The Human Use of Human Beings. Cybernetics and Society, Avon Books, New York 1950. Ιταλ. μεταφ. Intro-duzione alla cibernetica, Boringhieri, Torino, 1958.
Ο ελληνικός όρος Κυβερνητική, παράγωγο του κυβερνάν ανακαλύπτεται απο τη δυτική διανόηση στα κείμενα της Πολιτείας του Πλάτωνα.

28. C.R. Dechert, The Development of Cybernetics στο C.R. Dechert (επιμέλεια) The Social Impact of Cybernetics,Clarion Book, New York 1966 σελ. 23-25. Αναφέρεται στο R. Faenza, Tempi di in-formazione οπ.π., σελ. 169.

29. Οπως αναφέρει ο F. Golden στο άρθρο του Big Dimwits and Little Geniuses, στο "Time",n.1 του 1983, ο πρώτος

ηλεκτρονικός digital υπολογιστής που κατασκευάστηκε το 1946 στο πανεπιστήμιο της Πενσυλβανίας, αποτελούσε το άθροισμα 18000 καθοδικών σωλήνων, 70000 αντιστάσεων, 10000 containers και 6000 κουμπιών ελέγχου, ο δε όγκος του ήταν ο αντίστοιχος ενός γκαράζ δύο αυτοκινήτων. Οι λειτουργίες που εκτελούσε είναι δυνατό να επιτευχθούν σήμερα από υπολογιστή τσέπης με το πάτημα ενός μόνο κουμπιού.

30. Βλ. J.J. Ford, Soviet Cybernetics and International Development, στο The Sosial Impact of Cybernetics σε επιμέλεια C.R.Dechert, Publishing House for Political Literature, Μόσχα, 1963, σελ, 161-190.

31. R. Faenza, Tempi di informazione, οπ. π., σελ.174.

32. N. Wiener, The Human Use of Human Beings οπ.π. σελ. 278.

33. Tonny Bennett, Θεωρίες για μέσα, θεωρίες για την κοινωνία οπ.π. σελ. 71-72.

34. Jean-Mari Vincent, La théorie critique de l'école de Francfort, Editions Galitée, Paris 1976. Ελλ. μεταφ. Η σχολή της Φρανκφούρτης και η κριτική θεωρία, Επίκουρος, Αθήνα 1977, σελ. 10.

35. Στο ίδιο σελ. 129-130. Η J. M. Vincent αναφέρεται σε μια περίοδο που ο Horkheimer δεν δημοσιεύει πλέον κανενα μεγάλο έργο, παρά μόνο συλλογές παλιότερων μελετών.

36. Tonny Bennett, θεωρίες για τα Μέσα, θεωρίες για την κοινωνία, όπ.π. σελ. 64.

37. Ανάμεσα στις εξαιρέσεις ο Bennett μνημονεύει την περίπτωση της έρευνας των Βίντιτς και Μπένσιμαν για τη μαζικοποίηση στις μικρές πόλεις όπου τα Μ.Μ.Ε., πανταχού παρόντα κατακυριεύουν τα τοπικά όργανα διαμόρφωσης της κοινής γνώμης με στόχο την πολιτική παράδοση της μικρής πόλης στην κοινωνία της μάζας που την περικυκλώνει. Κατά κανόνα όμως οι Αμερικανοί θετικιστές κοινωνιολόγοι υπονομεύουν μέσω των πορισμάτων τους την κριτική της κοινωνίας της Μάζας, Tonny Bennett, στο σελ. 63.

38. Ο Faenza αναφέρεται στη συλλογή του W. Whitman. Leaves of Grass του 1985. Βλ. R. Faneza, Tempi di informazione οπ.π., σελ. 55.

39. E. Shils, Daydreams and Nightmares: Reflections on the Criticism of Mass Culture, στο "Sewance Review", LXV, 1957, αναφέρεται στο C. Mannucei, La societa di massa, Edizioni di Comunita, Milano, 1967, σελ. 90.

40. E. Shils, Mass Society and its Culture στο "Daedalus" No 89 αναφερεται στο G. Statera, Societa` e comunicazioni di massa, Palumbo, Palermo 1972 σελ. 48.

41. L. Wirth, Consensus and Mass Communication στο "American Sociological Rewie" Φεβρουάριος 1948. Ιταλ. μεταφ. Consenso e comunicazione di massa, στην συλλογή (επιμέλεια M. Livolsi) Comunicazioni e cultura di massa, Hoelpi, Milano 1969 σελ. 146.

42. D. Bell, Modernity and Mass Society: on the Varieties of Cultural Experiences στο "Studies in Public Communication" No 4 1962. Ιταλ. μεταφ. Modernita` e societa` di massa στη συλλογή κειμένων L' industria della cultura, Bompiani, Milano, 1969, σελ. 10.

43. J. Klein, The Study of Groups, 1956 Ιταλ. μεταφ. Sociologia dei gruppi, Einaudi, Torino 1968.

44. Απόψεις που διατυπώνονται το 1960 στο βιβλίο του D. Bell "Το τέλος της Ιδεολογίας" και που επικαλείται ο Stuart Hall στο The rediscovery of "ideology": return of the repessed in media studies" στο Culture, Society and the Media. Ελλ. μεταφ. Η επανάκαμψη της "ιδεολογίας": η επάνοδος του απωθημένου στις μελέτες για τα Μέσα, οπ.π., σελ. 96.

45. Στο ίδιο άρθρο του Hall σελ. 97.

46. Umberto Eco, Apocalittici e integrati, εισαγωγή στην έκδοση του 1978, Bompiani, Milano σελ. XII.

47. S. Hall, Η επανάκαμψη της "ιδεολογίας" . Η επάνοδος του απωθημένου στις μελέτες για τα Μέσα, οπ.π., σελ. 95-97.

48. Franco Rositi, Contraddizioni di cultura, Guaraldi, Bologna-
Firenze, 1972, σελ. 12-13.

49. Ορισμένοι σύνεδροι θα διαμαρτυρηθούν για την κυριαρχία των εμπειριστών στην Λιουμπλιάνα. Στο άρθρο της A.M. Laulan "La sociologie de la communication" στο περιοδικό "Communication et langages" (No 41-42, 1979 σελ. 147) αναφέρεται η ένσταση του J. Weiser: "Ο Mills έχει δίκιο όταν υποστηρίζει ότι η σύγχρονη αμερικανοποιημένη κοινωνιολογία κατέληξε κυρίως υπό την επικυριαρχία των τεχνικών έρευνας".

50. Για λεπτομερέστερη περιγραφή των πορισμάτων του συμποσίου της Ουψάλα βλ. M. Livolsi (επιμέλεια). La comunicazioni di massa. Problemi e prospettive, Angeli, Milano, 1981 και R. Faenza, Tempi di informazione, οπ.π., σελ. 17-22.

51. Την έκδοση επιμελήθηκε ο M. Livolsi και τα κειμενα ανήκουν σε μελετητες διαφόρων εθνικοτήτων: L. Bisky, G. Cesareo, D. Chaney, J. Crothers Pollock, C.L. Guidetts, K.S. Markl, R. McCron, D. McQuail, F. Rositi, F. Vreg. M. Livolsi (επιμέλεια) La comunicazioni di massa, οπ.π.

52. D. McQuail, Prospettive nella ricerca sui mass-media, στο ίδιο, σελ. 45.

53. F. Rositi Novita, trasformazione e sistema nel campo delle comunicazioni di massa, στο ίδιο, σελ. 87.

54. Η σημασία του λανθάνοντος μηνύματος δεν είχε διαφύγει της προσοχής ορισμένων θεωρητικών της Σχολής της Φρανκφούρτης. Στο έργο της Μελίνας Σεραφετινίδου "Κοινωνιολογία των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας" (Αθήνα, Gutenberg, 1987) υπάρχει αναφορά στη σχετική επισήμανση του Adorno του 1954. "Το κρυμμένο μήνυμα μπορεί να είναι πιο σημαντικό απ' ότι το φανερό, αφού το κρυμμένο μήνυμα θα διαφύγει τους συνειδητούς ελέγχους, δεν θα το διαπεράσουμε, δεν θα το αποκρούσουμε όπως άλλες προσπάθειες να μας πλασάρουν κάτι, αλλά αντίθετα είναι πιθανόν ότι θα διεισδύσει βαθειά στο μυαλό του θεατή (Television and Patterns of Mass Cultur in Schram, 1969 σελ. 601).

55. Ορισμένες από τις δομιστικές θεωρίες θα επικριθούν από θεωρητικούς της επικοινωνίας όπως ο Umberto Eco, ο οποίος στο έργο του περί της Απούσας Δομής υποστηρίζει ότι οι θεωρίες αυτές, αναζητώντας συγχρονικά την οργανώνουσα μήτρα δομή οδηγούν, μετά απο μια αναπόφευκτη διαδοχή αναγωγών, στον εντοπισμό μιας Δομής των δομών, που δεν μπορεί παρά να ανήκει στο χώρο της ιδεαλιστικής μεταφυσικής. Η αποδοχή της ύπαρξης μιας τέτοιας Δομής, θα διαμόρφωνε μια Σημειολογία που δεν θα ήταν σε θέση να οδηγήσει σε καμιά απολύτως έρευνα "αλλά μόνο στην υιοθέτηση ορισμένων βασικών αρχών, προς εφαρμογή επί παντός φαινομένου, μια που θα υπήρχε η σιγουριά ότι η εξήγηση κάθε γεγονότος που θα συμβεί αύριο εμπεριέχεται στην αποκτηθεισα χτες βεβαιότητα". Αντίθετα, υποστηρίζει ο Eco, ακριβώς λόγω της άρνησης της ύπαρ ξης της Δομής-μήτρας, και της αποδοχής της πολλαπλότητας των κω δίκων, η Σημειολογία μπορεί να βοηθήσει στην κατανόηση του πως "κάθε επικοινωνιακή πράξη κυριαρχείται απο τη μαζική ύπαρξη κωδίκων καθοριζόμενων κοινωνικά και ιστορικά". Umberto Eco, La struttura assente Introduzione alla ricerca semiologica, Bompiani, Milano 1968, σελ. 9-11.

56. Μελίνα Σεραφετινίδου, Κοινωνιολογία των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας οπ.π. σελ.288-289.

57. Στο ίδιο σελ. 289-292.

58. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της νέας νοοτροπίας, η θεματολογία του πρόσφατου εσωτερικού επιμορφωτικού σεμινάριου για τους νεαρούς μάναντζερ ελληνικού παραρτήματος πολυεθνικής τροφίμων που περιελάμβανε παραψυχολογικές τεχνικές πειθούς. Οι νεαροί γιάπις τοποθετήθηκαν γύρω από στρογγυλά τραπέζια και επιχείρησαν τηλεκινητικές ανυψώσεις μια που κρίθηκε ότι η ικανότητα του πωλείν ενισχύεται απο την διερεύνηση των μη γενικώς αποδεκτών εγκεφαλικών ικανοτήτων.

59. Giampaolo Fabris, Introduzione alla sociologia delle comunicazioni di massa, στη συλλογή κειμένων "Sociologia della comunicazioni di massa" (επιμέλεια G. Fabris), Franco Angeli, Milano, 1983, σελ. 23.

60. Χρήστος Λυριντζής. Θεωρητικές προσεγγίσεις στα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας, στη συλλογή κειμένων (επιμελεια Χρήστος Λυριντζής Μαρία Κομνηνού) Κοινωνία, Εξουσία και Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας οπ.π. σελ. 24-27.

61. Στο ίδιο, σελ. 24.

62. Στο ίδιο, σελ. 26.

63. H.M. Enzenberger, Constuents of a theory of the media, στο "New Left Review" Αρ. 64. Ιταλ. μεταφ. Fondamenti di una teoria socialista dei mezzi di comunicazione di massa, στη συλλογή κειμένων Contro l'industria culturale, Guaraldi, Firenze, 1971, σελ. 71-72.

64. W. Benjamin, Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit, 1955 Ιταλ. μεταφ. L'opera d'arte nell' epoca della sua riproducibilita tecnica, Einaudi, Torino, 1966. Για την ουδετερότητα της τεχνολογίας βλέπε και W. Benjamin, Angelus Novus,in Schriften, 1955. Ιταλ. μεταφ. Angelus Novus, Einaudi, Torino 1962.

65. J. Habermas, Strukturwandel der Offentlichkeit, 1962, Ιταλ. μεταφ. Storia e critica dell' opinione pubblica, Laterza, Bari 1979.

66. Για την ύπαρξη μιας προλεταριακής δημόσιας σφαίρας και για τις προϋποθέσεις δημιουργίας εναλλακτικών επικοινωνιακών μορφών βλ. και O. Negt- A. Klage Offentlichkeit und Erfahrung Zur Organisations analyse von burgerlicher und proletarischer Offentlichkeit, 1972. Ιταλ. μεταφ. Sfera pubblica ed esperienza, Mazzotta, Milano 1977.

67. Βλ. σχετικά R. Faenza, Tempi di informazione οπ.π. σελ. 138.

68. H.M. Enzensberger, Fondamenti di una teoria socialista dei mezzi di comunicazione di massa, οπ.π. σελ. 87.

69. I. Matteucci, Una rilettura comunicativa in Durkheim e Webber στο "Sociologia della comunicazione" τόμος 10, 1986.

70. E. Durkheim, De la division du travail social, Alcan, Paris 1893. Ιταλ. μεταφ. La divisione del lavoro sociale, Comunita, Milano, 1971.

71. Enrico Mascilli Miglorini, La comunicazione nell'indagine sociologica, La Nuova Italia Scientifica, Roma 1990, σελ. 35

72. Egeria Di Nallo, Per una teoria della comunicazione di massa, Franco Angeli Editore, Milano, 1989.

73. Για παράδειγμα ο ενδεικτικός για την δεκαετία του '80 κινηματογραφικός ήρωας Ράμπο δεν έχει καμία αναστολή να αναμετρηθεί -χάρη σε μια μικρή παραλλαγή του σενάριου- με σπείρα κακών απροσδιόριστης εθνικότητας αντί για τους εξ'ίσου κακούς Σοβιετικούς, όταν η ταίνια επρόκειτο να προβληθεί σε κράτη με φιλοσοβιετικά καθεστώτα.

74. Είναι χαρακτηριστικό ότι και στην Ελλάδα, παρά το ότι το πρόσφατο έντονο ενδιαφέρον για τα Μέσα συνοδεύτηκε από την έκδοση αρκετών εντύπων, ελάχιστα απ'αυτά περιέχουν θεωρητικές προσεγγίσεις ή έρευνες πεδίου για τις ιδιαιτερότητες του ελληνικού επικοινωνιακού χώρου. Τα περισσότερα εξαντλούν την ύλη τους, είτε στην προβολή των νέων προιόντων της επικοινωνιακής αγοράς είτε στην περιγραφή των τεκταινόμενων στους χώρους του marketing, των δημοσίων σχέσεων και της διαφήμισης.

75. Franco Rositi, Contraddizioni di cultura, Guaraldi, Bologna-Firenze, 1972, σελ. 11-27.

76. Βλ. J.Baudrillard, La société de consummation, ses mythes, ses structures (1974). Ιταλ. μετ. La società dei consumi, Il Mulino, Bologna, 1976.

ΜΕΡΟΣ Ι

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β'. Η ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ

α. Βασικά επικοινωνιακά σχήματα και επικοινωνιακές λειτουργίες στις μαζικές επικοινωνίες.

Ανάμεσα στα όσα έχουν είπωθεί και γραφτεί για τη μαζική επικοινωνία υπάρχουν, όπως είδαμε, αντιρρήσεις και ενστάσεις για ένα είδος σημειωτικής[1] προσέγγισης που κατηγορείται για βερμπαλισμό και επεξηγηματική αναποτελεσματικότητα. Ωστόσο η συνηγορία, τόσο της θεωρίας της πληροφορικής όσο και των αμερικανικών μικροκοινωνιολογικών προσεγγίσεων, για την σημασία της ανάλυσης της επικοινωνιακής διαδικασίας, απέβη εν τέλει κατά των apriori αποκλεισμών και υπέρ της υιοθέτησης της σημειολογικής μεθοδολογίας από πολλούς νεότερους μελετητές, τις περισσότερες φορές ως αφετηρία για την ανάλυση των βασικών επικοινωνιακών σχημάτων, ξεκινώντας από την οποία μπορεί κανείς να επεκταθεί στη χρήση πολλών διαφορετικών ερμηνευτικών εργαλείων.

Όντως η σημειολογική ανάλυση εάν αποκοπεί από τις συγγενείς της στρουκτουραλιστικές αποφάνσεις, πράγμα θεμιτό όσο και εφικτό, προσφέρεται για χρήση που μπορεί να αποβεί εξαιρετικά ενδιαφέρουσα για την κατανόηση του επικοινωνιακού γεγονότος, τόσο στην διαπροσωπική του διάσταση όσο και όταν αυτό παίρνει μαζικές διαστάσεις.

Εξάλλου, ακόμη και τα στοιχεία που αφορούν στην διερεύνηση μεμονωμένων μηνυμάτων -στοιχεία που εμπεριέχονται

τόσο σε εξειδικευμένες σημειολογικές μελέτες όσο και σε προσεγγίσεις "αμερικανικού τύπου" που έχουν κατά καιρούς , και δικαίως, κατηγορηθεί για μυωπικό εμπειρισμό- είναι δυνατό να προκύψουν χρήσιμα για την σύνθεση μιας ευρύτερης οπτικής που θα διευκόλυνε την κατανόηση του συνολικού φαινομένου. Οπως παρατηρεί και ο **Gianpaolo Fabris**, "Εάν η αφηρημένη ανάλυση της επικοινωνιακής διαδικασίας, εκείνη δηλαδή που αποδέχεται μία μόνο όψη ενός τόσο σύνθετου φαινόμενου- όσο είναι η επικοινωνία επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον μόνο στις τυπικές πλευρές της σημειωτικής διάστασης και εξαντλώντας εκεί το πλαίσιο της μελέτης, αποτελεί μία ελάχιστα ενδιαφέρουσα προοπτική για την κοινωνιολογική έρευνα των μαζικών επικοινωνιών, η ολοκλήρωση της παραδοσιακής κοινωνιολογικής οπτικής με μία προσεκτικότερη ανάλυση των μηχανισμών της επικοινωνιακής διαδικασίας, θεωρούμενης στις διαφορετικές αρθρώσεις της και σε διαρκή αλληλεξάρτηση με την κοινωνική δομή, είναι κατά την άποψή μας ένας ωφέλιμος τρόπος μελέτης του επικοινωνιακού φαινομένου. Η ανάλυση της επικοινωνιακής διαδικασίας, των μηχανισμών με τις οποίες προσλαμβάνουν τα μηνύματα οι μεγάλες **audiences** των **mass media**, συνοδευόμενη τόσο από την ανάλυση των δομών της επικοινωνίας όσο και από την διερεύνηση της φύσης και της ιδεολογίας των πηγών, επιτρέπει μία συνολική προσέγγιση στο πρόβλημα των επικοινωνιών, χωρίς την οποία διακινδυνεύονται απλουστευτικές και μη επαληθεύσιμες θεωρήσεις."[2]

Στην ελλιπή ανάλυση της επικοινωνιακής διαδικασίας

αποδίδει ο Fabris την εσφαλμένη αντίληψη περί παντοδυναμίας των μεγάλων Μέσων και περί της οριστικής υποταγής της κοινωνίας σ'αυτά. "Η αντίληψη αυτή", γράφει, "που κάτω απ' την επιρροή της συμπεριφορικής ψυχολογίας είχε μεγάλο βάρος στον σχηματισμό της παραδοσιακής κοινωνιολογίας των επικοινωνιών απορρέει, όπως τόσες άλλες, από μία λανθασμένη εκτίμηση της επικοινωνιακής διαδικασίας: ότι δηλαδή το κοινό προσλαμβάνει όλα όσα του μεταδίδονται έτσι ακριβώς όπως του αποστέλλονται. Είναι αντίθετα γνωστό πως αυτό αντιπροσωπεύει την εξαίρεση. Ενώ ο κανόνας, στις μαζικές επικοινωνίες, έγκειται σε ερμηνείες που μόνο εν μέρει συμπίπτουν με τις εκδοχές που μπορούν να αποδοθούν στις προθέσεις των αποστολέων. Το πόσο αυτό αποτελεί εμπόδιο σε σχέση με τις γενικότερες βλέψεις του εκπέμποντος, στην λήψη της επικοινωνίας στις ουσιώδεις πλευρές της και δεν περιορίζεται μάλλον σε περιθωριακές παρεξηγήσεις, σε αποκλίσεις ιδιοσυγκρασιακού χαρακτήρα, σε υποκειμενικές μη κατανοήσεις που δεν υπονομεύουν την επικοινωνιακή μορφοδομή -π.χ. σε επίπεδο ιδεολογίας ή αξιών- πότε, με άλλα λόγια, αυτή η προβληματική ενδιαφέρει κυρίως το σημειολόγο και δευτερευόντως τον κοινωνιολόγο, είναι κάτι που δεν μπορεί να καθορισθεί εκ των προτέρων. Πρέπει να εκτιμάται κάθε φορά ανάλογα με τις συγκεκριμένες συνθήκες υπό τις οποίες εκπέμπεται η επικοινωνία και με αναφορά στο κοινωνικοπολιτιστικό περιβάλλον στο οποίο διεξάγεται."[3]

Από την άλλη πλευρά, εάν η θεωρία της πληροφορικής, οι

μικροκοινωνιολογικές έρευνες των αμερικανών μελετητών της communication research και η σημειολογική προσέγγιση συνέτειναν στην πληρέστερη διερεύνηση των βασικών επικοινωνιακών διαδικασιών, για να κατανοήσει κανείς τη συμπεριφορά των ατόμων και των ομάδων που συμμετέχουν στην ολοκλήρωση του επικοινωνιακού γεγονότος είναι απαραίτητη η συνεισφορά της κλασσικής κοινωνιολογικής επιστήμης. Αυτό εξ άλλου συνάγεται όχι μόνο από τη γενικής πλέον αποδοχής ρήση του Lasswell, όπου η ανάλυση τουλάχιστον του "ποιός" του "σε ποιόν", καθώς και της μεταγενέστερης προσθήκης "σε ποιό περιβάλλον", παραπέμπουν άμεσα σε κοινωνιολογικού χαρακτήρα ανάλυση ιδιαίτερα όταν οι επικοινωνίες χαρακτηρίζονται μαζικές, αλλά όπως ήδη αναφέραμε, και από τα συμπεράσματα στα οποία καταλήγουν αρκετοί από τους μελετητές που χρησιμοποιούν τη σημειολογική μεθοδολογία. Υπάρχουν, μεταξύ αυτών, εκείνοι που αναλύουν την κοινωνική διάσταση της σημειολογίας μιλώντας για κοινωνιο-σημειωτική (Greimas), εκείνοι που μελετούν την σχέση σημειωτικής και κοινωνικών επιστημών επαναθέτοντας το θέμα της ιστορικότητας (Λαγόπουλος) και εκείνοι που για τους οποίους μεταξύ των όρων "κοινωνιολογία" και "σημειωτική" δεν υπάρχει καμμία διάζευξη ή σύζευξη, "αλλά αναμφισβήτητα μια ταυτολογία, αφού η κοινωνιολογία είναι σημειωτική και η σημειωτική, λειτουργώντας μόνο στο χώρο του 'κοινωνικού', είναι αναγκαστικά κοινωνιολογία. Και στις δύο περιπτώσεις, κοινός τους άξονας είναι η επικοινωνία" (Βέλτσος).[4]

Χαρακτηριστική περίπτωση ενός μελετητή που από τους

πρώτους εκφράστηκε σχετικά, είναι εκείνη του Umberto Eco, ο οποίος θεωρεί ότι η ερμηνεία των "εξωτερικών κωδίκων", μεταξύ των οποίων κυριαρχούν οι κοινωνικοί, είναι απαραίτητη για να αποφευχθεί μία φορμαλιστική προσέγγιση στην επικοινωνία, και να γίνει δυνατή η αντιμετώπιση του φαινόμενου σε όλο του το εύρος.

Ποιά είναι όμως τα κυριότερα από τα εννοιολογικά εργαλεία σημειολογικής προέλευσης, που συντιθέμενα με την κλασσική κοινωνιολογική προσέγγιση, μπορεί να αποβούν χρήσιμα σε μια τέτοια συνολικότερη ανάλυση του επικοινωνιακού φαινόμενου;

Οι περισσότεροι μελετητές συμφωνούν στην χρησιμότητα της εκκίνησης από το βασικό σχήμα που περιγράφει την πορεία του μηνύματος από τον αποστολέα προς τον αποδέκτη κάτω από άκρως αφαιρετικές, "ιδανικές," συνθήκες, καθώς και των πρώτων γενικών θεωρητικών διατυπώσεων που προκύπτουν από την υιοθέτησή του.

Αυτό το κλασσικό πλέον σχήμα, που εξ άλλου αντιστοιχεί στους πλέον γενικούς και αφαιρετικούς διαδικαστικούς ορισμούς της επικοινωνίας, όπως για παράδειγμα εκείνος των Frings και Frings (επικοινωνία είναι οποιαδήποτε μετάδοση σήματος εκ μέρους ενός οργανισμού που επηρεάζει έναν άλλο οργανισμό)[5] είναι εξαιρετικά απλό: πηγή εκπέμπουσα το κωδικοποιήμένο μήνυμα, μεταφέρον μέσο και προσλαμβάνων δέκτης ο οποίος διαθέτει κάτω από ορισμένες συνθήκες ικανότητα ανατροφοδότησης της επικοινωνιακής διαδικασίας. Η

αναγκαιότητα προσδιορισμών και συνθετότερης διατύπωσης προκύπτει όταν η διαδικασία αφορά πλέον τις ανθρώπινες επικοινωνιακές δραστηριότητες. Η εκπέμπουσα πηγή γίνεται τώρα ο **αποστολέας**, "ο οποίος παίρνει την επικοινωνιακή πρωτοβουλία και στη συνέχεια κωδικοποιεί, μεταφράζει δηλαδή το περιεχόμενο της επικοινωνίας σε **κώδικες**, αποδίδοντας στα σημαινόμενα συγκεκριμένα σημαίνοντα κατάλληλα για να καταστήσουν συμμέτοχο τον παραλήπτη στην εμπειρία (γνωστική, συναισθηματική, αξιολογική, κ.λ.π.) που προτίθεται να μεταδώσει"[6] Στη συνέχεια διοχετεύει το **μήνυμα**, δηλαδή το αντικειμενικοποιημένο πλέον σύμπλεγμα των σημαινόμενων στο **κανάλι**, που εκτός από το υλικό υπόβαθρο του επιλεχθέντος **μέσου**, αποτελεί και τον αγωγό κυκλοφορίας της επικοινωνιακής ενέργειας.[7]

Κωδικοποιώντας ο αποστολέας χρησιμοποιεί **σήματα**, είτε αιτιολογημένα από κάποια εικονική ή φυσική αναλογία με την αναπαραστώμενη πραγματικότητα (εικόνες, δείκτες), είτε αυθαίρετα που προκύπτουν ύστερα από συμβάσεις κατά κανόνα κοινωνικής προέλευσης.

Η ολοκλήρωση της επικοινωνιακής πράξης προυποθέτει την ύπαρξη κοινών κωδίκων μεταξύ αποστολέα και αποδέκτη, την ύπαρξη δηλαδή ενός κοινού συνόλου αντιστοιχιών ανάμεσα σε σημαινόμενα και σημαίνοντα, ενός κοινά κατανοητού σημασιολογικού ρεπερτόριου στα πλαίσια του οποίου επιλέγονται αφενός τα σημεία που θα χρησιμοποιηθούν ("παραδειγματικό" στοιχείο του κώδικα) και αφετέρου οι συνδυαστικοί κανόνες

(συντακτικό στοιχείο) του συστήματος σημείων που υιοθετήθηκε.

Εάν τώρα πρόκειται για μία όντως "υπό ιδανικές συνθήκες" επικοινωνία, άρα πιθανότατα όχι μεταξύ ανθρώπινων όντων, τότε μπορεί να υποτεθεί ότι υπάρχει πλήρης αντιστοιχία των κωδίκων μεταξύ αποστολέα και αποδέκτη, πράγμα εφικτό π.χ. στις επικοινωνίες μεταξύ των ζώων ή στις "κυβερνητικές" επικοινωνίες μεταξύ μηχανών.

Στις περιπτώσεις αυτές ο δεύτερος πόλος της επικοινωνιακής διαδικασίας, ο **παραλήπτης**, δεν αντιμετωπίζει προβλήματα στην αποκωδικοποίηση (την μετατροπή τώρα των σημαινόντων σε σημαινόμενα), εκτός από την περίπτωση που υπάρξουν **φυσικοί θόρυβοι**, δηλαδή "παράσιτα" που παρεμβάλλονται στο κανάλι και που μπορούν να παραμορφώσουν το μήνυμα. Οι κίνδυνοι αλλοίωσης του μηνύματος εξ αιτίας των φυσικών θορύβων είναι δυνατό να αντιμετωπισθεί σ'αυτές τις περιπτώσεις με την καταφυγή στη χρήση της επανάληψης και του πλεονασμού.

Στις επικοινωνίες όμως μεταξύ ανθρώπινων όντων ο πλήρης συμμερισμός των κωδίκων αποτελεί σπανιότατη εξαίρεση, το μήνυμα παύει να είναι αυτονόητα μονοσήμαντο και πλάι στους φυσικούς θορύβους έρχονται να προστεθούν οι **σημασιολογικοί θόρυβοι**. Είναι κυρίως εξ αιτίας αυτού του είδους των επικοινωνιακών θορύβων που δημιουργούνται οι σημαντικότερες δυσκολίες τόσο στη διαπροσωπική όσο και στην μαζική επικοινωνία.

Οι σημασιολογικοί θόρυβοι είναι δυνατό να εκδηλωθούν

κατά την φάση της κωδικοποίησης (όταν για παράδειγμα ο υιοθετούμενος κώδικας δεν είναι σε θέση να μεταφέρει το συγκεκριμένο μήνυμα), όπως και κατά την φάση της αποκωδικοποίησης (στις περιπτώσεις που ο κώδικας που έχει στη διάθεσή του ο παραλήπτης είναι μερικά ή ολικά διαφορετικός από εκείνο του αποστολέα). Σημασιολογικούς θορύβους μπορεί να προκαλέσει επίσης και η για οποιοδήποτε λόγο μειωμένη προσοχή, είτε του αποστολέα κατά την φάση της κωδικοποίησης, είτε του παραλήπτη (πράγμα συνηθέστατο στις μαζικές επικοινωνίες) κατά την φάση της πρόσληψης του μηνύματος.

Στις ανθρώπινες λοιπόν επικοινωνίες, η έλλειψη απολύτως κοινών κωδίκων, η συνεπαγόμενη δημιουργία σημασιολογικών αλλοιώσεων καθώς και η παράλληλη παρουσία **άλλων κωδίκων**, οι οποίοι τείνουν να αποδίδουν στα ίδια σημαίνοντα νέες και διαφορετικές σημασίες, τροποποιούν το αρχικό βασικό επικοινωνιακό σχήμα, μια που εκτός από την προσθήκη του κινδύνου σημασιολογικών παρενοχλήσεων προστίθενται και οι υποκώδικες που χρησιμοποιεί τόσο ο αποστολέας όσο και ο παραλήπτης. Ο εντοπισμός του ρόλου των υποκωδίκων στις επικοινωνιακές διαντιδράσεις είναι προφανούς ενδιαφέροντος για την κοινωνιολογική διερεύνηση πλήθους φαινομένων.

Θα πρέπει επίσης να προστεθεί ότι σε συνάρτηση όχι μόνο με τη διαφορά του μεγέθους της ομάδας των επικοινωνούμενων σε σχέση με εκείνη των επικοινωνητών αλλά και με το είδος του χρησιμοποιούμενου μέσου καθώς και με το είδος των σχέσεων εξουσίας που υπάρχουν ανάμεσα στους δύο επικοινωνιακούς

πόλους εμφανίζεται, ή μη, η δυνατότητα αμοιβαίας ανταλλαγής ρόλων, η δυνατοτητα δηλαδή **αμφίδρομης επικοινωνίας**. Οταν η δυνατότητα αυτή ελαχιστοποιείται είτε λόγω της ποσοτικής διαφοράς είτε λόγω της ακαταλληλότητας του μέσου είτε τέλος λογω της υπερβολικά εξουσιαστικής σχέσης, το "υποκατάστατο" που απομένει δεν είναι άλλο από την έμμεση ανατροφοδότηση του αποστολέα με στοιχεία σχετικά με την τύχη του εκπεμφθέντος μηνύματος (feedback). Για τον ρόλο της επικοινωνιακής ανατροφοδότησης στις διαδικασιές μαζικής και κοινωνικής επικοινωνίας θα αναφερθούμε διεξοδικότερα στη συνέχεια.

Ενδιαφέρων για την κοινωνιολογική ανάλυση του επικοινωνιακού φαινόμενου είναι επίσης ο εντοπισμός των λειτουργιών του μηνύματος που επιχειρείται από σημειολόγους γλωσσολογικής προέλευσης όπως ο **Roman Jakobson.**[8]

Σύμφωνα με τον Jakobson, το επικοινωνούμενο μήνυμα, ανεξάρτητα από τις προθέσεις του αποστολέα, ασκεί μία η και περισσότερες ταυτόχρονα από τις παρακάτω λειτουργίες:

α) **Αναφορική λειτουργία.** Βάση κάθε επικοινωνίας, καθορίζει τις σχέσεις ανάμεσα στο μήνυμα και το αντικείμενο στο οποίο το μήνυμα αναφέρεται Τα αναφορικής λειτουργίας μηνύματα είναι εκείνα που προορίζονται να αποτρέψουν κάθε δυνατη σύγχυση ανάμεσα στα σημεία που αποτελούν το μήνυμα και την αναφερόμενη πραγματικότητα. Εάν υποθέσουμε ότι ανάμεσα στον εκπέμποντα το αναφορικό μήνυμα και τον αποδέκτη υπάρχει κοινό πεδίο αξιωματικών παραδοχών τότε το μήνυμα αυτού του είδους

δεν μπορεί να αμφισβητηθεί είτε γιατί αναφέρεται σ'αυτά καθεαυτα τα αξιώματα είτε γιατί μπορεί να αποδειχθεί με κοινά αποδεκτές διαδικασίες αναγωγής στις "αξιωματικές αλήθειες".

Είναι κατά συνέπεια φυσικό η χρήση αναφορικής λειτουργίας μηνυμάτων να αυξάνει την αξιοπιστία και το κύρος της εκπέμπουσας πηγής, ενώ η αποτροπή της όποιας σύγχυσης που επιδιώκεται μέσω των αναφορικών μηνυμάτων τα καθιστά κύριους φορείς των επιστημονικών διατυπώσεων.

β) **Συγκινησιακή λειτουργία.** Τα συγκινησιακής λειτουργίας μηνύματα μεταδίδουν την στάση του εκπέμποντος απέναντι στο αναφερόμενο αντικείμενο. Εδώ ο αποστολέας θα μεταχειρισθεί π.χ. (στην ποιητική εκδοχή της συγκινησιακής λειτουργίας) τα καλολογικά στοιχεία, έαν χρησιμοποιεί τον προφορικό ή γραπτό λόγο, ή τα συγκινησιακά αντίστοιχά τους εάν εκφράζεται με άλλους κώδικες. Θα χρησιμοποιήσει υφολογικές παραλλαγές και θα αποδώσει ενδεχομένως δεύτερες και τρίτες σημασίες (συνδηλώσεις ή συνεκφάνσεις) στα σημαίνοντα. Εξ ορισμού υπαρκτή (αν και όχι πάντα εμφανής) η επιδίωξή του να προκαλέσει τις συναισθηματικές αντιδράσεις του παραλήπτη.

Σε κάθε είδους ανθρώπινη επικοινωνία το συγκινησιακό περιεχόμενο των μηνυμάτων εμφανίζεται ταυτόχρονα συμπληρωματικό και ανταγωνιστικό του αναφορικού. Εάν οι επιστημονικοί κώδικες προσπαθούν να αποφύγουν τα επίθετα, τις πολυσημίες και τις παραλλαγές ύφους ώστε να διατυπώσουν με τη μέγιστη δυνατή σαφήνεια τα πορίσματά τους περιορίζοντας στο ελάχιστα τα συγκινησιακά στοιχεία, οι τέχνες κωδικοποιούν τα

δικά τους μηνύματα προσδίδοντάς τους κυρίως συγκινησιακή λειτουργία.

γ) **Παρακινητική λειτουργία.** Αν και κάθε ολοκληρωμένη επικοινωνιακή διαδικασία επιφέρει κάποια αντίδραση του αποδέκτη, σκοπός των παρακινητικού, κατηγορικού, επιτακτικού ή προστακτικού περιεχόμενου μηνυμάτων είναι η αντίδραση αυτή να είναι προφανής και όσο το δυνατό πιο σύμφωνη με τις προδιαγραφές που εμπεριέχονται στο μήνυμα. Επομένως μπορεί να θεωρηθεί ότι μέσω αυτής της λειτουργίας καθορίζονται οι σχέσεις ανάμεσα στο μήνυμα και τον δέκτη. Το επιτακτικού περιεχόμενου μήνυμα που εμπεριέχει πάντα το στοιχείο της υποβολής, μπορεί να πάρει μορφή διαταγής, παράκλησης ή ικεσίας και μπορεί, συνδιαζόμενο με αναφορικά και συγκινησιακά στοιχεία, να απευθύνεται τόσο στη νοημοσύνη όσο και στη συναισθηματικότητα του αποδέκτη.

Από τη στιγμή που η αιτιολόγηση της άσκησης εξουσίας περνά από το έλεος των θεών στην αναζήτηση ευρύτερων συναινέσεων μέσω της πειθούς, οι τεχνικές σύνταξης αποτελεσματικών επιτακτικών μηνυμάτων γίνονται ευρύτερα αποδεκτές ως σημαντικότατο μέρος της πολιτικής θεωρίας και πρακτικής και αποκτούν μεγάλη κοινωνική σημασία. Αν όμως η επιτακτικότητα της πολιτικής προπαγάνδας αποτέλεσε καίριο φαινόμενο και κατά συνέπεια αντικείμενο της προσοχής των μελετητών ήδη από την αρχαιότητα, η χρησιμοποίηση προστακτικού περιεχόμενου μηνυμάτων στον τομέα της οικονομίας είναι ένα φαινόμενο που πρωτοπαρουσιάζεται σε ευρεία κλίμακα

με τη βιομηχανική επανασταση, στηρίζεται στις δυνατότητες των νεων επικοινωνιακων τεχνολογιών, και παίζει αποφασιστικό ρολο στη δημιουργία και επέκταση αυτού που ονομάσθηκε καταναλωτικό μοντέλο οικονομίας και κοινωνίας.

δ) **Φατική λειτουργία.** Σύμφωνα με τον Jakobson, επικοινωνιακή λειτουργία κατά την οποία μέσω του μηνύματος επιδιώκεται η εγκαθίδρυση μιας επαφής με τον παραλήπτη και ο διαρκής έλεγχος του εάν και κατά πόσο λαμβάνει χώρα η επικοινωνιακή πράξη. "Προσδιορίζει τα μηνύματα που αρχίζουν, επιμηκύνουν, διακόπτουν, τελειώνουν και γενικά βεβαιώνουν την επαφή μεταξύ αποστολέα και αποδέκτη."[9] Οπως σημειώνει ο Δημητρίου, πρόκειται για μια λειτουργία που παραβιάζει την επικοινωνιακή αρχή της "οικονομικότητας"[10], γιατί τα μηνύματα που προσδιορίζει είναι κοινοτοπίες. Και όμως, αυτού του είδους τα μηνύματα και ιδιαίτερα εκείνα που στοχεύουν στη διατήρηση και παράταση της επικοινωνιακής πράξης παρουσιάζουν σημαντικό ενδιαφέρον τόσο για τις διαπροσωπικές όσο και για τις μαζικές επικοινωνίες, μια που χαρακτηρίζουν φαινόμενα όπως οι οικογενειακές και ερωτικές συζητήσεις, οι θρησκευτικές τελετές, οι πολιτικές συγκεντρώσεις καθώς και όλες εκείνες τις επικοινωνιακές διαδικασίες όπου το μεταδιδόμενο περιεχόμενο έχει για τους συμμετέχοντες μικρότερη σημασία από το ότι λαμβάνουν μέρος σ'αυτές. Η ύπαρξη των φατικών επικοινωνιακών φαινομένων επιβεβαιώνει την γενικότατη αποδοχή που έχει για τα άτομα αλλά και τα κοινωνικά σύνολα η αξία συμμετοχή-επικοινωνία έστω και σε

μορφές που αποτελούν υποκατάστατό της.

ε) **Μεταγλωσσική λειτουργία.** Μεταγλωσσικά χαρακτηρίζονται τα μηνύματα που "μιλούν" για άλλα μηνύματα. Σκοπός αυτού του είδους επικοινωνίας είναι ο περιορισμός της ενδεχόμενης πολυσημίας του αρχικού μηνύματος. Πολλές φόρες η αναγκαιότητα διασαφήνησης υποχρεώνει στην υιοθέτηση διαφορετικού μέσου-φορέα και ενίοτε διαφορετκού κώδικα μεταξύ του κυρίως και του μεταγλωσσικού μηνύματος.

στ) **Αισθητική λειτουργία.** Το να αποδεχθεί κανείς την ύπαρξη αισθητικής επικοινωνιακής λειτουργίας σημαίνει ότι αποδέχεται ότι είναι δυνατό να υπάρξουν "καθαρώς αισθητικά μηνύματα" όπου και κυριαρχεί μία σχέση ανάμεσα στό μήνυμα και τον εαυτό του. Η ακόμη ότι, σύμφωνα με την προγενέστερη εκείνης του Jakobson διατύπωση της Λέσχης της Πράγας (1930, σε σχέση με την ποιητική εκδοχή της αισθητικής λειτουργίας), μπορεί να υπάρξει "πλήρης ατομική κινητοποίηση όλων των μορφολογικών δυνατοτήτων του κώδικα ανεξάρτητα από κάθε επικοινωνιακή πρόθεση".[11] Με άλλα λόγια πρόκειται λίγο-πολύ για την αποδοχή του γνωστού δόγματος "η τέχνη για τη τέχνη", το οποίο εξάρει την μορφολογική υπόσταση του καλλιτεχνήματος ενώ αναγνωρίζει στον καλλιτέχνη τη δυνατότητα να αποκλείει ή και να αδιαφορεί για την, πέρα απ' τη μορφολογική, ανάλυση των έργων του.

Εάν όμως κανείς, συνεπικουρούμενος ενδεχομένως και από την σημειωτική μεθοδολογία, υποστηρίξει ότι μια ολοκληρωμένη συγχρονική ή διαχρονική ανάγνωση - ερμηνεία του έργου τέχνης

είναι δυνατή μόνο με τη συνδιασμένη χρήση εσωτερικών (μορφολογικών) και εξωτερικών (κοινωνιολογικών, οικονομικών, ψυχαναλυτικών, προσεγγιτικών[12] και άλλων) κωδίκων,[13] τότε η αισθητική λειτουργία περιορίζει την εμβέλειά της σε τμήμα μόνο, το αποκλειστικά μορφολογικό, της μέσω των καλλιτεχνημάτων επικοινωνίας.

Στην διερεύνηση των επικοινωνιακών διαδικασιών που διαδραματίζονται μεταξύ ανθρώπινων όντων αποκτά ειδικό βάρος η μελέτη παραγόντων όπως το κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον, αλλά και η πληρέστερη δυνατή γνώση της ιστορικής συγκυρίας εντός της οποίας διεξάγεται η επικοινωνιακή διαδικασία. Η Ιστορία άλλωστε αποτελεί γενεσιουργό παράγοντα της εκάστοτε κοινωνικής κατάστασης.

Αποφασιστική είναι επίσης η διάκριση με βάση το είδος του χρησιμοποιούμενου μέσου (φυσικό, τεχνητό, πολλαπλασιαστικό κ.λ.π.) καθώς και εκείνη με βάση το μέγεθος και την διάρθρωση τόσο της ενότητας επικοινωνητής/ες όσο -και κυρίως- της ενότητας επικοινωνούμενος/οι.

Θα προχωρήσουμε λοιπόν στην εξέταση των διαφοροποιήσεων στις οποίες υπόκεινται οι πόλοι και οι λοιποί παράγοντες της επικοινωνιακής διαδικασίας όταν η επικοινωνία αποκτά μαζική διάσταση, όταν δηλαδή σ'αυτήν εμπλέκονται τα μέσα μαζικής ή μεγάλης επικοινωνίας.[14]

α. Οι αποστολείς των μαζικών μηνυμάτων

Οπως και στις διαπροσωπικές επικοινωνίες εκείνος ο

οποίος παίρνει την πρωτοβουλία σύνταξης και αποστολής ενός μηνύματος, υποτίθεται ότι εκφράζει μ'αυτόν τον τρόπο όχι μόνο την **επιθυμία** να δημιουργήσει μία επικοινωνιακή σχέση μεταδίδοντας τις ιδέες, τις γνώσεις, τις διαισθήσεις του ή οτιδήποτε άλλο, αλλά και την επιθυμία να **πείσει** τους παραλήπτες και να εξασφαλίσει την συναίνεσή τους επί του προκειμένου. Από τη στιγμή που κάποιος αποφασίζει να παίξει το ρόλο του αποστολέα είναι εξαιρετικά δύσκολο, όπως σημειώνει και ο E. Mascilli Migliorini, "να αποφύγει την επιθυμία ή τον πειρασμό το μήνυμά του - δηλαδή τα λόγια που πρόκειται να προφέρει, ή όσα ετοιμάζεται να γράψει, ή οι εικόνες που θα σχεδιάσει, ή ακόμη οι μουσικοί ή φωνητικοί ήχοι που θα συνθέσει - όχι μόνο να προκύψει πλήρες και εξαντλητικό όσον αφορά στη μεταδοτικότητά του, αλλά και να διαθέτει εκείνο το "κάτι τι" που θα το καταστήσει πιο πειστικό. Είναι εξ αιτίας αυτού, του άλλοτε αναζητούμενου και άλλες φορές σχεδόν υπαρξιακά επιθυμούμενου - ως μία όψη ικανοποίησης της λειτουργίας μετάδοσης -, μηχανισμού, που αναδεικνύεται το μεγάλο πρόβλημα της αναζήτησης της συναίνεσης των άλλων."[15]

Εκείνο το οποίο τροποποιεί αποφασιστικά τις επιπτώσεις των μαζικών σε σχέση με τις διαπροσωπικές επικοινωνίες είναι ότι στην αναζήτηση της συναίνεσης υπάρχουν τώρα στη διάθεση των εκπεμπόντων οι τεράστιες δυνατότητες των πολλαπλασιαστικών μέσων να μεταδίδουν ταυτόχρονα τα μηνύματα σε θεωρητικά απεριόριστο αριθμό παραληπτών, μεγενθύνοντας την

ασκούμενη επιρροή και αλλάζοντας τους παραδοσιακούς κανόνες περι αποτελεσματικής πειθούς.

Αν και, οπως ακριβώς συμβαίνει και με τους αποστολείς διαπροσωπικών επικοινωνιών, οι εκπέμποντες μαζικά μηνύματα αποκωδικοποιούν, ερμηνεύουν και κωδικοποιούν, η διαδικασία αυτή γίνεται τώρα όχι από μεμονωμένα άτομα αλλά από λιγότερο ή περισσότερο πολυάριθμες ομάδες, έστω και αν οι ομάδες αυτές παρουσιάζουν συνήθως αξιοσημείωτη ομοιογένεια στην έκφρασή τους προς τα έξω.

Αν και οι μελέτες για τους αποστολείς μηνυμάτων καλύπτουν ένα μικρό μόνο μέρος της επικοινωνιακής βιβλιογραφίας, είναι δυνατό να διατυπωθεί η σχετική βασική προβληματική με τη συνεπικουρία της κοινωνιολογίας της οργάνωσης. Ο Gilberto Tinacci Manelli προτείνει τρεις άξονες διερεύνησης των αποστελλόντων μαζικά μηνύματα.[16] Ο πρώτος αφορά στην εξέταση της διπλής ιδιότητας του αποστολέα: ως δευτερογενούς οργανισμού, ως οργανισμού δηλαδή που προκύπτει από άλλες ομάδες, οργανισμούς και εξουσίες και ως οργανισμού που διαθέτει μία δική του ιδιαίτερη δομή και μία ιδιαίτερη δυναμική. Ο δεύτερος συνδέεται με την κοινωνιολογία των επαγγελμάτων και αφορά στη μελέτη εκείνων που συλλαμβάνουν, παράγουν και μεταδίδουν τα μαζικά μηνύματα. Ποιοί τύποι προσωπικότητας προσελκύονται από τα Μέσα, ποιές είναι οι επιπτώσεις των ειδικών συνθηκών δουλειάς που επικρατούν σ'αυτά στην ψυχολογική δομή των εργαζόμενων κ.λ.π. Ο τρίτος αφορά στον εντοπισμό των βασικών χαρακτηριστικών του

αποστολέα μέσω της ανάλυσης του περιεχόμενου των μηνυμάτων που εκπέμπει και των αξιών που εμπεριέχονται σ'αυτά.

Στην πρώτη περίπτωση, παρατηρείται η συνήθης εξάρτηση των ομάδων εκπομπής, ιδιαίτερα κατά την περίοδο της σύστασής τους, από οικονομικούς, πολιτικούς, θρησκευτικούς, πολιτιστικούς οργανισμούς ή και από το ίδιο το κράτος, πράγμα που περιορίζει την συχνά διακηρυσσόμενη ως πλήρη αυτονομία των Μέσων στα όρια του σχετικού. Η διερεύνηση των αποστολέων επεκτείνεται κατά συνέπεια σε εκείνους που παίρνουν την πρωτοβουλία δημιουργίας του Μέσου και στο είδος της αμοιβαίας σχέσης που ακολουθεί. Παρατηρούνται περιπτώσεις όπου η σχέση αυτή είναι ετεροβαρής και το "πάνω χέρι" παραμένει στους ιδρυτές, περιπτώσεις όπως αυτές των περισσότερων εμπορικών Μέσων όπου συνήθως υπάρχει ομολογημένη ταύτιση του εξωεπικοινωνιακού και του κυρίως επικοινωνιακόυ φορέα και περιπτώσεις στις οποίες το Μέσο χειραφετείται λιγότερο ή περισσότερο από την ιδρυτική ομάδα. Η άμεση ή έμμεση υποχρέωση του εκπέμποντος οργανισμού να ακολουθεί πολιτική που να συμπλέει με τους προδιαγραμμένους σκοπούς των ιδρυτών δεν αποκλείει τις αλλαγές κατά την πορεία, όπως το να μετατρέπονται Μέσα με διακηρυγμένους κοινωνικούς ή πολιτιστικούς στόχους σε επιχειρήσεις που δρούν με εμπορικά κριτήρια ή και - σπανιότερα - το αντίστροφο.

Οσο αφορά στην εσωτερική οργανωτική δομή των εκπεμπόντων έχει κατ'αρχήν ενδιαφέρον η συνήθης διαίρεση σε τρεις ομάδες που παρουσιάζεται στα περισσότερα οργανογράμματα: την

δημιουργική, την τεχνική και την διοικητική. Η κυρίως επικοινωνιακή λειτουργία ασκείται από την πρώτη ομάδα, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η διαμόρφωση του τελικού μηνύματος δεν επηρεάζεται και από τις άλλες δύο. Ενδιαφέρουσα είναι επίσης η μελέτη των όχι πάντοτε αρμονικών σχέσεων μεταξύ των ομάδων αυτών.

Κίνδυνοι γραφειοκρατικοποίησης, εγκατάλειψης δηλαδή των διακηρυγμένων σκοπών και υιοθέτησης μιας συντηρητικής πολιτικής με στόχο τη διατήρηση των όποιων κεκτημένων προνομίων, δεν παρουσιάζονται μόνο για τη συνολική οργανωτική δομή αλλά και για όλες τις επιμέρους ομάδες, μη εξαιρούμενης εκείνης των παραγωγών μηνυμάτων. "Η δραστηριότητα αυτής της ομάδας", γράφει ο Tinacci Mannelli επικαλούμενος την Sociologie de la Radio-Television του Cazeneuve,[17] "έχει το χαρακτηριστικό του να είναι δημιουργική, με την συνεπαγόμενη διανοητική και καλλιτεχνική όψη, και ταυτόχρονα να απαιτεί συλλογική και σε πολλές περιπτώσεις ταχύτατη δουλειά: θα έλεγε κανείς ότι υπάρχει μια αντίφαση ανάμεσα σ'αυτούς τους δύο όρους. Η απαραίτητη συνεργασία μιας πολυάριθμης ομάδας στο ίδιο έργο οδηγεί συχνά σε μια κάποια "γραφειοκρατικοποίηση", λίγο πολύ τεχνοκρατικής φύσης, από την οποία προέρχεται ένα είδος αποξένωσης των πραγματικών δημιουργών και των καλλιτεχνών, των οποίων τα έργα προκύπτουν γι'αυτό το λόγο αποπροσωποποιημένα".

Σημαντικές επίσης εντάσεις είναι δυνατό να δημιουργηθούν μεταξύ της μερίδας των παραγωγών που συνδέονται με άμεσο ή

έμμεσο τρόπο με τους εξωεπικοινωνιακούς οργανισμούς ιδιοκτησίας, ελέγχου ή εποπτείας του Μέσου και εκείνης που υπερασπίζεται δεοντολογίες ανεξαρτησίας και αυτονομίας των δημιουργών.

Εκτός από την επιρροή που οι πάσης φύσης εξουσίες προσπαθούν να ασκήσουν -και ασκούν- στα μεγάλα Μέσα και οι οποίες απευθύνονται κυρίως ή καταλήγουν εν τέλει στους άμεσους παραγωγούς, η ίδια ομάδα είναι από τα πράγματα πιο συνδεδεμένη με τον άλλο πόλο της επικοινωνιακής διαδικασίας, τους παραλήπτες, οι οποίοι και τείνουν να αποδίδουν την πατρότητα των μηνυμάτων όχι στο Μέσο συνολικά αλλά στους παραγωγούς και μάλιστα στους πιο "εμφανείς" απ'αυτούς. Έτσι γίνονται οι κύριοι αποδέκτες εκείνου του είδους της επικοινωνιακής ανάδρασης που δεν περνά από τις οργανωμένες δημοσκοπήσεις αλλά βασίζεται σε διαισθητικούς ή διαπροσωπικής εμβέλειας παράγοντες.

Η δεύτερη κατεύθυνση μελέτης αφορά, όπως ήδη αναφέρθηκε, στην προέλευση, τη μόρφωση, την καλλιέργεια και την προσωπικότητα των εκπεμπόντων καθώς και την κατά κανόνα όχι εύκολη σχέση τους με τους εκτός των Μέσων διανοούμενους. Ο B.Blin προτείνει σχετικά τη δημιουργία και μιας "κοινωνιολογίας των απόντων"[18] αναφερόμενος τόσο στη κοινωνιολογική διερεύνηση της ομάδας εκείνης των διανοούμενων και καλλιτεχνών που αποφεύγουν συστηματικά τα μέσα μαζικής επικοινωνίας όσο και στη μελέτη των περιεχομένων που απουσιάζουν από τα Μέσα. Δυστυχώς, παρά το ότι η χρησιμότητα

τετοιου είδους μελετων έχει από καιρό επισημανθεί, ελάχιστες έχουν εκπονηθεί μέχρι σήμερα, είτε γιατί δεν υπάρχει το απαιτούμενο χρηματοδοτικό ενδιαφέρον, είτε γιατί το περιβάλλον των επικοινωνητών -ιδιαίτερα εκεινων των Μέσων- αυτοπροστατεύεται επαρκώς απέναντι σε τέτοιες παρεισδύσεις.

Οσο αφορά στη τρίτη κατευθυντήρια γραμμή μελέτης των επικοινωνητών, εκείνη που αντλεί πληροφορίες για τους εκπέμποντες από τα μεταδιδόμενα μηνύματα, θα σημειώσουμε ότι υπάρχει κατ'αρχήν η δυνατότητα απόφανσης σχετικά με τις προτεραιότητες του αποστολέα με βάση το βάρος που έχουν στο συνολικό πρόγραμμα-ρεπερτόριο του Μέσου τα επί μέρους είδη μηνυμάτων (ψυχαγωγικά, "απόδρασης", κοινωνικού, πολιτικού ή πολιτιστικού περιεχόμενου, κ.α.), αλλά θα πρέπει να προσεχθεί και η τοποθέτηση αυτών των ειδών στη σελιδοποίηση του έντυπου ή στη χρονική ζώνη του ηλεκτρονικού Μέσου. Πράγματι το πολιτιστικό άλλοθι των εμπορικών Μέσων βρίσκεται συνήθως κρυμένο στις ζώνες χαμηλής ακροαματικότητας. Κριτήριο μπορεί επίσης να αποτελέσει η προτίμηση ή μη σε μηνύματα με συναισθηματική φόρτιση καθώς και ο τύπος των "ηρώων", των stars, και των λοιπών συμπεριφορικών προτύπων που προτείνει το Μέσο.

Για τα άλλα συμπεράσματα που είναι δυνατό να εξαχθούν μέσω της ανάλυσης του περιεχόμενου της μαζικής επικοινωνίας θα αναφερθούμε διεξοδικότερα στην αμέσως επόμενη παράγραφο του παρόντος κειμένου που αφορά στον παράγοντα-μήνυμα της επικοινωνιακής διαδικασίας.

β. Τα μηνύματα των μαζικών επικοινωνίων

Αν και η απόδοση σημασιών στα διαθέσιμα σημαίνοντα - η κωδικοποίηση - είναι μία διαδικασία που εκτελείται από τους αποστολείς και οι πληροφορίες σχετικά με τα συστήματα κωδίκων που αυτοί έχουν εκμάθει ή εσωτερικεύσει είναι πολύτιμες για την κατανόηση των επικοινωνιακών τους προθέσεων, οι τελικοί κώδικες και υποκώδικες δεν είναι ανιχνεύσιμοι παρά μόνο όταν η επικοινωνιακή πρόθεση υλοποιηθεί σε συγκεκριμένη σειρά μηνυμάτων. Επί αυτών άλλωστε των εκπεφρασμένων μηνυμάτων θα διεξαχθεί στη συνέχεια η διαδικασία αποκωδικοποίησης από τον κάθε ένα από τους παραλήπτες με βάση προσωπικούς - ψυχολογικούς ή κοινωνικούς κώδικες.

Οι ιδιαιτερότητες των μέσων μαζικής επικοινωνίας επιτρέπουν τη χρήση ορισμένων γενικών κατηγοριών κωδίκων ενώ αποκλείουν άλλα είδη: Η μη δυνατότητα τεχνητής αναπαραγωγής οσφρητικών, γευστικών και απτικών μηνυμάτων περιορίζει τους κώδικες των **Μ.Μ.Ε.** σε εκείνους που χρησιμοποιούν σημαίνοντα που προσλαμβάνονται αποκλειστικά μέσω της όρασης και της ακοής.[19]

Ο **Umberto Eco**[20] κατηγοριοποιεί τους κώδικες των μαζικών μηνυμάτων ως εξής:

- **εικονικοί κώδικες**, που δεν βασίζονται στην συμβολική συμβατικότητα, αλλά διαθέτουν στοιχεία αναλογίας με την αναπαραστώμενη πραγματικότητα, πράγμα στο οποίο οφείλεται και η ευρέως διαδεδομένη εντύπωση για τη μεγαλύτερη

"αντικειμενικότητά" τους. Ωστοσο το φάσμα της ενδεχόμενης συγχρονικής και διαχρονικής πολυσημίας των οπτικών μηνυμάτων είναι κατά πολύ ευρύτερο εκείνου των λεκτικών.

Ο Eco διακρίνει τους παρακάτω οπτικούς υποκώδικες: τον **εικονολογικό**, με βάση τον οποίο σε ορισμένα οπτικά σημεία αποδίδονται παραδοσιακά ορισμένες δεύτερες σημασίες, π.χ. το τετράγωνο ή τρίγωνο σχήμα μπορεί να σημαίνει και αρρενωπότητα ενώ το καμπύλο θηλυκότητα κ.ο.κ., τον **αισθητικό**, που συνδέεται με τις εκάστοτε κοινωνικές παραδοχές περί ωραίου, και τον **υποκώδικα του μοντάζ**, κινηματογραφικής προέλευσης, που στην διαχρονική παράθεση όλων των οπτικών μέσων επιβάλλει ορισμένους συντακτικούς και συνδυαστικούς κανόνες που προσδίδουν κατά σύμβαση προκαθορισμένες σημασίες.

- **γλωσσικοί κώδικες**, δηλαδή οι προφορικές (ακουστικές) και γραπτές (οπτικές) γλώσσες, προϊόντα κοινωνικών διεργασιών που οδηγούν στη υιοθέτηση των ίδιων συνδυαστικών κανόνων για όλους τους χρήστες καθώς και των ίδιων λεκτικών σημείων για την κατονομασία των εκφραζόμενων νοημάτων.

Γλωσσικοί υποκώδικές θεωρούνται τα πολυάριθμα ιδιώματα (πολιτικά, επαγγελματικά, ηλικιακά, αθλητικά κ.λ.π.) καθώς και οι υφολογικές παραλλαγές.

- **ηχητικοί κώδικες**, που περιλαμβάνουν το μουσικό ηχητικό φάσμα με τους σχετικούς γραμματικούς και συντακτικούς κανόνες (αρμονία, αντίστιξη, κ.λ.π.). Συναντάμε και εδώ συγκινησιακούς και υφολογικούς υποκώδικες χάρη στους οποίους είναι δυνατό να συνυπάρχουν σε ορισμένες μουσικές φράσεις

πέρα από τις πρώτες δηλούμενες και δεύτερες ή τρίτες συνδηλούμενες σημασίες.

Τόσο το ενημερωτικό όσο και το επιμορφωτικό μέρος των μαζικών μηνυμάτων προυποθέτουν την ύπαρξη, αν όχι αμιγούς, τουλάχιστον δεσπόζουσας **αναφορικής** επικοινωνιακής λειτουργίας. Ωστόσο, στα μηνύματα των **Μ.Μ.Ε.**, πολύ περισσότερο απ'ότι αλλού, διαπιστώνεται η ύπαρξη σύγχυσης μεταξύ αναφορικού και **συγκινησιακού** περιεχόμενου.

Πράγματι, η διαρκώς παρούσα στα περισσότερα **Μέσα** επιδίωξη επίτευξης της μέγιστης δυνατής αναγνωσιμότητας, ακροαματικότητας και θεαματικότητας, προκαλεί συχνά την αύξηση των συγκινησιακών και εντυπωσιακών σε βάρος των αναφορικών στοιχείων. Εξ'άλλου συγκινησιακές αλλοιώσεις των μαζικών μηνυμάτων επιφέρει και η **επιτακτικού** περιεχόμενου προπαγανδιστική και διαφημιστική χρήση των **Μέσων**.

Στις μαζικές επικοινωνίες είναι επίσης δυνατό να διαπιστωθεί η παρουσία μηνυμάτων με κυρίαρχη **φατική** λειτουργία (εκείνων που επαναλαμβάνοντας με σχεδόν τελετουργικό τρόπο ήδη γνωστά πράγματα αποβλέπουν στη διατήρηση της ήδη υπάρχουσας σχέσης με το κοινό, ίσως όχι, σ'αυτή την περίπτωση, γιά τη χαρά της επικοινωνίας - κάτι που έστω ως υποκατάστατο ισχύει για πολλούς από τους καταναλωτές των μηνυμάτων - αλλά για τα συγκεκριμένα υλικά οφέλη που προκύπτουν απ'αυτή), **μεταγλωσσικών** (που διατυπώνονται με επαναληπτικό τρόπο στα **Μέσα** που προσλαμβάνονται με μειωμένη

προσοχή), καθώς και -σπανιότερα- μηνυμάτων, κυρίως στο χώρο της ιστορικά πρώτης με μαζική διάσταση τέχνης, της έβδομης, που -για ορισμένους- επιδέχονται αποκλειστικά **αισθητική** ανάγνωση.

γ. Οι αποδέκτες των μαζικών επικοινωνίων.

Ο δεύτερος πόλος της επικοινωνιακής διαδικασίας, οι αποδέκτες, μετατρέπεται στην περίπτωση των μαζικών επικοινωνιών σε "πολυάριθμο σύνολο ανθρώπων που έρχονται σε επαφή ταυτόχρονα ή μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα με τα μηνύματα που μεταφέρονται από τα μαζικά **Μέσα**".[21]

Είναι εκείνοι που θα πρέπει με βάση κοινωνικούς ή προσωπικους ιδιοσυστασιακούς κώδικες και υποκώδικες να αποκρυπτογραφήσουν και να ερμηνεύσουν τα μηνύματα.

Στην οριακή περίπτωση που η επικοινωνία αφορά δύο μόνο συμμετέχοντες είναι δυνατό να υπάρξει πλήρης αντιστροφή ρόλων μεταξύ επικοινωνητή και επικοινωνούμενου. Η δυνατότητα, όμως, του μεμονωμένου αποδέκτη να αντιστρέψει την πορεία της επικοινωνίας μετατρεπόμενος σε αποστολέα, εξασθενεί προοδευτικά όταν περνάμε από την επικοινωνία σε μικροομάδες στην επικοινωνία σε μακροομάδες και μειώνεται στο ελάχιστο όταν οι επικοινωνίες παίρνουν μαζική μορφή. Αλλά ούτε το **σύνολο** των παραληπτών μοιάζει ικανό σ'αυτές τις περιπτώσεις να παίξει τον ρόλο αυτοτελούς και αυτόβουλου επικοινωνιακού υποκείμενου. Πρόκειται, λοιπόν, για σύνολα που μπορούν να ενταχθούν στην κατηγορία που καλύπτεται από τον παραδοσιακό όρο "μάζα" -στις αιτιάσεις κατά της χρήσης του οποίου

αναφερθήκαμε- ή αντίθετα, το κοινό των Μέσων ή τουλάχιστον οργανωμένα τμήματά του, μπορούν εν τέλει να εκφρασθούν και κάτω από ορισμένες προυποθέσεις να ελέγξουν την επικοινωνιακή διαδικασία;

Στην αρχή του παρόντος μέρους της διατριβής αναφερθήκαμε συνοπτικά στα όσα έχουν ειπωθεί για τα Μέσα και τις μαζικές επικοινωνίες και είδαμε ότι στη σχετική βιβλιογραφία κυριαρχούν για μεγάλο χρονικό διάστημα οι εκ διαμέτρου αντίθετες οπτικές, των "καταστροφικών" και των "ενσωματωμένων". Οπτικές οι οποίες, θα πρέπει να σημειώσουμε, εξακολουθούν να ασκούν επιρροή και να αντλούν οπαδούς τουλάχιστον στην Ελλάδα,[22] αλλά και αλλού, εμφανιζόμενες κυρίως στη μέση εικόνα περί μαζικής επικοινωνίας που βρίσκει κανείς στις περισσότερες αναλύσεις δημοσιογραφικού χαρακτήρα. Κάθε φορά που γίνεται ευρύτερα αντιληπτό κάποιο γεγονός παραπληροφόρησης ή εξουσιαστικής χρήσης των Μέσων οι επανεμφανιζόμενοι απαισιόδοξοι επαναφέρουν στο προσκήνιο τις Οργουελιανές προβλέψεις και τα επιχειρήματα των Adorno και Marcuse, χωρίς να λείπουν εντελώς και κάποιες αριστοκρατικής απόχρωσης διατυπώσεις. Οταν, αντίθετα, νέες τεχνολογικές τελειοποιήσεις επιτρέπουν νέες επικοινωνιακές δυνατότητες στα Μέσα, οι υπεραισιόδοξοι έχουν την ευκαιρία να αντεπιτεθούν πίσω από τα λάβαρα του Μακλουανικού παγκόσμιου χωριού.

Οπως είναι γνωστό, τα κυριότερα σημεία διαφωνίας μεταξύ "κηνσόρων" και "θεραπόντων" αφορούν, τόσο στην διαφορετική

εκτίμηση για τον τρόπο με τον οποίο αντιδρούν οι **αποδέκτες** των μέσω των Μέσων μεταδιδόμενων μηνυμάτων, όσο και στις διαφορετικές απόψεις για την ίδια την υφή του συνόλου των αποδεκτών. Έχουμε λοιπόν, αφενός, την εκδοχή που θεωρεί το κοινό των Μέσων ως "μάζα" ως ένα δηλαδή άμορφο σύνολο ατόμων, προϊόν της βιομηχανοποιημένης κοινωνίας και των διαδικασιών αστικοποίησης των πληθυσμών, στερούμενο δυνατότητας αυτοκαθορισμού, με κομφορμιστική συμπεριφορά, μοναχικό, αποξενωμένο, αλλοτριωμένο, ανώνυμο, επιρρεπές στην αποδοχή των υποβολιμαίων μηνυμάτων και αφετέρου, την εκδοχή σύμφωνα με την οποία οι αποτελούντες το κοινό των **Μ.Μ.Ε.** διαθέτουν μια σειρά αυτοάμυνες ψυχολογικής και κοινωνικής υφής, όπως η επιλεκτική αντίληψη και η επιλεκτική μνήμη, που δυσχεραίνουν τη μετατροπή των ήδη εσωτερικευμένων αξιών, ή όπως η πίεση και ο έλεγχος των ομάδων στις οποίες οι παραλήπτες των μαζικών μηνυμάτων ανήκουν, μέσω των οποίων καθορίζεται η λήψη, η ερμηνεία και ο τρόπος αντίδρασης στα μηνύματα αυτά. Στην ίδια αισιόδοξη εκδοχή περιγράφεται η κυκλοφορία των μαζικών μηνυμάτων σε δύο φάσεις και ο ρόλος των ηγετών γνώμης οι οποίοι , σημειωτέον, αφού εντοπίσθηκαν από τις αμερικανικές έρευνες αγοράς δεν άργησαν να αποκτήσουν αποδίδουσες αρμοδιότητες **dealer**.

Και οι δύο "αντίπαλες" αυτές εκδοχές για την υφή και την συμπεριφορά των αποδεκτών έγιναν ιδιαίτερα δημοφιλείς σε συγκεκριμένες χρονικές περιόδους και σε συγκεκριμένα κοινωνικο-οικονομικά περιβάλλοντα γιατί τα επιχειρήματα που

χρησιμοποιούν και τα στοιχεία που παραθέτουν μοιάζουν να επαληθεύονται από κυρίαρχες όψεις της ζωής των βιομηχανικών κοινωνιών. Ωστόσο πέρα από τις ολιστικές απαιτήσεις πολλών από τις θεωρίες αυτές -που εύκολα διαψεύδονται όταν κανείς απομακρυνθεί από τον βιομηχανικοκεντρισμό που τις διακρίνει-, υπερασπιζόμενες ή κατηγορώντας το κοινό των μέσων μαζικής επικοινωνίας καταλήγουν στο να μυθοποιούν -ομογενοποιώντας την υπό τον όρο "μάζα"- μια σύνθετη και σε εξέλιξη κοινωνική πραγματικότητα. Πράγματι στις θεωρίες αυτές, όπως και σε πολλές από τις επίγονες θεωρίες, η κοινωνική διαλεκτική μπαίνει συστηματικά στο περιθώριο, ο καταστασιακός παράγοντας παρακάμπτεται και οι όποιες συμμετοχικές πιέσεις από τους μεν αγνοούνται στο βαθμό που δεν θεωρούνται προοίμιο επανάστασης και από τους δε εξετάζονται μόνο όταν αφορούν σε μικρές διαπροσωπικές ομάδες και όχι όταν προέρχονται από κοινωνικές τάξεις και στρώματα.

Οι πρόσφατοι προσανατολισμοί για τα Μέσα και τις μαζικές επικοινωνίες τείνουν προς την υπέρβαση των κλασσικών στερεότυπων δυισμών και προς τον επαναπροσδιορισμό του ρόλου και των δυνατοτήτων των παραληπτών των μαζικών μηνυμάτων. Όροι και έννοιες όπως "συλλογική συνείδηση" και "κοινωνική επικοινωνία" των οποίων η χρήση ήταν μέχρι πριν λίγο αδιανόητη σε σχέση με την μελέτη των Μ.Μ.Ε. εστιάζουν πλέον το ενδιαφέρον αρκετών μελετητών παρά τις "ατομικιστικές" τάσεις που επικράτησαν τη δεκαετία του 80' στους χώρους όπου κυριαρχούν οι επιρροές της πολιτιστικής βιομηχανίας. Έστω και

εαν η επικοινωνιακή ορολογία εξακολουθεί να χρησιμοποιεί τα παράγωγα της λέξης "μάζα", το κοινό των Μέσων νοείται πλέον περισσότερο ως ένας δυναμικός χώρος, στο εσωτερικό του οποίου υπάρχουν οι πρωτογενείς , δευτερογενείς και εφήμερες κοινωνικές ομάδες -για να χρησιμοποιήσουμε την κλασσική κοινωνιολογική ορολογία- και στρώματα, ενώ η πρόσληψη των μαζικών μηνυμάτων δεν θεωρείται ότι γίνεται πια από μεμονωμένους, στατικούς παραλήπτες αλλά από παραλήπτες που είναι δυνατό να περνούν από την μία ομάδα στην άλλη.

δ. Η επικοινωνιακή ανάδραση στις μαζικές επικοινωνίες

Η μελέτη του φαινόμενου της επικοινωνιακής ανάδρασης ή ανατροφοδότησης[23] (feedback) προηγήθηκε στις επιστήμες που ασχολούνται με τις στοιχειώδεις γενικές μορφές της επικοινωνιακής διαδικασίας, όπως η Πληροφορική, η θεωρία του Ελέγχου ή η Ζωοσημειωτική[24], για τις οποίες το επιστεφόμενο μήνυμα αποτελεί ένα σημαντικότατο εννοιολογικό εργαλείο. Στις επιστήμες αυτές συναντάμε περιγραφές του φαινόμενου που φτάνουν τα όρια του αφαιρετικού φιλοσοφικού ορισμού, όπως εκείνη του **M. Morelli** για τον οποίο το **feedback** δεν είναι παρά η "ανάδραση ενός αποτελέσματος πάνω σε ένα από τα αίτια που το προκάλεσαν"[25], ή ορισμούς όπου κυριαρχεί η έννοια ενός κλειστού συστήματος και οι σχέσεις του με το εξωτερικό περιβάλλον: "**feedback** είναι η δράση που ασκείται από ένα σήμα εξόδου ενός συστήματος σε μία από τις εισόδους του συστήματος αυτού" (**Pekelis**)[26], ή "ένας μηχανισμός **feedback**

είναι εκείνος που χρησιμοποιεί την ενέργεια εισόδου ενός συστήματος επιστρέφοντάς την στο σύστημα ούτως ώστε να επιτευχθεί η κανονική λειτουργία και η εξασφάλιση της ισορροπίας της δομής και της δράσης του συστήματος αυτού." (Sanvisens)[27], ή ακόμη "feedback είναι κάθε τύπος σήματος ή μηνύματος που πληροφορεί την είσοδο ενός συστήματος για ό,τι συμβαίνει στην έξοδο." (Rothman).[28]

Το να επεκταθεί η χρήση της έννοιας της επικοινωνιακής ανάδρασης στις ανθρώπινες και πολύ περισσότερο στις μαζικές επικοινωνίες απαιτεί, όπως είναι φυσικό, τις απαραίτητες τροποποιήσεις, μια που τώρα, αντί εξόδων κλειστού συστήματος έχουμε αριθμό ανθρώπινων όντων.

Στις ανθρώπινες επικοινωνίες, το μήνυμα, αφού κωδικοποιηθεί από τον αποστολέα και διοχετευθεί στο κανάλι που αυτός θα επιλέξει, προσλαμβάνεται από τον παραλήπτη ο οποίος είναι δυνατό να μην περιορισθεί στο να το αποκωδικοποιήσει και να το καταλάβει με βάση τους κώδικες και υποκώδικες που διαθέτει, αλλά και να προχωρήσει στην ερμηνεία και επομένως στην αξιολόγηση του βαθμού της ενδεχόμενης αποδοχής ή απόρριψης του περιεχομένου του. Ο παραλήπτης είναι τώρα έτοιμος να ανατροφοδοτήσει την επικοινωνιακή διαδικασία κωδικοποιώντας μηνύματα απάντησης προς την αρχική πηγή. Στις διαπροσωπικές επικοινωνίες η ανατροφοδότηση είναι συνήθως άμεση και εμφανής ακόμη και όταν το αρχικό μήνυμα προέρχεται από πηγές που είναι σε θέση να ασκήσουν αμέσως ή εμμέσως πίεση (μέσω της άσκησης εξουσίας, γονικής, στρατιωτικής,

κρατικής κ.λ.π.). Υπάρχει δηλαδή η μικρότερη ή μεγαλύτερη δυνατότητα αμφίδρομης επικοινωνίας. Η ανάδραση όμως δεν διοχετεύεται πάντοτε στο ίδιο κανάλι ούτε συντάσσεται στους ίδιους κώδικες με το αρχικό μήνυμα. Η απάντηση π.χ. σε μία προφορική διαταγή μπορεί να μην είναι μια προφορική αποδοχή ή απόρριψη αλλά ένας μορφασμός ή ένα νεύμα.

Τι συμβαίνει όμως στις μαζικές επικοινωνίες όπου οι απαντήσεις των αποδεκτών δεν διαγράφονται ούτε άμεσες ούτε εμφανείς; Αληθεύει, όπως ισχυρίζονται αρκετοί μελετητές, ότι στις περιπτώσεις αυτές έχουμε μονόδρομη επικοινωνία και ολική έλλειψη επικοινωνιακής ανάδρασης; Και εάν όχι ποιά είναι τα επικοινωνιακά εργαλεία που διαθέτει ο παραλήπτης του μαζικού μηνύματος για την αποστολή των απαντήσεών του;

Η ύπαρξη ανάδρασης προυποθέτει μία προηγούμενη δράση. Ακόμη και αν ονομάσουμε τις μαζικές επικοινωνίες "μονόδρομες επικοινωνιακές διαδικασίες" αυτές εξακολουθούν να παραμένουν πληροφοριακές ροές από μία πηγή προς έναν σύνολο αποδεκτών με σκοπό την πρόκληση κάποιου αποτελέσματος. Ο **Mascilli Migliorini** σημειώνει, επικαλούμενος τον **Weber**, ότι "η επικοινωνιακή διαδικασία είναι μία κοινωνική δράση η οποία για να συντελεσθεί χρειάζεται ένα 'νοηματικό περιεχόμενο' και 'πρέπει να κατευθύνεται προς την επίτευξη κάποιου σκοπού'. Επομένως και τα δύο αυτά απαραίτητα για τη δράση στοιχεία προβλέπουν από τη φύση τους ότι οι ευρισκόμενοι στη θέση του παραλήπτη των μηνυμάτων δεν μπορούν να εννοηθούν ως αφηρημένες οντότητες, αλλά υποχρεούνται ή προτρέπονται να

υιοθετήσουν μία συγκεκριμένη συμπεριφορά, να κάνουν ή να μην κάμνουν κατι."[29] Αυτο το "κάτι", αυτή η τροποποιημένη σε σχέση με την πριν από τη λήψη του μηνύματος κατάσταση, όχι μόνο υπάρχει ακόμα και όταν δεν εκδηλώνεται με σαφήνεια και επομένως θα πρέπει να προκύψει ύστερα από αναλυτικές ή άλλες ερευνητικές διαδικασίες, αλλά και ενδιαφέρει εντονότατα την πηγή που αποστέλλει το αρχικό μήνυμα προκειμένου να αυξήσει την αποτελεσματικότητα του επικοινωνιακού της εγχειρήματος. Εξ'άλλου εάν αρνιόμασταν την ύπαρξη κοινωνιολογικά διερευνήσιμης συμπεριφορικής ανάδρασης στα μαζικά μηνύματα θα έπρεπε να απαλλάξουμε τα **Μ.Μ.Ε.**, τους ιδιοκτήτες και τους χειριστές τους από κάθε κατηγορία σχετική με τον επηρεασμό της κοινής γνώμης, την αλλοίωση του κοινωνικού ιστού, την αλλοτρίωση, την αποξένωση κ.λ.π.

Εκείνο που όντως δυσκολεύει την ανίχνευση των μηνυμάτων ανατροφοδότησης του κοινού των μαζικών επικοινωνιών, δεν είναι τόσο η έλλειψη αμεσότητας στην εκδήλωσή τους, όσο το γεγονός ότι διοχετεύονται σε μία πολλαπλότητα καναλιών και μέσων που σπάνια συμπεριλαμβάνει το αρχικό Μέσο, καθώς και ότι διατυπώνονται σε ποικίλους διαφορετικούς κώδικες.

Παρά τις δυσκολίες αυτές η διερεύνηση των δομών και του περιεχόμενου του επιστρεφόμενου μηνύματος είναι δυνατό να επιτευχθεί. Το θέμα της γενικότερης ανάδρασης που μπορεί να εκφρασθεί στα πλαίσια μορφών κοινωνικής επικοινωνίας -τα αποτελέσματα της οποίας ενδιαφέρουν ιδιαίτερα τους ίδιους τους παραλήπτες- θα μας απασχολήσει στη συνέχεια όταν θα

αναφερθούμε στις εναλλακτικές επικοινωνιακές δυνατότητες του κοινου. Εδώ θα περιγράψουμε εν συντομία τις μεθόδους και τις τεχνικές που διαθέτει ο οργανισμός που εκπέμπει μαζικά μηνυματα για να συμπεράνει, αφενός την ποσότητα των παραληπτών στους οποίους έφθασε τελικά το μήνυμά του και αφετέρου τα αποτελέσματα τα οποία προκάλεσε.

Στα γνωστά διαγράμματα του Schramm[30], όπου περιγράφεται η επικοινωνιακή διαδικασία, εκείνο που αφορά ατις διαπροσωπικές και ομαδικές, και εκείνο που περιγράφει τις μαζικές επικοινωνίες, το δεύτερο διαφέρει από το πρώτο, όχι μόνο στην πολλαπλότητα των εκπεμπόμενων μηνυμάτων και στη συνθετότητα με την οποία παρουσιάζεται το προσλαμβάνον σύνολο, αλλά και στη μορφή της επικοινωνιακής ανάδρασης. Πράγματι στη θέση του απλού, αντίστροφης φοράς, βέλους που απεικονίζει στο πρώτο διάγραμμα το **feedback**, έχουμε τώρα δύο βέλη επιστροφής που αναπαριστάνουν το μεν ένα τα απαντητικά μηνύματα που προέρχονται από ποικίλες πηγές το δε άλλο το συμπεραινόμενο **feedback**.

Ο εκπέμπων οργανισμός τροφοδοτείται από το κοινωνικό σύνολο -ανάλογα με το είδος του μεταδιδόμενου προγράμματος- μέσω ειδησεογραφικών πρακτορείων, ανταποκριτών, σκηνοθετών, σεναριογράφων, κ.λ.π. Το υλικό αυτό δεν είναι άμοιρο των ιδεολογικών και αισθητικών αντιλήψεων που κυριαρχούν στην κοινωνία καθώς και εκείνων που χαρακτηρίζουν τους επιμέρους επικοινωνητές. Επί πλέον πριν μεταδοθεί περνά από το ιδεολογικό και αισθητικό φίλτρο του συγκεκριμένου Μέσου.

Οι "ποικίλες πηγές" εντοπίζονται ακόμη στις απόψεις που μεταδίδονται από άλλα Μέσα, όπου διάφοροι επικοινωνητές, οι οποίοι κατά τεκμήριο ασκούν επιρροή ή "εκφράζουν" την κοινή γνώμη, διατυπώνουν απόψεις σχετικά με την ποιότητα των εκάστοτε μαζικών μηνυμάτων, αν και είναι εύκολο να διακρίνει κανείς πως ο ιδεολογικός παράγοντας επηρεάζει και αυτού του είδους τις πηγές. Ενα άλλο σκέλος των ποικίλων πηγών - ευνόητης δυσκολίας διερεύνησης- ενδέχεται να αφορά στη διαισθητική ικανότητα των ίδιων των αρχικών αποστολέων να "συλλαμβάνουν" τις αντιδράσεις του κοινού.

Το συμπεραινόμενο feedback εξάγεται κυρίως με βάση τις δειγματοληπτικές τεχνικές αποτύπωσης των αντιδράσεων των παραληπτών, οι οποίες συνεπικουρούνται ενίοτε από αναλύσεις περιεχόμενου ή άλλες μεθόδους ανάλυσης κατάλληλα επιλεγμένων μηνυμάτων επιστροφής.

Οι δειγματοληπτικές έρευνες αποσκοπούν κατ'αρχήν στην εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικών με την ποσότητα των παραληπτών. Ο σημαντικός ρόλος που παίζουν σήμερα στα Μ.Μ.Ε. τα διαφημιστικά μηνύματα, των οποίων οι καταχωρήσεις εξαρτώνται από την εμβέλεια τόσο του συνολικού Μέσου όσο και των παρακείμενων συνεκπεμπόμενων μηνυμάτων, επιβάλλει τη συνεχή καταμέτρηση της συνολικής και της επι μέρους θεαματικότητας και ακροαματικότητας. Στα έντυπα Μ.Μ.Ε. έχουμε πλήρη περιοδική στατιστική καταγραφή των κυκλοφοριών.

Δειγματοληπτικά είναι δυνατό να καταγραφεί και ο βαθμός

ικανοποίησης του κοινού από τα προσλαμβανόμενα μηνύματα. Ο δείκτης ικανοποίησης αποτελεί έναν βασικό κατευθυντήριο παράγοντα για την κατάρτιση του προγράμματος αν και στη χώρα μας σπανίως ανιχνεύεται και ακόμη σπανιότερα δημοσιεύονται οι σχετικές μετρήσεις.

Οι έρευνες που στοχεύουν στην αποτύπωση του feedback, προκειμένου να αυξηθεί η αποτελεσματικότητα των μηνυμάτων του εκπέμποντος φορέα και να αποφευχθούν παρενέργειες τύπου boomerang, αποτελούν καθημερινή πλέον πρακτική. Αντίθετα, σπανίζουν οι έρευνες που αντιμετωπίζουν το θέμα της επικοινωνιακής ανάδρασης αναζητώντας στοιχεία που ενδιαφέρουν τους αποδέκτες των μαζικών μηνυμάτων, όπως για παράδειγμα την δυνατότητά τους να μετατρέψουν τα ασθενή κανάλια του feedback σε ισχυρά μέσα αμφίδρομης επικοινωνίας. Πράγματι, στις υποθέσεις από τις οποίες εκκινούν οι πολυάριθμες δειγματοληπτικές και λοιπές διερευνήσεις παραμερίζονται συστηματικά όσες αφορούν στις κοινωνικές λειτουργίες των μεγάλων Μέσων ενώ αγνοείται ο ρόλος τους στα πλαίσια της κοινωνικής επικοινωνίας.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Στο παρόν κείμενο οι όροι σημειολογία και σημειωτική χρησιμοποιούνται ως συνώνυμοι, πράγμα που αποτελεί και την συνηθέστερη εκδοχή. Βλ. Omar Calabrese και Egidio Mucci, Guida alla semiotica, Sansoni Universitá, Firenze, 1975, σελ. 3-6, όπου μεταξύ άλλων αναγράφεται: "Οι δύο όροι που προέρχονται από την ίδια ελληνική ρίζα "σημείον" μπορούν να θεωρηθούν συνώνυμοι. Η χρήση του όρου "σημειολογία" ακολουθεί τη γαλλική πρακτική που εγκαινιάσθηκε από τον Ferdinand de Saussure. Τον όρο "σημειωτική" τον βρίσκουμε στο φιλοσοφικό-ιατρικό πεδίο ήδη από τον καιρό των ελλήνων, ενώ αποκτά το σημερινό του περιεχόμενο στα κείμενα των Charles Sanders Peirce και Charles Morris." Ωστόσο, υπάρχει και η απόφαση της International Association for Semiotic Studies-Association Internationale de Semiotique (1969) υπέρ της επικράτησης του όρου "σημειώτική" που ήδη κυριαρχούσε στα κείμενα των αγγλοσαξόνων και σοβιετικών συγγραφέων. Να σημειώσουμε τέλος ότι υπάρχουν μελετητές (όπως οι Hjelmslev, Metz, Greimas, Rossi-Landi, κ.α.) που αποδίδουν διαφορετικό περιεχόμενο στους δύο όρους.

2. Gianpaolo Fabris, Introduzione alla sociologia delle comunicazioni di massa, Franco Angeli, Milano, 1983, σελ 23.

3. Στο ίδιο σελ. 24-25.

4. Βλ. A.J.Greimas Semanticaca strutturale, Rizzoli, Milano, 1969 και του ίδιου, Del senso, Bompiani, Milano, 1974, A.Ph. Lagopoulos, Semiotics and history: A marxist aproach of space στο Semiotics, 1986, τόμος 59, τ. 3-4, σελ.215-244, A. Ph. Lagopoulos Semiotcis and social Sciences, στο Espaces et societes, 1985, N. 47 σελ.391-405 και Γ.Βέλτσος, Για την επικοινωνία, Καστανιώτης, Αθήνα, 1985, σελ.35-41.

5. H. Frings και M. Frings, Animal Communication Problems, Blaisdell, New York, 1964.

6. Βλ. και Giorgio Braga, Per una teoria generale della comunicazione, στο Rassegna Italiana di Sociologia, 1961.

7. Βλ. λήμμα "κανάλι" στα Omar Calabrese και Egidio Mucci, Guida alla Semiotica, οπ.π., και Σωτήρη Δημητρίου, Λεξικό όρων επικοινωνίας και σημειωτικής ανάλυσης, Καστανιώης, Αθήνα 1980.

8. Roman Jakobson, Essais de linguistique générale, Minuit,

Paris, 1963. Ιταλ. μεταφρ. Saggi di linguistica generale, Feltrinelli, Milano, 1966.
Ορισμους της "επικοινωνιακής λειτουργίας" και εντοπισμό τέτοιων λειτουργιών έχουν μεταξύ άλλων επιχειρήσει και οι Hjelmslev (1943), Propp (1928), Buhler (1934), Trubeckoj 1939) καθώς και η λέσχη της Πράγας (1930). Για τον Hjelmslev π.χ. λειτουργία είναι η σχέση μεταξύ δύο όρων: μία ενότητα έχει σχέση με μία άλλη ενότητα ή με όλες τις άλλες.

9. Σωτήρη Δημητρίου, Λεξικό όρων επικοινωνίας και σημειωτικής ανάλυσης, οπ.π., σελ. 164.

10. Βλ. και A. Martinet, La linguistique. Guide alphabétique, Denoel, Paris, 1969, όπου "Οικονομία είναι το καθεστώς που καθορίζει τη λειτουργία ενός συστήματος. Σχετίζεται και προκαλείται από τις επικοινωνιακές ανάγκες και την φυσική αδράνεια του ανθρώπινου νού. Ακολουθεί την αρχή της ελάχιστης προσπάθειας: η κατανάλωση επικοινωνιακής ενέργειας για την ικανοποίηση των αναγκών είναι ευθέως ανάλογη με τη μάζα της μεταδιδόμενης πληροφορίας."

11. O.Calabrese E.Mucci, Guida alla semiotica, οπ.π. σελ.168

12. Προσεγγιτική ή Προσιμική: μελέτη των φυσικών διαπροσωπικών αποστάσεων ως επικοινωνιακών γεγονότων. Βλ. Edward Hall, The Hidden Dimension, Doubleday, New York,1966 και The Silent Language,Doubleday, New York, 1959.

13. Βλ. το σχετικό εγχείρημα του U. Eco ιδιαίτερα για την αρχιτεκτονική στο La struttura assente, Bompiani, Milano, 1968, και στο Le forme del contenuto, Bompiani, Milano, 1971.

14. Ο όρος "μέσα μεγάλης επικοινωνίας" αντί του καθιερωμένου "μέσα μαζικής επικοινωνίας" προτείνεται το 1956 από τον C. Pellizzi σε άρθρο του στο περιοδικό "Lo Spettacolo", 3ος χρόνος, No 3.

15. Enrico Mascilli Migliorini, La comunicazione nell' indagine sociologica, La nuova Italia Scientifica, Ρώμη, 1990, σελ.75-76.

16. Gilberto Tinacci Mannelli, Le grandi comunicazioni - Lineamenti di una sistematica di studio, Universita degli Studi di Firenze, Istituto di Sociologia, Firenze, 1966 και Torino, 1971.

17. J. Cazeneuve, Sociologie de la Radio - Télévision, Presses Universitaires de France, Paris, 1963, σελ.16-37.

18. B. Blin, Etudes et recherches sociologiques sur la télévision, στο La Télévision, Universite libre de Bruxelles, Institut de Sociologie, Solvay, 1961, σελ. 176-177.

19. Είναι αλήθεια ότι "πολλαπλασιασμένα" οσφρητικά μηνύματα έχουν εμφανισθεί σε περιοδικά, σχεδόν αποκλειστικά για διαφημιστική χρήση. (καταχωρήσεις για αρώματα, χαρτομάντηλα, ακόμη και για αυτοκίνητα πολυτελείας όπως η Ρολς Ρόυς που καταχώρησε το καλοκαίρι του 1987 διαφήμιση στον αγγλικό "Οδηγό Αρχιτεκτονικής" και όπου αρκούσε να ξύσει κανείς συγκεκριμένο σημείο της σελίδας για να "απολαύσει τη μυρωδιά της ταπετσαρίας του καινούριου μοντέλου")

20. Umberto Eco, Per un' indagine semiologica del messaggio televisivo στο περιοδικό Rivista di estetica, Μάης-Αυγουστος 1966, σελ. 237-259.

21. M. Sherif και C.W. Sherif, An Outline of Social Psycology, New York, Harper & Bros, 1956, σελ.562

22. Οταν στα μέσα της δεκαετίας του 80' εν όψει της νομιμοποίησης της μη κρατικής ραδιοφωνίας άρχισαν να γίνονται στην Ελλάδα συχνές συναντήσεις διανοούμενων -κατά τεκμήριο επικοινωνητών- με επικοινωνιακά θέματα, η ύπαρξη "καταστροφικών" και "θεραπόντων" ήταν αρκέτα ευδιάκριτη. Βλ. σχετικά τα πρακτικά της συνάντησης που διοργάνωσε το περιοδικό "Αντί στην Πάντειο το 1985. "Αντί", Νο 320, Αθήνα, 1986.

23. Χρησιμοποιούμε εδώ τους όρους "επικοινωνιακή ανάδραση" και "επικοινωνιακή ανατροφοδότηση" ως συνώνυμους, πράγμα που αποτελεί τη συνηθέστερη πρακτική. Ωστόσο σημειώνουμε ότι ο όρος "ανατροφοδότηση" παραπέμπει περισσότερο στην αρχική κυβερνητική έννοια, ενώ ο όρος "ανάδραση" ανήκει κυρίως στο ρεπερτόριο των κοινωνιολογικών όρων.

24. Οι επιστήμες που ενδιαφέρονται για τα φαινόμενα της επικοινωνιακής ανάδρασης καλύπτουν σήμερα ένα ευρύ φάσμα που πάει από την πληροφορική, την κυβερνητική, την κοινωνιολογία, την ψυχολογία και τη γλωσσολογία έως την οικονομία, την πολιτική επιστήμη, την παιδαγωγική, τη γενετική, την οικολογία, κ.α.

25. M. Morelli, Dizionario della elaborazione dei dati e dei calcolatori, Angeli, Milano, 1971.

26. V. Pelekis, Cybernetics A to Z, Moscow, 1974.

27. A. Sanvisens, Cibernetica y Comunicacion, στο Sociologia

de las Relaciones Publicas, Univ. Prov.,Barcelona, 1968.

28. M.A. Rothman, La rivoluzione cibernetica, Rizzoli, Milano, 1972.

29. Βλ. και E.Mascilli Migliorini, La strategia del consenso, Rizzoli, Milano, 1974.

30. W. Schramm, How Communication Works, στο The process and effects of Mass-Communications, University of Illinoiis Press, Urbana, 1955.

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ

> Η ιστορία της ανθρωπότητας γίνεται όλο και περισσότερο ένας αγώνας ταχύτητας ανάμεσα στην επικοινωνία και την καταστροφή.
>
> Sean MacBride[1]

α. Κοινωνική και μαζική επικοινωνία

Ο Sean MacBride, συντάκτης της παραπάνω φράσης, δεν ανήκει ούτε στους παλαιότερους ούτε στους πιο πρόσφατους θεωρητικούς της "καταστροφικής" σχολής. Πρόκειται για τον επικεφαλής μιας διεθνούς ομάδας ειδικών που εκπόνησε για λογαριασμό της UNESCO την γνωστή έκθεση που φέρει το όνομά του. Η "επικοινωνία", η οποία αντιπαρατίθεται εδώ στην καταστροφική προοπτική, δεν ταυτίζεται βέβαια με αυτό που ονομάζουμε σήμερα "μαζική επικοινωνία". Πρόκειται για μία εναλλακτική πρόταση που προδιαγράφει νέες μορφές εθνικών και διεθνών επαφών και δικτύων στα πλαίσια μιας νέας αντίληψης για τις δυνατότητες της **κοινωνικής επικοινωνίας**. Ποιό όμως είναι το ακριβές περιεχόμενο του όρου "κοινωνική επικοινωνία" και ποιές οντολογικές ή δεοντολογικές εκδοχές συνεπάγεται η χρήση του;

Η λέξη "κοινωνία", με την οποία αποδίδεται στα γλώσσα μας αυτό που η κοινωνιολογική επιστήμη προσπαθεί να προσδιορίσει με μία πολλαπλότητα ορισμών, αποδίδει παράλληλα και πρωταρχικά στην ελληνική γλώσσα την έννοια της συμμετοχής

καθως και εκείνη της επικοινωνίας. Πράγματι, η έννοια που για παραδειγμα αποδίδεται στά αγγλικά με την λέξη society δεν υπαρχει καν στην αρχαία ελληνική. Για τους έλληνες των κλασσικών χρόνων "στο βαθμό που ο άνθρωπος θεωρήθηκε σαν κάτι περισσότερο από βιολογικός οργανισμός, ήταν, κατά την φράση του Αριστοτέλη, πολιτικό ζώο, δηλαδή θεωρήθηκε ότι **συμμετείχε** στη ζωή της **πόλης. Ουσιαστικά η συμμετοχή του στην πόλη αποτελούσε την ανθρωπότητά του**".[2] Ακόμη και σήμερα το περιεχόμενο της λέξης, εκτός από "ομάς ανθρώπων εν συναρτήσει λανβανομένων", καθορίζεται ως "**Η κοινή σχέσις επί τινος** πράγματος, το να έχη τις κοινόν μετ' άλλου, **η συμμετοχή**, η συναναστροφή."[3] Ως "κοινωνία" μεταφράζεται από τα χριστιανικά κείμενα στην κοινή ελληνική των ρωμαϊκών χρόνων η μυστηριακή **επικοινωνία** με το θείο μέσω της μετάληψης.

Ετσι μπορεί να φανεί στην ελληνική σαν πλεοναστική διατύπωση η έκφραση "κοινωνική επικοινωνία", μια που το κοινωνικό και το επικοινωνιακό στοιχείο παρουσιάζονται- τουλάχιστον ετυμολογικά- σε μία κατάσταση άμεσης και αδιάρρηκτης αλληλεξάρτησης. Και ίσως όντως να θεωρούσαμε ακόμη την έκφραση αυτή πλεοναστική, εάν δεν είχε μεσολαβήσει αφενός η νεότερη κυριαρχούσα αντίληψη περί κοινωνίας και αφετέρου η διάδοση και η συνειδητοποίηση των επιπτώσεων και των παρενεργειών των μαζικών επικοινωνιών. Ο όρος όμως "κοινωνική επικοινωνία", παρά την ευρεία χρήση που του γίνεται τελευταία -και ίσως ακριβώς εξ αιτίας αυτής της εκτεταμένης χρήσης-, παρουσιάζεται και γενικότερα ασαφής. Σε

πολλές περιπτώσεις χρησιμοποιείται σε αντιδιαστολή με τον όρο "μαζική επικοινωνία" φορτισμένος με τις θετικές αποχρώσεις "αντιμαζικών" ουμανιστικών θέσεων, σε άλλες χρησιμοποιείται για να εκφρασθεί η χορήγηση των απαραίτητων πληροφοριών προκειμένου να ασκηθεί κάποιος κοινωνικός ρόλος, ενώ σε άλλες το περιεχόμενό του υποβαθμίζεται ακόμη περισσότερο για να γίνει ένας ακόμη τρόπος περιγραφής επικοινωνιακών πρακτικών τύπου "δημόσιες σχέσεις".

Χρειάζεται λοιπόν κατ'αρχήν να διευκρινισθεί ότι η κοινωνική επικοινωνία είναι έννοια ευρύτερη της μαζικής. Το ότι για μεγάλο χρονικό διάστημα η επικοινωνιακή βιβλιογραφία επικεντρώνεται σχεδόν αποκλειστικά γύρω από τον όρο "μαζική επικοινωνία" οφείλεται στο γεγονός ότι αυτό που σήμερα ονομάζουμε "επικοινωνιακή προσέγγιση στα κοινωνικά προβλήματα", αναπτύχθηκε σε κοινωνίες όπου συνεμφανίσθηκαν φαινόμενα βιομηχανοποίησης, καταναλωτισμού, και ισχυροποίησης νέων πολλαπλασιαστικών Μέσων με τις σχετικές επιπτώσεις και παρενέργειες. Στους συνεπαγόμενους τραυματικούς μετασχηματισμούς μπορούμε να αποδώσουμε και το ότι στις βιομηχανικές χώρες η έννοια της κοινωνικής επικοινωνίας νοείται συχνά, ακόμη και σήμερα, με προτεχνολογικό περιεχόμενο. Η ανύπαρκτη πλέον δημόσια σφαίρα της πρώτης ηρωικής εποχής του εμπορευματικού καπιταλισμού εξακολουθεί να ασκεί γοητεία ως υπόδειγμα κοινωνικά ολοκληρωμένων επικοινωνιακών διαντιδράσεων. Γοητεία ανάλογη με εκείνη που εξακολούθει να ασκεί η γραφή και η φιλολογία, ενώ οι όποιοι

λογαριασμοί -θετικοί ή αρνητικοί- δεν μπορούν να γίνουν πλέον χωρίς αναφορά στην θριαμβεύουσα εικόνα.

Απομακρυνόμενοι από τις βιομηχανοκεντρικές, τις "τύπου δημοσίων σχέσεων" και τις νοσταλγικές οπτικές, διαπιστώνουμε ότι η κοινωνική επικοινωνία δεν μπορεί παρά να αφορά στον βασικό χαρακτήρα της "συνολικής διαδικασίας των άμεσων ή έμμεσων κοινωνικών σχέσεων που περιλαμβάνουν μια ουσιαστική δυναμική πληροφόρησης και που αρθρώνονται μεταξύ ενός εκπέμποντος και ενός προσλαμβάνοντος με τη μεσολάβηση συγκεκριμένων τεχνικών κοινών και για τους δύο, διαμέσου των μέσων επικοινωνίας, ανεξάρτητα από τις μορφές, τα περιεχόμενα, τις συγκυρίες, τα αποτελέσματα, και το ιδιαίτερο κοινωνικό περιβάλλον μέσα στο οποίο πραγματοποιούνται όλα αυτά, θεωρούμενα ως μεταβλητές επί των οποίων εξ'άλλου η διαδικασία ασκεί κατ'ανάγκην μία δράση επιρροής."[4]

Η μαζική επικοινωνία, προϊόν συγκεκριμένων κοινωνικών καταστάσεων και ιστορικών συγκυριών, αποτελεί κατά συνέπεια μία -σίγουρα εντονότατων επιπτώσεων- επί μέρους μορφή της κοινωνικής επικοινωνίας. Μία άλλη μορφή αφορά στις διαδικασίες απόκτησης, αναπαραγωγής και διάδοσης των γνώσεων, διαπίστωση που φέρνει κοντά την κοινωνιολογική διερεύνηση των επικοινωνιακών φαινομένων με τις γνωσιολογικές αναζητήσεις άλλων κλάδων των επιστημών του ανθρώπου.[5]

Ο παραπάνω καθορισμός της κοινωνικής επικοινωνίας ως "συνολικής διαδικασίας" επιφέρει κατά τον Migliorini τον εντοπισμό των ακόλουθων βασικών στοιχείων: Κατ'αρχήν έναν

αποστολέα και έναν παραλήπτη ανεξάρτητα από το εάν αυτοί είναι μεμονωμένα πρόσωπα, ομάδες ή ολόκληρες κοινωνίες. Στη συνέχεια ένα κάποιο πολιτισμικό ρεύμα, δηλαδή τη δυνατότητα ύπαρξης μιας κοινωνικής και πολιτισμικής διαντίδρασης που να επιτρέπει την κωδικοποίηση και αποκωδικοποίηση των μηνυμάτων μέσω κοινών μεθόδων (π.χ. προφορικών, γραπτών, φολκλορικών ή τελετουργικών). Και τέλος, την υλοποίηση μιας μετάδοσης σημαινουσών αξιών, δηλαδή την ύπαρξη ενός μηνύματος με συγκεκριμένο περιεχόμενο που να απευθύνεται από τον αποστολέα στον αποδέκτη.

Μέ άλλα λόγια, η κοινωνική επικοινωνία συνεπάγεται "τη μετάδοση ερεθισμάτων που θα μεταφρασθούν σε λιγότερο ή περισσότερο άμεσες απαντήσεις, οι οποίες με τη σειρά τους θα αποτελέσουν στοιχεία για νέους ¨ερεθισμούς", πράγμα που για τον **Migliorini** μας οδηγεί απ'ευθείας στην έννοια του **κοινωνικού μετασχηματισμού.**[6]

Παλαιότερες μελέτες, όπως εκείνη του **S.N. Eisenstadt**[7] κατατάσσουν το περιεχόμενο μιας κοινωνιολογικά προσεγγίσιμης έννοιας της επικοινωνίας σε τρεις κατηγορίες. Η πρώτη αφορά στο τεχνικό περιεχόμενο το σχετικό με την ειδική πληροφόρηση και την εκπαίδευση, η δεύτερη στο περιεχόμενο γενικής γνώσης που πάει από τους απλούς θορύβους ως την πολιτική ιδεολογία, και η τρίτη σ'ένα κανονιστικό περιεχόμενο που καθορίζει την πλέον κατάλληλη συμπεριφορά για κάθε τύπο κοινωνίας και στη μετάδοση και διατήρηση των κοινωνικών κανόνων.

Και σ' αυτή την κατηγοριοποίηση μπορεί να διακρίνει

κανείς τόσο στοιχεία σχετικά με την δημιουργία των ατομικών συνειδήσεων -ως κοινωνικό προϊόν- των συμμετεχόντων στην κοινωνική επικοινωνιακή διαδικασία, όσο και στοιχεία που εμπεριέχουν μία προοπτική πέρα από την ατομικές συνειδήσεις και την βασική κοινωνικοποίηση των ατόμων, και που φέρνουν στο προσκήνιο έννοιες όπως "ιδεολογία", "ηγεμονία" κ.λ.π. Εμφανίζονται δηλαδή προβλήματα που εκτός από την κοινωνική συνοχή αφορούν στον κοινωνικό έλεγχο και τις εξουσιαστικές ιδιότητες της επικοινωνιακής πράξης.

Ο Mascilli Migliorini συνοψίζοντας την σχετική ανάλυση του G.Beltran,[8] αναφέρεται σε τέσσερεις βασικές λειτουργίες της κοινωνικής επικοινωνίας:

1. Συμβάλλει στην αποφυγή της κοινωνικής αγκύλωσης και ακαμψίας λειτουργώντας ως όχημα οργάνωσης και διάρθρωσης της κοινωνίας.

2. Συμβάλλει στην συμμετοχή των ατόμων και των ομάδων στην κοινωνία, εξασφαλίζοντας συνέπεια στο κοινωνικό σύνολο χάρη σε συστήματα και υποσυστήματα επικοινωνίας, ελέγχοντας και ρυθμίζοντας τις μορφές κοινωνικότητας, εξουδετερώνοντας και υπερβαίνοντας εντάσεις και ανταγωνισμούς, ασκώντας τέλος μία παιδαγωγική λειτουργία κοινωνικής αναβάθμισης των μελών.

3. Συμβάλλει στην αναβάθμιση του περιεχόμενου της κοινωνίας, συσσωρεύοντας και εμπλουτίζοντας την κοινωνική και πολιτισμική κληρονομιά.

4. Συμβάλλει στον προσανατολισμό της κοινωνικής

εξέλιξης, χάρη στις διαλεκτικές της δυνατότητες, κατευθύνοντας και ρυθμίζοντας τις κοινωνικές αναδιαρθρώσεις.[9]

Η έκθεση MacBride διαπιστώνει πέντε κύριες κοινωνικές λειτουργίες της επικοινωνίας: α) αμιγώς πληροφοριακή, β) πειθούς, αιτιολόγησης, ερμηνείας, γ) διαπαιδαγώγησης και μετάδοσης της κοινωνικής και πολιτιστικής κληρονομιάς, δ) κοινωνικοποίησης και ε) δραστηριοτήτων ελεύθερου χρόνου και θεάματος.

Τόσο στην περιγραφή του Eisenstadt όσο και στους ορισμούς των Beltran και Migliorini η κοινωνική επικοινωνία αναφέρεται στο σύνολο των κοινωνικών διαντιδράσεων, αφορά διαπροσωπικές και μεγάλες, οριζόντιες και κάθετες επικοινωνίες και όπως είδαμε δεν ταυτίζεται ούτε αποτελεί το θετικό αντίθετο της μαζικής επικοινωνίας. Εκείνο που θα μπορούσε να συμπεράνει κανείς παρατηρώντας τις παραπάνω έντονα δεοντολογικές περιγραφές των λειτουργιών της, είναι ότι η κυρίαρχη σημερινή μορφή της μαζικής, καταλήγει συνήθως στο να είναι μια διαστρεβλωμένη υλοποίηση των ορισμένων από τις δυνατότητες -εκείνων που αφορούν στη χρήση των πολλαπλασιαστικών μέσων- της κοινωνικής επικοινωνίας.

Στον σημερινό κόσμο, η όλο και περισσότερο έντονη παρουσία των Μέσων και η αντίστοιχη κυριαρχία της πολιτισμικής βιομηχανίας, οδηγεί πολλές φορές είτε σε μία φαταλιστική εξίσωση του τύπου "μεγάλη πολλαπλασιαστική επικοινωνία" = "μαζική αλλοτριωτική κοινωνία", είτε στην

αναζήτηση εναλλακτικών λύσεων για το παρόν και το μέλλον με εργαλεία και οράματα του παρελθόντος. Η μελέτη του παρελθόντος - της ιστορίας- είναι απαραίτητη κυρίως για να γίνει αντιληπτή η διαλεκτική της σχετικότητας και όχι για να αντιγραφούν πρακτικές, ή επιχειρησιακές θεωρίες. Το εάν, για παράδειγμα, στην κλασσική περίοδο της Ελληνικής δημοκρατίας ή στις αυτόνομες πόλεις της πρώιμης Αναγέννησης διαπιστώνεται μια πλούσια σε μορφή και περιεχόμενο κοινωνική επικοινωνία, αυτό φυσικά δεν σημαίνει ότι είναι δυνατό να προταθεί η επιστροφή σε επικοινωνίες τύπου "αγοράς", πλατείας ή υπαίθριου αμφιθεάτρου. Είναι οι σύνθετες και εξελισσόμενες καταστάσεις και όχι οι ενδόμυχες επιθυμίες ή οι επί μέρους αντιλήψεις περί δικαίου, ωραίου, και ορθού που καθορίζουν ποιά εναλλακτική αντίληψη γία το ορθό, το ωραίο ή το δίκαιο έχει δυνατότητες επικράτησης. Επομένως η νομιμοποίηση των προτάσεων για εναλλακτικές λύσεις προυποθέτει ότι οι δυνάμεις εκείνες που μπορούν να αποτελέσουν υποκείμενο αλλαγής, όχι μόνο συνειδητοποιούν και μελετούν τις πλευρές της υπάρχουσας κατάστασης που κρίνονται αρνητικές, αλλά και ότι διαθέτουν τη δυνατότητα πρόβλεψης και προβολής των τρεχουσών καταστάσεων στο επιχειρησιακά προβλέψιμο μέλλον.

Είναι αλήθεια ότι ουδέποτε στο παρελθόν υπήρξαν οι δυνατότητες προβολής των εν εξελίξει καταστάσεων στο μέλλον με μη μυστικιστικούς και προφητικούς τρόπους στο βαθμό που αυτό είναι δυνατό σήμερα Είναι επίσης αλήθεια ότι η χρησιμοποίηση των προβολών για τη νομιμοποίηση προτάσεων

κοινωνικής αλλαγής σχετίζεται στενά με την έννοια της επιβίωσης, με τη διαφορά όμως ότι παρατηρούνται ανέκαθεν τουλάχιστον δυο τέτοιες νομιμοποιητικές εκδοχές: η στενή, σχεδόν αυτονομιμοποιούμενη εκδοχή που δεν απομακρύνεται πολύ απο τα βασικά ατομικά ένστικτα αυτοσυντήρησης, βάση κάθε ατομικιστικής ανταγωνιστικής θεωρίας και πρακτικής, και η ευρεία, συνδεδεμένη αναμφίβολα με τα ένστικτα της αναπαραγωγής, και για την οποία το εγκόσμιο αύριο και η συλλογική επιβίωση αποκτούν πρωτεύουσα θεωρητική και συμπεριφορική αξιολόγηση. Είναι τέλος φυσικό οι υιοθετούντες αυτή τη δεύτερη εκδοχή για την επιβίωση να παρουσιάζονται ως περισσότερο ευαίσθητοι δέκτες των ερεθισμάτων που προέρχονται από καταστασιακές αλλαγές, οι οποίες δεν έχουν συνειδητοποιηθεί σε σημείο ώστε να επηρεάζουν την κυρίαρχη κοινωνική πολιτική.

Διακρίνουμε λοιπόν δύο στάδια στην μεταρρυθμιστική -ή και επαναστατική - δράση: Δεν είναι δυνατόν να διατυπωθούν επιχειρησιακά εφικτές εναλλακτικές προτάσεις που να μην αιτιολογούνται από επιχειρήματα αντλούμενα στην ουσία από καταστασιακές αλλαγές, (έστω και εάν τα επιχειρήματα αυτά παίρνουν συχνά στην πράξη μορφή διακηρύξεων ηθικού χαρακτήρα), όπως δεν είναι δυνατό να επιτευχθεί η μακροπρόθεσμη υλοποίηση προτάσεων, χωρίς να έχει προηγηθεί ευρεία συνειδητοποίηση της αναγκαιότητας αλλαγών.

Η ικανότητα ενός κοινωνικού συνόλου να βλέπει κριτικά το παρελθόν, να συνειδητοποιεί τις ανεπάρκειες του παρόντος

και να προβλέπει -άρα να ενεργεί καθοριστικά- τις μελλοντικές επιπτώσεις των υπαρχουσών τάσεων, εξαρτάται από τη λειτουργικότητα των δικτύων κοινωνικής επικοινωνίας (στην κοινωνικοποιητική, μνημονική και γνωστική της διάσταση) που έχει στη διάθεσή του.

Στο σημείο αυτό θα συμφωνήσουμε με τον G. Gerbner[10], όταν ισχυρίζεται ότι οι αποφασιστικές αλλαγές στό επίπεδο της κουλτούρας δεν συμβαίνουν μόνο στη σφαίρα του συμβολικού. "Όταν οι αλλαγές αυτές παρουσιάζονται", γράφει, "γεννιούνται από μία αλλαγή των κοινωνικών σχέσεων που καθιστά τα προηγούμενα πολιτιστικά μοντέλα μη λειτουργικά για τη νέα τάξη. Με την πάροδο του χρόνου (αν και όχι κατ'ανάγκην χωρίς ιδιαίτερη προσοχή και προσπάθεια), τα νέα πολιτιστικά μοντέλα αποδίδουν και πάλι στις δημόσιες" -εννοεί τις εκάστοτε κυρίαρχες-"επικοινωνίες τις βασικές τους λειτουργίες, δηλαδή τη στήριξη της νέας υπάρχουσας τάξης και την προσαρμογή της στους καιρούς που αλλάζουν."[11]

Έως ότου επιτευχθεί αυτή η λίγο ή πολύ τραυματική αλλαγή, η επικρατούσα κουλτούρα εξακολουθεί να σχηματίζει τις εικόνες της κοινωνίας, "τα επικοινωνιακά πρακτορεία παράγουν τα συστήματα μηνυμάτων που σχηματίζουν τα κυρίαρχα μοντέλα και εικόνες και δομούν την ημερήσια διάταξη της ύπαρξης, των προτεραιοτήτων, και των σχέσεων. Τα άτομα χρησιμοποιούν αυτή την ημερήσια διάταξη -μερικά με περισσότερο επιλεκτικό τρόπο απ'ότι άλλα- για να στηρίξουν τις ιδέες, τις πράξεις τους ή και τα δύο, με τρόπο ώστε να είναι σε θέση να συνθέτουν το

νήμα και την γενική δομή των συστημάτων μηνύματος που τους παρέχονται (φυσικά με την προυπόθεση ότι στο περιβάλλον τους υπάρχουν και άλλα στηρίγματα για αυτές τις επιλογές και ερμηνείες)".[12]

Εκείνο όμως στο οποίο κατ'εξοχήν διαφέρει η παραγωγή της κουλτούρας -μαζικής ή μη- από την παραγωγή άλλων αγαθών, είναι το ανεξέλεγκτο ως ένα βαθμό των τελικών της αποτελεσμάτων. Πράγμα που ενδεχομένως οφείλεται στην διπλή ιδιότητα της κοινωνικής επικοινωνίας, αφενός να αποτελεί απαραίτητη προυπόθεση κοινωνικής συνοχής και εξέλιξης και αφετέρου να προσφέρεται για εξουσιαστική και χειραγωγική χρήση, μετατρεπόμενη όταν η τεχνολογία και η κοινωνικο-οικονομική δομή το επιτρέπουν σε αλλοτριώνουσα "μαζική" επικοινωνία. Αλλά ακόμη και στην περίπτωση των μαζικών επικοινωνιών, αρκεί να υπάρξουν διαφοροποιήσεις στην τεχνολογία, στην ιδιοκτησία, στην προσληπτικότητα του κοινού, ή στο θεσμικό πλαίσιο, για να πάψουν να λειτουργούν αποτελεσματικά οι κυρίαρχοι μηχανισμοι που περιγράφει ο George Gerbner.

Σχετικά με τις "κοινωνικά" αποδεκτές πλευρές της μαζικής επικοινωνίας, παρουσιάζουν επίσης ιδιαίτερο ενδιαφέρον οι απόψεις του Umberto Eco, ο οποίος αντιμετωπίζοντας τις θεωρίες των κλασσικών "κηνσόρων" βεβαιώνει ότι η μαζικά παραγόμενη και επικοινωνούμενη κουλτούρα εχει διαστάσεις που δεν μπορούν να καταδικαστούν apriori και ότι το όλο πρόβλημα έχει τεθεί με λάθος όρους.[13]

Ο Eco απαριθμεί με σαφήνεια μια σειρά επιχειρημάτων κατά των ισχυρισμων των "παραπονούμενων". Δεν αληθεύει, λέει, ότι η μαζική κουλτούρα είναι ένα τυπικό φαινόμενο των καπιταλιστικών καθεστώτων. Μαζική επικοινωνία και κουλτούρα γεννιούνται αναπόφευκτα σε οποιαδήποτε κοινωνία βιομηχανικού τύπου. "Κάθε φορά που μία ομάδα εξουσίας, ένας σύλλογος, ένας πολιτικός ή οικονομικός οργανισμός χρειάζεται να επικοινωνήσει με το σύνολο των πολιτών μιας χώρας, χωρίς επομένως να μπορεί να διαφοροποιήσει τα μηνύματα ανάλογα με το νοητικό επίπεδο των παραληπτών, είναι υποχρεωμένος να χρησιμοποιήσει τις μεθόδους της μαζικής επικοινωνίας και να υποστεί τους κανόνες της προσαρμογής στον μέσο όρο."[14] Αν και δεν έχει ακόμη μελετηθεί επαρκώς ο ρόλος που έπαιξε η καταναλωτική "δυτική" εκδοχή της μαζικής επικοινωνίας στην κατάρρευση των καθεστώτων της Ανατολικής Ευρώπης, θα μπορούσε ίσως να προσθέσει κανείς ότι τα καθεστώτα που στηρίζονται σε ιδεώδη μεγιστοποίησης της παραγωγής είναι σχεδόν αδύνατο να αποφύγουν την καταναλωτική εκδοχή της μαζικής επικοινωνίας.

Δεν αληθεύει, συνεχίζει ο Eco, ότι η μαζική κουλτούρα πήρε τη θέση κάποιας "ανώτερης" κουλτούρας. Απλώς εξαπλώθηκε σε τεράστιες μάζες που στο παρελθόν δεν είχαν καμία πρόσβαση στα πολιτιστικά αγαθά, και ήσαν στερημένες τόσο από πληροφορίες για το παρόν όσο και στοιχειώδεις ιστορικές γνώσεις που θα τους επέτρεπαν μία ενσυνείδητη συμμετοχή στη συλλογική ζωή. Είναι αλήθεια, βέβαια, ότι τα μέσα μαζικής επικοινωνίας προβάλλουν, σε μία ακατάσχετη ροή, μηνύματα με

πληροφοριακό περιεχόμενο μαζί με πλήθος μηνυμάτων που εμπεριεχουν στοιχεία εντυπωσιασμού ή "απόδρασης". Όμως, παρατηρεί ο Eco, "το να αρνείται κανείς ότι αυτή η σώρευση πληροφοριών μπορεί να μετατραπεί σε παιδεία σημαίνει την υιοθέτηση μιας εξαιρετικά απαισιόδοξης εκδοχής για την ανθρώπινη φύση και την άρνηση του ενδεχόμενου μία σώρευση ποσοτικών στοιχείων, βομβαρδίζοντας με ερεθίσματα την νοημοσύνη μίας μεγάλης ποσότητας ατόμων, να μπορεί να επιφέρει σε ορισμένα απ'αυτά, ποιοτικές αλλαγές."[15]

Στην ένσταση ότι η μαζική κουλτούρα διαδίδει και προϊόντα που απευθύνονται στα χαμηλά ένστικτα μερίδας του κοινού ο Eco αντιπαραθέτει τα θεάματα που παρείχαν στα λαϊκά στρώματα μη μαζικές κουλτούρες, όπως τις μονομαχίες μέχρι θανάτου των ρωμαϊκών τσίρκων, τους δημόσιους απαγχονισμούς, κ.λ.π. Εξ άλλου μία ομοιογενοποίηση του μέσου γούστου θα μπορούσε να συμβάλει, σε πολλές κοινωνίες, στην εξάλειψη διαφορών τύπου κάστας, και στην ενοποίηση των εθνικών ευαισθησιών. Εδώ, ο Eco, επικαλούμενος τον Franz Fanon[16] και γράφοντας πριν από την περίοδο εξάπλωσης της δορυφορικής τηλεόρασης και του C.N.N., σημειώνει ότι κάτι τέτοιο θα μπορούσε να συμβάλει και στην συγκρότηση ενός πιο συγκεκριμένου αντινεοαποικιακού λόγου στις χώρες του τρίτου κόσμου.

Όσο αφορά στα ευκολοχώνευτα νοήματα που διαδίδονται από τα Μ.Μ.Ε., η απάντηση του Eco είναι πως κάτι τέτοιο δεν μπορεί να θεωρηθεί αρνητικό και μπορεί να λειτουργήσει ως

εναυσμα για την προσεγγιση στο "πολιτιστικό πόνημα", σε μια εποχή που χαρακτηρίζεται από την διάδοση τεράστιων ποσοτήτων αξιόλογων έργων σε πολύ χαμηλές τιμές. Το γεγονός ότι μια τοσο έντονη διάδοση μπορεί να συνεπάγεται μείωση των ευαισθησιών πρόσληψης, είναι μεν ένας υπαρκτός φόβος, πλην όμως το φαινόμενο του κορεσμού και της μείωσης της προσοχής σε περίπτωση επανειλημμένης "κατανάλωσης" μιας αισθητικής αξίας συνέβαινε σε κάθε εποχή έστω και εάν σήμερα έχει πάρει πρωτοφανή έκταση.

Τα Μέσα εξ'άλλου δεν μπορούν να κατηγορηθούν για υφολογικό συντηρητισμό μια που -καλώς ή κακώς- έχουν εισάγει νέο ύφος, νέες γλώσσες, νέα αντιληπτικά σχήματα που συχνά επηρεάζουν τις λεγόμενες ανώτερες τέχνες προωθώντας την ανάπτυξή τους.

Τέλος, τα μέσα μαζικής επικοινωνίας συμβάλλουν αποφασιστικά στην δημιουργία μιας νέας αντίληψης για το παγκόσμιο και το διεθνές, επηρεάζοντας ταυτόχρονα, κατά τρόπο που δεν συνάδει πάντοτε με τις προθέσεις των εκπεμπόντων, τις εξελίξεις στις υποανάπτυκτες περιοχές του κόσμου.

Πέρα λοιπόν από την σχεδόν ταυτολογική διαπίστωση ότι η μαζική επικοινωνία επηρεάζει -μέσω της μαζικής κουλτούρας- την κοινωνική διαμόρφωση, άρα αποτελεί μορφή της κοινωνικής επικοινωνίας, είναι θεμιτό να υποθέσει κανείς ότι εμπεριέχει και δεοντολογικά αποδεκτές δυνατότητες. Η υπεράσπιση αυτού του είδους διαφοροποιείται από τις πλουραλιστικές "φιλελεύθερες" απόψεις μια που δεν στηρίζεται στην άνευ όρων

αποδοχή της θέσης ότι: η ελεύθερη κυκλοφορία προϊόντων ή μηνυμάτων είναι εκ φύσεως θετική. Διαφοροποιείται όμως και από τις θέσεις των "αριστοκρατών" μια που αυτοί, όπως επισημαίνει ο Eco, επιμένουν να βλέπουν την μαζική κουλτούρα σαν ριζικά κακή, πεισμένοι ότι δεν είναι δυνατό να παραχθεί βιομηχανικά ούτε καλλιέργεια ούτε Τέχνη. Για να υπάρξει λύση το πρόβλημα πρέπει να τεθεί διαφορετικά: "από τη στιγμή που η παρούσα κατάσταση μιας βιομηχανικής κοινωνίας καθιστά αναπόφευκτη εκείνη την επικοινωνιακή σχέση που είναι γνωστή ως μαζική επικοινωνία, ποιά πολιτιστική δράση είναι δυνατή ούτως ώστε τα Μέσα να γίνουν φορείς πολιτιστικών αξιών;[17]

Στην πρώτη έκδοση του "Apocalittici e integrati", το 1964, ο Eco επικεντρώνει την απάντηση στο παραπάνω ερώτημα στον ρόλο των διανοητών εκείνων που αφενός είναι απαραίτητοι στην πολιτιστική βιομηχανία και αφετέρου μπορούν και θέλουν να αποτρέψουν την πλήρη ενσωμάτωση στους μηχανισμούς της. Όντας δοσμένο ότι η ποσοτική αύξηση της κυκλοφορίας πληροφοριών, "όπως κάθε πολιτιστική αύξηση -όποιος και αν είναι ο ιδεολογικός σχεδιασμός που την καθορίζει- παράγει αποτελέσματα που, σε διαλεκτική σχέση με τις συγκυρίες, πάνε πολύ πέρα από τις προβλέψεις τόσο των επιτελικών όσο και των μελετητών της επικοινωνίας,"[18] υπάρχει στα Μέσα χώρος πρωτοβουλιών και αυτόνομης δράσης για τους ανθρώπους του πνεύματος. Η σιγή και η παθητική αντίσταση μπορεί να κατανοηθεί μόνο στο μυστικιστικό επίπεδο, γράφει ο Eco. Είμαστε ,βέβαια, ακόμη στα μέσα της δεκαετίας του 60' και

υπάρχουν αρκετοί διανοούμενοι -κυρίως στο χώρο της μαρξιστικής αριστεράς- που αρνούνται όχι μόνο να υποκύψουν στη γοητεία των Μέσων αλλά και να αναγνωρίσουν την ύπαρξη της παραμικρής εσωτερικής διαλεκτικής σ'αυτά. "Το να αρνείται κανείς", ενίσταται ο Eco, "ότι ένα σύνολο μικρών γεγονότων, που προέρχονται από την ανθρώπινη πρωτοβουλία, μπορούν να τροποποιήσουν τη φύση ενός συστήματος, σημαίνει να αρνείται την ίδια τη δυνατότητα επαναστατικών αλλαγών, που εκδηλώνονται μόνο σε μια συγκεκριμένη στιγμή, ύστερα από την πίεση απείρως μικρών γεγονότων, των οποίων η σώρευση (ακόμη και εάν είναι καθαρά ποσοτική) εκρήγνυται σε μία ποιοτική αλλαγή."[19] Η κύρια κατηγορία που αντιμετωπίζουν την εποχή εκείνη τέτοιες απόψεις είναι η κατηγορία του αναθεωρητισμού των επαναστατικών αρχών. Η έννοια του αναθεωρητισμού δεν έχει νόημα στο χώρο των πολιτιστικών αξιών και της κυκλοφορίας των ιδεών, απαντά ο Eco. "Εάν σε μία περίοδο κοινωνικής έντασης, αυξήσω τους μισθούς των εργατών ενος εργοστάσιου, δεν αποκλείεται αυτή η αναθεωρητική ενέργεια να αποτρέψει τους εργάτες από το να καταλάβουν το εργοστάσιο. Αλλά εάν διδάξω ανάγνωση σε μία αγροτική κοινότητα προκειμένου να μπορούν να διαβάζουν τις 'δικές μου' πολιτικές προκηρύξεις, τίποτε δεν μπορεί να εμποδίσει αυτούς τους ανθρώπους να διαβάσουν αύριο και τις προκηρύξεις 'άλλων'".[20]

Δέκα χρόνια αργότερα, προλογίζοντας την έκδοση του 1974 των "καταστροφικών και ενσωματωμένων" -έχουν μεσολαβήσει οι εξεγέρσεις του 1968- ο Umberto Eco αποδεχόμενος ότι η αλλαγή

των καταστάσεων και η απόκτηση νέων πληροφοριών επιβάλλει αναθεωρηση των θεωριών, διορθώνει τη στόχευση: δεν μπορεί κανείς να περιμενει την εξουδετέρωση των αρνητικών επιπτώσεων της μαζικής επικοινωνίας και της μαζικής κουλτούρας επαφιέμενος μόνο στον "πατριωτισμό" των πνευματικών ανθρώπων ή των "λειτουργών του ανθρωπιστικού ιδεώδους" όπως τους αποκαλούσε το '64. Όχι γιατί δεν εξακολουθεί να υπάρχει αυτός ο δρόμος αλλά γιατί υπάρχουν και άλλοι. Υπάρχει για παράδειγμα ο σημειωτικός ανταρτοπόλεμος και η εναλλακτική χρήση των Μέσων. Το '68 μοιάζει να μηνύει ότι ούτε ο μονοδιάστατος άνθρωπος του **Marcuse**, ούτε ο μακάρια ευτυχής άγριος κάτοικος του παγκόσμιου χωριού του **MacLuhan** είναι το μοιραίο προϊόν της μαζικής κοινωνίας. "Σε διαφορετικούς τόπους, σε διαφορετικές ιστορικές στιγμές, σε σχέση με διαφορετικούς αποδέκτες, ο ίδιος τύπος επικοινωνιακού βομβαρδισμού μπορεί να προκαλέσει τόσο τον εθισμό όσο και την εξέγερση"[21] Το 1974 υπάρχουν πλέον τα εργαλεία για την συστηματική απομυθοποίηση των αμφίσημων κατεστημένων συντηρητικών μηνυμάτων, όπως αρχίζει και να διαφαίνεται η δυνατότητα να χρησιμοποιηθούν τα πολλαπλασιαστικά μέσα με εναλλακτικό τρόπο από μετατρεπόμενους σε αποστολείς αποδέκτες.

Το 1977 έχουμε ακόμη μία έκδοση του βιβλίου. Προλογίζοντάς την ο Eco καταλήγει σε δύο σημεία: α) ο χώρος των μαζικών επικοινωνιών μπορεί να τροποποιηθεί "από μέσα" και "απ'έξω", λαμβάνοντας όμως πάντοτε υπ'όψιν μας ότι, β)

εαν εξακολουθούν να γράφονται βιβλια για τις μαζικές επικοινωνιες πρέπει να το πάρουμε απόφαση ότι είναι προσωρινά. Και ότι πιθανότατα χάνουν την επικαιρότητά τους στο διάστημα ενός πρωινού.[22]

Θεωρούμε ενδεικτική και εξαιρετικά διδακτική την βασανιστική αυτή πορεία της προσέγγισης του Eco στο φαινόμενο της μαζικής επικοινωνίας. Η θέση του σχετικά με τις δυνατότητες τόσο των ίδιων των μεγάλων μέσων, και ιδιαίτερα εκείνων που υπόκεινται σε -έστω συχνά τυπικό- συλλογικό έλεγχο, για μια περισσότερο κοινωνικά αποδεκτή επικοινωνία, όσο και για τις εναλλακτικές δυνατότητες για την επίτευξη του ίδιου στόχου, δεν νομίζουμε ότι σήμερα έχουν χάσει την επικαιρότητά τους. Μπορούμε μάλιστα να πούμε ότι όσο διαδίδεται -και μέσω των Μέσων- η συζήτηση για την επικοινωνία, τις τεχνικές και τα μυστικά της, όλο και μεγαλύτερη μερίδα του κοινού των Μέσων αντιμετωπίζει με κριτικό τρόπο, και είναι σε θέση να διακρίνει τα "αναφορικά" και τα έγκυρα από τα "εντυπωσιακά" και υποβολιμαία σημεία των μαζικών μηνυμάτων, πράγμα που αναμφίβολα διευκολύνει την επιβίωση των ποιοτικών στοιχείων μέσα στα Μέσα. Εξ άλλου έχει γίνει πιο ποικίλος, πιο προσιτός οικονομικά και πιο εύχρηστος ο τεχνικός εξοπλισμός που απαιτείται για την εκπομπή πολλαπλασιασμένων μηνυμάτων "επιστροφής" από κοινωνικές ομάδες που έχουν και θέλουν κάτι να πουν.

Όσο δε αφορά στη θέση του συγγραφέα ότι η γοργή εξέλιξη των επικοινωνιακών μεταβλητών καθιστά συχνά τις

επικοινωνιακές θεωρίες ανεπίκαιρες σε σχετικά μικρα χρονικά διαστήματα, αυτή επιβεβαιώνεται από πλήθος παραδειγμάτων, μεταξύ των οποίων θα αναφέραμε και την προσωπική εμπειρία του γράφοντος, ο οποίος, όταν το 1985 υποστήριζε με ενθουσιασμό σε δημόσιες συγκεντρώσεις και σεμινάρια ότι η κοινωνική επικοινωνία στη χώρα μας θα μπορούσε να βελτιωθεί άμεσα και αποφασιστικά εάν οι νέες -τότε- προοπτικές της μη κρατικής ραδιοφωνίας διοχετεύονταν κυρίως στο χώρο της τοπικής αυτοδιοίκησης, δεν μπορούσε να φαντασθεί σε ποιό σημείο αυτή του η θέση θα έπρεπε να αναμετρηθεί στη συνέχεια με τους εκφυλιστικούς παράγοντες του κομματισμού και του δημαρχοκεντρισμού.[23]

Και βέβαια, σημαντικότατες καταστασιακές (χρησιμοποιούμε τον όρο και για να αποφύγουμε τις ενίοτε βυζαντινολογικές αντιπαραθέσεις περί των ορίων δομών και εποικοδομημάτων) αλλαγές έχουν μεσολαβήσει από την εποχή της συγγραφής και της "προλογικής" αναθεώρησης των πορισμάτων του Umberto Eco. Αλλαγές που ενδεχομένως αιτιολογούν τις ανησυχίες του MacBride, και οι οποίες θα πρέπει να εντοπισθούν, να αξιολογηθούν και να μελετηθούν αναλυτικά, προκειμένου να προσεγγίσει κανείς τις κυμαινόμενες επιπτώσεις των όρων της μεταβαλλόμενης επικοινωνιακής διαδικασίας στις εκάστοτε δυνατότητες της κοινωνικής επικοινωνίας. Π.χ., οι επικοινωνιακές διατυπώσεις της δεκαετίας του '60 και του '70 δεν είναι δυνατό να θεωρηθούν ανεπηρέαστες από το γεγονός ότι υπήρχαν ακόμη δύο κολοσσιαία κράτη πού στηρίζονταν και

εξήγαγαν "παραγωγικές" ιδεολογίες και που με διαφορετικές συνταγές ισχυρίζονταν ότι αποτελούν το μοντέλο που οδηγεί στην ικανοποίηση των ανθρώπινων αναγκών.

Απαριθμώντας μερικές από τις δύσκολα αμφισβητούμενες "μεταβολές σκηνικού" των τελευταίων χρόνων έχουμε ήδη αναφερθεί, τόσο σε εκείνες που επιβαρύνουν το επικοινωνιακό κλίμα, όπως -αναξιολόγητα- η ενίσχυση της τάσης συγκέντρωσης της ιδιοκτησίας των Μέσων σε σειρά τοπικών και διεθνών ολιγοπωλίων, η υποχώρηση των συμμετοχικών πιέσεων και η υπερίσχυση ανταγωνιστικών, ατομικιστικών αντιλήψεων και θεωριών οι οποίες χρησιμοποιούν ως κύριο φορέα διάδοσης τα ίδια τα Μέσα, ο διαφαινόμενος "θρίαμβος" του καταναλωτικού μοντέλου παραγωγής και η υποχώρηση του ενδιαφέροντος για τις κοινωνικές και οικολογικές του παρενέργειες κ. α., όσο και σ'εκείνες που μοιάζουν να ενισχύουν τις υπάρχουσες ή και να ανοίγουν νέες αισιόδοξες προοπτικές, όπως η κατάρρευση της αντίληψης για "επαναστατικά νομιμοποιούμενη" αναγκαιότητα έλέγχου της ροής πληροφόρησης προς τους πολίτες, η εμφάνιση νέων γοργών και φτηνών μέσων επικοινωνίας, ο διευρυμένος προβληματισμός για την πολυσημία της μαζικής επικοινωνίας, κ.λ.π. Είναι θεμιτό να υποθέσουμε ότι εάν και όταν παρουσιασθούν νέες καταστασιακές αλλαγές, όπως, για παράδειγμα, η ανακάλυψη και υιοθέτηση καθαρών μορφών ενέργειας, οι επιπτώσεις στην αντιμετώπιση των επικοινωνιακών προβλημάτων θα υποστεί νέες τροποποιήσεις.

Θεωρούμε ότι, πριν επεκταθούμε στην εξέταση της επιρροής

των σημερινών μορφών επικοινωνίας στην διαμόρφωση του χώρου των πόλεων, είναι αναγκαία μια σύντομη αναφορά στη θεσμική μορφή του κοινωνικού μηνύματος, καθώς και στις συμμετοχικές του δυνατότητες στα πλαίσια των σημερινών συγκυριών.

β. Το θεσμικό μήνυμα και τα επικοινωνιακά δικαιώματα.

Η θεσμική ρύθμιση των όρων της κοινωνικής επικοινωνιακής διαδικασίας διαμορφώνεται στα επι μέρους κράτη με αναφορά -συνήθως- σε διεθνείς αρχές και συμβάσεις, ενώ επικοινωνιακές αρμοδιότητες εκχωρούνται ενίοτε από τις κεντρικές αρχές στην τοπική αυτοδιοίκηση. Υπάρχουν επίσης διακρατικές συμφωνίες που αφορούν σε επικοινωνιακά θέματα και επηρεάζουν λιγότερο ή περισσότερο την μορφή της κοινωνικής επικοινωνίας στα συμμετέχοντα κράτη.[24]

Ριζωμένα στις ιδεολογικές καταβολές των αστικών επαναστάσεων, τα δικαιώματα των πολιτών στην επικοινωνία βρίσκουν την πρώτη διεθνή αναγνώριση στην Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου που ψηφίζεται από τη γενική συνέλευση του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών το 1948. Συγκεκριμένα το άρθρο 19 της Διακήρυξης αναγνωρίζει σε κάθε άτομο "το δικαίωμα να έχει ελεύθερη γνώμη και έκφραση, να μην παρενοχλείται για τις απόψεις του καθώς και το δικαίωμα να αναζητά, να προσλαμβάνει και να μεταδίδει πληροφορίες και ιδέες με οποιοδήποτε μέσο έκφρασης, χωρίς να λαμβάνονται υπ'όψιν τα σύνορα." Το άρθρο 18 ορίζει ότι "κάθε άτομο έχει δικαίωμα ελεύθερης σκέψης, γνώμης, θρησκείας και συνείδησης".

Σχετικά με τις επικοινωνιακές ελευθερίες είναι και τα άρθρα 12, "κανένας δεν θα υπόκειται σε αυθαίρετες επεμβάσεις στην ιδιωτική του ζωή, στην οικογένειά του, στην κατοικία του ή στην αλληλογραφία του, ούτε σε προσβολές της τιμής και της υπόληψής του. Απέναντι σε τέτοιες επεμβάσεις και προσβολές, κάθε άτομο έχει δικαίωμα στην προστασία του νόμου.", 13 &1, "κάθε άτομο έχει το δικαίωμα να κυκλοφορεί ελεύθερα και να εκλέγει την κατοικία του μέσα σε κάθε χώρα", και 20 &1, "κάθε άτομο έχει τα δικαίωμα να συναντιέται και να συνεταιρίζεται με άλλους ειρηνικά" και &2 "κανένας δεν μπορεί να υποχρεωθεί να αποτελέσει μέλος μιας ένωσης".

Όμως η διεθνής αναγνώριση του δικαιώματος στην επικοινωνία δεν συνεπάγεται και διεθνή εφαρμογή. Πράγματι, αν και υπάρχει η τυπική αναγνώριση της ορθότητας των αρχών της Διακήρυξης, που σε πολλές περιπτώσεις αναγράφεται και σε συνταγματικά κείμενα,[25] τα επικοινωνιακά δικαιώματα είναι από εκείνα που εφαρμόζονται λιγότερο στην πράξη. Ο ίδιος ο Ο.Η.Ε. συνάντησε δυσκολίες στο να συγκεκριμενοποιήσει τις "πανηγυρικές εξαγγελίες"[26] της Οικουμενικής Διακήρυξης σε Διεθνή Σύμφωνα σχετικά με την ελευθερία της πληροφόρησης ή το δικαίωμα της ανασκευής. Το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα που τελικά υπογράφτηκε το 1966, σε ισχύ από το 1976, και όπου επαναλαμβάνονται οι σχετικές με το δικαίωμα στην επικοινωνία διακηρύξεις, δεν κυρώθηκε, ούτως ώστε να αποτελέσει εσωτερικό δίκαιο, από πολλές χώρες μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα. Παροτρύνσεις για την ανεμπόδιστη

κυκλοφορία των πληροφοριών ανάμεσα στα υπογράφοντα κράτη και για επικοινωνιακή συνεργασία εμπεριέχονται και στην Τελική Πράξη της Συνδιάσκεψης του Ελσίνκι (1975).

Το νομικό πλαίσιο που ρυθμίζει τα επικοινωνιακά θέματα στη χώρα μας, υποστηρίζει ο Νίκος Αλιβιζάτος,[27] περισσότερο από τις διακηρύξεις και τα Σύμφωνα που έχουν ως αφετηρία τον Ο.Η.Ε. και που το ζήτημα της νομικής ισχύος τους στην Ελλαδα παραμένει ανοικτό, επηρεάζεται από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου[28] η οποία διαθέτει εδώ υπερνομοθετικό τυπικό κύρος. Πράγματι οι αλλαγές στο επικοινωνιακό καθεστώς που συντελέσθηκαν τα τελευταία χρόνια (κυρίως η νομιμοποίηση της μη κρατικής Ραδιοφωνίας και Τηλεόρασης), καλύφθηκαν νομικά από τα άρθρα της παραπάνω Σύμβασης και προπαντός από το άρθρο 10 που προβλέπει ότι "Παν πρόσωπον έχει δικαίωμα εις την ελευθερίαν εκφράσεως. Το δικαίωμα τούτο περιλαμβάνει την ελευθερίαν γνώμης, ως και την ελευθερίαν λήψεως ή μεταδόσεως πληροφοριών ή ιδεών, άνευ επεμβάσεως δημοσίων αρχών και ασχέτως συνόρων. Το παρόν άρθρον δεν κωλύει τα κράτη από του να υποβάλωσι τας επιχειρήσεις ραδιοφωνίας, κινηματογράφου ή τηλεοράσεως εις κανονισμούς εκδόσεως αδειών λειτουργίας."

Οι διαφορές αποχρώσεων ανάμεσα στις διατυπώσεις περί επικοινωνίας που εκφράζονται στο πλαίσιο του Ο.Η.Ε. από τις αντίστοιχες Ευρωπαϊκές, υποκρύπτουν τις μεγάλες δυσκολίες που αντιμετωπίζει η θεσμοθέτηση ενιαίων επικοινωνιακών κανόνων σε παγκόσμια κλίμακα, καθώς το όλο θέμα περνά από το

επίπεδο των γενικών διακηρύξεων στο επίπεδο της εφαρμογης, η οποία θα πρέπει να υλοποιηθεί σε κοινωνίες με διαφορετικά κοινωνικοοικονομικά και πολιτκά καθεστώτα, με διαφορετικό επίπεδο ανάπτυξης, και με διαφορετική πολιτισμική παραγωγή και παραδόσεις. Ωστόσο, διεθνείς οργανισμοί όπως η UNESCO δεν έπαψαν να προσπαθούν, παρά τις άμεσες ή έμμεσες αντιρρήσεις που κατά καιρούς προβλήθηκαν, είτε από τις μεγάλες βιομηχανικές δυνάμεις είτε από κράτη του τρίτου κόσμου. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της προαναφερθείσας Επιτροπής MacBride στην τελική έκθεση της οποίας κυριαρχεί το θέμα του δικαιώματος στην επικοινωνία στα πλαίσια νέων μορφών παγκόσμιας κοινωνικής επικοινωνίας. "Η επικοινωνία θεωρείται σήμερα ένα από τα δικαιώματα του Ανθρώπου." αναγράφεται στην έκθεση, "Αλλά είναι ένα δικαίωμα που όλο και περισσότερο νοείται ως δικαίωμα του να επικοινωνεί κανείς, άποψη που υπερβαίνει το να προσλαμβάνει απλώς μηνύματα ή να είναι πληροφορημένος. Η επικοινωνία θεωρείται λοιπόν ως μία διαδικασία διπλής κατεύθυνσης, της οποίας οι παράγοντες- ατομικοί ή συλλογικοί- διατηρούν έναν δημοκρατικό και ισορροπημένο διάλογο."[29]

Σε επίπεδο Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων αυτή η ίδια η προοπτική προώθησης της ευρωπαϊκής ενότητας εξαρτάται από την εγκαθίδρυση μιας σειράς δικτύων κοινωνικής επικοινωνίας. Για την διάδοση των ευρωπαϊκών θεσμικών μηνυμάτων λειτουργούν γραφεία ενημέρωσης σε πολλές πόλεις των κρατών μελών, απ'όπου διανέμονται και οι σχετικές εκδόσεις. Εξ άλλου κοινοτικά

προγράμματα πολιτιστικών και μορφωτικών ανταλλαγών όπως το ΕΡΑΣΜΟΣ ή το LINGUA χρηματοδοτούν διαπροσωπικές ενδοκοινοτικές επικοινωνίες, ενώ έχει ήδη δρομολογηθεί η δημιουργία ενός παγκόσμιας εμβέλειας ευρωπαϊκού δορυφορικού τηλεοπτικού καναλιού.

Η κύρια, όμως, πολιτικής φύσης ανησυχία των ευρωπαϊκών ηγεσιών μοιάζει να είναι η αδυναμία της Ευρώπης να ανταπεξέλθει στην εισβολή του αμερικανικού software και τοῦ ιαπωνικού hardware και να αντιμετωπίσει τις οικονομικές και πολιτιστικές επιπτώσεις αυτής της διείσδυσης. Είναι γνωστή η χαρακτηριστική πρόβλεψη που διατύπωσε ο γάλλος πρόεδρος Mitterand δηλώνοντας ότι εάν συνεχισθεί η παρούσα κατάσταση πολύ σύντομα η Ευρώπη θα καταναλώνει αποκλειστικά αμερικανικά προγράμματα από ιαπωνικής κατασκεῦής συσκευές.

Καθοριζόμενη από διεθνείς συμβάσεις ή εν μέρει εκχωρούμενη προς την τοπική αυτοδιοίκηση, η θεσμική ρύθμιση της κοινωνικής επικοινωνίας έχει ως κύριο φορέα τις κρατικές αρχές. Το κράτος όμως εκτός από το να θέτει τους "όρους του παιχνιδιού" είναι και το ίδιο επικοινωνητής, ο οποίος χρησιμοποιεί όλο και περισσότερο τις σύγχρονες τεχνικές επικοινωνίας.

Σύμφωνα με μελέτη του γαλλικού Ινστιτούτου για τα Οπτικοακουστικά Μέσα (Ina)[30] τα μηνύματα που εκπέμπει το κράτος-επικοινωνητής διαμορφώνονται σε τρία επίπεδα:

α) πολιτικό επίπεδο, όταν η επικοινωνία καταλήγει στο να

είναι ένα εργαλείο για την εξυπηρέτηση κάποιας πολιτικής, β) επίπεδο επιβεβαίωσης και βελτίωσης της εικόνας του εκπέμποντος δημόσιου οργανισμού, και γ) επίπεδο "παροχής δημόσιας υπηρεσίας", όταν η επικοινωνία στοχεύει στο να διευκολύνει την καλύτερη χρήση των δημόσιων υπηρεσιών.

Η θεσμική επικοινωνία κινείται λοιπόν γύρω από το τρίπτυχο πληροφόρηση, αυτοεπιβεβαίωση, κοινωνική διαπαιδαγώγηση. "Όταν οι δημόσιοι οργανισμοί", συνεχίζει η γαλλική μελέτη, "ενδιαφέρονται να πληροφορήσουν το κοινό των διοικούμενων, μπορούν να υιοθετήσουν τρεις διαφορετικούς τρόπους παρέμβασης: την πληροφόρηση που επιδιώκει να γνωρίσει στους πολίτες τα μέτρα, τους νόμους, τους διακανονισμούς, και τις λοιπές δραστηριότητες του συγκεκριμένου θεσμικού φορέα, την πληροφόρηση που χορηγεί στους διοικούμενους οδηγίες και συμβουλές σε εξατομικευμένη μορφή, και την πληροφόρηση που εγκαθιδρύει έναν διάλογο ανάμεσα στους θεσμούς και τις ομάδες των πολιτών."[31]

Αντλώντας παραδείγματα από τις εμπειρίες της τελευταίας δεκαετίας στην χώρα μας θα μπορούσαμε να πούμε ότι στην πρώτη κατηγορία ανήκουν οι επικοινωνιακές εκστρατείες που συνόδευσαν π.χ. τις μεταρρυθμιστικές απόπειρες στο χώρο της υγείας (ΕΣΥ), του οικογενειακού δίκαιου κ.λ.π., ή ακόμη εκείνες που προσπάθησαν να στηρίξουν μέτρα οικιστικής πολιτικής όπως η περίφημη του "αν το δηλώσεις μπορείς να το σώσεις". Στην δεύτερη κατηγορία θα μπορούσαμε να αναφέρουμε τις εγκυκλίους, τις οδηγίες, αλλά και τις συγκεντρώσεις και

τα σεμινάρια που σκόπευαν να ενημερώσουν σχετικά με τις δυνατοτητες αξιοποιησης των πόρων των ΜΟΠ ή άλλων κοινοτικών αναπτυξιακών προγραμμάτων. Στην τρίτη, τέλος, περίπτωση θα συγκαταλέγαμε τις εκστρατείες πληροφόρησης για θέματα όπως η απειλή του AIDS, ή ο κίνδυνος λειψυδρίας που αντιμετώπισε η χώρα τον χειμώνα του '90-'91.

Οι επικοινωνίες που έχουν ως αφετηρία τις δημόσιες αρχές και που απευθύνονται στο σύνολο ή σε ευρέα στρώματα του πληθυσμού διοχετεύονται όπως είναι φυσικό στα κανάλια των πολλαπλασιαστικών Μέσων και, στις σημερινές κοινωνίες, θεωρείται λειτουργικό να ακολουθούν τεχνικές διατύπωσης που να διευκολύνουν την πρόσληψη των εκπεμπόμενων μηνυμάτων από το μεγαλύτερο δυνατό αριθμό παραληπτών. Η παρεμβολή όμως των μέσων μαζικής επικοινωνίας ανάμεσα στις δημόσιες αρχές και το κοινωνικό σύνολο δημιούργησε μια νέα κατάσταση, με νέες μεταβλητές, μια που μεταξύ άλλων, σύμφωνα με την προαναφερθείσα μελέτη του γαλλικού Ina "οι δομές και οι οργανισμοί της μαζικής επικοινωνίας έχουν δικές τους προτεραιότητες και στόχους, ιδιαίτερες δεσμεύσεις και σχέσεις με το κοινό, αν όχι και δικές τους κοινωνικο-επαγγελματικές τάσεις τις οποίες το Δημόσιο συχνά αγνοεί."[32]

Σ'αυτό το σημείο θα πρέπει να σημειώσουμε ότι στην χώρα μας, όπως και σε άλλες χώρες του ευρωπαϊκού νότου, η Διοίκηση καθυστέρησε αισθητά να εγκαταλείψει πατερναλιστικές και δυσνόητες διατυπώσεις στις θεσμικές επικοινωνίες. Στην Ελλάδα εξ άλλου για μεγάλο χρονικό διάστημα οι επαφές

κρατους - πολίτη επιβαρύνθηκαν από το φαινόμενο της διγλωσσίας, η ορθότερα από την χρησιμοποίηση διαφορετικών σειρών γλωσσικών τύπων, λιγότερο ή περισσότερο αρχαιοπρεπων από τους θεσμικούς φορείς, και λιγότερο ή περισσότερο ακατάστατων προϊόντων της ιστορικής γλωσσικής εξέλιξης από την κοινωνία των πολιτών. Έτσι, όταν μετά τη μεταπολίτευση, καθώς μαζί με το δικτατορικό καθεστώς έχει καταρρεύσει και η φαιδρή γλώσσα του, επιχειρείται και πάλι η γλωσσική ενοποίηση, ενώ παράλληλα αρχίζουν να υιοθετούνται "μοντέρνες" επικοινωνιακές τεχνικές δανεισμένες σε μεγάλο βαθμό από τις εμπορικές επικοινωνίες και το marketing, οι εντυπώσεις που δημιουργούνται είναι περισσότερο αισιόδοξες απ'όσο δικαιολογεί η ουσιαστική αλλαγή του περιεχόμενου του θεσμικού μηνύματος. Κάτι ανάλογο θα συμβεί και κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '80 όταν αυξάνονται οι αρμοδιότητες της τοπικής αυτοδιοίκησης και συμπεριλαμβάνεται σ'αυτές και η άσκηση διευρυμένων, σε σχέση με το παρελθόν, επικοινωνιακών δραστηριοτήτων. Και στις δύο περιπτώσεις δεν τίθεται έγκαιρα το ερώτημα, όχι βέβαια εάν οι θεσμικοί φορείς δικαιούνται να χρησιμοποιούν τα μέσα μαζικής επικοινωνίας για την επικοινωνία τους με τους πολίτες, την απάντηση στο οποίο θεωρούμε αυτονόητα θετική, αλλά εάν και σε ποιές ενδεχομένως περιπτώσεις νομιμοποιείται η χρήση μεθόδων και τεχνικών που εμπεριέχουν συγκινησιακά στοιχεία και που προέρχονται από το χώρο της διαφημιστικής ή της προπαγανδιστικής επικοινωνίας. Υπάρχουν, πράγματι, θεσμικά μηνύματα που δίνουν την εντύπωση

ότι απευθύνονται περισσότερο σε ένα κοινό καταναλωτών, στα πλαίσια μιας "αγοράς" μηνυμάτων όπου καθορίζονται οι όροι της προσφοράς και της ζήτησης αλλά και όπου υπάρχει η τάση να αναδεικνύονται σε πρωτεύουσες, δευτερεύουσες και τριτεύουσες αναγκες του πληθυσμού. Παρόμοια φαινόμενα παρατηρούνται όχι μόνον στην Ελλάδα αλλά και σε όλες τις κοινωνίες όπου η άσκηση της εξουσίας απαιτεί την εξασφάλιση ευρείας συναίνεσης. Κατά συνέπεια, πρόκειται για αδυναμία κοινωνιών στις οποίες τηρούνται οι στοιχειώδεις δημοκρατικές διαδικασίες -στα ολοκληρωτικά καθεστώτα η επικοινωνία είναι ούτως ή άλλως κατευθυνόμενη- και όπου η επιδίωξη αυτή, ελλείψει επαρκούς κοινωνικού ελέγχου, εύκολα μπορεί να οδηγήσει σε διολισθήσεις προς την κατεύθυνση της χρησιμοποίησης ρητορικών, συγκινησιακών και μυθοποιητικών μηνυμάτων. "Όπως έχουν αποδείξει πολυάριθμες μελέτες στις Ηνωμένες Πολιτείες και στην Ευρώπη" γράφει ο ιταλός κοινωνιολόγος **Roberto Guiducci** "οι Διοικήσεις των αντιπροσωπευτικών καθεστώτων φροντίζουν να δημοσιοποιούν όχι τις πιο σύνθετες και σημαίνουσες όψεις του έργου τους οι οποίες μένουν συχνά αθέατες, αλλά εκείνες που προκύπτουν περισσότερο απλές, λιγοστά ενδιαφέρουσες και έντονα θεαματικές, οι οποίες όμως μπορούν να γίνουν εύκολα κατανοητές από τις μεγάλες μάζες των ψηφοφόρων"[33]

Τό οποιοδήποτε λοιπόν συμμετοχικό μήνυμα πρέπει να περάσει κατ'αρχήν ανάμεσα στις συμπληγάδες πέτρες των εξουσιαστικών σκοπιμοτήτων και των παραμορφωτικών δυνατοτήτων

των μαζικών επικοινωνιακών τεχνικών.

γ. Το συμμετοχικό μήνυμα και οι δυνατότητες εναλλακτικής επικοινωνίας.

Μετά τις συμμετοχικές εξάρσεις που χαρακτήρισαν τις δεκαετίες του '60 και του '70 και που σε ορισμένες περιπτώσεις εξέφραζαν απλώς ευγενικές προθέσεις και αφελείς ελπίδες, επήλθε μία περίοδος κρίσης εμπιστοσύνης στην αποτελεσματικότητα των συμμετοχικών ιδεών και πρακτικών, μία κρίση που δεν έχει ακόμη ξεπερασθεί. Σε όσους εξακολουθούν να θεωρούν τη συμμετοχή των πολιτών στις διαδικασίες λήψης των αποφάσεων που τους αφορούν ως συστατικό στοιχείο της δημοκρατικής ζωής, όπως και για εκείνους που πιστεύουν ότι το να στοχεύει κανείς στην επίτευξη μιας συμμετοχικής δημοκρατίας δεν αποτελεί κατ'ανάγκην ένα ξεπερασμένο ουτοπικό ιδανικό, η σημερινή ύφεση μπορεί να αποτελέσει ευκαιρία τόσο για έναν αποστασιοποιημένο προβληματισμό πανω στην κυμαινόμενη πορεία της απήχησης των συμμετοχικών ιδεών όσο και για την διερεύνηση των δυνατοτήτων προώθησης των συμμετοχικών πρακτικών που εμπεριέχονται στις σημερινές καταστασιακές εξελίξεις.

Θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι οι κυριότερες αντιρρήσεις και ενστάσεις που διατυπώνονται σήμερα δεν αφορούν στην επιδίωξη εξασφάλισης μορφών συναινετικής συμμετοχής, δηλαδή της συμμετοχικής διαδικασίας που αποβλέπει

στην εξασφάλιση ευρυτερης συναίνεσης σε αποφάσεις ήδη ειλημμενες και προδιεγραμμενες στις βασικές τους αρχές, αλλά κυριως την συμμετοχή που θέτει επι τάπητος, μερικά ή συνολικότερα, τις σχεσεις εξουσίας που επικρατούν σε μία κοινωνική ομάδα και που ενδέχεται να οδηγήσει σε γενικότερες αμφισβητήσεις, συγκρούσεις και ανακατατάξεις. Η συναινετική συμμετοχή έχει γίνει αποδεκτή ως εργαλείο των σχεδιαζουσών αρχών και η επιδιωξή της από τις διοικήσεις των βιομηχανικών χωρών θεωρείται θεμιτή και χρήσιμη, μια που, μεταξύ άλλων, ενισχύοντας την αίσθηση του "εμείς" συγκαλύπτει τις τυχόν αντιθέσεις και διαφοροποιήσεις. Ο έλεγχος της ροής των πληροφοριών προς όσους καλούνται να συμμετάσχουν χρησιμοποιείται συνήθως ως ασφαλιστική δικλείδα για την αποφυγή των ενδεχόμενων ανεπιθύμητων εξελίξεων.

Η τελική όμως επιτυχία τέτοιων εγχειρημάτων δεν εξαρτάται αποκλειστικά από τις τεχνολογικές δυνατότητες των μέσων επικοινωνίας που χρησιμοποιούνται ούτε από την ικανότητα πειθούς των χειριστών. Βασική κατά τη γνώμη μας προυπόθεση για την εν τέλει , και παρά την ύπαρξη επί μέρους αντιρρήσεων, αποδοχή των ελεγμένων μηνυμάτων και της περιορισμένης συμμετοχής, αποτελεί η ύπαρξη στο υπό μελέτη κοινωνικό σύνολο βαθύτερων κινήτρων και εκτιμήσεων που όσο ισχύουν οδηγούν στην κατ'αρχήν νομιμοποίηση της "εξουσιοδότησης".

Θεωρούμε ότι η έννοια που στην παραπάνω διαπίστωση χρειάζεται, σήμερα, περισσότερο προσεκτική εξέταση και

ενδεχομενως αναθεώρηση, είναι η έννοια του "κοινωνικού συνόλου", δηλαδή του γενικότερου πεδίου με αναφορά στο οποίο διεξάγονται οι έρευνες και οριοθετούνται οι θεωρίες.

Εάν τόσο στις θεωρητικές διατυπώσεις όσο και στις ερευνητικές παραδοχές εξακολουθεί να κυριαρχεί η αντίληψη ότι αυτό που προκύπτει από τις μελέτες συγκεκριμένης σύνθεσης, οργάνωσης, οικονομικής ανάπτυξης και πολιτισμικής παράδοσης κοινωνιών μπορεί να προταθεί ως γενικότερης ισχύος "μοντέλο", τότε δεν πρέπει να εκπλήττεται κανείς για τις δυσκολίες που συναντά η ερμηνεία του γιατί, για παράδειγμα, η συναινούσα συμμετοχή των Ελβετών λειτουργεί χωρίς εμφανή κωλύματα, ενώ δεν συμβαίνει το ίδιο στις κοινωνίες της Λατινικής Αμερικής. Οσο δε αφορά στην επικοινωνιακή στήριξη τέτοιων πολιτικών, διαπιστώνεται ότι είναι επίσης διαφορετική η αντίδραση του κοινού στα μηνύματα που συντάσσονται με βάση τις τεχνικές μαζικής πειθούς ανάλογα με το εάν υπάρχουν ή όχι οι -αναγκαίες αλλά όχι πάντοτε ικανές- προυποθέσεις καταναλωτικής συμπεριφοράς. Οταν π.χ. στην προκαταναλωτική Ελλάδα της δεκαετίας του '50 άρχισαν να διαδίδονται, κυρίως από το ραδιόφωνο, τα πρώτα επαναληπτικά διαφημιστικά μηνύματα, οι αντιδράσεις του μέσου έλληνα ήταν μάλλον απορριπτικές, όπως ήταν επίσης απορριπτικές αλλά και χλευαστικές οι αντιδράσεις στις πρώτες απόπειρες εισαγωγής των "αμερικανικών" μεθόδων στις προεκλογικές εκστρατείες των αρχών της δεκαετίας του '60.[34] Η αντιμετώπιση της εμπορικής διαφήμισης και της εκσυγχρονισμένης πολιτικής προπαγάνδας άλλαξε βέβαια όταν,

στη συνέχεια, επικράτησαν στη χώρα καταναλωτικές συμπεριφορες στα πλαισια ενός -για πολλούς κακέκτυπου-μοντέλου καταναλωτικής ανάπτυξης. Οι προτάσεις όμως για υιοθέτηση διαδικασιών συναινετικής συμμετοχής που κατά καιρους διατυπώθηκαν από φορείς του δημοσίου -όχι ιδιαίτερα συχνά, ούτε με ιδιαίτερη ένταση- θεωρήθηκαν ελάχιστα αξιόπιστες και δεν βρήκαν ανταπόκριση ανάλογη με εκείνη που συναντάμε σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες.

Θα πρέπει όμως να αναρωτηθεί κανείς σ'αυτό το σημείο γιατί στις ανεπτυγμένες βιομηχανικά χώρες, παρά την αίσθηση αβεβαιότητας και φόβου απώλειας των οικονομικών κατακτήσεων που καλλιεργείται από εκστρατείες διεπόμενες από αυτό που οι Armand και Michèle Mattelart αποκαλούν "οι ιδεολογίες της ασφάλειας"[35] και που δημιουργούν κλίμα πρόσφορο για "εξουσιοδοτήσεις", οι συμμετοχικοί προβληματισμοί όχι μόνο δεν διαχέονται εντελώς μέσα στην ονειρική σφαίρα και το ανορθολογικό νέφος της πολιτισμικής βιομηχανίας αλλά και επανέρχονται περιοδικά με αυξημένη ένταση. Μία πρώτη απάντηση στο παραπάνω ερώτημα θα μπορούσε να αφορά στην συνειδητοποίηση των αντιφάσεων μεταξύ των Αρχών των πρώτων αστικών επαναστάσεων απ'όπου εξακολούθούν να αντλούνται τα βασικά νομιμοποιητικά επιχειρήματα υπέρ των σημερινών σχημάτων εξουσίας, και των καθημερινών βιωμάτων που μεταφράζονται σε αισθήματα αποξένωσης και αλλοτρίωσης από μεγάλα στρώματα των πληθυσμών. Μία άλλη απάντηση θα πρέπει να σχετίζεται με την όλο και ευρύτερη συνειδητοποίηση του

γεγονοτος οτι τα σημερινα προβλήματα -ακόμη και εκείνο της ασφαλειας, της σιγουριας- δεν ειναι δυνατό να αντιμετωπισθούν μεσα στα πλαισια μεμονωμένων κρατών ή κλειστών περιφερειακών ζωνών και ότι μοιραία παίρνουν παγκόσμια διάσταση. Η συνειδητοποίηση αυτή, που δίχως άλλο οφείλεται και στις σημερινές επικοινωνιακές δυνατότητες, οδηγεί προς τη βαθμιαία εγκατάλειψη του μακάριου στρουθοκαμηλισμού των κατεχόντων και στην εμφάνιση μιας νέας μορφής διεθνισμού.

Πράγματι, ό,τι στο παρελθόν είχε θεωρηθεί "διεθνισμός" είχε προκύψει, είτε από τις ολιστικές απαιτήσεις του δεοντολογικού μέρους θρησκευτικής ή γενικότερα μεταφυσικής φύσης αξιωμάτων, είτε από τις διεθνείς προεκτάσεις των ιδεολογιών που στήριζαν τις επιδιώξεις ανόδου κοινωνικών τάξεων και στρωμάτων. Για πρώτη ίσως φορά ο διεθνισμός αφορά στην αναγκαιότητα μιας παγκόσμιας συνείδησης, στα πλαίσια μιας παγκόσμιας κοινωνικής επικοινωνίας, χωρίς αποκλεισμούς συμμετοχής, με στόχο την **ορθολογική** αντιμετώπιση προβλημάτων κοινής επιβίωσης. Θα προσθέταμε επίσης ότι σε αντίθεση με τις απόψεις ορισμένων "τριτοκοσμικών" θεωριών, οι κοινωνίες -όπως και οι τάξεις και τα άτομα- που ζουν σε κατάσταση εξαθλίωσης είναι πολύ πιθανότερο, αναζητώντας αμυντική εσωτερική συνοχή, να καταφύγουν στα εύκολα μεταφυσικά σχήματα του θρησκευτικού τύπου ολοκληρωτισμού που δεν έχουν τίποτε να προσφέρουν στην επίλυση των αλληλεξαρτώμενων σημερινών προβληματικών καταστάσεων. Και εδώ πρόκειται για κάτι πιο σοβαρό, όσο αφορά στις άμεσες και στις μελλοντικές επιπτώσεις

του στην οικουμενική κοινωνική επικοινωνία, από τα μεταμοντέρνα ανορθολογικά "παιχνιδίσματα" που προσπαθούν να γεμίσουν στις βιομηχανικές χώρες το κενό που άφησαν, καταρρέοντας κάτω από το βάρος των αντιφάσεών τους, οι μοντέρνες βιομηχανοκεντρικές ιδεολογίες και κινήματα. Μιλώντας δε για ορθολογισμό θα πρέπει να διευκρινίσουμε ότι δεν εννοούμε την ευάλωτη πλέον, αν και ακόμη παρούσα, θετικιστική του μορφή, αλλά το λόγο που φιλοδοξεί να είναι ορθός χωρίς να απορρίπτει εκ των προτέρων ό,τι μπορεί σήμερα να απορρέει π.χ. από την Αρχή της Απροσδιοριστίας, την πιθανολογική εκδοχή των "νομοτελειών" ή το θεμιτό της αναζήτησης κανονικοτήτων στο Χάος. Έναν ορθολογισμό που μπορεί να αποτρέψει τη μετατροπή αυτού που σήμερα μοιάζει με γνωστικό φράγμα ή όριο, σε άλλοθι και όπλο για την επικράτηση μοιρολατρικών θεωριών, ή απόψεων που θα εξουσιοδοτούν και πάλι υπερβατικές δυνάμεις για την επίλυση των εγκόσμιων προβλημάτων.

Η αναγκαιότητα δημιουργίας των όρων για μία χωρίς αποκλεισμούς παγκόσμια κοινωνική επικοινωνία δεν μειώνει τη σημασία των συμμετοχικών εγχειρημάτων σε μικρότερη κλίμακα, λιγότερο ή περισσότερο συγκρουσιακών ανάλογα με τις ελλείψεις και τον βαθμό που αυτές συνειδητοποιούνται, με την προυπόθεση ότι το αντικείμενό τους δεν ετεροκαθορίζεται και ότι δεν αποσκοπούν στη συντήρηση σωβινιστικής, συντεχνιακής, ή τοπικιστικής μορφής επιβιώσεων. Και αφού δεν υπάρχουν πλέον αξιόλογες αμφισβητήσεις ότι "το πρόβλημα της συμμετοχής είναι

ενα πρόβλημα "επικοινωνίας",[36] είναι θεμιτή μία πρώτη αναγωγή της διερεύνησης του θέματος στο επικοινωνιακό πεδίο και στις δυνατότητες των σημερινών μορφών επικοινωνίας να μεταφέρουν συμμετοχικά μηνύματα.

Στην Ελλάδα καθώς και σε κοινωνίες που παρουσιάζουν κοινά σημεία με την ελληνική, όπως εκείνες της Νότιας Ευρώπης και ιδιαίτερα εκείνες που είχαν σχετικά πρόσφατες εμπειρίες δικτατορικής διακυβέρνησης, το επικοινωνιακό-συμμετοχικό πλαίσιο παρουσιάζει αξιοσημείωτες διαφορές σε σχέση με τις λοιπές ευρωπαϊκές χώρες, παρά τις εξομοιωτικές διαδικασίες που έχουν ήδη δρομολογηθεί από τις Ευρωπαϊκές Κοινότητες. Διαφορές που έχουν να κάνουν με το ιστορικό παρελθόν και τις ιδιομορφίες της κοινωνικο-οικονομικής και πολιτιστικής εξέλιξης του μεσογειακού χώρου. Δεν πρέπει να θεωρηθεί τυχαίο το πόσο μικρή παρουσιάζεται η αξιοπιστία των κεντρικών διοικήσεων όταν αυτές εκπέμπουν συμμετοχικές εκκλήσεις, ούτε βέβαια το πόσο εύκολα οι συγκρουσιακές συμμετοχικές διεκδικήσεις παρεκτρέπονται σε συντεχνιακές ή τοπικιστικές διαμάχες. Δεν πρέπει επίσης να είναι τυχαία η παρατηρούμενη έλλειψη του πλήθους εκείνου των συλλογικών οργανώσεων της μέσης τάξης που χαρακτηρίζει τις χώρες των Διαμαρτυρόμενων Αγγλοσαξόνων.

Όσο αφορά δε ειδικά στη χώρα μας δεν μπορούν να μην ληφθούν υπ'όψιν οι ποικίλες επιπτώσεις, ούτε του σχεδόν αταβικού ατομικισμού, ούτε του βαθμού και της έντασης όχι μόνο της γεωγραφικής αλλά και της κοινωνικής κινητικότητας

των τελευταίων δεκαετιών, ουτε του γεγονότος ότι στο συλλογικό νεοελληνικό υποσυνείδητο δεν υπάρχουν ενοχές ιμπεριαλιστικού ή νεοαποικιακού τύπου, ούτε του ότι οι ιστορικές συγκυρίες δεν επέτρεψαν την έγκαιρη δημιουργία μιας ισχυρής μέσης αστικής τάξης η οποία να είναι σε θέση να υπεραμυνθεί αξιόπιστα της εθνικής πολιτισμικής παραγωγής.[37]

δ. Παρατηρήσεις, υποθέσεις και σχόλια.

δ.1. Σε σχέση με τις λειτουργίες της κοινωνικής επικοινωνίας και τις δυνατότητες των ΜΜΕ.

δ.1.1. Οι λειτουργίες που έχει διαπιστωθεί ότι επιτελούνται από τις επικοινωνίες κοινωνικής διάστασης είναι δυνατό να επηρεάσουν θετικά την ανάπτυξη των συμμετοχικών ενδιαφερόντων και δραστηριοτήτων κυρίως μέ δύο τρόπους:

δ.1.1.1. Εξασφαλίζοντας τους όρους της απαραίτητης κοινωνικής διαλεκτικής (μέσω της διαπαιδαγώγησης των μελών, της εγκαθίδρυσης συνεπών νοηματικών σχημάτων και κατά συνέπεια της υπέρβασης πλεοναστικών εντάσεων), πράγμα που ευνοεί την αποδοχή των συμμετοχικών ιδεωδών και τη λήψη συμμετοχικών πρωτοβουλιών.

δ.1.1.2. Παρέχοντας την απαραίτητη πληροφόρηση σε όσους καλούνται να συμμετάσχουν στη λήψη αποφάσεων επί εξειδικευμένων θεμάτων.

δ.1.2. Η κατάλληλη χρησιμοποίηση των πολλαπλασιαστικών μέσων στις διαδικασίες κοινωνικής επικοινωνίας αυξάνει τόσο τη δυνατότητα προώθησης των συμμετοχικών ιδεών όσο και τη

δυνατότητα παροχής εξειδικευμένων πληροφοριών σε πλήθος παραληπτών, αιροντας σε σημαντικό βαθμό τις περί "αρμοδιότητας" ενστάσεις.

δ.1.3. Σε κοινωνιες όπου οι οικονομικές, πολιτιστικές και πολιτικές συνιστώσες το επιτρέπουν, οι αυξημένες δυνατότητες πειθούς που εμπεριέχονται στα Μέσα είναι δυνατό να χρησιμοποιηθούν προς "αντισυμμετοχικές" κατευθύνσεις, όπως π.χ. προς την κατεύθυνση της καταναλωτικής ιδιώτευσης.

δ.1.4. Η άμεσα ή έμμεσα εξουσιαστική χρήση των κοινωνικών επικοινωνιακών δυνατοτήτων παρουσιάζεται στενά συνδεδεμένη με τα φαινόμενα της "καθοδηγούμενης ή ενσωματωμένης συμμετοχής".

δ.1.5. Η παρενόχληση της κοινωνικής επικοινωνίας από σημασιολογικούς θορύβους αποτελεί σημαντικό παράγοντα δημιουργίας "συμμετοχικών παρεκτροπών".

δ.1.6. Η εμφάνιση φαινομένων "συγκρουσιακής συμμετοχής" υποδηλώνει την ύπαρξη καταστάσεων χασματικής κοινωνικής επικοινωνίας ή γενικότερων επικοινωνιακών ρηγμάτων.

δ.2. Σε σχέση με τα επικοινωνιακά δικαιώματα.

δ.2.1. Η ευρύτερη συνειδητοποίηση του γεγονότος ότι τα σημαντικότερα από τα προβλήματα της σύγχρονης εποχής έχουν πλανητική διάσταση και δεν μπορούν να αντιμετωπισθούν στην περιορισμένη κλίμακα των κρατικών ορίων, οδηγεί στην όλο και εντονότερη διατύπωση του αιτήματος για την εγκαθίδρυση παγκόσμιων κανόνων κοινωνικής επικοινωνίας, για την επίτευξη της οποίας απαραίτητη προυπόθεση αποτελεί η οικουμενική

αναγνωριση του δικαιώματος στην επικοινωνία.

δ.2.2. Ωστοσο, αν και το δικαίωμα στην ελεύθερη πρόσληψη πληροφοριών συμπεριλαμβάνεται, μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, στις διακηρύξεις του Ο.Η.Ε., και το δικαίωμα στην ελεύθερη αποστολή μηνυμάτων εμπεριέχεται πλέον σε Διεθνή Σύμφωνα, στην πράξη, τόσο το πρώτο όσο και -κυρίως- το δεύτερο σκέλος του δικαιώματος στην επικοινωνία εφαρμόζεται επιλεκτικά και, κατά κανόνα, έως το σημείο όπου δεν διακυβεύονται οι επικρατούσες κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές σχέσεις.

δ.2.3. Η αναφορά στα επικοινωνιακά δικαιώματα και στους όρους της κοινωνικής επικοινωνίας δεν είναι σήμερα νοητή χωρίς την παράλληλη αναφορά στις επικοινωνιακές λειτουργίες που ασκούνται πλέον από τα μέσα μαζικής επικοινωνίας και ιδιαίτερα τα ηλεκτρονικά.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Commission internationale d'étude des problèmes de la communication, Communication et société aujourd'hui et demain. Voix multiples un seul monde, (γνωστή και ως έκθεση MacBride από το όνομα του προέδρου της επιτροπής), UNESCO, Les Nouvelles Editions Africaines et la Documentation Française, Paris, 1980.

2. Talcott Rarsons, λήμμα "society" στην Encyclopaedia of the Social Sciences. Μεταφρασμένο στα ελληνικά στην "Σύγχρονο Εγκυκλοπαίδεια Κοινωνικών Επιστημών", εκδ. Θεμ. Κ. Παπαιωάννου, Αθήνα, 1957

3. Λήμμα "κοινωνία" στο εγκυκλοπαιδικό λεξικό "Ηλιος"

4. Enrico Mascilli Migliorini, La comunicazione nell' indagine sociologoca, La Nuova Italia Scientifica, Roma, 1990, σελ.24.

5. Στο ίδιο, σελ. 25. Ο Migliorini αναφέρεται στην Wissenssoziologie του Mannheime όπου προεικάζεται η συμπερίληψη των μέσων επικοινωνίας στην γνωσιολογική διερεύνηση, καθώς και στον ορισμό της κοινωνιολογίας των επικοινωνιών του F.Znaniecki:"η μελέτη των ομάδων και των κοινωνικών στελεχών κατά τη λήψη, επικοινωνία και διάδοση των κεκτημένων γνώσεων."

6. Στο ίδιο σελ. 25.

7. S.N. Einestadt, Communication Systems and Social Structure: an Exploratory Comparative Study, στο περιοδικό "Public Opinion", Princeton, 1955.

8. G. Beltran, La comunicacion social, στο Sociologia de las Relaciones Publicas, Univ. Prov. Barcelona, 1968.

9. E. Mascilli Migliorini, La comunicazione nell' indagine sociologica, οπ.π. σελ. 91.

10. George Gerbner, Indicatori di comparazione culturale, στη συλλογή κειμένων "Le politiche dei mass media. Evoluzione e trasformazione del sistema mondiale delle comunicazioni di massa, De Donato, Bari, 1980. Πρώτη έκδοση: Mass media in Changing Cultures, Επιμελ. G. Gerbner, John Wiley & Sons Inc.,1977.

11. E. Mascilli Migliorini, La comunicazione nell' indagine sociologica, οπ.π., σελ. 177.

12. Στο ίδιο, σελ. 176.

13. Umberto Eco, Apocalittici e integrati. Comunicazioni di massa e teorie della cultura di massa, ιδιαίτερα στο κεφάλαιο "Cultura di massa e livelli di massa, Bompiani, Milano, 1964, σελ. 33-53, στην έκδοση του 1977 σελ.29-54.

14. Στο ίδιο (1977), σελ.40.

15. Στο ίδιο, σελ. 42.

16. Franz Fanon, L'an V de la Revolution Algerienne, Maspero, Paris, 1960.

17. U.Eco, Apocalittici e integrati, οπ.π. σελ. 47.

18. Στο ίδιο, πρόλογος στην έκδοση του 1974.

19. Στο ίδιο, (1977) σελ. 48.

20. Στο ίδιο, σελ. 49.

21. Στο ίδιο, πρόλογος στην έκδοση του 1974.

22. Στο ίδιο, πρόλογος στην έκδοση του 1977.

23. Σχετικά τις απόψεις του γράφοντος βλ. τα πρακτικά της συζήτησης με θέμα "Τύπος και Μ.Μ.Ε.", περιοδικό "Αντι", τεύχος 320, 1986. Η διατύπωση για τις εναλλακτικές δυνατότητες της μη κρατικής ραδιοφωνίας γίνεται προσεκτικότερη σε μεταγενέστερη συνέντευξη στην Ελένη Ανδρικοπούλου (εφημερίδα "Θεσσαλονίκη", 7/3/1987):"...Απέναντι στις σημερινές κρατικές ραδιοτηλεοράσεις διαμορφώνονται δύο τουλάχιστον νέοι διεκδικητές: από τη μια οι ιδιοκτήτες της μεγάλης πολιτισμικής βιομηχανίας και από την άλλη οι νέες συλλογικότητες που δρούν στο επίπεδο της κοινωνίας των πολιτών και απαιτούν την υλοποίηση μιας περισσότερο συμμετοχικής διακυβέρνησης. Θα ήταν πλεονασμός αν επανελάμβανα ότι η τελική έκβαση θα είναι αποτέλεσμα συσχετισμού συνειδητοποιημένων δυνάμεων και ότι όλα παίζονται." Τον επόμενο χρόνο σε συνέντευξη στον Ανδρέα Ρουμελιώτη (Ελευθεροτυπία 21/10/1988) με την ιδιότητα του συντονιστή προγράμματος του πειραματικού ραδιοφωνικού σταθμού του δήμου Καλαμαριάς, στην ερώτηση "πόσο πολυφωνικός μπορείνα είναι ένας δημοτικός σταθμός;" η απάντηση είναι εξ'ίσου επιφυλάκτική: "Είναι ένα από τα σημαντικότερα ερωτήματα για το οποίο φοβάμαι, δεν υπάρχει εκ των προτέρων δοσμένη απάντηση. Θα πρότεινα δημοτικοί διαδημοτικοί και κάθε άλλου είδους σταθμοί να κριθούν μάλλον από τη ραδιοφωνική τους πράξη παρά με apriori

αφορισμούς".

24. Οι διακρατικές συμφωνίες μορφωτικών και πολιτιστικών ανταλλαγών υπογράφονται συνήθως στα πλαίσια των διεθνών αρχών περί επικοινωνίας. Ωστόσο η ανταλλαγή των προϊόντων της παγκόσμιας πολιτισμικής βιομηχανίας εξακολουθεί να αναπτύσει τη δική της εμπορευματική λογική. Βλ. και την ανάλυση των Armand και Michèle Mattelart, De l'usage de medias en temps de crise, ιδιαίτερα το IV κεφάλαιο του Α'μέρους, "Alain Moreau, Paris, 1979.

25. Πολλές χώρες που απέκτησαν την ανεξαρτησία τους μετά τον 2ο παγκόσμιο πόλεμο συμπεριέλαβαν στα αρχικά τους συντάγματα την πλήρη αποδοχή της Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. (Αλγερία, Ακτή του Ελεφανοστού, Σενεγάλη, κ.α.) Βλ. σχετικά UNESCO, Το δικαίωμα να είσαι Ανθρωπος, Εκδ. Μπεργαδή, Αθήνα 1970, σελ. 712.

26. Ο Νίκος Αλιβιζάτος στο βιβλίο του "Κράτος και Ραδιοτηλεόραση" (Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1986, σελ.84, υποσημ.) γράφει ότι η Οικουμενική Διακήρυξη "αποτελεί απλώς πανηγυρική εξαγγελία -"εξειδίκευση", κατά ορισμένους, ή "αυθεντική ερμηνεία" του Καταστατικού Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών- που δεν δεσμεύει νομικά τα κράτη μέλη, παρά μόνο αν θεωρηθεί ότι οι αρχές που διακηρύσσει ισχύουν στο εσωτερικό τους δίκαιο ως γενικά αναγνωρισμένοι κανόνες του διεθνούς δικαίου".

27. Στο ίδιο, σελ. 84-85.

28. Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου επικυρώθηκεμε το Ν.Δ.53/1974.

29. Commission internationale d'étude des problèmes de la communication, Communication et société aujourd'hui et demain, οπ.π. σελ.248.

30. Institut national de l'audiovisuel (Ina), Communicationç et Istitutions, Paris, 1978.

31. Στο ίδιο, σελ. 14.

32. Στο ίδιο, σελ. 7.

33. Roberto Guiducci, Ente locale, informazione, poteri e cittadino, στη συλλογή κειμένων (σε επιμέλεια της Rosa Giannetta Trevico), Strumenti per partecipare. Problemi ed immagine della informazione oggi in Italia, Franco Angeli, Milano, 1981, σελ.118.

34. Τα πρώτα επαναληπτικά διαφημιστικά μηνύματα (όπως το

"βεβαίως χωρίς λεφτά" η εκείνο με τον σιτιστή καλόγερο) αντιμετωπίσθηκαν στην Ελλάδα με έκπληξη, δυσφορία και χιούμορ. Πολλοί θεώρησαν ότι μειώνουν την σοβαρότητα των εκπεμπόντων φορέων, των κρατικών τότε Μέσων, ελαττώνοντας το κύρος και επομένως την αξιοπιστία τους. Στον τομέα της πολιτικής προπαγάνδας είναι χαρακτηριστική η περίπτωση υποψήφιου βουλευτή στις εκλογικές αναμετρήσεις των αρχών της δεκαετίας του '60, ο οποίος χρησιμοποίησε πολυδάπανες "μοντέρνες" για την εποχή μεθόδους, όπως η κάλυψη της εκλογικής περιφέρειας με αφίσες-πορτρέτα κ.λ.π. και ο οποίος όχι μόνο δεν εκλέχθηκε, αλλά είδε και το όνομά του να παραφράζεται πάνω στις περισσότερες αφίσες, από Οθων Λέφας Τετενές σε Κόθων Ελέφας Τενεκές.

35. Βλ. Armand και Michèle Mattelart, De l' usage de medias en temps de crise, οπ.π. σελ. 185-249.

36. "Για να γίνει εφικτή η συμμετοχή των μαζών είναι αναγκαίο να συνειδητοποιήσουν την αξιοπρέπειά τους. Για την συνειδητοποίηση αυτή είναι αναγκαίο να μπορούν να εκφρασθούν, να διατυπώσουν τις απόψεις τους. Λέγοντας τα παραπάνω θέλουμε να υπογραμμίσουμε ότι το πρόβλημα της συμμετοχής είναι ένα πρόβλημα επικοινωνίας." Gerace Larufa, Comunicacion horizontal, Atheneum, Lima, 1973, σελ. 48.

37. Σχετικά με τις ιδιομορφίες του σχηματισμού της ελληνικής αστικής τάξης βλ. Βασίλη Φίλια, Κοινωνία και Εξουσία στην Ελλάδα, Ι. Η νόθα αστικοποίηση 1800-1864, Β.Μακρυωνίτης, Σύγχρονα κείμενα, Ν. Ηράκλειο, 1974. Ιδιαίτερα τις παραγράφους "Πολιτική κοινωνία και 'κοινωνία των πολιτών'- Μια θεωρητική τοποθέτηση" και "Η υπολειτουργικότητα της κοινής γνώμης", σελ.142-155.

ΜΕΡΟΣ ΙΙ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'

Η ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΩΝ ΘΕΩΡΙΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΩΝ ΥΠΟ ΤΗΝ ΕΠΙΡΡΟΗ ΤΩΝ ΣΥΜΜΕΤΟΧΙΚΩΝ ΤΑΣΕΩΝ ΚΑΙ ΕΝΤΑΣΕΩΝ ΚΑΙ Η ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΣΥΜΜΕΤΟΧΙΚΗΣ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ

Εγώ συμμετέχω
Εσύ συμμετέχεις
Αυτός συμμετέχει
Εμείς συμμετέχουμε
Εσείς συμμετέχετε
Αυτοί αποφασίζουν

"Μήνυμα" γραμμένο σε τοίχο, το Μάη του '68 στο Παρίσι.

α. Περί συμμετοχής: η πολλαπλότητα των ορισμών

Ούτε η λεξικογραφική διερεύνηση ούτε η ετυμολογική ανάλυση της ελληνικής λέξης "συμμετοχή" (που παραπέμπει, μετά τη μεσολάβηση των δύο προθέσεων "σύν" και "μετά", στο οικονομικών συνειρμών ρήμα "έχω"), ή της λατινικής "participatio" που αναφέρεται σαφέστερα στο "λαμβάνειν μέρος", βοηθούν στο να κατανοηθεί η πολλαπλότητα των εννοιών που αποδόθηκαν στον όρο, τόσο στην επιστημονικά εξειδικευμένη όσο και στην κοινή χρήση.

Ωστόσο, είναι γεγονός ότι η έντονη πολυσημία της λέξης είναι ένα σχετικά νεότερο φαινόμενο, που παρουσιάζεται μαζί με άλλες ανάλογες πολυσημίες (όρων όπως δημοκρατία, ισότητα, ισονομία, κ.λ.π.), όταν στο κοινωνικό πεδίο μπαίνει το θέμα της αναδιανομής της (και ετυμολογικά ουσιαστικότερης) εξουσίας και όταν οι καταστάσεις επιτρέπουν την αντικατάσταση

της παραδοσιακής νομιμοποίησης της κατοχής και άσκησης εξουσίας μεσω του τεκμήριου της δύναμης και των πρακτικών βίας, με την (ακόμη σήμερα, υπό αναζήτηση επακριβών καθορισμών) νομιμοποίηση μέσω των (επικοινωνιακών) διαδικασιών πειθούς.

Η "συμμετοχή" χάνει, έτσι, συχνά, την οικουμενική - διαχρονική λεξικογραφική της αντιστοιχία για να γίνει "συμμετοχή κατά περίπτωση", δηλαδή ένα ιδεολόγημα ασαφούς περιεκτικότητας, που αποδεικνύεται όμως πρόσφορο προς χρήση κάθε φορά που τίθεται θέμα διεύρυνσης ή ανανέωσης του κύκλου εκείνων που αποφασίζουν. Ιδεολόγημα χρήσιμο στούς διεκδικούντες εξουσία γιατί μπορούν να χρησιμοποιούν έναν όρο που συνδηλώνει τόσο τις ιδιαίτερες επιδιώξεις συμμετοχής της συγκεκριμένης ομάδας, όσο και μια παρακινητική αξία γενικότερης εμβέλειας και ηθικής αποδοχής (άρα διευρυμένης αξιοπιστίας). Χρήσιμο, όμως, και στους κρατούντες (όταν διαισθάνονται ότι πρέπει ή πείθονται ή υποχρεούνται να μιλήσουν για συμμετοχή), γιατί μπορούν να συνεκφαίνουν τα ποικίλα "δέοντα" με τα κατά περίπτωση -επίσης ποικίλα- "θεωρούμενα ως εφικτά" και εκμεταλλευόμενοι, έτσι, τον δημιουργούμενο σημασιολογικό "θόρυβο", να μειώνουν την δεσμευτικότητα των συμμετοχικών τους υποσχέσεων.

Βέβαια, η δημιουργία νέων κοινωνικών καταστάσεων επαρκούς έντασης και εμβέλειας, ούτως ώστε να παράγεται νέο νόημα (έστω με τη μορφή επηρεάζοντος ιδεολογήματος), ή να διεκδικείται με πιθανότητες επιτυχίας η επανεξέταση των

εκδοχών που κυριαρχούν σε σχέση με όρους που αφορούν σε γενικές μορφές της κοινωνικής δράσης, όπως η "συμμετοχή", είναι ένα φαινόμενο μακροιστορικής συχνότητας. Εάν οι καταστάσεις δεν παρουσιάζονται επαρκώς ώριμες και κατάλληλες για επανακαθορισμούς, κατά τα μεγάλα δηλαδή "μεσοδιαστήματα" μεταξύ των μετασχηματιστικών αιχμών, οι σχετικές αναφορές παίρνουν μάλλον την φιλολογική διάσταση της κατηγοριοποίησης των εμπειριών του παρελθόντος ή καταλήγουν αφηρημένες δεοντολογικές προβολές στο απώτερο μέλλον. Η δε δημιουργία συνθηκών, υπό τις οποίες οι νέες εκδοχές να μπορούν να αναπαραχθούν και να διαδοθούν σε επαρκή έκταση και με επαρκή ταχύτητα ούτως ώστε να δημιουργούνται ουσιαστικά ερωτηματικά για το εάν και κατά πόσο αυτή καθεαυτή η αναπαραγωγή-διάδοση αποτελεί ή όχι νέο δομικό-καταστασιακό στοιχείο, είναι φαινόμενο που εμφανίζεται στην ουσία μαζί με τις μεταβιομηχανικές-επικοινωνιακές δυνατότητες των κοινωνιών.

Κατά τους νεότερους χρόνους, η "συμμετοχή", πριν ακόμη αποκτήσει την επιχειρησιακή έκφανση της "προυπόθεσης για την ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής", ή της "προϋπόθεσης για την επιτυχία και την αντοχή στο χρόνο των προγραμματικών κρατικών παρεμβάσεων", ή , ακόμη, της "προϋπόθεσης για την επίτευξη της κοινωνικής αλλαγής" κ.λ.π., προβάλλεται, κατά την ιδεολογική προετοιμασία των μεγάλων αστικών επαναστάσεων ως **διαχρονική παναθρώπινη αξία.** Τα δημοκρατικά αντιπροσωπευτικά συντάγματα είναι απόρροια Οικουμενικών Διακηρύξεων και δεν

προκύπτουν από μία θεωρητικοποιημένη προάσπιση κάποιας "ιδέας" περί της "αντιπροσωπευτικότητας", αλλά μάλλον ως τεχνικές πρακτικές που επιδιώκουν, μεταξύ άλλων, μέσω των "αντιπροσωπευτικών διαδικασιών", τις πρακτικά εφαρμόσιμες λύσεις για την υλοποίηση της -δηλούμενης ως ευκταίας- μεγιστοποίησης της συμμετοχής, μέσα στα πλαίσια των εκάστοτε συσχετισμών δυνάμεων. Οι διαφοροποιήσεις του περιεχόμενου της "συμμετοχής" ενυπάρχουν ακριβώς σ'αυτήν την αναζήτηση συμβιβασμών μεταξύ των δηλώσεων περί πανανθρώπινης και διαχρονικής αξίας του "συμμετέχειν" και στις πρακτικές εξουσίας οι οποίες θα στηριχθούν, κάθε φορά, σε συγκεκριμένους συσχετισμούς ανάμεσα σε συγκεκριμένους κρατούντες και συγκεκριμένους διεκδικούντες. Και βέβαια, οι εκάστοτε επιχειρηματολογίες υπέρ των "στενών" αντιπροσωπευτικών σχημάτων από την πλευρά π.χ. των "ελιτιστών", των αμερικανών "πλουραλιστών", ή άλλων, δεν εμπόδισε ιστορικά, ούτε την -υπό την πίεση των καταστασιακών εξελίξεων- διαδοχική άρση των φραγμάτων στην πολιτική συμμετοχή (κατάργηση του αποκλεισμού από το δικαίωμα της ψήφου των μη ευπόρων και των γυναικών, μείωση των ορίων ηλικίας για την άσκηση του δικαιώματος του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι), ούτε την κατ'αρχήν διάδοση των ιδεών της οικονομικής δημοκρατίας και βιομηχανικής συμμετοχής ήδη από τον 19ο αιώνα.[1]

Έτσι, η προσπάθεια ενσωμάτωσης των συμμετοχικών πιέσεων θα οδηγήσει, όταν οι συνθήκες το επιτρέπουν, στις

διαφορετικής μορφής και έντασης "συναινετικές συμμετοχές", ενω η οριζόντια οργανωση της - διεκδικητικής - διαφωνίας που αποβλέπει σε δραστικότερες κοινωνικές αλλαγές, θα καταχωρηθεί υπο την ονομασία "**συγκρουσιακή συμμετοχή**". Θα μπορούσαμε ίσως, κατ'αντιστοιχια, να μιλήσουμε για την ύπαρξη "πραγματιστικών" ορισμών (με την έννοια της προνομιακής αναφοράς στις αξίες του εκάστοτε **status quo**) και "ουτοπιστικών" ορισμών (που βασίζονται στις παρακινητικές ιδιότητες της διατύπωσης κλειστών εννοιολογικών σχημάτων των οποίων η επαλήθευση επαφίεται στο μέλλον).[2] Όμως, όπως ο καθορισμός της "συναινετικής-πραγματιστικής συμμετοχής" δυσχεραίνεται από την ύπαρξη ενός ολόκληρου φάσματος συναινετικών εγχειρημάτων που κυμαίνεται από την υποβολιμιαία συναίνεση έως την αναζήτηση πραγματικών και "ισότιμων" συμβιβασμών όταν οι περιστάσεις τους καθιστούν αναγκαίους, έτσι και σε σχέση με τον καθορισμό της "συγκρουσιακής-ουτοπιστικής συμμετοχής", δεν είναι πάντα σαφές εάν το κύριο κριτήριο αφορά στην δηλούμενη επιδίωξη μιας μελλοντικής συμμετοχικότερης κοινωνικής διάρθρωσης ή στην υιοθέτηση άμεσων συμμετοχικών διαδικασιών σε κάθε τομέα όπου αυτό παρουσιάζεται εφικτό, ανεξάρτητα από την τυπική ή μη νομιμότητα των απαιτούμενων ενεργειών.[3]

Μέσα σ'αυτό το πλαίσιο, η θεμιτή αναζήτηση ακριβών περιγραφών του συμμετοχικού φαινόμενου από τους κοινωνικούς επιστήμονες έχει δημιουργήσει μία αρκετά μακρά σειρά ορισμών. Για τον Δ.Χριστοφιλόπουλο, "το τι σημαίνει ο όρος συμμετοχή

είναι δύσκολο να καθορισθεί. Κάθε συγγραφέας, ανάλογα με το ποια μορφη συμμετοχης αποδέχεται, δίνει και τον αντίστοιχο ορισμό της". Για τον Χριστοφιλόπουλο βασική αιτία αυτής της έλλειψης συμφωνίας είναι η αντιπαράθεση μεταξύ αντιπροσωπευτικής και συμμετοχικής δημοκρατίας. "Έτσι λοιπόν" γράφει, "η έννοια της συμμετοχής ποικίλει από το ένα πρόσωπο στο άλλο και οι διαφορετικές υποθέσεις οδήγησαν σε σημαντική σύγχυση στην πρακτική".[4]

Ενδεικτική για την πολλαπλότητα των τρόπων με τους οποίους επιχειρήθηκε ο καθορισμός συμμετοχικού φαινόμενου είναι η παράθεση ορισμένων από τους γενικούς ορισμούς της συμμετοχής στους οποίους αναφέρεται ο Π.Σταθακόπουλος. Ο Σταθακόπουλος απαριθμεί: α) τον ορισμό του κοινωνιολόγου Albert Meister, για τον οποίο σημαντικό κριτήριο αποτελεί η ανιδιοτελής πρόθεση, και η κοινωνική συμμετοχή μπορεί να περιγραφεί ως "η ενασχόληση δύο ή περισσότερων ατόμων σε μια κοινή δραστηριότητα από την οποία δεν προσδοκούν αποκλειστικά άμεσα και προσωπικά οφέλη", β) τον ορισμό του Brian Goodney, που σε μια μελέτη για το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, ορίζει τη συμμετοχή ως την "ανάμιξη στη λήψη αποφάσεων που ενδιαφέρουν την κοινωνία", γ) τον ορισμό του Rydi Supek, που θεωρεί την συμμετοχή ως εργαλείο ανάπτυξης της προσωπικότητας, γράφοντας ότι "είναι η ικανότητα του ατόμου να έχει τη θέση του στις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις, αφήνοντας να φανεί ένας τρόπος συμπεριφοράς αναπτυσσόμενου όντος", δ) τον ορισμό του Roland Colin, για τον οποίο η συμμετοχή αποτελεί "άσκηση του

ατομικού μέρους ευθύνης στην πραγματοποίηση μιας διεργασίας" και ε) τον ορισμο του K.Guild Nichols, που περιγράφει την συμμετοχή ως "κάθε δραστηριότητα που πραγματοποιείται από οποιοδήποτε άτομο, ομάδα ατόμων ή οργάνωση διάφορη των εκλεγμένων αντιπροσώπων ή των δημοσίων υπαλλήλων των διορισμένων από την κυβέρνηση ή από θεσμικά σώματα και η οποία αποσκοπεί, άμεσα ή έμμεσα, να πάρει μέρος στις υποθέσεις, τις αποφάσεις ή τις πολιτικές της κυβέρνησης ή των δημόσιων ή παραδημόσιων επιχειρήσεων ή να τις επηρεάσει".[5] Ο ίδιος ο Σταθακόπουλος ορίζει την συμμετοχή ως "τό σύνολο των δημοκρατικών δυνατοτήτων που προσφέρονται στον πληθυσμό για να πάρει μέρος στη λήψη αποφάσεων" και, ειδικότερα, την "αυθεντική συμμετοχή" ως "ενεργό δέσμευση των πολιτών στην επίλυση των προβλημάτων που αυτοί θεωρούν σημαντικά και επίκαιρα, μέσα από την πραγματική συμβολή τους στην επεξεργασία και τον έλεγχο των λύσεων."[6]

Οποιονδήποτε από τους παραπάνω ή από τους πολλούς άλλους γενικούς ορισμούς που έχουν κατά καιρούς διατυπωθεί και εάν υιοθετήσει κανείς, και υπό οποιαδήποτε οπτική γωνία εάν θεωρήσει την "συμμετοχή", (των υπερασπιστών του status quo, των οπαδών της ριζικής κοινωνικής αλλαγής ή εκείνων που προτείνουν τις ενδιάμεσες λύσεις των διαδοχικών συμμετοχικών διευρύνσεων), είναι εμφανές ότι η περιγραφή και ο καθορισμός του συμμετοχικού φαινόμενου ενέχει πρωτογενούς σημασίας **επικοινωνιακές παραμέτρους.**

β) Συμμετοχή και επικοινωνία: ορισμένες πρώτες παρατηρήσεις για τον επικοινωνιακό χαρακτήρα των συμμετοχικών διαδικασιών.

Πράγματι, για να αναλύσει κανείς τα συμμετοχικά φαινόμενα είναι υποχρεωμένος να προβεί σε μια σειρά επικοινωνιακής υφής παρατηρήσεων, όπως:

1) Η επιχειρησιακή νομιμοποίηση και "τεχνοκρατική" αιτιολόγηση του "συναποφασίζειν" και επομένως ο λόγος για τον οποίο, σύμφωνα μέ αυτήν την άποψη, είναι αποδεκτή η δημιουργία των συλλογικών οργάνων λήψης αποφάσεων, στηρίζεται στη θέση ότι η αύξηση του αριθμού των ειδημόνων-αρμοδίων συμμετεχόντων εμπλουτίζει το -απαραίτητο, προκειμένου να γίνει οποιαδήποτε επιλογή- γνωστικό υπόβαθρο με περισσότερες πληροφορίες. Κατά συνέπεια, ακόμη και σύμφωνα με την παραπάνω εκδοχή που έχει κατηγορηθεί για πατερναλισμό και που δεν είναι ιδιαίτερα απομακρυσμένη από τις αυταρχικές μη συμμετοχικές θεωρήσεις, γίνεται αποδεκτό ότι το είδος της συμμετοχής που προτείνει, συνεπάγεται την υλοποίηση μίας επικοινωνιακής διαδικασίας (άντληση, επεξεργασία, αξιολόγηση και χρήση πληροφοριών).

2) Εκείνοι οι οποίοι ενίστανται κατά της τεχνοκρατικής εκδοχής της συμμετοχής (της εκδοχής των "αυθεντιών"), δεν αμφισβητούν την παραπάνω επικοινωνιακή διάσταση που αφορά στην εξασφάλιση των πληροφοριών που συναπαρτίζουν το απαραίτητο "τεχνικό" υπόβαθρο των επιλογών, αλλά:

2α) Είτε προσθέτουν την αναγκαιότητα του να λαμβάνονται

υπ'όψιν οι κοινωνικής υφής πληροφορίες, για τις οποίες, ως πλέον ενδεδειγμένη πηγή -από την οποία και πρέπει να εμπλουτίζεται και να νομιμοποιείται ο κύκλος των συμμετεχόντων-, υποδεικνύεται το σύνολο των επηρεαζόμενων από τις επιπτώσεις των λαμβανομένων αποφάσεων, οι οποίοι και θεωρούνται οι κατά -δημοκρατικό- τεκμήριο φορείς της έννοιας του γενικού συμφέροντος

2β) Είτε υποστηρίζουν ότι γίνεται τελικά επιλεκτική συλλογή, επεξεργασία και χρήση των πληροφοριών, με αποτέλεσμα οι τελικές αποφάσεις να είναι πρόδηλον μιας διαστρεβλωμένης επικοινωνιακής διαδικασίας η οποία προκύπτει χασματική και ασυνεπής μεταξύ των δηλούμενων -δημοκρατικών- προθέσεων και των εφαρμοζόμενων πρακτικών. Και αυτό εξ αιτίας του ότι, ακόμη και στις σύγχρονες δημοκρατίες, οι κοινωνικές οικονομικές και πολιτισμικές διαφοροποιήσεις αντικατοπτρίζονται με τρόπο όχι ισορροπημένο στην σύνθεση και την συμπεριφορά εκείνων που αποφασίζουν, καθώς και γιατί η έννοια του γενικού συμφέροντος διαφοροποιείται στην πράξη, ανάλογα με τα συμφέροντα και τις αντιλήψεις των εκάστοτε ισχυρότερων ομάδων. Στην περίπτωση αυτή, η διεκδίκηση συμμετοχής εστιάζεται όχι μόνο στην αλλαγή της σύνθεσης των συμμετεχόντων αλλά και στην αναζήτηση νέων μορφών επικοινωνιακής στήριξης των αποφάσεων και στη διάδοση εναλλακτικων μορφών πληροφόρησης.

3) Εξάλλου, η αναγκαιότητα της επικοινωνίας μεταξύ των συλλογικών οργάνων λήψης αποφάσεων, και του κοινωνικού

περιβάλλοντος εντός του οποίου λειτουργούν -οποιαδήποτε και εαν είναι η ευρύτητα της σύνθεσής τους, άσχετα δηλαδή από το εάν αντιπροσωπεύουν περιορισμένη ή ευρεία συμμετοχή, και ανεξάρτητα από το εάν δέχονται ή όχι τους κανόνες της ανανέωσης και της αλλαγής- προκύπτει ούτως ή άλλως απαραίτητη για την θεσμική τους κατοχύρωση και για την διατήρηση της θεσμικής τους υπόστασης. Πολύ περισσότερο εάν θεωρηθεί (και κάτι τέτοιο στη πράξη αποτελεί τον κανόνα και όχι την εξαίρεση) ότι εκείνοι που συν-αποτελούν τους συμμετέχοντες στην λήψη αποφάσεων κάποιας κατηγορίας ή τάξης, συνειδητοποιούν την ιδιαιτερότητα των δεσμών που προκύπτουν μεταξύ τους από το γεγονός ότι συναποφασίζουν, και δημιουργούν έτσι μια ιδιαίτερη έννοια του "εμείς", λειτουργώντας ως οριοθετημένη υπο-ομάδα στα πλαίσια του ευρύτερου κοινωνικού συνόλου. Τότε η προσαρμογή τους στο κοινωνικό περιβάλλον που τους πλαισιώνει (προσαρμογή η οποία καθορίζει τους αναγκαίους για την διατήρηση της ομάδας ποιοτικούς και ποσοτικούς μετασχηματισμούς και από την οποία εξαρτάται σε τελική ανάλυση η επιβίωση των συναποφασιζόντων ως ιδιαίτερη κοινωνική οντότητα), εξαρτάται από την ικανότητα που διαθέτουν στο να επικοινωνούν με το περιβάλλον αυτό, αποστέλλοντας και προσλαμβάνοντας μηνύματα και επεξεργαζόμενοι τις προκύπτουσες πληροφορίες. Απαιτείται επομένως η ύπαρξη και λειτουργία ενός επικοινωνιακού δίκτυου το οποίο, βέβαια, είναι δυνατό να πάρει ποικίλες μορφές σε συνάρτηση με μία σειρά λοιπών παραγόντων (τύπος επικρατούσας

κοινωνικής επικοινωνίας, είδος διαθεσιμων μέσων επικοινωνίας, βαθμός συνοχής, δομή και σκοποί της ευρύτερης κοινωνικής ομάδας, βαθμός συνοχής, δομή και σκοποί της ομάδας των αποφασιζόντων, εμφάνιση και ένταση των φαινομένων γραφειοκρατικοποίησης, ύπαρξη και ένταση "παρασυστημάτων", κ.ο.κ.)

4) Εκείνοι οι οποίοι διεκδικούν την συμμετοχή τους στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων αντιμετωπίζουν επίσης μια σειρά επικοινωνιακών προβλημάτων που αφορά: 4α) στο να πείσουν το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο σχετικά με το αναγκαίο της συμμετοχικής τους ανάμιξης και 4β) στο να αποκτήσουν πρόσβαση στις εξειδικευμένες πληροφορίες που απαιτούνται για την αντιμετώπιση των εξειδικευμένων προβλημάτων.

5) Σε περίπτωση που στα πλαίσια συναινετικών διαδικασιών γίνονται συμμετοχικές εκκλήσεις από την πλευρά των "κρατούντων", το εάν και κατά πόσο αυτές συνοδεύονται από την παροχή των απαραίτητων πληροφοριών επί των επίμαχων θεμάτων, αποτελεί κριτήριο για την αξιοπιστία του συναινετικού συμμετοχικού εγχειρήματος.

Εχουμε ήδη αναφερθεί στις επικοινωνιακές εκείνες θεωρίες που προεξοφλούν τόσο τις θετικές όσο και τις αρνητικές επιπτώσεις των σύγχρονων μεγάλων πολλαπλασιαστικών μέσων επικοινωνίας στις συμμετοχικές διαδικασίες καθώς και σε εκείνες που αντιμετωπίζουν την σχέση των ΜΜΕ με την συμμετοχή με πιο σύνθετο και λιγότερο αφοριστικό τρόπο. Γεγονός είναι

παντως, ότι η υπαρξη αποφασιστικης σημασίας αλληλεξαρτήσεων μεταξυ των δύο φαινομένων δεν αμφισβητείται από καμία από τις παραπάνω θεωρίες.

Στις επόμενες παραγράφους, αφού αναφερθούμε στο πώς εμφανίζονται ιστορικά οι κοινωνικές και συμμετοχικές παράμετροι στις διαδικασίες λήψης των χωρικών αποφάσεων, θα επιχειρηθεί η λεπτομερέστερη αναφορά στην επικοινωνιακή διάσταση των συμμετοχικών πολεοδομικών θεωριών και των επί μέρους ειδών και βαθμίδων της χωρικής συμμετοχής.

γ. Η εμφάνιση των κοινωνικών προβληματισμών στην πολεοδομική θεματολογία.

Πριν ακόμη η πολεοδομία επηρεαστεί από τις συμμετοχικές προσεγγίσεις και προτού επιχειρηθούν οι όποιες συμμετοχικές πρακτικές στην λήψη των χωρικών αποφάσεων, παρατηρείται μια προσέγγιση μεταξύ της πολεοδομικής επιστήμης και των κοινωνικών επιστημών που διερευνούν τα χωρικά φαινόμενα. Ηδη στα τέλη του περασμένου αιώνα μελετητές των κοινωνικών φαινομένων, όπως ο Patrick Geddes, υπογραμμίζουν την κοινωνική διάσταση του Σχεδιασμού και προτείνουν την αναλυτική διερεύνηση των κοινωνικών, πολιτιστικών και περιβάλλοντολογικών παραμέτρων που χαρακτηρίζουν την περιοχή όπου επιχειρείται η όποια πολεοδομική παρέμβαση. Ο Geddes, όχι μόνο θα επιμείνει στην αναγκαιότητα εξανλητικής διερεύνησης του κοινωνικού περιεχόμενου των χώρων παρέμβασης πριν από την έναρξη των σχεδιαστικών διαδικασιών, αλλά και θα

προτείνει την διεύρυνση του πεδίου ανάλυσης, πέρα από τον αμιγώς αστικό χώρο, στην ευρύτερη αστική περιοχή.[7]

Η εμφανέστερη, ωστόσο, όψη της προσέγγισης μεταξύ πολεοδομίας και κοινωνικών επιστημών θα προκληθεί με την μεσολάβηση των "ουτοπικών" θεωριών και σχημάτων. Αρκετά τέτοια σχήματα θα προταθούν ήδη στα τέλη του 19ου και στις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα [T.Fritch: Die Stadt der Zukunf (1896), E.Howard: To-morrow, a peaceful path to reform (1898), E,Chambless: Poadtown (1910), Le Corbusier: Urbanism (1924), R. Neutra: Rush city reformed (1934), F.L.Wriht: Broad city (1932), W.Gropius και W.Wagner: Aprogramfor city reconstruction (1943), κ.α.]. Οι προσεγγίσεις όμως αυτές δεν κατευθύνονται ευθύς εξαρχής προς συμμετοχικούς προβληματισμούς. Και αυτό δεν οφείλεται μόνο στο γεγονός ότι οι περισσότεροι από τους αρχιτεκτόνες-πολεοδόμους της εποχής εμφανίζονται πεισμένοι ότι η αναδιάρθρωση του χώρου αποτελεί ικανή προϋπόθεση για την αναδιαμόρφωση των κοινωνικών σχέσεων, αλλά και στο ότι οι κοινωνικοί μελετητές του αστικού φαινομένου κατά την περίοδο αυτή, αντιμετωπίζουν την πόλη περισσότερο ως "φυσικό φαινόμενο" και λιγότερο ως πεδίο αλληλεπίδρασης ή και αναμέτρησης κοινωνικών δυνάμεων. Το βασικό εννοιολογικό σχήμα που χρησιμοποιείται από τους κοινωνικούς μελετητές τών άστεων σ'αυτήν τη φάση, γράφει ο Thomas Reiner, είναι εκείνο της αμοιβαίας "θέσης" των κοινωνικών λειτουργιών στο χώρο: "ο αστικός χώρος γίνεται αντιληπτός ως ένα σύνολο σημείων, ανάμεσα στα οποία

δημιουργείται έλξη ή απώθηση ανάλογα με τον τύπο της λειτουργίας που έχει τοποθετηθεί σε καθένα απ'αυτά, και από την μεταξύ τους απόσταση. Σύμφωνα μ'αυτόν τον προσανατολισμό, τα οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα που συναντά ενδεχομένως κανείς στην ανάπτυξη των μεγάλων αστικών συγκροτημάτων είναι δυνατό να ορισθούν ως δυσλειτουργίες: προξενούνται από ελαττώματα στην αυτορρύθμιση των αστικών φαινομένων, και είναι δυνατό να επιλυθούν μέσω επεμβάσεων στη φυσική δομή των πόλεων, που θα επανέφεραν τις 'άριστες' συνθήκες λειτουργίας των εγκατεστημένων δραστηριοτήτων οι οποίες καθορίζονται με την βοήθεια της οικονομικής επιστήμης."[8]

Τόσο οι "οικολόγοι" της Σχολής του Σικάγου όσο και οι περίπου σύγχρονοί τους "οικονομιστές", επηρεάζονται στις κοινωνιολογικές τους εκτιμήσεις για την πόλη από το ισχυρό "βιολογικό" ρεύμα που διαχέεται στην κοινωνική σκέψη των αρχών του αιώνα. Έτσι για τον **Ε.Root** "μια πόλη δεν είναι το αποτέλεσμα αποφάσεων πολιτικού τύπου ή αποφάσεων τύπου "ελέγχου"... μία πόλη είναι ένα αυξητικό φαινόμενο, όπως ένας κρύσταλλος του οποίου η αύξηση υπακούει στις δυνάμεις των ατόμων που τον απαρτίζουν".[9] Για τη Σχολή του Σικάγου η βιολογικής προέλευσης "οικολογική" θεώρηση οδηγεί στην ταύτιση των αστικών φαινομένων με την φυσική τους έκφραση και στην αναζήτηση αιτιακών σχέσεων μεταξύ χωρικής και κοινωνικής οργάνωσης. Κατά ανάλογο τρόπο, αν και με διαφορετικές επιστημολογικές αφετηρίες, οι οικονομιστές θεωρούν ότι η

διανομή των ανθρώπινων δραστηριοτήτων στον χώρο είναι "φυσική", μια που οι ανθρώπινες δραστηριότητες τείνουν αυτομάτα και αναπόφευκτα να υπακούουν σε ενιαίες ρυθμιστικές αρχές που απορρέουν από τον "οικονομικό ορθολογισμό", ο οποίος με την σειρά του εδράζεται στις αυτόματες διαδικασίες του ανταγωνισμού και της επιλογής των δραστηριοτήτων, που καθοδηγούν τις χωρικές χρήσεις.[10]

Είναι φανερό οτι αυτού του είδους οι προβληματισμοί των κοινωνικών προσεγγίσεων στον αστικό χώρο, δεν στάθηκε δυνατό να επηρεάσουν την πολεοδομία που είχε μέχρι τότε διοικητικές, τεχνικές, ή και αισθητικές-φορμαλιστικές κατευθύνσεις, με ερωτηματικά σχετικά με την αναγκαιότητα ή μη της διαφοροποίησης του τρόπου λήψης χωρικών αποφάσεων προς την όποια συμμετοχική κατεύθυνση.

Η κατάσταση άρχισε να διαφοροποιείται ελαφρά όταν, μαζί με την διογκούμενη εξαθλίωση των συνθηκών κατοικίας του βιομηχανικού προλεταριάτου και την δημιουργία φόβων για την σταθερότητα του συνολικού βιομηχανικού συστήματος, γίνεται δυνατή η κάθοδος στην "αρένα" των αστικών παρεμβάσεων, των "πολιτικοποιημένων" η και "ουτοπιστών" αρχιτεκτόνων - πολεοδόμων. Πράγματι οι αρχιτέκτονες-πολεοδόμοι θα γίνουν οι πιο πεισμένοι και πειστικοί συνήγοροι της διεπιστημονικής διεύρυνσης του κύκλου εκείνων που αποφασίζουν για χωρικά θέματα (εμπλέκοντας στον διάλογο κοινωνιολόγους, οικονομολόγους, διοικητικούς και πολιτικούς) και από την δεκαετία του '30 θα πρωτοστατήσουν στην αντικατάσταση της

αντίληψης της πόλης ως φυσικό φαινόμενο με την αντίληψη ότι η πόλη αποτελεί έναν μετασχηματισμό του περιβάλλοντος χώρου, που επιτελείται από τις ανθρώπινες κοινωνίες με συγκεκριμένους σκοπούς. Εάν, τώρα, η πόλη δημιουργείται και λειτουργεί με τρόπο ώστε να γίνεται εφικτή η επίτευξη ποικίλων ευρύτερων (οικονομικών, κοινωνικών, κ.λ.π.) στόχων, τότε γίνεται αισθητή, αφενός η αναγκαιότητα ενός συνεχούς ελέγχου των χωρικών εξελίξεων και αφετέρου η αναγκαιότητα ενός μη ειδικαστικού αλλά διαδικαστικού-μεθοδολογικού σχεδιασμού που δεν αφορά πλέον μόνο στις χωρικές μορφές, αλλά και στην περιγραφή του χωρικού υπόβαθρου εξω-πολεομορφικών αποφάσεων. Έτσι, και ενώ η "πολεοδομία" αποδεσμεύεται από τα όρια των άστεων για να εντρυφήσει σε συνολικότερες κλίμακες των χωρικών φαινομένων, επιτυγχάνεται παράλληλα και η διαδικαστική πλέον ανάδειξη της σημασίας που αποκτά η διεύρυνση των συμμετεχόντων στην λήψη αποφάσεων, των οποίων αποφάσεων είναι ορατή πλέον η εμβέλεια και η αλληλεπίδραση.

Ωστόσο πέρα από τα "μανιφέστα" και τις λοιπές διακηρύξεις αρχών, οι χαρακτηριστικότερες απόπειρες εφαρμογής, μέσω των οποίων οι αρχιτέκτονες-πολεοδόμοι προσπάθησαν να διατυπώσουν πρακτικές λύσεις, προσπαθώντας παράλληλα να χειρισθούν και να επηρεάσουν κοινωνικές παραμέτρους, ήσαν οι παρεμβάσεις σε "επίπεδο γειτονιάς" καθώς και οι υλοποιήσεις των "νέων πόλεων". Στις απόπειρες αυτές είναι σαφής η ανησυχία για την δημιουργία νέου τύπου κοινωνικών σχέσεων, η αναζήτηση της χαμένης στα αστικά συγκροτήματα αίσθησης της

συλλογικότητας, η προσπάθεια για την αναζωογόνηση τών δικτύων κοινωνικής επικοινωνίας, η νοσταλγία για κάποιο είδος κοινοτικής συμμετοχής, όπως επίσης είναι εμφανές ένα είδος αρχιτεκτονικού ντετερμινισμού για τον οποίο άλλωστε θα κατηγορηθούν επανειλημμένα και έντονα από τους νεότερους κοινωνιολόγους της πόλης.[11]

Εν τω μεταξύ, μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο οι συμμετοχικές μορφές σχεδιασμού αρχίζουν να βρίσκουν απήχηση σε ευρύτερους κύκλους, τόσο στις Ηνωμένες Πολιτείες όσο και στην Ευρώπη, έτσι ώστε για ορισμένους μελετητές η συμμετοχή των πολιτών, ως αναγνωρίσιμη και οργανωμένη κίνηση να χρονολογείται από αυτή ακριβώς την περίοδο.[12]

Στην Αμερική, η εμφάνιση των συμμετοχικών προβληματισμών προκύπτει από την ανάγκη αναδιάρθρωσης και εξυγείανσης των υποβαθμισμένων περιοχών των μεγάλων πόλεων. Ασφαλώς, πλάι στις ορατές ανάγκες αναβάθμισης των αστικών χώρων, υπάρχουν κερδοσκοπικά κίνητρα και συμφέροντα, τα οποία κατευθύνουν την όλη προσπάθεια προς την κατεδάφιση των παλαιών κτισμάτων και την εμπορευματική "αξιοποίηση" ολόκληρων κεντρικών περιοχών, δημιουργώντας εντονότατες κοινωνικές αντιπαραθέσεις. Η οργανωμένη απάντηση των λαϊκών στρωμάτων που θίγονται άμεσα και η συμπαράσταση που διατυπώνεται από εκείνους που ενδιαφέρονται για την διεύρυνση της δημοκρατίας προς συμμετοχικότερες μορφές, θα δημιουργήσουν την αμερικανική παράδοση συμμετοχής στο πολεοδομικό έργο. Αμερικανική ιδιαιτερότητα αποτελεί το γεγονός ότι η θεσμική κατοχύρωση

των συμμετοχικών δικαιωμάτων θα συμπεριληφθεί σε νομοσχέδια που αφορουν αρχικά στην καταπολέμηση της φτώχειας, ενω στη συνεχεια, διαμέσου της συμμετοχής στις πολεοδομικές αποφασεις, η σχετική νομοθεσια θα επεκταθεί σε θέματα γενικοτερου οικολογικού ενδιαφέροντος που αφορούν στην συνολική προστασία του περιβάλλονος χώρου.[13] Η δεκαετία του '60 θα είναι αποφασιστική για τις συμμετοχικές εξελίξεις τόσο στην Αμερική όσο και στην Ευρώπη. Στην Αμερική, θα ενταθούν οι προβληματισμοί γύρω από την ικανότητα των παλαιών τρόπων λήψης των πολεοδομικών αποφάσεων να επιλύουν τις χωρικές κρίσεις και θα ενισχυθούν οι απόψεις που επιμένουν στο να υπογραμμίζουν τις κοινωνικές και πολιτικές διαστάσεις του σχεδιασμού. Την ίδια περίοδο στην Ευρώπη, όπου έχει πλέον ολοκληρωθεί η φάση της μεταπολεμικής ανασυγκρότησης, κατά την οποία η αναγκαιότητα επείγουσας ανοικοδόμησης των κατεστραμμένων πόλεων δεν άφηνε πολλά περιθώρια για την διατύπωση συμμετοχικών προβληματισμών, αρχίζει να αναπτύσσεται ένα ισχυρό διεκδικητικό ρεύμα με έντονο συμμετοχικό περιεχόμενο, που, μεταξύ άλλων, βάλλει κατά της αντίληψης που θέλει τον σχεδιασμό μία καθαρά τεχνική διαδικασία. Τα συμμετοχικά κινήματα θα πάρουν διαφορετικές μορφές στις διάφορες ευρωπαϊκές χώρες όπως διαφορετικές θα είναι και οι επακόλουθες θεσμικές διευθετήσεις.

Ο Δ. Χριστοφιλόπουλος, επικαλούμενος τους Oosthuizen, Eversley, Simmie, Goldsmith και Damer και Hague[14] διατυπώνει, ορισμένες υποθέσεις σχετικά με τους λόγους για τους οποίους

δημιουργείται αυτήν την εποχή ένα κλίμα ευνοϊκό για τον συμμετοχικό σχεδιασμό και στους τέσσερεις παράγοντες των αστικών παρεμβάσεων: την διοίκηση, την τοπική αυτοδιοίκηση, τους πολίτες και τους πολεοδόμους. Η διοίκηση (κυρίως στη Βρετανία) βλέπει στις συμμετοχικές διαδικασίες έναν τρόπο συντόμευσης των γραφειοκρατικών διατυπώσεων που καθυστερούν αισθητά το σύστημα του σχεδιασμού. Οι πολίτες ανακαλύπτουν ότι είναι δυνατό να παρέμβουν και να επιχειρήσουν την προστασία ζωτικών τους συμφερόντων. Η διαπίστωση αυτή αφορά, έστω με διαφορετικές εκδοχές του περιεχόμενου των "συμφερόντων", τόσο τους ιδιοκτήτες γής όσο και τα φτωχότερα στρώματα των πόλεων. Η τοπική αυτοδιοίκηση έχει την ευκαιρία να διευρύνει τον χώρο των αρμοδιοτήτων της. Οι πολεοδόμοι, τέλος βρίσκουν έναν τρόπο να εξασφαλίσουν καλύτερες σχέσεις με τους πολίτες και να βελτιώσουν την εικόνα τους.

Εάν ήσαν όντως αυτοί οι λόγοι για τους οποίους γίνεται δημοφιλής η πολεοδομική συμμετοχή, τότε δεν πρέπει να εκπλήσσεται κανείς που, μετά την έξαρση της συμμετοχικής κινητοποίησης κατά την δεκαετία του '70, θα επανέλθει μία περίοδος συμμετοχικής ύφεσης. Πράγματι, αν κίνητρο αποδοχής των συμμετοχικών διαδικασιών από την πλευρά των Διοικήσεων ήταν μόνο οι ταχύτερες διαδικασίες και όχι άλλα τυχόν πλεονεκτήματα των συμμετοχικών διαδικασιών -και μάλιστα συνδεδεμένα στενά με τις επιταγές των κοινωνικοπολιτικών καταστάσεων που επικρατούσαν την εποχή εκείνη-, τότε σύντομα θα διαπιστώσουν ότι η συμμετοχή συνεπάγεται πολλές φορές

μακρόχρονες διαδικασίες μέσω των οποίων θα πρέπει να επιλυθούν οι αναδυόμενες συγκρούσεις. Από την άλλη πλευρά, οι πολίτες, ανακαλύπτουν ότι καθε άλλο παρά αποτελούν ισοδύναμο παράγοντα στην λήψη των σχετικών αποφάσεων και ότι οι διαφορετικές κοινωνικές ομάδες εισακούονται με διαφορετική ευαισθησία από τις ποικίλες διοικήσεις, ενώ οι πολεοδόμοι, πολλές φορες έκπληκτοι, διαπιστώνουν ότι η δημόσια εικόνα τους δεν βελτιώνεται αυτομάτως απλά και μόνο επειδή εντάσσονται σε συμμετοχικά εγχειρήματα, αλλά ότι -αντίθετα- συχνά εμπλέκονται σε συγκρούσεις που θα προτιμούσαν να είχαν αποφύγει. Η μόνη που τελικά προκύπτει σχετικά ικανοποιημένη και εξακολουθεί, χρησιμοποιώντας συμμετοχικά επιχειρήματα, να διεκδικεί μεγαλύτερη αποκέντρωση, είναι η τοπική αυτοδιοίκηση.

Όμως, οι κύριοι λόγοι για τους οποίους είναι δυνατό να δημιουργηθεί, στο ευρύτερο κοινωνικό πεδίο, ευνοϊκό (ή και αρνητικό) κλίμα, για κινήματα της εμβέλειας του συμμετοχικού -και στην χωρική του προέκταση-, είναι μάλλον λίγο εξαρτώμενοι από τις επιμέρους -μάλλον αφελείς- προσδοκίες ορισμένων από τους εμπλεκόμενους. Όπως αναφέραμε ήδη, θεωρούμε ότι οι κύριοι λόγοι της ανόδου καθώς και της επακόλουθης υποχώρησης των συμμετοχικών κινημάτων κατά τις τελευταίες δεκαετίες, ανάγονται σε περισσότερο σύνθετες οικονομικές, κοινωνικές και πολιτιστικές συγκυρίες, οι οποίες συνέτειναν στην διαμόρφωση των καταστάσεων που επικράτησαν στις βιομηχανικά ανεπτυγμένες χώρες αυτό το διάστημα.

Εξ άλλου, εκτός από την εμφανή διάδοση, κατά τη δεκαετία του '60, των συμμετοχικών διεκδικητικών κινημάτων, οι αλλαγές αυτής της περιόδου συνδέονται με την αναπτυξη γνωστικών τομέων και πολιτισμικών ρευμάτων που, μετά την δεκαετία του '50, προκαλούν ούτως ή άλλως, ρωγμές, διαφοροποιήσεις και αναδιαρθρώσεις στον "παραδοσιακό" πατερναλιστικό-τεχνοκρατικό τρόπο αντιμετώπισης των πολεοδομικών παρεμβάσεων. Έτσι, η εισαγωγή στοιχείων από τήν θεωρία των συστημάτων θα μετακινήσει το κέντρο της προσοχής στις αλληλεξαρτήσεις των επι μέρους τμημάτων της πολεοδομικής ενότητας καθώς και στην επιρροή που ασκείται από τα ευρύτερα συστήματα εντός των οποίων εντάσσεται η πόλη, οι σημειωτικές θεωρήσεις όχι μόνο θα αναδείξουν την επικοινωνιακή διάσταση κατά την δημιουργία κατασκευασμένου περιβάλλοντος αλλά και θα εξάρουν την σπουδαιότητα των κοινωνικών κωδίκων στη διαδικασία αυτή, η δε θεωρία της λήψης των αποφάσεων θα επισημάνει την κομβική σημασία που έχει για τις χωρικές αποφάσεις, όπως και για όλα τα είδη των αποφάσεων, η δυνατότητα κυκλοφορίας-άντλησης πληροφοριών. Ταυτόχρονα, η κοινωνική και πολιτικο-ιδεολογική διάσταση των χωρικών προβλημάτων θα υπογραμμισθεί τόσο μέσω των συναινετικών επιχειρημάτων που θα προβληθούν από τους οπαδούς της "κοινοτικής δράσης", του "συνηγορικού σχεδιασμού" και της "συναινετικής συμμετοχής", όσο και από τους -κατά κανόνα νεομαρξιστές- θεωρητικούς της "συγκρουσιακής συμμετοχής".

δ. Η διαφοροποίηση των σχεδιαστικών θεωριών και πρακτικών: οι επιρροές από τη συστημική, τη σημειωτική, και τη θεωρία λήψης αποφάσεων.

Όπως επισημαίνει ο Α.Λαγόπουλος, η σχετικά απλοϊκή "γραμμική", παραδοσιακή μεθοδολογία των πολεοδομικών επεμβάσεων η οποία εξαντλείται στην διερεύνηση, την ανάλυση και το σχεδιασμό των προτεινόμενων λύσεων, αφήνοντας εκτός διαδικασίας το στάδιο της εφαρμογής (δηλαδή η διεξαγωγή του πολεοδομικού έργου σε τρεις, ουσιαστικά, φάσεις: α) την αποτύπωση της υπάρχουσας κατάστασης, β) την επεξεργασία των στοιχείων και την εξαγωγή συμπερασμάτων και γ) τις προτάσεις), που κυριαρχεί στις πολεοδομικές πρακτικές έως και την δεκαετία του '50, αποδεικνύεται, στη συνέχεια, ανεπαρκής για την αντιμετώπιση της γοργής αλλαγής της πραγματικότητας και της πολυπλοκότητας των νέων καταστάσεων.[15] Παράλληλα ο παραδοσιακός ρόλος των αρχιτεκτόνων-πολεοδόμων εξασθενεί, η διατύπωση των στόχων και των αντικειμενικών σκοπών της πολεοδομικής παρέμβασης αρχίζει να θεωρείται μέρος της πολεοδομικής διαδικασίας και ο πατερναλισμός των λύσεων που προτείνονται από την πολιτική ηγεσία και εκτελούνται από κάποιους "αντικειμενικούς", τεχνοκράτες-ειδήμονες, χωρίς να θεωρείται αναγκαία η έκφραση της γνώμης των ενδιαφερόμενων πολιτών, αμφισβητείται. Βέβαια, προτού γίνει ευρύτερα αποδεκτό ότι οι κοινωνικο-πολιτικές και ιδεολογικές παράμετροι ασκούν καθοριστική επιρροή επί των χωρικών επιλογών και παρεμβάσεων, θα γίνουν προσπάθειες

εκσυγχρονισμού της παραδοσιακής πολεοδομικής μεθοδολογίας, με την εισαγωγή εννοιολογικών και διερευνητικών εργαλείων που προέρχονται είτε από την συστημική προσέγγιση είτε από τον χώρο της διερεύνησης των διαδικασιών λήψης αποφάσεων.

Η εισαγωγή της συστημικής ανάλυσης[16] κατευθύνει την πολεοδομική μεθοδολογία προς την θεώρηση της πόλης ως οντότητας αποτελούμενης από αλληλεξαρτώμενα μέρη, η λειτουργία της οποίας εντάσσεται σε ένα περιβάλλον ευρύτερων συστημάτων. Η αλληλεπίδραση μεταξύ του αστικού συστήματος και των συστημάτων του περιβάλλοντος γίνεται μέσω "εκροών" και "εισροών" ή, για να χρησιμοποιήσουμε την αμιγέστερα επικοινωνιακή ορολογία, μέσω εκπεμπόμενων μηνυμάτων και επιστρεφόμενων-αναδρώμενων μονάδων πληροφόρησης. Η αναγνώριση του γεγονότος ότι κάθε αστική δραστηριότητα εξαρτάται από όλες τις άλλες μέσα στο συνολικό αστικό σύστημα και εντός των πλαισίων των ευρύτερων συστημάτων, οδηγεί προς την υιοθέτηση μιας κυκλικής πολυφασικής διαδικασίας πολεοδομικού προγραμματισμού-σχεδιασμού, για την οποία, δεδομένου ότι εγκαταλείπονται πλέον οι γραμμικές βεβαιότητες της παραδοσιακής μεθόδου, γίνεται πρωτεύουσας σημασίας η εξασφάλιση της μέγιστης δυνατής πληροφόρησης, ούτως ώστε να γίνει δυνατή τόσο η πληρέστερη γνώση της υπάρχουσας κατάστασης και των δυναμικών της τάσεων, όσο και η σύνταξη σειράς εναλλακτικών προτάσεων μεταξύ των οποίων θα επιλεγούν οι τελικές λύσεις.

Απο την άλλη πλευρά, όπως ήδη αναφέρθηκε, στοιχεία ορθολογικοποίησης του παραδοσιακού Σχεδιασμού θα εισαχθούν στην πολεοδομική θεωρία και πρακτική μαζί με "πρότυπα" και "τεχνικές" της θεωρίας που ασχολείται με την "λήψη των αποφάσεων".[17] Συγκεκριμένα:

1. Υπό την επιρροή μιας νέας "ορθολογικότερης"[18] εκδοχής του οικονομισμού και της επαναφοράς στο προσκήνιο του ρεπερτόριου επιλογών και του τρόπου λήψης αποφάσεων του homo economicus καθώς και του ιδεατού πρότυπου της γραφειοκρατικής δομής όπως περιγράφεται από τον **Max Weber**[19], δημιουργείται το το μοντέλο λήψης αποφάσεων που χαρακτηρίζεται από τον "απεριόριστο" (ή "συνοπτικό") ορθολογισμό, τον οποίο θα οδηγήσει (σε συνδυασμό και με τα υιοθετούμενα στοιχεία της συστημικής ανάλυσης) στον "καθολικό σχεδιασμό". Ο καθολικός σχεδιασμός, κατ'αναλογία με το "απεριόριστα ορθολογικό" μοντέλο λήψης αποφάσεων, επεκτείνει την διαδικασία εκπόνησης του πολεοδομικού έργου σε έξη φάσεις: α) εντοπισμός του προβλήματος, β) εξακρίβωση όλων των εναλλακτικών λύσεων, γ) αξιολόγηση των εναλλακτικών, δ) επιλογή της προτιμώμενης λύσης, μετά από "δοκιμή" των εναλλακτικών όσον αφορά στο αποδεκτό και το εφικτό της ενδεχόμενης υιοθέτησης τους, ε) εφαρμογή της απόφασης και στ) παρακολούθηση της εφαρμογής και σύγκριση των αποτελεσμάτων που παράγονται με τους αρχικούς στόχους.[20] Η πολυφασική αυτή διαδικασία θα επικρατήσει και δεν θα αμφισβητηθεί ακόμη καί όταν τα προτεινόμενα πρότυπα προγραμματισμού-σχεδιασμού δεν θα είναι πλέον τα απεριόριστα

ορθολογικά, αλλά -κάτω από την υποχρεωτικότητα των πραγματικών καταστάσεων- θα τροποποιηθούν προς ρεαλιστικότερες κατευθύνσεις. Ο απεριόριστος ορθολογισμός, αντίθετα, του καθολικού μοντέλου θα αμφισβητηθεί έντονα. Στον καθολικό σχεδιασμό θα καταλογισθεί εξαιρετική πολυπλοκότητα που προέρχεται από την αναζήτηση απεριόριστα ορθολογικών λύσεων, (πράγμα που σημαίνει, μεταξύ άλλων, την αδυναμία του μελετητή να παρακολουθήσει το σύνολο των φάσεων της προτεινόμενης διαδικασίας και την δυσκολία ανακάλυψης όλων των αλληλεξαρτώμενων στοιχείων ενός αστικού συνόλου), η αδυναμία εξασφάλισης -παρά την πολυπλοκότητα της διαδικασίας- των πραγματικά άριστων λύσεων, η μη αναφορά στη νομιμοποιητική έννοια του γενικού συμφέροντος, η εναπόθεση της αναζήτησης των λύσεων αποκλειστικά σε κάποιους "ειδικούς" χωρίς να λαμβάνονται υπ'όψιν οι τυχόν διαφορετικές απόψεις άλλων παραγόντων που εμπλέκονται στις διαδικασίες παραγωγής χώρου και προπαντός η ανεπάρκεια εξασφάλισης, σε κάθε φάση, όλων των πληροφοριών που απαιτούνται προκειμένου να εκπονηθεί μία πραγματικά "καθολική" μελέτη του εκάστοτε αστικού φαινόμενου.

2. Έτσι, μετά και την αποδοχή της άποψης ότι το άτομο διαθέτει περιορισμένο ορθολογισμό και ότι οι "ανορθολογικές" συμπεριφορές είναι όχι μόνο απλώς υπαρκτές αλλά και καθοριστικής σημασίας για την ερμηνεία των ανθρώπινων επιλογών και αποφάσεων, καθώς και την αναγνώριση του γεγονότος ότι κατά τις σχεδιαστικές προσπάθειες υπάρχουν

περιοριστικά όρια τόσο στον διαθέσιμο χρόνο όσο και στους διαθέσιμους πόρους, αρχίζει να γίνεται αποδεκτή η εκδοχή του "περιορισμένου ορθολογισμού" κατά την λήψη των αποφάσεων (ο λήπτης υιοθετεί την πρώτη εναλλακτική λύση που του φαίνεται ικανοποιητική) και κατά συνέπεια το πρότυπο του "ικανοποιητικού σχεδιασμού". Ο ικανοποιητικός σχεδιασμός δεν απαιτεί πλέον την μέγιστη ακρίβεια και την αναζήτηση της άριστης λύσης του προηγούμενου μοντέλου και αρκείται στην ικανοποίηση των απαιτήσεων ορισμένων ικανοποιητικών **standars**.

3. Η επόμενη βαθμίδα από το απεριόριστα, ιδεατά, ορθολογικό προς το πραγματιστικά εφικτό, αφορά στο είδος σχεδιασμού που ο Δ. Χριστοφιλόπουλος, ονομάζει χαρακτηριστικά σχεδιασμό του "βλέποντας και κάνοντας" ή του "τσαλαβουτήματος",[21] ενώ στην επίσημη βιβλιογραφία μπορεί να τον βρει κανείς υπό την ονομασία: "βελτιωτικός σχεδιασμός", βασισμένος στο αυξητικό πρότυπο λήψης αποφάσεων. Πρόκειται για τον σχεδιασμό που ουσιαστικά αποβλέπει σε μικρές, βαθμιαίες βελτιώσεις της υπάρχουσας κατάστασης και που βασίζεται σε μία διαδικασία λήψης αποφάσεων τμηματική και εξελικτική. Το αποτέλεσμα είναι να μην υπάρχει σ'αυτή την περίπτωση (και ούτε να επιδιώκεται άλλωστε) σημαντική απομάκρυνση από τα βασικά χαρακτηριστικά του **status quo**. Τώρα, το εάν και κατά πόσο, αυτή η διατήρηση της υπάρχουσας κατάστασης, μέσω των ελάχιστων παραχωρήσεων σε ενδεχόμενα αιτήματα αλλαγών, μπορεί να είναι η βασική επιδίωξη μιας συγκεκριμένης στρατηγικής (στρατηγικός σχεδιασμός) και όχι-

οπως εκ πρωτης όψεως φαινεται- το αποτελεσμα μιας σειρας αποφασεων "προσαρμοσμένων" στην πραγματικότητα, η μιας σειράς δοκιμών οπου επιδιώκεται ο βαθμιαίος εντοπισμός των τυχόν λαθών προκειμένου να ληφθούν ουσιαστικότερες αποφάσεις, είναι ένα θέμα που παραμένει ανοικτό και που θα πρεπει να συνεκτιμηθεί στα πλαίσια μιας ευρύτερης ανάλυσης των συνθηκών εντός των οποίων παρουσιάζεται αυτού του είδους ο σχεδιασμός.

Αν και ο "βελτιωτικός σχεδιασμός" μοιάζει να συγκεντρώνει τα πλεονεκτήματα μιας σχεδιαστικής συμπεριφοράς που "προσαρμόζεται" στην πραγματικότητα, υπήρξαν έντονες αμφισβητήσεις ακόμη σε σχέση με το εάν μια τέτοια αντιμετώπιση του χώρου μπορεί να θεωρηθεί, τελικά, σχεδιαστική (η υπάρχουσα κατάσταση δεν διαφοροποιείται και τα κατεστημένα συμφέροντα βγαίνουν αλώβητα από την σχεδιαστική διαδικασία), ή και ορθολογική (οι ανώδυνες ρυθμίσεις μάλλον επιδεινώνουν παρά καλυτερεύουν τα προς επίλυση προβλήματα).

4. Ενα ακόμη είδος σχεδιασμού που έχει ως αφετηρία τους προβληματισμούς σχετικά με τους τρόπους και τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων είναι ο "μικτός σχεδιασμός", ο οποίος βασίζεται στο πρότυπο της "μικτής ανίχνευσης" και που εμπεριέχει στοιχεία τόσο από το ορθολογικό, όσο και από το αυξητικό πρότυπο. Η μικτή ανίχνευση, που αναλύεται στα κείμενα του A.Etzioni,[22] προβλέπει την διάκριση μεταξύ θεμελιωδών και λιγότερο σημαντικών αποφάσεων. Οι πρώτες λαμβάνονται ύστερα από μια πλατειά θεώρηση των προβλημάτων

χωρις να διερευνηθούν κατ'ανάγκην όλες οι εναλλακτικές λύσεις και στη συνεχεια επιδιώκεται η λήψη μιας σειράς αυξητικών αποφάσεων που να βασίζονται σε αναλυτικότερη εξέταση των ενδεχόμενων ειδικών επιλογών. Ο "μικτός σχεδιασμός" πραγματοποιείται αντίστοιχα σε δύο στάδια: στο πρώτο επιλέγονται οι βασικές πολιτικές και χαράζονται οι κυριότερες αρχές και κατευθύνσεις, λαμβάνοντας υπ'όψιν μόνο τις εναλλακτικές στρατηγικής σημασίας και συντάσσοντας τα πολεοδομικά σχέδια-πλαίσια, ενώ στο δεύτερο καταρτίζονται τα σχέδια μικρότερης σημασίας που βασίζονται σε λεπτομερέστερες αναλύσεις των καταστάσεων που έχουν ήδη επιλεγεί στην πρώτη φάση και που υλοποιούν τις γενικές κατευθύνσεις που έχουν ήδη χαραχθεί. Αν και δεν είναι πάντα εύκολο να διακρίνει κανείς (τουλάχιστον όσο αφορά την σπουδαιότητα των πραγματικών-τελικών επιπτώσεων) ανάμεσα σε θεμελιώδη σχέδια και σε σχέδια που εκ πρώτης όψεως μπορούν να χαρακτηρισθούν ως μικρότερης εμβέλειας, το μοντέλο του μικτού σχεδιασμού υιοθετήθηκε, με παραλλαγές, από ορισμένες ευρωπαϊκές χώρες μετά την δεκαετία του '60.[23]

Η αποδοχή, από την πλευρά της πολεοδομικής οπτικής, των παρατηρήσεων και των συμπερασμάτων της προβληματικής που αναπτύσσεται σε σχέση με τις διαδικασίες λήψης των αποφάσεων, φέρνει μεν, έμμεσα, στο προσκήνιο τις επικοινωνιακές διαδικασίες, αλλά με τρόπο μερικό και ασαφή, επισημαίνοντας κυρίως την έντονη ανάγκη για έγκυρες πληροφορίες κάθε φορά

που πρόκειται να ληφθεί μια οποιαδήποτε απόφαση. Ωστοσο, η αναγνωριση της αναγκαιότητας εξασφάλισης πληροφοριων, δεν θα συνοδευθεί άμεσα απο προβληματισμούς γυρω από το κοινωνικο επικοινωνιακό πλαίσιο εντός του οποιου παράγονται οι πληροφορίες και κυκλοφορούν τα μηνύματα. Για να συμβεί κάτι τέτοιο θα χρειαστεί η συμβολή της εκδοχής εκείνης της σημειολογικής προσέγγισης η οποία θα καταδείξει ότι τόσο κατά την "ανάγνωση" των χωρικών μηνυμάτων όσο και κατά τη "συγγραφή" τους, βαρύνοντα ρόλο δεν έχει μόνο η αναγνώριση και η χρησιμοποίηση των εσωτερικών κωδίκων, αλλά και εκείνων που εκ πρώτης όψεως βρίσκονται έξω από τον καθαρά "χωρικό λόγο". Σύμφωνα με αυτή τη σημειωτική προσέγγιση οι κυρίως χωρικοί κώδικες, (π.χ. αυτοί που παραδοσιακά αποτελούν τον κορμό των μαθημάτων στις αρχιτεκτονικές σχολές), δεν αρκούν για την πλήρη κατανόηση του κατασκευασμένου χώρου. Επομένως, οι <u>συντακτικοί</u> χωρικοί κώδικες, που αφορούν στα στοιχεία της χωρικής δομής χωρίς αναφορά στις λειτουργίες που θα αποδοθούν σ'αυτά σε ένα δεύτερο επίπεδο άρθρωσης, (π.χ. σε αρχιτεκτονικό επίπεδο, τα πατώματα, οι οροφές, τα υποστηλώματα, τα δοκάρια κ.ο.κ. και σε πολεοδομική κλίμακα, τα ανάλογα, "δομημένα" από αρχιτεκτονική άποψη ή "ανοιχτά" στοιχεία, που θα χρειαστεί να επανα-διαρθρωθούν προκειμένου να αποκτήσουν το πρώτο πολεοδομικό τους νόημα) και οι <u>σημασιοδοτικοί</u> κώδικες, με βάση τους οποίους αρθρώνονται στοιχεία που είτε δηλώνουν πρώτες λειτουργίες (π.χ. Δρόμος= δυνατότητα μετακίνησης, πλατεία= δυνατότητα συνάθροισης),

είτε συνδηλώνουν δεύτερες συμβολικές λειτουργίες (π.χ. αγαλματοστοιχια), είτε δηλώνουν διανομές και συνδηλωνουν ταυτόχρονα χωρικές ιδεολογίες (π.χ. γκέτο, ή πλούσια προάστια), είτε που, τέλος, αρθρώνονται σε τυπολογικά είδη (π.χ. κηπούπολη, εργατούπολη κ.λ.π.), θα πρέπει να συμπληρωθούν κατά την ανάγνωση και την σύνταξη των χωρικών μηνυμάτων απο τους <u>εξωτερικούς</u> κώδικες που αφορούν -τόσο κατά την σύνταξη όσο και κατά την ανάγνωση, και ανάλογα με την κλίμακα της προσέγγισης- στην διάρθρωση των πολιτισμικών, κοινωνικών, οικονομικών, ψυχολογικών ή και άλλων ανάλογων παραμέτρων.[24] Μέσω του εντοπισμού της σημασίας των "εξωτερικών κωδίκων" ανοίγει ο δρόμος στην αναζήτηση των όρων υπό τους οποίους ασκείται η αμφίδρομη επιρροή ανάμεσα στο γενικότερο επικοινωνιακό πλαίσιο που επικρατεί σε κάθε κοινωνικό σύνολο και του τρόπου με τον οποίο οι χωρικές διαμορφώσεις κατασκευάζονται και προσλαμβάνονται από τους εκάστοτε χρήστες. Προκύπτει εξ άλλου με επιτακτικότητα η ανάγκη της μελέτης του είδους της κοινωνικής επικοινωνίας που χαρακτηρίζει τις υπό μελέτη κοινωνίες.

Παράλληλα, μέσω της σημειωτικής προσέγγισης αποσαφηνίζονται οι επικοινωνιακές επιπτώσεις, τυπολογικών και αισθητικών στοιχείων, αντιμετωπίζεται το θέμα της διαχρονικής διαφοροποίησης των εκπεμπόμενων μηνυμάτων και τίθεται το πρόβλημα της "επαναστατικότητας των μορφών" που αντιμετωπίζουν οι όποιοι δημιουργοί χώρου κάθε φορά που επιδιώκουν να ξεπεράσουν την κατεστημένα αποδεκτή

μορφολογία.[25]

ε. Η διαφοροποίηση των σχεδιαστικών θεωριών και πρακτικών: η επιρροή των συναινετικών συμμετοχικών απόψεων και αιτημάτων.

Όπως ήδη αναφέραμε, δεν είναι πάντοτε ορατά με σαφήνεια τα όρια μεταξύ των συμμετοχικών διεκδικήσεων που στοχεύουν στη διεύρυνση του κύκλου των αποφασιζόντων για επί μέρους θέματα και εκείνων που αντίθετα επιδιώκουν την έναρξη διαδικασιών που οδηγούν σε συνολικότερες αμφιβητήσεις της κατεστημένης εξουσίας. Δεν είναι επίσης πάντοτε εύκολο να προβλεφθεί η δυναμική ενός συμμετοχικού κινήματος δεδομένου ότι κατά την εξέλιξή του είναι δυνατό να διαφοροποιηθεί ως προς τους στόχους και τις επιδιώξεις του, μετατρεπόμενο, για παράδειγμα, από συγκεκριμένη συμμετοχική διεκδίκηση μέσα στα όρια της ισχύουσας νομιμότητας σε "εξέγερση", ή από κίνημα που αποβλέπει σε συνολικές αλλαγές σε σειρά αιτημάτων που είναι δυνατό να ενσωματωθούν στην ισχύουσα δομή της εξουσίας. Εξάλλου, δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις κατά τις οποίες οι διεκδικούντες την συμμετοχή έχουν διαφορετικούς απώτερους στόχους και το ποιοί τελικά θα επικρατήσουν αφορά στην εσωτερική δυναμική της διεκδικούσας ομάδας. Παρ'όλα αυτά, παρατηρώντας τόσο τις θεωρητικές διατυπώσεις που συνοδεύουν τις συμμετοχικές επιδιώξεις και γεγονότα, όσο και τις συγκεκριμένες κάθε φορά πρακτικές που ακολουθούνται, είναι θεμιτό να διακρίνει κανείς μεταξύ προτάσεων συναινετικής

συμμετοχής -πολλές από τις οποίες υιοθετούνται και ενσωματώνονται στο ισχύον θεσμικό πλαίσιο- και σε συγκρουσιακές μορφές συμμετοχικής διεκδίκησης, που ακόμη και όταν δεν καταλήγουν σε ανατροπές και γενικότερες κοινωνικοπολιτικές επανατοποθετήσεις, επηρεάζουν την ισχύουσα κατάσταση λειτουργώντας ως προειδοποιητικά μηνύματα προς τους κρατούντες, οι οποίοι και αναγκάζονται συνήθως να τροποποιήσουν δομές και διαδικασίες στην λήψη των αποφάσεων.

Στην τρίτη ενότητα του παρόντος κεφαλαίου αναφερθήκαμε συνοπτικα στην πρώτη εμφάνιση των συμμετοχικών θεωριών και αιτημάτων τόσο στις Η.Π.Α. όσο και στις ευρωπαϊκές χώρες, καθώς και στην ένταση με την οποία παρουσιάζονται οι συμμετοχικές διεκδικήσεις στις βιομηχανικά ανεπτυγμένες χώρες κατά την δεκαετία του '60. Την περίοδο αυτή διαμορφώνονται συγκεκριμένες προτάσεις στις οποίες προβλέπεται η συμμετοχή των πολιτών στην παραγωγή κατασκευασμένου περιβάλλοντος. Οι προτάσεις αυτές προβλέπουν διαφορετικής έντασης ανάμιξη των χρηστών, καθώς και διαφορετικές διαδικασίες εμπλοκής των διαφόρων παραγόντων στην εκπόνηση και την εφαρμογή των χωρικών σχεδίων.

Οι μελετητές που επιχειρούν την κατηγοριοποίηση των συμμετοχικών ρευμάτων και τάσεων, όπως αυτά παρουσιάζονται κατά τις τελευταίες δεκαετίες -σε σχέση με τις αποφάσεις που αφορούν σε θέματα σχεδιασμού του χώρου-, δεν καταλήγουν σε ταυτόσημες κατατάξεις, ούτε χρησιμοποιούν τα ίδια κριτήρια. Στην όχι ιδιαίτερα εκτεταμένη σχετική ελληνική βιβλιογραφία,

για παράδειγμα, ο Δ. Χριστοφιλόπουλος, ο οποίος χρησιμοποιεί κυρίως αγγλοσαξωνικής προελευσης βιβλιογραφικές αναφορες, διακρίνει:

α) Το αμερικανικής αφετηρίας κίνημα της "κοινοτικής δράσης" (community action),[26] που ξεκινά στις Η.Π.Α. και επεκτείνεται στην Βρετανία και άλλες ευρωπαϊκές χώρες ως απάντηση στην ανεπάρκεια των παραδοσιακών μεθόδων σχεδιασμού στο να αντιμετωπίσουν τις εξαθλιωτικές παρενέργειες που έχουν, για ορισμένα τμήματα του αστικού πληθυσμού, οι εκ των άνω παρεμβάσεις. Το κίνημα της "κοινοτικής δράσης" συμβάλλει στην αναγνώριση της σκοπιμότητας του να αναμιγνύονται οι διάφορες κοινωνικές οργανώσεις στα ποικίλα κοινωνικά και πολεοδομικά προβλήματα.

β) Την νεοπλουραλιστική προσέγγιση που καταλήγει στις προτάσεις περί "συνηγορικού σχεδιασμού" (advocacy planning)[27]. Εδώ αναγνωρίζεται ότι οι πολεοδομικές αποφάσεις έχουν ισχυρή πολιτικοκοινωνική διάσταση και κατά συνέπεια, στα πλαίσια μιας κοινωνικής πολιτικής που πρέπει να αποβλέπει στην παροχή ίσων ευκαιριών προς όλους τους πολίτες, ο σχεδιασμός δεν θα πρέπει να αποκλείει το ενδεχόμενο της αναδιανομής της εξουσίας και των πόρων προς όφελος των αδύναμων κοινωνικά ομάδων. Στον συνηγορικό σχεδιασμό απέναντι στους "ισχυρούς" που καταρτίζουν τις εκ των άνω προτάσεις, παρατίθενται οι κοινωνικά αδύναμοι, ενισχυμένοι όμως από μια σειρά ειδημόνων (πολεοδόμοι, κοινωνιολόγοι, νομικοί, κ.λ.π.) οι οποίοι "συνηγορούν" υπέρ του κοινωνικού συνόλου και

συμβάλλουν στο να αποφεύγονται οι οξείες κοινωνικές αδικίες. Μέσω του "συνηγορικού σχεδιασμού" η "συμμετοχή μεταφέρεται απο το πολιτικό επίπεδο στο επίπεδο της δικονομικής αντιπροσώπευσης.

γ) Το συμμετοχικο σχεδιασμό (participatory planning),[28] που συνδέεται με τις προσεγγίσεις που αναγνωρίζουν την σημασία των κοινωνικών αλλαγών και που υποστηρίζουν ότι αυτές οι αλλαγές είναι δυνατό να επέλθουν μέσω διαδικασιών που δεν συμπεριλαμβάνουν κατ'ανάγκην τις τραυματικές εμπειρίες της κοινωνικής σύγκρουσης. Επομένως ο σχεδιασμός του χώρου μπορεί να υλοποιηθεί με την ισότιμη συμμετοχή όλων των εμπλεκόμενων φορέων και να αποβλέπει στην διαμόρφωση κοινωνικών στόχων και την άσκηση κοινωνικής πολιτικής. Στην περίπτωση αυτή οι τεχνοκράτες-πολεοδόμοι και οι λοιποί ειδήμονες χρησιμοποιούνται ως σύμβουλοι και υπόκεινται σε άμεσο κοινωνικό έλεγχο. Οι πολίτες συμμετέχουν είτε μέσω των ευρύτερων ποικίλων οργανώσεων (συνδικάτα, συνεταιρισμοί, σύλλογοι, επιτροπές, κ.λ.π.) στις οποίες αναγνωρίζεται το δικαίωμα και η αρμοδιότητα να συναποφασίζουν σχετικά με θέματα διαμόρφωσης του χώρου ή και μέσω ομαδοποιήσεων που συγκροτούνται επί τόπου όταν πρόκειται να επιλυθεί μια συγκεκριμένη χωρική περίπτωση.

δ) Ο Χριστοφιλόπουλος αναφέρεται επίσης στην εμφάνιση, κατά την δεκαετία του '70, της νεομαρξιστικής προσέγγισης στην παραγωγή κατασκευασμένου περιβάλλοντος, η οποία επισημαίνει τον αποφασιστικό ρόλο της οικονομίας στις χωρικές

εξελίξεις και που αρνείται την υποτιθέμενη από τις άλλες προσεγγίσεις απολιτικότητα των πολεοδόμων και των λοιπών ειδικών. Οι νεομαρξιστικές μελέτες επιμένουν στην ανάγκη του να τοποθετηθεί ο σχεδιασμός μεσα σε ενα ευρύτερο κοινωνικο-οικονομικό πλαίσιο, καταγγέλουν, κατά κανόνα, τον ρόλο του κράτους στην ουσιαστική διατήρηση του status quo και αναλύουν την συγκρουσιακή διάσταση των χωρικών διεκδικήσεων. Στις συγκρουσιακές νεομαρξιστικές θέσεις θα αναφερθούμε εκτενέστερα στην αμέσως επόμενη ενότητα του παρόντος κεφαλαίου.

Ο Π.Σταθακόπουλος, ο οποίος χρησιμοποιεί κυρίως γαλλικής προέλευσης βιβλιογραφικές αναφορές, αναφέρεται κατ'αρχήν στην παραδοσιακή χρήση του όρου "πολεοδομία" και διακρίνει μεταξύ προβαλλόμενης "πολεοδομίας" και πολεοδομικής πραγματικότητας. "Η πρώτη αποτελεί προϊόν επιστημονικής φαντασίας για την αστική τάξη", γράφει, "αλλά και μια προσδοκία για τους 'ανώτατους πολεοδόμους'. Είναι αυτό που αποκαλούμε η 'ουτοπία των πολεοδόμων' και μετεωρίζεται ανάμεσα στην ανάγκη ν'απελευθερώσει όσο το δυνατόν περισσότερες δυνάμεις και στην ανάγκη να ελέγξει όσο γίνεται περισσότερο αυτές τις δυνάμεις. Η ειρωνική αυτή ουτοπία τρέφει ακόμα τα όνειρα του ρομαντισμού που πολεοδομεί και που είναι ο πρώτος που υποκύπτει στους όρους της. Η δεύτερη 'πολεοδομία' είναι η 'πολεοδομία' της καταστολής, η 'πολεοδομία' της τάξης, η 'πολεοδομία' των κανονισμών. Η δράση της περιορίζεται στον καθορισμό των ζωνών, περιμέτρων,

ορίων, συντηρήσεων και προστατευτικών μέτρων. Η 'πολεοδομία' έτσι οπως εφαρμοζεται, ειναι μια αποπειρα τεμαχισμου του κοινωνικου χωρου και διατήρησης μιας αμετάβλητα δεδομένης αρχής".[29] Στην συνέχεια, ο Σταθακόπουλος διευκρινίζει ότι "η πολεοδομία με στόχο μια στρατηγική διευθέτηση του χώρου ρίχνει το βάρος της προσοχής στο ρόλο των δημόσιων εξουσιών προσπαθώντας να βελτιώσει τις αποφασεις τους" και ότι "η πολεοδομία της συμμετοχής προσπαθεί να βελτιώσει την αποτελεσματικότητα της αστικής πολεοδομίας ως προς το χρήστη."[30] Οσο αφορά σ'αυτό το δεύτερο είδος διαδικασιών πολεοδομικής παρέμβασης, ο Σταθακόπουλος τοποθετεί την γέννησή του στις Η.Π.Α. και ως βασικό σημείο αναφοράς του τις εκεί παραχθείσες θεωρίες περί συνηγορικού σχεδιασμού. Στην δε πορεία προς την υλοποίηση της συμμετοχικής πολεοδομίας, διακρίνει τρία στάδια: Το πρώτο αφορά στη συστηματική οργάνωση της πληροφόρησης σχετικά με τα προτεινόμενα σχέδια, καθώς και στην εξασφάλιση της δυνατότητας των πολιτών να εκφρασθούν σχετικά, το δεύτερο αφορά στη συλλογή των απόψεων των πολιτών, με ποικίλες μεθοδολογίες όπως σφυγμομετρήσεις, κ.λ.π. και το τρίτο συνίσταται "στην διευθέτηση των διαδικασιών, έτσι ώστε να επιτραπεί στους ενδιαφερόμενους να παρουσιάσουν αντιπροτάσεις".[31]

Σε σχέση με την τυπολογία της συμμετοχής, ο Σταθακόπουλος επικαλείται την σχετική ανάλυση των γαλλικών αποπειρών συμμετοχικής πολεοδομίας που επιχειρείται από τον Gabriel Dypuy,[32] σύμφωνα με την οποία είναι δυνατό να

διακρίνει κανείς τύπους συμμετοχής ανάλογα με το σε ποιόν ανήκει η πρωτοβουλία της παρέμβασης και επί ποίων θεμάτων αναπτύσσεται η συμμετοχική προβληματική. Ο Dypuy καταλήγει έτσι σε τέσσερεις κύριους τύπους: α) Συμμετοχικές παρεμβάσεις με πρωτοβουλία των κατοίκων και σχετικές με την επίλυση προβλημάτων σε επίπεδο πολυκατοικίας έως συνοικίας. Η συμμετοχή σ'αυτές τις περιπτώσεις παρουσιάζεται έντονη. β) Παρεμβάσεις με πρωτοβουλία ενός τοπικού φορέα πολεοδόμησης (δήμου, δημόσιου οργανισμού, διοίκησης), όπου επιχειρείται η εμπλοκή και των κατοίκων στη λήψη αποφάσεων οι οποίες αφορούν θέματα κλίμακας που κυμαίνεται από την συνοικία έως την ευρύτερη αστική περιοχή. Στις περιπτώσεις αυτές η συμμετοχή των πολιτών παρουσιάζεται "πλαισιωμένη" και η έντασή της αυξάνεται αντιστρόφως ανάλογα προς την δημογραφική αύξηση. γ) Παρεμβάσεις με πρωτοβουλία της κεντρικής διοίκησης για την διεξαγωγή πειραματικών συμμετοχικών χωρικών υλοποιήσεων. Εδώ είναι δυνατό να προκύψουν προωθημένες μορφές συμμετοχής οι οποίες όμως βρίσκονται πάντα μέσα στα πλαίσια που προδιαγράφονται από την κεντρική διοίκηση. δ) Παρεμβάσεις με πρωτοβουλία των κατοίκων που αποσκοπούν στην αυτοκατασκευή ή την αυτοπολεοδόμηση μιας μικρής ομάδας κατοικιών. Στις περιπτώσεις αυτές η συμμετοχή παρουσιάζεται έντονη στο τεχνικό επίπεδο, αλλά δεν θίγονται συνήθως θέματα γενικότερης πολιτικής διάστασης.

Ο Νικήτας Πατέλης στην διατριβή του σχετικά με την συμμετοχική διάσταση της πολεοδομίας,[33] η οποία πλαισιώνεται

με εμπειρίες και αποψεις που προέρχονται κυριως απο τον γερμανικό χώρο, διακρίνει τις εξής μορφες συμμετοχής:

α) Συμμετοχή στο πολεοδομικό έργο μέσω συνεταιρισμών. Ως συνεταιρισμοί νοούνται εδώ ομάδες οργανωμένων ατόμων (σύλλογοι, εταιρείες, οργανισμοί) με νομική ή όχι μορφή, τα οποία συνεταιρίζονται προκειμένου να λάβουν μέρος στην πραγματοποιηση ενός συγκεκριμένου αρχιτεκτονικού ή πολεοδομικού έργου. Ο πυρήνας αυτών των ομάδων αποτελείται συνήθως από τα ιδρυτικά μέλη που κατά κανόνα προέρχονται από το χώρο των τεχνικών. Συνεταιρισμοί είναι δυνατό να δημιουργηθούν και με πρωτοβουλία οργανισμών όπως τα συνδικάτα, τα κόμματα, οι εκκλησίες, και ιδρύματα που επιθυμουν να στεγάσουν τα μέλη τους. Η διάρκεια ζωής αυτών των ομάδων πολεοδομικής παρέμβασης δεν ξεπερνά την ολοκλήρωση του συγκεκριμένου έργου, σπάνια δε η δραστηριότητά τους αποκτά πολιτικές προεκτάσεις.

β) Συμμετοχή μέσω των τοπικών **Forum**. Πρόκειται περί συλλόγων ή εταιρειών πολιτών οργανωμένων σε αστική βάση με σκοπό την συμμετοχή τους στο σχεδιασμό του περιβάλλοντος και την δημοσιότητα και συζήτηση των προβλημάτων της πόλης και των σχεδιαστικών αποφάσεων. Ιδρυτές, χρηματοδότες και μέλη είναι (στη γερμανική τουλάχιστον περίπτωση[34]), οι δήμοι, τα εμπορικά και τεχνικά επιμελητήρια, οι σύλλογοι αρχιτεκτόνων, τα πολυτεχνεία και πανεπιστήμια, οι εκδοτικοί οίκοι, κ.α. Το **Forum** διοικείται από μια εκλεγόμενη εκτελεστική επιτροπή με επικεφαλής έναν αμοιβώμενο γενικό γραμματέα και διαθέτουν

μικρό αριθμό υπαλλήλων καθώς και αριθμό αμοιβωμενων ελεύθερων συνεργατών. Το Forum χρησιμοποιεί ενίοτε τα μέσα μαζικής επικοινωνίας προκειμένου να κάνει τον σχεδιασμό περισσότερο προσιτό στους πολίτες. Οργανώνει επίσης διαλέξεις, συζητήσεις και παρουσιάσεις γύρω από θέματα που δεν είναι πάντα πολεοδομικά με τη στενή έννοια, αλλά είναι δυνατό να επεκτείνονται στο γενικότερο αισθητικό και κοινωνικό χώρο. Ο Πατέλης υπογραμμίζει την θετική συμβολή του Forum στην εξασφάλιση της απαραίτητης δημοσιότητας των σχεδίων καθώς και την ικανότητά του να παρουσιάζει πειστικές εναλλακτικές λύσεις σε σχέση με εκείνες που προέρχονται από τις σχεδιαστικές αρχές, αλλά ταυτόχρονα επισημαίνει την οικονομική εξάρτηση από τους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης, την στελέχωσή του από άτομα του κατεστημένου, την συχνή χρησιμοποίηση του forum προκειμένου να εξασφαλισθούν προσωπικά επαγγελματικά συμφέροντα των μελών και της διοίκησης, το ότι πολλές φορές συγκεκριμένα προβλήματα καταλήγουν να συζητούνται σε αφηρημένο, ελιτίστικο επίπεδο αποκομμένα από τα πραγματικά αιτήματα της λαϊκής βάσης εξαντλώντας την "δημοκρατικότητα" στο επίπεδο της θεωρίας και της συζήτησης και λειτουργώντας έτσι ως το "δημοκρατικό άλλοθι" των τοπικών αρχών.

γ) Συμμετοχή μέσω του Συνηγορικού σχεδιασμού. Ο Πατέλης, αφού αναφερθεί στην αμερικανική ιδεολογία όπου επιδιώκεται ο συνδυασμός του ελεύθερου ανταγωνισμού με ένα κάποιο κοινωνικό "fair play" και η οποία βρίσκεται στη βάση των θεωριών του

συνηγορικού σχεδιασμού, απαριθμεί μια σειρά πλεονεκτημάτων και μειονεκτημάτων που παρουσιάζει ο συμμετοχικός σχεδιασμός αυτού του είδους. Μεταξύ των "υπέρ" αναφέρει την συμβολή των πολεοδόμων-συνηγορων στην ευρύτερη πληροφόρηση και δημοσιότητα σχετικα με τις διαφορετικές όψεις των πολεοδομικών προβλημάτων και τις διαφορετικές γνώμες που δημιουργούνται και επομένως στην εξασφάλιση μιας κάποιας διαφάνειας γύρω απο θέματα που θα μπορούσαν και να παραμείνουν στην σφαίρα των μη ελέγξιμων αποφάσεων. Αναφέρει επίσης την πιθανότητα να παρουσιασθούν πραγματικά εναλλακτικές λύσεις που να προβλέπουν την ικανοποίηση των "αδυνάτων" σε αντίθεση με τις λυσεις της σχεδιάζουσας διοίκησης.

Ανάμεσα στα μειονεκτήματα που παρουσιάζει ο συνηγορικός σχεδιασμός, ο Πατέλης αναφέρεται ιδιαίτερα στις δυσκολίες επικοινωνίας που δημιουργούνται μεταξύ των σχεδιαστών-συνηγόρων και των πολιτών, οι οποίες οφείλονται τόσο στην προέλευση των σχεδιαστών όσο και στην τεχνική νοοτροπία που αντιπροσωπεύουν και την τεχνική γλώσσα με την οποία εκφράζονται. Οι δυσκολίες επικοινωνίας έχουν ως αποτέλεσμα αφενός το να απομονώνεται ο σχεδιαστής-συνήγορος από τον πολίτη και το να καταλήγει στο να συνομιλεί σχεδόν αποκλειστικά με την σχεδιάζουσα αρχή και αφετέρου την μεταφορά του επίπεδου της διεξαγώμενης συζήτησης από τις συνθήκες που δημιουργούν τα προβλήματα σε κάποιο αποκοινωνικοποιημένο τεχνικο επίπεδο. Ο σχεδιαστής-συνήγορος

αντιμετωπίζει επίσης και δύο άλλα εκ διαμετρου αντίθετα ακραια ενδεχόμενα: το ένα αφορα την επικράτηση των προσωπικών του επαγγελματικών ή άλλων συμφερόντων, τα οποία ενδέχεται να υπερισχύσουν των συμφερόντων εκείνων που αντιπροσωπεύει, με αποτέλεσμα την χειραγώγηση των εκπροσωπούμενων προκειμένου να εξυπηρετηθούν τα συμφέροντα αυτά, το άλλο αφορά στην ενδεχόμενη σύγκρουσή του με τη σχεδιάζουσα ή πολιτική αρχή, η οποία και ελέγχει ουσιαστικά τις διαδικασίες του συνηγορικού σχεδιασμού, με αποτέλεσμα, κατά κανόνα, το να θεωρηθεί "επικίνδυνος" και να απομακρυνθεί από τις σχεδιαστικές διαδικασίες.

δ) Συμμετοχή μέσω ομάδων πολιτών (αυθόρμητων ή μη). Σύμφωνα με τον Πατέλη και σ'αυτή την περίπτωση έχουμε απόπειρες συμμετοχικής επίλυσης χωρικών προβλημάτων που είτε ευθύς εξ αρχής είτε εν τέλει, εντάσσονται στο κυρίαρχο σύστημα αξιών και εξουσίας. Αν και τα αίτια δημιουργίας αυτών των ομάδων πρέπει να αναζητηθούν στις σκληρές συνθήκες ζωής που προκαλεί, σε εκτεταμένα στρώματα πολιτών, ο εκ των άνω σχεδιασμός του αστικού χώρου, καθώς επίσης και στο ότι είναι συνήθως ο χωρίς ιδιαίτερη εξουσία μέσος πολίτης-κάτοικος που καλείται να πληρώσει το κόστος των υποδομών των αστικών επεκτάσεων ή που πλήττεται από τις αναπλάσεις των κέντρων των πόλεων, ή που του χρεώνεται το αντίτιμο ποικίλων κερδοσκοπικών χωρικών παρεμβάσεων, η οργανωμένη αντίδρασή των πολιτών δεν καταφέρνει να υπερβεί το στάδιο της διαπραγματευτικής αντιπαράθεσης και να θέσει επί τάπητος τις

πραγματικές αιτιες των αστικων προβλημάτων. Για τον Πατέλη αυτο οφειλεται α) στο οτι οι ομάδες που συγκροτούνται για την επιλυση συγκεκριμένων προβληματων διαρκούν όσο και το εν λογω πρόβλημα και δεν εχουν τα χαρακτηριστικά της "διαρκους οργάνωσης", β) στην διαταξική τους σύνθεση που τις καθιστά ουσιαστικά "απολιτικές", γ) στον αμυντικό τους χαρακτήρα που τις υποχρεώνει σε παρεμβάσεις όταν οι ουσιαστικές αποφάσεις έχουν ήδη ληφθεί ή βρίσκονται στο τελευταίο στάδιο λήψης, και δ) στο ότι οι ομάδες πολιτών εύκολα επηρεάζονται από ιδιοτελή ή ετεροκινούμενα άτομα που διεισδύουν σ'αυτές προκειμένου να αλλοιώσουν την αρχική τους δυναμική.

Δημιουργήματα της κρίσης του κοινοβουλευτικού-αντιπροσωπευτικού συστήματος, της αντίδρασης στη γραφειοκρατικοποίηση των κομματικών σχηματισμών καθώς και των οραματισμών για μια αμεσότερη μορφή δημοκρατίας, οι ομάδες πολιτών, όχι μόνο καταλήγουν συνήθως, κατά τον Πατέλη, στην τελική ενσωμάτωσή τους στο "σύστημα", ακόμη και όταν ξεκινούν με τον ενθουσιασμό και τον αυθορμητισμό της ανεξάρτητης συλλογικής προσπάθειας, αλλά και "κατασκευάζονται", όταν κάτι τέτοιο κριθεί χρήσιμο από τη σχεδιάζουσα αρχή, προκειμένου αυτή να μεγαλώσει την πληροφοριακή της βάση, να προσαρμόσει τις εξουσιαστικές της τεχνικές στις επί μέρους περιπτώσεις και να αποκτήσει το απαραίτητο "δημοκρατικό άλλοθι". Έχουμε έτσι τις δύο περιπτώσεις: εκείνη των ομάδων που δημιουργούνται "αὐθόρμητα" και που κινούνται αρχικά στο πολιτικό επίπεδο για να καταλήξουν, στη συνέχεια στο

"τεχνικό" (αυθόρμητος τύπος) και εκείνη των ομάδων που δημιουργούνται από τους ενδιαφερόμενους ως μέσο για την επίτευξη "τεχνικών σκοπών" για να μεταφερθούν αργότερα και στο πολιτικό (στρατηγικός τύπος).[35]

Στην πρώτη περίπτωση, μετά μία πρώτη μικρή φάση ειλικρινούς συμμετοχής, όπου το επίπεδο δράσης καθορίζεται από τους συμμετέχοντες (και όπου συνήθως επισημαίνεται το τι δεν πρέπει να γίνει, αφήνοντας την πρόταση άλλων λύσεων στην σχεδιάζουσα αρχή), έχουμε την μεταφορά της διεκδίκησης από το αγωνιστικό, στο αγωνιστικό-τεχνικό επίπεδο. Στο στάδιο αυτό η ηγεσία της ομάδας τείνει να "επαγγελματοποιηθεί" και να λειτουργήσει ως μεσολαβητής ανάμεσα στους διεκδικούντες και στους σχεδιάζοντες. Σε μια τρίτη φάση -άν υπάρξει τέτοια- η "από τα κάτω" πίεση έχει πλέον εξανεμισθεί και τα προβλήματα τίθενται πια μόνο στο -ανεκτό ή και επιθυμητό από τους σχεδιάζοντες- τεχνικό επίπεδο.

Στην δεύτερη περίπτωση, εκείνη του "στρατηγικού τύπου", η ομάδα δεν ιδρύεται "αυθόρμητα", αλλά η ίδρυσή της σχεδιάζεται είτε από τους αντιπροσώπους της σχεδιαστικής αρχής είτε από εκείνους που εκπροσωπούν ομάδες οικονομικών ή άλλων συμφερόντων, είτε ακόμη από πολιτικές, εκκλησιαστικές ή άλλες οργανώσεις. Υπάρχει ακόμη το ενδεχόμενο της εσκεμμένης διείσδυσης τεχνικών της συμμετοχής που εξαρτώνται από τις παραπάνω οργανώσεις και συμφέροντα, σε ομάδες που έχουν δημιουργηθεί αυθόρμητα -μόλις αυτές παρουσιάσουν τα πρώτα σημάδια κόπωσης- και της συνειδητής μετατροπής τους σε

ελεγχόμενες "συμμετοχικές" ενοτητες.

Μεταξύ των μεθοδων που είναι δυνατό να χρησιμοποιηθούν για την επιτευξη των στόχων της ετεροκινούμενης συμμετοχής, ο Πατέλης αναφέρει ως σημαντικότερες την "διδακτική θεραπευτική μεθοδο", την "στρατηγική της αλλαγής της συμπεριφοράς" και την "στρατηγική της αφομοίωσης".

Η διδακτική θεραπευτική μέθοδος[36] βασίζεται στην παροχή ελεγχόμενης πληροφόρησης (μέσω διαλέξεων, συζητήσεων, ανταλλαγής γνωμών) καθώς και στην "αυτοοργάνωση" σε επιτροπές και ελεγχόμενες ομάδες πρωτοβουλίας. Ο δηλούμενος σκοπός αυτής της μεθόδου είναι η εκπαίδευση του πολίτη προκειμένου να εξοικειωθεί με την τεχνική γλώσσα των χωρικών παρεμβάσεων και να μπορέσει να αποτελέσει "ισοδύναμο" εταίρο στην αναζήτηση συμβιβαστικών λύσεων. Στην πράξη ο "διάλογος" αυτός αποτυγχάνει, μια που ο πολίτης (που μεταξύ άλλων έχει προβλήματα χρόνου και ξεκινά την εκπαίδευση αυτή από χαμηλά επίπεδα τεχνικής γνώσης) "παραμένει ο 'μαθητής' στον οποίο επιτρέπεται να αναπτύξει τόση δύναμη όση δεν θέτει σε κίνδυνο τον διάλογο ή τον δάσκαλο".[37]

Η στρατηγική της αλλαγής της συμπεριφοράς αποτελεί την προσπάθεια πρακτικής εφαρμογής των κοινωνιολογικών-ψυχοκοινωνικών και επικοινωνιακών παρατηρήσεων που επισημαίνουν ότι η συμπεριφορά του ατόμου είναι δυνατό να αλλάξει ευκολότερα (και αποστελλόμενα τα μηνύματα να γίνουν ευχερέστερα αποδεκτά) όταν την αλλαγή αυτή τη συμμερίζεται και την εγκρίνει κάποια από τις διαπροσωπικές ομάδες στις

οποίες το άτομο ανήκει. Έτσι, επιδιώκεται κατ'αρχήν η δημιουργία ομάδων που να λειτουργούν σε διαπροσωπική βάση και που να υιοθετούν τις θέσεις της σχεδιαστικής αρχής και, στη συνέχεια, η ένταξη σ'αυτές των υποψήφιων "συμμετεχόντων" στην λήψη των αποφάσεων. Στην περίπτωση που ο έλεγχος επί της ομάδας εξασθενίσει και οι "συμμετέχοντες" τείνουν να γίνουν αυτόβουλοι, η υποστήριξη από τις αρχές σταματάει και η ομάδα αντιμετωπίζεται ως "περιθωριακό" φαινόμενο.

Η στρατηγική της αφομοίωσης αφορά στην απλή όσο και παλιά μέθοδο της ενσωμάτωσης στο "σύστημα", μέσω της παροχής "ηθικών" ή υλικών ανταλλαγμάτων, των ηγετών των ομάδων που αντιδρούν στις διαδικασίες που επιλέγονται από τους κρατούντες. Η θεωρητική αιτιολόγηση αυτής της μεθόδου δεν αφορά πλέον στην ζητούμενη αλλαγή-βελτίωση του πολίτη αλλά στην αναζήτηση σταθερότητας και στην αποφυγή των κρίσεων.

Στην προτεινόμενη τυπολογία περί συμμετοχής στις αποφάσεις που αφορούν στο πολεοδομικό έργο, ο Ν. Πατέλης συμπεριλαμβάνει και την συμμετοχή με "εργασία κοινωνικής βάσης".[38] Η εργασία κοινωνικής βάσης περιγράφεται ως πρακτική η οποία προκύπτει από το ιδεαλιστικό μοντέλο που θεωρεί ότι η ισότητα των πολιτών είναι θέμα θέλησης και πρωτοβουλίας των ατόμων, ότι όλοι έχουν δυνατότητες επιτυχίας αρκεί να το θέλουν, ότι η πίστη σε μια αλλαγή αποτελεί το κυριότερο κίνητρο για την πραγματοποίησή της και ότι -παρ'όλα αυτά- οι πιο αδύναμες κοινωνικές ομάδες χρειάζονται βοήθεια για την λύση των προβλημάτων τους. Ως αποτέλεσμα αυτής της αντίληψης

έχουμε την "καθοδο" τεχνικών και λοιπών ειδημονων προς τις κατώτερες κοινωνικα ταξεις και τα προβλήματα τους. Στην ουσία, γράφει ο Πατέλης, πρόκειται για ενέργειες που -ειτε με τη μορφή της φιλανθρωπίας, είτε με την μορφή υιοθέτησης λεκτικών "επαναστατικών" σχημάτων- αποσκοπουν "στην αναπλήρωση των ελλείψεων της κρατικής κοινωνικής πολιτικής και στην μείωση των συνεπειών της εκμετάλλευσης σε όλους τους τομείς, όπως στον τομέα της υγείας, της κατοικίας, της οικογένειας, κ.λ.π., έτσι ώστε η εργατική δύναμη, απαραίτητη για το σύστημα, να αναπαράγεται απρόσκοπτα και χωρίς κρίσεις".[39] Οι ενέργειες αυτές γίνονται <u>για</u> τους πολίτες και όχι <u>από</u> τους πολίτες και είναι λίγες οι περιπτώσεις που ο διανοούμενος- τεχνικός-ειδήμων "κοινωνικά εργαζόμενος" μπορεί να λειτουργήσει ως καταλύτης, ούτως ώστε να επέλθει η συνειδητοποίηση των συλλογικών προβλημάτων και να σχεδιασθούν εναλλακτικές λύσεις ανεξάρτητες από την επιρροή των κρατούντων.

Οι απαισιόδοξες παρατηρήσεις του Πατέλη, σε σχέση με τις δυνατότητες ανάπτυξης μιας "ειλικρινούς" συμμετοχης, μεταφέρουν τους σχετικους προβληματισμούς στο επίπεδο της πολιτικής ανάλυσης και αποδίδουν την ελλιπή ανάπτυξη ουσιαστικών συμμετοχικών δραστηριοτήτων κυρίως: α) στην θεωρούμενη ως δεδομένη παντοδυναμία της σχεδιάζουσας αρχής και των κρατούντων γενικότερα, στο να ρυθμίζουν τις συμμετοχικές εξελίξεις, τόσο μέσω του ελέγχου των

επικοινωνιακών ροών, όσο και μέσω της χρησιμοποίησης των λοιπών διαθέσιμων εξουσιαστικών μοχλών και β) στην παρατηρούμενη απροθυμία των διεκδικούντων συμμετοχή στο να μεταφερουν τα επιμέρους συμμετοχικά αιτήματα στο πολιτικό επίπεδο όπου και εντοπίζεται η μόνη δυνατότητα ουσιαστικής επίλυσης χωρικών προβλημάτων. Εν κατακλείδει, οι Αρχές παρουσιάζονται ικανές να ενσωματώνουν τις συμμετοχικές εντάσεις μέσω μιας καλοπροαίρετης ή υποβολιμιαίας αναζήτησης της "συναινετικής" εμπλοκής των χρηστών στις πολεοδομικές αποφάσεις.

Μια τέτοια θεώρηση προυποθέτει κατά την γνώμη μας α) την αποδοχή ότι εν τέλει οι κρατούντες διαθέτουν μια αυξημένη και διαρκή αξιοπιστία μεταξύ των πολιτών, τέτοια που να τους επιτρέπει ενδεχομένως την αλλοίωση των παρεχόμενων πληροφοριών και τον έλεγχο των επικοινωνιακών ροών, χωρίς ιδιαίτερες (πολιτικές έστω) επιπτώσεις και κατά συνέπεια την άνετη επιτυχία των χειραγωγουσών αποπειρών και β) την ύπαρξη μιας "μάζας" πολιτών για τους οποίους η συμμετοχική διάσταση δεν αποτελεί ουσιαστικό χαρακτηριστικό της υπαρκτής δημοκρατίας και που επομένως είναι δυνατό να αντικατασταθεί από τα ποικίλα υποκατάστατα που μπορεί να προσφέρει το ισχύον (καταναλωτικό) κοινωνικο-οικονομικό σύστημα. Τέτοιες όμως καταστάσεις, όσο και άν διαπιστώνονται σε ορισμένες φάσεις της εξέλιξης των βιομηχανικών κοινωνιών δεν μπορούν να αποτελέσουν, χωρίς εκτενέστερη ανάλυση των προσδιοριστικών τους παραμέτρων, λαβή για γενικεύσεις σχετικά με το συνολικό

φαινομενο της δημιουργιας αιτημάτων συμμετοχης, της κυμαινομενης απήχησης των συμμετοχικων κινηματων και των δυνατοτήτων της εκάστοτε εξουσίας να τα αντιμετωπίσει. Πολύ περισσότερο όταν τα εξουσιαστικά εγχειρήματα βασίζονται σε επικοινωνιακες διαδικασίες, των οποίων τα τελικά αποτελέσματα -όπως ήδη αναφέραμε στο πρώτο μέρος της παρούσας εργασίας- δεν εντάσσονται εύκολα σε νομοτελειακές σχέσεις και πολύ συχνά τείνουν να προκαλέσουν απρόβλεπτα φαινόμενα τύπου "μπούμεραγκ".

Πέρα όμως από την ανάλυση και την διερεύνηση των ορίων των περιπτώσεων κατά τις οποίες η συμμετοχή παίρνει τη μορφή της αναζήτησης ή της επιβολής -μέσω συστημάτων "υποβολής"- "συναινετικών" διαδικασιών, στις δεκαετίες του '60 και '70 αναπτύσσεται και η προβληματική σχετικά με το συγκρουσιακό περιεχόμενο των συμμετοχικών διεκδικήσεων και την δυνατότητα της συγκρουσιακής αυτής διάστασης να φέρει στο προσκήνιο την αναγκαιότητα συνολικής ανατροπής του ισχύοντος κοινωνικο-οικονομικού συστήματος. Κύριοι εκφραστές αυτού του ρεύματος παρουσιάζονται ερευνητές που συνήθως κατατάσσονται στη νεομαρξιστική τάση.

στ. Η διαφοροποίηση των σχεδιαστικών θεωριών και πρακτικών: η επιρροή των συγκρουσιακών συμμετοχικών απόψεων και κινημάτων.

Ενώ η κλασσική μαρξιστική ανάλυση ασχολείται μάλλον περιθωριακά με τα θέματα του αστικού χώρου,[40] οι νεομαρξιστικές αναλύσεις συνοδεύουν και σε σημαντικό βαθμό προσδιορίζουν τις αμφισβητήσεις της δεκαετίας του '60 και τις συμμετοχικές απόπειρες της δεκαετίας του '70.

Η μή ενασχόληση του κλασσικού μαρξισμού με τα θέματα της χωρικής συμμετοχής οφείλεται, σύμφωνα με τον **H.Lefebvre**, στο ότι οι κλασσικές μαρξιστικές διατυπώσεις αντιστοιχούν σε μία φάση της καπιταλιστικής ανάπτυξης κατά την οποία η παραγωγική δομή είναι ακόμη συνδεδεμένη κυρίως με τον **τόπο παραγωγής**: το εργοστάσιο. Και επομένως, είναι γύρω από το εργοστάσιο και οχι την πόλη ο τόπος όπου θα εστιασθούν οι μαρξιστικοί προβληματισμοί.[41] Όμως, λίγο πρίν και κυρίως μετά τις εξεγέρσεις του 1968, έχουμε την παραγωγή ενός πλήθους δοκιμίων και μελετών που ασχολούνται με τον αστικό χώρο στο επίπεδο της συλλογικής κατανάλωσης, ακολουθώντας τους μαρξιστικούς τρόπους προσέγγισης.

Οι περισσότερες από τις μελέτες μαρξιστικής προέλευσης που δημοσιεύονται αυτήν την περίοδο στη δυτική Ευρώπη, α) διερευνούν το επαναστατικό δυναμικό των διεκδικήσεων που αναπτύσσονται στον χώρο των πόλεων, β) τείνουν στο να διαχωρίσουν τη θέση τους από τις ανάλογες προσεγγίσεις των χωρών του "κρατικού καπιταλισμού" και γ) προσπαθούν να αντιπαραθέσουν "επαναστατικές" οπτικές στην "αναθεωρητική" γραμμή τόσο των κρατών της ανατολικής Ευρώπης όσο και των "επίσημων" κομμουνιστικών κομμάτων των χωρών της Δύσης. Τα

συμπεράσματα αυτών των προσεγγίσεων είναι συνήθως πολιτικες-δεοντολογικες προτασεις, οι οποίες αν και -προκειμένου να αποκτησουν ουσιαστικό επαναστατικό περιεχόμενο σύμφωνα με την κλασσική μαρξιστικη αντίληψη: "επαναστατεί όποιος δεν έχει να χασει παρά τις αλυσίδες του"- αναγκαζονται να αντλούν συχνα παραδείγματα από τις χώρες του τρίτου κόσμου, περιέχουν και τις βασικές "προδιαγραφές" για την ανάπτυξη, προς επαναστατική κατεύθυνση, των χωρικών διεκδικήσεων στα οικονομικά ανεπτυγμένα δυτικά κράτη. Κυρίως ζητούν:

α) έλεγχο στη χρήση, την κατασκευή και την οργάνωση του χώρου ως μορφή αυτονομίας και, στη συνέχεια, ηγεμονίας των λαϊκών τάξεων,

β) την εγκαθίδρυση ενός συστήματος αστικών (πολεομορφικών) και κοινωνικών αξιών που να βασίζονται στις συλλογικές ανάγκες και στις αξίες χρήσης,

γ) μία πολιτική οργάνωση χωρίς ιεραρχική δόμηση και κατά συνέπεια με χαμηλό βαθμό αντιπροσώπευσης,

δ) μία σταθερή και οργανική σχέση μεταξύ διεκδικητικών και πολιτικών αγώνων και

ε) μία διαρκή κριτική στον καπιταλιστικό καταμερισμό της εργασίας και τις εδαφικές και πολεομορφικές του εκφράσεις.

Επομένως, σύμφωνα με αυτού του είδους την νεομαρξιστική ανάλυση των χωρικών εξελίξεων, αποκτά αποφασιστική σημασία η ανάλυση της "χωρικής αστικότητας" ως βασικής συνιστώσας της εξουσιαστικής στρατηγικής του μονοπωλιακού κεφάλαιου, η δε ανάπτυξη των συμμετοχικών διεκδικήσεων προς επαναστατική

κατευθυνση εξαρτάται από την πολιτική γραμμή , την πολιτική συμμαχιων και τη διάρθρωση των αγώνων του εργατικού κινήματος καθώς και από την ικανότητά του να εντάξει την όλη σχετική δραστηριοτητα σε ένα ευρύτερο επαναστατικό σχέδιο.[42]

Για τον Samir Amin -το 1974- το εάν η μελλοντική κατάληξη θα είναι ένα οργουελιανό 1984 ή ο Σοσιαλισμός, εξαρτάται από την ανάπτυξη κινημάτων που θα αποβλέπουν στην επίτευξη των παραπάνω στόχων. Θα καταλήξουμε, αναρωτιέται, σε "ένα κόσμο στον οποίο η αντιθετική διαλεκτική ενότητα θα έχει παραχωρήσει τη θέση της στον λειτουργικό δομισμό και όπου κατά συνέπεια κάθε πράγμα θα είναι τέλειο -και αδρανές- όπως ο Θεός, ή σε μία κοινωνία στην οποία θα επανισχύσει η άμεση οικειοποιηση των χρηστικών αξιών. (Όπου) ο χρόνος θα ξαναγίνει εσωτερικός... (Όπου) και ο χώρος θα επανακτηθεί- ως υπόβαθρο των αξιών χρήσης, ως μία αξία χρήσης καθεαυτή. Και θα είναι και αυτός εσωτερικός... Με την κατάργηση των αξιών ανταλλαγής, θα εξαφανισθεί, ακόμη, η αντίθεση μεταξύ του κοινωνικού και του ατομικού και, όσο αφορά στο χώρο, η αντίθεση μεταξύ πόλης και υπαίθρου, μεταξύ 'συλλογικού' και 'ιδιωτικού' χώρου. Θα προκύψει έτσι ότι ο σοσιαλισμός είναι κάτι πολύ διαφορετικό από τον καπιταλισμό χωρίς καπιταλιστές, πράγμα στο οποίο κατέληξε από την σοσιαλδημοκρατία, τον οικονομισμό και την εμπειρία της ανατολικής Ευρώπης".[43]

Περισσότερο προσανατολισμένες προς την χωρική ανάλυση και κατά συνέπεια περισσότερο επηρεάζουσες τον συγκεκριμένο χώρο των πολεοδομικών επεμβάσεων και των μελετητών, καθώς και

περισσότερο χαρακτηριστικές του κλίματος που κυριαρχει στις αρχές της δεκαετιας του '70, είναι οι απόψεις του Manuel Castells. Στα εργα του Castells -και ιδιαιτερα στο βασικό "La question urbain"- επιχειρείται, όχι μόνο μια προσπάθεια κατανοησης των συμμετοχικών-χωρικών διεκδικήσεων αλλά και μία σύνθεση των μελετών και των ερμηνειών που διατυπώθηκαν έως τότε, καθώς και η διατύπωση προτάσεων σχετικών με τα θεωρητικά εργαλεία που θα μπορούσαν να βοηθήσουν σε μια νέα αντιμετώπιση των χωρικών προβλημάτων.[44]

Στο "La question urbain", ο Castells, αφού αντιπαρατεθεί με ορισμένες θέσεις της αριστεράς, τις οποίες επικρίνει ότι αντιμετωπίζουν τα νέα κοινωνικά προβλήματα κυμαινόμενες ανάμεσα σε δογματικές γενικεύσεις και σε προβληματισμούς που δεν υπερβαίνουν τα πλαίσια της κυρίαρχης ιδεολογίας και αφού αναφερθεί στους γερμανούς "λειτουργιστές" (Tonnies, Simmel, Spengler), στους βασικούς εκφραστές της Σχολής του Σικάγου (Park και Wirth), στους μελετητές που συνδέουν το οικολογικό πλαίσιο με το πολιτισμικό σύστημα (Chombart de Lauwe και R. Ledrut) και τις νεότερες μαρξιστικές μελέτες του H.Lefebvre και της ομάδας "Ουτοπία", εντοπίζει την διερευνητική του προσπάθεια ακριβώς στο θέμα της απομυθοποίησης της ιδεολογίας των κυρίαρχων τάξεων. Για τον Castells, π.χ., το να αποκαλείται "αστική" η κοινωνία που συνδέεται με την ανάδυση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής δεν είναι απλά και μόνο ένα γεγονός "απόδοσης ονόματος", αλλά εμπεριέχει μία σειρά ιδεολογικών προεκτάσεων και επιπτώσεων.

Και αυτό γιατί, αφενός ενσωματώνεται μια ιστορικά καθορισμένη μορφή της παραγωγης και ιδιαίτερα της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης, με την συνολική πολιτισμική κοινωνική διάσταση, αποκρυπτοντας τον ταξικό χαρακτήρα της κυρίαρχης κουλτούρας και αφήνοντας να εννοηθεί ότι η αυξανόμενη συγκέντρωση των αστικών πληθυσμών αποτελεί μοιραίο και αναπόφευκτο αποτέλεσμα της κοινωνικής εξέλιξης, και αφετέρου γιατί η ονομασία "société urbaine" υπονοεί σαν φυσικές τις κοινωνικές αντιθέσεις που παράγονται κατά τις διαδικασίες της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης, μετακινώντας τις βασικές, τις κυρίαρχες, αντιθέσεις στον αστικό χώρο. Έτσι, η πολιτική δεν προκύπτει άλλο από την κοινωνική κινητοποίηση προκειμένου να αποφευχθούν οι αρνητικές παρενέργειες της τεχνολογικής προόδου και η πολεοδομική χειραγώγηση εργαλείο για την χειραγώγηση των κοινωνικών σχέσεων. Εξάλλου, σύμφωνα με αυτή την εκδοχή, μεγιστοποιείται και ο ρόλος του πολεοδόμου ως "δημιουργού" κοινωνικών σχέσεων.

Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι ο Castells μέσα στα πλαίσια της κριτικής του για την κυρίαρχη "ιδεολογία των αστών", θεωρεί ανώφελο να μιλάει κανείς για "αστική (πολεομορφική) ιδεολογία", αναγνωρίζει ότι υπάρχει σήμερα μια ευρεία κοινωνική δραστηριότητα που καθορίζεται με πολεομορφικούς όρους και αναπτύσσεται μέσα στους αστικούς χώρους. Επομένως, θεωρεί ερμηνεύσιμο το γιατί το "αστικό ζήτημα" θεωρείται επίκαιρο και απασχολεί τόσο διαφορετικούς χώρους.

Προσπαθώντας να εντάξει τους όρους του προβλήματος στην

ιστορική-υλιστική διαλεκτική, ο Castells, προτείνει την παραλληλη μελετη α) της διαδικασίας αναπαραγωγης της εργατικής δύναμης κατά την σημερινή παραγωγική φάση ανάπτυξης του κρατικομονοπωλιακου καπιταλισμού, β) της διαδικασίας κυκλοφοριας και αξιοποίησης των κεφαλαίων και γ) των ταξικών και πολιτικών αντιθέσεων που προκύπτουν και που εκφράζονται στο επίπεδο των ταξικων αγώνων. Κάτω από αυτήν την οπτική η "αστική συγκέντρωση" προκύπτει ως το υλικό, το χειροπιαστό και το εμπειρικά αναγνωρίσιμο αποτέλεσμα της συγκέντρωσης του εργατικού δυναμικού, το οποίο συνδέεται με την κοινωνικοποίηση των παραγωγικών δυνάμεων που, κατά τον Castells, χαρακτηρίζει τις ανεπτυγμένες καπιταλιστικές μονοπωλιακές κοινωνίες. Ως κοινωνικοποίηση του εργατικού δυναμικού ο Castells εννοεί την τάση συλλογικοποίησης των συνθηκών που βρίσκονται "κάτω" από τις διαδικασίες αναπαραγωγής του εργατικού δυναμικού και που έχει, μεταξύ αλλων, ως αποτέλεσμα την μετάθεση των στόχων του εργατικού κινήματος από τους άμεσους-πραγματικούς, στους έμμεσους-κοινωνικούς μισθούς.

Ο **Castells** υπογραμμίζει επίσης την αυξανόμενη σημασία που αποκτά για την παραγωγή, η κατανάλωση. Ιδίως τις επιπτώσεις της κατανάλωσης τόσο στις παραγωγικές διαδικασίες και στην υλοποίηση της υπεραξίας, όσο και στην ιδεολογία και τις διεκδικήσεις της εργατικής τάξης. Ως αποτέλεσμα αυτής της αυξανόμενης σημασίας έχουμε την όλο και μεγαλύτερη παρέμβαση του μονοπωλιακού κεφαλαίου στην οργάνωση και την

ορθολογικοποίηση των καταναλωτικών διαδικασιών (μέσω της αγοράς), καθώς και μια εντονότερη κρατική παρεμβαση που αποβλέπει στην οργάνωση της "συλλογικής κατανάλωσης". Βασική θέση του Castells είναι το ότι τα προβλήματα της πόλης ανήκουν στην σφαίρα της "συλλογικής κατανάλωσης": η πολεοδομική ενοτητα αποτελεί τον τόπο αναπαραγωγής του εργατικού δυναμικού. Η πόλη ασκεί ως προς την αναπαραγωγή ρόλο ανάλογο με εκείνο που ασκεί η επιχείρηση στην παραγωγή: τον ρόλο μιας ειδικής ενότητας, οργανικά διαρθρωμένης με τις άλλες ενότητες που συναποτελούν το παραγωγικό σύστημα. Η συνολική οικονομική οργάνωση οδηγεί ιστορικά σε ένα χώρο παραγωγής που για τον Castells είναι διαστάσεων ευρύτερης περιοχής (regionale) και σε ένα χώρο αναπαραγωγής του εργατικού δυναμικού που δεν είναι άλλος από τον αστικό χώρο.

Κατά συνέπεια ο Castells ορίζει ως:

α) <u>Αστικό προγραμματισμό</u>, "την επέμβαση της πολιτικής επί της ειδικής διάρθρωσης των διαφόρων συνιστωσών ενός κοινωνικού σχηματισμού στο εσωτερικό μιας συλλογικής ενότητας αναπαραγωγής του εργατικού δυναμικού, στην προσπάθεια να εξασφαλισθεί η διευρυμμένη αναπαραγωγή του, να ρυθμισθούν οι μη ανταγωνιστικές και να εξαλειφθούν οι ανταγωνιστικές του αντιθέσεις, εξασφαλίζοντας τα συμφέροντα της κυρίαρχης τάξης, δηλαδή εξασφαλίζοντας τη δομική αναπαραγωγή του κυρίαρχου τρόπου παραγωγής."[45]

β) <u>Κοινωνικά κινήματα της πόλης</u>, "το σύστημα των πρακτικών που προκύπτουν από την διάρθρωση μιας ορισμένης

συγκυριας, από την παρεμβαση παραγοντων-υποβαθρων στην αστική δομη και τετοιο που η ανάπτυξή του να τείνει αντικειμενικα στο να μετασχηματίσει δομικά το αστικό σύστημα η στο να τροποποιησει ουσιαστικά το συσχετισμό δυνάμεων στον ταξικο αγωνα, δηλαδή, σε τελική ανάλυση, την εξουσία του κράτους".[46]

Αν και μελετώντας τις μαρξιστικής προέλευσης χωρικές διερευνήσεις αυτής της περιόδου δημιουργειται η εντύπωση ότι οι συγγραφείς υπερεκτιμούν -ίσως υπό την επιρροή του "επαναστατικού" κλίματος που έχουν προκαλέσει οι εξεγέρσεις του '68- τις επιδράσεις του υποκειμενικού, βολονταριστικού στοιχείου της πολιτικής πρακτικής επί των τρόπων με τους οποιους η θεωρία αντιμετωπίζει τον χώρο, ο Castells παίρνει σ'αυτό το θέμα κάποιες αποστάσεις: Ναι μεν, γράφει, "η πρόοδος της θεωρίας εξαρτάται σε τελική ανάλυση από τις κοινωνικές συνθήκες και κατά συνέπεια από την πολιτική πρακτική, αλλά (παρ'όλα αυτά) δεν είναι ποτέ το αποτέλεσμα ενός ατομικού "σχεδίου" (ατόμου ή ομάδας).[47] Πράγματι, ο Castells, παρά την συνεχή αναζήτηση συγκεκριμένων επιχειρησιακών προτάσεων που θα μπορούσαν να καθοδηγησουν τους αγώνες της εργατικής τάξης, -ο ίδιος παρουσιάζει ως ενα εκ των στόχων της συγγραφής του "La question urbain" την υπέρβαση των αστικών προβλημάτων μέσω μιάς <u>ορθής</u> πολιτικής πρακτικής[48]- το καταστασιακό στοιχείο είναι παρόν στις διατυπώσεις του. "Δεν είναι δυνατό", γράφει "να γίνει μία ανάλυση του χώρου αυτού καθεαυτού, όπως δεν είναι δυνατό να γινει μια τέτοια ανάλυση του χρόνου. Ο χώρος ως κοινωνικό

προϊόν, εξειδικευεται παντοτε απο μία καθορισμένη σχέση μεταξυ των διαφορων οψεων μιας κοινωνικής δομής: την οικονομική, την πολιτική, την ιδεολογική και την συγκυρια των κοινωνικών σχέσεων που προκύπτει. (...) Για να γίνει κατανοητή η χωρική δομή πρέπει να αναλυθεί ο οικονομικός, ο πολιτικο-νομικός, και ο ιδεολογικός χώρος, εξειδικεύοντας με ακριβή τρόπο αυτές τις κατηγορίες σε σχέση με το συγκεκριμένο (κάθε φορά) πεδίο αναφοράς και συμπεραίνοντας τις χωρικές τους μορφές."[49] Παρατηρήσεις σχετικές με την σημασία των καταστασιακών διαμορφώσεων υπάρχουν και στην αναγνωριστική μακροϊστορική παράθεση στοιχείων από διαφορετικές χωρικές και κοινωνικές, πολιτικές και πολιτισμικές καταστάσεις, με την οποία ο Castells εισάγει στο κύριο μέρος των προβληματισμών του (αναφορές κυρίως στην Λατινική Αμερική, αλλά και στην Σοβιετική Ένωση, και την Κίνα),[50] Εδώ επισημαίνονται οι επιπτώσεις των καταστασιακών διαφορών επί των χωρικών διαμορφώσεων, αν και, υπό την επιρροή, πιθανώτατα, της "επαναστατικότητας" των καιρών, δεν είναι επαρκώς σαφείς οι διαφορές ανάμεσα στα "επαναστατικά" τριτοκοσμικά κινήματα και την έκφραση της εξεγερμένης δυσφορίας της εργατικής αριστοκρατίας και της καταπιεσμένης διανόησης στην ανεπτυγμένη οικονομικά Δύση της εποχής. Είναι, βεβαια, γεγονός ότι τα όρια της επαναστατικότητας αυτής της περιόδου έγιναν ορατά με τρόπο πλέον σαφή μετά τις ενεργειακές κρίσεις των μέσων της δεκαετίας του '70, πράγμα που αναγκάζει τον Castells να απαντήσει στις νέες ενστάσεις στα μεταγενέστερα

εργα του.[51]

Ειναι επισης ενδιαφερουσα η επισήμανση του συγγραφέα σχετικά με την επιρροή που ασκεί η γενικότερη ιδεολογικη διασταση επι των χωρικών προβλημάτων, αν και εντοπίζεται κυριως στην καταγγελια της μυθοποιούσας σύνδεσης, απο την κυριαρχη ιδεολογια, της έννοιας του χώρου με την έννοια του αστικού φαινομενου και με ορισμένα συστήματα συμπεριφορών. Η ιδεολογικη, μαζί με την οικονομική και την πολιτικο-νομική διάσταση καθοριζουν για τον Castells τα πέντε βασικά στοιχεία της αστικής (πολεομορφικής) δομής: την παραγωγή, την κατανάλωση, την ανταλλαγή, την διαχείριση και την συμβολική σημασία.

Ο Castells υπογραμμίζει, πάντως, ότι μια απλή καταγγελία δεν αρκεί για την εξουδετέρωση της κυριαρχης ιδεολογίας. Απαιτείται η θεωρητική μελέτη καθενός από τα θέματα που βρίσκονται συγκεχυμένα μέσα στην σχετική προβληματική: τις κοινωνικές μορφές του χώρου, τις συνθήκες πραγμάτωσης της διαδικασίας αναπαραγωγής του εργατικού δυναμικού, την σχέση των δύο πρώτων στοιχειων με τα πολιτισμικά συστήματα κάθε κοινωνικού σχηματισμού. Ακομη υπογραμμίζει ότι τα πορίσματα αυτών των προσεγγίσεων θα πρέπει <u>να επικοινωνηθουν</u>, αν και για αυτήν την επικοινωνία δίνει μία πολύ γενικευμένη εκδοχή: "(ως) προϊόν της εμπειρίας, η επικοινωνιακή πράξη," γράφει στις τελευταιες γραμμές του 'La question urbain', "επιτρέπει την υπέρβαση της εμπειρίας, ενσωματώνοντάς την σε μία κίνηση αντιφατικής

διόρθωσης, που θα μπορούσε να καταλήξει αφενός σε μία καλύτερη κατανόηση των 'αστικών' πρακτικών που απαρνιέται/αναγνωρίζει η ιδεολογία και που βιώνουν/αγνοούν τα υποκείμενα και αφετέρου στην αυτο-υπέρβασή της, μέσω μιας όλο και πιο δυνατής σύνδεσης με άλλες (νοηματικές) περιοχές του ιστορικού υλισμού"[52]

Στο σημείο αυτό θα θέλαμε να παρατηρήσουμε ότι η σύγκρουση αποτελεί κατάσταση κατά την οποία αίρονται οι επικοινωνιακές προϋποθέσεις και όσο διαρκεί μπορούμε να μιλάμε μάλλον για καταστάσεις "μη επικοινωνίας". Ωστόσο είναι δυνατό να διαγνωσθεί η επιρροή που ασκείται από μηνύματα που αφορούν σε απειλή (ή και "υπόσχεση") ενδεχόμενης μελλοντικής σύγκρουσης, καθώς και από μηνύματα που αποτελούν τα "διδάγματα" από παρελθούσες συγκρούσεις. Είναι αυτού του είδους τα μηνύματα εκείνα που απαρτίζουν την επικοινωνιακή όψη των συμμετοχικών εξελίξεων που παίρνουν συγκρουσιακή διάσταση.

Σε πολλά από τα θεωρητικά νεομαρξιστικά έργα αυτής της περιόδου, εκτός από την "συγκρατημένη" εντύπωση -σε σχέση με ανάλογα έργα του παρελθόντος- που δημιουργείται σχετικά με τις επαναστατικές προοπτικές των πολιτικών πρακτικών "υπό την ηγεσία του προλεταριάτου" στις οικονομικά ανεπτυγμένες χώρες της Δύσης, (οι επιπτώσεις του 'πληροφορικού' αυτοματισμού και της ρομποτικής είναι πλέον ορατές), διαφαίνεται και μία υπερτονισμένη απόδοση ρόλου στις κρατικές λειτουργίες και

αρμοδιοτητες, ακόμη και οταν υπογραμμίζονται οι αντιφάσεις της κρατικής παρέμβασης στα χωρικά θέματα. Ο Claud Pottier αναλύοντας την λογική των δημόσιων επενδύσεων στην πολεοδομηση, υπογραμμίζει τις αντιθεσεις αναμεσα στους ιδιοκτητες αστικης γής και την κρατική εξουσία η οποία όμως παρουσιάζεται δεσμευμένη στις χωρικές της επεμβάσεις από τα ισχυρά χρηματιστικά συμφέροντα,[53] και επομένως οχι πάντα ικανή να υλοποιήσει τις όποιες κοινωνικές της προθεσεις. Από την άλλη πλεύρα της Μαγχης, ο P. Hall, ασχολείται με το ρόλο του κρατους στην άσκηση κοινωνικού ελέγχου μέσω του αστικού σχεδιασμου,[54] ενω παράλληλα, μελετητές προερχόμενοι από διαφορετικούς χωρους διερευνούν την κρατική δραστηριότητα ως ρυθμιστική παρέμβαση στα θέματα των τιμών, των χρήσεων και της ανάπτυξης της αστικής γής σε συνάρτηση με τα καπιταλιστικά συμφέροντα, (όπως οι Lojkine, Sauders, Newby, Harvey, Massey, Dearlove, Dunleavy[55]). Πράγματι οι κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές αναλύσεις δεν μπορούν να αγνοήσουν τις παρεμβατικές κρατικές αρμοδιότητες και δραστηριότητες που παρουσιάζονται, τουλάχιστον στην Ευρώπη έως και τη δεκαετία του '70, ως βασική συνιστώσα του ισχύοντος κοινωνικο-πολιτικού και ιδεολογικού πλαισιου. Στο θεμα αυτό, οι νεομαρξιστές μελετητές, θα χρειαστεί να αντιμετωπίσουν τις αντιφάσεις ανάμεσα στις "επαναστατικες" θέσεις της συνολικής καταδίκης του αστικού κράτους και τις "αναθεωρητικές" απόψεις που χρησιμοποιούν την συγκρουσιακη διάσταση, στην επιδίωξη της αποδοχής της αριστεράς ως

ισότιμου εταίρου στην κρατική εξουσία. Στην περίπτωση αυτή, το κράτος, θα πρέπει να υποτεθεί "ισχυρό", για να διεκδικηθεί στη συνέχεια η σχετική του αυτονομία, και να γίνει έτσι αποδεκτή η μόνη διαφαινόμενη ως δυνατή δράση των αριστερών δυνάμεων στις βιομηχανικές χώρες, δηλαδή η συμμετοχή τους στην κρατική εξουσία μέσω των "ιστορικών συμβιβασμών". Το κράτος, όμως, θα παρουσιασθεί μάλλον αποδυναμούμενο ύστερα από τις εξελίξεις της δεκαετίας του '80. Και μάλιστα αποδυναμούμενο, όχι μόνο στις οικονομικές λειτουργίες που του είχαν αποδοθεί από την εξάπλωση του κρατικού παρεμβατισμού αλλά και στις ιδεολογικές-επικοινωνιακές του λειτουργίες, τις οποίες διεκδικούν πλέον χωρίς την κρατική μεσολάβηση οι διάφοροι ιδιώτες "μεγιστάνες των **ΜΜΕ**".

Οι επιπτώσεις αυτών των εξελίξεων δεν έχουν ακόμη επαρκώς μελετηθεί, αν και, όσο αφορά στα συμμετοχικά κινήματα, μοιάζουν, κατά τη γνώμη μας, να αποκτούν επικαιρότητα μάλλον οι απόψεις των αιρετικών επιγόνων της Σχολής της **Φρανκφούρτης** και ιδίως του **Habermas**, ο οποίος ήδη σε μία ανάλυση του 1967,[56] (παίρνοντας μέρος στην "διένεξη" μεταξύ **Χέγκελ** και **Μαρξ** σχετικά με την έννοια "κοινωνία των πολιτών"[57]), περιγράφει την κρίση στις σχέσεις μεταξύ του κράτους και της κοινωνίας των πολιτών ως κρίση ένος συνοριακού χώρου ανάμεσα στις δύο οντότητες, εκ των οποίων η μία, η κοινωνία, εννοούμενη ως κοινωνική εξουσία στα χέρια των ιδιωτών, επεμβαίνει ανεξέλεγκτα στην σφαίρα της άλλης. Αυτή η εξαφάνιση του ενδιάμεσου χώρου μεταξύ κράτους και

κοινωνίας επιδεινώνεται απο την κρίση του "κράτους προνοίας", απο τους μηχανισμους της αγοράς που εισβάλλουν πλεον στην σφαιρα της έκφρασης και του σχηματισμού της δημοσιας γνώμης, και από τις σχεσεις ανάμεσα στην δημόσια-κοινή γνώμη και τα πολιτικά κομματα. Σε ενα μεταγενέστερο κείμενό του (το 1973), ο Habermas, θα παρουσιασει αναλυτικότερα το πώς η παρακμή της πολιτικής συμμετοχής θα πρέπει να εννοηθεί ως αποτέλεσμα της εξασθένησης των προυποθέσεών της: νεοκορπορατιβιστικές ομάδες συμφερόντων οικειοποιούνται την δημόσια σφαίρα, ενώ αντίστροφα εχουμε ορθολογικοποιητικές διεισδύσεις του γραφειοκρατικού-διοικητικού υποσυστήματος που διαβρώνουν την ιδιωτική σφαίρα: ό,τι παρεμβάλλεται μεταξύ των δύο αυτών διαδρομών συνθλίβεται, και πρώτα απ'όλα η πολιτική συμμετοχή τουλάχιστον με την έννοια που της έχει "κλασσικά" αποδοθεί.[58] Στην θέση της παρουσιάζονται στις βιομηχανικές χώρες νέες διεκδικητικές μορφές και συλλογικά κινήματα πολλές φορές στρωματικής ή και διαταξικής φύσης όπου το οικολογικό και το επικοινωνιακό στοιχείο αποκτούν νέο ρόλο και νέα βαρύτητα.

Ανεξάρτητα από τις τυχόν ενστάσεις που είναι δυνατό να διατυπωθούν εκ των υστέρων και υπό το κράτος των εντυπώσεων που προκαλούν οι πρόσφατες παγκόσμιες θεαματικές πολιτικο-κοινωνικές αλλαγές, θα πρέπει να υπογραμμίσουμε την συμβολή των νεομαρξιστικών χωρικών αναλύσεων στην εγκατάλειψη των παραδοσιακών "γραμμικών" τρόπων χωρικής παρέμβασης. Οπως αναφέραμε στην αρχή της παρούσας παραγράφου, σύμφωνα με τον

Α.Λαγόπουλο, οι αναλύσεις αυτές όχι μόνο συμβάλλουν στην απομακρυνση από την κλασσική απλοϊκή τριφασική πολεοδομική επέμβαση και οδηγούν στην αποδοχή μιας περισσότερο συνθετης πολεοδομικής μεθοδολογίας, αλλά και αποτελούν ικανό όργανο κριτικής των αντιφάσεων και των ατελειών που παρουσιάζει η νεώτερη πολεοδομική θεωρία και πρακτική.

ζ. Η διάρθρωση της νεότερης μεθοδολογίας των χωρικών παρεμβάσεων και οι νέες δυνατότητες υλοποίησης συμμετοχικών πολεοδομικών εγχειρημάτων.

Υπό την επιρροή κατ'αρχήν της συστημικής προσέγγισης και της θεωρίας της λήψης των αποφάσεων, ο πολεοδομικός σχεδιασμός μεταβάλλεται, όπως ήδη αναφέρθηκε, σε μια πολυφασική κυκλική διαδικασία, η οποία παρουσιάζεται ανοικτή σε παραπέρα επηρεασμούς προερχόμενους είτε από την επικοινωνιακή ανάλυση (με τη μορφή κυρίως της σημειωτικής προσέγγισης), είτε από τις συμμετοχικές (συναινετικές ή συγκρουσιακές) απόψεις, και την οποία ο Α. Λαγόπουλος περιγράφει ως εξής:[59]

α) Απόφαση που προσδιορίζει το πολεοδομικό πρόβλημα στην γενική του μορφή (συνήθως προσδιορίζεται η συγκεκριμένη περιοχή της πολεοδομικής επέμβασης) και που είναι, κατά κανόνα, φορτισμένη με το πολιτικό περιεχόμενο του (πολιτικού και ιδεολογικού) επιπέδου στο οποίο λαμβάνεται.

Όπως κάθε απόφαση, η πρώτη αυτή επιλογή περί πολεοδομικής παρέμβασης, απαιτεί την προσυλλογή, και

αξιολόγηση των απαραίτητων πληροφοριών, οι οποίες είναι δυνατο να συλλεγούν μεσω προηγούμενης ερευνητικής διαδικασίας, στα πλαίσια αυτου που στο συγγραμμα του Α. Λαγοπουλου αναφερεται ως "διαδικασία αναζητήσεως" ή και 'ανιχνευτική μελέτη σκοπιμότητος".[60] Η συμμετοχή των πολιτων σε αυτό το γενικό επίπεδο πολεοδομικής απόφασης ανάγεται συνήθως στο επίπεδο της γενικότερης πολιτικής συμμετοχής και εξαρταται από τις συνθηκες της θεσμικής κατοχύρωσης της συμμετοχής, καθώς επίσης (κατά την άποψή μας) και από το πλαίσιο κοινωνικής επικοινωνίας που επικρατεί στην δεδομένη κοινωνία την δεδομένη στιγμή.

β) Αποτύπωση της υπάρχουσας κατάστασης. Είναι η φάση κατά την οποία ο μελετητής θα πρέπει να καταστεί αποδέκτης μιας σειράς πληροφοριών που θα του επιτρέψουν μια ικανή γνώση της περιοχής παρέμβασης. Οι πληροφορίες αυτές έχουν την μορφή είτε "αντικειμενικών στοιχείων" είτε υποκειμενικών κρίσεων των εμπλεκόμενων συλλογικοτήτων. Στο στάδιο αυτό η εξασφάλιση της αξιοπιστίας της αναδρούμενης επικοινωνίας αρχίζει -ήδη- να έχει αποφασιστική σημασία για την επιτυχία του όλου εγχειρήματος. Οι σύγχρονες νομολογίες θεσμοθετούν σε αυτή τη φάση τις πρώτες προαιρετικές ή υποχρεωτικές επαφές μεταξύ των μελετητών και των ενδιαφερόμενων. Η συλλεγόμενη πληροφορία θα πρέπει να αξιολογηθεί και να αξιοποιηθεί, υπογραμμίζει ο Λαγόπουλος, εντασσόμενη σε κάποια θεωρία για τον χώρο και ειδικότερα για τον αστικό χώρο.[61]

γ) Καθορισμός σκοπών, αντικειμένων και στόχων. Η

διατύπωση των γενικών σκοπών (goals) στους οποίους αποβλέπει η επεμβαση -μεσα στα πλαίσια που υπαγορεύονται από την απόφαση για επέμβαση της πρώτης φάσης-, η επιλογή των περισσότερο ειδικευμένων, αλλά πάντα γενικών αντικειμενικών σκοπών-προγραμμάτων που θα υιοθετηθούν (objectives) και ο καθορισμός των συγκεκριμένων και εξειδικευμένων στόχων-ειδικών προγραμμάτων επέμβασης, σε καθορισμένο χρονικό διάστημα (targets), αποτελούν τα τρία στάδια αυτής της φάσης, η οποία έχει επίσης έντονη πολιτική διάσταση. Πρόκειται για τη φάση κατά την οποία θα αξιολογηθούν από τους φορείς του σχεδιασμού οι προτεραιότητες των προβλημάτων που ο σχεδιασμός καλείται να επιλύσει. Εδώ θα φανεί ευκρινέστερα το βάρος που έχει κάθε φορά η διοικητική ή η κοινωνική άποψη, δηλαδή το είδος και ο βαθμός της υλοποιούμενης συμμετοχής των κατοίκων, ή και το κατά πόσο λαμβάνεται υπ'όψιν η γνώμη των εκάστοτε θεωρούμενων ως ειδημόνων. Κατά την εκπόνηση αυτής της φάσης, η συμμετοχή των πολιτών δεν εξαντλείται κατ'ανάγκην στο επίπεδο των γενικών πολιτικών επιλογών[62] αλλά είναι δυνατό να πάρει αμεσότερες μορφές, των οποίων η συμμετοχική ένταση παρουσιάζει μια σειρά διαβαθμίσεων που κατά κανόνα αντικατοπτρίζουν τον ισχύοντα συσχετισμό των κοινωνικών δυνάμεων, όπως επίσης και την δομή της ισχύουσας κοινωνικής επικοινωνίας. Είναι λοιπόν κατ'εξοχήν σε αυτή τη φάση που επιβάλλεται, προκειμένου να γίνει κατανοητό το πώς και το γιατί της συγκεκριμένης κατεύθυνσης που ακολουθεί ο σχεδιασμός, να εξετασθεί η ένταση και η δυναμικότητα της

υλοποιουμενης συμμετοχης. Εκτος από το πολιτικο-ιδεολογικό περιεχομενο υπάρχει εδώ και το περισσότερο τεχνικό, που αφορα στην εσωτερική λογική-αποτελεσματικότητα της οργανωσης των σκοπων, των αντικειμενων και των στόχων.

δ) **Διατύπωση εναλλακτικών προτάσεων πολεοδομικής επέμβασης.** Φάση αναλυτικής-συγχρονικής ή και (υπό την επιρροή των μαρξιστικών θεωριών) διαχρονικής-διαλεκτικής ανάλυσης των διαθέσιμων στοιχείων και διατύπωσης των δυνατών εναλλακτικών προτάσεων σχεδιασμού.

Για την προσέγγιση των συνεπειών των ενδεχόμενων εναλλακτικών προτάσεων που -κατ'αρχήν- θεωρείται ότι μπορούν να εξυπηρετήσουν τους σκοπούς, τα αντικείμενα και τους στόχους που προαναφέρθηκαν, χρησιμοποιούνται μοντέλα που φιλοδοξούν να αποτελέσουν ενδεικτικά υποκατάστατα των πραγματικών μελλοντικών εξελίξεων που συνεπάγεται η εφαρμογή της κάθε πρότασης. Οι μελετητές που καταρτίζουν τα προσομοιωτικά αυτά πρότυπα είναι δυνατό να χρησιμοποιούν για την επεξεργασία των διαθέσιμων πληροφοριών ηλεκτρονικούς υπολογιστες, χρησιμοποιώντας την ικανότητα των σύγχρονων τεχνολογικών εφαρμογων να απομνημονεύουν και να συναρτούν μέγιστο πλήθος στοιχείων, ή να χρησιμοποιούν παράλληλα και με συστηματικό τρόπο, μοντέλα που να συνδυάζουν τη μαθηματική προσέγγιση με μη μαθηματικής υφής βασικές υποθέσεις συμπεριφοράς (όπως π.χ. η θεωρία των παιγνίων), ή, ακόμη, να στηρίζονται στην περισσότερο παραδοσιακή αξιολόγηση των στοιχείων με βάση την εμπειρία και τη γενική θεωρητική γνώση

των πολεοδομικών προβλημάτων.[63]

ε) **Εκτίμηση και σύγκριση των εναλλακτικών σχεδιαστικών προτάσεων.** Σε αυτή τη φάση, οι προτεινόμενες προτάσεις θα πρέπει να αξιολογηθούν με άξονα τους προκαθορισμένους σκοπούς και σε συνάρτηση αφενός με την υπάρχουσα διαθεσιμότητα πόρων και αφεταίρου με τα προβλεπόμενα σε κάθε περίπτωση οφέλη. Μεταξύ των τεχνικών που χρησιμοποιούνται για την εκτίμηση των εναλλακτικών πορειών δράσης συμπεριλαμβάνονται μέθοδοι που προέρχονται από την θεωρία της λήψης των αποφάσεων και μέθοδοι που αποσκοπούν στην ελαχιστοποίηση της σχέσης κόστους και οφέλους.[64]

Ενώ η σύνταξη των πινάκων όπου καταγράφονται και αξιολογούνται οι δαπάνες και τα οφελήματα των διαφορετικών εναλλακτικών προτάσεων, αποτελεί μία κυρίως τεχνική διαδικασία που αποσκοπεί στην πληροφόρηση εκείνων που τελικά αποφασίζουν, η επιλογή της πρότασης που τελικά θα υιοθετηθεί είναι μία καθαρά πολιτική απόφαση στην οποία υπεισέρχεται πλήθος μη τεχνικών αλλά κοινωνικο-πολιτικών και ιδεολογικών στοιχείων.

στ) **Δράση και εφαρμογή.** Ενώ η παραδοσιακή μεθοδολογία παραγωγής σχεδίων δεν επεδείκνυε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την εφαρμογή τους, η νεότερη μεθοδολογία θεωρεί την φάση εφαρμογής αναπόσπαστο τμήμα της όλης διαδικασίας σχεδιασμού.[65] Η φάση της εφαρμογής καθορίζεται: 1) από το γενικό κοινωνικο-πολιτικό και πολιτιστικό πλαίσιο εντός του οποίου υλοποιείται και του οποίου η πλέον απτή όψη

αποτελείται από την πολεοδομική νομοθεσία, 2) από το ειδικότερο πλαίσιο που περιλαμβάνει φορείς, χρηματοδότες και άμεσα ενδιαφερόμενους πολίτες και 3) από τα διατιθέμενα κάθε φορά οργανωτικά, οικονομικά και τεχνολογικά μέσα.

ζ) Παρακολούθηση έλεγχος και αναθεώρηση. Η αναγνωριση του γεγονότος ότι κατά τη διάρκεια της εφαρμογής των πολεοδομικών προτάσεων ειναι δυνατό να παρουσιασθούν νέα προβλήματα ή να διαμορφωθούν νέες επιθυμίες που να συνεπάγονται τροποποιηση των επιδιωκόμενων στόχων, καθώς η κοινωνική και η οικονομική κατάσταση της κοινωνίας διαρκώς εξελίσσεται, οδηγεί στην αναγκαιότητα του να συμπεριληφθεί στην νεότερη διαδικασία σχεδιασμού η φάση της παρακολούθησης, του ελέγχου καθώς και της ενδεχόμενης αναθεώρησης των αρχικών σχεδίων. Έτσι, στην νεότερη μεθοδολογία (και αυτό αποτελεί ενα σημαντικό πλεονέκτημα σε σχέση με τους στατικούς παραδοσιακούς τρόπους σχεδιασμού), η διαδικασία συνεχίζεται και μετα την φάση εφαρμογής των αρχικών σχεδίων, με την παρακολούθηση της πορειας και τις ενδεχόμενες αναθεωρήσεις είτε των αρχικών αντικειμενικών σκοπών είτε των αρχικών σχεδίων.

Η πολυφασική κυκλική διαδικασία που περιγράφτηκε και που αντιστοιχεί στον προαναφερθέντα καθολικό σχεδιασμό, παρουσιάζει την πολυπλοκότητα και τις λοιπές δυσκολίες πλήρους εφαρμογής στην πράξη, που παρατηρούνται στις πρακτικές σχεδιαστικές απόπειρες που βασίζονται σε ιδεατά

προτυπα. Πράγματι, στην πράξη, πολυ συχνά ορισμένες απο τις φάσεις "παραμελούνται" προς οφελος άλλων. Ετσι, το τελικό αποτέλεσμα προσπαθειων που ξεκινούν με την δηλωμένη πρόθεση να αντιμετωπίσουν τα χωρικά προβλήματα με σύγχρονο τρόπο, μπορεί να καταλήξει τόσο στο να μην απέχει πολύ από τα αποτελέσματα των παραδοσιακών μεθόδων, όσο και -στο άλλο ακρο- να τονίζει με χαρακτηριστικό τρόπο τις νέες πλευρές των απόψεων περί αστικού σχεδιασμού. Σήμερα, οπωσδήποτε η διαδικασία είναι πιο ανοικτή, αν και εμπεριέχει -χωρίς κατ'ανάγκην γραμμική σειρά και σαφείς διαχωριστικές γραμμές- στοιχεία όλων των φάσεων.

Την παρουσία και την ένταση της συμμετοχικής διάστασης στην νεότερη μεθοδολογία καθώς και την επιρροή των επικοινωνιακών παραμέτρων στην διαμόρφωσή της, θα εξετάσουμε αναλυτικότερα στην αμέσως επόμενη ενότητα.

η. Η διαβάθμιση της συμμετοχικής έντασης και ο ρόλος της κοινωνικής επικοινωνίας και των Μ.Μ.Ε. στις αποφάσεις της νεότερης διαδικασίας εκπόνησης πολεοδομικών σχεδίων.

Το να νομιμοποιείται κανείς στο να αποδώσει σήμερα τον χαρακτηρισμό "συμμετοχικο" σε κάποιο πολεοδομικό εγχείρημα, δεν εξαρτάται τόσο από την διαπίστωση ότι σ'αυτό υιοθετείται ή μη κάποια πλήρως καινοτόμος "συμμετοχική" μεθοδολογία σε ριζική αντιπαράθεση με τα όσα ήδη περιεγράφησαν, αλλά από την δυνατότητα που παρέχεται στους (ή που αναλαμβάνεται από τους) κατοίκους της πολεοδομούμενης περιοχής, ή στην ευρύτερη

κατηγορία των χρηστων του πολεοδομικού έργου, ή και στην κοινωνια ως αρθρωμενο συνολο, στο να παρεμβαίνουν **ουσιαστικά** στις αποφασεις που λαμβάνονται κατά τις διάφορες φάσεις της πορείας προς την ολοκλήρωση του εν λόγω πολεοδομικού εγχειρήματος.

Επί πλέον, οπως ήδη αναφέραμε, πέρα από το κριτήριο των τυπικών (όπως πολλές φορές διαπιστώνεται) αναφορών στα συμμετοχικά δικαιώματα των πολιτών που είναι δυνατό να βρεί κανείς σε διεθνείς συμβάσεις, συντάγματα, νόμους και λοιπά θεσμικά κείμενα, ο βαθμός και η ένταση της υλοποιούμενης τελικά συμμετοχής θα πρέπει να συναρτηθεί και με τις γενικότερες -μη νομικές- κοινωνικές παραμέτρους που καθορίζουν το ευρύτερο σκηνικό εντός του οποίου εμφανίζεται η κάθε συγκεκριμένη περίπτωση. Έτσι η "συμμετοχή" που τελικά προκύπτει είναι δυνατό να ποικίλει σε ένταση και "ουσιαστικότητα" στα πλαίσια ενός ευρύτατου φάσματος, που κυμαίνεται μεταξύ καταστάσεων που αναιρούν το ουσιαστικό περιεχόμενο του όρου "συμμετοχή" καταλήγοντας σε "ψευδοσυμμετοχικές υποβολές" και καταστάσεων που προοιωνίζουν ριζικές μεταβολές, όχι μόνο στον τρόπο λήψης των χωρικών αλλά και των γενικών πολιτικών αποφάσεων.

Στα τέλη της δεκαετίας του '60 δημοσιεύεται μια σειρά μελετών που προσπαθούν να αναλύσουν το συμμετοχικό φαινόμενο και να διερευνήσουν τις επιπτώσεις των συμμετοχικών διεκδικήσεων της εποχής, αποδίδοντας ιδιαίτερη προσοχή στις διαβαθμίσεις που παρουσιάζει η ένταση της κάθε συμμετοχικής

περιπτωσης. Σε σχεση με τα πορισματα της θεωρητικής διερευνησης αυτης της περιοδου, γινεται συχνά επικληση των κατηγοριοποιησεων που επιχειρησε η Sh. Arnstein, στην προσπάθεια της να διατυπώσει μια ιεραρχημένη παρουσιαση των διαφορετικων εντάσεων με τις οποίες παρουσιάζεται η συμμετοχη των πολιτων.[66] Συμφωνα με την αμερικανίδα συγγραφέα υπάρχουν οι εξής συμμετοχικές διαβαθμίσεις:

1η βαθμίδα: Χειρισμός των πολιτών.

Η βαθμίδα αυτή αντιστοιχεί στις περιπτώσεις εκείνες κατά τις οποίες οι κρατούντες ενδιαφέρονται όχι για την κατανομή των αποφασιστικών αρμοδιοτήτων αλλά για τον "προσηλυτισμό" και την "κατήχηση" των πολιτών, προκειμένου να δημιουργηθεί μία εντύπωση ομοφωνίας γύρω από τα επίμαχα, κάθε φορά, θέματα. Η διαφορά από καταστάσεις οι οποίες θα ήταν προφανώς και απολύτως αθέμιτο να ενταχθούν σε κατηγοριοποιήσεις που αφορούν στην "συμμετοχή", έγκειται στο ότι εδώ, προκειμένου να επιτευχθεί το ζητούμενο αποτέλεσμα -υιοθέτηση απόψεων και αλλαγή στάσεων- χρησιμοποιούνται αντί των αμέσων επιβολών και απαγορεύσεων, οι νεότερες επικοινωνιακές τεχνικές πειθούς.

Είναι προφανές οτι τα μέσα μαζικής επικοινωνίας προσφέρονται για τέτοιου είδους επικοινωνιακή χρήση, ιδιαίτερα όταν η λειτουργία τους δεν ελέγχεται κοινωνικά και όταν οι λοιπές δομές κοινωνικής επικοινωνίας οι οποίες θα μπορούσαν να δράσουν αναιρετικά σε σχέση με τα μαζικά μηνύματα παρουσιάζονται εξασθενημένες και ανεπαρκείς. Οπως είναι φυσικό, η εφαρμογή τεχνικών μαζικής πειθους γινεται

ακόμη ευχερέστερη για τους κρατούντες όταν τα μέσα μαζικής επικοινωνίας τελούν υπό καθεστώς μονοπώλιου ή ολιγοπώλιου.

Ο "χειρισμός των πολιτών" εδράζεται συνηθως σε θεωρητικα επιχειρήματα που αφορούν στην εξασφάλιση της κοινωνικής σταθερότητας, η οποία και ανάγεται σε κοινωνικό αγαθό ισχυρότερο από εκείνο της δημοκρατικής ολοκλήρωσης των πολιτών. Με αυτή την αιτιολόγηση, ο "χειρισμός" είναι δυνατό να προηγείται της έναρξης της καθαυτό πολεοδομικής διαδικασίας επιδρώντας τόσο στην δημιουργία της περιρρέουσας νοοτροπίας όσο και στη δημιουργία του πολεοδομικού νομικού πλαισιου. Ομως, χερισμός και κατήχηση μπορεί να επιδιωχθούν και κατά την διάρκεια της εκπόνησης και της εφαρμογής του πολεοδομικού σχεδιασμού (ιδίως στην πρώτη, τρίτη, πέμπτη, έκτη και έβδομη φάση), προκειμένου οι εξουσιάζοντες τις επικοινωνιακές ροές να επιβάλουν τις περιοχές επέμβασης, ή τους σκοπούς, αντικείμενα και στόχους του εγχειρήματος, ή την επιλογή των εναλλακτικών προτάσεων που προτιμούν, ή ακόμη, τους τρόπους εφαρμογής και τα κριτήρια μιας ενδεχόμενης αναθεώρησης.

2η βαθμίδα: Θεραπεία.

Η Arnstein αναφέρεται εδώ στην υπαρκτή ή απλώς δηλούμενη προσπάθεια επιμόρφωσης του κοινού γύρω από τα γενικά θέματα των τομέων όπου θεωρείται δυνατό να ασκηθούν συμμετοχικά δικαιώματα.

Η παροχή γενικών πληροφοριών σχετικών με την επίσημη εκδοχή για το πώς λειτουργεί το κοινωνικό σύστημα και τις

συμμετοχικές δυνατότητες που παρέχονται στα πλαίσιά του, θεωρείται ότι μπορεί να εξαλείψει εντάσεις και να διευκολύνει την χωρίς τριβές άσκηση των συμμετοχικών δικαιωμάτων (ή και καθηκόντων συμφωνα με το ιδεολογικό σχήμα του πλουραλισμού). Η διαφορά από την προηγούμενη βαθμίδα έγκειται αφενός στο ότι τα εκπεμπόμενα μηνύματα (έστω και όταν ασκούν μη εμφανώς κελευστική λειτουργία) δεν είναι πλέον κυρίως συγκινησιακού περιεχομένου, αλλά αποκτούν και αναφορική διάσταση και αφετέρου (για να αποκτήσει υπόσταση η αναφορικότητα) στο ότι υπάρχει μια μερίδα του κοινού η οποία θεωρείται ικανή (ύστερα από την παροχή της απαιτούμενης επιμόρφωσης), να συμμερισθεί την επιταγή ως ορθολογικά αιτιολογημένη και συμφέρουσα. Μιλάμε δηλαδή για καταστάσεις όπου οι κοινωνικές εντάσεις είναι κατά τεκμήριο λιγότερο έντονες απ'ότι στην προηγούμενη περίπτωση.

Η θεωρητική αιτιολόγηση των μεθόδων "θεραπείας" ανάγεται στην ουμανιστική εκδοχή του πρώτου πλουραλιστικού ρεύματος. Η παροχή επιμορφωτικής υφής γενικών πληροφοριών γύρω από τα συμμετοχικά δικαιώματα γίνεται συνήθως από τις δομές εκείνες της κοινωνικής επικοινωνίας μέσω των οποίων ασκείται η κλασσικής μορφής θεσμική κοινωνικοποίηση (σχολείο, εκκλησια, δημοσιους επιμορφωτικους οργανισμούς, κ.λ.π.), καθώς και, σε μικρότερο βαθμό, από τα ελεγχόμενα από το κράτος μέσα μαζικής επικοινωνίας. Η ενδεχόμενη παροχή τέτοιων πληροφοριών από τα εμπορικα ηλεκτρονικά Μέσα εξουδετερώνεται στην πράξη από το περιεχόμενο των λοιπών εκπεμπόμενων προγραμμάτων που σπάνια

παρουσιαζεται συμβατο με την μεταδοση "επίσημων" κοινωνικων μηνυματων, ο δε Τυπος προτιμά κατά κανονα να ασχολειται με τους (αμεσων επιπτώσεων για τους πολίτες) κανονες του εκαστοτε παρασυστήματος παρά να διακινδυνεύει την αξιοπιστια του μεταφέροντας τις επίσημες εκδοχές γύρω από ιδεατες συμμετοχικες καταστάσεις και δικαιώματα.

Αν και δεν μπορεί να παραβλέψει κανείς το πόσο εύκολα το "δικαίωμα στη συμμετοχή" μπορεί να λειτουργήσει ως απλό ιδεολόγημα ούτως ώστε να καλυφθούν ουσιαστικά αυταρχικές συμπεριφορές, θα πρέπει να επισημάνουμε σ'αυτό το σημείο ότι η επίκληση ορισμενων αξιών της κοινωνικής συμβίωσης, όπως η συμμετοχή, που περιθωριοποιήθηκαν για μεγάλο χρονικό διαστημα είτε γιατί η επιβίωση και η εξέλιξή τους θεωρήθηκε αυτονόητη στα πλαίσια των δικαιωμάτων που εξασφαλίζει η αστική δημοκρατία είτε γιατί η ουσιαστική τους υλοποίηση παραπέμφθηκε σε μετεπαναστατικές καταστάσεις, είναι δυνατό - την κάθε στιγμή, θα λέγαμε- να αποκτήσει και πάλι την επικαιρότητα της αναζήτησης ενός πολύτιμου κοινωνικού αγαθού σε ανεπάρκεια. Επομένως η έστω θεωρητική αναφορά ή η γενικότερη πληροφόρηση γύρω από τα συμμετοχικά δικαιώματα δεν μπορεί να απορριφθεί, όπως έγινε από αρκετούς πολιτικοποιημενους μελετητές των τελευταίων δεκαετιών, ως πλήρως παραπλανητική, ακόμη και όταν διαγιγνώσκεται η υποβολιμιαία της όψη. Πολύ δε περισσότερο όταν το "συμμετοχικό δικαίωμα" επικοινωνείται και μάλιστα μαζικά, υπαγόμενο ως μήνυμα στις νομοτέλειες και στις ιδιαιτερότητες

της επικοινωνιακής πράξης, στις οποίες έχουμε ήδη αναφερθεί.

Η παροχη γενικών πληροφοριων σχετικων με τα συμμετοχικά δικαιώματα δεν εντάσσεται σε κάποια συγκεκριμένη φάση της πολεοδομικής διαδικασίας αλλά υποτίθεται ότι η ύπαρξη η η έλλειψή της χαρακτηρίζει την γενικοτερη κατάσταση εντός της οποίας διενεργούνται οι πολεοδομικες παρεμβάσεις.

3η βαθμίδα: Πληροφόρηση.

Σύμφωνα με την Arnstein, πρόκειται για την συμμετοχική βαθμίδα που χαρακτηρίζεται από την μονόδρομη παροχή πληροφοριών από τους σχεδιάζοντες προς το κοινό, σχετικά με επικείμενη ή διεξαγόμενη πολεοδομική παρέμβαση.

Πρόκειται για την πρώτη συμμετοχική βαθμίδα στήν οποία αναμιγνύονται οι ενδιαφερόμενοι πολίτες μέσω της παροχής προς αυτούς συγκεκριμένων πληροφοριών γύρω από την καθαυτό πολεοδομική παρέμβαση. Ωστόσο, το δικαίωμα του πολίτη να ενημερώνεται σχετικά με τις αποφάσεις που τον αφορούν δεν ολοκληρώνεται από τη στιγμή που η υιοθετούμενη επικοινωνιακή διαδικασία δεν ελέγχεται κοινωνικά και δεν προβλέπονται τρόποι εξασφάλισης διαλόγου. Η παροχή συγκεκριμένων πληροφοριών πολεοδομικής φύσης είναι μεν αναγκαία δεν είναι όμως ικανή για την πρόκληση συμμετοχικών χωρικών επιπτώσεων. Μπορεί να αποκτήσει ουσιαστικό συμμετοχικό ενδιαφέρον μόνον ως ενδιάμεσος κρίκος μιας ευρύτερης διαδικασίας που να προβλέπει τόσο προγενέστερες γενικές επιμορφωτικές δραστηριότητες όσο και μεταγενέστερες φάσεις κατά τις οποίες ο πολίτης εκφράζεται επί των σχετικών θεμάτων και επηρεάζει

τις αποφάσεις που λαμβανονται. Αλλιως η "πληροφορηση" καταλήγει όντως άλλοθι δημοκρατικότητας της σχεδιαζουσας αρχης.

Βεβαια, μπορεί να υποτεθει οτι οι εκπέμποντες ενδιαφερονται πραγματι για την ενημέρωση των πολιτων, έστω και αν τα επιστρεφόμενα μηνύματα δεν διοχετεύονται προς τον επηρεασμό των επί τάπητος πολεοδομικών αποφάσεων, αλλά πρέπει να ακολουθήσουν την οδό της αμιγώς πολιτικής απάντησης, ώπως αυτή προβλέπεται από τους βασικούς θεσμικούς κανόνες του κοινοβουλευτισμου. Σε μια τέτοια, όμως, περίπτωση είναι αμφίβολο το εάν νομιμοποιείται κανείς να μιλάει για πολεοδομική συμμετοχή ή συμμετοχική πολεοδομία. Πρόκειται στην ουσία για την ενημέρωση που υποχρεούνται να παρέχουν οι διοικούντες για κάθε μορφής δραστηριότητά τους, προκειμένου να κριθούν από τους πολίτες στα πλαίσια του δημοκρατικού αντιπροσωπευτικού συστήματος.

Ανεξάρτητα από τις προθέσεις των εκπεμπόντων πολεοδομική πληροφορία, από τη στιγμή που εκκινεί μία επικοινωνιακή διαδικασία ενημερωτικού περιεχόμενου, είναι δυνατό να χρησιμοποιηθούν τόσο Μέσα διαπροσωπικής όσο και μαζικής επαφής με το κοινό. Είναι γεγονός ότι η επιλογή διαπροσωπικων μορφών επικοινωνίας (συγκεντρώσεις, διαλέξεις κ.λ.π.) δύσκολα αποκλείει την παραγωγή επιστρεφόμενων μηνυμάτων και κατά συνέπεια τέτοιες μορφές δεν υιοθετούνται όταν η απάντηση του κοινού δεν ενδιαφέρει. Αντίθετα, τα ΜΜΕ έχουν συχνά κατηγορηθεί ως μέσα πρόσφορα για επιχειρήσεις

μονομερούς πληροφόρησης και κάτι τετοιο επαληθεύεται στις περιπτώσεις εκείνες κατά τις οποίες δεν υπάρχει ο προαναφερθείς κοινωνικός έλεγχος. Από την άλλη πλευρά όμως, οι επικοινωνιακες δυνατότητες των ΜΜΕ κάθε άλλο παρά τα αποκλείουν από διαδικασίες ευρειας διάδοσης πολεοδομικής πληροφορίας. Οπως είναι γνωστό, ο Τύπος είναι σε θέση να αναπαράγει τα "δύσκολα" κείμενα των πολεοδομικών προτάσεων, όπως και κάθε μήνυμα που η πρόσληψή του απαιτεί την δυνατότητα επαναληπτικής ανάγνωσης, το ραδιόφωνο έχει την μεγαλύτερη ικανότητα συνεχούς παρακολούθησης των χωρικών εξελίξεων και, έστω και άν δεν μπορεί να παράσχει οπτικές πληροφορίες, μπορεί να συμβάλει στην αύξηση του ενδιαφέροντος για τα χωρικά θέματα, ενώ η τηλεόραση έχει την δυνατότητα να μεταφέρει και να επεξηγήσει τόσο ακουστικά όσο και οπτικά σχεδόν κάθε είδους χωρική πληροφορία. Επομένως, επαναλαμβάνουμε, είναι οι τρόποι με τους οποίους τα Μέσα χρησιμοποιούνται και οι σκοπιμότητες που καλούνται να υπηρετήσουν και όχι η φύση τους που προσδιορίζει την κοινωνική ωφελιμότητα του τελικού επικοινωνιακού αποτελέσματος.

Ασχετα με το εάν στην πράξη η "πληροφόρηση" αυτής της συμμετοχικής βαθμίδας παρέχεται σε επιλεγμένα σημεία της πολεοδομικής διαδικασίας -εκείνα που κρίνονται κάθε φορά ως περισσότερο κατάλληλα για την αιτιολόγηση προηγούμενων επιλογών ή νέων προτάσεων της σχεδιάζουσας αρχής-, στην θεωρία τουλάχιστον, η παροχή πληροφοριών αναγνωρίζεται ως

δέουσα σε όλες ανεξαιρετως τις φασεις εκπόνησης, εφαρμογής και αναθεώρησης των πολεοδομικων μελετών.

4η βαθμίδα: Διερεύνηση απόψεων.

Εδώ, εμφανίζεται η προσπάθεια να εξασφαλισθούν πληροφορίες που να προέρχονται από πλευρά του κοινού και να αντικατοπτρίζουν τον (με προ-προσδιορισμένα κριτήρια "ποιοτικής" ή ποσοτικής εξαγωγής) μέσο όρο των αντιδράσεών του σε πολεοδομικής χρησιμότητας μηνύματα-ερωτήματα που του αποστέλλονται στα πλαίσια ειδικής διερευνητικής διαδικασίας. Όμως, οι απόψεις αυτές του κοινού (όταν η "συμμετοχή" εξαντλείται στην βαθμίδα της "διερεύνησης των απόψεων"), δεν αποτελούν δεσμεύσεις για τους σχεδιάζοντες.

Η διερεύνηση των απόψεων του κοινού, προκειμένου να εξασφαλισθεί η αποτελεσματικότερη υλοποίηση των όποιων πολεοδομικών προθέσεων, αποτελεί τμήμα τόσο της παραδοσιακής οσο και της νεότερης πολεοδομικής μεθοδολογίας. Και στις δύο μεθοδολογίες η συλλογή της αναδρώμενης πληροφορίας περιλαμβάνεται στην προσπάθεια εξεύρεσης στοιχείων που να "αποτυπώνουν" την υπάρχουσα κατάσταση. Για το σκοπό αυτό, χρησιμοποιούνται ποικίλες μέθοδοι που "σφιγμομετρούν" δειγματοληπτικά τις γνώμες του κοινού, συνήθως με τη χρήση ερωτηματολογίων και συνεντεύξεων. Οι σύγχρονες, όμως, αντιλήψεις περί των αναδρώμενων κοινωνικών απόψεων δεν αγνοούν και τα μηνύματα που επικοινωνούνται μέσω των **ΜΜΕ**, τα οποία στην περίπτωση αυτή θεωρούνται εκφραστές της κοινής γνώμης[67] και φορείς του ζητούμενου **feedback**. Πράγματι πέρα

από τις γνωστές "καταστροφικές" θεωρίες που καταλογίζουν στα ΜΜΕ μονο χεραγωγικές ιδιότητες, τα Μέσα δεν παύουν να αντικατοπτρίζουν σε μεγάλο βαθμό υπαρκτές καταστάσεις και να εμπεριέχουν αξιόπιστες (εάν αναλυθούν με μη φορμαλιστικό τρόπο) πληροφορίες για τις τάσεις και τα ρεύματα που επικρατούν στον κοινωνικό χώρο.

Αν και, στην πράξη, η διερεύνηση των απόψεων του κοινού περιορίζεται κυρίως στην δεύτερη φάση της νεότερης κυκλικής μεθοδολογίας, δεοντολογικά θα έπρεπε να συνοδεύει την σχεδιαστική προσπάθεια στο σύνολό της. Και αυτό γιατί, άσχετα με το εάν οι διαπιστούμενες απόψεις αποτελούν ή όχι δέσμευση για τους σχεδιάζοντες, η εξασφάλιση της αποτελεσματικότητας της πολεοδομικής παρέμβασης απαιτεί την συνεχή παρακολούθηση των εξελίξεων που ενδέχεται να παρουσιασθούν σε όλες τις σχετικές παραμέτρους, καθ'όλη την διάρκεια της εκπόνησης και της εφαρμογής της μελέτης. Και αυτό σε συνέπεια με τις σύγχρονες αντιλήψεις που θεωρούν τον σχεδιασμό ως μία δυναμική διαδικασία της οποίας η επιτυχία συναρτάται με τις διαφοροποιήσεις των κοινωνικών απόψεων και τάσεων.

Βέβαια, η αποτύπωση των κοινωνικών απόψεων γύρω από τα εκάστοτε θέματα χώρου, όσο εμπεριστατωμένη και αξιόπιστη και εάν είναι και όσο και αν αποτελεί προϋπόθεση για παραπέρα συμμετοχικές δραστηριότητες, δεν αρκεί για να χαρακτηρισθεί ένα πολεοδομικό εγχείρημα ως συμμετοχικό.[68] Οι πολίτες καλούνται συνήθως να απαντήσουν σε ερωτήσεις των οποίων δεν γνωρίζουν την σκοπιμότητα, ούτε την λογική διαδρομή που τις

συνδέει με τις επικείμενες χωρικές αποφάσεις. Για να αποκτήσει συμμετοχικο νόημα η έκφραση των απόψεων των πολιτων θα πρέπει να έχει προηγηθεί τόσο η γενική ενημέρωση σε θέματα δικαιωμάτων συμμετοχής όσο και η παροχή ειδικών πληροφοριων επί των συγκεκριμενων πολεοδομικών προβλημάτων των οποίων επιδιώκεται η επίλυση. Αλλιώς, υπάρχει το ενδεχόμενο, οι απαντησεις των πολιτων, ή να "αποδεικνύουν" μία, στην ουσία εξωπραγματική, αναρμοδιότητα, ή να απεικονίζουν στην "πραγματιστική" περιγραφή ατομικών και τοπικιστικών συμφερόντων ή, τέλος να αποτελούν την εκφορά ενός λόγου άμεσα επηρεασμένου από επιφανειακούς συρμούς και ρεύματα.

5η βαθμίδα: Συνδιαλλαγή.

Βαθμίδα κατά την οποία παρέχεται στο κοινό η δυνατότητα να υποβάλει προτάσεις, οι οποίες όμως δεν δεσμεύουν τους σχεδιάζοντες.

Σ'αυτήν την περίπτωση, οι σχεδιάζοντες παρουσιάζονται πρόθυμοι να ακούσουν προτάσεις προερχόμενες από την πλευρά του κοινού, το οποίο υποτίθεται μεν ικανό να έχει λόγο επί των πολεοδομικών προβλημάτων και των τρόπων αντιμετώπισής τους, πλήν όμως όχι επαρκώς αρμόδιο για να συμμετάσχει στη λήψη των σχετικών αποφάσεων. Επομένως, οι προτάσεις που υποβάλλονται σταθμιζονται και λαμβάνονται υπ'όψιν μόνον εάν δεν αντιτίθενται είτε στα πολιτικά κριτήρια, είτε στα κριτήρια επιστημονικότητας και αυθεντίας των σχεδιαζόντων. Είναι προφανές ότι η συμμετοχή με εξασφαλισμένο μόνο το "δικαίωμα λόγου" είναι μία περιορισμένη συμμετοχή. Εάν

υποθέσουμε ότι δεν υπάρχουν εσκεμμένα πολύπλοκες διαδικασίες που να περιορίζουν ακόμη περισσότερο, με "γραφειοκρατικό" τρόπο, την συμμετοχική διάσταση, μένει να διερευνηθεί μια σειρά σημείων που εν τέλει καθορίζουν τον βαθμό της αποτελεσματικότητάς του δικαιώματος υποβολής προτάσεων. Συγκεκριμένα θα πρέπει επιπροσθέτως να εξετασθεί: α) ποιά ακριβώς υπόσταση αποδίδεται στον όρο "κοινό", β) σε ποιές φάσεις της πολεοδομικής διαδικασίας υλοποιείται το δικαίωμα υποβολής προτάσεων και γ) το εάν και κατά πόσο ο "αποδεκτός" αυτός διάλογος διεξάγεται με επικοινωνιακές δυνατότητες του αυτού επιπέδου για τους σχεδιάζοντες και το κοινό.

Πράγματι, η βαρύτητα των υποβαλλομένων προτάσεων είναι άλλη εάν υποβάλλονται από μεμονωμένα άτομα και διαφορετική εάν υποβάλλονται από συγκροτημένες ομάδες πολιτών, όπως επίσης είναι διαφορετική εάν υπάρχει ή όχι σχετική νομική πρόβλεψη. Στην περίπτωση που οι προτάσεις υποβάλλονται από ομάδες πολιτών, θα πρέπει επί πλέον να εξετασθεί εάν οι ομάδες αυτές έχουν σχηματισθεί αυτόβουλα ή εάν πρόκειται για ομάδες των οποίων η σύνθεση και οι διαδικασίες συγκρότησης και λειτουργίας ελέγχονται από τις σχεδιαστικές αρχές.

Η συμμετοχική σημασία του δικαιώματος υποβολής προτάσεων ποικίλει επίσης ανάλογα με την φάση της πολεοδομικής διαδικασίας κατά την οποία γίνεται αποδεκτή η υποβολή τους. Είναι διαφορετικής σημασίας το δικαίωμα του να υποβάλλονται προτάσεις που να αφορούν στο σύνολο των φάσεων της πολεοδομικής διαδικασίας κατά τις οποίες λαμβάνονται

αποφασεις (και προφανώς έχουν μεγαλύτερη συμμετοχική σημασια οι προτασεις που ειναι δυνατό να υποβληθουν στα σταδια οπου λαμβανονται σημαντικες αποφασεις), από το δικαίωμα π.χ. που εξαντλειται στην εκ των υστέρων υποβολή ενστασεων επι "ανηρτημενων σχεδιων".

Τέλος, η άσκηση του δικαιώματος λόγου απαιτεί την ύπαρξη ενός κατ'αρχήν "ουδέτερου" ακροατήριου και φυσικά την δυνατοτητα επικοινωνιακής πρόσβασης σ'αυτό. Έτσι, το πλαίσιο της γενικότερης κοινωνικής επικοινωνίας επιδρά αποφασιστικά επι του βαθμού της συμμετοχικής έντασης και της αποτελεσματικότητας της βαθμίδας της "συνδιαλλαγής". Άσχετα λοιπόν, από το γεγονός ότι σ'αυτή την βαθμίδα οι προτάσεις των ενδιαφερόμενων μεμονωμένων πολιτών ή ομάδων κρίνονται τυπικά από τους σχεδιάζοντες κι απ'το ότι οι αποφάσεις λαμβάνονται συνήθως από ένα κλειστό κύκλο πολιτικών και ειδημόνων, στην πράξη αποκτά βαρύτητα η εξασφάλιση της υποστήριξης της ευρύτερης κοινής γνώμης. Στο σημείο αυτό αποκτά ενδιαφέρον η εξέταση μιας σειράς άλλων παραγόντων, όπως η δυνατότητα πρόσβασης στα μέσα μαζικής επικοινωνίας, η αξιοπιστία των μερών που εκφράζονται "μαζικά" και το "κύρος" των συγκεκριμένων μέσων που χρησιμοποιούν, η γνώση των ιδιαιτεροτήτων του κάθε μέσου ούτως ώστε να εξασφαλισθεί η άρτια μετάδοση των επιθυμούμενων μηνυμάτων και να μειωθούν οι ενδεχόμενοι επικοινωνιακοί θόρυβοι, καθώς βέβαια και το κατά πόσο το ευρύτερο κοινό που αποτελεί τον φορέα της κοινής γνώμης είναι επαρκώς προετοιμασμένο για να λάβει

"αντικειμενική" θέση στα επίμαχα θεματα.

6η βαθμίδα: Συνεργασία.

Στην 6η βαθμίδα της **Arnstein**, το κοινό αποκτά επιτέλους "δικαίωμα ψήφου" κατά τη διαδικασία της λήψης των πολεοδομικών αποφάσεων οι οποίες λαμβάνονται τώρα "συνεταιριστικά". Πρόκειται όμως κατά κανόνα για "μειοψηφική" συμμετοχή, που για να επηρεάσει τις τελικές αποφάσεις θα πρέπει να προστεθεί και να συνυπολογισθεί με την ψήφο άλλων φορέων. Επί πλέον πρόκειται για συμμετοχή στην διαδικασία λήψης αποφάσεων η οποία δεν συνοδεύεται από εκτελεστικές-διοικητικές αρμοδιότητες.

Καί σ'αυτή την περίπτωση, προκειμένου να εξακριβωθεί η πραγματική συμμετοχική ένταση, θα πρέπει να διευκρινισθεί τό είδος της υπόστασης που αποδίδεται στον όρο "κοινό", να εξετασθούν οι δυνατότητες αυτόβουλης έκφρασης που αναγνωρίζεται στους συμμετέχοντες πολίτες τόσο τυπικά όσο και ουσιαστικά, να εντοπισθούν οι φάσεις της πολεοδομικής διαδικασίας κατά τις οποίες επιτρέπεται η έκφραση αποφασιστικής γνώμης και να αξιολογηθεί το βάρος των συγκεκριμένων αυτών αποφάσεων στην συνολική έκβαση του πολεοδομικού εγχειρήματος. Επιπλέον, πρέπει να διερευνηθεί έαν το σύστημα λήψης των τελικών αποφάσεων είναι επαρκώς ελαστικό ούτως ώστε να επιτρέπει τρόπους άσκησης επιρροής και ελέγχου της μειοψηφίας κατά τις διαδικασίες εκτέλεσης των αποφάσεων που λαμβάνονται, ή εάν αντίθετα η επιρροή και ο έλεγχος των μειοψηφούντων σταματά την στιγμή που

διαμορφωνονται οι εκαστοτε πλειοψηφουσες αποψεις.

Στην βαθμίδα της συνεργασίας", όπως και στην προηγούμενη βαθμίδα της 'συνδιαλλαγής', είναι σημαντικό να διευκρινισθεί εαν οι διεργασίες που οδηγουν στη λήψη των χωρικων αποφάσεων διεξάγεται "εν κρυπτώ", ή εάν αποκτούν τη δεουσα δημοσιοτητα, καθώς και εάν αναπτύσσεται παράλληλα ένας δημόσιος διάλογος ικανος να προκαλέσει το ενδιαφέρον και την εκφραση απόψεων από την πλευρά του ευρύτερου κοινωνικού συνολου. Ενας τέτοιος διάλογος προυποθέτει την ισότιμη διαθεσιμότητα των μέσων μαζικής επικοινωνίας για όλες τις εμπλεκομενες πλευρές και όλες τις απόψεις που διατυπώνονται. Κατά συνέπεια, μια συμμετοχική δραστηριοτητα που βασίζεται στην "συνεργασια" θα είναι συμμετοχικά εντονότερη στο βαθμό που το πλαίσιο της ισχύουσας κοινωνικής επικοινωνίας διευκολύνει την έκφραση πολλαπλών αντιτιθεμενων απόψεων, είτε εξασφαλίζοντας την παράλληλη παρουσία διαφορετικών πηγών ενημερωσης, είτε επιβάλλοντας στα Μέσα (ιδίως σε εκείνα που τελούν υπό δημόσιο έλεγχο), κανόνες δεοντολογίας που να εγγυώνται την όσο το δυνατό "αντικειμενικότερη" παρουσίαση των αφιστάμενων απόψεων.

7η βαθμίδα: Εξουσιοδότηση.

Το κοινό αποκτά ουσιαστικές αποφασιστικές αρμοδιότητες σε συγκεκριμένης κλίμακας πολεοδομικές παρεμβάσεις, καθώς και σχετική δυνατότητα άσκησης διοικητικής εξουσίας.

Στην συμμετοχική αυτή βαθμίδα, υπάρχει μεταφορά ουσιαστικών αρμοδιοτήτων από την σχεδιάζουσα αρχή προς τους

συμμετέχοντες πολίτες, οι οποίες όμως αποδίδονται κατα περιπτωση, όταν και όπου κρίνεται από τους σχεδιάζοντες ότι η υιοθέτηση μιας συναινετικής συμμετοχικής πολιτικής δεν διακυβεύει σημαντικότερες δεδομένες πολιτικές επιλογες, ή περισώζει από το ενδεχόμενο εμφάνισης συγκρουσιακών καταστάσεων. Η "εξουσιοδοτημένη" συμμετοχή, που είναι δυνατό να καλύπτει όλες τις φάσεις της πολεοδομικής διαδικασίας πλην της πρώτης (που αφορά σε στρατηγικές επιλογές γενικής κλίμακας), υλοποιείται συνήθως σε επί μέρους τοπικές χωρικές επεμβάσεις. Ως "κοινό" νοούνται, ως επί το πλείστον, οργανωμένες ομάδες των οποίων η σύνθεση και οι τρόποι λειτουργίας ρυθμίζονται θεσμικά και οι οποίες, πλην εξαιρέσεων, συνδέονται με τις διάφορες βαθμίδες της τοπικής αυτοδιοίκησης.

Εξ αιτίας της τοπικότητας των περισσότερων πολεοδομικών παρεμβάσεων που υλοποιούνται μέσω εξουσιοδότησης, η συμμετοχική τους ένταση εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις επικοινωνιακές δυνατότητες που διαθέτει η τοπική κοινωνία. Εαν η τοπική αυτοδιοίκηση ή οι συλλογικοί τοπικοί φορείς διαθέτουν πολλαπλασιαστικά μέσα τοπικής επικοινωνίας έχουν αυξημένες πιθανότητες να εξισορροπήσουν την επικοινωνιακή ισχύ των μαζικών Μέσων που ενδεχομένως μεταφέρουν τις απόψεις της κεντρικής σχεδιαστικής εξουσίας. Η ύπαρξη όμως τοπικών Μέσων δεν συνεπάγεται νομοτελειακά την εξυπηρέτηση των συμφερόντων της τοπικής κοινωνίας των πολιτών. Θα πρέπει, κατά συνέπεια, να διερευνηθεί εάν και κατά πόσο οι

διοικούντες τα τοπικα Μέσα, παρα τις δηλουμενες αρχικα προθεσεις, ενδίδουν τελικα σε πιέσεις τοπικισμού, τοπικού κομματισμού, δημαρχοκεντρισμού, εμπορευματοποίησης, ή συντεχνιασμού.

8η βαθμίδα: Έλεγχος πολιτών.

Πρόκειται για τη βαθμίδα όπου κοινό αποκτά σημαντική ισχύ στις διαδικασίες λήψης των χωρικών αποφάσεων, ή οποία ισχύς συνοδεύεται και από σημαντικές διοικητικές αρμοδιότητες.

Εάν ως "έλεγχο" των πολιτών δεν εννοήσουμε τις περιπτωσεις εκείνες κατά τις οποίες παρέχονται ισχυρές αποφασιστικές αρμοδιότητες σε ήδη ισχυρές και ποσοτικά περιορισμένες ομάδες, τότε ο ενδεχόμενος έλεγχος των πολιτων επί των χωρικών αποφάσεων παρατηρείται μέχρι στιγμής μόνο σε περιπτώσεις κατά τις οποίες, είτε οι κοινωνικές εντάσεις είναι μηδαμινές, οπότε οι σχεδιάζοντες μπορούν να ενδώσουν στην "πολυτέλεια" του να αποδώσουν σημαντικές αρμοδιότητες στην κοινωνία των πολιτών, είτε η γενικότερη κατάσταση της κοινωνίας βρίσκεται στα πρόθυρα ριζικών αλλαγών ή σε αμέσως μετεπαναστατική φάση. Στην πρώτη περιπτωση υλοποιούνται οι απαραίτητες προϋποθέσεις για την εμφάνιση μορφών μη υποβολιμιαίας συναινετικης συμμετοχής, ενώ στη δεύτερη τίθενται ή έχουν μόλις τεθεί, με συγκρουσιακό τρόπο, τα θέματα της γενικότερης εξουσίας. Και στις δύο περιπτώσεις για να μπορέσουμε να μιλήσουμε για "έλεγχο των πολιτών" θα πρέπει να υποθέσουμε ότι οι πολίτες-κοινό ελέγχουν με τρόπο

επαρκή τις επικοινωνιακες ροές. Θα προσθέταμε μάλιστα σ'αυτό το σημειο, ότι η διάρκεια και ο βαθμός επιτυχίας των συμμετοχικών εγχειρημάτων αυτής της βαθμίδας εξαρτάται σημαντικά, τόσο από το εάν οι ήδη υπάρχουσες δομές κοινωνικής επικοινωνίας επέτρεψαν την συμμετοχική επιμόρφωση των πολιτών καθώς και την παροχή, προς αυτούς, της κατάλληλης πολεοδομικής πληροφορίας, όσο και -από την στιγμή που οι πολίτες αναλαμβάνουν τον πλήρη έλεγχο των χωρικών αποφάσεων- από την ικανότητά τους στο να αξιοποιήσουν την "μαζική" διάσταση της κοινωνικής επικοινωνίας, χρησιμοποιώντας με δημιουργικό-εναλλακτικό τρόπο τα πολλαπλασιαστικά μέσα.

Η διαβαθμισμένη ιεράρχηση της συμμετοχικής έντασης που πρότεινε η **Arnstein** στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του '60, και την οποία χρησιμοποιήσαμε εδώ, προκειμένου να υπογραμμίσουμε την επικοινωνιακή διάσταση των χωρικών συμμετοχικών φαινομένων, έχει συμπληρωθεί ή και τροποποιηθεί από μεταγενέστερους ερευνητές.

Μεταξύ των ελλήνων μελετητών που ασχολήθηκαν με την ένταση του συμμετοχικού φαινόμενου, ο **Α.Λαγόπουλος**, π.χ., προτείνει την προσθήκη δύο ακόμη βαθμίδων στα άκρα της κλίμακας της **Arnstein**: μίας μηδαμινής συμμετοχικής έντασης, κατά την οποία ο πολίτης αγνοείται τελείως και που θα πρέπει να συναρτηθεί με τα καθεστώτα δικτατορικής διακυβέρνησης, και μίας -ιδεατής- κατά την οποία ο έλεγχος των πολιτών καθίσταται απόλυτος και η οποία συνεπάγεται την κατάλυση των

κρατικών δομών.[69]

Ο Π. Σταθακόπουλος, αφού αναφερθεί εκτος της Arnstein στην συμμετοχική τυπολογία του A.Meister (που βασίζεται στα κριτήρια της προέλευσης της συμμετοχικής ομάδας, του τύπου της στρατολόγησης των μελών και της κοινωνικής λειτουργίας που ασκείται από την ομάδα[70]), προτείνει την διάκριση τριών επιπέδων στην αυξανόμενη δέσμευση των πολιτών: α) το επίπεδο της "γνώσης", στο οποίο γίνεται η εκπαίδευση, ή/και η ενημέρωση, ή/και η επικοινωνία (την οποία ο Σταθακόπουλος ορίζει ως "ενημέρωση συνοδευόμενη από εξηγήσεις, κοινοποίηση της ενημέρωσης") από τους σχεδιάζοντες προς τους πολίτες, β) το επίπεδο της "έκφρασης", όπου γίνεται η διάκριση μεταξύ "γνωμοδότησης" των πολιτών προς τους σχεδιάζοντες, "διαβούλευσης" μεταξύ των διαφορετικών ομάδων συμφερόντων και "αμφισβήτησης"-προτασης εναλλακτικών λύσεων και γ) το επίπεδο της "συναπόφασης" ή "συνδιαχείρησης".[71]

Ο Δ.Χριστοφιλόπουλος, επικαλούμενος και τους Thornley, Kirk και Simmie[72] προτιμά την διάκριση μεταξύ ψευδοσυμμετοχής, ουσιαστικής συμμετοχής και συμβουλευτικής συμμετοχής. Πρόκειται για επίπεδα χωρικής συμμετοχικής έντασης που κατά τον Χριστοφιλόπουλο συναρτώνται με τις θεωρητικές και πρακτικές προσεγγίσεις γύρω από το κοινωνικό καθεστώς και τη δημοκρατία. Η ψευδοσυμμετοχή εμφανίζεται σε καθεστώτα αντιπροσωπευτικά και συντηρητικά, όπου κυριαρχεί η αναζήτηση της σταθερότητας και εφαρμόζεται ο τεχνοκρατικός σχεδιασμός. Η ουσιαστική συμμετοχή συνεπάγεται συγκρουσιακές

αλλαγές προς την κατεύθυνση της συμμετοχικής δημοκρατίας και συνοδευεται από ριζοσπαστικές θεωρίες και συμμετοχικό σχεδιασμό. Η συμβουλευτική συμμετοχή, τέλος, αποτελεί χαρακτηριστικό των φιλελεύθερων πλουραλιστικών δημοκρατικών καθεστώτων στα οποία αξιολογούνται θετικά η "συγκράτηση" και η "συνδιαλλαγή" και όπου εφαρμόζεται ο συναινετικός σχεδιασμός.[73]

Πέρα από τις γενικές συμμετοχικές τάσεις στις οποίες αναφέρεται ο Χριστοφιλόπουλος, όταν εξετάζει κανείς μια συγκεκριμένη κοινωνία είναι δυνατό να διαπιστώσει την παράλληλη εμφάνιση συμμετοχικών διεκδικήσεων διαφορετικής έντασης και συμμετοχικών εγχειρημάτων διαφορετικής μορφής. Επίσης, ορισμένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της συμμετοχικής δραστηριότητας είναι δυνατό να τροποποιούνται καθώς μεταβάλλεται η κλίμακα των χωρικών αποφάσεων και, κατά συνέπεια, το συμμετέχον "κοινό" μετατρέπεται από το περιορισμένο κοινό των κατοίκων μιας πολεοδομούμενης περιοχής, στο ευρύτερο κοινό των χρηστών του πολεοδομικού έργου ή στο "συνολικό" κοινό των πολιτών που ενδιαφέρονται και επηρεάζονται από τις συνολικές χωρικές ρυθμίσεις. Ανάλογα μεταβάλλονται και οι παράμετροι που καθορίζουν το επικοινωνιακό πλαίσιο, το οποίο παρουσιάζεται διαφορετικό σε κλίμακες που επιτρέπουν την χρήση διαπροσωπικών και μαζικών μέσων επικοινωνίας, απ'ότι σε κλίμακες όπου η επικοινωνία προσλαμβάνει κατ'ανάγκην μόνον μαζική μορφή. Στην αμέσως

επομενη ενότητα θα αναφερθούμε στις διαφοροποιησεις που συνεπαγεται για το συμμετοχικο φαινόμενο η αλλαγή της κλιμακας των χωρικών παρεμβάσεων, δηλαδη το περασμα από διαδικασίες και αποφασεις που αφορουν σε μια περιορισμένης έκτασης τοπική κοινότητα σε αποφάσεις με συνολικό αντίκτυπο.

θ) Συμμετοχή, κοινωνική επικοινωνία και ΜΜΕ, στις διαφορετικής κλίμακας χωρικές παρεμβάσεις

θ1. Χωρικές παρεμβάσεις συνολικής κλίμακας, περιβαλλοντολογικές αλληλεξαρτήσεις και οικουμενική συμμετοχή. *Εάν θελήσει κανεις να ανιχνεύσει τις ρίζες της σχεσης των ανθρώπινων κοινωνιών με το κατασκευασμένο περιβάλλον στις μυθολογικές περιγραφές των πρώτων προσπαθειών τιθάσσευσης του φυσικού χώρου, θα ανακαλύψει πιθανότατα την βασανιστική αρχή μιας περιπετειώδους αλληλεξάρτησης. Τα προμηθεϊκά αισθήματα που συγκρούονται με αδιερεύνητες ενοχές και οι τιμωρίες από την πλευρά των προσβεβλημένων θεοτήτων της φύσης, χαρακτηρίζουν την μυθολογική διήγηση της απαρχής της οργανωμένης και συνειδητής επέμβασης στο φυσικό περιβάλλον που συντελείται μαζί με την γεωργική επανάσταση. Η βιβλική αναφορά στο πρώτο μνημειακό κατασκεύασμα, τον Πύργο της Βαβέλ, είναι ιδιαίτερα ενδεικτική, μια που εκτός από την αναπόφευκτη τιμωρία εκείνων που θέλησαν να προσβάλουν την θεία Τάξη ανεγείροντας το γήινο έμβλημα των νέων κατασκευαστικών ικανοτήτων, περιγράφει και το είδος της*

τιμωρίας: εάν οι θνητοί καταφέρνουν να αλλοιώσουν την φύση χάρη στην οργάνωση που τους επιτρέπει η μεταξύ τους επικοινωνία, θα πληγούν ακριβώς εκεί, στις επικοινωνιακές τους δυνατότητες.[74] Η Σύγχυση όμως δεν θα επαναφέρει την παλιά τάξη, αλλά θα κληρονομηθεί στους απογόνους των κατασκευαστών μαζί με τα άλλα αταβικά αμαρτήματα. Η ενδεχόμενη νέα τιμωρία για την όποια αλλαζονεία και παραβίαση των θείων νόμων και της "φυσικής" τάξης θα εξακολουθήσει να επικρέμεται πάνω από τις ανθρώπινες κοινωνίες, έστω και εάν ο "αυτουργός" της επαπειλούμενης καταστροφής δεν θα είναι ο ίδιος ο άνθρωπος -ο οποίος θα είναι έμμεσα μόνο υπεύθυνος μια που εξακολουθεί, για μεγάλο χρονικό διάστημα, να είναι τεχνολογικά αδύναμος για μαζικές καταστροφές-, αλλά η Φύση-θεός.[75]

Εάν εξαιρέσει κανείς την περίοδο της κλασσικής ελληνικής αρχαιότητας, όταν πρωτοεμφανίσθηκαν νέες δυνατότητες συμμετοχικού-πολιτικού ελέγχου των αποφάσεων που αφορούν στο κοινωνικό σύνολο και όταν , σύμφωνα με πολλούς μελετητές, επικράτησε μια νέα ανθρωποκεντρική αντίληψη, που δεν στηρίχθηκε στην αντιπαράθεση, αλλά στην αρμονική συμβίωση με την "φυσική" διάσταση της συλλογικής ύπαρξης. Οι προαιώνιοι φόβοι θα αρχίσουν να υποχωρούν μόνο μετά την αναγέννηση, όταν χάρη στις νέες τεχνολογικές, παραγωγικές (αλλά και ειδικότερα στις επικοινωνιακές) ανακαλύψεις και εφευρέσεις θα εκκινήσει ένα νέο ρεύμα ευφορίας και εμπιστοσύνης στην ικανότητα του ανθρώπου να κατασκευάσει τον κόσμο του. Μέσα στον ενθουσιασμό

που προκαλει η παραγωγικη δυνατότητα των μηχανων κατα την περιοδο της πρωτης βιομηχανικής επαναστασης το ερωτημα "ανθρωπος ή φυση" αρχιζει να απασχολει με την αισιόδοξη εκδοχή του, οπου ο ορος "ανθρωπος" δεν αναλύεται στις κοινωνικές του παραμέτρους, η δε "φύση" είναι στην ουσια ένας απέραντος χωρος, μία απεριόριστη έκταση που περιέχει μη εξαντλήσιμες δυνατότητες παροχής αγαθών.

Το πεπερασμένο του προσιτού κόσμου, όπως βιώνεται κατά το δεύτερο μισό του εικοστού αιώνα, καθώς και τα γνωστικά όρια που διαγιγνώσκει ως υπαρκτά η ίδια η φυσική επιστήμη,[76] τουλάχιστον όσο αφορά στην παρούσα φάση της επιστημονικής εξέλιξης, θα δημιουργήσουν τα πρώτα ευρέως διαδεδομένα αιτήματα αναθεώρησης των θετικιστικών βεβαιοτήτων. Παραλληλα, η παγκόσμια δημογραφική έκρηξη, η εξάντληση των χρησιμοποιούμενων πρώτων υλών και των ενεργειακών αποθεμάτων, η καταστροφικη δύναμη των νέων οπλικών συστημάτων, οι παρενέργειες του υπερπαραγωγικού ανταγωνιστικού μεταβιομηχανικού μοντέλου και της καταναλωτικής διανομής της παραγωγής και η συνεπακολουθη επαπειλούμενη καταστροφή του γήινου οικοσυστήματος θα επαναφέρουν στην επιφάνεια παλιές ανησυχίες και φόβους και θα υποβάλουν, όλο και περισσότερο, την ανάγκη της επανατοποθέτησης της σχέσης των ανθρώπινων κοινωνιών με την Φύση και της αξιολόγησης των επεμβάσεων στον φυσικό χώρο με άξονα νέα κριτήρια επιβίωσης.

Παράλληλα η αστικότητα που κυριαρχεί στην διαμόρφωση του σημερινού συνολικού χώρου φέρνει στο προσκήνιο την

κομβικότητα των πολεοδομικών επιλογών, ενώ τα μέσα μαζικής επικοινωνίας, συχνά υπόλογα για τον ρόλο που τους ανατίθεται στην δημιουργία των αναγκών που στηρίζουν το καταναλωτικό συστημα, επιτρεπουν, ταυτόχρονα, την συνειδητοποιηση των στενων, πλεον, αλληλεξαρτήσεων μεταξυ των επιπτώσεων χωρικών αποφασεων, που έως σήμερα εθεωρείτο ότι προκαλούν αυτοτελή αποτελεσματα.

Το εάν οι παραπάνω διαπιστώσεις είναι ικανές να αιτιολογήσουν την αναγκαιοτητα και να στηρίξουν τη δημιουργία μιας νέας συμμετοχικής οικουμενικής συνείδησης, ικανής να εκφράσει τις νέες προτεραιότητες, να συσπειρώσει νέα κοινωνικά κινήματα και να υλοποιήσει τις απαραίτητες αξιολογικές και πρακτικές διαφοροποιήσεις προκειμένου να επικρατήσει μια νέα νοοτροπία αντιμετώπισης του χώρου, είναι ένα ερώτημα το οποιο η παρούσα εργασία θεωρεί ανοικτό. Σίγουρα, δεν συμφωνούμε με τις θέσεις που ανέπτυξαν την δεκαετία του '70 ορισμένοι από τους νεομαρξιστές μελετητές, όπως ο **Manuel Castells**, για τον οποίο η ανησυχία για το περιβάλλον αποτελεί μια υποβολιμιαία "ιδεολογια" που προέρχεται και υποθάλπτεται από την πλευρά των κυρίαρχων τάξεων. "Η ιδεολογία του περιβάλλοντος", γράφει, "μπορεί να θεωρηθεί ως η πιο πλήρης και η περισσότερο πλανητική από τις ιδεολογίες της αστικότητας, στο βαθμό που ενσωματώνει όλες τις κοινωνικές καταστάσεις και όλα τα 'περιβάλλοντα' για να τα χειρισθεί με τους όρους μιας μόνο διχοτόμησης Ανθρωπος/Φύση εννοούμενη κάτω από τις στενά βιολογικές και

φυσικές τις οψεις."[7] Οι αντιρρησεις μας δεν αφορουν στην, υπαρκτη αλλωστε, πιθανοτητα μετατροπής των τεκμηριωμένων διαπιστωσεων σχετικά με τους συνολικούς κινδύνους που συνεπαγεται η υποβαθμιση του περιβάλλοντος σε "ιδεολογία". Οχι μονον "ιδεολογια", αλλά και νέα είδη δογματισμού είναι δυνατό να προκυψουν με άξονα το οικολογικό πρόβλημα σε περίπτωση που αυτό θεωρηθεί περιθωριακό και όχι άξιο προσοχής από την πλευρά των κοινωνικών επιστημών. Οι ενστάσεις μας αφορουν μάλλον την άρνηση του Castells να λάβει υπ'όψιν ότι η ενσωμάτωση των επί μέρους "περιβαλλόντων" σε μία όλο και περισσότερο ενοποιημένη πλανητική αντίληψη αποτελεί πλέον αντικειμενικό δεδομένο που οφείλεται στην υπαρκτή και καθημερινά διαπιστούμενη αλληλεξάρτηση των επί μέρους χώρων, η οποία συνειδητοποιείται ευρέως χάρη στις σημερινές αυξημένες δυνατότητες επικοινωνίας. Οσο δε αφορά στο διώνυμο Ανθρωπος/Φύση, που όντως επανέρχεται στο προσκήνιο, το εάν θα αντιμετωπισθεί μόνο κάτω από τις στενά βιολογικές και φυσικές του όψεις ή και όσο αφορά στις κοινωνικές, τις ψυχοκοινωνικές, τις πολιτισμικές, ή άλλες διαστάσεις του, το εάν θα μελετηθεί με βάση ιδεαλιστικες σταθερές ή με διαλεκτικό τρόπο, είναι μία επιλογή που έπεται και δεν προηγείται της απόφασης του να θεωρηθεί μια εκ νέου επίκαιρη και άξια μελέτης σχέση. Αντίθετα ο Castells, θέλοντας να προτάξει, μία περισσότερο "εργατική" παρά ταξική οικουμενικότητα -σε μία ιστορική στιγμή κατά την οποία ο μεταβιομηχανικός αυτοματισμός έχει ήδη βάλει σε κρίση τη

δυνατότητα αυτόνομης παρεμβασης της βιομηχανικης εργατικης τάξης- στρεφεται κατά του συνολικού οικολογικού προβληματισμου χρησιμοποιώντας επιχειρήματα κυρίως κατά της "δεξιάς" εκδοχης του. Ετσι, αφού αποδώσει την διάδοση της "ιδεολογιας του περιβάλλοντος" στην υποστήριξη που της παρεχεται από τους "θεσμούς, τις μεγάλες οικονομικές ομάδες, αλλά και το μεγαλύτερο μέρος των κυβερνήσεων" καθώς και από τα Ηνωμενα Εθνη, στα πλαίσια της στήριξης της πολιτικής της "ειρηνικής συνύπαρξης" μεταξύ των δύο υπερδυνάμεων, θα της καταλογισει: α) την "φυσικοποίηση" των βιούμενων προβλημάτων, τα οποία θα θεωρηθούν ως προερχόμενα από τον "εκπολιτισμό", β) το ότι επικαλείται μια ψευδή κοινότητα συμφερόντων, πέρα απο τον ταξικό αγώνα, η οποία μεταφράζεται σε μία αφηρημένη οικουμενικότητα λειτουργική για τη διατήρηση του status quo και επομένως για την κυρίαρχη τάξη, γ) την αποκέντρωση των ευθυνών στο ατομικό επίπεδο, με αποτέλεσμα ο κάθε πολίτης να γίνεται "προστάτης" της ειρήνης και της οικολογικής τάξης. Οι σχετικές εκστρατείες μπορούν, κατά τον Castells, να αποβούν χρήσιμες για την καταπίεση των μαζών. Ως παράδειγμα αναφέρει τις εκκλήσεις κατά της ηχορρύπανσης οι οποίες μπορεί να εξυπηρετήσουν "το κεφάλαιο, που θέλει την εργατική δύναμη στο κρεβατι και κοιμισμένη στις 10 το βράδυ" και δ) την διασυνδεση όλων των μεγάλων παγκόσμιων προβλημάτων, όπως η υπανάπτυξη ή το δημογραφικό πρόβλημα, τα οποία αντιμετωπίζονται στο εσωτερικό της περιβαλλοντολογικής θεματικής.[78]

Κατα τη γνώμη μας, οι θεσεις αυτες, πλην του γεγονοτος ότι προσδιορίζουν με μερικο τρόπο τις απόψεις στις οποιες αντιπαρατιθενται, αποτελούν την τελευταία αντίδραση των "επαναστατικών" εκδοχών μιας σαφώς "χρονολογημένης", αλλά και γεωγραφικά προσδιορισμένης οικουμενικοτητας, λίγο πριν απο την επερχόμενη αναδίπλωσή της που θα ολοκληρωθεί στο τέλος της δεκαετίας του '80. Πρόκειται για την οικουμενικότητα που εδράζεται στην μεγάλη παράδοση του ευρωπαϊκού εργατισμού και η οποία, αν και χρησιμοποιεί μαρξιστικές εννοιολογικές κατηγορίες, στερείται της ικανότητας να αποτιμήσει διαλεκτικά την επαναστατικότητα των υπαρκτών καταστάσεων. Ετσι καταλήγει στο να υπερτιμήσει τις δυνατότητες του -διευρυμένου σε ταξικά πλαίσια- βολονταρισμού και στο να υποτιμήσει και να παραμελίσει την ανάλυση της εμφάνισης πραγματικων ενοποιητικών καταστάσεων που μπορούν να λειτουργήσουν ως μοχλοί αλλαγής σε παγκόσμιο επίπεδο.

Από την άλλη πλευρά, ορισμένες από τις απόψεις κατά των οποίων καταφέρεται ο Castells, αποτελούν όντως την συντηρητική εκδοχή των οικολογικών προβληματισμών. Πράγματι, η αναζήτηση λύσεων σε νέα υπαρκτά προβλήματα συνοδεύεται συχνά από νοσταλγικές θεωρήσεις και ο "παραγωγικός" δογματισμός που αναπτύσσεται στην εποχή μας αντιμετωπίζεται πολλές φορές με, υποβολιμιαίες ή μη, δογματικές οικολογικες παρεκτροπές. Η φθορά, όμως, και ο περιορισμός του βιοτικού χώρου δεν είναι δυνατό να αντιμετωπισθούν με την αντιπαράθεση μεταφυσικών ή οικολογικών δογματισμών. Στα ανταγωνιστικά

"παραγωγικα" επιχειρήματα και πρακτικες που προωθουνται στις αρχες της δεκαετιας του'90, δεν συνιστά αποτελεσματική απάντηση, ουτε η μοιρολατρική αντίληψη που εναποθέτει την τελικη κρίση στις μεταφυσικές δυναμεις, ούτε η αποδοχή μιας ιστορικού τύπου μοιρολατρείας που απορριπτει στην ουσία τις συγκεκριμένες ευθύνες αυτών που χειρίζονται τον χώρο (αλλά και που δημιουργούν νοοτροπίες και ιδεολογήματα περί χώρου, χειριζόμενοι τα ΜΜΕ), ούτε βέβαια, η δημιουργία ένός ανορθολογικού, εκβιάζοντος και τελετουργικού οικολογικού δογματισμού.

Θα πρέπει ακόμη να ληφθεί υπ'όψιν ότι, εκτός από τον εξελισσόμενο σε μονοπωλιακό ιδιωτικό κεφαλαιοκρατισμό, και το δεύτερο από τα δυο μεγάλα κοινωνικο-οικονομικά συστήματα που αναμετρήθηκαν κατά την διάρκεια του 20ου αιώνα -όχι μόνο στο επίπεδο της αφηρημένης ιδεολογίας αλλά και προτείνοντας υλοποιημένα πρότυπα εφαρμογής- ο κρατικός καπιταλισμός των γραφειοκρατικών σοσιαλιστικών καθεστώτων, είχε τις βασικές ιδεολογικές του αναφορές στην εποχή της τεχνολογικής ευφορίας και της αίσθησης ύπαρξης απεριόριστου χώρου εφαρμογής παραγωγικών λύσεων, καθώς και ότι, η ήττα του, στο τέλος του αιωνα, οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην αποτυχία υλοποίησης των παραγωγικών του εξαγγελιών.[79]

Δεν μπορεί, τέλος να αποφύγει κανείς την διαπίστωση ότι σήμερα, ούτε ο περιφερειακός κόσμος που εκρήγνυται δημογραφικά και βρίσκεται παράλληλα στα όρια της φυσικής επιβίωσης, ούτε ο επαναπαυμένος, ακόμη, στις δάφνες των

τεχνολογικών δεινών και της 'αφθονίας" προνομιούχος πολίτης των βιομηχανικών χωρών, μοιάζουν να μπορούν να αντιμετωπίσουν τις συνολικές παραμέτρους του προβλήματος των παρεμβάσεων στο χωρο η να ειναι σε θέση να δημιουργήσουν ολοκληρωμενες εναλλακτικές προτάσεις.

Επομένως, δυσκολα νομιμοποιείται κανείς να προχωρήσει πέρα από το επίπεδο των γενικών υποθέσεων, σε σχέση με τις **συγκεκριμένες** μορφές μιας ενδεχόμενης μελλοντικής οικουμενικής συμμετοχικής διεκδίκησης, αρθρωμένης επί των προβλημάτων που δημιουργούν οι συνολικών επιπτώσεων και αλληλεξαρτώμενες σημερινές χωρικές παρεμβάσεις. Ωστόσο, αυτή η δυσκολία δεν θα πρέπει, κατά τη γνώμη μας, να λειτουργήσει ως άλλοθι για να δικαιολογηθεί η έλειψη ενδιαφέροντος για την προσέγγιση στις παγκόσμιες διαστάσεις και τις παγκόσμιες αλληλεξαρτήσεις, τόσο των προβλημάτων όσο και των δυνατών προτάσεων για την επίλυσή τους.

Στο στόχαστρο της κριτικής πολλών από εκείνους που απορρίπτουν την πιθανότητα μελλοντικής δημιουργίας τέτοιων κινημάτων βρίσκονται οι μαζικές επικοινωνίες, πολλές φορές με τον ίδιο σχηματικό τρόπο που αντιμετωπίζεται και η τεχνολογία γενικότερα, δηλαδή χωρίς διάκριση ανάμεσα στις -αφηρημένες- ευθύνες αυτής καθαυτής της τεχνολογικής γνώσης και τις συγκεκριμένες ευθύνες όσων την κατέχουν και τη χειρίζονται. Ωστόσο τα Μέσα δεν είναι δυνατό να καταδικασθούν ή να απαλλαγούν a priori. Κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις είναι

δυνατό να χρησιμοποιηθούν για την προώθηση εναλλακτικών, σε σχεση με τις κρατουσες, λύσεων -και υπερ αυτης της αποψης συνηγορήσαμε στο πρώτο μέρος της παρούσας εργασίας. Εδώ διατυπωνεται η υπόθεση ότι η απαραιτητη αλλαγή νοοτροπιας στην αντιμετωπιση του κλειστού σημερινού βιοτικού χώρου, η δημιουργια μιας νέας οικολογικής συλλογικής συνείδησης και η αναζήτηση μιας όχι "υπνοβατικής" ποιότητας ζωής, δεν είναι εφικτή χωρίς την κατάλληλη κοινωνική χρήση των σημερινών επικοινωνιακών δυνατοτήτων, συμπεριλαμβανομένων και των **ΜΜΕ**.

Εάν κατ'αρχήν αποδεχθούμε ότι είναι τα Μέσα (όχι καθεαυτά αλλά η χρήση που τους γίνεται), που προκαλούν κατά κυριο λόγο την καθυστέρηση της συνειδητοποίησης της απαιτούμενης νεας σχέσης των κοινωνιών με τον περιβάλλοντα χώρο τότε η παρέμβαση σ'αυτά γίνεται αυτονόητα προέχουσα.

Εάν αποδεχθούμε ότι το περατό και το αλληλεξαρτωμενο του σημερινού επίγειου χώρου δεν επιτρέπει την διάκριση ανάμεσα σε καλυμένες και οικολογικά προστατευμένες περιοχές και σε περιοχές που μπορούν να μπουν σε οικολογική καραντίνα, αγνοώντας τους τυχόν μεταδοτικούς "μολυσματικούς" κινδυνους, τότε το θέμα της εναλλακτικής συνολικής πληροφόρησης γίνεται ακόμη περισσότερο επιτακτικό.

Εάν αποδεχθούμε ότι ο αλτρουισμός, ή ο χωρίς γεωγραφικά και εθνολογικά επίκεντρα ουμανισμός, δεν παρουσιάζεται ιστορικά ως αποτέλεσμα της διάδοσης ιδεολογιών ή πίστεων που επιστρατεύουν οπαδούς χρησιμοποιώντας αφηρημένα ηθικά κίνητρα, αλλά ότι προκύπτει από τα πράγματα απαιτείται η

διεύρυνση του αριθμού των συμμετεχόντων σε προσπάθειες κοινής αμυνας απέναντι σε κοινούς εχθρούς και κοινών επιδιώξεων απέναντι σε κοινους στόχους, και εάν το πρόβλημα όπως διαγραφεται σήμερα δεν ειναι αν τελικά ένας τετοιος αλτρουισμός επικρατησει, αλλά το εάν θα επικρατήσει εγκαίρως, προτού δημιουργηθούν μη αντιστρέψιμες καταστάσεις, τότε η επιτακτικότητα ενός ουμανισμού προσαρμοσμένου στις σημερινές αναγκες, δεν μπορεί παρά να στηριχθεί στην εναλλακτική χρήση των μόνων παγκόσμιας εμβέλειας επικοινωνιακών μέσων, που δεν είναι άλλα από τα μαζικά.

Εάν αποδεχθούμε ότι, όντως, στις σημερινές υπερπαραγωγικές και υπερκαταναλωτικές κοινωνίες οι κατεστημένες δυνάμεις της αυτοϊκανοποιούμενης αδράνειας (οι δυνάμεις εκείνες για τις οποίες η προβεβλημένη στο μέλλον συλλογική επιβίωση δεν αποτελεί κίνητρο μεταβολής των συμπεριφορών) τείνουν να αντικαταστήσουν την άσκηση βίας (ή να αιτιολογήσουν τη βία εκεί όπου εξακολουθεί να ασκείται) με την χειραγωγούσα πειθώ, τότε ο τομέας της μαζικής πειθούς προκύπτει ακριβώς ως το "προνομιούχο" πεδίο, όπου οι αγώνες για δημοκρατία βρίσκουν τη σημερινή τους συνέχεια και το σημερινό τους νόημα.

Θα μπορούσαμε ίσως να πούμε, χρησιμοποιώντας τη βιβλική αλληγορία ότι εάν η επικοινωνιακή σύγχυση υπήρξε η τιμωρία για την πρώτη προσβολή στην υπερκείμενη χωρική τάξη, τότε η αποκατάσταση της συνολικής επικοινωνιακής ικανότητας θα μπορούσε ενδεχομένως να αποτελέσει την αφετηρία για μια νέα,

περισσότερο σοφή και εχεφρονη προσεγγιση στον καταρρεοντα σημερινο χωρο.

Εαν, τελος, υποθέσουμε οτι ο κυριος χώρος προβολης των σημερινών κοινωνιών , ο αστικός μητροπολιτικός χώρος υποβαθμίζεται, παρασύροντας στην φθορά τον συνολικό διαθέσιμο χώρο, τότε οι απαιτούμενες παρεμβάσεις δεν μπορεί παρά να εστιασθούν -όχι βέβαια στην εγκατάλειψη των πόλεων και την καταφυγή σε μία, εξάλλου ανυπαρκτη, καθαρή Φύση, όπως φοβαται ο Castells[80]-, αλλά στη δημιουργία μιας νέας αντίληψης (ενός νέου τρόπου αποτύπωσης, μιάς νέας πρότασης σχεδιασμού, μιας νέας διαδικασίας εφαμογής και αναθεώρησης) για τις αστικές ανάγκες και για την ποιότητα ζωής στον αστικό και στον όλο και περισσότερα αστικοποιούμενο υπαίθριο χώρο.[81]

Μιας αντίληψης που ανάμεσα στα άλλα να λαμβάνει υπ'όψιν και το γεγονός ότι η σημερινή πόλη, (όπως άλλωστε όλες οι πόλεις στην ιστορία, αλλά σήμερα με τρόπο περισσότερο έντονο από ποτέ), αποτελεί επικοινωνιακό κέντρο απ'όπου είναι δυνατό να εκκινήσουν ποικίλες προτροπές, αλλά και, ταυτόχρονα, πεδίο οπου διασταυρώνονται πυκνά μαζικά επικοινωνιακά δίκτυα, άλλα τοπικής και άλλα υπερτοπικής προέλευσης. Και ακόμη ότι τα ποικίλα αυτά μηνύματα που εκπέμπονται και που επηρεάζουν την εξέλιξη των άστεων, δεν είναι μηνύματα αυτονόητης αποκρυπτογράφησης, αλλά ότι πρέπει να αποκωδικοποιηθούν με μη φορμαλιστικά κλειδιά, ούτως ώστε να γίνει δυνατή αφενός η διαπίστωση των προθέσεων και των επιδιώξεων των εκπεμπόντων και αφετέρου η αναδρώμενη απάντηση των αποδεκτών. Και, τέλος,

μιας αντίληψης που να συνειδητοποιει οτι, οπως επίσης συνεβαινε ανέκαθεν, η ίδια η μορφολογία και η δομή της πόλης εκπεμπει μαζικών διαστάσεων μηνύματα, με διαχρονικούς αποδεκτες το συνολο όσων έρχονται σ'επαφή με τον αστικό χωρο, και ότι ή σημερινη δυνατότητα πολυεπίπεδης ανάγνωσης αυτών των "χωρικών κειμένων" συγκεκριμενοποιεί ακόμη περισσότερο τις ευθύνες των συντακτών των χωρικών μηνυμάτων οι οποίοι δύσκολα πλέον μπορούν να καλυφθούν πίσω από αφηρημένα "αισθητικά", ή άλλης φύσης άλλοθι.

θ2. Συμμετοχή και επικοινωνία σε κρατικά και διακρατικά πλαίσια. Στο πρώτο μέρος της διατριβής, αναφερόμενοι στην έννοια της κοινωνικής επικοινωνίας, επιχειρήσαμε μία πρώτη προσέγγιση στις συμμετοχικές επιπτώσεις των θεσμικών μηνύματων (όπως αυτά διαμορφώνονται στα πλαίσια των κρατικών νομολογιών και των διακρατικών συμφωνιών), καθώς και στις συμμετοχικές προεκτάσεις των μαζικών μηνυμάτων που αποστέλλονται από το κράτος σε ρόλο "επικοινωνητή". Οι θέσεις του **Δ. Χριστοφιλόπουλου** σχετικά με τις τρεις μορφές συμμετοχής (ψευδοσυμμετοχή, ουσιαστική συμμετοχή, συμβουλευτική συμμετοχή) δίνουν λαβή για μια πληρέστερη ανάλυση των εκάστοτε συμμετοχικών-χωρικών φαινομένων με άξονα τη σχέση ανάμεσα στην ένταση της εμφανιζόμενης συμμετοχής και το κοινωνικο-πολιτικό σύστημα που επικρατεί στις υπό εξέταση κοινωνίες.

Εδώ, θα θέλαμε να επιμείνουμε στην επιρροή που ασκείται

απο ορισμένες, όχι πάντοτε εμφανείς, επικοινωνιακές παραμετρους στην διαμόρφωση των συμμετοχικών πολεοδομικών εγχειρημάτων:

1. Οσον αφορά στην αξιοπιστία των κρατικών και διακρατικών φορέων.

Διακρατικές ενώσεις με χαλαρή εξουσία σε σχέση με τις δυνατότητες επιβολής των διακηρύξεων και αποφάσεών τους, όπως τα Ηνωμένα Εθνη, και διακρατικές ενώσεις με μεγαλύτερο βαθμό συνοχής, όπως οι Ευρωπαϊκές Κοινότητες, συντάσσουν και αποστελλουν μηνύματα σχετικά, τόσο με τα, υπό την ευρεία έννοια, συμμετοχικά δικαιώματα, όσο και με τα περιβαλλοντολογικά θέματα. Οι σημερινές επικοινωνιακές τεχνολογικές δυνατότητες επιτρέπουν στα μηνύματα αυτά να φθάνουν στους πολίτες των επι μέρους κοινωνιών με τρόπο περισσότερο διευρυμένο από ποτέ. Ωστόσο, η τελική θεσμική επικύρωση, και πολλές φορές η ειδική μορφή με την οποία αυτού του είδους τα μηνύματα θα αναμεταδοθούν στο εσωτερικό των χωρών, αφορά ακόμη τις κρατικές οντότητες. Τα κράτη εξ άλλου συνεχίζουν να έχουν την παραδοσιακή αρμοδιότητα του να ρυθμίζουν τα χωρικά θέματα, καθώς και του να ελέγχουν σε μεγάλο βαθμό την τυπική, τουλάχιστον, πλευρά των όρων της κοινωνικής επικοινωνίας, έστω και εάν η επικράτηση μιας διεθνοποιημένης εμπορικής κουλτούρας ασκεί όλο και εντονότερες πιέσεις ομοιομορφισμού, απέναντι στις οποίες η κρατική επικοινωνιακή εξουσία χάνει συνεχώς έδαφος. Μέσα σ'αυτό το γενικό πλαίσιο είναι δυνατό να διαπιστωθούν

ποικίλες επιμέρους καταστάσεις σε σχέση με την απήχηση των θεσμικών συμμετοχικών και χωρικών μηνυμάτων.

Ως ενας από τους βασικούς παράγοντες της αποτελεσματικότητας η μή των κρατικών προτροπών θα πρέπει να θεωρηθεί η **αξιοπιστία** του εκάστοτε εκπέμποντος. Η δε αξιοπιστία αποκτάται από την ήδη τεκμηριωμένη ικανότητα του αποστολέα να απαντά με ουσιαστικό και ικανοποιητικό τρόπο στα παρουσιαζόμενα προβλήματα-ερωτήματα. Η σημερινή ελληνική κοινωνία, για παράδειγμα, αντιμετωπίζει με σκεπτικισμό τις όποιες παροτρύνσεις προέρχονται από διεθνείς οργανισμούς τύπου ΟΗΕ, ανεξάρτητα από το αποδεκτό ή μη του περιεχομένου τους, δεδομένου ότι μια σειρά εθνικών ιστορικών εμπειριών έχει μειώσει την εμπιστοσύνη στις ικανότητες τέτοιου είδους διεθνών οργανισμών στο να απαντούν με επάρκεια στις προβληματικές καταστάσεις στις οποίες υποτίθεται πως έχουν αρμοδιότητα. Αντίθετα, οι σημερινοί έλληνες μοιάζουν να θεωρούν περισσότερο αξιόπιστη την Ευρώπη, (πράγμα που το εθνικό κράτος συχνά εκμεταλλεύεται προκειμένου να αιτιολογήσει επιλογές και μέτρα), ενώ η έλλειψη αξιοπιστίας, τα τελευταία χρόνια, του ίδιου του ελληνικού κράτους οδηγεί συχνά, αν όχι σε διαδεδομένες κρίσεις έμπρακτης αμφισβήτησης, σε γενικό σκεπτικισμό που αφορά στην ικανότητά του να εφαρμόσει τα όσα το ίδιο θεσμοθετεί.

Θα πρέπει στο σημείο αυτό να υπενθυμισθεί και ή άλλη όψη του νομίσματος της επικράτησης της διεθνοποιημένης κουλτούρας. Μαζί με τα εμπορικά προϊόντα της διεθνούς αγοράς

διεισδύουν στις επί μέρους κοινωνίες "εικόνες" και "χώροι " (σιγουρα πολλές φορές "ρετουσαρισμένοι") που λειτουργούν ως μέτρα σύγκρισης. Έτσι, οι τοπικές εξουσίες χωρών όπως η Ελλάδα δεν μπορούν εύκολα, όπως συνέβαινε στο παρελθόν, να καλυφθούν υπό το πέπλο αυτάρεσκων απομονωτισμών.

2. Οσον αφορά στην παιδεία.

Θα πρέπει επίσης να αναλυθεί ο ρόλος επικοινωνιακών θεσμών, όπως η παιδεία, που κρατούν συνήθως μια σχετική αυτονομία από την κρατική εξουσία και (ίσως γι αυτόν ακριβώς το λόγο) διατηρούν ένα αυξημένο κοινωνικό κύρος. Θα πρέπει να διερευνηθεί σε ποιό βαθμό η παιδεία μπορεί να παραμείνει έξω από την εμπορευματική δυναμική, ως ποιό σημείο είναι σε θέση να λειτουργήσει ως φίλτρο απέναντι στον "πληροφοριακό καταιγισμό" και κατά πόσο θα μπορούσε να συμβάλει (με την αισθητική ή την διαπαιδαγωγούσα ως προς την πολιτική, διάστασή της) στην ομαλοποίηση των επικοινωνιακών ροών, στην ανάπτυξη συμμετοχικών κοινωνικών δυναμικών και στην διάσωση του συλλογικού χώρου.

3. Οσον αφορά στους διανοούμενους και τους ειδήμονες.

Παραδοσιακά θεωρούμενοι ως οι κατ'εξοχήν επικοινωνητές των μη συμβατικών αξιών και ιδεών, και ανεξάρτητοι αγωγοί διυλισμένων μηνυμάτων προς και από το κοινωνικό σύνολο, οι "διανοούμενοι" μοιάζουν να αποτελούν, στις αρχές της δεκαετίας του '90, περισσότερο μία κατηγορία σε αναζήτηση (αυτο)ορισμού. Δεν παρουσιάζεται πλέον αυτονόητη ούτε η

παλιότερα απαιτούμενη υπερεθνική -αν όχι διεθνιστική- τους τοποθέτηση ούτε η παλαιότερη ακριβής αντιδιαστολή μεταξύ της κοινωνικής αυτής διαστρωμάτωσης και των απλών κατόχων ειδικών γνώσεων.

Υπάρχει στον τομέα της παραγωγής κατασκευασμένου περιβάλλοντος μια κατηγορία διανοουμένων-ειδικών, εκείνη των πολεοδόμων (ιδιαίτερα εκείνων με αρχιτεκτονική παιδεία), που όπως ήδη αναφέραμε έπαιξαν στο παρελθόν σημαντικό ρόλο στην κοινωνικοποίηση των πολεοδομικών προβληματισμών και εγχειρημάτων. Θεωρούμε ότι η ανάλυση των σημερινών δυνατοτητων και η, στο μετρο του δυνατού, διάγνωση των σημερινών αντιδράσεων και προθέσεων αυτής της κατηγορίας των εμπλεκομένων στα ποικίλα είδη συμμετοχικού σχεδιασμού, μπορεί να βοηθήσει στην πληρέστερη κατανόηση των συμμετοχικών χωρικών δυναμικών.

4. Όσον αφορά στο ήδη κατασκευασμένο περιβάλλον.

Η σημειωτική ανάλυση του χώρου έχει καταδείξει, όπως προαναφέραμε, τις επικοινωνιακές ιδιότητες του κατασκευασμένου χώρου. Είναι επομένως θεμιτό να υποθέσει κανείς ότι το πλέγμα των διασταυρούμενων μηνυμάτων που εκπεμπεται μέσω των μορφων των ήδη διαμορφωμένων πολεοδομικών-αρχιτεκτονικών στοιχείων, είναι δυνατό να επηρεασει την αντιμετώπιση των χωρικών θεμάτων από την πλευρά των πολιτών καθώς και τις συμμετοχικές συμπεριφορές. Δεν θεωρούμε, για παράδειγμα, εξωπραγματικό να αναγνώσει κανείς στις "αναμονές" (ανώτερα άκρα του μεταλλικού οπλισμού του

σκυροδέματος που προεξέχουν στις ταράτσες των νεοελληνικών κτισμάτων κατοικίας, "αναμένοντας" την προσεχή πολεοδομική ρύθμιση που θα επιτρέψει την προσθήκη ενός ακόμη ορόφου στην κατασκευή), μηνύματα σχετικά με την ισχύουσα "περιστασιακή" αντιμετώπιση του χώρου, που επηρεάζουν και τις μελλοντικές συμπεριφορές. Το ίδιο θα μπορούσε να πεί κανείς και για το πλήθος των εμφανών πολεοδομικών αυθαιρεσιών, που όταν -και κάτι τέτοιο στην Ελλάδα συμβαίνει συχνά- προέρχονται από δημόσιους ή παραδημόσιους κατασκευαστές, λειτουργούν "διδακτικά" για το υπόλοιπο τμήμα του πληθυσμού, αποτρέποντας από αποφάσεις που θα μπορούσαν να αφορούν σε αναζήτηση συλλογικών λύσεων και υποδεικνύοντας τον ατομικό τρόπο αντίδρασης σε μη αποδεκτές εκ των άνω ρυθμίσεις. Η, ακόμη, για τις κατασκευές που παραμένουν για μεγάλο χρονικό διάστημα στο στάδιο του σκελετού αποστέλλοντας μεταξύ άλλων μηνύματα οικονομικής στενότητας, κατασκευαστικής προχειρότητας και αισθητικής αθλιότητας. Η, ακόμη για την -άνευ προφανούς λόγου- τεθλασμένη γραμμή που ακολουθούν οι εξώστες των νεοελληνικών πολυκατοικιών στο συνεχές σύστημα δόμησης, υπογραμμίζοντας με χαρακτηριστικό τρόπο την "ανεξαρτησία" των νεοελλήνων.

5. Οσον αφορά στη χρήση των ΜΜΕ, στην γνώση τών τεχνικών της μαζικής επικοινωνίας και στην δυνατότητα ύπαρξης εναλλακτικών Μέσων. Εάν αναγνωρίζει κανείς τον ισχυρό κοινωνικοποιητικό ρόλο που ασκείται σήμερα μέσω των μέσων μαζικής επικοινωνίας, τότε θα πρέπει να αναγνωρίσει και την

συνεπαγομενη αναγκαιοτητα μελετης των ιδιαιτεροτητων που παρουσιαζουν σε καθε υπό εξεταση περιπτωση, τοσο οι τροποι με τους οποιους οι κοινωνιες ρυθμίζουν τα θεματα ιδιοκτησιας ελεγχου και εποπτειας των Μέσων, όσο και της ικανότητας των κοινωνιων στο να επωφελουνται από τις νέες επικοινωνιακες δυνατοτητες που παρέχονται από την σύγχρονη επικοινωνιακή τεχνολογια. Αν και η παγκόσμια ραδιοφωνική, και πιο πρόσφατα τηλεοπτική, δικτυωση δεν είναι πλέον εύκολο να ελεγχθεί από την πλευρά των εθνικών εξουσιων, ωστόσο αυτές διαθέτουν την δυνατότητα ρύθμισης των εθνικών μαζικών επικοινωνιακών μέσων και, με τον τρόπο αυτό, τη δυνατότητα αποστολής μηνυμάτων που μπορουν να δημιουργήσουν συμμετοχικό κλίμα ή αντίθετα να λειτουργήσουν αποτρεπτικά σε σχέση με την εμφάνιση συμμετοχικών πρωτοβουλιών. Επί πλέον έχουν τη δυνατότητα να διευκολύνουν ή μη, τη διάδοση εκείνων των ειδικών χωρικών πληροφοριών που είναι απαραίτητες προκειμένου η ζητουμενη, από την πλευρά των πολιτών συμμετοχή, να αποβεί ουσιαστική.

Είναι αλήθεια ότι το περιορισμένο των συχνοτήτων που χρησιμοποιούνται από τα ηλεκτρονικά μέσα καθως και ο τροπος με τον οποίο παρουσιάσθηκαν στο κοινωνικό προσκήνιο (χωρις δηλαδή να συνοδεύουν ισχυρούς κοινωνικοπολιτικούς μετασχηματισμούς), δεν συνετέλεσε στο να εξασφαλίσουν την θεσμική κάλυψη και αναγνωριση που κέρδισε το ιστορικά πρώτο πολλαπλασιαστικό μέσο, ο Τύπος. Ετσι, ακόμη και εκεί που αναγνωρίζεται το δικαίωμα ελεύθερης αποστολής ραδιοτηλεοπτικών μηνυμάτων, ο κίνδυνος δημιουργίας

πληροφοριακών ολιγοπωλίων είναι υπαρκτός, όπως είναι υπαρκτός και ο κίνδυνος μιας είτε γραφειοκρατικοποιημένης είτε εμπορευματικοποιημένης μαζικής επικοινωνίας. Θα πρέπει λοιπόν ο μελετητής των συμμετοχικών φαινομένων να αφιερώσει ιδιαίτερη προσοχή στο ουσιαστικό μέρος της "πολυφωνίας", την οποία οι κεντρικές εξουσίες επικαλούνται συχνά.

Είναι επίσης σημαντικό να εξετασθεί εάν και κατά πόσο οι πολίτες έχουν την δυνατότητα να δημιουργήσουν ανεξάρτητες αυτοδιαχειριζόμενες επικοινωνιακές ροές, χρησιμοποιώντας εναλλακτικά μέσα μεγάλης επικοινωνίας.

6. Οσον αφορά στην αποκέντρωση των πολεοδομικών αποφάσεων και την ύπαρξη περιφερειακών Μέσων. Εχει, τέλος, σημασία να διερευνηθεί σε πιο βαθμό το κράτος επιτρέπει την ανάπτυξη συμμετοχικών πρωτοβουλιών τοπικής κλίμακας, καθώς και τη δυνατότητα συμμετοχικών και επικοινωνιακών δραστηριοτήτων σε τοπικό επίπεδο.

03. Η συμμετοχή στις πολεοδομικές παρεμβάσεις σε τοπική κλίμακα και τα τοπικά Μέσα.

Μελετητές της κοινωνιολογίας της πόλης και της κοινωνιολογίας των τοπικών κοινοτήτων όπως -εκτός των κλασσικών της σχολής του Σικάγου και των πρώτων ευρωπαίων μελετητών των κοινωνικών επιπτώσεων των χωρικών ρυθμίσων-, οι **Raymond Ledrut, Chombart de Lauwe, Hans Paul Bahrdt, κ.α.**[82], εντοπίζουν μία σειρά μεταβλητών που επηρεάζουν την κοινωνική ολοκλήρωση και τις συμμετοχικές δραστηριότητες των πολιτών,

τοσο στους διάφορους επι μέρους τομεις των σημερινων μητροπολιτικων αστεων, οσο και στις μικροτερες πόλεις και τις λοιπες τοπικές κοινότητες. Διαπιστώνεται, για παραδειγμα, οτι η αύξηση της γεωγραφικής, αλλά και της κοινωνικης κινητικότητας επενεργεί ανασταλτικά σε σχέση με τις δυνατότητες ενσωμάτωσης των κατοίκων στις αναπτυσσόμενες πολεις, ότι οι παλιότερες συνοικίες και γειτονιές έχουν περισσότερες πιθανότητες απ'ότι οι νέες στο να αναπτύξουν συλλογικές συμμετοχικές δραστηριότητες, ότι ο βαθμός ενσωμάτωσης και η δημιουργία μιας δημόσιας σφαίρας μεταξύ των νέων κατοίκων εξαρτάται από το κατά πόσο οι πόλεις είναι σε θέση να διευκολύνουν τις σχετικές διαδικασίες προσφέροντας, ανάμεσα στ'άλλα, επαρκή πληροφόρηση για τις αστικές λειτουργίες στους πρόσφατα αστικοποιημένους πληθυσμούς, ότι στις πόλεις μητροπολιτικών διαστάσεων, μαζί με την μεγιστοποίηση της ανωνυμίας, παρουσιάζονται -από ένα πληθυσμιακό όριο και μετά- τάσεις διάλυσης ορισμένων εθνικοτοπικών κοινωνικο-πολιτισμικών στεγανών τα οποία, στις μικρότερες πόλεις, λειτουργούν αρνητικά σε σχέση με την κοινωνική ολοκλήρωση, ή ακόμη ότι αυξημένες αρμοδιότητες της τοπικής αυτοδιοίκησης ή η ύπαρξη μορφών αυτοδιοίκησης σε επίπεδο βάσης, μπορούν να συμβάλουν στην καλύτερη προβολή και επίλυση των τοπικών χωρικών προβλημάτων. Υπάρχει, επίσης, πλήθος μελετών που αναλύουν τις κοινωνικές καταστάσεις που παρουσιάζονται στις χωρικές ενότητες μικρών διαστάσεων, οι οποίες, κατά κανόνα, τάσσονται υπέρ των πολεοδομικων

διευθετήσεων που ενισχύουν την τοπικότητα και την σχετική αυτονομία των χωρικών ενοτήτων, όπως η γειτονιά και η συνοικια. Αντίθετα, δεν υπάρχει ακόμη επαρκής βιβλιογραφία σχετική με τις διαφοροποιήσεις στις οποίες υπόκεινται οι τοπικές κοινότητες από την όλο και πιο πυκνή δικτύωση των τοπικών και υπερτοπικών επικοινωνιακών ροών καθώς και για τις νέες δυνατότητες που εμφανίζονται μαζί με την όλο και πιο διαδεδομένη χρήση των τοπικών μέσων μαζικής επικοινωνίας.

Με βάση τις σχετικά πρόσφατες εμπειρίες από την διάδοση των τοπικών Μέσων θεωρούμε ότι θα μπορούσαν να διατυπωθούν ορισμένα ερωτήματα-υποθέσεις προς διερεύνηση, όπως:

1. Κατά πόσο η χρήση των τοπικών Μέσων μπορεί να ευνοήσει την διάδοση των τοπικών θεματολογιών και προβληματικών, ή κατά πόσο, αντίθετα, οι τοπικές επικοινωνίες συμπεριλαμβάνουν στην ουσία μηνύματα και προγράμματα που αφορούν σε μεγαλύτερες κλίμακες κοινωνικής-χωρικής οργάνωσης, ενώ η τοπικότητά τους εξαντλείται στο γεγονός ότι μηνύματα και προγράμματα που παράγονται αλλού, "εκπέμπονται επί τόπου";

2. Ποιά από τα διαθέσιμα σε τοπική κλίμακα πολλαπλασιαστικά Μέσα (Τύπος, Ραδιόφωνο, Τηλεόραση κ.λ.π.) προσφέρονται περισσότερο για την διάδοση των πληροφοριών που θεωρούνται απαραίτητες για την συμμετοχή των κατοίκων στις τοπικές χωρικές αποφάσεις;

3. Πώς αντιδρά το ενδιαφερόμενο κοινό στην παρουσία των τοπικών Μέσων και πόση αξιοπιστία τους αποδίδει;

4. Κατα πόσο η μεσω των Μέσων ενισχυση της τοπικης δημοσιοτητας ευνοει η δυσχεραινει τις σχεσεις μεταξυ των σχεδιαστων (και ιδιαιτερα των αμεσα σχεδιαζοντων-πολεοδομων) με τους κατοικους της πολεοδομουμενης περιοχης;

5. Κατά ποσο τα τοπικά Μέσα και ιδιαίτερα τα υπό δημόσιο ή συλλογικο ελεγχο αποφεύγουν τις γραφειοκρατικές παρενέργειες που συχνά εμφανίζονται στα Μεσα υπό κεντρικό κρατικό έλεγχο;

6. Εάν ο οικονομικός ρόλος της τοπικής δημοσιότητας και των τοπικών Μέσων (ενίσχυση των τοπικών οικονομικών δραστηριοτήτων μέσω μιας πολιτικής προβολής των τοπικών προϊόντων και υπηρεσιών) μπορεί να οδηγήσει σε εμπορευματοποίηση του όλου προγράμματος δυσκολεύοντας έτσι την διάδοση των ουσιαστικών τοπικών προβληματισμών;

7. Εάν το γεγονός ότι μέσω των τοπικών Μέσων ασκείται τοπική πολιτική, οδηγεί, και σε ποιές περιπτώσεις, σε κομματικοποίηση της τοπικής δημοσιότητας και σε κομματικές διαστρεβλώσεις της τοπικής κοινωνικής επικοινωνίας;

8. Σε ποιό βαθμό και σε ποιές περιπτώσεις τα τοπικά Μέσα -και ιδιαίτερα εκείνα που ελέγχονται από την τοπική αυτοδιοίκηση- είναι δυνατό να χρησιμοποιηθούν για την άσκηση προσωπικής πολιτικής από την πλευρά των δημάρχων και των λοιπών τοπικών αρχόντων, αποτρέποντας έτσι την επί ίσοις όροις ανάπτυξη του απαραίτητου συμμετοχικού διαλόγου;

9. Σε ποιές περιπτώσεις υπάρχει κίνδυνος τα τοπικα Μέσα να ευνοήσουν την διάδοση των τοπικιστικών ή τοπικών

συντεχνιακών παρεκτροπών της συμμετοχικής δραστηριότητας;

Η διερεύνηση ορισμένων απο τις υποθέσεις αυτές επιχειρήθηκε στην επιτόπια έρευνα σε περιοχές της Βόρειας Ελλάδας, τα αποτελέσματα της οποίας παρατίθενται στο τρίτο μέρος της παρούσας εργασίας.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. και Πάνος Σταθακόπουλος, Συμμετοχικές διαδικασίες και πολεοδομία. Μορφές και βαθμοί συμμετοχης, Εκδ.Δεδούση, Θεσσαλονίκη, 1988, σελ.15-18.

2. Σχετικα με τον ρόλο της "ουτοπίας" και της σχέσης της με τις "συγκρουσιακές" θεωρίες, είναι χαρακτηριστική η παρακάτω θεση του Silvano D'Alto: "Η συμμετοχή έχει νόημα όταν μπορεί να επιτεθεί κατά των θεσμων αποκαλύπτοντας τις αδράνειες, τα συμφέροντα τις χειραγωγήσεις- αλλοιώς καταλήγει εύκολα το άλλοθι, ούτως ώστε τίποτα να μην αλλάξει πραγματικά, για να διατηρηθεί η ακινησία των θεσμών, επιτρέποντας μέσα από τους θεσμους να "φιλτραρισθεί" τόση καινοτομία όση αποφασίζει ή εξουσία.
Δύο είναι οι στάσεις που θα μπορούσαν να δράσουν προς την κατεύθυνση της ριζικής αλλαγής: Η αίσθηση της ουτοπίας και η συνειδητοποίηση του αναπόφευκτου της σύγκρουσης. Η διπλή όψη, δηλαδή η αμφισημία της ουτοπίας είναι γνωστή: διαμέσου αυτής μπορεί κανείς να σκεφθεί δημιουργικά το μέλλον, αλλά λείπουν στέρεοι δεσμοί με την κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα. Το όριό της είναι προπαντός -και ίσως μόνον- το ότι αποτελεί κυρίως μια προσωπική ελιτίστικη στιγμή, που δεν εμπλέκει τα βαθύτερα σχέδια των κοινωνιών και των ατόμων. Από την άλλη πλευρά η σύγκρουση, που αντιπαραθέτει και εναντιώνει ιδέες και συμφέροντα, το δημόσιο και το ιδιωτικό, το συλλογικό και το ατομικό και επομένως προδιαθέτει για μια απ'ευθείας και σε βάθος επαφή με την πραγματικότητα, είναι μία δύναμη χωρίς κατεύθυνση και ασαφής, εάν δεν στηρίζεται και προσανατολίζεται από την ουτοπία, δηλαδή από μία πραγματικότητα που να την έχει κανείς έντονα "φαντασθεί" και "ευχηθεί" ως αποτέλεσμα της σύγκρουσης. Η συμμετοχή, οπουδήποτε και για οποιονδήποτε λόγο και εάν παραχθεί, δεν μπορεί παρά να τροφοδοτείται από αυτές τις δύο "στιγμές", άλλοιώς καταλήγει εγωϊστική άμυνα του "ιδιωτικού", ώθηση κορπορατιβισμού, ελιτίστικη κουλτούρα." Silvano D'Alto, Partecipazione e pianificazione: un caso in Italia, στη συλλογή κειμένων: La partecipazione tradita, Sugar, Milano, 1977, σελ.118-119.
Εκείνο που θα μπορούσε ενδεχομένως να παρατηρήσει κανείς σε σχέση με τις θέσεις του D'Alto αφορά: α) στο τί συμβαίνει όταν η οριακή σύγκρουση (μοιραίο ένδεχόμενο κάθε σύγκρουσης σε περατούς χώρους) γίνεται ανέφικτη λόγω της (σημερινής) καταστροφικότητας των οριακών παρενεργειών της και β) ποιές διαστάσεις μπορεί να προσλάβει η αποδοχή της αποτελεσματικότητας της συμμετοχής και η αποφυγή των εκφυλιστικών της καταλήξεων, όταν (και εάν) τα προς επίλυση προβλήματα

συνειδητοποιούνται ως αλληλεξαρτώμενα σε παγκόσμια κλίμακα.

3. Ο Δ.Χριστοφιλοπουλος διαπιστώνει την ασάφεια των διατυπωσεων ορισμένων μελετητών που αναζητώντας την "ουσιαστική συμμετοχή", τάσσονται υπέρ της συμμετοχικής δημοκρατίας και υπέρ των συγκρουσιακών θεωριών. Γραφει: Αυτοι απορρίπτουν το στόχο της διατήρησης της κοινωνικης σταθεροτητας αλλά δεν είναι σαφές, κατά την υποστηριξη της κοινωνικής αλλαγής, πόσο μακρια πηγαίνουν. Οι απόψεις των θεωρητικών της συμμετοχικής δημοκρατίας δεν αναπτύχθηκαν με λεπτομέρεια και ποικίλουν όσο αφορά τη στάση τους για την κοινωνική αλλαγή. Η συνεισφορά τους συνίσταται σε διάφορα άρθρα ή σύντομες μονογραφίες (π.χ. Pateman 1970, Bachrach 1967 κ.λ.π.). Μερικοί απ'αυτούς δίνουν μεγαλύτερη προσοχή στα συμμετοχικά ιδανικά του Rousseau (βλ. π.χ. Pateman 1970) και άλλοι θεωρουν τη σύγκρουση που συνέβη στις ΗΠΑ τη δεκαετία του 1960, ως ένδειξη ανάγκης για κοινωνική αλλαγή και πιστεύουν ότι αυτό μπορεί να επιτευχθεί μόνο με τη μορφή της συμμετοχικής δημοκρατίας. Δεν είναι λοιπόν εμφανές αν ορισμένοι από τους θεωρητικούς αυτης της προοπτικής υποστηρίζουν απόψεις πλουραλιστών ή ελιτιστών ή φθάνουν πιο πέρα και υποστηρίζουν μαρξιστικές απόψεις. Όμως για εκείνο που δεν πρέπει να αμφιβάλλουμε είναι ότι τοποθετούν την συμμετοχικη δημοκρατία στο πλαίσιο της κοινωνικής αλλαγής" Δ.Χριστοφιλόπουλος, Συμμετοχή των πολιτών στον πολεοδομικό σχεδιασμό, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, Τεύχος 67, 1987, σελ. 147-148.

4. Στο ίδιο, σελ. 156.

5. Π.Σταθακόπουλος, Συμμετοχικές διαδικασίες και πολεοδομία, οπ π., σελ. 19.

6. Στο ίδιο, σελ. 19-20.

7. Σχετικά με την επιρροή των θέσεων του Patrick Geddes στους πολεοδομικούς προβληματισμούς, βλ. G.Cherry, The evolution of British Town planning, Leonard Hill Books, London, 1974- Β. Χαστάογλου, Αστικός προγραμματισμός: Προσπάθεια κοινωνιολογικής ανάλυσης, στην μελέτη "Πολεοδομικός Προγραμματισμός, θεωρία , θεσμοί μεθοδολογία. (επιμέλεια: Γ.Καυκαλάς, Ν.Κομνηνός, Α.Λαγόπουλος)- Δ. Χριστοφιλόπουλος, Ο Σχεδιασμός-Προγραμματισμός ως τρόπος λήψης απόφασης, Αθήνα 1989. Σχετικά με την επιρροή του Geddes, κατά την περίοδο του μεσοπολέμου, στις θέσεις του πολεοδόμου Abercrombie, βλ. J.Hancock, Urban Development and Planning, Blackwell, 1985.

8. Thomas A.Reiner, Utopia e urbanistica, Marsilio Editorii, Padova, 1967, Εσαγωγη: σελ.XIV.

9. Στο σχετικό κείμενο του E.Root αναφερεται ο H.W.Zorbaugh στο "The natural Areas of the city", Publications of American Sociological Society, XX, 1926, και περιλαμβάνεται στο Studies in Human Ecology σε επιμέλεια G.A.Theodorson, Row,Peterson and Co, N.Y. 1961.

10. Οι οικονομιστές αυτής της περιόδου έχουν ως κύρια σημεία αναφοράς τα έργα των R. M. Hurd (Principles of City Land Values, New York, 1905) και R. M. Haig (Towards an Understanding of the Metropolis: the Assisgnement of Activities to Areas in Urban Regions, στο Quarterly Journal of Economics, Μάιος 1926).

11. Οταν οι πολεοδόμοι-αρχιτέκτονες-κοινωνιολόγοι επεχείρησαν να δώσουν απτά δείγματα χωρικών εφαρμογών που να αντικατοπτρίζουν τις νέες αντιλήψεις -όχι αμοιρες ενός ντετερμινισμού που υπερεκτιμά τις δυνατότητες των χωρικών παρεμβάσεων στην επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων-, οι κοινωνιολόγοι της πόλης έσπευσαν να διαχωρίσουν την θέση τους και να καταγγείλουν τα αμετροεπή αποτελέσματα εφαρμογών είτε σε επίπεδο "γειτονιάς" είτε σε επίπεδο "νέας πόλης".

12. Δ.Χριστοφιλόπουλος, Συμμετοχή των πολιτών στον πολεοδομικό σχεδιασμό, οπ.π. σελ.136.

13. Στο ίδιο, σελ. 137.

14. Συγκεκριμένα ο Χριστοφιλόπουλος επικαλείται τα έργα: D. Eversley, The Planner in Society: The changing Role of a Profession, Faber, London 1973, S.Damer και C.Hague, Public partivipation in Planing. T.P.R. 1971, A.Oosthuizen, Public participation in Planing and development of urban areas, Gower ed., 1984, J.M.Simmie, Citizens in Conflict, Hutchinson, London, 1974, M. Goldsmith, Politics, Planning and the city, The Built Environment, 1984.

15. Α.Φ. Λαγόπουλος, Εγχειρίδιο Πολεοδομίας, Εκδ. Πολυτεχνικής Σχολής Α.Π.Θ., Μερος Β', Τόμος Ι, Θεσσαλονίκη 1977, σελ. 15.

16. Στο ίδιο, σελ. 52-55. Σχετικά με την επιρροή της συστημικής ανάλυσης στον αστικό προγραμματισμό σχεδιασμό βλ. ακόμη Δ. Χριστοφιλόπουλος, Ο σχεδιασμός-προγραμματισμός ως τρόπος λήψης απόφασης, οπ.π., σελ 17-18 καθώς και τους συγγραφείς που ό ίδιος επικαλείται:

J.B. Mc Loughlin, Urban and Regional Planning, Faber, London, 1969, σελ. 22 και επ., G. Mc Dougall, The systems view of planning: a critique, Socioeconomic planning Science, τομ. 7, 1973, σελ.79-90, M. Roberts, An Introduction to Town Planning Techniques, Hutchinson, London, 1974, σελ. 19 και επ., G. Chadwick, A Systems View of Planning: Towards a Theory of the Urban and Regional Planning Process, Pergamon Press, Oxford, 1971, σελ. 37 και επ. A.J.Catanese-A.W.Steiss, Systemic Planning, Journal of the Town Planning Institute, 1968, σελ. 172-176.

17. Η θεωρία της λήψης των αποφάσεων έχει ως αφετηρία την κλασσική πολιτική θεωρία και σύμφωνα με τον Lucian Pye, (σχετικό λήμμα στο Λεξικό Κοινωνικών Επιστημών της UNESCO), είναι δυνατό να αναχθεί έως και την διερεύνηση που επεχείρησε ο Αριστοτέλης για τη σχέση μεταξύ μορφών διακυβερνήσεως και πολιτικής σωφροσύνης, όπου η λήψη των αποφάσεων αναγνωρίζεται ως πρωταρχική κυβερνητική λειτουργία. Για τον ίδιο συγγραφέα η θεωρία λήψης αποφάσεων εισάγεται στις κοινωνικές επιστήμες σε συνάρτηση με την ανάπτυξη της συμπεριφορικής σχολής, για την οποία οι αποφάσεις θεωρούνται σαν το αποτέλεσμα μιας διαδικασίας αλληλεπίδρασης στην οποία περιέχονται τόσο οι άτυπες όσο και οι τυπικές σχέσεις των ηγετών μεταξύ αλλήλων και μεταξύ των ηγετών και των προσώπων των οποίων ηγούνται. Η αναγνώριση της σπουδαιότητας των άτυπων στοιχείων στη λήψη των αποφάσεων επιτρέπει την συμπερίληψη των ψυχολογικών παραγόντων στην μελέτη της συμπεριφοράς των θεσμών και των οργανώσεων. Σημαντική θεωρείται επίσης η συνεισφορά του H.Lasswell ο οποίος, αφού ορίσει την πολιτική διαδικασία ως διαδικασια λήψης αποφάσεων, αποφαίνεται ότι όλοι οι παράγοντες που διαδραματίζουν ρόλο στη λήψη αποφάσεων - συμπεριλαμβανόμενης και της προσωπικότητας και της βιωτικής εμπειρίας του καθενός από τους συμμετέχοντες- μπορούν να υπαχθούν σε συστηματική, εμπειρική παρατήρηση. H. Lasswell, The Analysis of Political Behavior: An Empirical Approach, University Press, New York, 1949.

18. Η έννοια του ορθολογισμού (ή της ορθολογικότητας) αφορά άλλοτε στις διαδικασίες επιλογής (κυρίως στις επιστήμες της λογικής και της ψυχολογίας) και άλλοτε σ'αυτές καθ'εαυτές τις επιλογές (οικονομικοί και ορισμένοι κοινωνιολογικοί ορισμοί). Σε κάθε περίπτωση υποδηλώνει ένα ύφος ή μία συμπεριφορά που προσφέρεται για την επίτευξη δεδομένων σκοπών, μέσα στα όρια που επιβάλλουν δεδομένες συνθήκες. Οι σκοποί είναι δυνατό να θεωρηθεί ότι αφορούν στη μεγιστοποίηση της προσδοκώμενης αξίας κάποιας συνάρτησης χρησιμότητας για ένα ορισμένο χρονικό

διαστημα. Οι σκοποι μπορει να καθοριζονται από τον οργανισμο που επιλεγει, ή από το κοινωνικο συστημα στο οποιο ανηκει το ατομο, ή απο τον παρατηρητη. Τα ορια που επιβαλλουν οι συγκεκριμένες συνθηκες νοουνται είτε ως εξωτερικα ως προς τον οργανισμό που διαλέγει (αντικειμενικη ορθολογικότητα) η ως χαρακτηριστικα του ιδιου του οργανισμού που θεωρουνται δεδομένα και μη ελεγχόμενα (δεσμευμένη υποκειμενικότητα). (Herbert Simon, λήμμα στο λεξικό Κοινωνικων επιστημών της UNESCO)

19. Για τον Max Weber, στα πλαίσια του ιδεατού τυπου της "ορθολογικής νομικης εξουσίας" (ιδεατό γραφειοκρατικό μοντέλο), "ορθολογισμός" σημαίνει την συνειδητή προσαρμογή της οργάνωσης σε σκοπούς και τη διεξαγωγή των εργασιών της μεσω της απρόσωπης εφαρμογής των κανόνων, χωρίς οι προσωπικές επιδιώξεις των υπαλλήλων να προκαλουν την εκτροπή από τους κανόνες αυτούς. Max Weber, The Theory of Social and Economic Organization, Oxford University Press, New York, 1947, σελ. 147.

20. Δ. Χριστοφιλόπουλος, Ο σχεδιασμός προγραμματισμός ως τρόπος λήψης απόφασης, οπ.π, σελ. 18-24.

21. Σύμφωνα με τον Δ. Χριστοφιλόπουλο, ο "βελτιωτικός σχεδιασμός" βασίζεται στο αυξητικό πρότυπο λήψης αποφάσεων όπως αυτό περιγράφεται από τον Ch. Lindblom (Ch. Lindblom, The Science of "Muddling Through", Public Administration Review, 1959 και Ch. Lindblom, Still Munddling, not yet througt, Public Administration Review, τόμος 39, 1979). Ο Ch. Lindblom, στο δεύτερο από τα προαναφερθέντα άρθρα του, αναλύει το αυξητικό πρότυπο σε τρεις κατηγορίες και συγκεκριμένα : α) στην απλή αυξητική ανάλυση που περιορίζεται στην θεώρηση εναλλακτικών πολιτικών που είναι μόνο αυξητικά διαφοροποιημένες από το status quo, β) στο αποσπασματικό αυξητικό πρότυπο, όπου η ανάλυση περιορίζεται σε λίγες εναλλακτικές, οι στόχοι και οι αξίες καθορίζονται σε συνάρτηση με τις εμπειρικές όψεις του προβλήματος και όπου επακολουθεί μια σειρά δοκιμών-σφαλμάτων-αναθεωρήσεων ουτως ώστε να εξακριβωθούν ορισμένες απο τις συνέπειες των εναλλακτικών λύσεων που επιλέγησαν. Δ. Χριστοφιλόπουλος, Ο σχεδιασμός προγραμματισμός ως τρόπος λήψης απόφασης, οπ.π. σελ.40-44.

22. A. Etzioni, Mixed-scanning:A third approach to decision making, Public Administration Rewiew, 1967. σελ. 385-392.

23. Με βάση τα πρότυπα του μικτού σχεδιασμού εκπονήθηκαν τα Structure plans και τα Local plans στην Αγγλία, τα Schemas Directeurs d'aménagemant et d'Urbanisme και τα

Plans d'occupation du sol στη Γαλλία και τα Flachennutzungsplane και Bedaungsplane στη Γερμανία. Ο μικτος σχεδιασμος επηρεασε επισης τους ελληνικους πολεοδομικους νομους του '79 και '83. Βλ. Δ. Χριστοφιλοπουλος, Ο Σχεδιασμος... οπ.π., σελ. 46.

24. Σχετικα με την συμβολη της σημειωτικής προσεγγισης στην κατανοηση και την συγγραφή των χωρικών μηνυμάτων και ιδιαιτερα για τους εσωτερικούς και εξωτερικούς κωδικες, βλ. Umberto Eco, La struttura assente, Bompiani, Milano, 1968 σελ.189-251 και Umberto Eco, Le forme del contenuto, Bompiani, Milano, 1971, σελ. 157-181. Βλ. ακόμη R. Barthes, Semiologia e urbanistica, στο περιοδικο "Op. cit." αρ.10, 1967- G.Dorfles, Valori iconologici e semiotici in Architettura, "Op.cit" αρ.16, 1969- F.Choay, Urbanistica e semiologia στη συλλογή κειμένων "Il significato in architettura", Dedalo, Bari, 1974- R. De Fusco, Segni, storia e progetto dell'architettura, Laterza, Bari, 1973- G.C. Koening, Architettura e comunicazione, L.E.F., Firenze,1970- K.Lynch, L'immagine della città, Marsilio, Padova, 1964- M.L.Scalvini, L'architettura come semiotica connotativa, Bompiani- Milano, 1975- A.Ph. Lagopoulos, Semiotics of Space and Social Science, στο περιοδικό Espaces et Societes, No 47, 1985- A.Ph. Lagopoulos, Communication and societies. The Transmission of the Chessboard Urban Pattern, στη συλλογή κειμένων σε επιμέλεια Richard Brunt και Werner Enninger "Interdisciplinary Perspectives at Cross-Cultural Communication", Rader Yerlag, Aachen 1985.

Ο Α.Λαγόπουλος, επικαλούμενος και τους D.Agrest και M.Gandelsonas (Critical Remarks Planning on Semiology and Architecture, Semiotica, IX, 3,1973) και M.Bense (Semiotique et Design, L'Architecture d'aujourd'hui, No 178 Μάρτιος-Απρίλιος 1975), γράφει ότι το σύνολο της διαδικασίας η οποία καταλήγει στον σχεδιασμό των κελυφών του κατασκευασμένου χώρου μπορεί να αναλυθεί μεσα από τρία διαφορετικά πρίσματα: α) ενα οικολογικο και τεχνικο-οικονομικο, β) ενα που αντιστοιχεί στην συμπεριφορά μέσα στο χωρο και στις χωρικές αναγκες και γ) ένα σημειωτικό. Το σημειωτικό πρίσμα θεώρησης αναφέρεται "στο νοημα του κατασκευασμένου χώρου σαν παραγωγής. Ειδικώτερα για αυτό το πρίσμα, ο κατασκευασμένος χώρος σημαίνει τας λειτουργίας του και αι τελευταίαι σημαίνουν την ιδεολογία του ή των μελετητών. Ετσι, η πραγματοποίηση της αρχής ότι το κέλυφος πρέπει να "εκφράζει" (βλ. "να σημαίνει") τας λειτουργίας του μπορεί να επιτευχθεί συστηματικά μόνο μέσα στα πλαίσια μιας σημειωτικής θεωρήσεως. Η διατύπωση, πάλι, ότι αι λειτουργίαι σημαίνουν την ιδεολογία του ή των μελετητών προϋποθέτει την θεώρηση

των λειτουργιών σαν ενα κωδικα ο οποίος είναι απόρροια του συνόλου των υπολοιπων κοινωνικων κωδίκων (ιδεολογικό επιπεδο)." Α. Λαγοπουλος, Εγχειρίδιο πολεοδομιας, οπ.π. σελ.61.

25. Σχετικά με την δυνατότητα μετάδοσης επαναστατικων μηνυμάτων μέσω της χωρικης γλώσσας, βλ. Umberto Eco, La struttura assente, οπ.π. και ιδιαίτερα την παράγραφο "Consumo e ricupero delle forme" σελ.212-219 και Α. Λαγοπουλος, Εγχειρίδιο πολεοδομίας οπ.π., σελ. 63.

26. Με την ονομασία "κοινοτική δράση", ο Δ.Χριστοφιλόπουλος αναφέρεται στα κινήματα που έχουν ως αφετηρία τις ριζοσπαστικές αντιλήψεις που αναπτύσσονται κατ'αρχήν στις Η.Π Α. υπό την επιρροή, μεταξύ άλλων, απόψεων όπως εκείνες του H.Gans (H. Gans, Social and phisical planning for the Elimination of Urban Poverty, στην μελέτη των B.frieden-R. Morris, Urban planning and Social policy, Basic Books, 1968, σελ. 39-59.

27. Βασικότερος εκπρόσωπος του συνηγορικού ρεύματος θεωρείται ο P. Davidoff, του οποίου το άρθρο Advocacy and pluralism in planning (Journal of the American Institute of planners, τόμος 31, 1965, σελ. 331-337) αποτελεί αναπόφευκτο σημείο αναφοράς των οπαδών αυτού του είδους της πολεοδομικής διαδικασίας. Βλέπε επίσης Μ. Roberts, An Introduction to town planning techniques, Hutchinson, London, 1974-B. Hudson, Comparison of Current planning theories, Journal of the American planning association, 1979, σελ. 387-405- L. Peattie, Reflections on advocacy planning, Journal of American Institute of planners, 1968, σελ. 80 και επόμ.

28. Σχετικά με την συναινετική συμμετοχική θεωρία βλ. P. Dunleavy-B. O'Leary, Theories of the State. The politics of Liberal Democracy, Mc Millan, London, 1987, όπου και αναλυτικότερη βιβλιογραφία επί του θέματος, καθώς και Δ. Χριστοφιλόπουλος. Συμμετοχή των πολιτών στον πολεοδομικό σχεδιασμό. Μια κοινωνικοπολιτική προσέγγιση, οπ.π.

29. Π. Σταθακόπουλος, Συμμετοχικές διαδικασίες και πολεοδομία. οπ.π. σελ. 99.

30. Στο ίδιο, σελ. 100.

31. Στο ίδιο, σελ. 102-103.

32. G. Dupuy, Aménagement et participation, στο περιοδικό Urbanisme, No 160, Paris, 1977.

33. Νικήτας Πατέλης, Η συμμετοχή στην πολεοδομία,

διδακτορικη διατριβη που υποβληθηκε στην Πολυτεχνικη σχολη του Αριστοτελειου Πανεπιστημιου Θεσσαλονικης, 1977.

34. Forum εχουν ιδρυθει στο Μοναχο, την Φρανκφουρτη και αλλες γερμανικες πολεις. Ο Πατέλης θεωρει ως πλησιεστερο ελληνικο αντιστοιχο των γερμανικων forum διαφορες κοινωφελεις εταιριες, τμηματα των επιμελητηριων (ιδιαιτερα του Τ.Ε.Ε.) τους συλλογους αρχιτεκτονων κ.α. Στο ιδιο, υποσημειωση σελ.49.

35. Στο ιδιο, σελ. 61.

36. Σε σχεση με την διδακτικη θεραπευτικη μεθοδο καθως και τις στρατηγικες της αλλαγης συμπεριφορας και αφομοιωσης, ο Πατέλης επικαλειται τις απόψεις του E.M. Bourke στο Citizen Participation Strategies, AIPS, Σεπτέμβριος 1968.

37. Ν.Πατέλης, Η συμμετοχη στην πολεοδομια, οπ.π. σελ. 65.

38. Σχετικά με την συμμετοχή μέσω της εργασίας κοινωνικής βάσης, ο Πατέλης επικαλείται τα κείμενα: T.O. Boer, K.Uterman, Gemeinwesenarbeit, Stuttgart, 1970- M.Ross,G. Murray, Community Organisation Principes and Practice, New York, 1955- H.Specht, Readings in community organisation practice, New Jersey, 1969.

39. Ν. Πατέλης, Η συμμετοχη στην πολεοδομια, οπ.π. σελ.70.

40. Τα κυριώτερα έργα των κλασσικών του μαρξισμού όπου, με τρόπο μάλλον περιφερειακό, θίγονται θέματα πόλης, είναι: Karl Marx και Friendrich Engels- L'ideologia tedesca, Ed.Riuniti, Roma, 1972- F.Engels, La situazione della classe operaia in Inghilterra, Ed. Riuniti, Romma, 1955- F.Engels, AntidÜhring, Ed.Riuniti, Roma, 1950.

41. Βλ. H.Lefebvre, La pensée marxiste et la ville, Gasterman, Tournai, 1972.

42. Βλ. Manuel Castells, Lotte urbane, Marsilio ed., Padova 1975, και ιδιαιτερα την εισαγωγη των Neri Braulin και Gianni Scudo, σελ.11.

43. S.Amin, Elogio del socialismo, στο Monthly Review, Ιταλικη έκδοση, Οκτώβριος 1974.

44. Manuel Castells. La questione urbana, Marsilio, Venezia-Pandova, 1977. Γαλλικη πρώτη έκδοση Maspero, Paris, 1972.

45. Στο ίδιο, σελ. 404. (ερευνητική υπόθεση αρ.13).

46. Στο ίδιο, σελ. 404. (ερευνητική υπόθεση αρ.14)..

47. Στο ίδιο, σελ. 407 (ερευνητική υπόθεση αρ.18)

48. Στο ίδιο, σελ. 401. Η υπογράμμιση είναι του συγγραφέα.

49. Στο ίδιο, σελ. 402. (ερευνητική υπόθεση αρ. 5 και 6).

50. Στο ίδιο, το πρώτο μέρος με τίτλο "Il processo storico di urbanizzazione", σελ. 33-105.

51. Όπως, για παράδειγμα, στο "Sociologie de l'espace industriel" του 1975 (Anthropos, Paris, Ιταλ. έκδοση Moizzi ed.Milano 1976)), όπου ο Castells θα αναφερθεί διεξοδικά στις επιπτώσεις της οικολογικής κρίσης καθώς και στην αντιμετώπιση του ενεργειακού ζητήματος και τις σχετικές θέσεις της Λέσχης της Ρώμης.

52. Manuel Castells, La questione urbana, οπ.π. σελ. 407.

53. Claude Pottier, La logique du financement public de l'urbanisation, Mouton, Paris, 1975.

54. P.Hall, Urban and Regional planning, Penguin, London, 1982.

55. Εκτενέστερα σε σχέση με την νεομαρξιστικής κατεύθυνσης βιβλιογραφία σε θέματα ρύθμισης του αστικού χώρου, βλ. και Δ. Χριστοφιλόπουλος, Ο σχεδιασμός-προγραμματισμός ως τρόπος λήψης απόφασης, οπ.π. και Healy, McDougal & Thomas, Planing Theory: Prospects for the 1980's, Pergamon Press, London, 1982.

56. V.J. Habermas, Sul concetto di partecipazione politica, στη συλλογή κειμένων "Germania verso una societa autoritaria", σε επιμέλεια C.Pozzoli, Laterza, Bari, σελ. 5-66.

57. Στα κείμενα: G.G,F.Hegel, Lineamenti di filosofia del diritto, Πρώτη έκδοση από τον E.Gans, Berlin, 1833 και K.Marx, Critica della filosofia hegeliana del diritto-Critica della filosofia hegeliana del diritto pubblico, στο Opere filosofiche giovanili, Editori Riuniti, Roma, 1963, sel 89-107.

58. V.J. Habermas, La crisi della razionalità nel capitalismo maturo, Laterza, Bari, 1975. Ιδιαίτερα στις σελίδες 76-84.

59. Α.Λαγοπουλος, Εγχειριδιο πολεοδομιας, οπ.π. σελ. 19 και επ. Βλ. ακομη Α.Αραβαντινός, Πολεοδομικος Σχεδιασμος, σελ. 72 και επ.

60. Στο ιδιο, σελ. 20.

61. Στο ιδιο, σελ. 21.

62. Σχετικά με το βάρος των γενικών πολιτικών επιλογών επί των αποφάσεων της τρίτης φάσης της νεότερης μεθοδολογίας σχεδιασμού, βλ. J.Ratcliffe, An Introduction to Town and Country planning, Hutchinson, London, 1974, σελ. 121.

63. Βλ. την παρουσίαση της μερικά μηχανικής, της τυπικής χειρωνακτικής και της άτυπης χειρωνακτικής προσομοίωσης, από τον Α.Λαγόπουλο, στο Εγχειρίδιο Πολεοδομίας, οπ.π. σελ. 45, καθώς και τα συγράμματα των από τον Λαγόπουλο επικαλούμενων J.McLoughlin, Urban and Regional Planing. A Systems Approach, Faber and Faber, London,1969- G.Chadwick, A Systems View of Planning, Towards a Theory of Urban and Regional Planning Process, Pergamon Press, 1971- P.Hall,Urban and Regional Planning, Penguin Books, 1974.

64. Ανάμεσα σ' αυτές τις μεθόδους υπάρχουν εκείνες που λαμβάνουν υπ'όψιν κυρίως ποσοτικά κριτήρια, όπως η cost-benefit method, εκείνες που εισάγουν και ποιοτικά κριτήρια, όπως η μέθοδος του ισολογισμού του προγραμματισμού-σχεδιασμού (planning balance sheet method) του N.Lichfild και εκείνες που, στην θεωρητική τουλάχιστο διατύπωσή τους, αρνούνται ως αυθαίρετη τη διάκριση μεταξύ ποσοτικών και ποιοτικών κριτηρίων, όπως η μέθοδος που βασίζεται στη σύνταξη μητρώου σκοπών-επιτεύξεων (goals-achievements matrix) του M.Hill.

65. Δ.Χριστοφιλόπουλος, Ο σχεδιασμός-προγραμματισμός ως τρόπος λήψης απόφασης, οπ.π. σελ. 21.

66. Sh. Arnstein, A Ladder of Citizen Participation, Journal of American Institute of Planners, No 34 July 1969, και Sh.Arnstein, A Ladder of Citizen Participation in USA, Journal of the American Institute of Planners, τόμος 57, Αρ.4, Απρίλιος 1971.

67. Βλ. σχετικά και τα αναγραφόμενα στο Β' κεφάλαιο του πρώτου μέρους της παρούσας εργασίας, καθώς και τα έργα των εκεί επικαλούμενων μελετητών Enrico Mascilli Migliorini, La Comunicazione nell' indagine sociologica και W. Schrammm, How Communication Works.

68. Ο Α. Λαγόπουλος, χαρακτηρίζει την τρίτη και την τεταρτη βαθμίδα της Arnstein ως απλή ενσωματωση του κοινου στις γραφειοκρατικές πολεοδομικές διαδικασίες (Α. Λαγόπουλος, Εγχειρίδιο πολεοδομιας, οπ.π. σελ.37-38), ενώ ο Π. Σταθακόπουλος θεωρεί την τρίτη, την τέταρτη, αλλά και την πέμπτη βαθμίδα της Arnstein ως καταστάσεις που χαρακτηρίζονται από τη λήψη συμβολικών μόνο μέτρων (Π.Σταθακόπουλος, Συμμετοχικες διαδικασίες στην πολεοδομία, οπ.π. σελ.23-25).

69. Α. Λαγόπουλος, Εγχειρίδιο πολεοδομίας, οπ.π. σελ.38.

70. Albert Meister, Participation, Animation et Developpement, Anthropos, Paris, 1969.

71. Π. Σταθακόπουλος, Συμμετοχικές διαδικασίες και πολεοδομία, οπ.π. σελ.23-28.

72. Α. Thornley, Theoretical Perspectives on Public Participation, στο περιοδικό Progress in Planning, 1977- G. Kirk, Urban Planning, στο Capitalist Society, 1980 - J.M. Simmie, Citizens in Conflict, Hutchinson, London, 1974.

73. Δ. Χριστοφιλόπουλος, Συμμετοχή των πολιτών στον Πολεοδομικό σχεδιασμό, οπ.π. σελ. 142-163.

74. Το σχετικό απόσπασμα της Βίβλου είναι χαρακτηριστικό: "Και είπον: 'Ας κατασκευάσωμεν δια τους εαυτούς μας μίαν πόλιν και έναν πύργον του οποίου η κορυφή να φθάνει μέχρι του ουρανού, ώστε να αποκτήσωμεν τοιουτοτρόπως φήμην, πριν διασπαρώμεν απάνω εις ολόκληρον την υφήλιον.' Και κατέβει ο Κύριος δια να ίδη την πόλιν και τον πύργον που είχον αρχίσει να οικοδομούν. Και ο Κύριος είπε: 'Να που όλοι αυτοί αποτελούν μίαν ενιαίαν φυλήν και χρησιμοποιούν μίαν γλώσσαν. Εφ'όσον δε ήρχησαν να πραγματοποιούν κάτι όπως τούτο, φυσικα εις το εξής τίποτε δεν πρόκειται πλέον να τους εμποδίζη να επιχειρούν ό,τι δήποτε τους περάσει από το μυαλό. Ελατε λοιπόν να κατέβωμεν κάτω εκεί και να συγχύσωμεν την γλώσσαν των, ώστε να μην κατανοούν πλέον ο ένας τον αλλον' Και διέσπειρεν αυτούς Κύριος εκείθεν επί πρόσωπον πάσης της γης και επαύσαντο οικοδομούντες την πόλιν και τον πύργον. Δια τούτο εκλήθει το όνομα αυτής Σύγχυσις, ότι εκεί συνέχεεν Κύριος τα χείλη πάσης της Γης." Κεφ. 11 της "Βίβλου γενέσεως".

75. Ακόμη και όταν, πολύ μετά την Αναγέννηση, τα καταστροφικά συμβάντα πάψουν να θεωρούνται κατ'ανάγκην προερχόμενα από τους τιμωρούς θεούς, και όταν στην λέξη "καταστροφή" προστεθεί το επίθετο "φυσική", θα

προκειται, οπως τονιζει ο Marc-Alain Descamp, "για μια ακόμη μυθοποιητικη προσπάθεια που αποβλεπει στο να καλυψει τις ανθρωπινες ευθυνες και να επαναφέρει στο προσκηνιο τις ερμηνειες που έχουν τις ρίζες τους στην μυθολογία". M.A.Descamp, Catastrophe et responsabilité, στην "Revue française de sociologie", 1972, Τομος XIII, σελ. 376-391.
Η "μηνις των θεών" θα ερμηνεύει την προελευση των θεομηνιών έως πολύ πιο πρόσφατα, επισημαίνει ο Tonino Bettanini: Οι εργασίες των αμερικανών γεωγράφων σχετικα με τον κίνδυνο από τους "natural hazards" -και το πως αυτός ο κίνδυνος προσλαμβάνεται- που συντάσσονται κατά την δεκαετια του '30 καθώς και εκείνες των δεκαετιών του '50 και του '60, εξακολουθούν να αγνοούν τα θέματα της ανθρώπινης ευθύνης. "Θα είναι μετά το 1970 και την κοινωνικοποίηση του οικολογικού προβλήματος, που αυτή η θεματολογία διευρυμένη με το πρόβλημα της μόλυνσης θα υιοθετήσει επιτέλους μια θεώρηση που να περιλαμβάνει τις ανθρώπινες ευθύνες". Tonino Bettanini, Spazio e scienze umane, οπ.π. σελ.69. Βλ. επίσης H. Isnard, L'espace du géographe στο "Annales de Géographie", 1975, LXXXIV, No 462, και I.Burton, R.W.Kates, The Perception of Natural Hazards in Resource Management, στο "Naturaal Resources Joyrnal" University of New Mexico, 1964, τομος III.

76. Ηδη από τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα, επιστημονικές διαπιστώσεις όπως εκείνες που αφορούν στην σχετικότητα (Einstein), την πιθανολογική εκδοχή των φυσικών νόμων (Gibbs), και το φράγμα της απροσδιοριστίας (Heisenbrg), θέτουν υπό αμφισβήτηση τις βεβαιότητες που ίσχυαν από την εποχή του Νεύτωνα.

77. Manuel Castells, Sociologia dello spazio industriale, οπ.π. σελ. 172.

78. Στο ίδιο, σελ. 173-174.

79. "Η οικολογική κρίση", γραφει ο Alfredo Todisco, (το 1972), "δεν είναι, όπως κάποιοι υποστηρίζουν, μόνον μια από τις επιπτώσεις ενός συστήματος βασισμένου στο κερδος: αυτή η διαβεβαίωση αληθεύει μόνον εν μέρει. Ολόκληρη η αλήθεια είναι ότι η επίθεση στη Μάνα Γη αποτελεί τη συνέπεια του ανταγωνισμού μεταξύ των δύο συστημάτων, τα οποία, ανεξάρτητα από τις σημαίες τους, συμπεριφέρονται (σε σχέση με την εκμετάλευση των φυσικών πόρων και την αλόγιστη προβολή της παραγωγικότητας) ως ανταγωνιστές ως προς ολες τις απόψεις". Alfredo Todisco, Un contromessaggio dai "mass media", στη συλλογή κειμένων, Mass media e razionalizzazione del sistema, Franco Angeli, Milano, 1974, σελ. 19.

80. Manuel Castells, Sociologia dello spazio industriale, οπ.π. σελ. 173.

81. Ο Max Nicholson γραφει σχετικα: "Ξοδευτηκαν τεραστια ποσά σε ατσαλινες και τσιμεντένιες μεγαλουπόλεις, αλλα έγιναν ελαχιστα προκειμένου να διαπιστωθεί εαν αυτες προσφερουν πραγματικά στον άνθρωπο τον επιθυμουμενο και τον αναγκαιο τυπο κατοικιας. Ειναι λίγες οι μακροπρόθεσμες μελέτες που έγιναν για αναλυθούν η καταλληλότητα, οι τάσεις και οι μελλοντικές δυνατότητες των σημερινων πόλεων. Ωστόσο όλες οι σχετικές συζητήσεις για το πρόβλημα κατέληξαν σε απαισιόδοξα συμπεράσματα: οι κάτοικοι όλων των μεγάλων πόλεων, σε όλο τον κόσμο σχηματίζουν μια ανθρώπινη ομάδα όλο και περισσότερο καταπιεσμένη και αγχωμένη.(...) Μια κοινωνία οργανωμένη με τον σημερινό τροπο, με την τυφλότητα με την οποία αντιμετωπίζει τις περιβαλλοντολογικές επιρροές, είναι χωρίς αλλο δυνατό να φθάσει στο να δημιουργεί εμφανέστατες ευκαιρίες για εσωτερικές συγκρούσεις και επεισοδια, τα οποία θα ήταν δυνατό να αποφευχθούν με μία κοινωνική οπτική πιο ευαίσθητη και πιο συνειδητή σε σχέση με το περιβάλλον. Δυστυχώς σήμερα δεν διαθέτουμε τα μέσα για να αποδείξουμε πειραματικά την αλήθεια αυτής της προτασης, αλλά μπορούμε να σχηματίσουμε μια πιο ακριβή ιδέα αναλύοντας το ιστορικό παρελθόν των σχέσεων μεταξύ ανθρώπου και περιβάλλοντος". (Max Nicholson, La rivoluzione ambientale, Garzanti, Milano, 1970,σελ. 220-221.

82. Βλ. Raymond Ledrut, Sociologia Urbana, Il Mulino, Bologna, 1969- Hans paul Bahrdt, Lineamenti di sociologia della Citta, Marsilio, Pandova, 1971- Chombart de Lauwe, Uomini e citta, Marsilio, Pandova,1967.

ΜΕΡΟΣ ΙΙ. ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β'.

Η ΑΝΑΝΕΩΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗΣ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑΣ ΚΑΙ Η ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΣΥΜΜΕΤΟΧΙΚΩΝ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΩΝ ΕΓΧΕΙΡΗΜΑΤΩΝ ΣΕ ΟΡΙΣΜΕΝΕΣ ΧΩΡΕΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

Στο παρόν κεφάλαιο γίνεται μία σύντομη περιγραφή των αλλαγών της πολεοδομικής νομοθεσίας και της πολεοδομικής πρακτικής προς συμμετοχική κατεύθυνση σε ορισμένες ευρωπαϊκές χώρες, κυρίως κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '70. Γίνεται επίσης προσπάθεια να καταδειχθεί η επικοινωνιακή διάσταση αυτών των εξελίξεων, οι οποίες στη συνέχεια επηρέασαν, μεταξύ άλλων, και την ελληνική νομοθεσία και πρακτική της δεκαετίας του '80.

α. ΒΡΕΤΑΝΙΑ

α.1. Η προγενέστερη κατάσταση.

Οι κοινωνικο-οικονομικές και οι χωρικές επιπτώσεις της εκβιομηχάνισης εμφανίζονται στα βρετανικά νησιά πολύ νωρίς, σε σχέση με τις ανάλογες εξελίξεις στην ηπειρωτική Ευρώπη. Πράγματι στην Βρετανία, ήδη στα μισά του 19ου αιώνα, παρατηρούνται φαινόμενα "αστυφιλίας" και αστικής συγκέντρωσης, αστικής μόλυνσης, δημογραφικής έκκρηξης των πόλεων, κ.α., στενά συνδεδεμένα με τον βιομηχανικό τρόπο παραγωγής. Υπό την πίεση αυτών των καταστάσεων, στη Βρετανία αναπτύσσονται προβληματισμοί και λαμβάνονται τα πρώτα μέτρα που αφορούν στις αστικές (πολεομορφικές) παρενέργειες της βιομηχανίας. Πρόκειται, σε πρώτη φάση, κυρίως για ανανέωση της νομοθεσίας σχετικά με θέματα υγιεινής των πόλεων, για

προσπάθειες επίλυσης του προβλήματος της εργατικής κατοικίας, καθώς και για "φιλανθρωπικές" πρωτοβουλίες που απέβλεπαν στην εξυγίανση των πιο υποβαθμισμένων αστικών περιοχών.[1]

Το 1909 τίθεται σε ισχύ η πρώτη νομοθετική ρύθμιση σχετικά με τον πολεοδομικό σχεδιασμό: το Housing Town Planning Act. Πρόκειται για νομοθεσία βασισμένη στις αρχές του "φυσικού" σχεδιασμού η οποία στοχεύει στην εξασφάλιση "καλών συνθηκών υγιεινής, ενός κατάλληλου περιβάλλοντος καθώς και των απαραίτητων διευθετήσεων στο πλαίσιο της πολεοδόμησης και χρήσης της (υπό ρύθμιση) περιοχής και, ενδεχομένως, των περιοχών που συνορεύουν."[2] Αν και, όπως σημειώνουν μερικοί μελετητές[3], πρόκειται για νομοθετική πράξη βασισμένη αποκλειστικά στις χωρικές αντιλήψεις της μέσης τάξης, αποτελεί παράλληλα ένα σημαντικό σημείο αναφοράς για την επέκταση των δικαιωμάτων χωρικής επέμβασης, μια που, έστω με αρκετούς περιορισμούς, δίνει στην τοπική αυτοδιοίκηση την δυνατότητα του να εκπονεί πολεοδομικά σχέδια σε εδάφη που προορίζονται για αστικές επεκτάσεις.

Δέκα χρόνια αργότερα, με το Housing Town Planning Act του 1919, θα υπάρξουν ορισμένες τροποποιήσεις ωφέλιμες αλλά μικρού βάρους, όπως θα παρατηρήσει ο W.Ashworth[4], οι οποίες περιλαμβάνουν: προσπάθειες απογραφειοκρατικοποίησης των διαδικασιών μέσω των οποίων εξουσιοδοτείται η τοπική αυτοδιοίκηση στο να εκπονεί σχέδια, την κατοχύρωση του δικαιώματος των ΟΤΑ στο να εκπονούν σχέδια αναθεώρησης ήδη κτισμένων περιοχών, την δημιουργία συμβουλευτικών

διαδημοτικών επιτροπών πολεοδόμησης, καθώς και την υποχρέωση άσκησης πολεοδομικών καθηκόντων από τους δήμους με άνω των 20.000 κατοίκους. Όπως σημειώνει ο G. Elia, οι προβληματισμοί γύρω από τον προγραμματισμό, τον ρόλο των αρχιτεκτόνων, τις θεωρίες της "χαμηλής πυκνότητας" καθώς και τις προτάσεις του Howard για τις κηπουπόλεις, που είχαν αρχίσει να διαδίδονται αυτή την εποχή στην Αγγλία, δεν επηρεάζουν ακόμη την πολεοδομική νομοθεσία[5].

Χωρίς, ίσως, δραστικές επιπτώσεις στο επίπεδο της εφαρμογής, άλλα με ιδιαίτερο θεσμικό βάρος θα είναι οι ρυθμίσεις του Town and Country Planning Act του 1932, όπου μεταξύ άλλων προβλέπεται η διεύρυνση των δικαιωμάτων σχεδιασμού της τοπικής αυτοδιοίκησης σε οποιαδήποτε περιοχή, η δυνατότητα εκπόνησης περιφερειακών σχεδίων και η εισαγωγή, για πρώτη φορά, κάποιων κανόνων προστασίας του περιβάλλοντος.

Περισσότερο ριζοσπαστικές για την εποχή τους θα θεωρηθούν οι διατάξεις του Town and Country Planning Act του 1947, οπότε, αν και ο κεντρικός έλεγχος στα πολεοδομικά θέματα αυξάνεται, η κλίμακα των χωρικών πρωτοβουλιών και αρμοδιοτήτων των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης διευρύνεται σε αναπτυξιακό επίπεδο (development plans). Με τον ίδιο νόμο, οι ΟΤΑ εξουσιοδοτούνται να απαλλοτριώνουν τα εδάφη που κρίνονται απαραίτητα για την πολεοδόμηση και να αποζημιώνουν τους ιδιοκτήτες τους, η υπεραξία από τις διαδικασίες ένταξης αγροτικής γής σε αστικές περιοχές εξασφαλίζεται υπέρ των τοπικών δημόσιων φορέων και προβλέπεται η ανά πέντε χρόνια

αναθεώρηση των ρυθμιστικών σχεδίων.

Το 1962 θεσμοθετείται μια πιο λεπτομερής ρύθμιση των αναπτυξιακών σχεδίων (Town and Country Planning Act, 1962). Οι ΟΤΑ θα πρέπει τώρα να ετοιμάζουν τις προτάσεις τους προς το αρμόδιο κεντρικό υπουργείο με βάση ειδικές μελέτες, που να λαμβάνουν υπ'όψιν τις διακυμάνσεις μεταβλητών όπως ο πληθυσμός, η απασχόληση, η διαμόρφωση του οδικού δικτύου, η ανάπτυξη νέων πόλεων, η χωροθέτηση των βιομηχανιών και η διαφύλαξη της αγροτικής γής.

Όσο και αν η βρετανική νομοθεσία, όπως διαμορφώνεται έως το 1962, "προπορεύεται" σε αρκετά σημεία από τις ανάλογες θεσμικές ρυθμίσεις των κρατών της ηπειρωτικής Ευρώπης, κατά την διάρκεια της δεκαετίας του '60 θα υποστεί ποικίλες κριτικές. Οι κριτικές αυτές αφορούν κατ'αρχήν στο στατικό τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζονται τα προβλήματα της χρήσης της γής, στο λιγοστό ενδιαφέρον που επιδεικνύεται για την αστική ανανέωση, στην βραδύτητα των διαδικασιών που οδηγούν σε λήψη αποφάσεων και στο γεγονός ότι το όλο σύστημα των ρυθμίσεων παρουσιάζεται υπερβολικά λεπτομερές σε ορισμένες περιπτώσεις και υπερβολικά γενικό σε άλλες.[6] Ενώ ορισμένοι από τους μελετητές της εποχής, θεωρούν πλήρη και τεχνικά άρτιο τον τρόπο με τον οποίο η έως τότε βρετανική νομοθεσία αντιμετωπίζει τις χωρικές παρεμβάσεις, άλλοι πιστεύουν ότι επιδεικνύει αδικαιολόγητη επιμονή στις "φυσικές" όψεις του προγραμματισμού και του σχεδιασμού, ότι αγνοεί τις υπαρκτές κοινωνικές δυναμικές και ότι λειτουργεί αντικειμενικά υπέρ

της άρχουσας τάξης.

Εν τω μεταξύ, οι συσσωρευμένες καταστασιακές αλλαγές που κατά την διάρκεια της δεκαετίας του '60 γίνονται ευρύτερα αντιληπτές από την βρετανική κοινωνία (τεχνολογικές εξελίξεις, δημιουργία νέων εστιών οικονομικής και πολιτικής εξουσίας σε εθνικό επίπεδο, διάδοση νέων πολιτισμικών μοντέλων κ.α.), κατευθύνουν τους προβληματισμούς προς την αναγκαιότητα του να θεωρηθούν νέες μορφές χωρικής παρέμβασης που να συν-εμπλέκουν με αμεσότερο τρόπο τους μεμονωμένους πολίτες και να μειώνουν την απόσταση μεταξύ των κέντρων εξουσίας και της λαϊκής βάσης. Σε σχέση με την εκτεταμένη απήχηση που αποκτούν αυτήν την περίοδο οι συμμετοχικές ιδέες, είναι χαρακτηριστικά τα πορίσματα του συνεδρίου που συγκαλείται το 1969 στο πανεπιστήμιο του Durham. Γράφει ο R.A.B. Leaper στην εισαγωγή της έκδοσης των σχετικών πρακτικών: "(εάν) οποιαδήποτε κυβέρνηση ή ΟΤΑ παραμελήσει την διάθεση ικανών και αποτελεσματικών μέσων για την συμμετοχή των πολιτών στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων, δεν θα διακινδυνεύσει μόνον εκλογικά, αλλά θέτει σε κίνδυνο και το μέλλον της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας".[7]

α.2. Οι συμμετοχικές μεταρρυθμίσεις.

Σε αυτό το κλίμα θα έχουμε τις ρυθμίσεις του 1968, 1971 και του 1972 που θα δώσουν νομική υπόσταση τα θέματα της πολεοδομικής συμετοχής, ενώ, από το 1969, η περίφημη έκθεση Skeffington για την δημόσια συμμετοχή στην πολεοδομία θα αποτελέσει ένα αξιόλογο σημείο αναφοράς για την υλοποίηση

συμμετοχικών εγχειρημάτων από την πλευρά των ΟΤΑ.[8]

Το θεσμικό πλαίσιο που δημιουργείται με τους παραπάνω νόμους προβλέπει δύο είδη πολεοδομικών σχεδίων: τα δομικά σχέδια (Structure Plans), τα οποία εκπονούνται σε επίπεδο κομητείας και περιέχουν το δομικό πλαίσιο και τις γενικές κατευθύνσεις για την ανάπτυξη της συγκεκριμένης ευρύτερης περιοχής (τα κυκλοφοριακά δίκτυα, την χωροθέτηση των σημαντικότερων βιομηχανικών, εμπορικών και σχολικών εγκαταστάσεων, καθώς και τον εντοπισμό των περιοχών κατοικίας και αναψυχής), και τα τοπικά σχέδια (Local Plans) που εκπονούνται από τη δημοτική τοπική αυτοδιοίκηση (και ενίοτε από την κομητεία) και που εξειδικεύουν με λεπτομερέτερο τρόπο την φυσική όψη των πολεοδομικών ή και αρχιτεκτονικών στοιχείων που εντάσσονται στους στόχους των δομικών σχεδίων.[9]

Πρόκειται για σχεδιασμό (βασισμένο στο πρότυπο λήψης αποφάσεων της "μικτής ανίχνευσης"[10]), που περιλαμβάνει συμμετοχικά στοιχεία, τα οποία, σύμφωνα με τον Δ. Χριστοφιλόπουλο, έγκεινται στην υποχρέωση της τοπικής αυτοδιοίκησης:" α) να δίνει επαρκή δημοσιότητα στην έκθεση διερεύνησης στην οποία βασίζεται το σχέδιο και στην πολιτική που προτείνει να συμπεριλάβει αυτό, β) να παρέχει δημοσιότητα για τις προτάσεις της και επαρκείς ευκαιρίες για την αντιπροσώπευση των πολιτών και γ) να θέτει το πολεοδομικό σχέδιο στην διάθεση των πολιτών για έλεγχο."[11]

Χαρακτηριστική, σε σχέση με την επίσημη αιτιολόγηση της εισαγωγής αυτών των συμμετοχικών στοιχείων στην βρετανική

πολεοδομική νομοθεσία, είναι μία εγκύκλιος του Department of Environment, του 1972, όπου μεταξύ άλλων αναγράφεται:"Εάν πρέπει να γίνουν κατανοητές και γενικά αποδεκτές οι κατευθύνσεις που εμπεριέχονται στα σχέδια και εάν οι προτάσεις πρέπει να υλοποιηθούν με επιτυχία, τότε οι οργανισμοί θα πρέπει να προτρέψουν το κοινό να διατυπώσει, από κοινού με τους ΟΤΑ, μέσω μιας δημόσιας συζήτησης, τους στόχους και τα αντικείμενα των κατευθυντήριων προτάσεων καθώς και γνώμες για την πραγμάτωσή τους."[12]

Επομένως, οι οργανισμοί τοπικής αυτοδιοίκησης που αναλαμβάνουν πολεοδομικές αρμοδιότητες θα πρέπει να επιτελέσουν μια σειρά ενεργειών που αποβλέπουν στη δημοσιοποίηση, τόσο των αρχικών στόχων της επιχειρούμενης παρέμβασης, όσο και των διαδικασιών που πρόκειται να ακολουθηθούν, με σκοπό την μεγαλύτερη δυνατή εμπλοκή των πολιτών στο όλο πολεοδομικό εγχείρημα. Συγκεκριμένα: θα πρέπει να δημοσιευθεί μία έκθεση που να αφορά στα πορίσματα της προμελέτης που διεξάγεται στην υπό πολεοδόμηση περιοχή, να αρχίσουν διαπραγματεύσεις με άλλους ενδιαφερόμενους οργανισμούς, να δημοσιοποιηθούν με τον καταλληλότερο τρόπο τα θέματα που σκοπεύει να αντιμετωπίσει ο σχεδιασμός, να δοθεί στο κοινό η δυνατότητα να παρουσιάσει μέσα σε ένα ελάχιστο χρονικό διάστημα έξη εβδομάδων υπομνήματα σχετικά με αυτά τα θέματα, να εξετασθούν τα υπομνήματα πριν ολοκληρωθεί η εκπόνηση των σχεδίων και να γνωστοποιηθεί, αιτιολογημένα, η αποδοχή ή η απόρριψή τους.[13]

Η τελική αξιολόγηση των ενεργειών δημοσιοποίησης και συμμετοχής των ΟΤΑ, γίνεται σε επίπεδο κεντρικής εξουσίας. Ο υπουργός έχει το δικαίωμα, ύστερα από σχετική αναφορά, να διατάξει την αναστολή του σχεδιασμού προκειμένου να γίνει πληρέστερη η σχετική προπαρασκευή και επεξεργασία.

Η έγκριση ακολουθεί διαφορετικές διαδικασίες στα δύο είδη σχεδίων. Τα δομικά σχέδια υποβάλλονται στον Υπουργείο, ενώ παράλληλα αναρτώνται για τουλάχιστον έξη εβδομάδες, ούτως ώστε το κοινό να μπορεί να υποβάλει τις τυχόν ενστάσεις του στον ίδιο τον υπουργό. Οι ενστάσεις που θα θεωρηθούν αξιόλογες εξετάζονται και συζητούνται δημόσια από μία επιτροπή που ορίζεται από τον υπουργό, ο οποίος και θα πάρει τις τελικές αποφάσεις λαμβάνοντας υπ'όψιν, εν όλω ή εν μέρει, την σχετική εισήγηση της επιτροπής αυτής. Οσον αφορά στα τοπικά σχέδια, πριν υιοθετηθούν από τους ΟΤΑ, διεξάγεται μία δημόσια διερεύνηση από επιθεωρητή που διορίζεται από τον υπουργό, ο οποίος έχει υποχρέωση να ακούσει όλες τις τυχόν ενστάσεις των πολιτών. Η σχετική έκθεση του επιθεωρητή αυτού λαμβάνεται υπ'όψιν κατά την τελική απόφαση των ΟΤΑ περί αποδοχής, απόρριψης ή τροποποίησης των αρχικών τοπικών σχεδίων.[14]

Είναι προφανές από τα παραπάνω, ότι οι θεσμοθετημένες διαδικασίες συμμετοχής στην Βρετανία συνιστούν ένα είδος συμβουλευτικού συμμετοχικού πλαισιου, το οποίο δεν αφήνει περιθώρια για την ουσιαστική συμμετοχή των πολιτών στις

τελικές αποφάσεις. Αλλωστε και η έκθεση Skeffington περιλαμβάνει έναν μάλλον ασαφή ορισμό της συμμετοχής, όταν την προσδιορίζει ως: "την πράξη με την οποία παίρνει κανείς μέρος στην διαμόρφωση των επιλογών και των προτάσεων."[15] Η θεσμοθετημένη βρετανική συμμετοχική κατάσταση αντιπροσωπεύεται μάλλον, όπως επισημαίνει ο A. Palazzo, από το τρίπτυχο: η τοπική αυτοδιοίκηση πληροφορεί, το κοινό σχολιάζει, η κεντρική ή τοπική εξουσία αποφασίζει.[16]

Ωστόσο, οι παρατηρήσεις αυτές που αφορούν κυρίως στο θεσμικό πλαίσιο και οι οποίες οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η "βρετανική συμμετοχή" δεν ξεπερνά σε ένταση την 5η βαθμίδα της κλίμακας της Arnstein (το κοινό διατυπώνει προτάσεις οι οποίες, όμως, δεν δεσμεύουν τους σχεδιάζοντες), δεν αρκούν για να γίνουν πληρέστερα κατανοητές οι ιδιαιτερότητες των βρετανικών συμμετοχικών εγχειρημάτων. Πράγματι, το ενιαίο της βρετανικής νομοθετικής ρύθμισης δεν εμπόδισε την εμφάνιση αισθητά διαφορετικών συμμετοχικών εντάσεων σε τοπικές περιπτώσεις όπου ίσχυσαν διαφορετικές κοινωνικές δυναμικές. Εξ άλλου, η νομοθετημένη γνωμοδοτική αρμοδιότητα του κοινού θα υιοθετηθεί στη συνέχεια, με ορισμένες παραλλαγές, από τις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες, χωρίς όμως κάτι τέτοιο να σημαίνει ότι οι -πλην των νομικών- ειδικές κοινωνικές συνθήκες που ισχύουν στην κάθε μια απ'αυτές (και ιδιαίτερα οι επικοινωνιακές) δεν επηρεάζουν τις επί μέρους δυνατότητες της συμμετοχικής έκφρασης.

Οσο αφορά στις βρετανικές ιδιαιτερότητες, θα κάνουμε στη

συνέχεια νύξη για την επιρροή ορισμένων παραμέτρων που αφορούν, κατά τη γνώμη μας, στην επικοινωνιακή διάσταση της επιχειρούμενης συμμετοχικής πολεοδομίας και εκ των οποίων μερικές καθορίζονται νομικά, ενώ άλλες εμφανίζονται ως απόρροια των ειδικών κοινωνικών-επικοινωνιακών συνθηκών που επικράτησαν στο εκάστοτε πολεοδομικό εγχείρημα.

α.3. Η επικοινωνιακή διάσταση.

Δεν προτιθέμεθα να αναφερθούμε εδώ αναλυτικά στις γενικές ιστορικο-κοινωνικές εξελίξεις που οδήγησαν στην ειδική διαμόρφωση της βρετανικής κοινωνίας όπως αυτή παρουσιάζεται στα τέλη της δεκαετίας του "60 και στις αρχές της δεκαετίας του '70, όταν πρωτοεισάγονται οι συμμετοχικές μεταρρυθμίσεις. Θα αρκεστούμε να υπενθυμίσουμε τις γενικότερα αποδεκτές διαπιστώσεις σε σχέση με την ομαλή -σε σύγκριση με τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες- δημιουργία και επικράτηση της αστικής τάξης, την ανθεκτικότητά της κατά την διάρκεια των σημαντικών κοινωνικο-οικονομικών μετασχηματισμών (εμφάνιση των πολιτικών διεκδικήσεων της εργατικής τάξης, διάλυση της αυτοκρατορίας, κ.λ.π.) και την ικανότητά της να επιβάλει τα βασικά ιδεολογικά της σχήματα προσαρμόζοντάς τα στις κάθε φορά επικρατούσες ειδικές συνθήκες. Από την άλλη πλευρά βέβαια, η έλλειψη οξέων (επαναστατικών) αιχμών κατά τη διαχρονική εξέλιξη της κοινωνικής κινητικότητας, ευνοεί την ανάπτυξη των συλλογικών διεκδικήσεων και την δημιουργία ειδικών-εναλλακτικών διαύλων κοινωνικής επικοινωνίας στο

εσωτερικό των κοινωνικών τάξεων. Η ισχύς, ωστόσο, ορισμένων παραδοσιακών αξιών, η ικανότητα αντιμετώπισης των οικονομικών και κοινωνικών κρίσεων μέσω της ομαλής εναλλαγής στην εξουσία μεταρρυθμιστών και συντηρητικών και η συνεπαγόμενη αυξημένη κοινωνική συνοχή επιτρέπουν στο "βρετανικό σύστημα" όχι μόνο τον διαρκή έλεγχο των βασικών επικοινωνιακών ροών[17], αλλά και τη δυνατότητα έγκαιρης "εκ των άνω" παροχής συμμετοχικών δικαιωμάτων στο βαθμό που αυτά λειτουργούν εξισορροπητικά και δεν θέτουν σε κίνδυνο τις βασικές του συνιστώσες.

Εδώ, θα θέλαμε να επιμείνουμε στις ιδιαιτερότητες που πρωτοεμφανίζονται στις βρετανικές χωρικές ρυθμίσεις αυτής της περιόδου σε σχέση: α) με τον αυξημένο επικοινωνιακό και πολεοδομικό ρόλο που αποδίδεται στην τοπική αυτοδιοίκηση, β) με την νέα, για τα έως τότε ευρωπαϊκά δεδομένα, έννοια που αποδίδεται στον όρο "κοινό" και γ) με την διευρυμένη και νομοθετικά κατοχυρωμένη σημασία που αποδίδεται στις διαδικασίες δημοσιότητας και πληροφόρησης.

Όσον αφορά στο πρώτο σημείο, θα πρέπει κατ'αρχήν να ληφθεί υπ'όψιν το συμμετοχικά θετικό γεγονός ότι στη Βρετανία ο ρόλος του συντάκτη χωρικών αλλά και συμμετοχικών μηνυμάτων περνάει πολύ νωρίς από την κεντρική διοίκηση στην τοπική αυτοδιοίκηση, η οποία και αναλαμβάνει με τους νεότερους νόμους τα καθήκοντα της δημοσιότητας και της πληροφόρησης σχετικά με τα χωρικά θέματα. Προκειμένου να ασκήσει αυτές τις υποχρεώσεις και δικαιώματα, η τοπική αυτοδιοίκηση, μπορεί να χρησιμοποιήσει ένα μεγάλο φάσμα επικοινωνιακών μέσων που

κυμαίνεται (ανάλογα και με το εάν οι παραλήπτες είναι οργανωμένες ομάδες ή μεμονωμένα άτομα) ανάμεσα στην διοργάνωση "στενών" διαβουλεύσεων με τις οργανωμένες ομάδες συμφερόντων έως και την αποστολή μηνυμάτων προς τους μεμονωμένους πολίτες μέσω των τοπικών **ΜΜΕ**. Η ανάληψη πολεοδομικών και επικοινωνιακών καθηκόντων από την πλευρά της τοπικής αυτοδιοίκησης είχε, εκτός των άλλων, και το αποτέλεσμα να αναδειχθούν οι τοπικές ιδιαιτερότητες όσον αφορά, τόσο στην έκταση στην οποία εφαρμόζεται η συμμετοχική-χωρική νομοθεσία, όσο και στην ένταση με την οποία το κοινό ανταποκρίνεται στις συμμετοχικές εκκλήσεις.

Όσο αφορά στο σύνολο των αποδεκτών των συμμετοχικών μηνυμάτων και των πολεοδομικών πληροφοριών, το "κοινό", θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι η βρετανική νομοθεσία του τέλους της δεκαετίας του '60, προσαρμοζόμενη στα ρεύματα της εποχής, το εννοεί πλέον ως σύνολο αποτελούμενο τόσο από, λιγότερο ή περισσότερο, οργανωμένες ομάδες ικανές να εκφράσουν άποψη για χωρικά θέματα, όσο και από άτομα μη ενταγμένα σε τέτοιες συσπειρώσεις. Στην έκθεση της επιτροπής **Skeffington** γίνεται ειδική προτροπή στο να λαμβάνονται υπ'όψιν οι απόψεις των μεμονωμένων ατόμων χωρίς ιδαίτερη εξουσία (**non-joiners**), προβλέποντας εμμέσως ότι κάτι τέτοιο δεν αποτελεί την πιθανότερη περίπτωση. Η συμπερίληψη των μεμονωμένων πολιτών στην έννοια του κοινού επέφερε την όλο και εκτενέστερη διεύρυνση των υιοθετούμενων επικοινωνιακών μέσων προς την κατεύθυνση εκείνων που θεωρούνται ικανά να εξυπηρετήσουν την

"μαζική" επικοινωνία.

Η δημοσιότητα και η πολεοδομική πληροφόρηση που αποτελούν χαρακτηριστικά στοιχεία των βρετανικών πολεοδομικών ρυθμίσεων εξυπηρετούνται, όπως ήδη αναφέραμε, από μια σειρά διαπροσωπικών και μαζικών επικοινωνιακών διαδικασιών. Μεταξύ αυτών θα πρέπει κατ'αρχήν να αναφερθούμε σε ορισμένες διαδικασίες που μοιάζουν με εκείνες που υιοθετούνται από τον αμερικανικό συνηγορικό σχεδιασμό. Συγκεκριμένα, στην Βρετανία, οι υπάλληλοι και οι τεχνικοί των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης, σύμφωνα με την έκθεση Skeffington, δεν πρέπει να θεωρούνται απλώς ως "ενδιάμεσοι" μεταξύ των εκλεγμένων αντιπροσώπων και του κοινού, αλλά θα πρέπει να παρέχουν και στις δύο πλευρές την τεχνική γνώση. Στη συνέχεια, οι αντιπρόσωποι αναλαμβάνουν να εξηγήσουν τις πολιτικές επιπτώσεις της τεχνικής πληροφορίας και να ακούσουν τις απόψεις του κοινού προτού προχωρήσουν στη λήψη αποφάσεων.[18] Όπως ο αμερικανός planner, έτσι και ο βρετανός υπάλληλος των ΟΤΑ αναλαμβάνει την άσκηση μιας εξισορροπητικής λειτουργίας μεταξύ σχεδιαστών και κοινού, με την διαφορά όμως, ότι στην Βρετανία η επίσημη αρμοδιότητα δεν αφορά την υπεράσπιση των χωρικών-συμμετοχικών δικαιωμάτων κάποιων ειδικών ομάδων ή κατηγοριών, αλλά στην τεχνική-πληροφοριακή υποστήριξη σαφώς προδιαγεγραμμένων διαδικασιών.

Η προσπάθεια να προβλεφθούν και στο μέτρο του δυνατού να αποφευχθούν οι ενστάσεις που προέρχονται από πολιτικά ισχυρές οργανώσεις, που συνήθως εκφράζουν διαφορετικά συμφέροντα και

απόψεις γύρω από θέματα σχεδιασμού, οδήγησε την βρετανική πρακτική στην ενδυνάμωση ορισμένων ενδιάμεσων μεσολαβητικών οργανισμών. Έτσι έχουμε την καθιέρωση της κοινοτικής συνέλευσης (community forum), της οποίας προέχων στόχος είναι να δοθεί στις τοπικές οργανώσεις η δυνατότητα να συζητήσουν από κοινού τα σχεδιαστικά και άλλα τοπικά θέματα. Εκτός αυτού, το community forum αναλαμβάνει την παροχή πολεοδομικών πληροφοριών καθώς και την διοργάνωση ομάδων σε επίπεδο συνοικίας και γειτονιάς. Ωστόσο, ο G. Elia σημειώνει ότι η επικράτηση και η λειτουργία των κοινοτικών συνελεύσεων συναντούν δυσκολίες, πολλές από τις οποίες προέρχονται από τους οργανισμούς της τοπικής αυτοδιοίκησης οι οποίοι φοβούνται ότι με την παρεμβολή των συνελεύσεων χάνουν τμήμα της εξουσίας τους.[19]

Οι πρωτοβουλίες που στοχεύουν στην δημοσιότητα των πολεοδομικών διαδικασιών περιλαμβάνουν την δημόσια έκθεση των προτεινόμενων σχεδίων (πολλές από τις εκθέσεις αυτές είναι κινητές και περιοδεύουν στην υπό πολεοδόμηση περιοχή), την έκδοση ειδικών φυλλαδίων, την σύγκληση ανοικτών συγκεντρώσεων, την αποστολή ερωτηματολογίων προς τις τοπικές οργανώσεις και τους κατοίκους, την κινητοποίηση των σχολείων της περιοχής, τόσο για εκπαιδευτικούς λόγους, όσο και για την ανάμιξη των μελλοντικών χρηστών της πολεοδομικής επέμβασης και την χρησιμοποίηση των τοπικών μέσων μαζικής επικοινωνίας.

Σε μία μελέτη για τον ρόλο της δημοσιότητας και των Μέσων στην εκπόνηση των δομικών σχεδίων, η οποία διεξήχθει το

1973 σε σαράντα ΟΤΑ της Αγγλίας και της Ουαλίας[20] διαπιστώνεται ότι:

- Οι εκθέσεις αποδείχθηκαν ένα αρκετά ικανοποιητικό μέσο δημοσιότητας, εάν κρίνει κανείς από τον αριθμό των επισκεπτών, ιδίως όταν συνοδεύτηκαν από την παράλληλη διεξαγωγή διαλέξεων, συζητήσεων και προβολών.

- Οι δημόσιες συγκεντρώσεις επέτυχαν μόνο στις περιπτώσεις που συνδέθηκαν με εκθέσεις ή είχαν την στήριξη τοπικών ομάδων και οργανώσεων.

- Οι απαντήσεις στα διανεμηθέντα ερωτηματολόγια ήσαν σχετικά λίγες και αρκετές φορές εκτός θέματος.

- Η συμβολή των μαθητών των σχολείων κρίνεται θετική. Ιδιαίτερα τονίζεται η συμβολή του σχολείου στην μετάδοση προς το κοινωνικό σύνολο ιδεών και προτάσεων.

-Η συνεισφορά, τέλος, των τοπικών **ΜΜΕ**, αξιολογείται ως ιδιαίτερα αποτελεσματική, ιδιαίτερα για την ενημέρωση των μεμονωμένων πολιτών, δεδομένου ότι ασχολήθηκαν εκτενώς με την προβολή των σχετικών θεμάτων και προβληματικών. Οι τοπικές εφημερίδες κυκλοφόρησαν ειδικές εκδόσεις, τα τοπικά ραδιόφωνα αφιέρωσαν ειδικές εκπομπές, κ.λ.π.

Στα συμπεράσματά τους οι μελετητές αναφέρουν πάντως ότι οι περισσότεροι ΟΤΑ προσπάθησαν μέσω των εκστρατειών δημοσιότητας κυρίως να πείσουν για την ορθότητα των προτεινόμενων λύσεων και λιγότερο να πληροφορήσουν σφαιρικά τους πολίτες.

Μία μεταγενέστερη μελέτη προσδιορίζει ορισμένες από

τις ανεπάρκειες των δημοσίων συγκεντρώσεων στις πολεοδομικές συμμετοχικές διαδικασίες, αν και οι μελετητές θεωρούν αυτό το είδος συμμετοχής ως σημαντικό τμήμα της όλης συμμετοχικής προσπάθειας. Η έρευνα που διεξήχθει στο North East Lancashire[21] επί πέντε δημοσίων συγκεντρώσεων με θέμα το εισαγωγικό κείμενο του δομικού σχεδίου της περιοχής, διαπίστωσε ότι η συμμετοχή των κατοίκων ήταν ελάχιστη (ένας ανά 10.000 κατοίκους). Στους συμμετέχοντες στάλθηκε ερωτηματολόγιο στο οποίο απάντησε το 65%. Με βάση αυτές τις απαντήσεις διαπιστώθηκε ότι το μεγαλύτερο μέρος του ακροατηρίου των συγκεντρώσεων απετελείτο από άνδρες, μέσης ηλικίας 45 ετών, οι οποίοι ανήκαν στις κατηγορίες των επαγγελματιών και των δημοσίων υπαλλήλων, διέμεναν από αρκετό καιρό στην περιοχή, ήσαν ιδιοκτήτες ακινήτων και ήσαν μέλη κάποιας τοπικής οργάνωσης. Οι περισσότερες από τις κριτικές που οι συμμετέχοντες άσκησαν στην διαδικασία αφορούσαν στην ελλιπή προσέλευση, στις ανεπάρκειες της δημοσιότητας που προηγήθηκε των συγκεντρώσεων και στην υπερβολική έμφαση που δόθηκε στα μη στρατηγικά θέματα.

Οι μελετητές συμπερασματικά διαπιστώνουν ότι, μεταξύ άλλων, οι συγκεντρώσεις πάσχουν από τον υπερβολικά τεχνικό χαρακτήρα των εισηγήσεων, πράγμα που οφείλεται και στο γεγονός ότι οι πολιτικοί παράγοντες αποφεύγουν να πάρουν μέρος σε τέτοιες συζητήσεις.

Οι βρετανοί ερευνητές παρακολούθησαν στη συνέχεια τις διαδικασίες δημοσιότητας και αξιολόγησαν τη συμμετοχική

ένταση και άλλων πολεοδομικών παρεμβάσεων, σημειώνοντας, για παράδειγμα, πώς στην περίπτωση του δομικού σχεδίου της κομητείας του Teesside[22] η αξιολόγηση της ανάδρασης, παρά το γεγονός ότι ανατέθηκε σε ειδική επιτροπή, συνάντησε δυσκολίες που οφείλονταν τόσο στην αποχή των "πολιτικών" από τις σχετικές διαδικασίες, όσο και στην γραφειοκρατική αντίληψη ορισμένων "τεχνικών", ή πώς, στην ίδια περιοχή, η χρησιμοποίηση ιδιωτών συμβούλων δημοσιότητας είχε ως αποτέλεσμα να πάρει διαφημιστικό χαρακτήρα η σχετική εκστρατεία και να προκαλέσει τη δυσπιστία του κοινού[23], ή ακόμη πώς, στην περιοχή του Cheshire, οι συμμετοχικές διαδικασίες ευνοήθηκαν από την αυτοκριτική διάθεση και την προσαρμοστικότητα που επέδειξαν οι ίδιοι οι πολεοδόμοι.[24]

Περισσότερο αισιόδοξα όσον αφορά στην συμμετοχική ένταση, αν και υπό το ίδιο νομοθετικό πλαίσιο,- αλλά και υπό διαφορετικές ειδικές συνθήκες, επειδή, μεταξύ άλλων αξιοποιούνται τα διδάγματα από τις προγενέστερες εμπειρίες- εμφανίζονται τα αποτελέσματα της εκστρατείας δημοσιότητας και πληροφόρησης κατά την εκπόνηση των δομικών σχεδίων του Bedfordshire το 1976.[25]

Στην περίπτωση του Bedfordshire, η κομητεία έθεσε στη διάθεση του κοινού πληροφορίες σχετικές με τις ενδεχόμενες επιπτώσεις πέντε εναλλακτικών στρατηγικών, εκ των οποίων οι τρεις συνεπάγονταν υψηλή δημογραφική αύξηση, ενώ μία έδινε ιδιαίτερη προσοχή στα θέματα της προστασίας του περιβάλλοντος και μία άλλη στην αναγκαιότητα επίλυσης των κοινωνικών

προβλημάτων.

Κατά την εκστρατεία δημοσιοποίησης των προτάσεων και προκειμένου να επιτευχθεί η συμμετοχική κινητοποίηση του κοινού και η έκφραση απόψεων και σχολίων, χρησιμοποιήθηκαν ευρέως, πλην των παραδοσιακών διαπροσωπικών μεθόδων, τα μέσα μαζικής επικοινωνίας. Συγκεκριμένα, δημοσιεύθηκαν άρθρα και ανακοινώσεις, δόθηκαν συνεντεύξεις στο ραδιόφωνο και την τηλεόραση και εκτός από τα μεγάλα **ΜΜΕ** έγινε χρήση και των μικρών εναλλακτικών **Μέσων**, όπως η έκδοση φυλλαδίων, αφισών, κ.λ.π. Όσο δε αφορά στην αξιολόγηση των αναδρώμενων μηνυμάτων, εκτός από τις απαντήσεις των φορέων και τις ατομικές απαντήσεις σε συνεντεύξεις και ερωτηματολόγια ελήφθησαν υπ'όψιν και τα σχόλια και οι απόψεις που δημοσιοποιήθηκαν μέσω των **ΜΜΕ**.

Η περίπτωση του **Bedfordshire** συγκαταλέγεται μεταξύ εκείνων που δίνουν επιχειρήματα στην άποψη ότι η κατάλληλη χρήση των μέσων επικοινωνίας μπορεί να συμβάλει στην δημιουργία ενός συμμετοχικού κλίματος που είναι δύσκολο να αγνοηθεί από εκείνους που έχουν την νομοθετημένη αρμοδιότητα της λήψης των τελικών αποφάσεων.

β. ΓΕΡΜΑΝΙΑ.

β.1. Το μεταπολεμικό νομικό πλαίσιο.

Παρά το γεγονός ότι μεταπολεμικά αναπτύσσονται στην Γερμανία αξιόλογοι προβληματισμοί και κινήσεις γύρω από τα θέματα της συμμετοχής των πολιτών στη λήψη των αποφάσεων που

τους αφορούν και παρά το ότι η ομοσπονδιακή δομή της χώρας διευκολύνει τη λήψη αποκεντρωμένων αποφάσεων, οι χωρικές-πολεοδομικές ρυθμίσεις εξακολουθούν, για μεγάλο χρονικό διάστημα, να διέπονται από τις παραδοσιακές μορφές σχεδιασμού. Τα κύρια κριτήρια των τοπικών πολεοδομικών επεμβάσεων έως και την δεκαετία του '60 αφορούν στη χωροθέτηση των οικονομικών δραστηριοτήτων, στην πληθυσμιακή διευθέτηση και στην επίλυση των προβλημάτων κυκλοφορίας. Η παραδοσιακή σχεδιαστική αντίληψη που κυριαρχεί έχει ως αποτέλεσμα την επικράτηση μιας "στενής" αντιμετώπισης του περιβάλλοντος, στην οποία κυριαρχούν τα οικονομικά και τεχνικά θέματα, ενώ παράλληλα δημιουργείται ένας μηχανισμός παραγωγής επί μέρους νομοθετικών διατάξεων, τις οποίες η δημόσια αρχή εφαρμόζει με συντηρητικό και τυπολατρικό πνεύμα.[26] Επί πλέον, οι μελέτες συνήθως τεμαχίζονται, και τα τμήματα επεξεργάζονται ειδικοί εμπειρογνώμονες χωρίς αλληλοσυνεννόηση και συντονισμό, με συνέπεια, όπως σημειώνει ο Ν.Πατέλης, να "παρουσιάζονται επακόλουθα, όπως π.χ. τα αποτελέσματα μιας κυκλοφοριακής μελέτης να έχουν καταστροφικές συνέπειες στην κοινωνική δομή ή ο προσδιορισμός της χρήσης γης (είδος και ποσοστό εκμετάλλευσης), να αλλάζει εξ αιτίας της υπάρχουσας κοινωνικής δομής ή να αχρηστεύει την υπάρχουσα υποδομή, κ.λ.π. Η ανικανότητα του 'νομοθετικού σχεδιασμού' να προλαβαίνει κρίσεις γίνεται φανερή."[27]

Το 1960 έχουμε την ψήφιση του Ομοσπονδιακού Νόμου Δόμησης με τον οποίο εισάγονται για πρώτη φορά κάποια

συμμετοχικά στοιχεία στην γερμανική πολεοδομική νομοθεσία. Ο ομοσπονδιακός νόμος (Bundesbaugesetz), με τις μετέπειτα τροποποιήσεις, προβλέπει δύο επίπεδα σχεδιασμού: το πρώτο αφορά στα σχέδια χρήσης γης (Flachenutzungsplane) και το δεύτερο στο σχέδιο δόμησης (Bebauungsplan). Και για τα δύο είδη σχεδίων προβλέπεται δημοσίευση και πρόσκληση των πολιτών να εκφράσουν την άποψή τους σε ανοιχτές δημόσιες συγκεντρώσεις. Όπως όμως επισημαίνει ο Δ. Χριστοφιλόπουλος, "δεδομένου ότι ο νόμος δεν περιέχει ρυθμίσεις ως προς το πώς οι πολίτες θα εκφράζουν τη γνώμη τους μέσω των δημοσίων ακροάσεων και σε ποιά φάση του σχεδιασμού, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η συμβουλευτική αυτή συμμετοχή μπορεί εύκολα να λάβει το χαρακτήρα της ψευδοσυμμετοχής". Και συμπληρώνει επικαλούμενος και τους Bahr, Evers, Battis και Hosch και Hohnberg[28]:" Αλλά και αυτή ακόμη η "συμμετοχή" καταστρατηγείται στην περίπτωση συμφωνίας ιδιοκτητών γειτονικών ακινήτων για πολεοδομική ανάπτυξη της περιοχής τους από μεγάλες εταιρίες ή και από την ίδια την τοπική αυτοδιοίκηση."[29]

Ο χωροταξικός νόμος του 1965, (Bundesraumordnungsgesetz), όπως τροποποιήθηκε το 1976, παρά το ότι διατυπώνει ρητά ότι το σχεδιαστικό έργο επιτελείται υπέρ των πολιτών, δεν προβλέπει την δυνατότητα έκφρασης άποψης από μέρους τους για τις ευρύτερες χωρικές ρυθμίσεις. Η δημοσιοποίηση των χωροταξικών σχεδίων αποβλέπει μόνο στο να έχουν την ευκαιρία να εκφρασθούν οι δημόσιοι φορείς.

β.2. Οι μεταρρυθμίσεις της δεκαετίας του '70.

Μετά τις (κυρίως φοιτητικές) κινητοποιήσεις στα τέλη της δεκαετίας του '60, παρατηρείται μια στροφή στα ενδιαφέροντα της γερμανικής κοινωνίας προς την κατεύθυνση της βελτίωσης της ποιότητας ζωής, της ανησυχίας για τα θέματα του περιβάλλοντος και της ικανοποίησης κοινωνικών και συμμετοχικών αιτημάτων. Παράλληλα η πολεοδομική μεθοδολογία εκσυγχρονίζεται. Ο σχεδιασμός αρχίζει να γίνεται αντιληπτός ως μία διαρκώς ανανεούμενη διαδικασία, που αποβλέπει όχι μόνο στην επίλυση των αμιγώς χωρικών προβλημάτων, αλλά και στην κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη της πόλης και επομένως θα πρέπει να συντονίζεται με την μακροπρόθεσμη πολιτική επενδύσεων. Επίσης, γίνεται αποδεκτό ότι θα πρέπει να διευρυνθεί η πληροφοριακή βάση από την οποία αντλούνται τα στοιχεία που θα τεκμηριώσουν τις απαραίτητες εναλλακτικές προτάσεις.

Αυτό το κλίμα εκφράζεται ώς ένα σημείο από τον νόμο που ψηφίζεται το 1971 από την ομοσπονδιακή βουλή και που ορίζει "τα πολεοδομικά και αναπτυξιακά μέτρα σε νέες και ανανεούμενες πόλεις και οικισμούς" (Stadtebauforderungsgesetz). Ο νόμος αυτός επανακαθορίζει τους στόχους του πολεοδομικού σχεδιασμού και μεταξύ άλλων αναφέρεται:

-Στην ανάπτυξη του δομημένου περιβάλλοντος σύμφωνα με τις κοινωνικές, οικονομικές , πολιτιστικές, και υγειονομικές

ανάγκες.

-Στη βελτίωση των οικονομικών δομών και ιδιαίτερα των αγροτικών.

-Στην προσαρμογή της οικιστικής δομής σε συνθήκες υγιούς ζωής και εργασίας.

Στον ίδιο νόμο προβλέπεται (§4.1) ότι "οι ανάγκες των ενδιαφερομένων, ιδιαίτερα των ιδιοκτητών, των ενοικιαστών και γενικά της ολότητας, να κρίνονται μεταξύ τους δίκαια", οι δε "ενδιαφερόμενοι να έχουν την ευκαιρία να εργασθούν στην προετοιμασία και την εκτέλεση των σχεδιασμών αυτών."

Ο νόμος του '71, όπως τροποποιήθηκε μεταγενέστερα, προδιαγράφει τις νέες αρμοδιότητες και δικαιώματα της τοπικής αυτοδιοίκησης κατά την δημιουργία νέων οικισμών, καθώς και κατά την ανάπλαση των παλαιών. Συγκεκριμένα οι δήμοι εξουσιοδοτούνται:

-Να εκπονούν πολεοδομικές αναλύσεις και να παίρνουν μέτρα κοινωνικού σχεδιασμού (Sozialplan), "προς αποφυγήν ακροτήτων".

-Να παίρνουν μέτρα που να καθορίζουν τη σχέση ιδιοκτητών - ενοικιαστών.

-Να δημιουργούν φορείς πολεοδομικής ανάπλασης σε κοινωφελή, συνεταιριστική ή δημοτική βάση.

-Να διακανονίζουν την δημιουργούμενη υπεραξία από έργα υποδομής ή σχεδιασμού.

Για την διευκόλυνση της άσκησης αυτών των αρμοδιοτήτων δίνονται στους δήμους δικονομικά και φορολογικά κίνητρα και

παροχές.[30]

Για ορισμένους μελετητές, παρά το γεγονός ότι τις τελευταίες ιδίως δεκαετίες αναπτύχθηκε στην γερμανική επιστήμη και πρακτική μεγάλος αριθμός προτύπων συμμετοχής (μορφές συνηγορικού σχεδιασμού, συμμετοχικά Fori, συνεταιρισμοί, κ.λ.π.), η γερμανική νομοθεσία δεν επιτρέπει ουσιαστική συμμετοχική δραστηριότητα και προδιαγράφει συμμετοχικές δυνατότητες που κινούνται μεταξύ της ψευδοσυμμετοχής και της συμβουλευτικής συμμετοχής.[31] Μερικοί αποδίδουν κάτι τέτοιο στις προβλέψεις του γερμανικού συντάγματος που δεν επιτρέπει την αποδυνάμωση της εκτελεστικής εξουσίας[32], ενώ, αντίθετα, για άλλους "το πνεύμα των ρυθμίσεων του '71 προστατεύει τον πολίτη από την ασυδοσία της διοίκησης και του δίνει τη δυνατότητα μέσω του δήμου ή της συμμετοχής να ορίσει το περιβάλλον του."[33] Γεγονός είναι ότι στην δυτική Γερμανία αναπτύχθηκαν, από κινήματα που θεώρησαν το υπάρχον θεσμικό πλαίσιο ασφυκτικά περιοριστικό για μια γνήσια συμμετοχική έκφραση, τόσο συμμετοχικές πρωτοβουλίες που προσπάθησαν να εκμεταλλευθούν τις νομοθετημένες δυνατότητες, όσο και συμμετοχικές διεκδικήσεις συγκρουσιακού χαρακτήρα.

β.3. Η επικοινωνιακή διάσταση.

Σε σχέση με την κομβικότητα των επικοινωνιακών διαδικασιών στις γερμανικές απόπειρες συναινετικής συμμετοχικής πολεοδομίας, παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον

οι παρατηρήσεις και οι περιγραφές που περιέχονται στην προαναφερθείσα εργασία του Ν.Πατέλη για τη συμμετοχή στην πολεοδομία, όπου καταγράφονται οι εμπειρίες του συγγραφέα-πολεοδόμου από την προσωπική του παρουσία στην πολεοδομική παρέμβαση που επιχειρήθηκε στην συνοικία Λέχελ του Μονάχου. Το εγχείρημα υλοποιήθηκε το 1970, σε μία περίοδο, δηλαδή, κατά την οποία υπάρχει έντονο ενδιαφέρον για τα θέματα της συμμετοχής αν και δεν έχουν ακόμη νομοθετηθεί νέες συμμετοχικές δυνατότητες. Η περίπτωση του Λέχελ αποτέλεσε συχνά, στη συνέχεια, σημείο αναφοράς για τους μελετητές των συμμετοχικών φαινομένων.

Η συνοικία Λέχελ βρίσκεται στο κέντρο του Μονάχου και, στα τέλη της δεκαετίας του '60, στα καλοδιατηρημένα παλιά οικήματά της (ως επί το πλείστον του 19ου αιώνα) στεγάζονταν ένας πληθυσμός 15.000 κατοίκων, αποτελούμενος από υπαλλήλους, ελεύθερους επαγγελματίες, εργάτες, συνταξιούχους και πολλούς φοιτητές. Η γη της περιοχής ανήκε κατά 30% στο κράτος της Βαυαρίας, κατά 30% σε εταιρείες και κατά 40% σε ιδιώτες, το 90% των οποίων κατοικούν στα σπίτια τους. Το μέσο εισόδημα των κατοίκων ήταν λίγο χαμηλότερο από το μέσο εισόδημα των Γερμανών το 1971.

Το 1965, ύστερα από εισήγηση των σχεδιαστικών αρχών, το δημοτικό συμβούλιο αποφασίζει να χαρακτηρίσει την περιοχή "κεντρική", πράγμα που σημαίνει ότι θα επιτραπεί εκεί μόνον η οικοδόμηση γραφείων καθώς και ελάχιστων κατοικιών για τους θυρωρούς και τα διευθυντικά στελέχη. Προβλέπεται επίσης η

διάνοιξη μιας λεωφόρου ταχείας κυκλοφορίας η οποία κόβει την συνοικία στα δύο. Μετά την απόφαση αυτή οι τιμές των οικοπέδων αυξάνονται κάθετα και, μετά το 1967, αρχίζουν οι αγορές, κυρίως από μέρους ασφαλιστικών εταιρειών. Την τριετία '67-'70 κατατίθενται αιτήσεις για κατεδάφιση, οικοδόμηση νέων κτιρίων γραφείων και βέβαια για την έξωση των ενοικιαστών κατοίκων. Στο μεταξύ αυξάνονται και τα ενοίκια, δεδομένου ότι οι εταιρείες, όταν δεν παραμελούν εσκεμμένα τα οικήματα που καταφέρνουν να εκκενώσουν ούτως ώστε η πόλη να αναγκασθεί να τα γκρεμίσει, τα ενοικιάζουν σε μετανάστες "με το κρεβάτι" ή "τη νύχτα", έτσι ώστε το τελικό νοίκι να είναι υπέρογκο.

Την περίοδο αυτή οι κάτοικοι, παρά το ότι είναι ευχαριστημένοι από την πρό της νέας ρύθμισης κατάσταση της περιοχής (υπάρχουν επαρκείς υποδομές, ικανοποιητική κοινωνική ζωή, μικρή απόσταση από τους χώρους εργασίας κ.λ.π.) και παρά το ότι αντιλαμβάνονται πολύ καλά τις επερχόμενες συνέπειες των ειλημμένων αποφάσεων δεν αντιδρούν συλλογικά. Επικρατεί, γράφει ο Πατέλης, μια νοοτροπία που αποδίδει στην σχεδιαστική αρχή διαστάσεις "μυστικοποιημένης δύναμης"[34]

Το 1969, η δημοτική αρχή δημιουργεί μια ομάδα εργασίας αποτελούμενη από υπαλλήλους του πολεοδομικού γραφείου, τεχνοκράτες του κράτους της Βαυαρίας, καθηγητές, τον διευθυντή της ασφαλιστικής εταιρείας που έχει τα περισσότερα ακίνητα στο Λέχελ, και τον εκπρόσωπο του τεχνικού επιμελητηρίου, με σκοπό την "αισθητική διαμόρφωση της νέας

λεωφόρου και των συναφών περιοχών της" και αργότερα όλου του Λέχελ. Η επιτροπή αυτή αποφασίζει να επανασυζητήσει τις βασικές στρατηγικές της επέμβασης και να εισαγάγει για πρώτη φορά στοιχεία "δημοσιότητας".

Ως "δημοσιότητα" εννοούνται οι επαφές με τα τεχνικά επιμελητήρια, τους συλλόγους, τις επιτροπές τοπίου, την ακαδημία, δηλαδή τους φορείς που, όπως σημειώνει ο Πατέλης, ελέγχονται άμεσα ή έμμεσα από τις σχεδιαστικές αρχές. Σε μια δεύτερη φάση αποφασίζεται η "δημοσιότητα" να διευρυνθεί σε ομάδα διανοούμενων και αντιπροσώπων των μέσων ενημέρωσης. Είναι σ'αυτό το σημείο που προσκαλείται για πρώτη φορά η ομάδα, στην οποία συμμετέχει ο Πατέλης καθώς και άλλοι αρχιτέκτονες και πολεοδόμοι ειδικευμένοι σε θέματα συμμετοχής, και η οποία συνεργάζεται με το τοπικό Forum, να συμβάλει συμβουλευτικά, σε θέματα "ενημέρωσης και επικοινωνίας με το λαό".[35] Στη συνέχεια (4.4.1970), ύστερα από απόφαση του δημοτικού συμβούλιου, το Forum θα αναλάβει και θα αναθέσει στην ίδια ομάδα, τη διερεύνηση και προώθηση της τοπικής συμμετοχής.

Είναι άξιο προσοχής ότι η ομάδα ετοιμάζει, λόγω της δυσπιστίας της απέναντι στην εργοδοτική αρχή δύο προγράμματα συμμετοχικής δράσης: α) ένα εσωτερικό, όπου μεταξύ άλλων τίθεται ως αρχή το να "γίνουν οι σχεδιαστικές αποφάσεις πολιτικές αποφάσεις", δηλαδή να επιδιωχθεί η δημιουργία πολιτικών καταστάσεων που να μπορούν να διευκολύνουν την υλοποίηση των στόχων που θα εκφράσουν οι σχεδιαζόμενοι και να

αποφευχθεί το να καταλήξουν ακούσια όργανα της πολιτικής της σχεδιάζουσας αρχής και β) ένα τυπικότερο, που υποβάλλεται στο Forum. Σ'αυτό το σχέδιο δράσης, η διαδικασία του σχεδιασμού περιγράφεται ως εξής: 1) δημοσίευση του προκείμενου σχεδιασμού, 2) πληροφόρηση για την κατάσταση από εμπειρογνώμονες, 3) εξήγηση για τα αίτια και τα επακόλουθα των προτεινόμενων σχεδίων, 4) συζήτηση και απόφαση για στόχους και κριτήρια, 5) συστηματική συλλογή πληροφοριών και ανάλυσή τους, 6) ανάλυση πληροφοριών από οποιαδήποτε άλλη ενδιαφερόμενη ομάδα, 7) μεταφορά της ανάλυσης σε εναλλακτικούς σχεδιασμούς, 8) ανοικτή συζήτηση, ψήφισμα και μείωση του αριθμού των προτάσεων σ'αυτές που τελικά γίνονται, 9) πολιτική απόφαση από το δημοτικό συμβούλιο, και 10) εφαρμογή από τις σχεδιαστικές αρχές.[36]

Την περίοδο κατά την οποία η ομάδα αρχίζει την οργανωμένη παρέμβαση δημοσιότητας και συμμετοχής, η κατάσταση στην περιοχή έχει ως έξής: Τα ΜΜΕ δεν έχουν ασχοληθεί παρά μόνον ευκαιριακά με το θέμα. Έχουν εμφανισθεί μόνο μερικά άρθρα στον Τύπο σχετικά με την αισθητική της διαμόρφωσης της νέας λεωφόρου. Τα πολιτικά κόμματα, τα συνδικάτα και η εκκλησία δεν έχουν εκφρασθεί δημόσια. Τα οργανωμένα συμφέροντα που ενδιαφέρονται για την περιοχή αντιπροσωπεύονται σε όλα τα επίπεδα δύναμης και επικοινωνούν μεταξύ τους άμεσα ή έμμεσα. Η σχεδιαστική αρχή λειτουργεί σε δύο επίπεδα: μέσω μιας ομάδας εργασίας αποτελούμενη από άτομα που ανήκουν στο κατώτερο τμήμα της ιεραρχίας και ασχολείται

με την αποτύπωση της υπάρχουσας κατάστασης και την προετοιμασία του απαραίτητου για τη λήψη αποφάσεων πληροφοριακού υλικού και μία που αποτελείται από την διεύθυνση πολεοδομίας και η οποία ελέγχει ουσιαστικά την όλη πορεία των εργασιών. Με παρέμβαση της διεύθυνσης, αποσύρεται η πρόταση του να διερευνηθεί το θέμα "με ποιά νομικά μέσα θα κρατηθούν χαμηλά τα ενοίκια".

Λίγες μέρες μετά την έναρξη της οργανωμένης παρέμβασης δημοσιότητας και συμμετοχής και ύστερα από παράλληλες πρωτοβουλίες, αφενός των σοσιαλδημοκρατών και αφετέρου μιας ομάδας φοιτητών, δημιουργείται ο τοπικός σύλλογος των παθόντων από τα μέτρα ανανέωσης (IGS, Interessebgemeinschaft der sanierungsbetroffenen). Στον IGS παίρνουν μέρος άτομα όλων των πολιτικών αποχρώσεων, από τους χριστιανοδημοκράτες του Strauss έως τους κομμουνιστές. Ωστόσο, σύντομα οι φοιτητές θα διαφοροποιηθούν και θα αποχωρήσουν, όταν θα αποκλεισθούν (θεωρούμενοι ως πολύ "αριστεροί") από την σύνταξη μιας εφημερίδας της γειτονιάς την έκδοση της οποίας αποφασίζει ο σύλλογος. Οι φοιτητές θα εξακολουθήσουν, αυτόνομα πλέον,να δρούν και να επηρεάζουν την συμμετοχική κατάσταση στο Λέχελ.

Η εσωτερική δυναμική του συλλόγου αναδεικνύει ώς "φυσικό" ηγέτη έναν πενηντάχρονο ανάπηρο σοσιαλδημοκράτη, τον L. Lichte. "Οι κάτοικοι τον εμπιστεύονται και τον αγαπούν", γράφει ο Πατέλης, "Το γεγονός αυτό το εκμεταλλευόμαστε εμείς, χρησιμοποιώντας αποκλειστικά αυτόν σαν μέσο επικοινωνίας με

τους κατοίκους, για να τους οργανώσουμε και να τους ενεργοποιήσουμε. Οι ίδιοι δεν παρουσιαζόμαστε στους κατοίκους σχεδόν καθόλου. Δυστυχώς η δημοσιότητα και η επιτυχία που είχε η ενέργεια αυτή 'επαγγελματοποίησε' τον L.Lichte, ώστε να γίνει με τον καιρό πολιτικός (έβαλε υποψηφιότητα στις δημοτικές εκλογές) και τεχνικός, αντιπροσωπεύοντας αργότερα πιο πολύ την σκοπιά της διοίκησης παρά την σκοπιά των κατοίκων"[37]

Η ομάδα συμμετοχικής παρέμβασης και δημοσιότητας κρίνει ευθύς εξ αρχής ότι η ουδέτερη πληροφόρηση είναι άχρηστη για την πολεοδομία της συμμετοχής, "διότι δεν θέτει τα προβλήματα και τις ειδήσεις σε σχέση με τις δυνατότητες ενέργειας." Η ομάδα θεωρεί ότι η πληροφοριακή πολιτική γίνεται αποτελεσματική όταν:

"- η δημοσίευση γεγονότων σχετικά με το σχεδιασμό γίνεται σε σχέση με την συγκεκριμένη κατάσταση, προβληματίζει τους κατοίκους, τους διαφωτίζει και τους οδηγεί σε δράση, και

- η δημοσίευση δείχνει στο μεμονωμένο άτομο ότι δεν στέκεται μοναχό του, αλλά ότι το πρόβλημά του είναι συλλογικό. Το ρεπορτάζ είναι πάνω σε προβλήματα και γεγονότα που αφορούν έναν και όλους μαζί. Το ρεπορτάζ συμβάλλει στην ομαδική συνειδητοποίηση."[38]

Έτσι, παίρνοντας επαφές με τα Μέσα, η ομάδα καταφέρνει να κινητοποιήσει δύο συγκροτήματα εφημερίδων (συνολικής κυκλοφορίας 600.000 φύλλων), πείθοντας τους δημοσιογράφους να παρακολουθήσουν το σχεδιασμό και τις αντιδράσεις των

κατοίκων. Πριν από την δημοσίευση υπήρχε συνεννόηση με την ομάδα σε σχέση με το χρόνο και το είδος της δημοσίευσης.[39] Στο διάστημα των 5 μηνών που κράτησε η καθαυτό δραστηριότητα δημοσιότητας δημοσιεύτηκαν στον καθημερινό Τύπο 41 "κομμάτια". Επίσης υπήρξαν δημοσιεύματα σε περιοδικά όπως το Spiegel και το Zeit καθώς και σε επιστημονικές εκδόσεις όπως η Bauwelt Baumeister κ.α. Στην τηλεόραση και το ραδιόφωνο πλην της τρέχουσας ειδησεογραφίας, υπήρξαν ειδικές εκπομπές τόσο σε τοπικό όσο και σε υπερτοπικό επίπεδο.

Την κινητοποίηση των μεγάλων **ΜΜΕ** συμπλήρωσε η χρησιμοποίηση των **mikromedia**. Εκδόθηκε τοπική εφημερίδα με τίτλο "Ειδήσεις του Λέχελ" με τιράζ 10-18.000 φύλλα, την οποία γράφουν οι ίδιοι οι κάτοικοι, τυπώθηκαν φυλλάδια και ενημερωτικά φύλλα, και βέβαια ακολουθήθηκαν οι παραδοσιακές μέθοδοι των διαπροσωπικών επικοινωνιών (συνελεύσεις, δημόσιες συγκεντρώσεις, εκθέσεις, κ.λ.π.). Γίνονται επτά μεγάλες συγκεντρώσεις, οι οποίες στην αρχή δεν έχουν κομματικό χαρακτήρα, αργότερα όμως όταν τα κόμματα βλέπουν ότι υπάρχει χώρος για δράση παρεμβαίνουν οργανωμένα και τις κομματικοποιούν. Οι πρώτες συζητήσεις τελειώνουν συνήθως με ένα συναισθηματικό και αόριστο αποτέλεσμα. Στην συνέχεια κυριαρχούν σ'αυτές οι τεχνικοί και οι πολιτικοί και οι κάτοικοι αποσύρονται. Στη θέση τους, η ομάδα, διοργανώνει συναντήσεις υποομάδων (ηλικιωμένοι, επιχειρηματίες κ.λ.π.)

Η πληροφοριακή πολιτική, πλήν των γενικών στόχων που αναφέρθηκαν παραπάνω, αποβλέπει στο να ενημερώσει γύρω από

συγκεκριμένα επιμέρους θέματα, όπως τη σχέση ανάμεσα στο ενοίκιο και την κατάσταση των σπιτιών, τη νομική θέση των κατοίκων, ποιοί ζητούν να γκρεμισθεί ποιό σπίτι, πώς ανέβηκαν οι τιμές των οικοπέδων και ποιοί φταίνε γι αυτό, πώς μπορούν να πάρουν άδειες και πώς μπορούν να αμυνθούν και να τις σταματήσουν, κ.λ.π. Παρέχονται επίσης τεχνικής φύσης πληροφορίες (κυρίως επεξήγηση όρων, όπως "ποσοστό κάλυψης" κ.α.), οι οποίες όμως συνοδεύονται από την εξήγηση των κοινωνικών συνεπειών της προτεινόμενης λύσης (ποιοί, με ποιό τρόπο και σε ποιό βαθμό οφελούνται άμεσα απ''αυτήν.)

Κατά την διάρκεια των κινητοποιήσεων η ομάδα καταφέρνει να γίνει αποδεκτή από τους κατοίκους[40], αλλά και να προκαλέσει την δυσαρέσκεια της σχεδιάζουσας αρχής. Στις 30 Σεπτεμβρίου, θα λυθεί η σύμβασή της με το Forum, αφού πρώτα απορριφθούν τα σχέδια που έχει υποβάλει για την δεύτερη φάση της παρέμβασης.

Οι κινητοποιήσεις, ωστόσο, έχουν ήδη καταφέρει να ανασταλούν οι άδειες οικοδόμησης της περιοχής και να αναβληθεί η υλοποίηση της λεωφόρου που διχοτομεί τη συνοικία. Η απομάκρυνση του άμεσου κινδύνου εξώσεων προκαλεί τη μείωση του ενδιαφέροντος των κατοίκων (αλλά και των Μέσων) και η συμμετοχική ένταση και πίεση σιγά-σιγά εξασθενεί. "Ο 'πληθυσμός' αποσύρεται από την ενεργή συμμετοχή. Την αντιπροσώπευσή του αναλαμβάνουν τα κόμματα και το ενσωματωμένο πια στην πόλη σωματείο του IGS. (...) Οι Φοιτητές αποτραβήχθηκαν, απεφοίτησαν με έπαινο για την κρίση

τους στην εργασία και χάθηκαν στην ρουτίνα της καθημερινής εργασίας. Ο L. Lichte, ο πρόεδρος των πολιτών που αφομοιώθηκε, προβιβάστηκε από το δημοτικό συμβούλιο, έβαλε υποψηφιότητα στις δημοτικές εκλογές, αλλά δεν ψηφίστηκε, οπότε και εγκατέλειψε τη συνοικία και κάθεται τώρα σε άλλη πιο καθώς πρέπει. Οι αρχιτέκτονες που δούλεψαν έγιναν 'ειδικοί' Οι Ν.Πατέλης και P. Hoffmann υποστηρίχθηκαν οικονομικά από ινστιτούτα να αναλύσουν τις εργασίες τους, πράγμα που έκαναν τον επόμενο χρόνο. Στη συνέχεια μας καλούσαν σαν ομιλητές Πανεπιστήμια και Οργανισμοί. Εμείς δεν θελήσαμε να δώσουμε συνέχεια."[41]

Στην διατριβή που συντάχθηκε από τον Πατέλη με αναφορά σ'αυτήν την εμπειρία, κρίνονται ως θετικά αποτελέσματα της εκστρατείας δημοσιότητας που ακολούθησε η ομάδα, τόσο το ότι διαφάνηκε η πολιτική υφή που τελικά διέπει τον σχεδιασμό, όσο και το ότι η όλη αντίδραση των κατοίκων συλλογικοποιήθηκε και ότι η συσπείρωση αυτή δημιούργησε, έστω πρόσκαιρα, μια υπολογίσιμη πολιτική δύναμη που υπεχρέωσε τις σχεδιαστικές αρχές να πάρουν θέση πάνω σε θέματα που αρχικά είχαν αγνοηθεί.

Από την άλλη πλευρά, υπογραμμίζονται οι τρόποι με τους οποίους η σχεδιάζουσα αρχή προσπάθησε να ελέγξει τις επικοινωνιακές ροές. Συγκεκριμένα αναφέρονται οι "τεχνικές" της "άρνησης πληροφορίας" και των "πληροφοριακών εμποδίων". Η άρνηση παροχής πληροφοριών γινόταν συνήθως με επίκληση σε οργανωτικούς λόγους (φόρτος εργασίας, αναρμοδιότητα, επειδή

δεν είχε τελειώσει εντελώς η μελέτη...), χρονικούς λόγους (προθεσμίες, "δεν υπάρχει καιρός"... υπόσχεση πληροφόρησης στο αόριστο μέλλον), "ανώτερους" λόγους (να μην εκμεταλλευθούν τις πληροφορίες οι "σπεκουλαδόροι" και ηθικοί λόγοι (το κοινό καλό απαιτεί ορισμένες θυσίες στη ροή των πληροφοριών).

Τα πληροφοριακά εμπόδια ήσαν συνδεδεμένα, είτε με χρονικές δικαιολογίες (πληροφορίες που δίνονται όταν ο σχεδιασμός έχει ήδη προχωρήσει και αποδεικνύονται γιαυτό το λόγο άχρηστες), είτε με πληροφόρηση περιορισμένη σε ακίνδυνα τμήματα του σχεδιασμού, είτε με εσκεμμένα λανθασμένη πληροφόρηση (που βέβαια αργότερα διαψεύδεται επισήμως, αλλά εν τω μεταξύ δημιουργεί σύγχυση, είτε με εσκεμμένα υπερβολική αοριστία, είτε με επιλογή και περιορισμό των αποδεκτών, είτε με υπερπληροφόρηση (ώστε ο πολίτης να μην προλαβαίνει να επεξεργασθεί και να αφομοιώσει τις πληροφορίες), είτε, τέλος με γλωσσικά εμπόδια (πληροφορίες σε μη αντιληπτά τεχνικά ιδιώματα).

Κατά την διάρκεια της δεκαετίας του '70 εξαπλώθηκαν στην Δυτική Γερμανία συμμετοχικά κινήματα με χαρακτήρα έντονα αυτόνομο και ενίοτε συγκρουσιακό τα οποία συνήθως αναφέρονται με την ονομασία BUrgerinitiativen (BI), που θα μπορούσαμε, σε ελεύθερη μετάφραση, να αποδώσουμε ως "πρωτοβουλίες των πολιτών". Το γερμανικό υπουργείο των εσωτερικών αναφέρεται στη δημιουργία 15.000 τέτοιων

πρωτοβουλιών, ενώ σύμφωνα με άλλους ερευνητές κατά την δεκαετία του '70, 10 εκατομμύρια δυτικογερμανών έλαβαν μέρος ή, τουλάχιστον, υποστήριξαν κάποια τέτοια πρωτοβουλία.[42]

Οι ομάδες αυτές εμφανίζονται μετά την οικονομική ύφεση του 1967, ως μορφές οργάνωσης εναλλακτικές σε σχέση με τα συνδικάτα και κατά κανόνα σε αντιπαράθεση με το σύστημα των κομματικών οργανώσεων.,

Οι ΒΙ δεν χαρακτηρίζονται από ομοιογένεια στόχων ή τρόπων παρουσίας. Αντίθετα πρόκειται για ένα μωσαϊκό αποτελούμενο από ομάδες που μάχονται για την ποιότητα της ζωής και το περιβάλλον (με συνηθέστερα θέματα αιχμής την κατοικία, τις μεταφορές, την παιδεία, την υγεία, την *ατανάλωση κ.λ.π.) ή που διεκδικούν με μη βίαιο τρόπο την επίλυση θεμάτων ισονομίας και δημοκρατικών μεταρρυθμίσεων, ή, αντίθετα, σε ορισμένες οριακές περιπτώσεις που αγωνίζονται κατά των μεταρρυθμίσεων και υπέρ της λήψης αυταρχικών-αντιδημοκρατικών μέτρων.

Ο **Alberto Tarozzi**[43] σε μία μελέτη του για το φαινόμενο των γερμανικών "πρωτοβουλιών", αναφέρεται στο θέμα των σχέσεων μεταξύ ΒΙ και ΜΜΕ[44] και διακρίνει τρείς σχετικές περιπτώσεις: α) αυτοδιοικούμενη επικοινωνιακή δραστηριότητα (φυλλάδια εναλλακτικής πληροφόρησης, εφημερίδες τοίχου, κ.λ.π.), β) επικοινωνιακή δραστηριότητα που προωθείται από τις ΒΙ προκειμένου να κάνουν ευρύτερα γνωστά τα αιτήματά τους (εδώ γίνεται, όσο αυτό είναι δυνατό, χρήση των μεγάλων μέσων επικοινωνίας: εφημερίδες, ραδιόφωνο τηλεόραση), και γ)

διαδικασίες μαζικής επικοινωνίας στις οποίες οι ΒΙ υπόκεινται και μέσω των οποίων μεταδίδονται μηνύματα που σπάνια αντιμετωπίζουν ευνοϊκά την δράση τους.

γ. Γαλλία.

γ.1. Οι περιορισμένες αλλαγές προς συμμετοχική κατεύθυνση.

Στην Γαλλία, η ισχυρή παράδοση συγκεντρωτισμού που έχει ιστορικά διαμορφωθεί από την εποχή της μοναρχίας, των Ιακωβίνων και του Ναπολέοντα, εξακολουθεί να επηρεάζει σε σημαντικό βαθμό τόσο το νομοθετικό πλαίσιο όσο και την νοοτροπία των πολιτικών δυνάμεων και μέρους των πολιτών. Όπως σημειώνει ο G.F.Elia, "ακόμη και οι κομματικοί σχηματισμοί της αριστεράς, κληρονόμοι της ενιαίας αντίληψης που είχαν για το κράτος οι Ιακωβίνοι, αντιτάχθηκαν για μακρύ χρονικό διάστημα σε κάθε μορφή αποκέντρωσης, διευκολύνοντας έτσι τα σχέδια της Πέμπτης Δημοκρατίας σε σχέση με ενδυνάμωση του κρατικού αυταρχισμού και τον περιορισμό των αυτονομιστικών προσδοκιών των τοπικών κοινοτήτων."[45]

Έως το 1967, η γαλλική πολεοδομική νομοθεσία εστιάζεται σε ρυθμίσεις που χρονολογούνται από το 1943[46] (ρυθμίσεις που, μεταξύ άλλων, εισάγουν τα Plans d'urbanisme directeurs-PUD), έχουν δηλαδή συνταχθεί σε μια περίοδο κατά την οποία κυριαρχεί το πρόβλημα της ανοικοδόμησης των ακινήτων.

Η εντονότατη αύξηση των αστικών πληθυσμών κατά τις δεκαετίες του '50 και '60, και τα συνεπαγόμενα νέα κοινωνικά,

οικονομικά και χωρικά προβλήματα, οδηγούν, το 1967, στη σύνταξη του Κώδικα πολεοδομίας και κατοικίας (Code de l'urbanisme et del'habitation[47]). Τα νέα πολεοδομικά εργαλεία που εισάγονται με τον νόμο του '67 είναι το Schema directeur d'aménagement et d'urbanisme (SDAU) και το Plan d'occupation es sols (POS). Ωστόσο, όπως παρατηρεί ο Elia, "ο νέος νόμος δεν επιφέρει στην ουσία ριζικές αλλαγές. Η βασική κατεύθυνση παραμένει η μείωση των οικονομικών και κοινωνικών εντάσεων που συνδέονται με την αστική ανάπτυξη, αφενός διευκολύνοντας την παραχώρηση χώρου στις οικονομικές δραστηριότητες και αφετέρου δημιουργώντας τις αστικές συνθήκες για μία μη τραυματική αναπαραγωγή του εργατικού δυναμικού. Ο πολίτης δεν παρεμβαίνει στην φάση της σχεδιαστικής επεξεργασίας παρά μόνον περιθωριακά. Πολύ λιγότερο έχει δυνατότητα παρέμβασης στη φάση της λήψης των αποφάσεων, όπου η κρατική μηχανή εξακολουθεί να παίζει τον καθοριστικό ρόλο"[48]

Τα SDAU αφορούν σε οικιστικά σύνολα με περισσότερους από 10.000 κατοίκους και καθορίζουν τους μακροπρόθεσμους και μεσοπρόθεσμους προσανατολισμούς σχετικά με τη χρήση της γης, την οργάνωση των συγκοινωνιών, την χωροθέτηση των οικιστικών λειτουργιών καθώς και των βασικών υποδομών και υπηρεσιών. Εκπονούνται στα πλαίσια των εθνικών ή διαμερισματικών κατευθύνσεων από μία επιτροπή που ορίζεται από τον νομάρχη και στην οποία παίρνουν μέρος κρατικοί υπάλληλοι, αντιπρόσωποι των δήμων της περιοχής, εκπρόσωποι των βασικών οικονομικών και επαγγελματικών οργανώσεων και μεμονωμένες

προσωπικότητες. Η τελική έγκριση των SdAU εναπόκειται ή στο νομάρχη ή, έαν πρόκειται για σχεδιασμό που κρίνεται διευρυμένου ενδιαφέροντος, στην κυβέρνηση, η δε αποδοχή του επηρεάζει τη διαμόρφωση των POS.

Ο νόμος του '67 δεν προβλέπει καμία ανάμιξη των μεμονωμένων κατοίκων κατά τις διαδικασίες εκπόνησης των SDAU. Η μόνη δυνατότητα που τους παρέχεται είναι το να οργανωθούν σε συλλόγους και να ζητήσουν ακρόαση από την επιτροπή που συντάσσει τα σχέδια.

Η σύνταξη των POS είναι υποχρεωτική για τους δήμους που ανήκουν σε οικιστικά σύνολα με πάνω από 10.000 κατοίκους. Τα POS εξειδικεύουν τα κατευθυντήρια πλαίσια των Sdau και περιέχουν λεπτομερείς προβλέψεις για τις χρήσεις της γης, τις ρυμοτομικές χαράξεις, τον οικοδομικό κανονισμό, τα όρια των συνοικιών, την προστασία των μνημείων κ.λ.π. Τα σχέδια εκπονούνται από επιτροπή ανάλογη εκείνης των SdAU και πρίν από την τελική έγκριση υποβάλλονται στις κρατικές υπηρεσίες και στα δημοτικά συμβούλια προκειμένου να εκφρασθούν παρατηρήσεις και ενστάσεις. Εάν δεν υπάρξουν ενστάσεις από την πλευρά των δημοτικών συμβουλίων το σχέδιο υπογράφεται και δημοσιεύεται από τον νομάρχη, αλλιώς η τελική δημοσίευση γίνεται από τον αρμόδιο υπουργό. Τότε μόνο αρχίζει η "δημόσια διερύνηση", μόνη νομοθετημένη δυνατότητα έκφρασης των μεμονωμένων πολιτών.

Η δημόσια διερεύνηση πρωτοεισάγεται στη γαλλική νομοθεσία με νομοθετικό διάταγμα του 1959 και έως το '67

αφορούσε στην έγκριση των Plans d'urbanisme directeurς. Με τον νομο του '67 περιορίζεται στα Plans d'occupation des sols. Πρόκειται για διερεύνηση που διεκπεραιώνεται από ειδικό επίτροπο, ο οποίος συγκεντρώνει και καταγράφει τις απόψεις των πολιτών, αφού τα ολοκληρωμένα σχέδια εκτεθούν δημόσια για μερικές εβδομάδες στα δημαρχιακά καταστήματα. Επί των τυχόν ενστάσεων αποφαίνεται η επιτροπή εργασίας η οποία και αποφασίζει την τροποποίηση ή μη των αρχικών σχεδίων. Στη συνέχεια το POS αποστέλλεται και πάλι στα δημοτικά συμβούλια πριν εγκριθεί τελικά από τον νομάρχη, ή (σε περίπτωση διαφωνίας των ΔΣ) από τον υπουργό.

Η διερεύνηση των απόψεων του κοινού, γράφει ο Υ. Prats, "είναι μία αρκετά λεπτομερώς οργανωμένη διαδικασία στο γαλλικό δημόσιο δίκαιο, στο βαθμό που αποτελεί μια εγγύηση υπέρ των πολιτών σε σχέση με ενδεχόμενες διοικητικές αυθαιρεσίες και, στην ειδική περίπτωση της πολεοδομίας, σε σχέση με ενδεχόμενη εκμετάλλευση από την πλευρά ιδιωτών. Ομως είναι ανεπαρκής... Πράγματι, δεν επιτρέπει την συλλογική παρουσία των κατοίκων κατά την λήψη των αποφάσεων, παρά μόνον, στην καλύτερη των περιπτώσεων, επιτυγχάνει το να αφοπλισθούν οι προβλέψιμες ενστάσεις."[49]

Βέβαια, οι δήμοι μπορούν να πάρουν πρόσθετες συμμετοχικές πρωτοβουλίες. Πράγματι, ορισμένοι ΟΤΑ έχουν δημιουργήσει μόνιμες ειδικές επιτροπές αστικών προβλημάτων και συμμετοχικής παρέμβασης, στις οποίες είναι δυνατό να πάρουν μέρος μεμονωμένοι πολίτες, εκτός από τους εκπροσώπους

της δημοτικής αρχής και των τοπικών συλλόγων. Ωστόσο, αυτές οι μορφές συναινετικής συμμετοχής δεν καταφέρνουν να αναδιανείμουν τις δημοτικές αρμοδιότητες προς τους κατοίκους και στις περισσότερες περιπτώσεις αποτελούν υποκατάστατα της τοπικής αντιπροσωπευτικής εξουσίας. Εξ άλλου, όπως αναφέρει ο M. Phlipponeau, "η δημοτική εξουσία στη Γαλλία ελέγχεται στενά από το κράτος με διάφορους τρόπους: από την απαραίτητη έγκριση των αποφάσεων των δημοτικών συμβουλίων και του τοπικού προϋπολογισμού, έως τη χορήγηση χρηματοδοτήσεων και δανείων. Επίσης, παρεμβάλλονται και άλλες εξουσίες, όπως των επιχειρηματιών, που σε ένα φιλελεύθερο σύστημα παίζουν θεμελειώδη ρόλο στην εξέλιξη των οικονομικών δομών και της ίδιας της αστικής μορφολογίας ή όπως των ιδιοκτητών γης που προσπαθούν να "δεσμεύσουν" τα κτήματά τους προκειμένου να τα αξιοποιήσουν αργότερα, ή που προσπαθούν να τα εκμεταλλευθούν άμεσα, τεμαχίζοντάς τα και αυξάνοντας την πυκνότητα των κατασκευών".[50]

Αυτός ο "εκ των άνω" έλεγχος που αποβλέπει, σύμφωνα την επίσημη εκδοχή, στην εξασφάλιση της "κοινωνικής ειρήνης" και στο να αποφευχθεί η επικράτηση "τοπικιστικών και τομεακών" συμφερόντων, δεν αποκλείει την εκδήλωση ενδιαφέροντος από την πλευρά των κρατικών αλλά και των δημοτικών αρχών για την αναζήτηση της "αποδοχής (των προτεινόμενων πολεοδομικών παρεμβάσεων) από άτομα ή ομάδες έξω από τους υπεύθυνους για τις αποφάσεις".[51]

Σημαντικό ρόλο σ'αυτές τις συναινετικές διαδικασίες

καλούνται να παίξουν οι σύλλογοι που συγκροτούνται με πρωτοβουλία των κατοίκων σε επίπεδο συνοικίας. Η σύσταση αυτών των συλλόγων βασίζεται σε νομοθετική ρύθμιση του 1901, σύμφωνα με την οποία δικαίωμα ψήφου έχουν μόνον τα μέλη και όχι όλος ο πληθυσμός της συνοικίας. Εκτός αυτού, η νομοθετικά προβλεπόμενη δομή των συλλόγων (πρόεδρος, γραμματεία, διοικητικό συμβούλιο, γενική συνέλευση των μελών), τους καθιστά, εν τέλει, περισσότερο συμβουλευτικά όργανα των δήμων[52], παρά ενεργά στοιχεία της τοπικής συμμετοχικής δυναμικής. Η συμμετοχική τους δράση περιορίζεται εξάλλου, τόσο από την υποτιθέμενη απολιτικότητα τους, όσο και από την κοινωνική τους σύνθεση, δεδομένου ότι η πλειοψηφία των μελών απαρτίζεται από τα μεσαία και υψηλά στρώματα του πληθυσμού.[53]

γ.2. η συμμετοχική και επικοινωνιακή διάσταση ορισμένων πολεοδομικών εγχειρημάτων.

Η πληροφόρηση που παρέχεται από τις σχεδιαστικές αρχές προς τους συλλογικούς φορείς της κοινωνικής βάσης και τους μεμονωμένους πολίτες είναι, όπως είδαμε, μηδαμινή όσον αφορά τα SDAU. Σε σχέση με τα POS, μόλις το 1974 μία υπουργική εγκύκλιος συνιστά την έναρξη των ενημερωτικών ενεργειών πριν από τη δημοσίευση των σχεδίων, μέσω μιας σειράς επαφών της ομάδας εργασίας με το δημοτικό συμβούλιο, τις επαγγελματικές ενώσεις και τους τοπικούς συλλόγους[54]. Από το 1977, επιτρέπεται νομοθετικά σε ορισμένους συλλόγους που ασχολούνται με θέματα προστασίας της φύσης και του

περιβάλλοντος και την βελτίωση της ποιότητας της ζωής να "λαμβάνουν γνώση των σχεδίων του POS και να αποστέλουν τις σχετικές γραπτές παρατηρήσεις στον νομάρχη."[55]

Είναι προφανές ότι οι νομοθετημένες συμμετοχικές προβλέψεις για τα πολεοδομικά θέματα δεν αφήνουν περιθώρια παρά μόνον για πρωτοβουλίες των οποίων η συμμετοχική ένταση αντιστοιχεί κυρίως στην δεύτερη, τρίτη και τέταρτη βαθμίδα της κλίμακας της Arnstein (θεραπεία-επιμόρφωση των σχεδιαζομένων, γενική πολεοδομική πληροφόρηση και διερεύνηση-καταγραφή των αναγκών και των προσδοκιών του κοινού με βάση ερωτήματα των σχεδιαζόντων), και οριακά μόνον στην πέμπτη βαθμίδα (υποβολή μη δεσμευτικών για τους σχεδιάζοντες προτάσεων).

Σε αντιπαράθεση με τις προσπάθειες εξασφάλισης συναινετικών μορφών συμμετοχής, εμφανίζονται στη Γαλλία, μετά τις εξεγέρσεις του '68, κινητοποιήσεις με συγκρουσιακό περιεχόμενο, κατά τις οποίες αποκρούεται η αρχή της αντιπροσωπευτικότητας και απαιτείται η άμεση ανάμιξη του πληθυσμού στις χωρικές αποφάσεις. Πρόκειται για τις κινητοποιήσεις που ο Castells αποκαλεί "αντιφατικά συστήματα κοινωνικών πρακτικών, που ξαναθέτουν το ζήτημα της καθεστηκυίας τάξης ξεκινώντας από τις ειδικές αντιφάσεις της αστικής προβληματικής".[56]

Οι G.F. Elia και Roberto Faenza στην μελέτη τους (1981) για την πολεοδομία και τα ΜΜΕ στη Γαλλία[57], αναφέρονται σε μια σειρά συμμετοχικά αξιόλογων περιπτώσεων, είτε γιατί οι

τοπικές δημοτικές αρχές φρόντισαν να εξασφαλίσουν στις προτάσεις χωρικής παρέμβασης την απαιτούμενη δημοσιότητα ούτως ώστε να διευκολυνθεί η συμμετοχή των κατοίκων, είτε γιατί αναπτύχθηκαν εναλλακτικές μορφές πληροφόρησης και συγκρουσιακές μορφές αγώνα που υποχρέωσαν τις σχεδιαστικές αρχές να τροποποιήσουν τις αρχικές τους προτάσεις.

Συγκεκριμένα γίνεται αναφορά στις εμπειρίες τεσσάρων πόλεων: Grenoble, Toulouse, Rennes και Chalon sur Sâone.

Στην Grenoble[58], μετά την περιγραφή των ιδαιτεροτήτων της πόλης και της περιοχής, η προσοχή των μελετητών εστιάζεται στην περίπτωση του πειράματος "Hoche". Πρόκειται για την πολεοδομική παρέμβαση, σε χώρο που αρχικά ανήκε στο ομώνυμο στρατόπεδο, και η οποία μαρτυρεί την θετική πρόθεση του δήμου στο να "ανοιχθεί" στις κριτικές απόψεις των πολιτών και να επιτρέψει την συμμετοχή τους κατά την εκπόνηση των σχετικών σχεδίων.

Το 1973, οι δημοτικές αρχές αποφασίζουν την αξιοποίηση του χώρου του στρατοπέδου και ενημερώνουν μέσω του τοπικού Τύπου σχετικά με τις πρώτες, γενικές επιπτώσεις της πρωτοβουλίας. Στη συνέχεια, ο δήμος απευθύνει ένα ερωτηματολόγιο προς τους πολίτες και τους τοπικούς συλλόγους και προωθεί μια σειρά συναντήσεων με τους εκπροσώπους των διαφόρων ομάδων. Τα αποτελέσματα αυτών των επαφών δείχνουν την ανάγκη της περιοχής για χώρους πρασίνου, δημόσιες υποδομές και αθλητικές εγκαταστάσεις. Το 1974, το δημοτικό συμβούλιο εγκρίνει ένα πρόγραμμα-πλαίσιο που προβλέπει

δημόσιες υποδομές (στεγασμένη αγορά για 50 καταστήματα, τηλεφωνικό κέντρο, χώρους για άλλες εγκαταστάσεις), δημόσιους χώρους (χώροι παιχνιδιού, χώροι πρασίνου, δημόσιοι κήποι), χώρους κατοικίας (300-500 σπίτια για νέους εργάτες και για ηλικιωμένους), κοινωνικές υποδομές (παιδικοί σταθμοί, δημοτικό σχολείο, πολιτιστικό κέντρο, εστιατόριο, ιατρικό κέντρο, λέσχη,κ.λ.π.) και εμπορικούς χώρους. Παράλληλα προκηρύσσεται διαγωνισμός ιδεών για την υλοποίηση αυτού του πλαισιου. Στον διαγωνισμό συμμετέχουν οκτώ όμάδες πολεοδόμων, των οποίων τα σχέδια αποτελούν το βασικό υλικό μιας έκθεσης (μαζί με οπτικοακουστική τεκμηρίωση), κατά την οποία οι επισκέπτες καλούνται να εκφράσουν τις απόψεις και τις ιδέες τους. Στη συνέχεια, μια επιτροπή από τεχνικούς του δήμου, αρχιτέκτονες και κοινωνιολόγους συνεχίζει τις επαφές με τους κατοίκους και καταγράφει τις θέσεις που εκφράζονται, ούτως ώστε η τελική επιλογή να είναι όσο το δυνατόν περισσότερο αποδεκτή.

Στην Toulouse[59], οι μελετητές αναφέρονται ιδιαίτερα σε τρεις επι μέρους περιπτώσεις: α) Στην περίπτωση του Rangueil, όπου, το 1972, οι κάτοικοι ξεσηκώνονται όταν ο δήμος επιτρέπει την ανέγερση πολυκατοικιών από ιδιώτες εργολάβους σε μία ήδη πυκνοδομημένη περιοχή. Υστερα από κινητοποιήσεις που εκτός από τις κλασσικές μορφές διαμαρτυρίας (συγεντρώσεις, συλλογή υπογραφών, διαβήματα στις δημοτικές αρχές, επεξεργασία αντι-προγράμματος, κ.λ.π.), χρησιμοποιείται εναλλακτικά και το κινηματογραφικό Μέσο (με

το γύρισμα μιας ταινίας με θέμα τα προβλήματα της περιοχής και τους αγώνες των κατοίκων), η κινητοποίηση επιτυγχάνει την μερική άρση της ανοικοδόμησης. β) Στην περίπτωση του περιφερειακού αυτοκινητόδρομου Rocade-sud, ο οποίος σχεδιάζεται και αρχίζει να κατασκευάζεται, εν αγνοία των κατοίκων, το 1974. Η ολοκλήρωση του έργου θα είχε ως αποτέλεσμα την κατεδάφιση 200 κτισμάτων, την καταστροφή 2.000 δένδρων, την αλλοίωση του τοπίου και την πρόκληση ηχορρύπανσης. Έτσι, οι κάτοικοι οργανώνονται σε "σύλλογο άμυνας κατά του αυτοκινητόδρομου" και αφού ενημερώσουν, χρησιμοποιώντας και τα ΜΜΕ, τον πληθυσμό της πόλης γύρω από το πρόβλημα, προχωρούν σε δυναμικότερα μέτρα, όπως διαδηλώσεις, οδοφράγματα και, τέλος, την κατάληψη του προαύλιου του δημαρχείου και του γραφείου του δημάρχου. Η κινητοποιήσεις και η πίεση της κοινής γνώμης αναγκάζουν τελικά τις αρχές να ματαιώσουν το έργο. γ) Στην περίπτωση του ποταμού Garonne του οποίου οι όχθες απειλούνται το '74 από μία ακόμη χάραξη αυτοκινητόδρομου. Ο σύλλογος κατοίκων που συγκροτείται προκειμένου να αντιμετωπισθεί το πρόβλημα, αφού ενημερώσει τους δημότες χρησιμοποιώντας ποικίλα Μέσα (γυρίζεται και εδώ μία κινηματοραφική ταινία), καταφέρνει να κερδίσει την υποστήριξη της ευρύτερης κοινής γνώμης και να σταματήσει την υλοποίηση του έργου.

Στην περιοχή της Rennes[60] η μελέτη παρακολουθεί, μεταξύ άλλων, την πορεία ένος τοπικού συλλόγου στην πολυπληθή και στερούμενη υποδομών συνοικία Villejean. Ο σύλλογος ιδρύεται

το 1967 από μια ομάδα διανοουμένων και πολιτικοποιημένων κατοίκων και παίρνει μέρος, μαζί με άλλους συλλογικούς φορείς, στους αγώνες για την επίλυση πολλών τοπικών προβλημάτων, συχνά σε αντιπαράθεση με τον κεντρικό δήμο. Το 1969, η έντονα διεκδικητική πολιτική που ακολουθείται προκαλεί την αποχώρηση ορισμένων μελών που ιδρύουν την "Επιτροπή για τις γιορτές και την εμψύχωση του Villejean" στην οποία προσχωρούν πολλοί από τους εμπόρους και τους επαγγελματίες της συνοικίας. Το 1970 ο σύλλογος προχωρεί στην έκδοση ενός τοπικού περιοδικού, του "Vivre a Villejean?" με το οποίο, εκτός από την πληροφόρηση των κατοίκων, επιχειρείται ακόμη οξύτερη κριτική κατά των δημοτικών αρχών. Τα μαχητικά δημοσιεύματα του περιοδικού (μηνύεται από ομάδα γιατρών για άρθρο σχετικό με το τοπικό ιατρικό κέντρο) και το γεγονός ότι ο σύλλογος αποφασίζει να κατεβάσει υποψήφιους στις δημοτικές εκλογές του 1971 οξύνουν τις εσωτερικές αντιπαραθέσεις. Τελικά, επικρατούν οι οπαδοί της συγκρουσιακής πολιτικής και ο σύλλογος συμμετέχει σε μια σειρά διεκδικητικών αγώνων, όπως εκείνος για τη μείωση των τιμών θέρμανσης, το 1974, ή κατά της τοπικής ανεργίας, των εξώσεων, κ.λ.π. Το 1977, ο πρόεδρος του συλλόγου εκλέγεται δημοτικός σύλλογος και η πολεμική με τον δήμο μειώνεται. Αμέσως μετά, ύστερα από διαπραγματεύσεις, δήμος και σύλλογος κατοίκων αποφασίζουν την τήρηση κοινής πολιτικής στο θέμα της θέρμανσης, πράγμα που επιφέρει τελικά τη μείωση των τιμών. Από το 1978, ο σύλλογος κατοίκων της Vilejean παίρνει ενεργά

θέση στα ζητήματα της πολιτικής χώρου, δηλώνοντας δημόσια τη συγκρουσιακή διάσταση της δραστηριότητάς του.

Σε σχέση με την συμμετοχή στην περιοχή της Chalon[61], η μελέτη αναφέρεται σε παλαιότερη (1969) έρευνα των F.Lugassy και P.Dard[62], της οποίας τα πορίσματα τίθενται και πάλι υπό έλεγχο, δέκα χρόνια αργότερα. Η F. Lugassy και ο P. Dard είχαν επικεντρώσει την διερεύνησή τους στα ερωτήματα "ποιές αναστολές μειώνουν την επιθυμία συμμετοχής;" και ποιά είναι η γενική δυναμική της συμμετοχής;".

Τα συμπεράσματα στα οποία καταλήγουν, όσο αφορά στο πρώτο ερώτημα, μπορούν να συνοψισθούν: α) στο ότι οι κάτοικοι δυσπιστούν όσον αφορά στην πραγματική επιθυμία των κατόχων εξουσίας να την μοιραστούν με άλλους, και β) στο ότι οι εκπρόσωποι των θεσμικών εξουσιών , παρά τις όποιες καλές προθέσεις, είναι αντικειμενικά αδύναμοι να αγνοήσουν τις δομές των σχέσεων εξουσίας, τις οποίες μπορούν να επηρεάσουν ελάχιστα.

Είναι, επίσης, διαδεδομένη η αντίληψη ότι οι πολεοδομικές αποφάσεις αποτελούν προνόμιο όσων κατέχουν υψηλές κοινωνικο-επαγγελματικές θέσεις, ενώ η έρευνα δείχνει ότι η συμμετοχική διάθεση μειώνεται μαζί με το εισόδημα των ερωτώμενων. Εξ άλλου, υπάρχουν οι "αναστολές" που προέρχονται από αριστερά: η συμμετοχή λειτουργεί υπέρ του status quo, ή από δεξιά: η συμμετοχή ενδυναμώνει την κρατική εξουσία και δεσμεύει την ελευθερία των ατομικών πρωτοβουλιών.

Όσον αφορά στη δυναμική της συμμετοχής, αυτή

συναρτάται με τις σχέσεις εξουσίας που υπάρχουν ανάμεσα στις κοινωνικές ομάδες. Οι ισχυρές κοινωνικές ομάδες, σημειώνεται στα πορίσματα της έρευνας, φοβούνται ότι η συμμετοχή μπορεί να προκαλέσει εξεγέρσεις και καλύπτονται, προκειμένου να την απωθήσουν, πίσω από επιφανειακά ορθά, τεχνικά και οικονομικά επιχειρήματα. Επιχειρήματα που αποσκοπούν στο να συσκοτίσουν την διαπίστωση ότι οι πολεοδομικές αποφάσεις προκύπτουν από τους συσχετισμούς των κοινωνικών δυνάμεων.

Δέκα χρόνια μετά, ο G.F. Elia διαπιστώνει ότι ελάχιστα πράγματα έχουν αλλάξει στον τρόπο με τον οποίο οι κάτοικοι της Chalon αντιμετωπίζουν τις συμμετοχικές διεκδικήσεις ή στους βασικούς άξονες της συμμετοχικής δυναμικής, παρά το γεγονός ότι στην πόλη έχουν δημιουργηθεί νέες οργανώσεις με πολεοδομικά και συμμετοχικά ενδιαφέροντα όπως το Group de travail urbanisme με σκοπό την επιμόρφωση και την πληροφόρηση των ατόμων που ενδιαφέρονται για την εξέλιξη του βιοτικού τους πλαισίου.[63]

Στην ίδια μελέτη, παρουσιάζουν ενδιαφέρον οι παρατηρήσεις του R.Faenza[64], ο οποίος ξεκινώντας από τη θέση ότι "συμμετοχή ίσον επικοινωνία", αναφέρεται στον κεντρικό έλεγχο στον οποίο υπόκεινται οι επικοινωνιακές ροές στην Γαλλία της δεκαετίας του '70. Παρά το γεγονός ότι όταν συγγράφεται η μελέτη δεν έχουν ακόμη υλοποιηθεί οι ιδιωτικοποιήσεις τμήματος του γαλλικού κρατικού ραδιοτηλεοπτικού δικτύου[65] (αυτό θα συμβεί κατά την δεκαετία του '80), ο Faenza προβλέπει αυτήν την εξέλιξη, μια που ήδη

διαπιστώνει αφενός την ολιγοπωλιακή τάση στο χώρο του Τύπου και αφετέρου την όλο και μεγαλύτερη εξάρτηση των ραδιοτηλεοπτικών μέσων από το ιδιωτικό κεφάλαιο μέσω της χρηματοδότησης για την προβολή διαφημιστικών μηνυμάτων.

Ο Faenza αναλύει επίσης την σταδιακή μείωση από μέρους του "κράτους επικοινωνητή" των παραδοσιακών μεθόδων επικοινωνίας με το κοινό και την υιοθέτηση των μοντέρνων επικοινωνιακών τεχνικών[66]. Οι ανακοινώσεις του κράτους και των δημόσιων φορέων, που παίρνουν συχνά τη μορφή διαφημιστικών μηνυμάτων, δεν διοχετεύονται πλέον μόνο στον Τύπο, αλλά μεταδίδονται και από το ραδιόφωνο και την τηλεόραση, εξασφαλίζοντας, συχνά, χρόνο μετάδοσης "επί πληρωμή".

Στην μελέτη περιλαμβάνονται και οι παρατηρήσεις σε σχέση με μία πειραματική προσπάθεια που ξεκίνησε το 1973 με κρατική πρωτοβουλία, η οποία αφορούσε στην εγκατάσταση τοπικής καλωδιακής τηλεόρασης σε επτά πόλεις (Metz, Rennes, Cergy-Pontoise, Chamonix, Nice, Créteil και Grenoble). Παρά το ότι το εγχείρημα ξεκίνησε με μεγάλη δημοσιότητα και φάνηκε προς στιγμήν ιδιαίτερα δημοφιλές, πολύ λίγες πόλεις αφιέρωσαν στο νέο μέσο επαρκή προσοχή και χρηματοδότηση ούτως ώστε να υπάρξουν θετικά αποτελέσματα. Μεταξύ αυτών η Creteil και η Grenoble.[67]

Στην Créteil, πόλη δορυφόρο της πρωτεύουσας, η τοπική τηλεόραση αρχίζει να εκπέμπει σχεδόν αμέσως μετά την ψήφιση του σχετικού νόμου. Στο πρόγραμμά της περιλαμβάνονται

εκπαιδευτικά, κοινωνικά και πολιτιστικά θέματα και τοπική ειδησεογραφία.

Τρία χρόνια μετά την έναρξη των εκπομπών, μια έρευνα που διεξάγεται από τα πανεπιστήμια των Παρισίων και της Λοζάνης συγκεντρώνει τα πρώτα χαρακτηριστικά στοιχεία: Το 40% του πληθυσμού δεν έχει ακόμη καν πληροφορηθεί την ύπαρξη του τοπικού τηλεοπτικού σταθμού, το 77% του κοινού προτιμά "ενστικτωδώς" τα ψυχαγωγικά προγράμματα, ενώ από το 23% που ενδιαφέρεται για κοινωνικά και πολιτιστικά θέματα η πλειονότητα ανήκει σε στρώματα υψηλής μόρφωσης. Μεταξύ των θεατών του τοπικού σταθμού το 52% δηλώνει ότι προτιμά τα αυτοδιαχειριζόμενα προγράμματα, δηλαδή αυτά που πραγματοποιούνται από τους ίδιους τους κατοίκους.

Οι ερευνητές καταλήγουν ότι η επιρροή του νέου μέσου στις συμμετοχικές δραστηριότητες είναι μάλλον περιορισμένη. Ο Faenza σχολιάζει σχετικά, πως "δεν είναι δυνατό να συγκρίνει κανείς μια εμπειρία που μόλις άρχισε, με πολιτιστικές πρακτικές που έχουν ισχυροποιηθεί από την επικοινωνιακή πολιτική δεκαετιών, και να απαιτεί στη συνέχεια να γενικεύσει δεδομένα και αποτελέσματα".[68]

Στην Grenoble, η τοπική καλωδιακή τηλεόραση θα λειτουργήσει για δύο χρόνια, έως το 1975, όταν το κράτος θα σταματήσει την σχετική επιχορήγηση. Στο διάστημα αυτό θα καταφέρει να κερδίσει την αποδοχή του κοινού, βασίζοντας τα προγράμματά της σε αυτοδιαχειριζόμενες εκπομπές καθώς και σε εκπομπές που απέβλεπαν στο να μειώσουν την "κοινωνική ζημιά"

που προκαλούν τα παραδοσιακά μαζικά μέσα. "Οι επιτυχίες του σταθμού στα δύο χρόνια της λειτουργίας του", γράφει ο Faenza, συμβάλλουν στην διάδοση της άποψης ότι μια τηλεόραση φτιαγμένη από όλους για όλους είναι εφικτή".[69] Ωστόσο οι αντιθέσεις ανάμεσα στην κεντρική και στην τοπική εξουσία που θα επιφέρουν τη διακοπή της κρατικής επιχορήγησης, θα οδηγήσουν το πείραμα σε άδοξο πέρας.

δ. Ιταλία.

δ.1. Η προγενέστερη κατάσταση.

Ο πρώτος νόμος του ιταλικού κράτους με τον οποίο δίνεται μια κάποια δυνατότητα συμμετοχής των πολιτών σε θέματα αστικού σχεδιασμού χρονολογείται από το 1865. Πρόκειται για τον νόμο περί των αναγκαστικών απαλλοτριώσεων υπέρ του δημοσίου συμφέροντος, όπου στα πλαίσια μιας πολιτικής που αποβλέπει ουσιαστικά στην προστασία της ατομικής ιδιοκτησίας, προβλέπεται ότι "οποιοσδήποτε" μπορεί να διατυπώσει παρατηρήσεις σε σχέση με την εισήγηση που αιτιολογεί το "δημόσιο συμφέρον" της απαλλοτριωτικής πράξης και, στη συνέχεια, ότι τα "ενδιαφερόμενα μέρη" μπορούν να υποβάλουν τις ενστάσεις τους όταν δημοσιευθούν τα τελικά σχέδια.[70]

Οι δυνατότητες συμμετοχής των πολιτών δεν βελτιώνονται από τον νόμο του 1942 (που εγκρίνεται από το φασιστικό καθεστώς), με τον οποίο γίνεται η διάκριση ανάμεσα σε γενικά ρυθμιστικά σχέδια και σε εξειδικευμένα πολεοδομικά σχέδια.[71] Οι πολίτες διατηρούν μεν το δικαίωμα να λάβουν γνώση των

σχεδίων όσο αυτά είναι κατατεθειμένα στις γραμματείες των δήμων, αλλά το δικαίωμα υποβολής παρατηρήσεων προβλέπεται μόνο για τα συνδικαλιστικά σωματεία και τους άλλους ενδιαφερόμενους δημόσιους οργανισμούς, με εξαίρεση τα εξειδικευμένα σχέδια, όπου ενστάσεις είναι δυνατό να υποβληθούν και από τους ιδιοκτήτες ακινήτων της πολεοδομούμενης περιοχής. Είναι προφανές ότι η ανησυχία του νομοθέτη δεν αφορά στα συμμετοχικά δικαιώματα των πολιτών, αλλά στην προστασία των συμφερόντων των ισχυρών ιδιοκτητών αστικής ή αστικοποιούμενης γης.

Μετά την εικοσαετή εμπειρία ολοκληρωτισμού, η Ιταλία στρέφεται, μεταπολεμικά, σε μορφές μη συγκεντρωτικής διακυβέρνησης. Το Σύνταγμα του 1947 εξασφαλίζει το δικαίωμα-υποχρέωση της συμμετοχής σε όλους τους πολίτες, προδιαγράφοντας, εκτός από την δημιουργία των θεσμών που αφορούν στη συγκρότηση ενός δημοκρατικού κοινοβουλευτικού αντιπροσωπευτικού κράτους, και την θέσπιση εργαλείων άμεσης δημοκρατίας, όπως το δημοψήφισμα και οι προτάσεις νόμων λαϊκής πρωτοβουλίας. Το Σύνταγμα θέτει, ακόμη, τις θεωρητικές βάσεις για μια πιο σωστή κοινωνική διάρθρωση, αναγράφοντας ότι η ιδιοκτησία και η ιδιωτική πρωτοβουλία αναγνωρίζονται και εγγυώνται από το νόμο, αλλά πρέπει να ασκούν κοινωνική λειτουργία και επομένως πρέπει να προσανατολίζονται προς το κοινωνικό συμφέρον το οποίο και μπορεί να τους επιβάλει μια σειρά περιορισμών. Τέλος, υπάρχουν συνταγματικές προβλέψεις για την αποκέντρωση σημαντικών κρατικών αρμοδιοτήτων προς τα

γεωγραφικά διαμερίσματα-περιφέρειες (regioni), στα οποία αποδίδεται σημαντική αυτονομία που περιλαμβάνει την ίδρυση τοπικών κοινοβουλίων. Όμως, οι κοινωνικο-πολιτικές και οικονομικές συγκυρίες, δεν θα επιτρέψουν την εφαρμογή αυτών των συνταγματικών συμμετοχικών, κοινωνικών και αποκεντρωτικών προβλέψεων, παρά μόνον εν μέρει και πολύ αργότερα.

Τα πολεοδομικά μέτρα της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου εστιάζονται στην αποκατάσταση των περιοχών που καταστράφηκαν από τους βομβαρδισμούς. Το σύνθημα που επικρατεί είναι "κατασκευάστε αμέσως με οποιονδήποτε τρόπο"[72] και οι παρεμβάσεις γίνονται με βιαστικά "σχέδια ανοικοδόμησης". Στη συνέχεια, θα επικρατήσουν εκείνες οι δυνάμεις που επιδιώκουν μια γρήγορη οικονομική ανάπτυξη βασισμένη στην προώθηση της βιομηχανικής παραγωγής σε βάρος της γεωργίας και της ατομικής κατανάλωσης σε βάρος των κοινωνικών επενδύσεων. Έτσι, όπως σημειώνει ο L.Cavalli περιγράφοντας την περίοδο 1948-1968, "ο ιταλικός λαός θα ξοδέψει με τρόπο χαώδη την ενέργειά του στην μόνη κατεύθυνση που απομένει ανοικτή: την αναζήτηση πλουτισμού ώστε να φθάσει το επίπεδο ζωής των πιο ανεπτυγμένων λαών, αποδεχόμενος σταδιακά τα καταναλωτικά ήθη. Είκοσι χρόνια χωρίς ουσιαστική συμμετοχή στη δημόσια ζωή, εάν εξαιρεθεί η άσκηση του δικαιώματος ψήφου."[73]

Είναι αλήθεια ότι το 1954, δηλαδή σε μια εποχή χωρίς έντονες χωρικές συμμετοχικές διεκδικήσεις, κυκλοφορεί μία εγκύκλιος του υπουργείου δημοσίων έργων που συνιστά στους

δήμους να λαμβάνουν υπ'όψιν τις παρατηρήσεις των ιδιωτών, αρκεί αυτές να αναφέρονται στις γενικές κατευθύνσεις των σχεδίων και να μην τείνουν στην προάσπιση ατομικών συμφερόντων.[74] Αυτή η παρότρυνση θα ερμηνευθεί κατά τη δεκαετία του '70 ως νομική κάλυψη για το δικαίωμα έκφρασης γύρω από τον πολεοδομικό σχεδιασμό όλων των ενδιαφερόμενων πολιτών και όχι μόνο των ιδιοκτητών ακινήτων. Όμως, έως το '70, οι νομικές ερμηνείες εξακολουθούσαν να θεωρούν τις παρατηρήσεις που αναφέρονται στην εγκύκλιο, ως απλές ενστάσεις, στις οποίες οι δήμοι δεν ήσαν καν υποχρεωμένοι να απαντήσουν.

Η νομική πλευρά των συμμετοχικών δυνατοτήτων δεν διαφοροποιείται ούτε με τον νόμο του 1962 (απόκτηση οικοπέδων για τη λαϊκή κατοικία).[75] Πράγματι ο νόμος εξακολουθεί να περιορίζει τις δυνατότητες των κατοίκων στο να λαμβάνουν γνώση των σχεδίων, ενώ δικαίωμα υποβολής ενστάσεων έχουν μόνον οι άμεσα ενδιαφερόμενοι ιδιοκτήτες.

Ο "νόμος για την κατοικία" του 1971 το μόνο που θα προσθέσει (εάν εξαιρέσει κανείς την χωρίς συμμετοχικές επιπτώσεις πρόβλεψη του να συμπεριληφθεί στα διοικητικά συμβούλια των Αυτόνομων Ινστιτούτων Λαϊκής Κατοικίας-IACP, που υλοποιούν το σχετικό πρόγραμμα, ένας εκπρόσωπος των συνδικάτων και ένας των δικαιούχων), θα είναι μια εξουσιοδότηση στην κυβέρνηση "να προχωρήσει στην αναδιάταξη και αναδιάρθρωση των IACP, δημιουργώντας ενιαίες δομές ανά regione, στα όργανα των οποίων να αντιπροσωπεύονται

εργαζόμενοι, χρήστες και τοπικοί οργανισμοί" και "να εκπονήσει κανονισμούς ικανούς να εγγυηθούν τη δημοκρατική διαχείριση των οικημάτων από τους δικαιούχους".[76]

δ.2. Η συμμετοχική διάσταση των αποκεντρωτικών μεταρρυθμίσεων.

Σημαντικότερες θα είναι οι προβλέψεις που εμπεριέχονται στους καταστατικους χάρτες των περιφερειών-regioni που εγκρίνονται την ίδια χρονιά, υλοποιώντας τα άρθρα 117 και 118 του ιταλικού συντάγματος. Σύμφωνα με αυτές, η αυτονομία των διαμερισμάτων περιλαμβάνει, εκτός από τη δυνατότητα σύνταξης περιφερειακών αναπτυξιακών προγραμμάτων, τη δυνατότητα πολεοδομικού και χωροταξικού προγραμματισμού, την προστασία του εδάφους του τοπίου και του περιβάλλοντος, την προστασία της ιστορικής και καλλιτεχνικής κληρονομιάς, την χρηματοδότηση τοπικών δημόσιων έργων, την συνένωση δήμων ή την δημιουργία νέων, κ.α. Οι καταστατικοί χάρτες προβλέπουν επίσης τις συμμετοχικές διαδικασίες με τις οποίες θα πρέπει να ασκηθούν αυτές οι αρμοδιότητες: δικαίωμα υποβολής προτάσεων από τους πολίτες (λαϊκή πρωτοβουλία), δικαίωμα πληροφόρησης και αντίστοιχη υποχρέωση δημοσιότητας, παρατηρήσεις, ψηφίσματα, δημόσιες συγκεντρώσεις και συνελεύσεις, δημοψηφίσματα, θεσμός "συνηγόρου των πολιτών", πρωτοβουλίες των τοπικών φορέων.

Η εκχώρηση αυτών των αρμοδιοτήτων από το κράτος προς τα διαμερίσματα θα γίνει σταδιακά και θα ολοκληρωθεί το 1977. Από τότε και στη συνέχεια, η λήψη παραπέρα αποκεντρωτικών και

συμμετοχικών πρωτοβουλιών θα αφεθεί στις regioni (το σύνταγμα προβλέπει, στο άρθρο 118, ότι οι regioni ασκούν τις αρμοδιότητές τους εξουσιοδοτώντας τις επαρχίες, τους δήμους και άλλους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης), οι οποίες θα προχωρήσουν με διαφορετικές ταχύτητες στην υλοποίηση συμμετοχικής πολιτικής, ανάλογα με τις ιδιαίτερες κοινωνικο-πολιτικές και πολιτιστικές συνθήκες και συγκυρίες που επικρατούν σ'αυτές.

Όσον αφορά στους περισσότερους από 8.000 δήμους του ιταλικού κράτους, η δραστηριότητα τους εξακολουθεί να διέπεται βασικά από την νομοθεσία περί δήμων και επαρχιών του 1934. Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν έχουν πολυάριθμες και σημαντικές αρμοδιότητες στον σχεδιασμό και την διοίκηση του χώρου (γενικά ρυθμιστικά και εξειδικευμένα σχέδια, εποπτεία της οικοδομικής δραστηριότητας, δημιουργία και διοίκηση ποικίλων υπηρεσιών). Εκείνο που κυρίως εμποδίζει την αποκεντρωμένη δράση τους είναι το ότι δεν τους έχει αναγνωρισθεί ακόμη, επαρκής οικονομική αυτονομία.[77]

Εάν τώρα στρέψουμε την προσοχή μας στη διερεύνηση των συμμετοχικών δραστηριοτήτων που εκκινούν από πρωτοβουλίες της βάσης, θα διαπιστώσουμε διαφορετικά επίπεδα συμμετοχικής έντασης.

Το πρώτο, έστω μικρό, βήμα προς την κατεύθυνση της διεκδίκησης ευρύτερης συμμετοχής σε τοπικό επίπεδο, γίνεται στα μισά της δεκαετίας του '50, όταν μερικοί δήμοι

αποφασίζουν να ερμηνεύσουν διασταλτικά έναν παλιό νόμο (του 1915[78]) και να ιδρύσουν συνοικιακά συμβούλια. Τα συνοικιακά συμβούλια έπαιξαν ένα αξιόλογο συμμετοχικό ρόλο στις δεκαετίες του '50 και '60, εξασφαλίζοντας κυρίως την αποτελεσματικότητα και την λειτουργικότητα ορισμένων υπηρεσιών. Παράλληλα έδωσαν τη δυνατότητα πρόσβασης των δημοτών σε πληροφορίες που έως τότε δεν "έβγαιναν" από τα δημαρχιακά καταστήματα. Μέσω των Σ.Σ. διοργανώθηκαν εκστρατείες δημοσιότητας πολεοδομικών θεμάτων, εκθέσεις, συγκεντρώσεις, συζητήσεις, κ.λ.π.

Ωστόσο μετά τις κινητοποιήσεις και τις εξεγέρσεις του '68 η συμμετοχική αποτελεσματικότητα των Σ.Σ. αμφισβητήθηκε έντονα. Υποστηρίχθηκε ότι διευκολύνουν περισσότερο την επικοινωνία από τα πάνω προς τα κάτω, παρά την γνήσια έκφραση των απόψεων της βάσης και ότι συνέβαλαν, ασχολούμενα με θέματα μικρής κλίμακας, στην ενδυνάμωση των υπαρχουσών σχέσεων εξουσίας. Έτσι, μετά το '68, αρχίζουν να σχηματίζονται, παράλληλα και ανταγωνιστικά με τα Σ.Σ., κυρίως στις μεγάλες πόλεις, αυτόνομες ομάδες που υιοθετούν στρατηγικές συγκρουσιακής συμμετοχής. Πρωταγωνιστικό ρόλο στους συγκρουσιακούς αγώνες έπαιξαν κατά κανόνα μικρές συσπειρώσεις, κινούμενες σχεδόν πάντα στα πλαίσια της εξωκοινοβουλευτικής αριστεράς, οι οποίες εμφανίσθηκαν στις περισσότερο υποβαθμισμένες συνοικίες των πόλεων με τη μορφή των "ενιαίων επιτροπών βάσης" ή των "ενώσεων ενοικιαστών" ,ή των "συλλόγων δικαιούχων εργατικής κατοικίας", κ.λ.π., και

ετέθησαν επικεφαλής πολλών αγώνων για την στέγαση και την αναβάθμιση του αστικού περιβάλλοντος. Σύμφωνα με τον G.F.Elia, "η δράση τους συνέβαλε, ίσως, στη δημιουργία μιας μεγαλύτερης πολιτικής συνειδητοποίησης στα πιο περιθωριοποιημένα στρώματα των πόλεων, και στην διάδοση της γνώσης ότι το δικαίωμα στην πόλη μπορεί να κατακτηθεί με αυτόνομους συμμετοχικούς αγώνες".[79] Πολλές επίσης μάχες δόθηκαν, άλλοτε με την συμπαράσταση ορισμένων κοινοβουλευτικών κομμάτων και άλλοτε χωρίς αυτή, γύρω από τα οικολογικά θέματα, και κυρίως υπέρ των ήπιων μορφών ενέργειας και κατά των πυρηνικών εργοστασίων.

δ.3. Η επικοινωνιακή διάσταση.

Σε γενικές γραμμές η ιταλική νομοθετική παράδοση αφιερώνει περιορισμένο χώρο στα θέματα της πληροφόρησης των πολιτών. Οι βασικές ιδέες πάνω στις οποίες εξελίσσεται η νομοθεσία για τις σχέσεις της διοίκησης και των δημοσίων οργανισμών με τον πολίτη, από τον 18ο αιώνα και εντεύθεν, αφορούν στις εξής θεωρήσεις:

α) Για εκλογικά και πολιτικά θέματα η πληροφόρηση πρέπει να γίνεται από τα πολιτικά κόμματα και τις άλλες πολιτικές οργανώσεις. Οι δημόσιοι οργανισμοί είναι καλύτερα να μην αναμιγνύονται. Και αυτό γιατί διοικούνται από πλειοψηφίες με συγκεκριμένες πολιτικές απόψεις και έτσι υπάρχει κίνδυνος η πληροφόρηση που θα παράσχουν να είναι μεροληπτική.

β) Η διοικητική λειτουργία με την στενή έννοια (δηλαδή η διοικητική υλοποίηση αποφάσεων που λαμβάνονται σε πολιτικό

επίπεδο) δεν έχει ανάγκη "δημοσιοποίησης". Η "επιφυλακτικότητα" προφυλάσσει τους δημόσιους λειτουργούς από επιρροές, πιέσεις και παρεμβάσεις που θα μπορούσαν να αλλοιώσουν την απαραίτητη για την άσκηση της διοίκησης "ορθή κρίση". Για να διαφυλαχθεί η αμεροληψία των λειτουργών οι πολίτες είναι καλύτερα να πληροφορούνται τα περί των αποφάσεων όταν αυτές έχουν ήδη ληφθεί.[80]

Αυτή η μη συμμετοχική αντίληψη θα κυριαρχήσει στην ιταλική νομοθεσία έως τις αρχές της δεκαετίας του '70, όταν θα ψηφισθούν οι νόμοι για την αυτονομία των διαμερισμάτων, οι οποίοι θα επιτρέψουν την σύνταξη τοπικών καταστατικών χαρτών.

Στους περισσότερους -αν και όχι σε όλους- τους περιφερειακούς καταστατικούς χάρτες θα εμφανισθεί η διατύπωση των εξής αρχών:

- Οι πολίτες και οι κοινωνικές οργανώσεις δικαιούνται πλήρη πληροφόρηση για την πολιτική, νομοθετική και διοικητική δραστηριότητα των διαμερισμάτων. (Κ.Χ. Λομβαρδίας, Εμιλίας Ρομανίας, Τοσκάνης, Καμπανίας, κ.α.)

- Οι πολίτες έχουν δικαίωμα πρόσβασης σε στοιχεία και δεδομένα που συλλέγονται από τους περιφερειακούς οργανισμούς, χωρίς περιορισμούς, πλην του σεβασμού των συνταγματικών δικαιωμάτων του πολίτη.

- Οι regioni χρησιμοποιούν τα μέσα μαζικής επικοινωνίας (με ενδεχόμενη προτίμηση στα ραδιοτηλεοπτικά[81]) προκειμένου να εξασφαλισθεί η πληρέστερη πληροφόρηση των πολιτών. Στην Εμιλία Ρομανία ο Κ.Χ. προβλέπει ότι η regione μπορεί να

παρέμβει άμεσα ή να προωθήσει πρωτοβουλίες που θα εξασφαλίζουν τις δημόσιες πληροφοριακές υπηρεσίες.

- Οι regioni οργανώνουν άμεσες επαφές ανάμεσα στους πολίτες και τους τοπικούς οργανισμούς, τα συνδικάτα, τους συνεταιρισμούς, τις επαγγελματικές ενώσεις, τις πολιτιστικές οργανώσεις και τις άλλες κοινωνικές οργανώσεις.

Μια άλλη επικοινωνιακή καινοτομία που εμφανίζεται σταδιακά, μετά το 1974, στους καταστατικούς χάρτες των περισσότερων διαμερισμάτων αφορά στον "συνήγορο των πολιτών"

Οι σχετικές διατάξεις προβλέπουν ότι οποιοσδήποτε πολίτης που τον αφορά μια κάποια τρέχουσα διοικητική διαδικασία, ή έχει άμεσο ενδιαφέρον για αυτή, δικαιούται να ζητήσει, γραπτά, ενημέρωση σχετικά με την εξέλιξή της. Σε περίπτωση που ύστερα από ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα (είκοσι ή τριάντα ημέρες) η υπηρεσία δεν απαντήσει ή η απάντηση κριθεί ανεπαρκής, ο ενδιαφερόμενος πολίτης μπορεί να προσφύγει στον "συνήγορο των πολιτών". Ο συνήγορος μπορεί να παρέμβει σε επίπεδο περιφερειακής διοίκησης και περιφερειακών οργανισμών διεκδικώντας νομικά το δικαίωμα στην πληροφόρηση και να ζητήσει αντίγραφο των διοικητικών πράξεων και εγγράφων καθώς και κάθε πληροφορία σχετική με το θέμα.

Η εφαρμογή του θεσμού του συνηγόρου, από την νομοθέτησή του έως σήμερα, έδειξε ότι στις περισσότερες περιπτώσεις η παρέμβαση ζητείται για θέματα που αφορούν σε υποθέσεις του μέσου πολίτη (επιχειρηματία ή υπαλλήλου) και, μερικές μόνο φορές, για θέματα που υποβάλλονται από ομάδες που

υποστηρίζουν ευρύτερα κοινωνικά συμφέροντα. Έτσι υποστηριχθηκε, ότι ο συνήγορος που θέλει να παραμείνει πιστός στον κοινωνικό του ρόλο, θα πρέπει ή να αποποιείται πολλές από τις περιπτώσεις που του υποβάλλονται και να πάψει με αυτό τον τρόπο να θεωρείται ο "επανορθωτής αδικιών" ή να εξακολουθήσει να τις αποδέχεται και, μια που δεν είναι σε θέση να ικανοποιήσει πολλές απ'αυτές, να μετατραπεί σε ένα είδος ανώδυνου γραφείου παραπόνων.[82] Σύμφωνα με άλλες εκδοχές ο συνήγορος των πολιτών δεν πρέπει να περιορίζεται στην υπεράσπιση των ιδιωτικών συμφερόντων αλλά θα πρέπει να εποπτεύει τη συνολική πληροφοριακή πορεία της περιφερειακής διοίκησης. Πράγματι, ορισμένοι καταστατικοί χάρτες προβλέπουν ότι ο συνήγορος των πολιτών υποχρεούται να υποβάλει ανά τακτά χρονικά διαστήματα εισηγήσεις προς τον πρόεδρο του συμβουλίου που διοικεί τη Regione, όπου να υποδεικνύονται οι τομείς της διοίκησης και τα θέματα που προκαλούν τα μεγαλύτερα προβλήματα πληροφόρησης στους πολίτες.

Προκειμένου η περιφερειακή διοίκηση όχι μόνο να πληροφορείται σχετικά με τις επιθυμίες της λαϊκής βάσης, αλλά και να δίνεται η δυνατότητα στον μεμονωμένο πολίτη να έχει αποφασιστική ψήφο για ορισμένα θέματα, οι περιφερειακοί καταστατικοί χάρτες καθιερώνουν και τον θεσμό του τοπικού δημοψηφίσματος. Βέβαια, όπως σημειώνει ο Aldo Bardusco, για να μπορέσει το δημοψήφισμα να εκπληρώσει την αποστολή του "πρέπει οι ψηφοφόροι να είναι κατάλληλα πληροφορημένοι πάνω

στις εναλλακτικές λύσεις επί των οποίων καλούνται να εκφρασθούν. Κάτω από αυτή την οπτική ο ρόλος των μέσων μαζικής επικοινωνίας, τύπος, τηλεόραση, ραδιόφωνο, γίνεται αποφασιστικός."[83]

Σε επίπεδο δήμων, όπου και ασκείται σε μεγάλο βαθμό η πολιτική χώρου στην Ιταλία, η κρατική νομοθεσία προβλέπει ελάχιστα πράγματα σε σχέση με την πληροφόρηση των κατοίκων. Εκτός από την υποχρέωση δημοσιότητας των στοιχείων του δημοτολογίου, που βασίζεται σε διατάξεις του αστικού κώδικα, και το δικαίωμα των κατοίκων να ζητούν αντίγραφο των αποφάσεων του δημοτικού συμβουλίου, δεν υπάρχει παρά μόνον ο περιορισμένος θεσμός του δημοψηφίσματος (μόνο για την περίπτωση που ο δήμος αποφασίζει να αναλάβει απ'ευθείας την παροχή κάποιας υπηρεσίας και στην απόφαση αντιτίθεται το ένα τρίτο των συμβούλων), ο οποίος ανάγεται στον νόμο περί δημοτικών συμβουλίων του 1903.

Η ανάπτυξη συγκρουσιακών συμμετοχικών κινημάτων στην Ιταλία του '60 και '70 συνοδεύτηκε από προβληματισμούς σχετικούς με την δυνατότητα άσκησης εναλλακτικής πληροφοριακής πολιτικής εκ μέρους των αυτόνομων συμμετοχικών ομάδων. Οι πρώτες "μάχες αντιπληροφόρησης" δόθηκαν στο τέλος της δεκαετίας του '60, με αντικείμενο την κριτική ανάλυση του περιεχόμενου των επίσημων μέσων μαζικής επικοινωνίας (και ιδιαίτερα ορισμένων συντηρητικών εφημερίδων και της, κρατικής τότε, τηλεόρασης) και στόχο "την μετατροπή τους από μέσα επικοινωνίας της μεγάλης καταναλωτικής στρατηγικής σε

στοιχεία επαναστατικής τακτικής."[84] Κατά τη διάρκεια αυτών των κινητοποιήσεων έγινε πειραματική χρήση των νεότερης τεχνολογίας "μικρών" **MME**, όπως το **video** και οι μικρής εμβέλειας ραδιοφωνικοί πομποί και επινοήθηκαν νέοι τρόποι προσέλκυσης του ενδιαφέροντος του κοινού για τα κοινωνικά θέματα, μέσω της χρησιμοποίησης των ηλεκτρονικών υπολογιστών, των ακτίνων **laser**, των **happenings** κ.α.[85]

Μεταξύ των εκστρατειών αντιπληροφόρησης και εναλλακτικής επικοινωνίας που έγιναν ευρύτερα γνωστές αυτή την περίοδο, θα μπορούσε κανείς να αναφέρει, την περίπτωση των ενοικιαστών στους οποίους έγινε έξωση στην **Via Tibaldi** στο **Μιλάνο**, την απο-ενοχοποίηση του αναρχικού **Valpreda** κατηγορούμενου από τις αρχές για την βόμβα που προξένησε πλήθος θυμάτων στο **Μιλάνο**, τις κοινωνικο-θρησκευτικές διενέξεις στο προάστιο **Isolotto** της **Φλωρεντίας**, τον πόλεμο του **Βιετνάμ**, κ.α.

Χαρακτηριστική περίπτωση χωρικής συμμετοχικής διεκδίκησης κατά την διάρκεια της δεκαετίας του '70, στην οποία έδρασαν παράλληλα τόσο τα θεσμοποιημένα συνοικιακά συμβούλια όσο και ομάδες αυτόνομης συμμετοχικής δράσης, πληροφορώντας και ενεργοποιώντας με διαφορετικό τρόπο τους πολίτες, αποτελούν οι κινητοποιήσεις στην περιοχή **Primavalle** στην βορειοδυτική περιφέρεια της **Ρώμης**.[86]

Πρόκειται για μια οικιστική περιοχή όπου εμφανίζεται μια σειρά από τις τυπικές αντιφάσεις της ρωμαϊκής περιφέρειας: ανώνυμες και πυκνοκατοικημένες αστικές συνοικίες ανάμεσα

στις οποίες υψώνονται οι δημόσιας κατασκευής εργατικές πολυκατοικίες και, πιο έξω, περιοχές αυθαιρέτων με παντελή έλλειψη υποδομών. Στην περιοχή, μοναδικό πράσινο αποτελεί μια ζώνη πευκοδάσους, το Pineto, στην οποία είναι δυνατό να δημιουργηθεί αστικό πάρκο, καθώς και οι απαραίτητες βασικές υποδομές για τους 300.000 κατοίκους των γύρω συνοικιών. Αντίθετα, το ρυθμιστικό σχέδιο που εκπονείται το 1971, υλοποιώντας τις επιθυμίες μιας κατασκευαστικής εταιρείας στην οποία ανήκει το ένα τρίτο της έκτασης του δάσους, προβλέπει την οικοδόμηση ενός συγκροτήματος 20.000 κατοικιών, τη διάνοιξη μιας λεωφόρου μεγάλης κυκλοφορίας που τέμνει τις υπάρχουσες συνοικίες και την δημιουργία σιδηροδρομικού σταθμού ύστερα από προέκταση της γραμμής Ρώμη-Πίζα.

Οι κάτοικοι αντιδρούν τόσο μέσω των συνοικιακών συμβουλίων όσο και δημιουργώντας νέες επιτροπές αγώνα, και διεκδικούν την αναστολή της άδειας οικοδόμησης, την αναθεώρηση του ρυθμιστικού σχέδιου, την απαλλοτρίωση του Pineto, και την εκπόνηση εξειδικευμένου σχεδίου που να προβλέπει στην περιοχή πράσινο και υποδομές. Τα αιτήματα αυτά συναντούν έντονες αντιδράσεις από την πλευρά των ιδιοκτητών και αόριστες υποσχέσεις -που δεν τηρούνται- από την πλευρά των δημοτικών αρχών.

Οι γενικές γραμμές της στρατηγικής στην οποία καταλήγουν τα συνοικιακά συμβούλια και οι επιτροπές αγώνα περιλαμβάνει:

- Τη δημιουργία μιας δια-συνοικιακής επιτροπής συντονισμού του αγώνα με τη στήριξη των άλλων ανάλογων

οργανώσεων που δρουν στην Ρώμη και πολιτιστικών συλλόγων όπως η Italia Nostra και το Instituto Nazionale di Urbanistica[87]

- Την κινητοποίηση της τοπικού πληθυσμού και της ρωμαϊκής κοινής γνώμης μέσω διαδηλώσεων, συνελεύσεων, συμβολικών καταλήψεων και χρησιμοποίησης ιδιωτικών και κρατικών ΜΜΕ. Παράλληλα κυκλοφορούν φυλλάδια και αφίσες με τα αιτήματα και τα συνθήματα του αγώνα.

- Την επεξεργασία των εναλλακτικών προτάσεων για την κοινωνική χρήση της περιοχής.

- την αναζήτηση της υποστήριξης των πολιτικών κομμάτων σε τοπικό επίπεδο και επίπεδο πόλης. (σημείο που συναντά την αντίδραση πολλών αυτόνομων ομάδων που αρνούνται την ανάμιξη στον αγώνα των "παραδοσιακών" πολιτικών δυνάμεων).

Οι συμμετοχικές κινητοποιήσεις στη Primavalle θα διαρκέσουν με αμείωτη ένταση για πέντε χρόνια. Τελικά, το 1976 το δημοτικό συμβούλιο θα αποφασίσει την τροποποίηση του ρυθμιστικού σχέδιου και θα δεσμευθεί για την απαραίτητη απαλλοτρίωση και την εκπόνηση ένος εξειδικευμένου σχεδίου που να ικανοποιεί τις ανάγκες του πληθυσμού της περιοχής για υποδομές. Μετά αυτήν την πρώτη νίκη η ένταση των κινητοποιήσεων ελαττώνεται και οι τοπικές οργανώσεις δυσκολεύονται να παρακολουθήσουν την υλοποίηση των δημοτικών δεσμεύσεων. Είμαστε πια στο τέλος της δεκαετίας του '70 και όπως σημειώνεται στη μελέτη για τη χωρική συμμετοχή στην Ιταλία των Bagnasco, Baldi και Grasso[88], μετά τις ενεργειακές και οικονομικές κρίσεις, σε ολόκληρη τη χώρα αρχίζει να

επικρατεί μια στροφή προς την ιδιώτευση και την ατομική επιβίωση. Ετσι, εν τέλει, και στην Primavalle θα επέλθει συμβιβασμός μεταξύ δήμου και των ιδιοκτητών της γης του Pineto, οι οποίοι θα καταφέρουν να οικοδομήσουν ένα τμήμα της περιοχής με αντάλλαγμα την κατασκευή δωρεάν ενός δημόσιου πάρκου στην υπόλοιπη έκταση.

ε. Καταληκτικές παρατηρήσεις.

Συμπερασματικά θα μπορούσαμε να παρατηρήσουμε ότι:

- Η θεώρηση των συμμετοχικών φαινομένων και η εξακρίβωση της έντασης με την οποία εμφανίζονται οι συμμετοχικές διεκδικήσεις στις κυριώτερες ευρωπαϊκές χώρες απαιτεί τη παράλληλη εξέταση τόσο των μέτρων που λαμβάνονται από τους σχεδιάζοντες και κατοχυρώνονται νομοθετικά, όσο και του κλίματος που αναπτύσσεται στη βάση και εκδηλώνονται με τις ποικίλες διεκδικήσεις και κινητοποιήσεις των σχεδιαζομένων.

- Οι μεταρρυθμίσεις προς συμμετοχική κατεύθυνση που υλοποιούνται κυρίως κατά τη διάρκεια της δεκαετίας '70 στην Ευρώπη, παράλληλα με την υιοθέτηση των σύγχρονων σχεδιαστικών διαδικασιών, προσπαθούν να επαναθέσουν το θέμα της επικοινωνίας κράτους-πολιτών, άλλοτε ορίζοντας νέες διαδικασίες μέσω των οποίων η σχεδιάζουσα αρχή πληροφορείται για την κατάσταση που επικρατεί στη βάση και για τις προσδοκίες των πολιτών και άλλοτε καθορίζοντας νέα δικαιώματα πρόσβασης των πολιτών σε πληροφορίες που έως τότε ήσαν υπό τον πλήρη έλεγχο των σχεδιαζόντων.

- Έστω και άν υπάρχουν, είτε σε επίπεδο διεθνων οργανισμων όπως ο ΟΗΕ, είτε στο επίπεδο των ευρωπαϊκών κοινοτήτων, κοινές δεσμεύσεις γύρω από τα συμμετοχικά και επικοινωνιακά δικαιώματατα και υποχρεώσεις, η τελική έκβαση τόσο των συμμετοχικών πρωτοβουλιών που ξεκινούν από τους σχεδιάζοντες, όσο και εκείνες που προέρχονται από τη βάση επηρεάζονται από τις παραμέτρους που καθορίζουν τις ειδικές επικοινωνιακές συνθήκες της κάθε χώρας.

- Ενώ οι νομοθετημένοι κανόνες συναινετικής συμμετοχικής πολεοδομίας δεν ξεπερνούν συνήθως την 5η βαθμίδα της κλίμακας της Arnstein και προβλέπουν συμβουλευτικές παρεμβάσεις κυρίως στην 3η και 4η φάση της νεώτερης μεθοδολογίας σχεδιασμού (συνεργασία στη διατύπωση των σκοπών, αντικειμένων και στόχων κατά την εκπόνηση μιας επεμβασης της οποίας η χρησιμότητα έχει ήδη αποφασισθεί σε άλλα επίπεδα λήψης αποφάσεων και διατύπωση εναλλακτικών προτάσεων), οι συμμετοχικές κινητοποιήσεις που ξεκινούν από τους σχεδιαζόμενους, κατά κανόνα αποκτούν συγκρουσιακές αποχρώσεις και θέτουν υπό συζήτηση το σύνολο των φάσεων κατά τις οποίες λαμβάνονται αποφάσεις. Όσο εντονότερη είναι η συγκρουσιακή διάσταση των συμμετοχικών διεκδικήσεων, τόσο περισσότερο τίθενται υπό αμφισβήτηση οι πρωταρχικές πολιτικές αποφάσεις.

- Υπάρχουν περιπτώσεις κατά τις οποίες οι συμμετοχικές και οι επικοινωνιακές αρμοδιότητες μεταβιβάζονται σε οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης όπως οι περιφέρειες ή οι δήμοι, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δημιουργείται αυτομάτως

καλύτερο συμμετοχικό κλίμα και ότι εκδηλώνεται μεγαλύτερη συμμετοχική ένταση. Αντίθετα σε πολλές περιπτώσεις ο αντίδικος των πολιτών που διεκδικούν συμμετοχή και επικοινωνία, είναι ακριβώς οι οργανισμοί της τοπικής αυτοδιοίκησης.

-Στις συμμετοχικές εκκλήσεις των σχεδιαζόντων και για την παροχή πληροφοριών που αποβλέπουν σε συναινετικά συμμετοχικά εγχειρήματα χρησιμοποιούνται πλέον ευρέως οι σύγχρονες επικοινωνιακές τεχνικές και τα ΜΜΕ.

- Οι συμμετοχικές πρωτοβουλίες που ξεκινούν από τους σχεδιαζόμενους επιδιώκουν την κινητοποίηση των παραδοσιακών ΜΜΕ, αλλά και καταφεύγουν σε πολλές περιπτώσεις σε εναλλακτικές μορφές μαζικής επικοινωνίας αξιοποιώντας τις νέες τεχνολογικές δυνατότητες.

Νέας ποιότητας προβλήματα θα δημιουργηθούν στην Ευρώπη κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '80, όταν παράλληλα με την παρατηρούμενη συμμετοχική ύφεση, τα μεγάλα επικοινωνιακά μέσα και οι λοιπές επικοινωνιακές ροές θα αρχίσουν να περνούν όλο και πιο έντονα υπό των έλεγχο των ιδιωτών σε βάρος τόσο του κρατικού ελέγχου όσο και των συλλογικών επικοινωνιακών δραστηριοτήτων.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. W. Ashworth, The Genesis of Modern Town Planning, Routledge & Kegan Paul, London, 1954. Ιταλ. έκδοση Angeli, Milano, 1974 και ιδιαίτερα την εισαγωγή στην ιταλική έκδοση του C.Carozzi, σελ. 9-21. Βλέπε ακόμη E. Macchiaroli Petroncelli, M. Guarino, Urbanistica e pianificazione in Gran Bretagna, Giannini, Napoli, 1973.

2. Housing, Town Planning Act 1909, Section 54 (1).

3. Βλ. J.M. Simmie, Citizens in Conflict, Hutchinson Educational, London, 1974, σελ. 78- W. Ashworth, The Genesis of Modern British Town Planning, οπ.π. σελ. 231-59- G.F.Elia, La partecipazione pubblica nell' urbanistica britannica, στο G.F. Elia, S. D'Alto, R.Faenza, La partecipazione tradita, Sugar ed. Milano, 1980, σελ. 124-25.

4. W. Ashworth, The Genesis of Modern Town Planning, οπ.π.,και την εισαγωγή στην ιταλική έκδοση του C.Carozzi, σελ. 9-21.

5. Βλ. σχετικά την έκθεση του Planning Advisory Group, που ορίσθηκε από το σχετικό υπουργείο το 1964. Αναφέρεται στο G.F.Elia, La partecipazione pubblica..., οπ.π. σελ. 126.

6. Βλέπε τις κριτικές που περιλαμβάνονται στα κείμενα των J.M. Simmie, Citizens in Conflict, οπ.π. σελ. 131-134- W.Ashworth, The Genesisof the Modern British Town Planning, οπ.π. σελ.307-313- G.Samona, L' urbanistica e l'avvenire delle città, Laterza, Bari, 1967, σελ. 102-103- P. Guidicini, Aspetti sociologici del decentramento urbano e della programmazione in Gran Bretagna, στο Rivista di Sociologia, No 11, 1966, σελ. 100-105.

7. R.A.B. Leaper, Foreword στο Participation and All That- Conference Report of the Standing Conference of Councils of Social Services, 19-21 Σεπτεμβρίου 1969 στο Aidans College, University of Durham, σελ. 1-13.

8. Βλ. Town and Country Planning Act 1968- Report of the Committee on Public Participation in Planning, People and Planning, HMSO, London, 1969, επανεκδ. 1972- Town and Country Planning Act 1971- Town and Country Planning (Structure and Local Plans) Regulations 1971- Town and Country Planning (Amendment) Act 1972- Department of the Environment, Welsh Office, Town and Planning Act 1971:

Part II, Development Plan Proposals: Publicity and Public Participation, Circular 52/72, Circular 104/72, HMSO, London, 1972- Department of the environment and the Welsh Offece, Structure plans-The Examination in Public, HMSO, London, 1973.

9. Η βρετανική νομοθεσία περιλαμβάνει τρία είδη τοπικών σχεδίων: τα district plans, που εμπεριέχουν προτάσεις για την ανάπτυξη ή την διαφορετική χρήση του εδάφους του συνόλου ή μέρους ενός OTA, τα action area plans, που περιγράφουν με εξειδικευμένο τρόπο τις αναπτυξιακές προτάσεις του δομικού σχεδίου, και τα subject plans, που εμπεριέχουν τις λεπτομερείς προτάσεις του OTA για ορισμένες ειδικές αναπτυξιακές περιπτώσεις (π.χ. ίδρυση μιας νέας βιομηχανίας στην περιοχή) ή αλλαγές χρήσης.

10. Βλ. Δ.Χριστοφιλόπουλος, Συμμετοχή των πολιτών στον Πολεοδομικό σχεδιασμό. Μια κοινωνικοπολιτική προσέγγιση, οπ.π. σελ. 164-165, και Α. Μακρυδημήτρης, Ανάλυση δημόσιας πολιτικής και αποφάσεων, Σάκκουλας, Αθήνα, 1987.

11. Δ. Χριστοφιλόπουλος, Συμμετοχή των πολιτών στον πολεοδομικό σχεδιασμό, οπ.π. σελ. 165.

12. Department of the Environment, Wels Office, Circular 52/72, οπ.π. σελ. 3.

13. Committee on Public Participation in Planning, People and planning, οπ.π. παράγραφος 174.

14. Ο υπουργός έχει το δικαίωμα να αναλάβει ο ίδιος την τελική έγκριση ορισμένων τοπικών σχεδίων που κρίνονται γενικότερου ενδιαφέροντος. Βλ. G.F. Elia, La partecipazione pubblica nell'urbanistica britannica, οπ.π. σελ. 133-134.

15. Βλ. Committee on Public Participation in Planning, People and Planning, οπ.π. σελ. 5. Αργότερα (το 1972), με την εγκύκλιο 52/72 του Welsh Office, Department of the Environment, § 5, δίδεται ένας δεύτερος ορισμός, σύμφωνα με τον οποίο "η συμμετοχή είναι μία αμφίδρομη διαδικασία μεταξύ των σχεδιαστικών αρχών και του κοινού", χωρίς όμως περισσότερες διευκρινίσεις.

16. Βλ. A. Palazzo, Il concetto di potere e di partecipazione democratica alle decisioni, στο "Citta e Societa" No 1, 1970, σελ. 22-23.

17. Ας ληφθεί υπ'όψιν ότι το πρώτο μη κρατικό τηλεοπτικό κανάλι εκπέμπει στην Βρετανία από το 1955 (βάσει του

Television Act του 1954) υπό τον έλεγχο της δημόσιας, αλλά ανεξάρτητης από το κράτος όσο αφορά στα οικονομικά, ITA (Indipendent Television Authority). Η ITA μετατρέπεται σε IBA (Independent Broadcasting Authority) το 1973 και εποπτεύει τα μη κρατικά-εμπορικά ραδιόφωνα η λειτουργία των οποίων επιτρέπεται με το Sound Broadcasting Act του 1972. Το κρατικό BBC διαθέτει 11 τοπικούς τηλεοπτικούς σταθμούς και 20 ραδιοφωνικούς. Αν και η Βρετανική κρατική ραδιοτηλεόραση έχει καταφέρει να θεωρείται από τις πλέον αντικειμενικές και ανεξάρτητες, νομικά βρίσκεται υπό τον στενό έλεγχο του αρμόδιου υπουργού, ο οποίος έχει το τυπικό δικαίωμα να απαγορεύσει σε οποιαδήποτε στιγμή εκπομπή ή κατηγορία εκπομπών, να διαφωνήσει με τις ώρες μετάδοσης και να απαιτήσει τη μετάδοση ειδήσεων ή ανακοινώσεων που προέρχονται από την κυβέρνηση. Βλ. Ραδιόφωνο και τοπική αυτοδιοίκηση, συλλογή κειμένων, εκδ. της Ελληνικής Εταιρίας Τοπικής ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης, Αθήνα, 1988- Roberto Grandi, Giusepe Richeri, Le televisioni in Europa, Feltrinelli, Milano 1976.

18. Committee on Public Participation in Planning, People and Planning, οπ.π. § 50.

19. C. Elia, La partecipazione pubblica nell'urbanistica britannica, οπ.π. σελ. 140.

20. Βλ. P.Stringer, P. Plumridge, Publicity and Communications Media in Sructure Planning, Interim Research Paper 1, Department of Environment, London 1974.

21. Βλ. P.Stringer, S.Ewens, Participation Through Public Meetings: The Case in North East Lancashire, Interim Research, Paper 2, Department of the Environment,London, 1975.

22. Βλ. Teesside County Borugh Counsil, Teesside Structure Plan-Pyblic Participation, Τόμος I: Public Response, 1973 και W. Hampton, R. Walker, The Role of a Working Party in Considering the Public Response to a Draft Structure Plan: a Case Study from Teesside, Interim Research Paper 4, Department of the Environment, London, 1975.

23. Βλ. W.Hampton, R.Walker, The Role of Consultants in the Public Participations Process: The Teesside Experience, Interim Research Paper 5, Department of the Environment, London, 1975.

24. Βλ. Cheshire County Council, County Structure Report on

Participation and Consultation, Ιανουάριος 1975, Παράρτημα 1. και M. Goldsmith, P.Saunders, The Tale of Lewis Cat: Public Participation and Settlement Policy in Cheshire, Interim Research Paper 8, Department of the Environment, London, 1975.

25. Βλ. Bedfordshire County Council, Structure Plan Participation, Bedford, Ιούνιος 1976.

26. Βλ. R. Grauhan, Planung und Kommunalpolitische, κείμενο το οποίο επικαλείται ο Ν.Πατέλης στη διατριβή του "Η συμμετοχή στην πολεοδομία", Αθήνα, 1977, σελ.26.

27. Ν. Πατέλης, Η συμμετοχή στην πολεοδομία, οπ.π. σελ. 27.

28. G.Bahr, Die Beteiligung der Burger an der Landesplanung, Raumfoeschung and Raumordnung, 1974- H. Evers, Das Recht der Raumordnung, MUnchen, 1973- R. Hosch και U.Hohnbrg, Programme und Plane nach dem Bayerschen Landesplanungsgesetz, Bay VBl τ.20 1974- U.Battis Partizipation im Stadtebaurecht, Berlin, 1976.

29. Δ.Χριστοφιλόπουλος, Συμμετοχή των πολιτών στον πολεοδομικό σχεδιασμό, οπ.π. σελ.166.

30. Ν. Πατέλης, Η συμμετοχή στην πολεοδομία, οπ.π. υποσημ. σελ.26-27.

31. Δ.Χριστοφιλόπουλος, Συμμετοχή των πολιτών στον πολεοδομικό σχεδιασμό, οπ.π. σελ. 166 και 167.

32. O.Kimminich, Public participation in the Federal Republic of Germany, Town Planning Review, 1981.

33. Ν. Πατέλης, Η συμμετοχή στην πολεοδομία, οπ.π. υποσημ. σελ. 27.

34. "Η μυστικοποιημένη αυτή δύναμη", γράφει ο Πατέλης, "φαίνεται μεγάλη, ακτύπητη ('τα τραστ θα μας λυώσουν'). Δεν είναι δυνατη η σκέψη μιας ρεαλιστικής εναλλακτικής λύσης στην υπάρχουσα σχέση δύναμης. Γι αυτό συμβαίνουν τα πιο αντιφατικά πράγματα από αμηχανία, αδυναμία, αβουλία (...) Η αντίφαση αυτή που σε λίγο γίνεται πράξη σαν πολιτική αναταραχή, παρουσιάζεται στη διοίκηση σαν κρίση που πρέπει να εξομαλυνθεί". Στο ίδιο, σελ. 84.

35. Στο ίδιο, σελ. 79.

36. Στο ίδιο, σελ. 81-82.

37. Στο ίδιο, σελ. 86.

38. Στο ίδιο, σελ. 87.

39. Στο ίδιο, σελ. 88.

40. Ο Πατέλης επικαλείται σχετικά έρευνα, στο ερώτημα της οποίας "Ποιά ομάδα αντιπροσωπεύει τα συμφέροντά σας καλύτερα;" οι κάτοικοι απαντούν:
Το Forum και η ομάδα συμμετοχικής παρέμβασης...32,6%
Ο Τύπος.....18,4%
Ο IGS και η ομάδα συμμετοχής.....11,6%
Οι πολιτικοί, οι δημοτικοί σύμβουλοι..... 9,4%
Το DKP (οι κομμουνιστές)..... 6,9%
Το σχέδιο πόλης..... 4,5%
Κανείς, θα γίνει όπως είναι να γίνει.....20,0%
Στο ίδιο, υποσημείωση, σελ. 118

41. Στο ίδιο, σελ.94 και σελ. 98-99.

42. V. D. Bernfeld, Les 'BUrgerinitiativen'-initiatives des citoyens - en Allemagne occidentale, στο περιοδικό Espaces et Societees, n. 28-29, σελ. 93-116.

43. Βλ. Alberto Tarozi, Iniziative nel sociale. Utopie progettuali e nuovi movimenti sui problemi della casa e del nucleare nella RFT, Franco Angeli, Milano, 1982, σελ. 125-126.

44. Στην Γερμανία υπήρχαν, πριν από την ένωση, δέκα ραδιοτηλεοπτικά ιδρύματα που λειτουργούσαν σε επίπεδο ομοσπονδιακών κρατιδίων και δύο σε επίπεδο ομοσπονδιακού κράτους (ARD και ZDF). Όλα είναι Νομικά Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου και αυτόνομοι φορείς ιδιόνομης αυτοδιοίκησης, ανεξάρτητοι από το κράτος. Στα εποπτικά τους συμβούλια εκπροσωπούνται θεσμοί και οργανώσεις με αξιώσεις πολιτιστικής παρέμβασης στη δημοσιότητα (εκκλησιές, συνδικάτα, εργοδοτικοί σύνδεσμοι, πανεπιστήμια, αθλητικές οργανώσεις, κόμματα και μεμονωμένα το κράτος, αλλά σε περιορισμένο βαθμό). Ωστόσο η έντονη κομματικοποίηση των διοικητικών συμβουλίων αλλοιώνει την πλουραλιστική δομή που προβλέπουν οι νόμοι.
Πιέσεις από την πλευρά των εκδοτών και των διαφημιστικών εταιρειών εμποδίζουν την δημιουργία δημόσιων περιφερειακών ραδιοφωνικών σταθμών (συμφωνία του 1972 με την οποία τα δημόσια Μέσα παραιτούντα από τη μετάδοση τοπικών εκπομπών και από τη τοπική διαφήμιση).
Η εποπτεία των ιδιωτικών τοπικών σταθμών ρυθμίζεται από την νομοθεσία των ομοσπονδιακών κρατιδίων και ο βαθμός του κοινωνικού ελέγχου ποικίλει.
Την δεκαετία του '70 δημιουργούνται πολλά εναλλακτικά τοπικά μέσα μαζικής επικοινωνίας (εφημερίδες,

ραδιοσταθμοί). Η ίδρυση των περισσότερων είναι συνδεδεμένη με διεκδικητικά κινήματα ("ραδιόφωνα δράσης") και έχουν κοινωνική χροιά. Τα ραδιόφωνα, τυπικά εξακολουθούν να είναι παράνομα αν και έχουν οργανωθεί στην Ενωση των Ελεύθερων Ραδιοφώνων. Βλ. το άρθρο της Πέρσας Ζέρη: Η τοπική ραδιοφωνία στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας, στο "Ραδιόφωνο και τοπική αυτοδιοίκηση, εκδ. ΕΕΤΑΑ, οπ.π. σελ. 89-105, και Roberto Grandi, Giusepe Richieri, Le televisioni in Europa, οπ.π.

45. G.F. Elia, La partecipazione urbana, στο G.F. Elia, Roberto Faenza, Urbanistica e comunicazioni di massa. La partecipazione in Francia, Franco Angeli, Milano, 1981, σελ. 19.

46. Βλ. Loi du 15 Juin 1943: Code de l'urbanisme et de l'habitation.

47. Βλ. Loi n. 67/1253 du 30 Décembre 1967: Loi d'orientation foncière.

48. G.F. Elia, La partecipazione urbana, οπ.π. σελ. 25-26.

49. Y. Prats, Réflexions sur la participation des administrés à l'aménagement urbain, στο "Ajda" Φεβρουάριος 1973, σελ. 60.

50. M. Phlipponeau. Changer la vie, changer la ville, ed. Breiz, La Baule, 1976, σελ. 85.

51. Rapport des Commissions du VI Plan, Villes, στο La documentation française, 1971, σελ. 88.

52. Βλ. A.Huet και άλλων, Rôle et portée économiques et idéologiques de la participation a l'aménagement urbain, Copedith, Paris, σελ. 221-265.

53. Βλ. M. Bergquist, Les conditions de la démocratie locale et la participation du citoyen en Europe, Conseil de l'Europe, Strasbourg, 1977, σελ. 27.

54. Βλ. Ministère de l'équipement, Circulaire relative à l'information dans l'elaboration des POS, 15.10. 1974, Journal Officiel 30.10.1974.

55. Βλ. Code de l'Urbanisme, αρθ. R 123-5-1 και διάταγμα υπ'αρθ. 77-60, Ιούλιος 1977.

56. M. Castells, Luttes urbaines, Maspero, Paris, 1973,

σελ.12.

57. G.F.Elia, Roberto Faenza, Urbanistica e comunicazioni di massa. La partecipazione in Francia, οπ.π.

58. Στο ίδιο, σελ. 66-67.

59. Στο ίδιο, σελ. 89-93.

60. Στο ίδιο, σελ. 117-121.

61. Στο ίδιο, σελ. 141-145.

62. Βλ. F.Lugassy, P. Dard, La participation aux décisions d'aménagement urbain, Copedith, Paris, 1972.

63. G.F.Elia, R.Faenza, Urbanistica e comunicazioni di massa... οπ.π. σελ. 145-148.

64. R. Faenza, Natura e limiti della comunicazione istituzionale (il caso francese) στο G.F.Elia, R. Faenza, Urbanistica e comunicazioni di massa, οπ.π.

65. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '70 ο κρατικός γαλλικός ραδιοτηλεοπτικός οργανισμός (ORTF) αναδιοργανώνεται. Δημιουργούνται επτά αυτόνομες εταιρείες: τρείς για τα τρία τηλεοπτικά προγράμματα (TF1, Antenne2, FR3), μία για τα ραδιοφωνικά (Radio France), μία για την παραγωγή των προγραμμάτων (Sfp), και μία για την έρευνα και την επιμόρφωση των στελεχών (Ina). Ο Faenza, επικαλούμενος και τον D.Cohen (TV: l'information permanente, στο Communication et langages, n.34, 1977), υποστηρίζει ότι στις νέες ραδιοτηλεοπτικές δομές εισάγονται κριτήρια ιδιωτικοποίησης και ότι η κρατική ραδιοτηλεόραση αρχίζει να εξαρτάται όλο και περισσότερο από τη διαφήμιση και τους ιδιώτες "χορηγούς". Στο ίδιο, σελ. 204-205.

66. Στο ίδιο, σελ. 167-170 και 179-183.

67 Στο ίδιο, σελ. 216-222.

68. Στο ίδιο, σελ. 218.

69. Στο ίδιο, σελ. 219.

70. Legge n. 2359, 25.6.1859, Disciplina sulle espropriazioni forzate per pubblica utilità, αρθ. 4 και 5, 18 και 19. Βλ. και V.Guarino, Chiarimenti sul "nesso" tra funzione urbanistica e partecipazione pubblico-amministrativa della comunità negli effetti del sistema

regionale, στο περιοδικό "Nuova Rassegna" ar. 17-18, 1973.

71. Legge n.1150, 17.8.1942, Legge urbanistica.

72. Βλ. C.Bagnasco, P.Baldi, F.Grasso, Partecipazione e territorio, La nuova Italia, Firenze. 1979, σελ. 26.

73. Βλ. L. Cavalli, Partecipazione e cultura, στο "Città e regione" n.1, 1975, σελ. 51.

74. Ministero dei Lavori Pubblici, Circolare n. 2495, 7.7.1954.

75. Legge n. 167, 18.4.1962, Disposizioni per favorire l'acquisizione di aree fabbricabili per l'edilizia economica e popolare.

76. Legge n. 865. 22.10.1971. Legge sulla casa.

77. Βλ. C. Bagnasco, P.Baldi, F.Grasso. Partecipazione e territorio, οπ.π. σελ. 103-106.

78. Πρόκειται για το νόμο ν. 148, 4.2.1915, Legge Comunale e Provinciale και ιδιαίτερα τα άρθρα 154 και 155. Το πρώτο άρθρο αφορά στη δυνατότητα του δημάρχου, όταν λείπει από το δήμο ή όταν προκύπτουν προβλήματα με τις επικοινωνίες, να αναθέτει την άσκηση ορισμένων από τις αρμοδιότητές του σε δημοτικό σύμβουλο ή και σε δημότη, αρκεί αυτός να διαθέτει το προσόν της εκλεξιμότητας σε θέση συμβούλου. Το δεύτερο αφορά στην δυνατότητα των δήμων με περισσότερους από 60.000 κατοίκους να διαιρούνται σε συνοικίες, οπότε ο δήμαρχος μπορεί να αναθέτει την άσκηση συνοικιακών αρμοδιοτήτων σε δημότες με τις προϋποθέσεις που περιγράφονται στο προηγούμενο άρθρο. Βλ. και G. Della Pergola, La conflitualità urbana, Feltrinelli, Milano, 1972, σελ. 100-106.

79. G.F. Elia, La partecipazione popolare nell'urbanistica italiana, στο G.F. Elia, S. D'Alto. R.Faenza, La Partecipazione tradita, οπ.π. σελ. 29-30.

80. A.Bardusco, Note di legislazione in materia di informazione e di partecipazione, στο συλλογικής σύνταξης βιβλίο "Strumenti per partecipare", Franco Angeli, Milano, 1981, σελ. 83-89.

81. Η ραδιοτηλεόραση παραμένει υπό μονοπωλιακό κρατικό έλεγχο στην Ιταλία έως το 1976, 'οταν το ανώτατο συνταγματικό δικαστήριο αποφαίνεται ότι είναι δυνατό να δημιουργηθούν ιδιωτικοί τοπικοί ραδιοτηλεοπτικοί

σταθμοί. Έτσι εκτός των τριών κρατικών τηλεοπτικών και των τριών πανιταλικής εμβέλειας κρατικών ραδιοφωνικών σταθμών αρχίζει να λειτουργεί, με τρόπο ουσιαστικά ανεξέλεγκτο, πλήθος ιδωτικών και δημοτικών σταθμών. Πολύ σύντομα δεδομένου ότι η απόφαση του συνταγματικού δικαστήριου δεν συνοδεύεται από συγκεκριμένες νομοθετικές ρυθμίσεις θα δημιουργηθεί ένα ραδιοτηλεοπτικό χάος ανάλογο με εκείνο που παρουσιάσθηκε, πιο πρόσφατα και στην Ελλάδα. Η τοπικότητα θα παραβιασθεί, θα εμφανισθούν οι "μεγιστάνες των ΜΜΕ" και σταδιακά, την αρχική κατάσταση χάους θα αρχίσει να αντικαθιστά η εγκαθίδρυση ραδιοτηλεοπτικού ολιγοπωλίου.

82. A.Bardusco, Note di legislazione in materia di informazione e partecipazione, οπ.π. σελ. 85-87.

83. Στο ίδιο, σελ. 88.

84. Βλ. Pio Baldelli, Informazione e Controinformazione, Mazzotta, Milano, 1976, σελ. 110.

85. Στο ίδιο σελ. 25-60. Ο Pio Baldelli περιγράφει των ρόλο των νέων οπτικοακουστικών τεχνολογιών στις εκστρατείες αντιπληροφόρησης.

86. C.Bagnasco, P.Baldi, F.Grasso, Partecipazione e territorio, οπ.π. σελ.65-69.

87. Η Italia nostra είναι μια πανιταλική ένωση που ιδρύθηκε το 1955 με σκοπό την προστασία της ιστορικής, καλλιτεχνικής και περιβαλλοντολογικής κληρονομιάς. Ενδιαφέρεται επίσης για τον χωροτάξικό σχεδιασμό και τις αστικές και αγροτικές εγκαταστάσεις. Έχει πάνω από 16.000 μέλη, 120 τοπικά και 15 περιφερειακά γραφεία, διοργανώνει συνέδρια, σεμινάρια και εκθέσεις, παρεμβαίνει στα ΜΜΕ, και συντάσσει εισηγήσεις για πολεοδομικά θέματα καθώς και σχέδια για ζώνες που πρέπει να προστατευθούν.
Το Instituto Nazionale di Urbanistica ιδρύθηκε το 1929 από αρχιτέκτονες και πολεοδόμους με σκοπό να συνεισφέρει στην επίλυση των προβλημάτων αστικού και χωροταξικού σχεδιασμού. Έχει περίπου 2.000 μέλη και 17 περιφερειακά γραφεία κυρίως στο κέντρο και το βορρά της χερσονήσου. Στο ίδιο σελ. 127-129.

88. Στο ίδιο, σελ. 68.

ΜΕΡΟΣ ΙΙΙ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'.

ΕΛΛΑΔΑ: ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

α. Κοινωνικός μετασχηματισμός και παραγωγή χώρου

Σε αντίθεση με τα όσα συμβαίνουν στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες, οι πρώτες προσπάθειες εισαγωγής συμμετοχικών παραμέτρων στην ελληνική πολεοδομική νομοθεσία δεν επιχειρούνται παρά κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '80. Έως τότε, η αντίληψη που επικρατεί γύρω από το θέμα της συμμετοχής των πολιτών στην παραγωγή του πολεοδομικού έργου, αποδίδει ελάχιστη σημασία στις δυνατότητες της συλλογικής παρέμβασης των πολιτών στον πολεοδομικό σχεδιασμό.

Οι ιδιαιτερότητες της "ελληνικής περίπτωσης" δεν εξαντλούνται στην παραπάνω χρονική "καθυστέρηση", αλλά αφορούν τόσο στον τρόπο με τον οποίο το νεότερο κράτος αντιμετώπισε διαχρονικά την οργάνωση του αστικού χώρου όσο και στις ιδιάζουσες αντιδράσεις των πολιτών στις κρατικές ρυθμίσεις.

Ο Α.Φ.Λαγόπουλος, επικαλούμενος κείμενα μελετητών της νεότερης ελληνικής ιστορίας, όπως οι Σβορώνος, Νικολινάκος και Τσουκαλάς, συνδέει "την εμφάνιση, το είδος και τα όρια της νεότερης κρατικής παρέμβασης στο χώρο" καθώς και "τα χαρακτηριστικά του ελληνικού χώρου τόσο στην εθνική και περιφερειακή, όσο και στην αστική κλίμακα[1]", με τις

ιδιομορφίες της πορείας του νεοελληνικού κοινωνικού μετασχηματισμού. Συγκεκριμένα αναφέρεται στη δυνατότητα δομικής διαίρεσης της νεότερης ιστορίας της Ελλάδας σε τρεις περιόδους:

Η πρώτη περίοδος, από το 1827 έως το 1907/13, χαρακτηρίζεται τόσο από την παρουσία καταλοίπων φεουδαρχικών σχέσεων, όσο και από την εξάπλωση του εμποριοκρατικού καπιταλισμού. Το κράτος αρχίζει να οργανώνεται και να εκσυγχρονίζεται προς το τέλος της περιόδου. Ο χώρος είναι ακόμη αρκετά ομοιογενής όσον αφορά στην διανομή του πληθυσμού, ενώ η πολυπλοκότητα του δικτύου των οικισμών είναι σχετικά περιορισμένη έως τα τέλη του 19ου αιώνα.

Κατά τη δεύτερη περίοδο, από το 1907/13 έως το 1950/53, ενώ στην οικονομία επικρατεί ο φιλελεύθερος κεφαλαιοκρατισμός, η πολιτική ζωή χαρακτηρίζεται από αστάθεια η οποία θα κορυφωθεί με τον εμφύλιο πόλεμο. Ήδη από την αφετηρία της περιόδου, η αστική σώρευση εστιάζεται στο λεκανοπέδιο της Αττικής και στη Θεσσαλονίκη. Η διπολικότητα αυτή θα ενταθεί ακόμη περισσότερο μετά την εγκατάσταση των προσφυγικών πληθυσμών και θα δημιουργηθούν σοβαρά προβλήματα περιφερειακής ανισότητας. Αν και, τουλάχιστον θεωρητικά, ο χωρικός προγραμματισμός ορθολογικοποιείται, το κράτος αντιμετωπίζει τα προβλήματα της χωρικής οργάνωσης με αποσπασματικά σχέδια πόλης.

Η τρίτη περίοδος, από το 1950/53 έως τη δεκαετία του '80, αντιστοιχεί στον καπιταλισμό των μονοπωλίων και

χαρακτηρίζεται από τη παρουσία μιας μικρής, αλλά με διεθνείς διασυνδεσεις, μεγαλοαστικής τάξης και την παράλληλη δημιουργία μιας ποσοτικά κυρίαρχης μικροαστικής και μιας σημαντικής εργατικής τάξης. Η επίλυση του στεγαστικού προβλήματος αφήνεται στην ιδιωτική πρωτοβουλία, η οποία το αντιμετωπίζει με την οικοδόμηση μεμονωμένων κατασκευών και όχι οικιστικών συγκροτημάτων. Παρά την αυξανόμενη διάθεση κρατικής παρέμβασης και την τάση ορθολογικοποίησης του "φυσικού" προγραμματισμού που εκδηλώνονται στον διοικητικό μηχανισμό και την νομοθεσία, οι σχετικές αποφάσεις όχι μόνο κατά κανόνα δεν εφαρμόζονται, αλλά και έχουν, συχνά, αποτελέσματα που αντιφάσκουν με τις ρητορικές αρχικές διατυπώσεις.[2]

Στη συνέχεια του παρόντος κεφαλαίου αφού γίνει αναφορά στις κυριότερες εξελίξεις του θεσμικού χωρικού πλαισίου σε σχέση με τα θέματα συμμετοχής, θα επιχειρηθεί μια σύντομη επισκόπηση του πλαισίου της κοινωνικής επικοινωνίας κατά τη διάρκεια αυτών των περιόδων (και ιδιαίτερα των συνιστωσών εκείνων της κοινωνικής επικοινωνίας που αφορούν στην πολιτική και μαζική επικοινωνία) και θα γίνει προσπάθεια να επισημανθούν οι επιπτώσεις των επικοινωνιακών παραμέτρων επί της συμμετοχικής συμπεριφοράς των νεοελλήνων στα θέματα που αφορούν στην παραγωγή και την οργάνωση του χώρου.

β. Η συμμετοχική διάσταση των διαδοχικών νομικών ρυθμίσεων

Η παραγωγή νομοθεσίας μέσω της οποίας οι κοινωνικο-οικονομικές, πολιτικές και πολιτισμικές εξελίξεις συνδέονται με την τυπική μορφή που παίρνει το εκάστοτε σύστημα φυσικού προγραμματισμού, είναι δυνατό να διακριθεί στην περίπτωση της ελληνικής πολεοδομικής νομοθεσίας, σύμφωνα με τον Δ.Χριστοφιλόπουλο, σε τρεις επίσης περιόδους[3]: Από την ανασύσταση του ελληνικού κράτους έως το 1923, από το 1923 έως το 1974 και από το 1974 έως σήμερα.

β.1. Οι αποσπασματικές πολεοδομικές παρεμβάσεις της πρώτης περιόδου

Η πρώτη περίοδος, χαρακτηρίζεται από την εκπόνηση "Σχεδίων Πόλεως" και ρυμοτομικών σχεδίων, χωρίς την ύπαρξη κανόνων που να καθορίζουν τη διαδικασία εκπόνησης και έγκρισής τους. Αντικείμενο των νομικών ρυθμίσεων είναι το κάθε κτίριο χωριστά και όχι ο οικισμός ή η συνολική πόλη, ενώ οι επεμβάσεις της πολιτείας εξαντλούνται στη θέσπιση κανόνων μάλλον αστυνομικού παρά πολεοδομικού περιεχομένου, που αφορούν στην ασφάλεια, την υγιεινή και την αισθητική των κτιρίων. Όπως είναι επόμενο, κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου δεν υπάρχει ουδεμία νομική νύξη σε θέματα συμμετοχής.

β.2. Το διάταγμα του 1923

Η δεύτερη περίοδος, από το 1923 έως το 1974, χαρακτηρίζεται κυρίως από το Ν. Διάταγμα της 17.7/16.8.1923 "Περί σχεδίων πόλεων κ.λ.π.", στο οποίο για πρώτη φορά διατυπώνονται νομικοί κανόνες που αποβλέπουν στη ρύθμιση της

ανάπτυξης των οικισμών και των πόλεων όλης της χώρας. Στο Ν.Διάταγμα του '23, εκτός από την παράθεση των όρων υγιεινής, ασφάλειας και αισθητικής που πρέπει να τηρούνται κατά την εκπόνηση των πολεοδομικών σχεδίων, γίνεται για πρώτη φορά αναφορά στον γενικότερο οικονομικό ρόλο των χωρικών παρεμβάσεων.[4]

Το Ν.Δ. "περί σχεδίων πόλεων" χώρισε ουσιαστικά την επικράτεια σε δύο μέρη: τις εντός και τις εκτός σχεδίου περιοχές. Τα σχέδια πόλεων τα οποία συντάχθηκαν με βάση τις διατάξεις του Ν.Δ. κατακρίθηκαν για αποσπασματικότητα, για έλλειψη ενδιαφέροντος για τις κοινωνικές, οικονομικές, αισθητικές και λοιπές συνθήκες της ευρύτερης περιοχής εντός της οποίας γίνεται η πολεοδομική παρέμβαση, για περιορισμένο ενδιαφέρον σε σχέση με θέματα όπως η χρήση γης, η πληθυσμιακή πυκνότητα κ.α., για απόδοση υπερβολικής σημασίας στο ρόλο των ιδιωτών και της ατομικής ιδιοκτησίας, για ελλιπή πρόβλεψη των κρατικών υποχρεώσεων και των τρόπων συνεργασίας κράτους και πολιτών, καθώς και για ελλιπές ενδιαφέρον για θέματα κοινωνικού συμφέροντος. Δέχθηκε δηλαδή όλες εκείνες τις κριτικές που απευθύνθηκαν, τόσο εδώ όσο και στις λοιπές ευρωπαϊκές χώρες, στον παραδοσιακό πατερναλιστικό τρόπο πολεοδόμησης. Επί πλέον, στις περιοχές που παρέμειναν εκτός σχεδίου, ιδίως στις παρυφές των πόλεων, αναπτύχθηκε άναρχη, αυθαίρετη και στερούμενη υποδομών δόμηση, η οποία, κατά κανόνα νομιμοποιήθηκε εκ των υστέρων, δημιουργώντας de facto επώδυνες και προβληματικές πολεοδομικές καταστάσεις.

Ωστόσο, θα πρέπει να σημειωθεί ότι το Ν.Δ. του '23, ανεξάρτητα από τις μεθοδολογικές του ατέλειες, δημιούργησε ένα σημαντικό, για την εποχή του, πολεοδομικό πλαίσιο.[5] Εκείνο που εκ των υστέρων το κάνει στόχο κριτικής, είναι αφενός το ότι η διάρκεια ισχύος του υπήρξε εξαιρετικά μακρά (ορισμένες διατάξεις του εξακολουθούν να ισχύουν και σήμερα[6]), και αφετέρου, όπως θα συμβεί στη συνέχεια και με σειρά άλλων σημαντικών χωρικών νομοθετημάτων, οι διατάξεις του εφαρμόσθηκαν από την διοίκηση με τρόπο ανεπαρκή, με αποτέλεσμα "άλλες να αδρανοποιηθούν (όπως αυτές που αναφέρονται στον αστικό αναδασμό και την κτηματική ομάδα κ.λ.π.) και άλλες να παραμορφωθούν, λόγω των πολλών τροποποιήσεων, παρεκκλίσεων και αλλοιώσεων που υπέστησαν".[7]

Η συμμετοχική διάσταση του Διατάγματος εξαντλείται σε ορισμένες διαδικασίες δημοσιότητας των σχεδίων, καθώς και στο δικαίωμα των άμεσα ενδιαφερομένων πολιτών να υποβάλουν ενστάσεις κατά των ανηρτημένων σχεδιαστικών αποφάσεων. Συγκεκριμένα το άρθρο 3 παρ. 1 του Ν.Δ. ορίζει ότι "Παν σχέδιον πόλεως, κώμης, κ.λ.π. προ της εγκρίσεώς του, εκτίθεται μετά του σχετικού αυτώ τοπογραφικού χάρτου εν τω Δημαρχείω ή τω κοινοτικώ καταστήματι επί δέκα πέντε ημέρας, ειδοποιουμένου του κοινού περί τούτου υπό του δημάρχου ή προέδρου της κοινότητας δια γενικής προσκλήσεως τοιχοκολλουμένης εις το δημοσιώτερα μέρη της πόλεως. Οι ενδιαφερόμενοι δύνανται εντός της προθεσμίας ταύτης να λάβωσι γνώσιν των ανωτέρω στοιχείων και να υποβάλλωσιν εγγράφως εις

τον Δήμον ή την Κοινότητα τας κατά τούτων τυχόν ενστάσεις των, ας ο Δήμος ή η κοινότητα υποχρεούται να διαβιβάσει ομού μετά της κατά την επόμενην παράγραφον γνωμοδοτήσεως εις το Υπουργείον της Συγκοινωνίας".

Οι διατυπώσεις αυτές έχουν ως αφετηρία την ανησυχία του νομοθέτη για την προστασία της ατομικής ιδιοκτησίας από τυχόν αυθαιρεσίες ή υπερβάσεις της διακριτικής ευχέρειας της διοίκησης, γιαυτό και η δυνατότητα υποβολής ενστάσεων αφορά μόνον τους έχοντες έννομο συμφέρον (κυρίως ιδιοκτήτες) και όχι όλους τους πολίτες. Εξ άλλου, η υποχρέωση δημοσιότητας αφορά στις περιπτώσεις κατά τις οποίες η διαδικασία πολεοδομικής επέμβασης κινείται με πρωτοβουλία της τοπικής αυτοδιοίκησης. Αντίθετα, σε περίπτωση που η διαδικασία κινείται αυτεπάγγελτα από την διοίκηση και ο Δήμος ή η Κοινότητα δεν εκπληρώσει εντός ορισμένων προθεσμιών τις υποχρεώσεις δημοσιότητας, η παράλειψη αυτή δεν αποτελεί λόγο ακυρότητας της διοικητικής πράξης με την οποία εγκρίνεται η μελέτη.

Οπως είναι προφανές, η δημοσιότητα που προβλέπεται από το Διάταγμα του '23 είναι μία μονόδρομη επικοινωνιακή πράξη, η οποία εντάσσεται σε μία παραδοσιακή διαδικασία πολεοδομικού σχεδιασμού και η οποία αποβλέπει, όπως σημειώνει ο Χριστοφιλόπουλος, "στην ενημέρωση των ενδιαφερομένων πολιτών και τη δημιουργία δημοσίων σχέσεων με τελικό σκοπό την 'πώληση του προϊόντος' (εδώ σχεδίου) ή τη δημιουργία ευνοϊκού για την αποδοχή του κλίματος."[8] Πράγματι, το κοινό

ενημερώνεται επί ειλημμένων αποφάσεων και οι τυχόν προτάσεις των "ενδιαφερομένων", ακόμη και εάν γίνουν αποδεκτές (πράγμα όχι σύνηθες) δεν τροποποιούν τους βασικούς άξονες της πολεοδομικής ρύθμισης, λόγω του ατομικού τους χαρακτήρα.

Ετσι, για τον Χριστοφιλόπουλο, οι συμμετοχικές αναφορές που εμπεριέχονται στις διατάξεις του Ν.Δ. του '23 εξασφαλίζουν, το μέγιστο, δυνατότητες ψευδοσυμμετοχής. Εάν δε χρησιμοποιήσει κανείς την κλίμακα της Arnstein, η επιτρεπόμενη από το Ν.Δ. συμμετοχή, δεν ξεπερνά την απλή διερεύνηση απόψεων (4η βαθμίδα), με την περιοριστική διαφορά ότι αφενός δεν προβλέπεται καμία προηγούμενη προσπάθεια ευρύτερης ενημέρωσης του κοινού, είτε επί συμμετοχικών είτε επί πολεοδομικών θεμάτων (δεν υπάρχουν νομικές προβλέψεις που να αντιστοιχούν στις βαθμίδες 2 και 3) και αφετέρου ως κοινό νοούνται μόνον οι άμεσα ενδιαφερόμενοι και -ακόμη και αυτοί- ως μονάδες και όχι ως συλλογική οντότητα.

β.3. Οι νομοθετικές καινοτομίες των ετών 1971-1972.

Ως δεύτερο αξιόλογο νομοθέτημα της περιόδου 1923-1974, ο Δ. Χριστοφιλόπουλος αναφέρει το Ν.Δ. 1262 "περί ρυθμιστικών σχεδίων αστικών περιοχών" του 1972[9], ενώ ο Α.Λαγόπουλος υπογραμμίζει τα στοιχεία τομής σε σχέση με την έως τότε πολεοδομική νομοθεσία που εμπεριέχονται στο Ν.Δ.1003 "περί ενεργού πολεοδομίας" του 1971. Το νομοθετικό διάταγμα του '71 προβλέπει την "ανάπτυξη ή ανάπλαση μέσω οργανωμένης δόμησης, ζωνών οποιασδήποτε λειτουργικής σύνθεσης (ΖΕΠ), που αποτελούν τμήμα οικισμού ή ανεξάρτητη χωρικά ζώνη, με βάση

πλήρη πολεοδομικό προγραμματισμό βασισμένο στα φυσικά, κοινωνικά, οικονομικά, ιστορικά, αισθητικά και τεχνικά δεδομένα των ζωνών (...) θεωρείται ότι ο έτσι πολεοδομημένος χώρος είναι έργο δημόσιας ωφέλειας, ενώ η αποζημίωση για την αναγκαστική απαλλοτρίωση μπορεί να συνίσταται σε ακίνητα".[10] Ο Λαγόπουλος επισημαίνει επίσης τις αδυναμίες του Ν.Δ. 1003, το οποίο εκτός του ότι "επιτρέπει εν δυνάμει στην πράξη στο μεγάλο κεφάλαιο σημαντική κερδοσκοπία πάνω στον πολεοδομημένο χώρο", δεν αναφέρεται στην αναγκαιότητα ένταξης των σχεδίων "γενικής διάταξης" των Ζωνών Ενεργού Πολεοδομίας σε κάποιο σχεδιασμό ευρύτερης κλίμακας.[11]

Αντίθετα, το Ν.Δ. 1262/72 θεσμοθετεί τις διαδικασίες εκπόνησης σχεδίων διευθέτησης της ευρύτερης αστικής περιοχής (ρυθμιστικά σχέδια) στα πρότυπα των αμερικανικών Master plans, των βρετανικών Development plans και των γαλλικών Scemas directeurs. Οι διαδοχικές συμπληρώσεις αυτού του νομοθετικού διατάγματος από το Ν.Δ. 198/73 και τους νόμους 360/1976 (με τον οποίο θεσμοθετούνται τα χωροταξικά σχέδια) και 1032/1980, θα δημιουργήσουν τις θεσμικές προϋποθέσεις για την σύνταξη σχεδίων σε τρία επίπεδα: Χωροταξικό, ρυθμιστικό και πολεοδομικό. Όμως, παρά το γεγονός ότι με βάση τις παρα πάνω θεσμικές ρυθμίσεις εκπονείται σειρά σχεδίων, κανένα από αυτά δεν φθάνει στο στάδιο της τελικής έγκρισης και εφαρμογής.

Οι μελετητές των νομικών εξελίξεων που αφορούν στον ελληνικό χώρο επισημαίνουν ότι ανάμεσα στις βασικές αιτίες

της μη εφαρμογής αυτών των θεσμικών προβλέψεων, εκτός από την έλλειψη ουσιαστικής πολιτικής βούλησης και την συγκεντρωτική δομή της διοίκησης, βρίσκεται και το ότι οι εν λόγω νόμοι "δεν αναφέρουν κανένα τρόπο πληροφόρησης ή συμμετοχής των διαφόρων κοινωνικών ή πολιτικών φορέων στο σχεδιασμό ή τη λήψη των αποφάσεων".[12] Ομως, όπως θα αναφέρουμε διεξοδικότερα στη συνέχεια, η μη πρόβλεψη πληροφοριακών και επικοινωνιακών διαδικασιών (η οποία στην προκειμένη περίπτωση δεν εκπλήττει ιδιαίτερα, δεδομένου ότι τα παραπάνω διατάγματα θεσπίζονται σε μια περίοδο κατά την οποία η κοινωνική και ιδιαίτερα η πολιτική επικοινωνία έχουν διαστρεβλωθεί από το αυταρχικό δικτατορικό καθεστώς της περιόδου 1967-1974) είναι δυνατό να προκαλέσει, όχι μόνο γενικές πιέσεις που οδηγούν στην ακύρωση των θεσμών, αλλά και την εμφάνιση συγκρουσιακών αντιδράσεων. Πράγματι όταν επιχειρηθεί η εφαρμογή των αναγκαστικών απαλλοτριώσεων που προβλέπονται από το Ν.Δ. 1003/71 και το Ν.Δ. 797/71 σε περιοχές όπως η Ελευσίνα, τα Σπάτα, το Μενίδι, οι Φίλιπποι, το Καματερό ή τα Μέγαρα, ο αντίκτυπος θα ξεπεράσει κατά πολύ τις αντιδράσεις των συγκεκριμένων μικροϊδιοκτητών που θίγονται και θα αναχθεί σε καίριο πολιτικό γεγονός που θα θέσει σε αμφισβήτηση και θα φθείρει την κεντρική εξουσία.

β.4. Οι συνταγματικές ρυθμίσεις του 1975.

Η τρίτη περίοδος παραγωγής χωροταξικής-πολεοδομικής νομοθεσίας αρχίζει, σύμφωνα με τον Δ.Χριστοφιλόπουλο, το 1974 και διαρκεί έως σήμερα. Εκτός από τις συνταγματικές

ρυθμίσεις του 1975, ο Χριστοφιλόπουλος θεωρεί ως σημαντικότερα νομοθετήματα αυτής της περιόδου τον νόμο 360/76 που αφορά στη διαδικασία εκπόνησης, έγκρισης και εφαρμογής χωροταξικών σχεδίων, το νόμο 947/79 "περί οικιστικών περιοχών", τον "οικιστικό νόμο" 1337/83, καθώς και τους νόμους 1515/85 και 1560/85 με τους οποίους θεσπίζονται για τα πολεοδομικά συγκροτήματα των Αθηνών και της Θεσσαλονίκης ιδιαίτερα ρυθμιστικά σχέδια.[13]

Το 1975 γίνεται για πρώτη φορά, σε συνταγματικό κείμενο, αναφορά σε έννοιες, όπως η πολεοδομία και η χωροταξία και αναγνωρίζεται συνταγματικά ότι η εποπτεία και ο έλεγχος των σχεδιαστικών χωρικών δραστηριοτήτων ανήκει στην αρμοδιότητα του κράτους.

Στο άρθρο 24 καθορίζεται το βασικό πλαίσιο των χωρικών-νομικών διευθετήσεων σε σχέση με τις πολεοδομικές, χωροταξικές, και ευρύτερες περιβαλλοντολογικές παρεμβάσεις.

Οι περιβαλλοντολογικές ανησυχίες που έχουν ήδη αρχίσει κατά τη δεκαετία του '70 να αποτελούν σε διεθνή κλίμακα άξονα αναθεώρησης του περιεχομένου βασικών εννοιών, όπως π.χ. της έννοιας "ανάπτυξη", επηρεάζουν την διατύπωση της πρώτης παραγράφου, όπου προβλέπεται ότι: "Η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος αποτελεί υποχρέωση του κράτους. Το κράτος υποχρεούται να λαμβάνει ιδιαίτερα προληπτικά ή κατασταλτικά μέτρα για τη διαφύλαξή του".

Η δεύτερη παράγραφος ορίζει ότι η χωρική αναδιάρθρωση της χώρας, η διαμόρφωση, η ανάπτυξη, η πολεοδόμηση και η

επέκταση των πόλεων και των οικιστικών γενικά περιοχών υπάγεται στην ρυθμιστική αρμοδιότητα και τον έλεγχο του κράτους, με σκοπό να εξυπηρετείται η λειτουργικότητα και η ανάπτυξη των οικισμών και να εξασφαλίζονται οι καλύτεροι όροι διαβίωσης. Η δεύτερη αυτή παράγραφος διευκρινίζει με σαφή τρόπο τον δημόσιο χαρακτήρα του σχεδιασμού και την αναγκαιότητα προγραμματισμένης παρέμβασης του Δημοσίου στο χώρο, αλλά αφήνει ορισμένα περιθώρια ερμηνειών σε σχέση με τις σχεδιαστικές αρμοδιότητες της τοπικής αυτοδιοίκησης. Το άρθρο 102 §1 του Συντάγματος προβλέπει ότι η θεραπεία των τοπικών αναγκών ανήκει στις αρμοδιότητες της Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Εάν λοιπόν θεωρηθεί -και αυτή είναι η επικρατέστερη ερμηνευτική εκδοχή[14]- ότι ο πολεοδομικός σχεδιασμός μιας πόλης ή μιας οικιστικής περιοχής αποτελεί τοπική υπόθεση που αποβλέπει στην θεραπεία τοπικών αναγκών, η §2 του άρθρου 24 είναι δυνατό να εφαρμοσθεί με την απαραίτητη ελαστικότητα που να επιτρέπει τη μεταβίβαση σχεδιαστικών αρμοδιοτήτων από την κεντρική διοίκηση στην τοπική αυτοδιοίκηση.

Οι παράγραφοι 3 και 4 του άρθρου 24 αναφέρονται στις υποχρεώσεις των ιδιοκτητών ακινήτων σε περίπτωση κατά την οποία μία περιοχή ενεργοποιείται πολεοδομικά, οπότε η σχεδιάζουσα αρχή δικαιούται να ζητήσει από τους ιδιοκτήτες, είτε να συνεισφέρουν, χωρίς αποζημίωση, εδαφικές εκτάσεις για την δημιουργία κοινοχρήστων χώρων ή και χρηματικές εισφορές για την εκτέλεση έργων υποδομής (§3), είτε να δεχθούν, σε

αντιπαροχή των ιδοκτησιών τους που δεσμεύονται από τα σχέδια, ακίνητα ίσης αξίας ή τμήματα διαιρεμένης ιδιοκτησίας από χώρους που καθορίζονται ως οικοδομήσιμοι ή από κτίρια της περιοχής (§4). Η συνταγματική αυτή πρόβλεψη για την υποχρεωτική "συμμετοχή" των ιδιοκτητών σε περίπτωση πολεοδομικής ενεργοποίησης μιας οικιστικής περιοχής, η οποία θα πάρει τη μορφή νόμου με τον 947/79, δεν έχει καμία σχέση με τα συμμετοχικά φαινόμενα με τα οποία ασχολείται η παρούσα εργασία. Πράγματι, δεν πρόκειται για συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων, αλλά για "βάρος" των ιδοκτητών προκειμένου να υλοποιηθούν ήδη ειλημμένες σχεδιαστικές αποφάσεις.[15]

Το άρθρο 17 αναγνωρίζει τον κοινωνικό χαρακτήρα της ιδιοκτησίας και λύνει ως ένα σημείο τα χέρια της νομοθετικής εξουσίας στο θέμα των απαραίτητων για κάθε χωρική επέμβαση απαλλοτριώσεων, αναγράφοντας στην § 1 ότι "Η ιδιοκτησία τελεί υπό την προστασία του κράτους, τα δικαιώματα όμως που απορρέουν από αυτή δεν μπορούν να ασκούνται σε βάρος του γενικού συμφέροντος".

Στο άρθρο 18 προβλέπονται συγκεκριμένοι περιορισμοί και δεσμεύσεις της ιδιοκτησίας σε περίπτωση που κάτι τέτοιο εξυπηρετεί τις λειτουργικές ανάγκες των πόλεων.

Τέλος, με την §4 του άρθρου 21 επιβάλλεται η ειδική φροντίδα του κράτους για την εξυπηρέτηση των οικιστικών αναγκών των ατόμων που ζούν κάτω από ιδιαίτερα αντίξοες συνθήκες.[16]

β.5. Ο νόμος Ν.360/1976 και η χωροταξική κλίμακα του

προγραμματισμού σχεδιασμού.

Ο νόμος 360/1976 (όπως τροποποιήθηκε και συμπληρώθηκε από το Ν.1032/1980), ο οποίος απέβλεπε στη διαμόρφωση εθνικής περιφερειακής και χωροταξικής πολιτικής καθορίζοντας τις διαδικασίες σύνταξης, έγκρισης και εφαρμογής χωροταξικών σχεδίων και προγραμμάτων καθώς και τον συντονισμό των ενεργειών των δημοσίων και ιδιωτικών φορέων που σχετίζονται με τη χωροτάξία, ανήκει στη μεγάλη κατηγορία των νόμων που ουδέποτε εφαρμόσθηκαν. Η συνεισφορά του εξαντλείται στην -κατ'επιταγήν του συντάγματος- εισαγωγή στη νομοθεσία της έννοιας των χωροταξικών σχεδίων. Εάν εξαιρέσει κανείς τη δημιουργία του Εθνικού Συμβουλίου Χωροταξίας, στο οποίο θα έπρεπε να συμμετάσχει μια σειρά αντιπροσωπευτικών κοινωνικών φορέων, όπως η τοπική αυτοδιοίκηση, τα συνδικαλιστικά όργανα των εργατών και των αγροτών, το τεχνικό επιμελητήριο, κ.α., το οποίο όμως ελάχιστα ενεργοποιήθηκε έως ότου οι αρμοδιότητές του μεταβιβάστηκαν στο **ΥΠΕΧΩΔΕ**, ο νόμος αυτός δεν περιέχει καμία αναφορά σε συμμετοχικές αρμοδιότητες των πολιτών. Στο θέμα αυτό, όπως και στο θέμα της αποκέντρωσης των σχεδιαστικών αρμοδιοτήτων εξακολουθούν να ισχύουν τα όσα ήδη ανεγράφοντο στο Ν.Δ. του 1923: οι μεμονωμένοι ιδιοκτήτες εξακολουθούν να έχουν μόνον δικαίωμα ένστασης επί ανηρτημμένων σχεδίων και οι δήμοι και οι κοινότητες να εκτελούν ουσιαστικά χρέη διεκπεραιωτή των αποφάσεων της κεντρικής διοίκησης.

β.6. Η εισαγωγή του σχεδιασμού σε δύο επίπεδα.

Με το πολεοδομικό καθεστώς που δημιουργείται με τον νόμο 947/1979, εν όψει της ένταξης της χώρας στην ΕΟΚ και το οποίο ουδέποτε εφαρμόστηκε, γίνεται προσπάθεια να εισαχθεί στην Ελλάδα ο σχεδιασμός σε δύο επίπεδα, ο οποίος, όπως αναφέραμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, είχε επικρατήσει στις περισσότερο ανεπτυγμένες ευρωπαϊκές χώρες ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '70. Θεσμοθετείται έτσι η Γενική Πολεοδομική Μελέτη σε αντιστοιχία με το Structure Plan της Βρετανίας, το Flachnnutsungplane της Γερμανίας και το Schema Directeur D'Amenagement της Γαλλίας και η Πολεοδομική Μελέτη που αντιστοιχεί στα Local Plan, Bebauungsplan και Plan d'Occupation du Sol των παραπάνω χωρών. Οι ομοιότητες όμως ανάμεσα στον Ν. 947/1979 και τις προγενέστερες ανάλογες ευρωπαϊκές νομικές ρυθμίσεις περιορίζονται στην καθιέρωση των δύο επιπέδων σχεδιασμού και δεν περιλαμβάνουν δύο βασικούς τομείς: τον σχετικό με τις αρμοδιότητες της τοπικής αυτοδιοίκησης και εκείνον που αφορά στα συμμετοχικά δικαιώματα των πολιτών.

Πράγματι, στην ελληνική περίπτωση, η τελική έγκριση των μελετών και των δύο επιπέδων σχεδιασμού αφορά την κεντρική διοίκηση και όχι τους τοπικούς ΟΤΑ, οι οποίοι απλώς μπορούν να προτείνουν τον χαρακτηρισμό μιας περιοχής ως οικιστικής και να εκφράσουν σχετική γνωμοδότηση, ενώ στις κυριώτερες ευρωπαϊκές χώρες οι αποφάσεις του δευτέρου, τουλάχιστον, επιπέδου σχεδιασμού λαμβάνονται με την αποφασιστική συμμετοχή τοπικών φορέων, ούτως ώστε, όπως σημειώνει ο Χριστοφιλόπουλος

να αποφεύγεται η δυσκαμψία και η αργοπορία της διοίκησης οσον αφορά στην εκπόνηση και την εφαρμογή των σχεδίων.[17]

Σε σχέση με τα συμμετοχικά δικαιώματα των πολιτών, ο Ν. 947/1979 θα αρκεστεί στο να επαναλάβει, για μία ακόμη φορά, τα προβλεπόμενα στο Ν.Δ. του 1923, με τη μόνη διαφορά ότι εδώ τα μέσα δημοσιότητας των Γενικών Πολεοδομικών Μελετών (για τις ειδικές Πολεοδομικές Μελέτες δεν προβλέπεται καμία μορφή δημοσιότητας) εκσυγχρονίζονται και συμπεριλαμβάνουν τα μέσα μαζικής επικοινωνίας. Συγκεκριμένα, στις παραγράφους 2, 3, και 4 του άρθρου 10, το οποίο αφορά στις μελέτες που εκπονούνται αυτεπάγγελτα από το Υπουργείο Δημοσίων Έργων, αναγράφεται:

§ 2. Μετά την σύνταξιν της μελέτης αύτη εκτίθεται επί ένα μήνα εις την οικείαν Νομαρχίαν προς ενημέρωσιν παντός ενδιαφερομένου, αποστέλλεται δε και εις τον ή τους οικείους δήμους ή κοινότητας. Περί της εκθέσεως της μελέτης εις την Νομαρχίαν και της αποστολής αυτής εις τον οικείον δήμον ή κοινότητα δημοσιεύεται σχετική ειδοποίησις, περιέχουσα σύντομον περιγραφήν των ορίων της υπό μελέτην περιοχής, εις μίαν τουλάχιστον ημερησίαν ή εβδομαδιαίαν τοπικήν εφημερίδα και εις μίαν ημερησίαν εφημερίδα των Αθηνών ή της Θεσσαλονίκης. Προκειμένου περί μελέτης αφορώσης εις περιοχήν κειμένην εντός των ορίων των Νομών Αττικής και Θεσσαλονίκης, η ειδοποίησις δημοσιεύεται εις δύο ημερησίας εφημερίδας των πόλεων Αθηνών ή Θεσσαλονίκης αντιστοίχως, ανακοινούται δε και δια των μέσων μαζικής ενημερώσεως του κοινού εις τρεις

τουλάχιστον μεταδόσεις. Η ανωτέρω μηνιαία προθεσμία άρχεται από της τελευταίας δημοσιεύσεως.

§ 3. Ο δήμος ή η κοινότης εκθέτει την ληφθείσαν μελέτην εις χώρον προσιτόν εις το κοινόν κατά τας εργασίμους ώρας επί ένα μήνα από της περιελεύσεως εις αυτόν ή αυτήν, του κοινού ειδοποιημένου δια γενικής προσκλήσεως τοιχοκολλουμένης εις το δημοτικόν ή κοινοτικόν κατάστημα. Της μελέτης δύναται πας ενδιαφερόμενος να λάβει αντίτυπον αντί τιμήματος καλύπτοντος τας δαπάνας της εκτυπώσεως ή φωτοτυπήσεως αυτής, είτε παρά του δήμου ή κοινότητος είτε παρά της οικείας Νομαρχίας,

§ 4. Κατά της μελέτης δύναται να διατυπωθούν υπό παντός ενδιαφερομένου ενστάσεις. Αι ενστάσεις υποβάλλονται εντός διμήνου από της κατά την παράγραφον 2 τελευταίας δημοσιεύσεως της περί της μελέτης ειδοποιήσεωςεις διπλούν, του ενός αντιτύπου υποβαλλομένου εις την οικείαν Νομαρχίαν, του δε ετέρου εις τον οικείον δήμον ή κοινότητα, δύνανται δε να αναφέρωνται είτε εις τας διαπιστώσεις ή την αποτύπωσιν της υφισταμένης καταστάσεως, είτε εις το περιεχόμενον και τον τρόπο διαγραφομένης οικιστικής αναπτύξεως ή αναμορφώσεως και τους όρους ταύτης. Η υποβολή της ενστάσεως δύναται να γίνει και δια συστημένης επιστολής παραδιδομένης προς αποστολήν εντός της αυτής ως άνω προθεσμίας.

Ανάλογες διαδικασίες δημοσιότητας και ενστάσεων ισχύουν και όταν η μελέτη εκπονείται ύστερα από πρόταση των δήμων ή των κοινοτήτων (άρθρο 11) ή από αίτηση ιδιοκτητών (ιδιωτών ή νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου) της περιοχής (άρθρο 12).

(Σ'αυτήν την τελευταία περίπτωση θα πρέπει η αίτηση να υπογράφεται από την πλειονότητα του όλου αριθμού των ιδιοκτητών, οι ιδιοκτησίες των οποίων να καλύπτουν τα τρία τέταρτα της επιφανείας της προς πολεοδόμηση περιοχής).

Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι, σύμφωνα με την § 7 του άρθρου 19, "η μη διενέργεια υπό του δήμου ή κοινότητος των εν παραγράφω 3 (περί δημοσιότητος) οριζομένων, ως και η μη διαβίβασις της εν παραγράφω 6 γνωμοδοτήσεως (του δημοτικού συμβουλίου επί της αποσταλείσης εις τον δήμον ή την κοινότητα μελέτης και των τυχόν κατ'αυτής διατυπωθεισών ενστάσεων), εντός της κατά τα ανωτέρω προθεσμίας δεν παρακωλύει την πρόοδον της διαδικασίας." Εξακολουθεί δηλαδή να υπάρχει περίπτωση κατά την οποία είναι δυνατό να εγκριθεί τελεσίδικα η Γενική Πολεοδομική Μελέτη, χωρίς να υπάρχει καν κατατεθειμένη η στοιχειώδης έκφραση των τυχόν αντιρρήσεων και ενστάσεων τόσο των "ενδιαφερόμενων" πολιτών όσο και των φορέων της τοπικής αυτοδιοίκησης.

β.7. Η συμμετοχική διάσταση του Ν. 1337/1983.

Ουσιαστικότερες θεσμικές αλλαγές, αν και πάντα περιορισμένες σε σχέση με τα ευρωπαϊκά πρότυπα, στον τομέα της αποκέντρωσης των διαδικασιών λήψης των χωρικών αποφάσεων και στο θέμα της συμμετοχής των πολιτών, θα υλοποιηθούν κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '80.

Το 1983, παράλληλα με την έναρξη της Επιχείρησης Πολεοδομικής Ανασυγκρότησης (ΕΠΑ), που εκκινεί φιλόδοξα στοχεύοντας στην εκπόνηση τριακοσίων και πλέον πολεοδομικών

μελετών σε ολόκληρη τη χώρα, δημοσιεύεται ο νόμος 1337/83 για την "Επέκταση των πολεοδομικών σχεδίων, την οικιστική ανάπτυξη και τις σχετικές ρυθμίσεις"[18] γνωστότερος ως "οικιστικός μεταβατικός νόμος", ο οποίος:

- αφορά στις περιοχές που βρίσκονται εκτός Σχεδίου Πόλεως και οι οποίες εντάσσονται σ'αυτό, ή στις οποίες επεκτείνεται το Σχέδιο Πόλεως. Κατ'εξαίρεση η διοίκηση μπορεί να επέμβει και σε περιοχές που έχουν ήδη εγκεκριμένο Σχέδιο με την προϋπόθεση ότι αυτές κρίνονται από τον αρμόδιο υπουργό ή τον οικείο νομάρχη, βάσει τεχνικών (πολεοδομικών) κριτηρίων, ως προβληματικές και υποβαθμισμένες.

- Αφορά σε εντάξεις στο Σχέδιο Πόλεως οικισμών που είναι μεταγενέστεροι του 1923 και στερούνται εγκεκριμένου σχεδίου με την προϋπόθεση ότι πρόκειται για περιοχές κύριας κατοικίας. Γιά την πολεοδόμηση των περιοχών παραθεριστικής κατοικίας θα εκδοθεί ειδικό Π.Δ/γμα το 1985

- Διατηρεί το πρότυπο του σχεδιασμού σε δύο επίπεδα. Στη θέση της Γενικής Πολεοδομικής Μελέτης υπάρχει τώρα το Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο, ενώ παραμένει η ονομασία "Πολεοδομική Μελέτη" για τον ειδικό πολεοδομικό σχεδιασμό επέκτασης ή αναθεώρησης των πόλεων.

- Εισάγει ως βασική πολεοδομική ενότητα τη γειτονιά. Τα όρια της γειτονιάς καθορίζονται με λειτουργικά κριτήρια (οργανικότητα σε σχέση με τον ευρύτερο πολεοδομικό ιστό, εξυπηρέτηση των αναγκών των κατοίκων) και όχι με βάση την υπάρχουσα διοικητική δομή ή τις διαδικασίες επέμβασης.

- Θεσμοθετεί μορφές συμμετοχής των κατοίκων των πολεοδομικων ενοτήτων στις διαδικασίες σχεδιασμού, μέσω των Πολεοδομικών Επιτροπών Γειτονιάς.

- Επιχειρεί την άσκηση κοινωνικής πολιτικής μέσω της κοινωνικοποίησης του συντελεστή δόμησης. Η πολιτεία αποκτά τη δυνατότητα να αυξήσει τον συντελεστή δόμησης προκειμένου να χρησιμοποιηθούν οι προκύπτοντες χώροι για κοινωνικούς σκοπούς.

- Αποδίδει στους ΟΤΑ την αρμοδιότητα για την κίνηση των διαδικασιών πολεοδομικής ενεργοποίησης της περιοχής τους καθώς και τους πόρους από την εισφορά σε χρήμα πού καταβάλλουν οι ιδιοκτήτες των πολεοδομούμενων γηπέδων προκειμένου να χρησιμοποιηθούν για την εκτέλεση τοπικών έργων.

- Αναφέρεται στην δυνατότητα μεταφοράς στην τοπική αυτοδιοίκηση της εξουσίας έγκρισης των Γενικών Πολεοδομικών Σχεδίων. Κάτι τέτοιο θα καθορίζεται κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις με Π. Διατάγματα.

β.8. Τα Γενικά πολεοδομικά σχέδια.

Ειδικότερα, το Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο το οποίο καλύπτει όλες τις πολεοδομημένες ή προς πολεοδόμηση περιοχές ενός τουλάχιστον δήμου ή κοινότητας (άρθρο 2 §1) καθορίζει α) τα όρια της κάθε πολεοδομικής ενότητας με τρόπο ώστε να εξασφαλίζεται η πλέον ενδεδειγμένη οργάνωση των περιοχών κατοικίας με την πρόβλεψη των απαραίτητων εξυπηρετήσεων των κατοίκων τους (§2 και §3), β) τη γενική πρόταση πολεοδομικής

οργάνωσης των πολεοδομικών ενοτήτων σε συνάρτηση με τις ανάγκες της περιοχής σε κοινόχρηστους χώρους, κοινωφελείς εξυπηρετήσεις και δημόσιες παρεμβάσεις ή ενισχύσεις στον τομέα της στέγης (χρήσεις γης, κέντρα, κύριο δίκτυο κυκλοφορίας, πυκνότητα και μέσο συντελεστή δόμησης) (§2), γ) την επιλογή των τρόπων ανάπτυξης ή αναμόρφωσης με τον καθορισμό των αντιστοίχων ζωνών και την εκτίμηση των επιπτώσεων στο περιβάλλον (§2) και δ) την ενδεχόμενη χωροθέτηση βιομηχανικών και βιοτεχνικών περιοχών και περιοχών άλλων ειδικών χρήσεων στη Ζώνη Οικιστικού Ελέγχου (ΖΟΕ) περί την πόλη ή τον οικισμό (§5).

Η κίνηση της διαδικασίας σύνταξης του Σχεδίου γίνεται με πρωτοβουλία του οικείου δήμου ή κοινότητας ή περισσότερων δήμων ή κοινοτήτων από κοινού. Τη διαδικασία μπορεί επίσης να εκκινήσει το αρμόδιο υπουργείο αφού πρώτα ενημερώσει τους ενδιαφερόμενους δήμους ή κοινότητες (άρθρο 3 §1).

Όπως αναγράφεται στο άρθρο 3, (§2 και §3) η συμμετοχή των ενδιαφερόμενων πολιτών στη σύνταξη του ΓΠΣ πρέπει να επιδιώκεται με κάθε πρόσφορο τρόπο, όπως π.χ. ανοικτές συγκεντρώσεις ή ενημέρωση με τον τύπο. Για τη συμμετοχή αυτή, όταν η διαδικασία κινείται από τους δήμους ή τις κοινότητες, θα πρέπει να γίνεται ρητή μνεία στη σχετική απόφαση του οικείου δημοτικού ή κοινοτικού συμβουλίου. Σύμφωνα με αυτές τις διατάξεις, οι οποίες δεν καθορίζουν τους συγκεκριμένους τρόπους με τους οποίους θα πρέπει να εκφρασθούν οι πολίτες, η συμμετοχή περιορίζεται στην συμβουλευτική διατύπωση γνώμης

και δεν δεσμεύει την κεντρική διοίκηση ή την τοπική αυτοδιοίκηση. Συμβουλευτική είναι και η άποψη που καλούνται να εκφράσουν διάφορες τοπικές δημόσιες υπηρεσίες και τοπικοί φορείς. Αλλωστε εξακολουθεί να ισχύει η διάταξη που ορίζει συγκεκριμένη προθεσμία υποβολής των συμβουλευτικών αυτών προτάσεων μετά την παρέλευση της οποίας η ενδεχόμενη μη υποβολή τους δεν εμποδίζει την πρόοδο της εκπόνησης του Σχεδίου.

Η έγκριση του ΓΠΣ γίνεται με Προεδρικό Διάταγμα που εκδίδεται με πρόταση του υπουργού **ΠΕΧΩΔΕ** ο οποίος αφού λάβει υπ'όψιν του, εκτός από το φάκελο με τη γνωμοδότηση των ΟΤΑ και τις απόψεις των φορέων και των πολιτών, την γνώμη του Συμβουλίου Χωροταξίας Οικισμού και Περιβάλλοντος του Νομού (αποτελείται από τεχνικούς του υπουργείου και άλλων τοπικών φορέων), έχει το δικαίωμα, όταν η διαδικασία κινείται από την τοπική αυτοδιοίκηση, να επιφέρει ορισμένες μεταβολές στα σχέδια. Σύμφωνα όμως με σχετική απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας (1090/1988), εάν οι μεταβολές αυτές έχουν ουσιαστικό χαρακτήρα και αποτελούν νέα ρύθμιση, θα πρέπει να επαναληφθεί η διαδικασία εκπόνησης του Σχεδίου από το δήμο ή την κοινότητα.

Στο άρθρο 33 προβλέπεται ότι, τόσο τα Γενικά Πολεοδομικά Σχέδια όσο και οι Πολεοδομικές Μελέτες, είναι δυνατό να εγκρίνονται, ύστερα από την έκδοση ειδικών προεδρικών διαταγμάτων, από τους οικείους νομάρχες (§1και §2), καθώς και ότι η αρμοδιότητα έγκρισης των Πολεοδομικών Μελετών μπορεί,

με ανάλογη διαδικασία και υπό ορισμένες προϋποθέσεις (κυρίως ύπαρξη κατάλληλης τεχνικής υπηρεσίας) να περάσει στα δημοτικά και κοινοτικά συμβούλια (§3). Με μια σειρά Προεδρικών Διαταγμάτων και εγκυκλίων[19] που εκδίδονται το 1985 και το 1986, στους νομάρχες μεταβιβάζεται μια σειρά αρμοδιοτήτων σχετικών με την έγκριση τροποποιήσεων σχεδίων πόλεων και αγροτικών οικισμών καθώς και όρων και περιορισμών δόμησης. Επίσης, με αναφορά στο άρθρο 33 του Ν.1337/83, καθώς και στους μεταγενέστερους Ν.1558/1985, Π.Δ. 137/1986, Π.Δ.437/1985 και την υπ'αριθμ. 655/1986 γνωμοδότηση του Συμβουλίου Επικρατείας, μεταφέρεται, το 1987, στον δήμο Αθηναίων και στον δήμο Βεροίας η αρμοδιότητα έγκρισης τροποποιήσεων εγκεκριμένου σχεδίου πόλεως και πολεοδομικών εφαρμογών. Από τις τροποποιήσεις αυτές οι οποίες θα πρέπει να εντάσσονται στις κατευθύνσεις του εγκεκριμένου ΓΠΣ (Π.Δ.της 29.12.1986, ΦΕΚ της 21.1.1987, άρθρο 1 §2) εξαιρείται η έγκριση τροποποιήσεων σχεδίων που αφορούν α) σε παραδοσιακούς οικισμούς ή παραδοσιακά τμήματα της πόλης, β) σε καθορισμό χώρων ανέγερσης κτιρίων υπερτοπικής σημασίας, καθώς και η τροποποίηση σχεδίων για τα οποία είχε γνωμοδοτήσει έως τη δημοσίευση του διατάγματος το κεντρικό συμβούλιο ΧΟΠ (άρθ.3)[20].

β.9. Οι Πολεοδομικές Μελέτες.

Οι Πολεοδομικές Μελέτες, οι οποίες σύμφωνα με τον 1337/1983 θα πρέπει να συντάσσονται στα πλαίσια των κατευθύνσεων που καθορίζονται από τα Γενικά Πολεοδομικά

(αρθρο 6, §2), περιέχουν: α) την οριστικοποίηση των ορίων των προς πολεοδόμηση ζωνών του ΓΠΣ, β) τις χρήσεις γης και τους σχετικούς περιορισμούς υποχρεώσεις ή απαγορεύσεις, γ) τα διαγράμματα των δικτύων υποδομής, δ) τους προβλεπόμενους κοινόχρηστους και κοινωφελείς χώρους με βάση τις ανάγκες της περιοχής, όπως αυτές εκτιμώνται από το ΓΠΣ, ε) τους οικοδομήσιμους χώρους, στ) τα συστήματα, τους όρους και τους περιορισμούς δόμησης, ζ) τυχόν όρους που αφορούν στα δομικά υλικά, τον τρόπο κατασκευής και την αισθητική εμφάνιση των κτιρίων, τον τρόπο διαμόρφωσης, χρήσης και σύνδεσης των ακάλυπτων χώρων με τους κοινόχρηστους χώρους της πόλης, η) την κατά προσέγγιση έκταση γης που προκύπτει από τις εισφορές σε γη των ιδιοκτητών της πολεοδομούμενης περιοχής και προτάσεις για την κατανομή της σε κοινόχρηστα και κοινωφελή, θ) την προτεραιότητα, το κόστος και τη χρηματοδότηση των έργων που προτείνονται καθώς και τα οργανωτικής και οικονομικής φύσης μέτρα που θα πρέπει να ληφθούν, ι) την ιεράρχηση εφαρμογής κατά φάσεις, ια) τους φορείς και τους τρόπους παρέμβασης, ιβ) τυχόν ειδικά μέτρα προς αντιμετώπιση ιδιαίτερων πολεοδομικών ή κοινωνικών προβλημάτων και ιγ) κάθε άλλη ρύθμιση επιβαλλόμενη από πολεοδομικούς λόγους (§4).

Οι Πολεοδομικές Μελέτες εκκινούν με ίδιο τρόπο με τα Γενικά Πολεοδομικά Σχέδια. Όμως οι διαδικασίες δημοσιότητας και συμμετοχής εξακολουθούν να διέπονται από το άρθρο 3 του Ν.Δ. της 17.7.1923, στο οποίο έχουμε ήδη αναφερθεί. Επιπτώσεις από την ενδεχόμενη μη τήρηση των υποχρεώσεων

δημοσιότητας υπάρχουν μόνον όταν την διαδικασία κινεί η τοπική αυτοδιοίκηση, οπότε η παράλειψη γνωστοποίησης της μελετης επιφερει την ακυρότητα της διοικητικής απόφασης με την οποία εγκρίνεται η πολεοδομική παρέμβαση. Κάτι τέτοιο δεν ισχύει σε περίπτωση που η διαδικασία κινείται αυτεπάγγελτα από τη διοίκηση.

β.10. Τα δημοτικά διαμερίσματα.

Πριν ο Ν. 1337 εισάγει τον θεσμό των Πολεοδομικών Επιτροπών Γειτονιάς, έχει προηγηθεί νομική πρόβλεψη για τη δημιουργία των Δημοτικών Διαμερισμάτων στους δήμους με πάνω από 150.000 κατοίκους, από τον νόμο 110/1980 (άρθρο 110) και τον νόμο 1270/1982 (άρθρα 27 έως 47) και η καθιέρωση των Συνοικιακών Συμβουλίων από τον νόμο 1270/1982 (άρθρα 60 έως 63).

Σκοπός της δημιουργίας των δημοτικών διαμερισμάτων είναι η προώθηση της δημοτικής αποκέντρωσης στην αντιμετώπιση των τοπικών υποθέσεων (Ν. 1270 άρθρο 27). Τα συμβούλια διαμερισμάτων εκλέγονται την ίδια μέρα με τα δημοτικά συμβούλια, με καθολική μυστική ψηφοφορία και για χρονικό διάστημα τεσσάρων ετών. Τα ΣΔ δικαιούνται να εκφράζουν γνώμες και να διατυπώνουν προτάσεις επί θεμάτων που αναφέρονται αναλυτικά στο νόμο (άρθρο 35) και μεταξύ των οποίων περιλαμβάνεται: η κυκλοφορία και η συγκοινωνία της περιοχής (σημείο στ'), η πολεοδομική ανάπτυξη της περιοχής (σημείο θ'), η εκτέλεση νέων έργων και η συντήρηση και λειτουργία των έργων που έχουν εκτελεσθεί (σημείο ια'), η

υδρευση, η αποχέτευση και όλα τα κοινόχρηστα δίκτυα (σημείο γ') η εξέταση των γενικών ή ειδικών προβλημάτων που αφορούν στην περιφέρεια του διαμερίσματος (σημείο ιγ') και η αξιοποίηση των τοπικών πόρων της περιοχής (σημείο ιδ').

Συμμετοχικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν και τα άρθρα 43, 44, 45 και 46 του Ν. 1270/82.

Το άρθρο 43 ορίζει ότι το συμβούλιο διαμερίσματος μπορεί να συγκροτεί επιτροπές από τα μέλη του και από κατοίκους του διαμερίσματος για την υποβοήθηση του έργου του (§1). Οι επιτροπές μπορούν να καλούν για μελέτη και εξέταση ειδικών θεμάτων, χωρίς δικαίωμα ψήφου, υπαλλήλους του δήμου, τεχνικούς, ειδικούς ξένους προς τη διοίκηση, αντιπροσώπους συνδικαλιστικών οργανώσεων, ομάδων οργανώσεων και οργανισμών που δρουν στην περιφέρεια του διαμερίσματος (§3).

Σύμφωνα με το άρθρο 44 "οι κάτοικοι του διαμερίσματος μπορούν με αναφορές τους, ο καθένας ξεχωριστά ή από κοινού να απευθύνονται στον πρόεδρο του διαμερίσματος για κάθε θέμα που αφορά την περιφέρειά τους. Επίσης μπορούν να καταθέτουν προτάσεις για τη λύση διαφόρων ζητημάτων αρμοδιότητας του συμβουλίου του διαμερίσματος. Οι προτάσεις συζητούνται από το συμβούλιο του διαμερίσματος και για την αντίστοιχη απόφαση ενημερώνονται οι ενδιαφερόμενοι.

Στο άρθρο 45 με τίτλο "Πληροφόρηση δημοτών", περιγράφεται με δυνητική διατύπωση η πληροφοριακή δραστηριότητα των δημοτικών διαμερισμάτων: "το συμβούλιο του ΔΔ μπορεί νμε αποφάσεις του να καθορίζει τον τρόπο και τις

διαδικασίες με τις οποίες θα μπορεί να εξασφαλίζεται στους δημότες του διαμερίσματος πλήρης πληροφόρηση για τα κάθε είδους προβλήματα της περιφέρειας του διαμερίσματος, τη θέση που παίρνει το συμβούλιο γι'αυτά και τη δραστηριότητα γενικά του συμβουλίου και των αρμοδίων οργάνων του δήμου για την αντιμετώπιση και τη λύση των προβλημάτων αυτών.

Τέλος, το άρθρο 46 με τίτλο "Εφαρμογή ευρείας λαϊκής συμμετοχής", αναφέρεται στη δυνατότητα του συμβουλίου να προωθεί διαβουλεύσεις με συνδικαλιστικές αντιπροσωπείες και συλλόγους, με ομάδες πολιτών, με επιτροπές και με εκπροσώπους διαφόρων οργανισμών και φορέων κοινωνικών, εκπαιδευτικών, επιστημονικών, πολιτιστικών , πνευματικών, οικονομικών και αθλητικών εκδηλώσεων που αναπτύσσουν δραστηριότητα στην περιφέρεια του διαμερίσματος.

β.11. Οι πάρεδροι των αυτόνομων οικισμών.

Στα άρθρα 48 έως 50 του 1270/1982 καθορίζονται τα της εκλογής και των αρμοδιοτήτων των παρέδρων, σε αυτόνομους οικισμούς με πληθυσμό τουλάχιστον 75 κατοίκους. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το άρθρο 57, σύμφωνα με το οποίο "ο πάρεδρος με προκήρυξή του που τοιχοκολλείται πριν από οκτώ τουλάχιστον μέρες, καλεί τους κατοίκους του συνοικισμού έως την τελευταία Κυριακή του Σεπτεμβρίου κάθε χρόνο σε κατάλληλο χώρο και ώρα, σε συνέλευση. Σ'αυτή συζητούνται όλα τα θέματα που αφορούν το συνοικισμό και παίρνονται αποφάσεις κατά πλειοψηφία των παρόντων. Εκτός από την τακτική συνέλευση ο πάρεδρος έχει το δικαίωμα να καλέσει δύο ακόμα έκτακτες συνελεύσεις (...) Ο

πάρεδρος μεταφέρει εγγράφως τις αποφάσεις αυτές της συνέλευσης στο δήμο ή την κοινότητα και το νομαρχιακό συμβούλιο".

β.12. Τα συνοικιακά συμβούλια.

Η δυνατότητα διαίρεσης κάθε δήμου ή κοινότητας σε συνοικίες καθώς και τα τοπικά όργανα αυτοδιοίκησης σε συνοικιακό επίπεδο (συνέλευση κατοίκων, συνοικιακό συμβούλιο, πρόεδρος συνοικιακού συμβουλίου), εισάγονται με τα άρθρα 60, 61, 62 και 63 του 1270/1982 με σκοπό " την προώθηση της λαϊκής συμμετοχής στις τοπικές υποθέσεις, την ενεργοποίηση, την κινητοποίηση και την οργάνωση των δημοτών, στα πλαίσια του θεσμού της τοπικής αυτοδιοίκησης, για την έρευνα, τον εντοπισμό, την καταγραφή των τοπικών προβλημάτων, αναγκών και δυνατοτήτων κάθε περιοχής, καθώς και την ιεράρχηση, επεξεργασία και προώθηση επίλυσης κάθε τοπικού προβλήματος απασχόλησης, διαβίωσης και ψυχαγωγίας των κατοίκων" (αρθρο 60 §1). Μεταξύ των γνωμοδοτικών αρμοδιοτήτων των συνοικιακών συμβουλίων, τα οποία εκλέγονται με άμεσο ή έμμεσο τρόπο από όλους τους κατοίκους και όχι μόνο τους δημότες για χρονικό διάστημα ενός ή δύο ετών, συμπεριλαμβάνονται πολεοδομικά θέματα όπως οι χρήσεις γης, οι κοινόχρηστοι και κοινωφελείς χώροι, τα κοινωφελή κτίρια και εγκαταστάσεις, η κυκλοφορία και συγκοινωνία και τα έργα και δίκτυα υποδομής. Εκτός αυτών τα ΣΣ μπορούν να εκφρασθούν και να υποβάλουν προτάσεις για θέματα υγείας και κοινωνικής πρόνοιας, καθαριότητας και προστασίας του περιβάλλοντος, άθλησης και ψυχαγωγίας, καθώς

επίσης για πολιτιστικά θέματα και θέματα αξιοποίησης των τοπικών πόρων.

β. 13. Οι πολεοδομικές επιτροπές γειτονιάς.

Με το άρθρο 30 του 1337/1983 εισάγεται ο θεσμός των Πολεοδομικών Επιτροπών Γειτονιάς. "Για την παρακολούθηση των πολεοδομικών μελετών σε κάθε γειτονιά", αναγράφεται στο νόμο, "αναδεικνύεται από τους κατοίκους της, με ευθύνη του αντίστοιχου Οργανισμού Τοπικής Αυτοδιοίκησης, Πολεοδομική Επιτροπή της Γειτονιάς (ΠΕΓ). Η ΠΕΓ διατυπώνει είτε προς το συνοικιακό συμβούλιο είτε προς το συμβούλιο δημοτικού διαμερίσματος είτε προς το δημοτικό ή κοινοτικό συμβούλιο γνώμη και προτάσεις σχετικά με όλα τα πολεοδομικά και λειτουργικά προβλήματα της γειτονιάς και ειδικότερα σχετικά με τις τροποποιήσεις και την εφαρμογή των πολεοδομικών γενικά διατάξεων, τον καθορισμό χρήσεων γης, το χαρακτηρισμό και τους κανόνες λειτουργίας των πεζόδρομων, τον καθορισμό θέσεων των κτιρίων ή χώρων στάθμευσης οχημάτων, θέσεων κτιρίων ειδικών και κοινωφελών χρήσεων, τη συντήρηση και χρήση παραδοσιακών κτιρίων ή και άλλων στοιχείων, την απομάκρυνση ή την απαγόρευση χρήσεων που δημιουργούν προβλήματα περιβάλλοντος κ.λ.π.".

Η υπουργική απόφαση 621/59 της 11/13.1 1984 (ΦΕΚ 9Β') διευκρινίζει ότι η ΠΕΓ είναι ιδιαίτερη επιτροπή κατοίκων, για κάθε πολεοδομική ενότητα (γειτονιά) δήμου ή κοινότητας, όπως αυτή θα οριοθετηθεί κατά την εκπόνηση του Γενικού Πολεοδομικού Σχεδίου. Με την ίδια απόφαση ανατίθεται στα

δημοτικά και κοινοτικά συμβούλια ο καθορισμός των διαδικασιών ανάδειξης των ΠΕΓ "έτσι ώστε να εξασφαλίζεται η πληρέστερη εκπροσώπηση των κατοίκων" (άρθρο 2 §1) καθώς και η σύνθεση και ο τρόπος λειτουργίας τους (§2). Το τρίτο άρθρο §2 της απόφασης, ορίζει ότι η ΠΕΓ "φροντίζει για την με κάθε τρόπο, ουσιαστική συμμετοχή των κατοίκων, ιδιαίτερα με λαϊκές συνελεύσεις, στα πολεοδομικά προβλήματα της γειτονιάς" , το δε δημοτικό, κοινοτικό, διαμερισματικό ή συνοικιακό συμβούλιο υποχρεούται να ζητήσει τη γνώμη της ΠΕΓ για τα θέματα που ο νόμος της αναγνωρίζει αρμοδιότητα, χωρίς αυτό να εμποδίζει την ΠΕΓ τα εξετάσει με δική της πρωτοβουλία (§3). Τέλος στην § 4 διευκρινίζεται ότι η γνώμη της ΠΕΓ για την εκπόνηση και έγκριση του γενικού πολεοδομικού σχεδίου και της Πολεοδομικής Μελέτης δεν αντικαθιστά την συμμετοχή των ενδιαφερομένων όπως αυτή ορίζεται στην § 2 του άρθρου 3 του Ν. 1337/1983 (...επιδίωξη συμμετοχής με κάθε πρόσφορο τρόπο, όπως ανοικτές συγκεντρώσεις ή ενημέρωση από τον τύπο, κ.λ.π.).

β.14. Συνενώσεις δήμων, αναπτυξιακοί σύνδεσμοι, νομαρχιακή αυτοδιοίκηση και περιφερειακά συμβούλια.

Με το νόμο 1622 του 1986 που φέρει τον τίτλο "Τοπική Αυτοδιοίκηση-Περιφερειακή Ανάπτυξη και Δημοκρατικός Προγραμματισμός" γίνεται προσπάθεια να εισαχθούν νέοι θεσμοί τοπικής αυτοδιοίκησης που να εξυπηρετούν τις ανάγκες της περιφερειακής ανάπτυξης στα πλαίσια ενός περισσότερο αποκεντρωμένου συστήματος. Σύμφωνα με την εισηγητική έκθεση, η νέα αντίληψη που εισάγεται με το νόμο συνδυάζει δύο θέσεις:

"α) Διοίκηση, τοπική αυτοδιοίκηση και αναπτυξιακή οργάνωση αποτελούν ένα ενιαίο και συνεχές σύστημα λειτουργίας της πολιτείας, από το επίπεδο της κυβέρνησης μέχρι το επίπεδο του συνεταιρισμού, του συνοικιακού συμβουλίου αλλά και του κάθε πολίτη.

β) Παρά το ενιαίο του συστήματος, η σωστή λειτουργία του επιβάλλει και σαφή εσωτερική οργανωτική διαφοροποίηση με σαφή καθορισμό των ορίων, τόσο από πλευράς κράτους (διοίκησης) όσο και από πλευράς τοπικής αυτοδιοίκησης."

Κρίνοντας ότι το σημερινό μέγεθος των πρωτοβάθμιων ΟΤΑ δεν επιτρέπει την ανάληψη νέων ευρύτερων αρμοδιοτήτων που να συμπεριλαμβάνουν τις απαραίτητες αναπτυξιακές δραστηριότητες, ο νομοθέτης προβλέπει την παροχή κινήτρων ούτως ώστε να προκύψουν νέοι ΟΤΑ αποτελούμενοι (κατ'αρχήν) από την εθελοντική συνένωση των σημερινών δήμων και κοινοτήτων (εξαιρούνται οι δήμοι και οι κοινότητες των πολεοδομικών συγκροτημάτων των Αθηνών και της Θεσσαλονίκης). Οι σημερινοί δήμοι προβλέπεται να διατηρήσουν την οντότητά τους, αλλά ως εσωτερική αποκέντρωση της νέας αναβαθμισμένης τοπικής αυτοδιοίκησης. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με το άρθρο 3 του 1622/86, στην έδρα του κάθε συνενούμενου ΟΤΑ με πληθυσμό πάνω από 200 κατοίκους, δημιουργείται δημοτικό νομικό πρόσωπο (Τοπικό Συμβούλιο), που θα φέρει το όνομα του πρώην ΟΤΑ και θα λειτουργεί στα πλαίσια του νέου δήμου.

Στο άρθρο 14 με τίτλο "Λαϊκή συμμετοχή" αναφέρεται ότι για την κατάρτιση του δημοτικού προϋπολογισμού και του

τεχνικού προγράμματος καθώς και για σοβαρά θέματα γενικότερου ενδιαφέροντος το (νέο) δημοτικό συμβούλιο μπορεί να ζητήσει τη γνώμη των τοπικών συμβουλίων. Πριν από τη διατύπωση της γνώμης του τοπικού συμβουλίου ο πρόεδρος του συγκαλεί λαϊκή συνέλευση στην οποία συζητούνται τα θέματα αυτά.

Στους νέους δήμους αποδίδονται για πρώτη φορά προγραμματικές αρμοδιότητες που αφορούν στην περιοχή τους καθώς και το δικαιώμα να προτείνουν έργα και μέτρα πολιτικής για τον ευρύτερο χώρο (νομό, περιφέρεια) όταν αυτά αφορούν στο δήμο.[21]

Εκτός από τις ενώσεις δήμων και κοινοτήτων δημιουργείται η δυνατότητα συγκρότησης συνδέσμων και αναπτυξιακών συνδέσμων μεταξύ δύο ή περισσοτέρων δήμων.[22]

Με τον ίδιο νόμο δημιουργείται η δεύτερη βαθμίδα οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης με σκοπό (άρθρο 19) "την οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξη της περιφέρειάς τους με την ενεργό συμμετοχή των πολιτών στην διοίκηση των τοπικών υποθέσεων."

Όργανα της νομαρχιακής αυτοδιοίκησης είναι το νομαρχιακό συμβούλιο, η νομαρχιακή επιτροπή και ο πρόεδρος του νομαρχιακού συμβουλίου. Ο συνολικός αριθμός των μελών του νομαρχιακού συμβουλίου κυμαίνεται ανάλογα με τον πληθυσμό του νομού από 27 έως 51 μέλη. Η πλειονότητα των μελών (3/4) εκλέγεται με καθολική, άμεση και μυστική ψηφοφορία για τέσσερα χρόνια, ένα μέρος αποτελείται από αιρετούς αντιπροσώπους των τοπικών επαγγελματικών, επιστημονικών και

πνευματικών οργανώσεων, ενώ υπάρχει και περιορισμένος αριθμός εκπροσώπων της κεντρικής διοίκησης.[23] Ο πρόεδρος εκλέγεται από τα άμεσα εκλεγμένα μέλη, ενώ μέλη της νομαρχιακής επιτροπής (4 έως 8 μέλη) μπορούν να εκλεγούν οποιαδήποτε από τα μέλη του νομαρχιακού συμβουλίου.

Στο νομαρχιακό συμβούλιο, το οποίο είναι και το αποφασιστικό όργανο της δευτεροβάθμιας αυτοδιοίκησης, αποδίδεται μια σειρά προγραμματικών και αναπτυξιακών αρμοδιοτήτων[24] μεταξύ των οποίων και οι εξής πολεοδομικές περιβαλλοντολογικές αρμοδιότητες που περιγράφονται στην § 5 του άρθρου 23:

α) Γνωμοδότηση για το χωροταξικό και αναπτυξιακό σχεδιασμό.

β) Αρμοδιότητες, που σχετίζονται με τον πολεοδομικό σχεδιασμό.

γ) Αρμοδιότητες που αναφέρονται στις πολεοδομικές εφαρμογές μέχρι τη μεταβίβασή τους στους ΟΤΑ σύμφωνα με τις κείμενες διατάξεις, εκτός των περιπτώσεων που οι αρμοδιότητες έχουν μεταβιβασθεί στους ΟΤΑ.

δ) Αρμοδιότητες που σχετίζονται με την παρακολούθηση της τήρησης των διατάξεων και μέτρων για την προστασία του περιβάλλοντος.

Στο άρθρο 60 παρέχεται η εξουσιοδότηση στην κυβέρνηση να καθορίσει το χρόνο ενάρξεως της ισχύος των διατάξεων που αναφέρονται στην καθιέρωση της δευτεροβάθμιας αυτοδιοίκησης και τη λειτουργία της καθώς και το χρόνο διενέργειας των

πρώτων εκλογών για την ανάδειξη μελών των νομαρχιακών συμβουλίων. Όμως ούτε η κυβέρνηση που εισηγήθηκε το νόμο, ούτε οι διαδοχικές κυβερνήσεις ενεργοποίησαν, έως σήμερα, τα άρθρα που αναφέρονται στην νομαρχιακή αυτοδιοίκηση.

Τέλος, ο νόμος 1622/1986 καθιερώνει και μια τρίτη βαθμίδα αναπτυξιακού προγραμματισμού, η οποία, όπως αναφέρεται και στην εισηγητική έκθεση, δεν αποτελεί με τη νομική και ουσιαστική έννοια βαθμό της τοπικής αυτοδιοίκησης, αλλά βαθμό της περιφερειακής αποκέντρωσης του κρατικού δημόσιου τομέα και χώρο συνάντησης με την τοπική αυτοδιοίκηση με κύριο πεδίο δράσης τον αναπτυξιακό σχεδιασμό και τον κοινωνικό έλεγχο του κράτους, μέσα από τα περιφερειακά συμβούλια όπου κυριαρχούν οι εκπρόσωποι των ΟΤΑ[25].

β.15. Παρατηρήσεις πάνω στην εξέλιξη των συμμετοχικών παραμέτρων της ελληνικής πολεοδομικής νομοθεσίας.

1. Έως και την δεκαετία του '70, η ελληνική πολεοδομική νομοθεσία συμπεριλαμβάνει ελάχιστες διατάξεις που να ρυθμίζουν θέματα συμμετοχής των πολιτών στις διαδικασίες σχεδιασμού καθώς και θέματα σχετικά με την δημοσιότητα των μελετών και την επικοινωνία μεταξύ της σχεδιάζουσας αρχής και των πολιτών.

2. Έως το 1923, η νομικά προβλεπόμενη συμμετοχή των πολιτών στις πολεοδομικές παρεμβάσεις είναι μηδαμινή. Από το 1923 δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για την δημιουργία καταστάσεων ψευδοσυμμετοχής, που δεν ξεπερνούν την 4η βαθμίδα της **Arstein** (χωρίς καμία φροντίδα για τις διαδικασίες που

αναφερονται στις βαθμίδες 2 και 3), ενώ ο σχεδιασμός ασκείται με βάση το παραδοσιακό τριφασικό πατερναλιστικό μοντέλο.

3. Κατά την διάρκεια αυτών των περιόδων ελάχιστα γίνονται και στον τομέα της αποκέντρωσης των αρμοδιοτήτων σχεδιασμού από την κεντρική διοίκηση προς τους φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης.

4. Εάν θελήσει κανείς να εξαγάγει συμπεράσματα ως προς την πραγματικά υλοποιούμενη συμμετοχή των διαφόρων κοινωνικών ομάδων στην τελική διαμόρφωση του κατασκευασμένου περιβάλλοντος κατά την διάρκεια αυτών των περιόδων, βασιζόμενος μόνο στο διαμορφούμενο θεσμικό πλαίσιο και στα όσα κελεύουν οι νόμοι, κινδυνεύει να καταλήξει σε λανθασμένα συμπεράσματα. Πράγματι, η εξέταση των πολεοδομικών θεσμών και των νομικών πρωτοβουλιών που λαμβάνονται "εκ των άνω" δείχνει ότι το κράτος-σχεδιάζουσα αρχή έχει στη διάθεσή του ένα νομικό πλαίσιο το οποίο του επιτρέπει να εφαρμόσει τις όποιες χωρικές αποφάσεις του, χωρίς τις τυχόν εμπλοκές και συμβιβασμούς που θα μπορούσαν να οφείλονται σε θεσμοθετημένες συμμετοχικές διαδικασίες. Όμως, η εξέταση της πορείας των νόμων κατά το στάδιο της εφαρμογής, καθώς και της σχέσης των ρυθμιστικών νομικών προβλέψεων με το χώρο που τελικά πραγματοποιείται, δείχνει ότι στην νεότερη Ελλάδα δημιουργήθηκαν κοινωνικές δυνάμεις και κοινωνικές δυναμικές οι οποίες ήταν σε θέση να ακυρώνουν εκ των υστέρων τις νομοθετημένες πολεοδομικές ρυθμίσεις.

Εάν πάλι υποθέσει κανείς ότι η παρατηρούμενη ανεπάρκεια

επιβολής των πολεοδομικών νόμων οφείλεται στην ανάπτυξη στην Ελλαδα κάποιων ισχυρών συγκρουσιακών συμμετοχικών-χωρικών διεκδικητικών κινημάτων που να εκκινούν από τη λαϊκή βάση, κινδυνεύει και πάλι να διαψευσθεί. Πράγματι, εκτός περιορισμένων εξαιρέσεων που εμφανίζονται σε περιπτώσεις ιδιαίτερα αυταρχικών κρατικών παρεμβάσεων στον χώρο, στην Ελλάδα δεν αναπτύσσεται κάποιο ισχυρό αυτοτελές χωρικό-συμμετοχικό κίνημα, ούτε τα περιβαλλοντολογικά θέματα καταφέρνουν να εστιάσουν την προσοχή και το ενδιαφέρον των πλατειών λαϊκών στρωμάτων.

Υποθέτουμε ότι τόσο η "ενδοτικότητα" που εκδηλώνεται από τις "νομοθετούσες" κοινωνικές δυνάμεις όταν οι νόμοι φθάνουν στο στάδιο της εφαρμογής, όσο και η εκ των υστέρων ιδιόμορφη "συμμετοχική" παρέμβαση των πολιτών, σχετίζεται με τον ρόλο, που στα πλαίσια των διαδικασιών κοινωνικού μετασχηματισμού, ασκείται από τους όρους της κοινωνικής επικοινωνίας, καθώς και με τους επικοινωνιακούς διχασμούς οι οποίοι επικρατούν στην Ελλάδα από την εποχή της Ανεξαρτησίας. Στην επόμενη παράγραφο θα επιχειρήσουμε την αναλυτικότερη παρουσίαση αυτής της ερευνητικής υπόθεσης.

5. Στα θέματα που αφορούν στον εκσυγχρονισμό της πολεοδομικής μεθοδολογίας η ελληνική νομολοθεσία ακολουθεί με καθυστέρηση τις αντίστοιχες ευρωπαϊκές θεσμικές αλλαγές. Ο σχεδιασμός σε δύο επίπεδα δεν θα αρχίσει να υλοποιείται παρά το 1983, με την έναρξη της Επιχείρησης Πολεοδομικής Ανασυγκρότησης, ενώ προσπάθειες συντονισμού σε χωροταξικό-

αναπτυξιακό επίπεδο δεν θα επιχειρηθούν πριν από το 1986 (νόμος 1622). Η προσπάθεια νομοθετικής προσαρμογής στα ευρωπαϊκά δεδομένα, που επιβάλλεται μεταξύ άλλων και από την ένταξη της χώρας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, δεν θα είναι πλήρης και θα παρουσιάζει αρκετές (κυρίως περιοριστικές) ιδιαιτερότητες, τόσο στα θέματα της συμμετοχής των πολιτών και της επικοινωνίας μεταξύ σχεδιαζόντων και σχεδιαζομένων, όσο και σε θέματα αποκέντρωσης των αποφασιστικών αρμοδιοτήτων.

Η χωρική-συμμετοχική προβληματική θα αποτελέσει τμήμα των γενικών πολιτικών διεκδικήσεων που θα εμφανισθούν με ένταση στην Ελλάδα στα τέλη της δεκαετίας του '70 και θα οδηγήσουν στις νομοθετικές ανανεώσεις της δεκαετίας του '80.

6. Παρά την θεσμική ανανέωση στον τομέα της αποκέντρωσης και της απόδοσης στους δήμους σημαντικών νέων αρμοδιοτήτων, είναι πολύ λίγες οι περιπτώσεις κατά τις οποίες ορισμένες αποφασιστικές πολεοδομικές αρμοδιότητες πέρασαν στην πράξη, έως σήμερα, στα δημοτικά συμβούλια. Η δε δημιουργία της δευτεροβάθμιας (νομαρχιακής) τοπικής αυτοδιοίκησης δεν έχει ακόμη υλοποιηθεί. Στις περισσότερες περιπτώσεις, οι δυνατότητες συμμετοχής στον σχεδιασμό των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης, όπως επισημαίνει ο Α. Λαγόπουλος, εξακολουθούν να αντιστοιχούν στην 5η βαθμίδα της **Arnstein** (συνδιαλλαγή) με τη διαφορά ότι "τώρα οι ΟΤΑ ωθούνται και διευκολύνονται σε θέματα πολεοδόμησης και σχετικής, αλλά και γενικότερης επιχειρηματικής δραστηριότητας."[26]

7. Στον τομέα της νομοθετικής πρόβλεψης για τη δημιουργία επιτροπών βάσης και λοιπών οργάνων λαϊκής έκφρασης, υπήρξε αξιόλογο ενδιαφέρον. Όμως οι επικεφαλίδες των σχετικών άρθρων και παραγράφων των νόμων (όπου η έκφραση λαϊκή συμμετοχή επαναλαμβάνεται συχνά και με έμφαση) δεν συμβαδίζουν πάντοτε με το περιεχόμενο των διατάξεων. Πράγματι, τόσο τα διαμερισματικά και συνοικιακά συμβούλια όσο και οι πολεοδομικές επιτροπές γειτονιάς, εξακολουθούν να ασκούν συμβουλευτικές αρμοδιότητες προς συμβουλευτικά όργανα, μια που τέτοια εξακολουθούν να παραμένουν στα πολεοδομικά θέματα, παρά την σημαντική αύξηση των λοιπών αρμοδιοτήτων τους κατά τη δεκαετία του '80, τα δημοτικά συμβούλια.

8. Σύμφωνα με τα προβλεπόμενα από τις διατάξεις περί λαϊκής συμμετοχής, οι συνελεύσεις δημοτών ή κατοίκων που συνέρχονται σε ποικίλα επίπεδα (διαμερίσματος, οικισμού, συνοικίας ή γειτονιάς), έχουν την δυνατότητα να επισημαίνουν προβλήματα χώρου και να εισηγούνται την επίλυσή τους προτού αρχίσουν οι σχετικές σχεδιαστικές διαδικασίες. Έχουν δηλαδή τη θεωρητική δυνατότητα συμβουλευτικής παρέμβασης και επιρροής στην πρώτη φάση της νεότερης σχεδιαστικής μεθοδολογίας (απόφαση περί πολεοδομικής παρέμβασης σε συγκεκριμένη περιοχή). Κατά την διάρκεια της εκπόνησης των μελετών καλούνται να εκφρασθούν κυρίως οι πολεοδομικές επιτροπές γειτονιάς χωρίς να διευκρινίζεται στις σχετικές διατάξεις σε ποιές ακριβώς από τις φάσεις του σχεδιασμού θα πρέπει να επιδιωχθεί ή να ληφθεί υπ'όψιν η συμβουλευτική

συνεισφορά και οι προτάσεις τους.

9. Παρά το ότι στη νομοθεσία της δεκαετίας του '80 υπάρχουν συχνά προτροπές προς τα ποικίλα τοπικά όργανα για την πληροφόρηση και τη συμμετοχική ενεργοποίηση των κατοίκων, οι πληροφοριακές διαδικασίες που απαιτούνται, βάσει του 1337, κατά την εκπόνηση των γενικών πολεοδομικών σχεδίων εξαντλούνται, όπως είδαμε, στην γενική έκκληση του άρθρου 3 για τη χρησιμοποίηση "κάθε πρόσφορου μέσου, όπως ανοικτές συγκεντρώσεις, ή ενημέρωση από τον τύπο", χωρίς να υπάρχει καμία αναφορά σε νέες επικοινωνιακές σχέσεις μεταξύ σχεδιαζόντων και πολιτών. Όμως, η μεν ενημέρωση από τον τύπο προβλέπεται και από προγενέστερους νόμους, η δε έννοια της ανοικτής συγκέντρωσης, όπως επισημαίνει ο Δ. Χριστοφιλόπουλος, "είναι αόριστη και μπορεί να αφορά είτε στη μονόδρομη πληροφόρηση των πολιτών σχετικά με την εκπόνηση του σχεδίου και τη δημιουργία δημόσιων σχέσεων του φορέα σχεδιασμού για την αποδοχή των προτάσεών του, είτε στην καλύτερη περίπτωση, ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ φορέα σχεδιασμού και πολιτών και έκφραση γνώμης των τελευταίων." Μόνο σ'αυτή την τελευταία περίπτωση, υποστηρίζει ο Χριστοφιλόπουλος, μπορούμε να μιλάμε για συμβουλευτική συμμετοχή, για την οποία ωστόσο δεν διευκρινίζεται σε ποιά ακριβώς φάση της διαδικασίας του σχεδιασμού θα υλοποιείται. Στην πρώτη περίπτωση έχουμε ακόμα μία απόπειρα ψευδοσυμμετοχής. Για τον ίδιο μελετητή, ψευδοσυμμετοχή αποτελούν και οι πληροφοριακές διαδικασίες που προβλέπονται

και για το δεύτερο επίπεδο πολεοδομικού σχεδιασμού (πολεοδομικές μελέτες).[27] Πράγματι, σε σχέση με αυτό το θέμα ο 1337 αρκείται στο να επαναλάβει τα προβλεπόμενα από το Ν.Δ. του 1923.

10. Στα τέλη της δεκαετίας του '80 υπήρξαν σημαντικές μεταβολές στο τμήμα εκείνο της κοινωνικού επικοινωνιακού πλαισίου που αφορά στις μαζικές επικοινωνίες. Τα οπτικοακουστικά Μέσα αποκρατικοποιήθηκαν και δημιουργήθηκαν οι νομικές προϋποθέσεις για την δημιουργία τοπικών ηλεκτρονικών Μέσων δημοτικής, συλλογικής και ιδιωτικής ιδιοκτησίας. Η διερεύνηση ορισμένων από τις ενδεχόμενες επιπτώσεις της λειτουργίας των τοπικών μέσων μαζικής επικοινωνίας στις πολεοδομικές-συμμετοχικές διαδικασίες επιχειρείται στο τρίτο μέρος της διατριβής.

γ. Κοινωνική επικοινωνία και χωρική συμμετοχή.

Θεωρούμε ότι για την κατανόηση των ιδιαιτεροτήτων του νεοελληνικού κοινωνικού μετασχηματισμού είναι σημαντική η ερμηνευτική συνεισφορά της θεώρησης που αναφέρεται στις "νόθες" -σε σχέση με τις πρωτογενείς ευρωπαϊκές εξελίξεις- συνθήκες υπό τις οποίες δημιουργείται η αστική τάξη και το αστικό κράτος στην νεότερη και σύγχρονη Ελλάδα.[28] Η "νόθα αστικοποίηση" ,όμως, δεν αφορά μόνο στις ιδιαιτερότητες που παρουσιάζει η γέννηση και η εξέλιξη της αστικής τάξης, αλλά συνοδεύεται από την επικράτηση ασαφών ή και διαστρεβλωμένων κωδίκων επικοινωνίας τόσο μεταξύ του κράτους και των πολιτών

όσο και μεταξύ των διαφόρων στρωμάτων που συναποτελούν το νεοελληνικό κοινωνικό σύνολο. Αυτή, πάλι, η έλλειψη σαφών και αποτελεσματικών κοινωνικών επικοινωνιακών κωδίκων θα επηρεάσει τόσο την εκάστοτε μέση αντίληψη περί χώρου και τις σχετικές συμπεριφορές της άρχουσας τάξης και των πολιτών, όσο και τις διαδικασίες της αστικής (πολεομορφικής) διαμόρφωσης.

γ.1. Επικοινωνιακές δυνατότητες και χωρικές αντιλήψεις κατά την πρώτη μετεπαναστατική περίοδο

Από την πρώτη ήδη περίοδο μετά την Ανεξαρτησία, παρουσιάζονται προβλήματα σε σχέση με τον βασικό επικοινωνιακό κώδικα, επί του οποίου θα πρέπει να στηριχθεί η διοίκηση και να θεμελιωθεί η εθνική συνοχή, τη γλώσσα.[29] Οι διάφοροι γλωσσικοί τύποι και τα ιδιώματα της νεοελληνικής δεν έχουν προλάβει, κάτω από τις ιδιάζουσες συνθήκες της πολύχρονης αυτοκρατορικής οθωμανικής κυριαρχίας, να συγχωνευθούν σε ένα ενιαίο τύπο ικανό να εξυπηρετήσει τις επικοινωνιακές ανάγκες του νέου κράτους.

Ανάμεσα στους πολίτες που συρρέουν στη νέα πρωτεύουσα, την Αθήνα, επικρατεί "Βαβυλωνία", ενώ στο παλάτι δεν μιλούν ελληνικά και οι περισσότερες από τις πρώτες εφημερίδες που εκδίδονται στην Αθήνα μετά την απελευθέρωση είναι δίγλωσσες και κατά κανόνα συντάσσονται στην ελληνική και την γαλλική.

Ωστόσο, μπροστά στην πολλαπλότητα και την ένταση των λοιπών προβλημάτων που αντιμετωπίζει το νέο κράτος, το γλωσσικό δεν θα αναχθεί ακόμη σε κυρίαρχο θέμα. Κάτι τέτοιο θα συμβεί αργότερα όταν θα έχουν δημιουργηθεί νέες κοινωνικές

δυνάμεις ικανές να ζητησουν και να στηρίξουν την γλωσσικη ενοποίηση. Έτσι η υιοθέτηση της αρχαΐζουσας-εκκλησιαστικής εκδοχής της ελληνικής γλώσσας από την ελληνική διοίκηση θα παρουσιασθεί ως η επικρατέστερη λύση. Η λύση όμως αυτή δημιούργησε τεράστια προβλήματα σε σχέση με τις δυνατότητες πρόσβασης των πολιτών στον κρατικό διοικητικό και νομοθετικό λόγο, χωρίς την μεσολάβηση κάποιων προνομιούχων "εγγραμμάτων διερμηνέων".

Αλλά και η αντίληψη για το χώρο και τα χωρικά πρότυπα παρουσιάζεται ανομοιογενής κατά την πρώτη περίοδο της ανεξαρτησίας, ανάμεσα στις κυριότερες ομάδες που αυτή την εποχή διαθέτουν δυνατότητα έκφρασης και επιρροής, είτε αυτές κατοικούν στο -ακόμη μικρό- απελευθερωμένο τμήμα της χώρας είτε ανήκουν στον ευρύτερο και επηρεάζοντα χώρο του ελληνισμού της διασποράς.

Υπάρχει κατ'αρχήν η ομάδα των κληρικών και λαϊκών Φαναριωτών οι οποίοι είναι σε θέση, ως κατ'εξοχήν κάτοχοι και συντηρητές του γλωσσικού τύπου που υιοθετείται από τη διοίκηση και χάρη στο κύρος που ασκούν από την ιστορική τους προέλευση και τις εκκλησιαστικές-θρησκευτικές τους αρμοδιότητες, να προβάλουν αισθητικά πρότυπα που βρίσκονται πιο κοντά στις βυζαντινές "αυτοκρατορικές" ιδέες και τις αντιλήψεις περί ορθόδοξης ρωμιοσύνης, παρά στα κυρίαρχα αυτή την εποχή εθνικά ιδεολογικά ρεύματα. Οι Φαναριώτες εκτός από την ευχέρεια χειρισμού του επίσημου γλωσσικού κώδικα είναι σε θέση, κατά τους πρώτους μετεπαναστατικούς χρόνους, να

χρησιμοποιήσουν εκκλησιαστικά και άλλα κανάλια επικοινωνίας και επιρροής με αποφασιστική εμβέλεια.

Οι έμποροι και λοιποί μεταπράτες, κυρίως της διασποράς, οι οποίοι εμφανίζονται αυτήν την περίοδο περισσότερο δεκτικοί στα ιδεώδη των δυτικών αστικών επαναστάσεων και στα ρεύματα που αποσκοπούν στην παροχή κρατικής υπόστασης στα εθνικά σύνολα, αποτελούν το άλλο σκέλος του κυρίαρχου δίπτυχου των ιδεολογικών τάσεων που διαμορφώνονται στον ευρύτερο χῶρο παρουσίας των ελλήνων. Επωφελούμενοι από την επικράτηση του δεύτερου κύματος κλασσικισμού που είχε επιχειρηθεί, για λόγους στους οποίους έχουμε ήδη αναφερθεί, από τις ανερχόμενες αστικές δυνάμεις στα ευρωπαϊκά κράτη, αποδέχονται ως σημείο αναφοράς και ιδεολογικό σύστημα συνοχής την "Ελλάδα της κλασσικής εποχής" και αναπαράγουν προς ιδίαν χρήση, αισθητικά πρότυπα, επιχειρήματα, μελέτες και θεωρίες ήδη επεξεργασμένες και δοκιμασμένες, όσον αφορά στη συνεκτική τους αποτελεσματικότητα, στις χώρες της Δύσης. Η τάση αυτή, ενισχυόμενη από τον ρομαντικό φιλελληνισμό της εποχής, αλλά και τα συγκεκριμένα σύμβολα ελληνικού χαρακτήρα και αισθητικής έμπνευσης που συνοδεύουν την όλο και εντονότερη παρέμβαση των δυτικών δυνάμεων στην Ελλάδα, υποσκελίζει, αν και όχι εύκολα, τις ορθόδοξες νεοβυζαντινές προσεγγίσεις και αποκτά σύντομα κανάλια στον χώρο της διανόησης, της μη εκκλησιαστικής παιδείας και -σε αποφασιστικό σημείο- του Τύπου, που θα παίξουν βασικό ρόλο στον καθορισμό των μετεπαναστατικών συσχετισμών.

Οι εξελίξεις στην νεότερη Ελλάδα αποτελούν χαρακτηριστική μαρτυρία, όχι μόνο της νίκης των "δυτικόφιλων εκσυγχρονιστων" -αλά νεοελληνικά- επί των ορθόδοξων οικουμενιστών, αλλά και των νεότερων τρόπων επικοινωνίας με βασικό άξονα τον Τύπο επί των παραδοσιακών, διαπροσωπικής κλίμακας, επικοινωνιών.

Έτσι, και στο επίπεδο των χωρικών εξελίξεων, η κύρια φροντίδα αφορά στην, όσο το δυνατό, προστασία και ανάδειξη των αρχαίων μνημείων ή στην ανέγερση αρχαιοπρεπών συμβολικών κτισμάτων και όχι στη διατήρηση του όποιου βυζαντινού χαρακτήρα του χώρου, ο οποίος εν τέλει θα επιβιώσει σχεδόν αποκλειστικά στις εκκλησιαστικές κατασκευές.

Όμως οι Φαναριώτες, οι οπαδοί τους, όπως και η εμπορική μεταπρατική συνιστώσα με τους ιδεολογικούς της εκφραστές, θα χρειαστεί να συμμαχήσουν, να αναμετρηθούν και τελικά να καταλήξουν σε μια ιδιόμορφη συγχώνευση με τις δυνάμεις εκείνες που ασκούν άμεση και "επί τόπου" κοινωνική, οικονομική και ιδεολογική-επικοινωνιακή επιρροή στην απελευθερωμένη Ελλάδα.

Ο αγροτικός χαρακτήρας των εδαφών που αποτελούν την πρώτη ελληνική επικράτεια και ο "ανατολικού τύπου" τρόπος χειρισμού των κοινωνικο-οικονομικών διαδικασιών από την τουρκική διοίκηση είχαν οδηγήσει στη δημιουργία μιας τάξης σχετικά προνομιούχων αγροτών, με τοπική εξουσία, η οποία και ενισχύεται μετά την απομάκρυνση των τούρκων. Σε πολλές περιπτώσεις οι γαιοκτήμονες αυτοί, οι πρόκριτοι, όπως

σημειώνει ο Β. Φίλιας, έχουν επεκτείνει τις δραστηριότητές τους και σε τομείς όπως το χονδρεμπόριο ή η εμπορική ναυτιλία.[30]

Διατηρώντας καλές σχέσεις με τον ανώτερο τοπικό κλήρο, αυτή η ομάδα, αν και δεν είναι, τουλάχιστον κατά την πρώτη περίοδο, σε θέση να αναπτύξει αυτόνομα θεωρητικά ιδεολογικά σχήματα που να καλύπτουν και να προπαγανδίζουν τη δράση της, γνωρίζει καλύτερα τους τοπικούς κώδικες και ξέρει καλύτερα αυτά που ο ντόπιος πληθυσμός είναι σε θέση να αποδεχθεί ή να απορρίψει. Είναι επί πλέον πρόθυμη να συμμαχήσει στο ιδεολογικό επίπεδο με τους εκπροσώπους των χώρων όπου παράγεται η νεοελληνική ιδεολογία και να διοχετεύσει στη συνέχεια τα προσαρμοσμένα μηνύματα προς την υπό διαδικασίες διαμόρφωσης νεοελληνική κοινωνία.

Τα περισσότερα από τα χωρικά σύμβολα με τα οποία είναι εξοικειωμένη αυτή η ομάδα -ιδιαίτερα το ηπειρωτικό τμήμα της- είναι σύμβολα μιας εξουσίας που συνυπήρξε για μεγάλο χρονικό διάστημα με εκείνη των Τούρκων και ως ταυτισμένα με την τουρκική κυριαρχία δεν επιζούν μετά την εδραίωση της ανεξαρτησίας.

Υπάρχουν, τέλος, οι φυσικοί πολιτικοί και στρατιωτικοί ηγέτες και ο αγωνιζόμενος κατώτερος κλήρος, οι οποίοι απέκτησαν αξιοπιστία και κύρος εξ αιτίας της άμεσης συμμετοχής τους στον επαναστατικό αγώνα. Η λαϊκή προέλευση των περισσότερων αγωνιστών τους εξασφαλίζει όχι μόνο καλή γνώση των αναγκών και των προσδοκιών των λαϊκών στρωμάτων,

αλλά και την πρωτογενή γνώση των επικοινωνιακών κωδίκων του πληθυσμού και κυρίως της γλώσσας, όπως αυτή έχει διαμορφωθεί κατά τους χρόνους της τουρκοκρατίας και προγενέστερα, από τους γλωσσικούς συγκερασμούς της βυζαντινής περιόδου.

Για τους αγωνιστές, οι "αρχαίες πέτρες" και οι εκκλησίες είναι τα χειροπιαστά σύμβολα της ελληνικότητας ή της ρωμιοσύνης -εδώ δεν υπήρξε ποτέ κάποιος ουσιαστικός διαχωρισμός ανάμεσα στις δυο έννοιες- για την επιβίωση της οποίας δίνεται η μάχη της ανεξαρτησίας.

Ηδη, η πρώτη σημαντική "χωροταξική" επιλογή του νέου κράτους, ο καθορισμός της πόλης που θα αποτελέσει την οριστική πρωτεύουσα, θα βρεί τις παραπάνω ομάδες σε αντιμαχόμενα στρατόπεδα. Τα εκατέρωθεν προβαλλόμενα επιχειρήματα δεν αφορούν σε χωροταξικά κριτήρια αλλά τονίζουν την επικοινωνιακή-ιδεολογική διάσταση της επιλογής. Οι Φαναριώτες αντιδρούν στην υποψηφιότητα των πελοποννησιακών πόλεων (Ναύπλιο, Αργος, Κόρινθος), και αντιπροτείνουν την διαδοχική μεταφορά της πρωτεύουσας από πόλη σε πόλη προς βορράν έως ότου καταλήξει στην Κωνσταντινούπολη, μάλλον όχι γιατί φοβούνται, όπως γράφει ο Κ.Η.Μπίρης, "την ευφυίαν των Μωραϊτών και την πολιτικήν των ικανότητα"[31], αλλά γιατί κάτι τέτοιο ταιριάζει με το ιδεολογικό σχήμα συνοχής που προτείνουν. Η επιλογή, βέβαια, της κατεστραμένης από τις επαναστατικές μάχες μικρής Αθήνας δεν αποτελεί την υλοποίηση του βήματος προς βορράν, ούτε μια επιλογή που προέκυψε με κριτήρια που σήμερα θα ονομάζαμε πολεοδομικά ή χωροταξικά,

αλλά την συνειδητή προτίμηση για την πόλη που ήταν σε θέση να εκπέμψει περισσότερο από κάθε άλλη τα απαραίτητα συνεκτικά μηνύματα και τους συμβολισμούς που παραπέμπουν στα κλασσικά αρχαιοελληνικά ιδεώδη.

Αλλά όταν θα χρειασθεί, κατά την πρώτη περίοδο της οθωνικής περιόδου, η νέα πρωτεύουσα να αποκτήσει πολεοδομική οργάνωση και σχέδιο[32], οι διαφορετικές ομάδες πίεσης που δημιουργούνται ανάμεσα στους παλαιούς και νέους κατοίκους της Αθήνας (ντόπια τζάκια, οπλαρχηγοί, Φαναριώτες που έρχονται σωρηδόν από την Κωνσταντινούπολη και νησιώτες έμποροι με κύριους εκπροσώπους τους Χίους), παρά τους μεταξύ τους έντονους ανταγωνισμούς[33], καταφέρνουν εν τέλει να εξουδετερώσουν τις απόπειρες εφαρμογής των σχεδίων.

Η περίπτωση του πολεοδομικού σχέδιου της Αθήνας των Κλεάνθη και Schaubert είναι χαρακτηριστική όχι μόνον των βασικών κριτηρίων που χρησιμοποιούνται αυτή την εποχή για τις χωρικές ρυθμίσεις (χάραξη μεγαλόπρεπων λεωφόρων, χωροθέτηση των δημοσίων κτιρίων και των εμπορικών λειτουργιών με άξονα το ανακτορικό συγκρότημα, ανάδειξη των αρχαιοτήτων, διαφύλαξη μιας ευρείας περιοχής γύρω από την Ακρόπολη για μελλοντικές ανασκαφές), αλλά και των τρόπων με τους οποίους εκδηλώνονται οι αντιδράσεις των διαφόρων ομάδων πίεσης, οι οποίες αν και δεν διαθέτουν τυπική νομική υπόσταση στην διαδικασία διαμόρφωσης του χώρου, επηρεάζουν με αποφασιστικό τρόπο τις σχετικές εξελίξεις. Αντιδράσεις που μεταφράζονται σε όψεις ιδιόμορφης εκ των "υστέρων εμπλοκής", αν όχι "συμμετοχής"

στην εφαρμογή των πολεοδομικών αποφάσεων. Το δε αυταρχικό και μοναρχικό του καθεστώτος που υιοθετεί και προτείνει τις χωρικές λύσεις, δεν αρκεί για να εξασφαλισθεί η απρόσκοπτη εφαρμογή σχεδίων που, όπως γίνεται αμέσως αντιληπτό, θα είχαν δραστικές κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις για την πόλη. Ιδιοκτήτες αγρών των οποίων η γη πέφτει εντός σχεδίου ιδιαίτερα στην προβλεπόμενη αρχαιολογική ζώνη, κάτοικοι της παλιάς πόλης που κινδυνεύουν να μείνουν άστεγοι εξ αιτίας των ρυμοτομήσεων και οι απαραίτητοι εκμεταλλευτές της υπεραξίας της αστικής γης, δημιουργούν έναν πρωτόγνωρο για την εποχή, αν και συχνά επαναλαμβανόμενο στη συνέχεια, συνδυασμό θιγόμενων και κερδοσκόπων, που καταφέρνει τελικά να ακυρώσει ουσιαστικά την εφαρμογή των σχεδίων[34] και να διατηρήσει στην πρωτεύουσα ένα οξύμωρο, άναρχα εξελισσόμενο status quo.

Πράγματι, θα μπορούσε να ισχυρισθεί κανείς ότι βρισκόμαστε μπροστά στη πρώτη εμφάνιση ενός φαινομένου το οποίο θα κυριαρχήσει στη συνέχεια στην παραγωγή του ελληνικού κατασκευασμένου περιβάλλοντος: του φαινόμενου των διαδοχικών υποχωρήσεων της σχεδιάζουσας αρχής, των αλλεπάλληλων αναθεωρήσεων των πολεοδομικών ρυθμίσεων, των παραβιάσεων των σχεδίων που επιβάλλονται εκ των άνω, καθώς και των συνεπαγόμενων φαινομένων της αυθόρμητης και αυθαίρετης δόμησης.

Βέβαια, όσο και εάν εκ των υστέρων φαίνεται μάλλον δικαιολογημένο να υποθέτει κανείς σωστότερες οποιεσδήποτε άλλες λύσεις, πλην της σειράς εκείνης των αποφάσεων που

οδήγησαν στη σημερινή "τριτοκοσμική" δομή της πρωτεύουσας -και πολλοί σημερινοί ιστορικοί των χωρικών εξελίξεων δεν παραλείπουν να εκφράσουν νοσταλγική συμπάθεια για τα μη υλοποιημένα σχέδια της περιόδου αυτής-, αγνοείται συνήθως ότι τα "άρτια" από χωρική άποψη σχέδια των πρώτων πολεοδόμων πάσχουν, εκτός από την εμφανή αδυναμία ορθής εκτίμησης των κρατικών οικονομικών δυνατοτήτων, από έλλειψη κοινωνικού-πολεοδομικού ρεαλισμού και, σίγουρα, από έλλειψη γνώσης των στοιχειωδών κωδίκων της νεοελληνικής κοινωνίας, που τότε μόλις αρχίζει να αποκτά κρατική υπόσταση.

Η Αθήνα αρχίζει έτσι την νεότερη ιστορία της, μετατρεπόμενη μεν σε διοικητικό και πνευματικό κέντρο του ελληνισμού, χωρίς όμως ουσιαστική χωρική ρύθμιση, με έξαρση της ιδιωτικής οικοδομικής δραστηριότητας και με δημόσιες κτηριακές εγκαταστάσεις που οφείλονται βασικά στις πρωτοβουλίες των πλούσιων ομογενών ευεργετών. Παρουσιάζονται παράλληλα οι πρώτοι αυθαίρετοι οικισμοί, όπως λόγου χάρη το "Προάστιο", όπου στεγάζονται νησιώτες οικοδόμοι, καθώς και τα πρώτα παραπήγματα των φτωχότερων τάξεων, στην περιοχή του Γκύζη.[35]

Οι αθηναϊκές εφημερίδες της εποχής παίζουν ενεργό ρόλο στις χωρικές εξελίξεις της νέας πρωτεύουσας και παίρνουν μέρος στις έριδες που αφορούν στην κατανομή του κόστους των προτεινόμενων αναδιατάξεων.[36] Αν και το στρατόπεδο των Φαναριωτών διαθέτει ικανό αριθμό εγγραμμάτων εν δυνάμει αναγνωστών, αποφασιστικότερη επιρροή ασκούν τα φύλλα που

υποστηρίζουν το "αντιφαναριωτικό μέτωπο". Έτσι όταν οι πρώτοι επιτίθενται βίαια μέσω του Τύπου κατά της Δημογεροντίας κατηγορώντας την ότι προβαίνει σε καταχρηστικές επιτάξεις εις βάρος των "επηλύδων", οι δεύτεροι θα απαντήσουν επίσης μέσω των εφημερίδων ότι, ενώ οι ξένοι καταφέρνουν να παίρνουν "γήπεδα εις αντάλλαγμα άλλων τα οποία κατέλαβεν από αυτούς η ρυμοτομία, οι εντόπιοι απομένουν χωρίς καμμίαν αποζημίωσιν". "Διατί όμως", γράφουν, "δεν έγινεν η αποζημίωσις αυτή και εις τους πτωχούς και ήδη αοίκους Έλληνας, των οποίων εχάλασαν τα οικήματα αυτά με τόσην αταραξίαν ψυχής προ τεσσάρων και πέντε μηνών, αλλά και μέχρι σήμερον είναι άστεγοι; Και όμως η Κυβέρνησις ουδέ καν ήθελε τους ακούσει, αλλά τους στέλνει εις την Κοινότητα. Η άλλους νόμους έχομεν δια τους Δεούτσους και τους Καντακουζινούς και άλλους δια τους Έλληνας; Καλέ παιδάκια μας νομίζουν;".[37]

γ.2. Δεύτερο μισό του 19ου αιώνα: πρώτες απόπειρες προγραμματικών χωρικών παρεμβάσεων και νέα επικοινωνιακά ρήγματα.

Κατά τα τελευταία χρόνια της περιόδου του Όθωνα καθώς και την πρώτη περίοδο μετά την έξωση, η ελληνική οικονομία θα ενισχύσει τον εμπορευματικό και μεταπρατικό της χαρακτήρα σε βάρος των φεουδαρχικών καταλοίπων, ενώ η αδύναμη και εξαρτώμενη αστική τάξη θα παρουσιασθεί διαιρεμένη ανάμεσα στην επιρροή που εξακολουθούν να ασκούν τα παλιά τζάκια και στις πρωτοεμφανιζόμενες διεκδικήσεις των μικροαστικών

στρωμάτων, τα οποία αναζητούν χώρο πολιτικής έκφρασης, "ζητώντας τον εκδημοκρατισμό της δημόσιας ζωής, χωρίς όμως να μπορούν να διεκδικήσουν σοβαρό ρόλο στην οικονομική δραστηριότητα του τόπου".[38]

Κατά τη διάρκεια και αυτής της περιόδου οι παρεμβάσεις της πολιτείας για την ρύθμιση του χώρου σπάνια εκφράζουν μέ άμεσο τρόπο οργανωμένα ταξικά συμφέροντα. Όπως υπογραμμίζεται σε μια συλλογική μελέτη του περιοδικού "Αρχιτεκτονικά θέματα", " η σκοπιμότητα του νεοκλασσικού σχεδιασμού εξαντλείται βασικά στο επίπεδο της ιδεολογίας (αναβίωση του αρχαίου κλέους, εξευρωπαϊσμός, απομάκρυνση από τη λαϊκή παράδοση) και πολλά από τα μέτρα που παίρνονται είναι άκαιρα και επιπόλαια. Μέσα στο κλίμα τούτο δημιουργούνται ωστόσο οι προϋποθέσεις για την ανάπτυξη των αντιθέσεων κέντρου/περιφέρειας -τόσο στο σύνολο του έθνους όσο και στην περιοχή της ίδιας της πρωτεύουσας- για ανοργάνωτη παραγωγή αστικού χώρου και για κερδοσκοπία πάνω στη γη και την οικοδομή".[39]

Οι πρώτες προσπάθειες οργάνωσης του ελληνικού χώρου σύμφωνα με τις ανάγκες της ανερχόμενης αστικής τάξης, η οποία συμμαχώντας με τα λαϊκά στρώματα επιδιώκει να δημιουργήσει ένα σύγχρονο κράτος, δεν θα γίνουν παρά κατά το τέλος του αιώνα, κυρίως κατά την περίοδο που χαρακτηρίστηκε από την παρουσία στην πολιτική ζωή του Χαρίλαου Τρικούπη. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, παρά την αποτυχία της οικονομικής πολιτικής που οδηγεί στην πτώχευση του 1893, και

παρά το ότι το σημαντικότερο πρόβλημα της εποχής -το αγροτικό- εξακολουθεί και μετά την απόπειρα ανακατανομής των γαιών του 1871, να παραμένει άλυτο, αναδιοργανώνονται η δημόσια διοίκηση και ή άμυνα της χώρας, εκτελούνται σημαντικά οδικά και σιδηροδρομικά έργα, διανοίγεται η διώρυγα της Κορίνθου και αποξηραίνεται η λίμνη Κωπαίδα.

Στο επικοινωνιακό επίπεδο, η κατάσταση αυτήν την περίοδο χαρακτηρίζεται από την αδυναμία στερέωσης και ευρύτερης αποδοχής αποτελεσματικών κανόνων κοινωνικής επικοινωνίας, καθώς οι επιβιώσεις των φεουδαρχικών κωδίκων είναι ακόμη ισχυρές και η σχηματιζόμενη μικροαστική (αλλά και εργατική) τάξη είναι πλέον σε θέση να επαναθέσει το γλωσσικό ζήτημα, το οποίο και θα πάρει προς το τέλος του αιώνα πρωτοφανή οξύτητα.[40]

Όπως είναι ευνόητο το γλωσσικό ζήτημα δεν εξαντλείται σε μία φιλολογική έριδα. Γίνεται πλέον ευρύτερα αντιληπτό ότι η πολιτική επικοινωνία και η συμμετοχή ευρέων στρωμάτων στην δημόσια ζωή εμποδίζεται από την επιβολή ενός γλωσσικού σχήματος που δεν είναι σε θέση να εξυπηρετήσει τις ανάγκες συνοχής και εκσυγχρονισμού της χώρας. Ταυτόχρονα, όπως σημειώνει ο Κ.Τσουκαλάς, καθώς δίπλα στις πολιτικο-διοικητικές αστικές λειτουργίες αρχίζουν να εμφανίζονται άλλες, που συνδέονται με την ανάπτυξη του χρηματιστικού καπιταλισμού, η σημασία του "καθαρόφωνου κράτους" αρχίζει να μειώνεται.[41] "Έτσι", γράφει ο Τσουκαλάς, "από το 1880 και πέρα, η αρχή της διαφοροποίησης των διαδικασιών κεφαλαιακής

συσσώρευσης οδήγησε στην εμφάνιση μιας σειράς νέων ανταγωνισμών ανάμεσα στα αστικά στρώματα. Η ανάπτυξη μιας μικροαστικής τάξης ανεξάρτητης από τον κρατικό μηχανισμό, και ακόμη περισσότερο η βαθμιαία διόγκωση της εργατικής τάξης, οδήγησαν στην όλο ευρύτερη συνειδητοποίηση των πολιτικών προεκτάσεων της διγλωσσίας".[42]

Ωστόσο, αν και αυτήν την περίοδο το γλωσσικό ζήτημα αρχίζει να μπαίνει με όρους ευρύτερου κοινωνικού θέματος που αφορά στον εκσυγχρονισμό της πολιτείας και στην συμμετοχή των πολιτών στην δημόσια ζωή, και όσο και εάν οι δημοτικιστές είναι πλέον σε θέση να παραθέσουν ένα συνεπές γλωσσικό σχήμα στηριγμένο σε αξιόλογη λογοτεχνική παραγωγή, η μη επίλυση του γλωσσικού θα εμποδίζει για πολλές ακόμη δεκαετίες τη δημιουργία ενός συνεπούς υπόβαθρου κοινωνικής επικοινωνίας στη χώρα.

Ας προσθέσουμε, τέλος, ότι την ίδια εποχή διαδίδεται στην Ελλάδα το νέο πολλαπλασιαστικό μέσο επικοινωνίας, η φωτογραφία, η οποία είχε πρωτοεμφανισθεί στην ελληνική επικράτεια το 1843 μέσω των ξένων αρχαιολογικών αποστολών.

γ.3. Προσπάθειες αλλαγής των κωδίκων πολιτικής επικοινωνίας και μέσα μαζικής επικοινωνίας κατά το πρώτο μισό του 20ου αι.

Η έστω μη ολοκληρωμένη αστικο-δημοκρατική επανάσταση του 1909-1910 δίνει μια αποφασιστική ώθηση προς την κατοχύρωση των πολιτικών δικαιωμάτων των πολιτών. Δικαιωμάτων, η

δυνατότητα άσκησης των οποίων αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για οποιαδήποτε περισσότερο εξειδικευμένη συμμετοχική δραστηριότητα των λαϊκών στρωμάτων.

Ο επανακαθορισμός των κανόνων πολιτικής επικοινωνίας που επιχειρείται αυτήν την εποχή δίνει, μεταξύ άλλων, τη δυνατότητα αντιμετώπισης του σημαντικού και άλυτου έως τότε προβλήματος των φεουδαρχικών σχέσεων που εξακολουθούν να επικρατούν σε μεγάλο τμήμα της υπαίθρου χώρας. Πράγματι, με βάση το άρθρο 17 του αναθεωρημένου συντάγματος, το οποίο ορίζει ότι "Ουδείς στερείται της ιδιοκτησίας αυτού, ειμή δια δημοσίαν ωφέλειαν", γίνεται δυνατή όχι μόνον η κατάργηση των φεουδαρχικών σχέσεων στα Επτάνησα, αλλά και η απαλλοτρίωση των τσιφλικιών της Θεσσαλίας, μετά την εξέγερση των αγροτών, το 1917.

Οι χωρικές εξελίξεις θα επηρεασθούν αποφασιστικά από τις πληθυσμιακές ανακατατάξεις που συντελούνται μετά την εθνική συμφορά του 1922, οι οποίες έχουν άμεσες επιπτώσεις στην διαμόρφωση των ελληνικών πόλεων.[43] Η συρροή του προσφυγικού πληθυσμού δημιουργεί, ιδιαίτερα στα μεγάλα αστικά κέντρα, πολεοδομική αναρχία και ένταση των φαινομένων κερδοσκοπίας, με την ανοχή του κράτους, το οποίο δεν είναι σε θέση να θέσει υπό έλεγχο τις εξελίξεις αυτές.

Το νομοθετικό διάταγμα που τίθεται σε ισχύ το 1923, και που επρόκειτο να επηρεάσει την διαμόρφωση του ελληνικού χώρου έως και σήμερα, μπορεί μεν να εισάγει νέες αντιλήψεις που διευρύνουν την έννοια της πολεοδομικής παρέμβασης

αναγνωρίζοντάς της, πέρα από την αισθητική και υγειονομική λειτουργία, τη δυνατότητα οικονομικού διαρθρωτικού ρόλου, πλην όμως αποδεικνύεται ανεπαρκές στο να ευνοήσει την άσκηση μιας συνεπούς συνολικής πολεοδομικής πολιτικής. Αντίθετα, σύμφωνα με ορισμένους μελετητές το "περί σχεδίων πόλεων, κωμών και κωμοπόλεων" διάταγμα του '23, παρέχει στην πράξη, όταν χρειάζεται, την νομική κάλυψη της πολεοδομικής ασυδοσίας".[44]

Θεωρούμε θεμιτή την υπόθεση ότι μετά τις αλλεπάλληλες παταγώδεις αποτυχίες των έως τότε εκ των άνω πολεοδομικών ρυθμίσεων, την αποτυχία των σχεδιαστικών αρχών να πείσουν σχετικά με την ενδεχόμενη απώτερη ωφελιμότητα των προτεινόμενων σχεδίων, την διαπιστωμένη οικονομική αδυναμία του κράτους να στηρίξει αποτελεσματικά ολοκληρωμένα πολεοδομικά σχέδια, την παράλληλη ύπαρξη περισσοτέρων της μιας εστιών αστικής εξουσίας, την εμφάνιση των νέων σοσιαλιστικών πολιτικο-ιδεολογικών θεωριών που απειλούν ριζικούς επανακαθορισμούς των αντιλήψεων περί γενικού συμφέροντος και τις πιέσεις των ασχολούμενων με την οικοδομική δραστηριότητα η οποία, σημειωτέον, ανάγεται εν τω μεταξύ σε βασικό οικονομικό μοχλό, οι ιθύνοντες το νεοελληνικό κράτος της εποχής έχουν κάθε λόγο να επιθυμούν ένα ευέλικτο, έστω και μη τεχνικά αποτελεσματικό χωρικό θεσμικό πλαίσιο, ούτως ώστε το θέμα των χωρικών ρυθμίσεων να εξακολουθήσει να μην ανάγεται -όπως ακριβώς και κατά την προηγούμενη περίοδο- σε κυρίαρχο θέμα της πολιτικής και

κοινωνικής ζωής. Θεωρείται πολιτικά ορθότερο η προσοχή των πολιτών, ακόμη και όταν αυτοί καλούνται να στηρίξουν μεταρρυθμιστικες προσπάθειες, να διοχετεύεται προς άλλα οξέα προβλήματα της εποχής.

Οι πολίτες αρχίζουν λοιπόν, ήδη από την προπολεμική εποχή να εθίζονται στο ιδιόμορφο καθεστώς της ανοχής των κρατικών υπηρεσιών ως προς τις χωρικές παρεμβάσεις. Εθίζονται επίσης στο να θεωρούν περιττή την διεκδίκηση της συμμετοχής τους σε αποφάσεις που, ναι μεν εξαγγέλονται, πλην όμως είναι εξαιρετικά αμφίβολο εάν τελικά θα εφαρμοσθούν. Προτιμούν να χρησιμοποιούν τις δυνατότητες που τους παρέχει η ενδεχόμενη γνώση του "παρασυστήματος", η οποία εξασφαλίζεται από άτυπα κανάλια πληροφόρησης, βρίσκοντας και εφαρμόζοντας τις λύσεις εκείνες που οι ίδιοι θεωρούν συμφέρουσες και εφικτές. Η κατάσταση αυτή θα φθάσει σε στιγμές εντονότατης έξαρσης κατά την μεταπολεμική εποχή, και θα δημιουργηθούν οι πρώτες οξείες ενστάσεις μόνον όταν, σχετικά πρόσφατα, γίνουν άμεσα αισθητές οι οικολογικές παρενέργειες της έλλειψης σχεδιασμού.

Παράλληλα, το επικοινωνιακό πλαίσιο εξακολουθεί να επηρεάζεται από τη μη επίλυση του γλωσσικού ζητήματος το οποίο εξακολουθεί να διατηρεί τις κοινωνικο-πολιτικές προεκτάσεις και επιπτώσεις του, αν και, κατά τη βενιζελική περίοδο, έχουμε σημαντικές απόπειρες μεταρρυθμίσεων στον τομέα της εκπαίδευσης και σημαντικές ανανεώσεις στον τομέα της λογοτεχνικής παραγωγής.

Στο ιδεολογικό επίπεδο, η διάδοση των μαρξιστικών ιδεών

ανάμεσα, όχι μόνο στους εκπρόσωπους της διαμορφούμενης βιομηχανικής εργατικής τάξης, αλλά και σε εκείνους μιας αξιόλογης μερίδας των αστικής προέλευσης διανοούμενων, προκαλεί νέες εννοιολογικές ερμηνείες και "αποδόσεις περιεχομένου" σε βασικούς όρους της κοινωνικής και πολιτικής ζωής. Νέα εννοιολογικά σχήματα προτείνονται επίσης στην ελληνική κοινωνία -και υιοθετούνται από τμήμα της άρχουσας τάξης ιδιαίτερα κατά την περίοδο Μεταξά- από την διολίσθηση, ανάμεσα στους δύο πολέμους, σημαντικών ευρωπαϊκών χωρών προς τα αυταρχικά καθεστώτα του φασισμού και του εθνικοσοσιαλισμού. Η οξύτητα των κοινωνικών εντάσεων της εποχής που προκαλούν μια διάχυτη αίσθηση που ευνοεί τις συγκρουσιακές συλλογικές συσπειρώσεις, ενώ οι διαφορές ανάμεσα στην ελληνική πραγματικότητα και εκείνη των χωρών όπου η ολοκλήρωση της βιομηχανικής επανάστασης δημιουργεί ευρέα προβλήματα βιομηχανικής ισορροπίας, καθώς και υπαρκτή ακόμη αποτελεσματικότητα των παραδοσιακών προτάσεων κοινωνικής συνοχής, θα εμποδίζουν για μεγάλο ακόμη χρονικό διάστημα την διάδοση και την ευρύτερη απήχηση των φροϋδικής προέλευσης ερμηνευτικών σχημάτων. Εμμεσα μόνο, θα βρουν μικρής εμβέλειας απήχηση, περιορισμένη εκείνη την εποχή σε μάλλον στενούς κύκλους διανοουμένων και καλλιτεχνών (μια που δεν έχουν ωριμάσει ακόμη στην Ελλάδα πρωτογενείς συνθήκες ευρείας ανάγνωσης των μηνυμάτων τους) τα στοιχεία ανάλυσης βάθους που εμπεριέχονται σε "αισθητικά" ρεύματα όπως π.χ. ο σουρεαλισμός, ο ντανταϊσμός ή ο κυβισμός.

Περιορισμένης εμβέλειας θα είναι προπολεμικά και η επιρροή του πρώτου, επαναστατικού ακόμη, αρχιτεκτονικού και πολεοδομικού μοντερνισμού, παρά την επιλογή της Αθήνας ως τόπου συγκέντρωσης του τέταρτου συνέδριου των CIAM (Congrés Internationaux d'Architecture Moderne), το 1933. Δεν είναι μόνον η δικτατορία του Μεταξά, ο πόλεμος και η κατοχή που θα εμποδίσουν την υιοθέτηση έστω και μερικών από τις αρχές που περιέχονται στις διακηρύξεις και τα μανιφέστα του μοντέρνου κινήματος, αλλά κυρίως η όλη νοοτροπία σχετικά με τις χωρικές ρυθμίσεις που εξακολουθεί να διέπει τη διοίκηση και κατά τη μεταπολεμική εποχή. Πράγματι, εκτός από κάποιες μεμονωμένες υλοποιήσεις, μόνο κακέκτυπους τονισμούς των λειτουργικών παραμέτρων που εμπεριέχονται στην μοντέρνα αντίληψη θα συναντήσουμε, εν τέλει, στην ελληνική μεταπολεμική πολυκατοικία.

Στον τομέα των μέσων μαζικής επικοινωνίας, εκτός από την αυξανόμενη επιρροή του Τύπου[45], θα πρέπει να γίνει αναφορά στην εισαγωγή στην Ελλάδα, περί τις αρχές της δεκαετίας του '20, του κινηματογράφου, ο οποίος δημιουργεί το πρώτο μαζικών διαστάσεων κοινό και με τον οποίο ο έλληνας των αρχών του αιώνα εξοικειώνεται με την γλώσσα των εικόνων.[46]

Εξ άλλου στα μέσα της ίδιας δεκαετίας θα έχουμε τις πρώτες πειραματικές ραδιοφωνικές εκπομπές, ενώ ο πρώτος κρατικός ραδιοφωνικός σταθμός εγκαινιάζεται το 1938, επί Μεταξά.[47]

Το ραδιόφωνο δεν θα εμφανισθεί στην Ελλάδα, όπως άλλωστε

συμβαίνει και σε άλλες χώρες, ως προέκταση της έντυπης μεγάλης επικοινωνίας, και έτσι δεν θα καταφέρει να κληρονομήσει τον κεκτημένο βαθμό "ασυλίας" και τις λοιπές ελευθερίες που εμπεριέχονται στα αστικοδημοκρατικά συντάγματα σε σχέση με τον Τύπο. Αντίθετα, το κράτος θα σπεύσει, πρώτα να καθιερώσει ειδικούς περιορισμούς και ελέγχους τόσο στην εκπομπή όσο και στη λήψη των ραδιοφωνικών μηνυμάτων και, στη συνέχεια, να ιδιοποιηθεί το μονοπώλιο της ραδιοφωνικής επικοινωνίας.

Κατά τη διάρκεια της κατοχής η κυβέρνηση Τσολάκογλου θα υπαγάγει παρά τον πρωθυπουργό την Υπηρεσία Ραδιοφωνικών Εκπομπών (που είχε δημιουργηθεί επί Μεταξά ως νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου εποπτευόμενο από το Υπουργείο Τύπου) και το κρατικό ραδιόφωνο θα γίνει όργανο της γερμανικής προπαγάνδας. Την ίδια περίοδο παρά το γεγονός ότι, πρώτα οι ιταλοί και στη συνέχεια οι γερμανοί, κατάσχουν τα ραδιόφωνα της επαρχίας και σφραγίζουν τους αθηναϊκούς δέκτες με τρόπο ώστε να είναι δυνατή μόνο η λήψη του ελεγχόμενου σταθμού της Αθήνας, οι πάνω από 30.000 διψασμένοι για νέα συνδρομητές της περιοχής του αττικού λεκανοπεδίου, καταφέρνουν να προσλαμβάνουν τους συμμαχικούς σταθμούς, ανακαλύπτοντας ταυτόχρονα τη δυνατότητα του Μέσου να παράσχει ειδησεογραφική πληροφόρηση, ελεγχόμενη πάντα, αλλά από διαφορετικές πηγές προέλευσης.

Με τη συντακτική πράξη 54 του 1945 το ραδιόφωνο περιέρχεται σε νέο νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου, το "Εθνικόν Ιδρυμα Ραδιοφωνίας (ΕΙΡ), ενώ η εποπτεία αποδίδεται

από το 1946 και πάλι στο Υπουργείο Τύπου. Με βάση τον Α.Ν. 1663 του 1951 ραδιοφωνικό δίκτυο θα αποκτήσουν και οι ένοπλες δυνάμεις. Το Γενικό Επιτελείο Εθνικής Αμύνης εξουσιοδοτείται να εγκαταστήσει σταθμούς "ραδιοφωνίας ή τηλεοράσεως, ή άλλης ραδιοτηλεοπτικης εφαρμογής και κλήσεως, επί σκοπώ της διαφωτίσεως, διαπαιδαγωγήσεως, ψυχαγωγίας και εξυψώσεως εν γένει του μορφωτικού επιπέδου των Ενόπλων Δυνάμεων, εν πολέμω δε επιπροσθέτως και δια την τόνωσιν του φρονήματος του αγωνιζομένου Έθνους".

γ.4. "Συμμετοχικοί" εθισμοί και επικοινωνιακές ανακατατάξεις έως την δεκαετία του '80.

Η απελευθέρωση από τη γερμανική κατοχή βρίσκει την Ελλάδα οικονομικά κατεστραμμένη και κοινωνικά σχεδόν ισοπεδωμένη. Οι προσπάθειες ανασυγκρότησης θα εμποδισθούν από το ξέσπασμα του εμφυλίου πολέμου, ο οποίος θα προκαλέσει τη σχεδόν ολική διάρρηξη των ιστών της κοινωνικής επικοινωνίας στη χώρα και θα δημιουργήσει καταστάσεις "μη επικοινωνίας".

Θα χαθούν έτσι οι "ευκαιρίες" για την χωρική αναδιάρθρωση που εμπεριέχονται τόσο στις προτάσεις της ομάδας Δοξιάδη[48] ή της ομάδας Μπίρη[49], όσο και στις οικονομικού χαρακτήρα προτάσεις της ομάδας Ζολώτα, Ζίγδη και Κούλη για επενδύσεις σε έργα υποδομής.[50]

Εν τω μεταξύ, η χώρα μπαίνει στην σφαίρα της αμερικανικής επιρροής και εντάσσεται στις χώρες που χρηματοδοτούνται μέσω του σχεδίου Μάρσαλ. Μαζί με τις

αμερικανικές και ελληνοαμερικανικές επιχειρήσεις και προϊόντα που "εισβάλλουν" στη χώρα αυτή την περίοδο, εντείνεται και η προσπάθεια πολιτιστικής διείσδυσης των αμερικανικών πολιτιστικών μοντέλων, τα οποία όμως δεν βρίσκουν σε πρώτη φάση, μεγάλη ανταπόκριση στα ευρέα λαϊκά στρώματα του πληθυσμού (παρά το γεγονός ότι το πολιτιστικό κλίμα της εποχής δεν προσφέρεται για την παραγωγή και τη διάδοση οποιωνδήποτε νέων ιδεών) μια που η Ελλάδα είναι ακόμη μακριά από τις συνθήκες που θα επέτρεπαν την αποτελεσματική προώθηση οποιουδήποτε καταναλωτικού πολιτιστικού μοντέλου.

Αντίθετα, η χώρα αντιμετωπίζει οξύτατα προβλήματα μεταξύ των οποίων κυριαρχούν η ανεργία και το στεγαστικό. Ένα τμήμα της αμερικανικής οικονομικής βοήθειας αποφασίζεται να διοχετευθεί προς ένα πρόγραμμα κατασκευών λαϊκής κατοικίας[51], αλλά η αποτυχία των στεγαστικών εγχειρημάτων της εποχής τεκμηριώνεται από το πλήθος των αυθαιρέτων κατοικιών που κτίζονται αυτή την περίοδο.[52]

Θα είναι η ιδιωτική οικονομία στην οποία θα αφεθεί τελικά η ανοικοδόμηση. Και θα είναι η οικοδομή ο τομέας στον οποίο θα ανατεθεί, ενσυνείδητα πλέον, ο ρόλος κινητήριου άξονα των εσωτερικών δραστηριοτήτων του κεφαλαίου, ενώ η κρατική παρέμβαση θα εξαντληθεί τελικά στην κατασκευή μικρών έργων υποδομής. Το περίφημο σύστημα της "αντιπαροχής" θα αρχίσει να αποτελεί την βασική διαδικασία ανέγερσης αστικών κατοικιών, δημιουργώντας παράλληλα ένα ιδιόμορφο "μέτωπο" μεταξύ οικοπεδούχων και κατασκευαστών που στρέφεται κατά των

πολεοδομικών κανονισμών και των όποιων όρων και περιορισμών δόμησης.

Μετά την περίοδο της πολιτικής αστάθειας που ακολουθεί το τέλος του εμφυλίου και την σταθεροποίηση των νικητών στην εξουσία, και ενώ ο ψυχρός πόλεμος αποτελεί το βασικό σκηνικό της εποχής, η αναπτυξιακή προσπάθεια προσλαμβάνει όλα εκείνα τα, αναγνωρίσιμα και σήμερα, χαρακτηριστικά, που διαφοροποιούν το "ελληνικό μοντέλο" από τις άλλες μεταπολεμικές αναπτυξιακές περιπτώσεις: αυξημένη μεταπρατική και εμπορική δραστηριότητα του κεφαλαίου και κυρίως του ναυτιλιακού καθώς και όλο και εντονότερη ένταξη στα διεθνή μονοπωλιακά σχήματα, πολιτικός αυταρχισμός και συγκεντρωτική διοίκηση που επιτρέπουν όμως την λειτουργία ενός εμφανούς οικονομικού και διοικητικού παρασυστήματος, χωρικά ανισόμερο αναπτυξιακό ενδιαφέρον και υδροκεφαλική διάσταση της πρωτεύουσας, επιλογή του τουρισμού ως βασικού τομέα διοχέτευσης των μεσαίων και μικρών επενδύσεων, έξαρση τόσο της εσωτερικής όσο και της εξωτερικής μετανάστευσης.

Τεράστιοι αγροτικοί πληθυσμοί υφίστανται το σοκ μιας μαζικής αστικοποίησης, για να απορροφηθούν τελικά στην οικοδομή, τη βιομηχανία, τη ναυτιλία ή ακόμη, εάν δεν υλοποιηθεί το όνειρο μιας μόνιμης θέσης στο Δημόσιο, να ασχοληθούν με τις μικροεμπορικές ή παραεμπορικές δραστηριότητες.

Το ισχύον, τότε, πλαίσιο κοινωνικής επικοινωνίας δεν επιτρέπει την παροχή των απαραίτητων πληροφοριών που θα

διευκόλυναν την αποφυγή των περισσότερο αρνητικών επιπτώσεων τόσο της γεωγραφικής κινητικότητας, όσο και της συνεπακόλουθης κοινωνικής κινητικότητας η οποία στην Ελλάδα υπήρξε μάλλον επιφανειακή, τουλάχιστον στην πολιτιστική της διάσταση, αλλά αρκούντως εμφανής και έντονη σε σχέση με ανάλογες ευρωπαϊκές μεταπολεμικές περιπτώσεις.

Στον πολιτιστικό και τον πολιτικό τομέα είναι εμφανείς οι συνέπειες του ριζικού διχασμού που επικρατεί σ'ολόκληρη τη μετεμφυλιακή περίοδο και θα διαρκέσει έως και την πτώση της στρατιωτικής δικτατορίας της περιόδου 1967-1974, ενώ στον τομέα των μαζικών επικοινωνιών το κράτος θα αρχίσει να ελέγχει με οριακές μεθόδους τον Τύπο και τις εκδοτικές δραστηριότητες και θα ιδιοποιηθεί το μονοπώλιο των ηλεκτρονικών Μέσων.

Στον Ν.2312 του 1953 προβλέπεται και η υποχρέωση του ΕΙΡ "να μεταδίδει τας κυβερνητικάς ως και τας υπό του Υπουργού παρά τη Προεδρία της Κυβερνήσεως καθοριζομένας δια γενικών ή ειδικών αποφάσεών του ανακοινώσεις (άρθρο 15, §1), ενώ τρία χρόνια αργότερα, σαν να μην έφθανε ο έμμεσος κυβερνητικός έλεγχος και η αναμετάδοση αυτούσιων των δελτίων ειδήσεων που ετοίμαζε η Υπηρεσία Τύπου του Υφυπουργείου Προεδρίας, ο Ν.3778 του 1957 ορίζει ότι "ο Υπουργός Προεδρίας Κυβερνήσεως δύναται να ζητήσει όπως τα προγράμματα εκπομπών και τα σχετικά κείμενα πάντων των σταθμών υποβάλλονται αυτώ προς έγκρισιν" (άρθρο 5, §2).

Παρ'όλη την έλλειψη συνεπούς εθνικού προγραμματισμού,

τον παρασιτισμό και τις παραοικονομικές δραστηριότητες, το καθαρο εθνικό είσόδημα τριπλασιάζεται στο διάστημα 1950-1965, και παρά το ότι απο το 1960 η χώρα αποκλείεται από τα προγράμματα της αμερικανικής οικονομικής βοήθειας (δύο χρόνια μετά η Ελλάδα θα συνδεθεί με τις Ευρωπαϊκές Κοινότητες), το κατά κεφαλήν εισόδημα αυξάνεται κατά 50% την πενταετία 1960-1965.[53] Έτσι τα "φτωχά αλλά τίμια" μικροαστικά στρώματα της ελληνικής κοινωνίας, που τόσο εύστοχα περιγράφονται από τον ελληνικό κινηματογράφο της δεκαετίας του '50 και των αρχών της δεκαετίας του '60, αρχίζουν αφενός να αποκτούν εκείνο το minimum αυτοεμπιστοσύνης, που τους επιτρέπει να επαναθέσουν το ζήτημα της πολιτικής τους συμμετοχής και αφετέρου να αποκτήσουν τα πρώτα καταναλωτικά αντανακλαστικά.

Οι απόπειρες χωρικών και επικοινωνιακών μεταρρυθμίσεων που επιχειρούνται από τις κεντρώες κυβερνήσεις στις αρχές της δεκαετίας του '60 (ίδρυση του Σπουδαστηρίου Πολεοδομικών Ερευνών, ανάθεση εκπόνησης σειράς ρυθμιστικών σχεδίων τουριστικής και πολεοδομικής αναδιάρθρωσης, αλλά και ισότιμη αναγνώριση των δύο γλωσσικών τύπων και ταυτόχρονη επινόηση της "καθομιλουμένης") δεν έχουν το χρόνο να ολοκληρωθούν ούτε να δώσουν ουσιαστικά αποτελέσματα μια που βρίσκεται επί θύραις η περίοδος της δικτατορίας.

Η πρώτη νομοθετική πράξη σε θέματα χώρου των συνταγματαρχών αφορά στο, εμβληματικό για την νεοελληνική αντίληψη για το χώρο, θέμα των υψών των κτισμάτων. Ο Α.Ν. 395 "περί του ύψους των οικοδομών και του συστήματος της

ελευθέρας δομήσεως", που έχει ως άμεσα ορατό πρώτο αποτέλεσμα την ανύψωση πύργων στην Αθήνα, δεν είναι ενδεικτικός μόνο της δημαγωγικής εκδοχής της κρατικής αντίληψης για το χώρο, αλλά και χαρακτηριστικός της ενσυνείδητης απόφασης να αποδοθεί και πάλι στην οικοδομή κυρίαρχος οικονομικός ρόλος. Τον ίδιο χρόνο νομιμοποιείται μια μεγάλη "φουρνιά" αυθαιρέτων κτισμάτων κυρίως στις παρυφές της Αθήνας και των άλλων μεγάλων πόλεων.

Το δικτατορικό καθεστώς του '67 είναι εκείνο που πρώτο προσπαθεί συστηματικά, με υπαρκτή αν και περιορισμένη επιτυχία, να προσεταιρισθεί τα με τραυματικό τρόπο μικροαστικοποιημένα, πρώην αγροτικά στρώματα που κατακλύζουν τις περιφέρειες των μεγάλων αστικών κέντρων.

Ο προσεταιρισμός αυτός που γίνεται μέσα σ'ένα κλίμα "κιτς" κοσμοπολιτισμού και προβολής μοντέλων κακέκτυπης καταναλωτικής συμπεριφοράς και που ενισχύεται από την εισαγωγή της ελεγχόμενης τηλεόρασης, είναι, ίσως, μία από τις βασικές αιτίες της σχετικά μακράς παραμονής της χούντας στην εξουσία.

Όταν, αργότερα το καθεστώς αυτοθεωρηθεί σταθεροποιημένο και επιχειρήσει τη σύνταξη νόμων που να διέπονται από κάποιες γενικές οργανωτικές αρχές, έστω και εάν ουσιαστικά αποσκοπούν στην συγκέντρωση του κυκλώματος κατοικίας και την τραπεζική διείσδυση σ'αυτό, ή στην εκτέλεση μεγάλων έργων "βιτρίνας", ή στην δημιουργία ευνοϊκών συνθηκών για τη χωροθέτηση μεγάλων βιομηχανικών συγκροτημάτων, οι αντιδράσεις

θα είναι δραστικές, ραγδαίες και εν τέλει ακυρωτικές. Η δικτατορία είναι προφανές ότι στερείται ενός minimum επικοινωνιακής αξιοπιστίας που θα της επέτρεπε, σε περίπτωση που είχε σε κάποιες φάσεις εκσυγχρονιστικές-μετρρυθμιστικές προτάσεις στα θέματα της χωρικής οργάνωσης, να επιτύχει τη δημιουργία ενός αποτελεσματικού μετώπου κοινωνικών δυνάμεων που θα στήριζαν τέτοιες προσπάθειες. Οντως, το ιδεολογικό-επικοινωνιακό σχήμα που προτείνεται από τους στρατοκράτες, πέρα από την προσπάθεια οικειοποίησης μέρους του λούμπεν μικροαστικού στοιχείου, χρησιμοποιεί ένα ασυνεπές συνονθύλευμα παρωχημένων συντηρητικών ιδεωδών και κακοαντιγραμμένων νέων τεχνικών μαζικής επικοινωνίας.

Βασικό εργαλείο αυτών των τεχνικών αποτελεί το τηλεοπτικό μέσο του οποίου η δικτατορία αντιλαμβάνεται αμέσως τις εξουσιαστικές δυνατότητες και σπεύδει στη θεσμική του κατοχύρωση (και έλεγχο) με το **Ν.Δ. 745 του 1970** το οποίο μετατρέπει το **ΕΙΡ σε ΕΙΡΤ**. Την ίδια χρονιά το **Ν.Δ. 722** (που καταργεί τον **Α.Ν. 163/1951** και συμπληρώνεται αργότερα με το **Ν.Δ. 1307/1972**) θεσμοθετεί την Υπηρεσία Ενημερώσεως Ενόπλων Δυνάμεων, την οποία ορίζει (άρθρο 101) ως "μικτή στρατιωτική υπηρεσία, η οποία συνίσταται ως μικτή ομάς, της υπαγωγής της οριζομένης εκάστοτε δια διαταγής του Αρχηγού των Ενόπλων Δυνάμεων" και της οποίας σκοπός είναι "η εθνική, ηθική και κοινωνική διαπαιδαγώγησις, ως και η επιμόρφωσις, ενημέρωσις και ψυχαγωγία κατ'αρχήν του προσωπικού των Ενόπλων Δυνάμεων και των Σωμάτων Ασφαλείας και δευτερευόντως του κοινού."

Όμως η ραδιοφωνική, τουλάχιστον, επικοινωνία εξελίσσεται εν τω μεταξύ με ταχύτατους ρυθμούς και γίνεται όλο και πιο προσιτή στο πλατύ κοινό και στην Ελλάδα. Οι χαμηλού κόστους και μικρού μεγέθους συσκευές λήψης διαδίδονται σχεδόν παντού και κανένα καθεστώς δεν είναι πλέον σε θέση να κατάσχει ή να σφραγίσει τα ραδιόφωνα. Η μειωμένη αξιοπιστία των εγχώριων πηγών πληροφόρησης προσανατολίζει όλο και μεγαλύτερο μέρος του ελληνικού κοινού στην ακρόαση των ελληνόφωνων εκπομπών των ραδιοσταθμών του εξωτερικού. Είναι η πρώτη φορά, μετά την περίοδο της κατοχής, που οι σταθμοί αυτοί αποκτούν τέτοιας κλίμακας ακροαματικότητα.

Αλλά η προσιτότητα αφορά και στις συσκευές μετάδοσης ραδιοφωνικών εκπομπών. Έτσι, όταν το Νοέμβριο του '73 οι φοιτητές καταλαμβάνουν τα κτίρια των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, είναι σε θέση να συναρμολογήσουν ραδιοφωνικούς πομπούς και να μεγενθύνουν την εμβέλεια των αντιδικτατορικών τους μηνυμάτων. Το ραδιόφωνο αρχίζει έτσι να διαγράφεται στην Ελλάδα ως ένα μέσο επικοινωνίας που είναι δυνατό να χειραφετηθεί από τον έλεγχο της κεντρικής εξουσίας και να εξυπηρετήσει συλλογικές διεκδικήσεις.

Μετά την κατάσταση "μη επικοινωνίας", που κορυφώνεται και πάλι στην ελληνική κοινωνία κατά την διάρκεια της δικτατορικής διακυβέρνησης, καθώς έχουν διαστρεβλωθεί οι βασικοί κώδικες της κοινωνικής συμβίωσης όχι μόνο στο πολιτικό επίπεδο, και την συνειδητοποίηση των συνεπειών που είχαν για το έθνος οι πολιτικές της αυταρχικής στρατιωτικής

περιόδου, υπάρχει στη χώρα, μετά την κατάρρευση της χούντας, μια αυξημένη διάθεση επανατοποθέτησης των βασικών κοινωνικών κωδίκων.

Οι κυβερνήσεις της Μεταπολίτευσης εξομαλύνουν τους κώδικες του πολιτικού παιχνιδιού νομιμοποιώντας όλα τα κόμματα και επιλύουν τη θεσμική πλευρά του γλωσσικού προβλήματος αναγνωρίζοντας σε όλα τα επίπεδα το δημοτικό γλωσσικό τύπο. Παράλληλα η χώρα "ανοίγεται" στις επιρροές της μεταβιομηχανικής μαζικής κουλτούρας, την οποία όμως, δεν είναι σε θέση να απορροφήσει χωρίς τραγελαφικές, σε πολλές περιπτώσεις, παρενέργειες.

Αναφερθήκαμε ήδη στη σειρά των καινοτομιών, σε σχέση με τα χωρικά θέματα που περιλαμβάνονται στο σύνταγμα του '75, με το οποίο μειώνονται οι χασματικές διαφορές ανάμεσα στις έως τότε ισχύουσες θεσμικές διατάξεις και στο νομικό πλέγμα που θα εδημιουργείτο από την επερχόμενη ένταξη στην ΕΟΚ, καθώς και στους χωρίς συμμετοχικές αναφορές χωροθετικούς και πολεοδομικούς κανόνες που νομοθετούνται, χωρίς όμως και να εφαρμόζονται, κατά την περίοδο της μεταπολίτευσης. Έστω και αν, ούτε αυτή την περίοδο προκαλούνται ευρείες λαϊκές κινητοποιήσεις με ευθεία αναφορά σε χωρικές συμμετοχικές διεκδικήσεις, οι διάφορες κοινωνικές συνιστώσες εξακολουθούν να συμπεριφέρονται με τον ιδιόμορφο, πλην όμως αποτελεσματικό τρόπο της εκ των υστέρων ακύρωσης των εφαρμογών που δεν έχουν εξασφαλίσει την συναίνεσή τους.

Το ζήτημα λοιπόν της αναζήτησης ευρύτερης και ουσιαστικότερης συναίνεσης, σε σχέση με τις χωρικές ρυθμίσεις που θα ωριμάσει στο τέλος αυτής της περιόδου και η εισαγωγή των συμμετοχικών παραγράφων στους νόμους της δεκαετίας του '80, δεν θα οφείλεται μόνο στην εισαγωγή, νέας ιδεολογικής απόχρωσης, μεταρρυθμιστικών προδιαγραφών, αλλά και στην ευρύτερη συνειδητοποίηση της αναγκαιότητας νέων τρόπων καθορισμού αποτελεσματικών και βιώσιμων κανόνων χωρικής οργάνωσης.

Στον χώρο των μέσων μαζικής επικοινωνίας, εκτός από μία μικρή "άνοιξη" στις εκδόσεις βιβλίων, που παρατηρείται στα πρώτα χρόνια της μεταπολίτευσης και ορισμένες διαφοροποιήσεις στο χώρο του Τύπου[54](που έχουν ιδιαίτερη σημασία, μια που ραδιόφωνο και τηλεόραση εξακολουθούν, παρά κάποιες προσπάθειες εκσυγχρονισμού, να παραμένουν υπό αυστηρό κυβερνητικό έλεγχο) υπάρχουν οι σαφείς αναφορές του Συντάγματος του '75 στα ραδιοτηλεοπτικά μέσα.

Στην 2η παράγραφο του άρθρου 15, ορίζεται ότι "Η ραδιοφωνία και η τηλεόρασις τελούν υπό τον άμεσον έλεγχον του κράτους, σκοπούν δε εις την αντικειμενικήν και επί ίσοις όροις μετάδοσιν πληροφοριών και ειδήσεων, ως και προϊόντων του λόγου και της τέχνης, διασφαλιζομένης πάντως της εκ της κοινωνικής αποστολής αυτών και εκ της πολιτιστικής αναπτύξεως της χώρας επιβαλλομένης ποιοτικής στάθμης των εκπομπών."

Προκειμένου να τεθούν σε εφαρμογή αυτές οι συνταγματικές επιταγές, η κυβέρνηση προσκαλεί τον πρώην γενικό διευθυντή

του B.B.C. σερ Χιου Γκρήν για να μελετήσει τρόπους αναδιοργανωσης της ελληνικής ραδιοτηλεόρασης. Ο Βρετανός εμπειρογνώμων εισηγείται μεταξύ άλλων ότι "βασική επιδίωξη θα πρέπει να είναι ο μέγιστος βαθμός αποκεντρώσεως", ότι θα έπρεπε να θεσμοθετηθεί "ένα συμβουλευτικό σώμα με ευρεία αντιπροσώπευση του έθνους", ότι "το διοικητικό συμβούλιο (θα έπρεπε να) διορίζεται από τον πρόεδρο της δημοκρατίας - ή της κυβερνήσεως, ανάλογα - ύστερα από συνεννόηση με τον αρχηγό της αξιωματικής αντιπολιτεύσεως και όποιες άλλες συνεννοήσεις θεωρηθούν απαραίτητες" κ.λ.π.[55] Το γεγονός ότι οι προτροπές του Γκρήν τελικά δεν γίνονται αποδεκτές παρά μόνο στα σημεία που δεν θίγουν τη δυνατότητα άσκησης άμεσου κυβερνητικού έλεγχου (υλοποιείται π.χ. η πρόταση για μετατροπή της Ε.Ρ.Τ, σε δημόσια επιχείρηση με την μορφή της Ανώνυμης Εταιρείας), δείχνει μεταξύ άλλων τις διαφορές στην αντιμετώπιση των ραδιοτηλεοπτικών μέσων, ανάμεσα σε μία κοινωνία με οξυμμένες αντιθέσεις, όπως η ελληνική, και στην βρετανική εμπειρία που μεταφέρει ο σερ Γκρήν, όπου η μακρόχρονη παρουσία μιας ισχυρής μέσης αστικής τάξης επιτρέπει ευρύτερα - αν και πάντοτε υπαρκτά - όρια ανοχής. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι "η ελληνική πραγματικότης", έννοια η οποία θα παρεισφρύσει τελικά στον ελληνικό νόμο περί ραδιοτηλεόρασης του '75, θα μπορούσε να προβάλλεται επ'άπειρον ως δικαιολογία για την μη επίλυση υπαρκτών προβλημάτων.

Το 1975 ψηφίζεται ο νόμος 230 με τον οποίο ρυθμίζονται τα ραδιοτηλεοπτικά θέματα και το Ε.Ι.Ρ.Τ. μετατρέπεται σε

Ε.Ρ.Τ (Ελληνική Ραδιοφωνία-Τηλεόραση). Στην 3η παράγραφο του αρθρου 1 ορίζεται ότι "αι εκπομπαί της Ε.Ρ.Τ. οφείλουν να διέπονται από δημοκρατικόν πνεύμα, συνείδησιν πολιτιστικής ευθύνης, ανθρωπισμόν και αντικειμενικότητα, να είναι δε προσηρμοσμέναι εις την ελληνικήν πραγματικότητα". Η διατύπωση αυτή, γράφει ο Θ.Καρζής σε μια κριτική θεώρηση των όσων διαδραματίστηκαν εκείνη την έποχή, ήταν κάτι "για το οποίο η πολιτική εξουσία θα πρέπει να μετάνιωσε, αφού από τότε αυτό χρησιμοποιήθηκε συστηματικά απ'όλους τους επικριτές της τηλεόρασης για να την καταγγείλουν και να την λοιδορήσουν".[56]

Τα όσα καταγγέλλουν τα κατά καιρούς διευθυντικά στελέχη της Ε.Ρ.Τ. αυτής της περιόδου, φαίνεται να επιβεβαιώνουν τον ασφυκτικό έλεγχο που υφίσταται η ραδιοτηλεόραση από τον "κατά νόμον ασκούντα την εποπτείαν επί της Ε.Ρ.Τ." εκάστοτε υπουργό προεδρίας της κυβερνήσεως και όχι μόνο.[57]

Επί πλέον, παρά τις γενικές κατευθύνσεις του νόμου 230, ένα τμήμα της κρατικής ραδιοτηλεόρασης, η Υ.ΕΝ.Ε.Δ., μένει εκτός ελέγχου του υπουργείου Προεδρίας, και εξακολουθεί να υπάγεται στο υπουργείο Εθνικής Αμύνης και συγκεκριμένα στο Γενικό Επιτελείο Ενόπλων Δυνάμεων. Ο 230 προβλέπει, βέβαια, τη συγχώνευσή της με την Ε.Ρ.Τ. μετά δύο χρόνια "εφ'όσον συντρέχουν αι προς τούτο αναγκαίαι οικονομικαί, τεχνικαί και οργανωτικαί προυποθέσεις", αλλά κάτι τέτοιο δεν υλοποιείται κατά τη δεκαετία του '70.[58]

Ωστόσο το κοινό δεν μοιάζει να επηρεάζεται προς την

επιθυμητή από τους ελέγχοντες κατεύθυνση, και ο Τύπος, είτε στα πλαίσια της άσκησης του δικαιώματος δημοκρατικού ελέγχου που του αναγνωρίζεται, είτε λόγω της αντίληψης ότι η τηλεόραση είναι επικίνδυνος ανταγωνιστής ιδιαίτερα στον τομέα της καταχώρησης διαφημίσεων[59], είτε γιατί ορισμένοι εκδότες διαβλέπουν ήδη το ενδεχόμενο να οικειοποιηθούν το Μέσο[60], ασκεί ανελέητη κριτική στην κρατική τηλεόραση και στις κυβερνητικές παρεμβάσεις σ'αυτήν. Παράλληλα εμφανίζονται και πολλαπλασιάζονται οι παράνομοι ερασιτεχνικοί και πειρατικοί ραδιοφωνικοί σταθμοί.

Έτσι, στις αρχές της δεκαετίας του '80, οι αντιδράσεις μεγάλου μέρους του κοινού και η αναποτελεσματικότητα των παραδοσιακών τρόπων χειρισμού των μεγάλων ηλεκτρονικών μέσων, συμβάλλουν στην δημιουργία ωριμότερων συνθηκών για μεταρρυθμίσεις τόσο των κανόνων ευρύτερης κοινωνικής επικοινωνίας όσο και των κανόνων λειτουργίας των Μέσων. Ωστόσο, θεσμικές αλλαγές στο χώρο των **Μ.Μ.Ε.** δεν θα επιχειρηθούν παρά στα τέλη της δεκαετίας και η εν τω μεταξύ υιοθετούμενη πρακτική δεν θα τροποποιηθεί ιδιαίτερα σε σχέση με εκείνη της προηγούμενης περιόδου.

δ. Συνοπτική διαχρονική παράθεση επικοινωνιακών και χωρικών παραμέτρων της νεοελληνικής κοινωνίας κατά τις κύριες περιόδους του κοινωνικού μετασχηματισμού.

Στις προηγούμενες παραγράφους θεωρήσαμε χρήσιμη την

παραθεση ορισμένων αναφορών στο επικοινωνιακό πλαίσιο που διαμορφώνεται και εξελίσσεται στην νεοελληνική κοινωνία κατά τους νεότερους χρόνους και στη διαλεκτική σχέση των βασικών αξόνων της κοινωνικής επικοινωνίας, τόσο με τις οικονομικές παραμέτρους του κοινωνικού σχηματισμού όσο και με την αντίληψη περί χώρου και χωρικών επεμβάσεων που εκάστοτε επικρατεί στα αποφασίζοντα και στα υποκείμενα τις αποφάσεις στρώματα του πληθυσμού. Η παράλληλη αυτή χρησιμοποίηση της επικοινωνιακής "οπτικής γωνίας" θα μπορούσε ενδεχομένως να βοηθήσει στην πληρέστερη κατανόηση ορισμένων ιδιαιτεροτήτων της "ελληνικής περίπτωσης", όπως είναι, για παράδειγμα, οι ιδιομορφίες της συμμετοχικής συμπεριφοράς των νεοελλήνων στα θέματα των χωρικών παρεμβάσεων.

Συνοψίζοντας τις επικοινωνιακές αναφορές των προηγούμενων παραγράφων και συσχετίζοντάς τες με τις κύριες περιόδους του νεοελληνικού κοινωνικού σχηματισμού όπως περιγράφονται από τον Α.Φ.Λαγόπουλο, έως το 1981, θα μπορούσαμε ενδεχομένως να καταλήξουμε στο ακόλουθο σχήμα:

Πρώτη περίοδος. Εμποριοκρατικός καπιταλισμός σε περίοδο προσαρμογής σε εθνικά - κρατικά πλαίσια. Αντιπαράθεση με τις φεουδαρχικές επιβιώσεις. Σχηματισμός μικροαστικών στρωμάτων στα νέα αστικά κέντρα.

Επικοινωνιακό πλαίσιο: Αναζήτηση ενιαίου γλωσσικού κώδικα. Επιβολή του καθαρεύοντος τύπου. Επικοινωνιακό γλωσσικό χάσμα μεταξύ αυλής, κράτους και λαϊκών στρωμάτων. Παράλληλη επικοινωνιακή ρήξη μεταξύ της "βυζαντινογενούς",

της "εμπορικής" και της "λαϊκής" Ελλάδας. Αυταρχικά σχήματα πειθούς και παράλληλη χρησιμοποίηση των διαπροσωπικών επικοινωνιών και των διαύλων της εκκλησιαστικής, σχολικής και πελατειακής-πολιτικης επικοινωνίας. Περιορισμένος αν και διαρκώς αυξανόμενος ρόλος του Τύπου. Καθυστερημένη εισαγωγή και επιβολή των κλασσικιστικών ιδεολογημάτων με νομιμοποιητική επίκληση στην επιβεβαίωση της εθνικής ταυτότητας. Δημιουργία "μετώπου" εκσυγχρονιστικών και μικροαστικών δυνάμεων γύρω από το δημοτικό γλωσσικό τύπο.

Χωρική κατάσταση και παρεμβάσεις: Αρχική διάχυτη επιθυμία νέας εκκίνησης προκαλεί εκπόνηση σειράς σχεδιαστικών προτάσεων κλασσικιστικής κυρίως έμπνευσης που συγκρουόμενα με την οικονομική και κοινωνική πραγματικότητα μένουν απραγματοποίητα. Φροντίδα προστασίας αρχαίων μνημείων και ανέγερση αρχαιοπρεπών κτισμάτων. Συγκεντρωτική αντίληψη για τις χωρικές ρυθμίσεις που αντιπαρατίθεται, ήδη, με ισχυρές αν και ανομοιογενείς ομάδες πίεσης θιγόμενων και κερδοσκόπων. Αδυναμία σχεδιαστικής αντιμετώπισης των προβλημάτων που συνεπάγεται η μετατροπή μικρού αστικού οικισμού της Αθήνας σε διοικητικό - οικονομικό κέντρο. Εμφάνιση πρώτων συμπτωμάτων υδροκεφαλισμού της πρωτεύουσας και έναρξη της ανισόμερης αντιμετώπισης κέντρου - περιφέρειας. Προς το τέλος της περιόδου, πρώτες απόπειρες οργανωμένης επέμβασης στο χώρο από τα αναδιαρθρωμένα αστικά στρώματα.

Δεύτερη περίοδος. Φιλελεύθερος καπιταλισμός. Διαδικασίες εκβιομηχάνισης και εμφάνιση εργατικής τάξης. Αδυναμία του

πολιτικού εποικοδομήματος να προσαρμοσθεί στις κοινωνικές αναδιαρθρώσεις. Πολιτική αστάθεια.

Επικοινωνιακό πλαίσιο: Εντονες πιέσεις στον τομέα της πολιτικής συμμετοχής. Προσπάθειες ανανέωσης του Συνταγματικού κώδικα και της πολιτικής επικοινωνίας. Δικτατορικές παρενθέσεις μη επικοινωνίας. Προσπάθειες μεταρρυθμίσεων στην παιδεία. Εξαρση των αντιπαραθέσεων για το γλωσσικό ζήτημα. Διαδοχική διείσδυση των ευρωπαϊκής κυρίως προέλευσης νεότερων ιδεολογικών και αισθητικών εννοιολογικών σχημάτων. Πρώτη, περιορισμένη, ανταπόκριση σ'αυτά. Εισαγωγή, πρώτη διάδοση και επιρροή των νεώτερων μέσων μεγάλης επικοινωνίας - Κινηματογράφος και Ραδιόφωνο.

Χωρική κατάσταση και παρεμβάσεις: Επέκταση του εθνικού χώρου και, στη συνέχεια, αναγκαιότητα ενσωμάτωσης πλήθους προσφύγων. Πρώτη αναγνώριση του αναπτυξιακού - διαρθρωτικού ρόλου των πολεοδομικών παρεμβάσεων. Πρώτες δυνατότητες απαλλοτριώσεων για δημόσια ωφέλεια. Παράλληλη εξάπλωση φαινομένων πολεοδομικής ασυδοσίας. Πρώτη εμφάνιση προφανούς παρασυστήματος, καθοριστικού για τις πολεοδομικές εφαρμογές. Επιρροή του παρασυστήματος αυτού στην συμμετοχική συμπεριφορά των πολιτών σε θέματα χώρου. Εναρξη δημιουργίας του διπολικού αναπτυξιακού σχήματος Αθήνα-Θεσσαλονίκη. Παραπέρα διεύρυνση αναπτυξιακού χάσματος αστικών περιοχών - υπαίθρου.

Τρίτη περίοδος. Καπιταλισμός των "μονοπωλίων".
Αστικά κέντρα όπου κυριαρχεί μία ποσοτικά περιορισμένη και εξαρτώμενη από διεθνή κέντρα μεγαλοαστική τάξη. Ταυτόχρονη

παρουσία σημαντικής εργατικής και πολυάριθμης μικρής αστικής τάξης.

Επικοινωνιακό πλαίσιο: Μακρόχρονες επιπτώσεις των διχαστικών σχημάτων του εμφυλίου. Απόπειρες επίλυσης του γλωσσικού ζητήματος το 1964 και θεσμική λύση το 1975. Νέες επικοινωνιακες τεχνικές και οι επιπτώσεις της τουριστικής ανάπτυξης προστίθενται στους λόγους που επιφέρουν τραυματική αλλοίωση των παραδοσιακών δεσμών κοινωνικής συνοχής και επικοινωνίας. Εισαγωγή και διάδοση του τηλεοπτικού Μέσου. Πιεστικός κρατικός έλεγχος στα ηλεκτρονικά Μέσα. Δικτατορική παρένθεση με μηδαμινή πολιτική και παραμορφωμένη κοινωνική επικοινωνία. Μεταδικτατορική επιρροή των συμμετοχικών ευρωπαϊκών κινημάτων. Μεταρρυθμίσεις στην παιδεία. Διάδοση κακέκτυπων καταναλωτικών συμπεριφορών. Πρώτη συνειδητοποίηση οικολογικών κινδύνων επηρεάζει τους κοινωνικούς κώδικες.

Χωρική κατάσταση και παρεμβάσεις: Η μεταπολεμική και μετεμφυλιακή οικοδομική ανασυγκρότηση αφήνεται κυρίως στην ιδιωτική πρωτοβουλία. Προσπάθειες για ρύθμιση του χώρου με προγραμματικούς νόμους που τελικά, κατά κανόνα, δεν εφαρμόζονται. Οξείες χωρικές επιπτώσεις της ιδιόμορφης "ταχύρρυθμης οικονομικής ανάπτυξης". Συνταγματική αναγνώριση (1975) του ρυθμιστικού ρόλου της πολιτείας στην οργάνωση του χώρου. Ευρύτατη διάδοση του συστήματος στέγασης μέσω της αντιπαροχής. Έξαρση της αυθαίρετης δόμησης. Διαδοχικές νομιμοποιήσεις αυθαιρέτων. Υπερτροφική ανάπτυξη αστικών κέντρων Αθήνας - Θεσσαλονίκης. Πρώτη έκρηξη οικολογικών

προβλημάτων στα μεγάλα αστικά κέντρα.

ε. Οι αλλαγές στα μέσα μαζικής επικοινωνίας κατά την δεκαετία του '80.

Είναι ενδεχομένως πολύ νωρίς για να μπορέσει να μελετήσει κανείς με την δέουσα αποστασιοποίηση και να διαπιστώσει με ικανή ακρίβεια τις διαφοροποιήσεις του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας. Εξ άλλου, η δεκαετία του '80 διαγράφεται και στον διεθνή χώρο γεμάτη εξελίξεις και εγκυμονούσα εκπλήξεις που βρίσκουν, σήμερα, απροετοίμαστους πολλούς μελετητές και ειδήμονες. Υπάρχουν, ωστόσο, εμφανή ρεύματα αλλαγών στο διεθνές και στο εθνικό επίπεδο (όχι κατ'ανάγκη προς την ίδια κατεύθυνση) που προοιωνίζουν μεταβολές αντιλήψεων και νοοτροπιών.

Στις ανεπτυγμένες βιομηχανικά χώρες ωριμάζει μια τάση επανεισαγωγής των αρχών της ιδιωτικοποιημένης οικονομίας, αν και τα επανερχόμενα ιδεολογήματα του οικονομικού φιλελευθερισμού δεν διακινούνται πλέον μέσα σε καταστάσεις που να έχουν και την ελάχιστη έστω ομοιότητα με εκείνες της πρώτης τους εμφάνισης. Η διάδοση των ανταγωνιστικών εννοιολογικών σχημάτων κατά το δεύτερο μισό της δεκαετίας, περιορίζει εξ αντικειμένου τις συμμετοχικές διεκδικήσεις και την απήχηση της συγκρουσιακής συμμετοχικής ιδεολογίας σε διευρυνόμενα κοινωνικά στρώματα πολλών δυτικών χωρών. Εξαίρεση αποτελούν οι κινητοποιήσεις που οφείλονται στην

αυξανομενη ευαισθητοποιηση για τα θεματα του περιβάλλοντος, μια που μια σειρά οικολογικων καταστροφών φέρνει κατ'επανάληψη στο κέντρο της προσοχής της κοινης γνώμης τις παρενεργειες του ακολουθούμενου τρόπου ανάπτυξης. Παράλληλα είναι ταχύτατες οι εξελίξεις στον τομέα των επικοινωνιών, τόσο σχετικά με το αυξανόμενο πλήθος των νέων τεχνολογικών καινοτομιών, όσο και σε σχέση με τις νέες διαστάσεις που παίρνει η διάδοση των επικοινωνιακών εφαρμογών. Το κλίμα υπέρ των ιδιωτικοποιήσεων επιτρέπει την παρουσία και την ανάπτυξη των δραστηριοτήτων των διεθνών "μεγιστάνων" των Μέσων ενώ οι κρατικές-εθνικές αντιστάσεις μειώνονται δραστικά.

Αντίθετα, στην Ελλάδα του '80, η μέχρι τότε απουσία συναινετικής πολιτικής και η αποτυχία των εκ των άνω παρεμβάσεων, ωθούν προς την δημιουργία ελπίδων ορθολογικότερης αντιμετώπισης των προβλημάτων του προγραμματισμού μέσω της προώθησης διαδικασιών που αποβλέπουν στην εξασφάλιση μιας στοιχειώδους συναινετικής συμμετοχής.

Στην Ελλάδα, που αυτή την περίοδο γίνεται πλήρες μέλος των Ευρωπαϊκών κοινοτήτων, επιχειρείται μια σειρά μεταρρυθμίσεων στον τομέα των θεσμών που αφορούν τόσο στις χωρικές παρεμβάσεις όσο και, κυρίως προς το τέλος της δεκαετίας, στα μέσα μαζικής επικοινωνίας. Θα αναφερθούμε εδώ εν συντομία σε εκείνες τις θεσμικές αλλαγές που θεωρούμε ότι επηρεάζουν την διαμόρφωση του σκηνικού εντός του οποίου

διαδραματίζονται οι διαφοροποιήσεις των χωρικών συμμετοχικών φαινομένων.

Οι κυβερνήσεις που αναλαμβάνουν μετά την πολιτική αλλαγή του 1981, ενώ σπεύδουν να θεσμοθετήσουν μέτρα σχετικά με την αναδιοργάνωση του χώρου, στα πλαίσια μιας προσπάθειας υλοποίησης κάποιων διακηρυγμένων προθέσεων εκσυγχρονισμού των διαδικασιών προγραμματισμού και σχεδιασμού, και ενώ διευρύνουν τις συμμετοχικές δυνατότητες στην λήψη των χωρικών αποφάσεων, δεν δείχνουν ανάλογη σπουδή στην προώθηση αλλαγών στον τομέα των μέσων μαζικής επικοινωνίας. Κατά τη γνώμη μας, ακόμη μία φορά, οι κακοί χειρισμοί και η καθυστέρηση στην υιοθέτηση νέων αντιλήψεων για την μαζική επικοινωνία και τα Μ.Μ.Ε., εμποδίζουν, όχι μόνο την υποστήριξη κάποιων άλλων εκσυγχρονιστικών αλλαγών που επιχειρούνται αυτήν την περίοδο, και που αφορούν σε τομείς σχετικούς με το όλο επικοινωνιακό πλαίσιο και την συνολική κοινωνική επικοινωνία (όπως π.χ. το νέο οικογενειακό δίκαιο), αλλά και δυσχεραίνουν τόσο την παροχή των απαραίτητων πληροφοριών προς τους χρήστες ούτως ώστε να μπορούν να υλοποιηθούν οι χωρικές-συμμετοχικές εκκλήσεις, όσο και την εξασφάλιση συναίνεσης γύρω από τις νέες χωρικές πρωτοβουλίες. Οι αλλαγές που θα επιχειρηθούν στα τέλη της δεκαετίας, υπό το κράτος "απορρυθμιστικών" τάσεων και ποικίλων πιέσεων, δεν θα είναι αρκετές για αποδώσουν μία αξιόπιστη θεσμική αντιμετώπιση της μαζικής επικοινωνίας. Παρ'όλα αυτά, κατά το δεύτερο μισό της δεκαετίας του '80, αρχίζει να δημιουργείται μια "αυτόνομη"

δυναμική γύρω από την τοπική μαζική επικοινωνία που εμπεριέχει ενδείξεις για τις δυνατότητες και τα όρια των μη κεντρικά ελεγχόμενων Μέσων.

Ποιές είναι όμως, αυτήν την περίοδο, οι διαφοροποιήσεις του επικοινωνιακού πλαισίου και ιδιαίτερα των μέσων μαζικής επικοινωνίας, που θα μπορούσαν ενδεχομένως να υποβοηθήσουν ή να αποτρέψουν την υλοποίηση αυτών των συμμετοχικών δυνατοτήτων;

Εάν εξαιρέσει κανείς τις αλλαγές στο ιδιόμορφο μαζικό μέσο που αποτελούν τα σχολικά βιβλία, και το "συνοπτικό και χωρίς φιλοδοξίες να προσεγγίσει το πρόβλημα της ραδιοτηλεόρασης στη ρίζα του"[61] περιεχόμενο των άρθρων 15-20 του ν.1288/1982 με τα οποία αποστρατικοποιείται επιτέλους η Υ.ΕΝ.Ε.Δ. και μετατρέπεται σε Ε.Ρ.Τ.2, οι πρώτες μεταρρυθμίσεις στα μέσα μαζικής επικοινωνίας δεν επιχειρούνται παρά στα τέλη της δεκαετίας. Έως και το 1987, οπότε και έχουμε την δημοσίευση του ν.1730, η ελληνική ραδιοτηλεόραση όχι μόνο εξακολουθεί να αποτελεί κρατικό μονοπώλιο, αλλά και ο τρόπος άσκησης του κρατικού ελέγχου δεν διαφοροποιείται σε σχέση με το παρελθόν.

Θα πρέπει στο σημείο αυτό να σημειώσουμε ότι έως την δημοσίευση του 1730/1987, αλλά και μετά απ'αυτήν, έως την de facto νομιμοποίηση των ιδιωτικών τηλεοπτικών σταθμών, δημιουργείται στη χώρα μια ιδαίτερης έντασης αντιπαράθεση σχετικά με τα ηλεκτρονικά Μέσα και τους φορείς ελέγχου και ιδιοκτησίας τους. Δημιουργούνται πιέσεις κατά του κρατικού

μονοπώλιου που προέρχονται από ποικίλες πηγές και στηρίζονται σε διαφορετικές -ενίοτε αντικρουόμενες- επιχειρηματολογίες.

Δίπλα στην κριτική για τον μονομερή τρόπο με τον οποίο η κυβέρνηση, παρά τις προεκλογικές της εξαγγελίες, χειρίζεται τα κρατικά Μέσα, υπάρχει η πίεση από την παρουσία και όλο και μεγαλύτερη διάδοση, των ερασιτεχνικών και πειρατικών ραδιοφωνικών σταθμών που τα ραδιογωνιόμετρα των αστυνομικών αρχών δεν μπορούν να περιορίσουν, υπάρχει η πίεση μεγάλων συγκροτημάτων του Τύπου, και όχι μόνο, που επιθυμούν να αποκτήσουν ένα τμήμα του ελέγχου της ραδιοτηλεοπτικής επικοινωνίας, υπάρχει η - όχι ιδιαίτερα ισχυρή, παρά το ότι τα επιχειρήματά τους χρησιμοποιούνται απ'όλους - πίεση των οπαδών της αποκέντρωσης και της συμμετοχικής αντίληψης, που μάχονται το κρατικό μονοπώλιο, προκειμένου να προωθήσουν άλλες συλλογικότερες μορφές κοινωνικού ελέγχου, υπάρχει η πίεση που προέρχεται από την έναρξη της δυνατότητας λήψης των δορυφορικών τηλεοπτικών προγραμμάτων, υπάρχουν, τέλος, οι πιέσεις του ευρωπαϊκής προέλευσης ρεύματος ιδιωτικοποιήσεων των μεγάλων Μέσων, καθώς και των Οδηγιών της Ε.Ο.Κ. σχετικά με την τήρηση των δικαιωμάτων ελεύθερης λήψης και αποστολής ραδιοτηλεοπτικών μηνυμάτων. Οι πιέσεις αυτές μετατρέπονται σε ισχυρή πολιτική πίεση όταν οι μεγαλύτεροι δήμοι της χώρας, αντιπολιτευόμενοι την τότε κυβέρνηση, αποφασίζουν να προχωρήσουν στην δημιουργία και λειτουργία τοπικών ραδιοφωνικών και τηλεοπτικών σταθμών.

Έτσι, τον Αύγουστο του 1987, δημοσιεύεται στο άρθρο 2

του νόμου 1730, που συγχωνεύει τις Ε.Ρ.Τ. 1 και 2 σε ενιαίο φορεα, μια σειρά παραγράφων (4-13) που θεσμοποιούν την τοπική δημοτική και ιδιωτική ραδιοφωνία. Η τηλεόραση θα παραμείνει τυπικά υπό το κρατικό μονοπώλιο για δύο ακόμη χρόνια.

Ο Ν. 1730 εισάγει ορισμένες σημαντικές καινοτομίες στα ραδιοτηλεοπτικά πράγματα της χώρας. Αποτελεί ίσως την πρώτη και τελευταία προσπάθεια του ελληνικού κράτους να αντισταθεί στην επέλαση μη ελεγχόμενων εσωτερικών και εξωτερικών επικοινωνιακών δυνάμεων, επικαλούμενο, με καθυστέρηση και χωρίς την απαραίτητη αξιοπιστία, την βοήθεια των κοινωνικών ομάδων της βάσης. Προκαλεί δε εντύπωση το πόσα από τα προβλεπόμενα σ'αυτόν το νόμο θα αγνοηθούν στην πράξη και θα αναιρεθούν στη συνέχεια, καθώς το κράτος χάνει σιγά-σιγά την παραδοσιακή του δυνατότητα να ρυθμίζει τα θέματα της μαζικής επικοινωνίας και η χώρα μπαίνει στη φάση της ανερχόμενης επιρροής των ιδιωτών κατόχων των σύγχρονων επικοινωνιακών τεχνικών και Μέσων.

Ο 1730/87, εκτός από την συνένωση των δύο Ε.Ρ.Τ., και την υπαγωγή στον ίδιο ενιαίο φορέα των κρατικών ραδιοφωνικών προγραμμάτων που ενοποιούμενα δημιουργούν την Ε.ΡΑ. (Ελληνική Ραδιοφωνία), καθώς και των δύο νέων θεσμών, του Ινστιτούτου Οπτικοακουστικών Μέσων,- αυτόνομη διοικητικά και οικονομικά Διεύθυνση που έχει ως σκοπό "τη θεωρητική και εφαρμοσμένη έρευνα και μελέτη των οπτικών και ακουστικών μέσων, την επαγγελματική κατάρτιση και επιμόρφωση των στελεχών της ΕΡΤ-ΑΕ, την ίδρυση βιβλιοθήκης, τη φύλαξη και συμπλήρωση του

αρχειακού υλικού, καθώς και τη διοργάνωση συνεδρίων και την έκδοση εντύπου υλικού" (Αρθρ.11, παρ.1 και 2) - και της Εταιρείας Παραγωγής και Εμπορίας Εκπομπών και Προγραμμάτων Ραδιοτηλεόρασης ΕΡΤ-ΑΕ, νομικό πρόσωπο ιδιωτικού δικαίου με σκοπό την "παραγωγή και εμπορία προγραμμάτων τηλεόρασης, ελληνικών και ξένων" (αρθρ. 17), 2) - εισάγει τον θεσμό της Αντιπροσωπευτικής Συνέλευσης Κοινωνικού Ελέγχου Τηλεθεατών - Ακροατών, ΑΣΚΕ Τ-Θ, (αρθρ. 4 και 5) και διατυπώνει ορισμένες γενικές αρχές εκπομπών και διαφημίσεων (αρθρ.3).

Η Α.Σ.Κ.Ε ορίζεται ως "όργανο ελέγχου και κοινωνικής παρέμβασης", απαρτίζεται από 50 μέλη από τα οποία τα 6 είναι εκπρόσωποι της κυβέρνησης, 10 εκπρόσωποι των πολιτικών κομμάτων, 3 εκπρόσωποι των Ο.Τ.Α., 6 εκπρόσωποι των εργαζομένων στην Ε.Ρ.Τ.-Α.Ε., 15 εκπρόσωποι κοινωνικών και επιστημονικών φορέων και 10 προσωπικότητες της τέχνης και των γραμμάτων. Όπως διαπιστώνεται από την σύνθεσή της, και από την συμμετοχή σ'αυτή, μεταξύ άλλων, εκπροσώπων των εργατών, των αγροτών, των δημοσίων υπαλλήλων, των βιομηχάνων, των ιδιοκτητών και των συντακτών των εφημερίδων, των εκπαιδευτικών όλων των βαθμίδων, των παραγωγών οπτικοακουστικών προγραμμάτων, των φοιτητών, των σπουδαστων, καθώς και των γυναικείων οργανώσεων, η συνέλευση δεν τελεί κατ'ανάγκη υπό κυβερνητικό έλεγχο. Οι αρμοδιότητές της όμως είναι περιορισμένες. Πράγματι, η Α.Σ.Κ.Ε. εκτός από την παρακολούθηση και τον όχι εξειδικευόμενο έλεγχο των γενικών αρχών του προγράμματος, έχει απλώς γνωμοδοτικές αρμοδιότητες

για τα οικονομικά θέματα και για τους κωδικες δεοντολογίας, μορφωτικών εκπομπών και διαφημίσεων. Ανάλογες γνωμοδοτικές αρμοδιότητες αναγνωρίζονται και στα νομαρχιακά συμβούλια (αρθρ.4 παρ.12). Γενικό γνωμοδοτικό ρόλο, τέλος, έχει και το Ραδιοτηλεοπτικό Συμβούλιο του οποίου τα μέλη ορίζονται ανά ένα από τά κόμματα της βουλής και ίσος αριθμός από τον υπουργό Προεδρίας και το οποίο εποπτεύει, σύμφωνα με τον 1739/87, την παρουσίαση της κοινοβουλευτικής δραστηριότητας καθώς και την παρουσίαση του προεκλογικού αγώνα.

Το περί γενικών αρχών των εκπομπών και των διαφημίσεων άρθρο 3, το οποίο δεν αφορά μόνο στα κρατικά κανάλια, αλλά η ισχύς του επεκτείνεται και στα νεοθεσπιζόμενα μη κρατικά ραδιόφωνα, αφού αναφερθεί στα ιδανικά της ελευθερίας, της δημοκρατίας, της εθνικής ανεξαρτησίας, της ειρήνης και της φιλίας των λαών, περιγράφει ως αρχές που πρέπει να διέπουν τις εκπομπές: α)την αντικειμενικότητα, πληρότητα και επικαιρότητα της πληροφόρησης, β) την πολυφωνία, γ) την καλή ποιότητα των εκπομπών, δ)τη διαφύλαξη της ποιότητας της ελληνικής γλώσσας, ε) το σεβασμό της προσωπικότητας και του ιδιωτικού βίου του ατόμου και στ) τη διαφύλαξη, προαγωγή και διάδοση του ελληνικού πολιτισμού και της ελληνικής παράδοσης. Υπάρχει, επίσης, ιδιαίτερη αναφορά στην προσοχή με την οποία τα ηλεκτρονικά μέσα πρέπει να χειρίζονται τη μετάδοση γεγονότων που σχετίζονται με αξιόποινες πράξεις, την παρουσίαση των δραστηριοτήτων της βουλής και την αντικειμενική παρουσίαση του προεκλογικού αγώνα των κομμάτων. Στην 6η παράγραφο

αναφέρεται ότι "η ΕΡΤ-ΑΕ μεριμνά για την παρουσίαση από το ραδιοτηλεοπτικό δίκτυο θεμάτων της τοπικής αυτοδιοίκησης, των κοινωνικών φορέων, καθώς και των οργανωμένων παραγωγικών τάξεων, τα οποία έχουν σχέση με την κοινωνική, οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη της Χώρας."

Σε σχέση με τις μεταδιδόμενες διαφημίσεις, το άρθρο 3 παραπέμπει σε προβλεπόμενο κώδικα διαφημιστικής δεοντολογίας. Διατυπώνονται όμως μερικοί κανόνες τους οποίους τα ηλεκτρονικά οπτικοακουστικά Μέσα οφείλουν να σέβονται: α) ο χρόνος των διαφημιστικών μηνυμάτων δεν μπορεί να υπερβαίνει το 8% του χρόνου του ημερήσιου συνολικού προγράμματος και τα 10 λεπτά ανά 1 ώρα προγράμματος (§7), β) απαγορεύεται η έμμεση διαφήμιση (§9), γ) απαγορεύεται η διαφήμιση των παιδικών παιχνιδιών και των προϊόντων καπνού (§9), δ) δεν πρέπει να μεταδίδονται διαφημίσεις που αντίκεινται στις γενικές αρχές και ιδίως στις αρχές σεβασμού της προσωπικότητας της γυναίκας, των συμφερόντων και της ευαισθησίας της νέας γενιάς και του σεβασμού της πολιτιστικής κληρονομιάς και παράδοσης και που είναι παραπλανητικές, κακότεχνες ή αντιαισθητικές σύμφωνα με την κρίση μιας ειδικής Επιτροπής Παραπόνων(§8).

Είναι αρκετά ευκρινές ότι ο ν.1730 παρά το ότι προσπαθεί να διατηρήσει το μέγιστο δυνατό του κυβερνητικού ελέγχου επί των κρατικών καναλιών, κάνει ουσιαστικές παραχωρήσεις προς την κατεύθυνση της προστασίας του τηλεθεατή - ακροατή στον οποίο και αναγνωρίζει, για πρώτη φορά, κάποια

δικαιώματα έκφρασης γνώμης επί των μεταδιδόμενων προγραμμάτων.

Οι περί τοπικής ραδιοφωνίας παράγραφοι επιβάλλουν ορισμένους περιορισμούς στα μη κρατικά ραδιόφωνα, που αποβλέπουν στο να εμποδίσουν την δημιουργία ιδιωτικών ολιγοπωλίων. Σύμφωνα με την § 4, "δεν επιτρέπεται η χορήγηση περισσότερων από μία αδειών στο ίδιο φυσικό ή νομικό πρόσωπο", ενώ προβλέπεται διαφάνεια στα οικονομικά των σταθμών και ονομαστικές μετοχές στην περίπτωση που ο σταθμός πάρει τη μορφή της ανώνυμης εταιρείας. Επίσης δεν επιτρέπεται η συγκέντρωση πόρων ή εσόδων από χαριστική αιτία ή διαφημίσεις που προέρχονται από ένα ή λίγα πρόσωπα (§ 8).

Στη συνέχεια (§ 5), υπάρχει η σαφής αναφορά στην τοπικότητα: "ο τοπικός χαρακτήρας προσδιορίζεται από την ανάλογη εμβέλεια, τον τοπικό χαρακτήρα του προγράμματος, τα γεωγραφικά δεδομένα και την περιφέρεια του σταθμού", η § 9 αναφέρει ότι "το πρόγραμμα πρέπει να συνδέεται με τον τοπικό χαρακτήρα του σταθμού" και η § 6 απαγορεύει ρητά την τεχνική ή οικονομική δικτύωση των τοπικών ραδιοφωνικών σταθμών.

Ο νόμος προτρέπει τους νέους ιδιοκτήτες ραδιοφώνων προς την κατεύθυνση της συλλογικότητας και της πολιτιστικής προσφοράς, αναγράφοντας στην § 7 ότι "κατά τη διαδικασία χορήγησης, ανανέωσης ή ανάκλησης της άδειας διερευνώνται ιδίως η τεχνική αρτιότητα του σταθμού, η πληρότητα και ποιότητα του προγράμματος, η αντιπροσωπευτικότητα και συλλογικότητα τόσο των οργάνων διοίκησης και διεύθυνσης του

σταθμού, όσο και των κοινωνικών και πολιτιστικών δυνάμεων που συμβάλλουν στη διαμόρφωση του προγράμματος, καθώς επίσης και η δυνατότητα της πρόσβασης στους ραδιοσταθμούς των τοπικών, πνευματικών, πολιτιστικών και κοινωνικών δυνάμεων και ιδιαίτερα της νεολαίας".

Για τη χορήγηση, ανανέωση και ανάκληση των αδειών καθώς και για την εποπτεία των μη κρατικών ραδιοφωνικών σταθμών δημιουργείται μια "επιτροπή για την τοπική ραδιοφωνία" αποτελούμενη από τους προέδρους ή αντιπροέδρους των ανώτατων δικαστηρίων, τον πρόεδρο της Ενωσης Συντακτών των ημερήσιων εφημερίδων της Αθήνας και από δύο καθηγητές Α.Ε.Ι.

Ο 1730/87 είναι ο νόμος της περιόδου που ονομάσθηκε "ραδιοφωνική άνοιξη", η οποία κατά γενική παραδοχή δεν κράτησε πολύ.

Πράγματι, ενώ γεννιέται και ακμάζει ένα νέο είδος ραδιοφωνικής επικοινωνίας που ανανεώνει κυρίως την ραδιοφωνική ενημέρωση και εξαντλεί τις δυνατότητες αμεσότητας του Μέσου και ενώ σε ολόκληρη την Ελλάδα δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για μια τοπική κοινωνική επικοινωνία νέων διαστάσεων και ποιότητας, στα μεγάλα κυρίως αστικά κέντρα δημιουργείται στα ερτζιανά κύματα ένας πρωτοφανής συνωστισμός και ένα ηθελημένο ή αυθόρμητο "απορρυθμίζον" χάος. Οι ερασιτέχνες για την προστασία των οποίων τόσος λόγος είχε γίνει και για τους οποίους υποτίθεται ότι είχαν προβλεφθεί ειδικές συχνότητες, εξαφανίζονται σχεδόν αμέσως κάτω από την πίεση των νέων ραδιοφωνικών μεγαθηρίων. Οι δημοτικοί

ραδιοσταθμοί, που είχαν και αυτοι χρησιμοποιηθεί εν είδει "πολιορκητικών κριών" για την άλωση του κρατικού μονοπώλιου, παρά τις φιλότιμες προσπάθειες στήριξης που επιχειρείται μέσω της Ελληνικής Εταρείας Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης και, εν μέρει, από τις Νομαρχιακές Επιτροπές Λαϊκής Επιμόρφωσης[62], θα αποδειχθούν σε πολλές περιπτώσεις ανέτοιμοι να αντιμετωπίσουν τον νέο επικοινωνιακό τους ρόλο. Από δε τα ιδιωτικά ραδιόφωνα ελάχιστα θα τηρήσουν τις αρχές και τις τεχνικές προδιαγραφές και περιορισμούς που επιβλήθηκαν με τον ν.1730.

Εν τω μεταξύ αυξάνονται οι πιέσεις για την νομιμοποίηση της μη κρατικής τηλεόρασης, η οποία τελικά θα θεσμοθετηθεί μετά τις εκλογές του 1989, από την κυβέρνηση Τζαννετάκη, αφού πρώτα θα έχει ήδη "επιτραπεί" η λειτουργία της και θα έχουν παραχωρηθεί οι πρώτες "προσωρινές" άδειες.

Ο ν. 1866/1989, περί "ιδρύσεως Εθνικού Συμβουλίου Ραδιοτηλεοράσεως και παροχής αδειών για την ίδρυση και λειτουργία τηλεοπτικών σταθμών", εκτός από την εξειδίκευση των όρων βάσει των οποίων παραχωρείται άδεια λειτουργίας μη κρατικών τοπικών τηλεοράσεων (θόρυβος θα δημιουργηθεί σε σχέση με την διατύπωση του άρθρου 4 όπου αναγράφεται ότι μεταξύ των κριτηρίων που συνεκτιμώνται εκτός από την πληρότητα και ποιότητα που προτεινόμενου προγράμματος και την ιδιότητα του αιτούντα ως Ο.Τ.Α., περιλαμβάνεται και "η εμπειρία και παράδοση των μετόχων της εταιρείας στα Μ.Μ.Ε.", διατύπωση που επικύρωνε την ήδη αποφασισμένη προτίμηση για τα

συγκροτήματα Τύπου), προβλέπει και την εκχώρηση αρμοδιοτήτων ελέγχου σε ένα νέας σύνθεσης όργανο το, Ε.Ρ.Σ., του οποίου τα 11 μέλη υποδεικνύονται: 6 από τα τρία πρώτα κόμματα της βουλής (3,2,και1, αντίστοιχα) και τα υπόλοιπα 5 από τις Ενώσεις Συντακτών Αθήνας και Θεσσαλονίκης, το Τεχνικό Επιμελητήριο, την Κ.Ε.Δ.Κ.Ε. και την Ομοσπονδία Θεάματος και Ακροάματος.

Σύμφωνα με τον νόμο τά μέλη του Ε.Ρ.Σ. "απολαμβάνουν προσωπικής και λειτουργικής ανεξαρτησίας" και το όργανο "ασκεί τον άμεσο έλεγχο επί της ραδιοφωνίας και της τηλεοράσεως προκειμένου να εξασφαλισθούν η αντικειμενικότητα, η ισότητα των όρων και η ποιότητα των προγραμμάτων σύμφωνα με το άρθρο 15 παρ. 2 του Συντάγματος" (αρθρ.3 παρ.1), Μεταξύ άλλων, το Ε.Ρ.Σ., εκδίδει κώδικες δεοντολογίας, επιβάλλει κυρώσεις στους παραβάτες των τεχνικών προδιαγραφών, των όρων διαχειριστικής διαφάνειας, των περιορισμών τοπικότητας, και της διαφημιστικής δεοντολογίας και γνωμοδοτεί για την χορήγηση, ανανέωση και ανάκληση των αδειών λειτουργίας ραδιοφωνικών και τηλεοπτικών σταθμών.

Πολλές απο τις διατάξεις και αυτού του νόμου, όπως και του προηγούμενου, δεν εφαρμόσθηκαν ποτέ στην πράξη ή αλλοιώθηκαν στη συνέχεια νομοθετικά. Για παράδειγμα, οι τηλεοπτικοί και ραδιοφωνικοί σταθμοί δικτυώθηκαν σχεδόν αμέσως, η σύνθεση του Ε.Ρ.Σ. άλλαξε μέσω της μεταγενέστερης διευρύνσής του και η τήρηση της διαφημιστικής δεοντολογίας ουδέποτε ελέγχθηκε, παρά το ότι από τις 3.10.1989 υπάρχει μία

σαφής Οδηγία των Ευρωπαϊκών κοινοτήτων προς αυτή την κατεύθυνση.[63]

Η κατάσταση αυξανόμενης απορρύθμισης των ραδιοτηλεοπτικών πραγμάτων της χώρας και η υποχώρηση του όποιου κρατικού ελέγχου - πλην του πολιτικού, στα κρατικά μέσα - αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό του επικοινωνιακού πανοράματος των αρχών της νέας δεκαετίας.

Λαμβάνοντας υπ'όψιν τα παραπάνω, το πόσος χώρος απομένει για την συμμετοχική χρήση των Μέσων και το πώς διαγράφονται οι δυνατότητες χρησιμοποίησής τους στην Ελλάδα για την κοινωνική-συλλογική παρέμβαση στις χωρικές ρυθμίσεις είναι ενα ερώτημα που παραμένει ενδιαφέρον και ανοικτό: Ενδιαφέρον, εάν αποδεχθεί κανείς τις πρόσφατες προβλέψεις κοινωνικών επιστημόνων όπως ο Umberto Eco, για τους οποίους τα κύρια πεδία της ουσιαστικής αντιπαράθεσης κατά την παρούσα, αλλά και τις μελλοντικές δεκαετίες θα αφορούν τόσο στα θέματα επικοινωνίας όσο και σε θέματα περιβάλλοντος χώρου. Ανοικτό, εάν δεν συμμερίζεται κανείς κατ'ανάγκην τις προβλέψεις των κατά καιρούς "καταστροφικών" θεωρητικών για τους οποίους η μαζικών διαστάσεων επικοινωνία καταστρέφει ανεπανόρθωτα κάθε ενδεχόμενο αποκατάστασης συνθηκών υγειούς κοινωνικής επικοινωνίας. Το γενικότερα ενδιαφέρον και ανοικτό, λοιπόν αυτό θέμα, θα πρέπει κατά τη γνώμη μας να διερευνηθεί αναλυτικά και στη χώρα μας, τόσο σε σχέση με τις όλο και μεγαλύτερες επικοινωνιακές δυνατότητες που παρέχονται από την

διαρκώς εξελισσόμενη τεχνολογία όσο και σε σχέση με την αναγκαιότητα μιας νέας συνειδητοποίησης των εξελισσόμενων περιβαλλοντολογικών συνθηκών. Η διαπιστούμενη "εκ των υστέρων" εμπλοκή δεν αποδείχθηκε ο καλύτερος τρόπος συμμετοχής των πολιτών στις πολεοδομικές ρυθμίσεις. Η εκ νέου θεώρηση του κοινωνικού επικοινωνιακού πλαίσιου και η κοινωνικά δημιουργική χρήση των Μέσων θα μπορούσαν ίσως να δημιουργήσουν μια νέα νοοτροπία συλλογικής αντιμετώπισης των καίριων πλέον προβλημάτων του ελληνικού χώρου.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Α.Φ. Λαγόπουλος, Το σύστημα προγραμματισμού-σχεδιασμού στην Ελλάδα, Υπηρεσία Δημοσιευμάτων ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη, 1988, σελ.4.

2. Στο ίδιο, σελ. 3-8.

3. Δ.Χριστοφιλόπουλος, Ο σχεδιασμός-προγραμματισμός ως διαδικασία παραγωγής σχεδίων, Αθήνα 1989, σελ. 9-14.

4. Στο ίδιο, σελ. 10.

5. Βλ. Α.Καραδήμου, Κ.Καυκούλα, Ιστορική εξέλιξη της πολεοδομικής νομοθεσίας και οι απόπειρες εκσυγχρονισμού της. Ο νέος οικιστικός νόμος 1337/83, στη μελέτη "Πολεοδομικός Προγραμματισμός" (επιμέλεια: Γ. Καυκαλάς, Ν.Κομνηνός, Α.Φ. Λαγόπουλος) Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, σελ. 283.

6. Το Ν.Δ. της 17.7.1923 εξακολουθεί να εφαρμόζεται και μετά την ισχύ του Ν. 1337/83 μόνο σε περιπτώσεις που ορίζονται περιοριστικά στο νόμο (όπως π.χ. η έγκριση τοπικού ρυμοτομικού σχεδίου) ή, για τις εντός σχεδίου πόλεως περιοχές, μόνον εφόσον αυτές δεν αποτελούν μέρη πολεοδομικών ενοτήτων και δεν είναι πολεοδομικά υποβαθμισμένες ή προβληματικές που απαιτούν αναμόρφωση. Βλ. Δ. Χριστοφιλόπουλος, Ο σχεδιασμός-προγραμματισμός ως διαδικασία παραγωγής σχεδίων, οπ.π., σελ. 34-36.

7. Στο ίδιο, σελ.36

8. Δ.Χριστοφιλόπουλος, Συμμετοχή των πολιτών στον πολεοδομικό σχεδιασμό, στην "Επιθεώρηση κοινωνικών ερευνών" εκδ. ΕΚΚΕ, τεύχος 67, Αθήνα, 1987, σελ.168.

9. Βλ. Δ.Χριστοφιλόπουλος, Ο σχεδιασμός-προγραμματισμός ως διαδικασία παραγωγής σχεδίων, οπ.π. σελ. 11 και 30-32, και του ίδιου συγγραφέα, Χωροταξία-Πολεοδομία, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα, 1984, σελ.37-40.

10. Α.Λαγόπουλος, Το σύστημα προγραμματισμού-σχεδιασμού στην Ελλάδα, οπ.π. σελ. 43.

11. Στο ίδιο, σελ.43-44.

12. Δ.Χριστοφιλόπουλος, Ο σχεδιασμός-προγραμματισμός ως διαδικασία παραγωγής σχεδίων, οπ.π. σελ.31. Σχετικά με το πώς η πολιτική βούληση της εκτελεστικής εξουσίας είναι δυνατό να προκαλέσει την ακύρωση των αποφάσεων του νομοθετικού σώματος, ο Χριστοφιλόπουλος επικαλείται το άρθρο του Γ.Κασιμάτη, Η "εκτέλεση" των νόμων ως τεχνική

ματαίωσης της θέλησης της Βουλής, στην "Επιθεώρηση πολιτικης Επιστήμης" τευχος 1/1981, σελ. 95.

13. Δ.Χριστοφιλοπουλος, Ο σχεδιασμός-προγραμματισμός... οπ. π., σελ. 14.

14. Σε σχέση με την ερμηνεία των αρμοδιοτήτων που αποδίδονται συνταγματικά στην τοπική αυτοδιοίκηση, βλ. Π.Παυλόπουλος, Τοπικές υποθέσεις και τοπική αυτοδιοίκηση, στο "Πολιτική", τεύχος 5, 1984, σελ. 49 και επ., Ε. Σπηλιωτόπουλος, Εγχειρίδιον Διοικητικού Δικαίου, Σάκκουλας, Αθήνα, 1988, Τομος Ι, σελ. 291 και επ., Α.Τάχος, Ελληνικό διοικητικό δίκαιο, Σάκκουλας, Αθήνα, 1985, σελ.155 και επ., Π.Δαγτόγλου, Γενικό διοικητικό δίκαιο, Σάκκουλας, Αθήνα, 1984 σελ. 427 και επ.

15. Σχετικά με τη "συμμετοχή" των παραγράφων 3 και 4 του άρθρου 24 του Συντάγματος βλ. Δ.Χριστοφιλόπουλος, Συμμετοχή των πολιτών στον πολεοδομικό σχεδιασμό, οπ.π. σελ.170, Δ. Χριστοφιλόπουλος, Χωροταξία-Πολεοδομία, οπ.π. σελ.229-240., Β. Σκουρής, Ειδικό Διοικητικό Δίκαιο, Τόμος ΙΙ Χωροταξικό και Πολεοδομικό Δίκαιο, Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτινή, 1985.

16. Όπως επισημαίνει ο Χριστοφιλόπουλος, "η διάταξη αυτή θα μπορούσε στα πλαίσια του πολεοδομικού σχεδιασμού να οδηγήσει στη διαμόρφωση κοινωνικών στόχων και άσκηση κοινωνικής πολιτικής, δηλαδή να μεταβάλει το χαρακτήρα του Σχεδιασμού και από φυσικό να τον καταστήσει κοινωνικό. Όμως η διάταξη αυτή ατυχώς δεν έχει αξιοποιηθεί μέχρι σήμερα". Δ.Χριστοφιλόπουλος, Ο σχεδιασμός-προγραμματισμός ως διαδικασία παραγωγής σχεδίων, οπ.π., σελ.23.

17. Δ.Χριστοφιλόπουλος, Συμμετοχή των πολιτών στον πολεοδομικό σχεδιασμό, οπ.π., σελ.169.

18. Για εκτενέστερη παρουσίαση και ανάλυση του Ν. 1337/83 βλ. μεταξύ άλλων Α.Λαγόπουλος Το σύστημα προγραμματισμού-σχεδιασμού στην Ελλάδα, οπ.π., Δ.Χριστοφιλόπουλος, Χωροταξία-Πολεοδομία και Ο σχεδιασμός-προγραμματισμός ως διαδικασία παραγωγής σχεδίων, οπ.π., Β.Σκουρής, Χωροταξικό και Πολεοδομικό Δίκαιο, Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτινή, 1984 τόμος Ι και 1985 τόμος ΙΙ, Υπουργείο Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Δημοσίων Εργων, Διεύθυνση Πολεοδομίας Θεσσαλονίκης, Νομοθεσία για τον πολεοδομικό σχεδιασμό, Θεσσαλονίκη 1988, Α.Καραδήμου Γερόλυμπου, Κ. Καυκούλα Βλάχου, Η ιστορική εξέλιξη της πολεοδομικής νομοθεσίας και οι απόπειρες εκσυγχρονισμού της. Οικιστικός Νόμος 1337/83

στο "Συλλογή κειμένων για την ιστορία της ελληνικής πολεοδομίας, Διδακτικές σημειώσεις, Υπηρεσία Δημοσιευματων ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 1990-1991, Αφιέρωμα στον Οικιστικό Νόμο στήν "Τεχνική Ενημέρωση" εκδ. ΤΕΕ-Τμήμα Κεντρικής Μακεδονίας, Τεύχος 29, 1983.

19. Πρόκειται για τα Π.Δ. της 2.4/14.5.1985 (ΦΕΚ 225 Δ') Μεταβίβαση αρμοδιοτήτων στους νομάρχες για την έγκριση και τροποποίηση ρυμοτομικών σχεδίων , καθώς και όρων και περιορισμών δόμησης αγροτικών οικισμών, 183 της 9.5./5.6.1986 (ΦΕΚ 70 Α') Εγκριση τροποποιήσεων σχεδίων πόλεων και καθορισμός όρων και περιορισμών δόμησης από τους νομάρχες και την εγκύκλιο 117 της 20.6.1986 του ΥΠΕΧΩΔΕ Εγκριση τροποποιήσεων και καθορισμός όρων και περιορισμών δόμησης από τους νομάρχες.

20. Κατά την άσκηση των πολεοδομικών αρμοδιοτήτων έγκρισης σχεδίων από μέρους των δημοτικών και κοινοτικών συμβούλιων ισχύει και το άρθρο 114 του ν. 1065/1980 το οποίο θα επαναληφθεί ως άρθρο 152 στο Π.Δ. 76/1985 (Δημοτικός και Κοινοτικός Κώδικας) και το οποίο μεταξύ άλλων ορίζει α) ότι ο νομάρχης δικαιούται να ακυρώσει αυτεπαγγέλτως, με αιτιολογημένη απόφασή του και εντός ορισμένων προθεσμιών τις πράξεις των δημοτικών και κοινοτικών συμβουλίων που είναι αντίθετες προς το νόμο (§1) και β) ότι κάθε εκλογέας του δήμου ή της κοινότητας καθώς και οποιοσδήποτε έχει έννομο συμφέρον μπορεί να προσφύγει στο νομάρχη και να προσβάλλει τις πράξεις των δημοτικών και κοινοτικών συμβουλίων για παράβαση νόμου (§2).

21. Σύμφωνα με το άρθρο 15 §1 του 1622/1986 οι προγραμματικές αρμοδιότητες των νέων δήμων είναι οι ακόλουθες: α) Διατυπώνει προτάσεις προς το νομαρχιακό συμβούλιο για έργα και μέτρα τοπικής, νομαρχιακής ή περιφερειακής σημασίας, που αφορούν το δήμο και εντάσσονται στο μεσοχρόνιο νομαρχιακό ή περιφερειακό αναπτυξιακό σύστημα. β) Καταρτίζει στα πλαίσια του μεσοχρόνιου νομαρχιακού αναπτυξιακού προγράμματος, το αντίστοιχο τοπικό αναπτυξιακό πρόγραμμα, ύστερα από σχετική πρόταση των τοπικών συμβουλίων ή των συμβουλίων των δημοτικών διαμερισμάτων ή των συνοικιακών συμβουλίων. γ) Καταρτίζει το ετήσιο τοπικό αναπτυξιακό πρόγραμμα, σύμφωνα με τις διατάξεις της παραγράφου 4 του άρθρου 73. δ) Χρηματοδοτεί τα έργα τοπικής σημασίας του ετήσιου τοπικού αναπτυξιακού προγράμματος από ίδιους πόρους του δήμου, καθώς και από τις πιστώσεις που κατανέμει στο δήμο το νομαρχιακό συμβούλιο σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 74. ε) Χρηματοδοτεί από κοινού με φορείς του δημοσίου τομέα, έργα του ετήσιου τοπικού αναπτυξιακού προγράμματος, στα πλαίσια προγραμματικών

συμβασεων, σύμφωνα με τις διατάξεις της παραγ. 4 του άρθρου 74. στ)Διατυπώνει προτάσεις προς τους φορείς του δημόσιου τομέα για έργα και μέτρα πολιτικής που αφορούν στο δήμο και χρηματοδοτούνται από το πρόγραμμα δημοσίων επενδύσεων, αλλά εντάσσονται στα ειδικά αναπτυξιακά προγράμματα των φορέων αυτών.

22. Η σύσταση αναπτυξιακών συνδέσμων, οι οποίοι χρηματοδοτούνται από ειδικό πρόγραμμα δημοσίων επενδύσεων, είναι δυνατή σε ορισμένες γεωγραφικές ενότητες που προσδιορίζονται με αναπτυξιακά γεωοικονομικά, κοινωνικά και συγκοινωνιακά κριτήρια.

23. Η προβλεπόμενη σύνθεση των νομαρχιακών συμβουλίων είναι η ακόλουθη:

Πληθυσμός νομού	σύνολο μελών	άμ.εκλ.	εκ.φορ	εκ.διοικ.
έως 50.000	27	20	5	2
50.001 - 100.000	33	25	5	3
100.001 - 150.000	39	29	6	4
150.001 - 300.000	45	34	7	4
πάνω από 300.000	51	38	8	5

Οι οργανώσεις που εκλέγουν αντιπροσώπους στο Ν.Σ. είναι: α) Τα επιμελητήρια των παραγωγικών τάξεων, β) οι ενώσεις γεωργικών συνεταιρισμών, γ)τα εργατικά κέντρα, δ) το τεχνικό επιμελητήριο, ε) οι δικηγορικοί σύλλογοι, στ) το γεωτεχνικό επιμελητήριο, ζ) το οικονομικό επιμελητήριο και η) το καλλιτεχνικό επιμελητήριο.

24. Οι, αρμοδιότητες που αποδίδονται στα νομαρχιακά συμβούλια αφορούν (εκτός του πολεοδομικού-περιβαλλοντολογικού τομέα) τους τομείς της κοινωνικής πρόνοιας, υγείας, συγκοινωνιών, πολιτισμού, γεωργίας, κτηνοτροφίας, αλιείας, εργασίας, βιομηχανίας,εμπορίου, παιδείας, αθλητισμού, τουρισμού, λαϊκής επιμόρφωσης και νέας γενιάς και είναι: α) διατύπωση προτάσεων για έργα ή μέτρα περιφερειακής ή εθνικής σημασίας που αφορούν στο νομό, β) κατάρτιση, ύστερα από προτάσεις των δημοτικών συμβουλίων και των αναπτυξιακών συνδέσμων του μεσοπρόθεσμου νομαρχιακού προγράμματος, γ) διαμόρφωση των πλαισίων για την κατάρτιση των μεσοχρόνιων αναπτυξιακών προγραμμάτων του νομού και έγκρισή τους, δ) κατάρτιση του ετήσιου νομαρχιακού προγράμματος, ε) αποφαση για τα ετήσια τοπικά αναπτυξιακά προγράμματα (περιπτώσεις § 4, άρθρου 73), στ) χρηματοδότηση από ίδιους πόρους και από τις πιστώσεις του προγράμματος δημοσίων επενδύσεων, έργων νομαρχιακής σημασίας, ζ) χρηματοδότηση από κοινού με φορείς του δημόσιου τομέα του ετήσιου νομαρχιακού αναπτυξιακού προγράμματος, στα πλαίσια προγραμματικών συμβάσεων, η) κατανομή των πιστώσεων του προγράμματος δημοσίων επενδύσεων για έργα

τοπικής σημασίας, ϑ) διατύπωση προτάσεων προς το δημόσιο τομεα για έργα και μέτρα πολιτικής που αφορούν το νομό και χρηματοδοτούνται από το πρόγραμμα δημοσίων επενδύσεων, αλλά εντάσσονται στα ειδικά αναπτυξιακά προγράμματα των φορέων αυτών.

25. Αρμοδιότητες του περιφερειακού συμβουλίου είναι η κατάρτιση των μεσοχρόνιων και ετήσιων περιφερειακών αναπτυξιακών προγραμμάτων, η διατύπωση προτάσεων προς τους κεντρικούς φορείς για έργα και μέτρα πολιτικής, που είναι μεν εθνικής σημασίας αλλά αφορούν την περιφέρεια, η διαμόρφωση πλαισίων μέσα στα οποία ϑα κινηθεί η κατάρτιση των μεσοχρόνιων νομαρχιακών αναπτυξιακών προγραμμάτων, η κατανομή των πιστώσεων του ετήσιου νομαρχιακού προγράμματος δημοσίων επενδύσεων και η διατύπωση γνωμών προς τους φορείς του δημόσιου τομέα για έργα και μέτρα πολιτικής τα οποία αφορούν την περιφέρεια και χρηματοδοτούνται από το ΠΔΕ.

26. Α. Λαγόπουλος, Το σύστημα σχεδιασμού-προγραμματισμού στην Ελλάδα, οπ.π. σελ.40. Η νομοθετημένη αρμοδιότητα λήψης αποφάσεων σε σχέση με τα τοπικά αναπτυξιακά προγράμματα είναι δυνατό, προσθέτει ο Λαγόπουλος, να ανεβάσει την συμμετοχική δυνατότητα των ΟΤΑ στην 8η βαθμίδα της Arnstein.

27. Δ. Χριστοφιλόπουλος, Συμμετοχή των πολιτών στον πολεοδομικό σχεδιασμό, οπ.π. σελ. 171-172.

28. Βλ. Β.Φίλιας, Κοινωνία και εξουσία στην Ελλάδα, Gutenberg, Αθήνα, 1985, Τόμος 1. "Η νόθα αστικοποίηση 1800-1864".

29. Η επιλογή του γλωσσικού ιδιώματος που ϑα αποτελούσε το επικοινωνιακό υπόβαθρο του νέου ελληνικού κράτους απασχόλησε τους έλληνες διανοητές (κυρίως εκείνους που είχαν προσπαθήσει να μεταφράσουν ξενόγλωσσα κείμενα σε γλώσσα κατανοητή από τους νεοέλληνες, όπως, το 1761, ο Ιώσηπος Μοισιόδαξ,) πολύ πρίν την επίτευξη της ανεξαρτησίας.

30. Βλ. Β.Φίλιας, Ελληνική κοινωνία, στην "Ιστορία του Ελληνικού Εθνους", Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1977, τ.13ος.

31. Η. Μπίρης, Κοινωνική εξέλιξις (στην Αθήνα) στον τόμο "Αθήνα" του Νεώτερου Εγκυκλοπαιδικού λεξικού "Ηλιος", σελ. 1274.

32. Η εκπόνηση των πολεοδομικών σχεδίων των Αθηνών ανατίθεται στους Κλεάνθη και Schaubert το Μάιο του 1832, από την προσωρινή κυβέρνηση (Διοικητική Επιτροπή) και

βασίζεται σε αποτυπώσεις που οι δύο μηχανικοί είχαν ήδη καταρτίσει την περίοδο του Καποδίστρια. Η μελέτη εγκρίθηκε τον Ιούνιο του 1833, σχεδόν ταυτόχρονα με τη δημοσίευση του διατάγματος που ορίζει την Αθήνα ως πρωτεύουσα του βασιλείου και πέντε μήνες μετά την αποχώρηση του τούρκου φρούραρχου από την Ακρόπολη.

33. Χαρακτηριστικά των διαστάσεων του ανταγωνισμού μεταξύ "εντοπίων" και Φαναριωτών, είναι και τα ευτράπελα επεισόδια που συνοδεύουν την υποδοχή του Όθωνα στην Αττική. Τα δύο μέρη συναγωνίζονται στην παροχή φιλοφρονήσεων και στη διοργάνωση κοσμικών εκδηλώσεων προκειμένου να εξασφαλίσουν την εύνοια του μονάρχη. Βλ. και Κ. Μπίρη, Κοινωνική εξέλιξις, οπ.π. σελ. 1277.

34. Εως το 1843 εγκρίνονται αλλεπάλληλα τροποποιητικά σχεδία του πολεοδομικου σχεδίου των Αθηνών, όπως εκείνα των Klenze, W.Von Weiler, Fr.Stauffert, Hoch και Chr. Hansen.

35. Το Προάστιο κτίζεται στην περιοχή της σημερινής οδού Πανεπιστημίου, ενώ το Γκαζοχώρι δημιουργείται περισσότερο αυθόρμητα παρά αυθαίρετα στην περιοχή, κοντά στον Κεραμεικό, όπου το σχέδιο του Klenze προέβλεπε την ανέγερση των ανακτόρων. Η επιλογή του ανατολικού τμήματος των Αθηνών για την τελική χωροθέτηση του παλατιού προσανατολίζει προς τα εκεί το "αναβαθμισμένο" μέρος της πρωτεύουσας και υποβαθμίζει τις δυτικές περιοχές του δήμου.

36. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι κατά την περίοδο της βασιλείας του Όθωνα, ο ελληνικός Τύπος, ήδη πολιτικοποιημένος από την εποχή του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα, αποκτά για πρώτη φορά σημεία αναφοράς σχετιζόμενα με την διαμορφούμενη κοινωνικο-οικονομική και πολιτιστική κατάσταση του νέου κράτους. Οι εφημερίδες της εποχής ασχολούνται κυρίως με τον πολιτικό σχολιασμό και ελάχιστα με την τρέχουσα ειδησεογραφία. Πολύ σύντομα, ήδη τον Σεπτέμβριο του 1835, οι βαυαροί εκδίδουν τα πρώτα διατάγματα περιορισμού της ελευθερίας του Τύπου. Πολλοί από τους εκδότες-δημοσιογράφους της εποχής φυλακίζονται για την αρθρογραφία τους (Φιλήμων του "Αγώνα", Λεβίδης της "Ελπίδος", κ.α.) Ωστόσο δεν μπορούμε να μιλάμε για φαινόμενα εμφανούς κομματικοποίησης πριν την άνοδο στο θρόνο του Γεωργίου του Α', οπότε και εμφανίζονται οι πρώτες εφημερίδες-όργανα κομματικών σχηματισμών.

37. Το απόσπασμα αθηναϊκής εφημερίδας που παρατίθεται, περιέχεται στο προαναφερθέν κείμενο του Κ.Μπίρη, στο λεξικό "Ηλιος", οπ.π. σελ.1277.

38. Βλ. Α.Βοϊβόδα κ.α..., Ρύθμιση του χώρου στην Ελλάδα. Μια συντομη ιστορική επισκόπηση, στο "Αρχιτεκτονικά θέματα", Αθήνα, 1977, αρ. τεύχους 11. Αναδημοσίευση στη "Συλλογή κειμένων για την ιστορία της ελληνικής πολεοδομίας, οπ.π.

39. Στο ίδιο.

40. Τα πιο γνωστά επεισόδια του γλωσσικού ζητήματος γίνονται τα πρώτα χρόνια του 20ου αι. (1901 και 1903), όταν πια το κίνημα των δημοτικιστών είναι σε θέση να απευθυνθεί στις πλατειές μάζες με την δημοσίευση της μετάφρασης του Ευαγγελίου στον Τύπο (εφημ. Ακρόπολη) και την παρουσίαση της Ορέστειας του Αισχύλου στο Βασιλικό θέατρο. Τα "Ευαγγελικά" προκαλούν την παραίτηση της κυβέρνησης, ενώ κατά τα "Ορεστιακά" επεμβαίνει ο στρατός με αποτέλεσμα δύο νεκρούς και επτά τραυματίες.

41. Γράφει σχετικά ο Τσουκαλάς: "Από το 1880-1890 και πέρα, το κεντρικό σημείο δόμησης της άρχουσας τάξης αρχίζει να μετατοπίζεται έξω από τους κρατικούς και οιονεί κρατικούς μηχανισμούς, που είναι ολοένα λιγότερο ικανοί να απορροφήσουν τους διπλωματούχους του γυμνασίου και του πανεπιστημίου που συρρέουν στην πρωτεύουσα. Η ανάδυση της χρηματιστηριακής ολιγαρχίας και των συνακόλουθων δραστηριοτήτων, και η βαθμιαία ανάπτυξη της βιομηχανίας, προοιωνίζουν μια θεαματική αναδιάρθρωση των αστικών στρωμάτων. Έτσι, διαμέσου της διαφοροποίησης των οικονομικών και κοινωνικών λειτουργιών των πόλεων -και κυρίως της πρωτεύουσας- οι πολιτικοί ανταγωνισμοί αποκτούν νέο θεμέλιο. Ο χειρισμός του γλωσσικού οργάνου, που για πολύ καιρό όχι μόνο συγκροτούσε το πιο αξεπέραστο τυπικό φράγμα ανάμεσα στα άρχοντα στρώματα και στο λαό, αλλά και αρκούσε επίσης συνήθως για την πρόσβαση στην άρχουσα τάξη, υφίσταται από τη στιγμή αυτή μία σχετική υποτίμηση, που συναρτάται με την εμφάνιση των νέων πόλων δόμησης της αστικής τάξης. Έτσι, αρχίζει να μπαίνει υπό αμφισβήτηση η γενικά αποδεκτή "συμβολική" μιας "αξιοκρατικής" διαδικασίας πρόσβασης στην άρχουσα τάξη μέσω της πρόσκτησης του γλωσσικού οργάνου, που συνδέεται στενά με την ταυτόχρονη εμφάνιση μιας σειράς νέων ταξικών ανταγωνισμών, που μέχρι τη στιγμή αυτή ήταν κρυμμένοι πίσω από το ρόλο του κράτους." Κ.Τσουκαλάς, Εξάρτηση και Αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922), Ιστορική Βιβλιοθήκη Θεμέλιο, Αθήνα 1977, σελ. 544.

42. Στο ίδιο, σελ. 544-545.

43. Μετά το 1922 προστίθενται στον τότε πληθυσμό της

Ελλαδας (5 εκ), 1.222.000 πρόσφυγες. Από αυτούς 650.000 περίπου εγκαθίστανται στα αστικά κέντρα.

44. Α. Βοϊβόδα κ.α. Ρύθμιση του χώρου στην Ελλάδα, οπ.π.

45. Είναι χαρακτηριστικός ο ενεργός ρόλος του Τύπου στην τελική απόρριψη του "σχέδιου Μώσον". Πρόκειται για το πολεοδομικό σχέδιο των Αθηνών που ο δήμος αναθέτει στον άγγλο μηχανικό ύστερα από πιέσεις της βασίλισσας Σοφίας. Η εκπόνηση του σχεδίου κρατά τέσσερα χρόνια και σύμφωνα με τον Κ.Μπίρη, πρόκειται "για ένα παιχνίδι διακοσμητικών γραμμών, σχημάτων και χρωμάτων επάνω εις το χαρτί, και έμεινε μόνο επάνω εις το χαρτί αφού εστοίχησεν αρκετά εις τον Δήμον η σύνταξίς του" Κ.Μπίρης, Η κοινωνική εξέλιξις. Η οικοδόμησις (των Αθηνών) οπ.π.

46. Η πρώτη ελληνική ταινία γυρίζεται το 1923 από τους αδελφούς Γαζιάδη.

47. Στην Ελλάδα το ραδιόφωνο παρουσιάζεται κατ'αρχήν ως μια τεχνολογική καινοτομία που μπορεί να ενδιαφέρει την εθνική άμυνα ή το πολύ κάποιους ειδήμονες εκπαιδευτικούς και ερασιτέχνες. Σύντομα όμως γίνονται αντιληπτές οι δυνατότητες του να επηρεάζει την κοινή γνώμη και να παρακολουθεί, κατ'αναλογία με τον Τύπο, την επικαιρότητα. Από το 1921, προτού ακόμη αρχίσουν να παράγονται στην Ελλάδα ραδιοφωνικά προγράμματα απαγορεύεται η ανάρτηση κεραιών από ιδιώτες και το προβλεπόμενο πρόστιμο για τους παραβάτες είναι του πρωτοφανούς για την εποχή ύψους των 100.000 Αργότερα οι ελάχιστοι κάτοχοι ραδιοφωνικών συσκευών υποχρεούνται να τις προσαρμόζουν σε ειδικά ελεγχόμενα πλαίσια μέσα στα σπίτια και να καταβάλουν συνδρομή στη Διεύθυνση Λαχείων του Στόλου, του Υπουργείου Ναυτικών. Στις Νέες Χώρες (Ηπειρος, Μακεδονία, Θράκη) η κατοχή ραδιοφώνων απαγορεύεται τελείως με εξαίρεση, από το 1928 και μετά, μιας περιοχής ακτίνας 5 χιλ. γύρω από τη Θεσσαλονίκη. Οι πρώτες πειραματικές ραδιοφωνικές εκπομπές γίνονται στις αρχές τις δεκαετίας του '20, ενώ η πρώτη "κανονική" εκπομπή γίνεται το 1928 στη Θεσσαλονίκη από τον ιδιώτη Χρήστο Τσιγγιρίδη.

48. Η ομάδα του Κ.Δοξιάδη ήδη κατά την περίοδο της κατοχής όχι μόνο συγκεντρώνει στοιχεία για τις συντελούμενες καταστροφές, αλλά και επεξεργάζεται νέες προτάσεις στα πλαίσια ανανεωμένων θεωρήσεων για τα προβλήματα του ελληνικού χώρου. Μέσω των μελετών (και των εκδόσεων όπως η "Χωροταξία" ή οι "Εκδόσεις Ανοικοδομήσεως") της ομάδας Δοξιάδη, η ελληνική χωροταξική και πολεοδομική επιστήμη εμπλουτίζεται με τις συνεισφορές των κοινωνιολογικών και

οικονομικών προσεγγίσεων με συστηματικό και τεκμηριωμένο τρόπο.

49. Το 1945 έχουμε την πρώτη ρυθμιστική πρόταση αποσυμφόρησης της πρωτεύουσας και μετακίνησης ορισμένων διοικητικών λειτουργιών στην περιοχή της Μεγαρίδας, που περιλαμβάνεται στο Σχέδιο Ανασυγκροτήσεως της Πρωτευούσης, το οποίο συντάσσεται από ομάδα υπό τον διευθυντή του Σχεδίου Πόλεως του δήμου Αθηναίων Κ.Μπίρη. Η πρόταση βασίζεται στις εμπειρίες που έχουν αποκτηθεί από την προσπάθεια του Εμπράρ στη Θεσσαλονίκη και προβλέπει τη δημιουργία ειδικού ταμείου χρηματοδότησης. Το ταμείο όντως δημιουργείται για να καταργηθεί μόλις δύο χρόνια αργότερα, ενώ παράλληλα όχι μόνο εγκαταλείπεται η ρυθμιστική πρόταση αλλά και δίδονται προσαυξήσεις στα επιτρεπόμενα ύψη των κεντρικών οικοδομών.

50. Η πρόταση των Ζολώτα, Ζίγδη και Κούλη απορρίπτεται για να προτιμηθεί η εισήγηση Βαρβαρέσου η οποία προτείνει την συνέχιση της προπολεμικής οικονομικής πολιτικής και τις επενδύσεις σε προγράμματα χαμηλής εντάσεως κεφαλαίου.

51. Για την αντιμετώπιση του στεγαστικού προβλήματος θεσπίζεται το 1951 ο Ν.1667 που συμπληρώνεται από τον 2063/1952, ο οποίος προβλέπει τη σύσταση μιας ειδικής υπηρεσίας για την εκπόνηση τοπογραφικών και πολεοδομικών μελετών καθώς και τη σύσταση ενός Συμβουλίου Λαϊκής Στέγης.

52. Τα αυθαίρετα κτίσματα που κατασκευάζονται στο χρονικό διάστημα 1945-1956 υπολογίσθηκαν σε 282.257.

53. Τα στοιχεία προέρχονται από την έκδοση της ΕΣΥΕ "Εθνικοί λογαριασμοί της Ελλάδος 1948-1979, Αθήνα 1972.

54. Σε σχέση με τις εξελίξεις στο χώρο του τύπου μετά τη μεταπολίτευση, ο Λ.Κομίνης σημειώνει: "Ο λαός βγήκε από την περιπέτεια της χουντικής περιόδου με νέα οράματα. Βγήκε με νέες ελπίδες που πια, οι εφημερίδες του παρελθόντος δεν μπορούσαν να τον ικανοποιήσουν". Απόδειξη αυτής της κόπωσης ο Κομίνης θεωρεί την επιτυχία της συλλογικής προσπάθειας που οδήγησε στην έκδοση της εφημερίδας "Ελευθεροτυπία", που πρωτοκυκλοφόρησε τον Ιούλιο του 1975. Γράφει: "Παρά το ότι ήταν ένα φύλλο που βγήκε ξαφνικά και με άπειρες ελλείψεις, ο κόσμος το "αγκάλιασε". Δεν τον ενοχλούσαν οι ατέλειες. Τον ενδιέφερε το ότι ήταν νέα εφημερίδα. Αφθαρτη. Χωρίς παρελθόν... Σε ένα χρόνο περίπου η "Ελευθεροτυπία" κόντευε να φτάσει στην πρώτη κυκλοφοριακή θέση (...) Το

παράδειγμα της όμως μας δίνει τη "δίψα" που είχε ο αναγνώστης να παρει στα χέρια του μια εφημερίδα που δεν ειχε "περπατήσει" μέσα στη χουντική περίοδο. Η επταετία του ειχε κλονίσει την εμπιστοσύνη, ιδιαίτερα απέναντι στους εκδοτες και σε μικρότερο βαθμό απέναντι στους δημοσιογράφους." Η "εφημερίδα των συντακτών" άσχετα από την κατάληξη του πειράματος που την οδηγεί τελικά στα χερια των παραδοσιακών εκδοτών, δημιουργεί νέες καταστάσεις και "προηγούμενα" στο χώρο του τύπου που αφορούν όχι μόνο στην χειραφετική συλλογικότητα του αρχικού εγχειρήματος, αλλά και στην προώθηση ενός νέου ύφους και μιας νέας γενικότερης αντίληψης για το ρόλο του καθημερινού τύπου, που θα επηρεάσει λιγότερο ή περισσότερο στη συνέχεια, και τις άλλες εφημερίδες. Βλ. Λ.Κομίνης, Η Κρίση του ελληνικού Τύπου, Κάκτος, Αθήνα 1985, σελ.192-193.

55. Η έκθεση για την Ελληνική Ραδιοφωνία και Τηλεόραση του σερ Χιου Γκριν δημοσιεύθηκε από τις εκδόσεις "Καθημερινή" το 1975 και μνημονεύεται στο "Η ελληνική Τηλεόραση" του Θ.Καρζή, Κάκτος, Αθήνα, 1981.

56. Για τον Καρζή, ιδιαίτερα η περικοπή περί "ελληνικής πραγματικότητος", περιέχει μία έννοια - κλειδί στον κώδικα της πολιτικής κουτοπονηριάς του δημόσιου βίου μας, προσφέροντας σίγουρη διέξοδο από τον κλειστό θάλαμο της νομιμότητας στον καθαρό αέρα της (κυβερνητικής) παρανομίας. "Η ράδιο-τηλεόραση, λοιπόν," γράφει, "άρχισε να λειτουργεί μέσα στο νέο θεσμικό της πλαίσιο, όπου κυρίαρχο στοιχείο έγινε η 'ελληνική πραγματικότης'. Ωστόσο, από τις σταθερά αυξανόμενες αντιδράσεις, δεν άργησε ν'αποδειχτεί ότι μεγάλο μέρος του λαού, και οι ποικίλοι φορείς που το εκπροσωπούν, κάθε άλλο παρά έχουν εξαπατηθεί από τη δημοκρατική της επίφαση. Αλλωστε η τηλεόραση όπως και το ραδιόφωνο δεν είναι κάτι που κρύβεται. Προβάλλει το πρόσωπό της κάθε μέρα, ώρες ολόκληρες, σε κοινή θέα. Και τι τον νιάζουν τον θεατή τα νομικιστικά τεχνάσματα, όταν βλέπει με τα μάτια του τ'αποτελέσματά τους στη μικρή οθόνη..." Θ.Καρζής, Η ελληνική Τηλεόραση. οπ.π., σελ 35.

57. "Δεκατρείς του Δεκέμβρη 1975:"περιγράφει τις προσωπικές του εμπειρίες ο Ροβήρος Μανθούλης,"Η νέα διοίκηση της - καινούργιας- .Ε.Ρ.Τ. φτάνει στο μέγαρο της Αγίας Παρασκευής και εγκαθίσταται στα γραφεία της. Η πρώτη μας σκέψη ήταν να ψάξουμε για κρυμμένα μικρόφωνα! Ανακαλύψαμε συνολικά 9 μικρόφωνα, τα 3 μέσα στο γραφείο μου. Ολα τα τηλέφωνα των βασικών υπευθύνων της Τηλεόρασης ήταν παγιδευμένα. Είχαν ξεμείνει άραγε από την εποχή της Δικτατορίας; Η ήταν πρόσφατα τοποθετημένα;

Αυτό δεν το μάθαμε ποτέ. Ο ρόλος των Μυστικών Υπηρεσιων και η νομιμότητα των ενεργειών των είναι ένα θέμα που θα'πρεπε να απασχολήσει άλλο συγγραφέα, αν όχι το ίδιο το κοινοβούλιο. Σημασία έχει πως από την πρώτη στιγμή κατάλαβα ότι καμιά από τις ενέργειές μας δεν επρόκειτο να μείνει "απαρακολούθητη", κι έτσι σκέφτηκα πως το καλύτερο που είχα να κάνω ήταν να δίνω όσο μεγαλύτερη δυνατότητα γινόταν στους αόρατους "παρατηρητές" μας να μας παρακολουθούν με τη μεγαλύτερη δυνατή άνεση." Ροβήρος Μανθούλης, Το κράτος της Τηλεόρασης, Θεμέλιο,Αθήνα, 1981, σελ.137.

"Μου ζητήθηκε να διευθύνω έναν οργανισμό, που από δημόσια υπηρεσία έγινε ανώνυμη εταιρία για να έχει μεγαλύτερη ευελιξία, αλλά που υφίστατο τους περισσότερους ελέγχους που μπορεί να φανταστεί κανείς", δηλώνει ο Ι.Λάμψας το 1978.

Δηλώσεις του πρώην γενικού διευθυντή της ΕΡΤ Ι,Λάμψα στον Τύπο της 22.2.1978. Μνημονεύεται στο Θ.Καρζή, Η ελληνική Τηλεόραση, οπ.π. σελ.37.

58. Πρόκειται για την παρ.4 του αρθρ.4. Ο Π.Δ.Δαγτόγλου στο "Ραδιοτηλεόρασις και Σύνταγμα" (Σάκκουλας, Αθήνα 1976) γράφει σχετικά: "Η υπό του ν. 230/75 προβλεπομένη μετά διετίαν συγχώνευσις της ΥΕΝΕΔ εις την νέαν ΕΡΤ 'εφ'όσον συντρέχουν αι προς τούτο αναγκαίαι οικονομικαί, τεχνικαί και οργανωτικαί προϋποθέσεις' ενέχει, εν όψει της υπό το Σύνταγμα 1975 ακόμη εντονωτέρας αντισυνταγματικότητος της ΥΕΝΕΔ, την εντολήν προς την κυβέρνησιν να δημιουργήσει κατά την διάρκειαν της διετίας 1976-77 τας προϋποθέσεις αυτάς, μετά δε την λήξιν της διετίας να προβεί αμελητί εις την συγχώνευσιν της ΥΕΝΕΔ εις την ΕΡΤ" (οι υπογραμμίσεις είναι του συγγραφέα).

59. Για την υπερβολική παρουσία διαφημίσεων στο πρόγραμμα των κρατικών καναλιών, βλέπε Ρ.Μανθούλη, Το κράτος της Τηλεόρασης, όπου μεταξύ άλλων σημειώνεται:" Δυστυχώς και στα δύο κανάλια κυριαρχεί ένα άλλο είδος προσβολής της δεκτικότητας του κοινού, η συσσώρευση των διαφημίσεων, πράγμα που αποτελεί κατάφορη παραβίαση τόσο της δεοντολογίας όσο και της αρχής που απαγορεύει την 'προπαγάνδα' μέσα στο πρόγραμμα. Η συσσώρευση των διαφημίσεων δεν διαφέρει σε τίποτα από την εκπόρνευση του προγράμματος και θα πρέπει ν'αποφεύγεται, όπως αποφεύγεται η μετάδοση πορνογραφικών ταινιών", οπ.π., σελ.139.

60. Βλέπε, στό ίδιο, το κεφάλαιο "Τηλεόραση και μονοπώλιο", σελ.39-54, όπου μεταξύ άλλων ο Μανθούλης αναφερόμενος στις αφύσικες διαστάσεις που είχε πάρει, εκείνη την περίοδο η "εύκολη" κριτική μέρους του Τύπου κατά της

Τηλεόρασης, γράφει ότι τα δημοσιεύματα αυτά καλλιεργουν στην ουσία την ιδέα της "αποκρατικοποίησης" της Τηλεόρασης "που θα είναι, με απόλυτη σιγουριά το έσχατο σκαλοπάτι της κακοδαιμονίας της. Γιατί βέβαια 'αποκρατικοποίηση' της Τηλεόρασης σημαίνει στη γλώσσα του Τύπου παράδοσή της στο ιδιωτικό μονοπώλιο" (σελ.47). Και παρακάτω, γράφοντας το '80, προβλέπει "Η Τηλεόραση θα πάρει αναμφίβολα τον ίδιο δρόμο, που ονομάζεται βέβαια "φιλελευθεροποίηση", στην πραγματικότητα όμως πρόκειται για μια μεταβίβαση του Μονοπωλίου από το κράτος στην ιδιωτική επιχείρηση" και σε σχετική υποσημείωση, όπου αναφέρεται σε ανάλογες εμπειρίες των ευρωπαϊκών τηλεοράσεων, προσθέτει: "Ανάμεσα στο κρατικό και στο ιδιωτικό μονοπώλιο, υπάρχουν, αναμφισβήτητα, περιθώρια για την ανάπτυξη μιας πολύμορφης εθνικής Τηλεόρασης, που θα διανοιχτούν κάποτε ύστερα από σκληρούς και πολύμορφους πολιτικούς αγώνες" (σελ.47-48).

61. Ν.Κ. Αλιβιζάτος, Κράτος και ραδιοτηλεόραση. Η θεσμική διάσταση, Σάκουλας, Αθήνα-Κομοτινή 1986. Σελ.35.

62. Η Ελληνική Εταιρεία Τοπικής Αυτοδιοίκησης δημιούργησε ειδικό τμήμα που ασχολήθηκε έγκαιρα με τα θέματα της δημοτικής ραδιοφωνίας. Διοργανώθηκαν σεμινάρια ενημέρωσης για τις ποικίλες μορφές και προβλήματα της τοπικής ραδιοφωνίας με τη συμμετοχή ελλήνων και ξένων ειδημόνων, καθώς και σεμινάρια επιμόρφωσης στελεχών δημοτικών σταθμών. Η πρόταση της ΕΕΤΑΑ προς την ΚΕΔΚΕ αφορούσε στην συνένωση των προσπαθειών των δημοτικών ραδιοφώνων και στον κεντρικό τους συντονισμό σε θέματα όπως η εξασφάλιση και η συντήρηση του τεχνικού εξοπλισμού , η εξασφάλιση των κεντρικών διαφημίσεων και η δημιουργία ενός είδους κοινού πρακτορείου τοπικών ειδήσεων. Εισηγήθηκε επίσης ένα φιλόδοξο πρόγραμμα για την δημιουργία μιας σειράς ραδιοφωνικών σταθμών σε όλες τις πρωτεύουσες Νομών όπου δεν υπήρχε τοπικος σταθμός της ΕΡΤ. Παρ'όλο ότι η συνεισφορά της ΕΕΤΑΑ υπήρξε πολύτιμη στα πρώτα στάδια των δημοτικών ραδιοφωνικών εγχειρημάτων, στην συνέχεια ατόνισε καθώς η δημοτική ραδιοφωνία άρχισε να μπαίνει σε κρίση οφειλόμενη σε διάφορους παράγοντες μεταξύ των οποίων αποφασιστικός για την έλλειψη δυνατοτήτων συντονισμού ο όλο και εντονότερος κομματισμός.
Οι Νομαρχιακές Επιτροπές Λαϊκής Επιμόρφωσης ανέπτυξαν έντονες επιμορφωτικές πρωτοβουλίες σε σχέση με την ραδιοφωνική επικοινωνία, σε συνεργασία με τους ΟΤΑ σε πολλές περιοχές της χώρας, ιδιαίτερα κατά το διάστημα 1986-1989.

63. Η Κοινοτική Οδηγία της 3.10.89 "για μια τηλεόραση χωρίς σύνορα", περιλαμβάνει 27 άρθρα και μεταξύ άλλων

αναφέρεται εκτεταμένα στα θέματα της προώθησης της διανομής και της παραγωγής των τηλεοπτικών προγραμμάτων, στην τηλεοπτική διαφήμιση και χορηγία και στην προστασία των ανηλίκων. Στην Εισηγητική Εκθεση προσδιορίζεται ο σκοπός της Οδηγίας, η οποία στοχεύει: α) στο να παραμερισθουν όλα τα νομικά και διοικητικά εμπόδια για την παραγωγή και μετάδοση τηλεοπτικών προγραμμάτων ανάμεσα στα κράτη-μέλη της ΕΟΚ, β) να εξασφαλισθουν κανόνες θεμιτού ανταγωνισμού μεταξύ των τηλεοπτικών σταθμών κρατικών και ιδιωτικών και γ) να διαφυλαχτεί η πολιτιστική ανεξαρτησία κάθε κράτους-μέλους και επομένως η πολιτιστική πολυμορφία της Κοινότητας.

ΜΕΡΟΣ ΙΙΙ ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β'

ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΧΗ ΔΗΜΟΥ ΓΙΑΝΝΙΤΣΩΝ: ΧΩΡΙΚΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΚΑΙ ΤΟΠΙΚΑ ΜΕΣΑ ΜΑΖΙΚΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

α. Εισαγωγικές διευκρινίσεις.

Στο παρόν κεφάλαιο παρατίθενται ορισμένα στοιχεία που εθεωρήθησαν χρήσιμα για την πληρέστερη κατανόηση του χωρικού και επικοινωνιακού πλαισίου εντός του οποίου διεξήχθησαν οι δύο επιτόπιες έρευνες που έπονται. Εισαγωγικά θα θέλαμε να διευκρινίσουμε τα ακόλουθα:

α.1. Σε σχέση με την επιλογή των υπό διερεύνηση περιοχών. Η πόλη της Θεσσαλονίκης απετέλεσε την προσιτή επιλογή μεταξύ των -όχι πολλών- μεγάλων ελληνικών αστικών συγκροτημάτων που τελούν υπό διαδικασίες έντονης χωρικής αναδιαμόρφωσης και που διαθέτουν ισχυρές -για τα ελληνικά δεδομένα- τοπικές και υπερτοπικές μαζικές επικοινωνιακές δυνατότητες. Θα προσθέταμε, α) ότι η Θεσσαλονίκη αποτελεί τον δεύτερο, από άποψη ελκτικής ισχύος, πόλο της εσωτερικής γεωγραφικής κινητικότητας, με όλα τα συνεπαγόμενα προβλήματα κοινωνικής ολοκλήρωσης των νέων πληθυσμών που εγκαθίστανται σ'αυτήν και, κατά συνέπεια, η θεώρηση της εμφάνισης ή μη συμμετοχικών διαδικασιών και παραμέτρων κατά την χωρική της διαμόρφωση αποκτά ουσιαστικό κοινωνικό ενδιαφέρον και β) ότι η Θεσσαλονίκη παρουσιάζεται εξαιρετικά δραστήρια στον τομέα των μαζικών επικοινωνιών, διεκδικώντας μάλιστα, (όπως επισημάνθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο) ορισμένες πανελλαδικές

"πρωτιές", όπως τον πρώτο ραδιοφωνικό σταθμό και τις πρώτες τηλεοπτικές εκπομπές.

Η πόλη των Γιαννιτσών απετέλεσε επίσης την προσιτή επιλογή κατά την αναζήτηση ενός τυπικού, σχετικά μικρού αστικού κέντρου με κυρίαρχες τις πρωτογενείς οικονομικές δραστηριότητες, αλλά όπου να είναι αισθητή η "κοινωνικο-πολιτισμική αστικοποίηση", με την έννοια της βαθμιαίας υιοθέτησης "αστικών μοντέλων" συμπεριφοράς. Ας ληφθεί υπ'όψιν ότι η τροποποίηση των συμπεριφορών στην ύπαιθρο ελληνική χώρα, αποδίδεται συνήθως στις επιρροές που ασκούνται από τα μαζικά πρότυπα τα οποία εκπέμπονται ή αναμεταδίδονται μέσω των επικοινωνιακά ισχυρών πόλεων.

Θεωρήσαμε ότι η παράλληλη διερεύνηση δύο περιοχών με τα παραπάνω χαρακτηριστικά θα απέδιδε ενδιαφέροντα αποτελέσματα σχετικά με τις επιπτώσεις τόσο των επικοινωνιακών όσο και των συμμετοχικών-χωρικών εξελίξεων στη χώρα μας.

α.2. Σε σχέση με το περιεχόμενο του παρόντος Β' κεφαλαίου.

Μεταξύ των όσων αναφέρθηκαν στο προηγούμενο Α' κεφάλαιο για την εν γένει "ελληνική περίπτωση" και των δύο επιτόπιων ερευνών που περιγράφονται στα δύο επόμενα κεφάλαια Γ' και Δ' και που αφορούν:

α) στην εξακρίβωση των στάσεων των παραληπτών των μαζικών μηνυμάτων στις εν λόγω περιοχές, σχετικά με τις επικοινωνιακές αλλαγές, και τη συμμετοχική-χωρική χρήση των τοπικών ΜΜΕ, και

β) τις απόψεις μέρους της ενότητας των αποστολέων χωρικών (ή και συμμετοχικών) μηνυμάτων: των πολεοδόμων, για την συμμετοχική αποτελεσματικότητα του ισχύοντος θεσμικού πλαισίου και την ενδεχόμενη συμμετοχική χρήση των ΜΜΕ,

θεωρήθηκε χρήσιμο να παρεμβληθεί αφενός μια σύντομη περιγραφή των χωρικών χαρακτηριστικών των υπό διερεύνηση περιοχών και αφετέρου μια εκτενέστερη περιγραφή του τοπικού μαζικού επικοινωνιακού πλαισίου.

Κατά συνέπεια, ο χαρακτήρας του παρόντος κεφαλαίου είναι πρωτίστως περιγραφικός, αν και, τα συλλεγέντα στοιχεία δίνουν αφορμή για ορισμένες, κατά τη γνώμη μας ενδιαφέρουσες, υποθέσεις, παρατηρήσεις και σχόλια που παρατίθενται στις τελευταίες παραγράφους. Μερικές από τις υποθέσεις αυτές τίθενται υπό επαλήθευση στις διερευνήσεις που ακολουθούν.

α.3. Σε σχέση με τη διάρθρωση του Β'κεφαλαίου.

Το δεύτερο κεφάλαιο αποτελείται από δύο επί μέρους ενότητες:

α) Η πρώτη ενότητα περιλαμβάνει την περιγραφή του χώρου του πολεοδομικού συγκροτήματος της Θεσσαλονίκης και της περιοχής της πόλης των Γιαννιτσών του νομού Πέλλας.

Η παρουσίαση της πρώτης ενότητας ακολουθεί το εξής σχήμα:

- προηγείται η παράθεση ορισμένων ιστορικών στοιχείων, σχετικών με την χωρική διαμόρφωση των περιοχών,

- ακολουθεί μία παράγραφος που αναφέρεται στην χωρική κατανομή των παρατηρούμενων κοινωνικών διαστρωματώσεων,

- η ενότητα κλείνει με μία σύντομη αναφορά στα σημαντικότερα σημερινά χωρικά προβλήματα, σύμφωνα με την τρέχουσα πολεοδομική άποψη.

Στην δεύτερη ενότητα περιγράφονται τα βασικά τοπικά μέσα μαζικής επικοινωνίας, όπως αυτά παρουσιάζονται κατά την περίοδο εκπόνησης της μελέτης. Συγκεκριμένα, και ιδιαίτερα για την περιοχή της Θεσσαλονίκης όπου η κατάσταση της μαζικής επικοινωνίας είναι περισσότερο σύνθετη:

- παρατίθενται, εν συντομία, ορισμένα περιγραφικά στοιχεία σχετικά με τον τοπικό Τύπο, την τοπική Τηλεόραση και το τοπικό Ραδιόφωνο,

- γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στο ενδιαφέρον που επιδεικνύει το καθένα από τα τοπικά Μέσα για τα τοπικά προβλήματα καθώς και στον τρόπο με τον οποίο επικοινωνούνται τα μηνύματα με χωρικό περιεχόμενο,

- καταγράφονται ορισμένες παρατηρήσεις και υποθέσεις σχετικές με τις συμμετοχικές-χωρικές δυνατότητες των τοπικών Μέσων.

α.4. Σε σχέση με τη μέθοδο συλλογής στοιχείων. Τα στοιχεία στα οποία βασίζεται το παρόν κεφάλαιο συνελέγησαν μέσω: α) βιβλιογραφικής έρευνας, β) πληροφοριών που παρεσχέθησαν από τους συντελεστές των υπό εξέταση Μέσων και γ) της προσωπικής συμμετοχής του γράφοντος σε μέρος των περιγραφόμενων διαδικασιών και εξελίξεων.[1]

β. Η διαμόρφωση του χώρου στις υπό διερεύνηση περιοχές.

β.1. Πολεοδομικό συγκρότημα Θεσσαλονίκης.

β.1.1. Ιστορικά στοιχεία. Η Θεσσαλονίκη εντάσσεται στο νεοελληνικό κράτος όχι μόνο έχοντας πληθυσμό μεγαλύτερο εκείνου της Αθήνας της εποχής, αλλά και ως πόλη με μακρύ και αδιάκοπτο αστικό παρελθόν και με μητροπολιτικές λειτουργίες στα πλαίσια μιας ευρύτατης περιοχής.[2]

Ο χώρος της Θεσσαλονίκης έχει ήδη υποστεί κάποιες οργανωμένες χωρικές τροποποιήσεις την τελευταία περίοδο της τουρκοκρατίας, κατά τη διάρκεια αυτής που ο Χ. Μοσκώφ ονομάζει "άνοιξη" της πόλης, ανάμεσα στα 1830 και το 1910.[3] Οι επεμβάσεις αυτές που γίνονται στα πλαίσια του "τουρκικού εκσυγχρονισμού"[4], αμβλύνουν κάπως τον έντονο μέχρι τότε καταμερισμό του αστικού και περιαστικού χώρου με κριτήριο την έθνική προέλευση των κατοίκων. Λίγα μόλις χρόνια μετά την απελευθέρωση η μεγάλη πυρκαϊά του 1917 δίνει την αφορμή για την σημαντικότερη, έως και σήμερα, οργανωμένη χωρική παρέμβαση στη πόλη.

Παρά την σπουδαιότητα και τις αξιοσημείωτες ιδιαιτερότητες που παρουσιάζει η "περίπτωση Θεσσαλονίκη" για την εξέλιξη του συνολικού ελληνικού χώρου, οι διαφοροποιήσεις που ακολούθησαν, τόσο την εγκατάσταση των προσφύγων του μικρασιατικού ελληνισμού (με εξαίρεση κάποιους οικισμούς, όπως ο Φοίνικας, όπου επιχειρήθηκε η εφαρμογή "μοντέρνας" πολεοδομικής αντίληψης), όσο και την μεγάλη γεωγραφική κινητικότητα των πρώτων μεταπολεμικών δεκαετιών, αντιμετωπίσθηκαν μάλλον μέσω του ιδιόμορφου ελληνικού

"αυθορμητισμού", για να χρησιμοποιήσουμε έναν ευφημισμό, που διέπει και τις λοιπές χωρικές εξελίξεις σ'ολόκληρη την επικράτεια, παρά μέσω συνολικών οργανικών επεμβάσεων στον ιστό της πόλης.

Ας σημειωθεί ότι η πόλη της Θεσσαλονίκης, μετά την προέλαση των ελληνικών στρατευμάτων στον βορειοελλαδικό χώρο και την ενσωμάτωση στο ελληνικό κράτος των "Νέων Χωρών", υφίσταται σε μικρό χρονικό διάστημα, δύο αναπόφευκτα τραυματικές αλλαγές, εκ των οποίων η μία αφορά στη μορφή του αστικού κελύφους και η άλλη στην εθνικοκοινωνική σύνθεση του πληθυσμού.

Στο επίπεδο της μορφής, η πόλη μετατρέπεται σε βραχύ, σχετικά, χρονικό διάστημα από μια "κοσμοπολίτικη" αυτοκρατορική μεγαλούπολη, με ποικιλία αρχιτεκτονικών ρυθμών, αλλά με έντονο, πάντως, το κληρονομημένο από τη μακρόχρονη τουρκική κυριαρχία ασιατικό-μουσουλμανικό αρχιτεκτονικό και πολεομορφικό στοιχείο, σε μία πόλη της οποίας η μορφολογία, σε λίγο, δεν θα διαφέρει αισθητά -πλην του αυξημένου της μεγέθους και των μορφολογικών επιπτώσεων του ρόλου που ασκεί στον βορειοελλαδικό χώρο- από τις περισσότερες λοιπές σύγχρονες ελληνικές πόλεις. Ένα είδος λογοκρισίας στα εκπεμπόμενα από τον διαμορφωμένο χώρο μηνύματα, που επιβάλλεται για λόγους εθνικής σκοπιμότητας, οδηγεί -με λίγες εξαιρέσεις- στην παραμέληση ή και στην καταστροφή των μνημείων και των κτισμάτων της τουρκικής περιόδου και η πόλη απωθεί στο συλλογικό υποσυνείδητο ένα

σημαντικό κομμάτι της ιστορίας της.[5] Παραμένει όμως, παρ'όλα αυτά, η εκπνεόμενη από την πόλη βυζαντινή ατμόσφαιρα, πιο έντονη από οποιαδήποτε άλλη πόλη της Ελλάδας.

Στο πεδίο των διαφοροποιήσεων του εθνικοκοινωνικού περιεχόμενου, αποφασιστικό ρόλο θα έχουν οι ιστορικές συγκυρίες που οδηγούν στην εγκατάσταση στην πόλη και την άμεση περιοχή της, ενός σημαντικότατου αριθμού προσφύγων, μετά τη μικρασιατική καταστροφή.

Η πρώτη χωρική παρέμβαση της ελληνικής διοίκησης πραγματοποιείται μέσω των σχεδίων των αρχιτεκτόνων Εμπράρ, Μώσον, Ζάχου, Κιτσίκη, και των πολιτικών μηχανικών Πλέιμπερ και Γκίνη, που διέπονται στις γενικές τους γραμμές από τις ίδιες πολεοδομικές αρχές που χαρακτηρίζουν και τις περισσότερες από τις άλλες ανάλογες παρεμβάσεις της περιόδου αυτής.[6] Εδώ όμως προσαρμόζονται στις υπάρχουσες ιδιομορφίες της πόλης και καινοτομούν όσο αφορά στους προβλεπόμενους τρόπους υλοποίησης, οι οποίοι χαρακτηρίζονται από ρεαλισμό, από τον αυξημένο κεντρικό έλεγχο, και από τη νέα μεθοδολογία εμπλοκής των ενδιαφερόμενων ομάδων.

Πράγματι, ολόκληρη η καμμένη περιοχή απαλλοτριώνεται υπέρ μιας κτηματικής ομάδας η οποία και μοιράζει στη συνέχεια τα νέα οικόπεδα στους δικαιούχους πρώην κατόχους, εκδίδοντας κτηματόγραφα ή αποζημιώνοντας όσους παραιτούντο ή όσων τα οικόπεδα· ερρυμοτομούντο. Οι πόροι για τις αποζημιώσεις αντλούνται από την υπεραξία των προνομιούχων οικοπέδων.

Οι αντιδράσεις όσων εθεωρήθησαν θιγόμενοι από τις

ρυθμίσεις αυτές υπήρξαν και εδώ ισχυρότατες και έτσι εν τέλει από τα σχέδια της ομάδας Εμπράρ υλοποιούνται μόνο μερικά τμήματα, τα οποία όμως και θα χαρακτηρίσουν την Θεσσαλονίκη μέχρι και σήμερα, όπως η δημιουργία των βασικών κεντρικών οδών, η πλατεία και η οδός Αριστοτέλους, η πλατεία Διοικητηρίου ή η πλατεία Ελευθερίας.

Με βάση τους νόμους και τα διατάγματα του 1919 και 1921, που θεσμοθετούν τα τροποποιημένα σχέδια που τελικά εγκρίθηκαν, το κέντρο της πόλης ανοικοδομείται έως και το 1935 με τριόροφα κυρίως κτίσματα.

Οι περισσότεροι από τους νέους κατοίκους, που εγκαθίστανται στην Θεσσαλονίκη μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών, θα οδηγηθούν ως επί το πλείστον στην περιφέρεια της πόλης, όπου αργότερα θα δημιουργηθούν αυτόνομοι δήμοι και κοινότητες. (Ανάμεσα στην απογραφή του 1920 και εκείνη του 1928 η αύξηση του πληθυσμού είναι της τάξης του 78%, από 170.351 κατοίκους σε 236.524)

β.1.2. Κοινωνικο-οικονομική διάρθρωση και χωρική διαμόρφωση. Όταν, μετά τον δεύτερο Πόλεμο και τον εμφύλιο, αρχίζει η περίοδος της έντονης εσωτερικής μετανάστευσης με την συνεπαγόμενη αυξημένη οικοδομική δραστηριότητα, στη Θεσσαλονίκη, βόρειο άκρο του αναπτυξιακού άξονα που αρχίζει από την Αθήνα και δεύτερο, μετά το λεκανοπέδιο της Αττικής, πόλο έλξης του μεταναστευτικού ρεύματος, θα αρχίσουν να δημιουργούνται τα κυριότερα από τα χαρακτηριστικά στοιχεία της σημερινής της διάταξης:

-εγκατάσταση των βασικότερων βιομηχανιών στο δυτικό τμήμα του δημιουργούμενου πολεοδομικού συγκροτήματος και παράλληλη εγκατάσταση στα δυτικά του κύριου όγκου του εργατικού δυναμικού. Παράλληλη περιβαλλοντική υποβάθμιση του δυτικού τμήματος,

-πολυλειτουργικό κέντρο με όλο και εντονότερες τάσεις για εξάπλωση της εμπορικοδιοικητικής λειτουργίας σε βάρος της λειτουργίας κατοικίας,

-διαρκής δημιουργία πυρήνων αυθαιρέτων κτισμάτων στις εφαπτόμενες περιοχές, και διαδοχική νομιμοποίηση και ένταξη των τετελεσμένων σχημάτων στο σχέδιο της πόλης,

-φθίνουσα αξιολόγηση των περιοχών κατοικίας στο κέντρο, από την παραλία προς τα εσώτερα,

-κυριαρχία της νεοελληνικής πολυκατοικίας ως τρόπου στέγασης των κατοίκων, με ταυτόχρονη, μετά την διάδοση των ανελκυστήρων, κάθετη κοινωνικοοικονομική διαστρωμάτωση των πολυόροφων κτισμάτων (τα υψηλότερα εισοδηματικά στρώματα στους πάνω ορόφους, σε αντίθεση με την προ των ανελκυστήρων εποχή),

-έναρξη της μετακίνησης των ευπορότερων μέσων στρωμάτων προς τα ανατολικά, ανάπτυξη και αναβάθμιση των ανατολικών δήμων και κοινοτήτων,

-κατεδάφιση των περισσότερων ιδιωτικών παραδοσιακών κτισμάτων της ευρύτερης περιοχής προκειμένου να ανεγερθούν πολυκατοικίες μέσω του συστήματος της αντιπαροχής,

-τάση προς διαρκή αύξηση των επιτρεπόμενων ανώτατων υψών

των οικοδομών, ιδιαίτερα στην περιφέρεια του συγκροτήματος.

Στα τέλη της δεκαετίας του '70 και στα μέσα της δεκαετίας του '80 συγκεντρώνεται, από τις ομάδες εργασίας του Τεχνικού Επιμελητηρίου και την Διεύθυνση Οικισμού της νομαρχίας Θεσσαλονίκης, μια σειρά στοιχείων που αφορούν στην κοινωνική στρωμάτωση του πληθυσμού του συγκροτήματος.[7] Σύμφωνα με μία αξιολόγηση των στοιχείων αυτών που παρουσιάστηκε στο Συνέδριο για το Περιβάλλον και την Ποιότητα Ζωής, το 1985[8], στη Θεσσαλονίκη όπως εξ άλλου και στην υπόλοιπη Ελλάδα, "οι κοινωνικές αντιθέσεις γύρω από τα προβλήματα του αστικού χώρου ελάχιστα έχουν οδηγήσει μέχρι σήμερα σε μαζικές κινητοποιήσεις και διεκδικητικούς αγώνες",[9] και αυτό συσχετίζεται άμεσα με το υποτυπώδες του θεσμικού πλαισίου που διέπει τον αστικό προγραμματισμό. Ωστόσο παρατίθεται και μια σειρά ερμηνειών που αφορούν στην αδράνεια της κοινωνίας των πολιτών (που ορίζεται, στην ίδια εργασία, ως "το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων και δραστηριοτήτων στις οποίες εμπλέκονται οι κοινωνικές ομάδες, έξω από το κράτος, δηλαδή στα πλαίσια του ιδιωτικού κοινωνικο-οικονομικού χώρου"), η οποία διαγράφεται κυριαρχούμενη από τη μικροαστική νοοτροπία.

Προκειμένου να εντοπισθούν οι κοινωνικές διαστρωματώσεις στο πολεοδομικό συγκρότημα χρησιμοποιείται ένα στρωματοποιημένο τυχαίο δείγμα 1559 οικογενειών οι οποίες και κατηγοροποιούνται σε 5 βαθμίδες[10], για να καταδειχθεί ότι "οι ανώτερες βαθμίδες των ελευθέρων επαγγελματιών και των

διευθυντικών στελεχών συγκεντρώνονται στο κέντρο και στην περιοχή της νέας παραλίας, ενώ οι χαμηλότερες βαθμίδες των ελευθέριων επαγγελμάτων, εκτός από τις δύο αυτές περιοχές, διαχέονται και στις συνοικίες ψηλότερα της Εγνατίας οδού, στην περιοχή της Ευαγγελίστριας, των Σαράντα εκκλησιών και της Τούμπας. Εξάλλου οι μικροεπιχειρηματίες εντοπίζονται εγκατεστημένοι στις βορειοδυτικές παρυφές του κέντρου και στην ανατολική περιφέρεια του συγκροτήματος, ενώ τα εργατικά στρώματα συγκεντρώνονται κυρίως στους δυτικούς τομείς αλλά και σε μικρούς θύλακες στα ανατολικά.

Στην μελέτη συμπεραίνεται ότι "η κατανομή των κοινωνικών στρωμάτων στο Π.Σ.Θ. παραμένει σχεδόν σταθερή, παρά τις τάσεις πληθυσμιακής αύξησης μεταπολεμικά (δεν παρατηρούμε δηλαδή έντονες τάσεις "φυγής" των υψηλών εισοδηματικών στρωμάτων από τους κεντρικούς τομείς σε νεοδιαμορφωμένα προάστια και τη μετατροπή του κέντρου σε μεταβατική ζώνη διαμονής για τα εργατικά στρώματα, τάσεις που χαρακτηρίζουν τις πόλεις της δυτικής Ευρώπης)".[11]

Παρά το ότι, όντως, δεν είναι εύκολο να διαπιστώσει κανείς ακριβείς αναλογίες ανάμεσα στον τρόπο με τον οποίο μετακινούνται τα κοινωνικοοικονομικά στρώματα στο χώρο της ευρύτερης Θεσσαλονίκης, και εκείνο των "τυπικών" δυτικών πόλεων ή με τα κλασσικά μοντέλα της Σχολής του Σικάγου, θεωρούμε ότι κατά την τελευταία χρονική περίοδο οι τάσεις διαφοροποίησης του αστικού χώρου με βάση κριτήρια οικονομικά και κοινωνικά είναι παραπάνω από αισθητή.

β.1.3. Σημερινά χωρικά προβλήματα και πολεοδομικές παρεμβάσεις. Πόλη με ισχυρή παράδοση κοινωνικής συμβίωσης διαφορετικών ομάδων, η Θεσσαλονίκη, δεν θα αντιτάξει ανυπέρβλητα εμπόδια στην ένταξη των όλο και περισσότερων νέων κατοίκων που συρρέουν σ'αυτήν από τη δυτική και ανατολική Μακεδονία, αλλά και από άλλες περιοχές, κατά τις τελευταίες δεκαετίες. Ωστόσο, ορισμένες από τις παραπάνω τάσεις αναδιάταξης του χώρου της πόλης θα ενταθούν κυρίως υπό την πίεση κοινωνικοοικονομικών παραγόντων και των περιβαλλοντολογικών τους επιπτώσεων.

Η δυτική περιοχή. Η δυτική περιοχή του κεντρικού δήμου, καθώς και οι δυτικοί περιφερειακοί δήμοι, θα αφεθούν χωρίς ιδιαίτερη προστασία στις επιπτώσεις της έντονης μόλυνσης μιας βιομηχανικής περιοχής που ουσιαστικά διαπερνά και διαχέεται μέσα στον αστικό ιστό. Το "νέφος", που υπερίπταται της Θεσσαλονίκης τα τελευταία χρόνια, θα έχει αφετηρία τις βιομηχανίες της δυτικής περιοχής, και όταν δεν φυσάει ο Βαρδάρης θα κατακλύζει ολόκληρη την πόλη. Η περιβαλλοντολογική υποβάθμιση συνοδεύεται και από την υποβάθμιση των κοινωνικών-χωρικών εξυπηρετήσεων.

Το κέντρο. Η υπερσυγκέντρωση των εμπορικών και διοικητικών λειτουργιών στο κέντρο, η όξυνση του κυκλοφοριακού προβλήματος, η ηχορρύπανση και η γενικότερη υποβάθμιση πολλών κεντρικών περιοχών, θα επιταχύνει την μετεγκατάσταση των ευπορότερων στρωμάτων στα ανατολικά προάστια, στη γειτονική κοινότητα του Πανοράματος ή και σε

άλλες εξοχικές περιοχές, όπου μεταξύ άλλων υπάρχει και η ενδεχόμενη και επιζητούμενη εξασφάλιση κοινωνικού κύρους.

Οι ισόγειοι χώροι και οι πρώτοι όροφοι των κτιρίων του κέντρου μετατρέπονται σε καταστήματα, επαγγελματικές στέγες και γραφεία παντός είδους, ενώ πολλά διαμερίσματα καταλαμβάνονται από τον μή μόνιμο πληθυσμό όπως π.χ. οι φοιτητές και σπουδαστές των ποικίλων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων.

Η περίπτωση της Άνω Πόλης.[12] Ιδιάζουσα περίπτωση αποτελεί η περιοχή της Άνω Πόλης, στην περίμετρο της κεντρικής περιοχής του δήμου Θεσσαλονίκης, κάτω από τα κάστρα. Το ενδιαφέρον της περίπτωσης της Άνω Πόλης έγκειται: α) στο ότι επιχειρείται η διάσωση παραδοσιακών μορφών μέσω νέων κτισμάτων, β) στο ότι επιχειρείται πολεοδομική αναβάθμιση με επιδίωξη την αποφυγή έντονων πληθυσμιακών ανακατατάξεων, γ) στο ότι πρόκειται για μία πολεοδομική παρέμβαση σχετικά μεγάλης κλίμακας που εν τέλει υλοποιείται, και δ) στις αρχικές χαρακτηριστικές αντιδράσεις των κατοίκων

Για μεγάλο χρονικό διάστημα δεν επιδεικνύεται ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την Άνω Πόλη, περιοχή με ενδιαφέροντα παλιά κτίσματα, τα περισσότερα κατασκευασμένα επί τουρκοκρατίας, με παραδοσιακό οδικό δίκτυο, που γειτνιάζει με τα περιμετρικά τείχη και που περιέχει μια σειρά βυζαντινών εκκλησιών και μοναστηριών. Οι κάτοικοι ανήκουν ως επί το πλείστον στα μικρά και μικρομεσαία εισοδηματικά στρώματα.

Στα τέλη της δεκαετίας του '70 στην περιοχή υπάρχει καθεστώς αναστολής των οικοδομικών δραστηριοτήτων και η

περιοχή διατηρεί την ιδιαιτερότητά της σε σχέση με την υπόλοιπη πόλη, παρά το ότι η παραδοσιακή της μορφή της έχει εν μέρει αλλοιωθεί κατά καιρούς από "μοντέρνα" κτίσματα χαμηλού κόστους. Οι κάτοικοι της περιοχής αρχικά πιέζουν για να ορισθούν όροι, μέ υψηλό συντελεστή δόμησης, λίγο-πολύ ανάλογοι με εκείνους του κέντρου, και ζητούν την σχεδόν ολική αναδόμηση της περιοχής. Οι προφανείς λόγοι αυτών των αιτημάτων είναι οικονομικοί. Ζητείται μέρος της υπεραξίας του αστικού χώρου, που έχει ήδη πλουτίσει τους ιδιοκτήτες οικοπέδων και κτισμάτων των γύρω περιοχών. Εξ άλλου η τάση για "επιστροφή στις ρίζες", εκείνη την εποχή, αφορά σ'ένα μικρό κύκλο διανοούμενων και δεν έχει ακόμη πάρει διαστάσεις συρμού. Από την άλλη πλευρά υπάρχουν προτάσεις για την διατήρηση και αναπαλαίωση των περισσότερων κτιρίων. Τελικά αποφασίζεται η μέση λύση, της αναδόμησης με αρχιτεκτονικούς περιορισμούς και με τον χαρακτηρισμό ως διατηρητέων ενός σχετικά περιορισμένου αριθμού κτισμάτων. Επιπρόσθετα, δίδονται στεγαστικά δάνεια με ευνοϊκούς όρους στους ιδιοκτήτες των οικοπέδων, πράγμα που διευκολύνει το να παραμείνουν οι περισσότεροι παλιοί κάτοικοι στην περιοχή. Για εκείνους των οποίων τα οικόπεδα ρυμοτομούνται από τις κυκλοφοριακές παρεμβάσεις ή απαλλοτριώνονται για την δημιουργία χώρων που θα αναδείξουν τα μνημεία, προβλέπεται ειδική αποζημίωση ή οικιστική αποκατάσταση σε άλλη περιοχή του πολεοδομικού συγκροτήματος. Αν και η ρυμοτόμιση της περιοχής σύμφωνα με το διάταγμα δεν έχει ουσιαστικά καν

αρχίσει, η Άνω Πόλη ανοικοδομείται με εντονότατους ρυθμούς και η αξία της γης στην περιοχή αυξάνεται με εξαιρετική ταχύτητα.

Ανεξάρτητα από τις επιφυλάξεις που μπορεί να έχει κανείς για την αισθητική η την πολιτιστική διάσταση της παρέμβασης, ή για την έλλειψη προβλέψεων σχετικά με ορισμένες παραμέτρους που αποδείχθηκαν σημαντικές στην πορεία εφαρμογής, γεγονός είναι, ότι τελικά έγινε εφικτός ένας συμβιβασμός διαφορετικών απόψεων, μετά από μακρόχρονες έστω διαδικασίες, που οδήγησε σε αποφάσεις που, αν μη τι άλλο, ανέτρεψαν την επίσης μακρόχρονη πολεοδομική στασιμότητα, που στην Ελλάδα σημαίνει συνήθως αυθαίρετη και ανεξέλεγκτη χωρική διαφοροποίηση.

Οι ανατολικές περιοχές. Οι μετακινήσεις προς τα προάστια αλλοιώνουν τον κοινωνικό ιστό και την χωρική διαμόρφωση ορισμένων ανατολικών περιοχών, όπως π.χ. ο δήμος της Καλαμαριάς, ο οποίος από συνοικία προσφύγων με έντονη συλλογικότητα, εξ αιτίας του καλού ρυμοτομικού του σχεδίου, της γειτνίασής του με τη θάλασσα και της σχετικά άνετης οδικής του σύνδεσης με το κέντρο, μετατρέπεται σε "προνομιούχο" προάστιο, όπου οι τιμές της γης και των κατοικιών αυξάνονται κάθετα και όπου η νέα κοινωνική σύνθεση του πληθυσμού αντικατοπτρίζει την προς τα άνω πρόσφατη κοινωνικο-οικονομική κινητικότητα.

Ο νέος Γενικός Πολεοδομικός Κανονισμός, ο Οργανισμός Ρυθμιστικού και η Επιχείρηση Πολεοδομικής Ανασυγκρότησης. Οι επεμβάσεις που γίνονται στην πόλη με την ευκαιρία του

εορτασμού των 2.300 χρόνων από την ίδρυσή της, καθώς και ό,τι εν τέλει υλοποιείται με τους πόρους που διατίθενται, στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του '80, στους δήμους για την καταπολέμηση της ανεργίας, είναι μικρής κλίμακας και δεν έχουν αποφασιστική επιρροή στην χωρική διαμόρφωση της πόλης.

Η τροποποίηση του Γενικού Πολεοδομικού Κανονισμού το 1985, επηρεάζει κυρίως τις έντονα ανοικοδομούμενες περιφερειακές ζώνες του συγκροτήματος και είναι νωρίς για να μπορέσει κανείς να επαληθεύσει ή να διαψεύσει τους φόβους που διατυπώθηκαν σχετικά με υιοθέτηση από τον "νέο" Γ.Ο.Κ. παρωχημένων πλέον ευρωπαϊκών μοντέλων σχεδιασμού που ανατρέπουν την σχέση ιδιωτικού και δημόσιου υπαίθριου χώρου, αλλοιώνουν τη γραμμή του ορίζοντα και εν τέλει διακινδυνεύουν την "ζωντάνια" της κίνησης του ελληνικού δρόμου.[13]

Το σύνολο των περιοχών που απαρτίζουν το πολεοδομικό συγκρότημα της Θεσσαλονίκης εντάσσεται ήδη από το 1982 στην Επιχείρηση Πολεοδομικής Ανασυγκρότησης και αρχίζει η εκπόνηση μελετών επέκτασης, αναθεώρησης καθώς και γενικών πολεοδομικών σχεδίων. Η τοπική αυτοδιοίκηση και οι επιμέρους συλλογικότητες, που ήδη υπάρχουν ή που δημιουργούνται με την ευκαιρία του εγχειρήματος, αναμιγνύονται στην διαδικασία σχεδίασης λειτουργώντας, σε πολλές περιπτώσεις μεταξύ άλλων και ως πηγή πολεοδομικής πληροφορίας δεδομένου ότι το υπόβαθρο πληροφοριών που είναι σε θέση να παράσχουν οι νομαρχιακές υπηρεσίες είναι συνήθως μηδαμινό.

Δημιουργείται επίσης ο Οργανισμός Ρυθμιστικού

Θεσσαλονίκης με σκοπό την υλοποίηση του ρυθμιστικού σχεδίου της πόλης, το οποίο σύμφωνα με τον νόμο στοχεύει στην ανάδειξη της ιστορικής φυσιογνωμίας της Θεσσαλονίκης και ιδιαίτερα στην αναβάθμιση της κεντρικής της περιοχής, στη βελτίωση της ποιότητας ζωής και στην προστασία του φυσικού περιβάλλοντος, στην εξισορρόπηση των κοινωνικών ανισοτήτων από περιοχή σε περιοχή, στη διεύρυνση των επιλογών κατοικίας και εργασίας, αναψυχής και ψυχαγωγίας σε όλες τις περιοχές, και τέλος, στην ποιοτική αναβάθμιση κάθε γειτονιάς και στην προστασία των περιοχών κατοικίας από οχληρές λειτουργίες και χρήσεις, εν όψει ενός διευρυμένου ρόλου μιας αναπτυσσόμενης Θεσσαλονίκης. Με τον ν. 1561 θεσμοθετείται η ενεργός παρουσία της τοπικής αυτοδιοίκησης στη διοίκηση του Οργανισμού, ενώ σύμφωνα με τον ν. 1622 ο Ο.Ρ.Θ. τίθεται υπό την νομαρχιακή αυτοδιοίκηση.

Τα κυριότερα χωρικά προβλήματα κατά την περίοδο εκπόνησης της μελέτης. Σύμφωνα με όσα αναφέρονται σε εισήγηση της Μόνιμης Επιτροπής Χωροταξικών-Οικιστικών - Πολεοδομικών Θεμάτων του Τεχνικού Επιμελητηρίου, με αντικείμενο "Θεσσαλονίκη: Ρύθμιση χώρου και αστικός σχεδιασμός", σε επιστημονικό τριήμερο που διοργανώθηκε από το τμήμα Κεντρικής Μακεδονίας του Τ.Ε.Ε. στις 13-15.6.1990, "στην περιοχή της ανάπτυξης της ρύθμισης του χώρου στη Θεσσαλονίκη, κυρίαρχα προβλήματα που απασχόλησαν έντονα την πόλη τον τελευταίο καιρό είναι:

α) Το πρόβλημα της ολοκλήρωσης του κεντρικού

αποχετευτικού αγωγού και των τελικών εγκαταστάσεων του βιολογικού καθορισμού. β) Το εκρηκτικό πρόβλημα της ύδρευσης της πόλης. γ) Η αναγκαιότητα της αντιμετώπισης του κυκλοφοριακού προβλήματος. δ) Το πρόβλημα της χωροθέτησης των βιομηχανικών εγκαταστάσεων και των συνεπειών της. ε) Η συγκέντρωση απαράδεκτα υψηλών πυκνοτήτων πληθυσμού υπηρεσιών και εξυπηρετήσεων στο κέντρο της πόλης με τις γνωστές συνέπειες. στ) Η αυθαίρετη δόμηση στην περιαστική ζώνη."[14]

β.2. Περιοχή πόλης Γιαννιτσών νομού Πέλλας.

Προκειμένου να υπάρξει η δυνατότητα συγκριτικής διερεύνησης χωρικών και επικοινωνιακών παραμέτρων δύο διαφορετικών βορειοελλαδικών περιοχών χρησιμοποιήθηκαν στοιχεία που αφορούν, εκτός από το έντονα αστικοποιημένο συγκρότημα της Θεσσαλονίκης, στην υπό διαδικασία αστικοποίησης -με την, κοινωνιολογικής προέλευσης, έννοια της προοδευτικής υιοθέτησης αστικών τρόπων ζωής- αγροτική περιοχή των Γιαννιτσών του νομού Πέλλας.[15]

β.2.1 Ιστορικά στοιχεία.

Οι τεκτονικές κινήσεις, οι κλιματικές μεταβολές, και οι επεκτάσεις των καλλιεργειών που συνέτειναν στην προσχωματική επέκταση των ποταμών Αλιάκμονα, Λουδία, Αξιού και Γαλλικού και στη διαφοροποίηση του Θερμαϊκού κόλπου κατά την διάρκεια της Ελληνικής και Ρωμαϊκής αρχαιότητας, τροποποίησαν ριζικά το φυσικό τοπίο της περιοχής με αποτέλεσμα να μεταβληθεί για μεγάλο χρονικό διάστημα σε αβαθές έλος.[16] Έτσι, δεν υπάρχουν

εδώ μνημεία της αρχαιότητας, αν εξαιρέσει κανείς την γειτονική περιοχή της Πέλλας, όπου και διασώζονται υπόλοιπα κτισμάτων της αρχαίας μακεδονικής πρωτεύουσας.

Τα Γιαννιτσά ιδρύθηκαν κατά την πρώτη περίοδο της τουρκοκρατίας, το 1430, την χρονιά που αλώθηκε η Θεσσαλονίκη από τον Μουράτ Β'. Η αρχική τους όνομασία ήταν Yenice (Νέα Πόλη), και απ'ότι φαίνεται απέκτησαν φήμη ιερής πόλης για τους μουσουλμάνους.

Παρά το γεγονός ότι η πόλη αναπτύσσεται οικονομικά (γεωργία, εμπόριο, καπνοβιοτεχνία) και αποτελεί βασικό βαλκανικό κέντρο της αυτοκρατορίας, σήμερα διασώζονται ελάχιστα μνημεία της περιόδου αυτής (το Ισκεντέρ Μπέη Τζαμί και ο μιναρές στα δυτικά του τζαμιού, τα λουτρά και ο τάφος του ιδρυτή της πόλης Γαζή Εβρενός Μπέη, ο πύργος του Ωρολογίου, ο τάφος και το τζαμί του Αχμέτ Μπέη).

Τα μνημεία αυτά είναι ως επί το πλείστον κακοδιατηρημένα. Και εδώ, όπως και στην Θεσσαλονίκη και σε πολλές περιοχές όχι μόνο της Ελλάδας αλλά και άλλων χωρών της Νότιας Ευρώπης, οι ιστορικές συγκυρίες οδήγησαν στην παραμέληση-απώθηση των μνημείων του μουσουλμανικού παρελθόντος. Ακόμη και σήμερα, περίοδο τουριστικής, αν μη τι άλλο, αξιοποίησης του παρελθόντος, είναι αισθητή η εντύπωση ότι οι πόλεις αυτές -και τα Γιαννιτσά- δεν "θέλουν να μιλήσουν" για αυτή τη περίοδο της ιστορίας τους.

Κατά τους νεότερους χρόνους ο βάλτος των Γιαννιτσών γίνεται κέντρο του Μακεδονικού αγώνα και ορμητήριο των

Μακεδονομάχων. Στη συνέχεια, μετά την μικρασιατική καταστροφή, η περιοχή δέχεται έναν μεγάλο αριθμό προσφύγων κυρίως από τον Πόντο, ενώ μετά την αποξήρανση του έλους το 1926-27, η πόλη εξελίσεται σε αξιόλογο οικονομικό κέντρο της δυτικής Μακεδονίας.

β.2.2. Πληθυσμιακά και κοινωνικο-οικονομικά στοιχεία. Πρωτεύουσα, σήμερα, της ομώνυμης επαρχίας, η πόλη των Γιαννιτσών, σε απόσταση 35 χλμ. δυτικά της Θεσσαλονίκης, ατο κέντρο του μακεδονικού κάμπου και με πληθυσμό 20.828 κατοίκων (σύνολο περιοχής Ο.Τ.Α., απογραφή του 1981) αποτελεί τη δεύτερη σε μέγεθος οικιστική περιοχή του νομού, μετά την πρωτεύουσα Έδεσσα. Ο πληθυσμός παρουσιάζει από το 1951 μέση ετήσια αύξηση της τάξης του 0,44%. Ωστόσο η πληθυσμιακή εξέλιξη δεν παρουσιάζει σταθερότητα σ'αυτό το χρονικό διάστημα δεδομένου ότι κατά τη δεκαετία '61-'71 έχουμε μεταναστευτική κίνηση μεγαλύτερη από το μέσο εθνικό επίπεδο, ενώ κατά τη δεκαετία '71-'81 παρατηρείται έντονη παλιννόστηση. Το αρχικό μεταναστευτικό ρεύμα αφορούσε κυρίως στους περιφερειακούς οικισμούς και όχι στον κεντρικό δήμο ενώ η παλινόστηση ενισχύει πληθυσμιακά την κεντρική περιοχή των Γιαννιτσών και συνοδεύεται με νέα κατανομή των απασχολήσεων καθώς πολλοί από τους παλιννοστούντες περνούν, επιστρέφοντας, στον δευτερογενή και τριτογενή τομέα παραγωγής. Ο πρωτογενής τομέας εξακολουθεί πάντως να απορροφά τον κύριο όγκο του εργατικού δυναμικού.[17]

Το προσφυγικό στοιχείο αποτελεί πλέον την πλειονότητα

στην πληθυσμιακή σύνθεση της περιοχής. Οι κυριότεροι πολιτιστικοί σύλλογοι των Γιαννιτσών είναι εθνικοτοπικού χαρακτήρα (Σύλλογος Ποντίων, Νέας Τραπεζούντας, Μικρασιατών, Ανατολικής Ρωμυλίας, Θρακιωτών κ.λ.π.) και έχουν ως κύριο μέλημα τη διαφύλαξη των ηθών και πολιτιστικών παραδόσεων του προσφυγικού πληθυσμού. Υπάρχουν επίσης οι αθλητικοί σύλλογοι, που αυτή την εποχή, είναι περισσότεροι από δέκα.

Η οικονομική ανάπτυξη οφείλεται κυρίως στην υψηλή παραγωγικότητα που εξασφαλίζουν τα εύφορα προσχωματικά εδάφη, καθώς και στη βιομηχανική ζώνη που αναπτύσσεται ανατολικά των Γιαννιτσών κατά μήκος του οδικού άξονα της Εγνατίας οδού.

β.2.3. Χωρική διαμόρφωση και πολεοδομικά προβλήματα.

Η πολεοδομική εξέλιξη της πόλης των Γιαννιτσών χαρακτηρίζεται από τον εξαιρετικά μικρό αριθμό των διαταγμάτων που εξεδόθησαν προκειμένου να υπάρξει η ρύθμιση του χωρικών προβλημάτων που κατά καιρούς προέκυψαν. Συγκεκριμένα η "πολεοδομική ιστορία" της περιοχής πριν την Επιχείρηση Πολεοδομικής Ανασυγκρότησης, (η οποία, σημειωτέον, ξεκινά το 1983 και βρίσκεται σήμερα στη φάση της υποβολής ενστάσεων), εξαντλείται στο αρχικό διάταγμα ρυμοτομίας του 1932, που επεκτείνεται το 1965 και που τροποποιείται ως προς τους όρους δόμησης το '69 και το '78.

Οι σημαντικότερες πιέσεις της τελευταίας δεκαετίας προέρχονται από τις τάσεις αλλαγής των χρήσεων γης, καθώς η πόλη επεκτείνεται άναρχα σε βάρος των γεωργικών εδαφών και δομούνται συνεχώς αυθαίρετα κτίσματα σε εκτός σχεδίου

περιοχές. Έχουμε επίσης δημιουργία ζωνών χονδρεμπορίου κατά μήκος της Εγνατίας οδού και την αύξηση των γραφείων και λοιπών χώρων εργασίας κατά μήκος των κεντρικών δρόμων σε βάρος της κατοικίας.

Οι οικιστικές μονάδες παράγονται κυρίως μέσω αυτοστέγασης και αυτό γιατί ο συντελεστής δόμησης είναι σχετικά χαμηλός. Μόνο στο κέντρο των Γιαννιτσών υπάρχει αυξημένος συντελεστής δόμησης (1,8-2,4) που επιτρέπει την εφαρμογή του συστήματος της αντιπαροχής, με αποτέλεσμα την ανέγερση χαμηλής, κατά κανόνα, ποιότητας πολυκατοικιών. Γύρω από τον κεντρικό δήμο υπάρχουν περιοχές αυθαίρετης δόμησης.

Εκτός από το άναρχο της δόμησης, τα βασικότερα προβλήματα που εντοπίζονται από τις μελέτες Ε.Π.Α. αφορούν το κυκλοφοριακό (ανεπάρκεια της ρυμοτομίας να ανταποκριθεί στην αυξανόμενη κυκλοφορία οχημάτων και κακή υποδομή του οδικού δίκτυου, προβληματική σύνδεση με τον οδικό άξονα που συνδέει την πόλη με τη Θεσσαλονίκη κ.α.), την έλλειψη επαρκούς αστικού πράσινου και δημόσιων χώρων αναψυχής (πάρκα, πλατείες, παιδικές χαρές), τις ελλείψεις γενικότερων κοινωνικών υποδομών (σχολικές, ιατρικής περίθαλψης, αθλητικές κ.λ.π.). Στις μελέτες επισημαίνονται επίσης προβλήματα στην ύδρευση και στην αποχέτευση της περιοχής.

Η διερεύνηση των κυριότερων χωρικών προβλημάτων καθώς και των βασικότερων ελλείψεων που παρουσιάζονται στα Γιαννιτσά, προκειμένου να διατυπωθούν οι προτάσεις του γενικού πολεοδομικού σχεδίου και των λοιπών μελετών που

διεξήχθησαν στα πλαίσια της Ε.Π.Α., βασίσθηκε στην σύγκριση των τοπικών μεγεθών με τα πρότυπα μεγέθη που θεωρούνται αποδεκτά για αυτού του είδους των οικισμών, αλλά και στα πορίσματα ανοιχτών συζητήσεων μεταξύ των κατοίκων και των μελετητών με την μεσολάβηση σε ορισμένες περιπτώσεις παραγόντων της τοπικής αυτοδιοίκησης.

γ. Τα τοπικά μέσα μαζικής επικοινωνίας.

Στις παραγράφους που ακολουθούν θα επιχειρηθεί η περιγραφή του φάσματος των τοπικών μέσων μαζικής επικοινωνίας, καθώς και η σχέση των μέσων αυτών με τα θέματα χωρικής διαμόρφωσης στις υπό διερεύνηση περιοχές.

γ.1. Πολεοδομικό συγκρότημα Θεσσαλονίκης.

γ.1.1. Ο τύπος.[18]

Η Θεσσαλονίκη, όπως ήδη αναφέραμε, υπήρξε στην ουσία η μόνη πόλη του ελλαδικού χώρου με αδιάκοπτη μακρόχρονη αστική συνέχεια και κατά συνέπεια με σημαντική επικοινωνιακή ακτινοβολία που άγγιξε κατά περιόδους την ευρύτερη βαλκανική περιοχή.[19] Οι σημερινές εκδοτικές δραστηριότητες κυρίως στον καθημερινό τύπο, αν και ασκούν σημαντική επιρροή στη βόρεια Ελλάδα, δεν εξαντλούν την επικοινωνιακή δυναμικότητα της πόλης. Ο αριθμός των καθημερινών εφημερίδων που εκδίδονται εδώ, -τηρουμένων των αναλογιών των πληθυσμιακών και οικονομικών παραμέτρων- είναι δυσανάλογα μικρός σε σχέση μέ εκείνο των Αθηνών. Τα δημιουργούμενα κενά καλύπτονται από τις εφημερίδες του κέντρου, η κυκλοφοριακή απήχηση των οποίων

είναι χαρακτηριστική της ανισορροπίας που επικρατεί ανάμεσα στην πρωτεύουσα και τη συμπρωτεύουσα, κυρίως σε επίπεδο λήψης αποφάσεων και διοίκησης.

Στον καθημερινό τύπο της πόλης κυριαρχεί το συγκρότημα Βελλίδη στο οποίο ανήκουν και οι δύο αμιγώς θεσσαλονικιές καθημερινές εφημερίδες που εν τέλει επιβίωσαν: η πρωινή "Μακεδονία" και η απογευματινή "Θεσσαλονίκη". Σ'αυτές θα πρέπει να προστεθεί η βορειοελλαδική έκδοση της εφημερίδας "Αυριανή" και η εβδομαδιαία πλέον εφημερίδα "Ελληνικός Βορράς".

γ.1.1.1. Η εφημερίδα "Μακεδονία".

Περιγραφή. *Η "Μακεδονία" είναι μία από τις αρχαιότερες καθημερινές εκδόσεις σε πανελλαδικό επίπεδο. δρύθηκε το 1911 λίγο πριν την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης και διατηρεί ακόμη και σήμερα σε μεγάλο βαθμό την παραδοσιακή αισθητική και την παραδοσιακή δημοσιογραφική αντίληψη. Μεγάλου σχήματος, πολυσέλιδη ιδιαίτερα στην κυριακάτικη έκδοση, η "Μακεδονία" είναι ή μόνη ελληνική εφημερίδα που δημοσιεύει αυτούσια τα κείμενα των νομοσχεδίων, των νόμων, των κυβερνητικών ή αλλων διοικητικών αποφάσεων, καθώς και πλήρη τα τηλεγραφηματα των διεθνών πρακτορείων ειδήσεων με τα οποία είναι συμβεβλημένη, ενώ παράλληλα αναγγέλλονται τακτικά οι δραστηριότητες σχεδόν όλων των μικρών συλλόγων της πόλης.*

Τις Κυριακές η "Μακεδονία" γίνεται εφημερίδα διεθνούς και εθνικής κλίμακας πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών αναλύσεων "συντηρητικής" οπτικής καθώς και χώρος καταχώρησης

πλήθους μικρών αγγελιών. Μία φορά το μήνα την εφημερίδα συνοδεύει ένθετο έγχρωμο πολυσέλιδο περιοδικό, οι "Επιλογές".

Η επικοινωνιακή πολιτική σε σχέση με την προβολή των τοπικών θεμάτων. Η θεματολογία της πρώτης σελίδας της "Μακεδονίας" συνήθως ακολουθεί την εθνική και παγκόσμια επικαιρότητα, ενώ τα τοπικά θέματα την απασχολούν πρωτοσέλιδα μόνο όταν παρουσιάζονται με εξαιρετική ένταση. Η συνολική, βέβαια, πολιτική της εφημερίδας - όπως ισχυρίζονται και οι συντελεστές της στους οποίους απευθυνθήκαμε[20]- χαρακτηρίζεται από την πάγια "θέση" προώθησης των συμφερόντων της Θεσσαλονίκης και της βόρειας Ελλάδας γενικότερα. Πράγματι η "Μακεδονία" αποτελεί χαρακτηριστική έκφραση ενός ιδιαίτερου ρεύματος σε σχέση με τις επικοινωνιακές δυνατότητες των Μέσων της πόλης. Του ρεύματος που υποστηρίζει ότι η Θεσσαλονίκη μπορεί (και πρέπει) να συμπεριφερθεί επικοινωνιακά -στο "χώρο της", αλλά και ευρύτερα- με τρόπο ανάλογο και ανταγωνιστικό, εκείνου των αθηναϊκών Μέσων. Με άλλα λόγια, ότι είναι δυνατό τα τοπικά Μέσα, παρακάμπτοντας τις τοπικιστικές πιέσεις, αποφεύγοντας τον υπερβολικό τονισμό των τοπικών θεμάτων και χάρη σ'ένα καλά οργανωμένο δίκτυο ανταποκριτών στο κέντρο αλλά και στο εξωτερικό, να λειτουργήσουν ως εάν ήσαν πανεθνικής εμβέλειας. Στη βασική επιχειρηματολογία των οπαδών αυτού του ρεύματος -το οποίο αντιτίθεται στην καθαρά τοπική χρήση των τοπικών Μ.Μ.Ε.- κυριαρχούν απόψεις σχετικές με την ιδιαίτερη μορφή που έχουν πάρει τα εθνικά θέματα στο βορειοελλαδικό χώρο τις τελευταίες δεκαετίες καθώς και ο

διαγραφόμενος νέος ρόλος της Θεσσαλονίκης σε βαλκανικό επίπεδο μετά τις πρόσφατες εξελίξεις στην ανατολική και νοτιοανατολική Ευρώπη. Υποβόσκει, βέβαια και ένα λίγο-πολύ κατανοητό αίσθημα ανταγωνισμού μεταξύ του δεύτερου και του πρώτου αστικού κέντρου της χώρας.

γ.1.1.2. Η εφημερίδα "Θεσσαλονίκη".

Περιγραφή. Στην ουσία ανάλογη, αν και εκδηλώνεται με διαφορετικό τρόπο, είναι και η αντίληψη για το ρόλο των τοπικών Μέσων όπως εκφράζεται στην απογευματινή εφημερίδα του συγκροτήματος Βελλίδη, τη **"Θεσσαλονίκη"**. Εδώ όμως, η αντιμετώπιση των τοπικών θεμάτων καθώς και των ποικίλων θεμάτων χώρου του πολεοδομικού συγκροτήματος βρίσκει μια περισσότερο αναλυτική και μαχητική παρουσίαση.

Η "Θεσσαλονίκη" ιδρύθηκε στις 23 Μαρτίου 1963 και σύντομα επιβλήθηκε της έως τότε μόνης απογευματινής, της εφημερίδας "Νέα Αλήθεια" που είχε εκδοθεί το 1903. Η "Θεσσαλονίκη" απευθύνεται σε κοινό διαφορετικής σύνθεσης, απαιτήσεων, αλλά και πολιτικών κατευθύνσεων από εκείνο της "Μακεδονίας" Σε ερώτηση σχετικά με το γιατί αυτή η διαφοροποίηση η απάντηση των συντελεστών της εφημερίδας ήταν: "χάρη της πολυφωνίας".

Εφημερίδα μικρού σχήματος, με εντυπωσιακού μεγέθους τίτλους, με μαχητική διάθεση αλλά και με πλήθος "παραπολιτικών", "παρα-πολη-τικών" (όπως τιτλοφορείται η σελίδα με τα τοπικά σχόλια), και "παραπολιτιστικών" στοιχείων, προσπαθεί να ακολουθήσει τα νεότερα δημοσιογραφικά

πρότυπα και έχει καταφέρει κατά καιρούς να προηγηθεί των αθηναϊκών φύλλων σε εθνικού ή διεθνούς ενδιαφέροντος -σύμφωνα πάντοτε με τις εκτιμήσεις των συντελεστών της εφημερίδας- αποκλειστικότητες, ή και σε καινοτομίες τρόπου παρουσίασης των διαφόρων κατηγοριών του καθημερινού της υλικού.[21]

Επικοινωνιακή πολιτική και τοπικότητα. Η επικοινωνιακή πολιτική της "Θεσσαλονίκης" δεν δημιουργεί ουσιαστικές αναστολές στην κάλυψη και προβολή των τοπικών θεμάτων, αρκεί να ενδιαφέρουν ή και να συγκινούν το τοπικό κοινό, ακόμη και όταν αυτά δεν προσλαμβάνουν εθνικές διαστάσεις. Έτσι η εφημερίδα φιλοξενεί, όχι σπάνια,-και ενίοτε στην πρώτη σελίδα[22]-θέματα που αφορούν αποκλειστικά στην πόλη της Θεσσαλονίκης, ενώ στις εσωτερικές σελίδες μπορεί να βρει κανείς ρεπορτάζ, συνεντεύξεις και σχόλια για τα προβλήματα του τοπικού χώρου.

Επιλέξαμε ως χαρακτηριστική περίπτωση και θα αναφερθούμε σ'αυτήν διεξοδικότερα στη συνέχεια, την κάλυψη που προσέφερε η εφημερίδα στο θέμα της διάνοιξης της ανατολικής περιφερειακής οδού και στα προβλήματα που δημιουργήθηκαν από την, εξ αιτίας της διάνοιξης, καταστροφή τμήματος του περιφερειακού δάσους της Θεσσαλονίκης.

γ.1.1.3. Η εφημερίδα "Αυριανή της Βόρειας Ελλάδας".

Περιγραφή. Ιδιόμορφη για τα ελληνικά δεδομένα αν και σύνηθες φαινόμενο σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες είναι η περίπτωση της καθημερινής εφημερίδας **"Αυριανή της Βόρειας Ελλάδας"** του συγκροτήματος των αδελφών Κουρή. Πρόκειται για

μια εφημερίδα του κέντρου που εκδίδεται στη Θεσσαλονίκη, με σελίδες τοπικού ενδιαφέροντος και με ελαφρά τροποποιημένο τίτλο.

Εφημερίδα "μέσου σχήματος", όπως και η σχεδόν συνονόματή της αθηναϊκή έκδοση, κυκλοφορεί στη Θεσσαλονίκη νωρίτερα απ'ότι στην Αθήνα (εδώ είναι πρωινή), με τον κύριο τίτλο, ο οποίος είναι δυνατό να είναι διαφορετικός από τον αντίστοιχο αθηναϊκό, να καλύπτει όλο σχεδόν το επάνω μισό της πρώτης σελίδας.

Επικοινωνιακή πολιτική σε σχέση με τα τοπικά θέματα. Οι συντελεστές της τοπικής έκδοσης στους οποίους απευθυνθήκαμε ισχυρίζονται ότι η εφημερίδα είναι σε θέση να αντέξει τον συναγωνισμό του ισχυρού στη Θεσσαλονίκη συγκροτήματος Βελλίδη, όχι μόνο γιατί πίσω τους βρίσκεται ένας εξ ίσου ισχυρός εκδοτικός μηχανισμός, αλλά και γιατί η επικοινωνιακή τους πολιτική, τους επιτρέπει να ασχοληθούν εκτεταμένα με τα τοπικά προβλήματα. Δηλώνουν επίσης, ότι η επαφή με το αναγνωστικό κοινό της εφημερίδας είναι άμεση ("παίρνουμε δεκάδες τηλεφωνήματα κάθε μέρα που αφορούν σε τοπικά προβλήματα") και όσο το δυνατόν αμφίδρομη. Είναι αλήθεια ότι η "Αυριανή της Βόρειας Ελλάδας" προβάλλει με ιδιαίτερη ένταση τα προβλήματα των -και επικοινωνιακά- υποβαθμισμένων δυτικών συνοικιών της Θεσσαλονίκης, όπως είναι αλήθεια ότι τα θέματα τα οποία επιλέγονται είναι κατά κανόνα εκείνα τα οποία εμφανώς συμβαδίζουν με τη γενικότερη -υψηλών τόνων- επικοινωνιακή πολιτική της εφημερίδας.

Σημαντικότερο πρόβλημα χώρου της πόλης που χειρίστηκε η εφημερίδα το τελευταίο διάστημα, οι συντελεστές θεωρούν την εν εξελίξει απόπειρα δημιουργίας Μετρό με πρωτοβουλία του Δήμου Θεσσαλονίκης και με αρχική χρηματοδότηση από το δημοτικό ραδιοφωνικό σταθμό. Η θέση της εφημερίδας ήταν σαφώς πολεμική-ειρωνική υποστηρίζοντας ότι η έναρξη του έργου ήταν πολιτικό-εκλογικό τέχνασμα.

γ.1.1.4. Η εφημερίδα "Ελληνικός Βορράς".

Περιγραφή. *Ο "**Ελληνικός Βορράς**", μία από τις πιο παλιές ελληνικές εφημερίδες -ιδρύθηκε το 1936 από το δήμαρχο της Θεσσαλονίκης και βενιζελικό βουλευτή Πέτρο Λεβαντή- είναι από το 1986 εβδομαδιαία εφημερίδα κυρίως αθλητικού περιεχομένου.*

Τοπική και χωρική θεματολογία. *Σύμφωνα με όσα μας είπε ο διευθυντής κ. Μέρτζος, όσο η εφημερίδα ήταν καθημερινή, είχε αποφασιστική επιρροή στην εξέλιξη των χωρικών θεμάτων της πόλης. Ιδιαίτερα αναφέρθηκε στο θέμα της προστασίας της Ανω Πόλης -ήδη από το 1960-, στην αντίσταση της εφημερίδας στην εγκατάσταση του συγκροτήματος της **Esso Papas** στις παρυφές της πόλης, στην προστασία του θερμαϊκού κόλπου, στη διαφωνία για την ανέγερση του ξενοδοχείου "Μακεδονία Παλλάς" στη Νέα Παραλία και στην αντίθεση της εφημερίδας στην καταστροφή της γεμάτης παραδοσιακά κτίσματα οδού Ανθέων.*

γ.1.1.5. Η εφημερίδα "Θεσσαλονίκη" και η διάνοιξη της περιφερειακής οδού.

Πέρα από τις δηλώσεις των εκπεμπόντων έντυπα μηνύματα συντελεστών των μεγάλων εφημερίδων, θεωρήσαμε χρήσιμη για τη

δημιουργία μιας πληρέστερης εικόνας των σχέσεων ανάμεσα στα μεγάλα έντυπα Μέσα της Θεσσαλονίκης και τις εξελίξεις που αφορούν στη χωρική διαμόρφωση της πόλης, τη συνοπτική παράθεση του τρόπου με τον οποίο μία απ'αυτές, η "Θεσσαλονίκη", αντιμετώπισε ένα από τα πλέον σημαντικά χωρικά θέματα της τελευταίας δεκαετίας, τη διάνοιξη της ανατολικής περιφερειακής οδού μέσα από το δάσος του Σέιχ Σου (Χίλια δέντρα").

Το θέμα πρωτοαπασχολεί την εφημερίδα στις αρχές του 1981, και θα επανέρχεται στις εσωτερικές αλλά και στην πρώτη σελίδα έως και το 1989, οπότε και η περιφερειακή θα παραδοθεί στην κυκλοφορία. (Βλ. στο παράρτημα Ι. κατάλογο των ημερομηνιών, των περιεχόμενων των δημοσιευμάτων και του αριθμού της σελίδας στην οποία δημοσιεύθηκαν).

Το πρώτο δημοσίευμα (23.6.81) αφορά στην περιγραφή του έργου και συμπληρώνεται από τις απόψεις του Υπουργείου Δημοσίων Έργων. Τις αμέσως επόμενες μέρες δημοσιεύονται οι (σκεπτικιστικές σε σχέση με την ικανότητα του έργου να συμβάλει στην επίλυση του γενικότερου κυκλοφοριακού προβλήματος της πόλης) απόψεις του Εργαστηρίου Συγκοινωνιακής Τεχνικής του Α.Π.Θ. και οι (αρνητικές) της Οικολογικής Κίνησης Θεσσαλονίκης. Η κυβερνητική μεταβολή που μεσολαβεί, οι αργοί ρυθμοί της γραφειοκρατικής προετοιμασίας του έργου, καθώς και η έλλειψη συνέχειας στις πρώτες αντιδράσεις δημιουργούν ένα κενό στα σχετικά δημοσιεύματα που διαρκεί περίπου ένα χρόνο. Στις 13.11.1982 δημοσιεύονται οι θέσεις

του Τεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδος-Τμήμα Κεντρικής Μακεδονιας, που συνηγορεί για την κατασκευή του έργου. Η εφημερίδα θα παρακολουθήσει από κοντά τις εξελίξεις και θα φιλοξενήσει τις διαφορετικές απόψεις και αντιδράσεις οι οποίες και κορυφώνονται το καλοκαίρι και το φθινόπωρο του 1983 καθώς η περιφερειακή αρχίζει να κατασκευάζεται. Σ'αυτό το χρονικό διάστημα θα δημοσιευθούν οι απόψεις της τοπικής αυτοδιοίκησης και ιδιαίτερα των δήμων που συνορεύουν με το δάσος, τα πορίσματα συσκέψεων και συζητήσεων για το θέμα, συνεντεύξεις ειδικών, ρεπορτάζ για τις κινητοποιήσεις των οικολογικών οργανώσεων καθώς και για τη δίκη που ακολούθησε τη σύγκρουση διαδηλωτών και αστυνομικών δυνάμεων ύστερα από ανοιχτή συγκέντρωση διαμαρτυρίας για τη διάνοιξη. Σε δύο περιπτώσεις η σχετική ειδησεογραφία κατέλαβε χώρο στην πρώτη σελίδα της εφημερίδας: την 16.9.83 (κινητοποιήσεις κατά της περιφερειακής) και την 21.10.83 (θέσεις του δημοτικού συμβούλιου της Θεσσαλονίκης).

Το 1984 και ενώ το έργο προχωρεί με τους γνωστούς (όχι εξαιρετικά γρήγορους) ελληνικούς ρυθμούς, το θέμα της ανατολικής περιφερειακής οδού εξακολουθεί να προβάλλεται από τη "Θεσσαλονίκη", με τη διαφορά ότι τα σχετικά κείμενα αφορούν τώρα κυρίως σε προτάσεις (ειδικών ή συλλογικών φορέων) προστασίας από την αυθαίρετη δόμηση της γύρω περιοχής, στην προστασία απο τους κινδύνους πυρκαγιάς, ή σε προτάσεις αναδάσωσης ορισμένων τμημάτων του δάσους.

Η αναφορά στο πρόβλημα "ανατολική περιφερειακή οδός" θα

γίνεται όλο και πιο σπάνια, καθώς το έργο θα πλησιάζει στην ολοκλήρωση του κεντρικού του τμήματος (τη στιγμή που γράφονται αυτές οι γραμμές -καλοκαίρι '91- η κατασκευή συνεχίζεται στην περιοχή πάνω απο το συνοικισμό της Τούμπας), οι αρχικοί μαχητικοί τίτλοι τύπου "Κάτω τα χέρια από το Σέιχ Σου" θα εκλείψουν και η παράδοση στην κυκλοφορία του τμήματος αυτού, τον Οκτώβριο του '89, θα παρουσιασθεί με τον τίτλο: "Αποκτήσαμε περιφερειακή".

γ.1.2. Η τηλεόραση.

Το φάσμα των τηλεοπτικών Μέσων των οποίων είναι δυνατό να γίνει λήψη στην περιοχή του πολεοδομικού συγκροτήματος της Θεσσαλονίκης περιλαμβάνει: Τα δύο πανελλαδικής εμβέλειας κρατικά τηλεοπτικά κανάλια ΕΤ1 και ΕΤ2, σειρά δορυφορικών καναλιών που στην περίπτωση της Θεσσαλονίκης αναμεταδίδονται άλλα με ευθύνη της ΕΡΤ και άλλα με ευθύνη του Δήμου, δύο ιδιωτικά Αθηναϊκά (Mega και Antenna) που αναμεταδίδουν το κεντρικό τους πρόγραμμα, ένα ιδιωτικό αθηναϊκό που άρχισε πρόσφατα να μεταδίδει εμβόλιμα και τοπικό πρόγραμμα (Κανάλι 29), ένα κρατικό κανάλι (ΕΤ3) που εκπέμπει από τη Θεσσαλονίκη, με δηλούμενη περιοχή εμβέλειας τη βόρεια Ελλάδα, δύο τοπικά κανάλια που ιδρύθηκαν με πρωτοβουλία οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης (TV 100 και Αργώ TV) και ένα αμιγώς ιδιωτικό τοπικό κανάλι (Μακεδονία TV).[23]

γ.1.2.1. Η "TV 100".

Περιγραφή. Αν και οι προβληματισμοί και οι δημόσιες

συζητήσεις των τελευταίων ετών αφορούσαν στην ίδρυση ενός κρατικού τοπικού τηλεοπτικού σταθμού, το περίφημο "τρίτο κανάλι" της ΕΡΤ, ήταν εν τέλει ο δήμος Θεσσαλονίκης που πρώτος εξέπεμψε τηλεοπτικό πρόγραμμα τοπικής εμβέλειας, με τη δημιουργία της "TV 100" (επίσημη έναρξη την 31η Δεκεμβρίου 1988). Είχαν προηγηθεί έντονες αντιπαραθέσεις ανάμεσα στην κυβέρνηση και την δημοτική αρχή τόσο σε σχέση με τις ραδιοφωνικές δραστηριότητες του δήμου Θεσσαλονίκης όσο και σχετικά με την αναμετάδοση των δορυφορικών καναλιών που πραγματοποιούσε ήδη ο δήμος παρακάμπτοντας τις κυβερνητικές αντιρρήσεις και επικαλούμενος διεθνείς συμβάσεις. Αυτή την περίοδο είχαμε και μία ιδιόμορφη σύγκρουση μεταξύ "πολεοδομίας" -εννοούμενης ως νομαρχιακής υπηρεσίας- και μέσων μαζικής επικοινωνίας -των δορυφορικών καναλιών, για την αναμετάδοση των οποίων έπρεπε να στηθούν οι απαραίτητες κεραίες και το απαραίτητο κτίσμα-που ελάχιστα είχε βέβαια να κάνει με τις δέουσες σχέσεις μεταξύ χωρικής διαμόρφωσης και τοπικής επικοινωνίας όπως αυτές περιγράφονται στην παρούσα εργασία. Καταλήξαμε έτσι στη "μάχη των κεραιών" γύρω από το αυθαίρετο δημοτικό κτίσμα στο δάσος του Σέιχ Σου, όπου παρουσία και των ειδικών αστυνομικών δυνάμεων αντιπαρατάχθηκαν αφενός η "πολεοδομική νομιμότητα", πίσω από τους τρόπους εφαρμογής της οποίας ήταν εύκολο να διακρίνει κανείς την έλλειψη επικοινωνιακής πολιτικής της τότε κυβέρνησης, και αφετέρου τα "δικαιώματα των δημοτών στην επικοινωνία", οι επικλήσεις στα οποία δύσκολα έκρυβαν τις

υπερτοπικές κομματικές επιδιώξεις των επικεφαλής της δημοτικής αρχής. Έτσι, η δημοτική τηλεόραση της Θεσσαλονίκης, η πρώτη δημοτική τηλεόραση που λειτούργησε πανελλαδικά, άρχισε τις μεταδόσεις της υπό το κράτος εντυπωσιακών ενεργειών και κομματικών αντιπαραθέσεων και διαμαχών που παρέκτρεπαν οποιαδήποτε προσπάθεια αναζήτησης τρόπων σύνδεσης των επικοινωνιακών δυνατοτήτων του νέου τοπικού τηλεοπτικού μέσου με τις επικοινωνιακές ανάγκες της πόλης και της ευρύτερης περιοχής.

Η δημοτική τηλεόραση της Θεσσαλονίκης εντάχθηκε στη Δημοτική Επιχείρηση Πληροφόρησης στην οποία ανήκαν ήδη και οι ραδιοφωνικοί σταθμοί του δήμου. Εκτός από την άμεση και έμμεση χρηματοδότηση από τους δημοτικούς πόρους, τα έξοδα του σταθμού προβλέφθηκε να καλυφθούν από την προβολή διαφημιστικών μηνυμάτων.[24] Στην αρχική φάση λειτουργίας της TV 100 έγινε χρηματοδότηση του σταθμού και από τον ανθούντα τότε οικονομικά ραδιοφωνικό σταθμό FM 100.

Οι εκπομπές της "TV 100" άρχισαν μέ μικρής διάρκειας πρόγραμμα που περιελάμβανε δελτίο ειδήσεων με κορμό θέματα εθνικής επικαιρότητας, μή οπτικοποιημένες τοπικές ειδήσεις παρμένες από το ειδησεογραφικό υλικό του δημοτικού ραδιοφωνικού σταθμού FM 100, αθλητική ενημέρωση όπου η έμφαση περνούσε στις τοπικές αθλητικές δραστηριότητες, και κάποιες κινηματογραφικές ταινίες. Από το Μάρτιο του 1989 η διάρκεια του προγράμματος επιμηκύνεται στις οκτώ ώρες ημερήσια, ενώ κατά την περίοδο της έρευνας το κανάλι εξέπεμπε σε καθημερινή

βάση από τις 14.30 έως τις 02.00 περίπου της επομένης. Η εμβέλεια των αναμεταδοτών καλύπτει εκτός από το νομό Θεσσαλονίκης και το σύνολο ή περιοχές των νομών Πέλλας, Πιερίας, Ημαθίας, Χαλκιδικής, Κιλκίς και Σερρών.

Τόσο η πολιτική προγράμματος του σταθμού όσο και η διαφάνεια των οικονομικών του, αποτέλεσε συχνά αντικείμενο διαμαρτυριών από τις παρατάξεις της δημοτικής αντιπολίτευσης. Εκτός από τις κατηγορίες για μεροληπτική παρουσίαση θεμάτων που αφορούσαν είτε την τοπική -ιδιαίτερα κατά τις προεκλογικές περιόδους- είτε την ευρύτερη επικαιρότητα, και τις κατηγορίες για αδιαφάνεια στη διαχείρηση των οικονομικών, έντονη κριτική αντιμετώπισε η στενή συνεργασία του καναλιού με το αθηναϊκό "New Channel" η οποία κρίθηκε ετεροβαρής σε όφελος του ιδιωτικού τηλεοπτικού σταθμού της Αθήνας.[25]

Πολιτική προγράμματος και χωρικά θέματα. Στην "TV 100" όπως και στους άλλους τοπικούς τηλεοπτικούς σταθμούς δεν υπάρχει ειδική εκπομπή που να παρακολουθεί σε συνεχή βάση τις χωρικές εξελίξεις και τα πολεοδομικά προβλήματα της πόλης. Η σχετική θεματολογία καλύπτεται, όταν κριθεί αρκούντως επίκαιρη, με ρεπορτάζ ενσωματωμένα στα δελτία ειδήσεων και στις ενημερωτικές εκπομπές. Κριτήρια για την προβολή χωρικού θέματος αποτελεί επίσης η προηγούμενη ενασχόληση του δημοτικού συμβούλιου με το συγκεκριμένο θέμα. "Η στενή συνεργασία του σταθμού με την τοπική αυτοδιοίκηση, επιβάλλει την προβολή των απόψεων του δήμου πάνω στα προβλήματα που απασχολούν την πόλη"[26], μας είπαν συντελεστές του

δημοσιογραφικού τμήματος. Σύμφωνα όμως με παράγοντες της δημοτικής αντιπολίτευσης, εκείνες που τελικά προωθούνται είναι οι απόψεις της δημοτικής πλειοψηφίας η οποία και διοικεί το σταθμό.[27]

Οι θέσεις που κυριάρχησαν σε εκπομπές που ασχολήθηκαν με χωρικά-πολεοδομικά θέματα, αντικατοπτρίζουν, πράγματι, τις θέσεις της πλειοψηφίας της δημοτικής αρχής. Συγκεκριμένα, σύμφωνα πάντοτε με τους προαναφερθέντες συντελεστές του δημοσιογραφικού τμήματος:

-Στο επίμαχο θέμα του Μετρό: θεωρήθηκε ότι η Θεσσαλονίκη έχει άμεση ανάγκη από μία δυναμική παρέμβαση στο κυκλοφοριακό, που αποτελεί και το μεγαλύτερο πρόβλημα που αντιμετωπίζει η πόλη. Αν και η σχετική προσπάθεια ξεκίνησε ανορθόδοξα είναι τελικά η μόνη σίγουρη λύση. Η Θεσσαλονίκη μπορεί να γίνει η πρώτη πόλη που θα αποκτήσει Μετρό στην Ελλάδα.

-Στο θέμα της πρότασης για διάνοιξη της παλιάς παραλίας: Υποστηρίχθηκε ότι το κυκλοφοριακό θα μπορούσε να αντιμετωπισθεί με ριζοσπαστικό τρόπο εάν δημιουργηθεί υπόγειος αυτοκινητόδρομος που παρά το τεράστιο κόστος που προυπολογίσθηκε (περίπου 15 δις), θα έδινε παράλληλα τη δυνατότητα δημιουργίας χώρων πράσινου και οικοπέδων που θα κάλυπταν τμήμα των εξόδων. Οσο δε αφορά στις αντιρρήσεις φορέων για την αλλοίωση της φυσιογνωμίας της πόλης, η "θέση" που προέκυπτε από τις σχετικές εκπομπές ήταν ότι η φυσιογνωμία της πόλης έχει ήδη αλλοιωθεί ριζικά μετά την

πυρκαγιά του 1917.

-Για το ανατολικό τμήμα της περιφερειακής οδού: Οι αρχικές εκπομπές για το θέμα διέπονταν από μάλλον κριτική διάθεση "εξ αιτίας της αλλοίωσης του φυσικού περιβάλλοντος που προκαλούσε η συνεχιζόμενη διάνοιξη της οδού". Στη συνέχεια όμως "ύστερα από θετικές παρεμβάσεις που έγιναν", ο σταθμός υποστηρίζει την προσπάθεια.

-Χώρος στάθμευσης (Parking) 1200 αυτοκινήτων στο Διοικητήριο: Υποστηρίζεται ότι το έργο θα επιφέρει την αποσυμφόρηση της περιοχής από τα παράνομα σταθμευμένα αυτοκίνητα. Η υλοποίηση του έργου δεν πρέπει να εμποδισθεί από αρχαιολογικές ανασκαφές που διαρκούν πάνω από δεκαετία και που είναι αμφίβολο εάν θα έχουν αξιόλογα αποτελέσματα.

-Βυζαντινό μουσείο: Το μουσείο θα έπρεπε να γίνει στο Επταπύργιο που θα αποτελούσε και το φυσικό του περιβάλλον και όχι στη σημερινή του θέση όπου είναι πιθανό να προκληθεί κυκλοφοριακή συμφόρηση και η οποία θα έπρεπε να αξιοποιηθεί ως χώρος πράσινου.

-Στο θέμα της μεταφοράς του Δημαρχείου στα κτίρια του Γ' Σώματος Στρατού: Οι σχετικές εκπομπές υποστηρίζουν τη μεταφορά αυτή. (Βλ. στο παράρτημα III σχηματική ανάπτυξη του εβδομαδιαίου προγράμματος των τοπικών τηλεοπτικών σταθμών της Θεσσαλονίκης).

Παρατηρούμε ότι στην ολότητα σχεδόν των παραπάνω περιπτώσεων (και άσχετα από την ορθότητα ή μη των επιχειρημάτων που προβάλλονται), η οπτική γωνία υπό την οποία

αντιμετωπίσθηκαν τα συγκεκριμένα θέματα χώρου, όχι μόνο εκφράζει τις απόψεις της δημοτικής πλειοψηφίας αλλά και υποστηρίζει ή αντιπολιτεύεται τις πρωτοβουλίες της κεντρικής κυβέρνησης σε θέματα χώρου της πόλης, ανάλογα με το εάν η εκάστοτε δημοτική αρχή και η εκάστοτε κυβέρνηση πρόσκεινται ή όχι πολιτικά.

Σήμερα, ενώ ο ιδρυτής δήμαρχος έχει υπουργοποιηθεί και ο τέως υπεύθυνος για τη Δημοτική Επιχείρηση Πληροφόρησης και τέως γενικός γραμματέας του δήμου έχει αποκτήσει εξ αγχιστείας δεσμούς ιδιοκτησίας με αθηναϊκό κανάλι που πρόσφατα κατέλαβε συχνότητα και στα ερτζιανά κύματα της Θεσσαλονίκης, ο δημοτικός τηλεοπτικός σταθμός βρίσκεται σε κρίση και προσπαθεί να βρεί νέες συνταγές επιβίωσης.

γ.1.2.2 Η "ΕΤ 3".

Περιγραφή. Πριν υλοποιηθεί το τρίτο **κανάλι της Ελληνικής Τηλεόρασης (ΕΤ3)** είχαν προηγηθεί επίμονα σχετικά αιτήματα από την πλευρά πολλών φορέων της Θεσσαλονίκης και της ευρύτερης βορειοελλαδικής περιοχής (Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης, Επιμελητήρια, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο κ.α.) και είχε ακολουθήσει μακρύς δημόσιος διάλογος για την αναγκαιότητα της δημιουργίας ενός τηλεοπτικού καναλιού με έδρα τη Θεσσαλονίκη και με εμβέλεια τη Βόρεια Ελλάδα.

Τα κυριότερα επιχειρήματα που διατυπώθηκαν (και που δεν είχαν όλα το ίδιο σκεπτικό) ήσαν το ακόλουθα:

α) Ενίσχυση της εθνικής παρουσίας σε περιοχές όπου υπήρχε επικοινωνιακή διείσδυση εξωελληνικών παραγόντων.

β) Επικοινωνιακή αναβάθμιση περιοχών στις οποίες δεν έφθαναν ή έφθαναν δύσκολα τα ήδη λειτουργούντα κρατικά κανάλια.

γ) Ενίσχυση, μέσω της προβολής των τοπικών προϊόντων και της τοπικής αγοράς, των οικονομικών δραστηριοτήτων της Θεσσαλονίκης και της βόρειας Ελλάδας.

δ) Προβολή σε πανελλαδική κλίμακα των πολιτιστικών πνευματικών και επιστημονικών δραστηριοτήτων της συμπρωτεύουσας. Είναι προφανές ότι η υιοθέτηση αυτού του επιχειρήματος θα οδηγούσε σε τηλεόραση πανεθνικής και όχι τοπικής εμβέλειας.

ε) Αποτροπή της "μετανάστευσης" καλλιτεχνικού και πνευματικού δυναμικούυ προς το κέντρο.

στ) Ενίσχυση των διαδικασιών αποκέντρωσης μέσω της δημιουργίας ενός τοπικού επικοινωνιακού φορέα που θα συνέβαλε στην ανάπτυξη του διαλόγου επί των τοπικών θεμάτων και θα πρόβαλε τα αιτήματα της τοπικής κοινωνίας των πολιτών.

Θα μπορούσε ενδεχομένως να παρατηρήσει κανείς ότι η παραπάνω επιχειρηματολογία, πέρα από την επίκληση των εθνικών λόγων για τη δημιουργία του καναλιού, έχει τουλάχιστον δύο διαφορετικά σκεπτικά. Αφενός υπάρχει η αντίληψη που εκκινεί από κριτήρια αποκέντρωσης και τοπικότητας και αφετέρου η αντίληψη που διεκδικεί την πανεθνική προβολή των δραστηριοτήτων της συμπρωτεύουσας, με τρόπο ανταγωνιστικό αλλά όχι ουσιαστικά διαφορετικό από εκείνο του υπό κατηγορία αθηναϊκού μοντέλου.

Ενώ στη Θεσσαλονίκη διατυπώνονται οι προαναφερθείσες απόψεις, στην Αθήνα οι διευθυντικοί παράγοντες της Ε.Ρ.Τ. και οι κυβερνητικοί υπεύθυνοι πείθονται τελικά για τη χρησιμότητα του βορειοελλαδικού καναλιού, και υπό την παράλληλη πίεση της ήδη εξαγγελθείσης λειτουργίας τηλεοπτικού σταθμού από τον αντιπολιτευόμενο την κυβέρνηση δήμο Θεσσαλονίκης, αποφασίζεται η δημιουργία ειδικής διεύθυνσης βόρειας Ελλάδας της Ε.Ρ.Τ. και "δρομολογείται" η Ε.Τ.3.

Σχετικά με την φυσιογνωμία και το περιεχόμενο του προγράμματος του νέου σταθμού υπάρχουν και στην Αθήνα διαφορετικές απόψεις. Ορισμένοι μιλούν για κανάλι τοπικής ενημέρωσης, κάτι ανάλογο δηλαδή με τα τρίτα κανάλια της ιταλικής ή της γαλλικής τηλεόρασης, ενώ άλλοι υποστήριξαν ότι το τρίτο κανάλι θα έπρεπε να αποκτήσει πολιτιστικές επικοινωνιακές λειτουργίες, στα πλαίσια μιας διαφοροποιημένης επικοινωνιακής πολιτικής των κρατικών καναλιών: το πρώτο κυρίως ειδησεογραφικό, το δεύτερο κυρίως ψυχαγωγικό και το υπό δημιουργία τρίτο πολιτιστικό, κατ'αναλογία με το τρίτο κρατικό ραδιοφωνικό πρόγραμμα.[28]

Οταν, τον Ιανουάριο του 1988, η ΕΤ3 αρχίζει τις δοκιμαστικές εκπομπές (οι οποίες επί ένα τετράμηνο ήσαν τρίωρες και προβάλονταν εμβόλιμα στη συχνότητα της ΕΤ2 σε ώρες -νωρίς το απόγευμα- που η ΕΤ2 είχε κενό προγράμματος) η "φιλοσοφία" του 3ου καναλιού δεν είχε ακόμα αποσαφηνισθεί.

Παράλληλα "στήνονται" οι αναμεταδότες που επιτρέπουν την αποστολή σήματος στις περισσότερες περιοχές της Μακεδονίας

και της Θράκης αλλά και στο νομό Αττικής, υποδηλώνοντας ένα είδος συμβιβασμού μεταξύ των απαιτήσεων των δύο προαναφερθεισών τάσεων των θεσσαλονικέων υποστηρικτών της ΕΤ3.

Πολιτική προγράμματος και προβολή τοπικών χωρικών θεμάτων. Χωρίς αξιόλογη οικονομική ενίσχυση από τον προυπολογισμό της Ε.Ρ.Τ. και χωρίς να καταφέρει να διεισδύσει στην τοπική διαφημιστική αγορά,[29] η ΕΤ3 αντιμετωπίζει εκ γενετής ασφυκτικό οικονομικό πρόβλημα. Δεν είναι λοιπόν εξ αντικειμένου σε θέση ούτε να χρηματοδοτήσει αξιόλογες δικές της παραγωγές -πλην συζητήσεων στο studio- , ούτε να παράσχει ικανοποιητική επικοινωνιακή κάλυψη των όσων συμβαίνουν στο "χώρο της", ούτε βέβαια να αποκτήσει ικανοποιητική θεαματικότητα. Θα μπορούσε μάλιστα να πει κανείς ότι μιά καλή εβδομαδιαία εκπομπή, όπως ήταν "Η Ε.Ρ.Τ. στη βόρεια Ελλάδα" του 1ου κρατικού καναλιού, κατάφερνε να προξενήσει εντονότερο ενδιαφέρον γύρω από τα προβλήματα της περιοχής. Παρά ταύτα η ύπαρξη του καναλιού αξιολογείται θετικά από τους Θεσσαλονικείς, όπως τουλάχιστον δείχνουν οι αντιδράσεις που ακολούθησαν τα πρόσφατα δημοσιεύματα περί οριστικής παύσης λειτουργίας ή ιδιωτικοποίησης του καναλιού.[30]

γ.1.2.3. Η "Αργώ TV".

Οι διαπιστώσεις σχετικά με την προφανή προτεραιότητα των κομματικών ή προσωπικών δημαρχιακών "γραμμών" που αλλοιώνει σε σημαντικό βαθμό την ενδεχόμενη αυτονομία των τοπικών

δημοτικών καναλιών, στις οποίες αναφερθήκαμε μιλώντας για την TV 100, προκύπτουν και από την εξέταση της επικοινωνιακής πολιτικής του δεύτερου τηλεοπτικού σταθμού του πολεοδομικού συγκροτήματος που, τουλάχιστον στην πρώτη φάση λειτουργίας του, τέλεσε υπό άμεσο δημοτικό έλεγχο, της **"Αργώ TV"** στο δήμο Καλαμαριάς.

Περιγραφή. Η "κατάληψη" τηλεοπτικής συχνότητας από την "Αργώ TV" γίνεται την 1η Σεπτεμβρίου 1989 και οι πρώτες δοκιμαστικές εκπομπές γίνονται στις 20 Οκτωβρίου της ίδιας χρονιάς, χωρίς να έχει προηγηθεί ούτε επαρκής οικονομικοτεχνική μελέτη, ούτε πολύ περισσότερο μία στοιχειώδης έστω διερεύνηση των επικοινωνιακών αναγκών της περιοχής τις οποίες το νέο κανάλι θα έπρεπε να καλύψει.

Με δηλούμενο στόχο "να ακουσθεί η φωνή της Καλαμαριάς" ο σταθμός αποκτά σύντομα τους απαραίτητους αναμεταδότες ούτως ώστε το σήμα του να φτάνει εκτός του Νομού Θεσσαλονίκης και στους Νομούς Πιερίας, Πέλλας, Ημαθίας, Κιλκίς, καθώς και σε τμήμα του Νομού Σερρών. Κατά την περίοδο της έρευνας το πρόγραμμα κάλυπτε περίπου οκτώ ώρες ημερήσια, από τις 16.00 ως τα μεσάνυκτα.

Η "Αργώ TV" δημιουργείται κυρίως για να λειτουργήσει ως "αντίπαλο δέος", σε επίπεδο πολιτικής-κομματικής αντιπαράθεσης, στην "TV 100". Οι επανειλημμένες κατηγορίες κατά των υπευθύνων του καναλιού του κεντρικού δήμου για κομματικής φύσης παρεκκλίσεις και παρεκτροπές συμβάλλουν στη δημιουργία ενος ιδιόμορφου κλίματος, που αντί να ευνοήσει ένα

ψυχραιμότερο και αποτελεσματικότερο διάλογο για τις τοπικές επικοινωνίες, με άξονα τα ενδιαφέροντα και τα συμφέροντα της τοπικής κοινωνίας, ευνοεί μάλλον την ανύψωση και άλλων κομματικά έγχρωμων τηλεοπτικών σημαιών. Δεν είναι κατά συνέπεια απροσδόκητο ότι και στην περίπτωση της Καλαμαριάς έχουμε τη δημοτική αντιπολίτευση να αντιδρά "κατά των αυθαιρεσιών του δημάρχου και της δημοτικής πλειοψηφίας", έστω και εάν εδώ οι ρόλοι των κομματικώς προσκείμενων έχουν αντιστραφεί.

Δεδομένου ότι οι οικονομικές δυνατότητες του δήμου Καλαμαριάς είναι ιδιαίτερα περιορισμένες σε σχέση με εκείνες του δήμου Θεσσαλονίκης, παρά την παραχώρηση της κτηριακής υποδομής και άλλων διευκολύνσεων από το δήμο στον τηλεοπτικό σταθμό, γίνεται σύντομα αντιληπτό ότι η επιβίωση και η ανταγωνιστικότητα -έστω και σε τοπικό επίπεδο- ενός τηλεοπτικού καναλιού συνεπάγεται πολύ μεγαλύτερα έξοδα από εκείνα που είχαν αρχικά υποτεθεί. Έτσι υιοθετείται η μορφή της "εταιρείας λαϊκής βάσης" και η επιχείρηση ανοίγεται σε ιδιώτες μετόχους. Ας σημειώσουμε ότι αυτή η μορφή δημοτικής επιχειρησιακής δραστηριότητας ήταν εκείνη που υποστηριζόταν περισσότερο ένθερμα και από το Τμήμα Τοπικής Δημοσιότητας της Ελληνικής Εταιρείας Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης (Ε.Ε.Τ.Α.Α.) τουλάχιστον σχετικά με τις ραδιοφωνικές δραστηριότητες των δήμων. Αρχικά δημιουργήθηκε η εντύπωση ότι ένας αυξημένος αριθμός μικρομετόχων θα ήταν μία επαρκής εγγύηση αυξημένου συλλογικού ελέγχου της τοπικής τηλεόρασης.

Όμως στην πράξη αποδείχθηκε ότι αυτό δεν ήταν αρκετό. Σύντομα φάνηκε ότι ενώ ο έλεγχος παρέμενε στον εγκαλούμενο για μεροληψία δήμαρχο, η θεαματικότητα παρέμενε "κολλημένη" στα ελάχιστα επίπεδα. Οι λύσεις που απέμεναν ήσαν πλέον ή το κλείσιμο ή το πέρασμα του ελέγχου σε κεφαλαιούχο που θα ήταν διατεθειμένος να αναλάβει το οικονομικό κόστος της συνέχισης της λειτουργίας του καναλιού. Αυτή ήταν και η λύση που τελικά επιλέχθηκε.

Πολιτική προγράμματος και προβολή χωρικών θεμάτων. Η αγωνιώδης αναζήτηση της θεαματικότητας με χαμηλό κόστος οδηγούν σε όχι πάντα επιτυχημένους χειρισμούς. Οι εσωτερικές παραγωγές είναι ακόμη κατά κανόνα ερασιτεχνικού επιπέδου (εκπομπές για τη γυναίκα, το αυτοκίνητο, τη νεολαία), ενώ σε μερικές δεν αποφεύγεται ο εμφανής κίνδυνος της γκρίζας διαφήμισης. Πρόσφατα δε, στο πρόγραμμα προστέθηκε η απαραίτητη ζώνη νυχτερινού ερωτισμού.

Η "Αργώ TV" δεν έχει ασχοληθεί μέχρι στιγμής αναλυτικά, με τη μορφή δηλαδή ειδικών εκπομπών ή διεξοδικών ρεπορτάζ, με θέματα χώρου της Καλαμαριάς ή της ευρύτερης περιοχής.[31] Η τοπικότητα του προγράμματος αφορά κυρίως σε εκπομπές λαογραφικού περιεχόμενου, με ιδιαίτερες αναφορές στην ποντιακή παράδοση και μουσική. Μεταδίδονται επίσης κατά καιρούς συνεντεύξεις δημάρχων ή δημοτικών συμβούλων των περιφερειακών κυρίως δήμων στις οποίες γίνεται αναφορά και στα πολεοδομικά προβλήματα της ευρύτερης περιοχής του πολεοδομικού συγκροτήματος.

γ.1.2.4. Η "Μακεδονία TV".

Περιγραφή. Η "Μακεδονία TV" είναι ο πρώτος και ο μόνος μέχρι στιγμής, αμιγώς ιδιωτικός τηλεοπτικός σταθμός του πολεοδομικού συγκροτήματος Θεσσαλονίκης. Ανήκει στους αδελφούς Καραβασίλη, εμπόρους μηχανημάτων εκπομπής ραδιοφωνικού σήματος, και άρχισε να εκπέμπει δοκιμαστικά από την 1η Ιανουαρίου 1990. Σε κανονική λειτουργία από τον Απρίλιο του ίδιου χρόνου, εξέπεμπε, την περίοδο της έρευνας, 15 ώρες ημερήσια και το σήμα του έφθανε εκτός Θεσσαλονίκης σε περιοχές των νομών Ημαθίας, Πέλλας, Κιλκίς, Σερρών και Χαλκιδικής.

Πολιτική προγράμματος και προβολή τοπικών και χωρικών θεμάτων. Οι συντελεστές στους οποίους απευθυνθήκαμε δεν κρύβουν τον εμπορικό και κερδοσκοπικό χαρακτήρα του σταθμού. Το πρόγραμμα του "Μακεδονία TV" αρθρώνεται γύρω από ψυχαγωγικά θέματα, κυρίως προβολή εμπορικών ταινιών αλλά υπάρχει και ένα σημαντικό ποσοστό ωρών αφιερωμένων σε τοπικά θέματα (ρεπορτάζ και συζητήσεις-όχι εξαντλητικές έρευνες). Πέρα από την εβδομαδιαία εκπομπή όπου προσκεκλημένοι είναι οι νομάρχες της περιοχής και όπου είναι δυνατό αφενός να γίνει λόγος για τοπικά θέματα έστω και μέσω της προβολής των απόψεων της κεντρικής εξουσίας και αφετέρου να διατηρηθούν καλές σχέσεις με τις νομαρχιακές αρχές σε μία περίοδο που η νομιμότητα των μη κρατικών τηλεοράσεων βρίσκεται υπό αμφισβήτηση, προβάλλονται συζητήσεις και συνεντεύξεις για θέματα τοπικού ενδιαφέροντος οι οποίες σύμφωνα με τις

εκτιμήσεις παραγόντων του σταθμού συμβάλλουν στην αύξηση της θεαματικότητας. Το σημείο αυτό παρουσιάζει ενδιαφέρον γιατί στα άλλα κανάλια, ακόμη και στα δημοτικά, η ενασχόληση με τα τοπικά θέματα θεωρείται επιβαρυντική για τη θεαματικότητα. Η περίπτωση της "Μακεδονία TV" και η αυξημένη σχετικά θεαματικότητά της δείχνει ότι η τοπικότητα και η θεαματικότητα της προβαλλόμενης θεματολογίας δεν είναι κατ'ανάγκην ασυμβίβαστες.

Αναφέρουμε ενδεικτικά ότι κατά την περίοδο της έρευνας, όρισμένα από τα τοπικά θέματα που απασχόλησαν τον τηλεοπτικό σταθμό ήσαν: Το πρόβλημα των διατηρητέων κτιρίων που στεγάζουν το Παπάφειο ίδρυμα και τη Σχολή Τυφλών, το πρόβλημα των σιδηροδομικών γραμμών και των αφύλακτων διαβάσεων στο δήμο Μενεμένης, η καταστροφή πάρκου στην περιοχή Χαριλάου για να γίνει σχολείο το οποίο παραμένει ατελείωτο, οδικοί άξονες μέσα στο δάσος στην περιοχή Μαλακοπής.

γ.1.3. Το ραδιόφωνο.

γ.1.3.1. Ανεξάρτητες τοπικές ραδιοφωνικές μεταδόσεις κατά την τελευταία περίοδο του κρατικού ραδιοτηλεοπτικού μονοπώλιου.

Πριν από τη νομιμοποίηση των μη κρατικών ραδιοφωνικών σταθμών και τη θεσμοθέτηση της "τοπικής ραδιοφωνίας" η κατάσταση στο πολεοδομικό συγκρότημα της Θεσσαλονίκης είχε ως εξής: Πλην των τριών αθηναϊκής εκπομπής κρατικών προγραμμάτων που αναμεταδίδονταν στη Θεσσαλονίκη, υπήρχαν α) δύο τοπικοί κρατικοί ραδιοφωνικοί σταθμοί, ο ένας συνδεδεμένος με την

Ε.Ρ.Τ.1 και ο άλλος με την Ε.Ρ.Τ.2 που εξέπεμπαν συνδεόμενοι και με το κεντρικό δίκτυο και, β) ένα πλήθος μη νόμιμων ραδιοφώνων ανάμεσα στα οποία θα μπορούσαμε να διακρίνουμε τρεις βασικές κατηγορίες: τα ερασιτεχνικά, τα πειρατικά και τα πειραματικά ραδιόφωνα. Πρόκειται για τρείς τρόπους διεκδίκησης του δικαιώματος συμμετοχής στην μαζική επικοινωνία, που εκδηλώνονται μέσα στο ασαφές και ιδιόμορφο καθεστώς ημιανοχής που χαρακτηρίζει το γενικότερο επικοινωνιακό πλαίσιο στη χώρα μας αυτήν την περίοδο.

Οι ερασιτέχνες. Οι ερασιτέχνες που εξέπεμπαν ραδιοφωνικό σήμα στα ερτζιανά της Θεσσαλονίκης θα μπορούσαν να διακριθούν σε εραστές της (ραδιοφωνικής) επικοινωνίας και σε εραστές της ραδιοφωνικής τεχνολογίας. Οι πρώτοι ήσαν κατά κανόνα άτομα νεαρής ηλικίας, ευαίσθητα στις νέες επικοινωνιακές μορφές, που φτιάχνοντας υποτυπώδη studio μετέδιδαν κυρίως μουσική αλλά και εκπομπές αυθόρμητου λόγου. Ο αυθορμητισμός αυτών των εκπομπών, συγκρινόμενος μάλιστα με την άκρως συμβατική, "ξύλινη γλώσσα" της τότε κρατικής ραδιοφωνίας προκάλεσαν συμπάθειες στο ευρύ κοινό της πόλης, που έσπευσε σε αρκετές περιπτώσεις να συμπαρασταθεί στους ραδιο-ερασιτέχνες όταν οι εισαγγελικές ή αστυνομικές αρχές παρενέβαιναν κατάσχοντας τα μηχανήματα και μηνύοντας τους "υπευθύνους". Οι δεύτεροι, σπουδαστές συνήθως σχολών ηλεκτρονικής, κατασκεύαζαν "χειροποίητα" μηχανήματα εκπομπής ραδιοφωνικού σήματος και, όταν δεν συνεργάζονταν με τους πρώτους, δοκίμαζαν την εμβέλεια και τις λοιπές δυνατότητες των μηχανημάτων τους,

είτε χρησιμοποιώντας τα ως ασύρματο τηλέφωνο σε ένα είδος δημόσιας -μεταξύ τους- επικοινωνίας στα ερτζιανά, είτε μεταδίδοντας μουσική, που αν και δεν ήταν κατά κανόνα εναλλακτική ποιοτική προσφορά, δεν ήταν πάντως ούτε κατευθυνόμενη από τις επιλογές των δισκογραφικών εταιρειών.

Οι πειρατές. Σε άτυπη αλλά στενή σχέση με τις δισκογραφικές εταιρείες, οι οποίες δεν είχαν κανένα πρόβλημα να τους παραχωρούν δωρεάν δείγματα των "νέων κυκλοφοριών" λαϊκής κατανάλωσης, ήσαν οι πειρατές, εκείνοι δηλαδή που πολύ νωρίς -ήδη από τη δεκαετία του '70- αποφάσισαν να χρησιμοποιήσουν κερδοσκοπικά τις ραδιοφωνικές συχνότητες, εκμεταλλευόμενοι το όλο και πιο χαμηλό κόστος του ραδιοφωνικού εξοπλισμού και την κατάσταση χάους που δημιουργούσε η καθυστέρηση της πολιτείας στο να ρυθμίσει νομοθετικά τα σχετικά με τη ραδιοφωνία δικαιώματα και υποχρεώσεις.

Σε στενή σχέση και με τη "μαύρη" διαφημιστική αγορά (στην Αθήνα ήσαν κυρίως διαφημίσεις κτηματομεσιτικών επιχειρήσεων, στη Θεσσαλονίκη κυρίως νυκτερινών κέντρων διασκέδασης), οι πειρατές απέκτησαν σχετικά γρήγορα ένα κοινό καταναλωτών "βαριάς" λαϊκής μουσικής και ανεξέλεγκτων διαφημιστικών μηνυμάτων. Τα κέρδη που εξασφάλιζαν αυτού του είδους οι δραστηριότητες πρέπει να ήσαν σημαντικά, δεδομένου ότι οι όποιες κατασχέσεις και μηνύσεις δεν πτόησαν στο ελάχιστο τους "πειρατές", ούτε προκάλεσαν μείωση του φαινόμενου της ραδιοπειρατείας, η οποία εξακολούθησε να ανθεί

έως και μετά τη νομιμοποίηση των εμπορικών ραδιοσταθμών.

Οι πειραματιστές. Η τρίτη κατηγορία, εκείνη των πειραματιστών εναλλακτικών μορφών ραδιοφωνικής επικοινωνίας, δεν μπορούμε να πούμε ότι υπήρξε εξ ίσου διαδεδομένη όσο οι δύο πρώτες. Εάν εξαιρέσουμε το φοιτητικό ραδιοφωνικό σταθμό που εξέπεμψε στη Θεσσαλονίκη παράλληλα με εκείνον του αθηναϊκού πολυτεχνείου το '73 (αφετηρία, μεταξύ άλλων, για την τοπική παράδοση φοιτητικής ραδιοφωνίας), και τις εκπομπές πειραματικής μορφής που μερικές φορές μπορούσε να ανακαλύψει κανείς στα προγράμματα των μεμονωμένων ερασιτεχνών, μας μένουν αφενός οι ραδιοφωνικές προσπάθειες των κομματικών νεολαιών που κατά τη διάρκεια των γιορτών και των φεστιβάλ "έστηναν" ραδιόφωνα και επιχειρούσαν-ενίοτε με επιτυχία- κοινωνικοπολιτική χρήση του Μέσου και αφετέρου ορισμένες εκπομπές από τα ραδιόφωνα των φοιτητικών καταλήψεων.

Θα μπορούσαμε λοιπόν να πούμε ότι, κατά τη διάρκεια της προ της νομιμοποίησης περιόδου, η παρουσία των ποικίλων πηγών ραδιοφωνικών μηνυμάτων δημιουργεί ένα νέο ραδιοφωνικό κοινό το οποίο, αν και είναι δυνατόν να "ταυτισθεί" οριακά με τους εκπέμποντες και να ακολουθήσει προτεινόμενες συμπεριφορές και προτρεπτικά μηνύματα (συμμετοχή σε ψυχαγωγικές εκδηλώσεις που οργανώνονται από τα ραδιόφωνα, αποδοχή των διαφημιστικών μηνυμάτων ή και στήριξη των σταθμών όταν αυτοί απειλούνται), δεν είναι ένα κοινό συμμετεχόντων πολιτών μέσα στα πλαίσια μιας νέας μορφής κοινωνικής επικοινωνίας.

Την ίδια περίοδο είναι αρκετοί εκείνοι που

προβληματίζονται σε σχέση με τις δυνατότητες του ραδιοφωνικού μέσου αφού απελευθερωθεί από τον κρατικό έλεγχο, να αποτελέσει άξονα δημιουργίας νέων προυποθέσεων κοινωνικά επωφελών επικοινωνιακών λειτουργιών. Παράλληλα βέβαια, εν όψει της επικείμενης νομιμοποίησης, το μη κρατικό ραδιόφωνο αρχίζει να ενδιαφέρει και ως εμπορική επιχείρηση, όπως και ως μέσο πολιτικής επιρροής. Οι ερασιτέχνες που από πολλές πλευρές ηρωοποιούνται στις μάχες κατά του κρατικού μονοπώλιου, αμέσως μετά θα ξεχαστούν ανεπιστρεπτί.[32]

γ.1.3.2. Μετά τη νομιμοποίηση.

Μετά τη νομιμοποίηση της τοπικής ραδιοφωνίας, η πόλη καλύπτεται από ένα ακόμη πιο πυκνό και περιπεπλεγμένο δίκτυο τοπικών και υπερτοπικών ραδιοφωνικών επικοινωνιών.

Παράλληλα διαφοροποιούνται οι ρόλοι αρκετών ανθρώπων της μέχρι τότε "ελεύθερης", στην ημιπαρανομία της, τοπικής ραδιοφωνίας. Κατ'αρχήν οι περισσότεροι από τους παλιούς ερασιτέχνες, είτε υπαλληλοποιούνται, είτε δημιουργούν αυτόνομα ιδιωτικά ραδιόφωνα, είτε συνεταιρίζονται με ιδιοκτήτες μεγάλων αθηναϊκών ραδιοφώνων δημιουργώντας τα τοπικά παραρτήματα σταθμών όπως ο "Αντέννα FM" ή το "Ράδιο Αθήνα" (εδώ, "Ράδιο Θεσσαλονίκη"). Οι πιο πολλοί από εκείνους που είχαν την ευκαιρία να εξοικειωθούν ως ερασιτέχνες με τα μηχανήματα εκπομπής ραδιοφωνικού σήματος, βρίσκουν εύκολα απασχόληση στα νέα ραδιόφωνα. Θα πρέπει να σημειώσουμε εδώ πως παρά το ότι η κατοχύρωση της ερασιτεχνικής ραδιοφωνίας αποτέλεσε έναν από τους περισσότερο χρησιμοποιημένους

πολιορκητικούς κριούς κατά του κρατικού μονοπώλιου, στην πράξη οι σταθμοί ισχύος έως 40 watt που προβλέφθηκαν για όσους θα ήσαν διατεθειμένοι να επιμείνουν ερασιτεχνικά ήταν αδύνατο να ακουσθούν μέσα στο χάος που ακολούθησε την εφαρμογή του νόμου. Από τους παλιούς πειρατές, άλλοι καταφέρνουν να εξασφαλίσουν νόμιμη άδεια εμπορικού ραδιοσταθμού, ενώ άλλοι εξακολουθούν για μεγάλο χρονικό διάστημα να εκπέμπουν ακριβώς όπως πριν. Οι πειραματιστές της πρώτης "ηρωϊκής" περιόδου βρίσκουν σε αρκετές περιπτώσεις απασχόληση στους νέους δημοτικής ή συλλογικής συνήθως ιδιοκτησίας σταθμούς, κυρίως κατά την πρώτη περίοδο λειτουργίας τους.

Θα μπορούσε να επιχειρήσει κανείς πολλών ειδών κατηγοριοποιήσεις των ραδιοφωνικών σταθμών που συνωστίζονται στα ερτζιανά αυτήν την περίοδο.

Υπάρχουν κατ'αρχην εκείνοι που σχετικά γρήγορα καταφέρνουν να εξασφαλίσουν την πολυπόθητη άδεια λειτουργίας και κατά συνέπεια συγκεκριμένη συχνότητα, εκείνοι που περιμένουν "στην ουρά" μια που η σχετική επιτροπή (αργότερα το ΕΡΣ) δεν κινείται με εξαιρετική ταχύτητα, και εκείνοι που επιμένουν να λειτουργούν με τον παλιό αυθαίρετο τρόπο, δηλαδή συνεχίζουν να εκπέμπουν χωρίς να υποβάλλουν αίτηση για παροχή άδειας.[33]

Εκτός από τη νομική πρόβλεψη, που θεωρητικά μόνον επιτρέπει την παρουσία ερασιτεχνών στα ερτζιανά κύματα, τα νέα καθεστώτα ιδιοκτησίας που δημιουργούνται προσθέτουν στα

κρατικά ραδιόφωνα ιδιωτικούς, δημοτικούς, συλλογικούς καθώς και μικτής ιδιοκτησίας σταθμούς.

Σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα αρκετοί από τους τοπικούς ραδιοφωνικούς σταθμούς αρχίζουν να εξειδικεύουν το πρόγραμμά τους, μετατρεπόμενοι σε κυρίως ή αποκλειστικά μουσικά (και εδώ υπάρχουν πολλές υποκατηγορίες ανάλογα με το προτιμώμενο είδος μουσικής), ειδησεογραφικά (όπου μπορεί να προέχει ή όχι η τοπική ειδησεογραφία) , αθλητικά, πολιτιστικά και άλλα ραδιόφωνα.

Θα επιχειρήσουμε κατ'αρχήν μία περιληπτική αναφορά στους ραδιοφωνικούς σταθμούς με βάση το ιδιοκτησιακό τους καθεστώς, για να επιμείνουμε περισσότερο στη συνέχεια σε ορισμένες χαρακτηριστικές περιπτώσεις ραδιοφώνων υπό δημοτικό έλεγχο, οι οποίοι, κατά τεκμήριο και σύμφωνα με τα κείμενα που συνοδεύουν τις αιτήσεις για παροχή άδειας λειτουργίας, θα έπρεπε να ασχολούνται εκτενέστερα με τα τοπικά θέματα και προβλήματα.

γ.1.3.3. Κρατικοί και ελεγχόμενοι από δημόσιους φορείς τοπικοί ραδιοφωνικοί σταθμοί.

Η καθιέρωση της μη κρατικής τοπικής ραδιοφωνίας βρίσκει τους δύο ραδιοφωνικούς σταθμούς της Ε.Ρ.Τ. στη Θεσσαλονίκη, όπως άλλωστε και τους περισσότερους περιφερειακούς τοπικούς σταθμούς σε όλη την Ελλάδα, σε κατάσταση πλήρους ανεπάρκειας στό να εκπληρώσουν σχεδόν οποιαδήποτε τοπική επικοινωνιακή λειτουργία. Χωρίς επαρκή οικονομική στήριξη από το κέντρο, χωρίς τη δυνατότητα λήψης αυτόνομων αποφάσεων στον διοικητικό

τομέα, χωρίς τον ελάχιστο ποιοτικό έλεγχο των εκπεμπόμενων προγραμμάτων, μεταδίδουν εκπομπές που χαρακτηρίζονται -με ελάχιστες εξαιρέσεις όπως, το τελευταίο διάστημα, η ζωντανή καθημερινή εκπομπή "καλημέρα Θεσσαλονίκη" του 2ου τοπικού προγράμματος- από επαρχιωτισμό και φολκλορικά στοιχεία. Εξ άλλου, εξ αιτίας της γραφειοκρατικής και συγκεντρωτικής δομής που τους διέπει, οι τοπικοί κρατικοί σταθμοί αργούν και στο να εκσυγχρονισθούν τεχνολογικά. Για μεγάλο χρονικό διάστημα και ενώ ερασιτέχνες και πειρατές "ανακαλύπτουν" τις δυνατότητες των FM και της στερεοφωνίας, τα κρατικά τοπικά ραδιόφωνα εξακολουθούν να εκπέμπουν στα μεσαία κύματα, μονοφωνικά.

"**102 Fm Stereo**". Η πρώτη σοβαρή εποικοδομητική επίπτωση του ανταγωνισμού με τις μη κρατικές ραδιοφωνίες θεωρείται η δημιουργία του τοπικού κρατικού "102 FM stereo", το Σεπτέμβριο του 1988. Αξιοποιώντας τις εμπειρίες του καλύτερου τμήματος του στελεχιακού δυναμικού, εκσυγχρονίζοντας και "ζωντανεύοντας" το πρόγραμμα και παρακολουθώντας από κοντά τα τεκτενόμενα στην πόλη, το πείραμα επιτυγχάνει και η ακροαματικότητα του "102" ανεβαίνει θεαματικά για να φτάσει στο τέλος του '88 και στις αρχές του '89 στο 16%, ενώ την ίδια περίοδο οι ακροαματικότητες των κεντρικών κρατικών ραδιοφώνων έχουν πέσει στην Αθήνα σε μονοψήφιους αριθμούς. Ωστόσο, η "άνοιξη" της κρατικής ραδιοφωνίας στη Θεσσαλονίκη δεν θα κρατήσει για πολύ. Τον Αύγουστο του 1990, αφού έχουν προηγηθεί αλλαγές στο ύφος, το πρόγραμμα και το στελεχιακό

δυναμικό και η ακροαματικότητα έχει ήδη πάρει την κατιούσα, ο "102 FM stereo" ουσιαστικά καταργείται (οι υπεύθυνοι επικαλούνται οικονομικούς λόγους), ενοποιούμενος με τον Ρ.Σ.Μακεδονίας-Α'πρόγραμμα. Το δεύτερο τοπικό κρατικό πρόγραμμα (μόνο στα μεσαία κύματα) γίνεται εξειδικευμένος μουσικός σταθμός (ελληνική-δημοτική μουσική), ενώ η ακροαματικότητα και κατά συνέπεια η διεισδυτικότητα και των δύο κρατικών ραδιοφώνων στη Θεσσαλονίκη ουσιαστικά μηδενίζεται.

Ο Ρ.Σ. της Διεθνούς Έκθεσης. Ας προσθέσουμε ότι στη Θεσσαλονίκη εμφανίζεται ένας ακόμη ραδιοφωνικός σταθμός, που ελέγχεται από έναν τοπικό, ελεγχόμενο από το δημόσιο, οργανισμό, τη Διεθνή Έκθεση. Ο σταθμός αυτός ξεκινά ως εξειδικευμένου προγράμματος, δηλώνει δηλαδή ότι θα ασχοληθεί με την τοπική οικονομική και επιχειρηματική ενημέρωση, προμηθεύεται άρτιο και ακριβό εξοπλισμό και στελεχώνεται κυρίως από δημοσιογραφικό δυναμικό. Όμως, μετά ένα σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα, η χαμηλή ακροαματικότητα και το μεγάλο κόστος υποχρεώνουν τη διοίκηση να απολύσει το μεγαλύτερο μέρος των δημοσιογράφων, το ενημερωτικό μέρος του προγράμματος μειώνεται δραστικά και ο σταθμός μετατρέπεται ουσιαστικά σε μουσικό. (Τελικά ο σταθμός αυτός θα πωληθεί από την Έκθεση στο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης).

γ.1.3.4. Σταθμοί ιδιοκτησίας συλλογικών φορέων.

Ο Ρ.Σ. "Η Φωνή της Τούμπας". Το "Ράδιο Φωνή της Τούμπας" του συλλόγου κατοίκων Τούμπας η "Ένωση" και ο

ραδιοφωνικός σταθμός των ποντιακών σωματείων, αποτελούν τις δύο χαρακτηριστικότερες -και πιο γνωστές-περιπτώσεις ραδιοφώνων που δημιουργήθηκαν από συλλογικούς φορείς της Θεσσαλονίκης. Και στις δύο περιπτώσεις είναι το ποντιακό στοιχείο -στην πρώτη με τοπική αναφορά στη γνωστή συνοικία της Θεσσαλονίκης-που παίρνει την πρωτοβουλία ραδιοφωνικής έκφρασης και επικοινωνίας. Το "Ράδιο Φωνή της Τούμπας", αν και ασχολείται με τα θέματα της συνοικίας και διατηρεί στοιχεία τοπικότητας, ακολουθεί συγκεκριμένη κομματική γραμμή και προσανατολίζεται από την αρχή προς ένα τμήμα του κοινού αποτελούμενο από τους οπαδούς συγκεκριμένου πολιτικού κόμματος. Το πρόγραμμα του ραδιόφωνου των ποντιακών σωματείων αποτελείται κυρίως από εκπομπές μουσικής και λόγου με λαογραφικό και ιστορικό περιεχόμενο.

Νεανικοί συλλογικοί Ρ. Σταθμοί. Υπάρχουν και περιπτώσεις ραδιοφωνικών πρωτοβουλιών, όπως το "Ράδιο Ουτοπία" ή το "Ράδιο Κιβωτός" που, αν και δεν ανήκουν σε σαφώς διαρθρωμένους συλλογικούς φορείς, στην ουσία αποτελούν συλλογικές προσπάθειες νέων ανθρώπων, οι οποίοι επιμένουν σε ερασιτεχνικές, πειραματικές και εναλλακτικές μορφές ραδιοφωνικής επικοινωνίας. Τα ραδιόφωνα αυτά, χωρίς επαρκή μηχανήματα εκπομπής, "πνίγονται" από τους ισχυρότατους πομπούς και κεραίες των άλλων σταθμών. Υπήρξαν επίσης σταθμοί, όπως ο "Α 103", που ξεκίνησαν σαν συλλογικές προσπάθειες, απέτυχαν και κατέληξαν υπό τον έλεγχο ιδιωτών.

γ.1.3.5. Ιδιωτικοί ραδιοφωνικοί σταθμοί.

Οι ιδιωτικοί ραδιοφωνικοί σταθμοί που προέκυψαν στο Π.Σ. της Θεσσαλονίκης μετά την καθιέρωση της τοπικής ραδιοφωνίας αποτελούν ένα ετερογενές σύνολο, τόσο σε σχέση με τα βασικά χαρακτηριστικά που εκπεμπόμενου προγράμματος όσο και σχετικά με την επιλογή του τμήματος του κοινού στο οποίο απευθύνονται.

"Ράδιο Θεσσαλονίκη" και "Αντένα FM". Οι δύο σταθμοί που παρουσίασαν τη μεγαλύτερη άνοδο ακροαματικότητας μετά την αντίστοιχη πτώση της απήχησης του ραδιοφωνικού σταθμού του δήμου Θεσσαλονίκης, ήσαν οι "Ράδιο Θεσσαλονίκη" και "Αντέννα FM". Μεταξύ των σταθμών αυτών υπάρχουν ορισμένες χαρακτηριστικές ομοιότητες: Και οι δύο αποτελούν κατά κάποιο τρόπο τη συνέχεια παλαιότερων ραδιοφωνικών προσπαθειών της "ηρωικής εποχής" της ημιπαρανομίας. (Οι βασικοί συντελεστές του "Ράδιο Θεσσαλονίκη" πρωτοστατούσαν στον ομώνυμο ερασιτεχνικό σταθμό που είχε προκαλέσει τη συμπάθεια και τη συμπαράσταση μεγάλου μέρους του ραδιοφωνικού κοινού, όταν έγιναν προσπάθειες να κλείσει ως "παρανόμως εκπέμπων", πριν τη νομιμοποίηση. Οι θεσσαλονικείς συντελεστές του "Αντέννα FM" ήσαν μέρος της ερασιτεχνικής ομάδας που μετέδιδε παλαιότερα με την επωνυμία "Ραδιο Πανόραμα 84"). Και οι δύο σταθμοί απέκτησαν άδεια λειτουργίας ως συνεταιρισμοί μεταξύ των παραπάνω τέως ερασιτεχνών και ισχυρών συγκροτημάτων Μ.Μ.Ε. της Αθήνας, έχοντας έτσι την ευχέρεια να διαθέτουν άρτιο εξοπλισμό και άμεση δημοσιογραφική σύνδεση με το κέντρο. Και τα δύο ραδιόφωνα αφιέρωσαν τις πρωινές τους ζώνες σε έντονα

πολιτικοποιημένα και με σαφείς κομματικές αναφορές -αν και τελείως διαφορετικών αποχρώσεων- προγράμματα, ενώ το απογευματινό και βραδινό πρόγραμμα έδινε βάρος στις μουσικές νεανικές εκπομπές. Και οι δύο χρησιμοποίησαν κατά κόρον τις δυνατότητες του ραδιοφωνικού μέσου για άμεση προβολή, μέσω του τηλεφώνου, των απόψεων των ακροατών τους. Και οι δύο παρουσίασαν τα υψηλότερα ποσοστά ακροαματικότητας όταν το "προσκείμενο κόμμα" βρισκόταν στην αντιπολίτευση. Και οι δύο παρουσιάσθηκαν σαν πολυσυλλεκτικοί σταθμοί αν και, πλην της πολιτικο-κομματικής διαφοροποίησης, το κοινό του "Αντέννα" πρέκυψε ηλικιακά νεαρότερο. Και οι δύο, τέλος, όταν ασχολήθηκαν με τα τοπικά θέματα δεν μπόρεσαν να αποφύγουν την επιρροή των οπτικών που ούτως ή άλλως διέπουν το συνολικό τους πρόγραμμα.

Ράδιο Παρατηρητής. Με έμφαση σε εκπομπές με περιεχόμενο που ενδιαφέρει τις "παραγωγικές" ηλικίες μέσου και ανώτερου μορφωτικού και οικονομικού επιπέδου, λειτουργεί το "Ράδιο Παρατηρητής", άμεσα συνδεδεμένο με την ομώνυμη εκδοτική επιχείρηση. Με βασικό άξονα της επικοινωνιακής του πολιτικής την εξασφάλιση κύρους, το "Ράδιο Παρατηρητής", δεν ακολουθεί τις κλασσικές συνταγές για την επιτρεπτή αντιστοιχία λόγου και μουσικής που ισχύουν στα περισσότερα ιδιωτικά ραδιόφωνα, περιλαμβάνει σειρά προγραμμάτων που σε άλλους σταθμούς θεωρούνται αντιεμπορικά και γίνεται προσφιλές σε κύκλους διανοουμένων της Θεσσαλονίκης και της γύρω περιοχής. Ο σταθμός κυνηγά τις δημοσιογραφικές επιτυχίες πανελλαδικού

επιπέδου, εξειδικεύεται σε θέματα του ευρύτερου βαλκανικού χώρου και προβάλλει ειδήσεις και αναλύσεις σχετικές με την ιστορία και την πολιτιστική κίνηση της πόλης. Η δημοσιογραφική ομάδα του σταθμού επιμελείται τριμηνιαία έκδοση που διανέμεται δωρεάν και όπου εκτός από το πρόγραμμα και τις διαφημιστικές καταχωρίσεις προβάλλονται τοπικά θέματα και προσωπικότητες.

Οι λοιποί ιδιωτικοί σταθμοί. Σταθμοί όπως οι "Πανόραμα 84"(παλιοί ερασιτέχνες), "Κανάλι 1" (ίδιας ιδιοκτησίας με το τηλεοπτικό κανάλι "Μακεδονία"), "Α 103"(ο σταθμός που ξεκίνησε ως συλλογική προσπάθεια) και "Star FM" (σταθμός που εξειδικεύεται στα αθλητικά προγράμματα), -αναφερόμαστε σε εκείνους που έχουν καταφέρει να αποσπάσουν ένα ποσοστό ακροαματικότητας που να τους επιτρέπει να αναφέρονται στις σχετικές μετρήσεις- έχουν δημοσιογραφικό επιτελείο και εκπέμπουν μικτό πρόγραμμα, μουσικό και ενημερωτικό. Οι σταθμοί αυτοί επιδιώκουν να δημιουργήσουν μια τοπική φυσιογνωμία και ασχολούνται με τα τοπικά θέματα με τρόπο όμως περισσότερο ευκαιριακό παρά συστηματικό, και βέβαια, με άξονα της επικοινωνιακής τους πολιτικής την επιλογή εκείνων των τοπικών θεμάτων που κάθε φορά κρίνεται ότι μπορούν να αυξήσουν την ακροαματικότητα. Άλλοι σταθμοί, όπως "Τα παιδιά της Καλαμαρίας", "Ο Ήλιος του Βορρά", κ.λ.π., περιορίζουν ή και εξαλείφουν το ενημερωτικό μέρος και βασίζουν το πρόγραμμά τους στη μετάδοση ελαφρολαϊκής μουσικής, ενώ άλλοι ακόμη εξειδικεύονται στη μετάδοση ξένης νεανικής μουσικής.

γ.3.1.6. Δημοτικοί ραδιοφωνικοί σταθμοί.[36]

Ο "FM 100". Εκείνος ο οποίος παίρνει πρώτος πρωτοβουλίες ραδιοφωνικής επικοινωνίας στο πολεοδομικό συγκρότημα, αμέσως μετά τις ανάλογες ενέργειες τού δήμου Πειραιώς, είναι ο δήμος Θεσσαλονίκης. Ο ραδιοφωνικός σταθμός FM 100 πρωτοεκπέμπει στις 3 και εγκαινιάζεται (απουσία της τότε δημοτικής αντιπολίτευσης) στις 4 Σεπτεμβρίου 1987. Βρισκόμαστε δηλαδη λίγες μέρες μετά την τυπική, μέσω του ν.1730 αναγνώριση της μη κρατικής ραδιοφωνίας. Το γεγονός ότι είναι οι οργανισμοί της τοπικής αυτοδιοίκησης των μεγάλων πόλεων που παίρνουν τη δημόσια ευθύνη για την εγκαθίδρυση του νέου επικοινωνιακού θεσμού, δημιουργεί ελπίδες ότι είναι δυνατό να προκύψει κάτι το όντως νέο και εποικοδομητικό στο χώρο της τοπικής κοινωνικής επικοινωνίας. Μία όμως προσεκτικότερη εξέταση της συγκεκριμένης συγκυρίας μέσα στην οποία εκδηλώνονται αυτές οι πρωτοβουλίες θα βοηθούσε στην εξακρίβωση των παραγόντων εκείνων που εν τέλει οδήγησαν τους δημοτικούς σταθμούς των μεγάλων αστικών κέντρων -πλην ελαχίστων εξαιρέσεων- στην κρίση αξιοπιστίας αλλά και ακροαματικότητας που δεν άργησε να εκδηλωθεί.

Αν και η απόφαση για δημιουργία δημοτικού ραδιοφωνικού σταθμού είχε ληφθεί ομόφωνα από το δημοτικό συμβούλιο θεσσαλονίκης, αμέσως μετά εμφανίζονται διαφωνίες που αφορούν τόσο στο χρόνο όσο και στις διαδικασίες υλοποίησης. Η προσκείμενη στην τότε κυβέρνηση δημοτική αντιπολίτευση αργοπορεί περιμένοντας τις πολιτειακές ρυθμίσεις, ενώ η

αντιπολιτευόμενη δημοτική πλειοψηφία βιάζεται να υπογραμμίσει την ανεξαρτησία της από το κέντρο υποδαυλίζοντας παράλληλα τα τοπικιστικά αισθήματα μέρους των κατοίκων της πόλης.

Το αρχικό 12ωρο πρόγραμμά του FM 100 είναι κυρίως μουσικό, με παρεμβαλλόμενα σύντομα δελτία ειδήσεων ανά ώρα και με ένα μόνο δίωρο αφιερωμένο σε εκπομπή λόγου, δείγμα του ότι δεν είχε προηγηθεί καμία σοβαρή προετοιμασία και μελέτη του εγχειρήματος. Αργότερα το πρόγραμμα θα καλύψει ολόκληρο το 24ωρο, και θα προστεθούν και άλλες εκπομπές λόγου καθως και εκπομπές "ζωντανής" τηλεφωνικής επαφής με το κοινό.[34] Οι πρώτες "επιτυχίες" στον τομέα της ενημέρωσης δεν αφορούν στην τοπική ζωή αλλά αποτελούν μάλλον ελιγμούς που αποβλέπουν στην ευρύτερη αναγνώριση του σταθμού. Έτσι έχουμε τη συνέντευξη του σοβιετικού πρεσβευτή στην Αθήνα[35], τις παρουσιάσεις καλλιτεχνών που βρίσκονται εκείνη την περίοδο στη Θεσσαλονίκη κ.λ.π.. Μετά την πρώτη αυτή φάση κατά την οποία ο σταθμός προσπαθεί να αποδείξει ότι είναι σε θέση να ανταγωνισθεί με όλα τα μέσα και σε όλα τα μέτωπα την κρατική ραδιοφωνία απομακρυνόμενος από τη θεματολογία της τοπικής δημοσιότητας (ένα μήνα μετά την ίδρυσή του, ο δημοτικός σταθμός αποφασίζει να αρχίσει την αναμετάδοση των ελληνόφωνων προγραμμάτων και ιδιαίτερα των ειδησεογραφικών του B.B.C.), το πρόγραμμά του αποκτά περισσότερο τοπικό προσανατολισμό.

Ο τρόπος με τον οποίο χειρίζεται ο σταθμός τις εκλογικές αναμετρήσεις, εθνικές ή τοπικές, δίνουν λαβή για αλλεπάλληλες αψιμαχίες μεταξύ των δημοτικών συμβούλων της πλειοψηφίας και

της μειοψηφίας, αλλά η σύγκρουση που θα πάρει τη μεγαλύτερη δημοσιότητα θα είναι εκείνη που εκδηλώθηκε πολύ νωρίς μεταξύ του δήμαρχου και της κυβέρνησης, με αφορμή την κατεδάφιση από τις ειδικές αστυνομικές δυνάμεις του αυθαίρετου κτίσματος στο δάσος του Σέιχ Σου (21.12.87), κτίσμα το οποίο προορίζονταν τόσο για τις ραδιοφωνικές όσο και για τις σχεδιαζόμενες τότε τηλεοπτικές δραστηριότητες του δήμου, οι προετοιμασίες για τις οποίες είχαν ήδη προχωρήσει. Πράγματι το ίδιο βράδυ των επεισοδίων έχουμε την πρώτη "πειρατική" τηλεοπτική εκπομπή του δήμου Θεσσαλονίκης με video από τα γεγονότα.

Στη σύγκρουση αυτή, πέρα από το αυθαίρετο ή μη του κτίσματος, έχουμε αντιμέτωπες δύο όχι ιδιαίτερα διαφορετικές αντιλήψεις για τα μέσα μαζικής επικοινωνίας. Αντιλήψεις σύμφωνα με τις οποίες εκείνο που προέχει είναι η πολιτική δύναμη που μπορεί να εξασφαλίσει η κατοχή και ο έλεγχος των Μέσων. Η δικαστική αντιδικία η οποία ακολούθησε και κατά την οποία η μέν κυβέρνηση επικαλείτο την ισχύουσα νομοθεσία ο δε δήμαρχος τις Κοινοτικές Οδηγίες και τα Διεθνή Σύμφωνα, απώλεσε περιεχόμενο από τη στιγμή που λίγο μετά η σχετική νομοθεσία τροποποιήθηκε ακόμη μία φορά.

Μέχρι τη στιγμή κατά την οποία παρασχέθηκαν άδειες κανονικής λειτουργίας σέ άλλους ραδιοφωνικούς σταθμούς ο "FM 100" είναι ο μόνος που μεταδίδει διαφημιστικά μηνύματα. Το γεγονός αυτό συνδυαζόμενο με την υψηλή ακροαματικότητα της πρώτης περιόδου αποδίδει στο σταθμό μία σημαντική οικονομική ευρωστία και οι διοικούντες αποφασίζουν να χρησιμοποιήσουν το

προκύπτον πλεόνασμα για την πραγμάτωση ορισμένων προεκλογικών εξαγγελιών της δημοτικής αρχής που αφορούσαν σε μεγάλα έργα παρέμβασης στον πολεοδομικό ιστό της πόλης. Έτσι, αναζητώντας τύπους σταθμών που μπορούν ενδεχομένως να συμβάλουν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο σε μορφές πολεοδόμησης, βρισκόμαστε αίφνης μπροστά στο μοναδικό φαινόμενο ενός σταθμού που αποφασίζει να "πολεοδομήσει" ο ίδιος, τουλάχιστον με τη μορφή του χρηματοδότη μεγάλου κυκλοφοριακού έργου.

Δημιουργείται λοιπόν το αμφιλεγόμενο -και ακόμη σήμερα εν εξελίξει- θέμα "Μετρό" με την έναρξη εκσκαφών στο κέντρο της Θεσσαλονίκης και την ταυτόχρονη ανάρτηση πινακίδων που πληροφορούν ότι πρόκειται για έργο το οποίο εκτελείται με χρηματοδότηση του δημοτικού ραδιοφωνικού σταθμού "FM 100".

Αν και η ενασχόληση με τα τοπικά θέματα δεν είναι συστηματική ούτε έτονη και παρά τις εμφανείς μη τοπικές σκοπιμότητες που συνόδευσαν την ίδρυσή του, κατά την πρώτη περίοδο λειτουργίας, ο σταθμός, δημιούργησε ένα νέο ραδιοφωνικό κοινό προσελκύοντας ακροατές για τους οποίους, εκτός του ότι χρησιμοποιούσε μια νέα "ραδιοφωνική γλώσσα", χωρίς τις παραδοσιακές αγκυλώσεις, εξέφραζε την πόλη και ικανοποιούσε τις ανάγκες προβολής των πολλαπλών τοπικών δραστηριοτήτων πολύ περισσότερο απ'ότι είχαν πράξει μέχρι τότε τα κρατικά ραδιοφωνικά κανάλια. Αργότερα η σχέση αυτή εισέρχεται σε κρίση.

Η έναρξη λειτουργίας των ιδιωτικών ραδιοφωνικών σταθμών και ιδιαίτερα εκείνων που αφενός διαθέτουν επαρκή κεφάλαια

εκκίνησης και αφετέρου ακολουθούν ανάλογη γενική επικοινωνιακή πολιτική με τον "FM 100", αλλά είναι σε θέση να χειριστούν την τοπική επικαιρότητα με τρόπο επικοινωνιακά πιο αποτελεσματικό , καθώς και, ενδεχομένως, το ότι ο δημοτικός σταθμός παύει σε κάποια στιγμή να είναι αντιπολιτευόμενος την κεντρική κυβερνητική εξουσία (μεσολαβεί κυβερνητική αλλαγή) και να συσπειρώνει με αυτόν τον τρόπο όσους δικαίως ή αδίκως πιστεύουν ότι η Θεσσαλονίκη παραμελείται εξ αιτίας του "αθηναϊκού" συγκεντρωτισμού, οδηγεί στη μείωση της ακροαματικότητας και κατά συνέπεια των εσόδων και των φιλοδοξιών του δημοτικού ραδιοφώνου.

Παράλληλα η Δημοτική Επιχείρηση Πληροφόρησης έχει οικονομικά "ξανοιχθεί" -πλην της υπόθεσης "Μετρό"- χρηματοδοτώντας δύο ακόμη ραδιοφωνικούς σταθμούς: τον FM 101, σταθμό αποκλειστικά νεανικής ξένης μουσικής σε άτυπο συνεταιρισμό με την κοινότητα Πανοράματος, και τον ασθενικό, από την άποψη ισχύος πομπού αλλά και εσόδων, Ρ.Σ.Λόγου και Τέχνης στους 100,5 μεγάκυκλους. Η έναρξη των εκπομπών της δημοτικής τηλεόρασης δημιουργεί αργότερα μία ακόμη διαρκή διαρροή των πόρων της δημοτικής επιχείρησης.

Η μορφή που έχουν πάρει οι ραδιοφωνικές δραστηριότητες του δήμου Θεσσαλονίκης στους τρεις ραδιοφωνικούς διαύλους που ελέγχει κατά την περίοδο της έρευνας παρουσιάζουν: λιγοστή τοπικότητα στον "FM 100", περιορισμένη αναφορά στην τοπική πολιτιστική παραγωγή στον "FM 100,5" και καμία τοπική αναφορά στον "FM 101".

Ο Ρ.Σ. "Ένατο κύμα". Η μόνη διαδημοτική προσπάθεια που επιχειρήθηκε στη Θεσσαλονίκη στο χώρο των επικοινωνιών υπήρξε εκείνη που αφορούσε στον ραδιοφωνικό σταθμό "Ένατο κύμα". Ο σταθμός χρηματοδοτήθηκε από 17 δήμους και κοινότητες του νομού Θεσσαλονίκης μέ κοινό μεταξύ τους χαρακτηριστικό το ότι σχεδόν στην ολότητά τους διοικούνταν από παρατάξεις διαφορετικού πολιτικού προσανατολισμού από εκείνον του κεντρικού δήμου. Συγκεκριμένα επρόκειτο για δήμους και κοινότητες με διοίκηση προσκείμενη στο Κ.Κ.Ε.(οι περισσότεροι περιφερειακοί δήμοι του πολεοδομικού συγκροτήματος) και στο ΠΑ.ΣΟ.Κ. (τρεις δήμοι και σειρά κοινοτήτων της γύρω περιοχής)

Η προετοιμασία του σταθμού άρχισε σε επίπεδο Τοπικής Ένωσης Δήμων και Κοινοτήτων, η οποία και χρηματοδότησε την προμελέτη και την μελέτη βάσει της οποίας χορηγήθηκε τελικά η άδεια λειτουργίας. Στις αρχικές αυτές μελέτες δηλώνεται με σαφήνεια η πρόθεση του υπό ίδρυση Μέσου στο να συμβάλει στη τοπική κοινωνική επικοινωνία, να προωθήσει τις διαδικασίες αποκέντρωσης και να "δώσει τον λόγο" στην τοπική κοινωνία των πολιτών. Πέρα όμως από τις δηλούμενες καλές προθέσεις, από την αρχή το κλίμα σκιάζεται από τις επι μέρους πολιτικές αντιθέσεις των συμμετεχόντων. Για κάθε μία από τις απαιτούμενες αποφάσεις εκκίνησης του σταθμού (όπως π.χ. η σύνθεση του Διοικητικού Συμβουλίου), προηγούνται ατελείωτες συζητήσεις και χρονοβόρες αναζητήσεις βιώσιμων συμβιβασμών.

Οι κυριότερες διαβουλεύσεις γίνονται στα πλαίσια μιας "στενής" άτυπης διακομματικής επιτροπής, ενώ παράλληλα

δημιουργείται μία επίσης άτυπη 80μελής συνέλευση (όπου συμμετέχουν εκπρόσωποι των δήμων και κοινοτήτων, εκπρόσωποι συλλογικών φορέων και προσωπικότητες της περιοχής), ούτως ώστε αφενός να υπάρξει περισσότερη συλλογικότητα από όση επέτρεπε η διαδημοτική επιχειρησιακή μορφή και αφετέρου για αποκτήσουν ευρύτερη νομιμοποίηση οι αποφάσεις του Διοικητικού Συμβουλίου.

Τελικά αποφασίζεται ο σταθμός να ξεκινήσει στις 26 Νοεμβρίου 1988, χωρίς να προηγηθεί ουσιαστική πειραματική φάση (υπήρξαν ορισμένες μουσικές εκπομπές για την δοκιμή των μηχανημάτων το καλοκαίρι του 1988) και αφού πρώτα εξασφαλισθεί πλήρης τεχνικός και κτιριακός εξοπλισμός. Πράγματι ενοικιάζεται κεντρικό κτίριο, αγοράζονται μηχανήματα από τα αρτιότερα (και τα ακριβότερα) και προσλαμβάνεται ένας εξαιρετικά μεγάλος αριθμός συνεργατών (76 άτομα).

Στο μεταξύ ο δήμαρχος Καλαμαριάς (ο οποίος είναι την περίοδο αυτή και πρόεδρος της Τ.Ε.Δ.Κ.) διαφοροποιείται από την επίσημη γραμμή του κόμματός του (ΠΑ.ΣΟ.Κ.) και αιτείται αποχώρηση από το "Ένατο κύμα", ενώ από την Καλαμαριά αρχίζει να εκπέμπει τοπικός πειραματικός δημοτικός σταθμός. Αργότερα το παράδειγμά της Καλαμαριάς θα ακολουθήσει και ο δήμος της Νεάπολης.

Παρά τις δυσκαμψίες που οφείλονταν στο πολυπρόσωπο της επιχείρησης, το δυσκίνητο της οργανωτικής δομής, στην διάχυτη γραφειοκρατική αντίληψη, στην διαρκή αναζήτηση πολιτικών ισορροπιών και στις απαιτήσεις πολλών δημάρχων για

περισσότερη προβολή, κατά πρώτη περίοδο λειτουργίας του, το "Ένατο κύμα", καταφέρνει να καταγραφεί ως θετικά "καινοτόμος" παρουσία στο χώρο των τοπικών ερτζιανών. Πράγματι, μεγάλο μέρος του προγράμματος αφιερώνεται στα τοπικά θέματα και προβλήματα, ενώ ο κομματικός έλεγχος ασκείται με "διακριτικό" τρόπο.

Όμως, οι κεντρικές πολιτικές εξελίξεις που ακολούθησαν τις εκλογές του Ιουνίου του 1989, ανατρέπουν τις λεπτές ισορροπίες, επιβαρύνουν το κλίμα και οξύνουν τις εγγενείς ανεπάρκειες του σταθμού. Παράλληλα η ακροαματικότητα δεν καταφέρνει να απογειωθεί και εμφανίζονται τα πρώτα δείγματα οικονομικής δυσπραγίας. Επί πλέον, μετά και τις βουλευτικές εκλογές του 1990, οι προσκείμενοι στο ΠΑ.ΣΟ.Κ. δήμοι αποχωρούν οριστικά μειώνοντας ακόμη περισσότερο την οικονομική και πολιτική επιφάνεια του "Ένατου κύματος".

Παρά τις απολύσεις μελών του δημοσιογραφικού κυρίως δυναμικού, η οικονομική κρίση εξακολουθεί να οξύνεται και οδηγεί, το καλοκαίρι του '90, τους εναπομείναντες μη αμοιβόμενους πλέον εργαζόμενους σε επίσχεση εργασίας. Το πείραμα αυτοδιαχείρησης που επιχειρούν τους πρώτους μήνες του '91 αποτυγχάνει μια και καμία πολιτική δύναμη δεν το στηρίζει αποφασιστικά.[36] Με συσσωρευμένο χρέος 120 εκ. δρχ. ο σταθμός θα κηρυχθεί τελικά σε πτώχευση και θα κλείσει στα τέλη του Φεβρουάριου του '91.

Δημοτικό ραδιόφωνο Καλαμαριάς. Στον δήμο της Καλαμαριάς οι πρώτες ραδιοφωνικές εκπομπές πραγματοποιούνται τον Μάιο του 1988, ύστερα από ομόφωνη απόφαση του δημοτικού συμβούλιου, με το σκεπτικό ότι πρέπει να υπάρξει άμεση πληροφόρηση των κατοίκων και ένα επί πλέον μέσο πίεσης προς την νομαρχία Θεσσαλονίκης, η οποία θεωρείται υπεύθυνη για την μη επίλυση μιας σειράς τοπικών προβλημάτων εκ των οποίων τα περισσότερα αφορούν σε θέματα χώρου, αν και η Καλαμαριά συμμετέχει ήδη στις προσπάθειες δημιουργίας διαδημοτικού ραδιοφωνικού σταθμού. (Βλ. στο παράρτημα II, τη σειρά των διεκδικήσεων, με αφορμή τις οποίες δημιουργείται το δημοτικό ραδιόφωνο της Καλαμαριάς).

Εκτός από την πρόταση δημιουργίας ραδιοφωνικού σταθμού, δηλώνεται η πρόθεση του δημάρχου του να παραιτηθεί (πράγμα που δεν υλοποιείται) και στο δημαρχείο αναρτώνται μαύρες σημαίες.

Με στόχο λοιπόν την ενημέρωση των δημοτών για τα παραπάνω προβλήματα και χωρίς καμία ιδιαίτερη προετοιμασία, με μηχανήματα που παραχωρούν ερασιτέχνες της περιοχής και με εθελοντικές προσφορές εργασίας, οργανώνεται το "πειραματικό ραδιόφωνο του δήμου Καλαμαριάς", το οποίο αρχικά στεγάζεται σ'ένα μικρό γραφείο του δημαρχείου. Το αρχικό του πρόγραμμα περιλαμβάνει μόνο εκκλήσεις προς τους δημότες να συμμετάσχουν στις κινητοποιήσεις του δήμου και πληροφορίες σε σχέση με τα επίμαχα θέματα. Η ανταπόκριση του τοπικού κοινού είναι από την πρώτη στιγμή ενθαρρυντική. Όχι μόνο κατακλύζει το σταθμό

με τηλεφωνήματα και επισκέψεις συμπαράστασης, αλλά και διατυπώνονται αιτήματα συνέχισης της λειτουργίας του σε κανονική βάση, ούτως ώστε οι δημότες της Καλαμαριάς να διαθέτουν ένα τοπικό μέσο επικοινωνίας. Μέσω των δημοτών-ακροατών έρχονται στην επιφάνεια και άλλα προβλήματα όχι μόνο της περιοχής του δήμου Καλαμαριάς, αλλά και των γειτονικών συνοικιών που παρακολουθούν το σταθμό και ζητούν να εκφρασθούν δημόσια σε σχέση κυρίως με προβλήματα χώρου και ποιότητας ζωής. Ο δήμαρχος, οι δημοτικοί σύμβουλοι και οι υπηρεσιακοί παράγοντες του δήμου καλούνται να απαντήσουν "ζωντανά" στους δημότες και να δεσμευθούν δημόσια για την διεκπεραίωση των τοπικών προβλημάτων.

Υπό την πίεση και των ραδιοφωνικών εκπομπών ξαναρχίζουν οι επαφές μεταξύ δήμου και νομαρχίας και για ορισμένα από τα επίμαχα θέματα δρομολογούνται λύσεις που τελικά θα ικανοποιήσουν τον δήμο -την ίδια περίοδο ικανοποιείται και το παλαιότερο αίτημα του δήμου για την δημιουργία δημοτικού πολεοδομικού γραφείου- με αποτέλεσμα η απειλή υποβολής παραίτησης του δήμαρχου να αναιρεθεί και οι μαύρες σημαίες στο δημαρχιακό μέγαρο να υποσταλούν. Παραμένει όμως ανοιχτό το θέμα της συνέχισης ή όχι της λειτουργίας του ραδιοφωνικού σταθμού, μια που η έγκριση του δημοτικού συμβούλιου αφορούσε μόνο την περίοδο διεκδίκησης λύσεων για τα συγκεκριμένα προβλήματα και όπως ήδη αναφέραμε ο δήμος συμμετείχε ήδη στην διαδημοτική ραδιοφωνική προσπάθεια.

Ο δήμαρχος αντιλαμβανόμενος το μέγεθος της ουσιαστικής

τοπικής εξουσίας που εξασφαλίζει η παρουσία ενός τοπικού ραδιοφωνικού σταθμού που έχει ήδη καταφέρει να θεωρηθεί αξιόπιστος από τους δημότες, προτείνει στο Δ.Σ. την συνέχιση λειτουργίας του σταθμού με τη μορφή δημοτικής επιχείρησης και την αποχώρηση του δήμου από το διαδημοτικό ραδιόφωνο. Το ίδιο ερώτημα μπαίνει από το ραδιόφωνο στους ακροατές-κατοίκους του δήμου. Η δημοτική αντιπολίτευση δεν φαίνεται κατ'αρχήν διατεθειμένη να παραχωρήσει στον δήμαρχο την έγκρισή της, φοβούμενη στην ουσία ακριβώς αυτή την μεγένθυση της εξουσίας, αλλά οι υπέρ του σταθμού εκδηλώσεις των ακροατών την πείθουν να εγκρίνει τελικά την πρωτοβουλία.

Ο σταθμός περνά έτσι σε μία νέα φάση καθώς ετοιμάζεται και υποβάλλεται η απαιτούμενη μελέτη για την παροχή άδειας λειτουργίας και αρχίζει να οργανώνεται η διοικητική του δομή και το πρόγραμμα. Σε αυτή τη φάση αρχίζουν να εμφανίζονται και οι πρώτες ανησυχητικές ενδείξεις παρεμβάσεων της δημοτικής αρχής (δήμαρχου) τόσο στη διοίκηση όσο και στο εκπεμπόμενο πρόγραμμα. Το αρχικό συμμετοχικό προφίλ του σταθμού σιγά-σιγά αλλοιώνεται και ο βαθμός αποδοχής του από τους κατοίκους μειώνεται, παρά το ότι η ισχύς και η επάρκεια των νέων μηχανημάτων εξασφαλίζουν άρτια λήψη σε όλο το πολεοδομικό συγκρότημα και έξω από αυτό. Η συνεχής παρουσία του δήμαρχου στους χώρους εκπομπής και οι συνεχείς παρεμβάσεις ακόμη και σε τριτεύοντα θέματα δημιουργεί κρίση με αποτέλεσμα αποχωρήσεις και απομακρύνσεις μελών της αρχικής ομάδας.

Κατά την περίοδο που διεξήχθει η παρούσα έρευνα, το χαμηλό κύρος και η χαμηλή ακροαματικότητα του σταθμού τον εμποδίζουν από το να μπορεί να παίξει ουσιαστικό τοπικό συμμετοχικό-επικοινωνιακό ρόλο.

Το πειραματικό νεανικό ραδιόφωνο του δήμου Νεάπολης.

Την ίδια περίοδο που στην Καλαμαριά άρχιζαν οι εκπομπές του πειραματικού ραδιόφωνου στον μικρό δήμο Νεάπολης, στα δυτικά του κεντρικού δήμου, ομάδα νέων της περιοχής δημιουργεί με την συμπαράσταση του πνευματικού κέντρου του δήμου πειραματικό ερασιτεχνικό "νεανικό ραδιόφωνο". Το ραδιόφωνο αυτό είναι σχεδόν αποκλειστικά μουσικό. Αργότερα ο δήμος αποφασίζει να μετατρέψει το ερασιτεχνική αυτή προσπάθεια σε δημοτικό ραδιόφωνο αποχωρώντας από το "Ένατο κύμα". Γίνεται όμως σύντομα αντιληπτό ότι η προσπάθεια αυτή παρουσιάζει οικονομικούς κινδύνους και τελικά αποφασίζεται ο δήμος να συμμετάσχει σε ουσιαστικά ιδιωτικό ραδιόφωνο (Ράδιο Εγνατία), που ιδρύεται με την μορφή της εταιρίας λαϊκής βάσης.

γ.2. Περιοχή Γιαννιτσών.

γ.2.1. Ο Τύπος.

Όπως και στις περισσότερες μικρές επαρχιακές πόλεις, έτσι και στα Γιαννιτσά, για μεγάλο χρονικό διάστημα και έως την καθιέρωση της τοπικής ραδιοφωνίας, μόνο μέσο για την εξασφάλιση μιας ευρύτερης τοπικής δημοσιότητας ήταν ο τοπικός Τύπος. Όπως επίσης συμβαίνει στην πλειονότητα των μικρών

πόλεων της ελληνικής επαρχίας, ο τοπικός τύπος αντιμετωπίζει και εδώ μια σειρά σημαντικών προβλημάτων που καθιστούν ιδιαίτερα δυσχερή την επιτέλεση του ενημερωτικού του έργου.

Πράγματι, οι τοπικές εφημερίδες δεν διαθέτουν κατά κανόνα επαρκή τεχνολογικό εξοπλισμό και πολλές φορές αναγκάζονται να χρησιμοποιούν μηχανήματα που βρίσκονται σε μεγαλύτερα αστικά κέντρα, εκτός της πόλης κυκλοφορίας, δεν καταφέρνουν να εκδίδονται σε καθημερινή βάση και στις περισσότερες περιπτώσεις είναι εβδομαδιαίες ή και ακόμη αραιότερης εμφάνισης, πολλές, επίσης, φορές αναγκάζονται να διακόψουν την τακτική τους κυκλοφορία για απροσδιόραστο χρονικό διάστημα ούτως ώστε να επιλυθούν οι ποικίλης φύσης αντιξοότητες που παρουσιάζονται. Οι εφημερίδες των Γιαννιτσών αντιμετωπίζουν δυσκολίες συνυφασμένες, ακόμη, με τα ανεπαρκή οικονομικά μέσα που έχουν στην διάθεσή τους, πράγμα που τις αναγκάζει συχνά να μην είναι σε θέση να χρησιμοποιούν επαγγελματίες δημοσιογράφους, αλλά κυρίως ερασιτέχνες συντάκτες, οι οποίοι κατά κανόνα ασκούν παράλληλα άλλο κύριο επάγγελμα.

Η κυκλοφορία των τοπικών εφημερίδων δεν ξεπερνά συνήθως τα 1.500 φύλλα, από τα οποία το ένα τρίτο περίπου απευθύνεται σε συνδρομητές, μέρος των οποίων δεν είναι πλέον κάτοικοι της πόλης, αλλά μετανάστες εντός ή και εκτός της Ελλάδας. Όμως η αναγνωσιμότητά τους είναι κατά πολύ μεγαλύτερη, καθώς είναι δυνατό να διαβασθούν στα καφενεία, τα εντευκτήρια των συλλόγων κ.α., τόσο στον κεντρικό δήμο όσο και στους γύρω

οικισμούς. Τα έσοδα των εφημερίδων των Γιαννιτσών συμπληρώνονται από την καταχώρηση τοπικών διαφημιστικών μηνυμάτων, καθώς και -κυρίως- από καταχωρήσεις ανακοινώσεων του δήμου, της νομαρχίας, των συνεταιρισμών και των δημόσιων φορέων της περιοχής.

Οι εφημερίδες που σήμερα εκδίδονται στην πόλη των Γιαννιτσών είναι:

"Η ηχώ του κάμπου". Εβδομαδιαία. Είναι η πιό παλιά εφημερίδα της πόλης (εκδίδεται από το 1963 και διέκοψε την λειτουργία της κατά την διάρκεια της δικτατορίας).

"Παλμοί". Εβδομαδιαία. Εκδίδεται από το 1987. Ο ίδιος εκδότης εκδίδει επίσης την αθλητική εφημερίδα "Αθλητικοί Παλμοί".

"Νέοι καιροί". Εκδίδεται από το 1989. Η κυκλοφορία της δεν είναι τακτική.

"Νέοι ορίζοντες". Εβδομαδιαία. Εκδίδεται από το 1988. Εχει προσωρινά αναστείλει την έκδοσή της η εφημερίδα **"Αλήθεια"**.

Στά Γιαννιτσά κυκλοφορούν επίσης, συμπεριλαμβάνοντας στην ύλη τους τοπική θεματολογία, δύο εδεσσαϊκές εφημερίδες του ίδιου εκδότη, μία ημερήσια, η **"Πρωινή"** και μία εβδομαδιαία, η **"Πέλλα"**.

γ.2.2. Το Ραδιόφωνο.

Στα Γιαννιτσά, σε αντίθεση με άλλες πόλεις, η εμφάνιση της τοπικής ραδιοφωνίας δεν προκάλεσε το ενδιαφέρον των εκδοτών εφημερίδων, που είδαν μάλλον αρνητικά το νέο Μέσο,

φοβούμενοι τον ανταγωνισμό που θα μπορούσε να δημιουργηθεί στον τομέα της καταχώρησης διαφημιστικών μηνυμάτων. Θέλησαν επίσης να υπεραμυνθούν του κύρους της έντυπης επικοινωνίας, μια που τα πρώτα ερασιτεχνικά-μουσικά ραδιόφωνα, κάθε άλλο παρά "σοβαρά" θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν. Στη συνέχεια, όμως, αρκετοί νέοι δημοσιογράφοι πρωτοστάτησαν στη δημιουργία τοπικών ραδιοφωνικών σταθμών με ενημερωτικό περιεχόμενο στην περιοχή.

Τα ραδιόφωνα που εκπέμπουν σήμερα από τα Γιαννιτσά είναι:

"Δημοτικό Ραδιόφωνο Γιαννιτσών". Άρχισε τις πειραματικές του εκπομπές από τον Σεπτέμβριο του 1988. Έχει υποβληθεί αίτηση για άδεια λειτουργίας η οποία ακόμη δεν έχει εγκριθεί. Το πρόγραμμά του συμπεριλαμβάνει παρουσίαση τοπικών θεμάτων κυρίως κατά τις πρωινές ώρες. Σύμφωνα με ανεπίσημες μετρήσεις που διεξήχθησαν στα πλαίσια του σεμιναρίου Ραδιοφωνίας που διοργάνωσε ο δήμος των Γιαννιτσών η ακροαματικότητά στην περιοχή του δήμου, τον Ιανουάριο του 1991, ήταν μεταξύ των πρώτων.

"FM Επικοινωνία" Ιδιωτικό ραδιόφωνο με εκπομπές λόγου και μουσικής, επαρκή τεχνολογικό εξοπλισμό και ικανοποιητική ακροαματικότητα.

"Βόρειος ήχος" Μεταδίδει κυρίως λαϊκή μουσική, αλλά και εκπομπές λόγου.

"Ράδιο Ερμής". Μεταδίδει μόνο μουσική και διαφημίσεις.

Το καλοκαίρι του 1991 συντελεστές του δημοτικού

ραδιόφωνου και νέοι που συμμετείχαν στο προαναφερθέν σεμινάριο Ραδιοφωνίας δημιούργησαν το **"Ράδιο Γιαννιτσά"** ραδιόφωνο μουσικών επιλογών και ενημερωτικών τοπικών εκπομπών.

Στην περιοχή των Γιαννιτσών είναι δυνατή ή λήψη εκτός των Αθηναϊκών, πολλών τοπικών τηλεοπτικών καναλιών της Θεσσαλονίκης καθώς και δύο καναλιών της Βέροιας.

δ. Παρατηρήσεις και σχόλια.

δ.1. Σε σχέση με τον τοπικό Τύπο.

δ.1.1. Παρατηρούμε ότι παρά τις δηλούμενες καλές προθέσεις (σε σχέση με τις θετικές λειτουργίες παρέμβασης και ελέγχου στο όνομα των συμφερόντων του πληθυσμού του πολεοδομικού συγκροτήματος) των ποικίλων συντελεστών των εκδοτικών οργανισμών, ο τρόπος με τον οποίο εν τέλει συντελούνται οι παρεμβάσεις και ο χρόνος κατά τον οποίο παρέχονται οι απαραίτητες πληροφορίες προς τους άμεσα ενδιαφερόμενους πολίτες, συναρτώνται είτε με παραμέτρους γενικότερης ή συγκυριακής πολιτικής, είτε με κυκλοφοριακές σκοπιμότητες και δεν εντάσσονται σε πλαίσια συστηματικής συμμετοχικής παρουσίας των μεγάλων τοπικών Μέσων. Έτσι ακόμη και όταν μια εφημερίδα συμπαρίσταται και προβάλλει ενέργειες που δεν προέρχονται από τις κλασσικές ισχυρές ομάδες πίεσης (είναι η περίπτωση της "Θεσσαλονίκης" στο θέμα της περιφερειακής) η απήχηση είναι παροδική και συνδέεται με την "εντυπωσιακότητα" των ενεργειών που συνοδεύουν και

χαρακτηρίζουν την εξέλιξη του συγκεκριμένου θέματος.

δ.1.2. Θα πρέπει, όμως, να προσθέσουμε ότι όταν ένα θέμα "φθάνει στις εφημερίδες" της Θεσσαλονίκης, αποκτά μια νέα δυναμική και αρχίζει ένας νέος, ευρύτερος και αναβαθμισμένος κύκλος ανταλλαγής πληροφοριών και απόψεων, που έχει αδιαμφισβήτητα να κάνει με το αυξημένο κύρος του έντυπου Μέσου.

δ.1.3. Οσο δε αφορά τα χωρικά θέματα, παρατηρούμε ακόμη μια φορά την ειδική δυνατότητα του τύπου να παράσχει τις απαραίτητες οπτικές και λεκτικές πληροφορίες που απαιτούνται για την κατανόηση των ιδιαιτεροτήτων των θεμάτων αυτών, δυνατότητα της οποίας στην πράξη γίνεται περιορισμένη, ανεπαρκής χρήση.

δ.2. Σε σχέση με την τοπική τηλεόραση.

Σχετικά με τη συνολική παρουσία της τοπικής τηλεόρασης στην περιοχή της Θεσσαλονίκης παρατηρούμε τα ακόλουθα:

δ.2.1. Η ανεπάρκεια -έως ανυπαρξία- του νομικού πλαισίου που θα έπρεπε να διέπει τη λειτουργία των τοπικών καναλιών, δημιουργεί τις προυποθέσεις για προχειρότητα και κατά περίπτωση αντιμετώπιση των επικοινωνιακών προβλημάτων, στην επίλυση των οποίων, τουλάχιστον θεωρητικά, καλούνται να συμβάλουν.

δ.2.2. Οι τηλεοπτικοί σταθμοί της Θεσσαλονίκης δεν είναι σε θέση, λόγω της ανεπάρκειας των διατιθέμενων πόρων, να καλύψουν με ανταγωνιστικό τρόπο την εθνική ή την παγκόσμια επικαιρότητα

δ.2.3. Τα τοπικά κανάλια, για τον ίδιο λόγο, δεν μπορούν να ανταγωνισθούν τα αναμεταδιδόμενα αθηναϊκά, ούτε σε εσωτερική παραγωγή ψυχαγωγικού προγράμματος, ούτε στην εξασφάλιση αξιόλογων εξωτερικών -ελληνικών ή ξένων- ψυχαγωγικών παραγωγών.

δ.2.4. Η έστω έμμεση υιοθέτηση κομματικών γραμμών δεν βοηθά στην αύξηση της θεαματικότητας, την προσέλκυση δηλαδή τηλεθεατών από τους συμπαθούντες το Α ή το Β κόμμα, μια που τα τοπικά κανάλια δεν μπορούν, ούτε σ'αυτόν τον τομέα, να ανταγωνισθούν τις, εμφανούς κομματικής απόκλισης, αθηναϊκές τηλεοράσεις που αναμεταδίδονται εδώ. Η πολιτική αυτή εξ άλλου δεν βοηθά στην αύξηση του κύρους των τοπικών σταθμών και τη γενικότερη αποδοχή τους από την τοπική κοινωνία των πολιτών.

δ.2.5. Εκείνο που ενδεχομένως θα επέτρεπε στους τοπικούς τηλεοπτικούς σταθμούς, αφενός να συνδεθούν με την τοπική κοινωνία και αφετέρου να εξασφαλίσουν την βιωσιμότητά τους κατά τρόπο μή αμφισβητούμενο, είναι κατά τη γνώμη μας η προβολή, κατά τρόπο επικοινωνιακά αποτελεσματικό, της τοπικής θεματολογίας και των τοπικών προβλημάτων.

δ.2.6. Δυνατότητες για μια τέτοια επικοινωνιακή πολιτική υπάρχουν και εν μέρει έχουν αρχίσει ήδη να γίνονται αντιληπτές από τους ποικίλους συντελεστές των τοπικών τηλεοπτικών μηχανισμών.

δ.2.7. Η χαμηλή θεαματικότητα και τα εγγενή προβλήματα των τοπικών τηλεοράσεων δεν πρέπει να ερμηνευθούν ως δείγμα μη αποδοχής του νέου τοπικού επικοινωνιακού θεσμού από την

πλευρά του κοινού. Το κοινό της περιοχής, (σύμφωνα και με τα πορίσματα της έρευνας που θα παρατεθεί στη συνέχεια) παρά τα παράπονα και τις παρατηρήσεις που διατυπώνει, θεωρεί ως θετική την παρουσία όλων των τοπικών μέσων.

δ.2.8. Στο βαθμό που αναπτύσσεται (μέσω των τοπικών ενημερωτικών και επιμορφωτικών εκπομπών) η αναφορική επικοινωνιακή λειτουργία, οι τοπικοί σταθμοί είναι σε θέση να συμβάλουν στην παροχή πληροφοριών χρήσιμων για την επίλυση των χωρικών προβλημάτων της περιοχής.

δ.2.9. Πέρα από την αναφορικότητα των μηνυμάτων υπέρ της συμμετοχής, οι φατικές λειτουργίες που ασκούνται παράλληλα και που συνδέουν την εκπέμπουσα πηγή και το κοινό της με αποκλειστικό αντικείμενο την ίδια την επικοινωνία, είναι δυνατό να κατευθυνθούν προς τη δημιουργία συμμετοχικού κλίματος, εάν αυτό αποτελέσει συνειδητό στόχο της επικοινωνιακής πολιτικής των εκπεμπόντων.

δ.3. Σε σχέση με το τοπικό Ραδιόφωνο.

δ.3.1. Θα πρέπει να παρατηρηθεί ότι, αν και η ραδιοφωνική επικοινωνία δεν προσφέρεται για την παροχή ακριβών πληροφοριών σχετικών με θέματα χώρου, μια και αυτού του είδους οι πληροφορίες απαιτούν σε σημαντικό βαθμό την χρησιμοποίηση των οπτικών κωδίκων, τα τοπικά ραδιόφωνα είναι σε θέση να δημιουργήσουν συμμετοχικό κλίμα ευνοϊκό για την προώθηση των χωρικών αιτημάτων της κοινωνίας των πολιτών και για την ενίσχυση της τοπικής κοινωνικής επικοινωνίας, εφόσον κάτι τέτοιο αποτελέσει συγκεκριμένο άξονα της επικοινωνιακής

τους πολιτικής.

δ.3.2. Βεβαια, αυτή η ικανότητα παρότρυνσης που εμπεριέχεται σε κάθε ανισομερή επικοινωνιακή σχέση είναι δυνατό να διοχετευθεί σε στόχους επιφανειακά μόνον συμμετοχικούς ή σε στόχους όπου η συμμετοχική διάσταση υποκρύπτει ή εξυπηρετεί άλλες στρατηγικές.

δ.3.3. Επίσης η ραδιοφωνική επικοινωνία, στο σημερινό σημείο τεχνολογικής εξέλιξης προσφέρεται περισσότερο από ότι η έντυπη ή η τηλεοπτική για την εξυπηρέτηση της τοπικής δημοσιότητας. Καί αυτό γιατί το ραδιόφωνο είναι ένα μέσο πιο οικονομικό και προσιτό, τόσο στην εκπομπή όσο και στη λήψη, και προσφέρει την μεγαλύτερη δυνατή αμεσότητα στην κάλυψη της τοπικής ζωής.

δ.3.4. Παρατηρούμε ακόμη ότι οι φορείς που διαχειρίζονται ραδιόφωνα που λειτουργούν υπό άμεσο ή έμμεσο, συλλογικό ή δημόσιο έλεγχο, συνειδητοποιούν αυτές τις δυνατότητες και διατυπώνουν -τουλάχιστον σε επίπεδο διακηρύξεων- την πρόθεσή τους να τις εκμεταλλευθούν για το κοινό όφελος.

δ.3.5. Το ενδιαφέρον που υπάρχει στο κοινό για την τοπικότητα του προγράμματος γίνεται επίσης αντιληπτό και από ορισμένους ιδιώτες, ιδιοκτήτες ραδιοφωνικών σταθμών, οι οποίοι προσανατολίζουν το πρόγραμμα στα τοπικά θέματα όταν κρίνουν ότι αυτό θα ενισχύσει τους δείκτες ακροαματικότητας.

δ.3.6. Εάν η παρείσφρηση του "εμπορικού κριτηρίου" είναι η σημαντικότερη αιτία της περιορισμένης τοπικότητας των

ιδιωτικών σταθμών, οι υπό συλλογικό ή δημόσιο έλεγχο σταθμοί πλήττονται, εκτός από μία αναπτυσσόμενη γραφειοκρατική νοοτροπία και από τις παρενέργειες των παρεμβάσεων της κυβερνητικής, κομματικής ή και προσωπικής εξουσίας των τοπικών παραγόντων -που πολλές φορές επικαλούνται, ακριβώς, την υπερπήδηση των γραφειοκρατικών εμποδίων.

δ.3.7. Επειδή η περίοδος κατά την οποία ερευνάται η συμμετοχική δυνατότητα των ραδιοφωνικών - αλλά και των τηλεοπτικών -τοπικών μέσων είναι χρονικά πολύ κοντά στην έναρξη λειτουργίας τέτοιου είδους μαζικών επικοινωνιών, θα πρέπει να ληφθεί επίσης υπ'όψιν η σχετική απειρία των συντελεστών, διοικητικών και δημιουργικών, των νέων Μέσων.

δ.3.8. Παρατηρούμε, τέλος, ότι το σύνολο των τοπικών Μέσων καταφέρνουν, ούτως ή άλλως, να ενισχύσουν το ενδιαφέρον του κοινού για τα τοπικά θέματα και προβλήματα, και η παρέμβασή τους, έστω και αν δεν γίνεται με τρόπο συστηματικό, επιφέρει σε πολλές περιπτώσεις την επιτάχυνση των διαδικασιών εξεύρεσης λύσεων ή τον εντοπισμό σημαντικών θεμάτων που θα μπορούσαν σε άλλη περίπτωση να διαφύγουν της προσοχής της ευρύτερης τοπικής κοινής γνώμης.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ο γράφων είχε την δυνατότητα, κατά την διάρκεια εκπόνησης της διατριβής, να παρατηρήσει εκ των έσω τις εξελίξεις στα τοπικά Μέσα, ιδιαίτερα τα ραδιοφωνικά. Συγκεκριμένα, ο γράφων είχε την ευκαιρία να συμμετάσχει στην αρχική επιτροπή που διερεύνησε, με εντολή της ΤΕΔΚ, τις δυνατότητες δημιουργίας διαδημοτικού ραδιοφωνικού σταθμού στην περιοχή Θεσσαλονίκης και να συντάξει την προμελέτη και τμήμα της μελέτης βάσει της οποίας χορηγήθηκε άδεια λειτουργίας στο ραδιοφωνικό σταθμό "Ένατο κύμα". Επίσης συνέταξε την ανάλογη μελέτη για τον δημοτικό ραδιοφωνκό σταθμό της Καλαμαριάς και συμμετέσχε στην αρχική πειραματική φάση της λειτουργίας του, εποπτεύοντας το πρόγραμμα. Ασχολήθηκε, τέλος για μια σειρά ετών με την παραγωγή μιας εβδομαδιαίας εκπομπής με θέμα τις επικοινωνίες και τα Μ.Μ.Ε. στο ιδιωτικό "Ράδιο Παρατηρητής".

2. Η Θεσσαλονίκη έχει το 1912 160.000 κατοίκους, ενώ η Αθήνα έχει την ίδια περίοδο (χωρίς τον Πειραιά από τον οποίο χωρίζεται ακόμη με αμπελοχώραφα) μόλις 140.000. Ο Μοσκώφ αναφέρεται στις μητροπολιτικές λειτουργίες που ασκεί η πόλη σε σχέση με μια ευρύτερη αγροτική ενδοχώρα που απλώνεται εκτός από την Μακεδονία στον ευρύτερο χώρο ανάμεσα στη Σόφια, το Σεράγιεβο, τα Γιάννενα και την Ανδριανούπολη και όπου ζεί ο μισός βαλκανικός πληθυσμός και το τέταρτο του πληθυσμού της Αυτοκρατορίας. Την ίδια περίοδο δεύτερη πληθυσμιακά πόλη στη Μακεδονία είναι το Μοναστήρι με 50.000 κατοίκους, ενώ οι Σέρρες, η Καβάλα, η Δράμα, η Βέροια τα Γιαννιτσά και τα Σκόπια έχουν περίπου 20.000 κατοίκους η κάθε μία. Βλ. Κ. Μοσκώφ, Θεσσαλονίκη 1700-1912, Τομή της μεταπρατικής πόλης, Στοχαστής, Αθήνα 1974, σελ.69 και υποσημείωση σελ.194.

3. Ο Κ. Μοσκώφ περιγράφει ως εξής τις πληθυσμιακές διαφοροποιήσεις της τελευταίας περιόδου της τουρκοκρατίας: "Ο τοπικός αυτός διαχωρισμός κατά εθνικές κοινότητες θα αμβλυνθεί αισθητά μόνο μετά την εγκατάσταση των καινούργιων πληθυσμών που ακολουθεί την άνοιξη της πόλης, διπλασιάζοντας τους κατοίκους της ανάμεσα 1830 και 1910. Πριν διαλυθούν και εποικίσουν τις έξω από τα τείχη ανατολικές και δυτικές παρυφές, οι νέοι κάτοικοι θα πυκνώσουν την παληά πόλη. Στην περιτειχισμένη άλλοτε περιοχή ο πληθυσμός θα ανέβει από 60.000 στα 1830 σε 120.000 στα 1910, αυξανόμενος έτσι κατά 100%. Τον ίδιο καιρό άλλοι 30.000 θα εγκατασταθούν, μοιρασμένοι στα ίσα, στις παρυφές. Δυτικά, λαϊκά στρώματα. Ανατολικά, αναζητώντας την εξοχική άνεση θα εγκατασταθούν σχεδόν στο σύνολό τους μετά τα 1890 τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα της πόλης με τον μικροαστικό

πληθυσμό -μπακάληδες, μανάβηδες, υπηρέτες- που κινούν γύρω τους." Κ Μοσκώφ, Θεσσαλονίκη 1700-1912, Τομή της μεταπρατικής πόλης, οπ.π. σελ.25.

4. Η "μερική αναπροσαρμογή" του χώρου της Θεσσαλονίκης στα πλαίσια του τουρκικού εκσυγχρονισμού, γίνεται μεταξύ του 1866 και του 1900 και όπως αναφέρεται σ'ένα κείμενο της Α.Καραδήμου-Γερόλυμπου (Σχεδιασμός και ανάκτηση του χώρου της πόλης - Χαρακτήρας της πολεοδομικής παρέμβασης του κράτους κατά τη μετάβαση από την Οθωμανική στην Νεοελληνική πόλη, αναδημ.Συλλογή κειμένων για την ιστορία της ελληνικής πολεοδομίας Υπηρεσία δημοσιευμάτων Α.Π.Θ. 1990-1991),"η ορθολογικοποίησή του χωνεύεται με αργούς ρυθμούς και εξυπηρετεί τον μεταπρατικό διεθνοποιημένο χαρακτήρα της πόλης. Η ανάγκη "ανοίγματός" της είχε γίνει πιεστική λόγω της ανερχόμενης κοινωνικής διαστρωμάτωσης στην επιλογή του τόπου εγκατάστασης των κατοίκων της (ανατολικές και δυτικές επεκτάσεις εκτός ιστορικού πυρήνα, ανασχεδιασμός της περιοχής Αγίας Σοφίας μετά την πυρκαγιά του 1890), των οποίων ωστόσο το μεγαλύτερο τμήμα εξακολουθεί να περιορίζεται από τους κοινοτικούς δεσμούς". Θύμα των εκσυγχρονιστικών παρεμβάσεων αυτής της περιόδου είναι και τα παραλιακά τείχη της πόλης των οποίων η κατεδάφιση αρχίζει το 1867 και ολοκληρώνεται το 1912.

5. Όπως υποσημειώνει ο Κ.Μοσκώφ (στό ίδιο σελ.183), "οι μιναρέδες, καμάρι της μουσουλμανικής τέχνης - περισσότεροι από 50 δίναν βέβαια μια οθωμανική χροιά στη Θεσσαλονίκη. Ανάμεσά τους ξεχώριζε με πολύχρωμα κεραμικά πεποικιλμένος ο μιναρές του Αλατζά Ιμαρέτ. Τα χτίσματα αυτά ως υπενθυμίζοντα τούς καϋμούς του γένους μας... κατεδαφίστηκαν - μετά την απελευθέρωση σε ότι αφορά τους παληούς βυζαντινούς ναούς, μετά την Ανταλλαγή σε ότι αφορά τα εξ αρχής τζαμιά. Με μεγάλο αγώνα διατηρήθηκε -κολοβωμένος- ως τις μέρες μας, ο φημολογούμενος ως κτίσμα του Σινάν, μιναρές της Ροτόντας".

6. Σε σχέση με την ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης βλ. Α.Καραδήμου-Γερόλυμπου, Η ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά του 1917, Δήμος Θεσσαλονίκης, 1985, Α. Καραδήμου Ν.Παπαμίχος, Ρύθμιση του χώρου: "Πολιτικές πρωτοβουλίες και θεσμικές ρυθμίσεις", στο Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός, επιμ. Γ.Μαυρογορδάτος Χ.Χατζηιωσήφ, σελ. 113-132.

7. Πρόκειται για το υλικό που συγκεντρώθηκε από την Ομάδα Εργασίας για το Ρυθμιστικό της Θεσσαλονίκης του ΤΕΕ (Τμήμα Κεντρικής Μακεδονίας) το 1979 και την μελέτη της Διεύθυνσης Οικισμού Νομαρχίας Θεσσαλονίκης που

εκπονήθηκε το 1985.

8. Το συνέδριο με θέμα "Περιβάλλον και ποιότητα ζωής στη Θεσσαλονίκη" διοργανώθηκε από τον δήμο Θεσσαλονίκης και άλλους δήμους και κοινότητες, από το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο και τα Τεχνολογικά Εκπαιδευτικά Ιδρύματα και από τα Επιμελητήρια και τους Επιστημονικούς συλλόγους της πόλης, στις 5-8 του Δεκέμβρη 1985.

9. Εισήγηση της Μ. Πετμετζίδου-Τσουλουβή με θέμα "Κοινωνική διάρθρωση, πρότυπα συμπεριφοράς και εικόνες χώρου". Βλ. τα πρακτικά του "συνεδρίου για το περιβάλλον..", Οργανισμός Εκδόσεων και Εντύπου, Θεσσαλονίκη 1986, τόμος Α', σελ 399.

10. Η στρωματοποίηση που υιοθετήθηκε ήταν:
Κοινωνικό στρώμα Ι: Ανώτερες βαθμίδες των ελευθέριων επαγγελμάτων, διευθυντικά και διοικητικά στελέχη (δημόσιος και ιδιωτικός τομέας).
Κοινωνικό στρώμα ΙΙ: Χαμηλές βαθμίδες των ελευθέριων επαγγελμάτων και διοικητικών στελεχών και ανώτερες βαθμίδες τεχνικών (με υψηλό εισόδημα).
Κοινωνικό στρώμα ΙΙΙ: Υπάλληλοι γραφείου, πωλητές και κατώτερες βαθμίδες τεχνικών (με χαμηλό εισόδημα).
Κοινωνικό στρώμα IV: Μικροεπιχειρηματίες, μικρέμποροι, μικροβιοτέχνες, (και γενικά αυτοαπασχολούμενοι και εργοδότες με περιορισμένο εισόδημα).
Κοινωνικό στρώμα V: Ειδικευμένοι και ανειδίκευτοι εργάτες, τεχνίτες και χαμηλές βαθμίδες εργαζόμενων με παροχή υπηρεσιών, γενικότερα τα πολυ χαμηλά εισοδήματα. Οπ.π. σελ 401.

11. Στο ίδιο, σελ. 405.

12. Σε σχέση με την περίπτωση της Ανω Πόλης Θεσσαλονίκης, βλ. Α. Αναστασιάδη, Θεσσαλονίκη-Άνω πόλη, στο σε επιμέλεια Γ. Λάββα "Ελληνική παραδοσιακή Αρχιτεκτονική" Μέλισσα, Αθήνα, τόμος 7ος, 1990, σελ.25-58.

13. Βλέπε σχετικά: "Από τι μπορεί να κινδυνεύει σήμερα η 'κακή' Αρχιτεκτονική της σύγχρονης ελληνικης πόλης" της Ασπας Γοσποδίνη, Τεχνική Ενημέρωση, Εκδοση του ΤΕΕ-τμήμα Κ. Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1990. Στο άρθρο αυτό, αφού πρώτα παρατηρείται ότι οι πολεοδομικές ιδέες του Μοντέρνου κινήματος δεν εφαρμόσθηκαν στην Ελλάδα παρά σε ελάχιστες περιπτώσεις, όπως η Ν. Φιλαδέλφεια στην Αθήνα ή ο Φοίνικας στην Θεσσαλονίκη, και ότι στις περισσότερες περιπτώσεις στην Ελλάδα, οι μεταπολεμικές πόλεις δεν επανασχεδιάσθησαν, αλλά ακολούθησαν μια "οικόπεδο προς οικόπεδο" ανοικοδόμηση του παλιού (συνήθως νεοκλασσικού) ιστού των

δρόμων, υποστηρίζεται ότι "Παρά την εντατική-και συχνά αναρχη-ανοικοδόμησή της, η ελληνική πόλη διατήρησε μέχρι σήμερα ένα σημαντικό στοιχείο από την παλαιότερη φυσιογνωμία της: τη φυσική μορφή του συστήματος των δρόμων, και κατ'επέκταση ΤΗΝ ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΔΡΟΜΟΥ. Αυτό λοιπόν, κινδυνεύει να χάσει η ελληνική πόλη χάρι συγκεκριμένων διατάξεων του νέου Γενικού Οικοδομικού Κανονισμού (ΓΟΚ) του 1985" , και βέβαια μαζί μ'αυτό την ζωντάνεια που κάνει τις ελληνικές γειτονιές να ξεχωρίζουν από τις μοντέρνες γειτονιές των Ευρωπαϊκών πόλεων όπου κυριαρχεί η "αστική ερήμωση" και οι "πρωτότυποι" δρόμοι χωρίς νόημα για τους κατοίκους. Οι κυριότερες διατάξεις στις οποίες γίνεται αναφορά είναι, αφενός η σχετική με την κατάργηση της οικοδομικής γραμμής, δηλαδή τη δυνατότητα υποχώρησης των κτιρίων από το όριο μεταξύ δρόμου και οικοπέδου που καταργεί το "δρόμο" ως "ζώνη" δημόσιου υπαίθριου χώρου με συγκεκριμένη μορφή, και αφετέρου η σχετική με την κατάργηση του μέγιστου επιτρεπόμενου ύψους, ή αριθμού ορόφων, που αλλάζει την γραμμή του ορίζοντα και την προοπτική του δρόμου.

14. Πρόκειται για την κεντρική εισήγηση της Μόνιμης Επιτροπής Χωροταξικών-Οικιστικών-Πολεοδομικών θεμάτων και θεμάτων Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς του ΤΕΕ-τμ.Κ. Μακεδονίας, στο επιστημονικό τριήμερο "Θεσσαλονίκη: Ρύθμιση χώρου και αστικός σχεδιασμός", που διεξήχθει στη Θεσσαλονίκη στις 13,14,και15 Ιουνίου 1990. Η δημοσίευση στην Τεχνική Ενημέρωση Νοεμβρίου-Δεκεμβρίου 1990.

15. Για την παρουσίαση της χωρικής και κοινωνικο-οικονομικής κατάστασης της περιοχής των Γιαννιτσών χρησιμοποιήθηκαν στοιχεία που προέρχονται και από: α) Απογραφές της Ε.Σ.Υ.Ε. (1981), β) Την διπλωματική εργασία των Δ. Παπαδόπουλου, Δ. Παυλίδη, και Χ. Σουλτάν "Ειδική μελέτη όμάδας αγροτικών οικισμών" Έδρα πολεοδομίας τμήματος Αρχιτεκτόνων Α.Π.Θ., καθ. Θ. Αργυρόπουλος, Θεσσαλονίκη 1977, γ) Την εργασία του κλιμακίου Θεσσαλονίκης της Γενικής Διεύθυνσης Οικισμού του Υ.ΧΟ.Π. 1981 και δ) Το Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο που εκπονήθηκε στα πλαίσια της Ε.Π.Α. από ομάδα μελέτης με επικεφαλής τον Μ.Φρύσσα.

16. Βλ. και M.Sivignon, Η γεωγραφική εικόνα της Μακεδονίας, στον τόμο Μακεδονία, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1982.

17. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Ε.Σ.Υ.Ε. του 1981, το εργατικό δυναμικό στην περιοχή κατανέμεται ως έξής: πρωτογενής τομέας 10.533, βιομηχανία-βιοτεχνία 1.753, τουρισμός-αναψυχή 291, χονδρεμπόριο 190 και λοιπά 2.663

εργαζόμενοι.

18. Η αναφορά εδώ γίνεται κυρίως στον καθημερινό Τύπο της πόλης. Δεν θα πρέπει όμως να παραβλέψει κανείς τις αξιοσημείωτες γενικότερες εκδοτικές δραστηριότητες της Θεσσαλονίκης, καθώς και την προσφορά και πανελλήνια αναγνώριση των "μή μαζικών" λογοτεχνικών της περιοδικών.

19. Σχετικά με την ιστορία του Τύπου της Θεσσαλονίκης, βλ. Μανώλης Κανδυλάκης, 110 χρόνια ελληνικών εφημερίδων στη Θεσσαλονίκη, περιοδικό "Διαβάζω" αρ.128 Οκτώβρης 1985, καθώς και το Α' κεφάλαιο του δεύτερου μέρους (Ιδεολογική λειτουργία) του βιβλίου του Κ. Μοσκώφ "Θεσσαλονίκη 1700-1912. Τομή της μεταπρατικής πόλης.", Στοχαστής, Αθήνα 1974.

20. Πληροφορίες και απόψεις για τις εφημερίδες της Θεσσαλονίκης μας έδωσαν: για τη "Μακεδονία" η συντάκτρια κα. Άννυ Καρολίδου, για την "Θεσσαλονίκη" ο διευθυντής κ. Μηλιαράκης και ο συντάκτης κ. Αραβαντινός, για την "Αυριανή της Βόρειας Ελλάδας" ο συντάκτης κ. Πανταζής και για τον "Ελληνικό Βορρά" ο διευθυντής κ. Μέρτζος.

21. Στην εφημερίδα "Θεσσαλονίκη" οι δημοσιογραφικές επιτυχίες που μνημονεύονται συχνότερα αφορούν σε θέματα, όπως η δολοφονία του αμερικανού προέδρου Κένεντυ, ο γάμος του εφοπλιστή Ωνάση, ή η κάλυψη του αραβο-ισραηλινού πολέμου του 1967. Η εφημερίδα θεωρείται ως μία από τις πρώτες που εκσυγχρόνισε τη παρουσίαση του υλικού της, αφιερώνοντας π.χ. όλη την τρίτη σελίδα σε μεταφράσεις κειμένων για διεθνή θέματα από έγκυρες εφημερίδες του εξωτερικού (κυρίως γαλλικές και ιταλικές) ή δημιουργώντας ειδικά εβδομαδιαίο αθλητικό ένθετο.

22. Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι το τελευταίο χρονικό διάστημα η διάρθρωση των πρώτων σελίδων των απογευματινών κυρίως εφημερίδων έχει διαφοροποιηθεί, όχι μόνο λόγω της σμίκρυνσης του σχήματος αλλά και ίσως υπό την επιρροή της οπτικοακουστικής παρουσίασης των περιεχομένων του Τύπου από τη Τηλεόραση και το Ραδιόφωνο. Πράγματι η πρώτη σελίδα, στις περισσότερες περιπτώσεις, δεν έχει πλέον ολοκληρωμένα κείμενα παρά μόνον τίτλους και περιλήψεις και λειτουργεί λίγο πολύ όπως οι αφίσες που συνοδεύουν καθημερινά στα περίπτερα τις ευρωπαϊκές εφημερίδες.

23. Θα πρέπει να ληφθεί υπ'όψιν ότι και στη Θεσσαλονίκη όπως και στην Αθήνα υπάρχουν καθημερινές αλλαγές στο φάσμα των τηλεοπτικών σταθμών των οποίων είναι δυνατό να γίνει λήψη. Η κατάσταση είναι ιδιαίτερα ασαφής. Δορυφορικά κανάλια αφαιρούνται ή προστίθενται χωρίς

προειδοποίηση, συχνότητες τροποποιούνται, ενώ άλλες είναι ήδη κατειλημένες από κανάλια των γειτονικών χωρών. Επί πλέον στις παρυφές της Θεσσαλονίκης είναι δυνατό να γίνει λήψη των τοπικών καναλιών που εδρεύουν στις γειτονικές πόλεις (Βέροια TV, Βεργίνα TV κ.α.).

24. Η Ε.Ρ.Τ. ΑΕ καταφεύγει σε αίτηση ασφαλιστικών μέτρων κατά της TV 100, η οποία εκδικάζεται στο μονομελές πρωτοδικείο Θεσσαλονίκης. Στις 11.4.1989 το μονομελές αποφασίζει να παραπέμψει το θέμα στο δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων. Τα προδικαστικά ερωτήματα που τίθενται είναι: α) εάν ο νόμος 1730/87 με τον οποίο δίδεται το αποκλειστικό προνόμιο στην Ε.Ρ.Τ. είναι σύμφωνος με τις διατάξεις της συνθήκης της ΕΟΚ και το παράγωγο δίκαιο, β) σε περίπτωση που η απάντηση είναι καταφατική, να διευκρινισθεί αν και κατά πόσο παραβιάζεται η ελευθερία της κυκλοφορίας των εμπορευμάτων (άρθρο 9 της συνθήκης της Ε.Ο.Κ.) ή αποτελεί είδος περιορισμού των εισαγωγών, που απαγορεύεται από το άρθρο 39 της ίδιας συνθήκης, και γ) αν ο νόμος έρχεται σε αντίθεση με τα περί ανταγωνισμού του άρθρου 85 και αν συμβιβάζεται με το όλο πνεύμα της συνθήκης της Ε.Ο.Κ. για τη βελτίωση της ζωής των λαών της Ευρώπης και την άνοδο του επιπέδου της. Στο ίδιο δικαστήριο παραπέμπεται και η εκκρεμούσα υπόθεση στο τριμελές πλημμελειοδικείο Θεσσαλονίκης.

25. Αντικείμενο οξείας κριτικής αποτέλεσε το γεγονός ότι βασική μέτοχος στο New Channel προέκυπτε η σύζυγος του γραμματέα του δήμου Θεσσαλονίκης.

26. Σε εισαγωγικά, αποσπάσματα συνεντεύξεων με τους συντελεστές των τηλεοπτικών σταθμών οι οποίοι μας μίλησαν. Συγκεκριμένα αυτοί ήσαν: για την TV 100 ο κ. Λασκαρέλιας (13 και 19.12.1990), για την ΕΤ3 ο δημοσιογράφος κ. Κουτσούκος (15.12.1990), για την Αργώ TV ο κ. Χριστοδουλίδης (12.12.1990) και για την Μακεδονία TV ο κ. Καραβασίλης, ιδιοκτήτης, και οι κ.κ. Τριανταφυλλίδης και Μερσιάδου, δημοσιογράφοι (15.12.1990).

27. Συνέντευξη με τον Δ.Σαλπιστή, δημοτικό σύμβουλο της μείζονος δημοτικής αντιπολίτευσης (8.1.1991).

28. Το καλοκαίρι του 1990 διατυπώνεται ακόμη μια πρόταση για το περιεχόμενο των προγραμμάτων της ΕΤ3 η οποία αντιμετωπίζεται με ειρωνεία από τον τύπο της Θεσσαλονίκης και τελικά εγκαταλείπεται. Πρόκειται για την πρόταση να αποκτήσει η ΕΤ3 "αγροτικό - υπαίθριο" χαρακτήρα.

29. "Η διαφημιστική αγορά της Θεσσαλονίκης παρουσιάζει ιδιαιτερότητες και ένα κρατικό κανάλι δεν μπορεί να κινηθεί σ'αυτήν με την απαιτούμενη ευελιξία και αποτελεσματικότητα" (από τη συνέντευξη με τον κ. Η.Κουτσούκο).

30. Σάλος δημιουργείται στη Θεσσαλονίκη όταν η συντάκτης της "Ελευθεροτυπίας" κα. Πρωτογύρου αποφαίνεται σε άρθρο της ότι η ΕΤ3 πρέπει, λόγω κακής ποιότητας και χαμηλής θεαματικότητας, να κλείσει ή να πουληθεί σε ιδιώτες. Επίσης έντονες είναι οι αντιδράσεις, την Άνοιξη του '91 όταν στον Τύπο αναγράφεται ότι η κυβέρνηση προτίθεται να κλείσει τα "αντιπαραγωγικά" κανάλια ΕΤ2 ή ΕΤ3.

31. Εκτός της TV 100, όπου απ' ότι μας δηλώθηκε τηρείται αρχείο των εκπομπών και των επί μέρους ρεπορτάζ που μεταδίδονται -αν και όχι προσιτό στους μελετητές-, στους άλλους τοπικούς σταθμούς τέτοιο αρχείο δεν υπάρχει.

32. Χαρακτηριστικές είναι οι περιπέτειες των ερασιτεχνών που προσπάθησαν να δημιουργήσουν ραδιόφωνα με βάση την νέα νομοθεσία, όπως το "Ράδιο Κιβωτός" και το "Ράδιο Ουτοπία" στη Θεσσαλονίκη. Στο "Ράδιο Κιβωτός" αναφέρεται ένα κείμενο της "Κίνησης για την υπεράσπιση των κοινωνικών και πολιτικών δικαιωμάτων" που κυκλοφορεί τον Φεβρουάριο του '89 και μεταξύ άλλων γράφει: "Επειδή δεκάδες κρατικοί, παρακρατικοί, δημοτικοί, διαδημοτικοί σταθμοί γεμίζουν τη μπάντα, επειδή δεκάδες εκατομμύρια ξοδεύονται για πομπούς-τέρατα από συγκροτήματα Τύπου, εκδοτικούς οίκους, βιομήχανους, βιοτέχνες, "καλλιτέχνες", επειδή η ελεύθερη ερασιτεχνική ραδιοφωνία σαν μέσο έκφρασης και όχι σαν πηγή κέρδους κινδυνεύει να κονιορτοποιηθεί από τη λαίλαπα των οργανωμένων οικονομικών, πολιτικών και πάσης φύσεως συμφερόντων, επειδή οι άδειες για μερικούς είναι υπόθεση μερικών ωρών και για άλλους χρόνων. Γι'αυτό, λίγο πριν την καταστροφή κάθε ίχνους ερασιτεχνικής ραδιοφωνίας, επισημαίνουμε ότι: Πρέπει να τηρηθούν σχολαστικά οι όροι του παιχνιδιού που το ίδιο το κράτος έθεσε (...) Πρέπει να δοθεί προτεραιότητα στους νεολαιίστικους συλλογικούς σταθμούς (...). (Ελευθεροτυπία 13.2.1989). Εξ άλλου σε μια ανακοίνωση των συντελεστών του "Ράδιο Ουτοπία που επίσης είχε προβλήματα με την άδεια λειτουργίας, διαβάζουμε: "... μέσα σ'αυτό το πλαίσιο της 'ελεύθερης' ραδιοφωνίας και έκφρασης περνούν στα ψιλά γράμματα οι ερασιτεχνικοί, αυτοδιαχειριζόμενοι σταθμοί, που δεν λειτουργούν κερδοσκοπικά, που δεν μας κατακλύζουν με διαφημίσεις, που λειτουργούν με βάση το μεράκι των ανθρώπων που το επανδρώνουν και με συλλογική λήψη αποφάσεων." (Ελευθεροτυπία 23.5.1990)

33. Θα πρέπει να λειφθεί υπ'όψιν (και είναι χαρακτηριστικό για την γενικότερη κατάσταση επικοινωνιακής "απορρίθμισης" που επικράτησε και μετά την έκδοση των νόμων), ότι, σύμφωνα με τα Π.Δ. που εκδόθηκαν με βάση τον ν.1730/87, ακόμη και οι σταθμοί που κατάφεραν να εξασφαλίσουν άδεια λειτουργίας, θα έπρεπε να την ανανεώσουν. Επειδή όμως η Επιτροπή Ραδιοφωνίας, καθώς και το ΕΡΣ που την διαδέχθηκε, ουδέποτε λειτούργησαν έγκαιρα, τελικά υπήρξαν περίοδοι που κανένας σταθμός δεν διέθετε κανονική άδεια λειτουργίας.

34. Στοιχεία για τα δημοτικά ραδιόφωνα της Θεσσαλονίκης και την παρέμβασή τους στις χωρικές εξελίξεις μας παρεσχέθησαν από συντελεστές των ραδιοφωνικών σταθμών κατά την περίοδο Δεκέμβριος '90 -Ιανουάριος '91. Συγκεκριμένα ελήφθησαν συνεντεύξεις από τους: FM 100, κ.Δόκαλης και κ. Κολοκοτρώνης, FM 101, κ.Λουκάς, Ράδιο Καλαμαριά, κ.Χάσογλου, Ενατο Κύμα κ. Μπίκας, Ράδιο Εγνατία κ. Καλέσης και κα.Πεντρίδου.

35. Η συνέντευξη του τότε σοβιετικού πρεσβευτή Βίκτωρα Στουκάλιν, που μεταδίδεται από τον FM 100 στις 5.10.1987, αναφέρεται και στο πανηγυρικό φυλλάδιο που εκδίδεται στην επέτειο του ενός χρόνου λειτουργίας του σταθμού, ως μεγάλη επιτυχία του δημοτικού ραδιοφώνου και αφήνεται να εννοηθεί ότι τεκμηριώνει την πολιτική του ανεξαρτησία.

36. Τον Ιούνιο του 1990, σε επιστολή προς τους δημάρχους και τα μέλη της διοίκησης του "Ενάτου Κύματος", επιτροπή πολιτών απευθύνει έκκληση για να αποφευχθεί η οριστική διακοπή της λειτουργίας του σταθμού. Στην επιστολή, μεταξύ άλλων αναφέρεται: " Όντας ευαισθητοποιημένοι στα θέματα της πληροφόρησης, και μετά την αίσθηση ευδαιμονίας για την ελεύθερη ραδιοφωνία, τα αρνητικά φαινόμενα (και σ'αυτόν τον χώρο) δείχνουν ότι τελικά χρειάζονται πολύ μεγαλύτερες προσπάθειες να διατηρηθούν κάποια κεκτημένα απ'ότι αυτή καθ'αυτή η κατάχτησή τους. Αν όμως όλα αυτά ήταν αναμενόμενα για έναν οποιονδήποτε σταθμό, είναι δύσκολο να γίνουν αποδεκτά σαν αιτίες της αποτυχίας του ΕΝΑΤΟΥ ΚΥΜΑΤΟΣ. Ο σταθμός των 23 δήμων και κοινοτήτων, θα μπορούσε να γίνει παράδειγμα προς μίμηση ενός ραδιοφώνου που δεν θα στηριζόταν ούτε στο κράτος, ούτε στα κεφάλαια ενός οποιουδήποτε ιδιώτη, ενός ραδιοφώνου που θα έφερνε στη δημοσιότητα τους μικρούς και πολλές φορές ξεχασμένους απ'την υδροκέφαλη διοίκηση, δήμους και κοινότητες και τα προβλήματά τους. Κι όμως σήμερα αποκαλύπτεται το πόσο επιπόλαια αντιμετωπίστηκε μια τέτοια ευκαιρία, καθώς μαθαίνουμε ότι ο διαδημοτικός σταθμός έχει χρέος συνολικά 60 εκ. και χρωστά 10-14 μηνιάτικα στους εργαζόμενούς του. Αδιαφορία και κακή

εκτίμηση; Σκόπιμα σαμποτάρισμα για να ενισχυθούν οι κάθε λογής ιδιωτικοί σταθμοί; Οποια κι αν είναι η αιτία, η αποψή μας είναι ότι το **ΕΝΑΤΟ ΚΥΜΑ** δεν πρέπει να κλείσει."

ΜΕΡΟΣ ΙΙΙ ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'

ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΔΕΙΓΜΑΤΟΛΗΠΤΙΚΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΩΝ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΚΩΝ, ΣΥΜΜΕΤΟΧΙΚΩΝ, ΚΑΙ ΧΩΡΙΚΩΝ ΠΑΡΑΜΕΤΡΩΝ ΤΩΝ ΣΤΑΣΕΩΝ ΤΟΥ ΚΟΙΝΟΥ ΤΩΝ Μ.Μ.Ε. ΣΕ ΔΥΟ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΤΗΣ ΒΟΡΕΙΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

α. Εισαγωγικές διευκρινίσεις.

α.1. Σε σχέση με τα ζητούμενα της έρευνας.

Στο προηγούμενο κεφάλαιο έγινε περιληπτική αναφορά στα βασικά χωρικά χαρακτηριστικά των υπό διερεύνηση περιοχών και περιεγράφησαν τα κυριότερα τοπικά μέσα μαζικής επικοινωνίας, τόσο σε σχέση με το καθεστώς ιδιοκτησίας, τη δομή και τη λειτουργία τους, όσο και σε σχέση με το εάν και με ποιό τρόπο μεταφέρουν μηνύματα που αφορούν τα χωρικά θέματα. Η προσοχή μας στρέφεται τώρα προς τους αποδέκτες των μαζικών μηνυμάτων στις εν λόγω περιοχές.

Τα ερωτήματα της έρευνας, η οποία διεξήχθει τον Ιανουάριο και τον Φεβρουάριο του 1991, έχουν διαρθρωθεί ως εξής:

α.1.1. Η πρώτη ομάδα ερωτημάτων στοχεύει στην διερεύνηση της αλλαγής των πρακτικών κατανάλωσης του ελεύθερου χρόνου του διερευνώμενου πληθυσμού, καθώς και των νέων επικοινωνιακών αναγκών που δημιουργούνται στο πολεοδομικό συγκρότημα της Θεσσαλονίκης και στην περιοχή της πόλης των Γιαννιτσών, υπό την επιρροή των μαζικών Μέσων.

Θεωρούμε τα στοιχεία αυτά ωφέλιμα, προκειμένου να εξακριβωθεί, αφενός η ποσοτική διάσταση των αλλαγών που

συνοδεύουν την "εξάπλωση' της μαζικής επικοινωνίας (ποιό ποσοστό του ελεύθερου χρόνου αφιερώνεται πλέον στην κατανάλωση των μαζικών μηνυμάτων) και αφετέρου το εάν και κατά πόσο οι αλλαγές αυτές εξαντλούν τις προσδοκίες των αποδεκτών των διαδιδόμενων πολλαπλασιαστικών επικοινωνιών.

Θεωρούμε ότι η συλλογή απαντήσεων στα ερωτήματα αυτά θα διευκολύνει μια πρώτη προσέγγιση στο θέμα της υπαρκτής απήχησης των Μέσων και της συνεπαγόμενης αναγκαιότητας ή μη, για μια εναλλακτική τους χρήση.

α.1.2. Η δεύτερη ομάδα ερωτημάτων αποσκοπεί στην διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο οι ερωτώμενοι προσλαμβάνουν τις εν εξελίξει επικοινωνιακές αλλαγές και στο πώς αξιολογούν τις ενημερωτικές, ψυχαγωγικές και επιμορφωτικές λειτουργίες, των, διαφορετικής ιδιοκτησίας, μέσων μαζικής επικοινωνίας και ιδιαίτερα των τοπικών.

Οι επί μέρους ερωτήσεις στοχεύουν στο να διαπιστωθεί:

α.1.2.1. Εάν και με ποιό τρόπο συνειδητοποιείται από τον ερωτώμενο πληθυσμό η έναρξη αυτής που ονομάσθηκε "εποχή των μαζικών επικοινωνιών".

α.1.2.2. Ποιά άποψη έχουν σε σχέση με την χρήση των Μέσων για την ενίσχυση της τοπικής επικοινωνίας.

α.1.2.3. Εάν θεωρούν χρήσιμο τον δημόσιο έλεγχο επί των μαζικών Μέσων.

α.1.2.3. Πώς αξιολογείται η δυνατότητα παροχής μέσω των Μέσων ενημερωτικών, ψυχαγωγικών και επιμορφωτικών μηνυμάτων.

Θεωρούμε ότι η ανάλυση των απαντήσεων σε αυτά τα

ερωτήματα διευκολύνει την εξαγωγή συμπερασμάτων πάνω στις συμμετοχικές δυνατότητες που αποδίδονται από το κοινό στα Μέσα, πριν η ερώτηση για τις συμμετοχικές ιδιότητες σε χωρικά θέματα των μαζικών επικοινωνιών τεθεί ευθέως στους ερωτώμενους.

α.1.3. Αλλάζοντας γωνία προσέγγισης στο θέμα της μέσω των Μέσων χωρικής συμμετοχής, τα επόμενα ερωτήματα στοχεύουν στην διερεύνηση του τι θεωρείται από το κοινό των υπό διερεύνηση περιοχών ως τοπικό πρόβλημα, και επομένως στο να διαπιστωθεί η ένταση με την οποία παρουσιάζονται τα χωρικά προβλήματα μεταξύ των θεμάτων για τα οποία θα ήταν δυνατό να προκληθεί μια τοπική συμμετοχική δραστηριότητα. Ας προκαταβάλλουμε εδώ πως από τις απαντήσεις επιβεβαιώνεται η υπόθεση ότι ως τοπικά προβλήματα θεωρούνται πρωτίστως τα προβλήματα χωρικής-πολεοδομικής φύσης.

α.1.4. Τα ερωτήματα της επόμενης ομάδας προσπαθούν να εξακριβώσουν εάν η μειωμένη συμμετοχική δραστηριότητα συνοδεύεται από γενικότερη υποβάθμιση της αξίας της "συμμετοχής".

Επιδιώκεται η εξακρίβωση της υπαρκτής συμμετοχής, των λόγων στους οποίους αποδίδεται η σημερινή -μειωμένη- συμμετοχική ένταση, καθώς και η διερεύνηση της αξίας που αποδίδεται από τους ερωτώμενους στις συμμετοχικές δραστηριότητες.

α.1.5. Οι τελευταίες ερωτήσεις θέτουν ευθέως το θέμα της συμμετοχικής χρήσης των τοπικών **ΜΜΕ** και αποσκοπούν στην

εξακρίβωση του πώς αξιολογείται η συμμετοχική ωφελιμότητα του καθενός απ'αυτά.

α.2. Σε σχέση με τη ερευνητική μεθοδολογία που ακολουθήθηκε.

α.2.1. Η μέθοδος.

Στην επιτόπια έρευνα χρησιμοποιήθηκε η "μέθοδος των αναλογιών". Πρόκειται για μία από τις εμπειρικές μεθόδους, που σύμφωνα με μία συλλογική μελέτη περί "στατιστικής και δειγματοληψίας" που δημοσιεύθηκε στην έκδοση του **ΕΚΚΕ** και του σπουδαστήριου κοινωνιολογίας **ΠΑΣΠΕ**, με τίτλο "Εισαγωγή στη μεθοδολογία και τις τεχνικές των κοινωνικών ερευνών"[1], προσφέρεται ως η καταλληλότερη όταν:

- Το υψηλό οικονομικό κόστος που απαιτείται προκειμένου να κατασκευασθεί ή να ενημερωθεί το πλαίσιο μιας μεθόδου βασισμένης στην "μαθηματική τυχαία δειγματοληψία", ή το μεγάλο χρονικό διάστημα που απαιτείται προκειμένου να κατασκευασθεί η, απαραίτητη για την τυχαία δειγματοληψία, δειγματική βάση, καθιστούν απαγορευτική τη χρήση αυτής της μεθόδου.

- Τα δείγματα είναι μικρά σε σχέση με τον υπό εξέταση πληθυσμό.[2]

Υπέρ της χρησιμοποίησης, στην προκειμένη περίπτωση, της μεθόδου των αναλογιών συνηγορεί επίσης ότι, λαμβάνοντας υπ'όψιν ότι η μέθοδος αυτή είναι μία από τις μεθόδους στις οποίες καταφεύγουν συνήθως οι μεγάλοι οργανισμοί που πραγματοποιούν σφυγμομετρήσεις[3], η υιοθέτησή της προσφέρει

υλικό που μπορεί (και από μεθοδολογική άποψη) να τεθεί ενδεχομένως σε σύγκριση με τα πορίσματα αυτών των ερευνών. Πράγματι, στις περιπτώσεις διερεύνησης των στάσεων του κοινού των Μέσων, οι περισσότερες από τις παραπλήσιες έρευνες στις οποίες μπορεί κανείς να ανατρέξει αναζητώντας επικουρικά στοιχεία, έχουν διενεργηθεί από οργανισμούς δημοσκοπήσεων, με εμπειρικές αναλογικές μεθόδους.

Τα μειονεκτήματα της μεθόδου των αναλογιών, τα οποία, σύμφωνα πάντοτε με την προαναφερθείσα μελέτη, είναι δυνατό να αναπληρωθούν από την προσεκτική και τεκμηριωμένη εφαρμογή της, έγκεινται: α) στη δυσκολία καθορισμού των ακριβών αναλογιών μεταξύ δείγματος και πληθυσμού, β) στη δυσκολία εκτίμησης των τυχόν σφαλμάτων και γ) στην έλλειψη στήριξης σε ακριβείς μαθηματικές αρχές.[4]

α.2.2. Εκτίμηση των αναλογιών και καταμερισμός του δείγματος κατά στρώματα.

Οι στάσεις του κοινού των Μέσων (απόψεις και εκτιμήσεις επί της υπάρχουσας κατάστασης και προσδοκίες για το μέλλον) διερευνήθηκαν με βάση δείγμα 200 ατόμων για την περιοχή του πολεοδομικού συγκροτήματος Θεσσαλονίκης και επίσης 200 ατόμων για την περιοχή της πόλης των Γιαννιτσών του νομού Πέλλας. Το ερωτηματολόγιο και για τις δύο περιοχές ήταν το ίδιο.

Ο καθορισμός των υποδιαιρέσεων του δείγματος του πολεοδομικού συγκροτήματος της Θεσσαλονίκης ακολούθησε σε γενικές γραμμές τα κριτήρια των δειγματοληπτικών επικοινωνιακών ερευνών που διεξάγονται από ποικίλους φορείς

στην περιοχή, δηλαδή την κατηγοροποίηση σε ομάδες ανά φύλο, περιοχή κατοικίας και ηλικία, και με σημείο αναφοράς τα στατιστικά στοιχεία της απογραφής του 1981.

Σύμφωνα με την απογραφή του '81 ο συνολικός πληθυσμός του πολεοδομικού συγκροτήματος ήταν 706.413 άτομα, εκ των οποίων άνδρες 48% και γυναίκες 52%, ποσοστά στα οποία κατανεμήθηκε και το δείγμα.

Ο συνολικός πληθυσμός κατανεμήθηκε σε τρεις περιοχές που στην Θεσσαλονίκη παρουσιάζουν μία σχετική εσωτερική ομοιογένεια: την δυτική "εργατική" και σε μεγάλο βαθμό υποβαθμισμένη περιοχή (δήμοι Αμπελοκήπων και Μενεμένης 52.174 κατ., [7,4%], Σταυρούπολης, Πολίχνης και Ευκαρπίας 57.527 κατ., [8,1%], Συκεών, Νεάπόλης και Αγίου Παύλου 72.422 κατ., [10,3%], Ελευθερίου και Ευόσμου 39.123 κατ., [5,5%]) σε ποσοστό 31,5%, την οικονομικά και περιβαλλοντολογικά περισσότερο ανεπτυγμένη ανατολική περιοχή (δήμος Καλαμαριάς 51,676 κατ., [7,5%] και δήμοι Πανοράματος, Πυλαίας και Τριανδρίας 26.845 κατ., [3,8%]) σε ποσοστό 11,5%, και την υπό διαδικασία λειτουργικής διαφοροποίησης "μικτή" περιοχή του κεντρικού δήμου (406.413 κατ.), σε ποσοστό 57%

Η ηλικιακή ποσόστωση του δείγματος έλαβε υπ'όψιν τις ηλικίες 12 έως 70 ετών, οι οποίες με βάση πάντοτε τα στατιστικά στοιχεία του '81, κατανεμήθηκαν ως εξής: 12-24 ετών 28,5%, 25-44 ετών 37%, και 35-70 ετών 34,5%.

Το δείγμα της περιοχής της πόλης των Γιαννιτσών αποσκοπούσε στην αναπαράσταση του κοινού που βρίσκεται στην

ακτίνα εμβέλειας των τοπικών Μέσων, δηλαδή των εφημερίδων και ραδιοφωνικών σταθμών που εκπέμπουν από την πόλη. Επειδή ο πληθυσμός αυτός, στο σύνολο και στις υποδιαιρέσεις του, δεν ήταν εύκολο να προσδιορισθεί με βάση ειδικές στατιστικές, ελήφθησαν αφενός υπ'όψιν τα προσιτά στοιχεία που αφορούν στον Νομό Πέλλας και αφετέρου έγινε σύσκεψη με τη συμμετοχή παραγόντων του δήμου και των τοπικών Μέσων, προκειμένου να ποσοτικοποιηθούν οι διαστρωματώσεις. Πράγματι, τα Μέσα τα μηνύματα των οποίων συντάσσονται στα Γιαννιτσά (21.082 κατ.) καλύπτουν το σύνολο των οικισμών που ανήκουν στον δήμο, αν και χωρικά δεν εφάπτονται σ'αυτόν (7 οικισμοί 2.884 κατ.) και μόνο θεωρητικά το σύνολο της ομώνυμης επαρχίας (61.969 κατ., 3 δήμοι, 29 κοινότητες). Αρκετές περιοχές της επαρχίας, είτε διαθέτουν τοπικούς ραδιοφωνικούς σταθμούς, είτε επηρεάζονται επικοινωνιακά από άλλα όμορα επικοινωνιακά κέντρα. Λαμβάνοντας υπ'όψιν και τα στοιχεία για την κατανομή ανά φύλο και ηλικίες που διατίθενται σε επίπεδο Νομού, η τελική διάρθρωση του δείγματος ήταν η ακόλουθη: ποσοστό κοινού στον κεντρικό δήμο 60% και στην εκτός δήμου περιοχή 40%, άνδρες 49% γυναίκες 51%, ηλικίες 12-24: 31%, 25-44: 33,5%, 45-70: 35,5%.

α.2.3. Οι διαδικασίες δειγματοληψίας.

Η συμπλήρωση των ερωτηματολογίων έγινε κυρίως στους χώρους κατοικίας των ερωτηθέντων, στην μεν Θεσσαλονίκη από τους φοιτητές του τμήματος Αρχιτεκτόνων του Α.Π.Θ., στα πλαίσια του μαθήματος της Κοινωνιολογίας της Πόλης και

ιδιαίτερα του εκπαιδευτικού αντικειμένου "Πόλη και Επικοινωνία", στα δε Γιαννιτσά από τους επιμορφωνόμενους στο εξαμηνιαίο σεμινάριο Ραδιοφωνίας που διοργάνωσε ο δήμος της πόλης, και στις δύο περιπτώσεις υπό την άμεση καθοδήγηση και εποπτεία του συντάκτη της παρούσας μελέτης.

α.2.4. Το ερωτηματολόγιο.

Το ερωτηματολόγιο με το οποίο διεξήχθει η δειγματολογική έρευνα (βλέπε παράρτημα ΙΙ) περιλαμβάνει τα εξής είδη ερωτήσεων:

α.2.4.1. Πραγματικές ερωτήσεις.[5] Αυτές αφορούν κυρίως σε ορισμένα από τα στοιχεία της "κατάστασης" του ερωτώμενου. (ηλικία, φύλο, διεύθυνση κ.λ.π.).

α.2.4.2. Κλειστές ερωτήσεις. Υποβάλλονται (με την μορφή της "προκατασκευασμένης ερώτησης") όταν κρίνεται ότι οι απαντήσεις θα πρέπει να περιορισθούν στα πλαίσια που επιβάλλει το πλαίσιο της έρευνας.

α.2.4.3. Ανοιχτές "προκατασκευασμένες ερωτήσεις". Ερωτήσεις όπου κρίνεται ότι πλην των απαντήσεων που έχουν ήδη προβλεφθεί ως ενδεχόμενες, είναι δυνατό να προκύψουν και άλλες, ενδιαφέρουσες για την έρευνα.

α.2.4.4. Ανοιχτές ερωτήσεις που αποσκοπούν στην εκμαίευση συνειρμικών απαντήσεων. Αυτές χρησιμοποιήθηκαν προκειμένου να εξακριβωθεί ο βαθμός καταννόησης και ο τρόπος πρόσληψης από την πλευρά των ερωτώμενων, ορισμένων γενικών και πολυσημικών όρων (επικοινωνία, πληροφόρηση κ.α.).

α.3. Η παρουσίαση της έρευνας.

Η παρουσίαση του συλλεγέντος υλικού και των σχετικών ορισμάτων ακολουθεί το εξής σχήμα:

α.3.1. Ποσοτικοποίηση των απαντήσεων.

Οι απαντήσεις σε κάθε ερώτηση ποσοτικοποιούνται σε τρεις στήλες. Η πρώτη αφορά στους απόλυτους αριθμούς, η δεύτερη - σε περίπτωση που προκύπτει η φωνή "δεν ξέρω ή δεν απαντώ"- στα ποσοστά επί του συνόλου όσων απάντησαν στην συγκεκριμένη ερώτηση και η τρίτη στα ποσοστά επί του συνόλου των ερωτηθέντων.

Όπως ήδη αναφέραμε επιδιώχθηκε η στρωματοποίηση του δείγματος με βάση ορισμένα κριτήρια που θεωρήθηκαν σημαντικά για την εξασφάλιση της αντιπροσωπευτικότητάς του. Ωστόσο, η γενική φύση των ενδείξεων που αναζητούνται, δεν καθιστά σκόπιμη την παρουσίαση αποτελεσμάτων ανά υποκατηγορίες του ερωτώμενου πληθυσμού (φύλου, ηλικίας ή περιοχής κατοικίας).

α.3.2. Παρουσίαση σχολίων και ερμηνευτικών υποθέσεων.

Η παρουσίαση των σχολίων και των ερμηνευτικών υποθέσεων παρατίθεται ανά ερώτημα ή ενότητα ερωτημάτων.

Τα αποτελέσματα της έρευνας συγκρίνονται, όπου αυτό είναι δυνατό, με τα αποτελέσματα ανάλογης, αλλά όχι ακριβώς ίδιας, διερεύνησης που έγινε στην περιοχή της πόλης της Θεσσαλονίκης τον Ιανουάριο του 1986 (αμέσως μετά την κατάθεση του θέματος της διατριβής), σε δείγμα 100 ατόμων, πάντοτε με τη μέθοδο των αναλογιών και υπό την καθοδήγηση και εποπτεία του γράφοντος, στα πλαίσια του μαθήματος Κοινωνιολογία της Πόλης-Πόλη και Επικοινωνία. Η εμπειρία που αποκτήθηκε από

αυτή την πρώτη προσέγγιση σε μέρος των υπό διερεύνηση θεμάτων, συνεβαλαν στον καθορισμό των ζητουμένων και της μεθοδολογίας που ακολουθήθηκε κατά την εκπόνηση της παρούσας εργασίας.

Μετά την παρουσίαση και της δεύτερης επιτόπιας έρευνας (στο επόμενο Δ' κεφάλαιο του τρίτου μέρους της διατριβής), γίνεται συγκριτική αναφορά στις συγκλίσεις-αποκλίσεις μεταξύ των δύο μονογραφιών.

β. Ερωτήσεις, απόλυτοι αριθμοί και ποσοστά απαντήσεων, σχόλια και ερμηνευτικές υποθέσεις.

β.1. Σε σχέση με τις μαζικές επικοινωνίες και την κατανάλωση του ελεύθερου χρόνου.

β.1.1. Δημόσιος και ιδιωτικός χώρος και ελεύθερος χρόνος.

ΕΡΩΤΗΣΗ: Το κύριο μέρος του ελεύθερου χρόνου σας, το περνάτε μέσα ή έξω από το σπίτι;

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

.....	Θεσσαλονίκη	Γιαννιτσά
Μέσα στο σπίτι	122 * 61,0 * 61,0	109 * 54,5 * 54,5
Έξω από το σπίτι	78 * 39,0 * 39,0	91 * 45,5 * 45,5

ΣΧΟΛΙΑ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ

Οι απαντήσεις αφορούν σε αυτό που οι ερωτηθέντες εννοούν ως "ελεύθερο χρόνο", ο οποίος απ' ότι προκύπτει καταναλώνεται όλο και περισσότερο στον κατ'εξοχήν ιδιωτικό χώρο του σπιτιού

και αυτό συμβαίνει συχνότερα στην έντονα αστικοποιημένη περιοχή της Θεσσαλονίκης. Αν και τα μηνύματα των σημερινών Μέσων είναι δυνατό να προσληφθούν σε αξιόλογο ποσοστό σε δημόσιους και άλλους εκτός σπιτιού χώρους, είναι θεμιτό να υποθέσει κανείς ότι το σημαντικότερο μέρος της κατ'οίκον κατανάλωσης του ελεύθερου χρόνου αφορά στην κατανάλωση των μαζικών μηνυμάτων. Τα ποσοστά των απαντήσεων δεν διαψεύδουν τα αποτελέσματα προσφάτων ιδιωτικών ερευνών που διαπίστωσαν ότι η διάδοση της μη κρατικής ραδιοτηλεόρασης στην Ελλάδα, αν και δεν αύξησε ουσιαστικά τον αριθμό των καταναλωτών μαζικών μηνυμάτων, αύξησε σε αξιόλογο ποσοστό τις ώρες που ο κάθε αποδέκτης αφιερώνει στα Μέσα. Θεωρούμε θεμιτή την υπόθεση ότι βρισκόμαστε μπροστά σε μια ακόμη έξαρση του φαινόμενου ιδιωτικής κατανάλωσης του ελεύθερου χρόνου που χαρακτηρίζει την ελληνική κοινωνία τα τελευταία χρόνια.

β.1.2. Ελεύθερος χρόνος και ψυχαγωγική λειτουργία των Μέσων-παρούσα κατάσταση.

ΕΡΩΤΗΣΗ: *Ψυχαγωγείστε κυρίως από...; (επιλογή από 5 φωνές, συν δυνατότητα εναλλακτικής απάντησης)*

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

.....	Θεσσαλονίκη			Γιαννιτσά		
Τηλεόραση.....	77	* 40,1	* 38,5	125	* 64,4	* 62,5
Διάβασμα	32	* 16,6	* 16,0	21	* 10,8	* 10,5
Ραδιόφωνο	35	* 18,2	* 17,5	33	* 17,0	* 16,5
Θέατρο, κινηματογράφος .	26	* 13,5	* 13,0	3	* 1,5	* 1,5
Video	8	* 4,2	* 4,0	6	* 3,1	* 3,0

Αλλο ..... 14 * 7,3 * 7,0 6 * 3,1 * 3.0

Ξ/ΔΑ ..... 8 * ---- * 4,0 6 * ---- * 3.0

Σημείωση. Στα Γιαννιτσά δεν υπάρχει θέατρο, υπάρχει μόνο ένας κινηματογράφος που δεν προβάλλει πια έργα ποιότητας. Η απόσταση από τη Θεσσαλονίκη είναι περίπου 40 χλμ. Στη φωνή "άλλο" συμπεριλαμβάνονται απαντήσεις όπως: συναναστροφές έξοδοι, μπαρ, κ.λ.π.

β.1.3. Ελεύθερος χρόνος και ψυχαγωγική λειτουργία των Μέσων-προσδοκίες.

ΕΡΩΤΗΣΗ: Εάν είχατε στη διάθεσή σας 10 ελεύθερες ώρες πόσες απ'αυτές θα αφιερώνατε σε...(9 επιλογές, συν δυνατότητα εναλλακτικής απάντησης)

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

Θα αφιέρωναν τον περισσότερο χρόνο, και σε κάθε περίπτωση πάνω από 3 ώρες σε : .... Θεσσαλονίκη ..... Γιαννιτσά ....

Τηλεόραση..... 41 * 21,5 * 20,5 44 * 23,5 * 22,0

Ανάγνωση (βιβλία, περιο- .....

δικά, τύπος) ..... 26 * 13,7 * 13.0 22 * 11.8 * 11,0

Ακρόαση ραδιοφώνου ..... 11 * 5,7 * 5,5 17 * 9,0 * 8,5

Ακρόαση μουσικής από η- .....

λεκτρονικές συσκευές ... 6 * 3,1 * 3,0 5 * 2,7 * 2,5

Θέατρο, κινηματογράφος, ...

συναυλίες ..... 10 * 5,2 * 5,0 12 * 6,4, * 6,0

Δημόσιοι χώροι ψυχαγωγί- .....

ας, οργανωμένη διασκέδα- .....

ση (καφενείο, άλλα κέντ-					
ρα και καταστήματα ψυχα-					
γωγίας, οργανωμένες εκδ-					
ρομές και ταξίδια)	66	* 34,5 *	23,0	54 * 28,9 *	27,0
Προσωπικές επαφές, μη οργ-					
ανωμένη διασκέδαση	41	* 21,4 *	20,5	20 * 10,7 *	10,0
Επιμορφωτικές, πολιτιστι-					
κές εκδηλώσεις	1	* 0,5 *	0.5	3 * 1,6 *	1,5
Κοινωνικές, πολιτικές,					
συνδικαλιστικές δραστη-					
ριότητες	4	* 2,1 *	2,0	8 * 4,3 *	4,0
Αλλο	5	* 2,6 *	2,5	2 * 1.0 *	1,0
ΔΞ/ΔΑ	9	* ---- *	4,5	13 * ---- *	6,5

ΣΧΟΛΙΑ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ

Απ' ότι προκύπτει από τη σύγκριση της υπάρχουσας με την επιθυμητή κατάσταση στις δύο υπό θεώρηση περιοχές, ο σημερινός υψηλός βαθμός κατανάλωσης μαζικών ψυχαγωγικών μηνυμάτων, δεν αντιστοιχεί με τις επιθυμίες που δηλώνουν οι ερωτηθέντες. Ένα μεγάλο ποσοστό θα προτιμούσε να χρησιμοποιήσει τον διαθέσιμο ελεύθερο χρόνο σε ψυχαγωγικές και άλλες δραστηριότητες, με συλλογικότερο τρόπο, έξω από τη στενά ιδιωτική σφαίρα του σπιτιού. Η ευρεία χρήση των μαζικών μέσων γίνεται, ως ένα σημείο, με τη συνειδητή ή ασυνείδητη αίσθηση ότι πρόκειται για υποκατάστατο απρόσιτων δυνατοτήτων συλλογικότερης ή δημιουργικότερης δραστηριότητας. Ακόμη και το ποσοστό που αφορά το θέατρο και τον κινηματογράφο

μειώνεται στη Θεσσαλονίκη όταν παρουσιάζεται η δυνατότητα για άλλους τρόπους ψυχαγωγίας.

Οπως είναι αναμενόμενο, η έλλειψη ανθρώπινων επαφών παρουσιάζεται πολύ πιο έντονη στο αστικό κέντρο της Θεσσαλονίκης. Παρ'όλα αυτά, και στον τομέα της κατανάλωσης του ελεύθερου χρόνου παρατηρούμε φαινόμενα αυξανόμενης "αστικοποίησης" της μικρής επαρχιακής πόλης.

Θεωρούμε, ακόμη, θεμιτή την υπόθεση ότι η διείσδυση των Μέσων στις πρακτικές κατανάλωσης του ελεύθερου χρόνου είναι έντονη σε σημείο που να μη δικαιολογείται η αντιμετώπιση των επιπτώσεών τους μόνο με τη διαπίστωση των, σε πολλές περιπτώσεις νοσταλγικών, επικλήσεων του κοινού για πρακτικές της "προεπικοινωνιακής" εποχής. Θα πρέπει μάλλον, η υψηλή απήχηση των Μέσων να θεωρηθεί ως δεδομένη για το προβλέψιμο μέλλον και να αναζητηθούν τόσο οι εναλλακτικές, μή αλλοτριωτικές τους δυνατότητες όσο και οι νέοι ενδεχόμενοι τρόποι συνδυασμού τους με τις διαπροσωπικές επικοινωνίες.

β.2. Διαμόρφωση και μεταβολή των στάσεων του κοινού σε σχέση με τη μαζική επικοινωνία και τα μέσα μαζικής επικοινωνίας. Αξιολογήσεις σχετικά με τις επί μέρους λειτουργίες ιδιωτικών και δημόσιων Μέσων.

β.2.1. Το περιεχόμενο των όρων-συνειρμικές απαντήσεις.

β.2.1.1. ΕΡΩΤΗΣΗ: Τι σας έρχεται στο μυαλό όταν ακούτε τη λέξη επικοινωνία;

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

Απαντήσεις που ανάγουν το περιεχόμενο του όρου στις διαπροσωπικές σχέσεις (ανθρώπινες επαφές, προφορική επικοινωνία ή και ειδικότερα τηλεφωνική επικοινωνία) .....
... Θεσσαλονίκη 115 * 59,9 * 57,5 Γιαννιτσά 83 * 43,7 * 41,5
εκ των οποίων απαντήσεις με σαφή αναφορά στην άμεση προφορική επικοινωνία Θεσ. 36 * 18,7 * 18,0 ....Γιαν. 16 * 8,4 * 8,0
και μέ αναφορά στην τηλεφωνική επικοινωνία .....
... Θεσσαλονίκη 23 * 12,5 * 11,5 Γιαννιτσά 31 * 16,3 * 15,5

Απαντήσεις που συνδέουν τον όρο με τα Μ.Μ.Ε.....
... Θεσσαλονίκη 48 * 25,0 * 24,0 Γιαννιτσά 46 * 24,2 * 23,0

Απαντήσεις με αναφορά στην επικοινωνιακή διαδικασία ....
... Θεσσαλονίκη 4 * 2,1 * 2,0 Γιαννιτσά 2 * 1,1 * 1,0

Μη ομαδοποιήσιμες απαντήσεις (π.χ. απουσία παρεξηγήσεων, ψυχιατρικός όρος, μέσα συγκοινωνίας κ.λ.π.) .....
... Θεσσαλονίκη: 39 * 20,3 * 19,5 Γιαννιτσά 27 * 14,2 * 13,5

Δεν ξέρουν ή δεν απαντούν .....
... Θεσσαλονίκη: 8 * --- * 4,0 Γιαννιτσά 10 * --- * 5,0

ΣΧΟΛΙΑ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ

Η μέση αντίληψη περί επικοινωνίας, τόσο σε έντονα όσο και σε σχετικά αστικοποιημένες περιοχές, συνδέει τον όρο με τις διαπροσωπικές επαφές. Για σημαντικό όμως ποσοστό "επικοινωνία" σημαίνει μέσα μαζικής επικοινωνίας. Η αντίληψη της επικοινωνίας ως διαδικασίας αποστολής μηνυμάτων υπάρχει σε ελάχιστο, αλλά παραδόξως υπαρκτό σημείο και στις δύο περιπτώσεις.

Τόσο στις αστικές όσο και στις υπό διαδικασία

αστικοποίησης αγροτικές περιοχές (σε ελαφρά χαμηλότερο ποσοστό), η "επικοινωνία" συνδέεται με κοινωνικά θετικές λειτουργίες, των οποίων όμως γίνεται αισθητή η αυξανόμενη έλλειψη. Η συνειρμική απάντηση συνδέει την επικοινωνία με αυτές ακριβώς τις λειτουργίες και αξίες (ανθρώπινες επαφές, κοινωνική αλληλεγγύη, κ.α.) που εκλείπουν, ή με τα υποκατάστατά τους (τηλεφωνικές συνομιλίες).

Ο πολλαπλασιασμός, σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα, των προσιτών Μέσων έχει ενδυναμώσει την άποψη ότι "επικοινωνία" σημαίνει "μαζική επικοινωνία". Υποθέτουμε ότι μια τέτοια αντίληψη ήταν λιγότερο διαδεδομένη στο παρελθόν και ότι θα ενταθεί στο μέλλον εάν δεν αναπτυχθούν προβληματισμοί σχετικοί με την υφή της μαζικής επικοινωνίας. Προβληματισμοί που είναι πιθανότερο να προηγηθούν στις μεγάλες πόλεις παρά στην αστικοποιούμενη ύπαιθρο, παρά το γεγονός ότι η ύπαιθρος παρουσιάζεται σήμερα πιο δύσπιστη απέναντι στα μαζικά μηνύματα.

β.2.1.2. ΕΡΩΤΗΣΗ: Τι σας έρχεται στο μυαλό όταν ακούτε τη λέξη **πληροφόρηση;**

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

Απαντήσεις με άμεση αναφορά στα μέσα μαζικής επικοινωνίας .... Θεσσαλονίκη 102 * 53,4 * 51,0 Γιαννιτσά 83 * 43,9 * 41,5

Απαντήσεις που αποδίδουν στον όρο γενικό ενημερωτικό ή ειδησεογραφικό περιεχόμενο .... Θεσσαλονίκη 37 * 19,4 * 18,5 Γιαννιτσά 67 * 35,4 * 33,5

Απαντήσεις με αναφορά σε παραπλάνηση, χειραγώγηση, προπαγάνδα. Θεσ. 12 * 6,2 * 6,0 Γιαννιτσά 19 * 10,0 * 9,5

Απαντήσεις που χρησιμοποιούν όρους της πληροφορικής, της σημειολογίας ή της επικοινωνιακής τεχνολογίας .... Θεσσαλονίκη 11 * 5,7 * 5,5 Γιαννιτσά 3 * 1,6 * 1,5

Μη ομαδοποιήσιμες απαντήσεις (βιβλιοθήκη, κατάρτηση, ενδιαφέρον) Θεσ. 29 * 15,2 * 14,5 Γιαννιτσά 17 * 8,9 * 8,5

Δεν ξέρουν, δεν απαντούν .... Θεσσαλονίκη 9 * --- * 4,5 Γιαννιτσά: 11 * --- * 5,5

ΣΧΟΛΙΑ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ

Παρατηρούμε ότι στο Π.Σ. Θεσσαλονίκης το ποσοστό των ερωτηθέντων που ταυτίζει άμεσα την έννοια της πληροφόρησης με τα μέσα μαζικής επικοινωνίας (απαντώντας: τηλεόραση, ραδιόφωνο, εφημερίδες ή Μ.Μ.Ε.), υπερέχει κατά 10 μονάδες εκείνου της αντίστοιχης απάντησης του κοινού των Γιαννιτσών, πράγμα που υποδεικνύει την μεγαλύτερη ένταση με την οποία βιώνεται στη μεγάλη πόλη η "εποχή των Μέσων".

Περισσότερο από 10 μονάδες υστερεί το ποσοστό των απαντήσεων των θεσσαλονικέων που παραπέμπουν σε "κάτι το νέο", στην είδηση, στην ενημέρωση, σε σχέση με εκείνο των γιαννιτσιωτών.

Εμφανίζονται για πρώτη φορά και στις δύο περιοχές, σε αξιόλογο ποσοστό, απαντήσεις που αφορούν στην εσκεμμένη αλλοίωση της επικοινωνιακής διδικασίας.

Τέλος στην πόλη της Θεσσαλονίκης εμφανίζονται αυξημένα ποσοστά απαντήσεων που συνδέουν τον όρο "πληροφόρηση" με την

πληροφορική και την τεχνολογία.

Συμπεραίνουμε ότι:

1. Οι κάτοικοι της εντονότερα αστικοποιημένης περιοχής είναι περισσότερο ευάλωτοι στις πληροφορίες που προέρχονται από τα Μέσα.

2. Οι κάτοικοι της υπό διαδικασία αστικοποίησης αγροτικής περιοχής είναι περισσότερο δύσπιστοι απέναντι σε πληροφορίες που δεν συσχετίζονται με τα όσα βιώνονται στα πλαίσια της τοπικής κοινωνίας.

3. Οι περισσότερο "μοντέρνες" εκδοχές περί πληροφορίας και πληροφόρησης, εκείνες δηλαδή που εμπεριέχουν στοιχεία από τη θεωρία της πληροφορικής ή την σημειολογία, είναι περισσότερο διαδεδομένες στην έντονα αστικοποιημένη περιοχή, όπου και οι περισσότερες ευκαιρίες επαφής με τις πλέον πρόσφατες εξελίξεις των θεωριών και των τεχνολογιών.

β.2.1.3. ΕΡΩΤΗΣΗ: Τι σας έρχεται στο μυαλό όταν ακούτε τη λέξη **τοπική δημοσιότητα;**

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

Απαντήσεις με γενική αναφορά στα "τοπικά νέα" .... Θεσσαλονίκη 73 * 38,2 * 36,5 Γιαννιτσά 78 * 41,2 * 39,0

Απαντήσεις με αναφορά στα τοπικά μέσα μαζικής επικοινων. Θεσ. 88 * 46,0 * 44,0 Γιαννιτσά 94 * 48,7 * 47,0

Απαντήσεις με αρνητικό περιεχόμενο (κουτσομπολιά, προχειρότητα, συμφέροντα, διαφήμιση τοπικών αρχόντων) .... Θεσσαλονίκη 9 * 4,7 * 4,5 Γιαννιτσά 10 * 5,2 * 5,0

Απαντήσεις που δηλώνουν αδιαφορία (αδιαφορώ, δεν μου

λέει τίποτα) .....

... Θεσσαλονίκη 11 * 5,8 * 5,5 Γιαννιτσά 2 * 1,0 * 1,0

Μη ομαδοποιήσιμες απαντήσεις (φολκλόρ, τελάλης, μετρό, προσωπική γνώση κ.λ.π.) .....

... Θεσσαλονίκη 10 * 5,2 * 5,0 Γιαννιτσά 9 * 4,7 * 4,5

Δεν ξέρουν, δεν απαντούν .....

... Θεσσαλονίκη 9 * --- * 4,5 Γιαννιτσά: 7 * --- * 3,5

ΣΧΟΛΙΑ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ

Η πλειοψηφούσα απάντηση και στις δύο περιοχές συνδέει την τοπική δημοσιότητα με τα τοπικά μέσα μαζικής επικοινωνίας, πράγμα που σημαίνει ότι τους αποδίδεται μια ιδιάζουσα επικοινωνιακή λειτουργία στα τοπικά πλαίσια (ωστόσο στις συνειρμικές απαντήσεις δεν διακρίνεται εύκολα το οντολογικό από το δεοντολογικό στοιχείο).

Στην έντονα αστικοποιημένη περιοχή της Θεσσαλονίκης ένα ποσοστό δηλώνει αδιάφορο στην "τοπική επικοινωνία", κάτι που δεν διαπιστώνεται στις απαντήσεις των Γιαννιτσιωτών. Και στις δύο περιοχές υπάρχουν αρνητικές απαντήσεις. Υποθέτουμε ότι αυτού του είδους οι απαντήσεις είναι δυνατό να οφείλονται: α) στον "κοσμοπολιτισμό" της μεγάλης πόλης, β) στην ανικανότητα των επικοινωνιακών θεσμών της πόλης ή των διαχειριζόμενων την τοπική επικοινωνία να ικανοποιήσουν το σύνολο των σχετικών απαιτήσεων του κοινού και γ) στην απώθηση που ενδεχομένως δημιουργείται στους νέους κατοίκους των πόλεων, που δεν έχουν ολοκληρωθεί κοινωνικά και δεν αισθάνονται αποδεκτοί, απέναντι σε έννοιες που βιώνονται ως

παρωχημένες και συνδεδεμένες με το αγροτικό τους παρελθόν.

β.2.2. Διερεύνηση του ενημερωτικού ρόλου των Μέσων.

ΕΡΩΤΗΣΗ: Ποιό θεωρείτε ως το καλύτερο μέσο για την ενημέρωσή σας;

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

	Θεσσαλονίκη			Γιαννιτσά		
Τύπος	92	48,9	46,0	94	49,5	47,0
Τηλεόραση	70	37,2	35,0	41	21,5	20,5
Ραδιόφωνο	17	9.0	8,5	49	25,8	24,5
Αλλο μέσο	9	4,8	4,5	6	3,2	3,0
ΔΞ/ΔΑ	12	---	6,0	10	---	5,0

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

(σχετικές με επί μέρους κατηγορίες του κάθε Μέσου)

Α' Τύπος

	Θεσσαλονίκη			Γιαννιτσά		
Αθηναϊκές εφημερίδες	112	58,9	56,0	106	55,8	53,0
Εφημερίδες της Θεσ.	52	27,4	26,0	41	21,5	20,5
Μικρότερες τοπικές εφ.	3	1,6	1,5	26	13,6	13,0
Περιοδικά	23	12,1	11,5	18	9,4	9,0
ΔΞ/ΔΑ	10	----	5,0	9	----	4,5

Β' Τηλεόραση

Ιδιωτική	130	69,1	65,0	103	54,8	51,5
Κρατική	49	26,0	24,5	46	24,5	23.0
Δημοτική	9	4,8	4,5	39	20,1	19,5
ΔΞ/ΔΑ	12	----	6,0	12	----	6,0

Γ' Ραδιόφωνο

Ιδιωτικό	97 * 51,0 * 48,5	83 * 43,7 * 41,5
Κρατικό	53 * 27,9 * 26,5	47 * 24,7 * 23,5
Δημοτικό	40 * 21,0 * 20,0	60 * 31,5 * 30,0
ΔΞ/ΔΑ	10 * ---- * 5,0	10 * ---- * 5,0

Σημείωση: Στα Γιαννιτσά δεν υπάρχει τοπικός τηλεοπτικός σταθμός είναι όμως δυνατή η λήψη των δημοτικών και ιδιωτικών καναλιών της Θεσσαλονίκης και της Βέροιας

ΣΧΟΛΙΑ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ

1. Υποθέτουμε ότι στη Θεσσαλονίκη επαληθεύεται αυτό που παρατηρείται τελευταία και σε πολλές δυτικοευρωπαϊκές χώρες, δηλαδή το κοινό αναζητά την ενημέρωσή του κυρίως στα σχόλια και τις αναλύσεις του τύπου, ενώ στα Γιαννιτσά βρισκόμαστε ακόμη υπό το κράτος του εντυπωσιασμού που προκαλεί η οπτική επικοινωνία και η αμεσότητα της ραδιοφωνικής μετάδοσης.

2. Η συγκεντρωτικότητα της ελληνικής κοινωνίας και η συγκέντρωση του μέγιστου μέρους του μεγάλου καθημερινού και περιοδικού τύπου στην Αθήνα αιτιολογεί την επιρροή του αθηναϊκού τύπου, όχι μόνο στις μικρές πόλεις και στην ύπαιθρο, αλλά και στη Θεσσαλονίκη, παρά το ότι εδώ υπάρχουν τουλάχιστον δύο μεγάλες τοπικές εφημερίδες. Η Θεσσαλονίκη λειτουργεί επικοινωνιακά με τον ίδιο συγκεντρωτικό τρόπο, αν και σε πολύ μικρότερη κλίμακα απ'ότι η Αθήνα, επί των μικρότερων πόλεων της Βόρειας Ελλάδας.

3. Η ταύτιση της ενημερωτικής πολιτικής των κρατικών μέσων με τις πολιτικές και κομματικές επιδιώξεις των εκάστοτε

κυβερνήσεων έχουν μειώσει το ενημερωτικό κύρος των κρατικών ραδιοτηλεοπτικών μέσων. Οι επιρροές των ενδεχόμενων πολιτικών, κομματικών και οικονομικών διασυνδέσεων των ιδιωτικών μέσων στην ενημερωτική τους λειτουργία δεν είναι ακόμη επαρκώς ορατή στο κοινό.

4. Στη Θεσσαλονίκη, οι κομματικές διαμάχες που συνόδευσαν τη δημιουργία των πρώτων δημοτικών ραδιοφώνων και η έντονα πολιτικοποιημένη χροιά των μηνυμάτων τους, έχουν μειώσει την αξιοπιστία τους περισσότερο απ'ότι στα Γιαννιτσά.

β.2.3. Επιμορφωτική λειτουργία των Μέσων.

ΕΡΩΤΗΣΗ: Ποιό Μέσο θεωρείτε πιο κατάλληλο για την επιμόρφωση του πολίτη; (4 επιλογές)

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

	Θεσσαλονίκη	Γιαννιτσά
Τηλεόραση	83 * 43,0 * 41,5	75 * 39,0 * 37,5
Εφημερίδες	75 * 38,9 * 37,5	51 * 26,7 * 25,5
Περιοδικά	18 * 9,3 * 9,0	27 * 14,1 * 13,5
Ραδιόφωνο	17 * 8,8 * 8,5	39 * 20,3 * 19,5
ΔΞ/ΔΑ	7 * ---- * 3,5	8 * ---- * 4,0

ΣΧΟΛΙΑ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ

Και στις δύο περιοχές τα έντυπα μαζικά Μέσα (καθημερινός και περιοδικός τύπος) παρουσιάζονται ως περισσότερο αξιόπιστα για την παροχή επιμορφωτικών γνώσεων. Επιβεβαιώνεται έτσι η ικανότητά των έντυπων Μέσων να μεταφέρουν σύνθετα οργανωμένα μηνύματα όπως είναι τα επιμορφωτικά. Η οπτικοακουστική

δυνατότητα που εμπεριέχεται στην τηλεόραση εξασφαλίζει στο μέσο αυτό τη δεύτερη θέση στην αξιολόγηση των ερωτηθέντων, παρά το εφήμερο και το "μετέωρο" της τηλεοπτικής επικοινωνίας. Η αποδοχή του -αποκλειστικά ακουστικού- ραδιοφώνου ως επιμορφωτικού μέσου είναι μικρή αν και υπαρκτή- κυρίως στη μικρή πόλη των Γιαννιτσων.

β.3. Διερεύνηση του τηλεοπτικού και ραδιοφωνικού Μέσου.

β.3.1. Τηλεόραση - Εκτιμήσεις για την "εισβολή των ιδιωτικών τηλεοπτικών Μέσων.

ΕΡΩΤΗΣΗ: Ποιά είανι κατά τη γνώμη σας τα σημαντικότερα πλεονεκτήματα ή μειονεκτήματα των ιδιωτικών Τ/Ο καναλιών;

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

Α. πλεονεκτήματα (4 επιλογές, συν δυνατότητα εναλλακτικής απάντησης).

	Θεσσαλονίκη	Γιαννιτσά
Δεν απαιτούν εισφορά...	26 * 13,6 * 13,0	28 * 14,9 * 14,0
Παρέχουν καλύτερη ε-		
νημέρωση	38 * 20,0 * 19,0	26 * 13,8 * 13,0
Παρέχουν καλύτερα ψυχα-		
γωγικά προγράμματα	44 * 23,1 * 22,0	61 * 32,4 * 30,5
Δημιουργούν ανταγωνισμό		
που τελικά βελτιώνει		
την Επικοινωνία	76 * 40,0 * 38,0	69 * 36,7 * 34,5
Αλλο	7 * 3,7 * 3,5	6 * 3,2 * 3,0
ΔΞ/ΔΑ	9 * ---- * 4,5	10 * ---- * 5,0

Β. μειονεκτήματα (3 επιλογές, συν δυνατότητα εναλλακτικής απάντησης). .....

	Θεσσαλονίκη			Γιαννιτσά		
Εξυπηρετούν μη εμφανή						
συμφέροντα ιδιωτών που						
δεν μπορούν να ελεγχθούν						
εύκολα από την Πολιτεία	55	* 28,9	* 27,5	61	* 32,4	* 30,5
Ενδιαφέρονται κυρίως για						
την θεαματικότητα και μέ-						
σω των διαφημιστικών μη-						
νυμάτων τείνουν προς την						
εμπορευματοποίηση της						
Επικοινωνίας	92	* 48,4	* 46,0	84	* 44,7	* 42,0
Παρέχουν χαμηλής ποιότητας						
πολιτιστικά προϊόντα ...	35	* 18,4	* 17,5	39	* 20,7	* 19,5
Άλλο	8	* 4,2	* 4,0	4	* 2,1	* 2,0
ΔΞ/ΔΑ	10	* ----	* 5,0	12	* ----	* 6,0

ΣΧΟΛΙΑ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ

Οι θετικές κρίσεις για την ιδιωτική τηλεόραση επικεντρώνονται κυρίως στο ότι εμπλουτίζεται το φάσμα των αποστολέων τηλεοπτικών μηνυμάτων και αυξάνεται ο μεταξύ τους ανταγωνισμός με θετικά αποτελέσματα για την συνολική κοινωνική επικοινωνία. Δευτερευόντως επισημαίνεται η θεωρούμενη ως καλύτερη ποιότητα των ψυχαγωγικών προγραμμάτων.

Δεν προκύπτει ως κυρίαρχο πλεονέκτημα, κατά την κρίση των ερωτηθέντων, ούτε η αξιοπιστία της παρεχόμενης ενημέρωσης

(στην οποία υπάρχει σαφής αναφορά στις απαντήσεις στο β' σκέλος της ερώτησης), ούτε η μη ύπαρξη εισφοράς.

Ως κυριότερο μειονέκτημα θεωρείται η εμπορευματοποίηση των μηνυμάτων που εκπέμπονται από τα ιδιωτικά κανάλια και ακολουθεί το αδιαφανές και μη ελέγξιμο της επικοινωνιακής πολιτικής των τηλεοπτικών αυτών σταθμών.

Θεωρούμε θεμιτή την υπόθεση ότι η πρόσφατη λειτουργία των ιδιωτκών τηλεοπτικών μέσων αξιολογείται θετικά κυρίως σε σχέση με την ανανέωση της "γλώσσας" και την υπέρβαση των παραδοσιακών επικοινωνιακών σχημάτων που επικρατούσαν έως πρόσφατα, με την μονοπωλιακή κυριαρχία των κρατικών καναλιών. Ωστόσο, ενυπάρχει στις απαντήσεις έντονη ανησυχία για τις κοινωνικές επιπτώσεις μιας εμφανούς τάσης προς την εμπορευματικοποίηση της επικοινωνίας.

β.3.2. Το ραδιοφωνικό Μέσο.

β.3.2.1. Συχνότητα ακροάσεων.

ΕΡΩΤΗΣΗ: Πόσο συχνά ακούτε ραδιόφωνο;

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

.....	Θεσσαλονίκη	Γιαννιτσά.....
καθημερινά.....	126 * 64,3 * 63,0	129 * 65,5 * 64,5
μερικές φορές	43 * 21,9 * 21,5	40 * 20,3 * 20,0
σπάνια	27 * 13,7 * 13,5	28 * 14,2 * 14.0
ΔΞ/ΔΑ	4 * ---- * 2.0	3 * ---- * 1,5

β.3.2.2. Χώροι ακρόασης.

ΕΡΩΤΗΣΗ: Πού ακούτε κυρίως ραδιόφωνο;

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

	Θεσσαλονίκη			Γιαννιτσά		
σπίτι	111	* 56,6 *	55,5	126	* 63,9 *	63,0
δουλειά	41	* 20,9 *	20,5	42	* 21,3 *	21,0
αυτοκίνητο	40	* 20,4 *	20,0	28	* 14,2 *	14,0
αλλού	4	* 2,0 *	2,0	1	* 0,5 *	0,5
ΔΞ/ΔΑ	4	* ---- *	2,0	4	* ---- *	1,5

β.3.2.3. Χρόνος ακρόασης.

ΕΡΩΤΗΣΗ: Πότε παρακολουθείτε κυρίως ραδιόφωνο;

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

	Θεσσαλονίκη			Γιαννιτσά		
πρωί (έως τις 13.00)	97	* 49,5 *	48,5	103	* 52,2 *	51,5
απόγευμα (έως τις 18.00)	37	* 18,9 *	18,5	52	* 26,4 *	26,0
βράδυ (έως τις 24.00)	34	* 17,3 *	17,0	25	* 12,7 *	12.5
νύχτα (μετά τις 24.00)	28	* 14,3 *	14,0	17	* 8,6 *	8,5
ΔΞ/ΔΑ	4	* ---- *	2.0	3	* ---- *	1,5

β.3.2.4. Λόγοι ακρόασης – εκτιμήσεις για τις επικοινωνιακές λειτουργίες του ραδιοφωνικού Μέσου.

ΕΡΩΤΗΣΗ: Για ποιό λόγο ακούτε ραδιόφωνο;

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

	Θεσσαλονίκη			Γιαννιτσά		
ενημέρωση	49	* 25,5 *	24,5	72	* 37,5 *	36,0
ψυχαγωγία	80	* 41,7 *	40,0	68	* 35,4 *	34,0
επιμόρφωση	5	* 2,6 *	2,5	7	* 3,6 *	3.5
συντροφιά	56	* 29,1 *	28,0	44	* 22,9 *	22,0
άλλος λόγος	2	* 1,0 *	1,0	1	* 0,5 *	0,5
ΔΞ/ΔΑ	8	* ---- *	4,0	8	* ---- *	4,0

β.3.2.5. Αξιολόγηση των ραδιοφωνικών εκπομπών ανά είδος-προσδοκίες.

ΕΡΩΤΗΣΗ: Ποιά είδη εκπομπών θα θέλατε να μεταδίδονται περισσότερο;

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

	Θεσσαλονίκη			Γιαννιτσά		
ειδησεογραφικές	63	33,0	31,5	81	42,2	40,5
μουσικές	96	50,2	48,0	71	37,0	35,5
πολιτιστικές-κοινωνικές	5	2,6	2,5	9	4,7	4,5
αθλητικές	12	6,3	6,0	5	2,6	2,5
πολιτικ.& οικον.αναλύσεις	5	2,6	2,5	2	1,0	1,0
θρησκευτικές	1	0,5	0,5	1	0,5	5,0
χιουμοριστικές	9	4,7	4,5	13	6,8	6,5
εκπομπές με ραδιοπαιχνίδια	0	0,0	0,0	1	0,5	0,5
ΔΞ/ΔΑ	9	----	4,5	8	----	4,0

ΣΧΟΛΙΑ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ

Το ραδιόφωνο, το πλέον προσιτό και εύχρηστο μέσο για εναλλακτική χρήση, παρουσιάζει στις υπό διερεύνηση περιοχές ορισμένες από τις όψεις που χαρακτηρίζουν την σημερινή φυσιογνωμία του, όταν δηλαδή συνυπάρχει επί ίσοις όροις με άλλα μέσα μαζικής επικοινωνίας, και ιδιαίτερα με την τηλεόραση.

Όσοι έσπευσαν να προβλέψουν ότι η απελευθέρωση των τηλεοπτικών συχνοτήτων και οι 24ωρες τηλεοπτικές εκπομπές θα περιθωριοποιούσαν το ραδιόφωνο διαψεύδονται. Μέσο χαμηλού κόστους και μικρών διαστάσεων, παρουσιάζεται εξαιρετικά

διαδεδομένο, τόσο στις αστικές όσο και στις λιγότερο αστικοποιημένες περιοχές και ακούγεται με μεγάλη συχνότητα από το μεγαλύτερο μέρος του κοινού στους χώρους κατοικίας, αλλά και στην δουλειά και κατά τις μετακινήσεις.

Τό ραδιόφωνο ακούγεται κυρίως σε ώρες "εργάσιμες", πράγμα που επιβεβαιώνει αφ'ενός την ικανότητά του να "συνοδεύει" άλλες δραστηριότητες και αφ'ετέρου το γεγονός ότι προσλαμβάνεται κατά κανόνα με μειωμένη προσοχή. Βέβαια, η μέση ακροαματικότητα παρουσιάζει διαφοροποιήσεις και ανάλογα με το είδος των κυριότερων απασχολήσεων του κοινού. Σε περιοχές όπως τα Γιαννιτσά όπου υπάρχουν δουλειές αγροτικής φύσης η πρωινή ακροαματικότητα αυξάνεται σε σχέση με εκείνη της Θεσσαλονίκης, και η νυκτερινή μειώνεται.

Όσον αφορά στις επικοινωνιακές λειτουργίες που επιτελούνται από το ραδιοφωνικό μέσο, παρατηρούμε ότι η έλλειψη άλλου καθημερινού μέσου τοπικής ενημέρωσης αυξάνει την αποδοχή της ενημερωτικής ραδιοφωνικής λειτουργίας από το κοινό των Γιαννιτσών, σε σχέση με την ψυχαγωγική που κυριαρχεί στη Θεσσαλονίκη. Επίσης παρατηρούμε την ισχυρή φατική λειτουργία (ράδιο-συντροφιά) που ασκείται από το ραδιόφωνο τόσο στη Θεσσαλονίκη όσο και στα Γιαννιτσά.

Οι απαντήσεις στην ερώτηση που αφορά στα είδη των εκπομπών που οι ερωτηθέντες θα ήθελαν να μεταδίδονται περισσότερο, επιβεβαιώνουν την διαφορετικότητα της έντασης με την οποία ασκούνται οι επικοινωνιακές ραδιοφωνικές λειτουργίες ανάλογα με τις ανάγκες και τις απαιτήσεις στα δύο

διαφορετικά επικοινωνιακά περιβάλλοντα. Στη Θεσσαλονίκη ζητείται περισσότερη μουσική επικοινωνία, την οποία είναι ευκολότερο να την καρπωθεί κανείς και ως sottofondo, ενώ στα Γιαννιτσά, για τους λόγους που αναφέρθηκαν παραπάνω, το πρώτο αίτημα αφορά τις ειδησεογραφικές εκπομπές.

β.3.6. Δημοτικοί ραδιοφωνικοί σταθμοί.

ΕΡΩΤΗΣΗ: Ποιά είναι κατά τη γνώμη σας τα σημαντικότερα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα των δημοτικών ραδιοφωνικών σταθμών; (ομαδοποιημένες απαντήσεις)

Α' πλεονεκτήματα

	Θεσσαλονίκη			Γιαννιτσά		
Συμβάλλουν στην βελτίωση						
της ενημέρωσης σε τοπικά						
θέματα και στην επίλυση						
των τοπικών προβλημάτων..	49	34,2	24,5	77	49,3	38,5
Συμβάλλουν στην ενίσχυση						
των διαδικασ.αποκέντρωσης	59	41,2	29,5	43	27,5	21,5
Συμβάλλουν στην προβολή και						
αξιοποίηση των τοπικών πολι-.....						
τιστικών δραστηριοτήτων .	22	15,4	11,0	24	15,4	12,0
Υπόκεινται σε συλλογικό έλεγ-.....						
χο, ανήκουν στους δημότες	5	3,5	2,5	6	3,8	3,0
Αλλο	8	5,6	4,0	6	3,8	3,0
ΔΞ/ΔΑ	57	----	28,5	44	----	22,0

Β' Μειονεκτήματα

Υπόκεινται σε κομματικές							
επιρροές	51	*	33.5	*	25,5	60	* 37,7 * 30,0
Καταλήγουν μέσα προσωπι-							
κής προβολής των δημάρχων	41	*	27,0	*	20,5	48	* 30,2 * 24,0
Καταλήγουν στο να μη διαφέ-							
ρουν απο τα εμπορικά Μέσα	24	*	15,8	*	12,0	16	* 10.0 * 8,0
Δεν έχουν ενδιαφέρον πρό-							
γραμμα, είναι "βαρετά" ..	30	*	19,7	*	15,0	29	* 18,2 * 14,5
Αλλο	6	*	3,9	*	3,0	8	* 5,0 * 4,0
ΔΞ/ΔΑ	48	*	----	*	24,0	41	* ---- * 20,5

ΣΧΟΛΙΑ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ

Σημειώνουμε ότι οι ερωτηθέντες διαπιστώνουν σε μεγαλύτερο ποσοστό τα μειονεκτήματα (όπου και λιγότερα ΔΞ/ΔΑ), απ'ότι τα πλεονεκτήματα των δημοτικών ραδιοφωνικών μέσων, πράγμα που ενδεχομένως υποδηλώνει την απογοήτευση του κοινού σε σχέση με τις θετικές αναμονές που είχε κατ'αρχήν δημιουργήσει η ίδρυση της τοπικής ραδιοφωνίας.

Τα κυριότερα από τα επιχειρήματα που είχαν αρχικά προβληθεί υπέρ της δημιουργίας της τοπικής και ιδιαίτερα της δημοτικής ραδιοφωνίας (εμπλουτισμός της τοπικής δημοσιότητας, ενίσχυση των αποκεντρωτικών διαδικασιών και προβολή της τοπικής πολιτιστικής παραγωγής), εξακολουθούν να αξιολογούνται ως σημαντικά από τους ερωτηθέντες, παρουσιάζεται όμως εξαιρετικά μειωμένο το ποσοστό αυτών που πιστεύουν ότι οι δημότες ασκούν ουσιαστικό έλεγχο στα τοπικά δημοτικά ραδιοφωνικά μέσα.

Στα αναφερόμενα ως μειονεκτήματα κυριαρχούν τα θέματα των παρεκτροπών ως προς τον έλεγχο των δημοτικών ραδιοφωνικών σταθμών και συγκεκριμένα οι κομματικές επιρροές και οι προσωπικές επικοινωνιακές πολιτικές από την πλευρά των δημοτικών παραγόντων.

Υπάρχει επίσης αναφορά σε δύο εκ πρώτης όψεως μάλλον αντικρουόμενες και αλληλοαναιρούμενες απόψεις, που υποδηλώνουν εξ άλλου δύο διαφορετικές αντιλήψεις για τις λειτουργίες του ραδιοφωνικού μέσου: αφενός στο ότι πολλοί από τους δημοτικούς σταθμούς έχουν προγράμματα που δεν διαφοροποιούνται ποιοτικά από εκείνα των εμπορικών ραδιοφώνων (πολλές διαφημίσεις, εμπορική μουσική κ.λ.π.) και αφετέρου στο ότι πολλές εκπομπές των δημοτικών ραδιοφώνων θεωρούνται "βαρειές", "βαρετές" και ανεπαρκώς ψυχαγωγικές.

β.4. Η χωρικότητα των τοπικών προβλημάτων.

ΕΡΩΤΗΣΗ: Ποιό θεωρείτε ως το σημαντικότερο πρόβλημα του Δήμου, της συνοικίας, της γειτονιάς σας;

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

Απαντήσεις που αφορούν σε προβλήματα σχετιζόμενα με τις γενικές πολεοδομικές ρυθμίσεις (οικοδομικός κανονισμός, ρυμοτομία, κυκλοφορία κ.λ.π.) .....

	Θεσσαλονίκη	Γιαννιτσά
Δήμος ...	64 * 33,0 * 32,0	44 * 23,8 * 22,0 .....
.....	(κυκλοφορ.25,0).....	(κυκλοφορ.12,5).....
Συνοικία	.29 * 15,7 * 14,5	36 * 30,0 * 18,0.....

Γειτονιά .35 * 19,5 * 17,5 ..... 37 * 20.1 * 18,5 .....
.....(ρυμοτομία 9,0).....(ρυμοτομία 12,0) .....

Απαντήσεις που αφορούν σε προβλήματα που προκύπτουν από τη μη πρόβλεψη κατά το σχεδιασμό εξυπηρετήσεων (χώροι στάθμευσης, αναψυχής, πράσινου, άθλησης, εκπαίδευσης κ.λ.π.)

	Θεσσαλονίκη	Γιαννιτσά
Δήμος	32 * 16,5 * 16,0	44 * 23,8 * 22,0 .....
Συνοικία	.56 * 30,3 * 28,0	42 * 35,0 * 21 0 .....
Γειτονιά	61 * 34,0 * 30,5	40 * 21,7 * 20,0 .....

Απαντήσεις που υποδεικνύουν την έλλειψη ή κακή λειτουργία υπηρεσιών (ύδρευση, αποχέτευση συγκοινωνίες κ.α.)

	Θεσσαλονίκη	Γιαννιτσά
Δήμος	20 * 10,3 * 10,0	30 * 16,2 * 15,0 .....
	.....(συγκοινων. 7,0)	.....(ύδρευση 8,0) .....
Συνοικία	21 * 11,3 * 10,5	10 * 8,3 * 5,0 .....
Γειτονιά	7 * 3,9 * 3,5	20 * 10,9 * 10,0 .....

Απαντήσεις που αναφέρονται στη μόλυνση του περιβάλλοντος (νέφος, σκουπίδια, ηχορρύπανση κ.α.)

	Θεσσαλονίκη	Γιαννιτσά
Δήμος	57 * 29,4 * 28,5	17 * 9,2 * 8,5 .....
Συνοικία	60 * 32,4 * 30,0	25 * 20,8 * 12,5 .....
Γειτονιά	62 * 34,6 * 31,0	56 * 30,4 * 28,0 .....

Απαντήσεις που αφορούν σε θέματα τοπικής διοίκησης (δημοτική γραφειοκρατία, ανικανότητα υπηρεσιών)

	Θεσσαλονίκη	Γιαννιτσά
Δήμος	11 * 5,7 * 5,5	28 * 15,1 * 14,0 .....

Απαντήσεις που αναφέρονται σε έλλειψη πολιτιστικής ενημέρωσης και πολιτιστικών δραστηριοτήτων

	Θεσσαλονίκη			Γιαννιτσά		
Δήμος ...	7 *	3,6 *	3,5	27 *	14,6 *	13,5 .....
Συνοικία	5 *	2,7 *	2,5	4 *	3,3 *	2,0 .....

Απαντήσεις που αναφέρονται σε κακές ανθρώπινες σχέσεις (κουτσομπολιό, έλλειψη επικοινωνίας)

Γειτονιά	5 *	2,8 *	2,5	2 *	1,0 *	1,0 .....

Απαντήσεις μη ομαδοποιήσιμες

	Θεσσαλονίκη			Γιαννιτσά		
Δήμος ...	3 *	1,5 *	1,5	6 *	3,2 *	3,0 .....
Συνοικία	14 *	7,6 *	7,0	3 *	2,5 *	1,5 .....
Γειτονιά	6 *	3,3 *	3,0	11 *	6,0 *	5,5 .....

Δεν ξέρουν, δεν απαντούν

	Θεσσαλονίκη			Γιαννιτσά		
Δήμος ...	6 *	---- *	3,0	15 *	---- *	7,5 .....
Συνοικία	15 *	---- *	7,5	80 *	---- *	40,0 .....
Γειτονιά	21 *	---- *	10,5	16 *	---- *	8,0 .....

ΣΧΟΛΙΑ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ

Το βασικό, σε σχέση με τη θεματολογία της παρούσας εργασίας, συμπέρασμα που προκύπτει από τις απαντήσεις στο παραπάνω ερώτημα είναι ότι **τόσο στην περιοχή της Θεσσαλονίκης όσο και σε εκείνη των Γιαννιτσών τα θεωρούμενα ως τοπικά προβλήματα είναι κυρίως προβλήματα χώρου.** Προβλήματα που -κατά τη γνώμη των ερωτηθέντων- προκύπτουν είτε από την έλλειψη σχεδιασμού, είτε από την ελλιπή εφαρμογή των

πολεοδομικών προβλέψεων είτε, τέλος, από την υποβάθμιση και την μόλυνση του περιβάλλοντος χώρου. Βέβαια, τα επιμέρους είδη προβλημάτων ποικίλουν, τόσο ανάμεσα στο αστικό κέντρο και στην υπό διαδικασία αστικοποίησης αγροτική περιοχή, όσο και ανάμεσα στα τρία υπό διερεύνηση επίπεδα του "τοπικού". Για παράδειγμα, το ποσοστό αυτών που θεωρούν το κυκλοφοριακό ως το κυρίαρχο πρόβλημα σε επίπεδο δήμου είναι στην Θεσσαλονίκη διπλάσιο από εκείνο των Γιαννιτσών, ενώ τα ρυμοτομικά θέματα γίνονται σαφώς περισσότερο αισθητά στις γειτονιές της μικρής αναπτυσσόμενης πόλης.

Ωστόσο, στις απαντήσεις εμφανίζονται και ορισμένα άλλα ενδιαφέροντα στοιχεία. Παρατηρούμε π.χ. ότι η τοπική διάσταση της "συνοικίας", ενώ είναι εμφανώς αντιληπτή στην μεγάλη πόλη, στα Γιαννιτσά αγνοείται από το 40% των ερωτηθέντων, των οποίων οι απαντήσεις προσανατολίζονται κυρίως στα προβλήματα της ενότητας "δήμος" και της ενότητας "γειτονιά" και αυτό, παρά τη ύπαρξη στα Γιαννιτσά επτά σχεδόν αυτόνομων χωρικά οικισμών . Η μικρή διάσταση της πόλης σε συνδυασμό με τη σχετικά πρόσφατη πληθυσμιακή μεταβολή (εγκατάσταση προσφυγικού στοιχείου στην περιοχή), αιτιολογεί πιθανώς την πρόταξη των κλιμάκων "δήμος" και "γειτονιά" και τη μη εμφάνιση ιστορικών συνοικιών.

Και στις δύο περιπτώσεις διατυπώνεται η έλλειψη χώρων που να εξυπηρετούν ανάγκες των ερωτηθέντων και στα τρία υπό διερεύνηση επίπεδα. Στη Θεσσαλονίκη είναι κυρίως η ανεπάρκεια των χώρων στάθμευσης και πράσινου που

υπογραμμίζεται ενώ στα Γιαννιτσά προέχουν τα αιτήματα για εκπαιδευτικές και αθλητικές εγκαταστάσεις.

Οι υπηρεσίες που παρουσιάζονται ως περισσότερο προβληματικές είναι για τη μεν Θεσσαλονίκη οι συγκοινωνίες, για τα δε Γιαννιτσά η ύδρευση και η αποχέτευση.

Η μόλυνση του περιβάλλοντος χώρου είναι εξίσου αισθητή στο κέντρο, τις συνοικίες και τις γειτονιές της Θεσσαλονίκης. Στα Γιαννιτσά η ανησυχία για καθαρό περιβάλλον αυξάνεται κάθετα καθώς περνάμε από τον συνολικό χώρο του δήμου στη συνοικία και στη γειτονιά (εδώ κυριαρχεί το πρόβλημα των σκουπιδιών).

Η επίρριψη ευθυνών στις τοπικές υπηρεσίες και Αρχές είναι σαφώς εντονότερη στην πόλη των Γιαννιτσών, πράγμα που ενδεχομένως σημαίνει, είτε την μεγαλύτερη πολιτικοποίηση των δημοτών, είτε τη μεγαλύτερη κομματικοποίηση των προβλημάτων της περιοχής και πάντως το ότι οι τοπικές άρχές θεωρούνται ως περισσότερο αρμόδιες και υπεύθυνες στην μικρή πόλη.

Είναι επίσης αξιοσημείωτο το ποσοστό των Γιαννιτσωτών που επισημαίνουν την έλλειψη πολιτιστικών δραστηριοτήτων και ενημέρωσης σε θέματα τέχης και πνεύματος σε τοπικό επίπεδο.

Σχετικά τέλος με την προβληματικότητα των ανθρώπινων σχέσεων, αυτή εμφανίζεται σε μικρό ποσοστό ως κυρίαρχο τοπικό πρόβλημα και όπως είναι φυσικό, μόνο σε επίπεδο γειτονιάς και αφορά στην "αδιαφορία" και την αποξένωση στην Θεσσαλονίκη και στην ένταση του κοινωνικού ελέγχου (κουτσομπολιό) στα Γιαννιτσά.

β.5. Τρόποι, ένταση και προθέσεις συμμετοχής.

β.5.1. Υπάρχουσες συλλογικές δραστηριότητες

β.5.1.1. **ΕΡΩΤΗΣΗ:** Σε τι είδους σύλλογο είστε μέλος;

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

	Θεσσαλονίκη	Γιαννιτσά
πολιτιστικό	14 * 15,9 * 7,0	6 * 5,9 * 3,0
αθλητικό	25 * 28.4 * 12,5	22 * 21,5 * 11.0
γονέων και κηδεμόνων	5 * 5,7 * 2,5	8 * 9,0 * 4,0
επαγγελματικό	49 * 55,6 * 24,5	72 * 70,5 * 36,0
άλλο	3 * 3,4 * 1,5	2 * 2,0 * 1,0
δεν είμαι μέλος	112 * ---- * 56,0	98 * ---- * 49,0

β.5.1.2.**ΕΡΩΤΗΣΗ:** Έχετε λάβει μέρος σε συνελεύσεις ή συγκεντρώσεις δημοτών;

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

	Θεσ/νίκη	Γιαννιτσά
Ναι, σε συγκεντρώσεις του κεντρικού δήμου	9* 4,5	35*17,5
Ναι, σε συγκεντρώσεις διαμερίσματος ή συ-		
νοικιακού συμβουλίου	17* 8,5	8* 4,0
Ναι, σε συγκεντρώσεις με πρωτοβουλία δημο-		
τών ή συλλόγων	25*12,5	22*11,0
Όχι	159*79,5	149*74,5

β.5.1.3. **ΕΡΩΤΗΣΗ:** Ξέρετε ποιά μέρα συνεδριάζει το δημοτικό συμβούλιο;

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

	Θεσσαλονίκη	Γιαννιτσά
Ναι	20 * 10,0	36 * 18,0

Οχι ..... 180 * 90.0 ... 163 * 81,5.....

β.5.2. Αξιολόγηση συμμετοχικών πρακτικών.

ΕΡΩΤΗΣΗ: Πιστεύετε ότι η γνώμη των δημοτών για τα δημοτικά θέματα πρέπει να εκφράζεται... (4 επιλογές)

Με τη συμμετοχή στις εκδη-		
λώσεις που οργανώνει ο		
δήμος και τα άλλα δημοτι-		
κά όργανα (διαμ/τα, συνοι-		
κιακά συμβούλια)	61 * 31,4 * 30,5	71 * 36,0 * 35.5
Με τη συμμετοχή σε συλλό-		
γους και οργανώσεις που α-		
σχολούνται με τα θέματα.....		
της πόλης	92 * 47,4 * 46,0	84 * 42,6 * 42,0
Με συμμετοχή σε κομματι-		
κές οργανώσεις	5 * 2,6 * 2,5	18 * 9,1 * 9.0
ΔΞ/ΔΑ	6 * ---- * 3,0	3 * ---- * 1,5

β.5.3.Προθέσεις συμμετοχής.

β.5.3.1. **ΕΡΩΤΗΣΗ:** Σε περίπτωση που στη γειτονιά σας εδημιουργείτο επιτροπή επίλυσης τοπικών προβλημάτων, θα παίρνατε ενεργά μέρος;

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

	Θεσσαλονίκη	Γιαννιτσά
Ναι	34 * 17,9 * 17,0	40 * 20,8 * 20,0
Μάλλον ναι	57 * 30,0 * 28,5	71 * 37,0 * 35,5
Μάλλον όχι	53 * 27.9 * 26,5	54 * 28,1 * 27,0

Οχι	46	24,2	23,0	27	14,0	13,5
ΔΞ/ΔΑ	10	----	5,0	8	----	4,0

β.5.4. Αξιολόγηση αιτίων μειωμένης συμμετοχής

β.5.4.1. ΕΡΩΤΗΣΗ: Κατά τη γνώμη σας η ελλιπής συμμετοχή των δημοτών στα θέματα τοπικής αυτοδιοίκησης οφείλεται κυρίως...

(6 επιλογές, συν ελεύθερη απάντηση)					
Σε έλλειψη ενδιαφέροντος					
για αυτά τα θέματα ...	44	22,8	22,0	36	18,7	18,0
Σε έλλειψη χρόνου	34	17,6	17,0	41	21,3	20,5
Στην πεποίθηση ότι η άπο-.....					
ψη των πολιτών δεν λαμβά-					
νεται υπ'όψιν απ'τους δημο-.....					
τικούς αρχοντες	51	26,4	25,5	61	32,0	30.0
Στην άποψη ότι για τα δη-.....					
μοτικά θέματα αποφασίζει					
το κράτος και όχι ο δήμος	30	15,5	15,0	21	11.0	10,5
Στην έλλειψη πληροφόρησης					
για τα τοπικά θέματα.....	29	15,0	14,5	32	16,5	16,0
Άλλο	3	1,5	1,5	2	1,0	1,0
ΔΞ/ΔΑ	7	----	3,5	8	----	4,0

ΣΧΟΛΙΑ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ

Και στις δύο υπό διερεύνηση περιοχες οι ερωτηθέντες, κατά το μεγαλύτερο μέρος τους, δηλώνουν όχι μόνο αποχή από τις οργανωμένες συλλογικές δραστηριότητες αλλά και χαλαρή

συμμετοχή στις περιπτώσεις που παίρνουν μέρος σε συλλόγους, οργανώσεις ή τοπικές εκδηλώσεις (πράγμα που πιστοποιούν και οι απαντήσεις στο επαληθευτικό ερώτημα σχετικά με την ημέρα συνεδρίασης του δημοτικού συμβούλιου). Την ελλιπή αυτή συμμετοχή την αποδίδουν σχεδόν εξίσου, τόσο στην πεποίθηση ότι η αποψή τους δεν πρόκειται να ληφθεί τελικά υπ'όψιν από εκείνους που ουσιαστικά αποφασίζουν (κεντρικές ή τοπικές αρχές), όσο και σε έλλειψη ενδιαφέροντος και χρόνου. Ένα σημαντικό ποσοστό, και στις δύο περιοχές, συνδέει την έλλειψη συμμετοχικού ενδιαφέροντος με την έλλειψη επαρκούς πληροφόρησης γύρω από τα τοπικά θέματα.

Ωστόσο, η επικρατούσα κατάσταση δεν αντικατοπτρίζει κατά την γνώμη των ίδιων των ερωτηθέντων και τη δέουσα συμπεριφορά των δημοτών απέναντι στις ανάγκες της τοπικής κοινωνίας. Το ποσοστό εκείνων που παρουσιάζονται πεισμένοι ότι μόνη η ψήφος αρκεί για την έκφραση των δημοτών και την ορθότερη επίλυση των τοπικών προβλημάτων είναι μικρό. Εξετάζοντας την περιγραφή της πραγματικής κατάστασης σε σχέση με την αποδοχή μιας συμμετοχικής δεοντολογίας, μπορούμε να υποθέσουμε ότι στους ερωτηθέντες υπάρχει μια συνειδητοποιημένη αίσθηση παγίδευσης, και ότι υπάρχει εν δυνάμει ένα συμμετοχικό δυναμικό που δεν βρίσκει το κατάλληλο περιβάλλον για να εκδηλωθεί.

Είναι χαρακτηριστικό, και κατά τη γνώμη μας επιβεβαιώνει την παραπάνω υπόθεση, ότι και η ανίχνευση των προθέσεων συμμετοχής δίνει επίσης διαφορετικά αποτελέσματα από εκείνα

που αφορούν στην υπάρχουσα κατάσταση. Πράγματι το ποσοστό των προθέσεων συμμετοχής σε επίπεδο γειτονιάς ανεβαίνει κάθετα -ιδιαίτερα στη μικρή πόλη- με μόνη δηλούμενη προυπόθεση απλώς το να ληφθεί από κάποιους η σχετική πρωτοβουλία.

β.6. Διερεύνηση του ρόλου των μέσων μαζικής επικοινωνίας στην συμμετοχική λήψη αποφάσεων για την επίλυση των τοπικών προβλημάτων.

β.6.1. Μέσα και χωρική συμμετοχή

β.6.1.1. ΕΡΩΤΗΣΗ: Νομίζετε ότι η ευρύτερη χρησιμοποίηση των τοπικών μέσων ενημέρωσης θα βοηθούσε στο να διευρυνθεί η συμμετοχή των δημοτών στις αποφάσεις που αφορούν στην επίλυση των τοπικών προβλημάτων;

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

	Θεσσαλονίκη	. Γιαννιτσά
Ναι	130 * 84,4 * 65,0	152 * 91,0 * 76,0
Οχι	24 * 15,6 * 12.0	15 * 9,0 * 7,5
ΔΞ/ΔΑ	46 * ---- * 23,0	33 * ---- * 16.5

β.6.2. Αξιολόγηση των πληροφοριακών-συμμετοχικών δυνατοτήτων των επί μέρους Μέσων.

β.6.2.1. ΕΡΩΤΗΣΗ: Θεωρείτε ότι για την ενημέρωση των δημοτών για τα τοπικά θέματα πρέπει να χρησιμοποιείται περισσότερο ...(4 επιλογές, συν ελεύθερη απάντηση)

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

	Θεσσαλονίκη . Γιαννιτσά	
το ραδιόφωνο	57 * 30,6 * 28,5	64 * 33,3 * 32,0
η τηλεόραση	63 * 33,9 * 31,5	57 * 29,6 * 28,5
ο τύπος	19 * 10,2 * 9,5	25 * 13,0 * 12,5
αφίσες, ειδικές		
εκδόσεις, κ.λ.π.	45 * 24,2 * 22,5	25 * 13,0 * 12,5
άλλο	2 * 1,0 * 1,0	11 * 5,7 * 5,5
ΔΞ/ΔΑ	14 * ---- * 7.0	8 * ---- * 4,0

ΣΧΟΛΙΑ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ

Εάν υποθέσουμε υπαρκτή την προαναφερθείσα αίσθηση παγίδευσης σε αντισυμμετοχικές συμπεριφορές, οι οποίες δεν θεωρούνται ως οι δεοντολογικά αρμόζουσες, στα τοπικά Μέσα δεν μοιάζουν να αποδίδονται καταδικαστικές ευθύνες για τη δημιουργία αυτής της αντιφατικής κατάστασης. Οι απαντήσεις σχετικά με τον ρόλο που μπορούν να παίξουν στην δημιουργία συμμετοχικού κλίματος είναι στην μεγάλη πλειοψηφία τους θετικές, προπαντός στην μικρή πόλη.

Οσον αφορά στην παροχή πληροφοριών για τα τοπικά θέματα, παρατηρούμε ότι προτείνεται η ευρύτερη χρήση των ηλεκτρονικών μέσων (κυρίως η τηλεόραση στη Θεσσαλονίκη και το ραδιόφωνο στα Γιαννιτσά), αλλά και των micromedia, των ειδικών ενημερωτικών εκδόσεων κ.λ.π.

γ. Πρίν πέντε χρόνια...

Με όλες τις επιφυλάξεις που συνεπάγεται η αναφορά σε

μία, εκπαιδευτικών κυρίως επιδιώξεων και επί πολύ μικρού δείγματος, διερεύνηση των απόψεων του κοινού των Μέσων, παραθέτουμε εδώ εν συντομία τις απαντήσεις σε ερωτηματολόγιο που διακινήθηκε στην περιοχή Θεσσαλονίκης, σε δείγμα 100 ατόμων, στις αρχές του 1986. Θεωρούμε ότι, έστω και αν οι εκτιμήσεις που προέκυψαν από την αποτύπωση αυτή δεν μπορεί παρά να έχουν ενδεικτική σημασία, οι απαντήσεις περιγράφουν κατά κάποιο τρόπο ομοιότητες και διαφορές της επικοινωνιακής κατάστασης πριν από ένα σχετικά μικρό χρονικό διάστημα.

Οι διαφορετικότητες της κατάστασης πριν πέντε χρόνια δεν αντικατοπτρίζονται μόνο στις απαντήσεις των ερωτηθέντων, αλλά όπως είναι φυσικό υπαγόρευσαν εν μέρει και το είδος των ερωτημάτων. Μερικά από αυτά αφορούν στο τότε επίκαιρο θέμα της νομιμοποίησης των μη κρατικών Μέσων και ιδιαίτερα του ραδιοφώνου. Άλλα διατήρησαν την επικαιρότητά τους και επαναλήφθησαν στην διερεύνηση του 1991 με την ίδια διατύπωση του 1986, ούτως ώστε να είναι άμεσα ορατές οι τυχόν διαφοροποιήσεις των απόψεων του κοινού.

Η πρώτη και η δεύτερη ερώτηση αφορούσαν στα τοπικά προβλήματα που οι ερωτώμενοι θεωρούσαν ως σημαντικότερα σε επίπεδο δήμου και γειτονιάς αντίστοιχα. Οι απαντήσεις ιεραρχούσαν και τότε ως κυριότερα τα προβλήματα που, άμεσα ή έμμεσα, συνδέονταν με τις πολεοδομικές διευθετήσεις ή την έλλειψή τους (συνολικά, δήμος 46%, γειτονιά 48%) και αμέσως μετά τα αμιγή προβλήματα ρύπανσης του αστικού περιβάλλοντος (δήμος 25%, γειτονιά 27%). Το κυκλοφοριακό κυριαρχούσε και

τότε σε επίπεδο δήμου και η έλλειψη χώρων πράσινου και πάρκινγκ σε επίπεδο γειτονιάς.

Η τρίτη ερώτηση διερευνούσε το κατά πόσο οι ερωτώμενοι ανήκουν σε συλλόγους. Σύμφωνα με τις απαντήσεις το ποσοστό αυτών που δήλωναν τότε "μη μέλη" ήταν ελαφρώς μικρότερο (48%) από εκείνο της έρευνας του '91 (52%).

Η τέταρτη ερώτηση αφορούσε στην περισσότερο ενεργή συμμετοχή των ερωτηθέντων, ζητώντας τους να διευκρινίσουν εάν έχουν λάβει μέρος σε συνελεύσεις ή συγκεντρώσεις δημοτών. Και εδώ, εκείνοι που απάντησαν τότε αρνητικά, αν και αποτελούσαν την πλειονότητα των ερωτηθέντων (67%), είναι σαφώς λιγότεροι από εκείνους που απάντησαν με τον ίδιο τρόπο το '91 (79,5%).

Επόμενη ήταν η επαληθευτική ερώτηση σχετικά με το αν οι ερωτώμενοι γνωρίζουν την ημέρα συνεδρίασης του δημοτικού συμβούλιου. Δήλωσαν, το '86, ότι το αγνοούν οι 83 στους εκατό ('91: 90%).

Η έκτη ερώτηση ήταν σχετική με τις προθέσεις ενεργού συμμετοχής των ερωτηθέντων, σε περίπτωση που στην γειτονιά τους θα εδημιουργείτο επιτροπή επίλυσης τοπικών προβλημάτων. Το σύνολο των απαντήσεων "ναι"και "μάλλον ναι" ήσαν 52% ('91: 45%)

Η επόμενη ερώτηση αφορούσε στον χώρο κατανάλωσης του ελεύθερου χρόνου: μέσα ή έξω από το σπίτι. Δήλωναν, το '86, ότι περνούν "κατ'οίκον" το μεγαλύτερο μέρος του ελεύθερου χρόνου τους οι 49 στους 100 ερωτηθέντες. (1991: 61%).

Η όγδοη ερώτηση προσπαθούσε να διερευνήσει την κατάσταση

των κοινωνικών σχέσεων σε επίπεδο γειτονιάς, ρωτώντας εάν οι σχέσεις με τους γείτονες είναι καλές, τυπικές, κακές ή ανύπαρκτες. Οι 52 στους 100 ερωτηθέντες απαντούσαν "καλές", οι 40 "τυπικές", ο 1 κακές και 6 "ανύπαρκτες".

Η ένατη ερώτηση αφορούσε στους δέοντες τρόπους έκφρασης των δημοτών. "Μόνο με τη ψήφο στις δημοτικές εκλογές" απαντούσαν τότε οι 14% ('91: 15%), με συμμετοχή στις διάφορες δημοτικές εκδηλώσεις οι 28% ('91: 30,5), με τη συμμετοχή σε συλλόγους και οργανώσεις που ασχολούνται με τα θέματα της πόλης 53% (91: 46%), με συμμετοχή στις κομματικές οργανώσεις 2,5% ('91: 2,5%) και τέλος, δεν ήξεραν ή δεν απαντούσαν οι 2 στους 100 ('91: 3%).

Η δέκατη ερώτηση προσπαθούσε να αντλήσει πληροφορίες για το πού οφείλεται κατά τη γνώμη των ερωτηθέντων η παρατηρούμενη ελλιπής συμμετοχή των δημοτών. Το 1986 το φαινόμενο απεδίδετο: σε έλλειψη ενδιαφέροντος κατά 17% ('91: 22%), σε έλλειψη χρόνου κατά 20% ('91: 17%), στην πεποίθηση ότι η εκφραζόμενη άποψη δε λαμβάνεται υπ'όψιν από τους δημοτικούς άρχοντες κατά 23% ('91: 25%), στο ότι εν τέλει αποφασίζει το κράτος και όχι ο δήμος κατά 15% ('91: 15%), στην ελλιπή πληροφόρηση κατά 21% ('91: 14,5%) και τέλος σε άλλο λόγο κατά 2% ('91: 1,5%). Δεν ήξεραν ή δεν απαντούσαν οι 2% ('91: 3,5%).

Η επόμενη, ενδέκατη, ερώτηση διερευνούσε τις πηγές πληροφόρησης του κοινού σχετικά με τα τοπικά θέματα και προβλήματα. Σύμφωνα με τις απαντήσεις το 1986, όταν δεν

υπάρχει ακόμη διαδεδομένη τοπική ραδιοφωνία, ούτε βέβαια τοπική τηλεόραση πλην των τοπικών δελτίων στα κεντρικά κρατικά κανάλια, οι απαντήσεις διαμορφώνονται ως εξής: τοπικός τύπος 48%, τηλεόραση 24%, αθηναϊκός τύπος 11%, ραδιόφωνο 7% και άλλο 9%.

Οι ερωτήσεις 12 και 13 αφορούσαν στη διάδοση των εφημερίδων και των οπτικοακουστικών μέσων. Προέκυπτε ότι διαβάζουν καθημερινά εφημερίδες -αγοράζοντάς τες οι ίδιοι ή όχι- οι 58 στους 100 ερωτηθέντες από τους οποίους οι 30% τις μεγάλες τοπικές εφημερίδες και οι 28% τις αθηναϊκές. Θα πρέπει να ληφθεί υπ'όψιν ότι σύμφωνα με στατιστικές που δημοσιεύτηκαν στα πλαίσια του διεθνούς συνέδριου ιδιοκτητών καθημερινών εφημερίδων (Αθήνα, Ιούνιος 1991), ο μέσος όρος αγοραστών καθημερινών εφημερίδων σε όλη την Ελλάδα, ήταν για το έτος 1986 13,1% (1990: 11,8%). Οι τηλεοπτικές συσκευές προέκυπταν ελαφρά περισσότερο διαδεδομένες από τις ραδιοφωνικές (65% έναντι 62%), ενώ υπήρχαν περισσότερες της μίας ραδιοφωνικές συσκευές στα σπίτια του 11% των ερωτηθέντων. Συσκευές video υπήρχαν στο 9% των σπιτιών. (Σύμφωνα με στοιχεία που δημοσιευθηκαν στην εφημερίδα "Το Βήμα" της 2/5/91, το video είχε εισχωρήσει στο 1,5% των ελληνικών νοικοκυριών το 1982, στο 4,1% το 1983 και στο 35% το 1990).

Οι ερωτήσεις 14, 15, 16, και 17 διερευνούσαν την απήχηση και τους τρόπους ακρόασης του ραδιοφωνικού μέσου. Το 1986 οι ακροατές στην περιοχή της Θεσσαλονίκης άκουγαν ραδιόφωνο

κυρίως το πρωί (44%, 1991:48%), είχαν ήδη προσανατολισθεί προς τη συχνότητα των FM (72%), παρακολουθούσαν ήδη σε μεγάλο ποσοστό τους όχι ακόμη νομιμοποιημένους μη κρατικούς ραδιοσταθμούς (συχνά: 55%, σπάνια 26%, όχι 19%), και παρακολουθούσαν κυρίως μουσικές εκπομπές (μουσικές: 59%, ενημερωτικές: 29%, λοιπές: 12%).

Η δέκατη όγδοη ερώτηση αφορούσε στον τρόπο με τον οποίο το κράτος έπρεπε να αντιμετωπίσει τους ερασιτεχνικούς ραδιοφωνικούς σταθμούς. Υπέρ της νομιμοποίησης απάντησε το 65% των ερωτηθέντων, 18% απάντησε "να τους κλείσει" και 14% "να αφεθεί η κατάσταση ως έχει".

Στην δέκατη ένατη ερώτηση που αφορούσε στην ίδρυση νέου τηλεοπτικού καναλιού για τη Βόρεια Ελλάδα, οι 94 στους 100 ερωτηθέντες δήλωναν υπέρ.

Στο ποιός θα έπρεπε να έχει την ευθύνη λειτουργίας των ενδεχόμενων νέων τηλεοπτικών και ραδιοφωνικών σταθμών αναφέρονταν η επόμενη, εικοστή, ερώτηση. Για το ραδιόφωνο την σχετική προτίμηση συγκέντρωναν οι ιδιώτες (40%) και ακολουθούσαν ο δήμος και οι λοιποί τοπικοί φορείς (39%) και το κράτος (18%). Για την τηλεόραση οι προτιμήσεις συγκεντρώνονταν στους δήμους και τους φορείς κατά 39%, στους ιδιώτες κατά 36% και στο κράτος κατά 21%.

Η τελευταία, εικοστή πρώτη, ερώτηση ζητούσε από τους ερωτηθέντες να αξιολογήσουν ποιό από τα μέσα μαζικής επικοινωνίας προσφέρεται περισσότερο για την ενημέρωση των δημοτών γύρω από τα τοπικά θέματα. Οι απαντήσεις ζητούσαν

μεγαλύτερη χρήση της τηλεόρασης σε ποσοστό 36%, (1991: 31,5%), του ραδιοφώνου 23% (1991: 28,5%), των αφισών και άλλων μικρομέσων 19% (1991: 22,5%) και του τύπου κατά 18% (1991: 9,5%).

ΣΧΟΛΙΑ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ

Αποδεχόμενοι την ενδεικτικότητα των πορισμάτων της παραπάνω δειγματολογικής διερεύνησης οδηγούμεθα στη διατύπωση των ακόλουθων ερμηνευτικών υποθέσεων:

α) Πριν πέντε χρόνια, όπως και σήμερα, στην υπό διερεύνηση περιοχή "τοπικό πρόβλημα" σημαίνει σε μεγάλο βαθμό πρόβλημα κακού σχεδιασμού του χώρου, κακής διευθέτησης των εγκαταστάσεων και των λειτουργιών, κακής συντήρησης και έλλειψης φροντίδας για το περιβάλλον.

β) Τόσο η πραγματική συμμετοχη, υπό οποιαδήπατε μορφή, όσο και η διάθεση για συμμετοχική επίλυση των τοπικών προβλημάτων εμφανίζεται μειωμένη το 1991 σε σχέση με το 1986.

γ) Στην όχι ακόμη νομιμοποιημένη μη κρατική ραδιοφωνία και και τηλεόραση, κυρίως στην υπό δημοτικό έλεγχο, επενδύονται από σχετικά μεγάλο ποσοστό δημοτών ελπίδες που αφορούν στην αποκέντρωση, στην συμμετοχικότερη τοπική πολιτική και στη συλλογικότερη αντιμετώπιση των τοπικών προβλημάτων, ελπίδες που αργότερα θα διαψευσθούν σε σημαντικό βαθμό.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. Βασίλης Φίλιας (γενική εποπτεία), σε συλλογική σύνταξη και με την συνεργασία του Σπουδαστηρίου Κοινωνιολογίας ΠΑΣΠΕ και του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών, Εισαγωγή στη μεθοδολογία και τις τεχνικές των κοινωνικών ερευνών, Gutenberg, Αθήνα, 1977, Μέρος 2ο.

2. Στο ίδιο, σελ. 422-424.

3. Στο ίδιο, σελ. 288.

4. Στο ίδιο, σελ. 424.

5. Στο ίδιο, Μέρος 1ο, σελ. 144-161.

ΜΕΡΟΣ ΙΙΙ ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ'

ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΚΑΙ ΜΕΣΑ ΜΑΖΙΚΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΣΤΙΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΕΣ ΤΗΣ "ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗΣ ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗΣ".

Απόψεις και εμπειρίες σχετικά με τις συμμετοχικές διαδικασίες και το ρόλο των ΜΜΕ σ'αυτές. Συνεντεύξεις με τους επικεφαλής των μελετητικών ομάδων ΕΠΑ στις περιοχές του πολεοδομικού συγκροτήματος Θεσσαλονίκης και του δήμου Γιαννιτσών.

α. Εισαγωγικές διευκρινίσεις.

α.1. Ο συμμετοχικός και επικοινωνιακός ρόλος των πολεοδόμων.

Στο σύνολο των πολιτικών, διοικητικών και τεχνικών παραγόντων που συναποτελούν αυτό που στα προηγούμενα κεφάλαια αποκαλέσαμε "σχεδιάζουσα αρχή", οι πολεοδόμοι αποτελούν μια ενδιαφέρουσα επί μέρους ενότητα η οποία λειτουργεί, όχι μόνο ως ο τελικός "διαμορφωτής" των αποστελλόμενων χωρικών-πολεοδομικών μηνυμάτων, αλλά και ως -κατά τεκμήριο-ευαίσθητος παραλήπτης των μηνυμάτων που έχουν ως αφετηρία το κοινωνικό σύνολο και διαθέτουν χωρική-πολεοδομική διάσταση. Πράγματι, οι πολεοδόμοι:

- Είναι εκείνοι που είναι σε θέση να προσλάβουν την χωρική διάσταση των αναγκών και των προσδοκιών που περιλαμβάνονται στα αναδρώμενα μηνύματα του κοινού των ενδιαφερομένων πολιτών.

- Είναι εκείνοι που αναλαμβάνουν να μεταφράσουν σε

"χωρική γλώσσα" τις πολιτικές αποφάσεις που αφορούν σε χωρικές επεμβάσεις και αλλαγές.

- Είναι εκείνοι που κατά κανόνα συμμετέχουν στη λήψη των χωρικών αποφάσεων της σχεδιάζουσας αρχής, έχοντας τις συνήθως συμβουλευτικές πλην όμως καθοριστικές αρμοδιότητες του "ειδήμονα" και του εισηγητή των λύσεων που συνδυάζουν το πολιτικά επιθυμητό με το χωρικά εφικτό.

- Είναι εκείνοι στους οποίους ανατίθεται σημαντικός ρόλος στις εκστρατείες δημοσιότητας των πολεοδομικών επεμβάσεων, όταν και όπως αυτές καθορίζονται από το εκάστοτε θεσμικό πλαίσιο.

- Είναι εκείνοι που, σε πολλές περιπτώσεις, αναλαμβάνουν αυτόνομο επικοινωνιακό ρόλο, ενημερώνοντας τους πολίτες πάνω στις επιπτώσεις και τις τυχόν παρενέργειες των πολεοδομικών προτάσεων και μετατρέποντας, τώρα, την "τεχνική" γλώσσα των σχεδίων σε γλώσσα αντιληπτή από τους μη ειδικούς. Ο ρόλος αυτός είναι δυνατό να προβλέπεται θεσμικά, όπως συμβαίνει στις διάφορες περιπτώσεις συνηγορικού σχεδιασμού, ή και να αναλαμβάνεται από τους πολεοδόμους με δική τους πρωτοβουλία.

Η ιδιαιτερότητα του ρόλου των "ειδικών σε θέματα χώρου και πόλεων" στις διαδικασίες λήψης και υλοποίησης των πολεοδομικών αποφάσεων επιβεβαιώνεται και από τις ιδιόμορφες σχέσεις που συνήθως αναπτύσσονται, τόσο μεταξύ των πολεοδόμων και των λοιπών συντελεστών της σχεδιάζουσας αρχής (πολιτικών και διοικητικών), όσο και μεταξύ των πολεοδόμων και του ενδιαφερόμενου κοινού. Πράγματι, οι σημερινοί πολεοδόμοι

βρίσκονται κατά κανόνα, όχι μόνο ανάμεσα σε ποικίλες αντίρροπες πιέσεις που προέρχονται από τα διαφορετικά οικονομικά και πολιτικά συμφέροντα τα οποία εμπλέκονται στις πολεοδομικές διαδικασίες, αλλά και στο μεταίχμιο μεταξύ της παλιάς αντίληψης που τους θέλει τεχνικούς με εκτελεστικές κυρίως αρμοδιότητες και της νεότερης θέσης που απαιτεί από αυτούς κοινωνικοπολιτική εγρήγορση και την αυτόνομη λήψη ενημερωτικών -τουλάχιστον- πρωτοβουλιών που να απευθύνονται στο ευρύ κοινό και να συμβάλουν στη συμετοχική του ενεργοποίηση.

Υποθέτουμε ότι οι ενημερωτικές αυτές δραστηριότητες, -στις οποίες, θα πρέπει να σημειώσουμε, υπάρχει μια αξιόλογη παράδοση από μέρους των ειδικών σε θέματα πόλης, είτε αυτοί προέρχονται από το χώρο των αρχιτεκτόνων είτε από εκείνο των κοινωνιολόγων της πόλης, είτε από τον χώρο άλλων επιστημονικών προσεγγίσεων- είναι πλέον δυνατό να εξυπηρετηθούν από την εμφάνιση μιας σειράς νέων Μέσων και την υιοθέτηση μιας σειράς νέων επικοινωνιακών τεχνικών.

α.2. Η Επιχείρηση Πολεοδομικής Ανασυγκρότησης.

Οι μελέτες ΕΠΑ ανήκουν σε εκείνη που ο Α. Λαγόπουλος ονομάζει τρίτη γενιά μελετών φυσικού προγραμματισμού[1]. Μετά την πρώτη μεταπολεμική γενιά μελετών, σημειώνει ο Λαγόπουλος, που χαρακτηρίσθηκε από εμπειρισμό, ιδεολογική θεωρητικοποίηση καθώς και από την έλλειψη ενός ουσιαστικού νομοθετικού πλαίσιου, τη δεύτερη γενιά (1967- 1973) που αφορά στις μελέτες που εκπονήθηκαν κατά την περίοδο της δικτατορίας, και

τη μεσολάβηση μιας περιόδου (1974-1981) κατά την οποία έπαυσε ουσιαστικά για μερικά χρόνια η ανάθεση χωρικών μελετών, η ΕΠΑ εγκαινιάζει μια νέα τρίτη γενιά στην οποία κυριαρχεί η έντονη ενασχόληση με τα προβλήματα εφαρμογής και η παρουσία της οποίας συνδέεται με την αυξημένη συμμετοχή της τοπικής αυτοδιοίκησης στις πολεοδομικές διαδικασίες. Το νέο νομικό καθεστώς που διέπει τις μελέτες αυτές (Ν.1337/83) "συνοδεύεται από θεωρητικές απόψεις για τον αστικό και περιφερειακό χώρο και προφανώς συνδέεται με την επιχειρησιακή μέθοδο, πιο πολύ τεχνική εργασίας, που εμφανίζεται στους δύο τόμους προδιαγραφών της ΕΠΑ".[2]

Θα πρέπει πάντως να ληφθεί υπ'όψιν ότι η έναρξη της εκπόνησης των μελετών ΕΠΑ θεωρήθηκε επείγουσα σε σημείο ώστε η ανάθεση να γίνει πριν από την ψήφιση του νόμου που εν τέλει ρύθμισε εκ των υστέρων τις σχετικές διαδικασίες.

Στις προδιαγραφές της ΕΠΑ περιλαμβάνεται και η υποχρέωση των μελετητών να έρθουν σε επαφή και αλληλοενημέρωση, ύστερα από συνεννόηση με τους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης και μέσω μιας σειράς ανοικτών συγκεντρώσεων, με τους κατοίκους των υπό πολεοδομική παρέμβαση περιοχών.

α.3. Η μεθοδολογία και τα ζητούμενα της έρευνας.

Η έρευνα που ακολουθεί διεξήχθει τον Νοέμβριο και Δεκέμβριο του 1991, με τη μέθοδο των δομημένων, εντοπισμένων και βασισμένων σε άμεσα ερωτήματα συνεντεύξεων[3], που δόθηκαν στον γράφοντα από εκπροσώπους όλων των μελετητικών ομάδων στις οποίες ανατέθηκε η εκπόνηση των γενικών πολεοδομικών

σχεδίων και των πολεοδομικών μελετών επέκτασης-αναθεώρησης, στο πολεοδομικό συγκρότημα της Θεσσαλονίκης και στην περιοχή της πόλης των Γιαννιτσών του νομού Πέλλας (βλ. το σχετικό ερωτηματολόγιο στο παράρτημα ΙΙΙ). Οι μελέτες αυτές άρχισαν να εκπονούνται, στα πλαίσια της ΕΠΑ, στις αρχές της δεκαετίας του '80 και ορισμένες από αυτές είχαν ήδη ολοκληρωθεί και περάσει στο στάδιο της εφαρμογής κατά την περίοδο της έρευνας.

Το ερωτηματολόγιο το οποίο εχρησίμευσε ως άξονας για τις συνεντεύξεις περιλαμβάνει τις εξής ομάδες ερωτήσεων:

α) ερωτήσεις που αφορούν στην εξακρίβωση της συμμετοχικής έντασης που διαπιστώνουν οι μελετητές και της συμμετοχικής αποτελεσματικότητας των νέων διαδικασιών που υιοθετήθηκαν. Ζητούνται επίσης γενικές κρίσεις επί της συμμετοχικής αποτελεσματικότητας του συνολικού νέου θεσμικού πλαισίου. (ερωτήσεις 1β, 2, 3, 4, 9 και 12).

β) ερωτήσεις που αποβλέπουν στην εξακρίβωση των επιπτώσεων των επικοινωνιακών διαδικασιών που ακολουθήθηκαν επί της συμμετοχικής αποτελεσματικότητας της ΕΠΑ. Οι ερωτήσεις αφορούν στις διαδικασίες με τις οποίες δημοσιοποιήθηκαν οι συγκεντρώσεις, στη φορά των επικοινωνιακών σχέσεων που αναπτύχθηκαν κατά την διάρκεια των συγκεντρώσεων και στον διαπιστούμενο ή/και επιθυμητό ρόλο των ΜΜΕ σ'αυτές. (ερωτήσεις 1α, 1γ, 5, 10α, 10β, 10γ, και 11).

γ) ερωτήσεις που αφορούν στις τυχόν παρενέργειες των συμμετοχικών-επικοινωνιακών διαδικασιών που υιοθετήθηκαν

(ερωτήσεις 6, 7, και 8)

β. Οι συνεντεύξεις

β.1. πολεοδομικό συγκρότημα Θεσσαλονίκης

β.1.1. Δήμος Θεσσαλονίκης

Η εκπόνηση των μελετών επέκτασης και αναθεώρησης των σχεδίων του κεντρικού δήμου της Θεσσαλονίκης ανατέθηκε το 1983 σε δύο ομάδες μελετητών. Οι διαφορετικές αντιλήψεις επί διαφόρων θεμάτων μεταξύ των μελών των δύο ομάδων οδήγησαν στο να διαιρεθεί ο χώρος του κεντρικού δήμου και το μεν ανατολικό τμήμα να αναληφθεί από την ομάδα με επικεφαλής τον Βασίλη Νόττα το δε δυτικά του άξονα Πανεπιστήμιο-Διεθνής έκθεση-Λευκός Πύργος από την ομάδα του Γιώργου Κύρου. Κατά την διάρκεια της εκπόνησης της προμελέτης διαπιστώθηκε ότι η σχεδόν παντελής έλλειψη στοιχείων υποβάθρου καθιστούσε ανέφικτη τη συνέχιση της προσπάθειας. Έτσι καταθέτοντας την προμελέτη η ομάδα Β. Νόττα και συνεργατών παραιτήθηκε. Λίγο αργότερα παραιτήθηκε και η ομάδα Γ. Κύρου. Τη μελέτη ανέλαβε να ολοκληρώσει η ίδια η Διεύθυνση Πολεοδομίας της νομαρχίας Θεσσαλονίκης χωρίς μέχρι στιγμής να γίνει εφικτή παρά μόνο η συμπλήρωση της Α' φάσης (ανάλυση). Οσο αφορά στο γενικό πολεοδομικό σχέδιο της πόλης, η εκπόνησή του ανελήφθη από τόν Οργανισμό Ρυθμιστικού Θεσσαλονίκης, που ιδρύθηκε αργότερα.

Σχετικά με τις συμμετοχικές διαδικασίες κατά την εκπόνηση του τμήματος της μελέτης που πραγματοποιήθηκε,

απευθυνθήκαμε στην Θεανώ Γεωργιάδου η οποία υπήρξε επιβλέπουσα από την πλευρά της Διεύθυνσης Πολεοδομίας, όσο την μελέτη εκπονούσαν οι ομάδες των πολεοδόμων και υπεύθυνη για την μελέτη όταν την ανέλαβε η Υπηρεσία. Στο κείμενο που ακολουθεί μεταφέρονται οι απόψεις και οι εμπειρίες της Θ.Γεωργιάδου.

Προκειμένου να ολοκληρωθεί η Α'φάση διεξήχθησαν δύο συνελεύσεις κατοίκων, και οι δύο το 1988 με πρωτοβουλία της υπηρεσίας (ερ.1α). Οι συνελεύσεις έγιναν, μία στην περιοχή του Ε' διαμερίσματος (οδός Β. Όλγας) στο κτίριο του δημοτικού διαμερίσματος, και μία στην περιοχή των Σαράντα Εκκλησιών, στον κινηματογράφο "Αίαντα". Εκτός από αυτές θα πρέπει να ληφθούν υπ'όψιν και τέσσερεις ανοιχτές συνεδριάσεις του δημοτικού συμβούλιου της Θεσσαλονίκης με θέμα την πορεία της ΕΠΑ και τα σχετικά προβλήματα, στις οποίες παρέστησαν με δικαίωμα λόγου αντιπροσωπείες δημοτών καθώς και μεμονωμένοι κάτοικοι. Επιτροπές γειτονιάς δεν συγκροτήθηκαν.

Σε αντίθεση με περιπτώσεις που αφορούσαν σε μελέτες ΕΠΑ στους οικισμούς της υπαίθρου του νομού, όπου πριν από την έναρξη των μελετών είχαν διοργανωθεί με πρωτοβουλία της νομαρχίας πολλές συναντήσεις και λαϊκές συνελεύσεις, κατά τις οποίες στελέχη των υπηρεσιών ενημέρωσαν τους κατοίκους σχετικά με τους στόχους της πολεοδομικής επιχείρησης,[1] στο πολεοδομικό συγκρότημα τέτοιες συγκεντρώσεις δεν πραγματοποιήθηκαν.

Οι δύο που τελικά έγιναν, είχαν ως στόχο το να

ενημερωθούν οι κάτοικοι για το αντικείμενο της μελέτης, ενώ αυτη είχε ήδη αρχίσει να εκπονείται και να έχουν την ευκαιρία να υποβάλουν τις σχετικές διευκρινιστικές ερωτήσεις (ερ.1β).

Η διαδικασία που ακολουθήθηκε για να γνωστοποιηθεί στους κατοίκους η σύγκληση των συνελεύσεων ήταν η εξής: Όταν οι μελετητές εθεώρησαν ότι ήσαν έτοιμοι, ειδοποίησαν τον δήμο, ο οποίος τοιχοκόλλησε τη σχετική ανακοίνωση στο κεντρικό δημοτικό μέγαρο, καθώς και στα κτίρια των Διαμερισμάτων. Στις περιπτώσεις των ανοικτών δημοτικών συμβουλίων ακολουθήθηκε η πάγια διαδικασία της προαναγγελίας της συνεδρίασης και μέσω δημοσίευσης στον τοπικό Τύπο (ερ.1γ).

Η Θ.Γ. θεωρεί την προσέλευση των κατοίκων στις συνελεύσεις **ικανοποιητική:** "Θυμάμαι, οι αίθουσες όπου είχαμε πάει είχαν γεμίσει... Ειδικά στον "Αίαντα", ήτανε ξέχειλη η αίθουσα, μέχρι έξω" (ερ.2). Πιστεύει δε, ότι οι παρεμβάσεις των μελετητών κατά την διάρκεια αυτών των συγκεντρώσεων επηρέασαν **αρκετά** τη μέση αντίληψη των κατοίκων σε σχέση με τα υπό συζήτηση θέματα (ερ.3).

Στην ερώτηση εάν οι μελετητές τροποποίησαν κάποιες από τις απόψεις τους ύστερα από τέτοιες συγκεντρώσεις, η Θ.Γ. απαντά ανεπιφύλακτα "**ναι**" (ερ.4). Πρόκειται, διευκρινίζει κυρίως για αλλαγές στην θέση των κοινόχρηστων χώρων. "Εκεί πού δεν επηρεαστήκαμε", λέει, "είναι στο να υποχωρήσουμε στις προτάσεις τους για αυξήσεις των συντελεστών δόμησης και του αριθμού των ορόφων. Στο θέμα αυτό ήσαν έως επιθετικοί. Εδώ χρειάζεται να τους πείσεις ότι κάτι τέτοιο είναι τελικά εις

βάρος τους. Και νομίζω ότι σε μεγάλο βαθμό περνάει. Πείθονται. Κατεβαίνουν οι τόνοι".

Αισθητός αντίκτυπος των συγκεντρώσεων στον δημόσιο χώρο, δημοσιεύματα, ή εκπομπές, δέν υπήρξαν (ερ.5).

Πιέσεις από μέρους μεμονωμένων κατοίκων για την υιοθέτηση συγκεκριμένων λύσεων υπήρξαν **συχνά**, από φορείς ή οργανωμένα συμφέροντα **λιγότερες** (ερ.6). Ωστόσο (ερ.7), κατά την Θ.Γ. πιέσεις τέτοιας προέλευσης απευθύνθηκαν **κυρίως στους Ο.Τ.Α.**, καθώς και σε **πολιτικούς παράγοντες** (κόμματα, βουλευτές).

Οι πιέσεις κατοίκων και φορέων προς τους (υπηρεσιακούς) μελετητές, εκτός συνελεύσεων, στάθηκε δυνατό να αντιμετωπισθούν. Ως παράδειγμα η Θ.Γ. αναφέρει το θέμα της αναστολής των οικοδομικών εργασιών σε οικόπεδα που ενδεχομένως θα εχρησιμοποιούντο για σχολεία (τα περισσότερα ήσαν ιδιοκτησίας δημοσίου, φορέων, τραπεζών), θέμα που προκάλεσε αντιπαραθέσεις και μέσα στην υπηρεσία. Τελικά με παρέμβαση του νομάρχη, η αναστολή ίσχυσε, και στα γραφεία συνέρρευσε πλήθος ενδιαφερομένων, με πλήθος ενστάσεων κατά της απόφασης. Εν τέλει, εκτός από λίγες περιπτώσεις (ιδιωτών) οι ιδιοκτήτες πείσθηκαν για την ορθότητα του μέτρου και δεν υπήρξε συνέχεια στην αρχική σύγκρουση. Σε ερώτηση εάν αυτή η μετατροπή των στάσεων ήταν αποτέλεσμα των συγκεντρώσεων, ή απάντηση ήταν αρνητική. Η συγκατάθεση εδίδετο ύστερα από συζητήσεις στα γραφεία: "Ερχόντουσαν εκπρόσωποι φορέων, σε έξαλλη κατάσταση, και τους έβαζα μέσα

στο γραφείο και καθόμασταν. Μια ώρα, δυό ώρες συζήτηση! Και όταν φεύγαν είχαν κατεβασμένο το κεφάλι και βεβαίως δεν φώναζαν. Κατάλαβαν οι άνθρωποι ότι μόνο έτσι θα αποκτήσουμε σχολεία. Ερχόντουσαν εδώ έτοιμοι να γκρεμίσουν. Τι μας κάνεις! Μας καταστρέφεις! Όταν όμως τους εξηγούσαμε, άλλαζαν. Το πρόβλημά τους τώρα ήταν το πώς θα το πουν στον κόσμο. ***Σ'αυτό το σημείο πιστεύω ότι θα μπορούσαν πολύ να βοηθήσουν τα μέσα μαζικής ενημέρωσης."***

Η συμβολή της τοπικής αυτοδιοίκησης στην πραγμάτωση των συγκεντρώσεων ήταν ελάχιστη (ερ.8). Ο λόγος που κατά την Θ.Γ. οι δημοτικές αρχές αδιαφόρησαν, ήταν ότι ο δήμος Θεσσαλονίκης είναι μεγάλος και πολυάσχολος. "Φσως δεν υπήρχαν οι κατάλληλοι μηχανισμοί. Φσως αυτοί που θα έπρεπε να κάνουν αυτήν τη δουλειά είχαν και χίλια άλλα καθήκοντα".

Επειδή εκπονήθηκε μόνο η φάση της ανάλυσης δεν υπάρχει θέμα ποσοστών επιρροής των διαφόρων παραγόντων σε εγκεκριμένες τελικές προτάσεις (ερ.9) . Ωστόσο, "όποιες τυχόν προτάσεις έγιναν, ήσαν προτάσεις δικές μας με συνεκτίμηση των αιτημάτων που μας υποβλήθηκαν. Υποθέτω, ωστόσο, ότι όταν και εάν φθάσουμε στην τελική φάση θα υπάρξουν ενδεχομένως ενστάσεις από διάφορες πλευρές".

Από τους μελετητές δεν ζητήθηκε να διατυπώσουν απόψεις στα μέσα μαζικής επικοινωνίας (ερ.10). Η Θ.Γ. θα θεωρούσε χρήσιμη μια τέτοια ενημερωτική πρωτοβουλία. Γενικότερα τα μέσα -κυρίως ο τύπος- ασχολήθηκαν με την **ΕΠΑ** (ερ. 10γ), αλλά με τρόπο όχι πάντοτε εποικοδομητικό και αυτό αποδίδεται σε

πολιτικές σκοπιμότητες (αντιπολιτευτική διάθεση).

Η Θ.Γ. θεωρεί ότι τα **ΜΜΕ** είναι δυνατό να διευκολύνουν την συμμετοχή των πολιτών στο πολεοδομικό έργο (ερ.11). Για να συμβεί κάτι τέτοιο "θα πρέπει να δημιουργηθούν οι κατάλληλοι μηχανισμοί, με ανθρώπους που να νοιάζονται για αυτή την ιστορία και να την έχουν ως αποκλειστικό τους αντικείμενο".

Σε σχέση με το θεσμικό πλαίσιο της **ΕΠΑ** (ερ.12), η Θ.Γ. κατ'αρχήν διευκρινίζει ότι, κατά τη γνώμη της, η όλη επιχείρηση δεν έπρεπε να έχει μια τόσο μεγάλη έκταση και προσθέτει ότι το όλο θεσμικό πλαίσιο, ενώ ήταν αρχικά θετικό, "με καλές προθέσεις και οράματα", στη συνέχεια με διαδοχικές επί μέρους τροποποιήσεις, "η ιστορία αυτή κάπου κατακάθησε και τα αποτελέσματα ήσαν αντίστοιχα όλης αυτής της πορείας". Επίσης οι αμοιβές των μελετητών δεν ήσαν επαρκείς, όπως δεν ήσαν, σε πολλές περιπτώσεις, επαρκή τα στοιχεία εκκίνησης για τέτοιας κλίμακας επεμβάσεις. Όσον αφορά στη συμμετοχή των πολιτών η Θ.Γ. εκφράσθηκε ώς έξής: "Εδώ δυστυχώς θα πρέπει να πω κάτι που είναι αντίθετο με τις αρχές μου και τη φιλοσοφία μου. Εγώ σαν άτομο πίστευα, και ακόμη κατά βάθος το πιστεύω -και θα σου πω τώρα με τι όρους- ότι η συμμετοχή σαφώς μπορεί να λειτουργήσει στη σωστή κατεύθυνση. Όμως, μετά την εμπειρία που είχα μέσα από αυτές τις ιστορίες, γιατί πήγα σε πάρα πολλές συνελεύσεις, σου είπα ότι μέτρησα πάνω από εκατό, εκτιμώ ότι ο κόσμος δεν είναι έτοιμος ακόμη. Και γιατί το λέω αυτό; Γιατί χρειάζεται να προηγηθεί ένα στάδιο ενημέρωσης.

Και εκεί μπορεί να είναι σημαντικός ο ρόλος των ΜΜΕ. Πρώτα πρεπει να ωριμάσει ο κόσμος, να συνειδητοποιησει ότι αυτος ο ιδιος μπορει να κατακτησει μερικά πράγματα. Πρέπει να μάθει, να καταλάβει, οτι το προσωπικό του συμφέρον περνάει μεσα από το γενικό συμφέρον... Αλλά αυτό είναι περισσότερο πολιτικό ζήτημα παρα θεσμικό. Σε επίπεδο θεσμών πιστεύω ότι έχουμε αρκετά εργαλεία αλλά δεν είναι εύκολο να τα χρησιμοποιήσουμε... ή δε θέλουμε να τα χρησιμοποιήσουμε."

β.2. Δήμος Καλαμαριάς

Η μελέτη επέκτασης και αναθεώρησης της περιοχής του δήμου Καλαμαριάς εκπονήθηκε από την ομάδα "Τσούκας, Αγγελίδης, Γκουργκουντίνας και συνεργάτες". Η ανάθεση των μελετών επέκτασης και αναθεώρησης έγινε το 1983. Η Α' φάση ολοκληρώθηκε το 1986, η Β' φάση, της μέν επέκτασης το 1989 της δε αναθεώρησης το 1991. Η τρίτη φάση έχει ολοκληρωθεί, το 1991, μόνο όσο αφορά στη μελέτη επέκτασης. Το Γενικό πολεοδομικό ανατέθηκε (και σ'αυτήν την περίπτωση, όπως και σε όλες τις άλλες, αφού είχαν ήδη αρχίσει να μελετώνται οι επεκτάσεις και οι αναθεωρήσεις) στην ίδια ομάδα, αλλά ολοκληρώθηκε από την Διεύθυνση Πολεοδομίας. Στο κείμενο που ακολουθεί παρατίθενται οι απόψεις του ενός εκ των επικεφαλής πολεοδόμων της μελετητικής ομάδας, του κ. **Γ. Αγγελίδη.**

Οι συγκεντρώσεις κατοίκων που πραγματοποιήθηκαν ήσαν: Μία για το γενικό πολεοδομικό, μία για την παρουσίαση της πρώτης φάσης της μελέτης επέκτασης-αναθεώρησης, μία κατά την

ανάρτηση της Β' φάσης της μελέτης επέκτασης και μία κατά την ανάρτηση της μελέτης αναθεώρησης. Εκτός όμως από αυτές τις συνελεύσεις, που ούτως ή άλλως προβλέπονται από την διαδικασία της ΕΠΑ, το κοινό συμμετείχε και σε σειρά συγκεντρώσεων που πραγματοποιήθηκαν σε επίπεδο συνοικιακών συμβουλίων. Οι συγκεντρώσεις αυτές ήσαν πάνω από δέκα, τουλάχιστον δύο για κάθε συνοικιακό συμβούλιο. Επιτροπές γειτονιάς · δεν συγκροτήθηκαν, αλλά παραπλήσιο ρόλο, κατά κάποιο τρόπο, έπαιξαν τα συνοικιακά συμβούλια. Οι συγκεντρώσεις έγιναν ως επί το πλείστον ύστερα από κοινή πρωτοβουλία του δήμου και των μελετητών. Υπήρξαν όμως και συγκεντρώσεις (οι μισές περίπου από αυτές που έγιναν στις συνοικίες) που πραγματοποιήθηκαν ύστερα από αίτημα των συνοικιακών συμβουλίων (ερ.1α). Εκτός από τα συνοικιακά συμβούλια, στις διαδικασίες ενεπλάκησαν και σύλλογοι, οι οποίοι, εκτός από τη συμμετοχή τους στις συγκεντρώσεις έδρασαν και αυτόνομα για συγκεκριμένα θέματα, όπως π.χ. ένας σύλλογος με οικολογικές δραστηριότητες για την περίπτωση της παραλίας στην περιοχή Αρετσούς, ή ένας σύλλογος (όχι θρησκευόμενων) που δραστηριοποιήθηκε για το θέμα της διατήρησης της τοπικής εκκλησίας στην περιοχή "Άγιος Ιωάννης".

Οι συγκεντρώσεις έγιναν , λέει ο Γ.Α., **προκειμένου να υπάρξει αλληλοενημέρωση μεταξύ μελετητών και χρηστών του πολεοδομικού έργου** (ερ.1β). Πάντως, "στις γενικές συγκεντρώσεις ενημερώναμε κυρίως εμείς, ενημέρωνε και ο δήμος

για την πολιτική του. Στις αρχικές, σε μία τουλάχιστον απ'αυτές, ήσαν παρούσες και οι υπηρεσίες. Στις συγκεντρώσεις αυτές, οι κάτοικοι ενδιαφέρονταν περισσότερο για ατομικά θέματα παρά για συλλογικά. Όμως στις συγκεντρώσεις που έγιναν με τα συνοικιακά συμβούλια, ενημερώνονταν αυτοί, ενημερωνόμασταν κι έμεις, γιατί συνήθως είχαν ήδη έτοιμα κάποια θέματα, τέσσερα πέντε, ας πούμε ένα σχολείο, ένα αθλητικό κέντρο, κάποια ρυμοτόμηση, τα οποία μας τα έθεταν και τα λαμβάναμε υπ'όψιν για να τα επιλύσουμε."

Σχετικά με τους τρόπους σύγκλησης των συγκεντρώσεων (ερ.1γ): "γίνονταν προαναγγελία μέσω ανακοινώσεων στο δημαρχείο, αλλά υπήρξαν και δημοσιεύσεις των σχετικών προσκλήσεων στον τύπο της Θεσσαλονίκης. Δεν αποκλείεται να ανακοινώθηκαν και από το τοπικό ραδιόφωνο. Σε κάθε περίπτωση την ευθύνη της γνωστοποίησης την είχε ο δήμος."

Η άποψη του Γ.Α. σχετικά με το πλήθος των πολιτών που συμμετείχε (ερ.2), είναι ότι εάν συγκρίνει κανείς τα 400 ή και 500 άτομα μιας τέτοιας συγκέντρωσης με τις 100.000 των κατοίκων τις Καλαμαριάς, δεν μπορεί παρά να χαρακτηρίσει την ποσοτική συμμετοχή "μέτρια". Μεγαλύτερη ήταν, πάντως, η συμμετοχή των ντόπιων Καλαμαριωτών, του "ποντιακού πυρήνα", παρά των ετεροδημοτών.

Εαν συγκρίνει κανείς το πώς αντιμετωπίζονταν τα προβλήματα των προτεινόμενων διευθετήσεων στις πρώτες και στις τελευταίες συγκεντρώσεις, θα μπορούσε να πεί ότι υπήρξε ένας **μέτριος επηρεασμός των κατοίκων από τις παρεμβάσεις των**

μελετητών (ερ.3). "Θα έλεγα μια προσγείωση στην πραγματικότητα σε σχέση με το τι είναι δυνατόν να επιτευχθεί και τι δεν είναι δυνατόν. Πράγματι, οι πρώτες συγκεντρώσεις κινήθηκαν μάλλον σε επίπεδο οραμάτων παρά πραγματικότητας. Να λάβεις πάντως υπ'όψιν σου ότι συλλογικά αιτήματα ετέθησαν μόνον από συλλογικά όργανα (συνοικιακά συμβούλια) και εκπροσώπους τοπικών συλλόγων. Κανείς μεμονωμένος κάτοικος δεν πρότεινε κάτι που να μην είναι αυστηρά ατομικού ενδιαφέροντος."

Οι μελετητές, μας λέει ο Γ.Α. **επηρεάστηκαν σε μεγάλο βαθμό** από τις θέσεις που διατύπωσαν οι κάτοικοι (ερ.4). Ως παράδειγμα αναφέρει την περίπτωση της οδού Πλαστήρα. Εκεί, ύστερα από παρέμβαση των κατοίκων, έγινε τροποποίηση της αρχικής λύσης που πρότειναν οι μελετητές, "όχι, αν θέλεις, ακριβώς σύμφωνα με τις δικές τους απόψεις, κάπου έγινε ένας συμβιβασμός, έτσι ώστε και να διαφυλαχθεί το πράσινο που υπήρχε εκεί και να διανοιχθεί ο δρόμος με στενότερο (από το αρχικά προβλεπόμενο) πλάτος."

Αντίκτυπος των συγκεντρώσεων στο δημόσιο χώρο και στα ΜΜΕ υπήρξε (ερ.5). Οι εφημερίδες της Θεσσαλονίκης έγραψαν σχετικά, υπήρξαν ραδιοφωνικές εκπομπές, ακόμη και στην ΕΤ3 υπήρξε αναφορά (η τοπική "Αργώ TV" δημιουργήθηκε αργότερα). "Στο βαθμό που αυτά τα δημοσιεύματα και οι εκπομπές, ανάγκαζαν τόσο την κεντρική όσο και την δημοτική διοίκηση, αλλά και εμάς του μελετητές, να δώσουμε μεγαλύτερη σημασία σε κάποια προβλήματα, τα θεωρώ θετικά. Μας παρότρυναν να μην

περάσουμε στο "ντούκου" κάποια θέματα που χρειαζόντουσαν περισσότερη μελέτη".

"Πιέσεις από μεμονωμένους κατοίκους σχετικές με ατομικά προβλήματα είχαμε **συχνότατα** στην ομάδα μελέτης. Περισσότερο από τον χώρο των μικρομεσαίων, θα έλεγα, παρά από τα οργανωμένα μεγάλα συμφέροντα (ερ.6). Ενας-δύο φορείς παρουσιάσθηκαν, τελείως καθυστερημένοι, οι οποίοι δεν εμφανίσθηκαν καθόλου στις διαδικασίες συμμετοχής, αλλά πίεσαν, αργότερα, στο Συμβούλιο Χωροταξίας. Οπως π.χ. η εκκλησία, που πίεσε τόσο στο **ΥΠΕΧΩΔΕ** όσο και στο δήμο, καθώς επίσης και ο στρατός για το θέμα του στρατόπεδου "Σκόρδα". Οι πιέσεις των κατοίκων του συγκροτήματος "Γεωργιάδη", οι οποίοι συγκροτήθηκαν και σε σύλλογο, αλλά έδρασαν και ατομικά, απευθύνθηκαν κυρίως στο δήμο, ο οποίος όμως δεν υποχώρησε στις απαιτήσεις τους (ερ.7).

Ο δήμος αντιμετώπισε **ικανοποιητικά** μεν τις διαδικασίες συμμετοχής των κατοίκων (ερ.8), φρόντισε όμως να τις "καναλιζάρει", κατά κάποιο τρόπο, προς τις δικές του απόψεις.

Το ποσοστό κατά το οποίο οι τελικές προτάσεις που εγκρίθηκαν (ερ.9), επηρεάστηκαν από τις απόψεις των νομαρχιακών υπηρεσιών του **ΥΠΕΧΩΔΕ**, μπορεί να θεωρηθεί ελάχιστο (0-5%). "Οι υπηρεσίες, γενικά, σ'όλη αυτή τη διαδικασία απέφυγαν να έχουν απόψεις. Ακόμη και τα Γενικά Πολεοδομικά, όπως τα τελείωσαν, και τα οποία υποτίθεται ότι θα ήσαν μπούσουλες για αυτές τις διαδικασίες, παρασιωπήθηκαν, και τώρα, εκ των υστέρων, τροποποιούνται, με γενική

τροποποίηση, ούτως ώστε να συμφωνούν προς τις μελέτες επέκτασης-αναθεώρησης."

"Η επιρροή του ΟΤΑ ήταν πολύ βασική. Στην ρυμοτομία εφαρμόσθηκαν οι δικές μας απόψεις, αλλά στο χαρακτηρισμό των οικοπέδων, εκεί λίγο πολύ όλα τα οικόπεδα και οι χρήσεις υποδείχθηκαν από τους ΟΤΑ. Στις τελικές προτάσεις θα μπορούσες να πεις ότι οι απόψεις ΟΤΑ αντιπροσωπεύουν το 40%. Η επιρροή των κατοίκων, ίσως, το 10% και οι δικές μας απόψεις το 50%."

Δημοσιεύθηκε μία συνέντευξη του Γ.Α. στην εφημερίδα "Θεσσαλονίκη" σχετικά με τη μελέτη (ερ.10α). Ο ίδιος κρίνει ότι η συνέντευξη αυτή δεν είχε ιδιαίτερες επιπτώσεις στην πορεία των συγκεκριμένων μελετών ΕΠΑ που εκπόνησε η μελετητική του ομάδα (ερ.10β). Υπήρξαν και άλλα δημοσιεύματα και εκπομπές (ερ.10γ) στα οποία ο Γ.Α. αναφέρθηκε απαντώντας στην ερώτηση αρ.5. Εδώ προσθέτει ότι έχει την εντύπωση ότι το δημοτικό ραδιόφωνο λειτούργησε τελικά μάλλον ως κομματικό αντίβαρο στον πολιτικά αντίθετο ραδιοφωνικό σταθμό του κεντρικού δήμου.

Ο Γ.Α. πιστεύει ότι τα ΜΜΕ είναι δυνατό να διευκολύνουν τις διαδικασίες συμμετοχής, ιδίως η τηλεόραση και το ραδιόφωνο. (Με διοργανώσεις ειδικών συζητήσεων μεταξύ ενδιαφερομένων, φορέων, ομάδα μελετητών κ.α.)

Σχετικά, τέλος, με το θεσμικό πλαίσιο που διέπει την ΕΠΑ, ο Γ.Α. πιστεύει ότι είναι επαρκές. "Ήταν ένα θετικό πρώτο βήμα. Το πρόβλημα είναι ότι μένει χωρίς δεύτερο. Οι

ελλείψεις δεν οφείλονται στο θεσμικό πλαίσιο αλλά μάλλον στην ανικανότητα της δημόσιας διοίκησης και των φορέων της (ΔΕΗ,ΟΤΕ, Αρχαιολογική Υπηρεσία, κ.λ.π.) οι οποίοι ήσαν απόντες, δεν έχουν προγραμματισμό, όχι μακροπρόθεσμο..., ούτε βραχυπρόθεσμο. Στον Οργανισμό Σχολικών Κτιρίων στείλαμε 4,5, έγγραφα, τους ρωτάγαμε τι σχολεία έχουν προγραμματίσει για την περιοχή, πόσα λεφτά σκοπεύουν να διαθέσουν. Τίποτα! Σιωπή! Δεν μπορούσαμε να βρούμε τι δημόσιες εκτάσεις υπάρχουν στην περιοχή. Αφού τελειώσαμε τη μελέτη, μετά από κανα χρόνο, ανακάλυψαν ότι ενδεχομένως το Δημόσιο διεκδικεί κάποιες εκτάσεις απ'αυτές -δεν ξέρω πόσο βάσιμη είναι η διεκδίκηση- και μας στείλαν ένα έγγραφο, και κάναμε αναθεώρηση όλης της μελέτης, μεταφέροντας κοινοφελείς χρήσεις (που τις είχαμε παραδίπλα) πάνω σε αυτή τη έκταση... καταλαβαίνεις λοιπόν! Δεν φταίει το πλαίσιο, αλλά η ανικανότητά μας να τηρήσουμε οποιοδήποτε πλαίσιο."

β.3. Δήμος Σταυρούπολης και δήμος Πολίχνης.

Τόσο το γενικό πολεοδομικό σχέδιο όσο και οι μελέτες επέκτασης και αναθεώρησης των δύο δυτικών αυτών δήμων εκπονήθηκαν από την δεκατετραμελή ομάδα "Δ. Τσουλουβής και συνεργάτες". Οι μελέτες αναθεώρησης και επέκτασης ανατέθηκαν το 1983. Η ολοκλήρωση της Α'φάσης έγινε το 1984, ενώ η Β' και η Γ' φάση ολοκληρώθηκαν μέσα στο 1985. Παράλληλα εκπονήθηκε από την ομάδα και το γενικό πολεοδομικό σχέδιο των δύο δήμων. Οι απόψεις και οι εμπειρίες που καταγράφονται στη συνέχεια

ανήκουν στον επικεφαλής πολεοδόμο της ομάδας, **Λευτέρη Τσουλουβή.**

Στην περιοχή του δήμου Σταυρούπολης πραγματοποιήθηκαν δύο συνελεύσεις και στην περιοχή του δήμου Πολίχνης τρεις (ερ.1α). Ο χώρος που φιλοξένησε τις συνελεύσεις ήταν στη μεν Σταυρούπολη το Πνευματικό κέντρο, στη δε Πολίχνη το Δημαρχείο. Εκτός από ορισμένες από τις συνελεύσεις που ρητά προβλέπονται από τις προδιαγραφές **ΕΠΑ** δεν συγκλήθηκαν άλλες συγκεντρώσεις. Όμως υπήρξαν συναντήσεις εκπροσώπων φορέων ή κατοίκων με τους μελετητές (για συγκεκριμένα, κάθε φορά, επί μέρους θέματα), οι οποίες γίνονταν κατά κανόνα στα γραφεία των **ΟΤΑ.**

Πριν από την σύγκληση, υπήρχε συνεννόηση μεταξύ των μελετητών και των αρμοδίων της τοπικής αυτοδιοίκησης, ούτως ώστε να καθορισθεί ο χρόνος και το ακριβές αντικείμενο των συνελεύσεων. Κατά κανόνα το αντικείμενο αυτό ήταν η αλληλοενημέρωση μεταξύ κατοίκων, μελετητών και δημοτικών αρχών για την πορεία και τα προβλήματα της μελέτης (ερ.1β).

Στη συνέχεια ο δήμος ανελάμβανε τη σχετική γνωστοποίηση προς τους κατοίκους. Για τους τρόπους με τους οποίους γινόταν η γνωστοποίηση αυτή, ο **Λ.Τ.** θεωρεί ότι ήσαν μάλλον άτυποι: "αυτά τα πράγματα δουλεύουν πιο απλά." απαντά στη σχετική ερώτηση (ερ.1γ). "Ο δήμαρχος έπαιρνε τηλέφωνο, ή συνεννοούνταν με διαφόρους, ειδοποιούσε, και κάπως έτσι μαζεύονταν. Αλλά να λάβεις υπ'όψιν σου ότι αυτά δεν ήταν, έτσι κι αλλιώς, πράγματα της τελευταίας στιγμής. Δεν είναι

ότι ειδοποιούσαμε σήμερα ότι θα το κάνουμε αύριο. Υπήρχε χρόνος, μια βδομάδα, δυο βδομάδες, οπότε έτσι είχανε καιρό να συνεννοηθούνε." Πάντως, για κάποια από τις πρώτες συγκεντρώσεις, υπήρξε δημοσίευση στην εφημερίδα "Θεσσαλονίκη".

Ο Λ.Τ. είναι ιδιαίτερα επιφυλακτικός σε σχέση με την δυνατότητα ακριβούς απάντησης στην ερώτηση που αφορά στην υποκειμενική κρίση των μελετητών σχετικά με το μέγεθος της ποσοτικής παρουσίας των κατοίκων στις συγκεντρώσεις (ερ.2).

Λ.Τ.: "Κοίταξε. Άλλο πράγμα είναι το να ξέρω ότι έχω 150 φοιτητές και έρχονται 20. Αυτό μπορώ να το κρίνω. Άλλο πράγμα είναι να μην ξέρω πόσος θα μπορούσε να είναι ο συνολικός (ενδιαφερόμενος) πληθυσμός, και επομένως πόσοι (τελικά) ήρθανε. Ακόμη κι αν σου πω 'ικανοποιητικός', μπορεί να πέφτω τόσο έξω, που πραγματικά είναι σαν να σου λέω 'άγνωστο', 'δεν ξέρω'".[2]

Στις περιοχές των δήμων Σταυρούπολης και Πολίχνης συγκροτήθηκαν επιτροπές γειτονιάς. Ωστόσο ο Λ.Τ. είναι πολύ επιφυλακτικός, τόσο σε σχέση με την εγκυρότητα των διαδικασιών συγκρότησης, όσο και με το κατά πόσο αυτοί που παρουσιάσθηκαν στις συγκεντρώσεις εκ μέρους των επιτροπών γειτονιάς, τις αντιπροσώπευαν όντως.

"Άγνωστο" απαντά ο Λ.Τ. και στην ερώτηση εάν κρίνει ότι οι παρεμβάσεις των μελετητών κατά τη διάρκεια των συγκεντρώσεων επηρέασαν την μέση αντίληψη των κατοίκων σε σχέση με τα υπό συζήτηση θέματα (ερ.3).

Στην ερώτηση για το εάν ο ίδιος τροποποίησε κάποιες απόψεις του υστερα από τέτοιες συγκεντρώσεις απαντά ρητά "όχι" (ερ.4). Στην παρατήρηση: "Πώς κι έτσι; Τα είχατε όλα προβλέψει ή αυτοί κινιόντουσαν σε επίπεδα τελείως άσχετα με το θέμα;", ο Λ.Τ. διευκρινίζει: "Οταν μιλάμε για το εάν αυτοί έχουν κάτι να αλλάξουν, μιλάμε για την φάση των ενστάσεων, κι εκεί είναι μια πολύ τυπική διαδικασία". Στην ένσταση: " Εκεί είναι μία διαδικασία. Αλλά σε άλλες περιπτώσεις, δεν ξέρω στη δικιά σου, υπήρξαν είτε οργανωμένα είτε μεμονωμένα αιτήματα που οι μελετητές τα θεώρησαν δίκαια και τροποποίησαν τις προτάσεις τους, σε άλλες βέβαια όχι... Αιτήματα που εμφανίστηκαν **κατά τη διάρκεια** αυτών των συγκεντρώσεων. Αυτό μ'ενδιαφέρει."

Λ.Τ. (Λάβε υπ'όψιν σου ότι) Μιλάμε για συγκεντρώσεις οι οποίες γίνανε πριν το τέλος της πρώτης φάσης. Μετά δεν ξαναγίνανε ποτέ.

Β.Ν. Γιατί δεν γίνανε μετά;

Λ.Τ. Πρώτα πρώτα γιατί δεν λειτουργεί η ΕΠΑ κι είναι μαντάρα. Αν πάρεις τα αντικειμενικά δεδομένα δεν σου χρειάζονται ούτε υποκειμενικές απόψεις, ούτε ερωτηματολόγια, ούτε τίποτα. Τα αντικειμενικά δεδομένα ποιά είναι; Ότι μετά το τέλος της πρώτης φάσης το υπουργείο ζητούσε κατεπείγουσα ένταξη των αυθαιρέτων. Το οποίο εσήμαινε τι; Μέσα σε ένα χρονικό διάστημα δύο μηνών, να βγάλεις όλη την Πολίχνη και όλη τη Σταυρούπολη. Τι συγκεντρώσεις και τι τέτοια! Κατάλαβες;

Β.Ν. Καλά σε σας. Στις άλλες περιπτώσεις τι έγινε;

Λ.Τ. Αμα τράβηξε πέντε χρόνια, μπορεί να κάνανε. Στη δική μας περίπτωση από το Φεβρουάριο μέχρι το καλοκαίρι κάναμε όλη τη μελέτη. Γιατί όλα εκεί ήτανε αυθαίρετα. Οπότε, αμέσως μετά, ήρθε η φάση των ενστάσεων -αυτή πλέον είναι η συμμετοχή, η διοικητική ας πούμε: Οποιος έχει έννομο συμφέρον και τα λοιπά. Διορθώσεις της μελέτης. Ξανά κρέμασμα. Ξανά ενστάσεις, και μετά Διάταγμα."

Στην ερώτηση εάν υπήρξε αντίκτυπος στα **ΜΜΕ** των συγκεντρώσεων που τελικά έγιναν, ο Λ. Τ. απαντά αρνητικά (ερ.5). Οσον αφορά στον τοπικό δημόσιο χώρο επισημαίνει ότι "οι (δημοτικές) παρατάξεις φαγωθήκανε μεταξύ τους στο δημοτικό συμβούλιο. Φαγωθήκανε ακόμη και μέσα στη συγκέντρωση. Γίνανε βίδες. Βέβαια εγώ πιστεύω ότι αυτό δεν έγινε **εξ αιτίας** των συγκεντρώσεων. Θα συνέβαινε έτσι κι αλλιώς: Οταν παρουσιάσαμε την πρώτη φάση της μελέτης στην Πολίχνη, κι έγινε μία κατάσταση -πού να στην περιγράφω!- κι αρχίσανε να τρώγονται μετά την παρουσίαση, η φαγωμάρα ήτανε άσχετη εντελώς από το θέμα. Στη Σταυρούπολη δεν έγινε τέτοιο πράγμα, γιατί δεν υπήρχε αντιπολίτευση τόσο ισχυρή όσο στην Πολίχνη. Εκεί ήτανε χαλαρά τα πράγματα. Παρουσιάσαμε τη μελέτη, είπαμε κάποια πράγματα -τι θα κάνουμε στο μέλλον, ακούσαμε κάποιες παρατηρήσεις (όχι τόσο σημαντικές που να μας αλλάζουνε τίποτα σημαντικό), και, εντάξει , φύγαμε. Κι από 'κεί και πέρα έγινε η κατεπείγουσα ένταξη των πυκνοδομημένων στην οποία εμείς δεν παίρναμε ανάσα σαν μελετητές, και

αφετέρου ούτε η υπηρεσία μας έδινε την δυνατοτητα να πούμε: θα το κανουμε μια φορά, θα πάμε να το συζητήσουμε, θα το γυρίσουμε πίσω να το διορθώσουμε, κ.λ.π. Οι διορθώσεις γίνονταν με τον δήμαρχο, τον αντιδήμαρχο, με συμβούλους... Εντάξει... Αλλά δεν υπήρχε επαφή (με τους κατοίκους). Αλλά νομίζω ότι δεν το βάλανε ούτε οι ίδιοι, από μόνοι τους, το ζήτημα."

Σε σχέση με το θέμα των πιέσεων (ερ.6 και 7), ο Λ.Τ. απαντά ότι δεν υπήρξαν αισθητές πιέσεις ούτε από μεμονωμένους κατοίκους ούτε από οργανωμένα συμφέροντα ή φορείς. Τέτοιες περιπτώσεις εμφανίσθηκαν σπάνια και αφορούσαν "συνήθεις" περιπτώσεις.

Οι ΟΤΑ, σύμφωνα με την άποψη του ερωτώμενου "στην πρώτη φάση, την φάση των γενικών συζητήσεων, ενδιαφέρθηκαν να φέρουν μερικούς ανθρώπους στις συγκεντρώσεις, αλλά στην επόμενη φάση δεν πίεσαν το ΥΠΕΧΩΔΕ, ούτε πήραν πρωτοβουλία για να πραγματοποιηθούν συνελεύσεις. Μάλλον αδιαφόρησαν" (ερ.8).

Σε σχέση με το κατά πόσο οι προτάσεις που τελικά εγκρίθηκαν εξέφραζαν τις απόψεις των διαφόρων παραγόντων που ενεπλάκησαν στον σχεδιασμό, ο Λ.Τ., αφού παρατηρήσει ότι οι κάτοικοι επηρέασαν μόνο με τον κλασσικό τρόπο των ενστάσεων επί αναρτημένων σχεδίων, προτιμά να αναφερθεί σε συγκεκριμένες περιπτώσεις. Η πρώτη αφορά στην προσπάθεια του δήμου Πολίχνης να θεωρηθεί ένα ήδη κατασκευασμένο αυθαίρετο κτίσμα ως "δημαρχιακό μέγαρο". Αυτή η πρόταση δεν πέρασε.

Δεν πέρασε επίσης το αίτημα του δήμου να χαρακτηρισθεί ένας χώρος ως "χώρος ΟΤΕ" (μέρος όπου ο ΟΤΕ να βάζει τα καλώδια, τα "καρούλια" του κ.λ.π.). Οι μελετητές δεν συμφώνησαν με έναν τέτοιο χαρακτηρισμό και έστω και εάν στην πρώτη φάση υπήρξε, στη συνέχεια αναιρέθηκε. Μια τρίτη περίπτωση, πάντα στο περιοχή Πολίχνης, αφορούσε στην πρόταση της Υπηρεσίας Οικισμού να διανοιγεί δρόμος ταχείας κυκλοφορίας πάνω από το ρέμα της "Ελπίδας" που να "πατάει σε κολώνες για να κρύβει τα αυθαίρετα και να μην τα γκρεμίζει". Οι μελετητές διαφώνησαν και ζήτησαν έγγραφη εντολή. Η πρόταση αυτή πέρασε στο διάταγμα. Μία ακόμη περίπτωση παρουσιάσθηκε μετά την ολοκλήρωση της μελέτης, οπότε οι υπηρεσίες ζήτησαν να υιοθετηθεί παλαιότερη μελέτη της ΔΕΚΕ που ανέτρεπε τις κυκλοφοριακές λύσεις των μελετητών. ΟΙ τροποποιήσεις πέρασαν στο διάταγμα μετά από αλλαγές που έκανε η Υπηρεσία, την τελευταία στιγμή, παρά την διαφωνία των μελετητών.[3]

Από τα μέλη της μελετητικής ομάδας δεν ζητήθηκαν συνεντεύξεις, ούτε έλαβαν μέρος σε συζητήσεις στα ΜΜΕ (ερ. 10α και 10β). Ασχολήθηκε όμως με τις μελέτες η τοπική εφημερίδα "Η φωνή της Πολίχνης" (ερ.10γ).

Τα ΜΜΕ μπορούν να διευκολύνουν τις συμμετοχικές διαδικασίες, λέει ο Λ.Τ., ενημερώνοντας τους κατοίκους και συμβάλλοντας στην ανάλυση των προβλημάτων. Όμως είναι δυνατό και να βλάψουν: "Αν ένας δήμαρχος δεν ενδιαφέρεται παρά μόνο για τα κομματικά συμφέροντα και τίποτα παραπάνω, και επομένως θέλει να κάνει βαβούρα, και όταν πηγαίνει καλά η ΕΠΑ να λέει:

'Ω! Τι ωραία πάμε!' Και όταν δεν πηγαίνει καλά, τότε να το θάβει αυτό, σκέψου αν έχει και ραδιόφωνο: Τα καλά θα τα λέει, τα κακά δεν θα τα λέει."

Σε σχέση με το θεσμικό πλαίσιο, ο Λ.Τ. το βρίσκει κατ'αρχήν ικανοποιητικό. Ωστόσο πιστεύει ότι δεν είναι το θεσμικό πλαίσιο που επηρεάζει αποφασιστικά το τι θα υλοποιηθεί τελικά στις χωρικές παρεμβάσεις. Αναφέρει σχετικά παλαιότερους νόμους που ήσαν "καλοί" αλλά δεν εφαρμόσθηκαν. Διευκρινίζει ότι υπάρχουν ένα σωρό άλλοι παράγοντες, πολιτικοί, οικονομικοί, κοινωνικοί, που επηρεάζουν αποφασιστικά τα τελικά αποτελέσματα.

β.4. Δήμος Ελευθερίων (Κορδελιού), δήμος Ευόσμου, δήμος Μενεμένης και δήμος Αμπελοκήπων.

Οι μελέτες ΕΠΑ των δυτικών αυτών δήμων του Π.Σ. Θεσσαλονίκης (επέκταση και αναθεώρηση) ανατέθηκαν μαζί με όλες τις άλλες του Π.Σ. το 1983 και εκπονήθηκαν από την "Ομάδα 16" με επικεφαλής την πολεοδόμο Νέλη Τσώκου. Ωστόσο, η περιοχή των δήμων Μενεμένης και Αμπελοκήπων είχε αρχικά ανατεθεί στην "ομάδα Π.Μιμίδη" η οποία και εκπόνησε την Α'φάση της μελέτης, ενώ η τελική φάση της περιοχής του Ευόσμου εκπονήθηκε από τις νομαρχιακές υπηρεσίες του ΥΠΕΧΩΔΕ. Στα ερωτήματά μας απάντησε η επικεφαλής της ομάδας Νέλη Τσώκου.

Στις περιοχές της μελέτης έγιναν όλες οι προβλεπόμενες από τις "προδιαγραφές ΕΠΑ" συνελεύσεις κατοίκων: τρεις ανά

μελέτη. Την πρωτοβουλία σχετικά με τον χρόνο σύγκλησης όλων των συνελεύσεων την είχαν οι μελετητές (ερ.1α). Όλες οι συνελεύσεις, σύμφωνα με την Ν.Τ., είχαν ως σκοπό την αλληλοενημέρωση κατοίκων και μελετητών: επί των διαδικασιών και των προτάσεων της μελέτης, όσον αφορά στους κατοίκους και επί των ειδικών προβλημάτων της περιοχής όσον αφορά στους μελετητές (ερ.1β). "Οι πρώτες συνελεύσεις", διευκρινίζει η Ν.Τ., "έγιναν κυρίως για να ενημερωθούμε εμείς. Όταν όμως είχαμε έτοιμη κάποια φάση, συγκαλούσαμε συνέλευση για να ενημερώσουμε τους κατοίκους για την κατάσταση". Την δημόσια προαναγγελία των συνελεύσεων ανελάμβαναν οι τοπικές δημοτικές αρχές, οι οποίες τοιχοκολλούσαν την σχετική ανακοίνωση και ίσως ειδοποιούσαν και ατομικά τους κατοίκους (ερ.1γ).[4]

Η Ν.Τ. κρίνει την ποσοτική συμμετοχή των κατοίκων στις συνελεύσεις ικανοποιητική. Στήν αρχή υπήρξε ενδιαφέρον (το οποίο αποδίδεται μάλλον στην αναζήτηση πληροφόρησης πάνω στο τι επρόκειτο να συμβεί με την ΕΠΑ), το οποίο στη συνέχεια μετριάσθηκε, αλλά στο τέλος οι κάτοικοι ενεργοποιήθηκαν και πάλι αισθητά (ερ.2).

Σε σχέση με το κατά πόσο οι κάτοικοι επηρεάσθηκαν από τις παρεμβάσεις των μελετητών, η Ν.Τ. απαντά περιγραφικά: "Στην αρχή, όταν πήγαμε και ρωτήσαμε τι προβλήματα είχαν, έπεσε μουγκαμάρα. Και όταν, με τα πολλά, αρχίσανε να μιλάνε, όταν κάποιος άρχισε να μιλάει, το μόνο που μας είπανε ήτανε να τους δώσουμε ορόφους! Οπότε αναγκασθήκαμε να τους κάνουμε περίπου μαθήματα πολεοδομίας, δηλαδή να τους πούμε: εντάξει,

εσεις ζητάτε ορόφους. Σχολεία έχετε; Γιατί, άμα πάρετε ορόφους θα ρθεί κι άλλος κόσμος εδώ πέρα. Σχολεία για τα παιδιά που θα γεννηθούν έχετε; Μουγκαμάρα πάλι! Πράσινο για να παίζουν τα παιδιά σας έχετε; Μουγκαμάρα.

'Στην δεύτερη (συγκέντρωση) και ειδικότερα στην τρίτη, την και ποσοτικά πιο ικανοποιητική, αρχίσαν οι ίδιοι και ρωτούσανε: Και πού είναι τα σχολεία; Και πού είναι οι παιδικές χαρές; Δηλαδή, η συμμετοχή, αυτό που ζήτησε ή ΕΠΑ, το να γίνονται συνελεύσεις, κατ'εμέ ήταν το Α και το Ω για να συνειδητοποιήσουνε οι κάτοικοι το τι γίνεται. Πριν δεν είχανε ιδέα οι κάτοικοι για το τι πηγαίναμε να κάνουμε. Το μόνο που ξέρανε είναι το ότι μπορούν να πάρουν ορόφους, ή το ότι δεν μπορούν να πάρουν ορόφους! Το μόνο που ξέρανε!

'Κατ'εμέ οι συνελεύσεις επηρέασαν τους κατοίκους κατά 1000% , και μου έκανε και εντύπωση το πόσο γρήγορα αντιλήφθηκαν οι κάτοικοι ότι 'πολεοδομία' ή τέλος πάντων 'χώρος ζωής', δεν είναι μόνον το πόσους ορόφους έχουν."

Στην ερώτηση εάν η μελετητική ομάδα ή η ίδια η Ν.Τ., ως επικεφαλής, τροποποίησε κάποιες απόψεις μετά από τέτοιες συγκεντρώσεις, η πολεοδόμος απαντά ότι επηρεάστηκε λίγο. Και αυτό γιατί "ήτανε τόσο πολλές οι ελλείψεις τις οποίες δεν είχανε συνειδητοποιήσει οι κάτοικοι... Δεν είχανε συνειδητοποιήσει -ελλείψει γνώσεων- τι τους έλειπε και έτσι δεν μπορούσαν να με επηρεάσουν. Στη συνέχεια, όταν φθάσαμε στις ενστάσεις, που ήταν ένα είδος ανοιχτής συγκέντρωσης, γιατί εκτός από τους ενδιαφερόμενους είχε έρθει και ένα

πλήθος κόσμου που παρακολουθούσε, τότε μπορούμε να πούμε ότι γινόταν μία επικοινωνία μεταξύ κατοίκων και μελετητών. Γιατί τότε είχαμε φθάσει πια στο σημείο να μιλάμε την ίδια γλώσσα. Και δεν ήταν πια μόνο το 'μη μου θίξεις το οικόπεδο'. Επηρεαστήκαμε και μελετήσαμε (στη φάση των ενστάσεων), και διάφορα άλλα που αφορούσαν και κοινόχρηστους χώρους.

Αντίκτυπος των συγκεντρώσεων στο δημόσιο χώρο υπήρξε (ερ.5). Ίσως να λειτούργησε και μία άτυπη ανταλλαγή και κυκλοφορία πληροφοριών μεταξύ των κατοίκων. Ίσως και σε επίπεδο κουτσομπολιού. Και αυτό είναι δείγμα του έντονου ενδιαφέροντος πάνω στο τι πρόκειται να γίνει. Τοπική εφημερίδα δεν υπάρχει. "Ενδεχομένως να υπήρξαν δημοσιεύματα στην εφημερίδα "Θεσσαλονίκη", που ασχολείται που και που μ'αυτά τα πράγματα".

Στο θέμα των "πιέσεων" (ερ.6 και 7), η Ν.Τ. απαντά ότι υπήρξαν σπανιότατα πιέσεις από μεμονωμένους κατοίκους, αλλά ισχυρότατες από την εταιρεία πετρελαιοειδών ΕΚΟ, "η οποία τελικά κατάφερε να κάνει αυτό που ήθελε, άλλαξε τη μελέτη δηλαδή." Πιο συγκεκριμένα η Ν.Τ. μας είπε: "Η ΕΚΟ συνορεύει με τα Ελευθέρια, και μεις είχαμε προβλέψει εκεί δρόμο και δέντρα, μάλιστα τους πήραμε και ένα κομμάτι. Κι είχαμε βάλει κι ένα πάρκιγκ, γιατί αυτοί θέλανε να κάνουνε κάτι αθλητικούς χώρους για τους εργάτες τους. Χώρους που θα τους μεταχειρίζονταν και οι κάτοικοι. Και μετά μας φώναξαν και εμάς και μας είπαν ότι 'αυτά θα τα βγάλουμε, γιατί χρειαζόμαστε επέκταση της ΕΚΟ!'. Απαντήσαμε ότι εμείς δεν

συμφωνούμε, αλλά τελικά επικράτησε η άποψή τους. Μάλιστα είχα βάλει και στοίχημα με τον δήμαρχο: 'να δεις που θα νικήσει η ΕΚΟ', και πράγματι νίκησε η ΕΚΟ αντί να προχωρήσει ο οικισμός. Και μάλιστα μπήκε κι ένα σύνορο μεταξύ οικισμού και ΕΚΟ. Αυτοί τ'αλλάξαν όλα και επέκτειναν την ΕΚΟ, παρά την καμπάνια που έκανε ο δήμαρχος και τις αντιδράσεις των κατοίκων και για την μόλυνση της περιοχής."

Ανάλογες πιέσεις απευθύνθηκαν προς την ομάδα και από την κεραμουργία "Φιλίππου", η οποία αντιδρούσε στη χρήση που θα έπαιρνε το οικόπεδο και το κτίσμα του εργοστασίου, όταν το εργοστάσιο, σύμφωνα με τη μελέτη, απομακρύνονταν από τη περιοχή ως πηγή ρύπανσης. Η ιδιοκτήτρια εταιρεία ήθελε να κάνει το κτίσμα εκθεσιακό κέντρο, ενώ οι μελετητές διαφωνούσαν.

Η Ν.Τ. δεν ξέρει αν τέτοιες πιέσεις απευθύνθηκαν και σε άλλους παράγοντες του σχεδιασμού της περιοχής, αλλά το θεωρεί πιθανό (ερ.7).

Όσον αφορά στη διοργάνωση των διαδικασιών συμμετοχής από την πλευρά των δήμων, η Ν.Τ. λέει ότι στην αρχή οι δήμοι ήσαν λίγο διστακτικοί, είχαν και αυτοί άγνοια του θέματος και δεν ήξεραν πώς θα λειτουργήσει. Υστερα όμως βοήθησαν πολύ. (ερ.8). Οι δήμοι βοήθησαν γενικότερα την "Ομάδα 16" στις μελέτες ΕΠΑ., διευκρινίζει η Ν.Τ.

Στις προτάσεις που τελικά εγκρίθηκαν, οι απόψεις των μελετητών εκφράζονται κατά το 60%. Οι απόψεις των κατοίκων ενσωματώνονται σ'αυτό το ποσοστό, με την έννοια ότι, μετά την

πρωτη φάση της άγνοιας, ή του ενδιαφέροντος για το "οικοπεδάκι" τους, επείσθηκαν από τους μελετητές για την χρησιμότητα των παρεμβάσεων. Εάν η ΕΠΑ συνεχιζόταν η συνεργασία και η επικοινωνία με τους κατοίκους θα ήταν πολύ καλύτερη. Τις πράξεις εφαρμογής, όμως, τις έχουν αναλάβει οι τοπογράφοι. "Βέβαια άν εννοήσεις ως κατοίκους την ΕΚΟ ή τον Φιλίππου, τα πράγματα αλλάζουν. Τα μεγάλα συμφέροντα επηρέασαν και πολύ μάλιστα!". Από την πλευρά του δήμου υπήρξαν μερικές αντιδράσεις που πέρασαν στην τελική πρόταση, που προέρχονταν κυρίως από τους τοπογράφους, "οι οποίοι ήσαν συνηθισμένοι σε χαράξεις τύπου 'μπακλαβά' και οι οποίοι αντιδρούσαν σε γεφυρούλες, πλατειούλες, σε τέτοια πράγματα, γιατί τα θεωρούσαν περισσότερη δουλειά. Οι απόψεις αυτές μαζί με εκείνες των υπηρεσιών που δέχθηκαν και τις ενστάσεις των μεγαλοϊδιωτών επηρέασαν κατά το 40% (ερ.9).

Τα ΜΜΕ δεν ενδιαφέρθηκαν για τα τεκτενόμενα στο χώρο αυτών των μικρών περιφερειακών δυτικών δήμων (ερ. 10α,10β και 10γ). Όμως υπήρξε σχετική αρθρογραφία της Ν.Τ. στην έκδοση του Τεχνικού Επιμελητήριου -Τμήμα Κεντρικής Μακεδονίας, "Τεχνική Ενημέρωση".

Τα ΜΜΕ μπορούν να συμβάλουν στην ανάπτυξη των συμμετοχικών διαδικασιών "πάρα πολύ". Κάτι τέτοιο μπορεί να γίνει, είτε με παροχή πληροφοριών σε σχέση με το τι συμβαίνει γενικότερα στα θέματα χώρου, είτε με συζητήσεις από την τηλεόραση ή το ραδιόφωνο με κατοίκους και ειδικούς.

Το θεσμικό πλαίσιο ΕΠΑ είναι πολύ θετικό, μεταξύ άλλων

γιατί για πρώτη φορά προβλέφθηκαν συνελεύσεις κατά την εκπόνηση μελετών. "Νομίζω ότι θα μπορούσε να βελτιωθεί α) με περισσότερες συνελεύσεις και β) με συζητήσεις μεταξύ των αντιπροσωπειών των κατοίκων και των τοπικών (πολιτιστικών και άλλων) φορέων, του δήμου και των μελετητών. Δηλαδή σε δύο επίπεδα, ένα ευρύ και ένα στενότερο. Πρέπει, βέβαια, να υπάρξει φροντίδα και να υπερπηδηθούν τα εμπόδια ούτως ώστε να υλοποιηθούν και ενεργοποιηθούν οι επιτροπές γειτονιάς."

β.5. Δήμος Συκεών και δήμος Νεάπολης.

Την μελέτη ΕΠΑ των δύο αυτών δήμων, σε σχέση τόσο με το γενικό πολεοδομικό σχέδιο όσο και με την επέκταση-αναθεώρηση, ανέλαβε η ομάδα Ν. Ροδολάκης Γ.Συνεφάκης και συνεργάτες. (Στην περίπτωση της Νεάπολης μελέτη επέκτασης ουσιαστικά δεν υπήρξε, γιατί ο χώρος του δήμου είναι ήδη δομημένος στο σύνολό του και περικλείεται από όμορους δήμους. Στις Συκιές η επέκταση αφορούσε κυρίως την περιοχή Ρετζίκι καθώς και μία περιοχή αυθαιρέτων). Η υπογραφή των συμβάσεων έγινε το '83, πλην του γενικού πολεοδομικού, που όπως σε όλες τις περιπτώσεις άρχισε να εκπονείται αργότερα (εδώ το '85).[5] Στη συνέχεια καταγράφονται οι απόψεις του Γ.Συνεφάκη συντονιστή της ομάδας.

Στην περίπτωση του δήμου Συκεών έγιναν: τρεις συνελεύσεις για το θέμα της ρύθμισης της περιοχής Ρετζικίου, δύο για την πυκνοδομημένη περιοχή αυθαιρέτων στο "Κρυονέρι", και τρεις για την ανάπλαση της περιοχής που συνορεύει με τα

τειχη της θεσσαλονίκης. Στον δημο της Νεάπολης δεν εγιναν ανοικτές συνελεύσεις. Αυτό, ο Γ.Σ., το αποδίδει στο γεγονός ότι η Νεάπολη δεν είχε περιοχή επέκτασης και επομένως πολλούς άμεσα ενδιαφερόμενους για σχετικά θέματα ρυμοτομίας, συντελεστών, κ.λ.π. Ετσι το ζήτημα αντιμετωπίσθηκε μέσω μιας σειράς ανοικτών δημοτικών συμβουλίων, όπου ήσαν παρόντες κυρίως εκείνοι που τους αφορούσαν τα σημεία τροποποίησης του ρυμοτομικού ή άλλα θέματα των επί μέρους αναθεωρήσεων. Τέτοια ανοικτά δημοτικά συμβούλια έγιναν: δύο φορές με θέμα την όλη μελέτη, δύο για τα προβλήματα του στρατοπέδου Στρεμπενιώτη και δύο φορές για άλλα τρέχοντα θέματα. Στον δήμο των Συκεών έγιναν επίσης ανοικτά δημοτικά συμβούλια. Για τους μελετητές όμως, οι διαδικασίες αυτών των συμβουλίων κρίθηκαν ιδιαίτερα φθοροποιές: "Από ένα σημείο κι ύστερα δεν μας καλούσαν, δεν πηγαίναμε, δεν είχε νόημα, για να μην επαναλαμβάνουμε τα ίδια". Στις περιπτώσεις των συνελεύσεων στον δήμο Συκεών, (πλην δύο περίπτωσεων στο Ρετζίκι, όπου την πρωτοβουλία πήρε ένας από τους τοπικούς συλλόγους), καθώς και για τα δημοτικά συμβούλια του δήμου Νεάπολης στα οποία συζητήθηκαν θέματα ΕΠΑ, υπήρχε προσυνεννόηση μεταξύ δημοτικών αρχών και μελετητών, για τον χρόνο και την "ημερήσια διάταξη" των συγκεντρώσεων (ερ.1α).

Στο Ρετζίκι, οι δύο από τις τρεις συνελεύσεις έγιναν με πρωτοβουλία του τοπικού Εξωραϊστικού Συλλόγου -πάντα μέσω του παρέδρου, δεδομένου ότι ο οικισμός είναι κάπως απομονωμένος σε σχέση με τον κεντρικό δήμο. Ο σύλλογος αυτός, παρά την

ονομασία του, είναι στην ουσία ένας σύλλογος οικοπεδούχων και οι πρωτοστατούντες είναι μεγαλοοικοπεδούχοι. "Χαρακτηριστικό είναι", λέει ο Γ.Σ., "ότι σε μία απ'αυτές τις συνελεύσεις, σε ένα σημείο μετά την παρουσίαση, που γινόταν ο χαμός, σηκώθηκα και τους είπα: Εν πάσει περιπτώσει κύριοί μου, σας παρακαλώ! Μας καλέσατε ως εξωραϊστικός σύλλογος και ούτε ένας από σας δεν μας ρώτησε πως είδαμε στη μελέτη μας τους κοινοφελείς χώρους. Τους χώρους πολιτισμού... Επομένως είστε σε διάσταση με τον ίδιο σας τον τίτλο ως σωματείο. Και έγινε χαμός! Κατάλαβαν την γκάφα τους, και ζήτησαν και συγνώμη, και είπαν ότι τους έθιξα, ότι έχω δίκιο, και τέτοια..."

Επιτροπές γειτονιάς δεν συγκροτήθηκαν. "Απλώς", λέει ο Γ.Σ., "χρησιμοποιήθηκαν ως άλλοθι από ορισμένους, οι οποίοι θεώρησαν ότι τους έθιγαν οι προτεινόμενες λύσεις, και οι οποίοι κατέφυγαν σε ενστάσεις, με επιχείρημα ότι δεν ακολουθήθηκαν οι διαδικασίες συγκρότησης επιτροπών γειτονιάς, επιδιώκοντας να απορριφθεί το σχέδιο. Η αλήθεια είναι ότι η έννοια της επιτροπής γειτονιάς ήταν λίγο φλου. Έτσι αντικαταστάθηκαν από τα συνοικιακά συμβούλια, τα οποία, βέβαια, λειτούργησαν σε πολλές περιπτώσεις με μικροπολιτικά κριτήρια.

Οι πρώτες συγκεντρώσεις έγιναν για να ενημερωθούν οι κάτοικοι. "Μας ακούγανε όλοι πολύ σιωπηλοί και μοιάζαν να συμφωνούν με τις γενικές μας επιλογές.(...) Στις άλλες συνελεύσεις ακούγαμε και εμείς τις απόψεις που διατυπώνονταν. (...) Εμείς πάντως ενημερωνόμασταν κυρίως στις συσκέψεις, όχι

στις συνελεύσεις.(...) Εγινε και μία συνέλευση που στόχος της ηταν να τους καθησυχάσουμε. Είχαμε διαπιστώσει ότι από την πλευρά τους δεν υπήρχε ουσιαστική διάθεση ενημέρωσης, με την έννοια ότι ο καθένας ξεκινούσε, βέβαια, την κουβέντα του δίνοντας μία διαστάση και μία φιλοσοφία 'περί των προβλημάτων της περιοχής', τα οποία θα έπρεπε να επιλυθούν, αλλά κατέληγε στο οικοπεδάκι του. Χρειάστηκε λοιπόν ένας 'καθησυχασμός' με ενημερωτικό χαρακτήρα ούτως ώστε να μπορέσουμε να συζητήσουμε 'επί του θέματος'."(ερ.1β)

Η προαναγγελία των συνελεύσεων έγινε μέσω τοιχοκολλήσεων στα δημαρχιακά μέγαρα. Χρησιμοποιήθηκαν επίσης αφίσες και δημοσιεύσεις στον Τύπο της Θεσσαλονίκης (ερ.1γ).

"Για την ποσοτική συμμετοχή σε σχέση με το σύνολο του πληθυσμού, δεν μπορώ να εκφραστώ" λέει ο Γ.Σ. "Με την έννοια όμως ότι ήταν γεμάτες οι αίθουσες: ναι , ότι υπήρχε και κόσμος όρθιος: ναι, κυρίως στο Ρετζίκι.(ερ.2) [6]

Ο Γ.Σ. θεωρεί ότι οι παρεμβάσεις των μελετητών επηρέασαν τους συμμετέχοντες στις διαδικασίες των συγκεντρώσεων από "αρκετά" έως "πολύ" (ερ.3). "Αναγκαστήκαμε να υποδείξουμε τις διαφορές συμφερόντων μεταξύ των μικρών και των μεγάλων ιδιοκτητών. Έτσι έγιναν και πολλές ζυμώσεις μεταξύ τους. Αλλωστε οι <u>πραγματικά</u> μεγάλοι ιδιοκτήτες ήσαν λίγοι"

Τροποποιήσεις των απόψεων των μελετητών υπήρξαν, αλλά "σημειακού χαρακτήρα, χωρίς επιπτώσεις στην κυρίως μελέτη, όχι σε βασικές επιλογές (...) Ο,τι τροποποιήσεις επήλθαν, επήλθαν με ευθύνη της υπηρεσίας." (ερ.4)

Ο αντίκτυπος των συγκεντρώσεων εκδηλώθηκε σε επίπεδο καθαρά τοπικό. Υπήρξαν κάποιες παραστάσεις στον νομάρχη. Ο τύπος και τά λοιπά μέσα δεν ασχολήθηκαν (ερ.5).

"Πιέσεις από μεμονωμένους κατοίκους αντιμετωπίσαμε συχνά" λέει ο Γ.Σ. "Από φορείς, όχι". Πιέσεις υπήρξαν επίσης τόσο προς τους ΟΤΑ, όσο και προς το **ΥΠΕΧΩΔΕ** και την νομαρχία". (ερ.6 και 7).

Οι δήμοι αντιμετώπισαν θετικά τις διαδικασίες συμμετοχής και αυτό κατά τον Γ.Σ. για δύο λόγους. Πρώτον γιατί η ιδεολογία των παρατάξεων της πλειοψηφίας ήταν "συμμετοχική" και δεύτερον γιατί, "αν θέλεις, ήταν μία εκτόνωση για αυτούς. Γιατί σε τελική ανάλυση <u>εμείς</u> τις κάναμε (τις συγκεντρώσεις), δηλαδή σε συνεργασία μ'αυτούς, αλλά εμφανιζόμασταν εμείς." (ερ.8).

Στις προτάσεις που τελικά εγκρίθηκαν οι απόψεις των μελετητών και των δήμων (μεταξύ των οποίων δεν υπήρξαν σημαντικές διαφωνίες) αντιπροσωπεύονται σε ικανοποιητικό ποσοστό. Οι απόψεις των κατοίκων έγιναν δεκτές μόνο στα "λογικά" σημεία. Προβλήματα υπήρξαν μόνο με την πολεοδομική υπηρεσία η οποία κατάφερε να περάσει στις τελικές προτάσεις κάποιες δικές της απόψεις με τις οποίες διαφωνούσαν οι μελετητές. Για παράδειγμα, εξ αιτίας των αντιδράσεων της υπηρεσίας δεν έγινε δεκτή η πρόταση για την ανάπλαση της περιοχής του δήμου Συκεών που συνορεύει με τα τείχη της Θεσσαλονίκης, όπως δεν έγινε δυνατή και η χάραξη ενός περιφερειακού δρόμου που να παρακάμπτει την περιοχή

Ρετζικίου. Εν πάσει περιπτώσει δεν υπήρξε θεαματική αλλαγή των επιλογών των μελετητών.

Συνεντεύξεις ή συμμετοχή σε συζητήσεις οργανωμένες από τα ΜΜΕ, δεν υπήρξαν. (ερ. 10α και 10β).[7] Τα ΜΜΕ ασχολήθηκαν με τις μελέτες μεσω δημοσιευμάτων που αφορούσαν κυρίως τις σχετικές κινητοποιήσεις που οργάνωσαν οι δήμοι (π.χ. περίπτωση στρατόπεδου Στρεμπενιώτη στο δήμο Νεάπολης).

Σύμφωνα με τον Γ.Σ., τα ΜΜΕ μπορούν να διευκολύνουν τις διαδικασίες συμμετοχής κυρίως προσφέροντας τα απαραίτητα ενημερωτικά στοιχεία και συμβάλλοντας στην δημιουργία "κοινής γλώσσας" μεταξύ μελετητών και κατοίκων. Μεταξύ δηλαδή εκείνων που μπορούν να δουν "πώς έχουν τα προβλήματα" και όσων από τους κατοίκους δεν μπορούν (κάθε φορά) να δουν τι "γίνεται και τι σημαίνει αυτό που γίνεται", ή που έχουν την παλιά λογική του "κόψε-ράψε". "Με την έννοια αυτή, τα ΜΜΕ, ακόμη και όταν απευθύνονται στην νοικοκυρά που μαγειρεύει και ακούει ραδιόφωνο, μπορούν να εκλαϊκεύσουν τα θέματα, και μάλιστα χωρίς τα "παράσιτα" που μπορεί να έχει μια λαϊκή συνέλευση. Βέβαια μιλάω για εκείνες τις λαϊκές συνελεύσεις όπου δημιουργούνται άγριες καταστάσεις. Που ουρλιάζουνε και οι 300 παρόντες... Μεταξύ τους. Με τον απέναντι. Με τον γείτονα (...) Οι εφημερίδες μπορούν να ασχοληθούν με εξειδικευμένα πολεοδομικά θέματα, μόνο που φοβάμαι ότι τέτοια άρθρα δεν τα διαβάζει κανένας. Το ραδιόφωνο νομίζω ότι μπορεί να κάνει πολύ καλή δουλειά. Μπορεί να εκτονώσει καταστάσεις και να επεξηγήσει πράγματα και θάματα. Η

τηλεόραση, φοβάμαι, ότι μπορεί να ωραιοποιήσει ή να καταδικάσει καταστάσεις, πολύ πιο εύκολα από το ραδιόφωνο και αυτό γιατί στην τηλεόραση είναι κανείς πολύ περισσότερο "παθητικός δέκτης" απ'ότι στο ραδιόφωνο. Επί πλέον ο χρόνος που μπορεί να αφιερώσει το ραδιόφωνο σ'αυτά τα θέματα είναι πολύ περισσότερος" (ερ.11).

Σχετικά με το θεσμικό πλαίσιο **ΕΠΑ** και τα όσα προβλέπονται σ'αυτό για την συμμετοχή των χρηστών στις πολεοδομικές διαδικασίες, ο Γ.Σ., βρίσκει κατ'αρχήν θετικές τις αναφορές στις πολεοδομικές επιτροπές γειτονιάς και στην σύγκληση συνελεύσεων, αλλά θεωρεί ότι δεν είναι δυνατό να λειτουργήσουν οι συμμετοχικές διαδικασίες εάν δεν ενταχθούν σε γενικότερες μεταρρυθμίσεις στο χώρο της τοπικής αυτοδιοίκησης, με άξονα την αποκέντρωση των αποφασιστικών αρμοδιοτήτων. (ερ.12). "Δεν μπορούμε να μην έχουμε δεύτερο βαθμό τοπικής αυτοδιοίκησης και να έχουμε επιτροπές γειτονιάς. Δεν μπορεί επίσης, η επιτροπή γειτονιάς, να μην έχει σαφώς εξειδικευμένες αρμοδιότητες. Θα έβλεπα τις πολεοδομικές επιτροπές γειτονιάς σαν φυσική συνέχεια των συνοικιακών συμβουλίων, τα οποία να είναι φυσική συνέχεια των δημοτικών συμβουλίων, τα οποία να είναι φυσική συνέχεια των των νομαρχιακών συμβουλίων... Η και να υπάρχει μία ενδιάμεση βαθμίδα σε επίπεδο πολεοδομικού συγκροτήματος. Στο βαθμό που δεν υπάρχει αυτή η αλυσίδα, αυτή η σκάλα, χωρίς όμως να λείπει κανένας κρίκος, θεωρώ αστείο να ξεκινήσεις από κάτω και ξαφνικά να φυτέψεις πολεοδομικές επιτροπές γειτονιάς που

θα πάσχουν από έλλειψη επικοινωνίας με τα όργανα που θα έχουν εκτελεστική εξουσία. Γιαυτό, παρά το ότι ο θεσμός είναι στη βάση του σωστός, οι πολεοδομικές επιτροπές, ακόμα και όταν έφθασαν μέχρι το σημείο του να συγκροτηθούν, στην ουσία ποτέ δεν λειτούργησαν."

β.6. Δήμος Τριανδρίας, δήμος Πυλαίας, και δήμος Αγίου Παύλου.

Το σύνολο των μελετών ΕΠΑ στις περιοχές των δήμων Πυλαίας και Τριανδρίας, καθώς και στην κοινότητα -τότε- του Αγίου Παύλου εκπονήθηκαν από την ομάδα "Δούμας, Σιμόνης και συνεργάτες". Προηγουμένως, οι μελέτες επέκτασης και αναθεώρησης είχαν ανατεθεί σε πολεοδόμους αθηναϊκής ομάδας, οι οποίοι όμως παραιτήθηκαν λόγω της μείωσης του αντικείμενου της μελέτης. Συγκεκριμένα, το μόνο αυτό αθηναϊκό γραφείο που είχε αναλάβει εκπόνηση μελέτης ΕΠΑ στη Θεσσαλονίκη, κατέθεσε την σχετική εντολή όταν η προς μελέτη επέκτασης έκταση του δήμου Πυλαίας μειώθηκε από 5,5 χιλ. στρέμματα σε 900 στρέμματα. Το γενικό πολεοδομικό σχέδιο ανατέθηκε στην ομάδα "Δούμας, Σιμώνης και συνεργάτες" το 1985 και ολοκληρώθηκε το 1987. Η ίδια ομάδα ανέλαβε τις μελέτες επέκτασης-αναθεώρησης το 1986 και τις ολοκλήρωσε το 1989, οπότε και δημοσιεύτηκε το σχετικό διάταγμα. Στη συνέχεια καταγράφονται οι απόψεις και οι εμπειρίες του εκ των επικεφαλής της μελετητικής ομάδας, Δημήτρη Δούμα.

Κατά την εκπόνηση του γενικού πολεοδομικού σχέδιου δεν

έγιναν συνελεύσεις κατοίκων, παρά μόνον συσκέψεις φορέων, οι οποίες και πραγματοποιήθηκαν υπό την εποπτεία της νομαρχιακής Διεύθυνσης Οικισμου του ΥΠΕΧΩΔΕ. Σε σχέση με τις μελέτες επέκτασης-αναθεώρησης έγιναν: δύο συνελεύσεις στο δήμο Πυλαίας, καμία στην μικρή κοινότητα του Αγίου Παύλου (εκεί τα πράγματα τα χειρίστηκε το κοινοτικό συμβούλιο), και δύο στην κοινότητα Τριανδρίας. Ουσιαστικό ενδιαφέρον παρουσιάζει η περίπτωση του δήμου Πυλαίας, γιατί εκεί υπήρξε σχετικά μεγάλη περιοχή επέκτασης του σχεδίου. Στην Τριανδρία η επέκταση αφορούσε μόνο μια μικρή περιοχή με ειδικό πρόβλημα, την περιοχή αυθαιρέτων, το "Νησάκι". Οι συνελεύσεις συγκλήθηκαν ύστερα από συνεννόηση μεταξύ των μελετητών και των αρμοδίων της τοπικής αυτοδιοίκησης. Δεν υπήρξε περίπτωση που οι κάτοικοι των περιοχών της μελέτης να πάρουν την πρωτοβουλία σύγκλησης συνέλευσης ή συγκέντρωσης (ερ.1α). Οι πολεοδομικές επιτροπές γειτονιάς, αν και συγκροτήθηκαν, ουσιαστικά δεν λειτούργησαν. Αποκλειστικό αντικείμενο των συνελεύσεων που πραγματοποιήθηκαν ήταν η ενημέρωση των ενδιαφερόμενων κατοίκων σχετικά με το αντικείμενο και την πορεία της μελέτης (ερ.1β). "Εμείς είχαμε ήδη υπ'όψιν μας τα στοιχεία που συνελέγησαν για το γενικό πολεοδομικό σχέδιο, επομένως δεν υπήρχε λόγος να ενημερωθούμε κατά την διάρκεια των συνελεύσεων. Ο μελετητής δεν περιμένει να αντλήσει στοιχεία από μια συνέλευση κατοίκων, για την περιοχή των οποίων έχει ήδη εκπονήσει γενικό πολεοδομικό." Για την προαναγγελία των συνελεύσεων τοιχοκολλήθηκαν ανακοινώσεις. Επίσης υπήρξαν

δημοσιεύσεις στις εφημερίδες της Θεσσαλονίκης (ερ.1γ). Την εποχή εκείνη τα ηλεκτρονικά Μέσα ήσαν ακόμη υπό το μονοπωλιακό έλεγχο του κράτους και δεν έδειχναν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τα τοπικά θέματα.

Η ποσοτική συμμετοχή των κατοίκων στις συνελεύσεις ήταν για τον Δ.Δ. ανεπαρκής. Κάποιο ενδιαφέρον παρουσίασε η προσέλευση των κατοίκων στην περιοχή της Πυλαίας. Ωστόσο ο Δ.Δ. δεν την κρίνει ικανοποιητική: "Τι εννοώ: αν είμαι δήμαρχος και μαζέψω 300 άτομα στην περιοχή της Πυλαίας θεωρώ τη συγκέντρωση επιτυχημένη. Ως μελετητής όμως την θεωρώ μία αποτυχημένη συγκέντρωση. Κυρίως από την πλευρά της σύνθεσής της. Τι να την κάνω μία συγκέντρωση 300 μελών του τοπικού Κ.ΑΠ.Η.;(...) Στην δεύτερη συγκέντρωση, στην Πυλαία, το χαρακτηριστικό ήταν η μεγάλη ηλικία των συμμετεχόντων. Στα 200 άτομα που την παρακολούθησαν, αμφιβάλλω αν ήσαν πάνω από 20 νέοι. Κι όταν λέω 'νέοι' εννοώ από 30 ως 50 χρονών, τέτοιο πράγμα!" (ερ.2). Στην ερώτηση για το πού, κατά τη γνώμη του, οφείλεται το μειωμένο ενδιαφέρον, ο Δ.Δ. απαντά: "Υπήρχε και υπάρχει μία αδιαφορία. Ήδη τότε είχε εξαντληθεί το ρεύμα του να πηγαίνει ο κόσμος στις συγκεντρώσεις. Δεύτερον, το αντικείμενο δεν τραβάει. Όλοι αυτοί που ήρθαν, ήρθαν είτε γιατί δεν είχαν τι να κάνουν, είτε για κουτσομπολιό. Νά ακούσουν κάποιον να μιλάει για το χωράφι του και να έχουν μετά να σχολιάζουν. Ποτέ ο κόσμος δεν ακούει και δεν τοποθετείται επί της ουσίας σε τέτοιες συγκεντρώσεις (...) Θα πρέπει να λάβεις υπ'όψιν σου ότι και η πλευρά των δήμων ήταν

εντελώς απαθής. Και αυτό γιατί οι δήμοι δεν διέθεταν ακόμη τεχνικές υπηρεσίες ούτως ώστε να έχουν κάποια εποπτεία για τα πολεοδομικά θέματα. Να σκεφτείς ότι η εισήγηση του δήμαρχου στις συγκεντρώσεις ήταν της τάξεως των 5 λεπτών. Μας παρουσίασε απλώς. Τίποτα επί της ουσίας. Τίποτα που να δίνει μια κατεύθυνση στον κόσμο εκεί μέσα να υπερβεί τα στενά προσωπικά του θέματα και να του εξηγεί το κοινωνικό περιεχόμενο μιας πολεοδομικής μελέτης. (...) Εμείς έπρεπε να μιλήσουμε καί για τα τεχνικά θέματα. Ακόμη και αν μιλούσαμε 10 λεπτά για τα γενικά θέματα, δεν μας πρόσεχαν. Περίμεναν πότε θα τελειώσουμε για να μας ρωτήσουν για το οικοπεδάκι τους." Κατά συνέπεια, ο Δ.Δ. θεωρεί ότι οι κάτοικοι δεν διαφοροποίησαν ουσιαστικά τις απόψεις τους μετά τις συνελεύσεις. "Ενημερώθηκαν μόνο για κάποια τεχνικά ζητήματα. Π.χ. έμαθαν τι είναι οικοδομική γραμμή και τι είναι ρυμοτομική, ή ότι το προκήπιο δεν κόβει τίποτα απ'το οικόπεδό τους." (ερ.3).

Ο Δ.Δ. περιγράφει στη συνέχεια τη συμμετοχική κατάσταση με ακόμη μελανότερα χρώματα: "Πάντα σ'αυτές τις συνελεύσεις υπάρχει ένα κλίμα που μπορεί να περιγραφεί ως εξής: η πλειοψηφία είναι ευχαριστημένη. Αντιλαμβάνονται κάποια στιγμή ότι ωφελούνται. Ότι ώφελούνται όμως, όχι γιατί έγινε η πολεοδομική μελέτη, όχι γιατί εντάχθηκε η περιοχή τους στο σχέδιο, όχι γιατί θα υπάρξουν χαμηλοί συντελεστές, όχι γιατί δεν θα υπάρξουν μεγάλες πυκνότητες, όχι γιατί θα υπάρξει καλύτερο περιβάλλον. Αυτά δεν τους νοιάζουνε. Αντιλαμβάνονται

ότι ωφελούνται γιατί δεν ενοχλούνται. Δεν ενοχλούνται άρα είναι ωφελημένοι... Σε σχέση με τους άλλους οι οποίοι ενοχλούνται γιατί περνάει ο δρόμος και τους κόβει το οικόπεδο!"

Η κατηγορηματικότητα της διατύπωσης του Δ.Δ. προκαλεί την ακόλουθη ένσταση:

Β.Ν. Δημήτρη, επειδή σε άλλες περιπτώσεις παρατηρήθηκε περισσότερο ενεργή συμμετοχή από την πλευρά των κατοίκων, υπάρχει κάποια κοινωνική, ή οικονομική, ή άλλη ιδιαιτερότητα της περιοχής της Πυλαίας, που να την διαφοροποιεί σ'αυτό το θέμα;

Δ.Δ. Σίγουρα. Στην Πυλαία υπάρχει κόσμος που έχει μια περίεργη αντίληψη για την ιδιοκτησία του. Δηλαδή έχει την πιο στενή αντίληψη "δεσίματος με την ιδιοκτησία" που μπορεί να φαντασθεί κανείς.

Β.Ν. Πού οφείλεται αυτό κατά τη γνώμη σου;

Δ.Δ. Δεν μπόρεσα να το εξηγήσω. Είδαν όλη τη Θεσσαλονίκη να αναπτύσσεται, αλλά παρέμειναν ταμπουρωμένοι μέσα στον μαντρότοιχό τους. Γενικά είναι πλούσιος κόσμος, ο οποίος δεν το δείχνει ότι είναι πλούσιος. Γίνανε πλούσιοι όταν επεκτάθηκε η πόλη της Θεσσαλονίκης. Λάβε υπόψιν σου ότι η κτηματική περιοχή της Πυλαίας ξεκινούσε από την **ΧΑΝΘ** (Λευκός Πύργος) και έφθανε έως το αεροδρόμιο. Όλη η Καλαμαριά φερ'ειπείν είναι χωράφια πυλαιωτών τα οποία πουλήθηκαν ή δόθηκαν αντιπαροχή. Αυτοί πάντα μέναν εκεί (Πυλαία). Δεν είχαν καμία σχέση με τα χωράφια. Απλώς συνεχώς τα πουλούσαν.

Υπάρχουν οικογένειες που σε δύο ή τρεις γενιές πούλησαν ιδιοκτησίες της τάξεως των 100 στρεμμάτων και απεκόμισαν τεράστια κέρδη. Δεν έχουν επίσης καμία λογική ενσωμάτωσης με το υπόλοιπο συγκρότημα της Θεσσαλονίκης. Επί πλέον επηρεάζονται από ορισμένους τοπικούς παράγοντες. Δεν θα το ξεχάσω: Ηταν μια κυρία που είχε δέκα δεκαπέντε στρέμματα που μπαίνανε στο σχέδιο. Δύο τρία απ'αυτά γίνονταν πλατεία. Κι αυτή ξεσήκωσε όλους τους παπούδες, λέγοντας, η Πυλαία μας, η παραδοσιακή Πυλαία μας, το Παρίσι της Θεσσαλονίκης, κ.λ.π., που θα μπορούσε να αντιμετωπισθεί αλλιώς... Ενώ το πρόβλημά της ήτανε να μη γίνει τίποτα στο οικόπεδό της. Κι όλοι την αποδέχθηκαν και την χειροκρότησαν και στο τέλος! Και να σκεφθείς ότι στην Πυλαία υπήρξαν προτάσεις εντελώς καινοτόμες. Έχουμε εκεί πυρήνες με τούρκικους μαχαλάδες οι οποίοι δεν μπορούν να "αξιοποιηθούν". Ούτε με αντιπαροχή. Μιλάμε για οικόπεδα με 30 και 40 μέτρα βάθος και μέ 5 μέτρα φάτσα που δεν μπορείς εύκολα να τα αντιμετωπίσεις. Και σ'αυτά τα οικόπεδα προβλέψαμε ανάπλαση, με κοινωνικούς συντελεστές ειδικές λύσεις... Αλλά κανείς δεν έπαιρνε χαμπάρι γι αυτά τα πράγματα. Οτι του έδινες πραγματικά τη λύση στο πρόβλημά του. Την άλλη μέρα, που λέει ο λόγος, θα μπορούσε να αποκτήσει ένα σπίτι μέσα στο ίδιο το οικόπεδό του, με όλα τα δικαιώματα που έχει στην ιδιοκτησία του, χωρίς να του το πειράζεις... Τίποτα! 'Ασε μας έτσι'! (...) Στην Τριανδρία δεν ήταν έτσι, γιατί δεν είχαμε να κάνουμε με πατροπαράδοτα δεμένους με την ιδιοκτησία ανθρώπους. Υπήρχε μια περιοχή μόνο, στην

επέκταση, όπου ήσαν καταληψίες χώρων του Δημοσίου και διεκδικούσαν την ένταξή τους στο σχέδιο. Δηλαδή 'καταλάβαμε τη γη μετά το σεισμό ('78), πρόσφατη κατάληψη κιόλας, μας βάζουνε και στο σχέδιο, παλεύουμε λοιπόν να έχουμε απ'οπουδήποτε μπορούμε κέρδος!'. Μετά το σεισμό, βγήκαν από τα διαμερίσματα, στήσαν τις σκηνές, δεν τους πείραξε κανείς, χτίσαν και το αυθαίρετο, πήραν και τη γη! Τελείωσε το παιχνίδι αυτό.

'Στην αναθεώρηση επίσης έχουμε διαφορές. Η Τριανδρία ήταν κτισμένη κατά 90%, δεν υπήρχαν περιθώρια για πολλές παρεμβάσεις. Στην Πυλαία έγινε μάχη για τα προκήπια. Το ίδιο για να ανοίξουμε κάποιους δρόμους. Να σκεφθείς ότι υπάρχει στην Πυλαία οικοδομικό τετράγωνο με τριάντα ιδιοκτησίες αποκλεισμένες. Δεν έχουν δυνατότητα πρόσβασης. Ο ένας περνάει από την αυλή του αλλουνού. Και υπάρχει ένα δρομάκι, που πάει σαν φιδάκι εκεί μέσα, της τάξεως του ενάμισυ μέτρου. Εμείς τον κάναμε τον δρόμο αυτόν τέσσερα μέτρα, στο σχήμα που είχε, λέγοντας, βρε παιδί μου, θα βάλει από μισό μέτρο ο καθένας!

'Εξαλλοι όλοι! Δηλαδή να μην καταλαβαίνουν ότι η πρόσβαση είναι σημαντική!"

Δεν υπήρξε τροποποίηση των απόψεων των μελετητών μετά τις συνελεύσεις (ερ.4). Υπήρξε πάντως προσπάθεια να είναι ενημερωμένοι οι μελετητές, πριν από τις συγκεντρώσεις αυτές, από την πλευρά της τοπικής αυτοδιοίκησης.

Σε σχέση με τον αντίκτυπο που είχαν οι συγκεντρώσεις στα ΜΜΕ, ο Δ.Δ. παρατηρεί ότι την εποχή εκείνη δεν υπήρχαν "τα

ραδιόφωνα και οι τηλεοράσεις που υπάρχουν σήμερα", ότι τα κρατικά Μέσα δεν ασχολήθηκαν με το θέμα, και ότι οι εφημερίδες που έγραψαν σχετικά (κυρίως η "Θεσσαλονίκη") κράτησαν λαϊκίστικη στάση: "Δεν είναι τυχαίο ότι αυτά τα πράγματα δεν πέρασαν ποτέ στις σοβαρές στήλες της εφημερίδας, αλλά ότι γράφτηκαν στα "παραπολιτικά" σχόλια. Έγραφε ο σχολιογράφος, ότι κάποιος του "σφύριξε" για κάποια πλατεία που ήτανε να γίνει 5 στρέμματα και τώρα έγινε 3... Κοινώς χαζομάρες. Κανείς δεν αντιμετώπισε το θέμα επί της ουσίας. Να ρωτήσει κάποιος, και να γράψει πέντε πράγματα σοβαρά. Και όταν ακόμη υπήρχε η ευκαιρία να παρουσιασθεί σοβαρότερα κάποιο θέμα, έπαιρναν τηλέφωνο το δήμαρχο που έκανε απλώς 'δηλώσεις'. Βέβαια ο αντίκτυπος εξαρτάται και από τις ιδιαίτερες καταστάσεις που υπάρχουν σε κάθε περιοχή. Π.χ. στην Σίνδο όπου είχα ανάλογη μελέτη, η κατάσταση ήταν διαφορετική.[8] (ερ.5)

"Πιέσεις από την πλευρά μεμονωμένων κατοίκων είχαμε συχνά" λέει ο Δ.Δ. "Τα μεγάλα συμφέροντα δεν απευθύνονται ποτέ στους μελετητές. Απευθύνονται στους πολιτικούς (βουλευτές και κόμματα). Οι δε φορείς προτιμούν να διαπραγματεύονται με τους δήμους" (ερ.6 και 7).

Οι δήμοι αρχικά ενδιαφέρθηκαν για τις συμμετοχικές διαδικασίες. Όταν ακόμη υπήρχε ο σχετικός ενθουσιασμος. "Σήμερα αν τους ρωτήσεις γι αυτό το πράγμα θα σου πουν: 'δεν είσαι με τα καλά σου!'". (ερ.8). Σε σχέση με τους οργανισμούς της τοπικής αυτοδιοίκησης, ο Δ.Δ. προσθέτει και τα εξής

χαρακτηριστικά: "Στην Πυλαία, στις αρχές του '86, όταν αναλάβαμε την μελέτη, υπήρξε μια πολύ καλή συνεργασία με τις δημοτικές αρχές. Συμφωνήσαμε με το δήμαρχο να λύσουμε όλα τα προβλήματα χωρίς ιδιαίτερες επεμβάσεις στις ιδιοκτησίες, γιατί ξέραμε τι θα αντιμετωπίζαμε. Η πρώτη μας πρόταση σε επίπεδο προμελέτης, ήταν πολύ ενδιαφέρουσα. Αντιμετώπιζε όλα τα προβλήματα με βάση την υφιστάμενη κατάσταση, δηλαδή βελτίωνε την υπάρχουσα κατάσταση και έλεγε: αφού αποκτήσει ο κόσμος μια διαφορετική νοοτροπία, στις επόμενες μελέτες, αρχίστε να κάνετε άλλου είδους επεμβάσεις. Παρ'όλα αυτά, πλησίαζαν εκλογές. Και όλες οι παρατάξεις της αντιπολίτευσης, και οι πέντε συνδυασμοί, άρχισαν να χτυπάν το δήμαρχο. Αν και αναγνώριζαν ανεπίσημα την ορθότητα της μελέτης, δημόσια έλεγαν: 'για τα τόσα στραβά που έχει αυτή η μελέτη φταίει αυτός, ο δήμαρχος που την έκανε'. Έτσι αναγκάσθηκε κι ο δήμαρχος, παραμονές των εκλογών, να ανέβει στο μπαλκόνι και να πει: 'Γίναν κάποια πράγματα, αλλά εγώ δεν είπα να γίνουν έτσι. Όταν θα ξαναβγώ δήμαρχος θα την ξανακάνω τη μελέτη'. Αποτέλεσμα: έχασε τις εκλογές! Και ανέλαβε καινούργιος δήμαρχος. Και φτου κι απ'την αρχή η όλη ιστορία.

Στην περίπτωση των αυθαιρέτων στην περιοχή της Τριανδρίας δεν υπήρχε ανάλογο πρόβλημα για τον απλούστατο λόγο ότι οι καταληψίες ήσαν σχεδόν όλοι ετεροδημότες. (...) Άμα βρεθούν 50 κάτοικοι που ψηφίζουν σε άλλο δήμο δεν τραβάει και κανένα ιδιαίτερο ζόρι ο δήμαρχος. (...) Στον Άγιο Παύλο η τοπική διοίκηση ούτε ενδιαφέρθηκε, ούτε έκανε τίποτα το

σημαντικό. Ούτε ενημέρωσαν ποτέ τον κόσμο, ούτε διοργάνωσαν συνελεύσεις, ούτε τίποτα. Κάναν ό,τι τους κατέβαινε. Πήραν εκεί ένα τεχνικό σύμβουλο για να κάνει τη δουλειά τους. Κι όταν έγινε η ανάρτηση, έπαιρνε ο πρόεδρος τηλέφωνο τον όποιο γνωστό του που του έλεγε ότι έχει πρόβλημα... κι όταν πήγαμε να περάσουμε εμείς τη μελέτη στο συμβούλιο χωροταξίας, η πολεοδομία τα κάλυψε όλα αυτά. Δεν ήταν ούτε κομματισμός, ούτε δημαρχοκεντρισμός. Ηταν σκέτη βλακεία."

Στο σχετικό διάταγμα, λέει ο Δ.Δ., στην μέν Τριανδρία πέρασαν οι προτάσεις του μελετητή. Στον Αγιο Παύλο πέρασαν οι απόψεις του ΟΤΑ, αλλά χωρίς να υπάρχει καμία τεκμηρίωση, "ούτε καν οι ίδιοι ξέραν τι περνούσαν, εν πάσει περιπτώσει." Στον δήμο της Πυλαίας η άποψη των μελετητών πέρασε κατά 70%. Το 10% των τελικών προτάσεων εκφράζουν τις απόψεις του δήμου μαζί με εκείνες των κατοίκων και το υπόλοιπο 20% είναι οι απόψεις των υπηρεσιών (ερ.9).

Αν και ο Δ.Δ. έχει μιλήσει, κυρίως στο ραδιόφωνο, γενικά για τα θέματα ΕΠΑ ή για άλλα πολεοδομικά θέματα, κανείς δεν τον κάλεσε να μιλήσει για τις συγκεκριμένες μελέτες (ερ.10α και 10β). Για τις μελέτες υπήρξαν δημοσιεύματα στην εφημερίδα "Θεσσαλονίκη", αλλά εντελώς ευκαιριακά, στα "παραπολιτικά" και με κριτήρια εντυπωσιασμού. (ερ.10γ)

Ο Δ.Δ. κρίνει ότι τα Μέσα "μπορούν σαφώς να βοηθήσουν την προσπάθεια που γίνεται ή που θα γίνει για την πολεοδομική οργάνωση αυτού του τόπου. Ενημερώνοντας και προωθώντας τον

διαλογο. Ομως θα πρέπει να προσεχθεί, οι ειδικοί που θα λάβουν μέρος σ'αυτή την προσπάθεια, να μιλάνε μια γλώσσα που να την καταλαβαίνει ο κόσμος, χωρίς, βέβαια, να εκχυδαίζουν τα πράγματα. Τέτοιες προσπάθειες πρέπει να γίνονται εγκαίρως. Οχι την τελευταία στιγμή. Οταν τα Μέσα ασχολούνται με μια πολεοδομική υπόθεση μόνο κατά την διάρκεια της εκπόνησης της μελέτης, πολλές φορές προκαλούν μόνο όξυνση. (ερ.11)

"Το θέμα δεν είναι αν το θεσμικό πλαίσιο είναι θεωρητικά ικανοποιητικό" λέει ο Δ.Δ. "Το θέμα είναι να λειτουργήσει (γιατί στην ουσία δεν λειτούργησε) και μάλιστα χωρίς διακοπές. "Το θεσμικό πλαίσιο πρέπει να έχει παρελθόν, παρόν, μέλλον. Δεν πρέπει να είναι ευκαιριακή λύση. (...) Εσύ (ο μελετητής) θέλεις οι κάτοικοι να συμμετέχουν στη ζωή αυτού το οποίο εσύ κάνεις. (...) Για θέματα που είναι καθαρά τεχνικά δεν υπάρχει λόγος να γίνονται γενικές συνελεύσεις. Σ'αυτές κανείς δεν ενδιαφέρεται πέραν του οικοπέδου του. Λαϊκή συνέλευση για να συζητάει ο καθένας για το προβληματάκι του είναι άνευ αξίας. Και αυτό ανεξάρτητα από κοινωνικές τάξεις. (...) 'Δώσε θάρρος στον χωριάτη να σ'ανέβει στο κρεβάτι': άμα κανείς ξέρει ότι έχει το δήμαρχο να του λύσει το πρόβλημα, καταλαβαίνει ότι με το 'φώναξε-φώναξε' κάτι θα γίνει στο τέλος. Κάποιος θα φοβηθεί και θα κάνει πίσω. (...) Καμιά φορά και συ, ο μελετητής, κουράζεσαι και κάνεις πίσω (...) Ποιός άλλωστε θα σου αναγνωρίσει την επιστημονικότητά σου στην Ελλάδα! (...) Αν έχω πέντε γειτονιές και πέντε

επιτροπές γειτονιάς που να λειτουργούνε, αυτές τις θέλω για να συζητάω για καίρια ζητήματα (αλλαγή χρήσεων γης, γενικές αξίες κ.λ.π.) και όχι για το πού θα χαράξω το δρόμο και γιατί τον χάραξα εκεί. Μα εκεί τον χάραξα γιατί εκεί έπρεπε να τον χαράξω. Είναι η λογική ότι είμαστε όλοι γιατροί, δικηγόροι, τα πάντα! (...) Οι συνελεύσεις προβλέφθηκαν για να συζητιούνται κάποια γενικά θέματα. Εκεί όμως που έφθασε το πράγμα, εγώ λέω ότι δεν υπάρχει λόγος να γίνονται. Είναι ανόητο.

β.7. Κοινότητα Νέας Ευκαρπίας.

Το γενικό πολεοδομικό σχέδιο και η μελέτη επέκτασης - αναθεώρησης της μικρής δυτικής κοινότητας του Π.Σ.Θ. Νέας Ευκαρπίας, ανατέθηκαν το 1983 στην μελετητική ομάδα "Μιμίδης, Αγκούτογλου και συνεργάτες", η μελέτη όμως της επέκτασης εκπονήθηκε τελικά μεταξύ του 1987 και του 1988 από την πολεοδομική υπηρεσία της νομαρχίας Θεσσαλονίκης υπό την εποπτεία της Π. Ζέϊκου. Στην κοινότητα της Ν. Ευκαρπίας, η οποία είναι ένας μικρός οικισμός με προσφυγικό πληθυσμιακό πυρήνα, δημιουργήθηκαν προβλήματα τόσο με την έλλειψη επαρκούς υποβάθρου, όσο και με την ασάφεια των ορίων της περιοχής. Για τις συμμετοχικές προεκτάσεις της μελέτης, μας μίλησαν ο Σ. Αγκούτογλου και η Π. Ζέϊκου. Πρώτη παρατίθεται η συνομιλία με τον Σ.Αγκούτογλου.

Κατά την διάρκεια της εκπόνησης των μελετών έγιναν τρείς συνελεύσεις. Η σύγκληση των συνελεύσεων γινόταν με

πρωτοβουλία των μελετητών, αλλά ήταν η κοινότητα που ανελάμβανε να ειδοποιήσει τους ενδιαφερόμενους κατοίκους (ερ.1α). Για την προαναγγελία χρησιμοποιήθηκαν εκτός από την ανάρτηση ανακοινώσεων στην κοινότητα, τοιχοκολλήσεις μικρών αφισών καθώς και τα μεγάφωνα της κοινότητας (ερ.1γ) Κύριο αντικείμενο των συγκεντρώσεων ήταν η γενική ενημέρωση των κατοίκων γύρω από την επιχείρηση πολεοδομικής ανασυγκρότησης καθώς και η ειδική ενημέρωσή τους για τα επιμέρους θέματα. "Βέβαια συμπληρωματικός στόχος των συγκεντρώσεων ήταν και το να ακούσουμε τυχόν προβλήματα της περιοχής που ίσως μας είχαν διαφύγει (ερ.1β)

Η ποσοτική συμμετοχή των κατοίκων κρίνεται από τον Σ.Α. "ικανοποιητική" (ερ.2).

Ο Σ.Α. θεωρεί ότι οι συμμετέχοντες δεν επηρεάσθηκαν ιδιαίτερα από τα όσα διαδραματίσθηκαν στις συγκεντρώσεις. "Ως ένα βαθμό επηρεάσθηκαν. Αν και γνωρίζεις πολύ καλά ότι εκείνο το οποίο είναι ριζωμένο ως νοοτροπία είναι το ατομικό πρόβλημα. Ο υψηλός συντελεστής. Η δυνατότητα να οικοδομήσουν σύμφωνα με τις αξίες που δίνει και η ίδια η πολιτεία. Πάντως, επειδή στην Ευκαρπία ο συντελεστής ήταν έτσι κι αλλοιώς χαμηλός, 1 και 0,8 στον υφιστάμενο οικισμό, και τα ύψη πριν από τον Γενικό Οικοδομικό Κανονισμό του '85 ήσαν όχι παραπάνω από 7 μέτρα, το πρόβλημα αντιμετωπίσθηκε σχετικά εύκολα," (ερ.3).

Οι απόψεις των μελετητών δεν μεταβλήθηκαν ουσιαστικά μετά τις συνελεύσεις. Σε ένα μόνο σημείο "υποχώρησαν". Εκείνο

που αφορά στο να θεωρηθεί ως δεδομένος, για την περιοχή επέκτασης, ο συντελεστής 0,8, ενώ στον ν. 1337 αναφέρεται ο 0,8 ως μέγιστος συντελεστής, αφήνοντας την δυνατότητα για ενδεχόμενο καθορισμό μικρότερων συντελεστών (ερ.4).

Αντίκτυπος των συνελεύσεων στα μέσα επικοινωνίας δεν υπήρξε. Υπήρξαν συζητήσεις, ως ένα σημείο, στο επίπεδο της τοπικής δημόσιας σφαίρας (ερ.5).

Πιέσεις των κατοίκων ή τοπικών φορέων προς τα μέλη της μελετητικής ομάδας δε υπήρξαν. Ούτε προς άλλους συντελεστές του σχεδιασμού, τουλάχιστον μέχρι το στάδιο της ανάρτησης των τελικών σχεδίων (ερ.6 και 7).

Η κοινότητα Ευκαρπίας αντιμετώπισε τις συμμετοχικές διαδικασίες της ΕΠΑ πολύ θετικά. Και εκτός αυτού, "ο πρόεδρος ήταν πολύ συνεργάσιμος και μάς είχε δώσει πολλές αρμοδιότητες" (ερ.8).

Το τελικό διάταγμα ήταν θετικό για όλους τους παράγοντες που έλαβαν μέρος στο σχεδιασμό. "Αλλωστε είναι χαρακτηριστικό ότι είχαμε ελάχιστες ενστάσεις"[9] (ερ.9).

Τα ΜΜΕ δεν ασχολήθηκαν με την ΕΠΑ στην περιοχή της Νέας Ευκαρπίας, ούτε προσκάλεσαν τους μελετητές σε οποιαδήποτε συνέντευξη ή συζήτηση (ερ.10α, 10β και 10γ).

Ο Σ.Α. θεωρεί ότι τα ΜΜΕ θα μπορούσαν να συμβάλουν στην προώθηση των συμμετοχικών διαδικασιών. Κάτι τέτοιο είναι δυνατό εάν συμπεριλάβουν στα προγράμματά τους ενημερωτικές εκπομπές αφιερωμένες σε θέματα χώρου και εάν η επικοινωνιακή τους πολιτική προσανατολισθεί προς τη δημιουργία συμμετοχικού

κλίματος. "Πιστεύω ότι εάν προβληθούν οι σωστές τοποθετήσεις γύρω από αυτά τα ζητήματα, έξω από σκοπιμότητες, τα ΜΜΕ μπορούν να βοηθήσουν στο να διαμορφωθεί ένα σωστό κλίμα". (ερ.1). Στην ερώτηση, εάν επρόκειτο να διαλέξει ένα Μέσο ως το προσφορότερο για συμμετοχική χρήση στην περιοχή της Ν.Ευκαρπίας, ποιό θα ήταν αυτό, ο Σ.Α. απαντά "το ραδιόφωνο".

Σε σχέση με το θεσμικό πλαίσιο, ο Σ.Α., θα πρότεινε μεγαλύτερες αρμοδιότητες στην Τοπική Αυτοδιοίκηση: "το γεγονός ότι σήμερα η τοπική αυτοδιοίκηση είναι ένας απλός διεκπεραιωτής και τίποτα περισσότερο δεν βοηθάει ούτε τις διαδικασίες συμμετοχής".

Για την ίδια περιοχή και με ιδιαίτερη αναφορά στην μελέτη επέκτασης, μας μίλησε η πολεοδόμος Πόλυ Ζέϊκου. Η Π.Ζ. αναφέρθηκε ιδιαίτερα σε έναν σύλλογο κατοίκων που ενεργοποιήθηκε έντονα κατά την εκπόνηση της μελέτης, τον σύλλογο τραυματιών πολέμου, τον οποίο αφορούσε άμεσα η πολεοδομούμενη περιοχή μια που τους είχε χορηγηθεί εκεί μία έκταση -η λεγόμενη "Τραυματιούπολη"- η οποία έμεινε αδικαιολόγητα για πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα χωρίς διάταγμα δόμησης. Ο σύλλογος αυτός κάλεσε τους μελετητές σε πολλές συναντήσεις προκειμένου να υπάρξει ουσιαστική συνεργασία. Ενεργοποιήθηκε επίσης ένας σύλλογος ιδιοκτητών αυθαιρέτων στο ρέμα του Δενδροποτάμου. Οι συνελεύσεις συγκλήθηκαν με την πρωτοβουλία των μελετητών σε συνεργασία με την κοινότητα. Υπήρξαν όμως και συγκεντρώσεις που συγκλήθηκαν με την

πρωτοβουλία του συλλόγου των τραυματιών πολέμου. Σ'αυτή την περίπτωση η προαναγγελία έγινε και μέσω δημοσιεύσεων στις εφημερίδες της Θεσσαλονίκης. Στόχος των συνελεύσεων ήταν η αλληλοενημέρωση μεταξύ μελετητών και κατοίκων. Η Π.Ζ. βρίσκει την ποσοτική συμμετοχή των κατοίκων "μεγάλη": "Να σκεφθείς ότι από τους 350 ιδιοκτήτες στην 'Τραυματιούπολη' υπέβαλαν οι 250 δηλώσεις ιδιοκτησίας, πράγμα που σημαίνει ότι ενεργοποιήθηκαν, παρουσιάσθηκαν, ενημερώθηκαν... σε μεγάλο ποσοστό."(εp.2)

Οι παρεμβάσεις των μελετητών επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό τις απόψεις των κατοίκων, τόσο σε επίπεδο παροχής ενημερωτικών στοιχείων όσο και σε επίπεδο γενικότερου προσανατολισμού (εp.3).

Οι μελετητές τροποποίησαν επίσης μερικές από τις απόψεις τους μετά τις συγκεντρώσεις. "Για παράδειγμα, μετά από δικό τους αίτημα και παρέμβαση (των κατοίκων), κατοχυρώσαμε την βιοτεχνική χρήση ορισμένων κτιρίων. Δεν βάλαμε "κατοικία" εκεί γιατί θεωρήσαμε το αίτημά τους δίκαιο" (εp.4).

Αντίκτυπος των συγκεντρώσεων στα ΜΜΕ δεν υπήρξε. Υπήρξε όμως σε επίπεδο τοπικής κοινωνίας (εp.5).

Πιέσεις από την πλευρά των κατοίκων προς τους μελετητές δεν παρουσιάσθηκαν πολύ συχνά. Ορισμένοι "ισχυροί"της περιοχής δεν πίεσαν μέσω των συγκεντρώσεων, αλλά προτίμησαν να απευθυνθούν κατ'ευθείαν στην Υπηρεσία (όχι στο κλιμάκιο της υπηρεσίας που εκπονούσε τη μελέτη). Κάποιες πιέσεις απευθύνθηκαν και στον ΟΤΑ (εp.6 και 7).

"Παρ'όλο που πρόκειται για μια μικρή κοινότητα" λέει η Π.Ζ., "οι τοπικές αρχές αντιμετώπισαν τις συμμετοχικές διαδικασίες πολύ θετικά" (ερ.8).

"Στο διάταγμα πέρασαν απόψεις δικές μας και της κοινότητας η οποία εξέφραζε και τις απόψεις των κατοίκων. Αλλωστε και εμείς με την κοινότητα είχαμε μια πολύ καλή συνεργασία. Η αρχική μας πρόταση τροποποιήθηκε ύστερα από τις συζητήσεις με την κοινότητα κατά 30% περίπου." (ερ.9).

Οι μελετητές δεν προσκλήθηκαν να μιλήσουν στα **ΜΜΕ**, και ούτε υπήρξαν άλλου είδους δημοσιεύματα σχετικά με την μελέτη, εκτός από μία δημοσίευση σε έκδοση του Οργανισμού Ρυθμιστικού Θεσσαλονίκης για το θέμα της ζώνης αστικού αναδασμού που έγινε στην Ευκαρπία και που ήταν η πρώτη που πραγματοποιήθηκε στην Ελλάδα.

"Τα **ΜΜΕ** μπορούν να βοηθήσουν τις διαδικασίες της συμμετοχής. Ιδιαίτερα, σε τέτοιες ημιαστικές περιοχές, πιο κατάλληλο θεωρώ το ραδιόφωνο. Θα μπορούσε να κάνει αυτό που εμείς, στην πρώτη φάση, κάναμε πόρτα-πόρτα: Ενημέρωση. Το τοπικό ραδιόφωνο, πιστεύω, μπορεί να κάνει περισσότερα πράγματα από την τηλεόραση (...) Ο Τύπος στην αρχή ήταν θετικός για την **ΕΠΑ** και βοήθησε. Αργότερα, όταν τα αποτελέσματα ήταν πιο στενά απ'ότι ελπίζαμε, όταν άρχισαν οι καθυστερήσεις, άρχισε η κριτική.

Το θεσμικό πλαίσιο σε ότι αφορά στην συμμετοχή κρίνεται θετικό από την Π.Ζ.: "Είναι ικανοποιητικό. Για τα ελληνικά δεδομένα και για την μηδενική πείρα που υπήρχε στο σχεδιασμό

νομίζω ότι πρόσφερε πολλές νέες δυνατότητες. Μόνο που υπάρχουν θεσμοί που δεν ενεργοποιήθηκαν... όπως οι πολεοδομικές επιτροπές γειτονιάς".

β.θ. Κοινότητα Πανοράματος

Την εκπόνηση της μελέτης επέκτασης-αναθεώρησης της κοινότητας του Πανοράματος ανέλαβε το 1983 ή ομάδα "Νέρος και συνεργάτες", η οποία και ολοκλήρωσε την μελέτη το 1985. Η περιοχή Πανοράματος αποτελεί τον κατ'εξοχήν χώρο μετεγκατάστασης των πλούσιων Θεσσαλονικέων. Μιλήσαμε σχετικά με τον σύμβουλο της ομάδας, πολεοδόμο Γιάννη Δράγκο.

Κατά την διάρκεια της εκπόνησης έγιναν τρεις συνελεύσεις. Οι δύο πρώτες έγιναν με πρωτοβουλία των μελετητών σε συνεργασία με την κοινότητα, η τρίτη συγκλήθηκε ύστερα από αίτημα κατοίκων της περιοχής που διαφωνούσαν με τις προτεινόμενες λύσεις (ερ.1α).

Αντικείμενο των δύο πρώτων συνελεύσεων ήταν κυρίως η ενημέρωση των κατοίκων από μέρους των μελετητών. Η τρίτη ήταν κατά κάποιο τρόπο μια συγκέντρωση διαμαρτυρίας των κατοίκων (ερ.1β).

Η προαναγγελία των συγκεντρώσεων δημοσιεύτηκε σε τοπική εφημερίδα καθώς και στις εφημερίδες της Θεσσαλονίκης (ερ.1γ).

Ο Γ.Δ. κρίνει την ποσοτική συμμετοχή στις συγκεντρώσεις ικανοποιητική (ερ.2), αλλά σπεύδει να διευκρινίσει: "Όμως, το θέμα δεν είναι, το αν είχε κόσμο ή εάν δεν είχε κόσμο, αλλά αυτό που εξέφραζε ο κόσμος."

Οι παρεμβάσεις των μελετητών κατά την διάρκεια των συγκεντρώσεων επηρέασαν τους κατοίκους. "Κυρίως γιατί εφευγαν από αυτές πολύ περισσότερο ενημερωμένοι. Ασχετα βέβαια αν εκείνο που κυρίως τους ενδιέφερε ήταν το κατά πόσο τους έθιγαν τα σχέδια σε ατομικό επίπεδο, ή αν προέκυπταν άμεσα προσωπικά συμφέροντα στην όλη ιστορία" (ερ.3).

Στην ερώτηση εάν οι μελετητές άλλαξαν θέση για κάποιο θέμα ύστερα από τις συνελεύσεις, η απάντηση του Γ.Δ είναι κατηγορηματική: όχι. "Είμαι κατηγορηματικός γιατί οι λύσεις είχαν δοθεί με τέτοιο τρόπο, ώστε να αποβλέπουν στην λειτουργία του σχεδίου στο σύνολό του και να μην αποβαίνουν σε καμία περίπτωση σε βάρος του κοινωνικού συνόλου. Τα αιτήματα που εκφράζονταν από την πλευρά των κατοίκων εξυπηρετούσαν ατομικά συμφέροντα και απέβλεπαν στην επέκταση των σχεδίων σε εκτάσεις που ανήκουν στο Δημόσιο και όχι σε ιδιωτικές, στην κατάργηση κοινόχρηστων χώρων και στην τροποποίηση ορισμένων δρόμων για να μην θίγονται τα προσκείμενα στο δρόμο οικόπεδα (...) Στην περίπτωση της οδού Κομνηνού, αυτής που οδηγεί από το Πανόραμα στην Πυλαία, και που από την παλιά χάραξη έχει προβλεφθεί 22 μέτρα, και που τον έχουν καταλάβει και στενέψει με μαντρότοιχους, δεν ήθελαν να διευρυνθεί με την πρόφαση ότι θα κοπούν δήθεν τα δέντρα. Αλλά στην ουσία για να μην τραβήξουν τις μάντρες μέσα στα οικόπεδά τους. (...) Σε ένα θέμα διαφοροποιήθηκαν μεταξύ τους. Στο "Πουρνάρι", περιοχή με μεγάλα οικόπεδα, που συνορεύει με την Πυλαία και που εμείς προτείναμε να μείνει

εκτός σχεδίου, άλλοι ήθελαν να ενταχθεί ούτως ώστε να αντλήσουν υπεραξία από τον τεμαχισμό της γής και άλλοι δεν ήθελαν την ένταξη, γιατί δεν ήθελαν να πληρώσουν την εισφορά σε γη που προβλέπεται."

Τα ΜΜΕ ασχολήθηκαν με την περίπτωση του Πανοράματος (δημοσιεύματα στην "Μακεδονία" και στην "Θεσσαλονίκη". Τα κρατικά -τότε- ηλεκτρονικά μέσα δεν ενδιαφέρθηκαν) και υπήρξε και αντίκτυπος στην τοπική δημόσια ζωή: "άλλοι μας έλεγαν 'τι σόι επιστήμονες είν'αυτοί' και άλλοι να μας λένε 'μπράβο στα παιδιά!'" (ερ.5).

Πιέσεις από την πλευρά των κατοίκων οι μελετητές αντιμετώπισαν συχνά. Και όχι μόνο από την πλευρά των μεμονωμένων κατοίκων, αλλά και από την κοινότητα και από φορείς όπως ο συνεταιρισμός "Παύλος Μελάς" ή ο συνεταιρισμός του νόμου 751, "Μας πιέζανε να μην επέμβουμε στο ισχύον ρυμοτομικό του νόμου 751, γιατί αν το επιχειρήσουμε 'θα μας κόψουνε τα πόδια' (...) Λάβε υπ'όψη σου ότι όταν έγινε το ρυμοτομικό στον 751, οικοπεδοποιήσανε όλους τους χώρους που είχανε πάρει από την Πρόνοια, δηλαδή από το υπουργείο Γεωργίας στην προκειμένη περίπτωση, και όλους του θήλακες που από την διανομή ήσαν εκτάσεις ιδιόκτητες, τους κάναν κοινόχρηστους χώρους. Με αποτέλεσμα ο ίδιος ο συνεταιρισμός, δηλαδή η Πρόνοια, να μην μπορεί να απαλλοτριώσει αυτούς τους ιδιωτικούς χώρους και έτσι να μην εφαρμοσθεί ποτέ το σχέδιο. Υπάρχει και ο άλλος συνεταιρισμός στρατιωτικών, ο 'Παύλος Μελάς' που ήρθαν σε αντιδικία με τους πρώτους, ή καλύτερα που

ήσαν πρώτα μαζί και μετά χώρισαν. Αυτοί πήραν μία έκταση 1000 στρέμματα ανάμεσα στη Θέρμη και το Πανόραμα, όπως κατεβαίνουμε από το Πανόραμα αριστερά προς τη Θέρμη, και μας πίεζαν -και από το υπουργείο, φυσικά- να την βάλουμε στο σχέδιο. Εμείς δεν την βάλαμε γιατί δεν είχανε αποκτήσει την κυριότητα. Αυτή τη στιγμή με το θέμα αυτό ασχολείται ο Οργανισμός Θεσσαλονίκης".

Β.Ν. Γιάννη, μπορώ, κατά τη γνώμη σου, να χρησιμοποιήσω αυτή την περίπτωση για να ισχυρισθώ ότι, εδώ, εκφράστηκαν μέσω της συλλογικής κινητοποίησης περισσότερο συντεχνιακά συμφέροντα παρά συμφέροντα της τοπικής κοινωνίας;

Γ.Δ. Ακριβώς έτσι. Δεν είχαν καμιά σχέση, όλες αυτές οι συνελεύσεις που γίνανε, με την ποιότητα της μελέτης και με τις αρχές της. Είχαν σχέση μόνον με αυθαίρετες επεμβάσεις...

Β.Ν. Τα καταφέρανε τελικά;

Γ.Δ. Νομίζω ότι σ'ένα μεγάλο μέρος τα κατάφεραν.

Η κοινότητα δεν μπορούσε έτσι κι αλλιώς να πάρει μέρος στην ιστορία αυτή γιατί "έχοντας εμείς το κτηματολόγιο από τη διανομή του 1928, έχουμε διαπιστώσει αυθαιρεσίες της ίδιας της κοινότητας ή μελών των κοινοτικών συμβουλίων κατά την διάρκεια της θητείας τους, που έχουνε αλλάξει το ρυμοτομικό σχέδιο, με νησίδες ή πράσινο ή κοινόχρηστους χώρους και τους κάνουνε οικόπεδα και τους έχουνε μοιραστεί μεταξύ τους. Αυτή είναι και μία καταγγελία, αυτή τη στιγμή που σου κάνω. Επομένως δεν ήταν σε καμιά περίπτωση διαθέσιμοι αυτοί οι άνθρωποι να δούνε το κοινό συμφέρον και το κοινωνικό σύνολο,

παρα μόνον να κατοχυρώσουν όσα καταστρατηγήσανε παλιότερα. Η μόνη τους φροντίδα ηταν πώς το νέο σχέδιο δεν θα αναιρει τις αυθαιρεσίες του παρελθόντος.

Β.Ν. Τότε χειρότερα από "αδιαφόρησαν" (που έχω στο ερωτηματολόγιο ως χείριστη κλίμακα). Θα γραψω "αδιαφόρησαν εσκεμμένα".

Γ.Δ."Όταν παραδίδαμε τις διάφορες φάσεις οι προτάσεις που υπήρχαν διατυπωμένες, μας αντιπροσώπευαν πλήρως ως ομάδα. Όταν όμως, μετά, πέρασαν από τις υπηρεσίες... στις πράξεις εφαρμογής... δεν ξέρω τι έχουν αλλάξει. Οι μελετητές ήταν ανυποχώρητοι σε ορισμένες αρχές και σε ορισμένα πράγματα. Μετά όμως δεν ξέρω τι έγινε." (ερ.9).

Εκπρόσωπος της ομάδας μίλησε στον Τύπο μετά την τρίτη συγκέντρωση και δόθηκε μία σχετική έκταση στο θέμα των διενέξεων που παρουσιάσθηκαν εκεί (ερ. 10α και 10β). Ο Τύπος δημοσίευσε επίσης διαμαρτυρίες κατοίκων (ερ.10γ).

Σύμφωνα με τον Γ.Δ. τα **ΜΜΕ** δεν διευκολύνουν τις διαδικασίες συμμετοχής. Μάλλον "μπερδεύουν τα πράγματα, γιατί όλοι αυτοί που χρησιμοποιούν τα **ΜΜΕ** και ειδικά τον Τύπο είναι μακριά από το αντικείμενο, έχουν τη νοοτροπία ότι ο "λαός", ο κόσμος θα πρέπει πάντα να εξυπηρετείται και νομίζουν ότι πάντα αδικείται, και δεν προσπαθούν να κατοχυρώσουν τα δικαιώματα του κοινωνικού συνόλου. Δεν αντιπροσωπεύουν το κοινωνικό σύνολο. Κάτι τέτοιο συμβαίνει συνήθως λόγω άγνοιας. Νομίζουν ότι ό,τι παρουσιάζεται ως "λαός", έχει πάντα δίκιο. Ωστόσο, τα **ΜΜΕ** θα μπορούσαν, χρησιμοποιώντας ειδήμονες και

έχοντας ως άξονα το κοινό συμφέρον να βοηθήσουν αποτελεσματικά. Οι ειδικοί σε θέματα χώρου και αυτοί που χειρίζονται τα ΜΜΕ θα πρέπει να έχουν περισσότερη επαφή, περισσότερη επικοινωνία για να δημιουργηθεί ένα πνεύμα που να εξυπηρετεί το τόσο σημαντικό ζήτημα της συμμετοχής με επίκεντρο τα συμφέροντα του κοινωνικού συνόλου." (ερ.11).

"Το θεσμικό πλαίσιο της ΕΠΑ έχει κενά. Είναι μεν σωστό από άποψη διατύπωσης, αλλά δεν αντιπροσωπεύει, δεν είναι κατάλληλο για την (ελληνική) πραγματικότητα. Επιτρέπει στα ατομικά συμφέροντα να εκφραστούν, πολλές φορές να επικρατήσουν σε βάρος των συλλογικών. Εμποδίζεται ο μελετητής να εκφράσει ευρύτερα κοινωνικά συμφέροντα. Στα μεταπολεμικά χρόνια έχει αποδειχθεί ότι το κράτος έχει δώσει στον πολίτη περισσότερα από όσα δικαιούται. Είμαστε η μόνη χώρα στην Ευρώπη που ο ιδιοκτήτης μπορεί να εξαντλήσει όλο τον συντελεστή δόμησης. Αυτό το δικαίωμα που δίδεται στον ιδιοκτήτη του οικοπέδου, δεν επιτρέπει σε καμιά περίπτωση την ουσιαστική συμμετοχή των πολιτών. Οι πολίτες ωθούνται στην παραβίαση των πολεοδομικών κανόνων. Ας προστεθεί και ένα άλλο κενό: ότι ο 1337 είναι ο μόνος νόμος στην Ευρώπη που πουθενά δεν αναφέρεται η θέση της πολιτείας απέναντι στη έγγειο ιδιοκτησία." (ερ.12)

β.9. Περιοχή δήμου Γιαννιτσών νομού Πέλλας

Σε σχέση με τις συμμετοχικές προεκτάσεις των μελετών ΕΠΑ

στην περιοχή του δήμου Γιαννιτσών, μιλήσαμε με τον Μ.Φρύσσα, επικεφαλής της μελετητικής ομάδας που εκπόνησε το γενικό πολεοδομικό σχέδιο και με τον Χ. Κουσιδώνη επικεφαλής της ομάδας που εκπόνησε την μελέτη επέκτασης-αναθεώρησης.

Ο Μιλτιάδης Φρύσσας εκτός από το γενικό πολεοδομικό του Δήμου των Γιαννιτσών ανέλαβε, το 1983, και τα γενικά πολεοδομικά σχέδια των γύρω κοινοτήτων, Κρύας Βρύσης, Καριώτισας και Μελισσίου, όπου και παρουσιάσθηκαν και τα περισσότερα προβλήματα σε σχέση με την διαδικασία λαϊκής συμμετοχής.[10] Τα σχετικά διατάγματα εκδόθηκαν το 1985, οι δε μελέτες εφαρμογής ολοκληρώθηκαν το 1991.

Οι συνελεύσεις που πραγματοποιήθηκαν στον δήμο Γιαννιτσών ήσαν τρεις. Την πρωτοβουλία σύγκλησης την είχε εδώ στην ουσία η επιβλέπουσα πολεοδομική υπηρεσία (λόγω του ιδιαίτερου ενδιαφέροντος που έδειχνε η νομαρχία για την εκπόνηση των μελετών), ενώ τη σχετική γνωστοποίηση προς τους κατοίκους ανελάμβανε ο δήμος (εφ.1α και 1γ)). Αντικείμενο των συγκεντρώσεων ήταν η αμοιβαία ενημέρωση μελετητών και κατοίκων (εφ.1β). "Συνήθως κρεμούσαμε κάποια σχέδια που τα είχαμε χρωματίσει λίγο πρίν. Μέχρι να μαζευτεί ο κόσμος πολλοί βλέπανε αυτά τα σχέδια. Πολλοί τα βλέπανε, λίγοι τα καταλαβαίνανε.. Οι περισσότεροι για να δούν αν έμπαινε το χωράφι τους στο σχέδιο. Μετά παρουσίαζα εγώ την μελέτη, δηλαδή τις αρχές του σχεδιασμού, αυτό στην ουσία παρουσίαζα και έλεγα ποιά είναι τα σοβαρά προβλήματα που υποτίθεται ότι έρχεται να αντιμετωπίσει ο πολεοδομικός σχεδιασμός. Μόλις

τελείωνε αυτή η παρουσίαση και έβγαζε και ο δήμαρχος ένα δεκάρικο (ή αυτός ή κάποιος υπηρεσιακός παράγοντας). Επειτα ξεκινούσε μία συζήτηση με τον κόσμο και διατυπώνονταν διάφορες επιθυμίες. Συνήθως αυτό ήτανε το κλίμα: Οτι 'εμείς στην τάδε γειτονιά έχουμε πρόβλημα με τη βροχή', -οι πιό αγνές και οι λιγότερο αγνές ότι στη δείνα περιοχή πρέπει να 'μπούμε στο σχέδιο γιατί έχουμε παιδιά' και τέτοια. Επιτροπές Γειτονιάς συγκροτήθηκαν, αλλά δεν ενεργοποιήθηκαν ως ιδιαίτερες οντότητες. "Στις συνελεύσεις παρουσιάσθηκαν ορισμένοι συνδικαλιστές οι οποίοι είναι συνήθως παρόντες εκεί όπου μαζεύεται κόσμος προς άγραν ψήφων. Αλλά η εντονότερη παρουσία στις συνελεύσεις ήταν των κατοίκων που είχαν κάποιο συγκεκριμένο πρόβλημα. Δεν νομίζω ότι τους ενδιέφεραν οι υψηλοί στόχοι του σχεδιασμού παρά μόνο οι χαμηλοί προσωπικοί τους στόχοι, που δεν ήσαν άλλοι απο το να γίνει οικοδομήσιμο ή να ενταχθεί στο σχέδιο κάποιο οικόπεδο."

Την ποσοτική συμμετοχή, ο Μ.Φ. την κρίνει ικανοποιητική: "Μαζευόντουσαν 150-200 άτομα...Γέμιζε το σινεμά ή σχεδόν γέμιζε. Νομίζω πάντως ότι εάν υποτεθεί ότι χρειάζεται μία επαφή του πολεοδόμου με το κοινό, ίσως αυτή να μην είναι η πιο κατάλληλη. Ισως θα έπρεπε ο πολεοδόμος, ο ίδιος, να ζήσει μέσα στην περιοχή που θέλει να σχεδιάσει, να έχει μια προσωπική επαφή με τους ανθρώπους που δεν έχουν την δυνατότητα ή διστάζουν να εκφράσουνε τις απόψεις τους. Η να γίνει μία συστηματική προσέγγιση, με ερωτηματολόγια, για την οποία βέβαια εμείς δεν είμαστε εκπαιδευμένοι. Είμαστε

ερασιτέχνες πολεοδόμοι. Αλλά θα μπορούσαμε ίσως να βρουμε από κάπου καποια βοήθεια." (ερ.2)

Στην ερώτηση για την επιρροή που άσκησαν οι συγκεντρώσεις στο κοινό ο Μ.Φ. απαντά ως εξής: "Πιστεύω ότι οπωσδήποτε κάτι έμεινε στο κοινό των συγκεντρώσεων. Οτι πείσθηκαν ότι η πολεοδομία μπορεί να επιλύσει κάποια προβλήματα της ζωής στην πόλη. Νομίζω ότι αν ρωτήσεις τον κοινό άνθρωπο σε τι χρησιμεύει η πολεοδομία, θα σου πει ενδεχομένως ότι είναι χρήσιμη στους πολεοδόμους. Αλλά η επαφή που είχαμε εμείς με αυτό το ευρύτερο κοινό, ως ένα σημείο τους έπεισε ότι η πολεοδομία είναι χρήσιμη και για τους πολίτες. Και αυτό ανεξάρτητα από το αν οι παρεμβάσεις ικανοποιούν ή όχι τα συγκεκριμένα ατομικά προβλήματα που υποβάλλουν κάθε φορά. Εγιναν, μετά τις συγκεντρώσεις πιο δεκτικοί στα μηνύματα της πολεοδομίας, άν υπάρχουν τέτοια." (ερ.3)

Ο.Μ.Φ. δεν μετέβαλε δικές του απόψεις μετά τις διαδικασίες των συνελεύσεων στα Γιαννιτσά. Επεξηγεί ότι "η μελέτη ήταν ικανοποιητική γι αυτούς τους ανθρώπους. Δεν είχα ενστάσεις εκτός από αυτούς που τα οικόπεδά τους δεν μπήκαν στο σχέδιο. Βέβαια τις λίγες φορές που παρουσιάσθηκαν συλλογικά αιτήματα εγώ προσπάθησα να τα μεγενθύνω. Ακόμη και αν τα είχα ως δευτερεύοντα στην πρώτη σύνταξη τα θεώρησα πρωτεύοντα όταν υπήρξε συλλογικό αίτημα."[11] (ερ.4)

Αντίκτυπος στα τοπικά Μέσα υπήρξε, όπως π.χ. δημοσιεύματα στην τοπική εφημερίδα "Η φωνή του κάμπου"

(ερ.5), χωρίς όμως να ζητηθεί η άποψη των μελετητών.

Πιεσεις προς τα μέλη της ομάδας δεν υπήρξαν, πλην παρακλήσεων και αυτές σπάνια. Εάν υπήρξαν πιέσεις αυτές πρέπει να απευθύνθηκαν, λέει ο Μ.Φ., μάλλον προς την τοπική αυτοδιοίκηση (ερ.6 και 7).

Ο δήμος Γιαννιτσών αντιμετώπισε πολύ θετικά τις διαδικασίες συμμετοχής, σε αντίθεση με την κοινότητα της Κρύας Βρύσης, όπου λόγω των πολιτικών εντάσεων ορισμένα πράγματα έγιναν "από την πίσω πόρτα" (ερ.8).

Οι προτάσεις τις ομάδας μελέτης δεν τροποποιήθηκαν κατά την έκδοση του σχετικού διατάγματος. "Η πρότασή μας διατυπώθηκε ύστερα από αρκετά στενή συνεργασία με τον δήμο. Πρωτότυπες ιδέες που διατυπώσαμε έγιναν αποδεκτές από την Τ.Α και υπάρχουν και στο διάταγμα. Επίσης τεκμηριωμένες απόψεις του ΟΤΑ έγιναν αποδεκτές από μας...Και στα μικρά μέρη οι ΟΤΑ συνήθως έχουν τεκμηριωμένες απόψεις, γιατί η εποπτεία των κατοίκων είναι ικανοποιητική. Ξέρουν πού υπάρχει πρόβλημα και πιθανολογούν και κάποια λύση του. Τα μπερδεύουν λίγο σε επίπεδο δικτύων... Θέλουν π.χ.να πηγαίνουν με το αυτοκίνητο μέχρι την κρεβατοκάμαρα... Αλλά για θέματα όπως η χωροθέτηση των λειτουργιών έχουν καλές απόψεις (ερ.9)

Συνεντεύξεις δεν ζητήθηκαν από τα μέλη της ομάδας.
Ο τοπικός τύπος, βέβαια, έγραψε σχετικά "Να λάβεις υπ'όψιν σου ότι οι δημοσιογράφοι των τοπικών εφημερίδων είναι σχετικά ερασιτέχνες. Μία εφημερίδα αποτελείται κατά το μισό ή και πλέον του μισού, από ανακοινώσεις, κοινωνικά, πένθη,

μικροδιαφημίσεις και τέτοια πράγματα και κατά το υπόλοιπο μισό από "ειδήσεις" ή "ειδησάρια" παρμένα από τον κεντρικό Τύπο, και ελαφρότατα παρεισφρύει κάπου, στη χάση και στη φέξη κάποιο ρεπορτάζ στα πλαίσια του τοπικού παιχνιδιού... 'Οταν κάποιος τοπικός παράγοντας θέλει να παρουσιάσει ότι δημιουργείται ένα πρόβλημα εκεί πέρα, παίρνει τηλέφωνο τον φίλο του τον δημοσιογράφο, ας πούμε, και του λέει να προβάλει αυτό το θέμα στην εφημερίδα του" (ερ. 10α,10β και 10γ).

"Τα ΜΜΕ έχουν σήμερα ένα ύφος από καθ'έδρας. Εξ άλλου εδώ στην Ελλάδα όλοι αντιμετωπίζουν όλους -και τα ΜΜΕ- με δυσπιστία, πιθανότατα δικαιολογημένη. Δεν θα μπορούσα να σου απαντήσω με σιγουριά για τον ενδεχόμενο μελλοντικό ρόλο των Μέσων" (ερ.11).

Το θεσμικό-συμμετοχικό πλαίσιο κρίνεται από τον Μ.Φ. κατ'αρχήν ικανοποιητικό. "Βέβαια, δεν υπήρχε το επιστημονικό προσωπικό για να κάνει σωστά τη δουλειά αυτή. Πολλοί από μας προσπαθήσαμε να μάθουμε μερικά πράγματα εκ των ενόντων. Μας δόθηκαν μερικές οδηγίες και αρχές (δανεισμένες από άλλες πιο ευνομούμενες κοινωνίες) που πολλές φορές ήταν πολύ δύσκολο να εφαρμόσουμε. Δυσκολίες είχαμε όχι μόνο λόγω απειρίας αλλά και επειδή δεν υπήρχαν διαθέσιμα στοιχεία υποβάθρου. Πάντως , έστω και με τον τρόπο που έγινε, η συμμετοχική διαδικασία ήταν χρήσιμη. Εμένα προσωπικά με ωφέλησε, με έκανε να έχω περισσότερη εμπιστοσύνη στις προτάσεις μου, γιατί τις είδα να δοκιμάζονται μπροστά σε ένα κοινό χωρίς να έχω σοβαρές αντιδράσεις. Βέβαια οι αντιδράσεις του κοινού δεν είναι πάντα

σωστές και ωφέλιμες. Αν τους πεις π.χ. ότι όποιος κτίσει πάνω από δύο πατώματα θα "τον εκτελέσουμε" (γελάει) είναι μια σωστή πολεοδομική πρόταση, αλλά θα ξεσηκώσει θύελλα "αντιδρασεων". (ερ.12)

Σχετικά με την επέκταση-αναθεώρηση του σχέδιου της περιοχής του δήμου Γιαννιτσών και τις συμμετοχικές της προεκτάσεις, μιλήσαμε με τον Χρήστο Κουσιδώνη, εκπρόσωπο της μελετητικής ομάδας στην οποία ανατέθηκε η μελέτη το 1983.

Κατά την διάρκεια της μελέτης πραγματοποιήθηκαν τρεις συνελεύσεις, μία εκ των οποίων σε επίπεδο γειτονιάς με πρωτοβουλία και συμμετοχή της πολεοδομικής επιτροπής γειτονιάς της περιοχής. Πάντως, ούτε και στην περίπτωση των Γιαννιτσών, πλήν εξαιρέσεων, είχαμε ουσιαστική ενεργοποίηση των επιτροπών αυτών. Περισσότερο λειτούργησαν, κατά την διάρκεια των προβλεπόμενων συμμετοχικών διαδικασιών, τα συνοικιακά συμβούλια. Στις άλλες δύο συνελεύσεις που πραγματοποιήθηκαν, ακολουθήθηκε η τυπική διαδικασία: όταν οι μελετητές έκριναν ότι τμήμα της μελέτης ήταν έτοιμο για παρουσίαση, ειδοποιούσαν τις δημοτικές αρχές και ο δήμος ανελάμβανε την σύγκληση των συγκεντρώσεων (ερ.1α). Το αντικείμενο αυτού του είδους των συγκεντρώσεων ήταν η ενημέρωση των κατοίκων από μέρους των μελετητών. Σε εκείνη που έγινε σε επίπεδο γειτονιάς υπήρξε αλληλοενημέρωση μελετητών και κατοίκων (ερ.1β).

Για την προαναγγελία της σύγκλησης, ο Χ.Κ., θυμάται ότι

είχε συζητηθεί το ενδεχόμενο να ειδοποιηθούν οι κάτοικοι με αναγραφή της σχετικής ανακοίνωσης στις αποδείξεις της ΔΕΗ ή του ΟΤΕ. Δεν θυμάται όμως αν κάτι τέτοιο έγινε τελικά εφικτό (ερ.1γ).

Σε σχέση με την ποσοτική συμμετοχή, ο Χ.Κ. θεωρεί τις συνελεύσεις -ιδίως την τελευταία- αρκετά πετυχημένες. "Είναι αλήθεια ότι, όσο περνούσε ο καιρός και προχωρούσε η μελέτη, το ενδιαφέρον ήταν αυξημένο. Βέβαια ερχόντουσαν κυρίως εκείνοι που νόμιζαν ότι τα σχέδια μπορούσαν να τους θίξουν. Υπήρχαν και εκείνοι που μιλούσαν εκ μέρους περιοχών αλλά δεν ξέρω κατά πόσο αυτό ήταν "ουσιαστικό" ή όχι." (ερ.2)

"Οι συγκεντρώσεις ήταν μια ευκαιρία να αρθούν οι παρεξηγήσεις που είχαν δημιουργηθεί κυρίως εξ αιτίας της άγνοιας του τι ακριβώς επεδίωκε η ΕΠΑ. Η επαφή μου με τους άμεσα ενδιαφερόμενους, ακόμη και εκείνους που νόμιζαν ότι θίγονταν τα προσωπικά τους συμφέροντα και είχαν κάπως κακή προδιάθεση απέναντι στην όλη ιστορία, μου έδειξε ότι τελικά μπορούσα να συνεννοηθώ και μαζί τους. Για μένα ήταν πολύ εντυπωσιακό και πολύ παρήγορο το πώς εν τέλει μπορούσαν να καταλάβουν μερικά πολεοδομικά επιχειρήματα. Πολύ ευκολότερα από ορισμένους εκπρόσωπους της τοπικής αυτοδιοίκησης, δημοτικούς συμβούλους, οι οποίοι πλειοδοτούσαν κατά κάποιο τρόπο, νομίζοντας ότι εκφράζουν ή μαντεύουν την στάση των κατοίκων. Υπέθεταν, φαντάζομαι -ορισμένοι, όχι όλοι- ότι οι κάτοικοι θα αντιμετώπιζαν την ΕΠΑ ως κάτι που τους αφαιρεί ορισμένα τετραγωνικά, και δεν θα καταλάβαιναν ή δεν θα

εκτιμούσαν τα άλλα στοιχεία της επιχείρησης, τα περισσότερο πολεοδομικά και 'ζωής στην πόλη'. Οι κάτοικοι κατά την διάρκεια των συγκεντρώσεων επηρεάστηκαν πολύ. (...) Εγώ, από την άλλη πλευρά, κατάλαβα ότι, όσο περισσότερες τέτοιες συγκεντρώσεις γίνονταν, τόσο περισσότερες παρεξηγήσεις θα αίρονταν. Εγω προσωπικά, αν μπορούσα να οργανώσω ξανά μια τέτοια επιχείρηση ή αν αναλάμβανα μια τέτοια μελέτη και είχα την ευκαιρία να ορίσω εγώ την διαδικασία, θα φρόντιζα να γίνουν όσο δυνατόν περισσότερες τέτοιες συγκεντρώσεις." (ερ.3 και 4).

Τυχόν αντίκτυπος των συγκεντρώσεων στα **ΜΜΕ** ή στον δημόσιο χώρο της περιοχής δεν έπεσε στην αντίληψη του Χ.Κ. Υποθέτει όμως ότι μάλλον θα υπήρξε. (ερ.5) "Υπήρξαν, βέβαια, άνθρωποι που ήρθαν μετά τις συγκεντρώσεις και μας έδωσαν συγχαρητήρια. Ηταν συγκινητικό και ενθαρρυντικό, ένα είδος ηθικής αμοιβής για όλη την προσπάθεια."

"Πιέσεις δεν είχαμε, παρά σπάνια. Είχαμε από την αρχή δηλώσει ότι δεν θα δεχθούμε μεμονωμένους κατοίκους στο γραφείο. Ηρθαν κανα-δυό που βρήκαν την διεύθυνση αλλά δεν συζητήσαμε μαζί τους." (ερ.6 και 7).

Οι παράγοντες της τοπικής αυτοδιοίκησης αντιμετώπισαν, όχι όλοι, το θέμα, φοβούμενοι το πολιτικό κόστος. Σκεφτόντουσαν τι θα γίνει μ'αυτούς που θίγονταν ή νομίζαν ότι θίγονταν από την πολεοδομική επιχείρηση (ερ.8).

"Στο διάταγμα που εκδόθηκε, εξ αιτίας διαφόρων εξελίξεων που παρουσιάσθηκαν κατά την διάρκεια της εκπόνησης της

μελέτης, ορισμένα πράγματα που θέλαμε να κάνουμε δεν έγιναν. Π.χ., μια επέμβαση που θέλαμε να κάνουμε σ'ένα στρατηγικό σημείο της πόλης δεν υλοποιήθηκε τελικά, γιατί πρόλαβαν οι ιδιοκτήτες και έκτισαν μια πολυκατοικία. Οι πιο φιλόδοξοι από τους στόχους μας αναγκάστηκαν να συρρικνωθούν λίγο, αλλά αυτό είναι λίγο-πολύ φυσιολογικό σε τέτοιες περιπτώσεις. Είναι το υπαρκτό κόστος μιας τέτοιας πολεοδομικής επέμβασης στις ιδιοκτησίες. Εξ άλλου τα Γιαννιτσά είχαν μεγάλα προβλήματα. Το σχέδιο του '35 ήταν κάποια γεωμετρική κατασκευή σχεδόν ιπποδάμεια εφαρμοσμένη πάνω σε μία πραγματική κατάσταση τελείως άσχετη με αυτή τη μορφή πολεοδόμισης." (ερ.9).

Από τους μελετητές δεν ζητήθηκε να μιλήσουν στον Τύπο. Τοπικό ραδιόφωνο δεν υπήρχε. (ερ 10α και 10β).

Τα ΜΜΕ που σήμερα υπάρχουν θα μπορούσαν να βοηθήσουν, αρκεί να αντιμετωπίσουν το θέμα με νηφαλιότητα και να μην υιοθετήσουν τις "εύκολες θέσεις". Δεν πρέπει να δείχνουν μόνο τους διαπληκτισμούς μεταξύ των κατοίκων αλλά και τις απόψεις των ειδημόνων. Ειδικά οι οπτικές πληροφορίες που απαιτούνται για την κατανόηση του πολεοδομικού έργου μπορούν να μεταδοθούν μέσω της τηλεόρασης. "Εγώ χρησιμοποίησα οπτικοακουστικό υλικό (διαφάνειες κ.λ.π.) για να εξηγήσω τα σχέδια που παρουσίαζα και είδα ότι κάτι τέτοιο βοηθούσε ιδιαίτερα τους κατοίκους να καταλάβουν περί τίνος επρόκειτο" (ερ.11).

Ο Χ.Κ. βρίσκει το θεσμικό πλαίσιο αρκετά ικανοποιητικό.

γ. Ομαδοποίηση των απαντήσεων.

γ.1. Σχετικά με τη συμμετοχική αποτελεσματικότητα των νέων διαδικασιών και την εμφανιζόμενη συμμετοχική ένταση.

Ι. Σε σχέση με τον αριθμό των συγκεντρώσεων.

Ι.1. Ο αριθμός των ανοικτών συγκεντρώσεων που πραγματοποιήθηκαν δεν υπερβαίνει κατά κανόνα τον αριθμό που προβλέπεται από τις συμβατικές ρυθμίσεις των προδιαγραφών ΕΠΑ. Σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις (π.χ. δήμος Νεάπολης, κοινότητα Αγίου Παύλου) δεν έγιναν ούτε αυτές. Οι εξαιρέσεις με περισσότερες των προβλεπόμενων συγκεντρώσεις αφορούν σε περιοχές όπου εμφανίζονται και παρεμβαίνουν οργανωμένες ομάδες πολιτών, συνήθως υπό τη μορφή τοπικών συλλόγων (π.χ. δήμος Καλαμαριάς, δήμος Ν.Ευκαρπίας)

Ι.2. Ως υποκατάστατα των ανοικτών συγκεντρώσεων ή και παράλληλα με αυτές λειτούργησαν, σε ορισμένες περιπτώσεις, οι ανοικτές συνεδριάσεις των δημοτικών συμβουλίων (Δήμος Θεσσαλονίκης, δήμος Νεάπολης), κατά τις οποίες οι παρευρισκόμενοι δημότες είχαν δικαίωμα λόγου με τους περιορισμούς που προβλέπουν οι σχετικοί δημοτικοί κανονισμοί. Υπήρξαν επίσης και άτυπες συναντήσεις μελετητών, εκπροσώπων ΟΤΑ και δημοτών στα γραφεία των δήμων (Νεάπολη).

ΙΙ. Οι επιτροπές και τα συμβούλια με συμμετοχικές αρμοδιότητες.

ΙΙ.1. Οι πολεοδομικές επιτροπές γειτονιάς δεν ενεργοποιήθηκαν προς την κατεύθυνση της συμμετοχής κατά την

εκπόνηση των μελετών, ή -στις περισσότερες περιπτώσεις- δεν συγκροτήθηκαν καν. Σε ορισμένες από τις περιπτώσεις κατά τις οποίες οι ΠΕΓ εμφανίσθηκαν στις διαδικασίες, οι μελετητές διατυπώνουν επιφυλάξεις, είτε για τους τρόπους συγκρότησης και την αντιπροσωπευτικότητά τους (μελετητές δήμων Σταυρούπολης και Πολίχνης), είτε για την αυθεντικότητα των κινήτρων των συμμετεχόντων (μελετητές δήμων Συκεών και Νεάπολης).

II.2. Τα συνοικιακά συμβούλια παρουσιάζονται περισσότερο ενεργά και συμμετέχουν στις διαδικασίες, στους δήμους Καλαμαριάς, Συκεών και Γιαννιτσών.

II.3. Τα συμβούλια διαμερισμάτων του δήμου Θεσσαλονίκης δεν εμφανίζονται στις συμμετοχικές διαδικασίες, παρά μόνο για να παραχωρήσουν χώρους για την υλοποίηση των συγκεντρώσεων.

II.4. Σε ορισμένες μόνο περιπτώσεις αναμιγνύονται ενεργά στις διαδικασίες τοπικοί σύλλογοι κατοίκων (Καλαμαριά, Πανόραμα, Ευκαρπία, Πυλαία).

III. Πρωτοβουλία σύγκλησης.

III.1. Αν και σύμφωνα με τις προδιαγραφές ΕΠΑ οι συγκεντρώσεις συγκαλούνται από την τοπική αυτοδιοίκηση όταν οι μελετητές δηλώνουν έτοιμοι να συζητήσουν με τους κατοίκους, υπήρξαν περιπτώσεις κατά τις οποίες την πρωτοβουλία σύγκλησης πήραν οι τοπικοί σύλλογοι κατοίκων (Καλαμαριά, Ευκαρπία). Ιδιάζουσα είναι η περίπτωση του δήμου Γιαννιτσών όπου στον καθορισμό των συγκεντρώσεων αναμίχθηκε η τοπική υπηρεσία της Νομαρχίας.

IV. Προσέλευση.

IV.1. Ορισμένοι μελετητές διστάζουν να χαρακτηρίσουν ικανοποιητική ή μη την προσέλευση των κατοίκων στις συγκεντρώσεις και αυτό γιατί από το σχετικό ερώτημα λείπουν κριτήρια σύγκρισης. (Σε σχέση με τον συνολικό πληθυσμό; Σε σχέση με προηγούμενες εμπειρίες;). Οταν τους διευκρινίζεται ότι δεν πρόκειται για κρίση σε σχέση με τον συνολικό πληθυσμό, αλλά για την προσωπική εντύπωση που αποκόμισαν -όπως είναι φυσικό, σχεδόν όλοι, δεν έχουν προηγούμενες εμπειρίες προς σύγκριση- άλλοι εξακολουθούν να αρνούνται την διατύπωση απάντησης θεωρώντας το θέμα σχετικό και το ερώτημα αντιεπιστημονικό (μελετητές Σταυρούπολης, Πολίχνης) ενώ οι υπόλοιποι απαντούν: ικανοποιητική (Θεσσαλονίκη, Τριανδρία, Πυλαία, Πανόραμα, Γιαννιτσά), ικανοποιητική ιδιαίτερα στις πρώτες και στις τελευταίες συγκεντρώσεις (Κορδελιό Εύοσμος, Μενεμένη, Αμπελόκηποι), ικανοποιητική αν και μέτρια σε σχέση με τον συνολικό πληθυσμό (Καλαμαριά), επαρκής και σε σχέση με τον πληθυσμό αλλά χωρίς προσέλευση νέων στην ηλικία (Πυλαία, Τριανδρία). Ορισμένοι αμφισβητούν πάντως την ποιοτική σύνθεση των προσερχόμενων: "πολλοί έρχονται για την προβολή των ατομικών τους συμφερόντων" (Πυλαία, Πανόραμα).

V. Η συμβολή των ΟΤΑ.

V.1. Σε σχέση με το ενδιαφέρον που επέδειξαν οι δήμοι και οι κοινότητες για την τήρηση των συμμετοχικών διαδικασιών και για την συμβολή τους σ'αυτές, οι απόψεις των μελετητών μοιράζονται. Υπάρχουν περιπτώσεις στις οποίες οι εμπειρίες

από την συνεργασία με τους ΟΤΑ διαγράφονται σαφώς αρνητικές ή απλώς δεν υπήρξαν (κοινότητα Πανοράματος, κοινότητα Αγίου Παύλου), περιπτώσεις όπου δηλώνεται ότι η τοπική αυτοδιοίκηση ενδιαφέρθηκε ελάχιστα ή λίγο (Θεσσαλονίκη, Πυλαία, Τριανδρία, Σταυρούπολη, Πολίχνη), περιπτώσεις όπου οι μελετητές συσχετίζουν την όποια συμβολή των ΟΤΑ με κίνητρα που αφορούν το πολιτικό κόστος, ή την ενίσχυση της επιρροής των δημοτικών παρατάξεων, ή την ύπαρξη "συμμετοχικής ιδεολογίας" (Καλαμαριά, Κορδελιό Εύοσμος, Μενεμένη , Αμπελόκηποι, Γιαννιτσά) και περιπτώσεις όπου η συμβολή των δήμων κρίνεται ανεπιφύλακτα θετική (μελετητές Ευκαρπίας και η μία εκ των δύο μελετητικών ομάδων που ασχολήθηκαν με την περιοχή των Γιαννιτσών).

VI. Επιρροή των συμμετοχικών διαδικασιών στην τελική διαμόρφωση των μελετών.

VI.1. Από τις απαντήσεις των μελετητών προκύπτει ότι, με βάση τις νέες διαδικασίες, οι παράγοντες που εμπλέκονται-συμμετέχουν και επηρεάζουν την διαμόρφωση των τελικών πορισμάτων και των προτάσεων των μελετών είναι:

VI.1.1. <u>Οι ίδιοι οι μελετητές,</u>

-είτε υποστηρίζοντας μέχρι τέλους τις απόψεις που θεωρούν επιστημονικά ορθές και αγνοώντας τις -θεωρούμενες ως εσφαλμένες- παρεμβολές των άλλων παραγόντων (περίπτωση Πανοράματος: με διατύπωση φόβων ότι στο στάδιο της εφαρμογής είναι δυνατό τα σχέδια να αλλάξουν),

-είτε καταφέρνοντας να περάσουν τις απόψεις τους σε

μεγάλο βαθμό (Πυλαία (κατά 70%), Καλαμαριά (κατά 50%), Τριανδρία, Συκιές, Νεάπολη},

-είτε ενσωματώνοντας στις προτασεις τους τις απόψεις της τοπικής αυτοδιοικησης (Γιαννιτσά),

-είτε τέλος, ενσωματώνοντας τις απόψεις των κατοίκων (Κορδελιό, Εύοσμος, Μενεμένη, Αμπελόκηποι, Ευκαρπία).

V.1.2. Η τοπική αυτοδιοίκηση,

-είτε με αυτόνομο τρόπο (Καλαμαριά: με επιρροή στα τελικά σχέδια που εκτιμάται από τους μελετητές γύρω στο 40%, Πυλαία (10%), Σταυρούπολη, Πολίχνη),

-είτε συνεργαζόμενη λιγότερο ή περισσότερο στενά με τους μελετητές (Συκιές, Νεάπολη, Γιαννιτσά),

-είτε ταυτιζόμενη με τους μελετητές και τους κατοίκους (Ευκαρπία),

-είτε αγνοώντας τους μελετητές και δρώντας τελείως αυτόνομα (Αγιος Πάυλος),

-είτε τέλος, αντιμαχόμενη τις απόψεις των μελετητών (Πανόραμα).

VI.1.3. Οι νομαρχιακές υπηρεσίες,

-είτε παρεμβαίνοντας κατά τη διάρκεια της εκπόνησης των μελετών και επηρεάζοντάς τες (κατά τους μελετήτες συνήθως σε μικρό βαθμό).

-είτε (εκφράζονται φόβοι) εκ των υστέρων, στο στάδιο της ουσιαστικής εφαρμογής, στηρίζοντας διάφορα επί μέρους συμφέροντα που είναι σε θέση να ασκήσουν πολιτικές ή άλλου είδους πιέσεις στη διοίκηση.

VI.1.4. Οι κάτοικοι,

-είτε μέσω της μεμονωμένης παρουσίας τους στις συγκεντρώσεις,

-είτε μέσω μεμονωμένων πιέσεων προς τους λοιπούς παράγοντες του σχεδιασμού

-είτε μέσω οργανωμένης παρουσίας στις συγκεντρώσεις (μέσω συλλόγων κατοίκων ή ιδιοκτητών που δρούν και πιέζουν στις συγκεντρώσεις ή και έξω από αυτές),

VI.5. Τα μεγάλα οργανωμένα συμφέροντα, που είναι σε θέση να επηρεάσουν το πολιτικό και διοικητικό σκέλος σκέλος της σχεδιάζουσας αρχής.

VII. Οι συμμετοχικές δυνατότητες του νέου θεσμικού πλαισίου.

VII.1. Σχεδόν όλοι οι μελετητές εκφράζονται θετικά, σε γενικές γραμμές, για το νέο θεσμικό πλαίσιο και τις συμμετοχικές του προθέσεις (εξαίρεση αποτελούν οι μελετητές της περιοχής Πανοράματος που το θεωρούν αναποτελεσματικό και ακατάλληλο για την ελληνική πραγματικότητα). Ωστόσο, οι περισσότεροι εκφράζουν επιφυλάξεις για το κατά πόσο οι συμμετοχικές καινοτομίες που προκύπτουν από τις νέες προδιαγραφές θα υλοποιηθούν κατά το στάδιο της εφαρμογής των μελετών και διατυπώνουν διάφορες παρατηρήσεις και κριτικές όπως:

- Οι καλές προθέσεις του νέου θεσμικού πλαισίου δεν αντιστοιχούν σε επαρκή ικανότητα επίτευξης ουσιαστικών αποτελεσμάτων (μελετητές Θεσσαλονίκης).

- Η εφαρμογή του θεσμικού πλαισίου δυσχεραίνεται από την ανεπάρκεια της Διοίκησης (Καλαμαριά).

- Είναι κατ'αρχήν ικανοποιητικό, αλλά πολιτικοί, κοινωνικοί και οικονομικοί λόγοι είναι δυνατό να το ακυρώσουν στο στάδιο της εφαρμογής (Σταυρούπολη, Πολίχνη).

- Είναι πολύ θετικό αλλά μπορεί να βελτιωθεί περισσότερο (Κορδελιό, Εύοσμος, Μενεμένη, Αμπελόκηποι).

- θετικό, αλλά χρειάζονται ευρύτερες αποκεντρωτικές μεταρρυθμίσεις. Να εξειδικευθούν οι αρμοδιότητες των πολεοδομικών επιτροπών γειτονιάς (Συκιές, Νεάπολη).

- θεωρητικά ικανοποιητικό αλλά στην πράξη ευκαιριακό (Τριανδρία, Πυλαία, Άγιος Παύλος).

-θα πρέπει να αποδοθούν μεγαλύτερες αρμοδιότητες στην τοπική αυτοδιοίκηση (Ευκαρπία)

Ικανοποιημένοι από το νέο θεσμικό πλαίσιο δηλώνουν και οι μελετητές της περιοχής Γιαννιτσών.

γ.2. Σχετικά με την επιρροή των επικοινωνιακών διαδικασιών στην παρατηρούμενη συμμετοχική ένταση και τον ενδεχόμενο ρόλο των ΜΜΕ σ'αυτήν.

Ι. Οι διαδικασίες που αφορούν στην δημοσιότητα των μελετών.

Ι.1. Παρά το γεγονός ότι νόμοι προγενέστεροι του Ν.1337/1983 πρόβλεπαν την χρήση των ΜΜΕ προκειμένου να ενημερωθούν οι πολίτες για το περιεχόμενο των διαφόρων φάσεων των μελετών, οι διαδικασίες δημοσιότητας που προβλέπονται από

τις προδιαγραφές ΕΠΑ εξαντλούν τις διαδικασίες δημοσιότητας στην υλοποίηση των -διαπροσωπικής επικοινωνιακής μορφής- ανοικτών συγκεντρώσεων.

II. Οι διαδικασίες που αφορούν στη δημοσιοποίηση της προαναγγελίας των συγκεντρώσεων.

II.1. Οι δήμοι, οι οποίοι και αναλαμβάνουν την ειδοποίηση των κατοίκων σχετικά με τις συγκαλούμενες συγκεντρώσεις, κατά κανόνα χρησιμοποιούν τον Τύπο της Θεσσαλονίκης ή και τον τοπικό (δημοτικό) Τύπο όταν υπάρχει τέτοιος. Τα κρατικά ηλεκτρονικά Μέσα δεν ασχολούνται με τις συγκεντρώσεις. Τοπικά μη κρατικά ηλεκτρονικά ΜΜΕ δεν υπάρχουν ακόμη στις περισσότερες περιοχές. Σε αρκετές περιπτώσεις, όμως, οι δήμοι χρησιμοποιούν τις παραδοσιακές μεθόδους των τοιχοκολλήσεων, τις μεθόδους των ατομικών ειδοποιήσεων, τα περιφερόμενα μεγάφωνα ή και τα τηλεφωνήματα. Οι μελετητές αφήνουν επίσης να εννοηθεί ότι λειτούργησαν και άλλα άτυπα κανάλια επικοινωνίας προκειμένου να εξασφαλισθεί η παρουσία ορισμένων κατηγοριών κατοίκων στις συγκεντρώσεις, είτε από τις δημοτικές παρατάξεις είτε από τους ενδιαφερόμενους συλλόγους.

III. Μονόδρομη και αμφίδρομη επικοινωνία κατά την διεξαγωγή των συγκεντρώσεων.

III.1. Παρά το γεγονός ότι οι διαπροσωπικές διαδικασίες προσφέρονται κατ'εξοχήν για την ανάπτυξη αμφίδρομων επικοινωνιακών σχέσεων, ορισμένοι μελετητές (Πυλαία, Πανόραμα), διαπιστώνουν ότι στις συγκεντρώσεις γίνεται κυρίως

ενημερωση από την πλευρά των ειδημόνων-σχεδιαστών ή και των πολιτικων και ότι οι ενδιαφερόμενοι κάτοικοι κατά κανόνα δεν εκφράζονται. Για τους υπόλοιπους μελετητές στις συγκεντρώσεις υλοποιείται μία, έστω όχι πάντοτε ισοβαρής, αμφίδρομη επικοινωνία.

IV. Συγκεντρώσεις και αλλαγή στάσεων μελετητών και κατοίκων.

IV.1. Οι μελετητές δηλώνουν ή ότι δεν άλλαξαν καθόλου τις ήδη διαμορφωμένες απόψεις τους μετά τη συμμετοχή τους στις συγκεντρώσεις (Πανόραμα, Σταυρούπολη , Πολίχνη, Τριανδρία, Πυλαία Γιαννιτσά) ή ότι τις άλλαξαν λίγο και σε επί μέρους δευτερεύοντα θέματα (οι υπόλοιποι). Ως κύριος λόγος προβάλλεται το ότι οι περισσότεροι κάτοικοι έθεταν στις συγκεντρώσεις θέματα που αφορούσαν τα προσωπικά τους συμφέροντα και δεν είχαν αντίληψη του συλλογικού συμφέροντος.

IV.2. Σε σχέση με την αλλαγή των απόψεων των κατοίκων οι απόψεις των μελετητών μοιράζονται:

- Σύμφωνα με ορισμένους μελετητές, οι κάτοικοι τροποποίησαν τις απόψεις τους σχετικά με την ΕΠΑ και τις σχετικές διαδικασίες και προτάσεις, από 100% (Κορδελιό, Εύοσμος, Μενεμένη, Αμπελόκηποι) έως πολύ (Η μία ομάδα της Ευκαρπίας και η μία ομάδα των Γιαννιτσών) ή αρκετά (Θεσσαλονίκη). Για άλλους μελετητές η διαφοροποίηση των απόψεων των κατοίκων υπήρξε μέτρια (Καλαμαριά, δεύτερη ομάδα Γιαννιτσών, δεύτερη ομάδα Ευκαρπίας), ενώ για τους υπόλοιπους η διαφοροποίηση υπήρξε μικρή και αφορά μόνο στο γεγονός ότι

εφυγαν από τις συγκεντρώσεις περισσότερο ενημερωμένοι από όσο ήσαν όταν ήρθαν. Ενας μελετητής (περιοχή Σταυρούπολης-Πολίχνης) αρνήθηκε να κάνει εκτιμήσεις.

V. Ο δημόσιος αντίκτυπος των συγκεντρώσεων και τα μέσα μαζικής επικοινωνίας.

V.1. Ο αντίκτυπος από τις συγκεντρώσεις εξαντλείται συνήθως στο επίπεδο της τοπικής δημόσιας σφαίρας. Δεν δημιουργούνται ή δεν δημοσιοποιούνται θέματα που να κινητοποιούν την ευρύτερη κοινή γνώμη.

V.2. Τα τοπικά μέσα μαζικής επικοινωνίας της εποχής (εφημερίδες της Θεσσαλονίκης, κρατικό τοπικό ραδιόφωνο, κρατική τηλεόραση) σπάνια ενδιαφέρονται να προβάλουν τις απόψεις των μελετητών ή των κατοίκων. Παρουσιάζονται όμως λίγο περισσότερο ευαίσθητα, όταν για την δημοσιότητα ενδιαφέρονται οι ΟΤΑ. Το ίδιο ισχύει και για τις δημοτικού επιπέδου εφημερίδες. Οι εφημερίδες της Θεσσαλονίκης, όταν ασχολούνται με ορισμένες περιπτώσεις που "δημιούργησαν θέμα" το κάνουν, σύμφωνα με τους μελετητές, με κριτήρια λαϊκισμού και εντυπωσιασμού (μελετητές Πανοράματος, Τριανδρίας, Πυλαίας, Αγιου Παύλου).

VI. Οι μελετητές για τον εν δυνάμει ρόλο των Μέσων.

VI.1. Οι απόψεις των μελετητών για τον ρόλο που θα μπορούσαν να παίξουν τα μέσα μαζικής επικοινωνίας στις συμμετοχικές διαδικασίες των πολεοδομικών επεμβάσεων είναι ως επί το πλείστον θετικές. Οι εξαιρέσεις αφορούν τους μελετητές της περιοχής Πανοράματος και της περιοχής Σταυρούπολης -

Πολίχνης, οι οποίοι επισημαίνουν τους κινδύνους που είναι δυνατό να προέλθουν, είτε από τον λαϊκισμό των Μέσων, είτε από τις επεμβάσεις σ'αυτά κομματικών ή παραταξιακών παραγόντων.

VI.2. Προκειμένου να αυξηθεί η συμμετοχική αποτελεσματικότητα των Μέσων, οι μελετητές συνιστούν:

- Να δημιουργηθούν στα Μέσα και στα σχεδιαστικά κέντρα οι κατάλληλοι μηχανισμοί και να πλαισιωθούν με κατάλληλους ανθρώπους (ομάδα Θεσσαλονίκης).

- Να διοργανώνονται, κυρίως στο ραδιόφωνο και την τηλεόραση, περισσότερες συζητήσεις ανάμεσα στα ενδιαφερόμενα για τον σχεδιασμό μέρη (ομ. Καλαμαριάς, ομ. Κορδελιού, Ευόσμου, Μενεμένης, Αμπελοκήπων).

- Να παρακολουθούνται σε συνεχή βάση τα πολεοδομικά τεκτενόμενα και να ενημερώνονται με απλό και κατανοητό τρόπο -ιδίως από το ραδιόφωνο- οι κατοίκοι (ομ.Συκεών Νεάπολης, ομ. Ευκαρπίας).

-Να εκλαϊκεύεται η τεχνική πολεοδομική γλώσσα ώστε να γίνεται κατανοητή από τους μη ειδήμονες (ομ. Τριανδρίας, Πυλαίας Αγ.Παύλου).

- Να βελτιωθεί και να επαγγελματοποιηθεί ο επαρχιακός Τύπος και να εγκαταλείψουν τα Μέσα το από καθ'έδρας ύφος (ομ.ΓΠΣ Γιαννιτσών).

γ.3. Σχετικά με τις παρενέργειες και τις "αδυναμίες" των νέων συμμετοχικών διαδικασιών.

Ι. Η προβολή των ατομικών συμφερόντων.

Ι.1. Η θεσμοθέτηση των συμμετοχικών διαδικασιών δεν επιτυγχάνει τελείως στο να αποτρέψει την εμφάνιση των κλασσικών διεκδικήσεων με άξονα αποκλειστικά το ατομικό συμφέρον ή το άθροισμα ατομικών συμφερόντων που είναι δυνατό να παρει και συλλογική-"συντεχνιακή" μορφή. Είναι λίγοι οι μελετητές που δηλώνουν ότι δεν ενοχλήθηκαν συχνά από πολίτες που προσπάθησαν -έξω από τις προβλεπόμενες διαδικασίες- να επηρεάσουν τις σχεδιαστικές επιλογές (Νεάπολη Πολίχνη, Ευκαρπία, Γιαννιτσά). Αλλά και στις συγκεντρώσεις είναι πολλοί οι κάτοικοι που ενδιαφέρονται μόνο για ότι τους αφορά άμεσα.

Ι.2. Στις περιπτώσεις του Πανοράματος και της Πυλαίας οι πιέσεις αυτού του είδους αποκτούν συλλογική μορφή και στο μεν Πανόραμα εξασφαλίζουν την άμεση στήριξη της κοινοτικής πλειοψηφίας, στη δε Πυλαία εξαναγκάζουν τη δημαρχιακή αρχή σε αλλαγή πλεύσης.

Ι.3. Οι μελετητές είναι σε θέση να αντιληφθούν ότι πολλές από τις ασκούμενες πιέσεις δεν απευθύνονται άμεσα σε αυτούς, αλλά ότι οι ενδιαφερόμενοι προτιμούν να απευθυνθούν είτε στην τοπική αυτοδιοίκηση, είτε στις νομαρχιακές υπηρεσίες, είτε σε κομματικούς παράγοντες.

ΙΙ. Η παρέμβαση των "μεγάλων συμφερόντων".

Οι παρεμβάσεις από μέρους των μεγάλων συμφερόντων (βιομηχανίες, μεγάλοι δημόσιοι οργανισμοί, ισχυροί φορείς) θεωρούνται υπαρκτές από τους μελετητές, οι οποίοι όμως

θεωρούν ότι αυτές απευθύνονται κυρίως σε μη ορατούς παράγοντες του σχεδιασμού και ότι σπάνια έρχονται σε απευθείας επαφή με τους μελετητές (όπως π.χ. στην περίπτωση της ομ. Κορδελιού, Ευόσμου, Μενεμένης)

δ. Σχόλια και ερμηνευτικές υποθέσεις.

δ.1. Παρατηρήσεις σχετικές με την κατάσταση που επικρατεί κατά την έναρξη της εκπόνησης των μελετών.

Ι. Σε σχέση με τις μελετητικές ομάδες.

Προκειμένου να αξιολογηθούν οι απαντήσεις των μελετητών και να γίνει δυνατή η αναγωγή, από τις απόψεις και εμπειρίες που διατυπώνονται, σε γενικότερα συμπεράσματα, θα πρέπει να ληφθεί υπ'όψιν ότι:

Ι.1. Οι μελετητές ΕΠΑ δεν έχουν προηγούμενες εμπειρίες σχετικές με συμμετοχικές διαδικασίες -και μάλιστα υπό την μορφή των ανοικτών συγκεντρώσεων- κατά την εκπόνηση πολεοδομικών μελετών.

Ι.2. Πολλά από τα μέλη των μελετητικών ομάδων δεν έχουν καν προηγούμενη εμπειρία εκπόνησης πολεοδομικών μελετών μεγάλης κλίμακας.

Ι.3. Οι περισσότερες από τις ομάδες δεν προϋπήρχαν της ΕΠΑ, αλλά συγκροτούνται επί τούτου και με βιαστικό τρόπο, προκειμένου να αναλάβουν την εκπόνηση των μελετών μέσα σε ένα γενικότερα πιεστικό, από άποψη χρόνου, κλίμα.

Ι.4 Οι χαμηλές αμοιβές που προσφέρονται από το υπουργείο και το μεγάλο πλήθος των μελετών που πρέπει να εκπονηθούν

ταυτοχρονα, συντελούν στο να αναληφθούν οι μελέτες από νέους αρχιτεκτονες-πολεοδόμους με βασικό κοινό χαρακτηριστικό τον ενθουσιασμό για τη συμμετοχή τους σε κάτι που θεωρείται ριζοσπαστικά καινούργιο για τα ελληνικά δεδομένα.

II. Σε σχέση με τη δεοντολογική διάσταση της υιοθετούμενης μεθοδολογίας

II.1. Οπως ήδη αναφέρθηκε, η χρονική πίεση προκαλεί ένα πρώτο σημαντικό, πολεοδομικά αντιδεοντολογικό, αποτέλεσμα: τα γενικά πολεοδομικά σχέδια δεν προηγούνται των ειδικών πολεοδομικών μελετών επέκτασης και αναθεώρησης, αλλά εκπονούνται ταυτόχρονα.

II.2. Αν και δεν διατυπώνονται, ούτε εκ των υστέρων, ουσιαστικές αντιρρήσεις, οι αποφάσεις που αφορούν στην πρώτη φάση της νεότερης πολεοδομικής μεθοδολογίας (επιλογή των περιοχών παρέμβασης) παίρνονται σε επίπεδο κεντρικού υπουργείου, χωρίς την ανάμιξη κανενός από τους τοπικούς παράγοντες που συμμετέχουν ή καλούνται να συμμετάσχουν στην υλοποίηση των επόμενων φάσεων.

II.3. Οι συγκεντρώσεις συγκαλούνται συνήθως (χωρίς αυτό να αποτελεί απαράβατο κανόνα): α) μετά το τέλος της προμελέτης και των βασικών χωρικών αποτυπώσεων, β) μετά την ολοκλήρωση της "ανάλυσης" και γ) μετά την ολοκλήρωση των συνθετικών προτάσεων. Οι μελετητές παρίστανται ενίοτε και σε στις συγκεντρώσεις που γίνονται προκειμένου να επεξηγηθούν οι τελικές λύσεις και να υποβληθούν οι ατομικές ενστάσεις "επί αναρτημένων σχεδίων". Επομένως οι πολίτες που συμμετέχουν

στις συγκεντρώσεις έχουν -τουλάχιστον θεωρητικά- τη δυνατότητα να εκφράσουν απόψεις και να παράσχουν πληροφορίες σε σχέση με επικείμενες αποφάσεις που αφορούν στην δεύτερη (αποτύπωση της υπάρχουσας -κυρίως κοινωνικής- κατάστασης), τρίτη (καθορισμός σκοπών, αντικειμένων και στόχων), τέταρτη (διατύπωση εναλλακτικών σχεδιαστικών προτάσεων) και πέμπτη (εκτίμηση και σύγκριση των εναλλακτικών σχεδιαστικών προτάσεων) φάση της νεώτερης πολεοδομικής μεθοδολογίας. Αυτά στην θεωρία. Γιατί στην πράξη, η δυνατότητα έκφρασης ουσιαστικών απόψεων και επιρροής επί των τελικών αποφάσεων από μέρους των πολιτών, εξαρτάται από πλήθος άλλων -υπό διερεύνηση- παραγόντων και στην προκείμενη περίπτωση προκύπτει κατά κανόνα περιορισμένη.

III. Σε σχέση με τους ΟΤΑ.

Οι δήμοι και οι κοινότητες παρουσιάζονται, στην πρώτη τουλάχιστον φάση, απροετοίμαστοι, επιφυλακτικοί και ενίοτε δύσπιστοι στο να αντιμετωπίσουν τις συμμετοχικές αρμοδιότητες που τους αποδίδονται από το νέο θεσμικό πλαίσιο, και αυτό γιατί:

III.1.1. Δεν διαθέτουν επαρκείς (ή δεν διαθέτουν καθόλου) τεχνικές υπηρεσίες.

III.1.2. Παρά το γεγονός ότι προτρέπονται να δράσουν συμμετοχικά, η συμβολή τους παραμένει συμβουλευτική. Όπως ήδη αναφέραμε, σε περίπτωση που δεν ασκήσουν τις συμμετοχικές τους αρμοδιότητες ή καθυστερήσουν την υποβολή των προτάσεών τους, η ολοκλήρωση των μελετών προχωρεί και χωρίς αυτούς.

ΙΙΙ.2. Παροτρύνσεις (και θεσμικές δυνατότητες) για την άσκηση συμβουλευτικών συμμετοχικών δραστηριοτήτων απευθύνονται και προς μια σειρά δημοτικών οργανώσεων βάσης, με παραπλήσιες συμμετοχικές δυνατότητες (δημοτικά διαμερίσματα, συνοικιακά συμβούλια, συνελεύσεις οικισμών, πολεοδομικές επιτροπές γειτονιάς), με αποτέλεσμα να επικρατήσει σύγχυση σχετικά με το "ποιός κάνει τι" εν τέλει.

ΙΙΙ.3. Εκτός των άλλων, υπάρχουν και επιφυλάξεις με πολιτικό-κομματικό σκεπτικό. Οι δήμοι των οποίων οι διοικούσες πλειοψηφίες αντιπολιτεύονταν την τότε κυβέρνηση φοβούνται ότι η στήριξη της ΕΠΑ είναι δυνατό να αποβεί προς όφελος της κυβερνητικής πολιτικής. Οι συμπολιτευόμενοι προσπαθούν επίσης να αντλήσουν πολιτικά-κομματικά οφέλη μέσω των νέων διαδικασιών.

Έτσι, οι δήμοι και οι κοινότητες σε αρκετές περιπτώσεις προσπαθούν να αποφύγουν τις διαδικασίες των συγκεντρώσεων ή να τις μειώσουν στο ελάχιστο ή να τις ενσωματώσουν στις ήδη γνωστές δημοτικές διαδικασίες (ανοικτά δημοτικά συμβούλια, επαφές στα δημοτικά γραφεία).

IV. Σε σχέση με τους κατοίκους των υπό πολεοδόμηση περιοχών.

Οι κάτοικοι παρουσιάζονται κατά την έναρξη των διαδικασιών φορτωμένοι με όλες τις αρνητικές εμπειρίες και νοοτροπίες που έχουν δημιουργηθεί από την έως τότε πρακτική, με αποτέλεσμα:

IV.1. Η να αδιαφορούν πανηγυρικά, βέβαιοι ότι οι τελικές

αποφάσεις θα παρθούν χωρίς αυτούς.

IV.2. Η να εξακολουθούν να έχουν εμπιστοσύνη μόνο σε ενέργειες που γίνονται ατομικά, εξυπηρετούν ατομικά συμφέροντα και απευθύνονται προς τους άτυπους παράγοντες που παραδοσιακά έλυναν τα σχετικά προβλήματα (δήμαρχοι, βουλευτές, κομματικές οργανώσεις, κ.λ.π.)

IV.3. Η να ανακαλύπτουν ότι τα ατομικά συμφέροντα, εάν αθροισθούν (κατ'αντιστοιχία με την ισχυρή συντεχνιακή παράδοση ορισμένων επαγγελματικών χώρων) είναι δυνατό να εξυπηρετηθούν και με συλλογικές διεκδικήσεις, μέσα από το νέο θεσμικό πλαίσιο (συγκεντρώσεις, συνελεύσεις), ή και έξω από αυτό (παραδοσιακοί τρόποι άσκησης πιέσεων).

Μόνο στη συνέχεια η πληροφοριακή παρέμβαση ορισμένων μελετητών, ή και παραγόντων της τοπικής αυτοδιοίκησης, θα πείσει ομάδες κατοίκων για την βαρύτητα των συλλογικών συμφερόντων που είναι δυνατό να εξυπηρετηθούν από μια πολιτική χώρου πολεοδομικά ορθή και διατυπωμένη με συμμετοχικές διαδικασίες. Και κάτι τέτοιο θα είναι ευκολότερα εφικτό στις λαϊκές δυτικές συνοικίες, όπως η Ευκαρπία, ή στην, με ισχυρή συλλογική παράδοση, Καλαμαριά, ή στην περιοχή των Γιαννιτσών, παρά στις προνομιούχες περιοχές της Πυλαίας ή του Πανοράματος.

V. Σε σχέση με τις πολεοδομικές Υπηρεσίες της διοίκησης.

Κατά την έναρξη των διαδικασιών της ΕΠΑ η διοίκηση παρουσιάζεται εξ ίσου απροετοίμαστη να αντιμετωπίσει τις νέες διαδικασίες.

V.1. Δεν υπάρχουν προηγούμενες εμπειρίες και χρειάζεται να διοργανωθούν ειδικά σεμινάρια επιμόρφωσης των στελεχών της σχετικής νομαρχιακής Διεύθυνσης.

V.2. Οι Υπηρεσίες δέν είναι σε θέση να παράσχουν στους μελετητές το απαραίτητο υλικό υποβάθρου και η έλλειψη αυτή αντιμετωπίζεται πολλές φορές με ευκαιριακούς τρόπους.

V.3. Παρουσιάζεται έλλειψη προσωπικού ικανού να παρακολουθήσει τις δεκάδες των μελετών που εκκινούν ταυτόχρονα, ενώ παράλληλα υπάρχει χρονική πίεση από το υπουργείο.

VI. Σε σχέση με τα μέσα μαζικής επικοινωνίας.

VI.1. Αν και η ΕΠΑ, ως γενική πολιτική επιλογή και ως ρόταση για την αναβάθμιση του ελληνικού χώρου, γίνεται αρκούντως γνωστή, από τη στιγμή που αρχίζει η εφαρμογή της ο Τύπος και τα κρατικά, τότε, ηλεκτρονικά Μέσα παύουν να δείχνουν έντονο ενδιαφέρον.

VI.2. Δεν υπάρχει, επίσης, καμία οργανωμένη και πειστική εκστρατεία πληροφόρησης των πολιτών για τις συγκεκριμένες νέες συμμετοχικές διαδικασίες.

VI.3. Ο τρόπος με τον οποίο γίνεται η γενική προβολή του συνθήματος της "λαϊκής συμμετοχής" από τα συμπολιτευόμενα και τα κρατικά Μέσα αποκτά κομματικές αποχρώσεις και συνειρμούς και αποτρέπει την συνειδητοποίηση από μέρους των ευρέων στρωμάτων του πληθυσμού των ουσιαστικά συμμετοχικών διαστάσεων της ΕΠΑ.

δ.2. Η παρατηρούμενη συμμετοχική ένταση κατά την

πορεία εκπόνησης των μελετών.

Ι. Σε σχέση με τον αριθμό των συγκεντρώσεων.

Εάν θεωρηθεί ότι ο αριθμός των συγκεντρώσεων που υλοποιήθηκαν σε κάθε περιοχή είναι ενδεικτικός της εμφανιζόμενης συμμετοχικής έντασης, θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι ο αριθμός αυτός επηρεάζεται:

Ι.1. Από την ύπαρξη ομάδων που δρούν συλλογικά.

Αυτές οι ομάδες, όμως, ενδέχεται να δρουν:

-είτε για την υπεράσπιση προνομιακών τοπικών χωρικών καταστάσεων που εμποδίζουν την ορθή αντιμετώπιση των συνολικών προβλημάτων της περιοχής και του ευρύτερου χώρου (και αυτή μοιάζει να είναι π.χ. η περίπτωση του Πανοράματος, της Πυλαίας και ορισμένων συλλόγων της Καλαμαριάς),

-είτε για την υπεράσπιση χωρικών δικαιωμάτων που αφορούν στο σύνολο των κατοίκων και δεν αντίκεινται στη θεώρηση των χωρικών προβλημάτων της ευρύτερης περιοχής.

Ι.2. Από το ενδιαφέρον που επιδεικνύουν οι ΟΤΑ. Αναφερθήκαμε ήδη στα αίτια των αρχικών επιφυλάξεων ορισμένων δήμων και κοινοτήτων, οι οποίες και συνέβαλαν στην σύγκληση περιορισμένου αριθμού συγκεντρώσεων και την ελλιπή δημοσιοποίησή τους.

ΙΙ. Σε σχέση με την προσέλευση των κατοίκων.

Η αριθμός των κατοίκων που προσέρχονται στις συγκεντρώσεις σε σχέση με τον συνολικό πληθυσμό των υπό πολεοδόμηση περιοχών είναι μικρός. Θεωρούμε ότι αυτό οφείλεται στην υπάρχουσα νοοτροπία που οδηγεί προς την

ιδιομορφη εκ των υστερων συμμετοχη-ακύρωση των ειλημμένων χωρικών αποφασεων, καθώς και στο γεγονός ότι οι συγκεντρώσεις δεν έχουν αποφασιστικές αρμοδιότητες. Υποθέτουμε οτι οι διακυμάνσεις της υλοποιούμενης προσέλευσης είναι δυνατό να οφείλονται:

II.1. Στην ύπαρξη ή μη συλλογικών οργανώσεων που ενδιαφέρονται για θέματα χώρου.

II.2. Στο ενδιαφέρον που παρουσιάζουν κάθε φορά τα υπό συζήτηση θέματα για συγκεριμένες ομάδες και άτομα.

II.3. Στην ύπαρξη ή μη ενός γενικότερου συμμετοχικού κλίματος στην δημόσια σφαίρα της τοπικής κοινωνίας.

II.4. Στις διαδικασίες δημοσιότητας που ακολουθήθηκαν και τα Μέσα που χρησιμοποιήθηκαν από τους ΟΤΑ για την δημοσιοποίηση των συγκεντρώσεων.

II.5. Στην ικανότητα των εισηγητών πολεοδόμων στο να αποτελέσουν αξιόπιστους συνομιλητές και στο να δημιουργήσουν αμφίδρομη επικοινωνιακή σχέση με τους κατοίκους.

II.6. Στο γενικότερο επικοινωνιακό κλίμα που επικρατεί στην περιοχή της μελέτης.

III. Σε σχέση με την αλλαγή στάσεων μελετητών και κατοίκων.

Εάν θεωρήσει κανείς ότι, στην προκειμένη περίπτωση, αυξημένη συμμετοχική ένταση σημαίνει την δυνατότητα των κατοίκων στο να μετατρέψουν τις απόψεις των εκφραστών της πολεοδομικής αρχής -των πολεοδόμων- με τους οποίους έρχονται σε άμεση επαφή κατά τη διάρκεια των συγκεντρώσεων, τότε θα

πρέπει να υποθέσει ότι η συμμετοχική λειτουργία των συγκεντρώσεων υπήρξε μηδαμινή. Πράγματι οι περισσότεροι πολεοδόμοι δηλώνουν ότι η αλλαγή των αποψεών τους μετά τις επαφές με τους κατοίκους ήταν ανύπαρκτη ή αφορούσε σε δευτερεύοντα θέματα. Όμως μια τέτοια θεώρηση δεν λαμβάνει υπ'όψιν ορισμένες βασικές ιδιομορφίες της συγκεκριμένης περίπτωσης, που αποτελούν παράγωγο των ιδιομορφιών της γενικότερης ελληνικής συμμετοχικής κατάστασης, όπως:

-Ότι οι περισσότεροι από τους πολεοδόμους (όχι όλοι, μερικοί βλέπουν εαυτούς απλώς ως τεχνικούς παράγοντες που εκτελούν τις εντολές της υπερκείμενης σχεδιαστικής αρχής) προσπαθούν να εφαρμόσουν αρχές συμμετοχικής πολεοδομίας και να ασκήσουν έναν αυτόνομο συνηγορικό ρόλο υπέρ των συμμετοχικών διαδικασιών.

-Ότι στην προσπάθειά τους αυτή συγκρούονται κατά κανόνα με την κατεστημένη αντίληψη περί προτεραιότητας των ατομικών συμφερόντων.

-Ότι στην προσπάθειά τους αυτή δεν συνεπικουρούνται από καμία ενημερωτική συμμετοχική εκστρατεία ή οργανωμένη διαπαιδαγωγική προσπάθεια (στην Ελλάδα δεν εφαρμόσθηκαν ποτέ τα απαιτούμενα για την υλοποίηση έστω των δύο πρώτων συμμετοχικών βαθμίδων της Arnstein) και δεν διαθέτουν την βοήθεια ούτε των μεγάλων επικοινωνιακών μέσων ούτε των σύγχρονων επικοινωνιακών τεχνικών.

-Ότι το γεγονός ότι επιμένουν στις απόψεις τους και καταφέρνουν, συζητώντας και πληροφορώντας, να αλλάξουν τις

απόψεις ορισμένων ομάδων κατοίκων, θα πρέπει, λαμβάνοντας υπ'όψιν το ισχύον πλαίσιο κοινωνικής επικοινωνίας και την ισχυρή νεοελληνική παράδοση, να θεωρηθεί ως συμμετοχικό επίτευγμα.

IV. Υπαρκτός και επιθυμητός ρόλος των ΜΜΕ.

Το γεγονός ότι οι διαπροσωπικές επικοινωνίες που αναπτύσσονται κατά τις συγκεντρώσεις που προβλέπονται από τις προδιαγραφές της ΕΠΑ δεν αποδεικνύονται ικανές να δημιουργήσουν το απαραίτητο συμμετοχικό κλίμα, ούτε να διαδόσουν ευρέως την πολεοδομική πληροφόρηση, ενισχύει την άποψη ότι η αναζήτηση επικοινωνιακών παραμέτρων ενισχυτικών των συμμετοχικών διαδικασιών θα πρέπει να στραφεί και προς τις μαζικές επικοινωνίες.

IV.1. 'Ομως, κατά τη διάρκεια της εκπόνησης των μελετών της ΕΠΑ, τα μέσα μαζικής επικοινωνίας δεν ασκούν τον συμμετοχικά εποικοδομητικό ρόλο που τους αποδίδεται κατά την καταγραφή των σχετικών προσδοκιών των μελετητών, και αυτό γιατί:

IV.1.1. Εως το 1987 τα ηλεκτρονικά μέσα βρίσκονται υπό καθεστώς κρατικού μονοπωλίου και κάτω από άμεσο κυβερνητικό έλεγχο. Παρά το γεγονός ότι η προβολή γενικών συμμετοχικών συνθημάτων αποτελεί χαρακτηριστικό στοιχείο των μεθόδων πολιτικής επικοινωνίας που υιοθετεί η τότε κυβέρνηση προκειμένου να επιτύχει την αποδοχή της συνολικής πολιτικής της, τόσο το το κρατικό ραδιόφωνο όσο και η κρατική τηλεόραση δεν αποδεικνείονται αξιόπιστα δημόσια Μέσα, ικανά να

χειριστούν τα χωρικά θέματα με τρόπο που να ενισχύει την ουσιαστική συμμετοχή των χρηστών του πολεοδομικού έργου στις αποφάσεις που τους αφορούν.

IV.1.2. Τα επιχειρήματα υπέρ της συμμετοχικότερης χρησιμοποίησης των ηλεκτρονικών μέσων που εμφανίζονται στο δημόσιο διάλογο που αναπτύσσεται μετά το 1985, παρά το ότι θα επηρεάσουν τη διαμόρφωση του νόμου 1730/1987 δεν θα έχουν την ίδια απήχηση στην εξέλιξη της ουσιαστικής επικοινωνιακής πρακτικής. Αλλωστε ο 1730 θα είναι ένας από νόμους το γράμμα και το πνεύμα του οποίου παραβιάστηκαν -με τη σιωπηρή ανοχή των αρχών- με τον πιο προφανή τρόπο. Η κατάσταση απορρύθμισης που επικρατεί στις μαζικές επικοινωνίες κατά την τελευταία περίοδο, μοιάζει να ενισχύει περισσότερο τις βλέψεις εκείνων που αποδίδουν στα Μέσα εμπορικό-καταναλωτικό ρόλο, παρά εκείνους που προβληματίζονται για τις συμμετοχικές τους δυνατότητες.

IV.1.3. Ο Τύπος έστρεψε συνήθως την προσοχή του στα χωρικά θέματα μόνο όταν αυτά ελάμβαναν "εντυπωσιακές" διαστάσεις. Στις περιπτώσεις αυτές πήρε κατά κανόνα το μέρος των κατοίκων, αλλά παράλληλα κατηγορείται από τους μελετητές ότι υιοθέτησε λαϊκιστικά κριτήρια.

IV.1.4. Μεταξύ των τοπικών παραγόντων του σχεδιασμού της ΕΠΑ, οι ΟΤΑ μοιάζουν να έχουν τις σχετικά μεγαλύτερες δυνατότητες πρόσβασης στον τοπικό Τύπο

IV.1.5. Ο επαρχιακός Τύπος δυσχεραίνεται στην άσκηση του όποιου συμμετοχικού ρόλου και από τις εγγενείς επικοινωνιακές

ανεπάρκειες που εμφανίζονται στις μικρές πόλεις (έλλειψη πόρων, εξοπλισμού, εκπαιδευμένου προσωπικού, κ.λ.π.).

IV.2. Παρ'όλα αυτά οι μελετητές, έχοντας υπ'όψιν τους κατά την περίοδο που διεξήχθει η έρευνα τις εν τω μεταξύ επικοινωνιακές εξελίξεις, συμφωνούν ότι μία συμμετοχικά ορθότερη "μαζική" επικοινωνιακή πολιτική θα μπορούσε να ενισχύση τις συμμετοχικές πολεοδομικές διαδικασίες, εάν μεταξύ άλλων:

IV.2.1. τα Μέσα και ιδιαίτερα τα δημόσια, λειτουργήσουν ως εκλαϊκευτικά όργανα της ειδικής πολεοδομικής πληροφορίας,

IV.2.2. τα Μέσα και ιδιαίτερα τα δημόσια, αφιερώσουν ειδική οργανωτική φροντίδα στην προετοιμασία και μετάδοση εκπομπών με χωρικό-πολεοδομικό περιεχόμενο,

IV.2.3. τα Μέσα συνεργασθούν στο συμμετοχικό αυτό εγχείρημα με τους ειδικούς σε θέματα χώρου,

IV.2.4. τα Μέσα και ιδιαίτερα το ραδιόφωνο (στις συμμετοχικές δυνατότητες του οποίου οι μελετητές αναφέρονται συχνά παρά το ότι δεν επικοινωνεί με οπτικούς κώδικες), παρακολουθούν σε συνεχή βάση τα χωρικά τεκτενόμενα δημιουργώντας το απαραίτητο συμμετοχικό κλίμα.

V. Τα συμμετοχικά όρια , οι αδυναμίες και οι παρενέργειες του νέου θεσμικού πλαίσιου.

Αν και είναι ακόμη νωρίς για μια συνολική κριτική αποτίμηση της συμβολής του νέου θεσμικού πλαίσιου στην επίλυση των χωρικών προβλημάτων, εάν βασισθεί κανείς στις εμπειρίες που δημιουργήθηκαν κατά την εκπόνηση των μελετών

ΕΠΑ, θα μπορούσε να συμπεράνει ότι:

V.1. Οι καινοτομίες που εισάγονται από τον Ν. 1337/83, τις προδιαγραφές της ΕΠΑ και τις μεταγενέστερες νομικές ρυθμίσεις, συμβάλλουν στην δημιουργία, για πρώτη φορά, των προϋποθέσεων για την άσκηση συμμετοχικής πολεοδομίας στην Ελλάδα. Ωστόσο η συμμετοχική διάσταση του νέου πλαισίου περιορίζεται από:

V.1.1. Την διστακτικότητα στην απόδοση αποφασιστικών αρμοδιοτήτων, στην τοπική αυτοδιοίκηση.

V.1.2. Την μη απόδοση αποφασιστικών αρμοδιοτήτων στις επιτροπές και συνελεύσεις βάσης τις οποίες οι νέοι νόμοι προβλέπουν.

V.1.3. Την μη πρόβλεψη για τη χρήση των σύγχρονων επικοινωνιακών δυνατοτήτων και των ΜΜΕ προκειμένου να εξυπηρετηθούν οι ανάγκες δημοσιότητας των μελετών και οι ανάγκες κυκλοφορίας των πολεοδομικών πληροφοριών μεταξύ των πολιτών.

V.2. Εξ άλλου, θεωρούμε θεμιτή την υπόθεση ότι η εφαρμογή των συμμετοχικών διαδικασιών δυσχεραίνεται επιπρόσθετα από την αναποτελεσματικότητα του ισχύοντος πλαισίου κοινωνικής επικοίνωνίας (εκτενέστερη αναφορά στην ενότητα β' του Α' κεφαλαίου του τρίτου μέρους) με αποτέλεσμα:

V.2.1. Την επίμονη παρουσία τάσεων ατομικής αντιμετώπισης των χωρικών προβλημάτων από την πλευρά των πολιτών και την συνεπακόλουθη υποβάθμιση των διαπροσωπικών επικοινωνιακών διαδικασιών.

V.2.2. Την άσκηση πιέσεων προς τους διαφόρους παράγοντες του σχεδιασμού από άτομα ή ομάδες που θεωρούν θεμιτή και αποτελεσματική την άτυπη παρεμβολή τους, προκειμένου να επηρεάσουν την πορεία του σχεδιασμού προς ίδιον όφελος.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Α. Λαγόπουλος, Το σύστημα προγραμματισμού-σχεδιασμού στην Ελλάδα, Υπηρεσία δημοσιευμάτων ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη, 1988, σελ.61-63.

2. Στο ίδιο σελ. 64.

3. Βλ. Σπουδαστήριο Κοινωνιολογίας ΠΑΣΠΕ, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, σε γενική εποπτεία Β.Φίλια και επιμέλεια 1ου μέρους Π.Παπά, Εισαγωγή στη μεθοδολογία και τις τεχνικές των κοινωνικών ερευνών, Gutenberg, Αθήνα, 1977, σελ. 130-135.

4. Σχετικά με τις εμπειρίες από τις συγκεντρώσεις στους οικισμούς της υπαίθρου, η Θ. Γεωργιάδου λέει χαρακτηριστικά:
Θ.Γ. Όταν άρχισε η εφαρμογή του ν.1337, με εντολή του νομάρχη, είχα γυρίσει εγώ σχεδόν σε όλα τα χωριά του νομού, δηλαδή γύρω στις 100 λαϊκές συνελεύσεις, όχι μία και δύο, πάρα πολλές, και τους έκανα ενημέρωση για το τι σημαίνει ο 1337, πως θα ξεκινήσουμε το σχεδιασμό και στις πόλεις και στα χωριά, για να εκδηλωθούν κάποια πράγματα. Και σε πολλούς απ'αυτούς, όπου υπήρξε ενδιαφέρον απ'τους κοινοτάρχες ή από κάποιους ιδιώτες, κάναμε και δεύτερη φορά συναντήσεις, κι ήταν πάρα πολύ εντυπωσιακό το πώς μας αντιμετώπισαν την πρώτη φορά και πώς τη δεύτερη: Την πρώτη φορά ήταν αρνητικοί έως αναθεματισμού, δηλαδή απαράδεκτοι. Μας υποδέχθηκαν τελείως αρνητικά και με άσχημο τρόπο. Τη δεύτερη φορά ήτανε από θετικοί έως συγκινητικοί"
ΕΡΩΤΗΣΗ (Β.Ν.) Πού το αποδίδεις;
Θ.Γ. Εγώ πιστεύω στο ότι κατάλαβαν ότι είναι για το δικό τους καλό αυτή η ιστορία, ότι ο σχεδιασμός εν τέλει έχει στόχο την αναβάθμιση της δικής τους ποιότητας ζωής.
Β.Ν. Ηταν καθαρά αγροτικές περιοχές;
Θ.Γ. Ημιαστικές θα τις έλεγα, γιατί σε μικρά χωριά δεν πήγαμε. Πήγαμε σε χωριά, αλλά μεγάλα. Πιστεύω ότι εάν οι ιθύνοντες, αυτοί που έχουν στα χέρια τους τον σχεδιασμό, θελήσουν να περάσουν κάποια πράγματα στον κόσμο, μπορούν να τα περάσουν, και αντιμετωπίζονται θετικά από τον κόσμο.

5. Προκειμένου να εκμαιευθεί απάντηση στο συγκεκριμένο ερώτημα, ακολούθησε ο εξής διάλογος:
Β.Ν. (διευκρινίζει) Ξέρεις τι μ'ενδιαφέρει; Μ'ενδιαφέρει να δω εάν αυτή η διαδικασία λειτουργεί παρακινητικά σε σχέση με τους μελετητές. Δηλαδή αν τους δίνει την εντύπωση -όχι αν αυτό συμβαίνει πραγματικά-ότι έρχονται σ'επαφή με αντιπροσωπευτικές ομάδες πολιτών. Και υποθέτω ότι ένα κριτήριο για να δώ αν σχηματίζεται

αυτή η εντύπωση, είναι το να δω εάν είναι λιγότερο ή περισσότερο ικανοποιημένοι από την ποσότητα αυτών που συμμετέχουν στις συγκεντρώσεις. Ζητώ απάντηση με καθαρά υποκειμενικά μέτρα.

Λ.Τ. (επιμένει) Δεν είναι τόσο απλά τα πράγματα. Δηλαδή κι ο μελετητής δεν είναι άσχετος, δεν κατέβηκε απ'τον ουρανό. Εν τάξει, άμα στείλεις έναν φοιτητή ο οποίος για πρώτη φορά στη ζωή του έρχεται σ'επαφή μ'αυτά τα πράγματα μπορεί να σου πει ότι ήταν ικανοποιητικό, ξέρω 'γω. Να σου πει: "Πω πω είχε 40 άτομα". Αλλά υποτίθεται ότι ο μελετητής έχει κάποια πείρα πάνω σ'αυτό.

Β.Ν. Εχοντας πείρα πώς απαντά;

Λ.Τ. Εχοντας πείρα ξέρεις και όλα τα δύσκολα. Εκείνα στα οποία δεν μπορείς να απαντήσεις. Με την έννοια ότι "αυτοί οι οποίοι ήρθανε, τί ήτανε;". Ηδη αυτό το ερώτημα δεν είναι για μένα απαντημένο στα σίγουρα. Δηλαδή με την έννοια ότι μπορεί να είναι φίλοι του δημάρχου και κανένας άλλος. Άμα δεν βάλεις τα ποιοτικά κριτήρια, πώς να το κρίνω έγώ;

Β.Ν. Μόνο ποσοτικά.

Λ.Τ. Ποσοτικά; Τι να σου πω; Με την έννοια ότι "το Πνευματικό Κέντρο ήταν γεμάτο" -άμα το θέλεις, έτσι;: Το πνευματικό Κέντρο ήταν γεμάτο. Αλλά αυτό λέω. Δεν λέω αν ήταν ικανοποιητικό ή όχι.

Β.Ν. Είχες πάντως αίθουσες γεμάτες;

Λ.Τ. Ναι. Με την διαφορά όμως ότι στην Πολίχνη ήτανε το Πνευματικό Κέντρο γεμάτο, στη Σταυρούπολη το γραφείο του Δημάρχου ήτανε γεμάτο, αλλά όπως καταλαβαίνεις το γραφείο του δημάρχου είναι μικρότερο από την αίθουσα του Πνευματικού Κέντρου.

Β.Ν. Στο γραφείο του δημάρχου έγινε συνέλευση ή συγκέντρωση;

Λ.Τ. Κάπως έτσι. Μαζευτήκαν διάφοροι να τα πούμε.

Β.Ν. Αυτό είναι ένα ενδιαφέρον στοιχείο! Δηλαδή καταχωρήθηκε ως συνέλευση δημοτών; Αλλά ήτανε κάποιοι εκπρόσωποι μόνο;

Λ.Τ. Δεν ξέρω πώς καταχωρήθηκε. Αυτά δεν είναι τυπικά πράγματα. Ως γνωστόν... Κοίτα να σου πω τώρα Βασίλη. Μην τα αντιμετωπίζεις έτσι, να σου πει ο μελετητής την υποκειμενική άποψη. Ως γνωστόν -αντικειμενικά και όχι υποκειμενικά- οι πολεοδομικές επιτροπές γειτονιάς δεν δουλέψανε. Τελεία και παύλα!' Αυτό είναι γνωστό για την ΕΠΑ. Επομένως μιλάμε εδώ πέρα για παρεφθαρμένες μορφές συμμετοχής. Αυτό είναι δεδομένο. Δεν είχαμε ούτε τυπική εκπροσώπηση... τίποτα. Ούτε εκλογές γίνανε κ.λ.π. Επομένως δεν χρειάζεται ερωτηματολόγιο για να βγεί αυτό. Αυτό είναι δεδομένο.

6. Σ'αυτό το σήμείο ο Λ.Τ. εκφράζει την άποψη ότι ο ρόλος του μελετητή είναι "συμβουλευτικός" και ότι την ευθύνη

για τις τελικές λύσεις που διατυπώνονται στα διατάγματα την φέρουν οι υπηρεσίες (που εν τέλει εκφράζουν και την βούληση της διοίκησης, άρα της πολιτικής εξουσίας). Εκείνο που ο μελετητής δικαιούται να απαιτήσει, είναι αφενός το να ενημερώνεται εγκαίρως για τις απόψεις της διοίκησης και να μην βρίσκεται προ εκπλήξεων όταν έχει ήδη προχωρήσει τη μελέτη και αφετέρου να μην του χρεώνουν ευθύνες που δεν έχει. Να μην κρύβονται πίσω από τον μελετητή και να μην ισχυρίζονται, προκειμένου να αντιμετωπίσουν τις αντιδράσεις των κατοίκων, "ότι αυτό το προτείνει ο μελετητής" όταν κάτι τέτοιο δεν είναι αληθές".

7. Στο σημείο αυτό της συνέντευξης, η **Νέλη Τσώκου** θεωρεί χρήσιμη μια αναφορά στην κατάσταση που επικρατούσε στους δήμους όταν άρχισε η Επιχείρηση Πολεοδομικής Ανασυγκρότησης. "Κάνε μια παρένθεση σ'αυτό (το σημείο). Δεν ξέρω αν σ'ενδιαφέρει να το γράψεις, αλλά θα πρέπει να αναφερθεί σε τι κατάσταση ήταν οι δήμοι όταν άρχισε η **ΕΠΑ**. Υπήρχε παντελής έλλειψη... Παραδείγματος χάρη, στο δήμο του Ευόσμου, υπήρχε μία νεαρή κοπέλα, τοπογράφος, η οποία είχε ένα χάρτη μυγοφαγωμένο... Δεν μπορούσες να δεις τίποτα. Άμα τους ρωτούσες κάτι, δεν ξέραν ούτε τι υπήρχε, ούτε τίποτα, δεν είχε τεχνικό προσωπικό, δεν είχε χώρο, ήταν αποδιοργανωμένοι τελείως οι δήμοι όταν αρχίσαμε (...) Συγκεκριμένα, στο δήμο Ελευθερίου, πήγαμε εκεί πέρα και ρωτήσαμε για τα όρια του δήμου, και άρχισαν να φωνάζουν τον κυρ Θανάση και τον μπάρμπα Γιώργο, για να πάμε με το αυτοκίνητο, και να μας δείξουν ότι το γυμνάσιο κάπου εδώ θα είναι και κάπου εδώ θα τελειώνει. Χάρτες, δηλαδή, εμείς πήγαμε στους δήμους - αυτοί δεν είχανε- και τους πήγαμε από αεροφωτογραφίες.

8. Αξιοσημείωτο θεωρεί ο **Γ. Συνεφάκης** ότι ενώ η **Α'φάση** των μελετών **Ε-Α** παραδόθηκαν έγκαιρα τον Ιούνιο του **'84**, για να γίνει η παραλαβή από την επιβλέπουσα επιτροπή του **ΥΠΕΧΩΔΕ** (που ήταν στελεχωμένη και από υπαλλήλους και από μέλη του **ΤΕΕ**), χρειάστηκαν ακριβώς **ένδεκα** μήνες.

9. Στο σημείο αυτό ακολούθησε ο εξής διάλογος:
Β.Ν. Δηλαδή στο Ρετζίκι όπου κυριαρχούσαν οι μεγαλοοικοπεδούχοι είχαμε αυξημένη ποσοτική συμμετοχή;
Γ.Σ. Τα συμφέροντα ήσαν <u>και</u> των μεγαλοοικοπεδούχων αλλά και των μικροοικοπεδούχων, οι οποίοι ήταν εκτός σχεδίου τόσα χρόνια.
Β.Ν. Αυτοί διαφοροποιήθηκαν μεταξύ τους;
Γ.Σ. Σε ορισμένες περιπτώσεις. Οι μεγαλοϊδιοκτήτες, για παράδειγμα, ζητούσαν κυρίως να μειωθεί η εισφορά σε γη, πράγμα που δεν ενδιέφερε εξ αντικειμένου τους μικρούς.

10. Συνεντεύξεις και συζητήσεις τόσο στο ραδιόφωνο όσο και στην τηλεόραση έγιναν στην περίπτωση της μελέτης της

περιοχής του δήμου Λαγκαδά που είχε αναλάβει ο ίδιος μελετητής. Αυτό όμως συνέβη αργότερα όταν είχαν αρχίσει να λειτουργούν τα μη κρατικά ηλεκτρονικά ΜΜΕ.

11. Σύμφωνα με τον Δημήτρη Δούμα, ο αντίκτυπος ήταν εντονότερος: "έγινε σημαντικός ντόρος", στην περιοχή της Σίνδου, όπου υπήρξε και ειδική ημερίδα (για το θέμα της πρότασης για μεταφορά των ΤΕΙ), "που την διοργάνωσαν διάφοροι απ' τα ΤΕΙ", με τη συμμετοχή υπουργών, πανεπιστημιακών, κ.λ.π., στην οποία όμως δεν ήταν παρούσα η τοπική αυτοδιοίκηση και στην οποία οι μελετητές αν και δεν προσκλήθηκαν, παρέστησαν και παρενέβησαν.

12. Σύμφωνα με τα όσα μας είπε ο Σ.Αγκούτογλου, "οι προσφυγικοί οικισμοί παρουσίασαν λιγότερα πολεοδομικά προβλήματα από ότι άλλες περιοχές και αυτό γιατί τα οικόπεδα ήσαν οριοθετημένα και είχαν "καθαρούς" τίτλους ιδιοκτησίας. Έτσι έλειψαν οι πολλές αμφισβητήσεις. Επί πλέον, όταν, μετά το 1923, φτιάχτηκαν οι οικισμοί αυτοί, υπήρξε μια στοιχειώδης έστω πολεοδομική εποπτεία. Υπήρχαν δρόμοι, πεζοδρόμια, σπίτια σε μια ανθρώπινη κλίμακα...".

13. Στις μελέτες του νομού Πέλλας μας λέει ο Μ.Φρύσσας ο τότε νομάρχης είχε ενστερνισθεί το θέμα του πολεοδομικού σχεδιασμού και παρότρυνε και σε σχέση με την υλοποίηση των συγκεντρώσεων.
Στη κοινότητα Μελισσίου έγινε μία συγκέντρωση σε αίθουσα τοπικού συλλόγου. Στήν Καριώτισα δεν έγιναν συγκεντρώσεις, υπήρχε όμως μιά καλή επαφή με την κοινότητα η οποία και εξέφραζε τους δημότες. Στην Κρύα Βρύση παρουσιάσθηκε το εξής φαινόμενο: Δεδομένου ότι το χωριό ήταν πολιτικά έντονα αντίθετο με την τότε κυβέρνηση, υπήρξε οργανωμένη αντίδραση σε οποιαδήποτε πρωτοβουλία σχεδιασμού. Ο κοινοτάρχης, όμως, παρά το ότι δημόσια μιλούσε και αυτός κατά της ΕΠΑ, στις ιδιαίτερες επαφές του με τους μελετητές αναγνώριζε την χρησιμότητα των μελετών και βοηθούσε στην ολοκλήρωση των σχεδίων.

14. Ως παράδειγμα περίπτωσης όπου η ομάδα μετέβαλε απόψεις ύστερα από τις παρεμβάσεις των κατοίκων στις συνελεύσεις, ο Μ.Φ. αναφέρει την Κρύα Βρύση. Διηγείται: "Εκεί από πολλές πλευρές τέθηκε το πρόβλημα των ανοιχτών τάφρων της αποχέτευσης. Η Κρύα Βρύση βρίσκεται κάτω από το επίπεδο της θάλασσας και είχε πρόβλημα με την αποχέτευση τόσο των ομβρίων νερών όσο και των λυμάτων... και υπήρχανε στάσιμα νερά στα λούκια, στις τάφρους της αποχέτευσης, που ενοχλούσανε όλους, ανεξάρτητα πολιτικής τοποθέτησης. Γιατί εκεί πέρα έπαιξε πολύ μεγάλο ρόλο αυτό το πράγμα, υπήρξανε μεγάλες κόντρες μεταξύ τους. Τρομερά επεισόδια για τα πολιτικά. Ενώ στα Γιαννιτσά

υπήρχε ομόνοια ακόμα και με τους αντίθετους πολιτικά. Στην Κρύα Βρύση λοιπόν μετέβαλα άποψη και έδωσα προτεραιότητα στο θέμα της αποχέτευσης.

Συγκλίσεις-αποκλίσεις μεταξύ των πορισμάτων των επιτοπίων ερευνών.

Οι πολεοδόμοι και το κοινό των τοπικών μαζικών επικοινωνιών, των οποίων οι απόψεις παρατίθενται στα προηγούμενα κεφάλαια της διατριβής, είναι δύο από τις (ασφαλώς περισσότερες) ενότητες που είναι δυνατό να εντοπίσει κανείς στην διαδικασία της κυκλοφορίας των χωρικών-συμμετοχικών μηνυμάτων. Σε μια πρώτη θεώρηση, θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι πρώτοι αποτελούν τμήμα της ευρύτερης ενότητας που "παράγει" τα μηνύματα αυτά, ενώ το κοινό λειτουργεί, κατ'αρχήν, με την ιδιότητα του αποδέκτη-καταναλωτή.

Ωστόσο θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι:

α) Οι πολεοδόμοι δεν ταυτίζονται πλήρως με την ιδιότητα του "παραγωγού-αποστολέα". Στις απαντήσεις τους διακρίνει κανείς την συνειδητοποιημένη άποψη ότι ο ρόλος τους υπόκειται σε περιορισμούς. Οι περιορισμοί αυτοί εντοπίζονται άλλοτε στις κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές καταστάσεις που επικρατούν στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο, άλλοτε στις θεσμικές ρυθμίσεις που διέπουν την παραγωγή του πολεοδομικού έργου και άλλοτε στους κανονισμούς που ρυθμίζουν τη συγκεκριμένη επαγγελματική-οργανωτική θέση τους σε σχέση με τους λοιπούς παράγοντες του σχεδιασμού (πολιτικούς και διοικητικούς). Οι περισσότεροι από τους ερωτηθέντες πολεοδόμους δηλώνουν διατεθειμένοι να υπερβούν τις τυπικές και ουσιαστικές δεσμεύσεις που απορρέουν από την παραπάνω

κατάσταση και επωφελούμενοι από την ιδιάζουσα θέση τους στην αλυσίδα της "παραγωγής χώρου" (την πλησιέστερη προς τους χρήστες), να λειτουργήσουν "συνηγορικά" ή και να ασκήσουν συμμετοχική πολεοδομία στην αμιγέστερη από τις εκδοχές της.

β) Το κοινό μοιάζει να αποδέχεται, αλλά όχι χωρίς κάποια δυσφορία, το ρόλο του απλού καταναλωτή των συμμετοχικών εκκλήσεων. Αποδοχή και "δυσφορία" εκφράζονται στις απαντήσεις των ερωτηθέντων με κριτικές και με ένα είδος αυτοκριτικής. Θα ήθελαν να συμμετάσχουν, δηλαδή να ανατρέψουν την ροή της συμμετοχικής επικοινωνίας και να αποστείλουν έντονα "επιστρεφόμενα" συμμετοχικά μηνύματα, αλλά... Αλλά το κράτος (και όχι οι πολεοδόμοι) στο οποίο εντοπίζεται ο "συνομιλητής" είναι αναξιόπιστο, οι πληροφορίες που είναι απαραίτητες προκειμένου να διαμορφωθεί άποψη είναι λιγοστές και εκτός αυτών υπάρχει "πρόβλημα χρόνου", και γιατί όχι, "αρνητικής διάθεσης" οφειλόμενης σε αρνητικές προηγούμενες εμπειρίες.

Οσον αφορά στο αμιγώς πολεοδομικό μήνυμα, αυτό δεν ερμηνεύεται από το κοινό, ούτε με βάση τις "νομικές", ούτε με αναφορά στις "επιστημονικές" εκδοχές. Ερμηνεύεται με τον πλέον πραγματιστικό τρόπο της άντλησης ερμηνευτικών στοιχείων από την εφαρμοσμένη πραγματικότητα.

Έτσι, παρουσιάζεται το παράδοξο, ο συμμετοχικός ρόλος τον οποίο πολλοί από τους πολεοδόμους δηλώνουν πρόθυμοι ή και προσπαθούν να ασκήσουν, να συναντά περισσότερες δυσκολίες από την πλευρά του "κοινού", υπέρ του οποίου λειτουργεί, παρά από

την πλευρά του συνόλου της σχεδιαστικής αρχής.

Είναι θεμιτό να υποθέσουμε ότι αυτή η αντίφαση δημιουργείται από τις ανεπάρκειες του ευρύτερου επικοινωνιακού πλαισίου, της ισχύουσας "κοινωνικής επικοινωνίας", της οποίας οι συνεκτικές αρχές υπόκεινται τις συνέπειες μιας συνεχούς φθοράς.

Οι σημασιολογικοί -και όχι μόνο- θόρυβοι που εμποδίζουν την αποκατάσταση του διαλόγου, δεν φαίνεται δυνατό να αντιμετωπισθούν από μόνες, τις θεσμοποιημένες από το πρόσφατο νομικό πλαίσιο, διαπροσωπικές επικοινωνίες (συγκεντρώσεις-συνελεύσεις). Οι πολεοδόμοι διαπιστώνουν μεν την χρησιμότητά τους για τη μεταβολή προς συμμετοχική κατεύθυνση των απόψεων του κοινού σε συγκεκριμένες ειδικές περιπτώσεις, αλλά διαπιστώνουν παράλληλα ότι η μη συλλογικότητα και η αδιαφορία για την έννοια του γενικού συμφέροντος κυριαρχεί στη γενικότερη νοοτροπία σε σχέση με τα χωρικά θέματα.

Οι πολίτες, παρά το ότι παρουσιάζονται κορεσμένοι από τα ισχύοντα είδη μαζικής επικοινωνίας και δεκτικοί σε εναλλακτικές διαπροσωπικές μορφές επαφών, παρουσιάζονται επίσης επιφυλακτικοί όταν οι μορφές αυτές ακολουθούν "τυποποιημένα" και εκ των άνω καθοριζόμενα σχήματα.

Και ενώ και οι δύο πλευρές συμφωνούν για τις αρνητικές όψεις της σημερινής κατάστασης, η διαρκώς αυξανόμενη διάδοση και επιρροή των μέσων μαζικής επικοινωνίας δεν δημιουργεί μόνο φόβους ή και αγανάκτηση, αλλά και ελπίδες για μια εναλλακτική, δημιουργική και συμμετοχικά αποτελεσματική

χρήση, τόσο στους σχεδιάζοντες "συν-παραγωγούς" χώρου πολεοδόμους, όσο και σε αξιόλογη μερίδα του κοινού.

Για να συμβεί κάτι τέτοιο, θα πρέπει βέβαια να αρθούν ή να περιορισθούν οι κυριότερες από τις αρνητικές όψεις της σημερινής κοινωνικής και μαζικής επικοινωνίας και ιδιαίτερα της τοπικής, οι οποίες περιλαμβάνονται (χωρίς μεγάλες μεταξύ τους αποκλίσεις) στις καταγραφείσες απαντήσεις πολεοδόμων και κοινού.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ Ι

Εγκυκλοπαίδειες και Λεξικά

Dizionario di Sociologia, Gallino L., Utet, Torino, 1978.

Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική, επιμ. Γ.Λάββας, τόμοι 7 και 8, Μέλισσα, Αθήνα 1990.

Ήλιος, Εγκυκλοπαίδεια.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδοτική Αθηνών.

Κοινωνιολογία, Centre d'Etude et de Promotion de la Lecture, Paris, 1971. Ελλ. έκδ. Διεθνής Εκδοτική Παιδεία, Αθήνα 1974.

Guida alla semiotica, Calabrese O.- Mucci E., Sansoni, Firenze, 1975.

Λεξικό Κοινωνικών Επιστημών, Unesco, Ελληνική Παιδεία, Αθήνα, 1972.

Λεξικό όρων σημειολογίας και δομικής ανάλυσης της τέχνης, Δημητρίου Σ., Καστανιώτης, Αθήνα, 1978.

Λεξικό όρων επικοινωνίας και σημειωτικής ανάλυσης, Δημητρίου Σ., Καστανιώτης, Αθήνα 1980.

Σύγχρονος Εγκυκλοπαίδεια Κοινωνικών Επιστημών, Εκδ. Θεμ. Κ. Παπαιωάννου, Αθήνα, 1957.

Το δικαίωμα να είσαι Άνθρωπος, Unesco, Εκδ. Μπεργαδή, Αθήνα 1970.

Χρηστικό λεξικό κοινωνιολογίας, Δ.Γ.Τσαούσης, Gutenberg, Αθήνα, 1989.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΙΙ

Μέρος Ι. Επικοινωνία και συμμετοχή: Οι συμμετοχικές δυνατότητες των μέσων μαζικής επικοινωνίας.

Adorno - Lowental - Marcuse - Horkheimer, Τέχνη και μαζική κουλτούρα, Υψιλον, Αθήνα, 1984.

Adorno T.W., TV and the Pattern of Mass Culture, στο "The Quarterly of Film Radio and Television", Τεύχος 8, 1954.

Aldrich P.G., The Impact of Mass Media, Hayden, Rochelle Park N.J., 1975.

Αλιβιζάτος Ν., Κράτος και Ραδιοτηλεόραση, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1986.

Althusser L. Θέσεις, Θεμέλιο, Αθήνα, Γ'έκδοση 1981.

Altschull J.H., Agentsof Power: The News Media in Human Affairs, Logman, New York, 1984.

Bacdikian B.H., The Information Machines, Harper & Row, New York, 1971.

Baldelli P. (επιμέλεια), Comunicazioni di massa, Feltrinelli-Fischer, Milano, 1974.

Balle F. - Padioleau J.G., Sociologie de l'information, Larousse, Paris, 1973.

Barthes R. Miti d'oggi, Einaudi, Torino, 1974.

Barthes R., Elementi di semiologia, Einaudi, Torino, 1966,

Barthes R. Εικόνα-Μουσική-Κείμενο, Πλέθρον, Αθήνα, 1988.

Bell D., Modernity and Mass Society: on the Varieties of Cultural Experiences, στο "Studies in Public Communication" No 4, 1962. Ιταλ. μεταφ. Modernità e società di massa στη συλλογή κειμένων "L' industria della cultura", Bompiani, Milano, 1969.

Beltran G., La comunicacion social, στο Sociologia de las Relaciones Publicas, Univ. Prov. Barcelona, 1968.

Βέλτσος Γ. Για την επικοινωνία, Καστανιώτης, Αθήνα, 1985.

Βέλτσος Γ., Οι απροσδιόριστοι παράγοντες, Παπαζήσης, Αθήνα, 1981.

Βέλτσος Γ., Η μη-κοινωνιολογία, Νεφέλη, Αθήνα, 1988.

Βέλτσος Γ. Ο θεσμικός λόγος και η εξουσία, Παπαζήσης, Αθήνα, 1977.

Benjamin G., The Communications Revolution in Politics, The Academy of Political Science, New York, 1982.

Benjamin W., Angelus Novus, (1955). Ιταλ. μεταφ. Angelus Novus, Einaudi, Torino 1962.

Benjamin W., Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit, 1955. Ιταλ. μεταφ. L'opera d'arte nell'epoca della sua riproducibilità tecnica, Einaudi, Torino, 1966.

Bennett T., Theories of the media, στη συλλογή κειμένων των Gurevitch, Bennett, Curran, Woollacott: "Culture, Society and Media", Methuen, London, 1982.

Bennett T., Φορμαλισμός και μαρξισμός, Νεφέλη, Αθήνα 1981.

Berelson B., Content Analysis, στο σε επιμέλεια G.Lindzey, "Handbook of Social Psychology", Addison-Wesley, Cambridge Mass., 1954.

Berger R. La mutation des signes, Demoel, Paris, 1972.

Blin B., Etudes et recherches sociologiques sur la télévision, στο La Télévision, Université libre de Bruxelles, Institut de Sociologie, Solvay, 1961.

Blum E., Communications Research in U.S. Universities: A Directory, Urbana, University of Illinois Press, 1965.

Boorstin D. Από τη συλλογή ειδήσεων στην κατασκευή ειδήσεων, στη συλλογική έκδοση, Το μήνυμα του μέσου, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1989.

Bourdin A., Marsahall Mc Luhan: Profeta o mistificatore?, Sei, Torino, 1974.

Braga G., Per una teoria generale della comunicazione, στο "Rassegna Italiana di Sociologia", 1961.

Braga G., La rivoluzione technologica della comunicazione umana, Angeli, Milano, 1964.

Braga G., La comunicazione sociale, Eri, Torino, 1969.

Braga G., Comunicazione e società, Angeli, Milano, 1961.

Braga G., Per una teoria generale della comunicazione στο "Rassegna Italiana di sociologia", 1961.

Brown D., Radio and Television: An Annotated Bibliography, στο "Journalism Quarterly", Τεύχος 34, 1957.

Burgoon J.- Burgoon M.- Atkin C., What Is News? Who Decides? And How? A report of the American Society of Newspaper Editors, Michigan State University, 1982.

Calabrese O.- Mucci E., Guida alla Semiotica, Sansoni, Firenze, 1975.

Carla M., Cibernetica e teoria dell'informazione, Armando, Roma, 1967.

Caruso P., I metodi quantitativi di analisi del contenuto, στο σε επιμέλεια A.De Lillo, "L'analisi del contenuto", Il Mulino, Bologna, 1971.

Cazeneuve J., Sociologie de la Radio - Télévision, Presses Universitaires de France, Paris, 1963.

Cazeneuve J., La société de l'ubiquité. Comunication et diffusion, Denoil-Gouthier, Paris, 1972.

Chapin R., Mass Communication: A statistical Analysis, Michigan State University Press, 1957.

Chapuis R., L'information Ed. de l'Epi, Paris, 1959.

Cohen Seat G., I problemi sociologici dei grandi mezzi di comunicazione, στο "Rassegna Italiana di sociologia", N.1. 1960.

Commission internationale d'étude des problèmes de la communication, Communication et société aujourd'hui et demain. Voix multiples un seul monde, (γνωστή και ως έκθεση MacBride από το όνομα του προέδρου της επιτροπής), UNESCO, Les Nouvelles Editions Africaines et la Documentation Française, Paris, 1980. Ιταλ. μεταφ, Comunicazione e societa oggi e domani. Il rapporto MacBride sui problemi della comunicazione nel mondo, Unesco, 1980. ERI/ Edizioni RAI, Torino, 1982

Compaine B.M., Who Owns the Media? Concentration of Ownership in the Mass Communication Industry, Harmony Books, New York, 1979.

Czitrom D.J., Media and the American Mind: From Morse to McLuhan, University of North Carolina Press, Chapel Hill N.C., 1982.

Δαγτόγλου Π. Ραδιοτηλεόρασις και σύνταγμα, Σάκκουλας, Αθήνα, 1976.

De Benedetti A., Guida bibliografica agli studi di psicopedagogia dei "mass-media" Ca-Ma, Torino, 1966.

De Fleur M.L., Ball-Rokeach S., Theories of Mass Communication, Logman, 4η εκδ., New Yopκ, 1982.

De Gregorio D., Teoria e storia dell'informazione, Burocrazia, Roma, 1964.

De Sola I., Talking Back: Citizen Feedback and Cable Technology, The MIT Press, Cambridge, 1973.

De Sola Pool, Trends in Content Analysis, University of Illinois Press, Urbana, 1959.

De Tocqueville A., De la démocratie en Amérique (1835-1840). Ιταλική μετ.: La democrazia in America, στο "Scritti politici", UTET, Torino, 1968.

Dechert C.R. (επιμέλεια), The Social Impact of Cybernetics, Clarion Book, New York, 1966.

Deluca S. M., Television's Transformation :The Next 25 Years, Barnes, San Diego, California, 1980.

Derrida J. Περί γραμματολογίας, Γνώση, Αθήνα, 1990.

Descombes V., Το ίδιο και το άλλο, Praxis, Αθήνα, 1984.

Di Nallo E., Per una teoria della comunicazione di massa, Franco Angeli, Milano, 1984.

Didsbury H. F. Jr., Communications and the Future: Prospects Promises and Problems. World Future Society, Bethesda, Md., 1982.

Dizard W. P. Jr., The Coming Information Age: An Overview of Technology Economics and Politics, Longman, New York, 1985.

Dumazedier J.- De Charnace F., Les Sciences sociales du loisir, Education et Vie sociale, Paris, 1961.

Durkheim E., De la division du travail social, Alcan, Paris. 1893. Ιταλ. μεταφ. La divisione del lavoro sociale, Comunita, Milano, 1971.

Eco U. Η σημειολογία στην καθημερινή ζωή, Μαλιάρης-Παιδεία, Αθήνα, Ε'έκδ.1985.

Eco U., La struttura assente. Introduzione alla ricerca semiologica, Bompiani, Milano 1968.

Eco U., Apocalittici e integrati, comunicazioni di massa e teorie della cultura, Bompiani, Milano, 1978.

Eco U., Appunti e storia delle comunicazioni visive, Mondatori, Milano, 1966.

Eco U., Per un' indagine semiologica del messaggio televisivo στο περιοδικό *"Rivista di estetica", Μάης-Αύγουστος 1966.*

Eco U., Le forme del contenuto, Bompiani, Milano, 1971.

***Einestadt S.N.**, Communication Systems and Social Structure: an Exploratory Comparative Study,* στο περιοδικό *"Public Opinion", Princeton, 1955.*

***Enzenberger H.M.**, Constuents of a theory of the media,* στο *"New Left Review" Αρ. 64. Ιταλ. μεταφ. Fondamenti di una teoria socialista dei mezzi di comunicazione di massa,* στη συλλογή κειμένων *"Contro l'industria culturale", Guaraldi, Firenze, 1971.*

***Ewen S.- Ewen E.**, Channels of Desire: Mass Images and the Shaping of American Consciousness, McGraw-Hill, New York, 1982.*

***Ζώτος Γ.**, Τα "μέσα μαζικής επικοινωνίας" ως παράγοντας νόθας συνείδησης,* στο συλλογικό: *Οι επιστήμες στην κοινωνία, Gutenberg, Αθήνα, 1988.*

***Fabris G.**, (επιμέλεια) Sociologia delle comunicazioni di massa, Franco Angeli, Milano, 1983.*

***Fabris G.**, Introduzione alla sociologia della comunicazioni di massa,* στη συλλογή κειμένων *"Sociologia della comunicazioni di massa" (επιμέλεια G. Fabris), Franco Angeli, Milano, 1983.*

***Faenza R.**, Tempi di informazione, Dedalo, Bari, 1983.*

***Fattorello F.**, Bibliografia italiana sull' informazione,* στο *"Saggi di Pubblicistica", 1957.*

***Fattorello F.**, Gli studi sull' informazione in Italia,* στο *"Publizistick" (1960), τόμος 6, σελ. 361-375.*

***Foley J.- Lobdell R.C.- Trounson R.**, The Media and the Law, Times Mirror Press, Los Angeles California, 1977.*

***Foucault M.**, Η τάξη του λόγου, Ηριδανός, Αθήνα.*

***Fowles J.**, Television Viewers vs Media Snobs: What TV Does for People, Day & Stein, Briarcliff Manor N.Y., 1982.*

***Freud S.**, Massenpsycologie und Ich-Analyse (1921). Ιταλική μετάφραση: Psicologia delle masse e analisi dell'io,* στο *"Il disagio della civiltà", Boringhieri, Torino, 1971.*

Frings H.- Frings M., Animal Communication Problems, Blaisdell, New York, 1964.

Galbraith J., Η κοινωνία της αφθονίας. Παπαζήσης, Αθήνα.

Gerbner G., Indicatori di comparazione culturale, στη συλλογή κειμένων "Le politiche dei mass media. Evoluzione e trasformazione del sistema mondiale delle comunicazioni di massa, De Donato, Bari, 1980. Πρώτη έκδοση: Mass media in Changing Cultures, Επιμελ. G. Gerbner, John Wiley & Sons Inc., 1977.

Golden F., Big Dimwits and Little Geniuses, άρθρο στο "Time",n.1 του 1983.

Gramcsi A., Σοσιαλισμός και κουλτούρα, Στοχαστής, Αθήνα, 1982.

Guiducci R., Ente locale, informazione, poteri e cittadino, στη συλλογή κειμένων (σε επιμέλεια της Rosa Giannetta Trevico), "Strumenti per partecipare. Problemi ed immagine della informazione oggi in Italia", Franco Angeli, Milano, 1981.

Gurevitch M.- Bennett T.- Curran J.- Woollacott J., (επιμέλεια) Culture, Society and the Media, Methuen, New York, 1982.

Habermas J., Strukturwandel der Offentlichkeit, (1962). Ιταλ. μεταφ. Storia e critica dell' opinione pubblica, Laterza, Bari, 1979.

Haigh R.W.- Gerbner G.- Byrne R.B., Communications in the Twenty-First Century, Wiley, New York, 1981.

Hall E., The Hidden Dimension, Doubleday, New York,1966 και The Silent Language, Doubleday, New York, 1959.

Hegel F., Aesthetik (1821). Ιταλική μετάφραση: Estetica, Einaudi, Torino, 1972.

Hiebert R.E.- Reuss C., (επιμέλεια), Impact of Mass Media, Longman, New York, 1985.

Hiebert R.E.- Jones R.F. D'Arc Lorenz J. Lotito A., The Political Image Merchants: Strategies for the Seventies, Acropolis Books, Washington D.C., 1971.

Horkeimer M.- Adorno T.W., Soziologische Ex Kurse, 1956. Ιταλ. μετάφραση Lezioni di Sociologia, Torino, 1966.

Horkheimer M., Η έκλειψη του λόγου, Κριτική, Αθήνα, 1989.

Horkheimer M. Adorno T., Η διαλεκτική του διαφωτισμού, Υψιλον, Αθήνα, 1986.

Horkheimer M., Φιλοσοφία και κοινωνική κριτική, Υψιλον, Αθήνα, 1984.

Institut nationale de l'audiovisuel (Ina), Communicationç et Istitutions, Ina, Paris, 1978.

Janowitz M., The Application of sociological Knowledge to Mass Communications, στο "World Congress of Sociology" N.3, 1959.

Καραποστόλης Β., Μορφές κοινωνικής οργάνωσης, Θεμέλιο, Αθήνα, 1984.

Καστοριάδης Κ., Η φαντασιακή θέσπιση της κοινωνίας, Ράππας, Αθήνα, 1985.

Katz E.- Lazarsfeld P.F., L' influenza personale nella comunicazione di massa, Eri, Torino, 1968.

Klapper J., The effects of Mass Communication (1960). Ιταλική μετ.: Gli effeti delle comunicazioni di massa, Etas Kompass, Milano, 1973.

Klein J., The Study of Groups, 1956. Ιταλ. μεταφ. Sociologia dei gruppi, Einaudi, Torino 1968.

Κομνηνού Μ. Λυριτζής Χ. (επιμέλεια), Κοινωνία, εξουσία και Μέσα μαζικής επικοινωνίας, Παπαζήσης, Αθήνα.

Lagopoulos A.Ph., Semiotics of Space and Social Science, στο περιοδικό Espaces et Societes, No 47, 1985.

Larufa G., Comunicacion horizontal, Atheneum, Lima, 1973

Lasswel H.D., The Triple Appeal Principe: a Contribution of Psycoanalysis to Political and Social Science, στο American Journal of Sociology", No 37, 1932.

Lasswell H., Propaganda Technique, στο "World War", Mc Graw, New York, 1987.

Lasswell H. Η δομή και η λειτουργία της επικοινωνίας στην κοινωνία, στο συλλογικό "Το μήνυμα του Μέσου", Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1989.

Lasswell H.L. The Structure and Function of Communication in

Society, New York, 1963.
Lasswell H.- Leites N., The Language of Politics. Studies in Quantitative Semantics, G.W. Stewart, New York, 1949. 2η εκδ. Cambridge Mass., 1965.

Lasswell H., Structure and function of mass communication, Harper, New York, 1948.

Laulan A.M., La sociologie de la communication, στο περιοδικό "Communication et langages", No 41-42, 1979.

Lazarsfeld P.F., Radio and the Printed Page. An introduction to the Study of Radio and its Role, στο "Communication of Ideas", Duell, New York, 1940.

Lazarsfeld P.- Stanton F., Communication Research 1948-49, Harper & Brothers, New York, 1949.

Lazarsfeld P.F.- Berelson B.- Gaudet H., The People's Choice: How the Voter Makes up his Mind in a Presidential Campaign, Columbia University Press, New York, 1948.

Le Bon G., La psycologie des foules (1885). Ιταλική μεταφ.: La psicologia delle folle, Longanesi, Milano, 1946.

Leante J., Le diverse concezioni dell' informazione ed il ruolo dei pubblici servizi d'informazione, Milano, 1964.

Lefebvre H., Η καθημερινή ζωή στο σύγχρονο κόσμο, Ράππας, Αθήνα, 1979. Lefebvre H., Μηδενισμός και αμφισβήτηση, Υψιλον, Αθήνα, 1990.

Lemert J.B., Does Mass Communication Change Public Opinion After All? A New Approach to Effects Analisis, Nelson-Hall, Chicago, 1981.

Levi-Strauss C., Antrhropologie Sructurale, Plon, Paris, 1958.

Lippmann W., Η κοινή γνώμη, Κάλβος, Αθήνα, 1988.

Livolsi M.(επιμέλεια), La comunicazione di massa. Problemi e prospettive, Angeli, Milano, 1981.

Livolsi M., Comunicazione e integrazione, Barbera, Firenze, 1967.

Lowery S.- DeFleur M.L., Milestones in Mass Communication Research: Media Effects, Longman, New York, 1983.

MacKuen M.B.- Coombs S.L., More Than News: Media Power in

Public Affairs, Sage, Beverly Hills Calif., 1981.

Maddox B., *Beyond Babel: New Directions in Communications*, Beacon Press, Boston, 1972.

Mannucci C., *La società di massa*, Edizioni di Comunita, Milano, 1967.

Marcuse H., *Έρως και πολιτισμός*, Κάλβος, Αθήνα, 1981.

Marcuse H., *Το τέλος της ουτοπίας*, Υψιλον, Αθήνα, 1985.

Martin J., *Habermas και μοντερνισμός*, στο "Λεβιάθαν", τεύχος 3, Αθήνα, 1989.

Marx C.- Engels F., *Die Deutsche Ideologie* (1846). Ιταλική μετ.: *L'ideologia tedesca*, Editori Riuniti, Roma, 1967.

Mascilli Migliorini E., *La comunicazione nell'indagine sociologica*, La nuova Italia scientifica, Roma, 1990.

Mascilli Migliorini E., *La strategia del consenso*, Rizzoli, Milano, 1974.

Mattelart A. Mattelart M., *De l'usage de médias en temps de crise*, Alain Moreau, Paris, 1979.

Matteucci I., *Una rilettura comunicativa in Durkheim e Weber*, στο "Sociologia della comunicazione", Τόμος 10, 1986.

McLuhan M., *Il Medium e il messagio*, Milano, Feltrinelli, 1973.

McLuhan M., *Gli Strumenti del comunicare*, Garzanti, 1973.

McLuhan M., *Culture is our business*, Balantine, New York, 1972.

McQuail D., *Sociologia delle comunicazioni di massa*, Il Mulino, Bologna, 1973.

Meredith P., *Instruments of communication*, Pergammon, London, 1966.

Merton R., *Teoria e struttura sociale*, Il Mulino, Bologna, 1966.

Merton R.K., *La sociologia della conoscenza e le comunicazioni di massa*, στο "Teoria e struttura sociale", τομος III, Il Mulino, Bologna, 1971.

Moles A.A., Sociodinamica della cultura, Guaraldi, Bologna, 1971.

Morin E., L'industria culturale, Il Mulino, Bologna, 1963.

Negt O.- Klage A. Offentlichkeit und Erfahrung Zur Organisations Analyse von burgerlicher und proletarischer Offentlichkeit, 1972. Ιταλ. μεταφ. Sfera pubblica ed esperienza, Marzotta, Milano 1977.

Nimmo D.D., Combs J.E., Mediated Political Realities, Longman, New York, 1983.

Nimmo D.D., Sanders K.R., Handbook of Political Communication, Sage, Beverly Hills Calif., 1981.

Ortega y Gasset J., La rebellion de las massas (1930). Ιταλική μεταφ.: La ribellione delle masse, Il Mulino, Bologna, 1962.

Paletz D.L.- Entman R.M., Media Power Politics: A Timely Provocative Look at the Media Affect Public Opinion and Political Power in the United States, Free Press, New York, 1981.

Park R.E., The Natural History of Newspaper, (1929). Αναδημοσίευση σε επιμέλεια του W.Schramm στο "Mass Communication", Urbana University Press, Urbana, 1949.

Pelekis V., Cybernetics A to Z, Moscow, 1974.

Phelan J.M., Media World: Programming the Public, Seabury Press, New York, 1977.

Pineda Mantilla P., Fundamento, essencia y formas de la comunication humana, στη συλλογή κειμένων: "Sociologia de las relaziones publicas", Instituto de Chienzas Sociales, Πανεπιστήμιο της Βαρκελώνης, 1968.

Riesmann D., A che serve l'abbodanza?, Bompiani, Milano, 1969.

Rorty R., Habermas και Lyotard για τη μοντερνικότητα, στο "Λεβιάθαν" τεύχος 3, Αθήνα, 1989.

Rositi F., Contraddizioni di cultura, Guaraldi, Bologna-Firenze, 1972.

Rositi F., Razionalità sociale e terminologia dell' informazione, Comunita, Milano, 1973.

Rossi Landi F., Significato, comunicazione e parlare comune, Marsilio, Padova, 1961.

Rothman M.A., La rivoluzione cibernetica, Rizzoli, Milano, 1972.

Sarbaugh L.E., Intercultural Communication, Hayden, Rochelle Park N.J., 1979.

Schmidt B.C., Freedom of the Press vs. Public Access, Praeger, New York, 1976.

Schramm W., How Communication Works, στο The process and effects of Mass-Communications, University of Illinoiis Press, Urbana, 1955.

Schramm W., (επιμέλεια) The Process and Effects of Mass Communications, University of Illinois Press, Urbana, 1954.

Σεραφετινίδου Μ., Κοινωνιολογία των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας, Αθήνα, Gutenberg, 1987.

Severin W.J.- Tankard J.W., Communication Theories: Origins, Methods and Uses, Hastings House, New York, 1979.

Shannon C.E.- Weaver W., The Mathematical Theory of communication, University of Illinois Press, Urbana, 1962.

Sherif M. Sherif C.W., An Outline of Social Psychology, New York, Harper & Bros, 1956

Shils E., Daydreams and Nightmares: Reflections on the Criticism of Mass Culture, στο "Sewance Review", LXV, 1957.

Smith A., Goodbye Gutenberg: The Newspaper Revolution in the 1980s, Oxford University Press, New York, 1980.

Smith B.L.- Lasswell H., Casey R., Propaganda, Communication and Public Opinion: A Comprehensive Reference Guide, Princeton University Press, 1962.

Smith N.- Theberge L.J., Energy Coverage-Media Panic: An International Perspective, Longman, New York, 1983.

Sobel R., The Manipulators: America in the Media Age, Doubleday, Garden City N.Y., 1976

Statera G., Società e comunicazioni di massa, Palumbo, Palermo, 1972.

Συλλογή κειμένων, Filosofia e informazione, Cedam, Padova, 1967.

Συλλογή κειμένων, Cibernetica e società, Etas-Kombass, Milano, 1968.

Συλλογικό έργο, Il mondo delle comunicazioni, Mondatori, Milano, 1965.

Συλλογικό έργο, Le comunicazioni di massa, La nuova Italia, Firenze, 1960.

Συλλογικό έργο, Image et communication, Ed. Universitaires, Paris, 1972.

Tan A.S., Communication Theories and Research, Grid Publishing Inc., Colombus Ohio, 1981.

Tinacci Mannelli G., Le grandi comunicazioni, Arnaldo Forlani, Φλωρεντία, 1981.

Toffler A., The Third Wave, Morrow, New York, 1980.

Tonini V., Cibernetica e informazione, Astrolabio, Roma, 1964.

Tonini V., Scienza dell'informazione, cibernetica, epistemologia, Bulzoni, Roma, 1971.

Τσαρδάκης Δ., Μαζική Επικοινωνία και πραγματικότητα, Παπαζήσης, Αθήνα, 1990.

Unesco, Faits et chiffres statistiques internationaux relatifs à l'éducation, à la culture et à l'information, Paris, 1958.

Unesco, L'information à l'ère spatiale, Neret, Paris, 1967.

Unesco, L'information à travers le monde, Paris, 1965.

Unesco, Les moyens d'information dans les pays en voie de developpement, Paris 1962.

Unesco, Les communications spatiales et les moyens de grande information, Paris, 1963.

Vincent J.M., La théorie critique de l'école de Francfort, Editions Galitée, Paris 1976. Ελλ. μεταφ. Η σχολή της Φρανκφούρτης και η κριτική θεωρία, Επίκουρος, Αθήνα 1977.

Weber J., Bibliographie générale sur la radiotélévision, στο "Cahiers d'Etude de Radio-Télévision" τ. 22.

Wiener W., Cybernetics or Control and Communication in the Animal and the Machine, Massachusetts Institute of Tecnology, Cambridge Mass., 1948 και η ανανεωμένη και διορθωμένη έκδοση του ίδιου έργου: The Human Use of Human Beings. Cybernetics and Society, Avon Books, New York 1950. Ιταλ. μεταφ. Introduzione alla cibernetica, Boringhieri, Torino, 1958.

Wirth L., Consensus and Mass Communication, στο "American Sociological Review" Φεβρουάριος 1948. Ιταλ. μεταφ. Consenso e comunicazione di massa, στην συλλογή (επιμέλεια M. Livolsi) Comunicazioni e cultura di massa, Hoelpi, Milano 1969.

Zanacchi A., Potenza e prepotenza della comunicazione sociale. Guida allo studio degli srumenti, dei metodi e dei problemi della comunicazione sociale, Ed. Paoline, Roma, 1969.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ III

Μέρος ΙΙ. Συμμετοχή, χωρικές παρεμβάσεις και επικοινωνία.

Adrigo A., Lo sviluppo della democrazia fra lo stato rappresentativo e partecipazione: problemi, ostacoli, prospettive, στο " Ricerca sociale", 11-12, 1976.

Alberoni F., Classi e generazioni di fronte al problema della partecipazione, στο σε επιμέλεια P. Guidicini, Gestione della città e partecipazione popolare, Angeli, Milano, 1973.

Alexander C., Une expérience d'urbanisme démocratique. L'université d'Oregon, Ed. du Seuil, Paris, 1976.

Amin S., Elogio del socialismo, στο Monthly Review, Ιταλική έκδοση, Οκτώβριος 1974.

Arnstein Sh., A Ladder of Citizen Participation, Journal of American Institute of Planners, No 34 July 1969.

Arnstein Sh., A Ladder of Citizen Participation in USA, Journal of the American Institute of Planners, τόμος 57, Αρ.4, Απρίλιος 1971.

Ashworth G., Planning with the Public, στο "Architectural Association Quarterly", Τόμος 1, 1969.

Ashworth W., The Genesis of Modern Town Planning, Routledge & Kegan Paul, London, 1954. Ιταλ. έκδοση Angeli, Milano, 1974.

Auzelle R., Clefs pour l'urbanisme, Seghers, Paris, 1971.

Aymonino C., Origine e sviluppo della città moderna, Marsilio, Padova, 1965.

Bagnasco C.- Baldi P.- Grasso F., Partecipazione e territorio, La nuova Italia, Firenze. 1979.

Bahrdt H., (επιμέλεια) Lineamenti di sociologia della Città, Marsilio, Pandova, 1971.

Bardusco A., Note di legislazione in materia di informazione e di partecipazione, στο συλλογικής σύνταξης βιβλίο "Strumenti per partecipare", Franco Angeli, Milano, 1981

Barthes R., Semiologia e urbanistica, στο περιοδικό "Op. cit." αρ.10, 1967.

Bashers J.M., La parabola regionale dell'idea di partecipazione, στο "Le Regioni", 1974.

Battini E., La partecipazione della comunità sociale al processo di formazione di gestione dell'ambiente urbano, στο "Toscana Economica", N.13, 1974.

Baudrillard J., La società dei consumi, Il Mulino, Bologna, 1976.

Bedfordshire Country Council, Country Structure Plan, Report of Survey, Bedford, January 1976.

Bedfordshire County Council, County structure Plan, Alternative Strategies, Bedford, 1976.

Bedfordshire County Council, Structure Plan Participation, Bedford, Ιούνιος 1976.

Beecham D., Is Participation Possible?, στο "Architect's Journal", τόμος 158, 1973.

Benevolo L., Le origini dell'urbanistica moderna, Laterza, Bari, 1974.

Bergquist M., Les conditions de la démocratie locale et la

participation du citoyen en Europe, Conseil de l'Europe, Strasbourg, 1977.

Bernfeld V.D., Les 'BUrgerinitiativen'- initiatives des citoyens - en Allemagne occidentale, στο περιοδικό Espaces et Sociétés, n. 28-29.

Bettin G., Elementi per una teoria della città, στο Nuovi argomenti di sociologia. Working papers sulla societa contemporanea, N.3. Il Mulino, Bologna, 1974.

Bettin G., I nuovi sociologi della città. Il Mulino, Bologna, 1979.

Besson J.F., L'intégration urbaine, P.U.F., Paris, 1970.

Billaudot F.- Besson-Guillaumont M., Environnement, Urbanisme, Cadre de vie, Montcrestien, Paris, 1979.

Boffi - Cofini - Giasanti - Mingone, Città e conflitto sociale, Feltrinelli, Milano, 1972.

Bolle P., L'information, l'éducation et la participation des citoyens dans le processus de développement urbain, D.A.F.V., Paris, 1968.

Bonnefous E., L'Homme ou la nature, Hachette, Paris, 1970.

Bourke E.M., Citizen Participation Strategies, AIPS, Σεπτέμβριος 1968.

Braga G., La comunicazione sociale, ERI, Roma, 1969.

Burton I.- Kates R.W., The Perception of Natural Hazards in Resource Management, στο "Natural Resources Journal" University of New Mexico, τομος III, 1964.

Buttimer A., Sociology and Planning, στο "Town Planning Review" N.2., 1971.

Candelsonas M., Critical Remarks Planning on Semiology and Architecture, Semiotica, IX, 3, 1973.

Castells M., Luttes urbaines, Maspero, Paris, 1973. Ιταλ. μετάφ. Lotte urbane, Marsilio ed., Padova 1975.

Castells M., La questione urbana, Marsilio, Venezia-Pandova, 1977. Γαλλική πρώτη έκδοση Maspero, Paris, 1972.

Castells M., Sociologie de l'espace industriel, Anthropos, Paris, 1975. Ιταλ. έκδοση Moizzi ed, Milano, 1976.

Cavalli L., Partecipazione e cultura, στο "Citta e Regione" N.1, 1975.

Cavalli L., La Città divisa-sociologia del consenso e del conflitto in ampiente urbanno, Giufre, Milano, 1965.

Centre for Environmental Studies, Public Participation in Structure Planning: The Teesside Experience.- A study initiated by the Community Advencement Project, CES, London, 1976.

Cherry G., The evolution of British Town planning, Leonard Hill Books, London, 1974.

Cheshire County Council, County Structure Report on Participation and Consultation, Παράρτημα 1, Ιανουάριος 1975.

Choay F., Urbanistica e semiologia, στη συλλογή κειμένων "Il significato in architettura", Dedalo, Bari, 1974.

Chombart de Lauwe P., Uomini e città, Marsilio, Pandova, 1967.

Chombart de Lauwe P., Potere decisionale, ambiente e progetto urbano, στο P.Guidicini, Gestione della citta e partecipazione popolare, Angeli, Milano, 1973.

CIAM, La Charte d'Athènes, Plon, 1943, Ιταλ. Μεταφρ. Comunita, Milano, 1960. Commissions du VI Plan (Rapport des Villes), στο La documentation francaise, 1971.

Commoner B., Ecologia e lotte sociali, Garzanti, Milano, 1976.

County Counsils Association, Public participation in planning, στο "County Counsils Association, Minutes", January 1970.

Crosta P., (επιμέλεια), L'urbanistica di parte, Angeli, Milano, 1973.

Damer S.- Hague C., Public participation in planning, στο "Town Planning Review" N. 3, 1971.

Davidoff P., Advocacy and pluralism in planning, στο "Journal of the American Institute of planners", τόμος 31, 1965.

Della Pergola G., Diritto alla città e lotte urbane, Feltrinelli, Milano, 1976.

Della Pergola G., La conflittualità urbana, Feltrinelli, Milano, 1972.

Department of the environment and the Welsh Office, Structure plans-The Examination in Public, HMSO, London, 1973.

Department of the environment Welsh Office, Town and Country Planning Act 1971- Town and Country Planning (Structure and Local Plans) Regulations 1971- Town and Country Planning (Amendment) Act 1972- Town and Planning Act 1971: Part II, Development Plan Proposals: Publicity and Public Participation, Circular 52/72, Circular 104/72, HMSO, London, 1972.

Descamp M.A., Catastrophe et responsabilité, στην "Revue francaise de sociologie", Τομος XIII, 1972.

Doglio C., La partecipazione dei cittadini alle scelte ed alle decisioni nei quartieri, στο "Città e Società" N.1, 1970.

Dreyfus C.- Pigeat J.P., Les maladies de l'environnement. La France en Saccage, Ed. E.P., Paris, 1970.

Dupuy G., Aménagement et participation, στο περιοδικό Urbanisme, No 160, Paris, 1977.

Ehrlich P.- Ehrlich A., Population, Ressources, Environnement. Problèmes d'écologie humaine, Fayard, Paris, 1972.

Elia G., Sociologia Urbana, Hoelpi, Milano, 1971.

Elia G.F.- Faenza R., Urbanistica e comunicazioni di massa. La partecipazione in Francia, Franco Angeli, Milano, 1981.

Elia G.F. D'Alto S. Faenza R., La partecipazione tradita, Sugar ed. Milano, 1980.

Elia G.F., Città e potere, Giufre, Milano, 1967.

Elia G.F., Il Conflitto urbano, Pacini, Pisa, 1974.

Engels F., AntidUhring, Ed.Riuniti, Roma, 1950.

Engels F., La situazione della classe operaia in Inghilterra, Ed. Riuniti, Romma, 1955.

Enzenberger H.M., Fondamenti di una teoria socialista dei mezzi di comunicazione di massa, Guaraldi, 1971.

Etzioni A., Mixed-scanning: A third approach to decision making, Public Administration Rewiew, 1967.

Evers H., Das Recht der Raumordnung, MUnchen, 1973.

Fabri M., Le ideologie degli urbanisti nel dopoguerra, DeDonato, Bari, 1975.

Fabris G., Sociologia delle comunicazioni di massa, Angeli, Milano, 1976.

Ferrarotti F., Sviluppo urbano e marginalità sociale, στο "La Critica Sociologica", N.29, 1974.

Ferrarotti F., La città come fenomeno di classe, Angeli, Milano, 1975.

Goldsmith M.- Saunders P., The Tale of Lewis Cat: Public Participation and Settlement Policy in Cheshire, Interim Research Paper 8, Department of the Environment, London, 1975.

Gracili R., La partecipazione politica negli statuti regionali, στο "La Regione", N.1, 1973.

Grandi R.- Richeri G., Le televisioni in Europa, Feltrinelli, Milano 1976.

Green G., The Skeffington Report, στο "Social Science Research Counsil Newsletter", N.10, 1970.

Guidicini P., Aspetti sociologici del decentramento e della programmazione in Gran Bretagna, στο "Rivista Sociologica", N.11, 1966.

Habermas V.J., Storia e critica dell' opinione pubblica, Laterza, Bari, 1974.

Habermas V.J., La crisi della razionalità nel capitalismo maturo, Laterza, Bari, 1975.

Habermas V.J., Sul concetto di partecipazione politica, στη συλλογή κειμένων "Germania verso una societa autoritaria", σε επιμέλεια C.Pozzoli, Laterza, Bari.

Hampton W.- Walker R., The Role of a Working Party in Considering the Public Response to a Draft Structure Plan: a Case Study from Teesside, Interim Research Paper 4, Department of the Environment, London, 1975.

Hampton W.- Walker R., The Role of Consultants in the Public

Participations Process: The Teesside Experience, Interim Research Paper 5, Department of the Environment, London, 1975.

Hudson B., *Comparison of Current planning theories*, στο "Journal of the American planning association", 1979.

Huet A. και άλλων, *Rôle et portée économiques et idéologiques de la participation à l'aménagement urbain*, Copedith, Paris.

Jackson J. M., *Planning education and the public*, στο "Journal of the Town Planning Institute", N.6, 1964.
Koening G.C., *Architettura e comunicazione*, L.E.F., Firenze,1970.

Lagopoulos A.Ph., *Communication and societies. The Transmission of the Chessboard Urban Pattern*, στη συλλογή κειμένων σε επιμέλεια **Richard Brunt** και **Werner Enninger** "Interdisciplinary Perspectives at Cross-Cultural Communication", Rader Yerlag, Aachen 1985.

Λαγόπουλος Α.Φ., *Εγχειρίδιο Πολεοδομίας*, Εκδ. Πολυτεχνικής Σχολής Α.Π.Θ., Μερος Β', Τόμος Ι, Θεσσαλονίκη, 1977.

Leaper R.A.B., *Foreword* στο Participation and All That. Conference Report of the Standing Conference of Councils of Social Services, 19-21 Σεπτεμβρίου 1969 στο Aidans College, University of Durham.

Ledrut R., *Sociologia Urbana*, Il Mulino, Bologna, 1969.

Lefebvre H., *La pensée marxiste et la ville*, Gasterman, Toyrnai, 1972.

Lugassy F.- Dard P., *La participation aux décisions d'amenagement urbain*, Copedith, Paris, 1972.

Lynch K., *L'immagine della città*, Marsilio, Padova, 1964.

M.Ross M. Murray G., *Community Organisation Principes and Practice*, New York, 1955.

Macchiaroli Petroncelli E.- Guarino M., *Urbanistica e pianificazione in Gran Bretagna*, Giannini, Napoli, 1973.

Μακρυδημήτρης Α., *Ανάλυση δημόσιας πολιτικής και αποφάσεων*, Σάκκουλας, Αθήνα, 1987.

Martinotti G. (επιμέλεια), *Città e analisi sociologica*, Angeli, Marsilio, Padova, 1968.

Marx K. Engels F., L'ideologia tedesca, Ed.Riuniti, Roma, 1972-

McLoughlin J., Urban and Regional Planning. A Systems Approach, Faber and Faber, London, 1969.

Meier R.L., Teoria della comunicazione e struttura urbana, Il Saggiatore, 1969.

Meister A., Participation, Animation et Développement, Anthropos, Paris, 1969.

Nicholson M., La rivoluzione ambientale, Garzanti, Milano, 1970.

Oosthuizen A., Public participation in Planning and development of urban areas, Gower ed., 1984.

Palazzo A., Il concetto di potere e di partecipazione democratica alle decisioni, στο "Città e Società" N.1, 1970.

Πατέλης Ν., Η συμμετοχή στην πολεοδομία, Αθήνα, 1977.

Peattie L., Reflections on advocacy planning, Journal of American Institute of planners, 1968.

Phlipponeau M., Changer la vie, changer la ville, ed. Breiz, La Baule, 1976.

Piazzi G., Partecipazzione politica, mutamento sociale e quartiere, στο "Città e Società" N.1, 1970.

Pio Baldelli, Informazione e Controinformazione, Mazzotta, Milano, 1976.

Pizzorno A., Introduzione allo studio della partecipazione politica, στο "Quaderni di sociologia", 1966.

Pottier C., La logique du financement public de l'urbanisation, Mouton, Paris, 1975.

Prats Y., Reflexions sur la participation des administrés à l'amenagement urbain, στο "Ajda" Φεβρουάριος 1973.

Reiner T.P., Utopia e urbanistica, Marsilio Editori, Padova, 1967.

Report of the Committee on Public Participation in Planning, Town and Country Planning Act 1968, People and Planning, HMSO, London, 1969, επανεκδ. 1972.

Reynolds J., (επιμέλεια), Public Participation in Planning, στο "Town Planning Review" N.2, 1969.

Riesman J. Glazer D. Denney R., The Lonely Crowd, Yale University Press, New Heven, 1950. Ιταλ. μεταφρ. Il Mulino, Bologna, 1956.

Roberts M., An Introduction to Town Planning Techniques, Hutchinson, London, 1974.

Salzano E., Urbanistica e società opulenta, Laterza, Bari, 1969.

Samona G., L' urbanistica e l'avenire delle città, Laterza, Bari, 1967

Scalvini M.L., L'architettura come semiotica connotativa, Bompiani, Milano, 1975.

Schramm W., Big Media, Little media, Stanford Univ., Inst. Comm. Research, 1973.

Simmie J.M., Citizens in Conflict, Hutchinson, London, 1974.

Smith P. F., The Dynamics of Urbanism, Hutchinson Educational Ltd., London, 1974.

Σταθακόπουλος Π., Συμμετοχικές διαδικασίες και πολεοδομία. Μορφές και βαθμοί συμμετοχής, Εκδ.Δεδούση, Θεσσαλονίκη, 1988.

Standing Conference of Counsils of Social Service, Participation and All That -Conference Report-, University of Durham, 1969.

Stringer P.- Plumridge P., Publicity and Communications Media in Structure Planning, Interim Research Paper 1, Department of Environment, London, 1974.

Stringer P.- Plumbridge G., Publicity Guidelines, Department of the Environment, London, 1975.

Stringer P.- Ewens S., Participation Through Public Meetings: The Case in North East Lancashire, Interim Research, Paper 2, Department of the Environment, London, 1975.

Stringer P.- Taylor M., Plans as seen by the public, στο "Built Environment", τόμος I, N.6.

Συλλογικό έργο, Cultura, Informazione e stato regionale,

Ufficio stampa della Giunta Regionale dell'Emilia-Romagna, 1973.

Συλλογικό έργο, Autonomia e partecipazione, Pacini, Pisa, 1974.

Συλλογικό έργο, I consigli di quartiere, nuovo modo di governare, στο "Citta e Regione" No 9, 1975.

Συλλογικό έργο, L'informazione e la costruzione dello stato regionale, atti del Convegno di studi promosso dalle regioni e dalla Federazione nazionale della stampa italiana, Rimini, 1974.

Συλλογή κειμένων, Cités nouvelles et participation, στο "Peuple et culture" N.spécial, Paris, 1963.

Συλλογή κειμένων, Ραδιόφωνο και τοπική αυτοδιοίκηση, εκδ.της Ελληνικής Εταιρίας Τοπικής ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης, Αθήνα, 1988.

Tarozi A., Iniziative nel sociale. Utopie progettuali e nuovi movimenti sui problemi della casa e del nucleare nella RFT, Franco Angeli, Milano, 1982

Teesside County Borugh Counsil, Teesside Structure Plan-Public Participation, Τόμος I: Public Response, 1973.

Thornley A., Theoretical Perspectives on Public Participation, στο περιοδικό Progress in Planning, 1977.

Timms D.W., The Urban Mosaic, Cambridge Univ. Press, London, 1971.

Todisco A., Un contromessaggio dai "mass media", στη συλλογή κειμένων, Mass media e razionalizzazione del sistema, Franco Angeli, Milano, 1974.

Unesco, New Educational Media in Action: Case studies for Planners, Paris, 1967.

Vauzelles Barbier D., La participation populaire à la réhabilitation des centres urbains. Notes et réflexions, Unesco, Paris, 1978.

Χαστάογλου Β., Αστικός προγραμματισμός: Προσπάθεια κοινωνιολογικής ανάλυσης, στην μελέτη "Πολεοδομικός Προγραμματισμός, θεωρία , θεσμοί, μεθοδολογία. (επιμέλεια: Γ.Καυκαλάς, Ν.Κομνηνός, Α.Λαγόπουλος).

Χριστοφιλόπουλος Δ., Ο Σχεδιασμός-Προγραμματισμός ως τρόπος

λήψης απόφασης, Αθήνα 1989.

Χριστοφιλόπουλος Δ., Συμμετοχή των πολιτών στον πολεοδομικό σχεδιασμό, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, Τεύχος 67, 1987.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ IV

Μέρος ΙΙΙ. Η ελληνική περίπτωση.

Αξελός Λ., Εκδοτική δραστηριότητα και κίνηση των ιδεών στην Ελλάδα, Στοχαστής, Αθήνα, 1984.

Αλιβιζάτος Ν.Κ., Κράτος και ραδιοτηλεόραση. Η θεσμική διάσταση, Σάκουλας, Αθήνα-Κομοτινή, 1986.

Αμπού Ε., Η Ελλάδα του Όθωνα, (Η σύγχρονη Ελλάδα 1854), Αφοι Τολίδη, Αθήνα, 1973.

Αναστασιάδης Α., Θεσσαλονίκη-Άνω Πόλη, στο σε επιμέλεια Γ. Λάββα "Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική", Μέλισσα, Αθήνα, Τόμος 7ος, 1990.

Ασδραχάς Σ., Προβλήματα οικονομικής ιστορίας της Τουρκοκρατίας, στο σε επιμέλεια Σ. Ασδραχά, "η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών (15ος-19ος αι.), Μέλισσα, Αθήνα, 1979.

Βακαλόπουλος Α., Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, Θεσσαλονίκη, Τόμος Α' (β'έκδ) 1974, τόμος Β1 1964, τόμος Δ'1973.

Βεργόπουλος Κ., Η ελληνική οικονομία από το 1926 ως το 1935, στο "Ιστορία του Ελληνικού Έθνους", τόμος ΙΕ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1978.

Βοϊβόδας Ι. και άλλοι ., Ρύθμιση του χώρου στην Ελλάδα. Μια σύντομη ιστορική ανασκόπηση", στο "Αρχιτεκτονικά Θέματα τ.11, 1977.

Βρανούσης Λ., Ιδεολογικές ζυμώσεις και συγκρούσεις, στο "Ιστορία του Ελληνικού Έθνους", Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1975.

Burgel G., Αθήνα: Η ανάπτυξη μιας μεσογειακής πρωτεύουσας, Εξάντας, Αθήνα 1976.

Burgel G., Méthodes d'études comparées des migrations internes en Grèce, Caen, 1973.

Βυζάντιος Π., Πριν από μισό αιώνα, στο "Ζυγός", τ.90, 1963.
ckarteos

Γκάρτζος Κ., Η κοινωνική συμμετοχή στον προγραμματισμό και την χωροταξία, Εφ. "Καθημερινή", 28.9.1976.

Γληνός Δ., Η κρίση του δημοτικισμού (1922), στο "Εκλεκτές σελίδες", Στοχαστής, Αθήνα, 1971.

Cvijic J., La péninsule balcanique, Colin, Paris, 1918.

Δαγτόγλου Π., Γενικό διοικητικό δίκαιο, Σάκκουλας, Αθήνα, 1984.
Δαγτόγλου Π., Ραδιοτηλεόρασις και Σύνταγμα, Σάκκουλας, Αθήνα 1976.

Δαμαλά Α.- Ζάμπα Μ.- Κορομβλή Ε., Η αστική πολυκατοικία στην Αθήνα 1920-1930, στο "Αρχιτεκτονικά θέματα", τ.12, 1978.

Δεσποτόπουλος Ι., Πολεοδομική, στο "Τεχνικά Χρονικά", τ.39, 1933.

Δημητρακόπουλος Α., Ένα βλέμμα εις την πολεοδομικήν εξέλιξιν της πρωτευούσης και την εξ αυτής διαγραφόμενην προοπτικήν, στο "Τεχνικά Χρονικά", τ.190, 1960.

Δήμος Αθηναίων, Τεχνικό πρόγραμμα δήμου Αθηναίων, στο "Τεχνικά Χρονικά", τ.70-71, 1934 και τ.78-81, 1935.

Δοξιάδης Κ., Θεωρίες των αρμονικών χαράξεων στην αρχιτεκτονική, στο "3ο μάτι", τ.7-12, 1937.

Emery P.A., Les CIAM et la Charte d'Athènes, στο "L'Architecture d'aujourd'hui", N.158, 1971.

Εργαστήριο 66, Οι απρόβλεπτες μεταβολές στην κατοικία, στο "Θέματα χώρου και τεχνών", τ.6, 1975.

ΕΣΥΕ, Η Απογραφή του 1981, Αθήνα 1982.

Fatouros D., Greek art and architecture 1945-1967. A brief survey, στο Balcan studies, N.8, 1967.

Green H. Έκθεση για την Ελληνική Ραδιοφωνία και Τηλεόραση, Εκδόσεις "Καθημερινή", 1975.

Hadjinikolaou N., Histoire de l'art et des classes, Maspero, Paris, 1973.

Καλογεράς Ν., Το κατασκευαστικό περιβάλλον στην Ελλάδα. Μια κριτική θεώρηση, στο "Αρχιτεκτονικά θέματα", τ.8., 1974.

Καραδήμου Α,- Καυκούλα Κ., Ιστορική εξέλιξη της πολεοδομικής νομοθεσίας και οι απόπειρες εκσυγχρονισμού της. Ο νέος οικιστικος νόμος 1337/83, στη μελέτη "Πολεοδομικός Προγραμματισμός" (επιμέλεια: Γ. Καυκαλάς, Ν.Κομνηνός, Α.Φ. Λαγόπουλος), Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη.

Καραποστόλης Β., Συμβίωση και επικοινωνία στην Ελλάδα, Γνώση, Αθήνα, 1987.

Καρζής Θ., Η ελληνική Τηλεόραση", Κάκτος, Αθήνα, 1981.

Κασιμάτης Γ., Η "εκτέλεση" των νόμων ως τεχνική ματαίωσης της θέλησης της Βουλής, στην "Επιθεώρηση πολιτικής Επιστήμης" τεύχος 1, 1981.

Καστοριάδης Κ., Μετασχηματισμός της κοινωνίας και δημιουργία πολιτισμού, στο "Κείμενα", τ.2, Θεσσαλονίκη, 1981.

Κιτσίκης Κ., Αναμνήσεις από την πυρκαϊάν και την ανοικοδόμησην της Θεσσαλονίκης, στο "Αρχιτεκτονική", τ.35, 1962.

Κιτσίκης Κ., Διά την επίλυσιν του Πολεοδομικού προβλήματος, στο "Αρχιτεκτονική", τ.26, 1961.

Κομίνης Λ., Η Κρίση του ελληνικού Τύπου, Κάκτος, Αθήνα 1985.

Κονταράτος Σ., Πρόλογος, στο αφιέρωμα: "Οι επιστήμες του Ανθρώπου και το τεχνητό περιβάλλον, στο "Αρχιτεκτονικά θέματα", τ.5, 1971.

Κονταράτος Σ.- Φατούρος Δ., Αρχιτεκτονική ταυτότητα: προβλήματα του ελληνικού χώρου, στο "Δελτίο Εταιρίας Σπουδών Νεοελληνικού πολιτισμού και Γενικής Παιδείας", 4β/1980.

Κορδάτος Γ., Η ιστορία του γλωσσικού μας ζητήματος (1943), Μπουκουμάνης, Αθήνα, 1973.

Κωσταντινίδης Α., Πολεοδομικά προβλήματα, στο "Τεχνικά Χρονικά", τ.235-236, 1941.

Λάββας Γ., 19ος-20ος αιώνας: σύντομη ιστορία της αρχιτεκτονικής, Πανεπιστημιακές παραδόσεις, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη, 1982.

Λάββας Γ., Η αρχιτεκτονική των επαναστάσεων και των δικτατοριών, μορφολογία της "ελπίδας" και της "ανάμνησης", στο "Αρχιτεκτονικά θέματα", τ.9., 1975.

Λαγόπουλος Α.Φ., Εγχειρίδιο Πολεοδομίας, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη, 1977.

Λαγόπουλος Α.Φ., Το σύστημα προγραμματισμού-σχεδιασμού στην Ελλάδα, Υπηρεσία Δημοσιευμάτων ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη, 1988.

Λαζαρίδης Π., Η επικοινωνία με την αρχιτεκτονική, Ποσειδώνας, 1977.

Λάσκαρης Κ., Ο λογιοτατισμός στην αρχιτεκτονική, στο "Ζυγός", τ.7, 1956.

Μανθούλης Ρ, Το κράτος της Τηλεόρασης, Θεμέλιο,Αθήνα, 1981.

Μανσόλας Α., Πολιτογραφικαί πληροφορίαι περί Ελλάδος, Αθήνα, 1867.

Μοσκώφ Κ., Θεσσαλονίκη 1700-1912, Τομή της μεταπρατικής πόλης, Στοχαστής, Αθήνα, 1974.

Μοσκώφ Κ., Η εθνική και κοινωνική συνείδηση στην Ελλάδα 1830-1909, Θεσσαλονίκη, 1972

Μοσκώφ Κ., Η διαμόρφωση της νεοελληνικής κοινωνίας, στο "Αντί", τ.127, 1979.

Μουζέλης Ν., Νεοελληνική κοινωνία-όψεις υπανάπτυξης, Εξάντας, Αθήνα, 1978.

Μπίρης Κυπ., Η αστική πολυκατοικία, στο "Τεχνικά χρονικά", τ.11, 1932.

Μπίρης Κ.Η, Κοινωνική εξέλιξις (στην Αθήνα) στον τόμο "Ελλάς" του Νεώτερου Εγκυκλοπαιδικού λεξικού "Ηλιος", σελ. 1274.

Μπίρης Κ., Περί το πολεοδομικόν πρόβλημα των Αθηνών, στο "Τεχνικά Χρονικά", τ.98, 1936.

Mumford L., The City in history, Penguin books, Harmondworth, 1966.

Νικολινάκος Μ., Μελέτες πάνω στον Ελληνικό καπιταλισμό, Νέα Σύνορα, Αθήνα, 1976.

Νόττας Β., Ποιότητα ζωής και κοινωνική επικοινωνία στη Θεσσαλονίκη, στα πρακτικά του συνεδρίου "Περιβάλλον και ποιότητα ζωής στη Θεσσαλονίκη", Οργανισμός Εκδόσεων και Εντύπου, Θεσσαλονίκη, 1985.

Παπαδόπουλος Δ.-Παυλίδης Δ.- Σουλτάν Χ., "Ειδική μελέτη όμάδας αγροτικών οικισμών" Διπλωματική εργασία, Εδρα πολεοδομίας τμήματος Αρχιτεκτόνων Α.Π.Θ., καθ. Θ. Αργυρόπουλος, Θεσσαλονίκη 1977.

Παπαϊωάννου Ι., 1929-1960 Η κατοικία στην Ελλάδα. Κρατική δραστηριότης, εκδ. ΤΕΕ, Αθήνα, 1975.

Παυλόπουλος Π., Τοπικές υποθέσεις και τοπική αυτοδιοίκηση, στο "Πολιτική", τεύχος 5, 1984.

Πετμετζίδου-Τσουλουβή Μ., Κοινωνική διάρθρωση, πρότυπα συμπεριφοράς και εικόνες χώρου, στα πρακτικά του "συνεδρίου για το περιβάλλον και την ποιότητα ζωής.", Οργανισμός Εκδόσεων και Εντύπου, Θεσσαλονίκη 1986.

Σαρηγιάννης Γ., Η σύγχρονη πολεοδομική νομοθεσία σαν αποτέλεσμα της θέσεως της κατοικίας στην παραγωγική διαδικασία, στο "Αρχιτεκτονικά θέματα", τ.3, 1977.

Σβορώνος Ν. Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας και ιστοριογραφίας, Θεμέλιο, Αθήνα, 1982.

Σκουρής Β., Ειδικό Διοικητικό Δίκαιο, Τόμος ΙΙ Χωροταξικό και Πολεοδομικό Δίκαιο, Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτινή, 1985.

Σκουρής Β., Χωροταξικό και Πολεοδομικό Δίκαιο, Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτινή, 1984 τόμος Ι και 1985 τόμος ΙΙ.

Σπηλιωτόπουλος Ε., Εγχειρίδιον Διοικητικού Δικαίου, Σάκκουλας, Αθήνα, 1988.

Σπουδαστήριο κοινωνιολογίας ΠΑΣΠΕ και Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (Εποπτεία Β. Φίλιας), Εισαγωγή στη μεθοδολογία και τις τεχνικές των κοινωνικών ερευνών, Gutenberg, Αθήνα, 1977.

Svoronos N., Histoire de la Grèce Moderne (Que Sais-je? No 578) Presses Universitaires de France, Paris, 1964.

Συλλογικό έργο, Εξελίξεις και προοπτικαί του πληθυσμού της Ελλάδος 1920-1985, ΕΚΚΕ, Αθήνα, 1973.

Συλλογή κειμένων, Αφιέρωμα στον Οικιστικό Νόμο, στήν "Τεχνική Ενημέρωση" εκδ. ΤΕΕ-Τμήμα Κεντρικής Μακεδονίας, Τεύχος 29, 1983.

Συλλογή κειμένων παρεμβάσεων σε εκδήλωση περιοδικού "Αντί", Τύπος και ΜΜΕ., "Αντί", τ.320, 1985.

Τάχος Α., Ελληνικό διοικητικό δίκαιο, Σάκκουλας, Αθήνα, 1985.

ΤΕΕ Τμήμα κεντρικής Μακεδονίας Μόνιμη επιτροπή χωροταξικών-οικιστικών-πολεοδομικών θεμάτων, Θεσσαλονίκη: Ρύθμιση χώρου και αστικός σχεδιασμός, Η δημοσίευση στην "Τεχνική

Ενημέρωση" Νοεμβρίου-Δεκεμβρίου 1990.

Τραυλός Ι., Πολεοδομική εξέλιξις των Αθηνών από των προϊστορικών χρόνων μέχρι των αρχών του 20ου αιώνος, Αθήνα, 1960.

Τσαούσης Δ., Σημειώσεις για μια θεωρία των συγκρούσεων της ανάπτυξης, στο "Εποχές", τ.16, 1964.

Τσουκαλάς Κ., Εξάρτηση και αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922), Θεμέλιο, Αθήνα, 1977.

Υπουργείο Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων, Διεύθυνση Πολεοδομίας Θεσσαλονίκης, Νομοθεσία για τον πολεοδομικό σχεδιασμό, Θεσσαλονίκη, 1988.

Φίλιας Β., Κοινωνία και εξουσία στην Ελλάδα. Ι.Η νόθα αστικοποίηση 1800-1864, Σύγχρονα κείμενα, Αθήνα, 1974.

Φίλιας Β., Δοκίμια κοινωνιολογίας, Μπουκουμάνης, Αθήνα, 1976.

Φίλιας Β., Κοινωνικά συστήματα, Νέα Σύνορα, Αθήνα, 1978.

Φίλιας Β., Ελληνική κοινωνία, στην "Ιστορία του Ελληνικού Εθνους", τ.13ος, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1977.

Χριστοφέλλης Α., Το μικροαστικό έπος της σύγχρονης αρχιτεκτονικής, στο "θέματα Χώρου + Τεχνών", τ.10, 1979.

Χριστοφιλόπουλος Δ., Ο σχεδιασμός-προγραμματισμός ως διαδικασία παραγωγής σχεδίων, Αθήνα 1989.

Χριστοφιλόπουλος Δ., Συμμετοχή των πολιτών στον πολεοδομικό σχεδιασμό, στην "Επιθεώρηση κοινωνικών ερευνών" εκδ. ΕΚΚΕ, τεύχος 67, Αθήνα, 1987.

Χριστοφιλόπουλος Δ., Χωροταξία-Πολεοδομία, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα, 1984.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι

Δημοσιεύματα στην εφημερίδα "Θεσσαλονίκη" σχετικά με το θέμα της διάνοιξης της ανατολικής περιφερειακής οδού.

Ημερομηνία..Αριθ.σελ.....Περιεχόμενο δημοσιεύματος.....

ΤΡ 23. 6.1981.....8....Περιγραφή του έργου-Απόψεις Υπ.Δ.Εργων

ΤΕ 24. 6.1981....11....Απόψεις συλλόγων.....

ΠΕ 25. 6.1981.....9....Απόψεις Εργαστ.Συγκοινωνιακής Τεχνικής

ΠΑ 26. 6.1981....11....Απόψεις Οικολογικής Κίνησης.....

ΣΑ 15. 5.1982.....6....Επισήμανση κινδύνων καταστροφής δάσους

ΣΑ 13.11.1982.....6....Θέσεις Τ.Ε.Ε.....

ΠΕ 12. 5.1983.....8...."Δεν λύνει το κυκλοφοριακό η περιφ/κή"

ΔΕ 4. 7.1983.....9....Ιδιοκτησιακό καθεστώς Σέιχ Σου.....

ΠΑ 8. 4.1983.....5....Πρόταση για νέα χάραξη περιφερειακής..

ΤΕ 8. 6.1983.....6....Συντονισμός ενεργειών κατά περιφ/κής..

ΔΕ 20. 6.1983.....6....Δημόσια συζήτηση για την Περιφερειακή.

ΤΕ 29. 6.1983.....5....Υποβάθμιση του περιβάλλοντος.....

ΣΑ 2. 7.1983.....6....Πορεία οικολόγων-Συγκρούσεις με αστυν.

ΠΕ 7. 7.1983.....8....Δίκη οικολόγων.....

ΠΕ 14. 7.1983.....8....Δημοπράτηση του έργου.....

ΠΑ 29. 7.1983.....6....Αδυναμίες στην παρακολούθηση του έργου

ΣΑ 9. 8.1983.....5....Σύσκεψη στο Υπ. Βορείου Ελλάδος.....

ΤΡ 26. 8.1983.....5....Συνεδρίαση του Νομαρχιακού Συμβουλίου.

ΤΕ 14. 9.1983.....6....Κινητοποιήσεις κατά της περιφερειακής.

ΠΕ 15. 9.1983.....8....Κινητοποιήσεις.....

ΠΑ 16. 9.1983.....6&1..Κινητοποιήσεις.....

ΣΑ 17. 9.1983.....6....Κινητοποιήσεις.....

ΠΕ 22. 9.1983.....8....Απόψεις συγκοινωνιολόγου.....

ΔΕ 17.10.1983.....6....Αντιδράσεις για την περιφερειακή.....

ΤΕ 19.10.1983.....6....Αντιδράσεις.....

ΠΕ 20.10.1983.....8....Αντιδράσεις.....

ΠΑ 21.10.1983.....6&1..Δημοτικό Συμβούλιο για περιφερειακή...

ΣΑ 22.10.1983.....6....Δήμος Τριανδρίας κατά περιφερειακής...

ΤΕ 26.10.1983.....6....Τα έργα στο δάσος-Ποικίλες αντιδράσεις

ΠΑ 4.11.1983.....6....Αντιδράσεις.....

ΠΕ 10.11.1983.....6....Αντιδράσεις.....

ΠΑ 11.11.1983.....6....Αντιδράσεις.....

ΣΑ 12.11.1983.....6....Αντιδράσεις.....

ΤΕ 16.11.1983.....6....Συνέντευξη οικολόγων.....

ΔΕ 12.12.1983.....6....Θέσεις συλλόγων.....

ΠΑ 30.12.1983.....5....Ανέγερση εκκλησίας στο δάσος.....

ΣΑ 31.12.1983.....5....Θέμα ανέγερσης εκκλησίας.....

ΤΡ 3. 1.1984.....5....Θέμα ανέγερσης εκκλησίας.....

ΔΕ 9. 1.1984.....6....Απόψεις πολιτών και θέσεις φορέων.....

ΤΡ 10. 1.1984.....6....Απόψεις και θέσεις.....

ΤΕ 29. 2.1984.....6....Πρόταση προστασίας από καταπατήσεις...

ΤΕ 21. 3.1984.....6....Πρόταση για αναδάσωση του Σέιχ Σου....

ΔΕ 30. 4.1984.....6....Διαμαρτυρίες πολιτών και φορέων.....

ΠΑ 11. 5.1984.....6....Διαμαρτυρίες.....

ΣΑ 20.10.1984.....7....Αξιοποίηση δάσους-Αυθαίρετη δόμηση....

ΔΕ 22.10.1984.....9....Προβλήματα αυθαίρετης δόμησης.....

ΤΡ 23.10.1984.....2....Αυθαίρετα στο δάσος.....

ΠΑ 16.11.1984.....2....Προτάσεις αξιοποίησης.....

ΤΕ 28.11.1984.....9....Προτάσεις αξιοποίησης.....

ΤΕ 21. 8.1985.....7....Φωτιά στο δάσος.....

ΠΑ 21. 2.1986....31....Μεταφορά ζωολογικού κήπου στο δάσος...

ΠΕ 14. 8.1986.....7....Πυρκαϊά στο Σέιχ Σου.....

ΠΑ 20. 3.1987....29....Αυθαίρετη δόμηση στο δάσος.....

ΤΕ 27. 5 1987.....8....Διαμαρτυρίες για περιφερειακή/δάσος...

ΔΕ 28. 9.1987....31....Ζωολογικός κήπος στο δάσος.....

ΤΡ 21. 3.1989.....6....Το δάσος καταστρέφεται.....

ΣΑ 10. 6.1989....54&55.Παράδοση στην κυκλοφορία περιφερειακής

ΠΕ 10. 8.1989.....9....Εμπρησμός στο Σέιχ Σου.....

ΣΑ 14.10.1989....39....Οικοπεδοποίηση του Σέιχ Σου.....

ΤΕ 4. 4.1990....34....Οικόπεδα στο δάσος.....

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ

Χαρακτηριστικά δημοσιεύματα στην εφημερίδα "Θεσσαλονίκη" για το συγκοινωνιακό-κυκλοφοριακό πρόβλημα της πόλης

Ημερομηνία...Αριθ.σελ.....Περιεχόμενο δημοσιεύματος.....

ΔΕ 22. 6.1981....11....Παρουσίαση κυκλοφοριακού προβλήματος..

ΣΑ 10.10.1981....14....Τροχαία ατυχήματα και κυκλοφοριακό....

ΣΑ 5.12 1981....12....Αυτοκινητόδρομος Βορρά-Νότου.....

ΤΡ 22.12.1981.....7....Εξαγγελία μέτρων για κυκλοφοριακό.....

ΠΕ 4. 3.1982....11....Προτάσεις για αποσυμφόρηση κέντρου....

ΠΑ 5. 3.1982.....6....Ηχορρύπανση και κυκλοφοριακό πρόβλημα.

ΤΡ 9. 3.1982.....8....Αποσυμφόρηση και συνοικισμοί.....

ΤΡ 29. 3.1983.....8....Τροχαία ατυχήματα και κυκλοφοριακό....

ΤΡ 19. 4.1983.....6....Εξαγγελία δημοτικοποίησης Ο.Α.Σ.Θ.....

ΤΡ 13. 9.1983.....5....Εξαγγελία μέτρων για κυκλοφοριακό.....

ΠΕ 9. 5.1985....11....Υπόγεια θαλάσσια σύραγγα.....

ΤΡ 16. 2.1986....11....Οι συγκοινωνίες της πόλης.....

ΤΡ 23.12.1986....14...Τροχαία ατυχήματα και κυκλοφοριακό....

ΔΕ 11. 5.1987....12&13.Εξαγγελία έργων στη Θεσσαλονίκη.....

ΠΕ 21. 5.1987.....9....Κριτική στις εξαγγελίες έργων.....

ΣΑ 23. 5.1987.....9....Τραμ ή Μετρό στη Θεσσαλονίκη.....

ΤΕ 23. 9.1987.....9....Χώροι στάθμευσης.....

ΤΡ 7. 3.1989.....9....Τραμ και θαλάσσια συγκοινωνία.....

ΤΡ 18. 4.1989...17,18,.Συγκοινωνιακό πρόβλημα-Πώς φτάσαμε στο

.....31,32...Μετρό.....

ΠΑ 3. 5.1989....10....Το κυκλοφοριακό πρόβλημα.....

ΠΑ 26. 5.1989....10&11.Πρόταση για τράμ.....

ΔΕ 18.12.1989....42&43.Τροχαία ατυχήματα και κυκλοφοριακό....

ΠΑ 12. 1.1990.....9....Προβλήματα στην κατασκευή του Μετρό...

ΣΑ 13. 1.1990.....9....Προβλήματα Μετρό.....

ΤΡ 16. 1.1990.....9-11.Κυκλοφοριακό-Συγκοινωνίες της πόλης...

ΠΑ 9. 2.1990.....9....Προβλήματα Μετρό.....

ΣΑ 10. 2.1990....37....Προβλήματα Μετρό.....

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙΙ

Χωρικά και λοιπά τοπικά προβλήματα που συντείνουν στην δημιουργία τοπικού ραδιοφωνικού σταθμού στο δήμο Καλαμαριάς.

Τα προβλήματα των οποίων διεκδικείται η επίλυση και για την ενημέρωση επί των οποίων δημιουργείται το δημοτικό

ραδιόφωνο Καλαμαριάς είναι, εν συντομία, τα ακόλουθα:

α) **Διεκδίκηση 320 στρεμμάτων που βρίσκονται στο στρατόπεδο "Κόδρα"** , χώρο τον οποίο παλαιότερα η κυβέρνηση είχε υποσχεθεί στο δήμο. Ο δήμος ζητά απομάκρυνση του στρατόπεδου και αξιοποίηση του χώρου με ένταξη των έργων σε κάποιο χρηματοδοτικό πρόγραμμα.

β) **Μεταφορά του δημοτικού αμαξοστάσιου του οποίου η θέση θεωρείται από τον δήμο ακατάλληλη.** Όμως από τις εναλλακτικές θέσεις που προτείνονται, η μεν πρώτη δεν εγκρίνεται από την διεύθυνση οικισμού της νομαρχίας με το επιχείρημα ότι η περιοχή προορίζεται για οικιστική χρήση (εδώ ο δήμος καταγγέλλει ότι υπάρχει παρέμβαση και ιδιωτικών συμφερόντων), η δε δεύτερη καταλαμβάνεται (κατά το δήμο παράτυπα) από το Ιπποκράτειο Νοσοκομείο.

γ) **Επέκταση της παραλιακής λεωφόρου Ν. Πλαστήρα.** Στην περίπτωση αυτή ο δήμος καταγγέλλει ότι η διάνοιξη του παραλιακού κυκλοφοριακού άξονα δεν ολοκληρώνεται, παρά το ότι η προέκτασή του έχει προβλεφθεί από την μελέτη επέκτασης του σχεδίου της Καλαμαριάς που διεξήχθει στα πλαίσια της Επιχείρησης Πολεοδομικής Ανασυγκρότησης, και αυτό συμβαίνει γιατί η διάνοιξη θα έθιγε τον πολυτελή οικισμό "Γεωργιάδη", όπου οι υπηρεσιακοί παράγοντες προβλέπουν περιοχή "ειδικής αρχιτεκτονικής μελέτης". Στις ανακοινώσεις του, ο δήμος υπαινίσσεται την ύπαρξη ιδιοτελών αιτίων στις αποφάσεις των υπηρεσιακών παραγόντων.

δ) **Χαρακτηρισμός χώρου ως πάρκο στην περιοχή της**

Κηφισιάς. Ο δήμος είχε, το 1983, χορηγήσει υψομετρικό σημείωμα σε ιδιοκτήτη πευκόφυτου χώρου ούτως ώστε να μπορέσει να οικοδομήσει, με την ηθική όμως δέσμευση από την πλευρά του ιδιώτη να παραχωρήσει ένα τμήμα στο δήμο προκειμένου να δημιουργηθεί πάρκο. Ο ιδιώτης αθέτησε την υποχρέωσή του αυτή και ο δήμος του αρνήθηκε δεύτερο υψομετρικό σημείωμα για να οικοδομηθεί προσθήκη, αλλά ο εν λόγω ιδιώτης κατάφερε να "δικαιωθεί" από τις υπηρεσίες της νομαρχίας.

ε) **Χώρος σχολείου στον οικισμό Βυζάντιο.** Ο δήμος είχε χαρακτηρίσει ομόφωνα 4500 τετ. μέτρα για την κατασκευή γυμνασιακού συγκροτήματος. Η διεύθυνση τεχνικών υπηρεσιών και η διεύθυνση πολεοδομίας της νομαρχίας καταγγέλλονται ότι αποχαρακτήρισαν τον χώρο και άφησαν μόνο 1700 τετ. μέτρα για τη δημιουργία νηπιαγωγείου.

στ) **Ιδιοποίηση χώρου του δημοσίου από ιδιώτη.** Χώρος έκτασης 3,5 στρεμμάτων ο οποίος ανήκει στο δημόσιο και ο οποίος είχε χαρακτηρισθεί ως χώρος σχολείου, καταπατείται από ιδιώτη και, παρά την παρέμβαση του δήμου που επιφέρει την καταδίκη του υπεύθυνου, η εντολή αποβολής δεν εκτελείται. Ο δήμος αποδίδει ευθύνες στις αστυνομικές αρχές στις οποίες καταλογίζει επίδειξη αδιαφορίας.

ζ) **Απαλλοτριώσεις δρόμων και πλατειών του δήμου.** Ο δήμος είχε προχωρήσει σε διανοίξεις δρόμων και κοινοχρήστων χώρων για τις οποίες όφειλε σε ιδιώτες πάνω από 3,5 δις δρχ., ποσό το οποίο αδυνατούσε να καλύψει από τον τακτικό του προϋπολογισμό. Αν και το θέμα είχε τεθεί σαν ζήτημα "ζωής ή

θανάτου" προς το ΥΠ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε., παρελήφθησαν τρία έγγραφα από τη διεύθυνση πολεοδομίας όπου υπάρχει η προειδοποίηση ότι, εάν οι συγκεκριμένες υποχρεώσεις δεν καταβληθούν, θα γίνει άρση των απαλλοτριώσεων. Ο δήμος δηλώνει ότι αδυνατεί να ανταποκριθεί στα "υπέρογκα ποσά" που του ζητούνται και ότι θα "διαφυλάξει με κάθε τρόπο ακόμα και δυναμικά όλους τους κοινόχρηστους χώρους γιατί είναι άμεσα συνυφασμένοι με την ποιότητα ζωής στην Καλαμαριά".

η) **Στασιμότητα στην υπόθεση οικοπέδου του δημοσίου που επρόκειτο να παραχωρηθεί στον δήμο,** ούτως ώστε να χρησιμοποιηθεί ως χώρος πρασίνου. Ιδιώτης προσπαθεί να ιδιοποιηθεί το εν λόγω οικόπεδο κατασκευάζοντας αποθήκη και δηλώνοντάς την σαν κύρια κατοικία. Ο δήμος καταγγέλλει την καθυστέρηση στην ολοκλήρωση της παραχώρησης από το Υπουργείο Πρόνοιας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων του οικοπέδου, καταφεύγει στη δικαιοσύνη και εμποδίζει την ανοικοδόμιση από τον ιδιώτη.

θ) **Υπόθεση Πλατείας Αφανούς Ναύτη.** Οταν, (το 1959), ο χώρος χαρακτηρίσθηκε ως πλατεία, η ιδιοκτήτρια τμήματος του οικοπέδου υπήρξε επισπεύδουσα του σχεδίου, με αποτέλεσμα το τμήμα της ιδιοκτησίας της που εμπίπτει στην πλατεία να περιέλθει χωρίς αποζημίωση στον δήμο (1300 τετ. μέτρα) ενώ το υπόλοιπο τμήμα (21 στρέμματα) να οικοπεδοποιηθεί. Στη συνέχεια όμως (το 1971) η ιδιοκτήτρια άρχισε δικαστικό αγώνα κατά του δήμου διεκδικώντας αποζημίωση. Η υπόθεση έφθασε στο Συμβούλιο της Επικρατείας και ο δήμος κατηγορεί την διεύθυνση πολεοδομίας της νομαρχίας ότι δεν επέδειξε το απαραίτητο

ενδιαφέρον, ούτως ώστε να υπάρξουν στη διάθεση του δικαστηρίου όλα τα απαραίτητα στοιχεία που θα επέτρεπαν στους δημόσιους φορείς να έχουν ευνοϊκή έκβαση στον δικαστικό αυτό αγώνα. Ο δήμος καλεί την νομαρχία να αναλάβει τις ευθύνες της.

ι) **Υπόθεση Remezzo Palace.** Το 1984 ο Εθνικός Οργανισμός Τουρισμού παραχώρησε τουριστικό περίπτερο στον δήμο για χρήση 30 χρόνων, ενώ κατά του τότε μισθωτή, που αρνήθηκε να παραδώσει, ασκήθηκε αγωγή εξώσεως. Μετά την πρωτόδικη διαταγή αποβολής ο ιδιώτης προσέφυγε στο εφετείο όπου η έξωση ανεστάλει. Ο δήμος υποστηρίζει ότι η λειτουργία του νυκτερινού κέντρου δημιουργεί προβλήματα στους κατοίκους της περιοχής και ζητεί την ενεργοποίηση της αστυνομίας και τη λήψη μέτρων.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ IV

ΕΡΕΥΝΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΚΠΟΝΗΣΗ ΤΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗΣ ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗΣ ΣΤΟ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Ερωτηματολόγιο που συντάχθηκε αρχικά προκειμένου να συλλεγούν οι απόψεις των εκπροσώπων των ομάδων που εκπόνησαν τις μελέτες ΕΠΑ. Η διερεύνηση των απόψεων έγινε τελικά μέσω μαγνητοφωνημένων συνεντεύξεων, οι ερωτήσεις ήσαν όλες ανοικτές και το ερωτηματολόγιο χρησίμευσε απλώς ως άξονας για τις συνεντεύξεις.

ΠΕΡΙΟΧΗ ΜΕΛΕΤΗΣ: .....

ΕΙΔΟΣ ΜΕΛΕΤΗΣ: Γεν. πολεοδ.[] Μελέτη επέκτ.[] Μελέτη αναθ.[]

ΜΕΛΕΤΗΤΗΣ:.....

ΕΡΩΤΩΜΕΝΟ ΜΕΛΟΣ ΟΜΑΔΑΣ: (Ιδιότητα στην ομάδα μελέτης) .....
.....

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΥΠΟΓΡΑΦΗΣ ΣΥΜΒΑΣΗΣ: [.....]

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗΣ Α' ΦΑΣΗ [.....]
Β' ΦΑΣΗ [.....]
Γ' ΦΑΣΗ [.....]

Στοιχεία σχετικά με τις συνελεύσεις (συγκεντρώσεις) πολιτών που πραγματοποιήθηκαν κατά την διάρκεια της εκπόνησης της μελέτης:

[Η (ημερομηνία:πότε περίπου), Π (ποιός συγκάλεσε την συνέλευση, δήμος μελετητές τοπικός φοράς, νομαρχιακή υπηρεσία, άλλος), Α (αντικείμενο της συνέλευσης: ενημέρωση των ενδιαφερομένων πολιτών για το αντικείμενο ,την πορεία ή τα προβλήματα της μελέτης, ενημέρωση των μελετητών για τα προβλήματα της περιοχής, άλλο), Γ (γνωστοποίηση με ποιό τρόπο γνωστοποιήθηκαν στους προσκαλούμενους οι συνελεύσεις: αφίσα Τύπος, ραδιόφωνο κλπ)

Συνέλευση 1. Κάτοικοι περιοχής.....
Η .....
Π .....
Α .....
Γ .....

Συνέλευση 2. Κατ. περ. .....
Η .....
Π .....
Α .....
Γ .....

Συνέλευση 3. Κατ. περ. .....
Η .....
Π .....
Α .....
Γ .....

Συνέλευση 4. Κατ. περ. .....
Η .....
Π .....
Α .....
Γ .....

Σέ περίπτωση που δεν υπάρχουν αναλυτικά στοιχεία για να απαντηθεί λεπτομερώς η ερώτηση 1:

1α. Πόσες συνελεύσεις (συγκεντρώσεις) πολιτών πραγματοποιήθηκαν
α) με πρωτοβουλία των μελετητών [....]
β) με πρωτοβουλία της τοπικής αυτοδιοίκησης [....]
γ) με πρωτοβουλία τοπικών συλλόγων ή των ίδιων των κατοίκων [....]
δ) άλλου (.....) [....]

1β. Πόσες συγκεντρώσεις είχαν ως κύριο αντικείμενο:
α) την ενημέρωση των ενδιαφερόμενων σχετικά με το αντικείμενο της μελέτης [....]
β) την ενημέρωση των μελετητών σχετικά με τα προβλήματα της περιοχής [....]
γ) άλλο (.....) [....]

1γ. Ποιά μέσα χρησιμοποιήθηκαν για να γνωστοποιηθεί η σύγκληση της συγκέντρωσης;
.....
.....
.....
.....

2. Πώς κρίνετε την κλίμακα μεγέθους (ποσοτική συμμετοχή) των κατοίκων στις συγκεντρώσεις αυτές
α) Εξαιρετική []
β) Ικανοποιητική []
γ) Μέτρια []
δ) Ανεπαρκή []
ε) Αποτυχημένη []

3. Κρίνετε ότι οι παρεμβάσεις σας κατά την διάρκεια αυτών των συγκεντρώσεων επηρέασαν την μέση αντίληψη των κατοίκων σε σχέση με τα υπό συζήτηση θέματα...
α) Πολύ []
β) Αρκετά []
γ) Μέτρια []
δ) Έμειναν με τις απόψεις τους []

4. Τροποποιήσατε δικές σας απόψεις ύστερα από τέτοιες συγκεντρώσεις. Αναφερθείτε σε κάποιες σχετικές περιπτώσεις
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

5. Υπήρξε (και τι είδους) αντίκτυπος των συγκεντρώσεων στο δημόσιο χώρο και στα Μ.Μ.Ε.;

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

6. Υπήρξαν οποιεσδήποτε πιέσεις που να προέρχονται από μεμονωμένους κατοίκους ή από φορείς, οι οποίοι απευθύνθηκαν στην μελετητική ομάδα, ή σε μέλη της, ούτως ώστε να υιοθετηθούν συγκεκριμένες λύσεις;

	Κάτοικοι	Φορείς
α) Ποτέ	[]	[]
β) Σπάνια	[]	[]
γ) Συχνά	[]	[]

7. Γνωρίζετε εάν ανάλογες πιέσεις απευθύνθηκαν

α) Στους ΟΤΑ []
β) Στο ΥΠΕΧΩΔΕ []
γ) Αλλού [] (.....)

8. Κρίνετε ότι οι ΟΤΑ αντιμετώπισαν θετικά την συμμετοχή των κατοίκων στις διαδικασίες εκπόνησης των μελετών;

α) Πολύ θετικά []
β) Ικανοποιητικά []
γ) Αδιαφόρησαν []

9. Οι προτάσεις που τελικά εγκρίθηκαν, σε ποιό ποσοστό υιοθετούσαν κατά την γνώμη σας ...

α) Τις απόψεις που προέκυψαν από τις δικές σας αποτυπώσεις και επεξεργασίες [....]
β) Τις απόψεις των ΟΤΑ [....]
γ) Τις απόψεις των υπηρεσιών [....]
δ) Τις απόψεις των κατοίκων [....]

10α. Κατά τη διάρκεια της εκπόνησης της μελέτης, σας ζητήθηκε ή θεωρήσατε αναγκαίο, να εκφρασθείτε σχετικά (σε συνεντεύξεις, συζητήσεις, κ.λ.π.)

α) Στον τύπο []
β) Στην τηλεόραση []
γ) Στο ραδιόφωνο []

10β. Διευκρινείστε τις σχετικές περιπτώσεις και το αντικείμενο που διαπραγματευθήκατε, τον χρόνο ή τον χώρο που

σας διέθεσαν τα ΜΜΕ και τις επιπτώσεις αυτών των παρεμβάσεων
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

10γ. Ανεξάρτητα από σας, ασχολήθηκαν τα ΜΜΕ με τη μελέτη σας; Πότε και πώς;
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

11. Θεωρείτε ότι τα ΜΜΕ είναι δυνατό να διευκολύνουν τις διαδικασίες συμμετοχής των πολιτών στο πολεοδομικό έργο και εάν ναι, ποιά και με ποιό τρόπο;
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

12. Θεωρείτε ότι το θεσμικό πλαίσιο που διέπει την ΕΠΑ είναι ικανοποιητικό σε σχέση με τις δυνατότητες συμμετοχής των πολιτών στην εκπόνηση του πολεοδομικού έργου. Εάν όχι τι θα προτείνατε (θεσμοθέτηση διαφορετικών διαδικασιών, αποφασιστικές αρμοδιότητες σε συλλογικά όργανα, διαφορετική επικοινωνία με τους ενδιαφερόμενους, άλλο...)
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΩΝ ΣΤΑΣΕΩΝ ΤΟΥ ΚΟΙΝΟΥ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ ΣΕ ΘΕΜΑΤΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ, ΧΩΡΟΥ ΚΑΙ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

ΕΡΩΤΗΣΗ 1η Το κύριο μέρος του ελεύθερου χρόνου σας το περνάτε...

α) μέσα στο σπίτι.....[]
β) έξω από το σπίτι.....[]

ΕΡΩΤΗΣΗ 2η Ψυχαγωγείστε κυρίως από

α) Τηλεόραση.....[]
β) Video.....[]
γ) Ραδιόφωνο.....[]
δ) Θέατρο, κινηματογράφο.....[]
ε) Διάβασμα.....[]
στ) Αλλο (.....)...[]

ΕΡΩΤΗΣΗ 3η Εάν είχατε στη διάθεσή σας 10 ελεύθερες ώρες πόσες απ' αυτές θα αφιερώνατε σε...

α) τηλεόραση, video .....[]
β) ανάγνωση (βιβλία, περιοδικά, εφημερίδες).[]
γ) ακρόαση ραδιοφώνου.....[]
δ) ακρόαση μουσικής από ηλεκτ. συσκευές.....[]
ε) θέατρο, κινηματογράφο, συναυλίες.....[]
στ) δημόσιους χώρους ψυχαγωγίας, οργανωμένη διασκέδαση (καφενείο, άλλα κέντρα και καταστήματα ψυχαγωγίας, οργανωμένες εκδρομές και ταξίδια).....[]
ζ) προσωπικές επαφές και μη οργανωμένη διασκέδαση.....[]
η) συμμετοχή σε επιμορφωτικές ή πολιτιστικές εκδηλώσεις.....[]
θ) συμμετοχή σε κοινωνικές, πολιτικές ή συνδικαλιστικές δραστηριότητες.....[]
ι) άλλο (.....).....[]

ΕΡΩΤΗΣΗ 4η α) Τι σας έρχεται στο μυαλό όταν ακούτε τη λέξη **επικοινωνία** (με μία ή δύο λέξεις)

.....
.....

β) όταν ακούτε τη λέξη **πληροφόρηση**

.....
.....

γ) όταν ακούτε την φράση **τοπικά νέα**

.....
.....

ΕΡΩΤΗΣΗ 5η Ποιό θεωρείτε ως το καλύτερο μέσο για την ενημέρωση σας (Αξιολογείστε τα μέσα και τις επί μερους κατηγορίες χωριστά)

	Τις αθηναικές εφημερίδες.....()
ΤΟΝ ΤΥΠΟ.....[]	Τις εφημερίδες της Θεσσαλονίκης....()
	Τις τοπικές εφημερίδες.....()
	Τα περιοδικά ποικίλης ύλης.....()
	Την κρατική τηλεόραση.....()
ΤΗΝ ΤΗΛΕΟΡΑΣΗ...[]	Τα δημοτικά Τ/Ο κανάλια.....()
	Τα ιδιώτικά Τ/Ο κανάλια.....()
	Τα κρατικά ραδ. προγράμματα.....()
ΤΟ ΡΑΔΙΟΦΩΝΟ....[]	Τα δημοτικά ραδιόφωνα.....()
	Τα ιδιωτικά ραδιόφωνα.....()
ΑΛΛΟ ΜΕΣΟ.....[]	(ποιό;).....

ΕΡΩΤΗΣΗ 6η Ποιό μέσο θεωρείτε πιό κατάλληλο για την επιμόρφωση του πολίτη

α) Τηλεόραση.....[]
β) Εφημερίδες.....[]
γ) Περιοδικά.....[]
δ) Ραδιόφωνο.....[]

ΕΡΩΤΗΣΗ 7η Ποιά είναι κατά τη γνώμη σας τα σημαντικότερα πλεονεκτήματα ή μειονεκτήματα των ιδιωτικών τηλεοπτικών καναλιών;

Α' Πλεονεκτήματα .....
Δεν απαιτούν εισφορά .....[]
Παρέχουν καλύτερη ενημέρωση .....[]
Παρέχουν καλύτερα ψυχαγωγικά προγράμματα .....
Δημιουργούν ανταγωνισμό που τελικά βελτιώνει.....
την Επικοινωνία .....[]
Αλλο .....
.....
Β' Μειονεκτήματα
Εξυπηρετούν μη εμφανή συμφέροντα .....[]
ιδιωτών που δεν μπορούν να ελεγχθούν .....
εύκολα από την πολιτεία .....
Ενδιαφέρονται κυρίως για την θεαματικότητα και .....
μέσω των διαφημιστικών μηνυμάτων τείνουν .....
προς την εμπορευματοποίηση της Επικοινωνίας .....[]
Παρέχουν χαμηλής ποιότητας πολιτιστικά προϊόντα...[]
Αλλο .....
.....
.....

ΕΡΩΤΗΣΗ 8η Πόσο συχνά ακούτε ραδιόφωνο

α) Καθημερινά.....[]
β) Μερικές φορές.....[]
γ) Σπανίως.....[]

ΕΡΩΤΗΣΗ 9η Πού ακούτε κυρίως ραδιόφωνο

α) σπίτι.....[]
β) δουλειά.....[]
γ) αυτοκίνητο.....[]
δ) αλλού (.....)..[]

ΕΡΩΤΗΣΗ 10η Πότε παρακολουθείτε ραδιόφωνο

α) Κύρια τις πρωινές ώρες (έως τις 13.00).....[]
β) Κύρια τις απογευματινές ώρες (έως τις 18.00).[]
γ) Κύρια τις βραδυνές ώρες (έως τις 24.00).....[]
δ) Κύρια τις νυκτερινές ώρες (μετά τις 24.00)...[]

ΕΡΩΤΗΣΗ 11η Για ποιό λόγο ακούτε ραδιόφωνο

α) Ενημέρωση.....[]
β) Ψυχαγωγία.....[]
γ) Επιμόρφωση.....[]
δ) Συντροφιά.....[]
ε) Αλλος λόγος (.....).....[]

ΕΡΩΤΗΣΗ 12η Ποιά είδη εκπομπών θα θέλατε να μεταδίδονται περισσότερο;

α) Ενημερωτικές.....[]
β) Μουσικές.....[]
γ) Πολιτιστικές - Κοινωνικές.....[]
δ) Αθλητικές.....[]
ε) Πολιτικές - οικονομικές αναλύσεις.....[]
στ) Θρησκευτικές.....[]
ζ) Χιουμοριστικές.....[]
η) Εκπομπές με ραδιοπαιχνίδια.....[]
θ) Αλλες (.....).....[]

ΕΡΩΤΗΣΗ 13η Ποιά είναι κατά τη γνώμη σας τα σημαντικότερα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα των δημοτικών ραδιοφωνικών σταθμών;

Α' Πλεονεκτήματα
Συμβάλλουν στην βελτίωση της ενημέρωσης .....
σε τοπικά θέματα και στην επίλυση των .....
τοπικών προβλημάτων .....[]
Συμβάλλουν στην ενίσχυση των διαδικασιών .....
αποκέντρωσης .....[]
Συμβάλλουν στην προβολή και αξιοποίηση .....

των τοπικών πολιτιστικών δραστηριοτήτων .....[]
Υπόκεινται σε συλλογικό έλεγχο, ...
ανήκουν στους δημότες .....[]
Άλλο.....
.....
.....

Β' Μειονεκτήματα
Υπόκεινται σε κομματικές επιρροές .....[]
Καταλήγουν μέσα προσωπικής .....
προβολής των δημάρχων .....[]
Καταλήγουν στο να μη διαφέρουν .....
από τα εμπορικά μέσα .....[]
Δεν έχουν ενδιαφέρον πρόγραμμα, ...
είναι "βαρετά" .....[]
Άλλο .....
.....
.....

ΕΡΩΤΗΣΗ 14η Πιστεύετε ότι η γνώμη των δημοτών για τα δημοτικά θέματα πρέπει να εκφράζεται...

Με τη συμμετοχή στις εκδηλώσεις που .....
οργανώνει ο δήμος και τα άλλα δημοτικά .....
όργανα (διαμερίσματα, συνοικιακά συμβούλια κ.α.) .....[]
Με τη συμμετοχή σε συλλόγους και οργανώσεις που
ασχολούνται με τα θέματα της πόλης .....[]
Με συμμετοχή σε παραταξιακές ή κομματικές οργανώσεις ...[]

ΕΡΩΤΗΣΗ 15η Σε περίπτωση που στη γειτονιά σας εδημιουργείτο επιτροπή επίλυσης τοπικών προβλημάτων, θα παίρνατε ενεργά μέρος;

Ναι.....[]
Μάλλον ναι.....[]
Μάλλον όχι.....[]
Όχι.....[]

ΕΡΩΤΗΣΗ 16η Κατά τη γνώμη σας η ελλιπής συμμετοχή των δημοτών στα θέματα τοπικής αυτοδιοίκησης οφείλεται κυρίως...

Σε έλλειψη ενδιαφέροντος για αυτά τα θέματα .....[]
Σε έλλειψη χρόνου .....[]
Στην πεποίθηση ότι η άποψη των πολιτών .....
δεν λαμβάνεται υπ'όψιν από τους .....
δημοτικούς άρχοντες .....[]
Στην άποψη ότι για τα δημοτικά θέματα .....
αποφασίζει το κράτος και όχι ο δήμος .....[]
Στην έλλειψη πληροφόρησης .....[]

ΕΡΩΤΗΣΗ 17η *Νομίζετε ότι η ευρύτερη χρησιμοποίηση των τοπικών μέσων ενημέρωσης θα βοηθούσε στο να διευρυνθεί η συμμετοχή των δημοτών στις αποφάσεις που αφορούν στην επίλυση των τοπικών προβλημάτων;*

Ναι.....[]
Όχι.....[]

ΕΡΩΤΗΣΗ 18η *Θεωρείτε ότι για την ενημέρωση των δημοτών για τα τοπικά θέματα θα πρέπει να χρησιμοποιείται περισσότερο...*

Το Ραδιόφωνο.....[]
Η Τηλεόραση .....[]
Ο Τύπος .....[]
Τα "μικρά" Μέσα (Αφίσες, ειδικές εκδόσεις κ.λ.π.).....[]

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΡΩΤΩΜΕΝΟΥ

ΦΥΛΟ *Α...[]* *Θ...[]*

ΗΛΙΚΙΑ *[....]*

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ *[.....]*

ΑΡΙΘΜΟΣ ΜΕΛΩΝ ΟΙΚΟΓΕΝΙΑΣ [....]

ΚΑΤΟΙΚΟΣ *[.....] ΑΠΟ ΤΟ ΕΤΟΣ [.....]*

ΤΟΠΟΣ ΓΕΝΝΗΣΗΣ [.....]

ΣΠΟΥΔΕΣ .....